CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

Piatra-Neamț
2003

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ŞI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

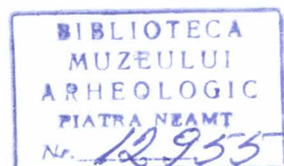
RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES ET HISTORIQUES DANS L'ARÉAL DU LAC D'ACCUMULATION DE BICAZ

BIBLIOTHECA MEMORIAE ANTIQUITATIS
XII

GRUPUL DE CERCETĂRI COMPLEXE BICAZ
AL ACADEMIEI ROMÂNE

MUZEUL DE ISTORIE PIATRA-NEAMȚ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAȘI

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ŞI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

Volum îngrijit de
Mircea Petrescu-Dîmbovița şi Victor Spinei

Piatra-Neamț
2003

Editor:
Gheorghe Dumitroaia

Tehnoredactare:
Constantin Preoteasa şi Gilbert Colobanea

Foto copertă:
Ion Nădrag

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CERCETĂRI ARHEOLOGICE ŞI ISTORICE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ
– Piatra-Neamţ: Editura „Constantin Matasă", 2003
520 p.; 29,5 cm – (Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XII)
Index
ISBN: 973-85157-7-7
Petrescu-Dîmboviţa, Mircea (coord.)
Spinei, Victor (coord.)

Lucrare finanţată de
CONSILIUL JUDEŢEAN NEAMŢ

Str. Mihai Eminescu nr. 10, 5600 – Piatra-Neamţ, România
Tel./Fax: 0040-233-217496; E-mail: muzeu.pneamt@csc.ro;
Web: http://www.neamt.ro/cmj

EDITURA „CONSTANTIN MATASĂ" PIATRA-NEAMŢ

ISBN: 973-85157-7-7

CUPRINS

PARTEA A III-A
Evul mediu şi începutul epocii moderne

PARTEA A IV-A
Lăcaşurile de cult (Şt. Balş, R. Creţeanu)

SOMMAIRE

IIIe PARTIE
Moyen Âge et le début de la période moderne

IVe PARTIE
Lieux de culte (Șt. Balș, R. Crețeanu)

CUVÂNT ÎNAINTE

Cumulând eforturile a numeroşi specialişti cu un spectru larg de preocupări, prezentul volum constituie rodul unor demersuri tenace şi coerente extinse pe parcursul a mai mulţi ani. Elaborarea sa a fost legată intrinsec de anumite comandamente majore de ordin economic, aflându-se şi sub incidenţa unor interese politice de o factură particulară, ceea ce necesită câteva succinte notificări.

Printr-o hotărâre a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 26 octombrie 1950, ce stabilea un program complex de electrificare a ţării, se prevedea – între altele – realizarea sistemului hidroenergetic de pe valea Bistriţei. Conturarea strategiei de lucru, implicând construcţia barajului şi a hidrocentralei de la Bicaz, precum şi crearea unui lac de acumulare adiacent, a necesitat un timp îndelungat, lucrarea profilându-se de o amploare fără precedent pe teritoriul României, în condiţiile în care se acuza şi handicapul lipsei unei experienţe anterioare pentru iniţiative de aceeaşi natură. La scurt timp după luarea acestei decizii, grupuri de specialişti au fost trimise pentru a prospecta din diverse unghiuri bazinul mijlociu al Bistriţei, mai activi dovedindu-se într-o primă etapă lingviştii de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi şi cercetătorii de la Secţia de Artă Populară a Institutului de Istoria Artei din Bucureşti, prezenţi pe teren încă din 1951-1952.

După ce faza prospectărilor tehnice preliminare a fost depăşită şi s-a trecut la amenajarea spaţiului vizat pentru amplasarea hidrocentralei, în anul 1954, între Ministerul Energiei Electrice şi al Industriei Electrotehnice şi Academia Republicii Populare Române s-a încheiat o convenţie de colaborare, în baza căreia cel dintâi organism se obliga să finanţeze un program complex de cercetări pluridisciplinare, asumat prioritar de către specialiştii angajaţi în cadrul institutelor tutelate de Academie. Prezidiul înaltului for cultural şi ştiinţific a dispus alcătuirea unui colectiv numeros, compus din reputaţi cercetători din Bucureşti, Iaşi şi din alte centre, coordonator principal fiind numit acad. Ştefan Milcu, iar coordonator ştiinţific adjunct dr. C.S. Nicolăescu-Plopşor.

Colectivul avea în componenţa sa arheologi, istorici, etnografi, antropologi, folclorişti, istorici de artă, demografi şi geografi, cărora le revenea misiunea de a investiga din toate punctele de vedere o zonă foarte întinsă – cu o lungime de peste 60 de km, cu lăţime variabilă, unde îşi aveau vatra 33 de aşezări rurale –, ce urma să fie acoperită de apele lacului de acumulare[1]. Nu numai lucrarea propriu-zisă, ci şi concentrarea forţelor ştiinţifice era de o potenţare fără antecedente în spaţiul românesc.

Ansamblul hidroenergetic a fost conceput într-o epocă de pregnantă obedienţă pe toate planurile faţă de Kremlin, iar această realitate era de natură să influenţeze în chip nemijlocit metodologia şi structurarea muncii echipelor de cercetare. Acestea au reiterat metodele prefigurate anterior în perimetrele afectate de lucrările de pe şantierele de

[1] Pentru acest perimetru acvatic, cf. I. Bojoi, I. Ichim, *Judeţul Neamţ*, Bucureşti, 1974, p. 57-59.

anvergură din Uniunea Sovietică, precum cele de la Dnepropetrovsk, Volga-Don etc., la care – datorită sistemului centralizat şi ferm de organizare a institutelor academice de cercetare – a fost posibilă o concentrare operativă a potenţialului ştiinţific.

Dincolo de aspectele poluate de preceptele ideologice specifice, conlucrarea unor echipe numeroase de formaţie multidisciplinară la cunoaşterea, înregistrarea şi protejarea componentelor patrimoniului cultural nu ni se pare deloc incriminantă, ci dimpotrivă, deosebit de oportună, cu atât mai mult cu cât o asemenea modalitate de investigare polivalentă fusese acreditată şi în alte medii geopolitice. Pentru a ne susţine aserţiunea este suficient să evocăm principiile doctrinare ale antropologiei culturale, curent istoriografic cu o largă şi consistentă audienţă în ştiinţa contemporană, ai cărei principali promotori se grupează în mediile savante nord-americane.

Competenţa personalului ştiinţific angajat în cercetările din zona lacului de acumulare de la Bicaz şi fervoarea implicării sale în realizarea programului preconizat, în condiţiile beneficierii de disponibilităţi financiare adecvate, au condus spre rezultate notabile în toate domeniile. Din păcate însă, valorificarea acestora nu a fost în general pe măsura aşteptărilor, situaţie similară cu aceea constatată adesea în cazul investigaţiilor româneşti postbelice, care antrenaseră colective ştiinţifice ample, dar lipsite de o coordonare eficientă şi de mijloace pecuniare corespunzătoare.

O excepţie meritorie de la această constatare s-a înregistrat în branşa etnografilor şi etnologilor. Astfel, în anul 1969, un nucleu al lor, alcătuit din Florea Bobu Florescu, Paul Petrescu şi Paul H. Stahl, beneficiind de colaborarea lui Nicolae Papinian, Emilia Pavel, Elena Secoşanu şi Romulus Vulcănescu şi de releveele executate de arhitecta Maria Elena Enăchescu, a publicat în Editura Academiei un volum privind arta populară, care cuprindea capitole asupra arhitecturii, organizării interiorului casei, textilelor, portului, lucrărilor artistice în metal, os şi piatră, precum şi asupra ceramicii[2].

Patru ani mai târziu, un alt colectiv de etnografi, dirijat de Romulus Vuia, secondat de Ion Vlăduţiu, Romulus Vulcănescu, Paul Petrescu, Corneliu Bărbulescu, Aurelian Motomancea, Radu O. Maier, Nicolae Al. Mironescu şi Lucia Mureşanu, având-i între colaboratori şi pe Cristofor Mironescu, Iordan Ionescu-Bregoveanu, Viorica Kogălniceanu şi Ion Chelcea, din cadrul Grupului de Cercetări Complexe Bicaz al Academiei, s-a ocupat – cu sprijinul Comitetului de Cultură şi Educaţie Socialistă al Judeţului Neamţ – de tipărirea la Piatra Neamţ a unui consistent volum care prospecta terminologia geografică populară, aspectele demografice, trăsăturile teritoriului şi ale economiei, aşezările, curţile, gospodăriile şi locuinţele, ocupaţiile, mijloacele de transport, hrana, industria şi meşteşugurile săteşti şi îndeletnicirile dispărute din zona Bicazului[3].

Colectivul de arheologi şi istorici coordonat de dr. C.S. Nicolăescu-Plopşor şi prof. dr. Mircea Petrescu-Dîmboviţa a desfăşurat, de asemenea, o activitate fructuoasă în bazinul mijlociu al Bistriţei. În formă succintă, principalele rezultate obţinute prin săpăturile şi sondajele efectuate au fost prezentate în paginile unor periodice de profil[4]. În afară de acestea, s-a lucrat la elaborarea unei monografii detaliate asupra tuturor cercetărilor de teren, în care au fost incluse un amplu studiu asupra evoluţiei comunităţilor umane din

---

[2] F.B. Florescu, P. Petrescu, P.H. Stahl, *Arta populară de pe Valea Bistriţei*, Bucureşti, 1969.

[3] *Etnografia Văii Bistriţei. Zona Bicaz*, Piatra Neamţ, 1973.

[4] C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz (r. Piatra Neamţ, reg. Bacău)*, în *MCA*, V, 1959, p. 45-60; C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Bicaz (reg. Bacău)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 57-83.

regiune de-a lungul evului mediu şi al epocii moderne, alcătuit de prof. dr. Constantin Cihodaru, şi un altul despre monumentele de cult din piatră şi lemn, rod al conlucrării dintre Ştefan Balş şi Radu Creţeanu. Această lucrare se preconiza să constituie un prim volum dintr-o suită mai amplă, menită să pună în valoare totalitatea cercetărilor cu caracter interdisciplinar din zona Bicazului, urmând să fie succedat de tomuri grupând aportul etnografilor, lingviştilor, folcloriştilor, antropologilor etc. După un deceniu de la debutul plin de entuziasm al investigaţiilor arheologice şi istorice de pe valea Bistriţei, dirijate şi susţinute de Academie, aceasta şi-a revizuit total atitudinea şi nu şi-a asumat, cum ar fi fost firesc, tipărirea volumului I al monografiei. Decizia sa, însoţită de restituirea manuscrisului, a fost comunicată Institutului de Arheologie din Bucureşti la 19 noiembrie 1964 de către directorul Editurii Academiei Republicii Populare Române, acad. Al. Graur, fără nici cea mai lapidară explicaţie.

Motivul verdictului negativ considerăm că este în mare parte legat de noile orientări politice din epocă, când se trecea tranşant de la docilitatea în raport cu canoanele comunismului sovietic spre preceptele naţionalismului extremist autohton. În această situaţie, toate iniţiativele ce sugerau – în mod real sau imaginar – înrâuriri ale modelelor culturale răsăritene, chiar cele lipsite de relevanţă pe plan ideologic, au fost repudiate nediferenţiat. Pe de altă parte, monumentele arheologice şi istorice din bazinul mijlociu al Bistriţei, nesemnificative pentru evoluţia geto-dacilor, romanizare, etnogeneza românească sau pentru geneza statelor medievale, nu puteau servi în vreun fel palpabil noilor ţeluri propagandistice ale guvernanţilor.

Asemenea circumstanţe conjuncturale au fost de natură să plaseze lucrarea monografică asupra trecutului zonei Bicaz într-un nedorit con de umbră. Perioadele îndelungate în care Editura Academiei a fost confruntată cu acute lipsuri materiale au contribuit, de asemenea, ca perspectiva publicării volumului să devină iluzorie sub egida organismului cultural şi ştiinţific care îi patronase elaborarea.

*

Despre importanţa cercetărilor complexe de la Bicaz – de arheologie, istorie, etnografie, antropologie şi lingvistică – ca şi despre principalele rezultate obţinute în anii 1954-1958 s-au făcut succinte referiri în introducerea acestui volum.

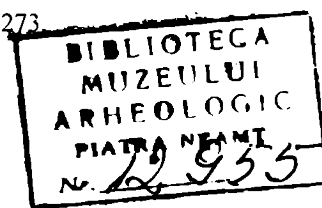
Menţionăm că în ceea ce priveşte cercetările de arheologie şi istorie s-a publicat în limba franceză, în 1966, un studiu amplu relativ la paleolitic, de C.S. Nicolăescu-Plopşor, Alexandru Păunescu şi Florea Mogoşanu[5]. De asemenea, în 1958 a apărut articolul lui Alexandru Păunescu privitor la locuirea neolitică de la „Dârţu"-Ceahlău[6], care a provocat ulterior unele discuţii, cum se va vedea mai departe.

În schimb, restul capitolelor privitoare la cadrul fizico-geografic şi la epocile preistorice din eneolitic până în perioada geto-dacică târzie şi la istoria zonei până la mijlocul secolului al XIX-lea nu au putut fi publicate împreună cu studiul relativ la paleolitic, întrucât documentele din anexa lucrării, în număr mare, coordonată de V. Mihordea, au sporit mult volumul acesteia, împiedicând tipărirea ei la vremea respectivă.

Avându-se în vedere importanţa lucrării, am considerat că este oportun să se publice acum cadrul fizico-geografic şi toate rezultatele cercetărilor arheologice şi istorice

[5] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, *Le paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 5-16.

[6] Al. Păunescu, *Locuirea neolitică de la Dârţu-Ceahlău*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265-273.

din paleolitic până la mijlocul secolului al XIX-lea din zona Bicazului, inclusiv studiul în limba franceză menţionat mai sus referitor la paleolitic şi epipaleolitic, tradus de noi în limba română. În felul acesta, prezentul volum ar fi al treilea, după cele două de etnografie, apărute la Bucureşti şi Piatra Neamţ[7].

În acest cuvânt înainte se vor menţiona, pe scurt, rezultatele – înregistrate ulterior redactării textului de faţă – de mai bine de patru decenii cu privire la geografia, preistoria şi istoria regiunii respective până la mijlocul secolului al XIX-lea, din valea Bistriţei de la Galu la Bicaz.

În această privinţă, pentru domeniul paleoliticului ne-a fost de un real folos lucrarea monografică din 1998 a lui Alexandru Păunescu[8]. Pe baza datelor stratigrafice, tipologice şi ^{14}C din această lucrare, obţinute în urma cercetărilor ulterioare din zona respectivă, din anii 1962, 1980-1985, precum şi bibliografia la zi, s-au verificat şi completat îndeosebi încadrările culturale şi cronologice ale siturilor paleoliticului şi epipaleoliticului cercetate din zona Galu-Bicaz.

Astfel, pe baza săpăturilor din anii 1980-1984, efectuate de Al. Păunescu în cele două puncte de la Bistricioara-„Lutărie", constând din mai multe şanţuri şi casete, s-a obţinut un bogat material litic şi probe pentru 12 analize ^{14}C, din care jumătate au fost considerate corecte[9]. De asemenea, textul respectiv a fost însoţit de mai multe tabele pentru tipuri de piese şi diagrame, precum şi de consideraţii mai ample[10].

Din punct de vedere stratigrafic, s-au descoperit şapte niveluri, nu şase ca în 1966, dintre care şase din paleoliticul superior (I-VI) şi unul din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului (VII)[11], care nu a fost menţionat anterior.

În ceea ce priveşte încadrarea culturală şi cronologică a celor şase niveluri paleolitice, aceasta corespunde, în general, cu aceea din 1966, cu deosebirea că nivelul II este atribuit în 1998 probabil gravetianului timpuriu şi nu aurignacianului superior pregravitian, ca în 1966[12]. La aceasta se adaugă patru date ^{14}C pentru nivelul I, dintre care două corecte (10529: 24100 ± 1300 B.P. şi 11586: 24760 ± 170 B.P.)[13], alte patru pentru nivelul II, dintre care una corectă (20310 ± 150 B.P.)[14], două corecte pentru nivelul III (18800 ± 1200 B.P. şi 20995 ± 875 B.P.) şi două pentru nivelul IV, dintre care una corectă (16150 ± 350 B.P.)[15].

Pentru staţiunea „Bofu Mic" de la Ceahlău, în care nu s-au mai efectuat cercetări după 1958, în loc de două niveluri gravetiene, menţionate în 1966, s-au trecut în 1998 trei niveluri, dintre care primele două atribuite etapelor IV şi VII probabil ale gravetianului din bazinul Ceahlăului, iar ultimul – al treilea –, cu o locuire săracă, eneoliticului cucutenian[16].

În punctul „Cetăţica I" de la Ceahlău, prin săpăturile efectuate de Al. Păunescu în 1981 şi 1985-1986, în loc de patru niveluri (I-IV), menţionate în 1966, s-au identificat şase

---

[7] Vezi notele 2-3.
[8] Al. Păunescu, *Paleoliticul şi epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei*, vol. I/1, Bucureşti, 1998.
[9] *Ibidem*, p. 120-170.
[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*, p. 121 şi urm.
[12] *Ibidem*, p. 139.
[13] *Ibidem*, p. 130.
[14] *Ibidem*, p. 139, 148, 156.
[15] *Ibidem*, p. 173.
[16] *Ibidem*, p. 180-181.

niveluri (I-VI), dintre care I aparţine celei mai vechi locuiri aurignaciene din bazinul Ceahlăului de pe valea Bistriţei, II din aurignacian, III şi IV din gravetian, V din gravetianul final sau epigravetian şi VI din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului[17].

La staţiunea „Cetăţica II" de la Ceahlău, prin săpăturile din 1981 şi 1985 ale lui Al. Păunescu, spre deosebire de cercetările anterioare din 1956, s-au identificat pentru prima dată cinci niveluri de locuire, dintre care I şi II din aurignacian, III din gravetian, IV din gravetianul final şi V, foarte sărac, din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului[18]. Deci, locuirea din acest punct nu datează numai din gravetianul final, cum s-a menţionat în 1966. Din punct de vedere al cronologiei absolute, s-au obţinut două datări ^{14}C, de 26700 ± 1100 B.P. pentru nivelul I şi 21050 ± 650 B.P., care ar corespunde nivelului II[19].

În continuare, în lucrarea din 1998 s-au adăugat descoperirile paleolitice din sondajele din 1956 din punctele „Cetăţica III" (Cimitirul Bisericii noi), „Cetăţica IV" (Curtea Bisericii noi) şi „Cetăţica V" (Cimitirul eroilor), toate din a VII-a etapă probabilă de evoluţie a gravetianului din bazinul Ceahlăului[20].

La rândul lor, descoperirile paleolitice din Curtea Bisericii vechi de la Ceahlău, considerate în 1966 ca aparţinând gravetianului final, au fost atribuite în 1998 celei de-a VI-a etapă probabilă de evoluţie a gravetianului din bazinul Ceahlăului[21]. Aceleiaşi etape s-a considerat în 1998 că îi aparţine şi staţiunea „Cremeniş II" de la Ceahlău[22], atribuită în 1966 gravetianului final din bazinul Ceahlăului.

În ceea ce priveşte staţiunea „Dârţu" de la Ceahlău, căreia i s-a acordat o atenţie mai mare în 1998 (prin includerea de profile, planuri ale resturilor de locuire, tabele pentru analize chimice şi tipuri de piese şi o diagramă cumulativă), s-au efectuat de către Al. Păunescu – în 1980, 1982-1983 – sondaje, în scopul prelevării unor probe de sol, oase şi cărbune (din vetre), necesare unor analize granulometrice, chimice şi ^{14}C[23]. Între cele şase niveluri identificate (I-VI), două sunt din aurignacianul mijlociu (I) şi dintr-o etapă mai evoluată a aurignacianului (II), alte trei din gravetianul mijlociu (III), superior (IV) şi final (V), încadrări corespunzătoare celor din 1966, iar ultimul din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului (VI)[24]. La acestea se adaugă în 1998 două datări ^{14}C, dintre care una (21100 ± 490 B.P.) pentru nivelul II şi alta (17860 ± 190 B.P.) pentru nivelul III[25].

Încadrarea staţiunii „Lutărie" de la Ceahlău în gravetianul mijlociu este aceeaşi în 1966 şi 1998. La fel şi în ceea ce priveşte cele două puncte (A şi B) din staţiunea „Podiş" de la Ceahlău, în urma investigaţiilor mai vechi şi apoi ulterioare, din 1962, ale lui Marcel Drăgotescu, cu menţiunea că s-a obţinut o singură datare ^{14}C, respectiv 16970 ± 360 B.P. pentru nivelul III, atribuit etapei a patra de evoluţie a gravetianului din bazinul Ceahlăului[26].

De asemenea, prin cercetările mai noi, din 1983-1986, ale lui Al. Păunescu, din staţiunea „Poiana Scaune" de la Ceahlău-Munte sau Curmătura de la Scaune, cum a fost

[17] *Ibidem*, p. 184, 186-187.
[18] *Ibidem*, p. 189.
[19] *Ibidem*, p. 190.
[20] *Ibidem*, p. 191.
[21] *Ibidem*, p. 193.
[22] *Ibidem*, p. 192.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, p. 195.
[25] *Ibidem*, p. 222, 226.
[26] *Ibidem*, p. 253 şi urm.

menţionată în 1998, în loc de Muntele Ceahlău-„Scaune", în 1966, s-au efectuat verificări stratigrafice şi s-au recoltat noi probe pentru analize[27]. Cu prilejul noilor cercetări din această staţiune swideriană, de la o altitudine de aproximativ 1247 m şi la circa 3 km vest de la vârful Toaca, cu înălţimea de 1900 m[28], s-a obţinut o singură datare ^{14}C, contaminată, mult prea tânără (5330 ± 80 B.P.), care nu a putut fi luată în consideraţie[29]. Totodată, s-a constatat că, din punct de vedere climatic, această staţiune a evoluat de la Tardiglaciar, probabil din ultima parte a fazei Dryas II, până spre începutul Preborealului, perioadă cuprinsă între sfârşitul mileniului al XIII-lea B.P. (12300 B.P.) şi aproximativ 10000 B.P.[30] Încadrările culturale din 1966 şi 1998 ale staţiunilor paleolitice de la „Schitişor"-Ceahlău, Grinţieş-„Frasinul" şi „Secu" sunt, în general, asemănătoare.

În ceea ce priveşte neo-eneoliticul din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, atestat prin mai puţine descoperiri în comparaţie cu paleoliticul din aceeaşi zonă, s-a publicat în 1957 de Al. Păunescu un articol[31], în care s-a atribuit, la nivelul cunoştinţelor din vremea respectivă, neoliticului timpuriu staţiunea „Dârţu"-Ceahlău, descoperirile fiind apoi interpretate în mod deosebit[32].

Astfel, C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi D. Berciu au fost de acord cu asocierea de la „Dârţu"-Ceahlău a ceramicii cu uneltele microlitice de tradiţie gravetiană, considerând că faciesul epipaleolitic cu numeroase unelte gravetiene din cele două locuinţe-bordei din această staţiune conţine ceramică de factură primitivă, unelte de piatră şlefuită şi o râşniţă de piatră, ceea ce ar constitui dovada întâlnirii paleoliticului final cu începutul neoliticului[33]. După susţinătorii acestei ipoteze rezultă că la „Dârţu"-Ceahlău un orizont mezolitic este continuat de altul protoneolitic de tip Protocriş[34], mai vechi decât cultura Criş, preconizându-se – fără o prealabilă prelucrare a materialului descoperit – trei faze, dintre care prima, cea mai veche, ar fi la Ceahlău-„Dârţu", a doua la Ceahlău-„Cetăţica" şi a treia la Cremenea-„Sita Buzăului"[35]. Mai mult încă, s-a susţinut că locuiri reprezentative pentru această fază s-au mai identificat în zona Galu-Bicaz şi, mai sporadic, la „Cetăţica I-II", „Dârţu", Grinţieş şi Palatul Cnejilor[36].

În legătură cu complexul de la „Dârţu"-Ceahlău, D. Berciu a considerat că este mai indicată pentru cea mai veche cultură neolitică din România denumirea de Protocriş, spre deosebire de cea de Precriş, dată de C.S. Nicolăescu-Plopşor, cultură care – după opinia sa – ocupă un loc important în geneza protoneoliticului ceramic şi a trecerii spre etapa timpurie a neoliticului vechi[37].

---

[27] *Ibidem*, p. 264.
[28] *Ibidem*, p. 263.
[29] *Ibidem*, p. 270.
[30] *Ibidem*.
[31] Al. Păunescu, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 265-273.
[32] N. Ursulescu, *Evoluţia culturii Starčevo-Criş pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, p. 74-75
[33] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Le paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 56.
[34] Idem, *Discuţii pe marginea paleoliticului de sfârşit şi începuturile neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 1959, p. 231.
[35] C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 63.
[36] *Ibidem*, p. 52; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VII, 1961, p. 39.
[37] D. Berciu, *Neolitic preceramic în Balcani*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 98; idem, *Contribuţii la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Bucureşti, 1961, p. 19.

Problema unei culturi anterioare neoliticului timpuriu din România a fost discutată şi de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia în monografia din 1970 despre aşezările din Moldova, în care se menţionează câteva descoperiri din Moldova, considerate protoneolitice – din bazinul Bahluiului, Câmpia Jijiei Superioare şi Podişul Sucevei –, caracterizate prin resturi ceramice corodate şi o abundenţă de produse litice[38].

Cu acest prilej s-a menţionat că pentru moment, datorită numărului mic de puncte cu ceramică primitivă şi a lipsei unei săpături metodice pentru precizarea poziţiei lor stratigrafice, nu se poate respinge ipoteza existenţei culturii protoneolitice cu ceramică, dar nici nu se pot face afirmaţii cu caracter definitiv[39].

Printre susţinătorii unei etape mai vechi decât cultura Criş, respectiv Precriş sau Protocriş, s-a numărat la început şi Vl. Dumitrescu, care nu credea că cultura Starčevo-Criş reprezintă cea mai veche cultură neolitică din România[40]. Ulterior a susţinut că această interpretare este eronată, fiind vorba de o ceramică primitivă mai recentă, din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului sau chiar din bronzul timpuriu[41]. Până la data apariţiei acestui raport, autorul considera că, în lipsa unor condiţii stratigrafice sigure, care să permită asocierea pieselor tardenoisiene cu această ceramică primitivă, protoneoliticul nu poate fi luat în consideraţie pentru problema începuturilor neoliticului în România[42]. În această privinţă – după părerea lui Vl. Dumitrescu – argumentele invocate, respectiv prezenţa în acelaşi nivel a ceramicii şi silexurilor epipaleolitice la „Dârţu" şi Cremenea, nu pot fi admise, întrucât ceramica din aceste staţiuni este mai recentă decât microlitele[43].

La aceeaşi concluzie a ajuns şi Eug. Zaharia, pe baza analizei stratigrafice şi tipologice a descoperirilor de la „Dârţu"-Ceahlău[44]. După părerea autoarei, ceramica de la „Dârţu"-Ceahlău (fragmentară, fără forme şi decor şi foarte corodată, probabil cu glomerule şi nu cu cioburi pisate în pastă şi, uneori, cu netezire pe faţă şi dos), care nu pare să provină dintr-o depunere nederanjată, este primitivă, dar nu de la începutul neoliticului, ca să ateste un nivel Protocriş, iar microlitele gravetiene din nivelul ceramicii nu diferă de cele din complexele cu ceramică[45].

Aceleaşi rezerve le-a exprimat şi N. Vlassa faţă de atribuirea gravetiano-mezolitico-Precriş a unor fragmente ceramice de la „Dârţu"-Ceahlău, invocând – datorită submulţimii stratului de cultură – posibilitatea amestecului cu piese litice, lipsa plevei din

---

[38] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezările din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 26.

[39] *Ibidem*.

[40] Vl. Dumitrescu, *Observations sur certains problèmes du néolithique de l'Europe sud-orientale*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 41 şi urm.; idem, *Cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 192.

[41] Idem, *op. cit.*, p. 193; idem, *Le début du néolitique au nord du Danube en Roumanie*, în *Actes du Congrès International des Sciences Préhistorique et Protohistorique*, tom. I, *Rapports généraux*, Beograd, 1971, p. 90.

[42] Idem, *op. cit.*, p. 91.

[43] Idem, *A propos d'une nouvelle synthèse concernant l'époque néo-énéolitique du sud-est et du centre-est de l'Europe*, în *Dacia*, NS, XVII, 1973, p. 298.

[44] Eug. Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criş à la lumière des sondages de Leţ*, în *Dacia*, NS, VI, 1962, p. 5-51; eadem, *Consideraţii despre cultura Criş, pe baza sondajelor de la Leţ*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 19-44.

[45] Eadem, *op. cit.*, 1962, p. 48 şi urm.; eadem, *Consideraţii despre cultura Criş, pe baza sondajelor de la Leţ*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 40-41.

pasta vaselor şi asocierea ceramicii cu topoarele plate şlefuite[46]. La acestea se adaugă faptul că materialele ceramice sunt lipsite de siguranţa unei verificări stratigrafice, care să permită încadrarea lor într-o etapă Precriş, ca la descoperirile balcano-microasiatice[47]. Din aceste motive – după opinia sa – până la o probă stratigrafică sigură, nu sunt justificaţi termenii de Pre- şi Protocriş[48]. Pe de altă parte – după părerea sa – asocierea ceramicii cu microlite nu constituie un argument pentru încadrarea acesteia în Precriş, întrucât în unele aşezări ale culturii Criş din Crişana, Banat şi Ungaria, ceramica de tip Criş este asociată cu piese litice de tradiţie microlitică[49].

Problema descoperirilor neolitice de la „Dârţu"-Ceahlău a fost reluată în 1984 de N. Ursulescu, prilej cu care a menţionat – în afară de interpretarea lui Al. Păunescu, C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi D. Berciu, potrivit căreia ar fi vorba de o fază anterioară culturii Criş, reprezentând cel mai vechi neolitic din România – şi rezervele altora, amintite mai sus, considerând că, întrucât Al. Păunescu nu a mai supus discuţiei aceste descoperiri, rămâne deschisă problema dacă aici – pe lângă un nivel atribuit perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului sau chiar bronzului timpuriu – nu ar fi eventual şi descoperiri ale culturii Criş, dintr-o fază nu timpurie, ci mai târzie, din cauza izolării acestei staţiuni[50].

Recent, însă, Al. Păunescu a revenit asupra acestor descoperiri, din nivelul IV post-paleolitic de la „Dârţu"-Ceahlău, constituite din 530 de fragmente ceramice, mărunte şi foarte slab conservate, cu aspect primitiv, un fragment de idol şi 112 piese litice, dintre care două pietre de râşniţe plate şi câteva topoare trapezoidale şi rectangulare de marnă, şlefuite, şi un fragment de topor perforat din piatră dură[51]. Aceste piese, descoperite în două aşa-zise gropi-bordeie, au fost atribuite de această dată de autor perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, considerându-se ca introduse ulterior şi amestecate cu cele din nivelul V din gravetianul final, cu care nu au nimic de-a face[52].

Avându-se în vedere această nouă interpretare dată de Al. Păunescu descoperirilor de la „Dârţu"-Ceahlău – potrivit căreia nu mai poate fi vorba de neolitic timpuriu –, am considerat de acord cu autorul că nu mai este cazul să se reproducă aici capitolul neoliticului timpuriu de la „Dârţu"-Ceahlău, scris iniţial pentru această lucrare cu cca. 40 de ani în urmă.

De asemenea, din lipsă de dovezi suficiente, nu s-au inclus aici nici prezentarea descoperirilor din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, căreia i s-au atribuit, printre altele, descoperirile de la „Dârţu"-Ceahlău şi din alte staţiuni din zonă.

În ceea ce priveşte eneoliticul din zona Galu-Bicaz, ilustrat prin săpăturile de mai mare amploare din 1955-1956 din staţiunea „Chiriţeni" de la Hangu, în afară de rapoartele de săpături publicate de M. Petrescu-Dîmboviţa şi D. Gh. Teodor[53] şi de o scurtă descriere, însoţită de bibliografie, datorată lui D. Monah şi Şt. Cucoş[54], nu a mai

---

46 N. Vlassa, *Sondajul de salvare de la Gura Baciului*, în *AMN*, V, 1968, p. 375.

47 *Ibidem*, p. 376.

48 N. Vlassa, *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dârţu-Ceahlău*, în *AMN*, I, 1964, p. 463.

49 *Ibidem*.

50 N. Ursulescu, *op. cit.*, p. 74-75.

51 Al. Păunescu, *Paleoliticul ...*, vol. I/1, Bucureşti, 1998, p. 198.

52 *Ibidem*.

53 C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 52-53; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *op. cit.*, p. 41-42.

54 D. Monah, Şt. Cucoş, *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Iaşi, 1985, p. 102.

apărut nimic semnificativ. Prima descriere mai amplă a descoperirilor din această staţiune a fost inserată în acest volum. În schimb, descoperirile eneolitice tot din faza Cucuteni A din punctul „Piciorul Bocăncenilor", din apropierea staţiunii de la „Chiriţeni", provenind îndeosebi din trei complexe de locuire, nu au putut fi ilustrate, întrucât nu s-au mai recuperat desenele respective.

La fel şi în ceea ce priveşte descoperirile din cele două complexe de locuire din epoca bronzului (ceramică şi alte diferite obiecte) din cuprinsul staţiunii Cucuteni A din punctul „Chiriţeni" de la Hangu, precum şi cele câteva resturi ceramice lucrate cu mâna, insuficient de caracteristice, de la „Bofu Mic" şi Buhalniţa, din prima sau eventual cea de-a doua epocă a fierului.

Spre deosebire de epoca bronzului şi Hallstatt, cea de-a doua epocă a fierului, prin sondajele şi săpăturile efectuate între 1955 şi 1958 de A. Niţu, D. Gh. Teodor şi I. Ordentlich, îndeosebi pe „Cetăţuia" getică din La Tène-ul târziu, de lângă Hangu, este mai bine cunoscută, fiind ilustrată prin câteva locuinţe (adâncite şi de suprafaţă) şi piese de inventar. În ceea ce le priveşte pe acestea din urmă, predomină ceramica lucrată cu mâna, fiind rară specia cenuşie sau roşie lucrată la roată, abundentă în aşezările getice din depresiunea Piatra Neamţ. Atât ceramica de caracter primitiv, cât şi lipsa obiectelor de podoabă şi a vaselor mari de provizie, au contribuit la stabilirea caracterului sezonier al aşezării de la „Cetăţuia" Hangului, de altfel ca şi al altor staţiuni getice din jurul depresiunii Hangului, respectiv „Cetăţica", Grozăveşti şi Fârţigi, considerate simple sălaşe sezoniere ale unei populaţii sedentare. De menţionat că în staţiunea getică din „Cetăţuia" de la Hangu au mai fost identificate unele descoperiri din epoca bronzului, precum şi din evul mediu timpuriu, cum o atestă un topor de luptă de fier, cu analogii în Transilvania, Moravia şi Ungaria.

Spre deosebire de „Cetăţuia", sondajele de la „Cetatea Altanului" de la izvoarele Audiei, afluent al pârâului Hangu, nu au fost fructuoase. Cercetările de la „Cetăţuia", ale căror principale rezultate au fost publicate în unele rapoarte de săpături[55], nu au mai fost reluate şi nici discutate în publicaţiile ulterioare.

*

Spre deosebire de descoperirile din zona Bicazului corespunzătoare epocii preistorice, cele aferente evului mediu nu au constituit decât într-o măsură foarte restrânsă obiectul unor discuţii sau reevaluări în raport cu rezultatele dobândite ulterior pe plan naţional. Ignorarea cvasitotală a celor mai multe dintre acestea în literatura de specialitate din ultimele trei decenii nu s-a datorat lipsei lor de relevanţă pentru istoria spaţiului est-carpatic, ci îndeosebi altor cauze.

Pe de o parte, asupra respectivelor descoperiri aparţinând perioadei medievale nu s-au publicat – după terminarea investigaţiilor – decât referiri lapidare, neînsoţite de o ilustraţie corespunzătoare[56], fapt ce nu era de natură să constituie fermentul unor comentarii fructuoase. Pe de altă parte, valorificarea muzeistică a exponatelor depistate cu prilejul săpăturilor a lăsat şi ea de dorit, acestea fiind depozitate în colecţii cu accesibilitate dificilă, astfel că arheologii medievişti nu au avut posibilitatea de a le cunoaşte şi, eventual, de a le supune anumitor reinterpretări.

---

[55] D. Gh. Teodor, *Perioada geto-dacă (Hangu-Cetăţuia)*, în C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Bicaz (reg. Bacău)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 66 şi urm.; D. Gh. Teodor, S. Teodor, *Şantierul arheologic Hangu-Cetăţuia*, în *MCA*, VII, 1961, p. 41 şi urm.

[56] C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 54-57; C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, p. 66-79.

Asemenea situație ar fi putut fi evitată relativ simplu dacă cei ce au efectuat săpăturile din zona Bicazului ar fi stăruit să-și valorifice rezultatele propriilor săpături într-un mod mai cuprinzător sau le-ar fi repus în discuție în cadrul unor lucrări cu un spectru problematic colateral. Demersuri de această natură nu s-au înregistrat însă, între altele, și pentru că majoritatea cercetătorilor angajați în degajarea vestigiilor medievale din perimetrul lacului de acumulare nu aveau între preocupările lor prioritare prospectarea descoperirilor de factura respectivă, ei fiind specializați în alte perioade ale istoriei (Alexandrina Alexandrescu, Natalia Berlescu, Adrian și Marilena Florescu, Bucur Mitrea, Alexandru Păunescu, Dinu V. Rosetti, Nicolae și Emilia Zaharia). Totodată, puținii arheologi medieviști care au lucrat pe valea Bistriței fie și-au transferat sfera de interese din spațiul est-carpatic spre celelalte regiuni ale țării (Nicolae Constantinescu), fie s-au reprofilat spre alte perioade istorice (Gheorghe Diaconu).

Nu-i mai puțin adevărat că vestigiile depistate pe valea Bistriței aparțin unei etape târzii a evului mediu, pentru care există deja o consistentă bază documentară scrisă, astfel că pentru reconstituirile istorice mai largi aportul lor este relativ limitat. În aceste circumstanțe, până în prezent, în circuitul științific au intrat puține descoperiri medievale din zona Bicazului, fără ca ele să fi făcut obiectul unor dezbateri de substanță.

Câteva din punctele arheologice medievale (Buhalnița, Ceahlău-„Schit", Hangu) au fost menționate succint într-o amplă lucrare, care reunea toate așezările depistate prin cercetări de suprafață sau prin descoperiri întâmplătoare din spațiul moldav delimitat de Carpații Orientali și Prut, rod al colaborării unor specialiști ce fuseseră implicați activ în lucrările de pe șantierul din arealul sistemului hidroenergetic de pe valea Bistriței. În volumul amintit se mențin concluziile în ceea ce privește încadrarea cronologică a obiectivelor depistate[57].

Resturile provenite de la procesul de reducere a fierului, semnalate la mânăstirile Hangu și Buhalnița, au fost considerate pe bună dreptate drept dovezi explicite pentru extragerea minereului de fier din regiunea Munților Neamț și a prelucrării sale locale în scopul realizării anumitor piese din metal. S-a constatat, între altele, că în secolul al XVIII-lea exploatarea fierului se practica în aceleași ținuturi ca și în epoca anterioară. Prezența reziduurilor feroase în cele două localități amintite confirmă informația furnizată la mijlocul secolului al XVII-lea de misionarul catolic Marco Bandini privind existența zăcămintelor metalifere – inclusiv a celor feruginoase – în arealurile montane ale Moldovei[58].

Dintre piesele recuperate din așezările medievale din zona Bicazului, un anumit interes l-au suscitat cahlele, asupra cărora, recent, s-a elaborat o consistentă și valoroasă monografie ce reunește și analizează toate descoperirile de acest fel de pe teritoriul Moldovei, datând din secolele XIV-XVII. Autoarea sa, cercetătoarea suceveană Paraschiva-Victoria Batariuc, a întreprins o riguroasă departajare tipologică și cronologică a acestor piese menite să asigure în încăperi condiții termice adecvate în lunile geroase ale anului. Potrivit criteriilor adoptate, piesele de ceramică monumentală de la Buhalnița și Schitișor, din secolul al XVII-lea, au fost inserate în tipul IX D, care cuprinde cahlele dreptunghiulare, cu picior scurt de montare, de formă rectangulară și cu decor în relief[59]. Acest tip, ce apare în Moldova încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea, se menține și în veacurile

---

[57] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 145-146, 150.

[58] N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 155; V. Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iași, 1997, p. 90.

[59] P.V. Batariuc, *Cahle din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1999, p. 90-91.

următoare, bucurându-se de o largă proliferare în principalele centre urbane, dar şi în numeroase aşezări cu caracter rural, răspândite prioritar în nord-vestul şi centrul voievodatului. Cu toate că se integrează în aceeaşi secvenţă tipologică, cahlele de la Buhalniţa şi Schitişor prezintă elemente decorative diferite: în primul caz motive vegetale combinate cu cele geometrice; în cel de-al doilea o roată solară flancată de flori de lalea[60].

Celelalte piese ceramice de pe valea Bistriţei – singurele publicate fiind cele din secolul al XVIII-lea de la Buhalniţa – au reţinut numai ocazional atenţia cercetătorilor, care le-au indicat drept analogii pentru descoperiri din alte aşezări medievale târzii, fără să le supună unor analize speciale[61].

Păstrăm convingerea că prin prezenta publicare a întregului lot de materiale arheologice revelatoare, provenind din diversele puncte diseminate în arealul afectat de lucrările hidroenergetice de pe şantierul Bicaz, acestea vor dobândi o cotă sporită de interes din partea unor largi categorii de specialişti, contribuind la o cunoaştere mai nuanţată a evoluţiei comunităţilor umane din extremitatea vestică a ţinuturilor centrale ale Moldovei, din cele mai vechi timpuri până spre amurgul evului mediu.

În ceea ce priveşte sinteza istorică asupra zonei Bicazului, elaborată de Constantin Cihodaru, aceasta a fost deja valorificată de către autor. Partea sa cu referiri la secolele XIV-XVII, cuprinzând circa o jumătate din text, a fost publicată – sub titlul *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XVIII* – în periodicul Universităţii din Iaşi[62], în vreme ce partea aferentă perioadei cuprinsă între mijlocul secolului al XVIII-lea şi mijlocul veacului următor a fost tipărită cu un titlu asemănător în paginile aceleiaşi reviste[63].

Modificarea titlului era îndreptăţită pentru că în teritoriul avut în vedere nu au existat în cursul evului mediu decât aşezări cu caracter rural. Faţă de textul destinat monografiei, acelea din publicaţiile ieşene nu cuprind – în afara unor scurte paragrafe – decât nuanţări stilistice şi formulări nerelevante pentru ansamblul studiului, lor ataşându-li-se în plus succinte rezumate în limbile rusă şi franceză. În cel dintâi se află inserată o notă cu conţinut important, în care se specifică faptul că materialul documentar inedit din arhive a fost adunat de o mică echipă alcătuită din cercetătorii Emil Diaconescu şi Corneliu Istrati de la Institutul de Istorie şi Arheologie din Iaşi[64]. Notificarea era, fără îndoială, nu numai necesară, ci chiar obligatorie din perspectiva preceptelor de onestitate profesională, cu atât mai mult cu cât armătura informativă a unor subcapitole ale studiului se bazează prioritar pe datele extrase din registrele păstrate în Arhivele Statului din Bucureşti şi Iaşi, precum şi în colecţiile Muzeului Bruckenthal din Sibiu. Cu toate că au fost utilizate loturi ample de documente inedite, ecoul studiilor lui C. Cihodaru în literatura de specialitate a rămas limitat[65], desigur datorită faptului că problematica pe care o abordau se circumscria unei tematici de interes regional.

---

60 *Ibidem*, p. 104-105, 159-160, fig. 5.

61 E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Iaşi, 1980, p. 126.

62 C. Cihodaru, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV-XVIII (Contribuţii la cunoaşterea istoriei lor)*, în *AŞUI*, SN, Secţiunea a III-a, *Istorie*, XII, 1966, p. 1-36.

63 Idem, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *AŞUI*, SN, Secţiunea a III-a, *Istorie*, XIII, 1967, p. 1-47.

64 *Ibidem*, p. 1, n. 1.

65 C. Istrati, *Meşteşuguri ţărăneşti în regiunea de munte a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Aspecte economice şi sociale)*, în *MA*, IX-XI, 1977-1979, p. 333, n. 23.

În privința normelor de editare, am respectat, în mod firesc, atât conținutul cât și forma textelor remise tiparului în urmă cu circa trei decenii și jumătate. Ne-am permis să eliminăm, în mod tacit, doar câteva formulări și scurte pasaje cu tentă ideologică, specifice epocii în care au fost elaborate, introduse numai din rațiunea de conformare la exigențele factorilor de decizie politică. Totodată, s-a renunțat la prevederile vechi de grafie în favoarea celor academice actuale.

Dat fiind că, în mod cu totul regretabil, de-a lungul timpului s-a pierdut o parte a ilustrației originale, s-a încercat, în măsura posibilităților, refacerea sa în situațiile când s-au păstrat duplicate ale planurilor și profilelor. În acest demers am beneficiat de colaborarea binevoitoare a doamnei Waltraud Delibaş şi a domnului Nicuşor Petrescu, de la Cabinetul de Desen al Institutului de Arheologie din Iaşi, pentru care le adresăm călduroase mulțumiri.

De asemenea, rămânem îndatorați domnului dr. Gheorghe Dumitroaia, directorul prestigiosului Complex Muzeal Județean Neamț și al Editurii „Constantin Matasă", pentru asumarea tipăririi acestui volum.

Mircea Petrescu-Dîmbovița, Victor Spinei

INTRODUCERE

Construirea în deceniul al şaselea al secolului XX a Hidrocentralei de la Bicaz, care avea să aducă schimbări importante nu numai în aspectul zonei ci şi în economia şi viaţa regiunii respective, a impus Academiei Române cercetarea complexă a tot ceea ce este mai important din trecutul şi prezentul populaţiei din această pitorească regiune de munte a Moldovei.

Această acţiune de cunoaştere a regiunii era necesară, întrucât – prin crearea viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz – ar fi urmat să se piardă pentru ştiinţă numeroase dovezi cu privire la populaţia din aşezările din cele mai vechi timpuri şi până astăzi. Pe de altă parte, prin dislocarea populaţiei din satele ce urmau să fie inundate nu se vor mai putea face studii cu privire la etnografia, cultura, modul de viaţă, înfăţişarea fizică şi graiul acesteia.

Din aceste motive se impunea, în mod evident, necesitatea cercetării complexe a regiunii, în vederea întocmirii unor monografii, pe baza datelor arheologice, istorice, etnografice, antropologice şi lingvistice, adunate şi interpretate în mod ştiinţific de către specialişti.

Este drept că şi în trecut minunata vale a Bistriţei, din care face parte şi sectorul viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, prin frumuseţile ei naturale, monumentelor istorice şi, mai ales, bogăţia vestigiilor materiale şi spirituale, i-a atras pe învăţaţii şi literaţii noştri de seamă. Dintre aceştia amintim pe Dimitrie Cantemir, care s-a interesat de regiune ca geograf, istoric şi etnograf, pe Gheorghe Asachi, care a fost preocupat de legendele istorice, precum şi pe scriitorii Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Alexandru Vlahuţă, Ion Creangă, Calistrat Hogaş, Mihail Sadoveanu etc., atraşi îndeosebi de poezia populară şi viaţa satului, dar şi de frumuseţea regiunii. De asemenea, aspecte interesante din fermecătoarea vale a Bistriţei găsim şi în scrierile unor autori străini ca J.A. Vaillant, Wilhelm Kotzebue şi Mihalik de Hiberin, precum şi în operele artistice ale pictorilor Haquet şi Bouquet, care au privit pitorescul zonei prin lumina culorilor şi talentul lor. În afară de aceştia, au mai fost cercetători, literaţi şi artişti care, prin lucrările lor, s-au dovedit buni cunoscători ai acestei regiuni. Între aceştia din urmă se numără şi câţiva cercetători locali ca G.T. Kirileanu, Constantin Matasă şi alţii.

Deşi s-au scris pagini frumoase de literatură şi s-a ajuns să se cunoască unele aspecte particulare ale vieţii comunităţilor umane de pe valea Bistriţei în general, inclusiv din regiunea ce urma să fie inundată, lipsea totuşi o cunoaştere de ansamblu a acestei regiuni în momentul începerii lucrărilor de pe marele şantier de la Bicaz.

Din această cauză, în anii 1951-1953 s-au efectuat diverse cercetări de către lingviştii de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, etnografii de la Institutul de Istoria Artei din Bucureşti şi de către unii cercetători locali, pasionaţi, în vederea cunoaşterii istoriei din această regiune. Deoarece prin intermediul acestor investigaţii izolate nu s-a putut cuprinde decât o parte din aspectele ce trebuiau consemnate, se impunea o cercetare complexă la care să participe diverşi specialişti.

Din aceste considerente, în 1954, din inițiativa Academiei Române, s-au început la Bicaz cercetări complexe, prefațate de recunoașteri arheologice în întreaga zonă, efectuate de către prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, și Corneliu Mateescu, de la Institutul de Arheologie din București. Cu acest prilej, în urma informațiilor primite de la preotul Grigorie din Ceahlău, s-au semnalat, pentru prima dată, silexuri paleolitice în această localitate. În anii 1955-1958 aceste cercetări au fost coordonate de acad. Ștefan Milcu și conduse pe teren de dr. C.S. Nicolăescu-Plopșor, de la Institutul de Arheologie din București, și prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița. Ele au cunoscut o mare amploare datorită sprijinului acordat de către Ministerul Energiei Electrice și al Industriei Electrotehnice pe baza convenției de colaborare dintre Academia Română și acest minister.

Pentru efectuarea lucrărilor în cât mai bune condiții s-a constituit grupul de cercetări complexe, format din patru colective de istorie și arheologie, etnografie, antropologie și lingvistică, din care au făcut parte numeroși cercetători și tehnicieni din București, Iași, Cluj, dar și din alte orașe ale țării, precum și studenți de la centrele universitare din orașele menționate.

În afară de aceștia, la propunerea grupului de cercetări complexe de la Bicaz, la unele lucrări au mai luat parte și patru specialiști unguri de la Budapesta, dintre care trei erau arheologi paleoliticieni (Vértes László, Milos și Vera Gábori) și unul antropolog (S. Wenger), precum și un paleolitician de la Leningrad (Pavel Iosifovici Boriskovsky). Caracterul amplu al lucrărilor a provocat un intens schimb de experiență între cercetătorii din țară și străinătate, ajungându-se la unele constatări importante, mai ales în ceea ce privește paleoliticul de la Ceahlău.

În afară de cercetările de teren s-au efectuat și investigații în arhivele de la București, Iași și Brașov, de către istorici și etnografi.

Întrucât după mai mulți ani de cercetare pe teren și în arhive s-au obținut numeroase date de către fiecare colectiv în parte, s-a preconizat publicarea rezultatelor în mai multe volume din monografia Bicaz. În acest fel, atât publicului cititor, cât și specialiștilor li se va oferi posibilitatea să cunoască rezultatele acestor cercetări cu caracter complex.

Din expunerea rezultatelor obținute se desprinde în mod clar că prin cercetările efectuate în zona viitorului lac de acumulare de la Bicaz s-a urmărit studierea specificului regiunii, în ceea ce privește istoricul ei, așezările omenești actuale, formele de cultură materială și de viață socială și spirituală, tipul fizic uman, precum și graiul local. Prin cunoașterea tuturor acestor aspecte se va tinde la determinarea etnogenezei și a condițiilor de dezvoltare istorică a populației din această regiune. De asemenea, pe lângă obținerea și organizarea documentării științifice, s-a avut în vedere și posibilitatea utilizării acesteia în acțiunile care urmau să se desfășoare în legătură cu dislocarea populației, ca și a unor monumente de cultură din zonă.

Pe lângă aceste obiective, s-a mai proiectat executarea unui film documentar de lung metraj, precum și organizarea unui muzeu al Bicazului, în care să fie prezentate în mod științific mărturiile legate de trecutul și prezentul regiunii cercetate și, mai ales, importantele transformări survenite în regiune și microregiune în urma realizării Hidrocentralei de la Bicaz.

Pentru urmărirea multiplelor și variatelor aspecte din regiunea viitorului lac de acumulare s-au folosit metode de cercetare științifică în funcție de caracterul complex al investigațiilor și de specificul regiunii. În legătură cu aceasta, trebuie menționat că, în afară de metodele obișnuite de lucru, prin caracterul complex al lucrărilor de la Bicaz, s-au impus

uneori noi modalităţi de cercetare. Astfel, spre deosebire de metodele cu care s-au cercetat în trecut fenomenele etnografice, în mod separat sau parţial, de data aceasta ele au fost studiate în complexitatea lor, în interdependenţa existentă între ele şi în dezvoltarea lor istorică, folosindu-se pentru aceasta atât datele de pe teren, cât şi cele din arhive.

De asemenea, s-a căutat să se coordoneze lucrările, precizându-se punctele de contact dintre diferitele domenii de cercetare, pentru lămurirea principalelor probleme urmărite. Astfel, arheologii au colaborat cu antropologii, pentru care s-au săpat mai multe cimitire cu schelete datând din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, inclusiv. Prin dezvelirea cu grijă a unui număr de schelete din fiecare cimitir s-a oferit antropologilor un material osteologic necesar pentru determinarea caracteristicilor tipului fizic din regiunea respectivă în evul mediu. În afară de aceasta, observaţiile făcute cu privire la ritul funerar, ca şi acelea referitoare la aşezările străvechi şi la monumentele de artă şi cultură prezentau interes şi pentru etnografi, iar numele de persoane, de locuri găsite în documente, inscripţii sau pe pietrele de mormânt şi cărămizi i-au interesat direct şi pe lingvişti. De asemenea, rezultatele obţinute de istorici i-au interesat pe toţi cercetătorii grupului de la Bicaz, iar în ceea ce priveşte evul mediu trebuie relevat faptul că, prin contactul istoricilor cu rezultatele săpăturilor arheologice, datele acestor săpături au putut fi utilizate mai bine de către istorici, prin confruntarea lor cu informaţiile din documente.

În urma cercetărilor complexe făcute până în prezent în această regiune s-a ajuns la o serie de rezultate, care urmează să fie completate şi, în parte, verificate cu prilejul cercetărilor viitoare, efectuate atât pe teren, cât şi în arhive.

Astfel, cercetările arheologice referitoare la paleolitic au dovedit existenţa unui adevărat centru datând din această perioadă, cu aşezări de terasă în cuprinsul acestei regiuni de munte. Prin cercetările ample efectuate în aşezările de terasă de la Ceahlău s-au identificat toate fazele de evoluţie ale Paleoliticului superior, care au fost datate în mod precis pe baza studiilor periglaciarului. La Hangu s-au găsit resturi de locuire eneolitică din faza Cucuteni A, precum şi din epoca geto-dacică târzie şi din evul mediu. Totuşi, săpăturile arheologice efectuate pentru urmărirea acestor obiective nu au reuşit să atace decât o mică parte din suprafeţele care urmau să fie inundate.

De asemenea, cercetările istorice au contribuit parţial la lămurirea vechimii şi evoluţiei aşezărilor şi au furnizat unele date referitoare la dezvoltarea social-economică şi culturală a populaţiei.

Cercetările etnografice au adus mărturii cu privire la originea transilvăneană şi moldoveană a populaţiei de pe valea Bistriţei, stabilindu-se tipurile tradiţionale, specifice ale aşezărilor, locuinţelor, gospodăriilor, îndeletnicirilor, portului, ceramicii, obiceiurilor şi folclorului muzical, coregrafic şi literar, precum şi legăturile acestora cu regiunile lor de origine. Totodată s-au efectuat cercetări aprofundate, sub toate aspectele, asupra modului de trai şi a culturii specifice populaţiei din această zonă. În afară de aceasta, unele din rezultatele obţinute, precum acelea privind aşezările, locuinţele şi ocupaţiile, aveau şi o importanţă practică, putând servi la rezolvarea unor chestiuni legate de strămutarea populaţiei.

La rândul lor, cercetările antropologice privind populaţia actuală şi cea dispărută, au contribuit, în bună parte, la determinarea caracteristicilor principale ale tipului fizic din această regiune, permiţând atât stabilirea tipului antropologic respectiv, cât şi legăturile sale cu zonele de migraţie din Maramureş şi Transilvania.

În fine, în urma cercetărilor de lingvistică s-a adunat mai mult de jumătate din materialul destinat studierii graiului populaţiei de pe valea Bistriţei.

Acestea sunt, pe scurt, principalele rezultate obținute de către cele patru colective care au lucrat la Bicaz. Avându-se în vedere amploarea problemelor pe care le pune o zonă atât de întinsă, care urma să fie inundată, iar populația dislocată, se impunea continuarea cu mai multă intensitate a cercetărilor din această microregiune și din regiunile învecinate, iar în unele cazuri chiar mai departe, în regiunile de origine ale populației din acest sector al văii Bistriței. Numai în acest fel vor putea fi valorificate mai bine datele cercetărilor efectuate de cele patru colective de specialiști în zona Bicazului.

În acest volum ne-am străduit să prezentăm istoria populațiilor care au locuit teritoriul cuprins între Bicaz și Galu, de-a lungul cursului mijlociu al Bistriței, din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea.

PARTEA I

CADRUL FIZICO – GEOGRAFIC

A. BAZINUL HIDROGRAFIC AL BISTRIȚEI

Bazinul hidrografic al Bistriței se desfășoară în jumătatea nordică a Carpaților Orientali și se întinde de la hotarul de nord al țării până la confluența cu Siretul, având forma alungită, cu direcția nord-vest – sud-est. Pe o hartă, chiar la scară mică, apare ca un culoar – pe cea mai mare porțiune intramontan – relativ îngust și cu traseul aproape rectiliniu.

Dintre bazinele hidrografice tributare Siretului, este al doilea ca suprafață (după cel al Bârladului), fiind însă cel mai întins bazin cu obârșiile în munte. Are o suprafață de 7042 km^2, lungimea de cca. 280 km, iar lățimea maximă de 40 km (în dreptul afluentului său Bicaz).

În cuprinsul zonei montane bazinul Bistriței are o direcție piezișă față de axa de cutare a Carpaților Orientali, excepție făcând regiunea Dornelor[1], cursul inferior al Bistricioarei și Bicazul. Începând de la izvoare și până la confluența cu Cracăul bazinul hidrografic este asimetric și mai întins pe dreapta decât pe stânga (în dreptul Toancelor și al comunei Hangu raportul este de 7:1); de aici și până la confluența cu Siretul este ceva mai larg pe stânga decât pe dreapta (în amonte de Buhuși raportul este de 2:1). Această asimetrie este nu numai de areal, ci și de altitudine. Se observă că asimetria cea mai mare este pe dreapta Bistriței, unde sunt și munții cei mai înalți și unde se înregistrează o mare diversitate geologică, precum și o mare varietate a pantelor, a energiei de relief, a climatului, a regimului hidrologic, a modului de utilizare a teritoriului etc. Toate aceste caracteristici ating maximul în spațiul geografic din zona lacului de acumulare.

Legăturile cu zonele învecinate sunt puține. Șoseaua, care urmărește cursul Bistriței, leagă bazinul Bistriței spre nord cu Depresiunea Maramureșului, iar spre sud – împreună cu calea ferată Bicaz-Bacău – cu lunca Siretului. Cele două șosele principale care îl traversează – prima (dublată de o cale ferată) pe la Vatra Dornei, iar a doua, care merge de Târgu Neamț pe la Poiana Teiului-Borsec-Toplița, leagă valea Mureșului cu cea a Moldovei. Tot în această zonă mai există și șoseaua Piatra Neamț-Bicaz-Lacul Roșu-Gheorgheni. Alte două șosele se desprind din valea Bistriței, făcând legătura prima cu valea Mureșului (pe valea Bicazului), iar a doua cu localitatea Târgu Neamț.

Bistrița izvorăște din Munții Rodnei, de sub Vârful Gargalău (Gherghelеu, cum îi mai spun localnicii, sau Galațului, cum a mai fost menționat în literatura de specialitate). De

---

[1] V. Mihăilescu, *Țara Dornelor. Cadrul geografic și limitele așezărilor*, București, 1944, p. 335-355.

aici izvorăsc două pârâiaşe, unul de la 1850 m altitudine, iar celălalt – principal, ceva mai mare – de la 1835 m altitudine.

Bazinul hidrografic al Bistriţei cuprinde două părţi distincte: 1) o regiune montană, de la izvoarele Bistriţei până la oraşul Piatra Neamţ, şi 2) o regiune subcarpatică, de la Piatra Neamţ la confluenţa Bistriţei cu Siretul.

1. Regiunea montană

Ocupă 5829 km^2 (cca. 2/3 din suprafaţa totală a întregului bazin), fiind formată din mai multe lanţuri paralele de munţi, cu direcţia nord-vest – sud-est:

La vest de valea Bistriţei sunt:
- Munţii Rodnei;
- Munţii Suhard;
- Depresiunea Dornelor;
- Munţii Bistriţei;
- Munţii Ceahlău;
- Munţii Tarcău.

La vest de ultimele trei masive montane se află depresiunile Glod, Bilbor şi Borsec, care sunt flancate spre vest de Munţii Gurghiu şi Călimani.

La est de valea Bistriţei sunt:
- Obcina Mestecănişului;
- Munţii Giumalău-Rarău;
- Munţii Stânişoarei.

Lanţul vestic este despărţit de şirul central de către o serie de mici depresiuni intracarpatice: Glod, Bilbor, Borsec şi Bicaz, înşiruite pe direcţia nord-vest – sud-est, iar lanţul central este despărţit de cel estic de către culoarul văii Bistriţei.

2. Regiunea subcarpatică

Este formată din dealuri prelungi, a căror înălţime (250-500 m) coboară pe măsură ce Bistriţa se apropie de confluenţa cu Siretul. Aceste dealuri sunt parţial împădurite, îndeosebi către Siret, cele mai întinse suprafeţe fiind acoperite cu fâneţe, păşuni şi culturi agricole.

După altitudinea, masivitatea şi formele dominante ale reliefului, precum şi după vegetaţie, gradul de umanizare al peisajului şi funcţiile economice, în cadrul zonei montane se disting două părţi:
- de la izvoarele Bistriţei până la o linie Bicaz-Bistriţa;
- de la linia Bicaz-Bistriţa până la oraşul Piatra Neamţ.

Regiunea montană de la izvoarele Bistriţei până la linia Bicaz-Bistriţa este caracterizată prin masive înalte (unele de peste 1900 m) şi culmi cu spinări largi, alcătuite mai ales din roci dure (şisturi cristaline, calcare mezozoice, conglomerate calcaroase etc.) şi despărţite de văi adânci (400-800 m sub nivelul plaiurilor dominante), prin care râurile curg repede, formând cascade şi repezişuri.

În afară de masivele înalte, Munţii Bistriţei prezintă, în general, înălţimi mijlocii (800-1200 m) şi sunt puternic fragmentaţi de văi largi, încadrate de versanţi puternic înclinaţi. Părţile superioare ale acestora sunt acoperite cu păşuni alpine, iar povârnişurile cu vegetaţie arborescentă (în special conifere). Satele sunt aşezate în lărgituri de văi şi depresiuni intramontane. Principalele caracteristici economice le reprezintă creşterea vitelor şi exploatările forestiere.

Zona montană de la linia Bicaz-Bistriţa până la oraşul Piatra Neamţ este formată in munţi mijlocii (sub 1300 m), alcătuiţi din roci slabe de fliş şi despărţiţi de văi largi, prin are drumurile urcă până pe creasta munţilor[2]. Adesea, acestea se prezintă sub formă de ulmi prelungi, cu spinări domoale, împădurite până la vârf.

În prima zonă montană, Bistriţa curge – începând de la izvoare şi până la Vatra Dornei – printre Munţii Rodnei şi Obcinele Bucovinei. La Vatra Dornei face un cot brusc, entru a traversa de la vest la est şirul median al Carpaţilor Orientali, din care rămân nasivul Giumalău (1857 m), pe stânga, şi masivul Pietrosul Bistriţei (1794 m), pe dreapta. upă ce trece prin Toance, îşi continuă drumul printr-o vale longitudinală cu direcţia nord-est – sud-est, despărţind culmea prelungă a Stânişoarei (1531 m) de Munţii Bistriţei Ceahlăul, 1907 m).

În aval de Bicaz face iarăşi un cot, pentru a tăia şirul estic al Carpaţilor Orientali şi desparte culmea Stânişoarei, care rămâne pe stânga, de Munţii Goşmanu, de pe dreapta. e la Piatra Neamţ râul Bistriţa părăseşte zona muntoasă.

I. Donisă, I. Hârjoabă, *Observaţii geomorfologice asupra văii Bistriţei între Bicaz şi Piatra Neamţ*, în *ŞUI*, S.N., tom. V, fasc. 1, 1959, p. 191-194.

B. VALEA BISTRIȚEI ÎNTRE LOCALITĂȚILE GALU ȘI BICAZ

În cele ce urmează se face descrierea geografică a zonei Galu-Bicaz (relief, climă, ape, vegetație, faună), adică a văii Bistriței din acest sector și a părților laterale cu care elementele peisajului geografic ale acestui culoar sunt în strâns contact, influențându-se reciproc. Pe dreapta Bistriței această zonă include masivele Ceahlău și Grințieșul Mare, iar pe stânga cuprinde versantul vestic al culmii Stânișoarei.

Limitele regiunii studiate urmează, deci, către nord-est creasta Stânișoarei, care formează cumpăna apelor dintre afluenții direcți de pe stânga ai Bistriței, pe de o parte, precum și afluenții Cracăului și ai Moldovei, pe de alta. La vest limita urmărește linia celor mai mari înălțimi (Grințieșul Mare și Ceahlăul), traversând râul Bistricioara prin aval de Tulgheș. La nord și sud ajunge până la localitățile Galu și Bicaz.

1. FORMAȚIUNI LITOLOGICE

În cuprinsul regiunii cercetate se află două formațiuni litologice:
a) zona cristalino-mezozoică;
b) zona flișului[3].

Zona cristalino-mezozoică ocupă colțul de la vest de meridianul Prisaca. În cea mai mare parte a regiunii se întinde însă zona flișului.

a) Zona cristalino-mezozoică

Este alcătuită din șisturi cristaline, precum și din depozite sedimentare mezozoice, puțin răspândite către marginea estică a acestei zone, unde a umplut sinclinalul marginal extern[4].

Șisturile cristaline sunt constituite dintr-un complex variat de roci, unele mai intens, iar altele mai slab metamorfozate. Din prima categorie fac parte șisturile cristaline de mezozonă (seria de Hăghimaș), alcătuite din paragnaise, micașisturi și amfibolite șistoase. În cea de-a doua categorie intră șisturile cristaline de epizonă (seria de Tulgheș), formate din șisturi sericitoase și cloritoase, asociate cu roci porfirogene.

Zona șisturilor cristaline este puternic cutată. Aceste roci sunt rezistente la eroziune; ele dau creste cu pante repezi, aproape lipsite de alunecări de straturi, însă uneori erodate și cu grohotișuri la poale. Depozitele secundare, aparținând triasicului, jurasicului și cretacicului, care s-au așezat peste șisturile cristaline, au fost intens erodate, rămânând sub formă de petice.

b) Zona flișului

Această zonă se desfășoară la est de zona cristalino-mezozoică. Depozitele acestei formațiuni au grosimi foarte mari și sunt caracterizate printr-o constituție litologică variată. Ca vârstă, ele aparțin cretacicului și paleogenului.

---

[3] G. Macovei, I. Atanasiu, *Structura geologică a văii Bistriței între Pângărați și Bistricioara (jud. Neamț)*, în *Dări de seamă*, InstGeol al Rom, VIII, 1921, p. 21 și urm.; idem, *Asupra raporturilor tectonice dintre Zona Cristalină și Zona Flișului în regiunea dintre Valea Bicazului și Valea Bistricioarei (Carpații Orientali)*, în *Dări de seamă*, InstGeol al Rom, IX, 1929, p. 1 și urm.
[4] G. Macovei, *Geologia stratigrafică*, București, 1958, p. 59, 256.

Aceste depuneri sunt constituite din roci de formaţie marină şi de tip detritic, de obicei mai puţin rezistente la eroziune decât rocile din prima zonă, datorită friabilităţii şi marii lor varietăţi. Ele sunt uneori de tip fin, marno-argilos, alteori cu bob mărunt, gresos, sau cu bob mare, până la conglomerat. În regiunea cercetată predomină gresia micacee.

Aceste roci dau forme de relief variate, în general de înălţimi reduse, cu culmi prelungi şi plate, despărţite de văi largi, şi cu versanţi domoli, presăraţi cu neregularităţi, din cauza intensei activităţi a proceselor actuale de modelare (şiroiri, râpe de eroziune şi, mai ales, alunecări de teren). Deseori, slaba rezistenţă la acţiunea factorilor externi duce la coborârea nivelului culmilor şi la aplatizarea lor, precum şi la maturizarea prematură a versanţilor văilor.

Stratele flişului sunt puternic cutate şi faliate longitudinal, cu încălecări de la vest la est, sub forma unor ample pânze de şariaj.

Zona flişului din cuprinsul regiunii studiate se poate împărţi în următoarele unităţi: vest-internă, est-internă, medio-internă şi medio-marginală (facies intermediar, facies median)[7].

α) Unitatea vest-internă

În zona flişului intern materialele s-au depus într-o arie depresionară situată pe un fond de roci cristaline. Ele aparţin cretacicului inferior, începând cu Valanginian-Hauterivian şi terminând cu Albian.

Etajul Valanginian-Hauterivian este reprezentat de straturi de Sinaia, alcătuite din marno-calcare compacte, cu intercalaţii de gresii calcaroase dure, calcare cenuşii şi gresii micacee, toate fiind străbătute de o reţea deasă de diaclaze umplute cu calcit.

În porţiunea Galu-Topoliceni-Călugăreni-Bistricioara se întâlnesc straturile de Bistricioara, constituite dintr-un orizont bazal şistos, în care se remarcă prezenţa unui calcar gresos dur, cu intercalaţii de marne cafenii, gresii micacee şi calcare marnoase. Peste aceste straturi s-a aşezat un orizont alcătuit dintr-o gresie micacee (de Bistra), calcaroasă, de vârsta Barremian-Apţiană, dispusă în straturi de până la 2 m grosime. Datorită alterării, din aceste roci se desfac bucăţi mici, colţuroase.

Masivul Ceahlău şi părţile înalte ale culmii Stânişoara (vf. Bivolul, 1591 m) sunt formate dintr-un complex de roci, în care intră un orizont inferior marno-gresos, gros de 250-300 m, un orizont mijlociu greso-calcaros, de asemenea, de 300 m grosime şi un orizont superior conglomeratic, cu intercalaţii de gresii grosiere a căror grosime atinge 400 m în Ceahlău.

β) Unitatea est-internă

Se desfăşoară în partea de est a unităţii vest-interne, sub forma unei fâşii cu direcţia nord vest – sud-est, începând de la o linie care trece pe la est de satul Galu şi la vest de masivul Ceahlău, până la o linie care uneşte satele Largu-Audia-Secu şi se continuă spre sud traversând bazinul superior al pârâului Izvorul Alb.

Depozitele acestei unităţi de vârstă Albian-Vraco-Cenomaniană încep, la bază, printr-o serie curbicorticală compusă din gresii calcaroase fine, marno-argile şistoase şi gresii micacee. Peste seria curbicorticală sunt suprapuse strate de gresii micacee (gresie de Cotumba), cu intercalaţii de marne şi gresii curbicorticale, care intră în alcătuirea litologică a dealului Buba Hangului.

I. Băncilă, *Geologia Carpaţilor Orientali*, Bucureşti, 1958, p. 55 şi urm.

Pe malul stâng al Bistriței, la Lețești, se află o gresie asemănătoare celei de Cotumba, în alcătuirea căreia intră un strat de conglomerate lipsite de calcare recifale. Aceste conglomerate sunt formate din elemente de șisturi cristaline și ciment argilo-gresos. Este o rocă dură, care contribuie la menținerea unui versant abrupt; resturi ale acestei roci sunt depuse la piciorul pantei sub formă de agestre îngemănate.

Deasupra gresiei de Cotumba au fost depuse, mai ales în partea de vest a unității est-interne, straturi de marno-argile roșii sau vărgate, care au fost determinate pe valea pâraurilor Brânzeni și Glodu, la nord și nord-est de satul Lețești, precum și pe o șuviță îngustă, care începe de la gura pârâului Schitu și traversează păraiele Răpciunița, Valea Mare, Izvorul Alb și Izvorul Muntelui. Prezența acestor argile a favorizat numeroase alunecări de teren.

γ) Unitatea medio-internă

A fost determinată ca zonă aparte de către geologul I. Băncilă[6]. Ea apare asemenea unei fâșii a cărei lățime depășește rareori 1 km și care se desfășoară pe direcția nord-sud, la est de unitatea est-internă. Este compusă din șisturi negre, mai adesea gresoase, precum și din argile roșii și verzi, care au determinat existența a numeroase alunecări de straturi. Aceste roci se încadrează între Barremian și Miocenul mijlociu.

δ) Unitatea medio-marginală

Se desfășoară în partea de est a unității medio-interne și a regiunii Galu-Bicaz. În colțul de sud al acestei regiuni, cuprins între limita estică a unității medio-interne și o linie Buhalnița-Cârnu, ia o extindere foarte mare gresia de Tarcău. Această rocă dă forme masive, despărțite de văi încadrate de versanți puternic înclinați și deseori împăduriți, cu alunecări de straturi reduse. Datorită rezistenței la eroziune a acestei roci, fizionomia formelor de relief este diferită de aceea pe care o imprimă rocile argiloase. Gresiei de Tarcău i se datorează defileul săpat de Bistrița între Secu și Cârnu.

Pe malul stâng al Bistriței și la est de linia Audia se întâlnesc straturile cu Inocerami, datând din Senonian.

În cuprinsul celor două formațiuni litologice – cristalino-mezozoică și a flișului – se întâlnește formațiunea depozitelor de terasă și a aluviunilor recente. Aceasta, de vârstă recentă (cuaternar), este formată din rocile cele mai moi (nisipuri, pietrișuri, mâluri) și dă formele de teren cele mai reduse ca înălțime și cele mai puțin accidentate.

2. FORME DE RELIEF

Zona Galu-Bicaz este situată în jumătatea de sus a primei zone montane (izvoarele Bistriței – linia Bicaz-Bistrița).

După altitudinea, fizionomia, vârsta și constituția litologică a formelor de relief, acestea se împart în:

a) forme de relief vechi;

b) forme de relief tinere[7].

---

[6] *Ibidem*, p. 208 și urm.

[7] M. David, *Relieful regiunii subcarpatice din districtele Neamț și Bacău (evoluția sa morfologică)*, în *BSRRG*, L, 1931, p. 5-113.

a) Formele de relief vechi

Acestea sunt înalte, masive, prezintă diferenţe de nivel reduse şi sunt alcătuite din roci mai vechi şi rezistente la eroziune. Se prezintă sub formă de masive, poduri sau culmi de obicei împădurite, asupra cărora procesele de modelare actuală activează cu o intensitate în general redusă, deoarece ele au atins aici o fază de stabilitate în acţiunea lor.

Formele de relief vechi din zona cercetată sunt caracterizate prin pante domoale şi forme prelungi şi rotunjite, sau chiar plane, despărţite de văi adânci.

Atât din punctul de vedere al altitudinii şi masivităţii, cât şi al fizionomiei versanţilor, gradului de fragmentare al reliefului şi constituţiei litologice, zona muntoasă de la vest de râul Bistriţa prezintă evidente deosebiri faţă de cea de la est.

La vest de Bistriţa, părţile cele mai înalte sunt reprezentate printr-o serie de masive, dintre care mai importante sunt următoarele:

α) Ceahlăul (vf. Toaca – 1904 m)

Este un masiv înalt, terminat în partea superioară printr-o platformă structurală, al cărui pod, relativ neted, este acoperit cu jepi, ienuperi şi păşuni alpine. Geologic, este un rest al unui sinclinal suspendat, puternic erodat. Partea lui superioară este alcătuită din conglomerate calcaroase de vârstă Apţian-Albian inferior, cu intercalaţii de gresii calcaroase grosiere, a căror grosime atinge 400 m[8].

În această parte superioară calcarele iau forme îndrăzneţe: vârfuri de stânci asemenea unor turnuri ascuţite, despărţite de părţi mai joase, adânci şi înguste. Pereţii înalţi şi drepţi, care îl mărginesc şi îi accentuează masivitatea, îl fac să contrasteze cu culmile rotunjite, care se desfăşoară radiar, începând de la 300-400 m. Astfel, sub muchia podului, Ceahlăul apare ca o cetate izolată şi pitorească.

β) Grinţieşul Mare

Este un complex muntos situat între Bistriţa, Bistricioara şi Borca. Este mai puţin înalt (1762 m) decât Ceahlăul şi împădurit până la vârf. Şisturile cristaline, care predomină în alcătuirea sa, dau forme masive şi greoaie. Numeroase văi (Grinţieşul Mare, Prisăcani, Dreptul) îl fragmentează radiar.

γ) Budacul

Este situat la nord de Grinţieşul Mare, între Borca şi Neagra Broştenilor, are spinarea larg boltită şi înălţată până la 1864 m, acoperită de o întinsă zonă de vegetaţie subalpină. Către nord-est se află câteva masive muntoase bine împădurite, cu înălţimi de sub 1500 m.

Sub aceste înălţimi mari se desfăşoară o serie de plaiuri superioare, reduse ca întindere, care apar sub formă de măguri şi, mai rar, de culmi sau masive, care se etajează între 1960 şi 1800 m. Cel mai înalt complex de nivele (peste 1700 m), prezent în masivele Hăghimaş, Ceahlău, Grinţieş, Budac şi Pietrosul, se află deasupra limitei pădurilor.

Din masivele înalte se desprind radiar culmi cu spinări late de 200-400 m, ajungând uneori până la 1 km, care coboară în trepte scurte (1-3 km), desfăşurându-se între 1600-1200 m altitudine (Piciorul Lat, Piciorul Săhastrului, Piciorul Scurt, Piciorul Maicilor, Piciorul Şchiop). Alte culmi mai lungi (până la 8-9 km) şi mai ramificate, însă de înălţimi mai reduse (1200-1000 m), coboară către axele văilor înconjurătoare (Bistricioara, Bistriţa,

8 . Băncilă, *op. cit.*, p. 157-163.

Bicaz şi Jidanul), până la 800 m. În această categorie de munţi mărunţi, acoperiţi cu păduri larg poienite, deseori cu spinări golaşe, care pătrund asemenea unor pene printre afluenţii acestor râuri, intră o serie de culmi (obcine, picioare), precum: Obcina Târşoasii (1162 m) şi Obcina Boiştei (1065 m), între apele Bistricioarei şi Schitului; Piciorul Humăriei, între Schitu şi Răpciuniţa; Bâtca Cerebucului (1160 m), Strigoaiei (1072 m) şi Verdelui, între Valea Mare şi Izvorul Alb; Obcina Horştei (1062 m), între Secu şi Izvorul Muntelui; apoi Muntele Sima (1147 m), Dealul Tablei etc.

La est de Bistriţa, Obcina Stânişoarei se desfăşoară pe direcţia nord-vest – sud-est, paralel cu Bistriţa. Este formată dintr-o culme principală, din care se desfac o serie de pinteni cu direcţie perpendiculară pe acest râu şi care deseori prezintă înălţimi mai mari decât culmea principală (Miglovanul – 1499 m, Hagigoul – 1478 m, Faţa Muntelui – 1440 m etc.). Privite din lunca Bistriţei, aceste picioare apar asemenea unor contraforturi care coboară în pantă repede, uneori până în apa râului.

Această obcină este alcătuită din roci moi, friabile, de fliş (gresii calcaroase, marno-argile, gresii micacee, şisturi negre etc.), care explică atât altitudinea redusă a culmilor (1000-1500 m), cât şi formele la care dă naştere (spinări rotunjite, despărţite de văi largi, bine populate)[9]. Eroziunea normală şi procesele de modelare actuală sunt foarte active, având drept efect stânci golaşe, precum şi grămezi enorme de grohotişuri acumulate la poalele munţilor, acestea înscriindu-se ca o caracteristică a peisajului geografic. Câteva vârfuri se păstrează la înălţimi de peste 1300 m (Bivolul – 1531 m, Hălăuca – 1499 m, Muntele Lung – 1385 m, Hrebin – 1361 m), datorită faptului că în alcătuirea litologică a părţilor superioare intră orizonturi de roci tari (conglomerate calcaroase, gresii), caracteristice straturilor de Ceahlău.

Părţile înalte sunt formate din două trepte complexe de plaiuri: primul de 1000-1200 m, iar al doilea de 800-1000 m. Dintre acestea, prima treaptă se ridică în partea de nord până la 1300 m şi are o dezvoltare proporţională. Cea de-a doua este mai dezvoltată spre sud şi vest decât spre nord şi est.

Culmea Stânişoarei, cu înălţimi mai mici decât munţii de pe dreapta Bistriţei, are masivitatea mai redusă şi este lipsită de formele lor semeţe, din cauză că este alcătuită din roci mai moi, iar straturile superioare de conglomerat calcaros – rocă dură, rezistentă la eroziune – au aici o extindere cu totul redusă. Cu toate acestea, afluenţii de pe stânga ai Bistriţei – a căror eroziune acerbă se vede din înaintarea obârşiilor dincolo de linia celor mai mari înălţimi – nu au reuşit totuşi să străpungă culmea principală, aceasta rămânând, în cele mai multe puncte, greu de trecut. Totuşi, în unele părţi creasta a coborât sub forma unor şei largi, traversate de drumuri ce fac legătura între părţile de vest şi cele de est ale culmii (Poiana Teiului-Târgu Neamţ etc.).

Părţile cele mai joase din cadrul reliefului vechi al întregii regiuni studiate sunt constituite dintr-o serie de platforme de eroziune inferioare, care se desfăşoară între 600 şi 1100 m altitudine. Între aceste limite altimetrice se deosebesc trei niveluri: 600-700 m, 850-950 m şi 1000-1100 m.

Dintre acestea, cel mai înalt nivel (1000-1100 m) are o largă extensiune pe stânga Bistriţei, în culmea Stânişoarei, unde constituie cea mai înaltă treaptă morfologică. Aceasta

[9] V. Tufescu şi colab., *Solurile bazinului mijlociu al Bistriţei între Bicaz şi Broşteni*, în *Probleme de Pedologie*, 1958, p. 347.

este bine reprezentată şi în jurul masivului Ceahlău, unde se prezintă sub formă de contraforturi puternice.

Cel de-al doilea nivel (850-950 m) se recunoaşte în lungul culmilor prelungi, care se desprind de pe poalele masivului Ceahlău şi înaintează radiar către râurile ce înconjoară masivul, asemenea unui patrulater. Acest nivel apare ca un pod larg, fragmentat de afluenţii Bistricioarei, Bistriţei, Bicazului şi Jidanului, care îşi au obârşiile sub pereţii Ceahlăului. Mai puţin dezvoltat, acest nivel se întâlneşte şi pe stânga Bistriţei.

Cel mai coborât nivel (600-700 m) are cea mai largă dezvoltare în apropiere de Izvorul Alb, de unde se extinde până la Bistricioara. Prezintă un pod întins, uşor înclinat, parţial folosit ca păşune, care se termină către Bistriţa printr-un povârniş repede. Pe stânga Bistriţei se prezintă sub formă insulară, deoarece a fost distrus în bună măsură de eroziune.

b) Formele de relief tinere

Trecerea de la relieful vechi la cel tânăr se face treptat, printr-o serie de umeri, care sunt situaţi între cea mai joasă platformă (600-700 m) şi cea mai înaltă terasă. Ca vârstă aparţin pleistocenului cel mai vechi sau chiar epocii de trecere dintre pleistocenul inferior şi pliocen. Aceşti umeri sunt puternic erodaţi şi nu au formă clară de terasă şi nici importanţă deosebită pentru viaţa omului.

Relieful tânăr este format din terase, glacisuri, lunci şi albii de râuri. Topografic, este constituit mai ales din suprafeţe plane, orizontale sau puţin înclinate, în asociere cu povârnişuri repezi, asupra cărora procesele actuale de modelare acţionează intens, creând forme de amănunt.

Este alcătuit din cele mai moi şi recente formaţiuni litologice (nisipuri, pietrişuri, mâluri), în întregime de vârstă cuaternară. Acest relief este în mai strânsă legătură cu viaţa omului decât relieful vechi, deoarece aici se află satele, drumurile şi ogoarele sale, precum şi pentru că aici se desfăşoară cea mai mare parte a activităţii sale.

3. VALEA BISTRIŢEI ÎN SECTORUL GALU-BICAZ

În cuprinsul regiunii muntoase Bistriţa curge transversal în două sectoare: în aval de Vatra Dornei (la Cotul Acrei) şi între Tarcău şi Piatra Neamţ. În ambele cazuri râul face un cot larg către stânga, curgând printr-o vale îngustă al cărei profil longitudinal trădează rupturi de pantă şi repezişuri în talveg.

În cuprinsul regiunii Galu-Bicaz, situat între aceste două sectoare, Bistriţa are un traseu aproape rectiliniu, cu direcţia nord-vest – sud-est. Pe tot parcursul acestei porţiuni râul taie în diagonală axa de cutare a Carpaţilor Orientali, care are o direcţie nord-sud. Aceeaşi orientare o au şi unităţile structurale ale formaţiunilor litologice. Aşadar, valea Bistriţei nu este longitudinală, dar nici transversală. Oblicitatea traseului râului faţă de direcţia formaţiunilor litologice şi a cutelor a contribuit, în mare, la complicarea morfologiei văii, deja complicată de variaţia caracteristicilor petrografice şi stratigrafice ale regiunii.

Culoarul Bistriţei este de natură erozivă. Cursul râului nu foloseşte, decât în mod cu totul accidental, unele contacte structurale sau linii tectonice. Astfel, cotul pe care Bistriţa îl face în amonte de confluenţa cu Bistricioara poate fi pus în legătură cu linia tectonică de contact între unitatea vest-internă şi cea est-internă. De asemenea, iniţial – atât în amonte, cât şi în aval de confluenţa cu Izvorul Alb – Bistriţa a urmat probabil linia

Audia, de contact între unitatea vest-internă şi cea est-internă, ulterior fiind împinsă spre est de bogatele aluviuni depuse de Izvorul Alb.

Valea Bistriţei prezintă îngustări şi lărgiri, caracter tipic al reţelei hidrografice de tip jurasic. Acestea se datorează prea puţin înclinării straturilor, ci mai ales apariţiei unor orizonturi tari (gresii, conglomerate) în masa formaţiunilor friabile de fliş. O importanţă deosebită o au şi confluenţele Bistriţei cu afluenţii săi mai importanţi, care au exagerat lărgirile. Îngustările şi lărgirile alternează, acestea din urmă afectând porţiuni mai lungi din traseul văii decât îngustările, care sunt mai scurte datorită intervenţiei limitate a unor roci tari. Excepţie face defileul Bistriţei dintre Secu şi Câmu, care are o lungime de aproape 2 km, fiind sculptat în straturi rezistente, alcătuite din gresie eocenă de Tarcău. Atât în cuprinsul îngustărilor, cât mai ales în al lărgirilor, variaţiile în caracterele morfologice de amănunt ale văii au fost determinate de diferenţierea litologică foarte accentuată (roci cu caracteristici diferite pe un spaţiu restrâns), precum şi de felul diferit cum au acţionat agenţii externi.

Un alt fenomen care atrage atenţia este asimetria văii. În regiunea cercetată aceasta se datorează, în primul rând, apariţiei de roci dure în constituţia litologică a unui versant, care astfel îşi păstrează o pantă mare. La Leţeşti, în malul stâng al Bistriţei, apar gresii şi conglomerate dure printre rocile moi de fliş, făcând ca malul să reziste la eroziune şi să-şi păstreze o pantă accentuată.

În aceeaşi măsură, asimetria este cauzată de diferenţa de intensitate a proceselor de modelare a versanţilor. Versantul asupra căruia aceste procese se exercită cu o intensitate deosebită are pantă domoală şi profil concav, părând maturizat înainte de vreme. Aşa se întâmplă între Poiana Teiului şi Călugăreni, unde versantul drept coboară în pantă repede, iar cel stâng în pantă uşoară şi în trepte.

Confluenţele exagerează asimetria, datorită împingerii Bistriţei de către aluviunile cărate de afluenţi şi depuse sub formă de agestre. În acest caz un versant apare domol, iar celălalt puternic înclinat (confluenţele cu Hangu, Buhalniţa, Izvorul Alb).

În fine, în zona satului Ceahlău asimetria este cauzată, în plus, de existenţa unui mare număr de afluenţi pe un spaţiu restrâns. Pe dreapta – pe o distanţă mai mică de 3 km – Bistriţa primeşte pe Bistricioara, Schitul, Răpciuniţa şi Valea Mare împreună cu Sasca. Datorită eroziunii laterale exercitată de aceştia, nivelul crestelor ce le separă coboară treptat. Această acţiune este mai intensă la confluenţa lor, unde afluenţii respectivi contribuie la erodarea versantului drept al Bistriţei, creându-i o pantă lină.

a) Văi

Văile din regiunea studiată au următoarele caracteristici principale:

– au şesul aluvial relativ lat;
– sunt încadrate de versanţi care au pantă mare;
– terasele lipsesc sau sunt slab dezvoltate.

Valea Bistriţei apare ca un şanţ central, colector al tuturor apelor curgătoare din porţiunea de bazin cercetată. Ea are pe această porţiune un traseu aproape rectiliniu, cu direcţia nord-vest – sud-est.

Râul Bistriţa străbate formaţiuni geologice variate (cristalin, fliş etc.) şi, deci, de rezistenţă diferită la eroziune. Acest fapt are două urmări importante:

– valea prezintă îngustări şi lărgiri;
– profilul longitudinal al râului are adevărate trepte caracteristice arterelor hidrografice tinere.

Cursul Bistriței devine transversal în două sectoare: în aval de Vatra Dornei, la Zugreni (cotul Acrei), şi între Tarcău şi Piatra Neamţ. În rest este o vale tipic diagonală.

Pe această porțiune diagonală lărgimile şi strâmtorile de vale se datorează mai puțin înclinării straturilor şi, mai ales, unor orizonturi tari în masa formațiunilor friabile. Lărgimile de vale (Răchița, Larga, Ceahlău, Hangu, Buhalnița şi Poiana Cârnului) alternează cu strâmtorile (Roşeni, Poiana Teiului, Gura Hangului, Fârțigi, Poenari, Izvorul Muntelui şi Cârnu). De la satul Zahorna înspre amonte valea Bistriței se îngustează asemenea unei pâlnii. Cei doi versanți – cel stâng bine împădurit cu brazi, iar cel drept acoperit cu păşune – cad în pantă repede.

Ceva mai la vale Bistrița descrie un cot, în concavitatea căruia se desfăşoară o frumoasă câmpie intramontană. Versantul stâng prezintă terase pe care casele din satele Poiana Răchiții, Zahorna şi Topoliceni, cantonate în lunca înaltă, neinundabilă, urcă printre fânețe, pomi şi ceva arături. Versantul drept este împădurit cu conifere.

În aval de această lărgime valea se îngustează, făcând ca satele Topoliceni şi Roşeni să se înşiruie pe un rând de case în lungul şoselei naționale de pe malul drept al Bistriței.

Pe versantul stâng, începând de la confluența cu pârâul Cornului, îşi fac loc eroziuni de gradul I, II şi III. La poalele celor doi versanți despăduriți ai văii torenții şi-au construit frumoase conuri de dejecție; pe versantul drept câteva pâraie şi-au săpat albia în propriile lor aluviuni, care au rămas înălțate sub formă de terase false.

La confluența cu Bistrița pârâul Larga şi-a construit un larg şi plat con de dejecție. Aici valea Bistriței se lărgeşte iarăşi, iar versanții despăduriți şi lipsiți de terase coboară în pantă lină. Pe versantul stâng, mai ales în aval de confluența cu Larga, eroziunile şi ogaşele torenților alternează cu vechi alunecări de straturi. În curbura Bistriței, pe terasa aluvionară plană, se aflau satele Poiana Largului şi Poiana Teiului, iar dincolo de perimetrul lor ogoare de porumb.

Spre aval valea se îngustează atât de mult încât numai râul şi şoseaua au loc. Versantul stâng, care se menține mai împădurit decât cel drept, prezintă numeroase alunecări de straturi, pe când pe cel drept abundă eroziunile.

În aval de această strâmtoare se află lărgimea Ceahlău, cea mai întinsă din porțiunea studiată a văii Bistriței. Această lărgime se desfăşoară pe malul drept al Bistriței, în aval de confluența cu Bistricioara. În cuprinsul acestei lărgimi versantul stâng al Bistriței prezintă un relief haotic datorită alunecărilor de teren. Cade în pantă repede, este nepopulat şi acoperit cu păşuni şi păduri.

Pe dreapta, printre văile afluenților Bistricioara, Schitul, Fundoaia, Răpciunea şi More, coboară treptat o serie de picioare, care se termină către apa Bistriței prin terase bine dezvoltate. Cele înalte (peste 30 m altitudine relativă) sunt acoperite cu fânețe, păşuni şi păduri. Pe terasele mijlocii şi joase se întindeau culturi de porumb şi se afla comuna Ceahlău. În aval de această localitate valea se strâmtează iarăşi. Versanții împăduriți au pantă repede; versantul stâng prezintă rupturi şi alunecări de straturi.

Urmează lărgimea Hangu. Ea se desfăşoară pe stânga râului şi are forma unui triunghi cu baza pe Bistrița şi cu cele două laturi de o parte şi de alta a afluentului său Hangu. Versantul drept, bine împădurit, cade în pantă repede. Către poale prezintă ceva alunecări de straturi.

Pe stânga Bistriței, pe ambele maluri ale pârâului Hangu, se află satul cu acelaşi nume, aşezat pe o întinsă terasă joasă. Pe versantul de pe malul drept al pârâului Hangu se disting două terase înalte, iar pe malul stâng numeroase alunecări de teren.

După o scurtă strâmtoare urmează lărgimea Izvorul Alb. Ea este creată de confluenţa Bistriţei cu afluenţii săi Buhalniţa, Izvorul Alb şi Secu. Forma sa este neregulată. Prezintă numeroase terase pe dreapta Bistriţei. Se întâlnesc o serie de eroziuni şi, mai puţine, alunecări de straturi.

În aval de Secu Bistriţa trece prin cea mai îngustă strâmtoare. Ambii versanţi se ridică în pantă repede, lăsând loc numai pentru apa râului şi pentru şoseaua care urcă şi coboară. Versantul drept este abrupt şi bine împădurit. Cel stâng este ceva mai domol. Pădurea face loc petecelor de păşune şi fâneţelor.

Lărgimea Cârnu se află în interiorul cotului pe care îl face Bistriţa. Versanţii au pantă uşoară. Cel drept este mai repede şi mai împădurit decât cel stâng. Eroziunile şi alunecările de teren sunt puţine (la gura pârâului Potoci).

b) Albii, lunci, glacisuri

Privită către amonte – de pe podul care leagă satele Poiana Răchiţii şi Topoliceni – valea Bistriţei se îngustează asemenea unei pâlnii; ea are un profil transversal în formă de „V" larg deschis, cu versantul stâng bine împădurit (conifere) până aproape de poale, iar cel drept acoperit cu fâneţe şi pâlcuri de copaci.

La intrarea dinspre aval în satul Galu versanţii coboară în pantă repede. Către poale, cel stâng îşi atenuează panta, permiţând trecerea şoselei care urcă şi coboară, precum şi instalarea în trepte a primelor gospodării aparţinând satului Galu, pe când cel drept îşi păstrează o pantă povârnită, pe care sunt presărate casele rare ale satului Ruseni.

De aici şi până la pod malul drept se menţine înalt şi masiv; singurul accident mai însemnat îl constituie gura pârâului Zahornei, care şi-a săpat o vale adâncă (de 70-80 m) şi foarte îngustă, asemenea unei spărturi într-un zid. Albia Bistriţei este îngustă (30-40 m). Printre malurile ei precise râul are un curs grăbit, datorită repezişurilor din talveg. Pe malul stâng se desfăşoară un larg şes aluvial (600-700 m), format din terasele joase ale Bistriţei, care este ocupat în întregime de satul Poiana Răchiţii.

Cu aproximativ 1 km în amonte de acest pod valea Bistriţei este traversată de curba de nivel de 520 m, care reprezintă limita nordică a lacului de acumulare. În aval de pod Bistriţa face un ocol la dreapta, părăsind versantul stâng puternic înclinat şi acoperit cu fâneaţă şi apropiindu-se domol de cel drept. În concavitatea cotului lasă o serie de trepte, cele joase fiind acoperite de partea din amonte a satului Topoliceni, iar celelalte de fâneţe, păşuni şi păduri.

Pe versantul stâng s-a creat – pe întinderi mari – un relief de acumulare, format din îngemănarea unor agestre (conuri de dejecţie), precum şi din materialele alunecate pe pantă şi depuse la baza ei. Această prispă, alcătuită din bolovănişuri, pietrişuri nerulate, nisipuri şi luturi, îneacă planul de racord al versantului cu al albiei majore sau cu al terasei aluviale a Bistriţei şi formează un glacis care ar putea fi confundat cu o terasă dacă n-ar fi trădat de panta transversală mare şi de structura sa. Pe acelaşi versant scurgeri de noroi stabilite, înierbate, au umplut partea inferioară a văii pârâului Pârvan, al cărei fund prezintă un profil transversal convex. La vărsare şi-a construit un con înalt, pe care Bistriţa l-a retezat, lăsându-l sub formă de terasă falsă, iar pârâul l-a tăiat pe la mijloc, creându-i o albie adâncă, îngustă şi cu pereţii abrupţi.

În strâmtoarea Roşenilor Bistriţa curge repede printre maluri înalte, pe cel stâng drumul traversând un vast agestru, iar pe cel drept urcând şi coborând pe poalele puternic înclinate ale versantului, alcătuit din straturi înclinate de gresie cu intercalaţii de şisturi argiloase. Parte din satele Topoliceni şi Roşeni se înşiruie pe o singură margine a şoselei.

La intrarea în lărgirea Largu Bistriţa bate în malul drept, care o domină cu 7-8 m, apoi coteşte către stânga, descriind un cot foarte larg în concavitatea căruia se desfăşoară o serie de niveluri (începând cu terasa aluvială), ocupate de satul Poiana Largului. Jos, dincolo de perimetrul satului, lunca este acoperită cu culturi de porumb. Sus casele răzleţe ale satului urcă pe versantul erodat, strecurându-se printre pâlcurile de copaci ce îşi găsesc adăpost pe făgaşele torenţilor. Atât pe malul stâng, cât mai ales pe cel drept, o serie de torenţi şi-au construit – la contactul versantului cu lunca neinundabilă sau terasa aluvială – largi agestre cu pantă transversală abruptă, formate din pietrişuri colţuroase, neregulate.

Începând de la confluenţa cu pârâul Largu, Bistriţa face un alt ocol către dreapta, după care îşi păstrează direcţia nord-sud până la confluenţa cu Bistricioara. În bucla acestui ocol îşi face loc un larg şes aluvial (700-800 m), pe care este aşezat satul Poiana Teiului. Pe stânga confluenţei cu Bistriţa pârâul Largu prezintă o albie disproporţionat de lată în raport cu firul de apă ce rătăceşte printre pietrişurile conului său larg şi plat. Pe dreapta, către poalele versantului, materialele rezultate din erodarea acestuia au fost depuse pe linia schimbării de pantă. În cuprinsul acestei lărgiri înălţimile de pe stânga Bistriţei sunt mai bine împădurite decât cele de pe dreapta, unde pădurea se retrage cu 2-2,5 km.

În aval de Poiana Teiului valea se îngustează mult, silind apa Bistriţei să curgă repede printr-o albie îngustă, încadrată de maluri bine conturate. Înainte de intrarea în satul Călugăreni, păraiele Surduc şi Călugăreni şi-au construit – pe malul drept – câte un imens agestru format din bolovănişuri şi pietrişuri nerulate.

În cuprinsul lărgirii Ceahlău panta profilului longitudinal este foarte redusă (sub 2‰). De aceea, apa râului curge lin, descriind largi meandre şi rătăcind în braţe laterale, care închid suprafeţe de teren alcătuite din nisipuri, pietrişuri şi mâluri, pe alocuri înierbate. Albia majoră, care pe partea stângă se reduce la o şuviţă îngustă, se desfăşoară îndeosebi pe malul drept, unde constituie cel mai jos nivel al unei serii de trepte largi.

Pe stânga versantul puternic înclinat şi erodat uneori până la roca parentală se termină în partea inferioară printr-un glacis, format din sfărâmăturile rezultate din dezagregarea mecanică a rocilor, din acţiunea gravitaţională şi de denudaţie (spălări, şiroiri etc.); respectivele materiale au fost antrenate pe pantă şi depuse la piciorul acesteia sub forma unor mici tăpşane laterale. Aceste glacisuri sunt înguste şi sunt alcătuite din bolovănişuri, pietrişuri, nisipuri şi luturi în care predomină elementele constitutive ale rocilor din care s-au desprins.

În aceeaşi categorie intră şi agestrele – izolate sau îngemănate – de la gura Pârâului lui Loghin, a pârâului Cremeniş şi altele care, alături de materialele deluviale, acoperă parţial podurile unor terase joase, supraînălţându-le, sau dând naştere unor terase false.

Acest relief, străin de formele pe care le acoperă, posterior ca vârstă formării teraselor, sau chiar din holocenul cel mai apropiat, se întâlneşte atât în unele puncte din amonte de confluenţa cu Bistricioara (la Topoliceni pe ambele maluri, în strâmtoarea Roşeni şi la Poiana Teiului pe malul drept), cât – mai ales – în lărgirea Ceahlău.

Pe malul drept, între Leţeşti şi podul de peste Bistriţa, acesta este întrerupt de frumoase şi clare scurgeri de noroi şi alunecări de teren, parţial stabilizate. Din cauza numeroaselor confluenţe, versantul drept prezintă o pantă uşoară, ceea ce creează o accentuată asimetrie a văii Bistriţei. Atât terasele, cât şi gurile afluenţilor sunt bine populate de gospodăriile satelor Ceahlău, Răpciuni şi Retiş.

Între Cetăţica şi Bâtca Runcului valea se îngustează, pentru ca perspectiva să se deschidă din nou în lărgirea Largu. În cuprinsul acesteia asimetria văii se schimbă. Împinsă

de agestrul imens şi plat al pârâului Hangu, Bistriţa – care are un curs aproape rectiliniu, pe direcţia nord-vest – sud-est – bate în malul drept, curgând la baza unui versant înalt, masiv şi bine împădurit până la poale. Procesele de modelare actuală sunt reprezentate prin eroziunea lineară a câtorva torenţi, precum şi prin alunecările şi eroziunea, cu totul superficială şi cu extensiune redusă, care au loc pe o şuviţă îngustă între limita inferioară a pădurii şi malul Bistriţei. Materialele rezultate din degradări sunt depuse la piciorul pantei sub forma unui glacis îngust, care parazitează în parte nivelul inferior de terasă din amonte de confluenţa cu Hangu sau malul înalt al Bistriţei, din aval.

Pe partea stângă râul lasă cel mai larg şes aluvial din regiunea cercetată (peste 1 km), format dintr-o albie majoră acoperită de pietrişuri, nisipuri şi mâluri, precum şi din câteva terase joase, care se continuă atât pe stânga, cât – mai ales – pe partea dreaptă a râului Hangu.

În amonte de confluenţa cu acest râu versantul stâng al Bistriţei – în bună parte despădurit şi erodat – este format dintr-o serie de terase mijlocii şi înalte, pe când în aval versantul – zbârcit de întinse alunecări superficiale – urcă în pantă repede de la 480 m la peste 1000 m (vf. Netedu).

Valea se îngustează treptat până aproape de confluenţa Bistriţei cu Buhalniţa; în aval de această uşoară strâmtoare se desfăşoară lărgirea Izvorului Alb, care este formată din trei mici compartimente, după cei trei afluenţi ai Bistriţei: Buhalniţa, Izvorul Alb şi Secu. În cuprinsul acestei lărgiri asimetria văii nu mai este evidentă ca în cazul celorlalte.

Până la Izvorul Alb versantul drept prezintă aceeaşi conformaţie ca şi în amonte. În aval de acest afluent este izbitoare diferenţa de fizionomie a versantului între porţiunea Izvorul Alb-Secu şi cea din aval de acest pârâu. În prima parte versantul – care coboară în trepte – este despădurit şi puternic erodat, ca urmare a predominanţei argilelor şi marnei în constituţia sa litologică, pe când în cea de-a doua parte versantul este puternic înclinat, masiv şi bine împădurit, întrucât în alcătuirea sa predomină gresia dură de Tarcău.

În aval de confluenţa cu Buhalniţa Bistriţa bate în malul drept, descriind un larg cot cu deschiderea spre vest, datorită – mai ales – conului întins şi plat al pârâului Izvorul Alb şi – mai puţin – al pârâului Secu. În deschiderea sa Bistriţa lasă o vastă desfăşurare de trepte, începând cu albia majoră, largă, acoperită cu pietrişuri şi presărată cu plante acvatice, şi terminând cu umerii de terasă, resturi ale nivelurilor superioare puternic fragmentate. Până la confluenţa cu Izvorul Alb apa Bistriţei curge leneş, împletindu-şi cursul în numeroase braţe; de aici în aval albia are maluri precise, iar lunca sa înaltă este acoperită cu întinse culturi de porumb.

Versantul stâng, cu o pantă accentuată, este înalt, despădurit, intens erodat şi cu alunecări. Numeroase păraie (Dârţu, Căpşuni, Ciuncan, Livejoaia, Tâlharul) l-au atacat puternic, depunând la poale materialele erodate sub forma unor imense agestre de pietrişuri colţuroase (Dârţu), şi au creat aici un relief haotic.

Casele ce alcătuiau satele Rugineşti şi Poenari ocupau locurile mai puţin înclinate ale versantului, precum şi porţiunile orizontale sau în contrapantă. La sud de Rugineşti versantul este mai puţin frământat şi erodat.

Între satele Poenari şi Cârnu Bistriţa a tăiat în gresie de Tarcău un adevărat defileu, lung de 2 km, în cuprinsul căruia apa Bistriţei curge repede, printr-o albie îngustă, încadrată de versanţi înalţi, masivi şi împăduriţi (mai ales cel drept).

În aval de confluenţa cu pârâul Potoci, Bistriţa ocoleşte spre dreapta, descriind – în cuprinsul lărgirii Cârnu – ultimul cot din regiunea studiată. În cuprinsul acesteia lunca Bistriţei se lărgeşte mult, făcând loc satelor Cârnu şi Poiana Cârnului. Versantul drept este

mai abrupt şi mai împădurit decât cel stâng; eroziunea este mai redusă decât pe cel stâng, iar alunecările aproape lipsesc. Pe versantul stâng, în aval de confluenţa cu pârâul Potoci, îşi fac loc numeroase alunecări superficiale, asociate cu mici făgaşe de eroziune.

c) Terase

Studiul teraselor a întâmpinat unele greutăţi. Acestea se referă atât la litologia, cât şi la stratigrafia lor şi stau în legătură cu condiţiile în care a avut loc geneza acestor forme de relief[10].

Pentru zona montană terasele constituie singurul element cuaternar pe baza căruia se poate studia morfogeneza reliefului tânăr. Diferenţele paleoclimatice dintre epocile glaciare şi interglaciare fiind reduse, diferenţa de culoare dintre solurile fosile (interglaciar) şi depozitele *loess*-oide (glaciar) este foarte mică sau chiar inexistentă. Deseori solurile îngropate lipsesc cu totul, fapt care îngreunează studiul teraselor, întrucât nu mai este posibilă sincronizarea glaciaţiunilor cu epoca în care a avut loc aluvionarea terasei respective. În plus, în zona montană nu se află *loess* pur, ci depozite *loess*-oide amestecate cu formaţiuni deluviale, care nu sunt caracteristice epocilor glaciare, întrucât au continuat să se depună şi în interglaciar. Fosilele lipsesc. De aceea, studiul efectuat după unele criterii mai puţin precise (formă, altitudine, grosimea depozitului de terasă etc.) poate duce la rezultate mai puţin concludente.

În afară de aceste neajunsuri cu caracter general carpatic, mai sunt şi altele cu caracter regional, specifice zonei cercetate. Astfel, înălţimea aceleiaşi terase poate varia de la un loc la altul, din cauza variaţiei în alcătuirea litologică a formelor de relief, precum şi condiţiilor diferite în care s-a efectuat eroziunea, transportul şi depunerea materialelor aluvionare de către Bistriţa şi afluenţii săi. Acţiunea de roadere, exercitată cu o deosebită vigoare în roci, în general friabile, a avut drept urmare depunerea unor cantităţi imense de aluviuni în condiţii morfologice, climatice şi hidrografice (roci, pante, debit etc.) diferite. De aceea, formele de acumulare la care au dat naştere sunt deosebite atât ca înălţime, cât şi ca fizionomie, grosime a depozitelor, constituţie litologică etc. În speţă, au fost create terase cu înălţimi variabile, terase intermediare, locale, fără legătură între ele, sau terase false, rezultate din retezarea unor aşezări (conuri de dejecţie) complexe de către râul principal. În acest ultim caz noţiunea de terasă a fost extinsă asupra unor niveluri care nu au fost şesuri de râu, dar care au înălţimea şi forma apropiată de a teraselor din epoca în care acestea au luat fiinţă. Ulterior, podul acestor terase a fost erodat de torenţi, supraînălţaţi de depuneri deluviale, sau parazitat de viituri.

Toate acestea au creat dificultăţi chiar la stabilirea unor caracteristici elementare privind forma şi înălţimea teraselor. Totuşi, s-a putut stabili, în urma a numeroase măsurători cu altimetrul a unor profiluri executate în diferite puncte principale etc., o serie de niveluri care apar la aceeaşi înălţime sau la înălţimi foarte apropiate. Acestea sunt:

– terase inferioare:

T – terasă de 2-3 m;
T_2 – terasă de 5-7 m;
T_3 – terasă de 10-12 m;
T_4 – terasă de 16-18 m;
T_5 – terasă de 22-26 m.

[10] L. Badea, Gr. Popa, *Contribuţii la studiul teraselor Bistriţei şi depozitelor de terasă din sectorul Galu-Bicaz*, în *Probleme de Geografie*, VIII, 1961, p. 163-181.

– terase mijlocii:
T_6 – terasă de 40-45 m;
T_7 – terasă de 55-65 m.
– terase superioare:
T_8 – terasă de 80-100 m;
T_9 – terasă de 130-160 m.

Dintre terasele inferioare, cea de 2-3 m este o terasă în devenire, aparținând Holocenului cel mai nou, și se desăvârșește sub ochii noștri. Tot postglaciară este și terasa de 5-7 m, individualizată în prima parte a Holocenului și care, în regiunea cercetată, are o extensiune foarte mare, fiind preferată de așezările omenești. Celelalte terase inferioare sunt würmiene. O mare dezvoltare o are terasa de 10-12 m, care este bine locuită. În schimb, terasa de 22-26 m este mai puțin întâlnită și mai rar locuită, ea fiind ocupată mai ales de fânețe și chiar de culturi.

Terasele mijlocii aparțin, ca vârstă, Pleistocenului mijlociu (Riss). Această glaciațiune – cea mai veche cunoscută în Carpații noștri – a fost cea mai intensă. Așa se explică forma clară și întinderea teraselor născute în această epocă. Diferența redusă de altitudine dintre cele două terase mijlocii se datorează faptului că aparțin aceluiași Riss (I și II). Ele sunt acoperite cu fânețe și pășuni și, numai incidental, cultivate sau locuite (Chirițeni, Bofu Mare).

Terasele superioare aparțin celor două epoci glaciare (Günz și Mindel) ale Pleistocenului inferior. Timpul, rocile friabile și agenții exogeni au făcut ca din ele să rămână numai resturi sub formă de umeri sau fragmente. Alte niveluri, care apar cu totul sporadic, au înălțimi relative în jur de 200 m sau chiar mai mult. Acestea au luat ființă, probabil, în epoca de tranziție dintre Pliocen și Pleistocenul inferior și fac trecerea dintre terasele înalte și platformele joase de eroziune.

4. HIDROGRAFIA

Caracteristica principală a rețelei hidrografice este disimetria. Aceasta capătă cea mai mare valoare din întreg bazinul în partea zonei studiate.

Pe dreapta Bistriței, care izvorăște din masivul cristalin al Rodnei[11], lungimea afluenților săi principali este cuprinsă între 28 și 56 km, iar suprafața bazinelor respective între 80 și 360 km^2. Pe stânga lungimea afluenților este de 12-18 km, iar suprafața bazinelor de 12-80 km^2.

Lungimea redusă a afluenților de pe stânga se datorează apropierii culmii Stânișoarei de râul Bistrița, precum și faptului că toate aceste ape izvorăsc de pe versantul vestic al acestei culmi. Pe dreapta, însă, linia culmilor celor mai înalte este mai depărtată de Bistrița, iar Bistricioara a reușit nu numai să străpungă lanțul munților Bistriței, ci chiar să ajungă până în inima lanțului vulcanic. Și Bicazul a trecut de axul montan, împingându-și izvoarele până în masivul Hășmașului.

[11] I. Rich, *Asupra vărsăturii nivelului apelor Moldovei și Bistriței*, în *BSRRG*, XLII, 1923-1924, p. 154.

a) Densitatea reţelei hidrografice

Este mai mare pe dreapta Bistriţei decât pe stânga. Aceasta datorită atât numărului mare de izvoare care apar din gresii şi şisturile cristaline, cât şi organismelor torenţiale care capătă o mare dezvoltare.

Dacă avem în vedere numai văile cu scurgere permanentă, densitatea acestora este mai mare pe stânga Bistriţei decât pe dreapta. Astfel, în bazinele Largu, Hangu, Potoci şi Buhalniţa densitatea reţelei de văi cu scurgere permanentă este de 1,8-2,2 km/km^2, pe când în bazinele Schitului, Secului şi Izvorului Alb este de 1-1,3 km/km^2.

Reţeaua de ape cu scurgere temporară este ceva mai deasă pe dreapta decât pe stânga Bistriţei (54% din lungimea totală a reţelei de văi în bazinul Izvorului Alb, 38% în bazinul Potoci).

b) Panta profilului longitudinal

Panta profilului longitudinal al afluenţilor de pe stânga Bistriţei este, în general, mai mare decât a acelora de pe dreapta. Astfel, Bistricioara are o pantă de 13 m/km, Bicazul de 14 m/km, pe când Largu şi Hangu au o pantă de 61 m/km. Această diferenţă de pantă longitudinală este invers proporţională cu lungimea râurilor. De aceea, unele râuri scurte de pe dreapta Bistriţei au o pantă longitudinală (Schitu – 50 m/km, Secu – 90 m/km) asemănătoare cu aceea a afluenţilor de pe stânga.

Precipitaţiile bogate din culmea Stânişoarei, solul friabil predispus la degradări, ca şi pantele accentuate, fac ca debitul solid cărat de afluenţii de pe stânga Bistriţei să fie mai mare decât acela al râurilor de pe dreapta. În afară de materialul solid în suspensie, ca şi cel grosier depus la schimbări bruşce de pantă, aluviunile (pietrişuri, nisipuri etc.), depuse la confluenţa cu Bistriţa sub formă de agestre, uneori destul de întinse, constituie dovezi ale puternicei eroziuni normale exercitate în roci moi, friabile, de apele curgătoare de pe stânga Bistriţei. Pe dreapta Bistriţei rocile mai tari şi pantele ceva mai reduse au drept urmare revărsări mai reduse de materiale aluvionare.

Între localităţile Galu şi Bicaz râul Bistriţa avea o lungime de cca. 42 de km. Pe porţiunea Galu-Bicaz, panta profilului său longitudinal era de 4 m/km. Această pantă nu este aceeaşi pe întreaga porţiune, ci variază. Astfel, în sectorul Cârnu-Bicaz panta era de cca. 10 m/km, pe când în sectorul Ceahlău-Secu era de 2,5 m/km.

Acolo unde panta râului este lină se dezvoltă mici câmpii intramontane, străbătute de valea largă a Bistriţei, prin care apa acesteia înainta leneş, rătăcind în largi meandre; acolo unde panta era mai mare apa tăia în adâncime, creându-şi o vale adâncă şi îngustă, cu un curs rectiliniu şi repezişuri numite şipote.

Debitul său, relativ bogat, prezintă variaţii destul de mari, caracter ce influenţa plutăritul intens şi foarte vechi. La mira Broşteni amplitudinea variaţiilor de nivel este de 152 cm, ceea ce făcea ca plutăritul să se execute – cel puţin în lunile august-octombrie – cu ajutorul haiturilor[12]. Înainte de crearea lacului, la Cârnu s-a înregistrat un debit maxim al Bistriţei de 1080 m^3/s şi un debit minim de numai 3,02 m^3/s.

[12] V. Tufescu, *Valoarea economică a râurilor moldoveneşti*, în *BSRRG*, LIX, 1940, p. 502 şi urm.; V. Ţăranu, *Plutăritul pe Bistriţa*, în *Natura*, 6-7, 1940, p. 317-321; I. Petrescu-Burloi, *Plutăritul pe Bistriţa*, Bucureşti, 1948, p. 11-13.

5. CLIMA

Clima regiunii studiate este temperat-continentală, cu influențe montane. Părțile înalte au pronunțate nuanțe alpine, iar cele joase constituie zone de adăpost și dirijare a factorilor climatici în lungul văilor principale.

După expunerea caracterelor generale ale climei, vom reda studiile de amănunt executate pe teren (topoclima).

Pentru realizarea studiului climatic din această zonă au fost folosite datele climatice de la cinci stațiuni: una de ordinul I (climatică) – Piatra Neamț, iar celelalte patru de ordinul II (pluviometrice) – Broșteni, Tulgheș, Hangu și Bicaz. Dintre aceste stațiuni, Broșteni și Piatra Neamț sunt la nord și, respectiv, la sud de zona cercetată, Hangu este în mijlocul zonei studiate, Bicaz este la capătul de sud, iar Tulgheș este singura stațiune aflată pe un afluent al Bistriței (Bistricioara).

a) Temperaturile

Temperatura aerului a fost studiată după înregistrările de la stațiunea Piatra Neamț, precum și după Atlasul Climatologic al Institutului Meteorologic Central. Perioada înregistrărilor este de 35 de ani (1896-1915 și 1931-1950). Temperatura medie anuală este de 8,1°C la Piatra Neamț[13], iar a întregului bazin al Bistriței este de 7,4°C.

În ceea ce privește distribuția spațială a temperaturii medii anuale, este de observat că zona cercetată este încadrată între izotermele anuale de 5°C, care traversează valea Bistriței pe la Galu, și de 7°C, care o traversează pe la Bicaz. În zona lacului Izvorul Muntelui-Bicaz temperatura medie anuală este de 7-7,5°C, iar temperatura medie a lunii iulie este de 17°C. Temperatura medie anuală scade odată cu creșterea altitudinii.

Lacul joacă rol de regulator termic, înmagazinând căldura în timpul verii și cedând-o toamna, încât toamnele au devenit mai lungi și mai călduroase. În schimb, primăverile au devenit mai răcoroase și mai lungi, deoarece apa se încălzește mai greu. În perioadele senine și de calm atmosferic în vecinătatea lacului zilele sunt mai răcoroase, iar nopțile mai calde[14].

Curba, care reprezintă variația temperaturii medii lunare din timpul anului, are un mers ascendent în perioada ianuarie-iulie și descendent în perioada august-decembrie. Cea mai caldă lună este iulie (19,3°C), iar cea mai rece ianuarie (–4,1°C). Dintre cele 12 luni ale anului, trei (decembrie, ianuarie și februarie) au temperatura medie sub 0°C, patru (martie, aprilie, octombrie și noiembrie) între 0°C și 10°C, iar restul de cinci (mai-septembrie) între 10°C și 20°C.

Temperaturile extreme

Dintre temperaturile absolute înregistrate la Piatra Neamț, cea mai ridicată a fost de 39°C, iar cea mai scăzută de –28,6°C (25 ianuarie 1942). Rezultă o amplitudine termică absolută de 67,6°C, caracteristică unei zone cu un accentuat grad de continentalism.

---

[13] Calculată pentru perioada 1896-1995, temperatura medie anuală este de 8,5°C (cf. L. Apostol, 1999).

[14] Fl. Mihăilescu, *Contribuții la studiul climei și microclimei din zona lacului de acumulare de pe valea Bistriței*, rezumatul tezei de doctorat, 1975.

Pe anotimpuri

Primăvara are o temperatură medie de 8,5°C, vara de 18,6°C, toamna de 9,1°C şi iarna de –2,1°C. La Piatra Neamţ numărul de zile de iarnă (cu temperaturi maxime mai mici sau egale cu 0°C) din timpul anului este de 33,7. Pe luni, cel mai mare număr este în ianuarie (12,5). În lunile aprilie-septembrie n-a fost înregistrată nici o zi de iarnă.

Numărul de zile de vară (cu temperaturi maxime mai mari sau egale cu 25°C) din timpul anului este de 60,4. Cele mai multe au fost înregistrate în august. În lunile ianuarie-martie şi noiembrie-decembrie nu a fost nici o zi de vară.

Îngheţurile

Cea mai timpurie dată a primului îngheţ este în a doua jumătate a lunii septembrie, iar cea mai târzie dată a ultimului îngheţ este în prima jumătate a lunii mai.

Vânturile

Pentru studiul vânturilor au fost întrebuinţate date de la staţiunea Piatra Neamţ. Perioada înregistrărilor este de 35 de ani (1896-1915 şi 1931-1950).

La Piatra Neamţ zilele cu vânt reprezintă 82,5% pe an, iar zilele cu calm 17,5%. Vântul dominant se resimte dinspre nord-vest, urmează apoi vânturile dinspre vest, sud-vest, sud-est şi nord. Vânturile dinspre nord-vest (valea Bistriţei) şi vest (văile afluente) reprezintă 52% din totalul vânturilor din timpul anului.

Pe anotimpuri

Cel mai vântos anotimp este primăvara, când toate direcţiile însumează 85,3%. Ceva mai puţin vântoasă decât primăvara este vara (82%). Urmează toamna cu 81,5% şi, în fine, iarna cu 81,2%.

În fiecare anotimp în parte cele mai frecvente vânturi bat dinspre nord-vest (vara – 29,7%, iarna – 28,9%, toamna – 27,3% şi primăvara – 26,2%) şi dinspre vest (toamna – 26,3%, vara – 23,7%, iarna – 23,1% şi primăvara – 22,8%).

Pe luni

Tăria vânturilor variază foarte puţin. Cele mai intense se resimt în ianuarie (2,2 grade Beaufort), iar cele mai slabe în martie, iunie şi – mai ales – octombrie (1,8). De asemenea, cele mai puternice vânturi sunt în timpul iernii (2,1), iar cele mai slabe în timpul verii (1,9). Viteza este proporţională cu tăria lor.

În valea Bistriţei din sectorul Izvorul Muntelui-Bicaz şi Piatra Neamţ se manifestă în mod evident o circulaţie locală a aerului cu vânturi de munte-vale. În timpul zilei, între orele 11-17, suflă vântul dinspre sud-est, care urcă spre munte, iar noaptea, de la ora 19 la ora 9, suflă vântul dinspre nord-vest, coborând de pe munte în lungul văii[15].

b) Precipitaţiile

Pentru studiul precipitaţiilor au fost folosite date de la următoarele staţiuni: Broşteni (perioada 1896-1915), Hangu (perioada 1932-1941), Tulgheş (perioada 1901-1914), Bicaz (perioada 1888-1916) şi Piatra Neamţ (perioada 1901-1915).

---

[15] *Ibidem.*

Cantitatea totală anuală de precipitații, rezultată din înregistrările celor cinci stațiuni din zona Broșteni-Piatra Neamț, este de 736,4 mm (pe stațiuni: Broșteni – 701,9 mm, Hangu – 754,8 mm, Tulgheș – 694,4 mm, Bicaz – 793,7 mm și Piatra Neamț – 737,7 mm).

Din analiza hărții distribuției precipitațiilor rezultă că cele mai multe precipitații (750-800 mm) cad în zona Hangu-Bicaz-Cracăul Negru, care apare ca o insulă bogată în precipitații, înconjurată din toate părțile de regiuni cu ploi mai puține.

Atât în aval, cât și în amonte de această zonă precipitațiile scad treptat. La Hangu este o zonă de precipitații normale (egală cu aceea a întregului bazin), pentru ca ceva mai la nord să se treacă într-o insulă de precipitații reduse (sub 600 mm), care ține până aproape de Broșteni. De la Broșteni până la Vatra Dornei cad precipitații de peste 700 mm anual.

Pe anotimpuri

Cel mai ploios anotimp este vara (peste 300 mm). Cele mai multe ploi din acest anotimp au fost înregistrate la Bicaz (366,2 mm), iar cele mai puține la Piatra Neamț (305,3 mm).

Cea mai redusă cantitate de precipitații a fost înregistrată în timpul iernii. În acest anotimp cele mai multe precipitații (113,2 mm) au fost înregistrate la Hangu, iar cele mai puține (48 mm) la Broșteni.

Între aceste două anotimpuri se situează vara (max. 366,2 mm la Bicaz și min. 273,6 mm la Piatra Neamț) și apoi primăvara (max. 195,2 mm la Bicaz și min. 171,2 mm la Broșteni).

Pe luni

Cea mai ploioasă lună din zona cercetată este iunie (media anuală – 108,4 mm la Piatra Neamț). Urmează iulie (93,3 mm), mai (85,8 mm), august (71,9 mm) etc. Cea mai secetoasă lună este decembrie (26,3 mm).

În ceea ce privește distribuția precipitațiilor, cea mai mare cantitate a căzut la Bicaz (146 mm în iunie), iar cea mai redusă la Broșteni (14,6 mm în decembrie).

Pe stațiuni, cele mai multe luni cu cantități medii bogate au avut loc la Hangu în 6 luni (ianuarie-aprilie și august-octombrie), la Bicaz în 4 luni (mai-iulie și decembrie), iar la Piatra Neamț în 2 luni (septembrie și noiembrie).

Mediile lunare extreme

Cele mai bogate precipitații maxime lunare au căzut la Broșteni, iar cele mai reduse la Tulgheș. De asemenea, cele mai însemnate valori au fost înregistrate în lunile de vară, iar cele mai mici în cele de iarnă.

Precipitațiile minime lunare

În numeroase stațiuni n-a plouat deloc în unele luni. Interesant este că localitatea cu cele mai multe luni (septembrie-martie) fără ploaie este tocmai Bicazul, care înregistrează cele mai multe precipitații medii lunare. Aceasta denotă că regimul precipitațiilor din această zonă este foarte instabil.

Precipitațiile maxime în 24 de ore

Acestea reprezintă valori importante. Cea mai mare cantitate de precipitații în 24 de ore (132 mm) a fost înregistrată la Piatra Neamț la 29 iulie 1991, iar cea mai redusă (10,2 mm)

la Borsec la 30 iulie 1939. La Fărcaşa, mai în amonte de Galu, o ploaie de numai două ore a dat o cantitate de 200 mm (13 iunie 1944), iar alta de 1,5 ore a dat 180 mm (9 iunie 1944)[16].

Ploile torenţiale

Acestea contribuie, în mare măsură, la spălarea şi erodarea versanţilor. Coastele şi povârnişurile sunt, deseori, lipsite de haina solului datorită ploilor repezi care cad pe pante înclinate, acoperite cu sol subţire şi friabil.

c) Observaţii topoclimatice

Direcţia vânturilor este puternic influenţată de relief. La altitudinile superioare ale crestelor muntoase direcţia vânturilor este alta decât aceea a vânturilor de pe văi, care sunt deviate pe fundul acestora sub formă de curenţi aerieni.

Asupra povârnişurilor munţilor, ca şi asupra versanţilor văilor, vânturile acţionează împreună cu ploile, care astfel îşi măresc puterea de roadere, condiţionând – în acelaşi timp – distribuţia vegetaţiei şi, chiar, răspândirea caselor. Nu există măsurători directe, însă elementele peisajului arată că suprafeţele reliefului sunt inegal încălzite de la un loc la altul. Izotermele generalizează foarte mult, încât nu pot reda realităţile climatice pe zone mici.

Una din condiţiile reliefului, care dă aspect aparte peisajului, hotărând poziţia culturilor, fâneţelor şi a aşezărilor umane, este orientarea povârnişurilor. Cele cu expunere sudică, fiind însorite – şi, deci, mai încălzite decât acelea cu altă orientare (şi mai ales nordică) – sunt cele mai ospitaliere, mai ales când sunt în apropierea fundului văii. Aici se întâlnesc ogoarele cu porumb, pomii şi grupurile de gospodării sau case izolate. Tipice sunt vetrele şi peisajul din jurul satelor Poiana Răchiţii, Poiana Largului, Hangu, Buhalniţa, Potoci.

Aceste sate au aspectul aşezărilor din dealuri. Chiar fâneţele şi păşunile de pe povârnişurile cu orientare sudică sunt preferate. Terasele cu orientare nordică, cum sunt cele de la Bistricioara, sunt mai reci şi mai puţin fertile. Tot datorită acestui fapt, în aceleaşi condiţii de relief, fâneţele urcă mai sus în dauna pădurii, pe versantul care priveşte spre sud decât cel cu orientare nordică, pe care pădurea coboară mai jos.

Inversiunile de temperatură

Un fenomen topoclimatic tot atât de important ca şi orientarea povârnişurilor este selimentarea aerului rece pe fundul văilor şi ridicarea aerului cald pe povârnişuri. Acest fenomen se produce în regimul atmosferic anticiclonal, care corespunde cu vremea frumoasă.

Inversiunile de temperatură au loc în tot timpul anului, dar cu durată şi intensitate variabilă, după anotimpuri. În timpul iernii valea este înecată în aer rece, uneori cu ceaţă timp de mai multe zile sau chiar săptămâni, gerul este aspru şi respiraţia grea, iar ramurile copacilor se îmbracă în chiciură. În celelalte anotimpuri inversiunea de temperatură are loc numai noaptea. Aerul, răcindu-se mai întâi pe povârnişuri, devine greu şi coboară către fundul văii, luând locul aerului cald şi uşor care urcă pe povârnişuri. Regimul ciclonal cu cerul acoperit înlătură acest fenomen.

Inversiunile din timpul primăverii, toamnei şi iernii au urmări defavorabile pentru agricultură. Brumele şi îngheţurile târzii şi timpurii sunt produse de inversiunile de temperatură. Florile pomilor şi semănăturile sunt, adesea, distruse. Umezeala produsă în timpul verii de inversiunile climatice favorizează apariţia bolilor criptogamice. Aşa se

[16] . Donisă, *Geomorfologia văii Bistriţei*, Bucureşti, 1968.

explică de ce grâul nu se cultivă nicăieri în valea Bistriței, deși terasele sale se află la aceeași altitudine absolută cu dealurile de la est de Piatra Neamț și sunt bine adăpostite. Pomii nu cresc așa de bine ca în dealurile cu aceeași altitudine din Moldova, iar prunele nici în luna septembrie nu sunt bine coapte.

Fixarea așezărilor pe terasele cele mai înalte și pe povârnișurile însorite, sau imediat sub poala teraselor superioare, este condiționată de acest fenomen. Atât satele de astăzi, cât și vechile vetre istorice și preistorice au trebuit să se fixeze pe terase. Deși condițiile topoclimatice de pe aceste forme de teren nu sunt suficient de favorabile, totuși, în cadrul zonelor locuite din cuprinsul regiunii cercetate nu erau altele care să ofere condiții mai bune.

6. VEGETAȚIA

Porțiunea Galu-Bicaz din bazinul Bistriței se află situată în plină zonă forestieră. Privită pe verticală – de jos în sus –, ea se desparte în trei etaje: a) etajul fagului, b) etajul molidului și c) etajul alpin.

Deasupra zonei forestiere se deosebesc insule de vegetație alpină aparținând zonei alpine.

a) Etajul fagului

Este alcătuită din fag (*Fagus silvatica*) și amestecuri de rășinoase. Dintre cele trei etaje de vegetație (fag, molid, pajiști alpine), acesta conține cel mai mare amestec de specii. Deși constituie esența predominantă, totuși, fagul nu este numai însoțit, ci – în unele locuri – chiar înlocuit de alte specii, ca mesteacănul (*Betula verrucosa* și *Betula pubescens*); de asemenea, ambele esențe sunt amestecate cu rășinoase, în care predomină bradul alb (*Abies alba*), acesta constituind una din speciile caracteristice etajului molidului, de unde coboară în etajul fagului, făcând trecerea între ele. Insular se întâlnesc arbori și arbuști ca scorușul de munte (*Sorbus aucuparia*), alunul (*Corylus avellana*), carpenul (*Carpinus betulus*)[17] etc.

Formațiunile vegetale ale acestui etaj se etalează aproximativ între 550-650 m și 1000-1100 m, acoperind regiunea munților mărunți care se desfășoară începând de la limita inferioară a culmilor înalte desprinse din poalele Ceahlăului și până în regiunea teraselor superioare ale apelor înconjurătoare (Bistricioara, Bistrița, Bicaz, Jidanul). Aceste păduri îmbracă, îndeosebi, povârnișurile culmilor prelungi și radiare, care deseori se termină brusc în apele ce mărginesc patrulaterul amintit, pe când spinările lor plate – poduri ale celor trei niveluri inferioare de eroziune, despărțite în culmi de către eroziunea apelor curgătoare – sunt, mai adesea, acoperite cu păduri și fânețe.

Pe dreapta Bistriței făgetele ocupă, îndeosebi, culmile dintre păraiele Valea Mare și Izvorul Alb (Piciorul Cerebucului, Bâtca Verdelui), precum și dintre Izvorul Muntelui și Bicaz (Vârful Secu, Muntele Simei), pe când brădetele ocupă versantul stâng al pârâului Schitu, unde capătă o mare dezvoltare, precum și obârșia și versantul drept al pârâului Secu, unde apar însoțite de făgete. Pe stânga Bistriței făgetele se întind parțial pe treapta complexă a plaiurilor de 800-1000 m. Zonal, formează masive întinse, începând de la cumpăna apelor dintre pârâurile Largu și Hangu și ținând până la limita de est și sud a regiunii Galu-Bicaz. Aici cuprinde, mai ales, bazinul superior și mijlociu al pârâului Hangu, unde masivele de fag și brad sunt întrerupte de largi pajiști montane. În zona Buhalnița-Cârnu păduri de fag,

---

[17] Z.C. Panțu, A. Procopianu-Procopovici, *Contribuții la flora Ceahlăului*, în *Bulletin de l'Institut Botanique de Bucarest*, 1, 1901, p. 1-44.

mai puţin amestecate cu brădete, însă întrerupte uneori de molidişuri amestecate, acoperă părţile cele mai înalte ale obârşiilor afluenţilor Bistriţei, de unde înaintează printre aceştia peste culmile ce coboară către râul colector.

Etajul fagului, extins peste cea mai mare parte a regiunii studiate, s-a dezvoltat pe formaţiuni litologice numeroase şi variate. Astfel, în jurul masivului Ceahlău se desfăşoară pe soluri brune şi brune eumezobazice şi brune-acide, care acoperă – asemenea unui brâu de lăţime variabilă – formaţiuni litologice de marne şi gresii barremian-apţiene. La nord de râul Bistricioara pădurile acestei subzone cresc pe aceleaşi soluri care, însă, se dezvoltă pe straturi spre Bistricioara (mai ales gresii micacee calcaroase).

Solurile brune-acide – tipice sau diverse podzolite – dezvoltate pe faciesuri predominant marnoase, care au dat forme de relief domoale, se întâlnesc în cea mai mare parte a regiunii Galu-Bicaz. Cea mai întinsă suprafaţă a zonei montane se dezvoltă pe aceste soluri, care – în regiunea cercetată – au cea mai largă extindere. Pretutindeni acoperă faciesuri predominant marnoase: pe stânga Bistriţei formaţiuni de marno-calcare senoniene cu Inocerami, iar pe dreapta marne, argile roşii şi verzi, precum şi gresia de Tarcău. În bună măsură, aceste soluri au fost dezbrăcate de haina pădurilor şi transformate în soluri înţelenite secundar, cu fâneţe şi păşuni, sau degradate de eroziuni şi alunecări de straturi[18].

Distribuţia actuală a pădurilor depinde – în mare măsură – de orientarea versanţilor; „feţele" au fost despădurite, pe când „dosurile" au rămas încă împădurite. Părţile joase ale văilor au fost complet defrişate. Tipice sunt cazurile celor trei afluenţi de pe stânga ai pârâului Hangu (Bolătu, Sasu şi Audia), precum şi al cursurilor mijlociu şi inferior al pârâurilor Izvorul Alb şi Secu, ai căror versanţi cu expunere sudică au fost despăduriţi şi degradaţi, pe când cei cu expunere nordică sunt împăduriţi.

Limitele etajului fagului sunt imprecise din cauza difuzării în afara sa a principalelor specii ce îl alcătuiesc. În funcţie de condiţiile geomorfologice, litologice şi climatice locale, acest etaj trimite mai sus de limita superioară unele brădete, care pătrund adânc în zona molidişurilor. De asemenea, în jos de limita inferioară se întâlnesc unele specii care preferă părţile joase, ca arinişurile (*Alnus alba, Alnus incana* etc.), precum şi alte specii iubitoare de apă, ca salcia (*Salix alba, Salix incana*), răchita, cătina etc. Aceste plante coboară pe terasele cu glacisuri până în luncile apelor curgătoare, acoperind soluri de natură aluvială, deseori scheletizate şi bolovănoase.

Sub vegetaţia lemnoasă, precum şi în poiene, cresc plante erbacee. Unele dintre acestea sunt caracteristice zonei montane, iar altele au coborât din regiunile mai înalte sau au urcat din zona de câmpie. Cele mai des întâlnite sunt: slăbănogul (*Impatiens noli tangere*), iarba de orbalţ (*Actatea spicata*), iarba albastră (*Molinia coerulea*), flocoşica (*Holcus lanatus*) etc.

b) Etajul molidului

Se desfăşoară la altitudini cuprinse între 1000 şi 1700 m. Înconjoară masivul Ceahlău ca un brâu îngust, ocupând culmile înalte (Vârful Fântânele, Piciorul Săhestrului, Piciorul Maicilor, Obcina Lacurilor), ce se desprind de sub zidul acestui masiv şi înaintează radiar către munţii de altitudine mijlocie. La nord de Bistricioara ocupă culmile Grinţieşului

[18] C. Chiriţă şi colab., *Solurile bazinului mijlociu al Bistriţei între Bicaz şi Broşteni*, în *Probleme de Pedologie*, 1958, p. 359-361.

Mare şi ale Budacului. Pe stânga Bistriţei are o extensiune mai redusă, acoperind culmile şi plaiurile cu înălţimi mai mari de 1000 m de la nord de cumpăna apelor dintre Hangu şi Largu.

Specia predominantă este molidul (*Picea excelsa*), care formează întinse masive păduroase, întrerupte rareori de alte specii. Către limita superioară apar – mai ales pe Ceahlău – unele specii de plante precum crinul (*Larix sibirica*), zada etc., care formează mici masive, precum şi unele conifere puţin frecvente în Carpaţi, ca *Larix polonica, Pinus silvestris* şi *Taxus baccata*[19], care alcătuiesc pâlcuri mici. Către limita inferioară molidul este însoţit de bradul alb (*Abies alba*), care coboară pe versanţii văilor, formând brădetele din cuprinsul etajului fagului, mai adesea însoţite de molidişuri. Dacă limita inferioară a acestui etaj forestier este în zig-zag şi deseori imprecisă, limita superioară este clară şi precisă.

Pădurile de molid lasă impresia de monotonie din cauza numărului redus de specii forestiere, de asemenea, întunecate din cauza desimii exemplarelor şi a culorii verde închis a frunzelor. Pe sub arbori, precum şi în poieni, apar plante caracteristice acestei zone: gălbenelele de munte (*Ranunculus carpaticus*), floarea Paştelui (*Anemona angulosa*), brăbinul (*Bunia orientalis*), amăreala (*Polygala vulgaris*)[20] etc.

Deşi se desfăşoară pe verticală pe aproximativ 600 de m, totuşi, suprafaţa ocupată de vegetaţia acestui etaj este redusă din cauza pantelor mari ale terenurilor pe care le acoperă. Ea este asemenea unui brâu, relativ îngust, care înconjoară zona alpină.

Către limita inferioară molidişurile – deseori amestecate – se dezvoltă pe soluri brune şi brune-acide, precum şi pe soluri brune-podzolice. Ambele apar sub forma unor fâşii, prima mai îngustă decât a doua. Au extensiune ceva mai mare în masivele Budacu şi Grinţieşu Mare, pe când în Ceahlău ocupă suprafeţe reduse. Aceste soluri coboară până în etajul fagului, unde se desfăşoară pe largi suprafeţe. Masivele păduroase de pe aceste soluri sunt întrerupte de goluri montane de natură antropogenă, acoperite cu fâneţe şi păşuni.

În Grinţieşu Mare şi Budacu solurile brune-podzolice se află pe şisturi cristaline, pe când în Obcina Stânişoarei, mai ales, pe faciesuri gresoase. În ambele zone ele încep la altitudinea de 1300 m, între versanţii umbriţi şi cei însoriţi.

Către limita superioară a etajului molidului pădurile de molid – mai totdeauna neamestecate – se dezvoltă pe podzoluri humico-feruginoase care acoperă roci de conglomerate poligene; când coboară în cuprinsul zonei montane aceste soluri se dezvoltă pe gresii barremian-apţiene.

În general, deşi pe masivul Ceahlău ocupă suprafeţe mai reduse, totuşi, molidişurile sunt mai puţin amestecate şi apar în unităţi mai masive decât în zona Grinţieşu Mare şi, mai ales, în zona Largu.

c) Etajul alpin

Ocupă suprafeţele cele mai reduse şi cele mai înalte dintre toate etajele de vegetaţie ale regiunii Galu-Bicaz. El acoperă o suprafaţă ceva mai întinsă în Ceahlău şi Budacu şi foarte restrânsă în Grinţieşu Mare. O parte din aceste goluri sunt de natură antropogenă.

Vegetaţia alpină se desfăşoară pe soluri alpine, dintre care cel mai bine reprezentate sunt podzolurile alpine, solurile brune podzolice şi, local, solurile turboase. Pe

---

[19] I. Grinţescu, *Considerations géo-botanique sur le mont Ceahlău (Carpathes Orientales)*, în *BSŞC*, II, 1924, p. 104-112.

[20] D. Grecescu, *Plantele vasculare ale Ceahlăului până acum cunoscute, expuse sub raportul geografico-botanic şi sistematic*, în *AAR*, Seria II, XXVIII, 1906, p. 405-489.

masivul Ceahlău acestea îmbracă cea mai mare parte din orizontul superior conglomeratic, iar pe Grinţieşu Mare şi Budacu porţiuni de şisturi cristaline.

Din cauza înălţimii reduse a acestor masive, precum şi a slabei extensiuni a suprafeţelor lor înalte, etajul alpin din regiunea cercetată nu prezintă caractere tipice, ci mai mult trăsături ale unui etaj care ar face tranziţia între etajul subalpin şi cel alpin. Din punct de vedere sistematic şi biologic, el are unele asemănări cu etajul de tundră.

Rigorile climatului alpin (temperaturi scăzute, vânturi puternice) sunt suportate doar de pinul de munte (*Pinus montana*) şi ienupărul pitic (*Juniperus nana*), care urcă pe vârfurile cele mai înalte, alături de liliacul de munte (*Alnus viridis*) şi care constituie vegetaţia lemnoasă caracteristică etajului alpin.

Dintre acestea, pinul de munte este specia forestieră predominantă. Apare izolat, sub formă de tufe circulare turtite sau în asociaţie, constituind mici masive compacte, prin care circulaţia este foarte anevoioasă. Sub protecţia sa, molidul şi zada înaintează din etajul molidului către cele mai înalte vârfuri ale zonei alpine[21].

În partea inferioară sunt des întâlnite tufişurile de jepi (*Pinus pumilis*), care au o tulpină foarte scurtă, crengile ramificându-se aproape de la bază şi târându-se pe pământ asemenea unor şerpi. Formează masive compacte, întrerupte uneori de vărişuri. Printre tufişurile de ienupări se află numeroase specii de plante erbacee ca: *Omicifuga foetida*, *Aconitum moldavicum* (omagul), *Thalictrum pauciflorum* (rutişorul) etc.

În partea superioară a acestei zone vegetaţia lemnoasă ocupă suprafeţe din ce în ce mai reduse, făcând loc pajiştilor alpine, care predomină. Acestea formează un covor verde alcătuit din licheni (*Centuria islandica*, *Cetraria cucullata*), graminee alpine (*Phaleum alpinum*, *Festuca supina* etc.), vaccinee (*Vaccinium mirtyllus*) şi muscinee (*Hylocomium splendes*). Aceste asociaţii de plante xerofite au caractere asemănătoare formaţiunilor vegetale circumpolare.

Aceste „tundre", formate din plante care rezistă la uscăciune, sunt întrerupte de altele caracteristice turbăriilor umede, dintre care mai obişnuite sunt vaccineele (*Vaccinium uliginosum*), muşchi de turbă (*Sphagnum acutifolium*), graminee (*Calamagrostis villosa*) etc.

7. FAUNA

Doi factori mai importanţi condiţionează repartiţia faunei: formele de relief şi etajele de vegetaţie[22].

În regiunea cercetată se pot deosebi două zone faunistice: a) de pădure şi b) alpină.

a) Fauna etajului de pădure

Este foarte bogată şi variată. În acest etaj se întâlnesc tot felul de animale, de la insecte până la mamifere. Astfel, numeroase insecte atacă tulpinile sau coroanele copacilor. Dintre acestea mai cunoscute sunt: fluturii, gândacii, cărăbuşii, croitorii molidului etc. În anii 1918-1926 şi 1947-1948 insectele xilofage (*Ipide*) au cauzat pagube însemnate, atacând întinse păduri de molidişuri din regiunea cercetată.

---

[21] I Grinţescu, *op. cit.*

[22] I. Călinescu, *Curs de geografia animalelor*, Bucureşti, 1956, p. 3 şi urm.

Îndeosebi în pădurile regiunii montane trăiesc păsări ca ciocănitoarea, cucul, porumbeii sălbatici etc., iar în pădurile etajului subalpin cocoşul de munte, ierunca, fazanul, gaiţa de munte etc.

Pădurile acestei regiuni sunt populate de numeroase mamifere, dintre care unele nu le sunt caracteristice (lupul, vulpea), iar altele sunt cunoscute ca fiind exclusiv de pădure (ursul, râsul, jderul şi pisica sălbatică – aceasta din urmă mai ales în sud). Ierbivorele sunt reprezentate de cerb – caracteristic pădurilor Carpaţilor Răsăriteni –, mistreţ şi căprioară.

Printre rozătoare se numără veveriţa şi şoarecii de pădure, care fac pagube plantaţiilor. Printre pădurile de luncă ce însoţesc râurile, ca nişte fâşii discontinui, se află lupi, vulpi şi iepuri.

Apele curgătoare sunt, în general, slab populate cu peşti. Altădată numărul acestora era mult mai mare. Depopularea de peşte a râurilor se datorează pescuitului intensiv şi iraţional – în tot timpul anului şi cu mijloace nepermise –, defrişării pădurilor de pe versanţi, degradării chimice a apelor datorită unor mici instalaţii industriale (fierăstraie, pive, mori) – care în trecut erau mai numeroase – şi, în fine, plutăritului.

În cursul superior al unor pâraie mai mari (Bistricioara, Largu) cu apă limpede, rece şi bogată în oxigen trăieşte păstrăvul, iar în cursul mijlociu şi inferior, lipanul, mreana şi cleanul. Repopularea cursurilor de apă se face prin intermediul păstrăvăriilor de la Broşteni, Schitu şi Tarcău.

Ihtiofauna a suferit schimbări în urma creării lacului Izvorul Muntelui-Bicaz. În primii cinci ani de existenţă a lacului a crescut numeric fondul piscicol, fiind reprezentat prin mreană, scobar, clean. După aceea însă, variaţiile mari ale nivelului apei au dus la o scădere a fondului piscicol, cu o creştere accentuată a procentului de oblete, la care se adaugă porcuşorul şi boieşteanul. S-a încercat popularea lacului cu păstrăv-curcubeu, fântânel, lostriţă, păstrăv de râu, coregon (fitofag), dar unii dintre aceşti peşti au dispărut. Cercetătorii de la Staţiunea „Stejaru" – fondată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi – au reuşit să organizeze, în anii '70, creşterea păstrăvului într-un sistem de cuşti flotabile, pe bază de hrană granulată, elaborată după reţete proprii[23].

b) Fauna etajului alpin

Este mai puţin dezvoltată decât a etajului pădurilor, atât în ceea ce priveşte numărul speciilor, cât şi al indivizilor. Lipsesc reprezentanţii cei mai caracteristici ai faunei etajului alpin înalt (capra neagră, vulturul bărbos etc.), aşa încât, şi din punct de vedere faunistic, etajul alpin al regiunii Galu-Bicaz apare ca o porţiune de tranziţie între etajul subalpin şi cel alpin veritabil.

Fauna etajului alpin, în general, şi a etajului alpin din regiunea Galu-Bicaz, în special, este lipsită de animale mari, care preferă ascunzişul pădurilor. Tufişurile etajului alpin nu le oferă un bun adăpost. În plus, nici pantele mari şi nici condiţiile climatice nu le sunt favorabile. Chiar animalele mici au trebuit să se adapteze acestui mediu vitreg.

Astfel, din cauza condiţiilor climatice neprielnice, moluştele sunt în număr redus şi cu cochiliile mai mici decât cele din etajul forestier, iar melcii preferă părţile adăpostite, care în timpul iernii sunt mai puţin geroase şi mai ferite de vânturi şi zăpezi, iar în timpul verii mai umbrite şi mai umede.

---

[23] I. Băncilă, C. Grasu, *Lacul Bicaz şi împrejurimile*, Bucureşti, 1981.

Cele mai multe dintre speciile de fluturi, păsări, reptile şi batracieni sunt provenite din etajul forestier.

8. INFLUENŢA FACTORILOR NATURALI ASUPRA AŞEZĂRILOR UMANE

Influenţa factorilor naturali asupra aşezărilor umane din Zona Galu-Bicaz constituie o problemă deosebit de interesantă. Factorii naturali au condiţionat nu numai modul de grupare a satelor, ci şi forma, mărimea şi structura lor. Extensiunea redusă a unor forme de relief locuibile a avut drept urmare influenţa acestora chiar în caracteristicile de amănunt ale satelor: poziţia şi mărimea gospodăriilor, materialul de construcţie etc. În mod indirect factorii naturali condiţionează – într-o măsură mai mare sau mai mică – traseul drumurilor, felul şi cantitatea produselor, ocupaţiile, precum şi felul de viaţă al locuitorilor.

În general, în regiunea cercetată factorii naturali n-au fost prea darnici cu omul. Zonele în care, din îmbinarea acestora, a reieşit o ambianţă favorabilă locuirii omului sunt puţine şi au suprafeţe restrânse. Dacă, totuşi, pe unele porţiuni de văi satele se ţin lanţ, aceasta se datorează mai mult ingeniozităţii omului decât condiţiilor favorabile ale mediului.

Dintre factorii naturali se desprinde cel geomorfologic, care are o influenţă deosebită atât asupra aşezărilor omului, cât şi asupra felului său de viaţă. Amprenta sa – atât pozitivă, cât şi negativă – este precisă şi vizibilă. Terasele sunt bine locuite, pe când glacisurile, terenurile alunecoase, pantele repezi şi împădurite sunt, în general, nelocuite. Astfel, satele mari şi prospere s-au aşezat în concavităţile Bistriţei (Poiana Răchiţii, Poiana Teiului), pe largi terase, al căror pod acoperit de un fertil sol aluvionar coboară în pantă lină către apa râului. În schimb, părţile concave, în care bate râul, sunt versanţi abrupţi, deseori cu alunecări, eroziuni sau sunt împădurite şi nelocuite.

Cele mai întinse părţi nelocuite din cadrul zonelor joase ale văii Bistriţei se datorează îngustării acesteia. Pe aceste porţiuni de vale picioarele, care deseori au direcţie perpendiculară pe Bistriţa, înaintează până în apa râului asemenea unor contraforturi, întrerupând complet întinderea satelor în lungul văii sau lăsând loc numai pentru înşirarea unui singur rând – şi acesta rar – de case (Topoliceni, Roşeni).

Preferinţa aşezărilor pentru terasele joase a fost evidentă. Cele mai mari sate (Bistricioara, Ceahlău, Hangu, Buhalniţa, Izvorul Alb) sunt situate pe terasele din jurul confluenţelor. Constituindu-şi întinse agestre, afluenţii au împins râul Bistriţa în partea opusă, ferind satele care erau aşezate pe aceste forme de relief de eroziunea şi inundaţiile Bistriţei, precum şi ale afluenţilor respectivi. Pe agestre, ca şi pe terasele joase, care se interpun între acestea şi formele de relief vechi, solul este fertil, pantele reduse, iar pânza de apă freatică la mică adâncime. De asemenea, climatul este favorabil, iar posibilităţile de circulaţie sunt numeroase; deoarece aici se încrucişează drumurile din lungul văii principale cu cele de pe văile afluenţilor.

Întrucât suprafeţele favorabile locuirii sunt reduse ca întindere, satele au folosit tot spaţiul. Deseori, limita acestor areale este netă, ele fiind mărginite de glacisuri sau de picioare care cad în pantă repede. De aceea, formele de relief influenţează vizibil şi forma aşezărilor. Astfel, satele Hangu, Buhalniţa şi Izvorul Alb aveau forma unui triunghi cu baza pe râul Bistriţa. Cea mai mare parte a satului Roşeni este formată dintr-un şir de case, iar alte sate (Poiana Răchiţii, Poiana Largului, Ceahlău, Secu etc.) au luat forma teraselor pe care sunt aşezate.

Acolo unde suprafețele locuibile sunt mai întinse, iar delimitările mai puțin precise (Hangu, Izvorul Alb), condiționarea factorului natural este mai slabă, satele având o oarecare independență în stabilirea formei perimetrului lor. Când, însă, aceste suprafețe sunt restrânse și precis delimitate de relief (Brânzeni, Pârâul Țiganului, Audia, Chirițeni), satele se întind pe toată suprafața locuibilă, luând forma acesteia. Acest fapt este mai vizibil pe văile afluenților Bistriței decât pe valea râului colector.

Formele de relief influențează și asupra structurii așezărilor. Satele – sau părți din acestea – situate pe terasele mijlocii sau înalte, au gospodăriile risipite printre fânețe sau suprafețe cultivate. Risipirea este cu atât mai pronunțată, cu cât terasa este mai înaltă și se prezintă sub formă de umeri mai puțin întinși. În schimb, satele de la confluențele sau din concavitățile Bistriței sunt de tip răsfirat, cu tendințe de adunare, mai ales în partea lor centrală. Gospodăriile și grădinile se desfășoară în voie; ulițele, nu prea arcuite, constituie o rețea rară.

Pe terase se distinge o anumită regulă a distribuirii caselor în raport cu traseul drumurilor. Pe terasele înguste drumurile sunt aproape de muchie sau lângă țâțâna terasei (unde este și adăpost contra vânturilor). Când podurile teraselor sunt largi (Bistricioara) drumurile se află, mai ales, către mijlocul acestora. Gospodăriile se înșiră în lungul drumurilor, formând atâtea șiruri câte drumuri există, spațiul dintre acestea fiind ocupat de culturi de cereale.

Pe văile afluenților Bistriței caracteristicile satelor sunt în strânsă legătură cu acelea ale văilor. Astfel, pe terasele bine dezvoltate ale Bistricioarei și Grințieșului sunt adăpostite sate mari, în contrast cu valea Largu, unde satele, care ocolesc lunca puternic aluvionară cu bolovănișuri, ocupă terasele înguste și fragmentate, strângându-se deseori în grupuri mici de case. Valea Schitului este populată de o singură așezare, lungă de cca. 7 km, din cauză că nici îngustările văii nu sunt destul de pronunțate – ca să-l fragmenteze în mai multe sate – și nici confluențele din cursul său nu dau naștere la lărgimi care să favorizeze crearea de nuclee de așezări (ca pe văile Largului și Hangului). Casele populează, mai ales, cele două-trei niveluri joase de pe malul stâng al apei, malul drept fiind – pe cea mai mare întindere – abrupt, împădurit și nelocuit. Pe valea Hangu satele Boboteni și Audia s-au format la cele două confluențe ale pârâului Hangu; în rest, pe porțiuni însemnate ale acestei văi, versanții repezi nu permit amplasarea decât a unor gospodării izolate, situate mai ales pe malul stâng. În fine, satele Buhalnița, Izvorul Alb, Secu și Izvorul Muntelui înaintează numai câte 2-3 km de la gură, din cauza îngustării excesive a văilor pe care sunt așezate. La aceasta se adaugă și unele cauze locale. Astfel, înaintarea în amonte a satului Buhalnița este oprită de puternice eroziuni torențiale, care lasă impresia unei devastări a suprafeței solului, iar a satului Izvorul Alb de porniturile masive din cursul mijlociu al văii respective, unde malul stâng a coborât în așa măsură încât, pe unele porțiuni, drumul din lungul văii are traseul prin albia minoră a râului.

Pe valea Largu porniturile au altă influență asupra așezărilor. Aici terenurile alunecate – foarte numeroase, însă de suprafețe și amplitudine redusă – au acoperit parțial podurile înguste ale teraselor, micșorând suprafețele locuibile, și așa destul de restrânse. Dacă instabilitatea versanților a împiedicat locuirea văii Izvorului Alb, precum și a unor porțiuni de pe alte văi (versantul stâng al văii Bistriței în aval de Lețești) și au restrâns suprafețele locuite pe unele văi (Largu, Bistricioara, Schitu, Hangu), alunecările superficiale și parțial stabilizate au favorizat instalarea gospodăriilor pe pante destul de înclinate (Ruginești, Poenari).

Afluenții Bistriței au văi înguste, iar terasele, care – și aici – sunt cele mai locuite forme de relief, se prezintă sub formă de fâșii, de asemenea, înguste. De aceea satele au

forma alungită. Din cauza îngustimii văii, în lungul acesteia se află o singură şosea, care are traseul în imediata apropiere a râului. De aceea casele nu se înşiruie de o parte şi de alta a şoselei, ci a râului. Când râul bate într-un mal care este abrupt, erodat şi împădurit, satul este aşezat pe celălalt mal, unde spaţiul locuibil cuprinde şi versantul lin, deseori în trepte.

La rândul lor, pâraiele care îşi varsă apele în cele ale afluenţilor Bistriţei au o vale foarte îngustă şi un profil transversal cu pantă repede. La confluenţa cu afluenţii Bistriţei aceste pâraie sunt însoţite de agestre foarte recente, care coboară în pantă repede şi care sunt formate din bolovănişuri nerulate, încă necimentate de nisipuri şi mâluri. De aceea satele de pe afluenţii Bistriţei nu înaintează pe pâraie decât rareori, iar confluenţa lor nu constituie locuri de aglomerare a caselor.

În general, satele cantonate pe afluenţi sunt mai mici decât cele de pe valea Bistriţei. Ele sunt de tip răsfirat, structura lor fiind în strânsă legătură cu topografia terenului. Terasele înalte lipsesc, ceea ce face ca gospodăriile să urce pe versanţi mai puţin decât pe valea Bistriţei, iar tendinţele de risipire se datorează – în mare parte – existenţei glacisurilor cu pantă nu prea înclinată, agestrelor stabile şi alunecărilor definitive.

În bună măsură, constituţia litologică a condiţionat gradul de locuire şi chiar structura satelor de pe unele văi. Acest fenomen poate fi urmărit mai bine pe afluenţii de pe stânga Bistriţei, unde aceeaşi cauză a avut efecte, uneori, deosebite. Evitarea locuirii luncilor tuturor acestor afluenţi, puternic podite de bolovănişuri nerulate, apare ca o consecinţă a eroziunii torenţiale – şi mai puţin normale – în roci moi, friabile. Îmbucăţirea formelor de relief – în speţă, a teraselor inferioare şi a altor suprafeţe locuibile – care au dus la întovărăşirea gospodăriilor în mici grupuri – apare ca o urmare a aceleiaşi friabilităţi a rocilor, puternic atacate de eroziune. Pe alte văi, însă, modelarea versanţilor a luat alt aspect decât pe valea Largu. Eroziunea torenţială liniară a scrijelat adânc părţile joase ale formelor de relief, iar cea de suprafaţă a degradat zone întinse. Despăduririle masive au favorizat degradările şi, deci, crearea de largi suprafeţe, care nu folosesc nici pentru culturi, nici pentru aşezări.

Zonele joase, orizontale au fost ocupate în întregime de aşezări omeneşti. Suprafeţele cultivate din afara vetrei satelor sunt cu totul reduse, iar în partea de nord a regiunii studiate inexistente. Doar ici-colo sunt petice de pământ cultivate cu porumb sau pomi fructiferi. În cuprinsul perimetrului satelor acestea ocupă suprafeţe neînsemnate. De aceea, produsele agricole locale sunt cu totul insuficiente, din acest punct de vedere regiunea fiind tributară altora.

Ca urmare, agricultura nu constituie o ocupaţie principală a locuitorilor. Din cauză că natura nu a pus la dispoziţia omului o categorie predominantă de produse, iar acesta a trebuit să se adapteze activ unui mediu prea puţin darnic, în această regiune nu a existat o ocupaţie principală, ci mai multe (creşterea vitelor, tăierea lemnelor în păduri, cărăuşia, plutăritul, munca în fabricile din alte părţi), fiecare dintre ele oferind posibilităţi reduse[24].

[24] D. Leonida, *Perspectivele economice legate de valea Bistriţei Moldovei*, în *BSRRG*, XLII, 1923-1924, p. 100 şi urm.

PARTEA A II-A

DE LA PALEOLITIC LA PERIOADA GETO – DACICĂ

A. CONSIDERAȚII GENERALE

1. PALEOLITICUL ȘI EPIPALEOLITICUL

a) Istoricul cercetărilor

Fără o preocupare specială în direcția cercetării acestei epoci, Moldova cunoaște, încă din 1885, una dintre cele mai vechi descoperiri paleolitice făcute în țara noastră. Cercetând malul drept al Prutului, geologul Gr. Ștefănescu a descoperit la Mitoc (jud. Botoșani), la aproximativ 2 m adâncime, mai multe piese de silex[1]. Mai târziu, cu prilejul studiilor geologice de la începutul secolului XX, efectuate pe malul Prutului, învățați ca I. Simionescu (1901-1903)[2], P. Enculescu (1908) și Em. Protopopescu-Pache (1912) au descoperit – primul la Mitoc și Ripiceni, iar ultimii doi la Ripiceni – piese de silex paleolitice[3].

Însă începutul unor adevărate cercetări asupra paleoliticului Moldovei nu coboară mai jos de anul 1925, când tânărul geolog N.N. Moroșan descoperea la Ripiceni o bogată așezare paleolitică, aflată într-un adăpost sub stâncă[4].

Săpăturile, de amploare redusă, întreprinse de N.N. Moroșan la „Stânca"-Ripiceni și în așezarea de pe terasa inferioară a Prutului, aproape de locul zis „Izvor", au dat la iveală un bogat material paleolitic (levalloisian, musterian și aurignacian), asociat cu resturi fosile, destul de numeroase, de mamifere cuaternare.

Prin importanța lor, descoperirile de la Ripiceni au produs un viu interes în domeniul acestor cercetări, astfel că, în scurtă vreme, pe malul drept al Prutului, între Ștefănești și Mitoc, s-a ajuns la 17 noi descoperiri paleolitice, care și-au aflat curând o corespondență, atât pe malul stâng al Prutului, cât și pe cel drept al Nistrului.

Rezultatele acestor cercetări au fost apoi prezentate de N.N. Moroșan, în 1938, într-o lucrare de largă sinteză, în care sunt cuprinse toate problemele legate de paleoliticul

---

[1] Gr. Ștefănescu, *Relațiunea sumară de lucrările Biroului Geologic în campania I*, 1, 1895, p. 20.

[2] *Constituțiunea geologică a țărmului Prutului din nordul Moldovei*, în *AcadRom*, *Publicațiile Fondului Adamachi*, t. II, 7, București , 1902, p. 15 și urm.

[3] N.N. Moroșan, *Le Pléistocène et le Paléolithique de la Roumanie du Nord-Est (Les dépôts géologiques, leur faune, flore et produits d'industrie)*, în *AIGR*, XIX, 1938, p. 5 și urm. (Doi agro-geologi au cules câteva silexuri în apropiere de „Stânca"-Ripiceni, descoperire consemnată într-un raport inedit.)

[4] I. Simionescu, N.N. Moroșan, *Une station aurignacienne en Moldavie*, în *AcadRom*, *Bulletin de la Section Scientifique*, X, 1926, 3, p. 59-64.

din nord-estul României[5]. Prin interesul interpretărilor sale de ordin arheologic, geologic şi paleontologic, această lucrare reprezintă şi astăzi o contribuţie de mare valoare pentru cunoaşterea paleoliticului din ţara noastră.

După cel de-al doilea război mondial, odată cu reluarea cercetărilor arheologice iniţiate şi coordonate de Academia Română, s-au mai făcut câteva descoperiri paleolitice în cuprinsul unor aşezări din Moldova, precum cele de la Hăbăşeşti[6], Glăvăneştii Vechi[7], Valea Lupului[8] etc. Alte noi puncte paleolitice au fost înscrise pe harta Moldovei de N. Zaharia, în urma unor minuţioase cercetări de suprafaţă în zonele Iaşi şi Suceava[9].

În concluzie, până în 1958, exceptând săpăturile restrânse ale lui N.N. Moroşan, nu se poate spune că studiul paleoliticului din Moldova ar fi reprezentat o preocupare specială, deoarece – în afară de descoperirile întâmplătoare şi de cercetările de suprafaţă – nu s-a efectuat nici un sondaj nici în aşezările paleolitice cunoscute de mai mult timp, nici în cele noi descoperite. Un avânt puternic începe să ia cercetările paleolitice în Moldova abia în 1955, când zona viitorului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz a fost cercetată exhaustiv de către arheologi, spre a se lua măsurile de salvare a dovezilor arheologice din această regiune, care urma să fie acoperită de apă. Cu prilejul cercetărilor efectuate s-a dovedit că cele mai vechi vestigii de locuire de pe valea Bistriţei datează din paleoliticul superior şi nu, cum s-a crezut mai demult, de la începutul secolului al XVII-lea.

Sondajele restrânse efectuate în vara lui 1955 de prof. M Petrescu-Dîmboviţa pe terasa „Dârţu" au stabilit prezenţa aici a mai multor staţiuni ale paleoliticului superior, bogate în silex. Un alt sondaj, executat pe terasa „Bofu", a avut ca rezultat descoperirea altor vestigii paleolitice, dar mai slabe.

Aflându-se în faţa unor astfel de descoperiri, prof. M Petrescu-Dîmboviţa, conducătorul Grupului de cercetări complexe Bicaz din zonă, a încredinţat dr. C.S. Nicolăescu-Plopşor, de la Institutul de Arheologie din Bucureşti, conducerea cercetărilor şi săpăturilor referitoare la epoca paleolitică de aici, sarcină pentru care s-a organizat Expediţia paleolitică Ceahlău.

Scopul acestei expediţii a fost cercetarea şi încadrarea paleoliticului din această zonă prin sondaje efectuaate pe toate terasele Bistriţei, de la Poiana Teiului până la Bicaz, cu lărgiri în locurile în care se vor descoperi urme de locuire paleolitică, în prim-plan fiind înscrise terasele „Dârţu", „Podiş", „Bofu" şi „Cetăţica" de la Ceahlău, precum şi de la Bistricioara-„Lutărie" şi punctul de înaltă altitudine „La Scaune", din masivul Ceahlău, unde cercetările şi sondajele anterioare au dat la iveală urme de locuire paleolitică şi epipaleolitică.

În cursul a patru campanii de săpături, din anii 1955-1958, s-au efectuat în această zonă săpături ample în şapte aşezări, ca şi altele, mai restrânse, şi sondaje în 13 puncte, în suprafaţă totală de 3600 m^2, cu adâncimi variind între 0,5 şi 5 m.

Mulţimea materialelor arheologice descoperite şi a celor câteva resturi paleontologice, precum şi observaţiile ample, stratigrafice, au contribuit la o cunoaştere din ce în ce mai profundă a aşezărilor în aer liber din paleoliticul superior în această regiune. Dovada acestei cunoaşteri o constituie cele câteva rapoarte preliminare de săpături

[5] N.N. Moroşan, *op. cit.*, p. 1-160.
[6] Vl. Dumitrescu şi colab., *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1954, p. 226-230.
[7] I. Nestor şi colab., *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi-Botoşani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 51 şi urm.
[8] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 701 şi urm.
[9] N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova, efectuate între anii 1952 şi 1957*, în *AM*, I, 1961, p. 11-39.

publicate[10], articolele prilejuite de aceste cercetări[11] şi, mai ales, prezentarea sub formă de sinteză a acestor importante rezultate în capitolul despre paleolitic din volumul I al tratatului de Istoria României, apărut în 1960[12].

Ca metodă de prezentare, considerăm util de a examina, în primul rând, condiţiile naturale în care s-a dezvoltat viaţa omului în această regiune în epoca pietrei cioplite, ca şi unele probleme geocronologice. Vom expune la început unele consideraţii generale asupra culturilor paleolitice descoperite, iar la sfârşit vom da, în anexe, toate datele săpăturilor, sondajelor şi descoperirilor – atât arheologice, cât şi paleontologice – obţinute în cursul expediţiei noastre.

b) Condiţiile mediului natural

Cercetările de teren, ca şi numeroasele sondaje şi săpături executate pe toate terasele Bistriţei şi ale afluenţilor săi, la confluenţa lor cu ea, nu au dat la iveală nici o dovadă de locuire mai veche decât începuturile paleoliticului superior (acropaleoliticului) şi nici măcar cea mai mică urmă de resturi fosile ale mamiferelor anterioare ultimei glaciaţiuni.

Studiul stratigrafic al depunerilor geologice de aici, precum şi al diferitelor fenomene periglaciare, a stabilit că depunerile, în care s-au descoperit urme de locuire paleolitică, încep a se dezvolta cronologic în primul interstadiu al glaciaţiunii Würm.

Cercetările au arătat că viaţa paleolitică s-a concentrat, aproape exclusiv, pe terasele mijlocii şi, mult mai puţin, pe cele înalte şi joase, şi anume pe cele din dreapta Bistriţei, în lungul bazinului Răpciuni. În vreme ce în acest bazin toate terasele mijlocii au dat la iveală puternice mărturii de locuire paleolitică şi chiar întinse şi bogate aşezări, urmele paleolitice lipsesc aproape cu desăvârşire pe kilometri întregi, atât în amonte, cât şi în aval. Astfel, în susul punctului Bistricioara-„Lutărie", atât pe Bistriţa, cât şi pe Bistricioara, nu s-au mai întâlnit decât unele dovezi firave de viaţă paleolitică la Grinţieş, la 4-5 km distanţă, pe malul stâng al Bistricioarei, şi la Popeşti, pe stânga Bistriţei, la cca. 1,5 km distanţă de Ceahlău. În josul Bistriţei asemenea urme slabe s-au mai descoperit la Secu, la vreo 15 km distanţă de bazinul Răpciuni. Cercetările şi sondajele efectuate în poienile, adăposturile de sub stâncă şi în micile peşteri din masivul Ceahlău au dus la descoperirea a numai două aşezări, prima într-o poiană numită „La Scaune", la o altitudine de 1328 m, aparţinând epipaleoliticului, iar a doua la „Poliţa Cremenişului", la cca. 1500 m altitudine.

S-ar părea că ne aflăm în faţa unor simple constatări care, însă – pe bună dreptate – dau de gândit. Se pune însă întrebarea firească cu privire la cauzele care au determinat, în întreg bazinul Bistriţei, atent cercetat pe zeci de kilometri, în susul şi în josul lui, aşezarea omului paleolitic numai în acest bazin al Răpciunilor, în tot cursul paleoliticului superior. Nu mai departe, marele bazin vecin al Hangului, cu toate cercetările, nu a dat la iveală nici măcar o aşchie de silex care să poată fi atribuită cu siguranţă paleoliticului. Cum se explică acest fapt? Problema începe să se lămurească dacă se consideră căile naturale de comunicaţie şi schimbările climatice din această epocă. De fapt, drumurile, cărările,

---

[10] C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *Principalele rezultate ale cercetărilor de la Bicaz*, în *MCA*, V, 1959, p. 45-52; idem, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1959, p. 57-63; C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VII, 1961, p. 37-41.

[11] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Le Paléolithique dans la République Populaire Roumaine à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 48-57; idem, *Sur le présence du swidérien en Roumanie (note préliminaire)*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 5-34.

[12] C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 3-29.

înşeuările, pasurile, trecătorile şi vadurile, care leagă bazinul Răpciuni cu lumea înconjurătoare, pot reprezenta căile urmate de primii sosiţi aici, căile pe care se aprovizionau cu materie primă şi acelea pe care primeau şi transmiteau mai departe produsele lor. Tot astfel, nu poate fi trecută cu vederea clima mereu în schimbare, cu consecinţele ei asupra florei şi faunei acelor vremuri.

Bazinul Răpciuni este prins între confluenţa Bistriţei cu Bistricioara şi gâtuirea de la „Cetăţica" (fig. 1). Pe acest parcurs Bistriţa primeşte pe dreapta, pe o distanţă de câţiva kilometri, patru afluenţi de importanţă inegală: Bistricioara, care produce o bruscă lărgire a văii Bistriţei, formând pe dreapta întinse terase de confluenţă; pârâul Schitului, cu debit mult mai mic decât al Bistricioarei, şi pâraiele Răpciuniţa şi Tiflic sau Valea Mare, acestea trei din urmă avându-şi obârşia în masivul Ceahlău. Pe stânga primeşte doar apele măruntului pârâu Buba (fig. 2-3).

Relieful bazinului Răpciuni este rezultatul evoluţiei mişcărilor tectonice şi acţiunilor de eroziune şi acumulare a reţelei hidrografice, în funcţie de constituţia geologică a regiunii.

Lărgimea acestui bazin se datorează, pe de o parte acţiunii de eroziune a reţelei hidrografice concentrate aici, iar pe de altă parte deosebitelor formaţiuni geologice mai friabile sau mai dure. Bistriţa îşi mână apele între două regiuni montane total diferite, atât geomorfologic, cât şi prin diferenţele de înălţime şi prin elementele geologice[13]. Ca şi Bistricioara, celelalte pâraie au contribuit, prin terasele lor de confluenţă, la lărgirea văii Bistriţei pe dreapta, unde se remarcă o serie de terase în coborâre spre firul apei. Cercetările geologice au identificat zece niveluri de eroziune, zece terase perfect distincte din punct de vedere geomorfologic, oscilând ca altitudine între 2 şi 150 m, fără a socoti urmele netăgăduite ale unor terase superioare, care înlesnesc o mai bună înţelegere a evoluţiei văii Bistriţei[14]. În timp ce pe dreapta terasele coboară lin către firul apei, malul stâng este abrupt.

În lungul Bistriţei se găsesc mai multe asemenea bazine de o mai mare sau mai mică importanţă. Bazinul Răpciuni are însă o situaţie, credem, cu totul specială în ceea ce priveşte legăturile de comunicaţie. În partea de nord a acestui bazin, la confluenţa Bistriţei cu Bistricioara, se întâlnesc căile de-a lungul a două văi. Calea Bistriţei spre Broşteni apucă de aici peste Păltiniş la Vatra Dornei, de unde drumurile se răsfiră, unul peste munte spre valea Someşului, altul prin Cârlibaba spre Maramureş, iar altul prin Câmpulung Moldovenesc spre Gura Humorului, Suceava, Botoşani, Vadul Prutului la Ştefăneşti, iar de aici să se îndrepte spre Bălţi şi peste Nistru. Calea de pe valea Bistricioarei duce la Borsec şi peste Carpaţi, pe valea superioară a Mureşului, spre inima Transilvaniei. Pe de altă parte, calea din lungul văii Largului trece peste Dealul Pătru-Vodă şi urmează pe valea Pipirigului pentru a ajunge la Târgu Neamţ, de unde alte drumuri, trecând peste înşeuările Podişului Moldovenesc, se îndreaptă spre Ungheni şi Prut, pentru a se întâlni la Bălţi cu drumul Ştefăneştilor, ca de aici să meargă spre Vadul Raşcu. În direcţia cursului Bistriţei, vechea cale zisă Drumul Mare urcă pe valea Hangului şi, trecând peste Dealul Doamna, ajunge în valea Ciocoiului, la Pângăraţi, de unde se bifurcă un drum, urmând cursul apei, spre valea Siretului, în timp ce un altul ajunge, prin înşeuările care domină vârful Pietricica, pe valea Trotuşului, la pasul Ghimeş, şi de acolo către Depresiunile Ciucului şi Giurgeului sau prin Depresiunea Caşinului, prin pasul Oituz, către Ţara Bârsei din Transilvania.

---

[13] Idem, *Les phénomènes périglaciaires et la géochronologie du Paléolithique supérieur de trasse en Roumanie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 383-391.

[14] Idem, *Geochronology of the Paleolithic in Romania*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 15-18.

Astfel, cum este uşor de remarcat, bazinul Râpciuni constituie locul de convergenţă a numeroase căi naturale, dintre care unele sunt de-a lungul apelor, în timp ce altele străbat munţii sau colinele. Şi totuşi, caracteristicile reliefului său, expunerea fericită a teraselor, apropierea de ape şi izvoare, ca şi numeroasele căi de acces care se întâlnesc aici, nu ar fi suficiente pentru a lămuri singure intensitatea locuirii din paleoliticul superior. Alături de toate aceste condiţii naturale favorabile unei locuiri umane în vremea aceea, neapărat alta trebuie să fi fost, după părerea noastră, cauza principală care a determinat această intensitate de locuire.

De fapt, dacă se ţine seama de mulţimea căilor de acces, care se întâlnesc aici din lungul văilor, ca şi de pe înălţimile din jur, largul bazin al Răpciunilor – de la confluenţa Bistriţei cu Bistricioara până la gâtuirea de la „Cetăţica" – reprezintă, în anumite anotimpuri, locul obligatoriu de trecere a animalelor în migraţiile lor anuale sezoniere, de toamnă şi primăvară. Cunoscând îndeaproape obiceiurile acestor animale şi epocile lor de migraţie, vânătorii paleolitici ar fi folosit cunoscuta străveche metodă cinegetică, aceea de a ţine calea vânatului la locurile de trecere obligatorie. Toate drumurile, venind dinspre nord, nord-est şi nord-vest, urmate toamna de vânat spre sud, aveau un singur loc îngust de trecere, la „Cetăţica", al cărei perete de rocă dură se înfige aici, ca un pinten, în valea Bistriţei. Odată scăpat de la strâmtura de la „Cetăţica", vânatul se răspândea uşor în largul bazin al Hangului, urmându-şi calea spre miazăzi pe drumul spre Pângăraţi.

Formaţiunile dure de la Tarcău obligau, pe vremea aceea, Bistriţa să se strecoare printre două maluri înalte, prăpăstioase. Cunoscând că versanţii Bistriţei, din cauza acestor formaţiuni litologice, sunt abrupţi, mergând până la gâtuirea de la Cârnu, străpunsă de un drum în lungul Bistriţei abia în zilele noastre, la „Cetăţica" socotim noi că era locul de pândă al vânatului în transhumanţa lui sezonieră, atât la coborârea de la munte, toamna, cât şi la urcarea spre munte, primăvara (fig. 4).

Clima, fauna şi flora

În stadiile glaciare ale Würmului, deşi clima era mai aspră, crestele Ceahlăului nu au favorizat formarea gheţarilor. În schimb, din această cauză, limita permanentă a zăpezilor Ceahlăului trebuie să fi coborât destul de jos în raport cu altitudinea la care se afla Ceahlăul. Fie sub formă de lavine, fie sub formă de avalanşe, zăpada se desprindea uşor de pantele abrupte ale Ceahlăului, coborând către fundul văilor. În această vreme, tundra cobora cu tendinţa de a pune stăpânire pe valea Bistriţei, în care persistau ultimele pâlcuri de vegetaţie forestieră. Stepa rece a cuprins valea Bistriţei de la Piatra Neamţ la vale, întinzându-se presărată cu pâlcuri de conifere, până la malurile Prutului. Frigul înteţindu-se treptat, pământul începea a rămâne permanent îngheţat. Vegetaţia ierboasă a atras unele gasteropode, care mai trăiesc şi astăzi în regiunea boreală. Tundra, cu păşunile ei, era cutreierată de bouri şi zimbri, reni şi herghelii de cai sălbatici. Chiar şi mamutul s-a rătăcit pe aici. În interstadii clima continentală se îndulcea. Pământul îngheţat peren se dezgheţa treptat. Tundra se retrăgea încet către vârfuri, spre păşunile alpine, cu întregul ei cortegiu floristic. Locul ei era ocupat de taigaua cu conifere. Totuşi, în linii mari, s-au menţinut aceleaşi animale care îl preocupau pe om în îndeletnicirile lui vânătoreşti pentru hrănit. Răcirea şi încălzirea repetată a climei, care a dus în paleoliticul inferior şi mijlociu la pendularea mamiferelor, au contribuit, cu vremea, şi la o adaptare a lor la aceste variaţii ale mediului. De aceea nu este de mirare că în acest cadru fizic, mereu în schimbare, nu se remarcă prea mari prefaceri în compunerea vânatului.

Peisajul, înregistrând credincios aceste oscilaţii ale climei, era într-o lentă, dar continuă prefacere, atât în ceea ce priveşte vegetaţia, cât şi relieful. În fiecare interglaciar sau interstadial Bistriţa îşi adâncea albia, dând naştere la un nou prag, la o nouă terasă. Apele de şiroire cărau la vale, pe terase, pulberea măcinişului glaciar, ca şi aceea provenită din repetarea continuă a îngheţului şi dezgheţului periglaciar de pe picioarele munţilor, îmbrăcând pietrişurile albiilor părăsite cu o pătură de lut care îngăduia dezvoltarea vegetaţiei şi locuirea umană.

c) Stratigrafia şi geocronologia

Stratigrafia

Prin observaţiile noastre asupra depunerilor geologice ale teraselor Bistriţei, obţinute prin săpăturile arheologice, am reuşit să încadrăm – din punct de vedere geocronologic – diferitele faze de dezvoltare ale paleoliticului superior din bazinul de la Răpciuni.

De la terasa superioară, situată la 120 m înălţime, până la terasele de inundaţie inferioare, situate la înălţimea de 2-6 m, am făcut o prezentare schematică, în 13 puncte, a depunerilor care s-au succedat de la aluviunile de la bază până la humusul actual.

Terasele mijlocii ne-au oferit tabloul cel mai complet al depunerilor würmiene. Astfel, am putut atribui depunerilor de la bază, formate din nisipuri fine şi concreţiuni calcaroase, stadiului Würm I, fază glaciară şi uscată, al cărei climat permitea vântului să ridice materialele fine ale teraselor inferioare abandonate şi ale prundişurilor pentru a le depune pe terasele superioare. Depunerea de culoare roşiatică cu fire de şiroire poate fi atribuită interstadiului Würm I-II. Această depunere prezintă, de obicei, o culoare roşiatică, mai deschisă la bază şi de o nuanţă din ce în ce mai accentuată în sus. Contrar depunerilor superioare, unde cu excepţia concreţiunilor calcaroase formate pe loc datorită efectului acţiunilor iluviale, nu apărea cea mai mică pietricică, se constată în această depunere de culoare roşiatică apariţia unor grăunţe de şiroire cu pietricele izolate, colţuroase. Benzile, aproape paralele, de nuanţă roşiatică-gălbuie, alternând cu benzi de culoare roşie şi prezenţa pietricelelor nerulate, indică un interstadiu în cursul căruia precipitaţiile atmosferice abundente au provocat acţiuni de şiroire. Depunerea fină roşiatică-gălbuie poate fi atribuită stadiului Würm II, al cărui climat rece şi uscat favoriza noi depuneri eoliene. Depunerea brun-roşiatică cu desprinderi prismatice verticale a fost atribuită interstadiului Würm II-III. Depunerea eoliană galbenă prăfoasă aparţinea stadiului Würm III, în timp ce solul vegetal negru-cenuşiu sau negru-gălbui aparţinea Holocenului. De menţionat că pe terasele mijlocii se constată frecvente pene de gheaţă, pleeând de la baza *loess*-ului galben prăfos şi a cărui adâncime depăşeşte, în general, depunerile de sol brun-roşiatic cu desprinderi prismatice verticale, atingând partea superioară a depunerilor roşiatice-gălbui (Würm II). Adâncimea maximă a zonelor de gheaţă este de 1,35 m.

În general, succesiunea depunerilor este aproape la fel pretutindeni. De remarcat că, totuşi, cu cât terasele sunt mai înalte, cu atât ele sunt mai spălate şi depunerile vechi lipsesc. Astfel, la „Cetăţica I" – terasă înaltă de 60 de m – nu se întâlneşte nici o urmă a depunerilor din primul stadiu glaciar. La fel şi la „Cremeniş" – terasă situată la 120 m înălţime – nu se constată peste aluviunile de la bază decât depunerile brun-roşcate ale ultimului interstadiu şi a celorlalte, ulterioare. Interesant este faptul că, de sus în jos, acoperirea teraselor este din ce în ce mai slabă. Astfel, aluviunile de la baza terasei de confluenţă, cu înălţimea de 15 m, pe care se află biserica de lemn de la Răpciuni, nu sunt

acoperite decât de depunerile ultimului interstadiu şi cele următoare, în timp ce pe terasele mai joase s-a depus un strat subţire vegetal, din Holocen.

Geocronologia

Trebuie acordată o importanţă specială unor fenomene periglaciare a căror acţiune morfogenetică a jucat un rol deosebit în modelarea reliefului locuit de omul paleolitic, fenomene a căror cunoaştere ne-a permis să schiţăm încadrarea geocronologică a paleoliticului superior.

Vom stărui, în cele ce urmează, asupra depunerilor geologice şi a formelor criogenetice caracteristice zonelor periglaciare, bine observate în profilele săpăturilor noastre.

În toamna anului 1955 desprindeam urmele vizibile ale unor acţiuni criogenetice – pene de gheaţă – în pereţii săpăturilor de pe terasa mijlocie a Bistriţei la Ceahlău-„Dârţu". Aceste fenomene au putut fi observate şi în profilele altor aşezări săpate, de la „Bofu", „Cetăţica", „Cremeniş", Ceahlău-„La Lutărie" şi Ceahlău-„Podiş", precum şi de la Bistricioara-„Lutărie", Izvorul Alb şi Secu.

În două cazuri – la „Cetăţica" şi, mai ales, la Ceahlău-„La Lutărie" – a fost observat al doilea fenomen periglaciar – congeliflucţia –, iar în alte trei cazuri – la „Cetăţica I", „Cetăţica II" şi Hangu-„Chiriţeni" – al treilea fenomen periglaciar – stratificaţia ritmică.

După observaţiile noastre comparative – între punctele cercetate aici şi cele de la Cremenea-„Sita Buzăului" (jud. Covasna) şi „Bicsad" (jud. Satu Mare) –, am ajuns la concluzia că la o altitudine mai mare penele de gheaţă sunt mai frecvente, mai adânci, mai subţiri şi mai pe verticală, însoţite de crăpături laterale. Astfel, la Cremenea-„Sita Buzăului" vârfurile penelor de gheaţă au depăşit 2 m adâncime, în vreme ce la Ceahlău, la o altitudine mai mică, ele nu au depăşit 1,35 m.

Aceste fenomene periglaciare sunt datorate, fără îndoială, unor perioade reci şi oscilaţiilor climatice. Din punct de vedere stratigrafico-cronologic, pana de gheaţă reprezintă, după noi, „pecetea fosilă" a ultimelor fenomene periglaciare petrecute la noi în ţară. Având în vedere altitudinea şi latitudinea la care au fost sesizate aceste fenomene, credem că le vom întâlni pretutindeni peste altitudinea de 500 de m. Cu ajutorul acestui fenomen periglaciar, ale cărui „urme fosile", atât de caracteristice, le întâlnim în cercetările noastre, putem înţelege relieful periglaciar al eroziunilor şi al acumulărilor postglaciare.

Pe multe locuri, la Ceahlău, vechiul relief periglaciar este bine păstrat până astăzi, rămânând nederanjat datorită vegetaţiei şi, cu deosebire, pădurii postglaciare care a reprezentat frâna cea mai puternică în faţa denudării. Cu cât suprafaţa este mai orizontală, cu atât vechiul relief periglaciar este mai bine conservat. Unele suprafeţe, aproape orizontale, de la „Bofu" şi „Dârţu", sau foarte puţin înclinate, precum cele de la „Podiş", nu au suferit decât slabe denudări în partea superioară, neatingând punctul de plecare al penelor de gheaţă, oferind prin aceasta un punct de reper sigur în studiile noastre.

Pornind de la un astfel de reper şi de la certitudinea că penele de gheaţă nu sunt decât primele fenomene periglaciare aparţinând ultimei oscilaţii glaciare, suntem obligaţi să admitem că straturile superioare liniei de nivel de la care au pornit aceste pene de gheaţă (în cazul prezent depunerea neagră-gălbuie) sunt mai noi decât ultima oscilaţie glaciară, iar straturile inferioare mai vechi. Pretutindeni pe valea Bistriţei, pe suprafeţele orizontale sau foarte puţin înclinate ale teraselor găsim, de obicei, un sol bogat în humus, negru-cenuşiu în partea superioară, trecând spre cenuşiu-gălbui în cea inferioară. Socotim greşită interpretarea de a atribui exclusiv acest strat postglaciarului, întrucât acest sol vegetal nu

reprezintă altceva decât procesul de alterare holocenă, datorită noilor condiții climatice care duc la transformarea straturilor superioare în sol. Deci, când la suprafață sau în interiorul acestui sol descoperim dovezi paleolitice, acestea nu ar putea fi considerate actuale. Prezența lor acolo se datorează procesului de alterare amintit, care a transformat în sol o parte din straturile mai vechi în care se aflau aceste dovezi paleolitice.

Sub acest strat superior, bogat în humus, apare un strat gălbui nisipos, pulverulent, pe care îl socotim depunere eoliană. Având în vedere că de la baza lui pornesc penele de gheață, el nu poate să reprezinte altceva decât zona activă a înghețului și dezghețului ultimei oscilații glaciare.

Fracțiunile pulverulente din care este alcătuit sunt un rezultat al dezintegrării prin repetarea continuă a înghețului și dezghețului anual. Este vorba de dezintegrarea periglaciară prin gelivație a rocilor mobile – argile, nisipuri și, chiar, pietrișuri – în faza continentală a unei oscilații glaciare, când clima rece și uscată favoriza depunerile eoliene.

Penele de gheață nu puteau apărea decât într-un glaciar și, în cazul nostru la Ceahlău, în ultima oscilație a Würm-ului. Cum limita superioară de la care pornesc penele de gheață reprezintă limita inferioară a zonei active din faza continentală a ultimului stadiu glaciar Würm III, molisolul ce se suprapune peste stratul de îngheț peren subiacent – pergelisolul –, tot ceea ce găsim în stratul acesta galben prăfos poate fi atribuit, fără greș, ultimei oscilații a Würm-ului. Sub stratul galben, atât pe terasele Bistriței, cât și pe acelea ale Buzăului, la Cremenea-„Sita Buzăului", găsim un strat brun-roșcat mai argilos, care poate fi socotit un sol fosil îngropat. Cărei vremi îi aparține acest strat? Culoarea lui roșie și textura ne fac să ne gândim la un sol, deci la vegetație, și – ca atare – cu ușurință îl putem plasa în ultimul interstadiu. Sub stratul brun-roșcat argilos urmează un strat roșcat-gălbui, nisipos la partea superioară și cenușiu la cea inferioară. În unele secțiuni pe valea Bistriței, stratul acesta calcaros nu își face apariția. Credem că aceste două straturi, roșiatic-gălbui și cenușiu-calcaros, au avut la început o compoziție asemănătoare, iar dacă, pe unele terase, partea lui inferioară este bogată în calcar de aspect pseudomicelian, aceasta se datorează acțiunii iluviale de spălare a calcarului din straturile superioare, datorită apelor de infiltrare. Structura pulverulentă a acestor depuneri este un prețios indiciu al provenienței ei eoliene. La partea superioară a acestui strat, aproape de nivelul de contact cu stratul brun-roșcat argilos, am surprins, în toate cele trei cazuri, fenomenul de stratificare ritmică. În ceea ce privește vârsta acestui strat, prin poziția lui stratigrafică, îl atribuim penultimului stadiu glaciar și, ca atare, cele descoperite în cuprinsul acestui strat datează din aceeași perioadă. La baza acestui strat am surprins congeliflucția: alunecarea mocirlelor dezghețate pe solul înghețat peren spre piciorul versantului (fig. 5).

Sub acest strat eolian urmează, în mod obișnuit, un strat cenușiu-roșcat mult mai închis, depus prin șiroire. Este stratul caracteristic interstadiilor. Depunerile de șiroire au pecetea lor proprie și nu pot fi confundate. Ele nu pot să apară decât în pantele ușor înclinate, care puteau, uneori, favoriza și congeliflucția. Sunt, de obicei, alcătuite din material alohton. În interpretarea noastră pentru terasele Bistriței, aceste depuneri sunt caracteristice interstadiului Würm I-II, când abundența precipitațiilor atmosferice permitea apelor de șiroire să antreneze materiale mai mult sau mai puțin fine – după forța lor de antrenare – de pe versanți și să le depună pe terasele inferioare ușor înclinate, în funcție de forța lor de transport. Dungile de luturi, nisipuri și chiar pietrișuri mărunte, colțuroase, intercalate printre straturile de luturi fine de natură glaciar-eoliană, indică, aproape întotdeauna, un interstadiu. Straturile

de şiroire de sub depunerile aparţinând penultimului stadiu glaciar au fost întâlnite pe terasele „Bofu", „Cetăţica", „Dârţu", „Podiş"-Ceahlău şi Bistricioara-„Lutărie".

De reţinut că la „Bofu" şi „Podiş", sub depunerea de şiroire a apărut o depunere de lut fin, gălbui-vineţiu, cu numeroase concreţiuni calcaroase, puternic cimentate între ele, peste care se suprapunea o depunere de lut fin micaceu, cu concreţiuni mărunte de calcar, puternic impregnate de vinişoare fine calcaroase, cu aspect micelian. După noi, această depunere reprezintă depunerea de concentrare iluvială a calcarului dizolvat din depunerile superioare.

Având în vedere fineţea materialelor şi lipsa oricărui rest de piatră din rocile cunoscute ale aluviunilor Bistriţei şi Schitului, considerăm că este vorba de depuneri eoliene. Acestea sunt cele mai vechi depuneri de acest fel întâlnite pe valea Bistriţei.

Ţinând seama de poziţia stratigrafică a fenomenelor periglaciare descrise mai sus, de caracteristicile texturare şi granulare, precum şi de culorile depozitelor lutoase ale teraselor Bistriţei la Ceahlău, am obţinut o schemă stratigrafică reflectând succesiunea depunerilor stadiale şi interstadiale ale ultimelor oscilaţii climatice. Se poate vorbi de faze reci, cu caracter eolian, întrerupte de faze mai dulci, cu depuneri de soluri fosile, din care cea inferioară este formată prin şiroire, în fine, de o fază actuală, holocenă (fig. 6).

În ipoteza noastră de lucru depunerile studiate aparţin celor trei stadii ale glaciaţiunii Würm cu cele două interstadii respective. Sincronizând profilele săpăturilor noastre cu conţinutul lor cultural din diferite faze de dezvoltare ale paleoliticului superior de la Ceahlău am obţinut schema geocronologică de faţă (fig. 7). Cum se încadrează descoperirile paleolitice în această schemă? Aparţinând cronologic interstadiului Würm I-II, pe terasa „Cetăţica", în stratul de şiroire ce se aşterne aici direct pe pătura de pietrişuri, apare cel mai vechi paleolitic de pe valea Bistriţei, din aurignacianul inferior.

În partea de început a stadiului Würm II, deci urmând îndeaproape aurignacianul inferior, au apărut pe terasa „Dârţu" două niveluri de locuire aurignaciană mijlocie, iar la Bistricioara-„Lutărie" şi Ceahlău-„Lutărie" numai câte un singur nivel aurignacian mijlociu, foarte slab reprezentat, deranjat în al doilea caz de congeliflucţie. Un aurignacian mai dezvoltat, considerat de noi aurignacianul superior (pregravetian), apare la „Podiş"-Ceahlău şi la Bistricioara spre mijlocul stadiului glaciar Würm II.

La sfârşitul stadiului Würm II, pe terasele Bistriţei, se situează – mai slab dezvoltate la „Cetăţica I" şi mai bine la „Podiş" şi Bistricioara – etapele inferioară şi mijlocie ale gravetianului răsăritean. În ultima parte a stadiului Würm II şi în prima parte a interstadiului Würm II-III se plasează etapa superioară a gravetianului, iar în cursul ultimului stadiu Würm III se situează etapa finală a gravetianului răsăritean.

Având în vedere că încadrarea geocronologică a depunerilor de luturi diluviale şi eoliene de pe terasele Bistriţei este făcută numai pe baza succesiunii unor fenomene de dinamică periglaciară şi a unor observaţii sedimentólogice, ipoteza noastră a fost verificată şi printr-o serie de analize şi determinări ale florei şi faunei.

S-a putut stabili că în glaciar au existat conifere. Astfel, în depunerile stadiului Würm II au apărut *Abies alba*, *Abies pectinata* şi *Pinus silvestris*[15].

Asociaţiile gasteropodelor de la Ceahlău-„Lutărie" şi Bistricioara-„Lutărie", din partea mijlocie a depunerilor aparţinând stadiului Würm II, sunt alcătuite din *Pupilla muscorum* L., *Truncatellina opistodon* Reinch, *Succinea oblonga* Drap., *Clausilia pumilla*

[15] Determinări realizate de prof. R. Popovici din Sibiu.

Pfeif., *Vallonia enniensis* Gredler şi *Trichia sericea* Drap.[16] Această asociaţie fiind caracteristică unui biotop de stepă cu regim secetos, xerotermic, unele dintre specii având astăzi răspândire boreală, este un argument în favoarea ipotezei noastre. Prezenţa unor elemente criofile precum *Elephas primigenius* Blum, apărut pe „Podiş" în depunerile Würm II, şi a lui *Rangifer tarandus* L., descoperit în aceleaşi depuneri de la sfârşitul lui Würm II la Bistricioara-„Lutărie", pledează, de asemenea, pentru un climat rece.

d) Aurignacianul

Cele mai vechi dovezi de locuire paleolitică descoperite în zona cercetată sunt reprezentate de cultura aurignaciană.

Bogate resturi de locuire aurignaciană au fost descoperite la „Cetăţica I" (aurignacian inferior), „Dârţu" şi Bistricioara-„Lutărie" (aurignacian mijlociu) Bistricioara-„Lutărie" şi „Podiş" (aurignacian superior). De asemenea, resturi de locuire mai sărace, aparţinând aurignacianului mijlociu, s-au descoperit la Ceahlău-„Lutărie" şi la Grinţieş-„Frasinu". Această din urmă aşezare a procurat şi resturi de locuire, mai puţin numeroase, din aurignacianul superior.

Aurignacianul inferior

A fost descoperit într-un singur loc: pe un umăr al unei terase înalte situată imediat deasupra teraselor mijlocii ale Bistriţei. O secţiune, pornind din albia Bistriţei până pe coama piciorului de munte care duce către culmile Ceahlăului, ne arată atât poziţia locului de descoperire, cât şi înălţimea relativă la care se află umărul de terasă cunoscut, datorită înălţimii sale, sub numele de „Cetăţica".

Stratigrafic, aurignacianul inferior a fost descoperit în depunerile de şiroire aparţinând primului interstadiu Würm I-II, depuneri care se aştern direct pe o pătură de aluviuni mai vechi, alcătuită din pietrişuri, bolovănişuri şi nisipuri, reprezentând aici aluviunile de bază ale terasei.

Ţinând cont că terasa mijlocie a fost sculptată în interstadiul Riss I-II, terasa înaltă a „Cetăţicăi" urma să fi fost sculptată în interglaciarul Mindel-Riss şi acumulată în Riss I. Depunerile lutoase mai vechi decât interstadiul Würm I-II au fost, desigur, spălate. De altfel, depunerile mai vechi decât Würm I nu au fost descoperite în sondajele noastre stratigrafice. În acea vreme apele revărsate ale Bistriţei, ca de obicei în interstadii, curgeau inecând, nu rareori, terasele mijlocii.

De ce îşi vor fi ales acest loc primii veniţi pe valea Bistriţei când puteau să se aşeze mai aproape de apă, pe depunerile consolidate ale luturilor terasei mijlocii din stadiul Würm I? Această alegere apare la început greu de înţeles. Totuşi, în această vreme, când tundra ceda locul unor pâlcuri de conifere care urcau spre înălţimi, în acest *Landschaft* aproape deschis singura înălţime de pe care privirea putea cuprinde atât bazinul Hangului, cât şi bazinul Răpciunilor, nu era alta decât înălţimea de la „Cetăţica". Aşezarea, într-un loc cu o astfel de perspectivă de supraveghere asupra celor două bazine şi legătura cu plaiurile deschise ale Ceahlăului, nu putea avea decât două rosturi. Primul, fiind primii veniţi pe valea Bistriţei trebuiau să-şi aleagă un loc având o perspectivă care să le îngăduie luarea de măsuri în eventualitatea unui pericol ce putea să-i ameninţe într-o regiune necunoscută. Al doilea era, fără îndoială, legat de necesitatea supravegherii apariţiei vânatului în regiune.

[16] Determinări realizate de prof. Al. V. Grosu din Bucureşti.

Majoritatea uneltelor descoperite în stratul din aurignacianul inferior sunt lucrate din roci silicioase locale, precum şistul negru de Audia, menilitul, gresia glauconitică silicifiată şi o gresie neagră dură, care – prin dezagregare – capătă o crustă groasă, albăstruie, de duritatea cretei[17].

Obişnuit, apar nuclee, aşchii, lame, racloare, gratoare, ca şi unele forme bifaciale. Adesea se remarcă aşchiile late neregulate, cu planul de lovire larg, bulbul de percuţie foarte proeminent şi unghiul planului de lovire faţă de linia de desprindere mult deschis. Tehnica de cioplire este net clactoniană. Nu lipsesc, însă, unele aşchii de aspect musterian, dintre care menţionăm un vârf cu retuşe pe laturile lungi, care se apropie de toporaşele de mână musteriene. Trei piese foliacee, între care două vârfuri şi un disc, lucrate prin cioplire bifacială, atestă o puternică tradiţie a tehnicii şi formelor musteriene. Deci, alături de apariţia tehnicii noi lamelare şi de noi forme de unelte (gratoarele) se păstrează prin tradiţie tehnica şi formele mai vechi clactoniano-levaloisiano-musteriene, ca şi tehnica de cioplire bifacială. Asemenea unelte, a căror producere atestă cele două tehnici menţionate, au fost descoperite şi în aurignacianul de la Ripiceni, îndeosebi în nivelul I inferior. În unele aşezări musteriene din România, ca şi în acelea din Europa Centrală şi răsăriteană, s-au descoperit piese bifaciale, mai ales vârfuri foliacee.

Asemenea vârfuri se întâlnesc şi în peşterile de la Baia de Fier[18], Ohaba-Ponor[19], Nandru (Peştera Curată), anunţând vârfurile foliacee, mai bine realizate, din Peştera Spurcată de la Nandru[20]. În schimb, aceste forme foliacee apar în număr mai mare în musterianul de la Ripiceni-„Izvor", unele dintre ele remarcându-se printr-o tehnică deosebit de îngrijită.

Prezenţa formelor foliacee în aşezările aurignaciene de la „Cetăţica I", Ripiceni-„Izvor" etc., ne permit să afirmăm că ele nu aparţin, cum s-a crezut, unei culturi speciale, denumită szeletiană, considerată ca o cultură de tranziţie între musterian şi aurignacian, ci – din contră – unei tehnici speciale de cioplire apărută în musterian şi perfecţionată, în continuare, în aurignacian şi în gravetianul răsăritean[21].

Se consideră că Europa Centrală şi Răsăriteană au constituit zona de răspândire, prin excelenţă, a vârfurilor foliacee, zise szeletiene, zonă cuprinzând Ungaria, Cehia, Slovacia, U.R.S.S., Iugoslavia, Polonia, România şi Bulgaria. Nu poate fi vorba, însă, în România de o cultură szeletiană de tip est-european sau solutreană de tip vest-european.

---

[17] După determinările geologului T. Joja, şistul negru şi gresia glauconitică silicifiată aparţin cretacicului, cunoscut sub denumirea de straturile de Audia; şistul negru aparţine cretacicului inferior, în timp ce gresia glauconitică silicifiată aparţine cretacicului mijlociu din imediata apropiere a bazinului Răpciuni. Aceste straturi apar în deschiderile naturale de la Hangu şi nu lipsesc din prundişurile Bistriţei. Menilitele aparţin oligocenului inferior, ale cărui straturi apar abia în deschiderile naturale dinspre Piatra Neamţ şi Bicaz, la Bisericani.

[18] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Date preliminare asupra rezultatelor paleo-antropologice de la Peştera Muierilor, Baia de Fier*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 195-209; idem, *Şantierul arheologic Baia de Fier*, în *MCA*, III, 1957, p. 13-25.

[19] C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Şantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 129-139; idem, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *MCA*, III, 1957, p. 41-48.

[20] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Nandru*, în *MCA*, III, 1957, p. 29-37; idem, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956. II. Nandru*, în *MCA*, V, 1959, p. 22-26.

[21] Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithique et post-paléolithique de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 20.

Aurignacianul mijlociu

Cea mai importantă locuire din aurignacianul mijlociu a fost descoperită pe terasele de la „Dârțu" și Bistricioara-„Lutărie".

La „Dârțu" cele două niveluri de locuire, concentrate pe latura nord-estică a terasei, sunt reprezentate prin vetre bogate în material faunistic și arheologic. Ele se întind pe o suprafață de cca. 550 m^2 și ating grosimea maximă de 0,13 m. Vetrele din stațiunile aurignaciene de la „Dârțu" și Bistricioara-„Lutărie" prezintă, în general, o formă ovală neregulată. În jurul sau în interiorul vetrei propriu-zise s-au găsit gropi mici rotunde sau ovale, pline de cărbune sau de oase calcinate și molari, al căror scop era de a conserva focul. Determinând cu atenție zona de cenușă ce înconjura una din vetrele de la „Dârțu", s-a putut constata că era de formă ovală neregulată, pe o suprafață de 3,10 x 2,20 m. Centrul era ocupat de o groapă rotundă, în apropierea căreia se aflau alte trei, mai mici. În această vatră, bogată în cărbune și cenușă, s-au descoperit oase sparte și calcinate, câțiva molari de bovidee și unele obiecte de piatră.

Întinderea mare a acestei suprafețe de pământ calcinat ne-a făcut să presupunem că era vorba de o lucuință de suprafață de tip colibă. Este drept, însă, că amplasamentul vetrelor descoperite nu a putut fi delimitat în mod precis datorită faptului că resturile de cărbune, cenușă, oase și unelte erau răspândite pe o întindere mare de teren, întretăindu-se chiar în majoritatea cazurilor. Mai menționăm că în sectorul sudic al terasei „Dârțu" s-a descoperit o suprafață de cca. 570 m^2, bogată în urme de arsură și cărbune, situată la o adâncime corespunzând straturilor aurignaciene din sectorul de nord-est al terasei. În această suprafață de arsură, cu culoarea uneori roșie și cu grosimea maximă de 0,13-0,15 m, lipsesc aproape total materialele faunistice și arheologice, descoperindu-se doar 12 piese aurignaciene. Ne găsim, fără îndoială, în prezența unei combustii, importantă prin intensitate și întindere, a unui pâlc de pădure care acoperea terasa în acea epocă. Pare plauzibil a se admite că populațiile aurignaciene de la Dârțu au incendiat, poate intenționat, pădurea în sectorul de sud-vest al terasei, în scopul creării, între așezare și pădure, a unei zone deschise, de siguranță, care să le permite să observe din timp pericolul, care nu putea surveni decât din această parte, și de a lua măsurile de apărare dorite.

Nu putem accepta părerea potrivit căreia populația aurignaciană de la „Dârțu" ar fi provocat incendiul în scopul de a degaja locul pentru necesitățile așezării, întrucât nu s-a remarcat nici o urmă de așezare paleolitică în suprafața incendiată[22].

Un caz asemănător aceluia de la „Dârțu" a fost semnalat în așezarea de la Neporotova (Republica Moldova), pe Nistru, unde N.N. Moroșan a relevat un puternic incendiu din Pleistocenul superior (paleoliticul superior)[23]. După N.N. Moroșan, incendiul paleolitic de la Neporotova ar fi fost provocat, fie din simplă neglijență, fie în mod intenționat, ca procedeu de vânătoare, pentru a forța vânatul să se îndrepte către un loc unde erau ascunși vânătorii sau, cum pare mai probabil, unde au fost săpate special gropi în acest scop. Asemenea incendii nu au mai fost semnalate până acum în alte situri paleolitice.

În ceea ce privește uneltele descoperite în cele două niveluri aurignaciene mijlocii de la „Dârțu", se poate afirma că populația aurignaciană respectivă, ca și aceea de la

[22] Fl. Mogoșanu, *Incendii paleolitice pe valea Bistriței*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 459-461.

[23] N.N. Moroșan, *Une incendie durant le Pléistocène de la Roumanie provoqué par l'homme paléolithique*, în *CRIGR*, 21, 1932-1933 (1937), p. 116-119.

Bistricioara-„Lutărie", era în posesia unei tehnici de cioplire superioară, care i-a permis să obţină unelte executate cu grijă, cu toată calitatea rea a materiei prime.

Piesele caracteristice sunt confecţionate din roci silicioase locale. Astfel, în primul nivel aurignacian de la „Dârţu" procentajul cel mai ridicat îi revine şistului negru de Audia (53%), urmat de gresia glauconitică silicifiată (47%). Proporţia importantă a celor două roci se explică prin faptul că ele se pretează mai bine la cioplire decât alte roci locale. Slabul procentaj deţinut de menilit în nivelul al doilea se datorează, probabil, faptului că zăcămintele nu erau cunoscute.

În nivelul al doilea, aurignacian, de la Dârţu, procentajele diferă, după cum urmează: gresia creşte cu 17% (reprezentând, deci, 64%), şistul negru scade la 20%, în timp ce apar menilitul şi alte roci, în proporţie de 16%. La Bistricioara-„Lutărie" materia primă a nivelului aurignacian este reprezentată prin gresii glauconitice (65%), menilitul şi alte roci (21%), şistul negru (12%) şi silexurile de calitate mai bună (2%).

După formă şi tehnica de lucru, inventarul materialului de la „Dârţu" şi Bistricioara-„Lutărie" poate fi atribuit în întregime şi cu toată siguranţa aurignacianului mijlociu.

În ciuda numărului mare de aşchii, se constată o tehnică lamelară în care persistă anumite tradiţii ale tehnicii musteriene. Aceste reminiscenţe ale tehnicii musteriene le prezintă şi materialul aurignacian II (mijlociu) de la Ripiceni-„Izvor".

Utilajul staţiunilor mijlocii de la „Dârţu" şi Bistricioara constă în aşchii şi lame, dintre care unele retuşate sau ştirbite (retuşe din folosinţă), răzuitoare pe aşchii sau lame, din care unele duble, şi două gratoare carenate. O singură daltă de unghi (*burin d'angle*) pe aşchie a apărut în nivelul II aurignacian de la „Dârţu".

În ceea ce priveşte resturile faunistice, în această epocă bovideele constituiau unica preocupare cinegetică a populaţiilor aurignaciene din faza mijlocie, stabilite la „Dârţu" şi Bistricioara.

Aurignacianul din România, ca de altfel şi musterianul, este reprezentat prin două forme de aşezări: în peşteri şi în aer liber. În majoritatea peşterilor săpate, precum acelea de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor, Băile Herculane[24], Cheia-Dobrogea[25], Gura Cheii-Râşnov[26], Peştera[27], Cioclovina[28], nivelurile aurignaciene mijlocii reprezintă locurile de aşezare de scurtă durată sau de refugii temporare. În schimb, aşezările în aer liber sunt bogate atât în material arheologic şi faunistic, cât şi în vetre. În această privinţă se pot cita diferite aşezări din Maramureş (Boineşti[29], Remetea[30]), Ţara Bârsei (Cremenea[31]), Moldova (Hăbăşeşti[32],

[24] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, *Săpăturile de la Băile Herculane (1960-1961)*, ms.

[25] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956, I, Dobrogea*, în *MCA*, V, 1959, p. 20-22; C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, N. Harţuchi, *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *MCA*, VI, 1959, p. 44.

[26] C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, I. Pop, *Săpăturile din peştera Gura Cheii-Râşnov*, în *MCA*, VII, 1962, p. 113-116.

[27] C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Cercetări paleolitice la peşterile din Ţara Bârsei*, în *MCA*, VII, 1961, p. 15-17; C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Săpăturile de la Peştera*, în *MCA*, VI, 1959, p. 27.

[28] M. Roska, *Paleoliticul judeţului Hunedoara*, în *Publicaţiile Muzeului Judeţului Hunedoara*, I (XXIII), I, 1924, p. 11-15.

[29] C.S. Nicolăescu-Plopşor, E. Kovacs, *Cercetările paleolitice din regiunea Baia Mare*, în *MCA*, VI, 1959, p. 35-40; M. Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Boineşti*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 167-183.

[30] M. Bitiri, *Săpături paleolitice la Remetea*, în *RevMuz*, II, 2, 1965, p. 161-164.

[31] Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 320-322.

[32] Vl. Dumitrescu şi colab., *op. cit.*, p. 225-230.

Mitoc[33]), Oltenia (Vădastra[34]), Muntenia (Malu Roşu-Giurgiu, Slobozia-Giurgiu[35], Ciuperceni-Turnu Măgurele[36]), Banat (Tincova[37], Româneşti-Dumbrăviţa, Coşova[38]) etc.

După grosimea depunerilor şi poziţia lor stratigrafică, se poate ca în unele aşezări, precum acelea din Muntenia, să se identifice un aurignacian mijlociu prelungit, care a persistat mult timp. Astfel, aurignacianul mijlociu prelungit de la Malu Roşu-Giurgiu, Slobozia-Giurgiu şi Ciuperceni-Turnu Măgurele pare să nu fi suferit influenţa tehnicii gravetiene, caracterizată – cum se va vedea ulterior – prin tehnica retuşelor abrupte. În Banat (la Româneşti şi la Dubova-„Peştera lui Climente") influenţa gravetiană apare timid de-abia în cursul fazei finale a evoluţiei acestei culturi[39].

Aurignacianul superior pregravetian

Un aurignacian mai dezvoltat, pe care îl considerăm ca un aurignacian superior, se întâlneşte la Ceahlău-„Podiş" şi Bistricioara-„Lutărie" către mijlocul stadiului Würm II.

La „Podiş" s-au descoperit câteva vetre de formă obişnuit ovală, cu gropi mici rotunde, bogate în cărbune şi în obiecte de piatră cioplită; la Bistricioara-„Lutărie" vetrele sunt alveolate şi căptuşite cu pietre, în special cu plăci din gresie. Tot la Bistricioara-„Lutărie" s-au constatat pe o suprafaţă mai mare, măsurând cca. 9 m^2, mai multe pete de arsură şi o vatră alveolată. Vatra propriu-zisă, cu grosimea maximă de 0,20 m, avea forma ovală şi cuprindea cinci gropi mici tot ovale. Mai multe lespezi de gresie au fost descoperite acolo. În schimb, din zona de arsură s-au strâns câteva oase şi obiecte de piatră. Se pare că acest complex ar reprezenta urmele unei locuinţe de suprafaţă de tip colibă, incendiată, sau poate resturile unei importante staţiuni de caracter sezonier.

Obiectele de piatră cioplită descoperite în cele două staţiuni de la „Podiş" şi Bistricioara-„Lutărie" sunt făcute îndeosebi din roci locale. La „Podiş" gresia glauconitică silicifiată a fost folosită în proporţie de aproape 57%, urmată de menilite (35%) şi de şistul negru de Audia, cu un procent de 4,4%. În schimb, la Bistricioara-„Lutărie" şistul negru atinge 38%, gresia glauconitică scade la 15%, menilitele şi alte roci la 16%. În domeniul materiei prime este important de notat, pentru prima dată în valea Bistriţei, prezenţa silexului de bună calitate şi de diferite nuanţe, provenit – după părerea noastră – din prundişurile de pe cursul mijlociu al Prutului. Dacă la „Podiş" procentajul silexului de Prut nu este decât de 4,4%, al aceluia de la Bistricioara-„Lutărie" este mai mare de 31%.

Uneltele strânse din cele două puncte cuprind un număr mare de aşchii obişnuite, de aşchii cu aspect lamelar, de lame, dintre care unele sunt retuşate (retuşe oblice) sau ştirbite (retuşe de folosinţă), de gratoare pe lame sau pe aşchii, dintre care unul singur

[33] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Cercetările de la Mitoc*, în *MCA*, VI, 1959, p. 11-15.

[34] C. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *MCA*, V, 1959, p. 61-64; idem, *op. cit.*, în *MCA*, VI, 1959, p. 107-110; idem, *op. cit.*, în *MCA*, VII, 1960, p. 58.

[35] Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile din împrejurimile oraşului Giurgiu*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 127-132; idem, *Cercetări arheologice în raionul Giurgiu*, în *RevMuz*, I, 1964, 2, p. 108 şi urm.

[36] Al. Păunescu, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 329-331.

[37] C.S. Nicolăescu-Plopşor, I. Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *MCA*, VII, 1960, p. 29-31; I. Stratan, *Şantierul Tincova*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 123 şi urm.

[38] Fl. Mogoşanu, I. Stratan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 335-343.

[39] Săpăturile au fost efectuate în peştera „Climente", la Dubova (reg. Banat), în 1965, de către V. Boroneanţ, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor.

dublu, de dălţi de unghiuri (*burines d'angles*) sau mediane, inclusiv o piesă dublă. Majoritatea dălţilor de la Podiş sunt cioplite pe aşchii masive din gresie glauconitică.

În ceea ce priveşte uneltele duble, s-au descoperit la „Podiş" două gratoare-burine. Mai menţionăm două nuclee de silex de Prut de formă conică. O descoperire importantă este aceea din nivelul aurignacian superior de la „Podiş", constând din două lame microlite de menilit, cu retuşe parţiale abrupte pe una din laturi. După părerea noastră, este vorba de un început timid al tehnicii retuşelor abrupte, fapt care ne-a determinat, ţinând cont de poziţia stratigrafică a nivelurilor aşezării, ca şi de materia primă folosită (prezenţa silexului de Prut alături de rocile locale) şi de unelte (piese duble), să atribuim aurignacianului superior cele două niveluri de la „Podiş" şi Bistricioara-„Lutărie". De asemenea, se remarcă o tendinţă de microlitizare, ca şi apariţia primelor lame prezentând un început de retuşe abrupte, precursoare ale tehnicii specifice gravetianului răsăritean. Acest ansamblu de observaţii ne-a determinat să considerăm cele două niveluri respective ca aparţinând unui aurignacian superior pregravetian.

O aşezare similară a fost descoperită la Ripiceni-„Izvor", unde materialul, aproape în întregime (fac excepţie numai câteva piese din gresie glauconitică), este din silex de Prut. În afară de tipurile de unelte simple sau chiar duble, apropiate de cele de la „Podiş" şi Bistricioara-„Lutărie", s-au găsit şi două fragmente de forme foliacee cioplite după tehnica szeletiană.

Din punct de vedere al faunei, s-au identificat mamutul la „Podiş", calul şi bovideele la Bistricioara-„Lutărie".

Dezvoltarea aurignacianului în valea Bistriţei, ca de altfel toată evoluţia acestei culturi în România, cuprinde – cum se va vedea – trei etape de evoluţie. În afară de acestea, ţinând cont de anumite tipuri de piese, ca şi de poziţia geografică a acestor staţiuni aurignaciene, am fi tentaţi de a recunoaşte existenţa zonelor culturale în care pot fi deosebite anumite influenţe. Astfel, aurignacianul mijlociu din Moldova pare să se lege de zona est-europeană.

În ceea ce priveşte originea aurignacianului din România, este dificil de a se preciza în stadiul actual al cercetărilor. S-ar putea gândi la o evoluţie locală a musterianului superior local, dar şi, cel puţin pentru anumite regiuni, la o penetraţie pe teritoriul ţării noastre a unei populaţii venită din est[40].

Este adevărat că în unele aşezări aurignaciene din Moldova, ca în acelea de la „Cetăţica I", „Dârţu", Bistricioara-„Lutărie", materia primă folosită pentru producerea uneltelor constă, în mod exclusiv, din roci locale, precum gresia glauconitică, şistul negru şi menilitele. S-a putut însă constata că în aceleaşi aşezări, în locuirile ulterioare ale gravetianului răsăritean este reprezentat din abundenţă silexul de Prut de bună calitate.

În Muntenia – cum s-a arătat deja – aurignacianul mijlociu, necontaminat de noile influenţe gravetiene locale, a supravieţuit încă mult timp.

e) Gravetianul oriental

Gravetianul oriental reprezintă o nouă treaptă în dezvoltarea paleoliticului superior din România. Această cultură, care s-a răspândit în cea mai mare parte a Europei Răsăritene şi Centrale, a afectat şi teritoriul ţării noastre.

Denumirea de gravetian răsăritean propusă de D.A.E. Garrod[41] avea drept scop să definească etapa superioară a aurignacianului dezvoltat în această parte a Europei.

[40] Al. Păunescu, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 21 şi urm.
[41] D.A.E. Garrod, *The Near East as a gateway of prehistoric migration*, în *BASPR*, 13-V-1937, p. 17-21.

Însă, cercetările efectuate de curând au demonstrat că între gravetianul Europei Occidentale, cunoscut mai ales prin lucrarea lui F. Lacorre[42] asupra stațiunii eponime de la Gravette, și acela al Europei Răsăritene nu se poate stabili nici o legătură, nici genetică și nici cronologică. Cel mult se pot admite anumite similitudini de ordin morfologic. Astfel, bazându-se pe diferențele evidente dintre cele două aspecte ale gravetianului european, unii autori au încercat să definească gravetianul oriental ca un grup independent, pe care l-au numit când aggsbašian (termen propus de J. Bayer), când pavlovian (după Klima), când kostenkian (după termenul propus de C.S. Nicolăescu-Plopșor).

De asemenea, s-a stabilit, pe baze stratigrafice, că gravetianul occidental a cunoscut o evoluție de mai scurtă durată decât a celui oriental; nivelurile gravetiene din Europa Occidentală sunt acoperite de acelea aparținând solutreanului și magdalenianului[43]. În schimb, în zona răsăriteană a Europei, gravetianul a persistat mai mult timp, înlocuind uneori chiar culturile post-gravetiene cunoscute din Occident. Se poate spune că în această zonă răsăriteană ultimele etape ale dezvoltării gravetianului, care persistă până la sfârșitul ultimului stadiu glaciar, au fost contemporane cu solutreanul și magdalenianul Europei Apusene.

Cultura gravetiană orientală se întinde, cu forme similare, pe un intens teritoriu al Europei Orientale și Centrale[44], cuprinzând Câmpia Rusă (cu numeroase grupuri: grupul Nistrului superior și mijlociu din nordul Mării Negre și al Mării de Azov, grupul de pe Niprul mijlociu și, mai ales, cel din bazinul Donețului, cu sectorul atât de bogat Kostenki-Borševo), Polonia, Cehia, Slovacia, Austria și România.

Este evident că pe un teritoriu atât de vast, unde penetrația prin valuri succesive a diferitelor migrații a dus la amestecul între noii veniți și elementul autohton, asistăm la formarea de grupuri locale, prezentând diferențe uneori destul de sensibile, mai ales în ceea ce privește procedeele de confecționare a uneltelor[45].

De asemenea, se pot găsi, în limitele acestei vaste zone culturale, enclave în care elementele culturii aurignaciene au persistat ferite de influențe gravetiene orientale. Una din aceste enclave este – așa cum am arătat în capitolul precedent – Muntenia.

Siturile gravetianului oriental din România, studiate până astăzi, reprezintă, în marea lor majoritate, stațiuni în aer liber, unele dintre acestea cuprinzând trei sau patru niveluri de locuire, precum cele din valea Bistriței de la Bistricioara-„Lutărie", „Dârțu" sau Lespezi (jud. Bacău)[46], altele conținând două niveluri, ca Buda-„Dealul Viei" (jud. Bacău)[47] sau un singur nivel, foarte bogat în material de piatră, ca în stațiunile Movileni-Heleșteni, Boinești și Remetea.

---

[42] F. Lacorre, *La Gravette (le Gravéttien et le Bayacien)*, Laval-Barneoud, 1960, p. 1-360.

[43] H. Breuil, R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 180-183, 190.

[44] B. Klima, *Zur Problematik der Aurignacien und Gravettien in Mitteleuropa*, în *AA*, 26, 1959, p. 35-51; idem, *Pavlov, nouvelle station paléolithique de la Moravie Méridionale*, în *AR*, VI, 6, 1954, p. 721-728; P.I. Boriskovski, N.D. Praslov, *Paleolit baseina Dnepra i Preazoviia*, în *Arch SSSR*, svod (A_1-5), 1964, p. 7-49; P.P. Efimenko, *Kostenki I*, Moscou, 1958, p. 209-289; P.I. Boriskovski, *Paleolit Ukrainy*, în *MIA*, 40, 1953, p. 176 și urm; A.N. Rogačev, *Kostenki IV, poselenie drevnekamennogo veka na Dony*, în *MIA*, 45, 1955, p. 9-163; J.K. Kozlowski, *Bemerkungen über den Stand der Paläolithforschung in Polen*, în *AA*, 30, 1961, p. 118-130; M. Gábori, V. Gábori, *Études archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie*, în *ActaArch*, VIII, 1-4, 1957, p. 1-117.

[45] Al. Păunescu, *op. cit.*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 24.

[46] M. Bitiri, *O nouă așezare paleolitică pe valea Bistriței*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 135-137.

[47] C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Cercetările și săpăturile arheologice de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 21-25; V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursachi, *Săpăturile de la Buda*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 141-143.

Peșterile nu au fost populate decât foarte puțin în această epocă. Se cunosc până în prezent numai patru locuiri în peșteri: Stânca-Ripiceni, unde s-au descoperit mai multe niveluri, pe care N.N. Moroșan le consideră ca aparținând aurignacianului superior sau solutreanului inferior și magdalenianului superior, Gura Cheii-Râșnov, Dubova-„Peștera lui Climente" și Peștera[48].

În stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că Moldova este regiunea cea mai bogată în locuire gravetiană în aer liber. Cercetările, bazate atât pe observații stratigrafice, cât și pe fluctuații referitoare la materia primă folosită pentru diferitele tipuri de unelte, au stabilit că evoluția gravetianului s-a desfășurat aici în patru etape de dezvoltare: inferioară, mijlocie, superioară și finală.

La Ceahlău, de exemplu, aceste patru etape succesive au fost atestate în așezările de la „Podiș" și Bistricioara-„Lutărie", unde s-au găsit vetre și pete de arsură în primele trei niveluri gravetiene, dar nu și în ultimul nivel. În schimb, numai în nivelul gravetian final de la Bistricioara-„Lutărie" s-au găsit bucăți de gresie. Abundentele vestigii de locuire gravetiană descoperite în unele așezări din valea Bistriței, ca la „Podiș", Bistricioara-„Lutărie", „Dârțu", „Cetățica I" și „Bofu Mic", dovedesc – ținând seama de numărul mare de piese atipice (bulgări întregi sau sparți, așchii de la decorticare, spărturi) – că utilajul era confecționat pe loc, chiar în așezare. Este posibil, mai ales pentru locuirile din gravetianul final, să se admită existența unor mici ateliere.

Gravetianul inferior

Se găsește, din punct de vedere stratigrafic, în depunerile *loess*-oide roșii-gălbui care suprapun vetrele din aurignacianul superior de la Bistricioara-„Lutărie" și „Podiș". De asemenea, el este prezent la „Cetățica I". Urme cu totul sporadice au fost remarcate la Grințieș-„Frasinu".

În nivelul gravetianului inferior de la Bistricioara-„Lutărie" s-au descoperit vetre de formă ovală, dintre care unele căptușite cu pietre răzlețe, iar altele cuprindeau gropi mici ovale la interior sau în afara lor.

Resturi de vetre simple au fost găsite, de asemenea, la „Podiș" și „Cetățica I". Utilajul constă, mai ales, din așchii lamelare și lame, dintre care multe neretușate, iar altele prezentând retușe oblice. În schimb, lamele cu latura teșită abrupt (*les lames à bord abattu*) și vârfurile de tip *La Gravette* nu au fost atestate decât într-o foarte slabă proporție: de 1,41% la Bistricioara-„Lutărie" și până la 5,45% la „Podiș".

Un procentaj mai mare a fost realizat de gratoarele pe lame sau așchii: de 9,09% la „Podiș" și de maximum 20,5% la „Cetățica I". Burinele sunt în proporție de 3,19-6,71% în cele trei situri, de obicei sub formă de *burines d'angle* sau mediane. De asemenea, sunt prezente și burinele duble ca și, foarte rar, o unealtă dublă – gratoarul-burin.

De asemenea, trebuie subliniată prezența printre gratoare a două exemplare de tip *grattoir-bec*, descoperite la „Cetățica I"[49]. Este vorba de un nou tip de unealtă, realizată pe așchii masive de șist negru de Audia, a cărui parte activă este în formă de plisc sau, mai curând, de proeminență lungă și îngustă, prezentând retușe fine și un profil amintind pe al aceluia de gratoar carenat. Forme destul de rare ale acestui *grattoir-bec* au fost descoperite

[48] N.N. Moroșan, *Les stations paléolithiques de grotte de Stânca-Ripiceni*, în *Dacia*, V-VI (1935-1936), 1938, p. 1-22.
[49] Fl. Mogoșanu, *O nouă unealtă paleolitică*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 87-89.

în mai multe aşezări din Franţa[50], asociate cu elemente caracteristice ale perigordianului (vârfuri *La Gravette* etc.) şi ale aurignacianului mijlociu (gratoare înalte, extremităţi de oase cu baza despicată etc.). După opinia unor arheologi francezi, aceste piese ar reprezenta stadiul corespunzând „simbiozei" între aurignacian şi perigordian. De asemenea, forme asemănătoare tipului *grattoir-bec* de la „Cetăţica I" au fost găsite (numai trei exemplare), în aşezarea aurignacianului mijlociu de la Cremenea-„Sita Buzăului".

În ceea ce priveşte materia primă, cel puţin jumătate din uneltele de la „Cetăţica" şi Bistricioara au fost confecţionate din silex de bună calitate, cunoscut sub numele de silex de Prut, care era în proporţie de 50-55%. La „Podiş" această proporţie nu era decât de 19%, compensată prin aceea a menilitelor, care atingeau 70,2%. La „Cetăţica", menilitele reprezentau 30,5%, iar la Bistricioara numai 25%. Restul, în cele trei situri, era din alte roci locale – gresia glauconitică şi şistul negru – în proporţie de 10,8% la „Podiş", 17% la „Cetăţica" şi de 20% la Bistricioara. Din aceste două roci, şistul negru a fost mai frecvent întrebuinţat decât gresia glauconitică (cel mult 7%).

În ceea ce priveşte resturile faunistice, mai curând slabe, vom menţiona calul (*Equus caballus fossilis*) la Podiş şi Bistricioara, bovideele (*Bos* sp. *Bison*) şi renul (*Rangifer* sp.) la Bistricioara.

Ţinând seama de întinderea ariilor locuite, ca şi de intensitatea locuirii în cele trei situri, se pare că suntem în prezenţa unei puternice migraţii a grupurilor de vânători venite din est.

Gravetianul mijlociu

A fost descoperit pe arii destul de întinse la „Podiş" şi Bistricioara-„Lutărie" şi cu totul sporadice la „Bofu Mic", „Dârţu" şi Ceahlău-„Lutărie". Din punct de vedere stratigrafic, el este situat la partea superioară a depunerilor roşcate-gălbui.

Aşezarea cea mai bogată este la „Podiş" unde s-au identificat foarte multe vetre bogate în cenuşă şi cărbune, ca şi mari pete de arsură cu grosimea între 0,06-0,12 m. Într-o măsură mai slabă, asemenea vetre – fără gropi şi grupări de pietre – s-au descoperit şi la Bistricioara-„Lutărie". Utilajul strâns din cele două bogate aşezări de la „Podiş" şi Bistricioara cuprinde, în linii generale, aceleaşi tipuri şi în proporţii destul de asemănătoare ca în etapa gravetiană. Astfel, dacă se compară utilajul celor două niveluri gravetiene de la „Podiş", este interesant de notat că nivelul mijlociu indică o mărire (de 5,45-9,40%) a lamelor *à bord abattu* şi a vârfurilor de tip *La Gravette*, ca şi a burinelor (14,8% faţă de 3,19% din nivelul gravetianului inferior).

De asemenea, la Bistricioara-„Lutărie" se constată o uşoară mărire a tipurilor de lame *à bord abattu* şi a vârfurilor de tip *La Gravette* (de la 1,41% la 3%), ca şi a burinelor (de la 6,71% la 8%). Trebuie menţionată apariţia în aşezarea de la „Podiş" a două împungătoare pe aşchii, dintre care unul dublu, ca şi a unei forme semilunare atipice şi a unui mic burin.

În ceea ce priveşte dimensiunile pieselor, se constată o accentuare a microlitizării. Astfel, la Bistricioara-„Lutărie" piesele microlitice ating un procentaj de 23%, în comparaţie cu numai 14% din nivelul gravetianului inferior.

Ca materie primă, silexul de Prut de diferite nuanţe a fost folosit în destul de mare măsură: 42% la „Podiş" şi 62% la Bistricioara. În schimb, menilitele nu depăşesc procentajul de 50,5% la „Podiş" şi de 30% la Bistricioara. Cele două roci, gresia

[50] R. Delarus, E. Vignard, *Le grattoire-bec: un nouvel outil du Paléolithique supérieur*, în *BSPF*, LVI, 5-6, 1959, p. 258-264.

glauconitică și șistul negru, sunt sub 8% în cele două așezări. În fine, menționăm interesul pe care îl prezintă apariția la Bistricioara a unei bucăți de hematit.

În ceea ce privește fauna, calul (*Equus caballus*) este prezent atât la „Podiș", cât și la Bistricioara.

Gravetianul superior

S-a dezvoltat la limita superioară și pătrunde, sporadic, la baza stratului brun-roșiatic care îl suprapune. Această etapă gravetiană este, în general, slab reprezentată, prin vestigii mai abundente la Bistricioara-„Lutărie" și la „Podiș", foarte slabe la „Dârțu" și „Cetățica I" și cu totul sporadice la Secu (sub terasa mijlocie, cunoscută sub numele de „Curtea Boului").

La Bistricioara s-au descoperit vetre și pete de arsură de formă obișnuit ovală și de dimensiuni inferioare acelora din nivelurile de desubt, din care unele conțin mici gropi pentru conservarea focului. La „Podiș" nu s-au găsit decât câteva mici vetre simple și pete de arsură.

Inventarul nu diferă, în general, de acela al primelor două niveluri gravetiene. Se constată și în această etapă o ușoară creștere a proporției tipurilor de lame *à dos abattu* și a vârfurilor de tip *La Gravette* (de la 3% la 5,84% la Bistricioara-„Lutărie" și de la 9,4% la 11,7% la „Podiș"). În schimb, se remarcă o scădere sensibilă a procentajului gratoarelor (de 4,22% la Bistricioara-„Lutărie" și de 5,70% la „Podiș"), ca și al burinelor (de 1,38% la Bistricioara-„Lutărie" și de 7,7% la „Podiș").

În ceea ce privește materia primă folosită, pe primul loc sunt menilitele (56% pentru cele două așezări), urmat de silexul de Prut, în scădere în ambele așezări (36%). Rocile locale (șistul negru și gresia glauconitică) își mențin procentajul anterior la Bistricioara-„Lutărie" și sunt în ușoară creștere (de aproape 2%) la „Podiș".

Resturile faunistice identificate în cele două așezări sunt aceleași ca în etapa precedentă (calul – *Equus caballus*).

Gravetianul final

Din punct de vedere stratigrafic, este situat în depunerile galbene prăfoase atribuite stadiului Würm III. Aceasta este etapa care a cunoscut cea mai intensă locuire din valea Bistriței, fiind reprezentată atât pe terasele înalte de la „Cremeniș" și „Bofu Mare", cât și pe terasele mijlocii de la „Dârțu", „Podiș", „Bofu Mic", Bistricioara-„Lutărie" și, chiar, pe terasele inferioare.

Din cele 13 puncte unde este reprezentată această etapă, numai patru – acelea de pe terasele mijlocii – conțin vestigii abundente de cultură materială, celelalte neprezentând decât vagi urme de locuire.

Nu s-a realizat nici o descoperire de resturi faunistice, nici urme de vetre sau de pete de arsură, cu toate că unele piese indică efectul focului.

La Bistricioara-„Lutărie" s-au găsit mai multe piese de gresie în interiorul stratului. Absența resturilor osoase din toate așezările aparținând gravetianului final – ca și în acelea mai vechi – se explică prin puternica aciditate a solului. La „Dârțu", „Bofu Mic" și „Podiș" s-au descoperit câteva fragmente de hematit, folosit pentru înfrumusețarea corpului.

Tipurile de unelte adunate din diferite așezări din valea Bistriței, aparținând gravetianului final, sunt – în general – la fel cu acelea din nivelurile gravetiene inferioare. Piesele care se întâlnesc cel mai frecvent – în proporții ajungând până la 70% – sunt lamele, în cea mai mare parte neretușate. La „Bofu Mic" și la Bistricioara-„Lutărie" unele lame

macrolitice sunt de secțiune triunghiulară și cu nervura mediană proeminentă (tip de piesă care se regăsește în așezarea, aparținând gravetianului final, de la Movileni-Heleșteni).

În ceea ce privește grupul de lame *à bord abattu* și vârfurile de tip *La Gravette* se întâlnesc în aceleași proporții sau în ușoară creștere în comparație cu acelea din nivelurile gravetianului mijlociu și superior (la Bistricioara-„Lutărie" și la „Podiș") sau în scădere (la „Dârțu" și „Bofu Mic"). În această din urmă așezare, lamele *à bord abattu* și vârfurile de tip *La Gravette* ating un procentaj de 16,51%.

Celelalte două grupuri de unelte – gratoare și burine – mențin, în general, procentajul și frecvența anterioară. Un număr destul de ridicat de gratoare a fost descoperit la „Dârțu" și la „Bofu Mic" (20,76% în ultima așezare menționată).

Gratoarele sunt obținute, cel mai adesea, pe lame sau așchii. Majoritatea sunt simple, iar unele duble, cu partea activă convexă. De asemenea, se întâlnesc exemplare rare ale tipului de gratoar înalt *à museau*, ca și gratoare rectangulare (cu retușe pe toate laturile), discoidale, rotunde (un exemplar pentagonal la „Dârțu"), unele având partea activă deschisă larg, în evantai, și nucleiforme. Burinele sunt reprezentate prin tipuri obișnuite, ca în nivelurile gravetiene anterioare. Mai rar se întâlnesc și burine duble, un burin nucleiform și o unealtă dublă (gratoar-burin).

În afară de anumite forme de unelte mai rare, ca lamele trunchiate oblic și retușate, lame denticulate sau cu mici crestături, împungătoare, s-au mai folosit câteva piese de formă cu totul specială, precum: gratoar-împungător la „Podiș"; un vârf cu o margine arcuită ce prezintă retușe abrupte, de tip azilian, la „Dârțu" și la Bistricioara; lame de formă rectangulară cu retușe abrupte pe margini, la „Dârțu"; două vârfuri *à cran* atipice, la Bistricioara și la „Bofu Mic"; lame de tipul *coup de burin* la „Bofu Mic". Această din urmă așezare a oferit două piese care nu se întâlnesc în nici una din așezările din valea Bistriței atribuite gravetianului final, respectiv un vârf cu o latură arcuită și baza retușată, asemănător tipului *Vielle* și un mic burin asemănător tipului *Noailles*. Nucleele sunt, în general, de formă conică, prismatică sau – cel mai adesea – neregulată.

Materia primă constă, mai ales, din menilite la „Bofu Mic", unde ating proporția de 78%, la „Podiș" și la Bistricioara, în timp ce la „Dârțu", această rocă nu apare decât în proporție de 40%, depășită de silexul de Prut, care reprezintă aproximativ 50% din toată materia primă folosită. Notăm că la „Bofu Mic" același silex nu apare decât în proporție foarte redusă, sub 10%.

În ceea ce privește rocile locale (șistul negru și gresia glauconitică), acestea se mențin la procentaje modeste, de la 8 la 12% (la „Podiș" și „Bofu Mic"), marcând la „Podiș" o ușoară creștere – de 2,7% – în comparație cu nivelul gravetian superior.

Se constată că în cele patru așezări săpate marea majoritate a pieselor sunt, în general, de dimensiuni mijlocii (3,5-7 cm lungime) sau microlitice (sub 3,5 cm). La „Podiș" și la „Dârțu" microlitismul este în proporție de 47% și, respectiv, de 48,7%, în timp ce la „Bofu Mic" și la Bistricioara această proporție nu atinge decât 38% și, respectiv, 18%. În schimb, piesele macrolitice, a căror lungime trece de 7 cm, nu depășesc 5-11%, așezările în care ele sunt mai frecvente proporțional fiind „Bofu Mic" (11%) și Bistricioara-„Lutărie" (10%).

S-a observat că ultimele etape de dezvoltare ale gravetianului sunt marcate de o netă microlitizare a utilajului. Astfel, la Ripiceni-„Izvor" piesele microlitice reprezintă 54% din piesele tipice ale nivelului III (superior) și ajung până la 64% în nivelul IV (final).

Cercetările efectuate până astăzi au stabilit că pe teritoriul României nu se poate vorbi de culturi solutreene sau magdaleniene asemănătoare acelora din Europa Occidentală.

După părerea noastră, în unele din aşezările atribuite gravetianului final (sau epigravetianului) din Moldova, în cea de la „Bofu Mic", abia se pot distinge – alături de abundenţa de forme gravetiene – unele elemente de tip magdalenian, reprezentând probabil o influenţă din Europa Centrală.

La „Bofu Mic", prezenţa – de altfel – în număr destul de redus a împungătoarelor, lamelor denticulate, lamelor trunchiate, burinelor mediane, vârfurilor etc., atestă unele elemente de tehnică magdaleniană. Între utilajul de la „Bofu Mic" şi acela provenind din peştera Pekàrna (Moravia)[51], care a fost atribuită magdalenianului, există – în mod sigur – unele similitudini.

Pe de altă parte, trebuie să se sublinieze constatarea potrivit căreia gravetianul final din Moldova, acela din valea Bistriţei („Dârţu", „Podiş" etc.), ca şi acela de la Prut (Ripiceni-„Izvor" etc.) este legat îndeaproape de acela descoperit la est de Prut (de exemplu în valea Nistrului sau pe litoralul Mării Negre). Între inventarul de la Bolšaia Akarja[52] şi acela de la „Dârţu" sau „Podiş" există similitudini frapante, atât în ceea ce priveşte formele, cât şi dimensiunile uneltelor.

S-a putut constata că fondul gravetian persistă cu putere în epipaleolitic, fapt care explică prezenţa sa în culturile azilo-swidero-tardenoisiene. Astfel, în culturile swideriene sau tardenoisiene de la Erbiceni şi de la Ripiceni-„Izvor", care fac parte din vasta zonă tardenoisiană de la nordul Mării Negre, în afară de un număr mare de unelte cioplite după o tehnică de tradiţie gravetiană (lame, gratoare, burine) s-au descoperit şi anumite forme tipic gravetiene, ca lamele *à bord abattu* şi vârfurile de tip *La Gravette*[53].

Pentru a conchide, ţinem să subliniem că această prezentare succintă a gravetianului oriental din valea Bistriţei nu pretinde, câtuşi de puţin, să fi cuprins şi, încă şi mai puţin, să fi rezolvat problemele atât de complexe legate de geneza şi evoluţia acestei culturi cu multiple aspecte regionale.

f) Epipaleoliticul

Swiderianul

Cercetările şi săpăturile arheologice din ultimii ani au stabilit că epipaleoliticul din România poate fi reprezentat prin patru faciesuri culturale: azilo-romanellianul, swiderianul, tardenoisianul şi campinianul arhaic.

Azilo-romanelianul nu a apărut decât în două aşezări din Banat, swiderianul a fost descoperit în două aşezări de înălţime din Carpaţii Orientali, tardenoisianul este prezent în şapte aşezări din Moldova, Transilvania şi Muntenia, în fine, campinianul arhaic nu este atestat decât în bogata aşezare-atelier de la Lapoş (Muntenia).

Cele două culturi, cele mai vechi epipaleolitice din ţara noastră, sunt azilo-romanelianul şi swiderianul. Dacă reprezentanţii culturii azilo-romaneliene au pătruns pe teritoriul României venind din Europa Meridională (coasta de est a Italiei) – această cultură nefiind atestată, în stadiul actual al cercetărilor, decât în Banat –, din contră, purtătorii culturii swideriene au venit din regiunile nordice ale Europei, ocupând poienile înalte ale

---

[51] K. Absolon, R. Czižka, *Die paläolithische Erforschung der Pekárna Höhle in Mähren*, în *Časopis*, XXVI-XXVII (1929-1930), 1932, p. 536-596.

[52] P.I. Borisovski, *Problemele paleoliticului superior şi mezoliticului de pe coasta de nord-est a Mării Negre*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 5-15.

[53] Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârşit a epipaleoliticului în nord-vestul şi nord-estul României şi unele persistenţe ale lui în neoliticul vechi*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 321-333.

Carpaţilor Orientali. La ora actuală două aşezări swideriene sunt cunoscute în România: una la „Scaune"-Ceahlău[54] şi alta la „Bardosu"-Bicaz Chei[55].

Cultura swideriană este caracterizată, în primul rând, prin prezenţa micilor vârfuri de săgeată cu peduncul. Cultura a primit numele de la primul sit unde a fost recunoscută: terasa – dună la origine – de la Swidery Wielkie, situată pe Vistula, la aproximativ 20 de km nord-est de Varşovia[56].

Prin sincronizarea datelor geocronologice şi tipologico-culturale, L. Sawicki a stabilit, din 1935, că swiderianul cuprinde, de fapt, patru faze de dezvoltare: faza Novy Mlyn, cea mai veche, şi Swiderian I, II şi III (sau chwalibogowician, denumire propusă de L. Kozlowski după localitatea Chwaligobowice din Polonia), fiecare dintre acestea prezentând caracteristici care se reflectă atât în forma, cât şi în procedeele de producere a armelor şi uneltelor respective.

Pentru a putea încadra, în maniera cea mai justă, cele două staţiuni swideriene din ţara noastră în evoluţia generală a acestei culturi, credem util de a trece în revistă problemele cele mai importante de care se leagă.

Problema periodizării culturilor de la sfârşitul paleoliticului a fost abordată, cu un interes susţinut, atât de cercetătorii polonezi, cât şi de cei sovietici. Primii au ajuns la concluzia că din toate aceste aspecte culturale, „ciclul mazovian" – după denumirea dată de Krukowski – are contururi destul de bine definite[57]. Acest „ciclu mazovian" este constituit din mai multe industrii, care s-au succedat în următoarea ordine: swiderian, vyglendovian, zazviatian, zaboretian, pludian inferior, pludian superior, gulinian etc.[58]. Astfel, sub denumirea de swiderian, unii arheologi polonezi nu înţeleg astăzi decât etapa cea mai veche a „ciclului mazovian". În schimb, industria Pludy cu cele două etape de dezvoltare reprezintă etapele târzii ale aceluiaşi ciclu. După R. Schild, vârfurile cu peduncul, în număr redus în zazviatian, devin frecvente în industriile pludiene. În ultima vreme, acelaşi autor polonez a considerat că nu se poate vorbi de o industrie swidero-tardenoisiană, asocierea aparentă a elementelor acestor două culturi nefiind în realitate decât un amestec datorat mobilităţii terenului unde ele au apărut[59].

---

[54] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 5-34.
[55] M. Bitiri, V. Căpitanu, *O nouă aşezare swideriană în Carpaţii Orientali*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, aşezarea de la „Bardosu"-Bicaz Chei se află între vârful Bardoş, acela de la Lapoş, şi dealul Şugău din masivul Hăghimaş.
[56] L. Sawicki, *Przemysl świderski I ze stanowiska wydmowego Swidry Wielkie I*, în *PrzegArch*, 5, 1935, 1, p. 1-23.
[57] J.K. Kozłowski, R. Schild, *Über den Stand der Erforschung des späten und ausgehenden Paläolithikums in Polen*, în *AA*, 36, 1964, p. 83-105. Autorii consideră că nu este posibilă încadrarea cronologică precisă a industriei swideriene. Ea nu ar fi anterioară celei mai vechi formaţii Dryas. În ceea ce priveşte industria pludiană, se deosebesc două etape: etapa Pludy I (în care vârfurile mazoviene cu peduncul apar într-o proporţie mai slabă, de 0-15% şi, cel mult, 30% din totalitatea materialului) şi etapa Pludy II (care conţine vârfuri pedunculate în număr mai mare, ajungând până la 60-100%). Elemente ale „ciclului mazovian" au apărut şi la vest de linia Oder-Neisse, din Brandenburg până în Olanda; spre est ele ajungând până la Bug şi în apropiere de Kiev; iar spre sud până la Munţii Tatra. Vârfurile de săgeată ale „ciclului mazovian" au fost găsite până în Crimeea. O descoperire interesantă este şi aceea din adăpostul sub stâncă de la Ruska Skala, lângă Podlesice (districtul Zavierciе), unde au apărut câteva vârfuri în formă de frunză de salcie şi cu peduncul. Autorii au atribuit această slabă locuire Holocenului superior (vezi M. Chmielewska, L. Pierzchalko, *Stanowisko wczesnomezolityczne w schronysky skalnym Kolo Podlesie w row. awiercianskim*, în *Praci i Materialy*, 1, 1956, p. 29-40).
[58] R. Schild, *Extension des éléments de type tarnovien dans les industries de l'extrème fin du pléistocène*, în *ArchPolona*, III, 1960, p. 7-64.
[59] J.R. Kozłowski, R. Schild, *op. cit.*, p. 91; R. Schild, H. Wieckowska, *Otak zwanym przsmysle swidero-tardenuaskim*, în *ArchPolski*, VII, 1961, 2, p. 185-201.

Ca şi în Polonia, numeroase aşezări conţinând vârfuri de săgeată swideriene – sau mazoviene – au fost descoperite în U.R.S.S. Printre cercetătorii sovietici care au abordat problema originii şi evoluţiei acestor culturi trebuie citaţi, în primul rând, M.V. Voevodski[60], A.A. Formozov, E.A. Velikova, V.D. Budko[61] etc. După primul dintre aceşti autori, nu ar fi problema unui stadiu unic swiderian pentru toată Europa Răsăriteană. Ar fi vorba, mai curând, de o unitate aparentă, bazată pe prezenţa fie a vârfurilor de săgeată cu peduncul sau în formă de frunză de salcie, fie de forme ale vechiului utilaj magdalenian. După acelaşi autor, se poate vorbi de o regiune culturală swideriană, limitată la partea nordică a Europei Răsăritene, dar nu de un stadiu swiderian.

Vârfuri de săgeată de tip mazovian au apărut şi în Crimeea[62]. În cele din urmă, A.A. Formozov consideră că aşezările cu inventar de tip swiderian cele mai avansate au persistat până în neolitic, fiind sincrone cu aşezările tardenoisiene din sudul şi vestul U.R.S.S.[63]

Din acest scurt expozeu rezultă că diferă, în mod simţitor, opiniile cercetătorilor asupra genezei şi evoluţiei aşa-zisei culturi swideriene.

Inventarul aşezării de la „Scaune"-Ceahlău aparţine „ciclului mazovian", mai ales prin prezenţa vârfurilor de săgeată[64]. Este admis, în mod universal, că din punct de vedere atât cronologic, cât şi tipo-genetic vârful de săgeată triunghiular cu peduncul median apare pentru prima dată în aurignacianul vest-european de tip *Font-Robert* ale cărui retuşe de suprafaţă anunţă tehnica solutreană. Acesta este motivul pentru care existenţa unei legături tipo-genetice între vârful de săgeată respectiv şi acela de tip *Font-Robert*, ca şi difuzarea lor prin migraţii de vânători, reprezintă o ipoteză care nu trebuie exclusă.

Vârfurile din aşezările swideriene din România sunt executate cu mai puţină grijă şi tehnica retuşei solutreene nu apare decât în mod vag pe faţa dorsală a pedunculului. Vârfurile care se apropie cel mai mult sunt acelea zise chwalibogowiciene (din Swiderianul III final) sau pludiene (mazoviene), cum le numesc cercetătorii polonezi.

Aşezările zise swideriene din România reprezintă, pentru cunoaşterea şi interpretarea evoluţiei acestei culturi, descoperiri de un interes considerabil. Aşezarea de la „Scaune"-Ceahlău a oferit un bogat inventar (1250 de piese tipice), cuprinzând un mare număr de nuclee, lame – majoritatea neretuşate – şi de gratoare pe lame sau aşchii, ca şi un număr redus de vârfuri de săgeată cu peduncul în diferite stadii de prelucrare, lame *à bord abattu*, vârfuri de tip *La Gravette*, burine, un gratoar-burin, lame trunchiate oblic şi retuşate, lame cu crestături. În afară de acestea s-au mai găsit două piese de formă rotundă, cu totul deosebite, un vârf asemănător tipului azilian şi o semilună atipică.

De asemenea, cu prilejul unui mic sondaj practicat în 1965 în aşezarea de la „Bardosu"-Bicaz Chei, s-au adunat aproape 200 de piese, care – după tehnica de lucru – forma tipurilor de unelte şi de arme şi materia primă din care au fost lucrate, sunt identice acelora de la „Scaune".

Importanţa celor două aşezări zise swideriene din România decurge, mai ales, din faptul că – contrar acelora situate în dunele poloneze, unde descoperirile apar, cel mai adesea, în amestec cu alte materiale aparţinând altor culturi – stratigrafia lor este clară şi precisă,

---

60 M.V. Voevodski, *Mezolitičeskie kultury Vostočnoi Evropy*, în *KS*, XXXI, 1959, p. 96-119.
61 Vezi *Z istokov drevnih kultur (epoha mezolita)*, în *MIA*, 126, 1966, p. 14-184.
62 E.A. Velikova, *K voprosy o sviderskoi kulture v Krymy (stoianka Siureni II)*, în *KS*, 82, 1961, p. 143-149.
63 A.A. Formozov, *Otkrytie sviderskoi stoianki v Rumynii i problema iujnyk sviazei i daty sviderskoi kultury*, în *SA*, 2, 1961, p. 268-270.
64 J.R. Kozlowski, R. Schild, *op. cit.*, p. 91.

reprezentată printr-un strat unic de cultură, necontaminat de elemente eterogene de dată mai veche sau mai recentă. Astfel, ne este permis de a apropia aşezările situate pe teritoriul ţării noastre de acelea al căror inventar conţine exclusiv vârfuri de săgeată cu peduncul, ceea ce nu împiedică apropierile de aşezările fazei avansate (pludiană) din Polonia.

Trebuie să menţionăm că în aşezările gravetiene din apropiere – din bazinul de la Ceahlău – nu au apărut vârfuri de săgeată cu peduncul, de unde rezultă că între cele două grupuri de aşezări – gravetiene, pe de o parte, şi cele zise swideriene sau pludiene, pe de altă parte – nu se poate stabili nici o legătură de geneză. După noi, aşezările de la „Scaune" şi „Bardosu" aparţin unei epoci posterioare şi nu reprezintă, la drept vorbind, decât simple enclave ale unei populaţii de vânători veniţi din nord-nord-estul Europei.

Bineînţeles, descoperirea celor două aşezări ale noastre extinde în mod considerabil spre sud aria de difuziune a aşa-zisului swiderian avansat sau pludian al „ciclului mazovian". De asemenea, impune o serie de concluzii faptul că aceste situri se găsesc la altitudini – aproximativ 1328 m la „Scaune" şi 1135 m la „Bardosu" – unde nici o aşezare umană în aer liber din paleolitic sau epipaleolitic nu a fost încă descoperită.

În primul rând la „Scaune", ţinând seama de foarte puternica proporţie de deşeuri de fabricaţie (14000 de piese sub formă de bulgări, nuclee, aşchii de la decorticare, spărturi), ca şi de unelte pe cale de confecţionare, în comparaţie cu numărul redus de unelte terminate, se poate admite existenţa unui mare atelier în care uneltele erau executate pe loc. De fapt, este adevărat că proporţia uneltelor terminate, în comparaţie cu acelea pe cale de confecţionare, este întotdeauna mai ridicată în aşezările propriu-zise – sezoniere sau de mai lungă durată – decât în atelierele de fabricaţie. Totuşi, dacă se compară atelierul de la „Scaune" cu acelea, cunoscute anterior, de la Costanda-„Lădăuţi", Gâlma-„Roate" („Sita Buzăului") sau Ripiceni-„Izvor", sunt unele diferenţe. Astfel, în timp ce aceste din urmă ateliere au funcţionat în imediata apropiere sau chiar pe locul unde materia primă se găseşte din abundenţă, la „Scaune" materia primă lipseşte complet. Aceea folosită pentru piese provine din alte puncte mai îndepărtate. Această circumstanţă, ca şi proporţia relativ importantă a pieselor finite, fac ca la „Scaune" să pară exclusă varianta de a fi în prezenţa unei aşezări având caracterul exclusiv de atelier. Noi avem convingerea că cele două situri vecine de la „Scaune" şi „Bardosu" reprezintă aşezări permanente, mai ales aceea de la „Scaune", care – prin abundenţa inventarului – constituie o adevărată aşezare-atelier cu caracter permanent sau cvasipermanent.

Aşa precum este cunoscut, frecvenţa elementelor arctice din compoziţia asociaţiilor faunistice începe să descrească la sfârşitul paleoliticului. Tundra şi taigaua se deplasează spre nord, paralel cu retragerea gheţarilor, locul lor fiind ocupat de pădurile de conifere, înlocuite la rândul lor de acelea ale speciilor cu frunze caduce. Mai multe specii de animale de climat rece, ca mamutul, vulpea polară şi, mai ales, turmele de reni – baza economiei de vânat în paleoliticul superior – au urmărit pas cu pas retragerea spre nord-nord-est a gheţarilor. Alte specii, ca muflonul, căpriorul, capra sălbatică s-au retras pe înălţimile râpoase ale munţilor. Această retragere a speciilor de tundră a lăsat câmp liber acelora de pădure: bouri, bizoni, cerbi. Ne găsim, deci, în prezenţa unei retrageri duble: orizontală spre Polul Nord şi verticală spre culmi.

I. Tabel sinoptic privind fazele de locuire din paleoliticul superior şi epipaleoliticul de la Ceahlău

Nr. crt.	Situri săpate	Aurignacian inferior	Aurignacian mijlociu	Aurignacian superior (Pregravetian)	Gravetian inferior	Gravetian mijlociu	Gravetian superior	Gravetian final	Epipaleolitic (Swiderian)
1.	Bistricioara-„Lutărie”	-	+	+	+	+	+	+	-
2.	Ceahlău								-
	„Dârţu”	-	+	-	-	+	+	+	-
	„Podiş”	-	-	+	+	+	+	+	-
	„Bofu Mic”	-	-	-	-	+	-	+	-
	„Bofu Mare”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Cetăţica I”	+	-	-	+	-	+	+	-
	„Cetăţica II”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Curtea Bisericii Vechi”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Lutărie”	-	+	-	-	+	-	-	-
	„Cremeniş I”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Cremeniş II”	-	-	-	-	-	-	+	-
	„Schitişor”	-	-	-	-	-	-	+	-
3.	Secu	-	-	-	-	-	+	+	-
4.	Grinţieş-„Frasinu”	-	+	+	+	-	-	+	-
5.	Ceahlău Munte-„Scaune”	-	-	-	-	-	-	-	+

În Moldova, cu ocazia topirii ultimilor gheţari, tundra, împinsă pe vârfurile de munte, a început să fie invadată de păşunile alpine. Asociaţia de plante, ca ienupărul, mesteacănul pitic, afinul etc. – resturile epocii glaciare – este prezentă în tundra de la Ceahlău, ca în toate tundrele carpatice.

Pentru marile colectivităţi umane legate de anumite forme de relief, unde ele găsesc fără greutăţi atât hrana – vânătoare şi cules –, cât şi materia primă necesară pentru confecţionarea uneltelor, orice stabilitate dispărea. Ele se dezmembrează, se dispersează, vagabondează în bandă în căutare de hrană, făcând halte sezoniere, totdeauna reînoite. Pe măsură ce vânatul, în retragere spre nord-nord-est, devenea mai rar, s-a intensificat lupta pentru hrană şi aceea contra altor populaţii nomade. Curând, vânătorii, în cete răzleţe, vor fi în căutare permanentă de vânat. Turmele de reni, uşor de hăituit odată dispărând, arcul va ocupa primul loc, înlocuind lancea şi suliţa de altădată. Aşa se explică apariţia în aşezările acestei epoci a vârfurilor de săgeată cu peduncul. Este vorba acum de o vânătoare individuală, în care – în urma micşorării distanţei dintre vânător şi vânat – datorită folosirii săgeţii, acesta putea fi apropiat fără prea mare risc pentru vânător. În vreme ce unele asemenea cete de vânători, urmând pas cu pas retragerea gheţarilor pe tundra care lua fiinţă în urma lor, se îndepărtează din ce în ce mai mult spre nord-nord-est, ajungând până în bazinul superior al Volgăi, alte cete, ca şi unele specii de vegetale sau de animale, s-au retras încetul cu încetul către vârfuri. Acestor cete de vânători le aparţin cele două aşezări din Carpaţii Orientali din România, care ne interesează aici.

Aclimatizaţi de milenii la mediul periglaciar, obişnuiţi cu viaţa în aer liber, aceşti vânători, în urcuşul progresiv – paralel cu îndulcirea climatului – către muntele înalt, nu-şi agravau cu nimic condiţiile lor de viaţă. Din contră, acest fapt constituia menţinerea mediului propice la care erau adaptaţi. Căci dacă unele cete de vânători, aparţinând aceleiaşi

culturi, obişnuite cu un climat periglaciar, au putut să ajungă, retrăgându-se spre nord-nord-estul Europei, până în bazinele superioare ale Okăi şi Volgăi, viaţa era – în aceeaşi măsură – posibilă şi pe Ceahlău, ale cărui creste abrupte constituiau un obstacol faţă de acumulările masive de zăpezi eterne, împiedicând formarea de veritabili gheţari precum cei de pe Parâng, Retezat etc. În această epocă omul tundrei se simţea „la el acasă" pe Ceahlău. Aceste circumstanţe trebuie să ne incite să căutăm şi mai sus aşezările în aer liber din această epocă. Astfel, vom ajunge să completăm tabloul locuirii umane din fostele zone alpine epiglaciare. În această privinţă este elocventă o simplă comparaţie etnografică: laponii şi eschimoşii. Ultimii, vânători de reni, trăiesc încă şi astăzi în aşezări în aer liber, îndurând un climat cu mult mai riguros decât cel de altădată de pe Ceahlău.

În ceea ce priveşte fauna, nu s-au găsit resturi osoase în nici una din cele două aşezări cunoscute. Probabil că aciditatea solului a corodat totul în depunerile superioare, aşa cum am notat pentru aşezările paleolitice din valea Bistriţei. De asemenea, nu s-a găsit nici un rest de vatră. Doar la „Scaune" au fost constatate câteva urme vagi de cărbune. Datorită lipsei acestor două elemente importante – flora şi fauna – nu s-au putut face determinări geocronologice precise. O descoperire importantă este aceea din aşezarea de la „Scaune", unde s-a descoperit o cantitate relativ însemnată de hematit, materie primă care, pisată şi amestecată cu grăsime, devenea un colorant de o calitate excelentă. Ar fi de un mare folos să se cunoască provenienţa acestui minereu. Menţionăm că acesta este prezent în Transilvania, unde nu ar fi exclus să se identifice vechi exploatări.

II. Tabel sinoptic privind flora şi fauna descoperite în aşezările paleolitice de la Ceahlău

Flora celor două niveluri aurignaciene mijlocii de la „Dârţu"-Ceahlău	**Fauna malacologică**		**Speciile de faună mamalogică**	**Aşezări cu locuinţe aurignaciene şi gravettiene în care au apărut resturi de faună mamalogică**									
	Aurignacian mijlociu	Aurignacian mijlociu şi superior (Pregravetian)		Aurignacian mijlociu		Aurignacian superior (Pregravetian)		Gravetian inferior		Gravetian mijlociu		Gravetian superior	
	Ceahlău-„Lutărie"	Bistricioara-„Lutărie"		„Dârţu"	Bistricioara-„Lutărie"	„Podiş"	Bistricioara-„Lutărie"	„Podiş"	Bistricioara-„Lutărie"	„Podiş"	Bistricioara-„Lutărie"	„Podiş"	Bistricioara-„Lutărie"
Abies alba *Abies pectinata* *Pinus silvestris*	*Puppila muscorum* l. *Truncatellina opistodon* Reich *Succinea oblonya* Drap. *Clausilia pumilla* Pfeif. *Vallonia emieusis* Gudler *Trichia sericea* Drap.		*Bos* sp. *Bison*	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-
			Equus caballus fossilis	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+
			Mammuthus primigenius	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
			Rangifer sp.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-

Pentru a conchide, considerăm că atât prin distanţa care le separă de aria geografică cunoscută a culturii swideriene sau plediene, cât şi prin altitudinea lor neobişnuită pentru o aşezare în aer liber din această epocă, cele două aşezări – cele mai înalte din Carpaţii Orientali din România – completează cunoştinţele noastre asupra caracteristicilor şi expansiunii spre sud a acestui complex cultural, fapt care impune cercetări amănunţite, pe de o parte în tot teritoriul cuprins între masivul Ceahlău, iar pe de alta în aşezările de acest tip din Ucraina subcarpatică şi Polonia.

Având convingerea că aşezările de mare înălţime ne vor oferi prilejul să urmărim mai bine evoluţia complexului swiderian în locuri nesupuse deranjamentelor, aşa cum sunt aşezările de pe dune, datoria noastră este să continuăm cercetările.

2. ENEOLITICUL

A doua etapă din dezvoltarea vieţii din epoca pietrei şlefuite pe valea Bistriţei, în regiunea lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, este cunoscută datorită descoperirilor din aşezările eneolitice din faza Cucuteni A de pe terasele „Chiriţeni" şi „Piciorul Bocăncenilor", din depresiunea mai largă a Hangului.

Aceste aşezări eneolitice, cercetate între 1955-1958, se află în apropiere de confluenţa pârâului Hangu cu Bistriţa, pe două resturi din terasa medie a Bistriţei, care sunt învecinate şi uşor înclinate spre apa Hangului. Terasa de la „Chiriţeni" are laturile destul de abrupte pe trei părţi, fiind legată numai printr-o pantă lină cu înălţimile de la nord-vest şi vest. Terasa vecină de la „Piciorul Bocăncenilor" este la fel, însă mai îngustă, fiind separată de terasa „Chiriţeni", de la vest, prin pârâul Bocăncenilor.

Ambele aşezări sunt întinse şi, prin poziţia lor înaltă, domină şesul Hangului şi valea Bistriţei. Apărarea naturală, apa din vale, terenurile întinse din jur, ca şi pădurile din apropiere, au favorizat dezvoltarea acestor aşezări în epoca eneolitică.

Cercetările arheologice efectuate îndeosebi în cuprinsul aşezării de pe terasa „Chiriţeni" şi, într-o mai mică măsură, în aceea de pe terasa „Bocăncenilor" au permis să se lămurească porţiuni din planul aşezărilor şi modul de construcţie a locuinţelor, precum şi să se obţină cât mai multe date referitoare la aspectul de cultură Cucuteni A, căruia îi aparţin aceste aşezări.

Astfel, dispoziţia locuinţelor în trei sau patru şiruri apropiate în anumite sectoare ale terasei corespunde, în genere, cu planul locuinţelor din aşezările eneolitice din faza Cucuteni A de la Hăbăşeşti, Truşeşti şi din alte locuri din Moldova, în care activitatea economică era bazată pe cultura primitivă a plantelor şi pe creşterea vitelor, alături de care se mai practicau vânatul, culesul, pescuitul şi meşteşugurile casnice. Deci, din acest punct de vedere, aşezările cucuteniene de la Hangu nu fac excepţie de la regula generală, cu toate că sunt situate într-o regiune de munte.

În total au fost descoperite resturile a 23 de complexe firave de locuire, 20 de la „Chiriţeni" şi 3 de la „Piciorul Bocăncenilor", care – prin caracteristicile lor – nu fac parte din categoria aşa-ziselor *ploşciadki* tripoliene şi cucuteniene. După urmele păstrate, se pare că au fost locuinţe mici, construite direct la suprafaţa solului, sub formă de colibe, fără nici o amenajare anterioară a terenului, şi apoi risipite în urma şiroirilor şi a intemperiilor. Aşa se explică de ce uneori ajung să se împreune resturile de locuire din mai multe complexe, fiind greu de determinat forma şi dimensiunile fiecăruia în parte. Dintre lipiturile arse, unele provin din pereţii locuinţelor, iar altele din vetrele din

interiorul sau din afara lor, precum şi din plăcuţele, perforate parţial sau total, din cuptoarele de ars oale.

Lutul necesar pentru construcţia locuinţelor şi a diverselor anexe nu a fost scos din cuprinsul celor două aşezări, întrucât în toată suprafaţa săpată nu s-au descoperit decât două gropi, despre care nu se poate şti dacă au fost săpate sau nu în acest scop. Prin această particularitate, aşezarea cucuteniană de la „Chiriţeni" se deosebeşte de alte aşezări, aparţinând aceleiaşi culturi din Moldova, caracterizate prin platforme de lut ars, întrucât acestea conţin, de obicei, numeroase gropi, din care s-a scos lut pentru construcţia locuinţelor, umplându-se apoi – majoritatea dintre ele – cu resturi menajere din preajmă. În schimb, se pare că în ceea ce priveşte construcţia locuinţelor eneolitice de la Hangu, oamenii au scos lutul necesar din malul terasei dinspre apa Hangului şi nu din interiorul aşezării.

Spre deosebire de „Chiriţeni", aşezarea eneolitică din faza Cucuteni A de pe înălţimea „Ţuguieta" de la Truşeşti se caracterizează printr-un număr foarte mare de gropi, dintre care unele au fost săpate, desigur, şi pentru scoaterea lutului necesar construcţiei locuinţelor.

Aşezarea eneolitică de la Hangu, ca şi celelalte aşezări cucuteniene din Moldova, se caracterizează printr-un inventar casnic, în care, alături de ceramică, se mai găsesc unelte şi arme de piatră şi silex, precum şi obiecte de lut ars. În schimb, din cauza condiţiilor speciale de zacere nu s-au păstrat decât puţine resturi osteologice.

Astfel, s-au găsit în număr destul de mare unelte şi arme de silex şi rocă locală (şist negru, marnă, gresie glauconitică silicifiată), acestea din urmă fiind lucrate într-o tehnică asemănătoare pieselor corespunzătoare de silex. În general, numărul obiectelor de silex este mai mic decât al celor din rocă locală. Această situaţie se explică prin faptul că silexul era adus din alte regiuni, mai îndepărtate, de pe Prut, unde se găseşte din abundenţă în depunerile cretacice.

Cele câteva resturi de nuclee de silex, numărul mare de aşchii, precum şi câteva percutoare descoperite, ne dovedesc că silexul a fost prelucrat la faţa locului prin tehnica presiunii şi a percuţiei. În general, această tehnică de prelucrare a silexului nu se caracterizează printr-o grijă deosebită, exceptând vârfurile de săgeată, gratoarele şi străpungătoarele, retuşate cu atenţie atât pe margini, cât şi pe feţele laterale.

Dintre obiectele de silex şi piatră se remarcă lamele, cuţitele, vârfurile de săgeată, gratoarele, topoarele, dălţile şi râşniţele primitive de piatră.

Cele mai multe dintre topoare prezintă cioplituri de la întrebuinţare pe tăiş, care – din acest motiv – a devenit uneori bont şi impropriu pentru lucru. Probabil că din eneolitic, contemporane cu aceste topoare plate din aşezarea de la Hangu, datează şi o jumătate de topor perforat, din marnă gălbuie, descoperit în cuprinsul aşezării swideriene de la „Scaune"-Ceahlău.

În legătură cu producerea topoarelor plate, a căror lungime variază între 6,5 şi 15,5 cm, iar grosimea între 1 şi 3 cm, sunt unele aşchii grosolane, mai mari sau mai mici, desprinse cu prilejul cioplirii pietrelor din care s-au lucrat topoarele respective. De asemenea, s-ar putea ca unele din aşchiile grosolane să provină din topoare distruse din vremea când a existat aşezarea sau de mai târziu. La rândul lor, de pe aceste aşchii grosolane, prin loviri intenţionate sau neintenţionate, s-au desprins alte aşchii mai mici.

Ceramica este reprezentată, de obicei, prin fragmente din vase de lut ars, care – în majoritatea cazurilor – provin din vase corodate, din pastă de culoare roşie şi, mai rar, cenuşie. În genere, în afară de un vas-suport din cuptorul de ars oale, un vas mai mic şi

alte vase miniaturale, aproape întregi, nu s-au păstrat decât părţi din vase, mai mult sau mai puţin grupate, care nu permiteau decât întregiri parţiale. Deşi ceramica nu şi-a conservat pictura, totuşi, după tehnica pastei şi formele identificate (pahare, suporturi, vase cu gâtul dezvoltat şi corpul bombat), se poate deduce, în mod sigur, apartenenţa ei la faza Cucuteni A. Din nefericire, nepăstrându-se pictura, nu s-a putut preciza dacă motivele decorative au fost cruţate din fondul roşu sau alb al vasului şi dacă benzile decorative au fost late sau înguste. Pe de altă parte, decorul incizat era aproape inexistent. Din aceste motive nu s-a putut încadra, cu mai mare precizie din punct de vedere cultural şi cronologic, specia ceramică pictată din aşezările eneolitice de la Hangu. Avându-se în vedere poziţia geografică a acestor aşezări, în preajma Carpaţilor Orientali, nu ar fi deloc exclus ca motivele decorative să fi fost de culoare roşie, ca la Ariuşd, Frumuşica şi în alte aşezări ale culturii Ariuşd-Cucuteni dintre Carpaţi şi Siret sau din colţul de sud-est al Transilvaniei.

Resturile de locuire eneolitică de la Hangu, cu tot caracterul lor fragmentar şi uneori neclar, permit totuşi unele concluzii cu privire la felul de viaţă şi de gândire al comunităţilor omeneşti care au trăit pe aceste locuri.

Astfel, numărul destul de mare al râşniţelor simple de piatră, întregi şi fragmentare, dintre care unele de dimensiuni neobişnuite, ca şi cele câteva frecătoare de piatră, fac dovada că oamenii se îndeletniceau cu cultivarea plantelor, pe care o practicau probabil în luncile de la poalele teraselor. De asemenea, numărul destul de mare de topoare de piatră, ca şi vârfurile de săgeţi de silex, ne arată că oamenii se ocupau şi cu tăiatul lemnelor, prelucrarea pieilor şi vânătoarea.

În afară de aceste activităţi, ei au mai practicat ţesutul, pescuitul şi creşterea animalelor, cu toate că, referitor la această din urmă îndeletnicire, nu ni s-a păstrat decât puţine oase de animale.

Relativ la viaţa spirituală a acestor comunităţi, s-au găsit doar câteva statuete feminine de lut ars cu şoldurile dezvoltate, întregi şi fragmentare, care – prin caracteristicile lor – se încadrează în seria obişnuită a statuetelor feminine de lut ars din faza Cucuteni A, fiind în legătură, în cele mai multe cazuri, cu cultul fecundităţii şi fertilităţii.

În fine, cu toate că – din lipsă de dovezi concludente – aspectul cultural din faza Cucuteni A din aşezările de pe terasele de la „Chiriţeni" şi „Piciorul Bocăncenilor" de la Hangu nu poate fi încadrat mai precis, totuşi, prezenţa lui într-o regiune de munte are o deosebită importanţă, întrucât până la data descoperirii lui constituia singura dovadă de pătrundere a purtătorilor culturii din faza Cucuteni A în această regiune de munte de pe valea Bistriţei.

Exceptând câteva resturi de locuire cucuteniene de la zona de contact dintre Subcarpaţii Moldovei şi Carpaţii Orientali, dintre care acelea de pe Cozla şi Bâtca Doamnei se află pe teritoriul oraşului Piatra Neamţ, cele mai apropiate aşezări din vremea acestei culturi se întâlnesc în regiunea subcarpatică a Moldovei. Dintre acestea din urmă, majoritatea datează din faza Cucuteni B şi numai puţine din fazele Cucuteni A şi A-B.

Avându-se în vedere repartiţia geografică şi intensitatea aşezărilor cucuteniene din regiunea subcarpatică a Moldovei şi Carpaţii Orientali, se poate presupune că purtătorii culturii Ariuşd-Cucuteni au pătruns în valea Bistriţei dinspre regiunea subcarpatică a Moldovei, care – prin avantajele pe care le prezenta pentru cultivarea plantelor şi creşterea animalelor – a fost locuită intens în preistorie şi evul mediu.

În acest fel, un grup eneolitic din faza Cucuteni A, din regiunea subcarpatică a Moldovei, în căutare poate şi de rocă locală din regiunea munţilor Ceahlău, necesară pentru producerea de unelte şi arme, folosind probabil calea de acces de la Târgu Neamţ la Hangu, s-a oprit în depresiunea mai largă a Hangului, durând aşezări într-o regiune prielnică atât pentru creşterea animalelor,. cât şi – într-o anumită măsură – pentru cultivarea plantelor.

3. EPOCA BRONZULUI

În general, epoca bronzului în regiunea de munte a lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz este foarte puţin cunoscută. Doar pe terasa „Chiriţeni" de la Hangu s-au găsit două complexe mici de locuire constituite din pietre, resturi firave de lipituri de perete şi vatră, fragmente ceramice, două fusaiole de lut ars şi o bucată dintr-o cute de piatră. Alte resturi ceramice din aceeaşi vreme s-au mai descoperit în diferite puncte din cuprinsul aceleiaşi aşezări eneolitice de la Hangu sau pe terasa cu vestigiile atelierului medieval al Mânăstirii Buhalniţa.

Din aceeaşi vreme datează, mai mult ca sigur, şi jumătatea de topor de gresie verzuie descoperită, în mod întâmplător, pe terasa „Dârţu" de la Ceahlău, precum şi – se pare – câteva fragmente ceramice de pe locul „Bofu Mic" din aceeaşi localitate.

Din punct de vedere cultural, aceste resturi de locuire aparţin, pe baza ceramicii descoperite, probabil unui grup din epoca bronzului, care urmează să fie precizat prin cercetările viitoare.

4. PRIMA EPOCĂ A FIERULUI

Tot atât de puţin cunoscută în această regiune de munte este şi prima epocă a fierului (Hallstatt). Cu prilejul săpăturilor recente s-au găsit doar câteva fragmente ceramice din această vreme în cuprinsul aşezării paleolitice de pe locul „Bofu Mic" de la Ceahlău, situat pe terasa medie a Bistriţei. Din nefericire, aceste fragmente ceramice – din specia de calitate bună, de culoare neagră-cărămizie şi cu lustru la exterior – nu sunt îndeajuns de caracteristice pentru a se putea determina grupul cultural căruia îi aparţin. În orice caz, prezenţa lor la Ceahlău atestă o locuire hallstattiană pe locul respectiv, a cărei intensitate şi vârstă exactă sunt, deocamdată, necunoscute.

De asemenea, în sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei Mânăstirii Buhalniţa, la poalele colinei Brădiţel, s-au semnalat – în mod sporadic – câteva fragmente ceramice lucrate cu mâna, din pastă brun-roşcată, amestecată cu cioburi pisate şi nisip. Ele provin din solul galben, fără concreţiuni calcaroase, care în acest sector urmează sub solul vegetal. Aceste fragmente ceramice, de altfel destul de puţin numeroase, prezintă probabil unele caracteristici hallstattiene târzii. Din lipsa unor date mai concludente nu se poate preciza dacă resturile de locuire la care ne referim pot fi încadrate la sfârşitul primei epoci a fierului sau dacă, eventual, nu ar putea să aparţină chiar epocii La Tène.

În ceea ce priveşte repertoriul formelor, menţionăm doar câteva fragmente provenind de la vase în formă de sac, ornamentate la exterior cu brâuri în relief, dispuse orizontal, alveolate sau crestate.

Având în vedere condiţiile de găsire, cu totul dubioase, ale acestor fragmente ceramice, la poalele colinei Brădiţel, provenind din solul galben, de la diferite adâncimi şi

nu dintr-o depunere compactă, este foarte probabil că avem de-a face cu nişte viituri cărate la vale, pe pantă, dintr-o fostă aşezare distrusă de torenţi sau alunecări de straturi.

De altfel, în general, în regiunea subcarpatică din centrul Moldovei sunt foarte puţine dovezi cu privire la locuirea din prima epocă a fierului. În ceea ce priveşte valea Bistriţei, se cunoaşte, mai de demult, un vârf de seceră de bronz, probabil de tipul cu cârlig, descoperit la Grinţieş, în prundişul râului Bistricioara, şi păstrat astăzi în colecţiile Muzeului de Istorie din Piatra Neamţ[65]. În rest, s-au identificat, prin recunoaşteri, resturi ceramice, probabil hallstattiene timpurii, pe locul fostei G.A.C. de la Boteşti, aflate tot în colecţiile Muzeului de Istorie din Piatra Neamţ[66].

5. A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

Cercetarea arheologică cu privire la epoca geto-dacică pe cursul superior al Bistriţei, cu micile ei depresiuni intramontane, a început de fapt prin săpăturile efectuate în cadrul cercetărilor complexe din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz. Cu tot caracterul intensiv al acestor săpături, urmele respective din epoca getică au apărut în mod cu totul sporadic, risipite pe locurile propice de pe terase, între culmile împădurite şi lunca din vale.

În această parte a văii Bistriţei urmele de locuire getică din jurul depresiunii Hangului apar ca o simplă prelungire în zona muntoasă şi împădurită a intensei vieţi geto-dacice din cetăţile şi aşezările de la Piatra Neamţ şi Calu, din zona de contact a văii Bistriţei cu depresiunea subcarpatică.

Într-adevăr, viaţa geto-dacică, în diferitele ei perioade de înflorire, este cunoscută pe valea Bistriţei prin săpăturile făcute pe cursul ei inferior, în zona oraşului Piatra Neamţ, la ieşirea văii râului din ulucul intramontan în depresiunea largă a Cracăului şi Roznovului. Un grup de cetăţui naturale sau fortificate, situate pe înălţimi şi datate la sfârşitul celei de-a doua epoci a fierului, în perioada cea mai importantă a istoriei dacilor, de la Burebista la Decebal (perioada La Tène III; sec. I î.Hr.-I d.Hr.), este dublat de un grup de aşezări deschise şi întinse pe terasele joase de la confluenţa Bistriţei cu văile secundare, datând din aceeaşi vreme sau de mai târziu (sec. II-III d.Hr.).

Prima cetăţuie cercetată prin săpături este „Horodiştea” de la Calu, la sud de Piatra Neamţ, situată pe un pinten deasupra unui mic afluent al Bistriţei[67]. Prin săpături mai noi s-au cercetat cetăţuile de pe înălţimile Cozla şi Bâtca Doamnei din jurul oraşului Piatra Neamţ, în aceasta din urmă descoperindu-se resturile unei cetăţi dacice cu palisade, ziduri de piatră şi sanctuare, asemănătoare cu acelea ale cetăţilor din Munţii Orăştie[68].

---

[65] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Contribuţii la problema sfârşitului epocii bronzului şi începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3-4, p. 463.

[66] Aceste fragmente ceramice au fost descoperite cu prilejul recunoaşterilor de teren efectuate de către M. Zamoşteanu, în cadrul Muzeului Arheologic din Piatra Neamţ.

[67] R Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 13 şi urm.

[68] Pentru săpăturile de la Piatra Neamţ, vezi rapoartele preliminare de săpături, din *MCA*, VI, 1959, p. 361 şi urm; *MCA*, VII, 1961, p. 338 şi urm; *MCA*, IX, 1970; precum şi N. Gostar, *Cetatea dacică de la Bâtca Doamnei*, comunicare prezentată la seminarul româno-sovietic de arheologie preistorică de la Bucureşti, din octombrie 1962, şi C.D. Scorpan, *Excepţionale descoperiri arheologice la Bâtca Doamnei*, în *Flacăra*, Piatra Neamţ, 1118, 8-IX-1962, p. 11-20.

Ca şi cetăţile din această epocă de pe valea Trotuşului, de la „Poiana"-Tecuci[69] şi de la Târgu Ocna-„Tiseşti"[70], cetăţile de pe valea Bistriţei, de la Calu şi Piatra Neamţ, supraveghează una din căile importante de circulaţie din valea Siretului prin trecătorile Carpaţilor. Materialul arheologic rezultat din aceste cetăţui arată, de fapt, identitatea formelor culturii getice din depresiunea subcarpatică cu aceea din sudul Moldovei şi din valea Oltului transilvan.

Nici la Calu, nici la Piatra Neamţ n-au fost încă descoperite aşezările corespunzătoare acestor cetăţui izolate pe vârful măgurilor. Aşezările extinse pe terasele inferioare ale Cuejdiului, în marginea oraşului Piatra Neamţ, datează din următoarele perioade: aşezarea din cartierul Lutărie şi cea de la Dărmăneşti aparţin epocii provinciale romane (sec. II-III), iar aşezarea de sub muntele Pietricica, distrusă de cariera fabricii de cărămidă, datează de la începutul epocii migraţiilor (sec. IV). Tot acestei perioade târzii îi aparţin şi cimitirul de înhumaţie de la Izvoare, de la est de Piatra Neamţ[71]. Urme numeroase de locuire getică au fost descoperite în această regiune şi prin recunoaşterile întreprinse de Muzeul Arheologic din Piatra Neamţ[72].

În afară de aceste descoperiri, resturi de cultură materială referitoare la epoca geto-dacică s-au urmărit cu atenţie – aşa cum s-a mai amintit – şi în cadrul cercetărilor complexe din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz.

Din cauza condiţiilor specifice ale acestei regiuni a văii Bistriţei, cu terasele şi plaiurile învelite de pajişti sau acoperite de pădure, cercetările de suprafaţă au rămas infructuoase. De aceea s-au făcut sondaje intenţionate în punctele ale căror toponime puteau indica o sălăşluire tipic geto-dacică sau în locurile a căror formă de relief este caracteristică aşezărilor din epoca geto-dacică. Astfel, au fost sondate din primul moment „Cetatea Altanului" (de pe muntele Altanul) de la Izvoarele Audiei, afluent al pârâului Hangu, şi „Cetăţuia" de lângă Hangu. De asemenea, s-au sondat terasele Bistriţei; terasa inferioară de confluenţă de la vărsarea Hangului, sub aşezarea eneolitică de la „Chiriţeni"; terasa înaltă de pe stânga Gurii Hangului, unde se află cimitirul actual al satului Hangu, şi terasa veche a Bistriţei de la poalele înălţimii „Cetăţuia". În genere, aceste sondaje au fost sterile. În schimb, resturi de cultură materială getică au apărut în sondajele făcute pentru cercetarea diferitelor obiective arheologice, în cimitirele vechilor bisericuţe sau în vatra siliştilor dispărute.

În toată regiunea toponimul care se bucură de cel mai mare prestigiu în legendele populare este „Cetatea Altanului", vârf de muncel împădurit, teşit în platforme suprapuse şi înconjurat de un larg şanţ semicircular format prin eroziune naturală de două braţe de apă, lăsând între capetele lor îngemănate un picior îngust de acces. Sugestivă înfăţişare de ansamblu, care explică numele dacic, păstrat de-a lungul generaţiilor, ca şi legendele ţesute de creaţia epică şi mitică populară. Prin şanţurile trasate pe diferitele platforme, atât pe culme, cât şi pe coasta înclinată spre şanţul pâraielor, însumând cca. 150 m lungime, nu s-a descoperit nici o urmă de locuire în cuprinsul numitei cetăţi.

---

[69] R. Vulpe, E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 25 şi urm; R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse Moldavie*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 143 şi urm.

[70] A. Niţu, M. Zamoşteanu, *Sondajul în cetăţuia getică de la Tiseşti*, în *MCA*, VI, 1959, p. 375 şi urm.

[71] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, Bucureşti, 1957, p. 276 şi urm.

[72] C. Matasă, *Din preistoria judeţului Neamţ*, în *BCMI*, XXXI, 1938, p. 97 şi urm, harta de la p. 116.

În diferitele sondaje urmele referitoare la epoca getică sunt precare şi se reduc, în general, la fragmente ceramice. Pe terasele joase ale Bistriţei, din jurul şesului Hangului, fragmente de ceramică getică, lucrate cu mâna, au fost găsite pe coasta siliştei de la Grozăveşti, la săparea cuptorului feudal de acolo. Cioburi identice au fost descoperite pe mica terasă de sub „Piciorul Bourei", pe care se află biserica din satul Fârţigi. Ele au fost găsite lângă peretele de nord, indicând probabil o colibă sau un bordei chiar pe locul ocupat de biserică. Aceleaşi fragmente ceramice au fost descoperite şi în josul văii Bistriţei, în preajma bisericii vechi din Buhalniţa.

Cea mai importantă descoperire o constituie „sălaşul" de la poalele înălţimii numite „Cetăţuia", din marginea de est a satului Hangu. Privită din faţă, din şesul larg al Hangului, aceasta are o formă aproape conică. Din profil se desemnează în adâncime o culme prelungă, legată la spate printr-o şea largă de coasta „Vârful Muntelui", culme înaltă care închide la est orizontul şesului până la gura Hangului.

Culmea îngustă şi în două ape a „Cetăţuii" nu formează un platou propice pentru locuire. Totuşi, vârful cel mai înalt al ei a fost sondat prin trei şanţuri pentru a se vedea dacă ea nu a servit în trecut, cel puţin, ca punct de pază. Pătura ierboasă, crescută direct pe stratul de gresie clivată a muntelui, nu ascunde însă nici o urmă de viaţă omenească. „Sălaşul" propriu-zis este situat pe terasa mai veche a Bistriţei, dispusă în semicerc pe latura frontală a „Cetăţuii".

Aici, prin săpăturile arheologice întreprinse între anii 1955-1958 s-a reuşit să se identifice câteva complexe de locuire, dintre care: un bordei, un semibordei, trei locuinţe şi o anexă, construite la suprafaţa solului, precum şi o vatră în aer liber.

În general, aceste complexe de locuire (fie că este vorbe de bordeie sau locuinţe în aer liber) au o suprafaţă redusă, variind ca mărime între 4 şi 6 m^2. Forma lor este rectangulară, cu laturile mai mult sau mai puţin arcuite. Locuinţele de suprafaţă, ca şi partea de deasupra solului de la bordei sau semibordei, erau construite simplu, în formă de colibă, pe un schelet de lemn, din nuiele împletite şi lipite cu lut, fapt determinat probabil şi de caracterul lor sezonier. Totuşi, diferenţierea tipologică a acestor complexe de locuire (bordei, semibordei, colibe la suprafaţa solului) ar putea indica, cu rezervele cuvenite, o anume întrebuinţare a lor, legată de un anotimp deosebit (vară, iarnă).

În ceea ce priveşte sistemul de construcţie al acestor locuinţe, observaţiile s-au făcut, în special, ţinându-se seama de gruparea resturilor de chirpicii şi ceramică în jurul unor vetre, dispuse de obicei într-unul din colţurile locuinţei. Aceste vetre de formă ovală, a căror suprafaţă nu depăşea în medie 0,70 m^2, erau construite, în cele mai multe cazuri, pe un simplu pat format din lespezi mici de gresie locală, peste care s-a aşternut un strat subţire de lipitură de lut. Starea de conservare a locuinţelor şi a vetrelor este destul de precară, fapt determinat – în mare parte – de compoziţia solului umed şi, în special, de repetatele arături agricole practicate pe această terasă.

Inventarul descoperit în interiorul locuinţelor este, în genere, sărăcăcios. Lipsa uneltelor şi obiectelor de metal, ca şi raritatea celor de lut sau piatră, pledează împotriva unei locuiri intense şi de lungă durată. Cele câteva fusaiole sau rondele de lut, ca şi existenţa unor arcere din rocă locală, împreună cu resturi ceramice, în majoritate de factură primitivă (lucrată cu mâna), documentează o viaţă simplă, pastorală, în condiţiile de locuire respective, puţin propice pentru o vieţuire intensă şi de mai lungă durată.

Raritatea frapantă a ceramicii fine, cenuşii sau roşii, lucrată la roată, spre deosebire de ceramica aşezărilor din depresiunea Piatra Neamţ, ca şi lipsa totală a obiectelor sau

ceramicii de import, a obiectelor de podoabă sau a vaselor mari de provizii, dovedesc – de asemenea – caracterul simplu şi sezonier al acestei aşezări.

Resturile de materiale descoperite pe această terasă sunt suficiente pentru a defini felul de viaţă caracteristic „sălaşului" de aici. Gruparea colibelor pe mica terasă a „Cetăţuii", ustensilele de tors şi prezenţa ceramicii arată, totuşi, viaţa sedentară şi casnică a unui grup de familii. Cu toate urmele de ceramică identică, descoperită în continuare pe prispele coastei de la Grozăveşti, nu poate fi vorba de o aşezare extinsă, cu viaţă agricolă intensă, ca în satele deschise din regiunea Pietrei Neamţului (Lutărie şi Dărmăneşti). Urmele de locuire getice din jurul depresiunii Hangului („Cetăţuia", Grozăveşti, Fârţigi) sau de la gura Buhalniţei sunt izolate în grupări mici pe locuri bine expuse şi indică sălaşe ale unei populaţii sedentare, dar a cărei ocupaţie principală este păstoritul, condiţionat de resursele regiunii de munte.

Aşa după cum s-a amintit, nu s-a descoperit nici o monedă sau un alt obiect pentru o datare mai precisă a sălaşului getic. Astfel, elementul principal pentru fixarea cronologiei rămâne ceramica. Descrierea categoriilor ceramicii de la Hangu-„Cetăţuia" arată că, pe de o parte, complexul ceramic al „sălaşului" se încadrează tipologic şi cronologic la sfârşitul epocii La Tène din Moldova şi Transilvania, prezentând – în acelaşi timp – şi unele elemente de legătură cu epoca următoare, corespunzătoare Provinciei Dacia (sec. II-III). Aşa se explică analogiile ceramicii de la Hangu în descoperirile de ceramică din cetăţuile La Tène din depresiunea subcarpatică (Piatra Neamţ, Târgu Ocna-„Tiseşti"), din cetăţuia de la „Poiana"-Tecuci, din sudul Moldovei şi din aşezarea de la Sfântu Gheorghe-„Bedehaza"[73], pe Olt, de pe versantul transilvan al Carpaţilor.

Dacă prin săpăturile arheologice din zona lacului de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz nu s-au descoperit încă staţiuni din toate perioadele culturii getice, cursul superior al Bistriţei până la trecătorile munţilor este complet neinvestigat şi este posibil ca ele să apară în cercetările viitoare.

[73] K. Horedt, *Aşezarea de la Sfântu Gheorghe-„Bedenháza"*, în *MCA*, II, 1956, p. 20.

B. SĂPĂTURI, SONDAJE ŞI DIVERSE DETERMINĂRI ŞI ANALIZE*

1. PALEOLITIC ŞI EPIPALEOLITIC

a) BISTRICIOARA – „LUTĂRIE”**

Cercetările întreprinse în cursul celor două campanii (1957-1958) pe locul numit „Lutărie”, situat în marginea de sud-vest a satului Bistricioara, au dus la descoperirea unei importante şi bogate aşezări paleolitice de terasă, cu şapte niveluri de locuire.

Săpăturile efectuate în cele două puncte (I şi II), situate la cca. 50-60 m unul de celălalt, însumează o suprafaţă de 210 m^2.

1. Stratigrafie

Observaţii generale

Din punct de vedere stratigrafic, în ordine cronologică, avem de-a face cu următoarele şapte niveluri geologice deosebite:

1. sol negru vegetal cu grosimea de 0,10-0,15 m;
2. *loess* gălbui prăfos cu grosimea de 0,06-0,40 m;
3. sol fosil brun-roşcat cu grosimea de 0,10-0,40 m;
4. *loess* gălbui-roşcat cu grosimea de 0,25-0,80 m;
5. *loess* cenuşiu pseudo-micelian cu grosimea de 0,50-1 m;
6. sol fosil cenuşiu-roşcat cu grosimea de 0,20-0,50 m, aflat direct peste prundişuri;
7. prundişuri de terase.

Cele şase niveluri de locuire, în raport cu succesiunea depunerilor geologice de terasă, se află situate astfel: a) nivelul I – aurignacian mijlociu evoluat în depunerea 5; b) nivelul II – aurignacian superior pregravetian, la limita superioară a depunerii 5; c) nivelul III – gravetian inferior; d) nivelul IV – gravetian mijlociu; e) nivelul V – gravetian superior în depunerea 4 (se remarcă poziţia acestui nivel la limita superioară a depunerii, precum şi faptul că un număr mic de piese pătrunde până la partea inferioară a depunerii 3); f) nivelul VI – gravetian final în depunerea 2 (piese rare pătrund atât în depunerea 1, cât şi la partea superioară a depunerii 3, care – din punct de vedere arheologic – este, în mare parte, sterilă) (fig. 8).

2. Arheologie

Sub nivelul I de locuire a apărut la cca. 0,15-0,20 m, deasupra prundişurilor terasei, o pată de cărbune lipsită de material arheologic şi paleontologic. Existenţa ei trebuie pusă în legătură cu o ardere întâmplătoare şi, în nici un caz, cu o locuire paleolitică.

---

* Procentajele sunt date, în general, în cifre rotunde.

** Această aşezare a fost semnalată expediţiei paleolitice Ceahlău de către N. Zaharia, care a executat şi primele săpături în punctul I, în 1957, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, ajutat de T. Bader (student). În 1958 au fost săpate ambele puncte. În punctul I săpăturile au fost executate de I. Stratan, directorul Muzeului de Istorie şi Etnografie din Lugoj, iar cele din punctul II de Al. Păunescu şi M. Bitiri, cercetători la Institutul de Arheologie din Bucureşti, ajutaţi de E. Constantinescu, E. Ioachim, D. Ignat şi M. Popescu (studenţi).

Nivelul I

Cuprinde vetre şi pete de arsură de formă obişnuit ovală (fig. 9-10). Vatra cea mai mare atinge o suprafaţă de cca. 2 m^2. Unele vetre sunt sărace în cărbune şi pământ ars, în schimb altele – pe lângă bogăţia de cărbune şi oase, în marea lor majoritate sfărâmate – conţin şi obiecte de piatră cioplită. În interiorul vetrelor mai importante sau în jurul lor s-au găsit gropi mici, ovale sau perfect rotunde, cu diametrele variind între 0,10-0,29 m şi adânci de 0,06-0,13 m, pline de cenuşă şi cărbune, iar unele chiar cu oase arse.

Cea mai mare vatră a fost însoţită de cinci gropi rotunde cu diametrul de 0,10 x 0,20 m şi adâncimea de 0,08-0,13 m. De pe suprafaţa ei s-au cules mai multe obiecte de piatră (spărturi, aşchii şi lame).

Proporţia tipurilor de unelte găsite în acest nivel, atât în interiorul vetrelor, cât şi între ele, este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	5	4,80
2.	Aşchii (unele cu aspect lamelar; câteva retuşate)	34	32,70
3.	Lame neretuşate	48	46,15
4.	Lame cu retuşe oblice	13	12,50
5.	Gratoare (în general cu partea activă convexă)	4	3,85
	Total	**104**	**100,00**

Proporţia materiei prime folosite pentru confecţionarea uneltelor din acest nivel este următoarea: gresie glauconitică silicifiată – 65%, menilite şi alte roci – 21%, şist negru de Audia – 12% şi silex de bună calitate (cenuşiu şi alb-albăstrui) – 2%.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (81%), apoi cele mari (17%) şi, în foarte mică măsură, cele mici (2%).

Din punct de vedere tipologic şi stratigrafic, se poate atribui nivelul I de locuire aurignacianului mijlociu.

Numeroase resturi de oase şi câţiva molari aparţin bovideelor.

Nivelul II

Este cel mai bogat în vetre şi pete de arsură. Vatra cea mai mare atinge o suprafaţă de 2,10 m^2. Marea majoritate a lor au o formă ovală, sunt alveolate şi căptuşite cu piatră, în special cu plăci de gresie. Dintre cele mai importante vetre le prezentăm pe următoarele:

a) O vatră de 1,50 m^2, groasă de 0,03-0,05 m, în centrul căreia, pe o porţiune de 0,50 m^2, s-au găsit mai multe pietre grupate, dintre care unele mari, de 0,20-0,30 m lungime, iar altele mai mici, de 0,05-0,08 m. Centrul vetrei unde au apărut pietrele arse, dispuse orizontal, atingeau o adâncime de 0,20 m. Vatra era bogată în cărbune şi pământ ars, dar săracă în oase şi obiecte de piatră cioplită.

b) O vatră ovală de 1,10 m^2, cuprinzând două gropi oval-prelungi, adânci de 0,10 m şi lungi de câte 0,35 m, pline cu cărbune, oase arse sparte şi obiecte de piatră.

c) O vatră, de asemenea alveolată, şi mai multe pete de arsură pe o suprafaţă de cca. 9 m^2. Vatra propriu-zisă avea forma ovală, cu dimensiunile de 1,65 x 1,35 m, şi cuprindea cinci gropi ovale, lungi de 0,10-0,20 m şi adânci de 0,08-0,28 m. Pe această vatră s-au găsit grupate foarte multe lespezi de gresie, lungi de 0,05-0,30 m. Adâncimea maximă a vetrei atingea 0,20 m. Această groapă era săracă în oase şi obiecte de piatră. Pe întreaga sa suprafaţă au apărut doar 13 piese: spărturi, lame, aşchii şi un gratoar. Puţin mai la sud de

vatră se găseau pete de pământ ars pe o suprafaţă de cca. 7,50 m^2 şi orientate pe direcţia nord-vest – sud-est. Nu s-a putut preciza dacă acest complex reprezintă urmele unei colibe sau, poate, urmele unei mari vetre sezoniere.

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Aşchii de aspect lamelar (2 dintre ele parţial retuşate)	68	35,40
2.	Lame întregi şi fragmentare (unele cu retuşe oblice pe laturi)	95	49,50
3.	Gratoare (18 simple, unul dublu şi altul înalt)	19	9,90
4.	Burine (4 mediane, 5 de unghi şi unul dublu)	10	5,20
	Total	**192**	**100**

Este de observat apariţia în acest nivel a burinelor, care erau cunoscute şi de locuitorii nivelului I de la „Dârţu", formă absentă totuşi în primul nivel de la Bistricioara (fig. 11/1-5).

Proporţia materiei prime este următoarea: şist negru de Audia – 38%, silex de Prut de bună calitate – 31%, gresie glauconitică silicifiată – 15%, menilite şi alte roci – 16%.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (83%), urmate de cele mici (13%) şi mari (4%). În comparaţie cu primul nivel, proporţia uneltelor microlitice (în special lamele) creşte în dauna celor macrolitice.

Au fost descoperite resturi faunistice de cal şi bour.

Tipologia şi stratigrafia nivelului II aparţine aurignacianului superior pregravetian.

Nivelul III

Cuprinde, de asemenea, pete de arsură şi vetre de formă ovală. Pe unele vetre s-au găsit câteva pietre negrupate, iar alte vetre cuprind în interior sau în jurul lor gropi mici ovale. Dintre cele mai importante, amintim una de cca. 1 m^2, având o arsură groasă de 0,08 m, în interiorul căreia s-a găsit o groapă de formă ovală cu dimensiunile de 0,20-0,25 m şi adâncă de de 0,18 m, plină de cenuşă şi cărbune. Pe vatră s-au găsit trei pietre izolate şi foarte multe obiecte de piatră cioplită (spărturi, aşchii, lame, burine), precum şi numeroase oase mici, aflate într-o stare de conservare precară.

Nivelul III este cel mai bogat în unelte, în comparaţie cu celelalte niveluri de locuire de la Bistricioara-„Lutărie".

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	8	2,75
2.	Aşchii cu aspect lamelar, dintre care 3 parţial retuşate (2 cu vârfuri ascuţite, retuşate pe ambele laturi, folosite ca străpungătoare şi o alta în forma de „D", folosită ca racloar)	18	6,15
3.	Lame neretuşate, întregi şi fragmentare	188	64,15
4.	Lame parţial sau în întregime retuşate cu retuşe oblice	11	3,75
5.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*, întregi şi fragmentare	4	1,35
6.	Gratoare pe lame sau aşchii (cele mai multe cu partea activă concavă)	45	15,35
7.	Burine (mediane – 6, de unghi – 10, duble – 3, gratoar-burin – 1)	19	6,50
	Total	**293**	**100,00**

Cele 293 de piese se repartizează pe categorii de roci după cum urmează: silex de Prut de diferite nuanțe – 55%, menilite – 25%, șist negru de Audia – 13% și gresie glauconitică silicifiată – 7%.

Marea majoritate a uneltelor este formată din piese de mărime mijlocie (82%), după care urmează cele mici (14%) și apoi cele mari (4%). Inventarul microlitic al acestui nivel cuprinde: lame cu o latură teșită abrupt și vârfuri de tip *La Gravette*, lame neretușate și retușate, gratoare, burine și nuclee, iar cel macrolitic numai așchii și lame, dintre care cele mai lungi ating cca. 12 cm (fig. 11/6-21; 12).

Apariția în acest nivel a unor elemente noi, cum sunt lamele microlitice cu latura teșită abrupt și vârfurile de tip *La Gravette* (care prezintă retușe abrupte, în special, pe porțiunea dinspre vârf), ne îndreptățește să atribuim acest nivel gravetianului inferior. Este vorba de prima etapă de dezvoltare gravetiană, în care – pe lângă bogatele elemente aurignaciene – își face apariția, în vetre ovale, tehnica retușelor abrupte (fig. 13).

Resturile paleontologice sunt reprezentate de speciile de cal, ren și bovidee.

Nivelul IV

Cuprinde mai puține vetre de aceeași formă ovală (fig. 14), dintre care cea mai mare atinge cca. 1,50 m^2, precum și pete de arsură.

Cea mai importantă dintre vetre, cu o grosime între 0,04-0,10 m, cuprinde oase mici sfărâmate, rău conservate, ca și un material de piatră cioplită, alcătuit din spărturi, așchii, lame și gratoare. Toate vetrele sunt sărace atât în unelte, cât și în oase și sunt lipsite de gropi.

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee de formă conică	7	2,95
2.	Așchii neretușate cu aspect lamelar, dintre care 8 parțial retușate	42	17,70
3.	Lame, dintre care 12 cu retușe oblice	133	56,10
4.	Lame cu latura teșită abrupt (6) și vârfuri de tip *La Gravette*	8	3,40
5.	Gratoare pe lame și așchii (majoritatea cu partea activă convexă și două concave; unul este de tip cu bot, iar 3 înalte)	29	12,25
6.	Burine (de unghi – 10, mediane – 5, duble – 2, gratoir-burin – 1)	18	7,60
	Total	**237**	**100**

Proporția materiei prime este următoarea: silex de Prut de diferite nuanțe – 62%, menilite – 30%, șist negru de Audia – 6% și gresie glauconitică silicifiată – 2%. În depunerile acestui nivel a fost descoperită și o bucată de hematit friabil.

Marea majoritate a uneltelor o formează piesele de mărime mijlocie (74%), urmate de cele mici (23%) și cele mari (3%). Deci, se observă o creștere a materialului microlitic în dauna pieselor mijlocii și mari. Piesele microlitice din acest nivel cuprind: lame cu latura teșită abrupt, vârfuri de tip *La Gravette*, lame retușate, gratoare și un burin pe lamă (fig. 15-17).

Fauna este reprezentată prin oase rău conservate și printr-un molar de cal.

Această depunere reprezintă cea de-a doua etapă de locuire gravetiană, cunoscută și sub denumirea de gravetian mijlociu.

Nivelul V

Conţine vetre ovale (fig. 18) sau aproape rotunde, de mici dimensiuni, precum şi mici pete de arsură a căror suprafaţă este mult mai mică în comparaţie cu a celor descoperite în nivelele subiacente. Cea mai mare vatră are o suprafaţă de 0,86 m^2. Dintre aceste vetre, una are o formă ovală neregulată, prezentând în partea sa estică o groapă mică ovală, lungă de 0,20-0,25 m, în care s-au descoperit câteva oase mici sparte şi puţine obiecte de piatră. De pe vatră s-au cules, de asemenea, oase mici, spărturi şi lame întregi sau fragmentare.

O altă vatră, de formă rotundă, cuprindea în partea de vest o gresie de 0,25 x 0,10 m, iar la limita de est o groapă mică de 0,20 m lungime şi 0,18 m adâncime, plină de cărbune şi oase mici arse. Grosimea vetrei atingea 0,08 m.

În nivelul V s-au găsit şi câteva fragmente izolate de gresii de diferite forme, a căror lungime era cuprinsă între 0,20 şi 0,40 m. Fragmentele de oase descoperite în această depunere erau rău conservate.

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	4	1,55
2.	Aşchii cu aspect lamelar, dintre care 4 folosite ca racloare	20	7,80
3.	Lame, dintre care 16 cu retuşe oblice	178	69,25
4.	Lamă denticulată	1	0,40
5.	Lame trunchiate oblic, cu retuşe pe marginea trunchiată	2	0,80
6.	Lame cu latura teşită abrupt (10) şi vârfuri de tip *La Gravette* (5)	15	5,80
7.	Gratoare pe lame şi aşchii, de regulă cu partea activă convexă, dintre care 2 înalte	20	7,80
8.	Burine (de unghi – 7, duble – 4, mediane – 4, gratoire-burine – 2)	17	6,60
	Total	**257**	**100,00**

În ceea ce priveşte materia primă, cele 257 de piese se grupează în felul următor: menilite – 56%, silex de Prut de diferite nuanţe – 36%, şist negru de Audia – 7% şi gresie glauconitică silicifiată – 1%.

Marea majoritate a inventarului descoperit este format din piese de mărime mijlocie (72%), urmate de cele mici (25%) şi mari (3%). Se remarcă o uşoară creştere a materialului microlitic, iar cel macrolitic se menţine în aceeaşi proporţie ca şi în nivelul IV. Piesele microlitice din acest nivel constau în lame neretuşate, burine, gratoare, precum şi în lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette* (fig. 19-20).

Materialul faunistic descoperit este reprezentat prin câteva oase mici şi doi molari de cal.

Marele număr de unelte mijlocii şi microlitice, ca şi poziţia stratigrafică a acestui nivel, ne permit să îl atribuim gravetianului superior.

Nivelul VI

Este caracterizat prin lipsa vetrelor şi a petelor de arsură. În schimb, au apărut mai multe bucăţi de gresie ale căror dimensiuni variază între 0,20-0,30 m lungime şi 0,08-0,14 m lăţime. Deşi nu s-au găsit urme de foc, totuşi, s-au cules 17 piese puternic calcinate. De asemenea, datorită acidităţii solului nu au apărut resturi osoase.

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care 3 conice	6	2,00
2.	Aşchii lamelare, dintre care 3 retuşate	28	9,33
3.	Lame, dintre care 23 cu retuşe oblice	210	70,00
4.	Lame cu latura retuşată abrupt (6) şi vârfuri de tip *La Gravette* (2)	8	2,67
5.	Vârf cu o latură retuşată abrupt, asemănător cu vârfurile de tip azilian	1	0,33
6.	Vârf microlitic de tip *à cran* atipic	1	0,33
7.	Lame trunchiate oblic şi retuşate	2	0,67
8.	Lame denticulate	2	0,67
9.	Împungător	1	0,33
10.	Gratoare pe lame şi aşchii, majoritatea cu partea activă convexă, unele cu partea activă dreaptă sau oblică, deosebindu-se următoarele tipuri: 3 piese duble (dintre care una de tip *épaulement* şi una de tip *à museau*), 2 de tip înalt şi una macrolitică de 9,5 cm	26	8,67
11.	Burine: de unghi (9), din care una pe o piesă trunchiată oblic, iar una trunchiată concav la o margine şi retuşată; duble (4), mediane (1) şi gratoar-burin (1)	15	5,00
	Total	**300**	**100,00**

Materia primă folosită pentru confecţionarea uneltelor se repartizează după cum urmează: menilite – 56%, silex de Prut de diferite nuanţe – 36%, şist negru de Audia – 7% şi gresie glauconitică silicifiată – 1%.

Marea majoritate a inventarului este formată din piese de mărime mijlocie (72%), urmate de cele mici (18%) şi mari (10%). Piesele microlitice sunt reprezentate prin: lame cu latura teşită abrupt, lame neretuşate şi retuşate, burine şi gratoare. Dintre microlite se disting două piese: un vârf asemănător celui de tip azilian şi un altul cunoscut sub denumirea de *pointe à cran athypique*. Uneltele de mărime mijlocie se menţin în acelaşi procent ca în nivelul V (72%). Ele constau în lame-gratoare şi împungătoare (fig. 21-23). Piesele macrolitice constau în lame neretuşate de secţiune trapezoidală şi, cel mai adesea, triunghiulară (cu creasta mediană înaltă), lame retuşate, un vârf de tip *La Gravette* şi un gratoar dublu pe aşchie masivă.

Pe baza acestor date se poate afirma că nivelul VI aparţine gravetianului final. Materialul litic din acest nivel prezintă analogii destul de pronunţate cu acela descoperit în depunerea gravetiană finală din aşezarea de la Movileni-Heleşteni (jud. Iaşi).

Pentru a conchide, trebuie să subliniem că, atât prin bogăţia materialului litic, cât şi prin precizia datelor stratigrafice (cinci niveluri suprapuse de vetre), cele şase niveluri de locuire de la Bistricioara-„Lutărie" (două aurignaciene şi patru gravetiene) au constituit aşezarea cheie pentru determinarea etapelor de dezvoltare ale paleoliticului superior din valea Bistriţei.

b) CEAHLĂU

„BOFU MARE"*

Terasa „Bofu Mare" este situată la est de pârâul Schitului, la vest de terasa înaltă a Cremenişului şi la nord de apa Bistriţei. Ne aflăm în faţa celei mai întinse terase mijlocii de confluenţă a Bistriţei din bazinul Răpciuni.

Suprafaţa săpată în 1955-1957 a fost de 291 m^2, unele secţiuni fiind adâncite până la aluviunile din bază.

Stratigrafia depunerilor geologice cuprinde:
1. sol negru-cenuşiu vegetal de 0,15 m grosime;
2. depuneri *loess*-oide galbene prăfoase de 0,10-0,15 m grosime;
3. sol brun-roşcat cu desprinderi prismatice verticale de 0,30-0,40 m grosime;
4. sol galben-roşcat (pseudo-micelian spre bază) de 0,80-0,90 m grosime;
5. niveluri de scurgere şi de nisipuri fine de 0,40-0,50 m grosime;
6. depuneri de nisip mare de 0,15-0,20 m grosime;
7. aluviuni de la bază.

Săpăturile de pe această terasă s-au făcut în aşa fel încât să cuprindă cele mai prielnice locuri pentru o aşezare paleolitică. Cu toate acestea, rezultatele săpăturilor au fost slabe. Lipsa unei aşezări mai bogate este justificată prin faptul că această terasă deschisă, supusă în permanenţă vânturilor şi curenţilor obişnuiţi pe valea Bistriţei, şi – pe deasupra – departe de apă, nu a putut oferi condiţii de viaţă propice.

Din toată suprafaţa săpată au fost recoltate doar 19 piese de piatră cioplită, şi anume: opt lame, două gratoare, un burin median şi opt aşchii. Toate aceste piese proveneau din depunerea galbenă prăfoasă şi din partea inferioară a humusului vegetal.

Lamele oscilează ca lungime între 4 şi 5 cm. Se remarcă printre ele o lamă cu o crestătură mare pe una din laturi. Cele două gratoare au fost obţinute pe extremităţile lamelor scurte şi ambele au partea activă convexă (fig. 37/13-18). Aşchiile sunt, în majoritate, atipice. Numai una dintre ele, mai masivă, a fost retuşată pe o latură, fiind folosită ca răzuitor.

Materia primă folosită la prelucrarea uneltelor este, în ordinea proporţiei, următoarea: menilitele, şistul negru de Audia, silexul de Prut, gresia glauconitică silicifiată, precum şi un silex de culoare vânăt-gălbuie, ce a apărut şi pe terasa „Bofu Mic". Ţinând cont atât de poziţia stratigrafică, cât şi de forma uneltelor, acest complex poate fi atribuit gravetianului final.

„BOFU MIC"**

Această terasă mijlocie este opera exclusivă a Bistriţei, spre deosebire de terasele superioară şi inferioară, care sunt terase de confluenţă, modelate concomitent de Bistriţa şi de Schit.

---

* Săpăturile din acest punct au fost executate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, de un colectiv alcătuit din V. Căpitanu (student), în 1955, L. Roşu (director al Muzeului Regiunii Porţile de Fier din Drobeta Turnu Severin) şi I. Stratan, în 1956, Fl. Mogoşanu (cercetător la Institutul de Arheologie din Bucureşti) şi I. Stratan, în 1957.

** Săpăturile din acest punct au fost efectuate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, de un colectiv format din Fl. Mogoşanu şi I. Stratan, în 1957, Fl. Mogoşanu, M. Bitiri şi Al. Burlacu, în 1958.

Terasa „Bofu Mic", mai mică decât celelalte două, are o întindere de aproximativ 2 ha şi se desprinde din marginea de nord-nord-est a terasei superioare, coborând în pantă lină către firul apei Bistriţei, fiind mărginită la est şi vest de două văiugi adânci.

Săpăturile arheologice au început în anul 1957 şi au continuat în anul 1958, însumând o suprafaţă de 688 m^2, săpată până la adâncimea de 0,70 m.

Pentru stabilirea unei stratigrafii complete, s-a efectuat un sondaj în şanţul I de 3,80 m adâncime, iar şanţul IV – de 40 m lungime şi 2 m lăţime – a fost săpat în trepte de 2 x 2 m, groase de 0,20 m, până la adâncimea de 4,50 m, cu scopul de a urmări cu mai multă precizie – pe verticală şi orizontală, în acelaşi timp – anumite fenomene periglaciare concretizate prin nenumărate pene de gheaţă. În nici unul dintre cazuri nu s-a ajuns, însă, la aluviunile din bază.

Stratigrafia depunerilor geologice este următoarea:
1. sol negru vegetal de 0,06-0,08 m grosime;
2. *loess* galben prăfos de 0,25-0,35 m grosime;
3. sol fosil brun-roşcat cu detaşări prismatice verticale de 0,30-0,40 m grosime;
4. *loess* gălbui-roşcat de 1,20-1,40 m grosime;
5. sol roşu închis de 1,10-1,20 m grosime;
6. sol roşu, din ce în ce mai aprins către bază, de aproximativ 1 m grosime, cu filoane lenticulare de nisip şi pietriş.

În acest profil, ca şi pe terasa „Podiş", lipseşte depunerea cenuşie calcaroasă de aspect pseudo-micelian, fiind înlocuită aici de o depunere de culoare roşie închisă (fig. 24).

Din punct de vedere arheologic s-au descoperit două niveluri paleolitice.

Nivelul I

Este situat la o adâncime cuprinsă între 0,90-1,10 m, în partea superioară a depunerii de *loess* gălbui-roşcat şi are un inventar foarte sărac, reprezentat doar prin 13 piese, dintre care numai două tipice: un gratoar pe capăt de lamă, în stare fragmentară, şi un altul pe o aşchie scurtă, amândouă având partea activă convexă. În rest, sunt doar aşchii tipice. De remarcat faptul că aceste piese au fost găsite pe locul şi în jurul unei vetre de foc de formă ovală, bogată în cărbune, care se întinde pe o suprafaţă de 0,80 x 0,60 m.

Materia primă folosită pentru făurirea uneltelor o constituie menilitele, şistul negru de Audia şi silexul de Prut.

Nivelul II

Este situat la limita de contact dintre depunerile brun-roşcate şi galbene prăfoase şi este concentrat, mai ales, în *loess*-ul galben prăfos.

Proporţia de tipuri de unelte este următoarea:

Nr. crt.	**Tipuri de unelte**	**Nr. piese**	**Procentajul (%)**
1.	Nuclee	20	2,50
2.	Lame simple neretuşate	344	43,00
3.	Gratoare	166	20,75
4.	Lame macrolitice	26	3,25
5.	Lame cu retuşe oblice	33	4,12
6.	Lame dinţate	7	0,88
7.	Lame cu „lovituri de burin"	16	2,00
8.	Lame cu trunchieri oblice retuşate	14	1,75

9.	Lame cu latura teşită abrupt	77	9,62
10.	Vârfuri de tip *La Gravette*	55	6,88
11.	Străpungătoare	11	1,38
12.	Burine	29	3,62
13.	Vârf *à cran* atipic şi vârf asemănător tipului *Vielle*	2	0,25
	Total	**800**	**100,00**

În bună parte, piesele prezentate în tabelul de mai sus au lungimea de 4-8 cm, excepţie făcând doar câteva lame cu marginea teşită abrupt şi vârfurile de tip *La Gravette*, care coboară sub 4 cm, precum şi lamele macrolitice, care ating, uneori, dimensiuni de peste 12 cm (fig. 25-31).

Gratoare

Aparţin tipului de unealtă care a apărut într-o proporţie foarte mare. În general, ele sunt lucrate pe capăt de lamă sau pe aşchie, având întotdeauna partea activă convexă. O bună parte dintre ele conservă pe spate crusta bulgărului, ceea ce dovedeşte că aceste unelte au fost lucrate din primul rând de lame sau aşchii detaşate din nucleu, care sunt – de obicei – mai late şi, deci, mai potrivite pentru o astfel de unealtă.

Se constată frecvent urme de refolosire prin reactivarea părţilor retuşate. Noile desprinderi se deosebesc de restul piesei prin culoarea patinei. După formă, ele se pot împărţi în mai multe categorii: gratoare pe capete de lame întregi sau fragmentare (62), pe aşchii (71), duble (13), carenate (6), discoidale (4) şi unele cu partea activă deschisă sub formă de evantai (5).

Vârfuri de tip La Gravette

Sunt de diferite dimensiuni; unele depăşesc 7 cm, iar altele – microlitice – au lungimea sub 4 cm. Sunt lucrate pe lame prin retuşe oblice, care teşesc câteodată latura lamei până aproape de linia mediană, dându-le astfel zvelteţea cunoscută. Unele dintre ele sunt rotunjite bilateral.

Străpungătoare

Sunt lucrate pe lame sau pe aşchii. Unele dintre cele lucrate pe lamă continuă pe ambele laturi, până către bază, cu retuşe oblice, în felul lamelor cu marginea teşită. Există un străpungător dublu lucrat dintr-o lamă macrolitică.

Burine

Sunt lucrate pe aşchii de dimensiuni mari, nici unul dintre ele nefiind microlitic. Mai mult de jumătate sunt mediane, unele fiind asociate cu cele de unghi; cele numai de unghi sunt, de obicei, duble sau chiar triple. Inventarul acestui tip de unealtă mai cuprinde trei burine nucleiforme şi un burin microlitic, asemănător tipului *Noailles*.

Lame

În general, acest nivel se bazează pe o industrie lamelară bogată şi variată.

Lame cu marginea teşită abrupt

Întregi sau fragmentare, acestea au apărut într-o proporţie destul de ridicată. În general, numai o singură latură a fost teşită prin retuşe abrupte directe; cealaltă latură, de

obicei tăioasă, prezentând urme fine de uzură. Ele nu depăşesc 6 cm lungime şi sunt, deseori, sub 3 cm.

Lame trunchiate

Întotdeauna au capătul trunchiat oblic şi retuşat; laturile lungi sunt, însă, neretuşate.

Lame dinţate

Au apărut într-o proporţie redusă, fiind dinţate bilateral cu retuşe mixte, directe şi inverse. Frecvent, dinţarea afectează ambele laturi în întregime; mai rar când acestea prezentau două sau trei scobituri.

Lame cu „lovituri de burin"

Se prezintă, de obicei, sub forma unor lame curbate în trei canturi, dintre care unul sau două sunt retuşate. În secţiune au o formă triunghiulară şi, mai rar, trapezoidală.

Lame macrolitice

Au forma unor lame de cuţit, retuşate pe o latură sau pe amândouă prin retuşe oblice. Cele neretuşate prezentau urme evidente de întrebuinţare. Câteva exemplare aveau retuşe inverse. Lungimea lor depăşea uneori 12 cm.

Nuclee

Au apărut nenumăraţi bulgări atipici din care cu greu au fost desprinse lame sau aşchii. Forma nucleelor era conică sau prismatică, cu unul sau două planuri de lovire. Lipsesc bulgării sau nucleele din materia primă de bună calitate (silex de Prut).

Proporţia materiei prime folosite este următoarea: menilite – 78%, silex de Prut – 10%, şist negru de Audia – 6%, gresie glauconitică silicifiată – 6%.

Se constată, mai ales, că din silexul de calitate s-au lucrat piesele mai fine, microlitice (vârfurile de tip *La Gravette* şi lamele cu latura teşită), în schimb, peste 50% din gratoare sunt lucrate din menilite.

Din punct de vedere cultural, cele două niveluri de locuire au fost încadrate în felul următor:

Primul nivel este sărac în elemente tipologice pentru o încadrare cronologică precisă. Cele două gratoare găsite în acest nivel pot fi atribuite tuturor fazelor de cultură ce aparţin paleoliticului superior dezvoltat. În consecinţă, pentru încadrarea acestui nivel s-a recurs la analogiile de ordin stratigrafic pe care le ofereau terasele din jur. Astfel, primul nivel de pe terasa „Bofu" corespunde, ca poziţie stratigrafică, gravetianului mijlociu, fiind plasat tot în partea superioară a depunerii roşcat-gălbuie şi la aceeaşi adâncime cu nivelul atribuit acestei etape de pe terasele „Dârţu", „Podiş" şi Bistricioara.

Cel de-al doilea nivel de cultură, cel mai bogat din toată valea Bistriţei şi cu un inventar variat şi numeros, pune o problemă delicată, care priveşte sfârşitul paleoliticului superior. S-a arătat anterior că acest nivel începe să apară imediat sub stratul vegetal şi că în partea lui superioară se amestecă chiar cu elemente neolitice. În acest caz am fi tentaţi să-l atribuim gravetianului final, care apare la majoritatea teraselor bazinului Ceahlău.

Dar, spre deosebire de alte aşezări aparţinând gravetianului final, aşezarea de la „Bofu Mic" oferă elemente noi care merită să fie semnalate. Este vorba, în primul rând, de prezenţa străpungătoarelor şi, în al doilea rând, de aceea a lamelor denticulate, a lamelor trunchiate oblic şi retuşate, ca şi a lamelor cu „lovitură de burin". De asemenea, se poate menţiona apariţia

lamelor macrolitice, proporţia ridicată a burinelor mediane în raport cu alte forme de burine şi, în fine, prezenţa gratoarelor pe aşchii, care se aseamănă cu aşchiile de tip *raclette*.

Aceste elemente, care în alte aşezări nu apar decât sporadic, ne fac să ne gândim la inventarul unei aşezări magdaleniene. Este adevărat însă că, datorită puternicei acidităţi a solului, nu a parvenit nici un rest osteologic, lipsind cu totul industria osului, singura care ar fi putut să procure dovezi decisive privind apartenenţa culturală a acestui nivel. Nu este mai puţin adevărat că o mare parte din utilaj era destinată lucrului pe os. În această privinţă s-ar putea ţine seama de scăderea sensibilă de la „Bofu Mic" a folosirii silexului de Prut.

În concluzie, credem că poate fi emisă ipoteza penetraţiei în mediul gravetianului final de la „Bofu Mic" a unor influenţe magdaleniene, probabil de tipul celor din Europa Centrală.

„CETĂŢICA I"*

Punctul „Cetăţica" este o terasă înaltă, de aproape 7500 m², situată imediat deasupra teraselor mijlocii de pe dreapta râului Bistriţa, mărginită pe trei laturi de pante abrupte.

Prin poziţia sa, această terasă domină valea Bistriţei atât în aval, cât şi în amonte. De la poalele acesteia spre sud-est apa Bistriţei intră în largul bazin al Hangului, „Cetăţica" formând un fel de „poartă de intrare" spre izvoarele Bistriţei.

Stratigrafia depunerilor geologice este următoarea:

1. sol negru-cenuşiu vegetal de 0,25-0,30 m grosime;
2. *loess* galben prăfos de 0,20-0,25 m grosime;
3. sol fosil brun-roşcat cu desprinderi prismatice de 0,30-0,50 m grosime;
4. *loess* galben-roşcat (pseudo-micelian spre bază) de 1,40-1,50 m grosime;
5. scursuri de cca. 0,30 m grosime;
6. aluviuni de la bază (bolovăniş calcaros, piatră de râu, gresie, nisip etc.).

În 1956 şi 1957 s-au efectuat săpături pe o suprafaţă de 220 m² până la 2,50 m adâncime, deosebindu-se patru niveluri de locuire.

Nivelul I – aurignacian inferior

Dovezile de cultură materială aparţinând acestui nivel de locuire au fost găsite între 2,30-2,50 m adâncime, în depunerile de scursuri aparţinând interstadiului Würm I-II.

Proporţia materiei prime pentru confecţionarea utilajului litic este următoarea: menilite şi alte roci – 58,82%, gresie glauconitică silicifiată – 34,32%, şist negru de Audia – 6,86%. Rezultă din aceste cifre că rocile predominante sunt menilitele şi gresia glauconitică silicifiată, materiale ce se găsesc mult mai uşor în împrejurimi.

Din totalul de 102 piese descoperite, 88 pot fi considerate tipice (fig. 32-34).

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	10	11,35
2.	Lame simple, neretuşate	35	39,75
3.	Aşchii retuşate şi neretuşate	20	22,75
4.	Vârf musteroid	1	1,15
5.	Forme bifaciale	3	3,40

* Săpăturile au fost executate, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, de un colectiv format din L. Roşu, ajutat de M. Brudiu şi V. Căpitanu (studenţi), în 1956, L. Roşu şi M. Bitiri în 1957. Anexa a fost redactată în colaborare cu L. Roşu.

6.	Răzuitoare	9	10,25
7.	Gratoare	10	11,35
	Total	**88**	**100,00**

Nuclee

Sunt, în general, atipice. Există, totuşi, două exemplare de formă prismatică, lucrate din gresie locală, alte trei conice şi unul macrolitic.

Lame

Proporţia lamelor este destul de ridicată în comparaţie cu a celorlalte piese. Sunt de mărime mijlocie, oscilând între 3,5-7 cm lungime, iar în secţiune au o formă trapezoidală sau triunghiulară. Câteva exemplare sunt retuşate parţial, iar unele prezintă urme vizibile de întrebuinţare.

Aşchii

Ceea ce atrage atenţia în mod deosebit în acest nivel sunt unele aşchii macrolitice obţinute dintr-o gresie neagră, acoperită cu o patină groasă de aspect cretos, de culoare alb-verzuie. Ele au un plan de lovire larg şi păstrează, uneori, bulburi de percuţie proeminente, amintind tehnica de cioplire clactoniană. Alături de aceste aşchii apar şi altele obţinute din menilite şi gresii locale.

Vârf musteroid

Este lucrat din menilit şi are un bulb de percuţie proeminent. Laturile prezintă retuşe mari, în trepte. Tehnica de prelucrare a acestuia este net musteriană.

Bifaciale

Cea mai interesantă piesă este un vârf foliaceu lucrat din menilit în tehnica bifacială musteriană evoluată. Are forma unei „frunze asemănătoare celei de plop", având 4,5 cm lungime şi 3,3 cm lăţime la bază. Vârful piesei este foarte ascuţit, iar baza este formată din două suprafeţe înclinate ce se intersectează în punctul median al piesei. Cele două piese au fost realizate prin desprinderi neregulate, de suprafaţă, mai adânci şi mai îngrijite pe margini.

Cea de-a doua piesă bifacială este reprezentată de un fragment în formă de „frunză", tot din menilit. Ambele suprafeţe au retuşe plate, mari sau mici, dispuse neregulat. Partea dorsală este mai bombată decât cea ventrală.

O a treia piesă, discoidală, este lucrată în aceeaşi tehnică bifacială. Suprafaţa dorsală este mai puţin retuşată decât cea ventrală, iar retuşele marginale sunt mai mici.

Răzuitoare

Sunt lucrate pe aşchii, unele dintre ele masive. Obişnuit, au numai o margine retuşată şi, de regulă, arcuită. Retuşele sunt largi şi plate, în afară de cele care marchează marginea activă, care sunt mai mărunte şi mai dese.

Gratoare

Se pot distinge două categorii de gratoare: unele lucrate pe aşchii şi altele pe lame. Cele pe aşchii au partea activă puţin arcuită, în schimb cele pe lame sunt mai convexe.

Semnalăm prezenţa unor gratoare înalte, lucrate pe aşchii mari de gresie locală, şi a unui gratoar carenat cu partea activă larg-convexă.

Nivelul II – gravetian inferior

Acest nivel este cel mai bogat în dovezi de cultură materială, ceea ce atestă o îndelungată vieţuire.

Stratigrafic, se situează în jumătatea superioară a depunerilor de *loess* galben-roşcat. În acest nivel s-au descoperit numeroase urme de vetre de foc, care – deşi au fost spălate de ape – au păstrat, încă, un strat destul de gros de arsură şi cenuşă.

Proporţia materiei prime folosite pentru confecţionarea utilajului este următoarea: silex de Prut – 50%, menilite – 33%, şist negru de Audia – 13% şi gresie glauconitică silicifiată – (4%). Este de observat faptul că pe măsură ce prezenţa silexului de Prut creşte, gresia locală este cu mult mai puţin folosită.

Din totalul de aproape 450 de piese descoperite în acest nivel, 64 sunt tipice (fig. 35; 36/1-9). Numărul şi proporţia lor este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	5	7,80
2.	Lame neretuşate şi cu retuşe oblice	30	46,85
3.	Aşchii neretuşate şi retuşate	6	9,40
4.	Gratoare, dintre care 2 cu „cioc"	13	20,30
5.	Lame cu latura teşită	4	6,25
6.	Burine	3	4,70
7.	Lame cu „lovitură de burin"	2	3,15
8.	Vârf retuşat abrupt pe ambele laturi	1	1,55
	Total	**64**	**100,00**

Exceptând lamele, se observă că predomină gratoarele şi, de asemenea, apar unele burine.

Lame

Ca mărime, oscilează între 4 şi 7,5 cm. Majoritatea lor nu sunt retuşate decât parţial; una singură prezintă retuşe pe ambele margini.

Gratoare

Sunt lucrate pe capete de lame de diferite dimensiuni. Trebuie menţionată prezenţa a două gratoare cu „cioc". Este vorba de un nou tip de unealtă, lucrată pe aşchie masivă din şist negru de Audia, având partea activă în formă de „cioc", o proeminenţă îngustă şi prelungă de cca. 2 cm cu un profil înalt, retuşată pe laturi prin aşchieri mărunte, nu prea îngrijite, iar în bot având unele desprinderi mai fine, caracteristice gratoarelor înalte, carenate.

Lame cu latura teşită abrupt

Prezenţa acestor unelte este foarte importantă pentru stabilirea apartenenţei culturale a acestui nivel. Sunt semnele pătrunderii influenţelor gravetianului. Aceste unelte sunt lucrate pe lame înguste şi subţiri, care – de obicei – nu depăşesc în lungime 4 cm, retuşate abrupt pe una din laturi.

Burine de unghi

Sunt realizate pe lame întregi prin desprindere de lamele pe ambele laturi.

S-a mai amintit că în acest nivel de locuire au fost descoperite mai multe vetre de foc, care – deşi au fost spălate de ape – păstrează, încă, un strat destul de gros de cenuşă şi arsură.

Una din aceste vetre, cu diametrul mare de 0,65 m şi cu cel mic de 0,55 m, are un strat gros de arsură şi păstrează, încă, o bgată cantitate de cărbune, cu o grosime de 0,05-0,07 m. În şi în jurul acestei vetre au fost descoperite mai multe silexuri trecute prin foc.

Cea de-a doua vatră, destul de bine păstrată, este de dimensiuni mai mari, diametrul mic fiind de 0,60 m, iar cel mare de 0,90 m. Grosimea stratului de arsură oscilează între 7 şi 11 cm. Spălarea vetrei de către ape a dus la răspândirea cărbunilor pe o rază de 3 m în jur.

Nivelul III – gravetian superior

Acest nivel, situat la limita superioară a *loess*-ului galben-roşiatic şi la baza solului fosil brun-roşcat, este mai puţin bogat decât cel precedent. De data aceasta, materia primă predominantă este silexul de Prut (64,6%) şi menilitele (27,4%), nelipsind însă nici şistul negru de Audia (5%) şi gresia glauconitică silicifiată (5%).

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	2	4,65
2.	Lame simple neretuşate	28	65,10
3.	Aşchii retuşate	2	4,65
4.	Lame cu retuşe oblice	2	4,65
5.	Gratoare	2	4,65
6.	Burine	2	4,65
7.	Lame cu latura teşită abrupt (2) şi vârfuri de tip *La Gravette* (2)	4	9,30
8.	Lame cu „lovituri de burin"	1	2,35
	Total	**43**	**100,00**

Nuclee

Sunt de dimensiuni mici şi de formă prismatică; unele au câte două planuri de lovire.

Lame

În marea lor majoritate sunt din menilite şi prezintă urme de uzură, unele fiind prevăzute cu retuşe oblice, uneori chiar pe ambele laturi.

Vârfuri de tip La Gravette

Sunt de dimensiuni mici, lucrate din silex de Prut şi frumos retuşate abrupt pe una dintre laturi.

Răzuitoare

Sunt lucrate pe capete de lame. Unul are partea activă oblică, iar celălalt o are pe jumătate ruptă.

Burine

Sunt lucrate din silex de Prut. Unul este de unghi, dublu, lucrat pe lamă cu dublă trunchiere, iar celălalt simplu, trunchiat pe un singur plan şi retuşat (fig. 36/10-15).

Nivelul IV – gravetian final

Este situat la limita de contact dintre solul brun-roşcat şi depunerile galbene prăfoase, pătrunzând chiar până la baza solului negru vegetal. Şi în acest nivel materia primă predominantă este silexul de Prut (47,2%) şi menilitele (30,6%), cea mai slabă frecvenţă având-o şistul negru de Audia (8,3%).

Materialul tipic este destul de sărac în comparaţie cu cel necaracteristic (spărturi, aşchii etc.).

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	1	3,25
2.	Lame simple neretuşate	16	51,60
3.	Aşchii retuşate	8	25,80
4.	Burine	2	6,45
5.	Gratoare	3	9,65
6.	Vârf de tip *La Gravette*	1	3,25
	Total	**31**	**100,00**

De data aceasta, piesele tipice predominante sunt lamele şi aşchiile retuşate, urmându-le, în ordine, burinele şi gratoarele (fig. 36/16-20).

În general, lamele sunt lucrate din silex de Prut, menilite şi gresie glauconitică silicifiată. Cele trei gratoare sunt lucrate astfel: unul pe o aşchie discoidală, iar celelalte două pe capete de lame, dintre care unul are partea dorsală acoperită de crustă. Burinele sunt de două tipuri: unul de unghi, pe o aşchie trunchiată oblic şi retuşată, iar celălalt median, lucrat pe lamă. Nucleul are forma conică.

Atât prin inventarul său, cât şi prin poziţia sa stratigrafică, nivelul gravetian final de la „Cetăţica I" poate fi considerat ca perfect omolog altor niveluri ce aparţin acestei culturi din bazinul Ceahlău.

În concluzie, ţinem să subliniem că situl de la „Cetăţica I" este singurul care a oferit cele mai vechi vestigii de locuire descoperite până în prezent în valea Bistriţei, respectiv din aurignacianul inferior.

„CETĂŢICA II"*

Pe terasa inferioară din punctul „Cetăţica" s-a efectuat un sondaj de 20 m^2, prin care, în depunerea galbenă prăfoasă subiacentă solului vegetal, s-au descoperit câteva piese (aşchii, lame etc.), atribuite gravetianului final.

„INCINTA VECHII BISERICI"**

Cu prilejul executării unui sondaj de 10 m^2 s-au descoperit, la limita inferioară a depunerilor galbene prăfoase, câteva aşchii mici din şist negru de Audia, precum şi urme slabe de vatră. Cu toată lipsa elementelor tipice, credem – ţinând seama de poziţia stratigrafică – că această slabă locuire se plasează în gravetianul final.

* Săpăturile au fost executate în 1956 de către studenţii M. Brudiu şi V. Căpitanu.

** Săpăturile au fost executate în 1958 de către Al. Păunescu, ajutat de M. Brudiu şi V. Căpitanu.

„CREMENIŞ I”*

Locul numit „Cremeniş I” este situat pe o terasă înaltă în partea de vest a comunei Ceahlău, aproape de confluenţa Bistriţei cu Bistricioara.

Săpăturile arheologice efectuate aici în anii 1956-1957 au cuprins o suprafaţă de 110 m^2. Cele cinci şanţuri săpate în diferite puncte ale terasei au fost adâncite până la 0,70 m.

Până la această adâncime profilul stratigrafic prezintă următoarele depuneri geologice:
1. sol vegetal negru-cenuşiu de 0,08-0,10 m grosime;
2. *loess* galben prăfos de 0,20-0,25 m grosime;
3. sol fosil brun-roşcat de 0,30-0,35 m grosime.

Inventarul, foarte sărac, provine din depunerea galbenă prăfoasă. În total au fost recoltate 76 de piese, dintre care 26 tipice: şapte gratoare, trei burine, un vârf de tip *La Gravette* şi 15 lame neretuşate.

Gratoarele, lucrate pe aşchii mici sau pe lame scurte, au în general partea activă convexă, făcând excepţie unul discoidal şi altul pe capăt de lamă, cu partea activă oblică. O parte din ele mai păstrează încă, doar parţial, crusta. Cele trei burine, unul median şi două de unghi, sunt lucrate pe aşchii şi au o mărime mijlocie. Vârful de tip *La Gravette*, lucrat din silex de bună calitate, are o mărime de numai 2,2 cm. Este retuşat abrupt pe una din laturi, având şi baza rotunjită tot cu ajutorul retuşelor. Lamele nu depăşesc 5 cm lungime, majoritatea fiind fragmentare. Pe laturile tăioase au urme fine de folosire, iar două dintre ele prezintă retuşe oblice pe ambele laturi. Restul de piese este constituit din spărturi şi aşchii atipice (fig. 37/1-12).

S-au folosit, îndeosebi, menilitele (85%) şi, în proporţii mult mai reduse, şistul negru de Audia (6%), gresia glauconitică silicifiată (5%) şi silexul de Prut (4%).

Poziţia stratigrafică a materialului litic şi tipurile de unelte descoperite permit ca această slabă locuire să fie atribuită gravetianului final.

„CREMENIŞ II”**

Pe marginea unei terase mijlocii de la piciorul Cremenişului s-a efectuat un sondaj de 10 m^2 până la adâncimea de 2 m.

Inventarul arheologic recoltat era constituit din câteva aşchii atipice din silex de Prut, care se aflau către limita inferioară a depunerii galbene prăfoase şi la limita superioară a depunerii brun-roşcate. Deşi sărac şi atipic, acest material – avându-se în vedere poziţia lui stratigrafică – poate fi atribuit gravetianului final.

„DÂRŢU”***

Terasa „Dârţu” este o terasă mijlocie de pe dreapta Bistriţei, învecinându-se la nord cu pârâul Răpciuniţei, la sud cu valea Dârţului şi la est cu valea Bistriţei, fiind aşezată pe un pinten abrupt de conglomerat, cunoscut sub numele de Pietricica.

---

* Săpăturile au fost executate în 1956 şi 1957 de către I. Stratan.

** Sondajul a fost executat în 1956 de către I. Stratan.

*** Săpăturile de pe această terasă au început în august 1955 sub conducerea prof. M Petrescu-Dîmboviţa, care a săpat două şanţuri însumând o suprafaţă de 18 m^2. Ele au continuat în septembrie acelaşi an, la invitaţia prof. M. Petrescu-Dîmboviţa, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, ajutat de N. Zaharia, Al. Bolomey şi Al. Păunescu, cercetători ai Institutului de Arheologie din Bucureşti, precum şi de I. Saint-Pierre şi M. Brudiu. În campania din 1956 au participat C.S. Nicolăescu-Plopşor, responsabil, Fl. Mogoşanu, Al. Păunescu şi I. Pop, de la Muzeul Regional Braşov (membri), precum şi V. Lazăr, A. Nicula şi V. Popa (studenţi).

Săpăturile efectuate pe această terasă în cele două campanii din 1955 şi 1956 au dus la descoperirea a cinci niveluri de locuire paleolitică.

În cursul celor două campanii a fost săpată o suprafaţă de 461 m^2, trasându-se în cele trei sectoare ale terasei (de nord-est, sud-vest şi vest) şanţuri de diverse dimensiuni, variind ca adâncime între 1,20-1,90 m şi 2,30-2,70 m.

1. Stratigrafie

Din punct de vedere stratigrafic, succesiunea depunerilor geologice este următoarea:
1. sol vegetal negru-cenuşiu, gros de cca. 0,10-0,50 m;
2. *loess* gălbui prăfos, gros de cca. 0,15-0,40 m;
3. sol fosil brun-roşcat, gros de cca. 0,30-0,40 m;
4. *loess* gălbui-roşcat, gros de cca. 0,30-1,70 m;
5. *loess* cenuşiu (pseudo-micelian), gros de cca. 0,40-0,80 m, existent numai în sectorul nord-estic;
6. sol cenuşiu-roşcat, gros de cca. 0,05-0,25 m, existent numai în acest sector;
7. aluviunile din bază, alcătuite din bolovani în amestec cu nisipuri.

Trebuie să subliniem faptul că în cele două sectoare, de nord-vest şi vest, sub depunerea nr. 4 (gălbui-roşcată), au apărut alte depuneri mai subţiri, care corespundeau depunerilor nr. 5 (cenuşii pseudo-miceliene) şi 6 (cenuşii-roşcate) din sectorul de nord-vest. Astfel, în şanţurile nr. 24 şi 25 s-au deosebit numai trei depuneri: a) roşcată închisă, cu lentile de pietriş, groasă de 0,30-0,40 m; b) gălbuie lutoasă, cu nisip fin, groasă de cca. 0,25 m; c) cenuşie nisipoasă, groasă de 0,30-0,40 m, situată direct peste aluviunile din bază. În schimb, în şanţul 31 s-au identificat alte trei depuneri de nuanţă roşcată: a) roşcată închisă, cu lentile de pietriş, groasă de 0,30 m; b) roşcată nisipoasă, groasă de 0,50 m; c) roşcată, cu pietriş, groasă de 0,20-0,40 m, acoperind direct aluviunile de la bază.

Cele cinci niveluri de locuire paleolitică (fig. 38), în raport cu succesiunea depunerilor geologice, se află situate astfel: a) nivelele I şi II – aurignacian mijlociu – în depunerea nr. 5; câteva vetre ale nivelului II au apărut şi la limita inferioară a depunerii nr. 4; b) nivelul III – gravetian mijlociu – în depunerea nr. 4; c) nivelul IV – gravetian superior – la limita superioară a depunerii nr. 4; d) nivelul V – gravetian final – în depunerea nr. 2. Unele piese rare, aparţinând nivelului V, au pătruns atât în depunerea nr. 1, cât şi la limita superioară a depunerii nr. 3. Un hiatus de locuire, de aproape 0,20 m, a fost constatat între nivelurile IV şi V.

2. Arheologie

Sub nivelul I de locuire au apărut doar câteva pete de cărbune lipsite de material arheologic şi paleontologic. Cea mai mare dintre ele, cu suprafaţa de aproape 1 m^2 şi cu grosimea de 0,04 m, a fost descoperită în şanţul 3, la cca. 0,11 m peste aluviunile terasei. Ca şi la Bistricioara-„Lutărie”, existenţa acestor pete este pusă în legătură cu unele incendii întâmplătoare şi în nici un caz cu o locuire paleolitică.

Nivelurile I şi II – aurignacian mijlociu

Aceste niveluri sunt reprezentate prin vetre de foc bogate în material faunistic şi arheologic. Ele se întind pe o suprafaţă de cca. 550 m^2 şi ating o grosime maximă de 0,13 m. Demn de subliniat este faptul că în sectorul sud-vestic, pe o suprafaţă de cca. 570 m^2, s-au observat pete de arsură şi cărbune în depunerea nr. 4 (gălbui-roşcată), la o adâncime ce corespunde nivelurilor aurignaciene din sectorul nord-estic al terasei. Uneori, aceste pete ating

grosimea de 0,13-0,15 m şi sunt lipsite de material faunistic şi arheologic. De exemplu, în şanţurile 26-27 şi 29-31 s-au găsit în acest nivel numai 12 obiecte de piatră, în special aşchii lucrate din aceeaşi materie primă locală (şist negru de Audia şi gresie glauconitică silicifiată), precum cele descoperite în sectorul nord-estic. Credem că avem de-a face cu o ardere puternică, pe o suprafaţă întinsă, a unor pâlcuri de pădure care acopereau terasa în timpul celor două locuiri aurignaciene. De reţinut că şanţurile 24 şi 25, din sectorul vestic, nu conţin nici o urmă de vatră sau pată de arsură, ceea ce înseamnă că incendiul nu a atins extremitatea de vest a terasei. După determinările făcute de prof. Radu Popovici, din Sibiu, se poate spune că în acea vreme, pe terasa „Dârţu" sau mai sus, în apropiere, vegetaţia consta în conifere ce aparţineau speciilor *Abies alba*, *Abies pectinata* şi *Pinus silvestris*.

Nivelul I

A fost descoperit în câteva şanţuri din sectorul nord-estic, iar vetrele de foc şi petele de arsură din cuprinsul lui au oferit relativ puţin material faunistic şi arheologic.

Nivelul II

Ocupă, în schimb, o bună parte din suprafaţa sectorului nord-estic. Vetrele apar în depunerea nr. 5 (cenuşie pseudo-miceliană). În câteva cazuri, cele din şanţurile 9 şi 10 sunt situate spre limita superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roşcată), la acelaşi nivel cu cele din depunerea nr. 5. Aceasta se datorează faptului că, în anumite porţiuni, apa a spălat o parte din calcarul depunerii nr. 5, ceea ce a avut ca efect dezvoltarea depunerii nr. 4. Datorită acestei acţiuni de spălare, unele vetre orizontale, precum cele din şanţurile 5 şi 9, se găseau parţial şi în depunerea nr. 4.

Nivelul II are o grosime de cca. 0,30 m. Vetrele şi petele de arsură (fig. 39-40) ating o grosime de 0,04-0,10 m şi cuprind, cu excepţia a două cazuri, suprafeţe mari, continui, ce nu se pot delimita. Deasupra şi în interiorul lor s-au găsit obiecte de piatră cioplită, oase sparte, molari, puţine gresii arse, precum şi gropi mici, rotunde sau ovale. Dintre vetrele descoperite mai importante sunt două.

a) Vatra mare din şanţurile 2 şi 3 are forma ovală neregulată, lungimea de 3,10 m şi lăţimea de 2,20 m. În centrul gropii se afla o groapă rotundă cu un diametru de 0,60-0,65 m şi adâncimea de 0,18 m. În apropiere de ea, şi anume spre limita de vest, se aflau alte trei gropi distanţate la cca. 0,12-0,15 m una de alta. Două sunt mai mici şi ovale, cu diametrele de 0,25 şi, respectiv, 0,20 m. A treia groapă, de forma unei semiluni neregulate, are lungimea de 0,44 m, lăţimea de 0,23 m şi adâncimea de 0,17 m. În această vatră, bogată în cărbune şi cenuşă, s-au găsit oase sparte şi arse, câţiva molari de bour, precum şi unelte de piatră (spărturi, un fragment de lamă macrolitic, două gratoare pe lamă cu partea activă convexă şi aşchii. Dimensiunile şi forma acestei suprafeţe de pământ ars, ca şi poziţia centrală a gropii mari şi a celor mărunte din jur, ne îngăduie să credem că ne aflăm în faţa unei colibe (locuinţă de suprafaţă).

b) A doua vatră, de formă ovală, descoperită în şanţul 32, constituită dintr-o pată de cărbune şi pământ ars (vatra propriu-zisă), cu suprafaţa de 1 x 0,66 m, era înconjurată de gropi mici, ovale. Vatra propriu-zisă conţinea oase arse, molari de bovidee, obiecte de piatră ciopită şi câteva gresii mici, distanţate unele de altele şi dispuse pe marginea ei de vest. Materialele de piatră cioplită descoperite pe vatră constau în: două gratoare înalte, dintre care unul dublu; gratoare pe aşchii şi lame, dintre care unul discoidal şi altul dublu, toate cu părţile active

convexe; un fragment de lamă macrolitică cu una din laturile lungi retuşată cu retuşe oblice; şapte aşchii şi fragmente neregulate. Aceste unelte erau lucrate tot dintr-o rocă locală.

Cele patru gropi din jurul vetrei propriu-zise erau dispuse astfel:

Groapa nr. 1

Era situată în partea de sud-vest a vetrei, la cca. 0,15 m de aceasta, avea forma ovală, diametrul de cca. 0,30 m şi conţinea în mijloc un complex de oase – sparte şi întregi – de bovidee, cărbune şi cenuşă. Adâncimea sa maximă era de 0,22 m.

Groapa nr. 2

Era situată în partea de vest a vetrei, la cca. 0,16 m de aceasta, era perfect rotundă, cu diametrul de 0,22 m şi conţinea mult cărbune, precum şi câteva oase sparte.

Groapa nr. 3

Era situată în colţul de nord-vest al vetrei şi avea diametrul maxim de cca. 0,30 m. Ea nu a oferit decât un molar de bour, dar – în schimb – era foarte bogată în cărbune.

Groapa nr. 4

Era situată în partea de vest a vetrei, la cca. 0,13 m de aceasta şi avea o formă ovală prelungă, cu colţurile rotunjite. Avea lungimea de 0,33 m şi lăţimea de 0,13 m. Conţinea câteva oase sparte şi cărbune.

Aceste gropi, ca şi toate cele descoperite pe locul sau în jurul vetrelor, aveau ca scop conservarea focului. Din acest motiv, una dintre ele a fost ridicată şi depusă în expoziţia de bază a Muzeului de Istorie a Moldovei din Iaşi.

Materialul, necaracteristic, descoperit în cele două niveluri este destul de bogat în bulgări, spărturi şi lame de la decorticare. În schimb, materialul tipic este relativ sărac, proporţia diferitelor tipuri de unelte fiind următoarea:

Nr. crt.	**Tipuri de unelte**	**Nr. piese**	**Procentajul (%)**
1.	Nuclee	2	1,50
2.	Aşchii, unele de aspect lamelar şi câteva cu retuşe oblice	14	10,50
3.	Lame neretuşate, unele cu retuşe fine de uzură	43	32,35
4.	Lame retuşate cu retuşe oblice, dintre care 2 prezintă retuşe oblice mari pe latura arcuită înspre vârful piesei, o lamă macrolitică are o crestătură către vârf şi un fragment de lamă trunchiată şi retuşată	23	17,30
5.	Gratoare pe aşchii şi lame, dintre care: 6 duble, 2 înalte (unul asemănător tipului carenat) şi altele cu partea activă convexă	50	37,60
6.	Burin de unghi pe spărtură (formă atipică)	1	0,75
	Total	**133**	**100,00**

Printre aceste piese se remarcă trei aşchii al căror plan de lovire constă în două feţe formând un unghi obtuz care se intersectează. Una dintre aşchii prezintă un bulb de percuţie proeminent. După forma pieselor şi tehnica după care au fost lucrate, se poate considera că este vorba de o tehnică de tradiţie musteriană. Merită menţionat numărul ridicat al gratoarelor (37,60% piese tipice), ca şi prezenţa burinului de unghi pe aşchie (fig. 41-43).

Proporţia materiei prime din primul nivel este următoarea: în primul rând roca locală, reprezentată prin şistul negru de Audia – 53% şi gresia glauconitică silicifiată – 47%, în timp ce în al doilea nivel gresia glauconitică silicifiată ajunge la 64%, şistul negru de Audia scade la 20%, iar alte roci la 16%.

Marea majoritate a pieselor sunt de mărime mijlocie (79%), după care urmează cele macrolitice (12%) şi microlitice (9%).

Bogatul material faunistic bine conservat, format din oase mari şi mici, sparte şi arse, falange, molari şi chiar fragmente de maxilare, aparţine bovideelor.

Atât după poziţia lor stratigrafică, cât şi după forma şi tehnica de cioplire a uneltelor, considerăm că aceste două niveluri aparţin aurignacianului mijlociu. Nu ar fi exclus ca nivelul II să aparţină unei etape mai evoluate a aurignacianului mijlociu.

Nivelul III

Apare sporadic în câteva şanţuri din sectoarele nord-estic şi vestic. Numai în şanţul 8 din partea de sud s-au găsit resturile unui mic atelier de prelucrare, constând din spărturi, aşchii, lame şi un fragment de lamă cu o latură teşită abrupt. De asemenea, în colţul de sud-vest al şanţului 6 s-a observat o pată de arsură, lungă de 0,35 m şi lată de 0,30 m (fig. 44/1-2).

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Lame neretuşate, întregi şi fragmentare	16	64
2.	Lame retuşate, dintre care una macrolitică folosită ca răzuitor	2	8
3.	Lame cu latura teşită abrupt (*à bord abattu*)	4	16
4.	Gratoare pe vârf de lamă cu partea activă convexă	3	12
	Total	**25**	**100**

Atât după poziţia stratigrafică, cât şi după forma uneltelor s-a atribuit această slabă locuire gravetianului mijlociu.

Nivelul IV

Ca şi nivelul precedent, este foarte sărac în dovezi arheologice. În lipsa vetrelor s-au recoltat 110 piese, dintre care 47 tipice (fig. 44/3-18), al căror procentaj este următorul:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care unul prezintă retuşe pe margini, fiind folosit şi ca gratoar nucleiform	6	12,75
2.	Lame neretuşate	13	27,65
3.	Lame cu latura teşită abrupt (*à bord abattu*) (8) şi vârfuri de tip *La Gravette*) (2)	10	21,30
4.	Lame cu retuşe oblice	4	8,50
5.	Gratoare, dintre care 3 duble şi 2 rotunde, cu partea activă, de obicei, convexă	11	23,40
6.	Burine, dintre care unul median şi 2 de unghi pe aşchie	3	6,40
	Total	**47**	**100,00**

Proporţia materiei prime este următoarea: silex de Prut – 46%, menilite – 42%, şist negru de Audia – 11% şi cuarţit alb – 1%. Acest punct este singurul unde este atestată întrebuinţarea cuarţitului alb de către populaţiile gravetiene de pe valea Bistriţei.

Marea majoritate a uneltelor o formează cele de mărime mijlocie (64%), urmate de cele microlitice (36%).

Ca material osteologic nu s-au descoperit decât câteva fragmente mici de oase puternic corodate, imposibil de determinat.

Pe baza stratigrafiei şi tipologiei litice, acest nivel de locuire a fost atribuit gravetianului superior.

Nivelul V

Este prezent în toate şanţurile şi prezintă cea mai bogată locuire. Cea mai intensă locuire s-a concentrat spre mijlocul terasei, iar cea mai săracă s-a observat în extremitatea de vest a aşezării.

În întregul nivel nu s-au găsit resturi faunistice şi nici vetre sau pete de arsură, cu toate că unele piese erau puternic calcinate. Au fost descoperite şi câteva bucăţi de hematit.

Proporţia tipurilor de unelte (cca. 1200 de piese întregi şi fragmentare) (fig. 45-49) este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, în special de formă conică şi prismatică, unele dintre ele putând fi folosite ca gratoare	60	5,00
2.	Aşchii lamelare, unele retuşate	42	3,50
3.	Lame neretuşate şi cu retuşe oblice (56), unele având mici crestături	656	54,65
4.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*	198	16.50
5.	Vârfuri cu latura arcuită teşită abrupt, asemănătoare vârfului de tip azilian	2	0,15
6.	Lame trunchiate şi retuşate	10	0,85
7.	Lame denticulate	4	0,35
8.	Lame de formă rectangulară cu retuşe abrupte pe 2 sau 3 laturi	2	0,15
9.	Străpungătoare	2	0,15
10.	Gratoare pe lame şi aşchii, dintre care: 32 duble, 145 simple, 5 înalte, 3 de tip *à museau*, 2 rectangulare retuşate pe toate laturile, 7 discoidale (rotunde) şi 5 de formă pentagonală; marea lor majoritate prezintă partea activă convexă şi numai câteva dreaptă (8), oblică (8) sau concavă (1)	200	16,70
11.	Burine, dintre care: 7 mediane, 17 de unghi (6 pe spărturi şi 11 pe margini trunchiate oblic şi retuşate) şi 3 duble	24	2,00
	Total	**1200**	**100,00**

Materia primă folosită pentru confecţionarea uneltelor din acest nivel este constituită din următoarele roci: silex de Prut de diferite nuanţe, multe piese fiind acoperite cu o pătură alburie (50%), menilite (40%), şist negru de Audia (9%), gresie glauconitică silicifiată, câteva piese cu o puternică pătură albăstruie (1%). Din această statistică rezultă că cele două roci intens folosite în nivelurile aurignaciene – gresia glauconitică silicifiată şi şistul negru de Audia – nu depăşesc procentul de 10%. Marea majoritate a utilajului este

formată din piese microlitice (48,70%) şi macrolitice (5,10%). Dintre uneltele microlitice, cea mai mare parte o constituie lamele neretuşate şi retuşate, vârfurile de tip *La Gravette*, precum şi lamele *à dos abattu* şi gratoarele.

Vârfurile de tip *La Gravette* se deosebesc de lamele cu latura teşită abrupt prin vârful lor ascuţit sau foarte puţin rotunjit. Unele dintre ele prezintă pe cealaltă latură şi, în special, pe porţiunea dinspre vârful piesei, retuşe oblice fine. Dintre piesele rare distingem: lama denticulată, lama trunchiată oblic şi retuşată abrupt, asemănătoare vârfului azilian, şi lama microlitică rectangulară, retuşată oblic. Piesele macrolitice constau în lame sau aşchii retuşate. Unele din aceste piese şi chiar unele de dimensiuni mijlocii se situează tipologic printre tipurile pieselor musteriene.

Prin abundenţa materialului, grosimea depunerii şi prin poziţia sa stratigrafică, această ultimă locuire gravetiană de la „Dârţu" poate fi atribuită gravetianului final. Ea prezintă analogiile cele mai apropiate în locuirea gravetiană finală vecină de la „Podiş".

În concluzie, importanţa sitului de la „Dârţu" se datorează pe de o parte imaginii clare pe care o oferă evoluţiei aurignacianului din valea Bistriţei, iar pe de alta că ea a dat pentru gravetianul final cel mai bogat material litic întâlnit până în prezent în bazinul Ceahlăului.

„LUTĂRIE"*

În acest punct, situat pe malul drept al Bistriţei, între terasa „Dârţu" şi „Cetăţica", s-a efectuat un sondaj restrâns, de 34 m^2.

Din punct de vedere stratigrafic, în secţiunea nr. 1 s-a constatat următoarea succesiune a depunerilor geologice:

1. sol negru vegetal de 0,05-0,15 m grosime;
2. *loess* gălbui prăfos de 0,10-0,30 m grosime;
3. sol fosil brun-roşiatic de 0,20-0,45 m grosime;
4. *loess* gălbui-roşiatic de 0,30-1,20 m grosime;
5. *loess* cenuşiu (pseudo-micelian) de 0,60-1,10 m grosime;
6. sol cenuşiu-roşiatic de 0,20-0,40 m grosime;
7. filoane lenticulare din pietriş mărunt.

Din punct de vedere arheologic, s-au constatat, la limita superioară a depunerii nr. 5, în peretele de nord al secţiunii nr. 1, resturi de cărbune şi de pământ calcinat aparţinând, probabil, unei vetre din aurignacianul mijlociu. Aceste vestigii apar astăzi în poziţie înclinată, în urma tulburărilor datorate congeliflucţiei. Nu s-au găsit obiecte de piatră cioplită, în afară de trei piese recoltate din depunerea nr. 4, pe care le atribuim gravetianului mijlociu. Este vorba de o lamă macrolitică de 8 cm lungime, confecţionată din silex de Prut şi folosită la una din extremităţi ca burin de unghi pe aşchie, precum şi a unei lame şi a unei aşchii de menilit. În afară de acestea, la limita superioară a depunerii nr. 3 s-au găsit multe pietre, mari sau mici (măsurând între 0,05 şi 1 m), dispuse haotic.

* Sondajul a fost executat în 1957 de N. Zaharia şi M. Bitiri, ajutaţi de V. Căpitanu şi M. Brudiu (studenţi).

„PODIŞ”*

Acest sit se găseşte pe una dintre terasele mijlocii ale Bistriţei. Extremitatea terasei fiind secţionată în două de o ravenare adâncă, iar săpăturile efectuându-se pe ambele suprafeţe, acestea au căpătat denumirea de „Podiş A” şi „Podiş B”. În marginea de sud a punctului A, datorită concentrării masive a dovezilor de locuire gravetiană finală, a fost săpată, în campaniile 1956-1958, o suprafaţă de 450 m^2. În punctul B s-au făcut doar două sondaje pe o suprafaţă de 55 m^2, care n-au oferit decât câteva piese aparţinând ultimelor două niveluri. Suprafaţa totală săpată a fost de 505 m^2.

Săpăturile din punctul A constau în zece şanţuri, adâncite în medie până la cca. 2 m; în două cazuri în şanţul I s-au făcut sondaje adâncite până la aproximativ 5 m, fără a se ajunge însă la prundişurile terasei. Până la această adâncime stratigrafia depunerilor geologice se prezintă astfel:

1. sol negru vegetal, gros de 0,12-0,25 m;
2. *loess* galben prăfos, gros de 0,20-0,25 m;
3. sol fosil brun-roşcat, gros de 0,30-0,40 m;
4. *loess* gălbui-roşcat, gros de 1,10-1,20 m;
5. sol fosil roşcat închis, gros de 2,40 m, la baza căruia, pe o adâncime de 0,50 m, se găsesc pietrişuri şi nisipuri de diferite nuanţe depuse lenticular, având o structură încrucişată;
6. strat galben nisipos, gros de 0,50-0,60 m.

În general, s-a mers până la adâncimea de 2 m, pentru că mai jos nu a mai apărut nici o urmă de cultură materială.

Săpăturile au dat la iveală cinci niveluri de locuire paleolitică, concentrate numai în porţiunea de sud-sud-est a terasei „Podiş A”. O stratigrafie arheologică mai precisă ne-a oferit-o caseta nr. 1 (secţiunea 6), unde s-au observat patru niveluri de vetre (fig. 50).

Nivelul I

Conţine câteva vetre cu gropi mici rotunde, pline cu cărbune şi obiecte de piatră cioplită. Pe una dintre vetre s-au găsit oase mici, foarte rău conservate. Un singur os mare, descoperit în apropierea acesteia, aparţinea speciei *Elephas primigenius*.

Inventarul descoperit era constituit din 241 de piese atipice (spărturi, aşchii) şi 90 de piese tipice (fig. 51; 52/1-4).

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care 2 conice	5	5,55
2.	Aşchii lamelare, dintre care 3 retuşate cu retuşe oblice	14	15,55
3.	Lame neretuşate	40	44,45
4.	Lame cu retuşe oblice, dintre care 2 parţial retuşate abrupt	10	11,10
5.	Gratoare pe lame şi aşchii cu partea activă convexă	4	4,45
6.	Burine de tip median şi de unghi, 2 gratoare-burine	17	18,90
	Total	**90**	**100,00**

* Săpăturile de pe această terasă s-au efectuat în anii 1956-1958, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopşor, de către un colectiv format din E. Kovacs, precum şi V. Căpitanu şi M. Brudiu (studenţi), în 1956, Al. Păunescu şi V. Căpitanu în 1957 şi 1958.

Lamele, care în bună parte sunt fragmentare, ating cel mai mare procent. Foarte puține dintre ele sunt retușate (retușe oblice). De remarcat sunt două lame microlitice din menilit, parțial retușate abrupt pe una din laturi. Este un început timid al tehnicii retușei abrupte, ceea ce permite atribuirea nivelului I aurignacianului superior pregravetian.

Se constată un procent destul de ridicat al burinelor. Majoritatea sunt lucrate pe așchii masive de gresie, în afară de patru exemplare de dimensiuni mai mici, dintre care unul este lucrat din silex de Prut.

Procentul cel mai redus îl prezintă gratoarele. De menționat două exemplare duble de tip gratoar-burin. Unele așchii prezintă pe laturile lungi urme vizibile de folosință, iar trei dintre ele sunt retușate pe una sau două laturi, fiind folosite ca racloare.

Materia primă folosită pentru confecționarea pieselor din acest nivel este constituită din: gresie glauconitică silicifiată (56,20%), menilite (35%), șist negru de Audia (4,40%) și silex de Prut (4,40%).

Nivelul II

Era situat stratigrafic, ca și precedentul, în depunerea nr. 4 (gălbui-roșiatică). În caseta nr. 1 a șanțului VI, precum și în șanțul nr. VIII s-au găsit câteva vetre sărace în cărbune. În una dintre ele s-au descoperit oase rău conservate și un molar de cal.

Materialul arheologic constă în 340 de piese atipice și 220 tipice (fig. 52/5-23).

Proporția tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	10	4,55
2.	Așchii lamelare, dintre care 4 cu retușe oblice	74	33,60
3.	Lame neretușate	90	40,90
4.	Lame cu retușe oblice	7	3,20
5.	Lame cu latura teșită abrupt și vârfuri de tip *La Gravette*	12	5,45
6.	Gratoare pe așchii și lame, cu partea activă, de obicei, convexă, în afară de 4 exemplare cu partea activă concavă și un exemplar de tip *à museau*	20	9,10
7.	Burine mediane și de unghi	7	3,20
	Total	**220**	**100,00**

Rezultă că, în afară de așchii și lame neretușate, un loc important îl ocupă gratoarele.

Un grup de unelte deosebit de interesant îl formează lamele cu o latură teșită abrupt și vârfurile de tip *La Gravette*, care erau în nivelul II în proporție de 5,45%. Mai toate piesele de acest fel sunt fragmentare, nedepășind lungimea de 0,03-0,04 m. Un singur exemplar era retușat pe ambele laturi.

Proporția materiei prime folosite era următoarea: menilite – 70,20%, silex de Prut de diferite nuanțe – 19%, șist negru de Audia – 6,30% și gresie glauconitică silicifiată – 4,50%.

Rezultă că în al doilea nivel este crescută frecvența menilitelor și a silexului de Prut în detrimentul gresiei glauconitice, a cărei scădere este sensibilă în acest nivel.

Ținând seama de poziția stratigrafică a descoperirilor și de diferitele tipuri de unelte (începutul microlitizării și utilizarea crescută a silexului de Prut), acest nivel de locuire a fost atribuit gravetianului inferior.

Nivelul III

Este situat la partea superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roşiatică). El cuprinde aproape toată suprafaţa de sud-est a terasei din punctul A şi reprezintă o intensă şi bogată locuire. Această locuire constă în foarte multe vetre, de formă predominant ovală, bogate în cenuşă şi cărbune, precum şi din mari pete de arsură, a căror grosime variază între 0,06-0,12 m. Caracteristica lor constă în aceea că nu conţin nici pietre şi nici gropi mici la interior sau exterior. Pe aceste vetre s-au descoperit multe obiecte de piatră cioplită, precum şi câţiva molari rău conservaţi, de cal.

Materialul arheologic este alcătuit din cca. 1200 de piese, dintre care 289 tipice (fig. 53-54; 55/1-11), restul reprezentând deşeuri de la cioplire (spărturi, aşchii, bolovani sparţi), care atestă că uneltele erau confecţionate pe loc.

Proporţia tipurilor de unelte este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care unele conice, prismatice sau neregulate	20	6,90
2.	Aşchii lamelare, dintre care 2 cu retuşe oblice	9	3,10
3.	Lame neretuşate, dintre care unele prezintă urme de folosinţă	124	42,90
4.	Lame cu retuşe oblice	16	5,55
5.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*	26	9,00
6.	Lamă trunchiată oblic şi retuşată	1	0,35
7.	Lamă cu crestătură, denticulată	1	0,35
8.	Piesă microlitică parţial retuşată pe latura curbă (formă semilunară atipică)	1	0,35
9.	Străpungătoare pe aşchii mici, dintre care unul dublu	2	0,70
10.	Gratoare pe lame sau aşchii de mici dimensiuni, cu partea activă de obicei convexă, dintre care unele de tip *à museau*, cu umăr sau carenate	46	15,90
11.	Burine de unghi pe spărtură, trunchiate oblic, mediane, dintre care unele duble, şi un gratoar-burin	43	14,90
	Total	**289**	**100,00**

O caracteristică generală a acestui nivel o constituie mărirea procentului de unelte microlitice în dauna celor mijlocii şi macrolitice. Utilajul microlitic constă, în principal, în lame, gratoare şi burine. Cel mai mic burin are 1,5 cm. De notat ca unealtă dublă gratoarul-burin. De reţinut, de asemenea, apariţia în acest nivel a unei forme geometrice reprezentată printr-o singură piesă semilunară (atipică).

Procentajul materiei prime din care sunt confecţionate aceste piese este următorul: menilite – 50,50%, silex de Prut de diferite nuanţe – 42%, şist negru de Audia – 3,80% şi gresie glauconitică silicifiată – 3,70%. Se remarcă în acest nivel frecvenţa crescută a silexului de Prut în detrimentul rocilor locale (gresie şi şist).

În concluzie, numărul mare de unelte microlitice şi mijlocii, lucrate – în cea mai mare parte – din menilite şi silex de Prut, precum şi bogăţia gratoarelor şi burinelor permit atribuirea acestui nivel gravetianului mijlociu. El prezintă analogii cu nivelul IV de la Bistricioara-„Lutărie".

Nivelul IV

Din punct de vedere stratigrafic, se situează la limita superioară a depunerii nr. 4 (gălbui-roşcată), unele piese pătrunzând chiar la partea inferioară a depunerii nr. 3 (brun-roşcată). Acesta cuprindea câteva vetre mici neamenajate şi pete de arsură. Ca faună, era prezent numai calul.

În ceea ce priveşte materialul din piatră cioplită, nu s-a constatat nici o diferenţă esenţială faţă de nivelul III. Avem de-a face cu aceeaşi tehnică şi aceleaşi tipuri de unelte. Dar nivelul IV este mult mai sărac în obiecte de piatră cioplită, el întinzându-se pe o suprafaţă relativ mică, situată în partea de sud-est şi sud-vest a terasei.

Inventarul este constituit din 237 de piese atipice (spărturi, aşchii) şi 128 de piese tipice (fig. 55/12-23; 56).

Proporţia acestora este următoarea:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee	14	10,95
2.	Aşchii lamelare, dintre care 3 cu retuşe oblice	7	5,45
3.	Lame neretuşate	57	44,55
4.	Lame cu retuşe oblice	12	9,35
5.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*	15	11,70
6.	Lamă trunchiată oblic şi retuşată	1	0,80
7.	Gratoare pe aşchii şi lame, cu partea activă convexă	13	10,15
8.	Burine: mediane, de unghi simple şi 5 duble, un gratoar-burin	9	7,05
	Total	**128**	**100,00**

Materia primă folosită la confecţionarea uneltelor constă în: menilite (55,60%), silex de Prut de diferite nuanţe (35,10%), şist negru de Audia (6,20%) şi gresie glauconitică silicifiată (3,10%). Aceste cifre arată predominarea menilitelor şi a silexului de Prut, ultimul într-un procentaj uşor inferior (cca. 8%) faţă de acela din nivelul III. În schimb, proporţia rocilor locale (gresie şi şist) este superioară cu 1,80% faţă de aceea a nivelului precedent, fără să depăşească cifra de 9,30%.

Pe baza acestor observaţii de ordin stratigrafic şi tipologic, concluzionăm că nivelul IV prezintă similitudini cu nivelul V de la Bistricioara-„Lutărie", fapt care permite să fie atribuit gravetianului superior.

Nivelul V

Ca şi în alte aşezări ale bazinului Ceahlău, el este situat în depunerea geologică nr. 2 (galbenă prăfoasă), unele piese pătrunzând chiar la limita superioară a depunerii 3 (brun-roşcată), în timp ce altele se întâlnesc până în depunerea nr. 1 (neagră vegetală).

Această locuire este cea mai bogată dintre toate cele descoperite aici. Ea se întindea pe mari suprafeţe, atât în partea de sud-est a terasei (punctul A), cât şi în cea de sud-vest (punctul B). Nu au fost descoperite vetre, pete de arsură şi resturi osoase.

Utilajul litic tipic (fig. 57-60) este repartizat după cum urmează:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee conice şi prismatice, dintre care 3 cu retuşe oblice, ce puteau fi utilizate ca gratoare	25	2,75
2.	Aşchii, dintre care unele lamelare, cu retuşe oblice şi neretuşate	30	3,33
3.	Lame neretuşate	511	56,80
4.	Lame cu retuşe oblice	70	7,80
5.	Lame trunchiate oblic şi retuşate	6	0,67
6.	Lame denticulate	3	0,33

7.	Lame carenate	6	0,67
8.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*	137	15,20
9.	Străpungătoare, dintre care 2 gratoare-străpungătoare	5	0,55
10.	Gratoare pe lame şi aşchii, majoritatea cu partea activă convexă, unele cu partea activă oblică sau concavă; deosebindu-se următoarele tipuri: *à museau* (8), discoidale (3) şi duble (8)	83	9,20
11.	Burine: de unghi (pe spărtură sau pe marginea trunchiată oblic), mediane, unul nucleiform şi 2 duble	24	2,70
	Total	**900**	**100,00**

În afara numărului mare de lame neretuşate, această statistică arată locul important ocupat de lamele cu latura teşită abrupt şi vârfurile de tip *La Gravette*, care ating un procentaj de 15,20%. De asemenea, trebuie menţionată şi apariţia uneltei duble de tip gratoar-străpungător, formă necunoscută până acum în nivelurile gravetiene din bazinul Ceahlăului. Totodată, merită să fie reţinută prezenţa nucleelor care au servit ca gratoare. În ceea ce priveşte burinele, se remarcă o uşoară scădere a numărului lor în raport cu nivelul gravetian superior subiacent.

Ca dimensiuni, majoritatea pieselor sunt microlitice (47%) sau mijlocii (46,10%), uneltele macrolitice fiind într-un procentaj redus (6,90%). Cea mai mare piesă este o lamă cu lungimea de 16,50 m.

În ceea ce priveşte materia primă folosită pentru confecţionarea uneltelor se constată următorul procentaj: menilite – 45,40%, silex de Prut de diferite nuanţe – 42,60%, şist negru de Audia – 5,80%, gresie glauconitică silicifiată şi alte roci silicioase – 6,20%. Deci, a crescut folosirea silexului de Prut în comparaţie cu alte roci. S-au descoperit şi câteva bucăţi mici de hematit.

În concluzie, pe baza observaţiilor de ordin stratigrafic şi tipologic, se poate afirma că nivelul V aparţine gravetianului final. Se constată, aşa cum s-a subliniat, o creştere a utilajului macrolitic şi de dimensiuni mijlocii, confecţionat, în mare parte, din menilite şi silex de Prut. Această ultimă locuire de la „Podiş" prezintă similitudini cu aceea din nivelul V a gravetianului final de la „Dârţu".

Aşezarea de la „Podiş", ca şi celelalte situri din bazinul Ceahlăului (Bistricioara-„Lutărie"), constituie un jalon de primă importanţă pentru cunoaşterea etapelor evoluţiei gravetiene, etape care s-au succedat şi au fost relevate nu numai în valea Bistriţei, ci şi în toată Moldova.

„SCAUNE"*

Primele cercetări din acest punct, limitate la un mic sondaj, au fost efectuate în 1956. În anii următori, 1957 şi 1958, acestea au cunoscut o extensie mai mare, suprafaţa săpată atingând 710 m^2.

Poiana numită „La Scaune" este situată la cca. 2 km spre sud-vest de vârful Ocolaşul Mare al Masivului Ceahlău. În această poiană se întâlnesc nu mai puţin de patru poteci. Una vine dinspre Gura Martinului spre Pescărie, către „Fundul" (izvoarele pârâului

* Un mic sondaj de verificare a fost făcut în punctul „La Scaune" în noiembrie 1956 de către N. Zaharia. Săpături în acest punct au fost efectuate, în 1957-1958, de către C.S. Nicolăescu-Plopşor, ajutat de un colectiv alcătuit din E. Kovacs şi D. Tudorache, în 1957, şi din L. Roşu şi Fl. Mogoşanu, în 1958.

Schitul). Toate cărările care se angajează în lungul acestui pârâu se îmbină mai jos, în poiana numită „La Hăineală", ca de aici să răspundă sus la „Scaune". Nu trebuie pierdut din vedere faptul că, prin valea Bistriței, aceste cărări fac legătura cu drumurile care vin de la Bistricioara, susul Bistriței și Gura Largului. Altă cărare vine aici dinspre Tulgheș, Prisăcani și Pintic, ducând la Bâtca Savului și la Obcina Lacului. O a treia cărare vine dinspre Bicazul Ardelean, prin Poiana Mărului, valea Jidanului, valea Bistriței, Gura Lacului și Poienița Bistrei. O a patra cărare coboară aici de la Dochia, prin vârful Jghiabului lui Vodă, fața Stănilelor, Stănile și Curmătura Stănilelor.

Situată la încrucișarea acestor cărări, această poiană, destul de largă, de la „Scaune" reprezintă un loc propice pentru stabilirea de stâne de când Ceahlăul a devenit loc de pășune. Trebuie ținut seama de faptul că în urma defrișărilor și datorită abundentelor precipitații atmosferice, poiana înaltă de la „Scaune" a provocat puternice acțiuni de denudare prin șiroire. Acestea au fost favorizate de relieful în formă de șa, care înlesnește această acțiune și revarsă pe amândouă laturile surplusul de apă pe care nu-l absoarbe pământul, antrenând la vale, an de an, câte puțin din solul format aici la adăpostul pădurii. În fine, este important de notat că ansamblul acestor acțiuni naturale sau artificiale, antropogene (instalarea stânelor și a strungilor, săparea în sol în scopul obținerii siliciului necesar pentru aprinderea focului etc.), au contribuit la deranjarea, în mare măsură, a poienii, dar au putut fi totuși detectate și anumite porțiuni nederanjate.

Astfel, din punct de vedere stratigrafic, prin săpăturile efectuate s-a constatat următoarea succesiune a depunerilor geologice:

1. flișul carpatic[74] în dezagregare, peste care se așterne un sol galben închis cu multe spărturi de gresie friabilă; solul acesta este, fără îndoială, rezultatul dezintegrărilor periglaciare ale flișului, prin repetarea continuă a înghețului și a dezghețului anual, iar bolovanii de gresie sunt rezultatul dislocării lor de către rădăcinile de copaci; acest strat, datorită acțiunilor mai vechi de pantă, nu are o grosime uniformă, fiind mai subțire pe coama șeii și mai gros pe pante;
2. sol de culoare galben deschis, prăfos, cu granulometrie fină, situat deasupra solului steril, cu grosime variabilă, mai mare pe coama șeii și mai mică pe pante, atingând uneori 0,40 m;
3. sol negru vegetal, situat peste depunerea galbenă prăfoasă, cu grosimea de 0,05-0,10 m.

Deși unele obiecte arheologice, datorită acțiunilor de deflație prin șiroire și acțiunilor antropogene amintite, apar chiar la suprafață, în solul vegetal, adevăratul purtător al dovezilor de cultură materială o constituie partea superioară a depunerii nr. 2 (galbenă prăfoasă).

Grosimea nivelului propriu-zis este mică, de numai 20 cm, și tipologic ne aflăm, fără îndoială, în fața unei singure asociații de forme de unelte ilustrată prin cca. 1400 de piese, dintre care majoritatea atipice (bulgări întregi sau sparți, nuclee epuizate, spărturi și așchii de la decorticare), prin care se atestă că așezarea de la „Scaune" este o adevărată așezare-atelier.

Nucleele sunt, în general, de dimensiuni obișnuite, variind între 3 și 11 cm. Negativele desprinderilor sunt pe o singură față. Majoritatea au planul de lovire oblic, dar sunt și piese la care acesta este drept. Sunt, însă, și nuclee cu două planuri de lovire, la care desprinderile de lame au avut loc în mod alternativ. Uneori persistă, încă, ganga. Prin forma lor și retușele pe care le prezintă pe muchia planului de lovire, unele nuclee au putut servi

[74] Este vorba de straturi zise de Sinaia, care conțin marne calcaroase alternând cu gresii calcaroase, marne și urme de calcită albă aparținând cretacicului inferior de tip Valanginian-Hanteţivian (vezi și I. Băncilă, *Geologia Carpaților Orientali*, București, 1958, p. 169-176).

ca gratoare. Cel mai mare procentaj îl au aşchiile şi lamele neretuşate. Unele prezintă retuşe fine de la întrebuinţare, în timp ce altele au putut fi folosite ca răzuitoare.

Piesele tipice (fig. 61-69) sunt şi ele destul de numeroase. Procentajul acestora este următorul:

Nr. crt.	Tipuri de unelte	Nr. piese	Procentajul (%)
1.	Nuclee, dintre care unele prismatice şi conice, iar altele au putut fi folosite ca gratoare	105	8,40
2.	Lame neretuşate	817	65,35
3.	Lame cu retuşe oblice	60	4,80
4.	Lame cu latura teşită abrupt şi vârfuri de tip *La Gravette*	31	2,50
5.	Lame trunchiate oblic şi retuşate	10	0,80
6.	Lame cu scobitură	8	0,65
7.	Vârf cu latura arcuită, retuşată abrupt, asemănător tipului azilian	1	0,08
8.	Semilună fragmentară	1	0,08
9.	Vârfuri de săgeată cu peduncul	45	3,60
10.	Gratoare pe lame şi aşchii, cu partea activă, în general, convexă, unele înalte cu partea activă oblică, dreaptă, sau de tip *à museau*, duble (12) şi rotunde (15)	150	12,00
11.	Burine de tip median şi de unghi pe spărtură sau pe o margine trunchiată şi retuşată, duble (3) şi un gratoar-burin	22	1,75
	Total	**1250**	**100,00**

Lamele cu latura teşită abrupt şi vârfurile de tip *La Gravette* sunt de dimensiuni microlitice sau mijlocii şi în proporţie destul de redusă (2,48%). Gratoarele, în număr destul de ridicat, reprezintă – ca şi burinele – tipurile obişnuite, identice acelora din gravetian. S-a descoperit o singură unealtă dublă: un gratoar-burin. O formă rară de unealtă este vârful asemănător tipului azilian şi piesa semilunară.

Dar, dintre toate piesele tipice, cel mai mare interes îl prezintă, desigur, vârfurile de săgeată pedunculate. Acesta constituie elementul cel mai caracteristic şi mai relevant pentru cultura swideriană. Deşi la prima vedere toate vârfurile de acest fel par să aparţină unuia şi aceluiaşi tip, totuşi, o analiză minuţioasă permite să se distingă mai multe variante. O primă caracteristică este aceea că toate sunt obţinute din lame. Acestea trebuiau să fie drepte, fără curbură şi, pe cât posibil, terminate într-un vârf ascuţit, formă care putea fi obţinută prin retuşarea unei singure laturi în scopul realizării unui vârf ascuţit. Una dintre laturi, indiferent care, rămânea tăioasă, fără cea mai mică retuşă. Cealaltă era retuşată pe toată lungimea ei sau numai la vârf. În secţiune lamele alese pentru a fi transformate în vârfuri sunt triunghiulare sau trapezoidale. Din examinarea lamelor, prezentând un început de lucru în scopul transformării lor în săgeţi, rezultă că prima operaţie, şi în acelaşi timp cea mai dificilă, era obţinerea pedunculului. Cel mai adesea, acesta era obţinut prin retuşe *en biseau* ventro-dorsale, mergând progresiv de la latura lamei spre vârf sau suprafaţa mediană dorsală. Unele piese prezintă un început de retuşe unilaterale, sau chiar bilaterale, în scopul obţinerii pedunculului. În prima fază a lucrului se practica retuşa dorso-ventrală. Toate aceste vârfuri de săgeată nu puteau fi realizate decât cu ajutorul unui obiect de os. Prezenţa vârfurilor cu pedunculul lipsă, ca şi a câtorva peduncule izolate, atestă că operaţia inversă – obţinerea pedunculului la sfârşit – era destul de frecventă. Majoritatea vârfurilor sunt simetrice: dacă se trage o linie de la vârful triunghiului la cel al pedunculului, piesa se împarte în două părţi

egale. Pe fața ventrală a pedunculului, către vârful lui, se remarcă, de obicei, câteva retușe mici de suprafață. De notat și existența pieselor (care pot fi considerate din a doua grupă) asimetrice, al căror vârf este situat la dreapta sau la stânga liniei mediane a pedunculului.

Materia primă care a servit la confecționarea pieselor este reprezentată, în primul rând, de silexul cenușiu închis sau deschis, sticlos (probabil extras din Masivul Harghita-Căliman) și de menilite. Într-o slabă măsură, se constată și folosirea gresiei glauconitice silicifiate, a șistului negru de Audia și a altor roci, dintre care unele par să provină din „Polița Cremenișului"*. De menționat că nu se întâlnește nici o piesă confecționată din silex alb-albăstrui de Prut.

Ca mărime, majoritatea pieselor tipice sunt de dimensiuni mijlocii (52%), urmate de piese microlitice (43%) și macrolitice (5%).

De asemenea, s-au descoperit la „Scaune" bucăți, relativ numeroase, de hematit, materie folosită de locuitorii așezării pentru înfrumusețarea corpului.

În ceea ce privește fauna, nu a fost descoperit nici un os, datorită puternicei acidități a solului, care a corodat totul. De asemenea, nu au fost relevate resturi de vetre, ci numai câteva vagi urme de cărbune, imposibil de determinat.

În concluzie, tot complexul descoperit la „Scaune" aparține, cum deja am arătat, culturii swideriene sau pludiene (mazoviene), cultură epipaleolitică bine cunoscută din nord-nord-estul Europei. Cronologic, ne găsim la sfârșitul ultimului glaciar și la începutul holocenului. Așezarea de la „Scaune" și, alături de ea, aceea descoperită ulterior la „Bardosu"-Bicaz Chei reprezintă, în stadiul actual al cercetărilor, singurele așezări din România în care au apărut vestigii de locuire aparținând culturii swideriene.

„SCHITIȘOR"**

În depunerea galbenă prăfoasă de sub solul vegetal s-au găsit patru așchii de menilit, precum și un gratoar pe lamă de silex, toate piesele aparținând gravetianului final.

c) GRINȚIEȘ – „FRASINU"***

Prin cercetările efectuate în afara zonei lacului de acumulare s-a urmărit aria de răspândire a culturilor paleolitice pe văile afluenților Bistriței. Astfel, pe teritoriul comunei Grințieș, în punctul „Frasinu", la confluența pârâului Grințieș cu râul Bistricioara, s-au descoperit câteva vestigii paleolitice pe terasa superioară și cea mijlocie.

Pentru obținerea unor observații stratigrafice s-au făcut cinci taluzări în lutăria situată în marginea de sud a terasei inferioare, precum și două sondaje pe terasa mijlocie.

Pe terasa inferioară s-au putut deosebi următoarele depuneri geologice:

1. sol negru vegetal de 0,10-0,15 m grosime;

---

* Pe locul numit „Polița Cremenișului", la cca. 1500 m de versantul estic al Masivului Ceahlău, în 1957, s-au efectuat sondaje, sub conducerea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, de către V. Căpitanu și M. Brudiu (studenți). Cu acest prilej, într-o uriașă lentilă de calcar recifal, s-au găsit bulgări, spărturi și așchii naturale de silex și numai câteva așchii și, chiar, două fragmente de lame de silex. În schimb, nu s-a găsit nici o piesă caracteristică pe baza căreia să se poată vorbi de epoca în care „Polița Cremenișului" a putut servi ca loc de aprovizionare cu materie primă. În această privință, săpăturile de la „Scaune" au dovedit că silexul de slabă calitate de la „Polița Cremenișului" a putut fi folosit și în această stațiune.

** Săpături executate de Gh. Diaconu și N. Constantinescu, cercetători la Institutul de Arheologie din București, și E. Zaharia, din Iași.

*** Taluzări și sondaje efectuate în 1958 de Fl. Mogoșanu, cercetător la Institutul de Arheologie din București.

2. *loess* galben prăfos de 0,15-0,20 m grosime;
3. sol fosil brun-roşcat de 0,25-0,40 m grosime;
4. *loess* gălbui-roşcat de 0,60-0,80 m grosime, în cadrul căruia se observă o sedimentare ritmică, groasă de 0,30 m;
5. *loess* roşcat închis de 1,10-1,20 m grosime;
6. *loess* cenuşiu calcaros de 0,70-0,80 m grosime.

În partea superioară a *loess*-ului gălbui-roşcat, deasupra sedimentării ritmice, la o adâncime de 0,95 m au apărut o aşchie de menilit, care păstrează parţial crusta, şi o lamă de silex de Prut cu câteva retuşe la vârf, ceea ce indică folosirea ei ca gratoar.

În schimb, la adâncimea de 2,80-3 m, la baza depunerilor cenuşii calcaroase, la niveluri diferite, au apărut două vetre bogate în cenuşă şi cărbune, de formă ovală şi cu suprafaţa de 1,50 m^2. De pe vatra primului nivel s-au recoltat următoarele piese: trei lame, dintre care două de silex cenuşiu şi una de şist negru de Audia, un gratoar pe capăt de lamă subţire de silex de Prut, lucrat prin retuşe fine abrupte, precum şi un bulgăre şi o aşchie care păstrează urme puternice de trecere prin foc. Tot din acest nivel de vatră au fost culese câteva fragmente de oase calcinate nedeterminabile. Vatra din cel de-al doilea nivel, cu toate că este mai groasă şi mai bogată în cărbune, nu a oferit decât o singură lamă tipică, lucrată din gresie.

Puţinul material arheologic recoltat de pe terasa inferioară „Frasinu" îngăduie, totuşi, să se facă o încadrare culturală şi geocronologică a acestei aşezări. Avându-se în vedere stratigrafia aşezărilor paleolitice de la Ceahlău, se pot încadra astfel: a) primul nivel, prin situaţia stratigrafică, precum şi prin materia primă din care sunt lucrate uneltele, a fost atribuit aurignacianului mijlociu; b) al doilea nivel a fost atribuit aurignacianului superior post-gravetian; c) al treilea nivel a fost atribuit gravetianului inferior.

Sondajele de pe terasa inferioară au documentat o locuire sporadică, datând din gravetianul final, atestată numai prin două gratoare (unul întreg şi altul fragmentar), obţinute pe spărturi de lamă cu partea activă larg convexă.

d) SECU – „CURTEA BOULUI"*

În acest punct au fost efectuate două sondaje.

Primul, executat în depunerea galbenă prăfoasă, nu a oferit decât şase piese (nuclee, aşchii, lame), confecţionate din menilite, silex de Prut şi şist negru de Audia, care – prin poziţia lor stratigrafică – au fost atribuite gravetianului final.

În urma celui de-al doilea sondaj s-au recoltat 14 piese (aşchii, lame şi un burin) de menilite, silex de Prut şi gresie glauconitică silicifiată, care – din punct de vedere stratigrafic şi tipologic – aparţin gravetianului superior.

e) CÂTEVA OBSERVAŢII GEOLOGICO – GEOMORFOLOGICE PRIVITOARE LA SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA CEAHLĂU-BICAZ

În zilele de 26-31 septembrie 1958, la invitaţia conducerii şantierului arheologic de la Ceahlău-Bicaz, am efectuat câteva observaţii de ordin geologico-geomorfologic la săpăturile executate în mai multe puncte.

---

* Sondaje efectuate de către studentul V. Căpitanu în 1957.

Problemele urmărite se referă la stratigrafia şi litologia depozitelor cuaternare, la procesele morfeclimatice-periglaciare din această regiune, ce apar pe terasele şi conurile de dejecţie din valea Bistriţei.

Punctele de observaţii au fost următoarele:
1. săpătura de la punctul „Podiş" şi valea Izvorului, din sud;
2. profilele din stânga pârâului Schitu;
3. săpăturile de la punctul „Bofu";
4. profilul de la şoseaua în construcţie;
5. săpătura din punctul „Gura Bistricioarei";
6. profilul de la punctul „Lutărie".

1. Săpătura de la punctul „Podiş" şi valea Izvorului, din sud

Este situată pe fruntea unui imens con de dejecţie creat de pârâul Schitu (fig. 70/1).

Analiza profilului geologic ce apare în valea torenţială din sudul săpăturii ne-a dus la stabilirea următoarelor orizonturi:

a) Orizontul superior

Este reprezentat printr-un deluviu gălbui-roşcat, cu pete verzi şi albăstrui, pe care se dezvoltă un sol cenuşiu. Grosimea acestui orizont argilo-nisipos este de 0,50-0,60 m.

b) Orizontul mijlociu

Este reprezentat prin pietrişuri mărunte, foarte alterate, prinse în masa nisipoasă roşcată, ce constituie un orizont de tranziţie spre cel din bază. Pietrişurile sunt şi ele colorate în roşu, fapt care întăreşte şi mai mult părerea în legătură cu geneza deluvială a orizontului superior cu o grosime de 1-1,50 m.

c) Orizontul inferior

Este reprezentat de pietrişuri şi bolovănişuri amestecate cu nisipuri roşcate. Orientarea blocurilor este pe direcţia torentului (nord-vest – sud-est), ceea ce confirmă prezenţa conului de dejecţie.

Alterarea pietrişurilor şi bolovănişurilor este destul de vizibilă, ceea ce constituie un indiciu asupra vechimii lor. Spre fruntea conului de dejecţie, acolo unde sunt săpăturile, se dezvoltă un orizont gălbui, imediat sub sol şi deasupra orizontului roşu. Acest orizont gălbui se îngroaşă odată cu creşterea înclinării pantei. Sub raport genetic, şi acest orizont reprezintă un deluviu fin, argilo-nisipos, cu pete cenuşii şi albăstrui.

În legătură cu prezenţa deluviului, trebuie precizat că el s-a format pe seama spălării depozitelor precuaternare, de unde a rezultat coloraţia diferită a acestora.

Săpăturile din punctul „Podiş" sunt executate în deluviul gălbui, care la partea superioară este erodat şi prezintă, din loc în loc, şi blocuri nerulate (grohotişuri). În profilele săpăturilor se observă un început slab de formare a buzunarelor şi crăpăturilor periglaciare, cu orientări diferite, predominante fiind cele verticale.

2. Profilele din stânga pârâului Schitu

În partea de nord a localităţii Ceahlău se află valea pârâului Schitu, care prezintă pe partea stângă terase foarte bine exprimate morfologic şi structural (fig. 70/2-3). În terasa de 8-10 m, la partea superioară a pietrişurilor şi nisipurilor, cu lentile de de argile şi nisipuri

(cu structură torenţială) – chiar sub orizontul de sol – apar câteva fenomene de crioturbaţie, mici ondulări, sub forma unor injecţii şi plicaţii. Acestea ies în evidenţă în urma unei analize foarte atente a modului de aşezare şi orientare a pietrişurilor, ca şi din analiza gradului diferit de alterare al orizonturilor de nisipuri şi pietrişuri.

Orientarea longitudinală şi sortarea pietrişurilor mai mari din orizontul superior, diferită de cea a orizontului din bază (unde predomină stratificaţia torenţială), constituie prima dovadă a fenomenului de crioturbaţie. A doua dovadă o constituie alterarea accentuată a întregului orizont superior de pietrişuri şi transformarea lui treptată, prin procesul de solificare, într-o argilă nisipoasă gălbuie.

Geneza periglaciară a acestor fenomene este neîndoielnică şi ea constituie un argument în plus asupra schimbărilor climatice care au avut loc aici în Pleistocenul superior.

3. Săpăturile de la punctul „Bofu"

Au fost efectuate pe adâncimi mult mai mari (4-6 m), numai în depozite deluviale, în general gălbui, şi scot la iveală fenomene periglaciare foarte interesante din punct de vedere geologic şi morfoclimatic (fig. 70/4-5). Aici problema buzunarelor şi a umpluturilor de tipul pungilor de gheaţă este cât se poate de clară.

Dacă restul săpăturilor lasă cercetătorului, la primul contact, unele urme de îndoială, şi chiar semne de întrebare, cea de la „Bofu" este foarte convingătoare sub toate raporturile. După părerea noastră, aici este vorba tot de o pătură de depozite deluviale care acoperă orizontul de pietrişuri, dar cu grosimi mai mari ca în celelalte părţi.

Aceasta reprezintă un deluviu fin, argilo-nisipos, rezultat din spălarea în suprafaţă a rocilor de bază, situate mai în amonte. Culoarea diferită, gălbui-roşcată şi cu pete verzui-albăstrui, confirmă acest punct de vedere.

Caracterul de acumulare ritmică este mai puţin evident aici. Mult mai importantă este, însă, prezenţa fenomenelor periglaciare, de tip buzunare sau pungi, cu vârfurile rotunjite, unele continui, iar altele discontinui.

La prima analiză atentă a acestor pungi se desprinde, în primul rând, faptul că ele încep, de obicei, sub orizontul de sol actual, la cca. 30-40 cm adâncime şi, în al doilea, că orizontul din care s-a făcut umplerea pungilor nu este clar. De aici rezultă că el ar fi putut fi erodat, fiind mult schimbat de procesele pedo-diagenetice ulterioare.

Faptul că umplutura pungilor este formată dintr-o argilă nisipoasă cu pete verzui-albăstrui, ne indică faptul că ea a fost adusă prin procesul de solifluxiune din timpul unei faze interglaciare, mai calde.

Întreaga cuvertură argilo-lutoasă sau nisipoasă este permeabilă, fapt care explică prezenţa unei circulaţii verticale a apelor de infiltraţie şi, ca urmare, prezenţa oxizilor de fier în lungul buzunarelor periglaciare. Prezenţa acestui depozit deluvial explică, de asemenea, pungile separate (izolate), fără forma unei pene, ca rezultate ale regrupării gheţii, care au luat naştere în acest sol, saturat cu apă, la începutul fazei de îngheţ

Din modul de umplere al golurilor lăsate de penele de gheaţă deducem că acest proces s-a produs lent, pe măsura măririi stratului superior dezgheţat.

Predominant la „Bofu" este procesul de fisuri unghiulare pe direcţie verticală, caracteristic rocilor uniforme şi compacte sub raport litologic (luto-argiloase). De aici rezultă şi dezvoltarea foarte redusă sau, chiar, lipsa proceselor de involuţie.

Forma şi dimensiunile buzunarelor sunt foarte variate atât ca lungime şi grosime, cât şi ca orientare pe verticală.

4. Profilul de la şoseaua în construcţie

Acesta vine în completarea datelor morfoclimatice de la „Bofu". El a fost efectuat la sud-vest de satul Bistricioara (pe partea dreaptă a văii Bistriţei), pe versantul ce domină terasele (fig. 71/1).

Aici, pe 3 m adâncime, apare unul dintre cele mai interesante profile geologice ce se poate vedea în depozitele deluviale din zona flişului. Se observă, mai mult ca oriunde, caracterul ritmic al depozitelor fine de pantă.

Cele două orizonturi roşii (superior şi inferior) sunt separate printr-un alt orizont vineţiu-gălbui, toate având şi mici intercalaţii de alte culori. Este un fel de „toboş-tort" din care se vede caracterul ritmic şi neregulat al acumulărilor rezultate din spălarea orizonturilor precuaternare din amonte.

În afară de această acumulare ritmică foarte evidentă, aici apare şi cea mai mare, mai clară şi mai frumoasă umplutură a unui buzunar de tip periglaciar (fig. 71/4). Aceasta începe la partea inferioară a solului, în orizontul superior (roşu-vineţiu-verzui), şi străbate celelalte două orizonturi (mijlociu şi inferior) pe o distanţă de 1,30 m. Materialul de umplutură este mai diferit decât cel din orizontul mijlociu şi inferior, dar foarte apropiat de cel al orizontului superior.

În afară de caracterul solifluidal al orizontului superior, aici mai apar mici deranjamente la partea superioară a orizontului inferior, care pot fi interpretate ca slabe alunecări sau involuţii.

Prezenţa buzunarelor de tip pană constituie un reper morfoclimatic, care are importanţă sub raport stratigrafic.

5. Săpătura din punctul „Gura Bistricioarei"

Prezintă caractere litologice asemănătoare cu cea de la „Lutărie", adică un depozit luto-argilos identic cu depozitele *loess*-oide prăfoase. Sub raport morfoclimatic nu este nimic deosebit.

6. Profilul de la punctul „Lutărie"

Acesta apare într-o deschidere naturală (în curtea locuitorului Pistroaia) pe un bot de deal cu pante deluviale (fig. 71/2) şi este deosebit de interesant. Aici se desprind trei mari complexe: cel superior, situat deasupra primului orizont de sol fosil; cel intermediar, *loess*-oid şi cel inferior, argilos şi cu blocuri, separat de cel *loess*-oid printr-o discordanţă.

Caracterul de vechi alunecări – solifluxiuni cu blocuri – din complexul inferior este foarte evident, fapt care ne determină să-l socotim periglaciar. Până la acumularea depozitului *loess*-oid, pe orizontul inferior s-a dezvoltat un vechi relief, fapt dovedit de prezenţa discordanţei semnalate.

Din cele prezentate anterior, pe baza profilelor descrise, rezultă că prezenţa proceselor periglaciare este evidentă şi ea îmbracă mai multe aspecte: crioturbaţii în depozitele de terasă; buzunare-pungi cu umpluturi solifluidale în depozitele luto-argiloase deluviale; solifluxiuni cu blocuri în depozitele argiloase; acumulări deluviale ritmice etc.

În fine, problema cea mai dificilă, pe care o punem sub formă ipotetică, este aceea a cronologiei Pleistocenului superior – problemă care îi interesează foarte mult pe arheologi. Rezolvarea acesteia este destul de dificilă, deoarece în toate deschiderile apare în evidenţă, peste tot, caracterul deluvial al depozitelor luto-argiloase.

După câte se pare, întreaga schemă a acestor depozite deluviale se referă numai la faza würmiană. Ea poate fi concepută astfel:
1. solul actual – Holocen-Würm III;
2. orizontul gălbui, pătat, solifluidal – Würm III-II;
3. orizontul gălbui cu pene – Würm II;
4. orizontul roșcat – Würm II-I;
5. orizontul inferior – Würm I.

Este posibil ca și crioturbațiile din depozitele de terasă și penele să se fi format în timpul fazei glaciare Würm II, iar solifluxiunile din baza profilului de la „Lutărie" să fie mai vechi (probabil din interglaciarul Würm II-I).

Determinările de fosile și analizele mecanice ce se vor efectua vor duce, desigur, la mai multe precizări.

f) FAUNA SITURILOR PALEOLITICE DE LA CEAHLĂU

În comparație cu impresionanta cantitate de material arheologic descoperit în siturile paleolitice din zona Bicaz, resturile faunistice se găsesc într-o stare de inferioritate netă. Asociația de specii este săracă și piesele din scheletele care aparțin acestora nu sunt prea numeroase. Multe piese sunt indeterminabile datorită spargerii oaselor în fragmente mici, la care se adaugă efectul coroziv al solului prea acid (mai ales la „Dârțu"). Pe de altă parte, acelea care nu au suferit astfel de influențe nefavorabile reprezintă, în general, părți puțin specifice sau cu totul insuficiente ale scheletului, ceea ce explică – într-un fel – caracterul șovăitor al determinărilor.

„Dârțu"

Pe o suprafață săpată de 461 m^2, în această așezare fosilele erau repartizate între 1,30-1,90 m adâncime, corespunzând – din punct de vedere cultural – celor două niveluri ale aurignacianului mijlociu. Împrăștiate pe toată suprafața sitului, ele erau mai concentrate în interiorul vetrelor.

Încercarea de a atribui aceste resturi lui *Bos primigenius*[75] nu ni se pare astăzi suficient de întemeiată. Un fragment distal, destul de redus, de metacarp prezintă caractere care amintesc bizonul[76] (lărgimea distală maximă este de 73 mm) (fig. 72). Cu toate că limita epifiză-diafiză pare complet osificată, osul prezintă, fără îndoială, indicii de tinerețe (grosimea foarte redusă a pereților, spongioasă, cu tramă foarte slabă). Din acest punct de vedere, trebuie notat că în timpul stadiilor preadulte metapodele bourului pot avea caracter evident de bizon[77].

Cei 13 molari superiori sunt mai lungi decât lați, stratul de smalț este destul de subțire; toate colonetele vestibulare sunt la fel de dezvoltate; pereții laterali sunt plani sau ușor concavi; suprafața de masticație este mai largă decât baza coroanei; cele două jumătăți de molari nu permit să se presupună o compactitate foarte pronunțată.

---

[75] C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., *op. cit.*, p. 37-41.
[76] E. Scherz, *Zur Untersuchung von Bison priscus und Bos primigenius an Metapodien und Astragalus*, în *Senckenbergiana*, 18, 1-2, 1936, p. 37-69.
[77] Observația aparține autorului, pe serii de bouri neolitici.

Caracterul de legătură mai strânsă între cele două jumătăţi (*innigere Verbindung*)[78] este mai puţin pregnantă la molarii inferiori. Coloanele interne ale acestora din urmă sunt cilindrice, iar cele externe, destul de regulat, semilunare; colonetele acestora sunt simple; gradul de dezvoltare al pliurilor laterale descreşte odată cu uzura; învelişul de smalţ este întotdeauna foarte simplu.

Maxilarele prezentau, mai curând, caracteristicile dentiţiei de *Bos*[79].

Referitor la molarul nr. 3, un şanţ lingnal puternic separă talonida coloanei mediane pe aproape toată înălţimea coroanei; peretele lingnal al talonidei este aproape plan (fig. 73/a); tendinţa de strâmbare a talonidei către partea vestibulară este slab indicată pe un singur exemplar (fig. 73/b-c); totuşi, văzută din profil, talonida are totdeauna tendinţa de a se ridica, dar fără să atingă deodată înălţimea maximă a dintelui[80].

Bistricioara-„Lutărie"

Resturi de bovidee se aflau nu numai în nivelul aurignacianului mijlociu din acest sit, dar şi în nivelul pregravetian. Un premolar nr. 4 izolat a fost găsit în stratul gravetianului inferior oriental. În total 16 piese, care – din păcate – nu sunt mai semnificative decât acelea de la „Dârţu". Conform datelor lui V.I. Bibikova[81], indicele lungime/lăţime a unui capitato-trapezoidal fiind egal cu 93,7 (lungimea – 45 mm, lăţimea – 48 mm) şi, deci, depăşind valoarea 90, ar corespunde lui *Bison*. După reprezentarea lui Stampfli, marginea anterioară, mai dulce, ar aminti de *Bos*[82]. Din lipsă de material comparativ am fost în imposibilitatea de a aprecia gradul de ondulare al suprafeţei proximale.

În aceeaşi staţiune, *Equus caballus fossilis* este reprezentat prin 14 molari izolaţi, descoperiţi în stratul aurignacian superior şi în primele trei niveluri ale gravetianului oriental. Marea majoritate a acestor dinţi sunt de vârstă tânără.

Rangifer sp. este atestat în acest sit din gravetianul inferior oriental printr-un fragment de corn căzut (fig. 74). Baza cornului are o formă elipsoidală (perimetrul rozetei – 74 mm, diametrul mare – 61 mm, diametrul mic – 51 mm). La 30 mm de la baza cornului se desparte prima ramificaţie, iar a doua la 102 mm de la bază. De acolo, piesa este foarte aplatisată, marginea sa posterioară este tăioasă, suprafaţa antero-externă aproape plană, iar cea postero-internă mai bombată. La cea de-a treia ramificaţie individualizată (la 302 mm de la bază), faţa antero-externă devine mai bombată. Lungimea totală a fragmentului este de cca. 430 mm. Este evident că este vorba de o ramură de ren de pădure.

„Podiş"

Equus caballus este atestat în primele trei niveluri ale gravetianului oriental prin 22 de molari izolaţi, prost conservaţi. În stratul pregravetian s-a descoperit un fragment de diafiză de *Mammuthus primigenius* tânăr.

---

[78] U. Lehmann, *Der Ur- im Diluvium Deutschlands und seine Verbreitung*, în *Neues Jhrb. f. Mineral*, 90, 2, 1949, p. 1 şi urm.

[79] *Ibidem*, p. 171-173.

[80] W. Freuedenberg, *Die Säugetiere des älteren Climatärs von Mitteleuropa*, în *Geol. M. Pal. Abh.*, NF, 12, 4-5, 1914, p. 550.

[81] V.I. Bibikova, *Some distinguithing features in the bones of the genera Bison and Bos*, cf. J. Boessneck şi colab., *Seeberg Burgäschisee-Süd*, 3, *Die Tierreste*, în *Acta Bernensia*, II, 1963.

[82] H.R. Stampfli, *Wisen, Ur- und Hausrind*, cf. J. Boessneck şi colab., *op. cit.*, p. 117-195, fig. 20.

Discuţii

În ciuda progreselor obţinute de paleontologi, în efortul lor de a găsi mai multe din caracterele diferenţiale posibile dintre *Bos primigenius* şi *Bison priscus*, rezultatele obţinute ne par aplicabile numai în prezenţa unui material ceva mai complet decât acela de la Ceahlău. Cu toate că noi credem să recunoaştem pe anumite oase de la „Dârţu" şi Bistricioara unele trăsături mai apropiate de *Bison* (metacarp distal, oasele carpiene nr. 2 şi 3, molarul nr. 3), totuşi – în general –, materialul este prea puţin semnificativ pentru a permite rezolvarea problemei. Având în vedere preferinţele ecologice diferite ale celor două genuri, ar fi fost foarte important să se precizeze apartenenţa fosilelor. Un fapt este demn de reţinut: făcând abstracţie de diferitele staţiuni şi considerând numai stratigrafia culturală a regiunii, repartiţia bovideelor şi a cailor este inversă (fosilele primelor sunt din aurignacianul mijlociu, iar celelalte din gravetianul oriental mijlociu şi superior). Este o zonă de contact între pregravetian şi gravetianul inferior oriental. Calul, animalul stepelor aride, ar indica, prin apariţia sa în pregravetian, începutul unei oscilaţii mai reci, ale cărei condiţii au devenit din ce în ce mai riguroase în cursul perioadelor ulterioare ale gravetianului? S-ar putea trage o astfel de concluzie dacă resturile din aurignacian ar aparţine bourului. Sau este vorba, pur şi simplu, de o specializare a vânatului, a unei predilecţii a comunităţilor aurignaciene şi gravetiene pentru un vânat diferit? În ceea ce-i priveşte pe primii, sigur nu este exclusă vânarea celor două tipuri de bovidee.

Cu toate că mamutul şi renul au fost descoperiţi în straturile de contact, unicitatea resturilor lor nu spune prea mult. În ceea ce priveşte renul, fiind vorba – mai ales – de un corn căzut, s-ar putea – foarte bine – să fi parvenit în aşezare în mod fortuit. Totuşi, abundenţa sa în zăcământul de la Buda[83], în nivelurile gravetiene de tip oriental[84] – mult la sud, în valea Bistriţei – dovedeşte că renul constituie un element frecvent în fauna regiunii în a doua jumătate a Würmului şi confirmă, de asemenea, o înrăutăţire a climatului în fazele gravetianului. Însă, aceasta a trebuit să fie relativă, deoarece ramura plată de la Ceahlău indică – cum deja s-a menţionat – un ren de pădure. Apreciind un climat mai temperat, în timpul perioadelor de frig intens renul de pădure a cedat locul – cel puţin în Franţa – renului de tundră, cu ramurile mai puternice şi cilindrice[85]. Pentru moment, descoperirile de reni (mai ales acelea de coarne) sunt, încă, prea rare în România pentru a ne permite să afirmăm dacă o asemenea substituire a avut loc şi aici şi, mai ales, dacă renii de tundră au coborât vreodată până la această latitudine, la nord de Balcani.

2. ENEOLITIC

HANGU

Cu ajutorul a 11 şanţuri, lungi şi înguste, late de câte 1 m şi cu lungimea variind între 30 şi 75 m – în cea mai mare parte perpendiculare pe marginea sudică a terasei „Chiriţeni" –, şi a lărgirilor respective, din dreptul complexelor de locuire, s-a reuşit cercetarea unei suprafeţe de peste 1,5 ha, săpându-se în total aproximativ 1450 m², până la adâncimea medie de 0,60 m (fig. 75).

[83] Al. Bolomey, P. Bolomey, *Notă asupra resturilor fosile de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 25-27.

[84] C.S. Nicolăescu-Plopşor şi colab., *Cercetările şi săpăturile arheologice de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 21-25.

[85] J. Bouchud, *Le renne et le problème des migrations*, în *L'Anthropologie*, 58, 1954, 1-2, p. 79-85.

Această aşezare, din cauza întinderii ei mari, nu a putut fi săpată în întregime. La aceasta s-a opus şi starea rea de conservare a resturilor eneolitice descoperite, în special a ceramicii, care era puternic corodată, nemaiprezentând nici o urmă de pictură.

Săpăturile de la „Chiriţeni" nu s-au limitat numai la aşezarea eneolitică de pe podul terasei, ci s-au efectuat şi mai jos, pe un teren neted de sub latura de vest a unei terase înalte, pentru a se vedea dacă a existat sau nu o locuire şi pe acest loc şi din ce perioadă datează. Cu prilejul sondajelor efectuate acolo, în pătura subţire de pământ arabil, s-au descoperit doar câteva fragmente ceramice infime şi câteva silexuri, provenite din aşezarea cucuteniană din acest punct.

Paralel cu aceste lucrări de mare amploare de la „Chiriţeni", s-au mai făcut şi altele – mai restrânse – pe capătul de vest al terasei de la „Piciorul Bocăncenilor", pentru identificarea resturilor de locuire de pe acest loc. Astfel, în urma sondajelor efectuate aici, s-a putut stabili că pe latura de est a botului de terasă se află o aşezare eneolitică de acelaşi caracter cu aceea de pe terasa vecină, de la „Chiriţeni". Din cauza aspectului sărăcăcios al resturilor de locuire descoperite nu s-au făcut decât câteva lărgiri, fără a se cuprinde întreaga suprafaţă a vreunei locuinţe.

Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că sub o depunere de sol vegetal de culoare brun-cenuşie şi cu partea superioară arată recent, urmează un strat subţire de sol brun-cafeniu (solul vegetal vechi), suprapus peste solul nisipos galben-roşcat (solul steril). Resturile de locuire din faza Cucuteni A zăceau, în cea mai mare parte, la baza solului vegetal actual şi erau îngropate, uneori, şi în solul vechi vegetal, aflându-se la o adâncime medie care varia între 0,17 şi 0,35 m faţă de suprafaţa actuală a solului.

Aproximativ la acelaşi nivel cu resturile de locuire eneolitică erau şi cele câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, descoperite în două complexe de pe latura de sud-vest a terasei „Chiriţeni", precum şi în cuprinsul aşezării eneolitice de pe acest loc. În genere, mica adâncime la care se găseau aceste fragmente ceramice, ca şi eventualitatea deplasării lor prin acţiunea şiroirilor, a împiedicat separarea lor din punct de vedere stratigrafic faţă de depunerea propriu-zisă, şi ea – pe alocuri – destul de firavă, din faza Cucuteni A.

În cele ce urmează se vor prezenta rezultatele săpăturilor din aşezările de pe terasele „Chiriţeni" şi „Piciorul Bocăncenilor".

„CHIRIŢENI"*

Cuprilejul săpăturilor de pe terasa „Chiriţeni" s-au descoperit resturile a 20 de complexe de locuire apropiate unele de altele, două cuptoare de ars oale păstrate parţial şi două gropi din faza Cucuteni A, precum şi două complexe din epoca bronzului.

a) Complexe de locuire

Complexul 1, 1955 (fig. 76/1)

Se afla în pantă uşoară, în solul brun-cenuşiu, la 0,20-0,30 m adâncime şi conţinea fragmente ceramice corodate, câteva silexuri, bucăţele de cărbune, resturi mici de lipitură arsă şi bucăţi de gresie, în majoritatea cazurilor arse.

* Săpăturile s-au efectuat între anii 1955-1958, colectivul fiind compus din M. Petrescu-Dîmboviţa (responsabil), Fl. Banu, N. Berlescu, E. Neamţu, I. Ordentlich, D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, N. Zaharia (membri), I. Ioniţă şi E. Vodă (studenţi).

Complexul 2, 1955 (fig. 76/2)

Se afla în pantă uşoară, în solul brun-cenuşiu, la 0,20-0,30 m adâncime şi conţinea puţine resturi de locuire, reprezentate prin fragmente ceramice corodate, pietre de gresie, cărbune, chirpici şi bucăţele de lipitură. Înspre marginea de nord-est a sa s-a găsit o piatră de râşniţă simplă.

Complexul 3, 1955 (fig. 76/3)

Se afla în pantă uşoară, în solul brun-cenuşiu, la 0,20-0,30 m adâncime şi conţinea firave urme de locuire, reprezentate prin fragmente ceramice corodate, resturi de lipitură arsă, bucăţi de piatră şi o porţiune mai mare cu urme de cărbune.

Complexul 4, 1955 (fig. 76/4)

Conţine resturi compacte de locuire aflate în pantă uşoară, la baza solului brun-cenuşiu, la 0,20-0,30 m adâncime, reprezentate prin numeroase fragmente ceramice, bucăţi de lipitură arse, pietre mai mari şi mai mici, puţine urme izolate de cărbune şi silexuri.

Complexul 5, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, între 0,25 şi 0,35 m adâncime şi conţinea fragmente ceramice corodate şi râşniţe.

Complexul 6, 1956

Se afla în pantă uşoară, de la nord-nord-vest către sud-sud-est, în solul brun-cenuşiu, între 0,25 şi 0,35 m adâncime şi conţinea bucăţele de chirpici grupate mai compact – dintre care câteva cu urme de nuiele, cărbuni, mai multe pietre mici, numeroase fragmente ceramice, uneori grupate, provenind din vase suport şi alte forme nedeterminate, şase râşniţe simple de piatră – patru fragmentare şi două întregi –, o lamă de cuţit de silex, un gratoar pe lamă de silex, trei lame de silex, trei topoare plate de piatră şi două picioare de statuete antropomorfe. Tot în cuprinsul acestui complex a fost descoperit şi un fragment ceramic din epoca bronzului, din pastă neagră-cenuşie, decorat cu şiruri orizontale de cercuri imprimate, alternând cu dungi de linii orizontale adâncite.

Complexul 7, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal şi, parţial, în solul gălbui, între 0,20 şi 0,35 m adâncime şi conţinea resturi de locuire sporadice, reprezentate prin bucăţi mici de lipitură arsă, câteva pietre, dintre care unele arse, fragmente ceramice corodate, două râşniţe simple de piatră, dintre care una sfărâmată, o coadă de polonic şi câteva fragmente ceramice.

Complexul 8, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal actual, la 0,35 m adâncime şi conţinea bucăţi de lipitură arsă răvăşite, numeroase fragmente ceramice, provenite de la vase-suport sau prevăzute cu torţi şi proeminenţe, precum şi dintr-un capac, două cozi de polonice, o râşniţă simplă de piatră răsturnată, patru lame şi aşchii de silex, un nucleu fragmentar şi aşchii din rocă locală. Toate aceste resturi aparţin, probabil, unei locuinţe, ele fiind masate pe o suprafaţă relativ mică.

Complexul 9, 1956

Se afla în pantă uşoară, în depunerea brun-cenuşie, între 0,30 şi 0,40 m adâncime şi conţinea resturi de locuire sporadică, reprezentate prin bucăţi mici de lipitură arsă şi cărbuni, o bucată dintr-o placă perforată de lut ars de la un cuptor de ars oale, mai multe fragmente ceramice, o coadă de polonic, o râşniţă simplă de piatră sfărâmată şi o aşchie de silex. În cuprinsul acestui complex sunt şi câteva fragmente ceramice din epoca bronzului. Latura de nord-vest a sa a fost deranjată de groapa nr. 1.

Complexul 10, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, între 0,35 şi 0,45 m adâncime şi conţinea bucăţi mărunte de lipitură arsă, resturi de cărbune, fragmente ceramice, o râşniţă fragmentară răsturnată şi una întreagă în poziţie normală, aşchii de silex şi rocă locală. Pe acelaşi loc se mai aflau şi câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenuşie, aparţinând epocii bronzului.

Complexul 11, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal şi, parţial, în solul galben-cenuşiu, la adâncimea de 0,25-0,35 m şi conţinea resturi de locuire masate pe o suprafaţă mai mare, aparţinând probabil unui singur complex, reprezentat prin bucăţi mici de lipitură arsă şi de cărbune, fragmente din plăci de lut ars, perforate, de la cuptoarele de ars oale, pietre, numeroase fragmente ceramice, dintre care unele grupate, din vase mari, patru râşniţe simple de piatră, întregi şi fragmentare, întoarse sau în poziţie normală, un nucleu, aşchii şi lame de silex şi rocă locală, precum şi un gratoar pe vârf de lamă de silex. În cuprinsul aceluiaşi complex s-au găsit şi câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenuşie, aparţinând epocii bronzului.

Complexul 12, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, la adâncimea medie de 0,20 m şi conţinea o porţiune mai compactă, bine delimitată şi de aspect mai uniform, de lipituri arse, fragmente ceramice, dintre care unele din vase parţial întregibile, mai multe fragmente de plăci perforate, de lut ars, din cuptoare de ars oale, pietre, dintre care una de dimensiuni mai mari, două fragmente de râşniţe simple, aşchii, lame şi un gratoar de silex, precum şi două statuete feminine de lut ars, păstrate aproape în întregime. Din acelaşi complex provin şi câteva fragmente ceramice din pastă neagră-cenuşie, aparţinând epocii bronzului.

Complexul 13, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, la 0,20-0,30 m adâncime şi conţinea lipituri arse sporadice, foarte multe urme de cărbune, două bucăţi din plăci de lut ars, dintre care una perforată, de la un cuptor de ars oale, pietre – dintre care unele arse – de dimensiuni mai mari, numeroase fragmente ceramice, dintre care unele se întregesc parţial, un vas miniatural, trei cozi de polonic, două râşniţe simple de piatră – dintre care una răsturnată, iar cealaltă în poziţie normală – aflate spre mijlocul complexului, două topoare plate de piatră, aflate în stare fragmentară, aşchii şi lame de silex, întregi şi fragmentare, un gratoar şi aşchii din rocă locală. Din acelaşi complex mai provin şi fragmente ceramice din epoca bronzului.

Complexul 14, 1956

Se afla în pantă uşoară, în depunerea vegetală cenuşie şi, parţial, în cea gălbuie, la 0,35-0,45 m adâncime şi conţinea resturi de locuire sporadică reprezentate prin lipituri mici arse şi cărbuni, în colţul de est, câteva pietre, fragmente ceramice risipite, în colţul de sud-est, un gratoar fragmentar, o lamă, mai multe aşchii şi două vârfuri de săgeată de silex, dintre care unul neascuţit la capăt, un fragment de rondelă de lut ars, precum şi alte câteva fragmente ceramice de la sfârşitul epocii bronzului, aflate – mai ales – la baza solului vegetal.

Complexul 15, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal şi în solul galben cu infiltraţii de humus, între 0,20 şi 0,40 m adâncime şi conţinea resturi de locuire sporadică, reprezentate prin bucăţi mici de lipitură arsă şi fragmente ceramice.

Complexul 16, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal actual şi imediat sub el, la 0,30-0,35 m adâncime şi conţinea resturi de locuire mai compactă, documentate prin puţine bucăţi de lipitură arsă, urme mici de cărbune, fragmente ceramice, dintre care unele grupate pe latura de nord-est, un fragment de râşniţă răsturnată, pietre mici, dintre care unele arse, câteva aşchii, lame de silex şi rocă locală, un picior de statuetă antropomorfă, precum şi câteva fragmente ceramice din epoca bronzului, aflate la baza solului vegetal actual. Lângă colţul de sud al acestui complex s-a descoperit o groapă de cuptor de ars oale (groapa nr. 2).

Complexul 17, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, între 0,20 şi 0,30 m adâncime şi conţinea puţine fragmente de lipituri arse, câteva pietre, mai multe fragmente ceramice grupate în colţul de sud al complexului, dintre care unele provenind dintr-un vas mai mare, un topor de rocă locală şi o lamă de silex, precum şi un nucleu de rocă locală.

Complexul 18, 1956

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, între 0,20 şi 0,30 m adâncime şi conţinea bucăţi de lipitură arsă, câteva pietre, dintre care unele arse, mai multe fragmente ceramice, cea mai mare parte grupate, precum şi o toartă din epoca bronzului.

Complexul 19, 1957

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal, la cca. 0,35 m adâncime şi conţinea bucăţi de lipitură arsă, fragmente de plăci de cuptor, câteva pietre, resturi de cărbune, puţină cenuşă, mai multe fragmente ceramice corodate provenite de la vase-suport, dar şi de la alte forme, o coadă de polonic, câteva aşchii de silex, trei topoare din rocă locală, un fragment de râşniţă de piatră şi un rest dintr-o statuetă antropomorfă.

Complexul 20, 1957

Se afla în pantă uşoară, la baza solului vegetal şi, parţial, în solul galben de sub el, între 0,25 şi 0,35 m adâncime şi conţinea lipituri arse, dintre care unele provin, eventual, de la plăci de cuptor, pietre, fragmente ceramice, uneori grupate, lame, aşchii şi un gratoar de silex, nuclee şi aşchii din rocă locală, trei topoare de piatră, întregi şi fragmentare, mai multe spărturi de la prelucrarea acestor unelte (atelier?) şi un fragment dintr-o râşniţă de gresie.

b) Cuptoare de ars oale

Cuptorul nr. 1 (fig. 77a)

Lângă complexul nr. 16 a fost descoperită, la 0,65 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan și de clopot în secțiune, cu dimensiunile maxime de 0,35 și 0,55 m, având adâncimea maximă de 1 m față de suprafața actuală a solului și de 0,50 m de la nivelul la care a fost săpată. În pământul de umplutură al gropii s-au găsit bucăți de lipitură din plăci de cuptor de ars oale, prăbușite peste un vas-suport și fragmente ceramice din alte vase. Toate aceste resturi ne indică faptul că groapa respectivă trebuie pusă în legătură cu un cuptor de ars oale, asemănător cu alte cuptoare de acest fel din cuprinsul așezărilor din faza Cucuteni A, a căror reconstituire nu s-a putut face cu destulă precizie. Din observațiile efectuate la demontarea lipiturilor din groapă s-au constat trei rânduri de plăci de lut ars neperforate, cu grosimea medie de 0,03-0,04 m. În pământul de umplutură, gros de câțiva centimetri, care separă cele trei rânduri de plăci, s-au găsit diferite fragmente ceramice corodate, din faza Cucuteni A, dintre care se remarcă unul de buză dintr-un pahar de culoare neagră-cenușie, decorat probabil cu incizii. Majoritatea fragmentelor de plăci prăbușite din cuptor zăceau în poziție orizontală sau ușor înclinată. Nu s-a identificat nici un fragment de lipitură ce ar fi putut proveni din bolta prăbușită a cuptorului. De asemenea, nu s-a putut preciza camera de ardere, observându-se doar între șirurile de fragmente de plăci câteva bucățele de cărbune și foarte puține urme de cenușă.

Cuptorul nr. 2 (fig. 77b)

În cuprinsul complexului nr. 17 a fost descoperită, la 0,85 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă rotundă neregulată în plan și de sac în secțiune, cu dimensiunile maxime de 0,85 și 0,90 m și adâncimea de 1,05 m de la suprafața actuală a solului și de aproximativ 0,60 m de la nivelul la care a fost săpată. Această groapă, după numărul mare de fragmente de plăci de cuptor de ars oale din pământul ei de umplutură, este pusă în legătură cu un cuptor de ars oale. La demontarea resturilor de cuptor din cuprinsul ei s-a constatat că la baza cuptorului era o placă groasă de cca. 0,04 m, neperforaată, peste care s-a suprapus numai un singur șir de fragmente de plăci de lut ars de cca. 0,03 m grosime și cu urme de perforare. Către aceste două șiruri de plăci, ca și sub placa de la bază, s-a găsit cenușă cu urme de cărbune. De fapt, majoritatea fragmentelor de cărbune, amestecate cu cenușă, se masau în partea de sud-vest a gropii, unde probabil a fost făcut focul. În părțile de vest-nord-vest și nord ale gropii, zăceau direct pe solul steril, sub o depunere de cenușă, fragmente arse de pietre de râu, precum și resturi de ceramică aparținând, probabil, unor vase sparte din interiorul cuptorului. Nu s-a găsit, însă, nici un rest din bolta cuptorului. Printre bucățile de cuptor prăbușite, alături de câteva fragmente ceramice, s-a găsit și o statuetă antropomorfă de lut ars, provenind din faza Cucuteni A, lipsită de incizii sau urme de pictură.

c) Gropi

Groapa nr. 1 (fig. 78a)

În dreptul complexului nr. 9 s-a descoperit, la 0,66 m adâncime față de suprafața actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan și neregulată în secțiune, cu un prag pe latura de nord-vest, cu diametrele maxime de 1,50 și 1 m și adâncimea de 1,50 m de la nivelul de la care a fost săpată și de 2,05 m de la suprafața solului. În pământul de umplutură – de culoare brună, încrustat cu dungi de culoare gălbuie – al gropii, la adâncimi

diferite, în special între 1,20 şi 1,80 m, s-au găsit bucăţi de cărbune în cantitate apreciabilă şi câteva fragmente mici de ceramică. La adâncimea de 1,90 m s-a descoperit şi un picior de statuetă antropomorfă de lut ars, care zăcea alături de mai multe resturi ceramice corodate, din faza Cucuteni A.

Groapa nr. 2 (fig. 78b)

În marginea de sud-vest a complexului nr. 18 s-a descoperit, la 0,95 m de la suprafaţa actuală a solului, o groapă de formă ovală în plan şi de pâlnie în secţiune, cu diametrele maxime de 1,05 şi 0,95 m şi adâncimea de 0,60 m de la nivelul de la care a fost săpată. În pământul de umplutură s-au găsit câteva bucăţi de lipitură arsă şi de cărbune, precum şi unele fragmente ceramice corodate, din faza Cucuteni A.

„PICIORUL BOCĂNCENILOR"

Cu prilejul săpăturilor de pe restul de terasă numit „Piciorul Bocăncenilor", separat de terasa „Chiriţeni" prin văiuga adâncă a pârâului Bocăncenilor, s-au descoperit, în jumătatea de est a terasei, următoarele complexe şi resturi sporadice de locuire din faza Cucuteni A:

a) Complexe de locuire

Complexul 1, 1956

Se afla în pantă uşoară către est, în solul cu humus brun-cenuşiu şi, mai ales, sub el, în solul argilos brun-galben, la 0,30-0,50 m adâncime şi conţinea bucăţi de lipituri arse, resturi de cărbune, pietre, o râşniţă întreagă de formă romboidală şi puţin roasă la partea superioară, un capăt de râşniţă de piatră şi un frecător oval şi plat din piatră de râu, trei toporaşe de piatră lustruite, de formă dreptunghiulară, din rocă locală, lame informe de silex sau rocă locală, precum şi mai multe fragmente ceramice risipite, din pastă roşie sau neagră, puternic corodate. Acest complex a fost cercetat aproape în întregime.

Complexul 2, 1956

Se afla în pantă uşoară, în solul cu humus brun-cenuşiu, cu pietriş mărunt şi în solul brun-galben, între 0,25 şi 0,54 m adâncime şi conţinea resturi de locuire mai masate, reprezentate prin bucăţi de lipitură de lut ars amestecat cu paie, groase de cca. 3-4 cm, pe o suprafaţă de cca. 90 cm^2, numeroase urme negre de cărbune şi urme roşii de lipituri arse şi descompuse, grupate pe o suprafaţă de cca. 1,5 m^2, pietre, aşchii, lame şi nuclee de silex sau rocă locală, precum şi fragmente ceramice corodate, din pastă de culoare roşie, cenuşie şi neagră. Acest complex a fost cercetat parţial.

Complexul 3, 1956

Se afla în pantă uşoară, în solul cu humus brun-cenuşiu şi în solul argilos brun-galben cu enclave de pietriş şi conţinea câteva pietre, două toporaşe de piatră, două fusaiole şi fragmente ceramice corodate, din pastă roşie şi neagră. Acest complex a fost cercetat, de asemenea, parţial.

b) Resturi sporadice de locuire

În cuprinsul suprafeţei cercetate din jumătatea de est a terasei, în dreptul şanţurilor IV-est şi VII-est, la baza solului vegetal şi în depunerea argiloasă galben-verzuie de sub el, între 0,30 şi 0,50 m adâncime, s-au identificat câteva resturi sporadice de locuire,

reprezentate prin bucăţi de cărbune, resturi de lipituri arse, fragmente ceramice şi câteva aşchii şi lame de silex sau rocă locală.

În afară de aceste resturi, alte câteva lame şi aşchii de silex şi rocă locală, precum şi un gratoar pe lamă din rocă locală, s-au descoperit, în mod izolat, în dreptul şanţurilor II-est şi VI-est.

În cele ce urmează prezentăm materialul descoperit în cuprinsul aşezărilor de pe terasele „Chiriţeni" şi „Piciorul Bocăncenilor".

1. Unelte şi arme de silex şi rocă locală, lucrate în tehnica silexului (fig. 79/1-24; 80/1-16)

a) Nuclee

Nu s-au găsit nuclee de silex. În schimb, sunt mai multe nuclee din marne sfero-sideritice, de formă prismatică.

b) Lame şi aşchii (fig. 79/3-24)

S-au găsit, în total, peste 13 lame – întregi şi fragmentare – de silex de culoare fumurie-cenuşie, de dimensiuni obişnuite şi mici, dintre care una arsă secundar şi alte trei cu retuşe intenţionate şi de la întrebuinţare pe muchiile laterale, folosite drept cuţite, după cum o dovedeşte, în special, un exemplar cu retuşe accentuate intenţionat. Dintre aceste lame, cinci sunt întregi, iar restul fragmentare.

La fel, s-au descoperit peste 50 de aşchii de aceeaşi culoare ca şi lamele, dintre care cele mai multe sunt subţiri şi numai patru mai groase. Dintre acestea, 13 sunt întregi, iar restul fragmentare, reprezentând – în cea mai mare parte – deşeuri de la lucratul nucleelor. În schimb, unele dintre ele prezintă retuşe de la întrebuinţare pe muchiile laterale.

În afară de aceste lame şi aşchii de silex, s-au mai găsit şase lame întregi şi fragmentare din marne sfero-siderite, de culoare cenuşie, de diferite nuanţe, dintre care un fragment prezintă retuşe marginale, probabil de la întrebuinţare, precum şi 20 de aşchii din aceeaşi rocă, de dimensiuni mici şi mijlocii, obţinute prin desprindere din nuclee şi de la prelucratul topoarelor.

c) Gratoare (fig. 80/1-8, 11)

În total sunt opt gratoare de silex, dintre care trei întregi şi cinci fragmentare, de culoare fumurie sau cenuşie, de dimensiuni obişnuite şi mici, cu retuşe oblice şi verticale, pe corpul lamei şi de suprafaţă, pe una sau chiar pe ambele muchii laterale. Se deosebesc următoarele tipuri de gratoare de silex pe lamă:

α) Gratoare cu partea activă dreaptă

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg şi cu retuşe de suprafaţă pe muchiile laterale şi altul fragmentar, care prezintă urme din cortex pe muchia laterală dreaptă.

β) Gratoare cu partea activă uşor convexă

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg, de mici dimensiuni şi cu urme de întrebuinţare atât pe corpul lamei, cât şi pe muchiile laterale, iar altul fragmentar, cu retuşe de suprafaţă pe muchia laterală dreaptă.

γ) Gratoare cu partea activă mai mult sau mai puţin convexă

Sunt reprezentate printr-un exemplar întreg şi trei fragmentare, dintre care unul este ars secundar, iar altul prezintă retuşe de suprafaţă pe muchia laterală stângă.

La aceste gratoare pe cap de lamă de silex se mai poate adăuga un exemplar din rocă locală (marnă sfero-sideritică), pe lamă mică şi lată, de tipul uşor convex şi cu urme puternice de întrebuinţare pe faţa inferioară. Piesa aceasta are bulbul de percuţie îndepărtat.

d) Străpungătoare (fig. 80/9-10)

Sunt numai două exemplare de silex, retuşate pe muchiile laterale înspre vârf, care se păstrează numai la una din aceste piese.

e) Vârfuri de săgeată (fig. 80/12-16)

S-au găsit cinci exemplare de silex, dintre care patru întregi, de mici dimensiuni, şi unul fragmentar. Acestea aparţin următoarelor tipuri:

α) Vârfuri de tip triunghiular, cu baza uşor concavă

Sunt reprezentate prin două exemplare, dintre care unul întreg, cu retuşe pe ambele feţe, iar altul ars secundar, retuşat numai pe una dintre feţe.

β) Vârf de tip triunghiular, cu laturile lungi uşor convexe şi cu baza dreaptă

Este reprezentat printr-un exemplar întreg, retuşat cu grijă pe ambele feţe.

γ) Vârf de tip triunghiular, cu vârful rotunjit şi baza convexă

Este reprezentat printr-un exemplar întreg, realizat pe lamă şi retuşat pe margini.

δ) Vârf de tip triunghiular, de formă nedefinită, cu laturile uşor convexe

Este reprezentat prin partea superioară a unui exemplar, retuşat numai pe laturile lungi ale uneia dintre feţe.

2. Unelte de piatră şlefuită

a) Topoare (fig. 81/1-3, 5-9)

În cuprinsul aşezărilor eneolitice, îndeosebi în complexele de locuire cercetate, s-au găsit mai multe topoare întregi şi fragmentare, câteva dălţi din rocă locală (şisturi marnoase, marne bituminoase, diatomite), lucrate la faţa locului, după cum o dovedesc atât bucăţile de materie primă şi piesele nefinisate, cât şi numărul destul de mare de aşchii provenite de la lucratul topoarelor.

În total, în cuprinsul complexelor de locuire, s-au descoperit 18 topoare plate şlefuite, dintre care 11 întregi şi şapte fragmentare, de formă trapezoidală şi de secţiune plan-convexă, lucrate din rocă locală, dură sau moale.

b) Dălţi (fig. 81/4)

În cuprinsul aşezării eneolitice de la „Chiriţeni" s-au mai găsit şi două dălţi mai mari, de şisturi marnoase, şlefuite cu grijă pe toate feţele. Ambele exemplare prezintă cioplituri răzleţe pe feţele late şi mai numeroase pe cele înguste, mai ales la exemplarul mai mare, unde se observă clar că ele s-au produs după ce feţele respective au fost şlefuite.

c) Râşniţe

S-au descoperit mai multe râşniţe simple de piatră (gresie), întregi şi fragmentare, din rocă locală, de dimensiuni mici şi mijlocii, prezentând faţa anterioară netezită prin frecare.

3. Ceramica

A. Specia roşie

a) Tehnica

Vasele de culoare roşie, din pastă bună, se caracterizează printr-o pastă compactă, omogenă şi bine arsă, cu nisip în compoziţie. În schimb, specia de calitate mai puţin bună şi grosieră prezintă în spărtură un aspect neomogen şi cioburi pisate.

b) Forme

1. Pahare din pastă bună, de culoare roşie, cu pereţii subţiri, reprezentate prin mai multe fragmente (fig. 82/1, 6, 10).

2. Castroane din pastă bună, de culoare roşie, reprezentate prin mai multe fragmente (fig. 82/2).

3. Vase cu corpul mai mult sau mai puţin bombat, din pastă bună, de culoare roşie, reprezentate prin mai multe fragmente, dintre care unele sunt prevăzute cu urechi perforate, din bandă îndoită unghiular sau arcuită, dispuse orizontal sau vertical pe pântecul vasului (fig. 82/3). Unele exemplare prezintă urechi tubulare cu orificiul îngust.

În general, după fragmentele păstrate este mai greu să se precizeze exact forma acestor vase, dintre care unele au fost pictate.

4. Vase cu gura larg deschisă, marginea uşor răsfrântă, umărul puţin accentuat şi fundul îngust. Această formă de vas este reprezentată printr-un exemplar care s-a putut întregi (fig. 82/8; 84/1), precum şi prin mai multe fragmente din alte vase, mai mult sau mai puţin asemănătoare. Bineînţeles, pe baza acestor fragmente disparate, descoperite în diferite complexe de locuire, este greu să se reconstituie cu exactitate forma vasului, în special umărul şi fundul.

5. Vase cu marginea răsfrântă şi corpul bombat, prevăzute cu una sau mai multe urechi perforate vertical (fig. 82/4, 5, 7, 9, 11, 12) sau orizontal (fig. 82/13), precum şi cu proeminenţe (fig. 82/14, 17).

6. *Vase-suport*

S-au descoperit mai multe fragmente de vase-suport, dintre care unele prevăzute la partea superioară cu un recipient. Dintre toate acestea s-a putut întregi parţial numai un exemplar mai mare, cu marginea superioară uşor evazată, corpul cilindric şi cu două orificii la partea superioară, descoperit într-un cuptor de ars oale (fig. 84/2). În afară de acestea, avându-se în vedere faptul că cele mai multe fragmente din asemenea vase provin din acelaşi cuptor, în care s-a găsit vasul-suport întregit parţial, se poate presupune că ele au făcut parte dintr-un alt vas-suport, cu recipientul şi cu pereţii laterali bombaţi la partea superioară. Alte câteva resturi de asemenea vase s-au mai descoperit şi în celelalte complexe de locuire.

7. *Vas-binoclu*

A fost descoperit un singur fragment din partea superioară, cu urme de decor incizat (fig. 83/4).

8. *Polonice*

Sunt reprezentate de mai multe exemplare fragmentare de mânere de diferite dimensiuni, cu secţiune plan-convexă sau biconvexă, fără a păstra pictura (fig. 83/11-18).

Ceramica, fiind foarte corodată, nu a păstrat pictura, exceptând două mici fragmente pe care s-au putut identifica câteva urme de culoare albă. În schimb, pe un rest de vas-binoclu se poate recunoaşte un decor incizat. Pe alte vase de dimensiuni mijlocii sunt aplicate proeminenţe plate mai mari, semicirculare, în formă de aripioare, sau mai mici şi îndreptate în sus, pe vase cu pereţi subţiri.

B. Specia cenuşie

a) Tehnica

Vasele de culoare cenuşie sunt lucrate din pastă mai mult sau mai puţin omogenă, bine frământată, cu nisip şi cioburi pisate în compoziţie. Din punct de vedere al consistenţei, se deosebesc două categorii de pastă, dintre care una mai compactă, de culoare neagră-cenuşie, şi alta mai cretoasă şi mai sfărâmicioasă, de culoare cenuşie.

b) Forme

1. Vase de dimensiuni mijlocii, cu buza plată şi decorate pe umăr cu proeminenţe, reprezentate de câteva fragmente (fig. 82/14, 17).

2. *Vas miniatural*

A fost descoperit un exemplar cu pereţii uşor arcuiţi, păstrat aproape în întregime (fig. 82/15, 16).

3. *Vase cu picior*

Acestea sunt reprezentate prin câteva fragmente din pastă grosieră, arse secundar (fig. 83/6).

4. Plastica

Au fost descoperite cinci exemplare fragmentare de figurine antropomorfe feminine, cu steatopigie pronunţată (fig. 85/1-5). Dintre acestea, una – păstrată mai bine – prezintă pe dos urmele unui decor incizat. Restul sunt doar jumătăţi din partea inferioară, de la coapsă şi până la picior, inclusiv, sau mai puţin. După caracteristicile de formă şi decor, toate aceste exemplare aparţin fazei Cucuteni A.

3. EPOCA BRONZULUI

HANGU

„CHIRIŢENI"

În afară de fragmentele ceramice izolate, descoperite în cuprinsul complexelor de locuire eneolitică, în sectorul de la sud-vest de suprafaţa cu locuinţe eneolitice cercetată, înspre apa Bistriţei, s-au mai găsit două complexe de locuire din epoca bronzului.

Complexul 1, 1957

Se afla la cca. 30 de m spre nord-est de capătul nord-vestic al terasei „Chiriţeni", în pantă de la nord-nord-est către sud-sud-est, la baza solului vegetal actual, între cca. 0,10 şi 0,12 m adâncime, din cauza alunecării terenului în pantă prin şiroiri şi conţinea mai multe pietre, dintre care unele plate, arse şi altele nearse, de formă neregulată, alături de câteva fragmente ceramice, provenite din margini de vase sau din vase decorate cu dungi în relief sau cu benzi de dungi incizate, neregulate, precum şi dintr-o strecurătoare. Lipsesc urmele de lipituri arse.

Complexul 2, 1958

Se afla la cca. 130 de m spre nord-est de capătul sud-vestic al terasei „Chirițeni” și la cca. 35 de m spre nord-vest de capătul sud-estic al acestei terase, în ușoară pantă de la nord-nord-vest către sud-sud-est, la baza solului vegetal actual, la cca. 0,30-0,40 m adâncime și conținea pietre de râu, dintre care unele arse, fragmente ceramice de vase, decorate cu brâuri în relief, simple sau alveolate, dungi orizontale în relief și cu proeminențe simple sau alveolate, fragmente de strecurătoare și de fusaiole, un vârf de săgeată de silex fragmentar, o cute de piatră și așchii de silex. În cuprinsul acestui complex se deosebesc două grupe de asemenea resturi, delimitate – îndeosebi – prin pietre de râu. Lipsesc resturile de lipituri arse de la pereții locuinței sau, eventual, din vetre.

Pe baza materialului ceramic descoperit în complexul nr. 2 sud (1958), de pe capătul de sud-vest al terasei „Chirițeni”, s-a constatat că resturile de locuire sporadică de pe acest loc, posterioare acelora din faza Cucuteni A, datează probabil dintr-o fază nepreсizată a epocii bronzului. În felul acesta s-ar data, probabil, și complexul nr. 1-sud (1957) de pe aceeași porțiune de teren.

1. Ceramica

a) Tehnica

Au fost descoperite fragmente ceramice foarte corodate și arse secundar la exterior, provenite din vase din pastă neagră-cenușie, sfărâmicioasă, cu multe cioburi pisate sau pietricele în compoziție. Unele dintre aceste fragmente prezintă lustru la exterior.

b) Forme

1. Vase în formă de sac cu buza uneori plată, reprezentate prin câteva fragmente.
2. Vase cu corpul bombat și buza uneori oblică, reprezentate prin câteva fragmente.
3. Vase cu gâtul înalt și corpul bombat, reprezentate prin câteva fragmente din margine, decorate cu benzi de linii orizontale adâncite, alternând cu șiruri orizontale de adâncituri rotunde. Un asemenea decor din adâncituri rotunde se observă și pe partea interioară a marginii.
4. Cești uneori cu buza teșită oblic la exterior, cu toarta din bandă lată de secțiune rectangulară și fundul simplu, drept sau profilat, reprezentate prin câteva fragmente.
5. Borcane sau alte forme nepreсizate, reprezentate prin câteva fragmente.
6. Strecurători reprezentate prin câteva fragmente.

c) Decor

Caracteristic pentru această specie ceramică este decorul din benzi de linii orizontale adâncite, alternând cu șiruri orizontale de adâncituri rotunde, din dungi orizontale în relief, brâuri orizontale și proeminențe simple sau alveolate. Decorul din adâncituri rotunde este și pe partea interioară a buzei vasului.

2. Alte diferite obiecte

Din cuprinsul unui complex de locuire (nr. 2) mai fac parte două fusaiole de lut ars, precum și un fragment de topor din piatră.

„DÂRŢU"

Pe terasa „Dârţu", la limita superioară a stratului vegetal, s-a găsit un fragment de topor perforat masiv, lucrat dintr-o rocă dură, de culoare brun-verzuie, care aparţine, probabil, epocii bronzului.

4. A DOUA EPOCĂ A FIERULUI

HANGU – „CETĂŢUIA"

Săparea staţiunii „Cetăţuia" de la Hangu (fig. 1/1-2) s-a făcut prin mici sondaje la sfârşitul sezonului agricol.

Prin sondajele din 1955-1956 terasa a fost secţionată printr-un şanţ longitudinal („L") care a tăiat la capătul de est fundul unui bordei (fig. 2). Prin şanţuri perpendiculare (I-XVII), trasate în continuare în cele două jumătăţi de nord şi de sud ale terasei, s-au determinat alte complexe de locuire ale staţiunii: o vatră în aer liber (pe şanţul IV-nord), semibordeiul 2 şi resturile a două locuinţe la suprafaţa solului (3-4), dintre care prima este – prin dimensiunile reduse şi absenţa vetrei şi a fragmentelor ceramice – o simplă anexă de gospodărie.

În sondajele din 1957-1958[86] s-au săpat şanţurile XVIII-XXIII, descoperindu-se încă două locuinţe de suprafaţă (5-6). Urme sporadice, fragmente de chirpici, cioburi şi chiar obiecte s-au găsit şi pe traseul şanţurilor de la sud, reprezentând – de fapt – resturile răspândite de fierul plugului în decursul timpului.

Complexele de locuire ale sălaşului getic sunt aşezate în partea dinspre deal a terasei, marginea ei constituind un mic teren de cultură pentru cele câteva familii instalate aici, sau servind ca spaţiu de gospodărie organizat în jurul celor câteva locuinţe.

Stratigrafia terasei prezintă un sol galben de argilă cu prundiş de râu, acoperit cu un strat subţire de sol argilos cafeniu, care constituie solul vechi al aşezării. Într-adevăr, complexele materiale *in situ* din epoca getică zac la suprafaţa acestui sol.

Vatra în aer liber este construită dintr-o simplă lipitură subţire de lut, aplicată pe lespezi de gresie sau direct pe suprafaţa acestui sol. De asemenea, petecele de lipitură de perete şi vetrele locuinţelor de suprafaţă zac pe solul cafeniu, iar fundul bordeiului a fost săpat tot la suprafaţa acestui sol. Resturile sporadice, cu deosebire fragmentele ceramice, se găsesc şi în partea superioară a solului cafeniu. Deasupra şi dedesubtul nivelului getic apar urme anterioare sau posterioare epocii getice.

Nivelul de locuire getic este învelit de un strat negru de humus, mai gros spre centrul terasei. Spre marginea acesteia, cele două soluri – cafeniu şi negru – sunt curate, în timp ce spre poalele „Cetăţuii" ele cuprind (în partea superioară a solului brun şi în toată grosimea solului negru) blocuri mici şi numeroase aşchii de gresie clivată, cărate periodic de ape din coasta muntelui.

Modul de construire a locuinţelor determină trei tipuri legate între ele: bordeiul adâncit în sol, semibordeiul parţial adâncit prin nivelarea locului şi locuinţa construită direct la suprafaţa solului. Inventarul obiectelor şi ceramicii este identic în bordeie şi în locuiţele de suprafaţă. Este clar că cele şase complexe de locuire aparţin aceluiaşi sălaş.

Bordeiul 1 are fundul în întregime adâncit în solul galben (fig. 4). Semibordeiul 2 este adâncit în solul cafeniu numai în partea din spate, printr-o simplă nivelare a pantei

---

[86] Săpăturile au fost executate în 1957 de D. Gh. Teodor şi I. Ordentlich (vezi în *MCA*, VI, 1959, p. 66-68), iar în 1958 de D. Gh. Teodor şi S. Teodor (vezi în *MCA*, VII, 1961, p. 42 şi urm.).

ușoare a terasei. Umplutura acestora, cu urme de cenușă și cărbune și foarte puține fragmente de lipitură de perete, acoperă o cantitate destul de mare de ceramică foarte fragmentară, care zace cu deosebire pe fund. Lângă una din laturile lungi sau într-un colț al bordeiului 1 se află resturile vetrei răvășite, de la care n-au rămas decât mici fragmente din crusta lipiturii. În colțul de sud-est al semibordeiului 2 s-au păstrat, de la incendiul lui, trei bucăți plate de lemn carbonizat. Așezate alături și aproape paralel cu latura mică a semibordeiului, ele provin probabil de la scheletul acoperișului. Partea superioară a acestor semibordeie, puțin adânci, era constituită, evident, în formă de colibă propriu-zisă. Fragmentele de chirpici cu urme de nuiele, descoperite în interiorul lor și pe șanțurile din jur, provin din lipitura de lut a pereților distruși de foc.

Anexa 3 și locuințele 4-6 sunt construcții ridicate în întregime la suprafața solului, din pari și nuiele lipite cu lut. Între fragmentele de chirpici, mai consistente, ale anexei nu s-a găsit nici un obiect. În spațiul locuințelor, tot lângă una din laturile lungi sau într-unul din unghere, s-a descoperit câte o vatră simplă, constituită de o lipitură de lut subțire și întărită de foc, aplicată direct pe sol (locuința 4) sau pe un pat de prundiș (locuințele 5-6). Forma dreptunghiulară a acestor locuințe se întrevede după suprafața acoperită de fragmentele mici de chirpici, răspândite mai uniform decât în restul stațiunii și grupate în funcție de vetrele respective. Între fragmentele de chirpici, sau acoperite de ele, zac numeroase cioburi de vase și cele câteva obiecte care întregesc inventarul sărac al acestor locuințe.

Sub nivelul de locuire getic, la baza solului cafeniu, au apărut urme mai vechi de viață omenească. A fost găsit un vârf de săgeată de silex, de dimensiuni mici, cu buza concavă și fețele acoperite cu retușe fine, de tip cucutenian (fig. 7/1). Deoarece pe terasă nu s-a descoperit nici un fragment de ceramică cucuteniană și așezările vecine de la Gura Hangului datează numai din faza Cucuteni A, vârful de săgeată de la „Cetățuia" ar putea fi pus în legătură mai curând cu celelalte obiecte de piatră din epoca următoare.

Într-adevăr, două unelte de piatră, partea inferioară a unui cuțit curbat (fig. 5/3) și a unei lame cu bulb de percuție și cicatrice pe fața de desprindere (fig. 5/4), găsite la capătul sudic al șanțului VIII-nord, sunt cioplite în gresia locală a muntelui și pot fi atribuite împreună epocii bronzului[87], ca și cele două percutoare din bolovani de cuarțit rulați (fig. 5/1-2), găsite în marginea terasei de sub „Piciorul Bourei", pe care se află biserica din satul Fârțigi.

Celelalte obiecte de piatră sau de lut ars provin, în majoritate, din interiorul locuințelor și aparțin epocii getice. Ele sunt tipuri comune culturilor primitive, unele prezintă, însă, elemente formale, caracteristice pentru datarea lor în cuprinsul epocii getice. Un arcer de rocă mai moale, de culoare cafenie închisă, are o formă prismatică cu muchii ascuțite (fig. 5/5) și prezintă urme vizibile de întrebuințare și lustruire pe trei fețe (locuința 4). Piesa amintește frumoasele arcere de piatră neagră, cu gaură pentru fixare la unul din capete, din perioada *La Tène* de la Poiana (Tecuci)[88]. Tot pentru ascuțit a putut servi și o piatră lungă și plată de gresie, cu fața superioară roasă, descoperită izolat (pe șanțul II-sud).

Fusaiolele (prâsnele de fus), făcute din lut nisipos ars, de culoare cărămizie sau cenușie, dintre care patru găsite în bordeiul 1 (fig. 6) și una în locuința 5 (fig. 7/2), sunt de formă bitronconică, cu umărul rotunjit, specifice epocii *La Tène* (fig. 6/1-2)[89], sau de formă

---

[87] În Moldova tipul cuțitului curbat de piatră este cunoscut până în prezent atât pentru culturile din bronzul mijlociu (Belopotok-Costișa și Monteoru), cât și pentru cele din bronzul târziu (Noua).
[88] R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 320, fig. 101/1-15, 17, 21; 102/8.
[89] *Ibidem*, p. 315, fig. 95/40, 47.

bitronconică asimetrică, cu umărul carenat şi tăiat concav la extremităţile găurii (fig. 6/3-4), ca fusaiolele din aşezările şi cimitirele de la începutul epocii migraţiilor din Moldova[90].

Comune pentru epoca *La Tène* şi epoca provincială romană sunt rondelele tăiate din cioburi de vase lucrate la roată, din pastă fină, dintre care una mică de culoare cenuşie (din locuinţa 5) şi alta mare şi perforată, de culoare roşie, din locuinţa 6 (fig. 7/3).

Din locuinţa 6 provine şi corpul prismatic de la un cui de fier, a cărui întrebuinţare la construcţia locuinţelor este cunoscută din epoca *La Tène*[91].

Resturile cele mai numeroase le constituie ceramica. Ceramica lucrată la roată este, cu totul, redusă numeric. Ea aparţine categoriei ceramicii superioare cu pastă fină şi arsă la cenuşiu sau roşu, caracteristică *La Tène*-ului III. Cele mai multe fragmente ceramice de la Hangu au pasta cenuşie deschisă, ca în straturile superioare de la Poiana (*La Tène* III)[92] şi în cetăţuile contemporane de la Piatra Neamţ (sec. I î.e.n.-I e.n.). Această specie se întâlneşte în aşezările de la Piatra Neamţ („Lutărie" şi „Dărmăneşti") din epoca provincială romană (sec. II-III). Unele fragmente au, însă, pasta cenuşiu-cafenie, ca a vasului cu tezaurul monetar roman de la Munteneşti (Târgu-Negreşti), din secolul III e.n.[93] Alte fragmente au o culoare cenuşie închisă sau negricioasă, mai ales pe faţa exterioară a vasului, apropiindu-se, prin tehnica pastei, de ceramica din aşezările din epoca provincială romană de la Piatra Neamţ şi Curseşti (judeţul Vaslui) (sec. II-III)[94]. Câteva fragmente cenuşii de la Hangu au însă pasta aspră, nisipoasă, precum ceramica cenuşie de la Curseşti sau cea nisipoasă, cu ardere roşie-cărămizie, de la cetăţile dacice din Transilvania, datate în secolele I î.e.n.-I e.n.[95]

La Hangu, ceramica de factură superioară cuprinde şi specia arsă la roşu, neputându-se preciza – din cauza corodării – dacă a fost sau nu acoperită cu firnis.

Între formele ceramicii de factură superioară de la Hangu, lipsesc cu desăvârşire cupele cu picior şi cu buza lată, caracteristice cetăţilor *La Tène* de la Poiana, Calu şi Piatra Neamţ, sau aşezărilor provinciale de la Curseşti şi Piatra Neamţ. De asemenea, lipsesc urnele bitronconice cu buza orizontală, frecvente în aşezările din epoca provincială (Piatra Neamţ) sau în aşezările şi necropolele din secolul III e.n. (Poieneşti).

La Hangu formele indicate de cioburi pentru ceramica cenuşie sunt cupa cu profil carenat şi buza simplă, îngroşată (fig. 9/5), decorate pe gât cu o dungă în relief (fig. 9/4), borcane cu buza răsfrântă şi îngroşată (fig. 9/1) şi căni bitronconice cu o toartă (fig. 9/6). Fundurile sunt înălţate printr-un inel marginal. Cănile sunt comune ceramicii getice de-a lungul duratei ei, începând cu epoca *La Tène*. Pentru ceramica roşie avem două fragmente dintr-o strecurătoare în formă de bol (fig. 9/2-3).

Majoritatea covârşitoare a fragmentelor ceramice masate în spaţiul locuinţelor sau răspândite pe traseul şanţurilor aparţine ceramicii lucrate cu mâna. Această categorie,

---

[90] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *MCA*, I, 1953, p. 292, fig. 82/11-13.

[91] R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 357, fig. 114/13-16, 19-23.

[92] R. Vulpe, *Activitatea şantierului Poiana-Tecuci în 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 189, fig. 19; idem, *Şantierul Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 193-198, fig. 15, 29-30.

[93] D. Tudor, *Tezaurul de denari imperiali romani de la Munteneşti*, în *SCS*, Iaşi, secţiunea III (*Ştiinţe sociale*), V, 1954, 3-4, p. 381, fig. 1.

[94] Sondaj executat de Marin Dinu (inedit).

[95] M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Dinu, Em. Bold, *Cercetări arheologice în Podişul Central Moldovenesc*, în *AŞUI*, SN, secţiunea III (*Ştiinţe sociale*), I, 1955, 1-2, p. 40, 43.

reprezentativă pentru sălaşul de la Hangu, apare în toate aşezările din epoca *La Tène* şi epoca provincială, dar – în genere – cantitatea ei este precumpănită de ceramica lucrată la roată.

Pasta, de aspect poros sau mai dens, este frământată grosolan şi amestecată cu cioburi pisate şi, mai ales, cu o cantitate mai mică sau mai mare de nisip cu pietricele negre şi albe. Pe faţa interioară şi, uneori, exterioară se recunosc urmele netezirii, trasate direct cu degetele sau cu o lopăţică de lemn, în direcţii diferite. Faţa exterioară este acoperită cu o făţuială lustruită, de culoare mai brună, acum corodată, lăsând să apară structura nisipoasă a pastei. Arderea este inegală, vasele având la exterior sau pe amândouă feţele o culoare cărămizie, iar în miezul pastei şi, uneori, pe faţa interioară o culoare negricioasă. Atât structura pastei şi imperfecţia arderii, cât şi umiditatea solului argilos explică starea fragmentară de conservare a acestei ceramici.

Aceeaşi compoziţie a pastei, amestecată cu cioburi pisate şi cu pietricele, o are ceramica lucrată cu mâna din cetăţile *La Tène* Cozla şi Bâtca Doamnei de la Piatra Neamţ, ca şi ceramica lucrată cu mâna din aşezările provinciale de la Piatra Neamţ („Lutărie" şi „Dărmăneşti") şi de la Curseşti. Spre deosebire de acestea, ceramica lucrată cu mâna din perioada timpurie a epocii migraţiilor (sec. IV) prezintă o pastă poroasă, de aspect mai primitiv. Ceea ce este caracteristic pentru pasta unei mari părţi a ceramicii de la Hangu este structura ei nisipoasă.

Formele indicate de fragmentele de la Hangu sunt cele obişnuite acestei categorii ceramice în diversele perioade ale duratei ei. O ceaşcă mică întreagă şi o alta mai mare, ruptă în două, găsite în bordeiul 1 (fig. 10/1-2), şi un fragment de la o ceaşcă mică, găsit în bordeiul 2, toate de formă tronconică, iar exemplarul întreg prevăzut cu o toartă masivă, servind – desigur – ca opaiţ, reprezintă cea mai tipică formă a ceramicii getice lucrate cu mâna. S-au mai descoperit şi două fragmente de strachină tronconică cu buza decorată cu alveole (fig. 10/7) sau crestături (primul găsit în locuinţa 4 şi al doilea în locuinţa 5). Cele mai numeroase sunt borcanele, de mărimi foarte diferite, cu umărul rotunjit şi fundul plat. Unele au corpul în formă aproape tronconică (fig. 10/6), iar altele de formă aproape cilindrică. Gura vasului apare mai îngustată sau mai lărgită, după înclinarea buzei, care are un profil destul de variat: dreaptă şi simplă (fig. 11/1) sau uşor îngroşată (fig. 11/2), răsfrântă şi simplă (fig. 11/3-4) sau turtită spre exterior (fig. 11/5-7) şi, în fine, lată şi orizontală (fig. 11/8). Uneori, fundul capătă o grosime deosebită în raport cu peretele subţire (fig. 10/8). Alteori, acesta poartă pe faţa interioară şiruri de gropiţe formate prin imprimarea vârfului degetelor.

Atât ceaşca dacică, cât şi diferitele borcane sunt forme tipice ale perioadei *La Tène* III în cetăţuile de la Poiana[96] sau Piatra Neamţ. Ceaşca de origine *La Tène* se păstrează, alături de formele getice ale ceramicii fine lucrate cu roata, până în perioada timpurie a epocii migraţiilor, în aşezări sau necropole[97]. În schimb, borcanele lucrate cu mâna din această perioadă sunt de pastă şi forme diferite, aşa cum apar în aşezarea de la Dancu (judeţul Iaşi) şi în necropola de la Erbiceni (com. Târgu-Frumos), în Moldova[98], sau în necropola de la Sântana de Mureş, în Transilvania[99]. Fundurile cu gropiţe adâncite cu

---

[96] R. Vulpe, E. Vulpe, *op. cit.*, p. 289 şi urm, fig. 41 şi urm.

[97] R. Vulpe, *op. cit.*, în *MCA*, I, 1953, p. 262, 449, fig. 63/1-4; 107; 124; 335/1; M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 233, fig. 18.

[98] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *op. cit.*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 185, fig. 11/7; D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa şi Erbiceni*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 41.

[99] I. Kovács, în *DT*, III, 2, 1912, p. 250 şi urm, fig. 7/1, 15; 24/1; 33/7; 53/4.

degetul, ca şi buzele lăţite prin turtire sau decorate cu alveole, sunt frecvente la borcanele din aşezarea de la Piatra Neamţ-„Lutărie", din epoca provincială romană.

Decorul borcanelor de la Hangu este primitiv şi constă într-un brâu alveolat puternic reliefat sub buza vasului (fig. 10/5), iar pe gât sau umăr într-un şanţ în val degenerat (fig. 10/3) ori o potcoavă în relief (fig. 10/4).

Borcanul cu brâu alveolat are un prototip perfect în ceramica din cetatea dacică de la Piatra Roşie, lângă Sarmisegetuza (Grădiştea Muncelului), de la sfârşitul epocii *La Tène*[100]. Valul primitiv decorează şi borcanele din aşezarea fortificată de la Arpaşul de Sus, în valea Oltului[101], şi este destul de frecvent pe borcanele din aşezarea provincială de la Piatra Neamţ-„Lutărie".

În afară de resturile aparţinând epocii *La Tène* III, în partea superioară a bordeiului 1, imediat sub pătura brună care îl acoperă, s-a descoperit un topor de luptă de fier (fig. 8). Toporul, cu corpul îngust şi curbat, prevăzut în dreptul găurii cu lobi triunghiulari şi cu buton la ceafă, face parte din aşa numitul tip „dunărean", cunoscut şi pe teritoriul ţării noastre la Greaca (Oltenița), în secolele X-XI[102] şi, chiar mai devreme, în Transilvania, în mormintele din epoca avarică[103].

În ţările vecine tipul topoarelor cu lobi triunghiulari la gaura de prindere datează, în genere, din perioada feudală timpurie. Tipuri asemănătoare celui de la Hangu sunt cunoscute în Cehoslovacia, în depozitul descoperit la Pohansko Nejdek[104], precum şi în cimitirul de la Staré Město, în Moravia (sec. IX-X)[105]. Un tip de topor de luptă datat în secolele X-XII, apropiat de cel de la Hangu, este cunoscut şi în Polonia[106]. În sfârşit, numeroase exemplare de topoare de luptă de fier asemănătoare se întâlnesc frecvent în teritoriile vechilor cnezate ruseşti atât în aşezări, cât şi în cimitire. Aceste topoare au o existenţă îndelungată în timp (sec. IX-XIII), cunoscându-se o mare diversitate de tipuri, de la cele mai simple (cu tăişul îngust, corpul alungit şi curbat), până la cele mai complicate (cu tăişul lat), decorate prin incrustaţii cu aur sau argint[107].

Aşadar, pe baza analogiilor cu exemplarele asemănătoare descoperite atât pe teritoriul ţării noastre, dar – mai ales – în teritoriile vechilor cnezate ruseşti, exemplarul de topor de luptă găsit în aşezarea de la Hangu aparţine epocii feudale timpurii, putând fi încadrat cronologic în limitele secolelor X-XII. Prezenţa lui aici documentează, prin urmare, şi o locuire extrem de sporadică din perioada feudală timpurie.

---

[100] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie (Cercetări privind istoria veche a R.P.R.)*, Academia R.P.R., 1954, p. 96, pl. XVII/2.

[101] M. Macrea, D. Berciu, *Şantierul arheologic de la Coşolţ şi Arpaşul de Sus*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 618, fig. 23/9-10.

[102] E. Comşa, *Săpături de salvare şi cercetări de suprafaţă în regiunea Bucureşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 431 şi urm, fig. 16.

[103] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII (Bibl. istorică*, VII*)*, Bucureşti, 1958, p. 69, 72, fig. 11/6; 17/5, 7-8; 18/10.

[104] B. Novotny, *Prěhles vyzkumu (Arch. ústav Ceskoslov. akad. věd. poboika v Brně)*, 1958, p. 74 şi urm, pl. 25/4.

[105] V. Hrubý, *Staré Město (Monum. arch.*, III*)*, Praga, 1955, p. 352, pl. 35/10.

[106] W. Sarnowska, *Wojko Polskie w okrasie wczesnopiestowskim*, în *Dawna Kultura*, 1, 1956, p. 51, fig. 2.

[107] B.A. Kolcin, *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси*, în *MIA*, 32, p. 102-108, fig. 65-67; M.H. Aleşkovski, *Курганы русских дружинников в XI-XII вв.*, în *SA*, 1, 1960, p. 71-75, fig. 1.

PARTEA A III-A

EVUL MEDIU ŞI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE

A. CONSIDERAŢII GENERALE

REGIUNEA HANGU-BICAZ ÎN SECOLELE XIV-XIX

Cercetarea vechilor resturi de cultură materială descoperite în regiunea lacului de acumulare Bicaz oferă destule dovezi în legătură cu existenţa unei populaţii, desigur nu prea numeroasă, pe aceste meleaguri în perioadele premergătoare feudalismului. Mărturiile în această privinţă sunt incontestabile şi, dacă oameni înarmaţi cu nişte instrumente rudimentare de piatră sau chiar de metal au reuşit să-şi asigure existenţa în văile de pe cursul mijlociu al Bistriţei, este cu atât mai îndreptăţită presupunerea că, pe măsura evoluţiei societăţii în perioada feudală, bogatele resurse naturale şi poziţia apărată a depresiunii intracarpatice ce se întinde între Bicaz şi Galu au atras o populaţie din ce în ce mai numeroasă. Oamenii dispuneau acum de mijloace mai eficace pentru a supune natura şi a o forţa să le pună la dispoziţie cele necesare existenţei într-o cantitate îndestulătoare.

Documentele extrem de reduse ca număr nu ne oferă însă nici o mărturie directă referitoare la activitatea şi modul de viaţă al comunităţilor de pe cursul mijlociu al Bistriţei în primele veacuri de existenţă a statului moldovenesc.

Cea mai veche menţiune documentară, referindu-se direct la o aşezare din această regiune, o găsim într-un hrisov al lui Ştefan cel Mare din 13 februarie 1458, când se întăresc de către domnie Mânăstirii Neamţ „... satul anume Băloşeştii de la Neamţ şi Mânăstirea de la Hangu pe vechiul hotar şi doi tătari ... Iar hotarul acestui sat şi al mânăstirii să fie pe vechiul hotar, pe unde au folosit din veac"[1]. În afară de acest document şi de unele urice ale Mânăstirii Bistriţa, în care se menţionează o poiană sub Ceahlău[2], cercetătorul nu are la îndemână decât un mare număr de falsuri sau documente suspecte[3]. Pentru a se reconstitui trecutul societăţii din această parte în perioada anterioară secolului al XVIII-lea, el trebuie să recurgă şi la alte mijloace. Documentele citate se referă la o mânăstire sau la nişte poieni şi nu la sate. Acestea apar în actele privitoare la regiunea Hangu-Bicaz abia spre sfârşitul secolului al XVII-lea. Totuşi, pe la sfârşitul secolului al XVI-lea, creşte interesul clasei

---

[1] *Documente privind istoria României, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 292-293 (în continuare se va cita *DIR, A, Moldova, veacul ...*).

[2] *Ibidem*, p. 321.

[3] *Ibidem*, p. 413-421; veacul *XV*, 2, p. 320; *XVI*, 1, p. 595-596, 603-604; *XVII*, 2, p. 233-234.

dominante pentru regiunea bogată în păduri şi fâneţe, situată la apus de culmea Stânişoarei şi, odată cu aceasta, informaţia documentară devine mai abundentă. Ea oglindeşte, îndeosebi, mijloacele prin care boierii şi mânăstirile au devenit deţinătorii acestei întinse regiuni. Documentele existente nu sunt în măsură însă să asigure posibilitatea cunoaşterii tuturor laturilor vieţii sociale pe care o bănuim că a pulsat aici în trecut. Călători străini sau din ţară, obişnuiţi să aştearnă pe hârtie ceea ce observau pe drumurile străbătute de ei, se pare că n-au trecut prin aceste părţi decât destul de târziu. Informaţia pe care o poate da acest gen de literatură este, de asemenea, destul de săracă.

Misionarul Marco Bandini, cu prilejul vizitelor sale canonice din anii 1646-1647, a ajuns până la nord de Piatra Neamţ, unde a vizitat Mânăstirea Bistriţa, numită de el *Monasterium Basilianorum*, lăsând câteva rânduri despre felul de viaţă al călugărilor de aici. Acesta menţionează că în regiune mai existau şi alte mânăstiri, dintre care două mai cunoscute, dar nu le dă numele. El se interesa de viaţa monahilor bărboşi, ascunşi prin chinoviile de sub munte, şi de atitudinea lor faţă de dogmele bisericii romane, pe care nu le cunoşteau, dar cu privire la oamenii din sate nu manifesta nici un interes, întrucât nu erau catolici[4].

La fel a procedat cu două secole mai târziu călugărul rus Partenie, care a locuit câtva timp într-un schit la poalele Ceahlăului, probabil Peonul, şi ne-a lăsat câteva însemnări despre necazuri călugăreşti, lipsite de interes. El se referă cu amărăciune la certurile dintre călugării clevetitori şi se arată impresionat de măreţia sălbatică şi strivitoare a Ceahlăului, ale cărui povârnişuri nu a avut curajul să le urce. Preocupările lui de reforme paisiene îl făcuseră surd la zgomotul ferestraielor şi topoarelor care doborau aici, într-un ritm vertiginos, codrii seculari. Se bucura doar de faptul că putea să găsească sub umbra brazilor bătrâni bureţi comestibili şi melci sau păstrăvi sub unda cristalină a pâraielor de munte[5].

În opera sa *Descrierea Moldovei*, bogată în date istorice, geografice şi etnografice, Dimitrie Cantemir se opreşte fugar asupra Ceahlăului, scriind din informaţiile vădit exagerate, culese de pe la unii şi alţii, despre zăpezile veşnice ale muntelui şi despre piscurile sale, care trec de norii zăpezilor. Curiozitatea cărturarului domn era aţâţată de priveliştea Dochiei, ce i se înfăţişa ca o stâncă cu formele unei femei, de sub care izbucnea un puternic izvor[6]. Oamenilor de aici nu le acorda nici cel mai mic interes. Pe harta întocmită de el nota doar cele două mânăstiri, Buhalniţa şi Peonul, fără a mai înregistra alte amănunte privind regiunea din jurul lor[7].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea burghezia îşi manifesta tot mai accentuat dorinţa de a cunoaşte toate colţurile ţării, şi în special pe acelea ale căror bogăţii naturale şi mână de lucru ar fi putut să fie supuse unei exploatări avantajoase, fără o masivă investire de capital. Valea Bistriţei, cu imensele ei păduri de conifere şi foioase, cu o cale ieftină pentru transportul lemnului, nu putea rămâne fără nici o atenţie. N. Şuţu a remarcat aceste însemnate resurse[8].

Interesul respectiv se reflectă din plin şi în literatura beletristică a vremii. Gh. Asachi, marele animator în domeniul activităţii culturale, vizita regiunea mânat de dorinţa de a cunoaşte cele mai pitoreşti colţuri din ţară, dar poate şi de interesele lărgirii întreprinderilor sale industriale de la Piatra Neamţ. În călătoria pe care a întreprins-o la

---

[4] V.A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *AARMSI*, s. II, t. XVI, p. 83-84, 235-236.
[5] Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 341.
[6] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1942, p. 58.
[7] G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în *AARMSI*, s. III, t. VI (1927), p. 193-211.
[8] N. Şuţu, *Notiţii statistice asupra Moldovei*, Iaşi, 1852, p. 123-124.

Hangu, Răpciuniţa, Durău, Cerebuc şi Ceahlău a notat destule amănunte în legătură cu regiunea. Spicuind harnic în domeniul folclorului, el culegea mai mult pentru a da un imbold creaţiilor literare ale epocii romantice, decât pentru a lămuri trecutul de la oamenii de aici, legendele transmiţându-se din generaţie în generaţie, despre monahul Silvestru, ctitorul Schitului Peonul, sau despre nefericita Serafina[9].

Pe urmele sale au mers pe la 1840 V. Alecsandri şi A. Russo, care – trecând pe „Drumul plutaşilor" şi pe „Calea Mare", la Buhalniţa, la Hangu, la Schitu Durău – s-au entuziasmat şi au descris cu un admirabil talent minunatele privelişti pitoreşti ale văii Bistriţei, dominată de strivitoarea măreţie a Ceahlăului. Modul naiv al ţăranilor de a explica unele fenomene ale naturii, ca Piatra Teiului sau Piatra Bicazului, i-a interesat şi pe ei[10].

Curiozitatea, dorinţa de a admira aspectul unei naturi sălbatice, prea puţin atinsă de activitatea creatoare a omului, sau scopul nemărturisit de a informa cât mai bine pe cei de acasă, a abătut prin aceste meleaguri, de asemenea, drumurile unor scriitori străini ca Wilhelm de Kotzebue şi J.A. Vaillant[11], aşezaţi la noi definitiv sau cu un stagiu mai îndelungat de şedere în ţară[12]. Toţi au admirat natura cu frumuseţile ei sălbatice, au criticat pe bună dreptate gospodăria mizeră a unor ţărani a căror exploatare nu-i interesa, au găsit mese întinse la cneji, egumeni şi ciocoi, cu vinuri alese, care îi făceau să uite de greutăţile drumului, au cules legende şi au dat, în general, informaţii vagi, din care, totuşi, istoricul poate extrage câte ceva pentru a schiţa tabloul societăţii văzute de ei, dar nimic sau prea puţin pentru trecutul mai îndepărtat. Legendele culese şi notele cu privire la oamenii de aici nu conţin material în măsură să satisfacă pe acei care doresc să cunoască modul de viaţă al societăţii din regiune în secolele anterioare.

Satele vizitate de aceşti călători se găsesc notate şi pe unele hărţi din a doua parte a secolului al XVIII-lea, întocmite de F.G. Bauer-Bawr în 1768-1774, F.A. Schraembl în 1789, Hora von Otzellowitz în 1790 sau din primele decenii ale secolului al XIX-lea (Gh. Asachi, S. Oswat şi ofiţerii ruşi în anii 1828-1832)[13]. În afară de două dispărute şi unul care şi-a schimbat numele, ele sunt cele existente şi în prezent.

Studii speciale cu privire la trecutul regiunii Bicaz-Hangu nu s-au făcut. N. Iorga a vizitat această regiune, cercetând sat după sat, a descris apoi în fraze de aleasă măiestrie artistică pitorescul priveliştilor de pe valea Bistriţei şi a arătat mereu mizeria în care trăia populaţia, fără a încerca să-i descopere cauzele. El a notat starea de plâns a monumentelor istorice, lăsate în grija unor călugări leneşi şi ignoranţi, dar printre impresiile sale fugitive dă foarte puţine note cu caracter istoric[14].

Mai mult interes prezintă studiul lui A. Gorovei, făcut pe baza unui dosar din 1839, asupra raporturilor dintre ţărani, proprietari şi arendaşii moşiilor de pe văile Bistriţei,

---

[9] Gh. Asachi, *Dochia şi Traian cu itinerarul muntelui Pionul*, Eşii, 1840.

[10] V. Alecsandri, *Proză*, Craiova, p. 43; A. Russo, *Scrieri*, Bucureşti, 1908; *Scrieri alese*, în *BPT*, 1956.

[11] W. de Kotzebue, *Din Moldova*, Bucureşti, 1884, p. 11-12; J.A. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, p. 406 şi urm.

[12] Din amintirile unui refugiat polon pe teritoriul Moldovei şi purtat prin regiunea Hangu şi-a putut scoate Al. Dumas-tatăl subiectul nuvelei sale *Strigoiul Carpaţilor*.

[13] Biblioteca Academiei RPR, Secţia cartografică; C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, p. 7-13, 140, 223-225; V. Andrei, *Moldova răsăriteană şi ţinutul Neamţ în cartografia streină din veacul al XVIII-lea*, în *ALPR*, 1936-1940.

[14] N. Iorga, *Sate şi mănăstiri*, Bucureşti, 1916, p. 109 şi urm.

Cracăului şi Moldovei şi organele administrative[15]. Aici se scot în evidenţă condiţiile grele de muncă, suferinţele şi obijduirile îndurate de săteni din partea arendaşilor de pe moşiile Mânăstirii Buhalniţa şi de pe aceea a Cantacuzinilor de la Hangu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Reclamaţiile sătenilor, încercările lor de răzvrătire, măsurile luate de organele administrative, consemnate în dosarul amintit, toate sunt expresia nemulţumirii şi a situaţiei grele în care se aflau ţăranii de pe aceste moşii.

Relativ la Mânăstirea Buhalniţa, Schitul Peonul şi alte schituri din regiune, au apărut între cele două războaie mondiale scurte descrieri sau chiar studii cuprinzând informaţii interesante privitoare la unele aspecte ale activităţii acestor cuiburi călugăreşti în trecut[16].

Valea Bistriţei şi monumentele de aici au interesat şi pe unii cercetători locali, care au întocmit scurte studii cu caracter istorico-geografic sau etnografic[17]. Găsim în ele descrieri de monumente, consideraţii generale asupra vechimii populaţiei de pe valea Bistriţei, asupra ocupaţiilor ei, cercetări asupra toponimiei şi alte amănunte. S-a alcătuit şi o modestă, dar utilă culegere de documente[18]. Precizările aduse de aceste studii sunt destul de interesante, dar fără cunoaşterea actelor din arhive autorii lor nu au putut prezenta viaţa socială a acestei regiuni în tot ansamblul ei.

La drept vorbind, cunoaşterea documentelor din arhive referitoare la regiunea Hangu nu ar fi ajutat prea mult pe un cercetător doritor de a înfăţişa dezvoltarea societăţii de aici în perioada anterioară secolului al XVII-lea, pentru simplul motiv că ele nu prea există. Are la îndemână câteva acte originale şi un mare număr de falsuri. El trebuie să recurgă şi la alte mijloace pentru a reconstitui trecutul societăţii care îl interesează[19].

Prima atestare documentară referitoare la o aşezare din zonă o întâlnim, precum am amintit, în actul din 13 februarie 1458[20]. Documentul se referă la o mânăstire şi nu la un sat. Satele apar în actele acestei regiuni abia pe la sfârşitul secolului al XVII-lea. Lipsa informaţiei documentare pentru satele de pe cursul mijlociu al Bistriţei în perioada mai veche secolului al XVII-lea ar face loc supoziţiei că valea râului a fost nelocuită în primele veacuri ale orânduirii feudale şi colonizată târziu cu oameni veniţi, în mare parte, de peste

---

[15] Comisia de la Buhalniţa, în *Viaţa Romînească*, VII, 1, p. 17-30; 2, p. 3-26.

[16] Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din sec. XVII-XVIII*, Bucureşti, 1933, p. 105, 110; Gh. Ungureanu, *Mânăstirea Hangul sau Buhalniţa*, în *Arhiva*, XXXVIII, 1931; idem, *Mânăstirea Peonul sau schitul Hangului şi ruinele palatului Cnejilor Cantacuzino*, Piatra Neamţ, 1934; V. Vătăşeanu, *Contribuţii la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova*, Cluj, 1931, p. 12-13; C. Turcu, *Schiturile de sub Ceahlău, Sihastru şi Ciribuc*, Iaşi, 1943.

[17] V. Andrei, *Evoluţia teritorială a ţinutului Neamţ*, în *ALPR*, 1934-1935; Gh. Ungureanu, *Din trecutul judeţului Neamţ*, în *ALPR*, 1935-1936; C. Matasă, *Câmpul lui Dragoş*, în *ALPR*, 1932-1933, p. 39-43; *ibidem*, Bucureşti, 1943 (Câmpul este însă mai jos de Piatra Neamţ); idem, *Palatul Cnejilor*, Bucureşti, 1932; idem, *Călăuza judeţului Neamţ*, 1929.

[18] C. Turcu, C.A. Stoide, *Documente şi registe nemţene*, în *ALPR*, 1934-1935; C. Stoide, *Documente şi registe nemţene de la Dabija-vodă*, în *ALPR*, 1935-1936.

[19] În ultimul timp, pe baza cercetării materialului documentar de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea, au apărut două studii care prezintă un interes deosebit pentru regiunea ce face obiectul acestei cercetări. Cităm: Gh. Platon, *Despre exploatarea ţăranilor din regiunea de munte a Moldovei în vremea Regulamentului Organic*, în *Revista arhivelor*, III, 2 (1960), p. 177-192; C. Istrate, *Despre diferenţierea ţărănimii clăcaşe în regiunea de munte a Moldovei la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, în *SCS*, Iaşi (*Istorie*), XII, 1 (1961), p. 117-132.

[20] *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 292-293.

munte. Ar trebui să se sublinieze aici că nici satele din Vrancea nu au vechi documente de proprietate, însă nimeni nu contestă marea lor vechime.

Lipsa de aşezări omeneşti în regiunea Bicaz-Hangu s-ar putea presupune şi pe baza cercetărilor arheologice. În afară de resturile de locuinţe şi de ceramică aparţinând secolului al XVII-lea, descoperite la Grozăveşti sau în curtea bisericii de la Schitişor, nu s-a mai putut afla prea mult în legătură cu aşezările medievale[21]. Monedele din secolele XV-XVI, găsite în morminte, au putut circula şi mai târziu[22]. În vechime, ca şi în prezent, satele nu se prezentau aici sub forma unor mici aglomerări, unde depunerile de resturi materiale ar fi putut să formeze straturi groase. Din cauza condiţiilor pe care le oferă terenul, casele se înşirau, în trecut ca şi acum, de-a lungul văii, păstrând oarecare distanţă între ele. Locuinţele, ca şi obiectele folosite în gospodărie, erau în mare parte făcute din lemn, astfel de material fiind aici din belşug şi la îndemâna oricui. Lemnul lasă prea puţine urme care să atragă atenţia arheologului. Puţinele resturi ceramice s-au împrăştiat şi măcinat într-un mediu de continuă locuire, încât se lasă cu greu observate.

Dacă aşezările din această parte nu ar avea o vechime mai mare decât secolul al XVII-lea, toate numirile de locuri de aici ar trebui să fie româneşti şi întrucât se presupune că s-au stabilit în regiune şi unii colonişti de peste munţi, dintr-un alt mediu decât cel românesc, într-o mică măsură maghiare.

Într-adevăr, majoritatea toponimelor întâlnite pe aceste meleaguri sunt româneşti. Rar găseşti în altă parte a ţării o mai mare bogăţie de numiri luate numai din domeniul limbii române ca aici. Se poate întocmi o listă foarte cuprinzătoare de nume ca „Dreptul" (pârâu), „Secul" (pârâu şi sat), „Largul" (pârâu şi sat), „Bucurul Verdele" (pârâu şi munte), „Frumosul" (pârâu şi sat), „Văratecul" (munte), „Netedul" (munte), „Durăul", „Duruitoarea" (pârâu şi cascadă), „Izvorul Alb" (pârâu şi sat), „Izvorul Muntelui" (pârâu şi sat), „Răpciuni" (sat), „Aţa" (pârâu) etc. Dar alături de numirile româneşti, ce-i drept într-o proporţie mai mică, apar şi unele slave. Cursul principal de apă aici este „Bistriţa", lângă care găsim „Bistra" şi „Bistricioara". Între Tarcău şi Bicaz se varsă în ea pârâul „Crasna". Lacul de acumulare se întinde până aproape de „Zahorna". Valea Bistricioarei duce spre satul „Bilbor". Tot ca slave pot fi considerate „Potociul" şi „Cerebucul".

Deşi puţine la număr, toponimele slave pun problema unei conlocuiri slavo-române în aceste părţi. „Zahorna", de pildă, arată poziţia unui loc în raport cu un sat situat probabil la răsărit de culmea ce separă afluenţii Moldovei de ai Bistriţei. „Bilborul" presupune o grupă de slavi sau de români care au moştenit în limba lor toponime ale slavilor veniţi dinspre apus. Denumiri de sate cu acest aspect descoperim în Transilvania („Zimbor", „Cobor"), în Silezia („Ratibor") sau pe coastele nordice ale Carpaţilor („Sambor"). Este vorba, deci, de slavii care veniseră în secolul al IX-lea în contact cu burgurile carolingiene.

Numele „Bistriţa" are nevoie de unele lămuriri. Pe cursul inferior al acestui râu, în apropiere de Bacău, din cursul principal se desface un braţ care, în prezent, poartă denumirea de „Limpedea". Între acesta şi ramul principal este destul loc pentru a cuprinde câteva sate[23]. În documentele din secolul al XVII-lea se precizează că ele sunt situate între Bistriţa şi Limpedea. Cine nu cerceta întreaga vale, aşa cum i se întâmplă lui Miron

[21] Puţin mai jos, pe cursul Bistriţei, s-au descoperit însă la Bâtca Doamnei, în apropiere de Piatra Neamţ, arme, unelte şi alte materiale aparţinând unor resturi de locuire din secolul al XVII-lea, vezi C. Matasă, M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamţ*, în *MCA*, VII, 1961, p. 346-348.

[22] *Ibidem*.

[23] Satul Biräcşti se situa între Bistriţa şi Limpedea; cf. *Uricarul*, XVII, p. 250.

Costin, putea să creadă că în apropiere de Bacău veneau din munţi două râuri deosebite. În *Poema* sa în versuri polone, cronicarul ne spune că locul numit „Câmpul lui Dragoş" se află între Bistriţa şi Limpedea[24]. *Быстро* în limba rusă are înţelesul de „repede", în limba bulgară înseamnă însă „limpede". Prin urmare, una din cele două denumiri ale braţelor Bistriţei de lângă Bacău nu este altceva decât traducerea celeilalte; sau termenul românesc „limpede" s-a tradus în limba slavă, sau termenul *быстро*, din limba unui grup de slavi din cei care s-au stabilit în sudul Dunării, s-a tradus în limba română. Este dificil de stabilit care dintre cele două populaţii a făcut traducerea. Se ştie doar că slavii obişnuiau să traducă uneori numirile cunoscute de la populaţia băştinaşă. Aşa au procedat, de pildă, cu numele satului Petra din Dobrogea, care a devenit Camena, sau cu Novo-Pirgus, de lângă Babadag, care a devenit Novoe-Selo, iar mai apoi, în turceşte, Enisala. Trebuie să se observe că traducerea s-a făcut într-o vreme când pe valea acestui râu conlocuiau grupe de populaţie românească împreună cu slavi care nu-şi pierduseră încă limba. Dubletul Bistriţa-Limpedea constituie o dovadă cu privire la marea vechime a aşezărilor româneşti de pe valea acestui râu. Traducerea datează dintr-o perioadă când, în urma unui contact mai îndelungat, slavii înţelegeau limba vorbită de populaţia romanică.

Analiza toponimului „Buhalniţa" duce cam la aceleaşi concluzii. Cu tot aspectul său slav, dat de sufixele „-ni-ţa", numele acesta derivă din latinescul *bubalus* („bivol"). De fapt, este vorba aici de o adaptare la moda slavă de formare a unor toponime. Denumirea *ad bubalos* sau *ad buvalos*, „la bivoli" sau „la bivolărie", a devenit, în urma contactului cu slavii, *buval-na*, „la bivoli", şi apoi, ca diminutiv, „buvalniţa"-„buhalniţa". Ambele denumiri, „Limpedea" şi „Buhalniţa", arată că la stabilirea lor pe valea Bistriţei, slavii găsiseră aici o populaţie romanică.

Numele satului Răpciune exprimă aceeaşi mare vechime a aşezărilor din depresiunea Hangu-Bicaz. Termenul „răpciune", de la latinescul *ereptione*, „rupt", „smuls", „cules", se dădea în popor lunii septembrie, luna culesului. A devenit în prezent destul de rar întrebuinţat şi puţini îi cunosc înţelesul.

Dacă pădurea imensă ar fi acoperit aici un teren lipsit de aşezări şi nelocuit, nu s-ar putea explica pe ce cale s-ar fi putut introduce în aceste părţi unele numiri de origine turcă. Întrucât după forma lor se poate constata că nu avem de-a face cu denumiri luate de la turcii osmanlâi, nu ne putem lămuri cum au putut nişte oameni care au venit aici, fie din Transilvania, fie din alte părţi ale Moldovei, târziu în secolul al XVII-lea, să dea locurilor unde se aşezau numiri derivate de la cuvinte care nu existau în limba lor. Toponime ca Bicaz, Ceahlău, Giumalău, Oltuz[25] îşi au originea în limba unor resturi pecenege proiectate în această depresiune de invaziile ulterioare sau strecurate mai târziu, în secolele XIII-XIV, cu alte grupe de populaţie din Transilvania spre răsărit. Este destul de dificil, de exemplu, de derivat numirea Bicaz de la termenul *bekas*[26]. Partea sa finală trimite la alte toponime recunoscute ca turceşti, cum ar fi, de pildă, Crocmaz, Palaz, Congaz, Boghaz[27] etc. Numele Oituz trebuie să aibă aceeaşi explicaţie ca şi Şoimuz, Cocuz. Ele sunt, de fapt, numiri de persoane.

---

[24] M. Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 233.

[25] Menţionat într-un document din anul 1629.

[26] Asupra numelui Bicaz, vezi N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimicei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, p. 543. De asemenea, s-a propus derivarea din ungurescul *béka-so*. Cf. I. Iordan, în *Atlasul lingvistic român*, I, p. 67.

[27] Numiri de sate din Bugeac sau Dobrogea.

Ceahlăul nu este cel mai înalt munte din Carpaţii Orientali, dar – prin poziţia sa izolată şi din cauza văilor adânci care îl înconjoară – el apare aici ca cel mai important masiv. Numele său a preocupat, într-o oarecare măsură, pe filologi. După părerea unora, el ar deriva din maghiarul *csahló*, un fel de „vultur". Pe crestele sale există, de altfel, un loc numit „Scăldătoarea vulturilor". Alţii îi caută originea în slavonul *čahluj*[28], însă – din punct de vedere filologic – aceasta nu ar fi dat „Ceahlău". Numele Ceahlăului se impune să fie analizat într-un întreg ansamblu de alte numiri, care prezintă aceleaşi trăsături comune. Pe teritoriul ţării noastre, atât în Transilvania, cât şi în regiunile extracarpatice, găsim multe numiri de locuri, care se aseamănă între ele printr-un anumit element intrat în compunerea lor. Aşa ar fi, de pildă, „Ceahlău", „Giumalău", „Boţârlău"[29], „Dobirlău"[30], „Şimlău" şi „Hârlău". Acestora li se alătură unele nume comune ca „nandralău", „hojmalău", „foşalău", „ceatlău", „ciaplău", „fătălău". Toate au în compunerea lor sufixul „-l-" (*-lău*, *-ló*, *-lö*) (cf. şi *Esculö*, *kükülö*). Sufixul acesta, atât în limba română, cât şi în cea maghiară, este de origine tiurcă. În unele numiri, ca Boţârlău şi Dobârlău, este precedat de sufixul primar specific turc, „-r". Finala „-lău" apare şi la unele numiri de persoane cum ar fi „Geangalău" (din *Csangaló*) sau „Caramlău". În limba turcă sufixul „-l" serveşte uneori pentru a indica apartenenţa locală. Astfel ar fi, de exemplu, *Küprüli*, *Buiukli*, *Căramanlî*, *Kavarnalî*. În limba turcă, *čahlî* are înţelesul de „mare". *Čahlî-dag* ar însemna „muntele mare". Numele de „Ceahlău" nu a putut fi dat de turcii osmanlâi, ci de o altă grupă de turci (tiurci), probabil pecenegi, trăitori pe teritoriul Transilvaniei, de la care atât românii, cât şi maghiarii au împrumutat în limba lor unii termeni.

Examinarea toponimiei oferă dovezi incontestabile cu privire la vechimea aşezărilor umane din regiunea Bicaz-Hangu. Peste populaţia romanică şi slavă, care se amestecase aici în perioada anterioară secolului al XII-lea, s-au stabilit, în veacul al XIII-lea şi, mai ales, în prima jumătate a celui următor, grupe de locuitori români amestecaţi cu elemente pecenege, maghiare şi săseşti. Numele de „Hangu"[31], care ne aminteşte că cei care străbăteau locurile strâmte din munţi dădeau aici peste un fel de Câmpulung, Audia, Tarcău, Vodnău[32], Bolotău, Torogleaj, Fărcaşa, Sabaşa, Chişirlig şi altele sunt de origine maghiară. De saşi ne aminteşte pârâul Sasca. Sas Dan era, în secolul al XV-lea, proprietar pe Cracău, în apropiere. Numirea „Altan"[33], din germanul *altan*, „platformă", nu este decât un dublet şi o traducere a denumirii româneşti „Netedul". Altanul nu este, de altfel, decât o ramificaţie a muntelui Netedul. Prin urmare, cei câţiva saşi care s-au stabilit aici, probabil în secolul al XIV-lea, au tradus în limba lor un nume românesc cu mult mai vechi.

Noii veniţi nu procedau, însă, numai la traducerea numelor întâlnite în noua lor aşezare. Obişnuit, ei dădeau satelor nou înfiinţate numele celor pe care le părăseau. Cei de la Iapa şi Calul, din Câmpul lui Dragoş, au venit, coborând pe cursul Bistriţei, de la Iapa şi Calul Maramureşului. Cei din satul Leşul, de lângă Năsăud, înfiinţau în regiunea Hangu un nou sat cu acelaşi nume. Satul a dispărut, dar amintirea lui s-a păstrat în Zăvoiul Leş, care s-

[28] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 347; idem, *Toponimie şi istorie*, p. 18, 69; S. Puşcariu, în *Dacoromania*, III, p. 673-675; I. Iordan, în *Buletinul filologic*, III, 1936, p. 163.

[29] Sat pe un vechi curs al Siretului, mai jos de Focşani.

[30] Sat în Transilvania, la răsărit de Prejmer.

[31] V. Arvinte, în *SCS*, Iaşi, VI, 1955, p. 233.

[32] Pentru o astfel de numire lângă Gherghiţa, vezi P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în *Studii*, XII, 5, p. 13.

[33] Nu poate deriva de la turcescul *altîn*, „aur".

a populat mai târziu. Locuitorii din satul Pângăraţi (de la numele de persoană maghiar *Pongrácz*) erau originari, probabil, din părţile Gheorghenilor, unde găsim încă vârful Pângăraţi. Emigranţii nu se opreau numai la această vale. Unii îşi căutau locuri de aşezare trecând mai departe, spre răsărit. Locuitorii veniţi din apropierea Vaşlabului, din secuime, au înfiinţat satul Oşlobeni pe versantul răsăritean al culmii Stânişoara. Numele satului Pipirig din aceste părţi are aceeaşi rezonanţă ca şi Chişirigul de pe valea Bicazului.

Se poate afirma, deci, că în secolul al XIV-lea exista aici destulă populaţie pentru ca însăşi această regiune să devină un izvor de noi aşezări. La poalele Ceahlăului a existat un sat cu acelaşi nume, care a dispărut ulterior. Oamenii l-au părăsit în împrejurări rămase necunoscute şi au înfiinţat, pe latura de răsărit a culmii Stânişoara, satul Ceahlăeni. A existat însă şi un curent invers, căci locuitorii din satul Topoliceni par să fie veniţi aici mai târziu de pe valea Topoliţei, din apropiere de Târgu Neamţ.

Alte numiri, ca de pildă „Toaca", „Panaghia", „Răscorniţa", „Procoave", „Serafina", diferite „chilii" şi „Metoace", au fost impuse de călugării care şi-au întins stăpânirea în această regiune, în secolul al XVII-lea.

Existenţa unor sate pe cursul mijlociu al Bistriţei în prima jumătate a secolului al XV-lea s-ar mai putea dovedi, deşi nu există prea multă siguranţă în ceea ce priveşte localizarea, din documentul din 11 iulie 1428, prin care domnul Alexandru cel Bun supunea Mânăstirii Bistriţa un număr de 52 de biserici din ţinutul Neamţului[34]. Bisericile din Borcea (Borca), Lison[35], Za (Horna)[36] şi Largu par să fie din nişte sate situate în această parte.

Într-un mediu compact de toponime româneşti şi, într-o mică măsură, slave şi maghiare, unele numiri date locurilor din aceste părţi ca „Pionul", „Chisonul", „Lisonul" – numiri dispărute în prezent – au un aspect neobişnuit. Dacă pentru Pionul de la grecescul *Πίων*, „gras", „îmbelşugat", „bogat", şi pentru Chison de la grecescul *Κίσσόν*, *-όν*, „iederă", s-ar putea presupune o influenţă exercitată, fie de Gheorghe hatmanul, ctitorul Pionului, născut din părinţi balcanici şi care, probabil, vorbea limba greacă, sau de călugării greci de la Mânăstirea Hangu-Buhalniţa, apariţia unui sat cu numele Lison, de la grecescul *λίσν*, *-όν*, „neted", ne face să ne gândim la emigrarea în Moldova, pe la sfârşitul secolului al XIV-lea, în vremea cotropirii turceşti în Balcani, a unor mici grupe de populaţie vorbind limba greacă. Între numele satului Lison şi numele dealului Netedul, situat pe partea stângă a Bistriţei, între Buhalniţa şi Hangu, s-ar putea face o legătură. De altfel, în documentele din prima jumătate a secolului al XV-lea mai apar şi alte numiri de origine greacă în părţile Neamţului. Toponime provenind din aceeaşi sursă se întâlnesc, desigur în mod excepţional, chiar în nordul Transilvaniei[37].

S-ar putea crede că în trecut valea Bistriţei a fost una din căile prin care se putea face cu uşurinţă legătura cu Transilvania. Totuşi, drumul acesta nu a fost utilizat prea mult de negustorii care treceau dintr-o parte în alta. Pădurile exploatate cu sălbăticie ocupau

---

[34] *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, I, p. 66. Satele sunt toate din ţinutul Neamţ, deşi în document se menţionează ţinutul Sucevei. Aceasta capătă aici sensul de „eparhie".

[35] Un sat Lisonul nu se întâlneşte în această regiune şi nici documentele nu-l mai întâlnesc în alte împrejurări. Întrucât este menţionat alături de Largul, iar pe de altă parte numai în regiunea Hangu apar topice de acest fel, ca Peonul şi Chisonul (vezi Gh. Asachi, *op. cit.*), el trebuie căutat aici.

[36] Numele a rămas necompletat de scriitorul uricului, dar – întrucât alături de Largul în prezent se găseşte Zahorna – ne-am permis să-l întregim astfel. O altă încercare de a le localiza la C. Matasă, *Sate, biserici şi boieri de la 1428 în judeţul Neamţ*, în *ALPR*, 1935-1936, p. 94.

[37] V. Arvinte, *op. cit.*, p. 234.

altădată întinderi vaste, iar din loc în loc, de-a lungul râului, se opuneau strâmtori greu de străbătut. Nici negustorii din Braşov, nici cei din Bistriţa, în drumul lor spre Baia şi Suceava, unde erau obligaţi să prezinte anumite mărfuri domniei, nu aveau ce căuta pe această cale lungă şi plină de piedici.

Documentele din secolul al XV-lea nu menţionează nici un punct vamal pe aceste meleaguri. Vama de la Hangu apare abia pe la jumătatea veacului al XVIII-lea[38], iar cea de la Bistricioara, care poate este aceeaşi, este atestată şi mai târziu, în primele decenii ale secolului al XIX-lea[39].

Existau, totuşi, drumuri care tăiau în curmeziş cursul Bistriţei, folosind văile afluenţilor ei. Căile acestea făceau legătura cu Secuimea şi prezentau un interes mai mult militar. Lipsa unor staţiuni vamale în regiune sau în apropierea ei ne arată că negustorii preferau să-şi poarte mărfurile pe alte căi mai lesnicioase. Cine voia să meargă la Hangu şi, de aici, mai departe în Transilvania, folosea drumul ce urca de la Târgu Neamţ la Plotun şi, apoi, peste Petru Vodă, cobora la gura Largului şi, de aici, urma cursul Bistricioarei şi trecea prin pasul Tulgheş spre Gheorgheni. Putea să bată şi drumul care, din valea plină de sate a Cracăului, trecea pe la Mitocul lui Bălan şi Audia în valea Bistriţei. Mocanii cu turmele lor puteau să pătrundă şi pe alte căi. Pentru întoarcere plutaşii de pe Bistriţa preferau un anumit drum: „drumul plutaşilor”.

Căile acestea au fost cercetate adesea de oşti, care aveau destule motive să nu se arate pe drumurile mari. În februarie 1395, după ce pârjoliseră o bună parte din Moldova şi instalaseră în capitala ei un domn dispus să recunoască suzeranitatea regelui Sigismund de Luxemburg, oştile acestuia asaltau în zadar Cetatea Neamţului[40]. Motive, necunoscute în prezent, le determinau să plece de aici pe „calea mare”, prin valea Cracăului, spre Hangu. În latura acestui drum, pe dealul Doamna, deasupra Audiei, străjuia o „palancă”, sau – cum i se mai spunea – o „posadă”, adică o întăritură rudimentară de pământ şi lemn. Înainte de a ajunge acolo, cetele feudalilor prădalnici au fost nimicite de moldoveni la locul numit Hindău[41]. Jalnicele rămăşiţe ale mândrei oştiri înfrânte, câte au putut să se salveze de la pieire, s-au scurs pe aceste căi de munte spre Transilvania.

Pe aceleaşi drumuri ferite s-a furişat în ţară sau încerca s-o părăsească, spre sfârşitul anului 1470, adunătura de mercenari care voia să repună în domnia Moldovei pe Petru Aron. La Orbic, mai jos de Piatra, ea a fost lovită de oştile lui Ştefan cel Mare. Cu toată trădarea unei părţi din boierime, victoria a rămas de partea domnului, simpatizat de marea masă a poporului. Vechiul său duşman a fost prins şi decapitat[42].

Când, cu şase ani mai târziu, Ştefan, în marea luptă angajată pentru apărarea independenţei ţării sale, ameninţată de cotropirea otomană, îşi aşeza tabăra la Războieni, el avea în vedere posibilităţile de retragere pe „calea mare”, spre Hangu. Datorită unei astfel de prevederi, el şi-a putut salva cea mai mare parte din oştire pe care, apoi – probabil – a

[38] Arhivele Statului Bucureşti, ms. 237 (*Condica Mavrocordat*), f. 949; N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 409.
[39] *Ibidem*.
[40] Hurmuzaki, I, 2, p. 364. Pentru un document dat sub zidurile cetăţii, vezi I. Minea, *Principatele Romîne şi politica orientală a împăratului Sigismund de Luxemburg*, Bucureşti, 1919, p. 54.
[41] *Cronicile slavo-romîne din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 48; Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 105. Locul acesta poartă în prezent denumirea de Jindău şi se află situat în apropiere de satul Ghindăoani.
[42] C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în *SCS*, Iaşi (*Istorie*), VIII (1957), 1, p. 14-15.

reorganizat-o în regiunea Hangu. Tot aici au putut să-i vină în ajutor „păstorii şi argaţii din munţi”[43]. Nici un informator din acea vreme şi nici cronicile nu arată că domnul ar fi părăsit atunci ţara. Tradiţia păstrată în popor aminteşte că locul său de refugiu ar fi fost poiana Colibiţa, din apropiere de gura Largului[44], pe valea căruia ducea drumul spre Cetatea Neamţului, asediată pe atunci de oştile lui Mahomed al II-lea.

Trădat de boieri şi neavând mijloace suficiente spre a face faţă invaziei turceşti, Petru Rareş lua, la 14 septembrie 1538, drumul pribegiei. De la Cetatea Neamţului, el a trecut, peste dealul care îi poartă numele, în regiunea Hangu[45]. Cu aceleaşi gânduri ca şi părintele său, de a organiza rezistenţa în această depresiune uşor de apărat, el a mai zăbovit câteva zile la Mânăstirea Bistriţa. În ziua de 18 septembrie, „boierii cei neînvăţaţi şi cu minte de vită şi năzuitori la rele, când au aflat aceasta, au înconjurat mânăstirea şi au năvălit ca nişte ţapi sălbateci” asupra lui. El a reuşit să scape şi, străbătând timp de şase zile potecile munţilor[46], a răzbătut în Secuime, de unde a plecat la Ciceu[47].

Pe aceleaşi poteci de la Hangu au pătruns în ţară, în anul 1566, cetele de haiduci ale pretendentului Ştefan Mâzgă. Cu sprijinul păstorilor din munţi şi „smonind oamenii”, el încearcă să-l răstoarne pe Alexandru Lăpuşneanu, însă a fost înfrânt mai sus de Cetatea Neamţului[48].

Regiunea Hangu-Bicaz apare spre sfârşitul secolului al XVI-lea ca un teritoriu în care se extindea vertiginos proprietatea mânăstirească, supunând vastele păduri din munţii de aici regimului de branişte. Nimeni nu le putea folosi pentru tăiatul lemnului, păşunat, vânătoare sau pescuit fără învoirea călugărilor. În hotarnicile care fixează limitele acestor branişti nu se menţionează sate. Este greu de spus care a fost situaţia acestui domeniu înainte de vremea amintită. Proprietatea feudală începuse să se întindă aici cu mult înainte. În 1458 Mânăstirea Neamţ obţinuse de la Ştefan cel Mare dreptul de stăpânire asupra unei mânăstiri de la Hangu, iar Mânăstirea Bistriţa avea două poieni sub Ceahlău[49]. Hotarele proprietăţii mânăstirii amintite erau foarte vagi şi neprecise în aceste părţi. Mai târziu, când terenurile de sub Ceahlău au fost acaparate de alte mânăstiri, călugării bistriţeni au purtat numeroase procese pentru a-şi dezbate proprietăţile lor din aceste părţi. Ei nici nu mai puteau să arate precis unde a fost locul unde se aflau cele două poieni şi nici care era numele lor, ceea ce arată că stăpânirea lor în aceste părţi fusese de mult timp întreruptă. Mânăstirea de la Hangu este menţionată în actele din secolul al XVI-lea şi, cu toate încercările care s-au făcut, nimeni nu a putut preciza locul unde a fost construită.

Satele Dărmăneşti şi Oprişani apar la 1462 în stăpânirea Mânăstirii Bistriţa[50]. Cel din urmă îi fusese dăruit încă de Alexandru cel Bun[51]. În a doua jumătate a secolului al XV-lea ele au ieşit de sub stăpânirea acestei mânăstiri. Locuitorii din Oprişani apar ca oameni

---

[43] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 106.
[44] G.T. Kirileanu, *Amintiri ale poporului despre Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 65-67.
[45] Tradiţia pretinde că soţia sa, Doamna Elena, plecând în pribegie, ar fi trecut peste dealul Doamna şi de aici la Audia şi mai departe spre Transilvania. Poate să fie şi amintirea altei doamne, care în astfel de toponime apare şi la sud de Bicaz.
[46] *Letopiseţele slavo-romine*, *ed. cit.*, p. 99-100.
[47] Jghiabul lui Vodă de pe partea apuseană a Ceahlăului păstrează, probabil, amintirea acestui fapt.
[48] Gr. Ureche, *ed. cit.*, p. 192.
[49] *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 292.
[50] *Ibidem*, p. 320.
[51] *Ibidem*, p. 38.

însărcinaţi numai cu străjuirea părţii din graniţa corespunzătoare satului lor. Asupra Dărmăneştilor se va întinde mai târziu stăpânirea Mânăstirii Bisericani. La fel, satul Ceahlăeni, care fusese dăruit în 1451 boierului Zianco, apare mai târziu ca dependent de Cetatea Neamţului[52]. Se pare că Ştefan cel Mare a reluat de la boieri şi mânăstiri o parte din satele care depinseseră de curtea din Piatra şi de Cetatea Neamţului şi le-a repus în vechea lor situaţie. O mărturie directă în legătură cu aceasta descoperim într-un document din anul 1475 pentru satul Tortoreşti, care fusese luat de la Mânăstirea Bistriţa şi pus sub ascultarea curţii domneşti din Piatra[53].

Este foarte probabil că Ştefan cel Mare a reluat şi daniile făcute unor mânăstiri în regiunea Hangu-Bicaz. Procedând în felul acesta, el mărea – ca şi în alte părţi – domeniile domniei şi, odată cu aceasta, resursele ei financiare. Acest imens domeniu din munţi era, în parte, direct folosit de domnie pentru necesităţile curţii din Piatra şi ale Cetăţii Neamţului, iar o altă parte era lăsată locuitorilor din satele Oprişani, Dărmăneşti, Crăcăoani, Mânjeşti, Bălţăteşti şi Vânători, cărora li se încredinţase straja la hotarul dinspre Transilvania. Domnia avea aici mari crescătorii de vite, cum erau acelea de la Pângăraţi. Existau terenuri rezervate numai domniei, „branişti mari" şi „branişti mici", ca – de pildă – acelea de pe teritoriul satului Vânători, care se întindeau până la graniţele Transilvaniei[54]. O parte dintre ele serveau pentru creşterea vitelor, iar altele pentru vânătoare. Numele celor două sate Vânători, cel de lângă Piatra şi cel de lângă Cetatea Neamţului, stau în legătură cu îndeletnicirile cinegetice ale domnilor Moldovei din secolele XV-XVI.

Locuitorii din satele amintite îşi aveau aici „mutările" lor, adică locurile unde îşi ţineau vitele în timpul verii. De pe urma folosirii poienilor şi a curăturilor, pe care ei le făceau pentru creşterea vitelor, prin arderea pădurii – de aici şi multe locuri cu numele de Arşiţa –, aceşti munţi au păstrat o bogată toponimie legată de această ramură economică. Existau pe aici multe „boişti", „bouării", „căprării", „văcării" şi „viţelării". Pentru acestea se ridicau „coşare", „odăi", „perdele" şi „pătule". Vechi stâne menţionate în documentele din secolul al XVI-lea, cum este – de pildă – aceea de lângă Mânăstirea Pângăraţi[55], au lăsat amintirea lor în numirile consemnate pe hărţile actuale. Numele „văcăria", dat unui loc situat mai la nord de Mânăstirea Pângăraţi, ne aminteşte de braniştea domnească rezervată creşterii vitelor pentru curtea domnească, aşa cum arată un document din anul 1612[56].

În regiunea care se întinde de la satele lor până la hotarele Transilvaniei, locuitorii din Vânători, Bălţăteşti, Mânjeşti, Brătuleşti, Ghindăoani, Crăcăoani, Oprişani şi Dărmăneşti nu dispuneau numai de aşezări sezoniere, folosite pentru creşterea vitelor. Ei erau obligaţi să facă strajă la anumite puncte de trecere obligatorie. Cei din Vânătorii Neamţului „ţineau straja la prihodiştea târgului"[57]. Probabil că la anumite puncte straja se făcea alternativ de mai multe sate. Aşa de pildă, dacă ne referim şi la alte sate de pe cursul Bistriţei, mai jos de Piatra, „straja ce de jos de Calul" o ţineau locuitorii din Brăşăuţi, împreună cu Vânătorii de la Piatra, „pe rând cu săptămâna". Prin apropiere exista o strajă la o „stâncă" mare[58]. Străjerii din Oprişani erau scutiţi să participe la vânătoare pentru

---

[52] *Ibidem*, p. 246.
[53] *Ibidem*, p. 405-406.
[54] *DIR, A. Moldova, veacul XVII*, 2, p. 98-99.
[55] *Ibidem*, 1, p. 48.
[56] *Ibidem*, 3, p. 51.
[57] *Ibidem*, 4, p. 13-14.
[58] P. Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol*, Iaşi, 1948, p. 61.

domnie[59]. În toponimia actuală s-a păstrat, în mai multe locuri, amintirea existenţei acestor puncte de pază. Ele erau populate în permanenţă şi oamenii care îşi petreceau viaţa acolo trebuiau să dispună de locuinţe, oricât de rudimentare ar fi fost. Întrucât nu se făcea aici un serviciu de patrulare ca în vremurile moderne, străjerii se îndeletniceau probabil şi cu alte ocupaţii; ei vor fi avut acolo şi gospodării secundare. De altfel, multe dintre ele s-au transformat în sate, care poartă numele de „Strajă”.

Comunităţile ţărăneşti cărora li se încredinţase paza munţilor nu erau numai nişte simple sate. Ele se prezentau ca obşti cu hotare extrem de întinse, pe care se formaseră numeroase cătune, fără ca ele să fie amintite în documente. Cuturi dependente de satele amintite vor fi existat şi pe versantul de apus al culmii Stânişoara, în valea Bistriţei şi a afluenţilor ei. Că satele din această regiune aveau o veche existenţă se poate constata din examinarea hotarnicelor de pe la începutul secolului al XVII-lea ale mânăstirilor Hangu-Buhalniţa şi Peonul-Hangul. Terenurile satelor Răpciune şi Hangu rămâneau în afara lor. Dintr-o hotarnică a satului Mânjeşti se poate vedea că satul Hangu avea hotare fixate din timpuri vechi. Numai spre munte proprietatea acestor sate nu era delimitată, căci „munţii i-au ţinut împreună, cu fânaţ, cu păscut, cu paza muntelui de oameni răi, cu straja despre Ţara Ungurească”[60].

Satele erau conduse de juzi, cneji sau vătămani aleşi de obşte şi răspunzători faţă de pârcălabii de la Neamţ sau de vornicii din Piatra. Locuitorii lor răspundeau colectiv de îndeplinirea obligaţiilor faţă de domnie.

Pe lângă conducătorii amintiţi, satele aveau în fruntea lor un sfat de „oameni buni şi bătrâni”, care se îngrijea de apărarea intereselor comunităţii, de executarea obligaţiilor faţă de domnie şi judeca în pricinile mărunte. În documentele de mai târziu sunt numiţi „paşnici”, de la faptul că făceau „ispaşă”, adică stabileau valoarea pagubelor făcute de unii ţărani în bunurile altora. Prin confuzie sunt numiţi uneori paznici[61]. Pentru câteva prăjini de cânepă călcată şi stricată din cauza unor cireşe şi a unei mătuşi hapsâne, I. Creangă a mai cunoscut încă atribuţiile unei astfel de instituţii în satul Humuleşti[62]. În cazuri mai grave se convoca „adunarea generală”. Cunoaştem din documentele târzii denumirea ei de „grămadă”[63]. Aceasta este o denumire slavă care s-a suprapus peste vechiul nume de *conventus* („cuvânt”). O mai întâlnim la satele din regiunea Câmpulungului Moldovenesc[64] şi la românii de pe teritoriul Slovaciei.

Ca slujitori ai domniei, locuitorii satelor amintite purtau diferite denumiri: vânători, străjeri, panţâri şi plăieşi. Panţârii de la Dărmăneşti făceau, probabil, serviciul de pază la curtea domnească din Piatra. Denumirea lor vine de la faptul că erau obligaţi să aibă un echipament special.

---

59 *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 1, p. 185-186.

60 Arhivele Statului Iaşi, 400/26, *Condica de Anaforale*, 148, f. 38; T.G. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497-1836)*, 1939, p. 137-139.

61 Arhivele Statului Iaşi, *Departamentele Dreptăţii*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004.

62 I. Creangă, *Amintiri din copilărie*, în *Opere*.

63 Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, XL/142; Arhivele Statului Iaşi, *Departamentul Dreptăţii*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004.

64 T.V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 274-276, 311, 389, 418.

Întinderea proprietăţii feudale în regiunea Hangu-Bicaz în secolul al XVII-lea. Caracterul relaţiilor de producţie

Pe măsura orientării domeniului feudal spre producţia de mărfuri, în sânul populaţiei din Moldova se produc transformări social-economice tot mai profunde. Marii feudali – boierii şi mânăstirile – furnizează pieţei interne şi, mai ales, celei externe cereale şi un mare număr de vite. Gealapii din Imperiul Otoman cumpărau din Moldova, la preţuri reduse, un mare număr de oi[65]. Boii moldoveneşti ajungeau până la Gdansk şi se revindeau acolo cu preţuri foarte mari[66]. Pe alte căi erau trimişi până la Veneţia sub denumirea de boi ungureşti[67]. Caii moldoveneşti erau renumiţi în lumea întreagă. Cantităţi importante de lână, miere, ceară şi vinuri se exportau, în pofida piedicilor impuse de existenţa monopolului otoman, în toate ţările vecine.

Noile necesităţi ale domeniului feudal cereau tot mai multe braţe de muncă, deoarece mărimea rentei nu depindea de întinderea domeniului, ci de numărul locuitorilor aşezaţi pe acesta. Pentru mărirea domeniilor şi mulţimea braţelor de muncă de pe ele, feudalii îşi înmulţesc eforturile spre a acapara obştile ţărăneşti aparţinând domniei şi obştile răzăşeşti ce se formaseră ca rezultat al fărâmiţării proprietăţii mici şi mijlocii. Necesitatea de a spori producţia agricolă pe domenii duce la apariţia rezervei senioriale, valorificată prin munca gratuită şi obligatorie a ţăranilor – munca de clacă. Fără prea mare însemnătate la început, ea se dezvoltă treptat începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, luând forme din ce în ce mai aspre şi mai silnice.

Nevoile domniei, impusă la grele obligaţii faţă de Poarta otomană, se împletesc cu acelea ale boierimii. Pentru a da satisfacţie marilor proprietari de care erau dominaţi şi pentru a-şi mări veniturile şi acoperi sumele de bani cerute de turci, domnii procedează la recenzarea populaţiei şi vin cu decrete prin care interzic dreptul de strămutare al ţăranilor. Prin aceste măsuri impuse de stat boierii au posibilitatea de a exercita constrângerea extra-economică cu mai multă eficacitate. Este adevărat că imunităţile de care se bucură domeniile lor devin din ce în ce mai limitate, dar odată cu aceasta, dreptul lor de proprietate îşi pierde, în aceeaşi măsură, caracterul feudal. Se contestă domniei dreptul de a confisca anumite proprietăţi ale boierilor dovediţi vinovaţi de înaltă trădare. În acelaşi timp, puterea acestora asupra ţăranilor dependenţi de dânşii creşte. Dreptul de folosinţă al ţăranilor asupra delniţelor lor rămâne la bunul plac al proprietarului, care-i poate strămuta dintr-un loc în altul şi-i poate împărţi ca pe robi. Nu există nici o lege care să împiedice abuzurile boierimii, iar obiceiul statornicit din vremurile vechi este interpretat întotdeauna în favoarea ei. Din această cauză, obligaţiile ţărănimii sunt în continuă creştere.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea fuga ţăranilor de pe domenii este tot mai des amintită în documente. Din timp în timp au loc răscoale şi mişcări ţărăneşti, dar oricât zguduiau ele ordinea feudală existentă nu ajungeau să-i surpe temeliile.

Regiunea Bicaz-Hangu nu putea să rămână în afara acestor mari prefaceri social-economice. Domeniul domnesc, în oricare parte a ţării s-ar fi aflat, devenise acum ţinta poftelor boierilor şi mânăstirilor. În mare parte, el a fost risipit în timpul domniei lui Petru Şchiopul şi al Movileştilor prin masive danii făcute şi unora şi altora. Dacă în perioada anterioară această regiune avea o mică importanţă economică pentru dânşii, ca unii care nu

---

[65] *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, p. 19-23; D. Cantemir, *op. cit.*, p. 66.

[66] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 65.

[67] Gratiani de Iohanna Basilico, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169-170. Pentru comerţul cu vite, vezi şi N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, ed. II, Bucureşti, 1925, p. 170 şi urm.

puteau s-o valorifice cu posibilităţile pe care le avea domnia şi nu le atrăgea prea mult interesul, începând din secolul al XVII-lea se încinge o luptă îndârjită între diferite mânăstiri sau între mânăstiri şi boieri pentru acapararea ei.

Creşterea vitelor în regiunile de câmpie şi de podiş, unde agricultura îşi făcuse loc din ce în ce mai mult, întâmpina – în egală măsură – mari dificultăţi. În acelaşi timp, cererea de vite şi de lemn în Imperiul Otoman se prezenta în creştere. O sursă mai bună pentru realizare de venituri nu se putea găsi decât în acapararea vastelor întinderi de pământ care aparţinuseră domniei în regiunea amintită. În afară de branişti, terenurile lăsate în folosinţa ţăranilor fuseseră valorificate prin deschiderea unor numeroase curături şi prin lărgirea poienilor. Ei câştigau asupra lor drepturi mai mari decât asupra pământurilor obştii şi, cu încuviinţarea tacită a domniei, le puteau transmite urmaşilor sau unor terţe persoane[68]. Pe lângă veniturile realizate din creşterea vitelor, pescuit, vânat şi culegerea fructelor sălbatice, ca alune sau hamei[69], ei descoperiseră altele pe care li le puneau la dispoziţie resursele naturale ale locului. Din pădure tăiau lemnul pentru a-l preface în mangal, extrăgeau dohotul din tulpina mesteacănului, din slatine scoteau, prin fierbere, sare pentru nevoile lor, fiind obligaţi pentru aceasta să plătească domniei impozitul numit solărit. Aveau cuptoare pentru arderea pietrei de var. Ciopleau doage pentru buţi, făceau teascuri, roţi, duboase şi altele. Toponimia reflectă din belşug aceste îndeletniciri. Numiri ca „La dohotărie", „Poiana Cărbunaşului", „La mângălărie", „La cuptoare", „Varniţa", „Duboasa", apar destul de frecvent pe harta regiunii. În apropiere de Hangu curge pârâul Rotarilor.

Agricultura, ca şi în timpurile mai noi, se făcea într-o măsură redusă. Toponimele legate de această ramură a economiei, ca „Ţarina", „Drumul ţarinii", „Mălăiştea", „La curechişte", „Livada" etc. apar pe alocuri. Tot aşa de rare sunt numirile care arată existenţa meşteşugurilor săteşti. Întâlnim totuşi aici „Drumul faurului" şi „Cotul lăcătuşului"[70].

Întreaga producţie pe care o realizau ţăranii interesa pe proprietarii din vecinătate. Perspectiva de a creşte în această regiune mari cirezi de vite suscita, îndeosebi, lăcomia lor. Ofensiva acestora se îndreaptă, în primul rând, asupra satelor populate care depindeau de curtea domnească din Piatra sau de Cetatea Neamţului. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului următor ele au căzut rând pe rând în stăpânirea călugărilor de la mânăstirile care existau sau au fost ridicate pe valea Bistriţei sau pe versantul estic al culmii Stânişoara.

În anul 1402 fusese fondată, la câţiva kilometri nord de Piatra Neamţ, Mânăstirea Bistriţa. Ctitorul îi dăruise un mare număr de sate pe cursul Bistriţei, mai jos de Piatra, pe Chiojd şi în alte părţi. Hotarele domeniului ei pe cursul Bistriţei, spre nord, erau destul de vag indicate. Stăpânea un loc de stână la Pângăraţi şi două poieni sub Ceahlău. Probabil, înainte de 1475, o parte din aceste donaţii i-au fost retrase în schimbul altora. Timp de mai bine de un secol călugării bistriţeni n-au manifestat nici o pretenţie de stăpânire în regiunea Ceahlăului. În timpul domniei lui Ştefăniţă a fost construită în coasta proprietăţilor bistriţene, mai la nord, Mânăstirea Bisericani, iar egumenii de la Bistriţa n-au avut nimic de zis. Pe la 1560 Alexandru Lăpuşneanu a ridicat Mânăstirea Pângăraţi lângă locul de stână pe

[68] În legătură cu regimul curăturilor, vezi C. Cihodaru, *Contribuţii la cunoaşterea obştii ţărăneşti în Moldova*, în *SCS*, Iaşi (*Istorie*), VII, 1, 1956, p. 27 şi urm.

[69] Ocupaţiile acestea apar ca interzise în documentele din secolul XVII, date pentru fixarea hotarelor braniştilor unor mânăstiri din această regiune.

[70] Datele privind toponimia au fost culese din lucrările colectivului din Cluj, care a lucrat în zona lacului de acumulare.

care îl deţineau bistriţenii, fără ca aceştia să aibă ceva de obiectat. Nici nu gândeau, pe atunci, că satul Dărmăneşti de pe Chiojd, stăpânit în secolul al XV-lea de dânşii, va fi dăruit călugărilor din această nouă fundaţie[71].

Spre sfârşitul secolului al XV-lea mitropolitul Gheorghe Movilă ajunsese să se comporte ca un adevărat stăpân al domeniului domnesc de la Hangu. El dăruise o poiană de aici călugărilor de la Mânăstirea Suceviţa, ctitoria sa şi a fraţilor săi[72]. A mai construit apoi, probabil din lemn, un schit, care – în primele documente obţinute de la domni – poartă numele Poienile. Fratele său, Ieremia Movilă, se grăbea să-i dăruiască la 1 ianuarie 1599 întregul teritoriu închis de o linie care mergea din vârful Netedul, situat la răsărit de Bistriţa[73], peste acest râu, spre apus, pe piciorul Secului, până la piscul Panaghia, pe Ceahlău şi la piciorul Şchiopului, de unde cobora spre sud până la gura pârâului Bradul de lângă Bicazul Ardelean. Urma apoi cursul Bicazului, până la Bistriţa, şi pe urmă se întorcea spre nord, pe cursul acestui râu, până la gura Potociului. De aici, mai departe, cuprindea şi terenurile de pe stânga Bistriţei, până la vârful Netedul[74].

Teritoriul acesta forma braniştea mânăstirii şi era deosebit de acela al satului de aici, care intrase – cu această ocazie – în dependenţa faţă de mânăstire. Numele nu i se dă în document, dar – desigur – este vorba de satul Buhalniţa care, după cum se vede, avea un hotar propriu şi există aici din timpuri străvechi. Teritoriul de la gura pârâului Cozmul până la pârâul Rotarilor, cu toată întinderea lui spre răsărit, până la culmile plaiului, a rămas în folosinţa sătenilor din satul Hangu. Terenurile situate între gura pârâului Izvorul Alb şi Răpciuniţa, la apus de Bistriţa, până în vârful Panaghia, erau în folosinţa ţăranilor din satul Răpciune. Din documentul citat se observă, de asemenea, că hotarul dinspre răsărit al moşiei Poienilor nu a fost fixat. În această parte se afla satul Crăcăoani al Mânăstirii Suceviţa. Prin schimb, el va intra mai târziu în stăpânirea schitului amintit.

Probabil la scurt timp după emiterea documentului arătat s-au produs unele contestaţii din partea vecinilor şi, din această cauză, acelaşi domn trimitea acolo, câteva luni mai târziu, pe Iuraşco, vornic de gloate, şi pe Corlătescu, mare vătav de Suceava, pentru a fixa pe teren hotarele noii donaţii. În aprilie acelaşi an era confirmată printr-un alt document[75]. Se preciza că locul dăruit făcuse parte din proprietatea domnească.

Partea care mai rămăsese domniei din domeniul de la Hangu-Bicaz avea o situaţie destul de dificilă şi imprecisă. Prin anii 1608 sau 1609 Constantin Movilă a dăruit lui Pătraşco Şoldan, fost mare vornic, satele Bălţăteşti şi Mânjeşti. Acestea folosiseră împreună cu alte sate, în afară de terenurile rezervate domniei, întregul teritoriu ce se întindea de la satele lor până la graniţele Transilvaniei. În actele de danie nu se precizează hotarele acestei noi proprietăţi feudale. Nu se spune nimic despre braniştele domneşti, care – desigur – au existat pe teritoriul controlat de cele două sate. Probabil Ştefan Tomşa a confiscat satele lui Pătraşco Şoldan, dar ele ajungeau, în anii care au urmat domniei acestuia, în mâinile vornicului Costea Buciac, cu care primul proprietar se înrudea. Ele au fost moştenite de ginerii acestuia, Dumitraşco Şoldan şi Iordache Cantacuzino.

[71] C. Cihodaru, *Contribuţii la cunoaşterea obştii ţărăneşti în Moldova*, în *SCS*, Iaşi (*Istorie*), VII, 1, 1956, p. 49. La început li s-a dat numai un loc de moară din acest sat, iar apoi întreg satul.
[72] *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 3, p. 62.
[73] În prezent se află la răsărit de lacul de acumulare al hidrocentralei.
[74] Academia RPR, CLVII/188.
[75] Arhivele Statului Iaşi, 400/25.

În timpul domniei lui Miron Barnovschi, satele Mânjeşti – stăpânit de Miron Stârcea, ginerele lui Şoldan – şi Bălţăteşti – al lui Iordache Cantacuzino – au fost luate în schimbul satelor Câcăceni şi Miclăuşeni, moştenite de Barnovschi de la Balica hatmanul. Domnul a dăruit cele două sate Mânăstirii Hangu-Buhalniţa. În felul acesta, ctitoria lui Barnovschi ajunsese să stăpânească întregul teritoriu cuprins între Culmea Stânişoara şi graniţele Transilvaniei, din dreptul satului Potociul şi gura Largului, ambele situate pe valea Bistriţei. Se adaugă teritoriile satelor Bălţăteşti, Mânjeşti şi Crăcăoani, pe versantul estic al culmii amintite. Proprietatea Schitului lui Silvestru rămânea ca mică enclavă în sânul acestui vast domeniu. În 1631, domnul Moise Movilă punea să se precizeze hotarele satelor Mânjeşti şi Bălţăteşti, intrate în stăpânirea sus-numitei mânăstiri.

Călugării de la Hangu-Buhalniţa au stăpânit teritoriul celor două sate până în vremea domniei lui Vasile Lupu, când rudele Movileştilor şi ale lui Balica hatmanul şi-au reluat satele ce fuseseră odinioară stăpânite de acesta. Printre acestea se numărau şi satele Câcăceni şi Miclăuşeni. Boierilor Miron Stârcea şi Iordache Cantacuzino li s-au restituit, în schimb, fostele lor proprietăţi – Mânjeştii şi Bălţăteştii –, luate de la Mânăstirea Buhalniţa[76].

În regiunea împădurită din munţi făcuseră curături oameni care locuiau în alte aşezări. Ei aveau drepturi de folosinţă veşnică asupra lor şi acest fapt contrazicea drepturile de stăpânire ale proprietarului miluit de domn. Problema eliminării treptate a acestor harnici valorificatori ai regiunilor împădurite din coasta proprietăţii boiereşti a fost rezolvată de mânăstirile şi schiturile amintite pe diferite căi.

Foarte multe curături făcuse în părţile de sub Ceahlău şi, îndeosebi, pe valea Pârâului Alb, numit mai târziu Pârâul Schitului, un călugăr numit Silvestru. El a ridicat un schit în apropiere de gura pârâului amintit, a ridicat „mori”, probabil pive pentru bătut sumane, şi a cumpărat curăturile făcute de alţi oameni în apropierea celor deschise de dânsul. Unii s-au lăsat convinşi să i le dăruiască. Pentru a opri întinderea proprietăţii unor boieri partizani ai Movileştilor şi a Mânăstirii Poienile, ctitoria lui Gheorghe Movilă, Ştefan Tomşa – duşmanul declarat al acestei familii – a recunoscut dreptul de proprietate al schitului lui Silvestru asupra curăturilor făcute, cumpărate sau primite danie de ctitorul lui[77].

Miron Barnovschi a confirmat dania făcută de Ştefan Tomşa şi a dăruit o parte din curăturile lui, cuprinse între pârâul Răpciuniţa, culmea Ceahlăului şi obcina Boiştea. Călugării au obţinut alte confirmări de la Moise Movilă[78] şi Vasile Lupu[79]. Schitul lui Silvestru pusese stăpânire, prin cumpărare sau prin danii[80], pe alte curături în afara hotarului pe care i-l statornicise Miron Barnovschi.

Gheorghe hatmanul, fratele lui Vasile Lupu, se interesa şi el de domeniile lor din munţii Hangului. El cumpăra aici o curătură, jumătate din poiana Colibiţa[81]. A ridicat apoi un nou lăcaş, pentru călugării de la schitul lui Silvestru, pe pârâul care, în prezent, se numeşte Schitul. Noua fundaţie va fi menţionată în documente cu numele de Schitul Peonul. A obţinut pentru dânşii, de la Vasile Lupu, din „oamenii fără stăpâni, fără cislă, fără dobile”, şase

[76] Arhivele Statului Iaşi, *Condica de Anaforale*, 148, f. 35, v. 38; Academia RPR, ms. 237, f. 387-389 (*Condica Mavrocordat*); *Uricarul*, V, p. 365-377.
[77] Arhivele Statului Iaşi, CD/15.
[78] *Ibidem*, CD/17.
[79] *Ibidem*, CCXLII/4, CCCXL/101.
[80] *Ibidem*, 400/8; *Revista Ion Neculce*, 6, p. 286-287.
[81] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXX/30.

posluşnici să-i fie de „posluşanie” şi de „pază”[82]. Această strămutare a schitului pe un domeniu care aparţinea Cantacuzinilor va pune pe călugări în dependenţă faţă de aceştia. Peste câteva decenii proprietatea lui va fi înglobată în aceea a Cantacuzinilor.

Mânăstirea Râşca râvnea şi ea să-şi întindă stăpânirea pe valea Bistriţei. Cotropise aici o poiană numită „La Fagi”. A fost nevoit s-o vândă însă Schitului Peonul şi, astfel, a fost eliminată, pe la 1669, din competiţie[83].

La nord de teritoriul satelor Mânjeşti şi Bălţăteşti se întinde acela al satului Vânătorii Neamţului. Satul era al domniei şi depindea de Cetatea Neamţului. Pe teritoriul său, care se întindea până la graniţele Transilvaniei, domnia avea mai multe branişti „mari şi mici”. Restul era folosit în obşte de locuitorii lui. Aceştia puteau să deschidă curături în pădurile neoprite şi să le vândă între dânşii, dar nu erau liberi să înstrăineze nimic din moşia satului. Totuşi, acestea erau râvnite de călugării de la Mânăstirea Neamţ. Călugării şi locuitorii din Vânători făcuseră şi ei curături şi lărgiseră poienile de pe Bistriţa. La 20 octombrie 1585, între dânşii a intervenit o învoială potrivit căreia nemţenii urmau să stăpânească toate poienile dintre Răchitna şi Galul, până la gura Fărcaşei, iar Vânătorii de la Poiana Răchitna până la gura Largului[84]. Dacă, într-adevăr, această învoială a existat sau actul a fost fabricat de către călugări nu se poate şti. La 5 ianuarie 1591 Vânătorii se judecă în divanul domnesc cu Mânăstirea Neamţ pentru poienile Răchitna şi Galul, însă pierd procesul[85]. Ei îl redeschid în timpul domniei lui Ieremia Movilă, la 17 noiembrie 1595, însă cu acelaşi rezultat[86]. Mânăstirea Neamţ obţinea la 20 decembrie acelaşi an o carte de apărat asupra terenurilor contestate[87].

Spre sfârşitul secolului al XVI-lea boierul Nestor Ureche construia, pe terenuri aparţinând satului Vânători şi Cetăţii Neamţului, Mânăstirea Secu[88]. Această „binefacere” a costat pe satul Vânători libertatea şi i-a adus pieirea. La 25 aprilie 1507 Simeon Movilă dăruia mânăstirii satul cu toate „braniştile lui mari şi mici, cu toate fâneţele şi poienile şi cu munţii şi cu toate vechile hotare între hotarele Mânăstirii Secu şi Mânăstirii Neamţ”[89].

Exploatarea la care au fost supuşi ţăranii din acest sat a fost extrem de aspră şi în numai 15 ani satul s-a pustiit cu totul, locuitorii lui fugind în alte părţi. Egumenul căpăta învoire de a aduce oameni străini sau pe fugari şi domnul îi scutea de dări timp de doi ani[90].

După ce mânăstirile Neamţ şi Secu cotropiseră teritoriul satului Vânători până la graniţele Transilvaniei, ofensiva lor s-a îndreptat asupra altor sate vecine, ca Mânjeşti, Bălţăteşti şi Brătuleşti. Voind să pună stăpânire pe ele, profitând de faptul că Pătraşco Şoldan, proprietarul primelor două, se refugiase în Polonia cu Movileştii, călugării s-au prezentat la 2 iulie 1612 în faţa domnului Ştefan Tomşa, proaspăt venit în domnie. Domnul amână judecarea procesului până după „aşezarea oastei”[91]. El se pregătea pe atunci să-i

[82] Arhivele Statului Iaşi, 400/14.
[83] *Ibidem*, 400/18, 400/19. La fel a fost eliminată şi mânăstirea Secul, care avea aici danie de la mitropolitul Varlaam jumătate din Poiana Colibiţa, dăruită însă Schitului Peonul.
[84] *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 3, p. 293-294.
[85] *Ibidem*, 4, p. 1.
[86] *Ibidem*, p. 132.
[87] *Ibidem*, p. 133.
[88] *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 4, p. 13-14.
[89] *Ibidem*, 2, p. 98-99.
[90] *Ibidem*, 5, p. 87.
[91] *Ibidem*, 3, p. 93.

înfrunte pe Movileşti şi pe susţinătorii lor poloni la Cornul lui Sas. Nu ştim însă care a fost rezultatul acestei intervenţii.

Ieremia Movilă dăruise pentru slujbe satul Brătuleşti, ascultător de Cetatea Neamţului, lui Vasile Aronescu. Prin 1616-1617 acesta l-a vândut episcopului de Huşi, Mitrofan, care l-a dat Mânăstirii Secu[92]. În acest fel călugării de aici îşi lărgiseră proprietatea până „la hotarul Ţării Ungureşti"[93]. Agapia, mai slabă, ajunsese numai până la izvoarele Hănguşorului[94].

În 1626 Miron Barnovschi a construit, pentru călugării de la Schitul Poienile, o mânăstire de piatră la Buhalniţa[95]. Cu această ocazie fixa hotarele domeniului acaparat de călugări pe vremea lui Gheorghe Movilă[96]. Acesta nu ţinea seama de o infiltrare mai veche a călugărilor de la Bisericani în aceste părţi. Ei stăpâneau o poiană sub Ceahlău. Încă din vremea lui Constantin Movilă se ajunsese la o înţelegere între cele două mânăstiri acaparatoare. În schimbul poienii menţionate, călugării de la Hangu-Buhalniţa dădeau celor de la Bisericani trei poieni, anume: Cârnul, Bicazul şi Biserica lui Iov, cu braniştea din jurul lor[97]. Pe urma acestor aranjamente, teritoriul care se întindea spre apus, peste satele Cârnul şi Bicazul, până la Bicazul Ardelean şi graniţele Transilvaniei, se împărţea între cele două mânăstiri. Mânăstirea Bistriţa câştiga şi ea procesul pentru nişte poieni situate sub Ceahlău[98]. În stăpânirea ei va rămâne o parte din Poiana Cârnului.

Pentru a deveni pe deplin stăpâni pe acest teritoriu ei trebuiau să înlăture de aici pe toţi acei care făcuseră curături şi aveau drept de stăpânire asupra lor. S-a păstrat actul prin care Mânăstirea Bisericani cumpăra curătura făcută de Ionaşco Deuga, din Dărmăneşti, alături de poiana Bicaz[99]. Întrebuinţau pentru aceasta nu numai „talerii", ci şi credinţa naivă a locuitorilor. De exemplu, o oarecare Loghina împreună cu fiii ei dădeau o curătură făcută prin munca lor la Straja, mai sus de Tarcău, Mânăstirii Pângăraţi pentru „şapte sărăcuste şi douăzeci de taleri"[100]. Oamenii îşi făcuseră case în aceste curături. Ei erau totuşi siliţi să le vândă călugărilor. Aşa făcea, de pildă, Gherman din Dărmăneşti, care pe la 1631 era adevăratul stăpân al poienii Bicaz[101]. Călugării de la Hangu-Buhalniţa dăduseră celor de la Bisericani terenuri care nu erau ale lor.

Dacă întinderea domeniului Mânăstirii Hangu-Buhalniţa spre sud de valea Bistriţei era oprită de Bisericani, ea putea totuşi să se întindă lateral. În coasta stăpânirii lor spre răsărit, Mânăstirea Suceviţa obţinuse de la Movileşti satul Crăcăoani. Prin schimb, el a ajuns proprietatea călugărilor de la Hangu[102]. Miron Barnovschi dăruise acestora numeroase sate cu vecinii în ţară. Printre ele se afla şi satul Vânători de lângă Piatra, ce fusese dependent de curtea domnească din acest oraş[103]. Mai târziu va trebui însă să-l cedeze Bisericanilor.

[92] *Ibidem*, 4, p. 34.
[93] *Ibidem*, 1, p. 182-183.
[94] Arhivele Statului Bucureşti, ms. 629, f. 342-343.
[95] Gh. Balş, *Mănăstirile moldoveneşti din veacurile XVII-XVIII*, p. 105.
[96] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Bisericani*.
[97] *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 3, p. 27-28.
[98] *Ibidem*, 1, p. 13-14, 174; 2, p. 205; 3, p. 47, 62; 5, p. 129.
[99] *Ibidem*, 5, p. 146.
[100] *Ibidem*, p. 364.
[101] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Bisericani*, XIII/30.
[102] Academia RPR, DCXX/3.
[103] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Bisericani*, I/6.

În mai bine de o jumătate de secol călugării de la mânăstirile arătate au reușit să pună stăpânire pe teritoriul satelor care depindeau de Cetatea Neamțului și de curtea domnească din Piatra. Domeniile domniei din munți au intrat în proprietatea lor. Ei au extins regimul de braniște asupra întregii regiuni împădurite și au cumpărat de la locuitori curăturile făcute de dânșii.

Ca orice proprietate de origine donativă, proprietatea mânăstirii din regiunea Hangu-Bicaz putea să fie supusă retractului seniorial. Domnia avea puterea de a le relua și da altora după bunul său plac. Pentru a evita asemenea situații neplăcute, călugării s-au străduit să li se înscrie în documentele lor de proprietate blesteme înfricoșătoare și, mai ales, să fabrice un mare număr de documente false, pe care critica paleografică și diplomatică le-a dovedit ca atare. În această privință, călugării de la Neamț s-au luat la întrecere cu cei de la Bisericani și de la Bistrița[104]. Faptul acesta era recunoscut de medelnicerul Neculai Buhuș, care – cu ocazia unei hotărnicii ordonate de Istratie Dabija în anul 1662 – arată că mânăstirile Bistrița și Bisericani se serveau de „drese mincinoase", că își amestecaseră „pe pizmă" hotarele și că branișterii lor făcuseră bouri prin copaci, „fără ispravă"[105].

Referindu-se la aceste certuri dintre călugări, cu mulți ani în urmă, cam pe vremea marii lor ofensive de cotropire a satelor domnești, stareţul Mânăstirii Neamț se exprima, prin 1591, că vechiul zătecnitor și purtător de zâzanii, urâtor de bine, diavolul, ar fi intrat printre călugări[106]. În această privință „diavolul" nu avea nici o vină, ci intensificarea comerțului atât intern, cât și extern. Reluarea, în vremea primilor Movilești, a legăturilor dintre Moldova și Imperiul Otoman, care – pe atunci – susținea, în împrejurări dificile, războiul împotriva Ligii Sfinte, apoi războaiele purtate de Polonia pentru cotropirea Rusiei și războiul de 30 de ani, care – după aceea – a pustiit regiuni întinse din Germania și Boemia, au oferit un prilej minunat mânăstirilor și boierilor de a dezvolta legăturile domeniilor lor cu piața. Legătura dintre oraș și domeniul feudal devine din ce în ce mai strânsă, iar cantități mari de produse agricole și, îndeosebi, vite sunt cerute într-o măsură tot mai largă peste hotare. Dacă în regiunile de podiș și câmpie agricultura a cunoscut, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, o perioadă de oarecare avânt, regiunile de munte puteau oferi proprietarilor venituri mari de pe urma creșterii vitelor și a exploatării lemnului.

În această privință, mânăstirile se străduiesc să înlăture orice concurență. Interesul pe care îl depun ele în direcția măririi numărului turmelor lor se reflectă limpede în documente. Nimeni nu mai este liber să mai facă în braniștile lor „coșere pentru oi sau pentru porci"[107]. Ele sunt libere să pedepsească „pe cine vor găsi acolo cu porcii sau cu alte vite"[108]. Interdicțiile acestea apar în documentele ce li se dau de către domnie pentru că înșiși călugării, în lăcomia lor, își încălcau unii altora proprietățile. Cei de la Bistrița făcuseră o stână chiar lângă talpa Mânăstirii Bisericani și boierul Ciolpan, fost vornic, în urma plângerii călugărilor, care nu puteau suferi mirosul de oaie, a primit de la domnie ordin s-o strice[109]. De altfel,

---

[104] *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 413-418, 420-421; *XV*, 2, p. 320; *XVI*, 1, p. 595-596, 603-604; *XVII*, 3, p. 233-234. Documentul scris pe hârtie cu data de 27 iunie 1501, dat de Ștefan cel Mare Mânăstirii Neamț pentru apărarea muntelui Neamțul, este – de asemenea – suspect. Vezi *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 1, p. 2.

[105] P. Mihail, *op. cit.*, p. 60.

[106] *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 4, p. 37.

[107] *Ibidem*, 4, p. 84.

[108] *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 1, p. 182.

[109] *Ibidem*, 1, p. 13-14.

vastele terenuri de care dispuneau deveniseră neîncăpătoare pentru turmele lor. Ieremia Movilă învoia, la 15 aprilie 1599, pe călugării de la Secu să-şi pască oile în braniştea Cetăţii Neamţului[110]. Acapararea samavolnică a fânului cosit în poieni devenise un fenomen frecvent. Călugării de la Agapia răpeau, pe la 1598, fânul din Poiana Rusului, stăpânită de Secu[111]. Cu cinci ani mai târziu domnia autoriza aceeaşi mânăstire să oprească fânul cosit de alţii în poiana lui Chiriac şi poiana lui Ureche[112]. La fel se străduiau, pe la 1612, să oprească fânul din unele poieni de sub Ceahlău călugării de la Bistriţa[113].

Certurile dintre călugări erau atât de înverşunate şi aţâţarea patimilor lor mergea adesea până la punctul încât se cerea să se dărâme mânăstirile cu care nu se mai puteau înţelege la împărţirea „bunurilor lumeşti". Fraţii care locuiau „întru Hristos" la Agapia, străduindu-se să mărească moşia lui Hristos, răscoleau uricile vechi, făcute de multe ori „cu meşteşuguri diavoleşti", şi susţineau că Mânăstirea Secu este clădită pe proprietatea lor. Pentru aceasta cereau domnului ca să dispună dărâmarea ei[114].

Călugării au reuşit să supună proprietatea cotropită de dânşii în Munţii Neamţului unui regim deosebit. Folosindu-se de faptul că domnia îşi rezervase aici mai înainte unele terenuri pentru creşterea vitelor de vânătoare, în calitate de succesori ai domniei în exploatarea acestor terenuri, ei au extins regimul de rezervă asupra întregii regiuni împădurite, urmărind prin aceasta scopuri multiple şi variate, toate având drept ţintă numai sporirea veniturilor, pe care le puteau obţine prin exploatarea populaţiei din această regiune. Astfel, puteau mări numărul turmelor, controlau exploatarea lemnului, izgoneau pe ţărani din curăturile făcute de ei şi supuneau pe cei care trăiau în satele din această parte a ţării la condiţii de muncă înrobitoare.

Pentru aceasta ei s-au străduit să obţină de la domnie documente în care se prevedeau tot felul de oprelişti pentru aceia care ar fi voit să folosească terenurile de aici fără o învoire prealabilă cu călugării. Se specifica în ele că „nimeni să nu aibă voie a cosi fân în acele poieni, a prinde peşte sau a vâna fiare". Nimeni nu era liber să pască vite în regiunile de branişte, nici să taie lemne, să culeagă hamei sau alune. Braniştерii mânăstirilor vegheau cu străşnicie ca astfel de dispoziţii să nu fie înfrânte. Exploatarea bunurilor pe care le puteau oferi regiunile acestea împădurite puteau să fie astfel supuse unui control mai riguros şi numai pe bază de învoieli cu mânăstirile, care aveau astfel posibilitatea să ridice din produsele obţinute de ţărani cote mai mari decât acelea cunoscute de dijmuirea tradiţională.

Opreliştile enumerate împiedicau înmulţirea populaţiei pe cursul mijlociu al Bistriţei. La asuprire şi exploatare ţăranii răspundeau prin diferite forme de opoziţie. Sunt numeroase documentele care arată că, adesea, satele mânăstirilor din regiunea aceasta s-au pustiit, locuitorii lor fugind în alte părţi. Această formă de protest nu lovea însă clasa dominantă în totalitatea ei. Fugind de un exploatator, ţăranii ajungeau pe domeniile altuia, care – pentru a-i atrage – le oferea la început condiţii mai uşoare de muncă. Pentru cei veniţi de peste graniţe sau pentru fugarii care se întorceau la locurile lor puteau obţine de la domnie scutiri de impozite şi podvezi pe un timp limitat. Prin astfel de procedee unele mânăstiri puteau să atragă noi locuitori în poienile de pe cursul mijlociu al Bistriţei. Treptat, în poienile nelocuite în secolul anterior se formează sate noi. În unele curături locuitorii îşi

110 *DIR, A, Moldova, veacul XVI*, 4, p. 257.
111 *Ibidem*, p. 240.
112 *DIR, A, Moldova, veacul XVII*, 1, p. 112.
113 *Ibidem*, 1, p. 182-183.
114 *Ibidem*, 3, p. 62.

făcuseră case încă din vremea întinderii proprietăţii mânăstireşti în această regiune[115]. În poienile de la Hangu existau case, pe care, la 1 mai 1622, domnul ordona ureadnicului din Piatra să le dărâme, întrucât Mânăstirea Bistriţa pretinde că sunt făcute pe proprietatea ei[116]. Este vorba, desigur, de case făcute de locuitorii din satul Buhalniţa în nişte poieni stăpânite de Schitul Poienile. Drepturile de proprietate ale acestuia asupra poienilor menţionate erau contestate de călugării bistriţeni. Locuitorii făceau arături pe terasele Bistriţei, iar călugării nu-i puteau împiedica şi nu aveau nici un interes s-o facă. Dacă cei de la Bistriţa cereau să fie izgonit un călugăr Simion, care făcuse arături într-o poiană de sub Ceahlău[117], pretindeau aceasta întrucât cei care lucrau în aceste poieni recunoşteau asupra locurilor muncite de dânşii drepturile de stăpânire ale Schitului Poienile şi nu pe ale lor.

Călugării singuri, oricât de numeroşi ar fi fost, nu puteau exploata numeroasele domenii pe care le cotropiseră. Aveau nevoie de mână de lucru, care era cu atât mai necesară, cu cât ei nu se mulţumeau să-şi valorifice întinsele lor domenii din munţi numai pe baza păstoritului, vânatului şi pescuitului. Exploatarea lemnului, care se intensifică în secolul următor, cerea aici numeroase braţe de muncă. Dispuneau de un oarecare număr de robi ţigani, dar aceştia erau folosiţi numai ca meşteşugari şi pentru munci domestice. Ţăranii şezători din vechime pe aceste domenii, cu acei de la Mânjeşti, Bălţăteşti, Crăcăoani, Vânători, Dărmăneşti, păstraseră obligaţiile lor de pază la trecătorile munţilor şi nu puteau să fie impuşi să facă muncile de care aveau nevoie mânăstirile. Ei erau obligaţi numai la plata zecimalilor tradiţionale. Dacă şi din acestea mânăstirile realizau venituri importante, ele nu dispuneau nici măcar de oameni pentru a asigura paza lor. Pentru vitele lor trebuiau să angajeze argaţi cu plată. Pentru a le veni în ajutor, domnii le acordă un oarecare număr de „posluşnici" scutiţi de impozite, însă cu obligaţia de a munci şi de a face paza la mânăstirile cărora erau daţi. Vasile Lupu dăduse, în 1646, Schitului Peonul un număr de şase posluşnici[118]. Aceştia au format, probabil, primul nucleu al satului Schitul, care lua fiinţă atunci, alături de mai vechiul Răpciune. Dania a fost repetată de urmaşul său Gheorghe Ştefan[119]. Numărul lor a fost dublat la 5 iulie 1705 de Antioh Cantemir. Se pare că acesta luase o măsură generală, căci el motivează dania prin faptul că a constatat „cum au slăbit sfintele mânăstiri din întâmplările prăzilor şi au rămas fără vecini"[120].

În stăpânirea şi exploatarea regiunii Hangu-Bicaz călugării de la mânăstirile amintite au găsit concurenţi primejdioşi în boierii Cantacuzineşti. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea în proprietatea lor se afla numai satul Bălţăteşti cu întreg teritoriul care se întindea până la graniţele Transilvaniei. Satul Mânjeşti ajunsese în stăpânirea lui Miron Stârcea, fiul lui Constantin Stârcea, moştenitorii lui Dumitraşco Şoldan, proprietar aici în prima jumătate a secolului. Neculai, fiul lui Miron Stârcea, strâmtorat de bani, l-a vândut, în a treia domnie a lui Gheorghe Duca, lui Toderaşco Cantacuzino, care moştenise de la tatăl său satul alăturat, Bălţăteşti[121]. Cantacuzinii îşi constituiau aici un vast domeniu,

---

[115] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Bisericani*, XIII/30.
[116] *DIR., A, Moldova, veacul XVII*, 5, p. 129.
[117] *Ibidem*, 4, p. 392-393 (18 august 1619).
[118] Arhivele Statului Iaşi, 400/14.
[119] *Ibidem*, *Condica de Anaforale*, 64, f. 540 (12 februarie 1656).
[120] Arhivele Statului Iaşi, 400/23. În biserica Mânăstirii Buhalniţa a fost înmormântată Ileana, soţia clucerului Miron Ciogolea şi fiica lui Constantin Stârcea. Piatra de mormânt s-a păstrat. Vezi Gh. Balş, *op. cit.*, p. 548.
[121] Academia RPR, ms. 237, f. 387-389; Arhivele Statului Iaşi, *Condica de Anaforale*, 148, f. 35-38.

care mergea de lângă Cetatea Neamţului până la hotarele Transilvaniei, cuprinzând toată valea Bistriţei între gura pârâului Largu şi satul Fârţigi, iar peste această apă Munţii Grinţieşul şi Buşmeiul. În secolul al XVIII-lea el a fost lărgit prin răşluirea unei însemnate întinderi din proprietatea de peste Bistriţa a Mânăstirii Neamţ, pentru care au urmat interminabile procese, şi prin înglobarea proprietăţii Schitului Peonul, situată între gura Răpciuniţei, Obcina Boiştea şi culmea Ceahlăului. Aceasta se prezenta ca o enclavă în sânul proprietăţii Cantacuzineştilor.

Având în vedere poziţia periferică a acestei stăpâniri, situată într-o regiune muntoasă uşor de apărat, Cantacuzinii au lucrat în aşa fel încât au constituit din ea un loc de refugiu atât pentru ei, cât şi pentru rudele şi partizanii lor politici din Moldova şi Ţara Românească. Ei au deţinut ranguri înalte în stat şi au fost amestecaţi în aprigile lupte politice între diferitele grupări sau dintre boieri şi domnie. În atmosfera aceasta de intrigi ţesute, fie în ţară, fie la Constantinopol, nu o singură dată ei au riscat să-şi piardă viaţa. Se puteau salva refugiindu-se la Hangu.

Pentru a-şi constitui aici un cuib capabil să reziste atacurilor oamenilor domniei, ei au ridicat o puternică incintă în jurul Schitului Peonul. Construcţia acestui zid, străjuit la colţuri de puternice turnuri, a fost începută în 1672, peste rămăşiţele chiliilor călugăreşti mistuite într-un incendiu, de beizadea Alexandru Ruset, fiul domnului Antonie Ruset şi ginerele lui Gheorghe hatmanul, ctitorul schitului[122]. După moartea beizadelei Alexandru, operaţiunea aceasta a fost continuată de Toader Cantacuzino, mare vistier al Moldovei şi rudă cu dânsul. În 1676 el a construit aici alte turnuri de apărare. Toderaşco Cantacuzino a fost unul din cei mai puternici boieri din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Subliniind rolul jucat de dânsul în timpul domniei vărului său Dumitraşco Cantacuzino, Ion Neculce spune că „el era alfa şi omega atunci în Ţara Moldovei"[123].

Primul oaspete de seamă adăpostit în mânăstirea de la Hangu-Peonul a fost Şerban Cantacuzino. În 1672, atunci când domnia în Ţara Românească a fost luată de Grigore Ghica, simţindu-şi viaţa în primejdie, viitorul domn, pe atunci numai spătar, a fugit de la Adrianopol în Moldova şi aici, pentru a se pune la adăpost de surpriza unei extrădări, s-a aşezat pe domeniile rudelor sale de la Hangu[124].

Scopurile urmărite de Cantacuzineşti în fortificarea Schitului Peonul se văd clar dintr-un pasaj al cronicii lui Ion Neculce. În 1683, în timpul când Duca Vodă însoţea oştile turceşti la asediul Vienei, iar Moldova era cuprinsă de „podgheazurile" polone, la Hangu se refugiase Toader Cantacuzino, marele vistiernic, şi Neculai Racoviţă, mare logofăt, lăsaţi caimacani în timpul absenţei domnului din ţară. Împreună cu dânşii se aflau şi alţi boieri. Revenit în ţară, la satul Domneşti, în Putna, Duca le scria „să iasă din Hangu din bejenie, să meargă la dânsul la Domneşti, să nu se teamă de leşi, că leşii sunt nişte tâlhari. Iar boierii cum au văzut aceasta, îndată au făcut pătăşti şi au fugit pe poteci în Ţara Ungurească la Giurgedu, cu toate casele lor, ca să nu mai de într-ochi cu Duca-Vodă"[125].

La fel procedau boierii Cantacuzineşti în septembrie 1700, când – în locul lui Antioh Cantemir, mazilit – Poarta dădea domnia Moldovei pentru a doua oară lui Constantin Duca. Atunci, Bogdan hatmanul, ginerele lui Constantin Cantemir vodă, favorizat de un bucluc-baş de la curte, partizan al Cantemireştilor, a reuşit să scape şi să

---

[122] Vezi mai jos.
[123] I. Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. I. Iordan, Bucureşti, 1955, p. 170.
[124] *Istoria Ţării Romîneşti. 1290-1690*, ed. D. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 165.
[125] I. Neculce, *ed. cit.*, p. 157.

fugă împreună cu Lupu Costache, vistiernic, îmbrăcaţi în haine proaste, în Polonia. Printre cei care îşi simţeau viaţa ameninţată era atunci şi Iordache Ruset, fost mare vistiernic şi sprijinitorul de căpetenie, „chivernisitorul" familiei Cantemir. Fiind bătrân, el n-a putut încăleca şi de la curte a mers pe jos la gazda comisului Ilie Cantacuzino, fiul lui Toader Cantacuzino. Acesta l-a ascuns într-o cuhnie şi apoi, prefăcându-se că pleacă la ţară, a fugit cu dânsul la Hangu, iar de aici au trecut în Polonia[126].

Şi în alte împrejurări domeniul Cantacuzinilor de la Hangu a devenit un loc de salvare pentru boierii ameninţaţi. Venindu-le veste de la Ţarigrad, în 1705, că a luat domnia Antioh Cantemir în locul lui Mihail Racoviţă, o parte din boieri, ştiindu-se vinovaţi faţă de dânsul, au fugit în Polonia, iar alţii au trecut la Brâncoveanu în Ţara Românească. Se întâmplase atunci să vină ca sol la Iaşi spătarul Toma Cantacuzino, din Ţara Românească. În spaima care l-a cuprins atunci, el nu a putut pleca cu boierii care trecuseră pe teritoriul muntean. În schimb, a fugit la Hangu împreună cu Ilie Cantacuzino, paharnic, şi cu Neculai Costin, hatman. În urma mediaţiei lui Bogdan vornicul ei s-au putut întoarce la casele lor, iar Toma Cantacuzino a trecut în Ţara Românească[127].

În timpul domniei lui Neculai Mavrocordat, în Ţara Românească, o seamă de boieri munteni, vinovaţi de intrigi împotriva domniei, au fugit la Mihai Racoviţă în Moldova. Ei s-au dovedit a fi foarte prevăzători, căci nu au stat în Iaşi, ci s-au aciuit pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu. Cheltuind multe pungi de bani, Neculai Mavrocordat a reuşit să determine pe vizir să ordone ca ei să fie trimişi la Constantinopol. Când Mihai Racoviţă, constrâns de ordinul Porţii, a încercat să-i prindă, trimiţând la Hangu 100 de seimeni, ei au reuşit să fugă în Transilvania[128].

În timpul domniei a doua în Moldova, Neculai Mavrocordat şi-a dat toată osteneala să surpe domeniul Cantacuzinilor din Munţii Neamţului şi să suprime acest loc de refugiu al boierilor nemulţumiţi şi intriganţi. În prima domnie el îl ţinuse la mare cinste pe Ilie Cantacuzino şi făcuse din el primul său sfetnic. „Numai cu dânsul grăia Nicolae Vodă din toţi boierii pământeni ce era ... Că nu pentru voia lui, ce pentru voia Brâncoveanului, domnului muntenesc, făcea acea cinste"[129]. O fiică a lui Ilie Cantacuzino se căsătorise cu fiul acestuia, Ştefan. Puternicul boier, „cerbul cu coarnele cele buore", nu s-a bucurat prea mult de favorurile lui Neculai Mavrocordat. La scurt timp după înscăunarea acestuia el a încetat din viaţă. Moştenitorii, nepoţii săi, erau minori şi faptul acesta constituia un bun prilej pentru călugării de la Mânăstirea Hangu-Buhalniţa de a redeschide un nou proces, revendicând satele Mânjeşti şi Bălţăteşti pe baza uricului de danie de la Miron Barnovschi. De altfel, pe veniturile acestui domeniu îşi pusese ochii şi Samuel, patriarhul din Alexandria, şezător pe atunci în Moldova.

La 20 iulie 1715 s-a dezbătut în divanul domnesc procesul dintre Mânăstirea Hangu-Buhalniţa şi Maria, văduva lui Ilie Cantacuzino. Cu sprijinul patriarhului din Alexandria şi făcând presiuni asupra boierilor, aducând mărturii din scriptură şi din pravile, Neculai Mavrocordat dă câştig de cauză mânăstirii. Maria Cantacuzino nici nu putuse să prezinte uricele pe baza cărora stăpânea satul, întrucât ele se pierduseră la Constantinopol, odată cu uciderea ginerelui său Ştefan, fiul lui Constantin Brâncoveanu[130].

---

[126] *Ibidem*, p. 218-219.
[127] *Ibidem*, p. 235.
[128] *Ibidem*, p. 336.
[129] M. Kogălniceanu, *Letopiseţe*, III, cronică atribuită lui N. Muste, p. 40.
[130] Academia RPR, ms. 237, f. 376-379.

În vara aceluiaşi an Mânăstirea Hangu-Buhalniţa, cu toată împotrivirea mitropolitului, a fost închinată patriarhului din Alexandria. Pentru a veni în ajutorul acesteia şi pentru a-i spori veniturile, Neculai Mavrocordat acorda largi privilegii satelor Mânjeşti, Bălţăteşti şi Crăcăoani. Locuitorii lor erau scutiţi de o seamă de dări şi de prezenţa dregătorilor care le încasau. Restul urmau să-l plătească „cu rupta" în şase rate anuale. Nu aveau voie să primească oameni străini între dânşii, ci numai pe acei dintre dânşii care fugiseră[131]. Din „gorştina" Bălţăteştilor făcea patriarhiei din Alexandria venit anual de 200 de lei[132]. Oamenii din aceste sate au continuat, deşi intraseră în proprietate particulară, să facă serviciul de pază la graniţă. Pentru aceasta, domnul Grigore Ghica le acorda privilegiul de a-şi alege ei înşişi pe conducătorul obştei săteşti. „Judecata lor va fi la ispravnicul lor", spune documentul[133]. Oamenii din satele Mânăstirii Hangu-Buhalniţa erau scutiţi de plata unor gloabe, în afară de cazurile de „moarte de om şi furtişag", după cum rezultă dintr-un document dat la 8 decembrie 1731 de acelaşi domn[134].

În secolul al XVIII-lea, până în ultimele decenii, domeniul de la Hangu a fost stăpânit de logofătul Iordache Cantacuzino şi apoi de urmaşul acestuia, Ioniţă. Aceasta este o vreme de interminabile procese cu Mânăstirea Neamţ, care avea pretenţia că o parte din proprietatea sa din munţi fusese „impresurată de oamenii din Bălţăteşti şi de boierii Cantacuzino"[135].

În acelaşi timp, se produc încălcări şi la hotarele cu Transilvania. La 29 septembrie 1715 conducătorii districtului Gheorgheni reclamau guvernatorului Transilvaniei că Ilie Cantacuzino din Moldova ar fi pus stăpânire, în timpul răscoalei lui Racoczi, pe Munţii Tulgheş şi Corbul, aparţinând satelor Gheorgheni, Strâmtura şi Chilieni[136]. Domnul îi luase de la văduva lui Cantacuzino şi îi dăduse Mânăstirii Hangu. Plângerea aceasta era adusă la cunoştinţa domnului Mihail Racoviţă, care – la 10 aprilie 1716 – cerea vicejudecătorului din Gheorgheni să trimită, după 23 aprilie, delegaţi spre a forma o comisie mixtă pentru cercetarea neînţelegerilor dintre locuitorii din Hangu şi cei din Gheorgheni pentru stăpânirea Munţilor Tulgheş şi Corbul[137]. Izbucnirea războiului austro-turc, din 1716, a întrerupt tratativele, iar certurile au continuat şi după încheierea păcii de la Passarovitz. În 1723 nobilii din Sân Miclăuş încercau să rezolve conflictul prin măsuri samavolnice. Ei năvăleau asupra stânelor din munţi şi răpeau vitele şi alte lucruri ce le găseau acolo[138]. Certurile au durat până la 1750. În 1736 zlotaşii moldoveni luau din aceşti munţi, pentru gorştina datorată domniei, nişte oi. La protestele dregătorilor transilvăneni se răspundea că ele au fost luate pe teritoriul Moldovei[139].

Tendinţele unor feudali transilvăneni de a pune stăpânire pe teritorii situate la răsărit de graniţa dintre cele două ţări continuă şi nu se limitează numai la Munţii Tulgheş şi Corbul ai Cantacuzinilor. În 1744 domnul Ioan Mavrocordat aducea la cunoştinţa guvernatorului Transilvaniei că oamenii nobilului Lazăr Ferencz cotropiseră dincoace de graniţă terenuri aparţinând mânăstirilor Pângăraţi, Bisericani şi Hangu. Propunea, ca şi mai

[131] *Ibidem*, f. 382 v.-383 v.
[132] *Ibidem*, f. 384.
[133] *Ibidem*.
[134] *Ibidem*, f. 386.
[135] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXI/19, 21-24; Arhivele Statului Iaşi, 400/28.
[136] Muzeul Bruckenthal, Sibiu, *Fond Benigni*, fasc. XV, f. 13-14; fasc. XXIV, f. 15-17.
[137] *Ibidem*, fasc. XXIV, f. 77.
[138] *Ibidem*, fasc. XXIV, f. 32.
[139] *Ibidem*, fasc. III, f. 70-71.

înainte, constituirea unei comisii mixte pentru cercetarea cazului. Cotropirea avusese loc, de asemenea, în timpul războiului din 1716-1718. Aceleaşi certuri reizbucneau în 1749 şi 1750 între nobilii transilvăneni Gabor şi Toma Diak şi boierul Cantacuzino. Acesta susţinea că hotarul dintre cele două ţări mergea din vechime pe „cumpăna apelor"[140]. Domnul Constantin Racoviţă cerea guvernatorului Transilvaniei constituirea unei comisii mixte, însă aceasta se mărginea numai să ordone comitetului secuilor întreprinderea unor cercetări[141].

Certurile pentru fixarea hotarului s-au terminat prin 1751. Comisiei care s-a ocupat atunci de această chestiune i se prezenta mărturia oamenilor din Bălţăteşti, Hangu şi Buhalniţa, precum şi a călugărilor de la mânăstirile din aceste părţi, prin care se arăta că hotarul dintre Moldova şi Transilvania este determinat de „cumpăna apelor". El mergea de la Vârful Câcata, „unde Dorna se mărgineşte cu ungurii", prin Muntele Mare, La Teascuri, Muntele Tarcău, Kissvas, Hăşmaşul Tarcăului, la Noskelat[142].

În ultimele decenii ale secolului al XVII-lea şi în prima parte a secolului următor satele de pe domeniile feudale din regiunea Bicaz-Hangu au avut mult de suferit din cauza prădăciunilor oştilor străine. Îndeosebi populaţia de aici a fost greu încercată în timpul războaielor turco-polone şi a războiului Ligii Sfinte de la 1683-1699. După victoria obţinută împotriva turcilor la Hotin, în 1673, sub conducerea lui Ioan Sobieski, oşti polone au intrat în Moldova. Cete de mercenari nemţi au ocupat Cetatea Neamţului şi a Sucevei. De aici ieşeau de făceau prădăciuni în ţară. Hatmanul Buhuş cu ostaşi moldoveni a reuşit să-i scoată de la Neamţ şi să le provoace o înfrângere. Pentru a scăpa de prădăciunile lor, locuitorii din regiunea de munte au luptat pentru a-i sili să părăsească Suceava. În cronica atribuită lui N. Muste se arată că „de multe ori eşiea nemţii din cetate şi da război moldovenilor şi-i înfrângea până în târg; iară apoi se îmbărbăta pedestrimea noastră, câmpulungenii şi hanganii ce era cu sâneţe şi cu topoare lungi în coadă şi lua pre nemţi şi-i ducea până în cetate şi pre mulţi nemţi îi prindea vii şi pre alţi în război omora"[143].

În urma înfrângerii turcilor sub zidurile Vienei, în 1683, oşti polone au pătruns în Moldova. Regiunea Bicaz-Hangu, deşi mai ferită, a fost supusă totuşi la grele prădăciuni. La 26 noiembrie 1685 Toader Armaşul scria către bistriţeni că leşii au prădat în Moldova „de la târg la Piatra în sus de au lăsat numai pământul". Craiul a lăsat trupele să ierneze în ţară şi le-a dat voie să prade[144].

În timpul campaniei regelui Sobieski, din 1686 în Moldova, oştile polone au ocupat Cetatea Neamţului. Cu ocazia campaniei a doua, din anul 1691, garnizoane polone au fost instalate la Câmpulung, Agapia, Secu şi Buhalniţa[145]. În toamna aceluiaşi an regele polon, cu cea mai mare parte a oştirii, s-a retras în ţara sa. Buhalniţa şi Câmpulung au rămas însă în stăpânirea garnizoanelor instalate de dânsul aici. Domnul Constantin Cantemir a trimis „o seamă de tatari şi cu moldoveni lefegii la Câmpulung şi în Hangu de au prădat şi au ars, ca să scoată pe joimiri şi nu i-au putut scoate. Iar duium de rob au luat mult tatarii"[146]. În felul acesta apărau tătarii interesele Imperiului Otoman, prin robirea şi jefuirea populaţiei din Moldova şi, tot astfel, apăra Constantin Cantemir pe acei care luaseră armele

140 *Ibidem*, f. 40-41.
141 *Ibidem*, fasc. IX, nr. 1; fasc. XIII, f. 105.
142 *Ibidem*, fasc. X, f. 11-12.
143 M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 14.
144 Hurmuzaki, XV, 2, p. 1401.
145 *Ibidem*, XVI, p. 126-128, 258.
146 I. Neculce, *ed. cit.*, p. 135.

să alunge pe nemţi din Moldova. Dacă tătarii n-au fost în stare să scoată joimirii poloni din cetăţi şi din incintele mânăstirilor, în schimb, aceştia, însoţiţi şi de un însemnat număr de ostaşi moldoveni angajaţi în armata polonă, au atacat trupele lui Constantin Cantemir, provocându-le mari pierderi, şi au jefuit târgul Piatra[147].

Ţinutul Neamţului cu mânăstirile lui întărite a rămas astfel ocupat de poloni până la încheierea păcii de la Karlovitz, în 1699. Antioh Cantemir a cerut polonilor să evacueze satele şi mânăstirile întărite din Moldova, iar locuitorii moldoveni au refuzat să dea care pentru transportul artileriei şi depozitelor polone până nu li se vor plăti toate pagubele suferite de ei în timpul ocupaţiei[148].

În timpil ocupaţiei călugării au fost nevoiţi să se retragă în regiunea din stânga Siretului, în apropierea capitalei. Cei de la Hangu-Buhalniţa au înfiinţat un schit în satul Glodeni din ţinutul Vaslui. Se făcuse atunci „răscoale multe şi tălhăt, di au intrat din ţara leşească joimiri şi drăgani prin toate mânăstirile ce au fost la munte. Astea s-au pustiit de tâlhari, iar călugării s-au împrăştiat"[149].

Se vede că raidurile „podgherzurilor" polone în Moldova erau însoţite şi de răscoale locale ale ţăranilor. Atacurile acestora, ca şi acelea ale joimirilor poloni, care – în majoritate – erau moldoveni fugiţi din cauza exploatării boiereşti şi turceşti, se îndreptau, îndeosebi, asupra mânăstirilor. Acestea, ca şi cetăţile, erau pline de odoare şi haine, nu numai ale călugărilor, ci şi „boiereşti şi negustoreşti, după cum îi obiceiul la vreme de răscoale"[150].

După încheierea păcii de la Karlovitz oamenii au revenit la locurile lor, dar odată cu dânşii au revenit şi exploatatorii lacomi şi înrăiţi din cauza pagubelor suferite, căutând să şi le scoată de pe spinarea populaţiei din satele de pe moşiile lor. Veniturile mânăstirilor din regiunea Hangu-Bicaz au crescut repede.

Bunăstarea în această regiune de graniţă a durat puţin. În 1716 a izbucnit un nou război turco-austriac. Cu această ocazie cătanele habsburgice au pătruns în Moldova şi au cuprins o mare parte din regiunea de la apus de Siret. Ţăranii asupriţi şi exploataţi de boieri şi mânăstiri, precum şi unii din mazili, supuşi la grele impozite de domnul Mihail Racoviţă, au trecut de partea lor. „Şi se făcuse tălhărit mult peste seamă". În părţile rămase sub stăpânirea lui Mihail Racoviţă „tot podghiazuri cu cătune, cu moldoveni amestecaţi ajunge de prada prea la Fălcii şi pre Bârlad"[151].

După înfrângerea cetei căpitanului Ernau Ferencz sub Cetăţuia, Mihail Racoviţă, neavând cu ce plăti pe tătarii care l-au ajutat atunci, le-a dat voie să prade şi să robească în regiunile din dreapta Siretului. Repede ceambururile tătărăşti s-au răspândit ca nişte haite de lupi asupra ţinutului Neamţ. „Şi pâ-în Hangu şi pâ-în Ceahlău au agiuns de au prădat şi au robit şi s-au întors plini de robi în Bugeag"[152].

Unii dintre boierii care aveau înţelegeri cu căpeteniile tătărăşti au fost cruţaţi. Astfel, Ştefăniţă Ruset a adăpostit atunci pe ţărani, cu tot avutul lor „înăuntru ogrăzii lui ... şi tătarii nu i-au făcut nimica"[153]. Ocupaţia habsburgică în aceste părţi nu a durat decât câteva luni.

---

[147] Hurmuzaki, V, 2, p. 235-236.

[148] *Ibidem*, supl. II, 3, p. 275-276; Al Grigorovici, *Expediţiile regelui Sobieschi în Moldova şi în ţinutul Neamţului*, în *ALPR*, 1933-1934; I. Neculce, *ed. cit.*, p. 183-184.

[149] Arhivele Statului Iaşi, 400/21.

[150] I. Neculce, *ed. cit.*, p. 142.

[151] *Ibidem*, p. 322.

[152] *Ibidem*, p. 324-325.

[153] N. Iorga, *Studii şi documente*, I, p. 152.

Totuşi, după retragerea cătanelor, ţăranii de aici, ca şi din alte părţi, nu au ascultat de dregătorii domniei şi de proprietari până la încheierea păcii. Situaţia aceasta s-a repetat în timpul războiului din 1736-1739, când dregătorii caimacanilor din Iaşi nu puteau „umbla prin ţări să strângă banii, că ţara era bejenă şi plină de talhari de oaste. Încotro merge, vine tot disbracaţi şi unii tăieţi"[154]. „Ţărănimea ce era pe supt munte n-asculta de domnie"[155].

*

* *

Populaţia din regiunea Hangu-Bicaz a avut contribuţia ei în creaţia culturii populare. Cântăreţi şi poeţi ieşiţi din rândurile poporului au cântat în doinele şi baladele lor suferinţele lui şi lupta crâncenă dusă împotriva exploatatorilor. Bucăţile acestea de o mare măiestrie artistică vădesc cele mai delicate sentimente în prezentarea naturii şi a dragostei de viaţă, dar – în acelaşi timp – mânia şi ura faţă de exploatatorii de tot felul. Ele au fost transmise oral, din generaţie în generaţie, mereu mai cizelate, fără ca cineva să poată spune când şi de cine au fost compuse. Au fost cântate şi recitate în rarele împrejurări când ţăranului îi mai era permis să petreacă. Erau însoţite de melodia tristă a tulnicelor, vestind în amurg prezenţa stânelor, de zăngănitul armelor la focurile haiducilor din văgăunile munţilor, de sunetele fluierelor şi de cadenţa horelor tinereşti încinse în jurul „scrâncioabelor" din poieni. Ascuţişurile ironiei rustice biciuiau în câteva versuri zvârlite în ritmul dansului trândăvia, înfumurarea, laşitatea, murdăria sau destrăbălarea.

Vitejia eroilor ieşiţi din rândurile poporului şi lupta împotriva cotropitorilor turci şi tătari au găsit un ecou larg în motivele baladelor populare şi în legendele care încearcă să explice naiv numele locurilor şi accidentele terenului. Ele au stârnit interesul unor oameni cu renume în domeniul creaţiei literare, ca V. Alecsandri şi A. Russo, care s-au grăbit să le culeagă în scrierile lor. Pe fondul unor motive mioritice şi-a construit M. Sadoveanu, cu eroi din aceste părţi, romanul său *Baltagul.*

Simţul artistic al ţăranilor şi meşterilor hangani se vădeşte în măiestria şi migala cu care şi-au împodobit porţile, casele, poliţele, instrumentele, în armonia culorilor de pe covoarele şi straiele lor.

Meşteri locali, îndemânatici în lucrarea lemnului, au ridicat şi au împodobit bisericile satelor şi schiturilor din regiune. Încă de pe la începutul secolului al XV-lea, aproape fiecare sat din ţinutul Neamţ îşi va avea biserica lui[156]. Fiind, cea mai mare parte, construite din lemn, ele nu s-au putut păstra. Schiturile Poienile şi Silvestru, menţionate în documentele din prima parte a secolului al XVII-lea, fiind – mai mult ca sigur – din lemn, au dispărut, întrucât urmele lor nu se descoperă nicăieri. Cea mai veche construcţie de acest gen, păstrată în regiunea Hangu-Bicaz, este biserica din Răpciune, ridicată în 1773 pe locul alteia mai vechi. Pe lângă altele, de dată mai recentă, cercetările arheologice, precum cele de la Schitişor, au dat peste urmele unor construcţii mai vechi[157].

Aspectul acestor biserici dispărute se apropie mult de acela al caselor de locuit. Tradiţia lor s-a păstrat şi mai târziu, când meşterii lemnari au putut avea ca model

154 I. Neculce, *ed. cit.*, p. 374.
155 *Ibidem*, p. 393.
156 *DIR, A, Moldova, veacul XIV, XV*, 1, p. 66.
157 A se vedea în anexe lucrările colectivului de arheologi şi partea privind monumentele istorice. Schitul Sihastru de pe Pârâul Alb a fost distrus de o avalanşă în anul 1704. După C. Turcu, *op. cit.*, în 1710.

construcţiile din piatră şi cărămidă, ridicate pe seama domnilor şi boierilor. Decorul sculptural, cu motive florale şi geometrice la bisericile mai noi, se prezintă ca o vădită influenţă a vechii arte populare. Planul lor trilobat, cu abside poligonale, vine de la imitarea bisericilor de zid[158]. Unele dintre ele, ca – de pildă – acelea din Răpciune, Secu, Bistricioara, Gura Hangului, au pridvorul deschis sprijinit pe stâlpi legaţi între ei prin console, ornaţi cu sculpturi florale, geometrice, ciorchini de struguri şi funii împletite. Deasupra pridvorului, într-o latură a acoperişului, se ridică un turn deschis, aşa cum se întâlneşte, în mod obişnuit, în Maramureş[159].

În afară de acoperiş, care – atât la bisericile de zid, cât şi le cele de lemn – prezintă forme şi îmbinări datorate ingeniozităţii meşterilor ţărani, celelalte elemente arhitectonice provin, în mare parte, din imitarea bisericilor de zid.

În opoziţie cu cultura populară stă cultura feudală. În regiunea Bicaz-Hangu mânăstirile au fost focare ale culturii feudale. În evul mediu „popii au obţinut monopolul pregătirii intelectuale şi ... prin aceasta, cultura însăşi a căpătat un caracter esenţialmente teologic. În mâna popilor, politica şi jurisprudenţa, ca şi celelalte ştiinţe, au devenit simple ramuri ale teologiei, fiind tratate după principiile valabile în teologie"[160].

În veacul al XV-lea, principalul focar de cultură de pe valea Bistriţei a fost mânăstirea cu acelaşi nume, iar în regiunea de la răsărit de Hangu, Mânăstirea Neamţ. În materie de organizare şi de jurisdicţie religioasă, de ele au depins toţi preoţii din regiune. Pentru serviciile pe care le aduceau în consolidarea ordinii în ţară au fost înzestrate cu numeroase sate şi alte bunuri. Aici s-au format buni cunoscători ai limbii slave vechi, maeştrii caligrafi, miniaturişti, xilografi, legători de cărţi şi zugravi vestiţi. Unele dintre operele ieşite din mâinile lor constituie mândria muzeelor din ţară şi străinătate.

Această tradiţie culturală a prins, în secolul al XVII-lea, rădăcini noi la Secu, Agapia, Bisericani şi Pângăraţi, toate situate în coasta regiunii Hangu-Bicaz şi dispunând de vaste moşii în valea Bistriţei şi munţii Neamţului. Ctitoria lui Miron Barnovschi din 1626-1627 de la Hangu-Buhalniţa şi aceea a lui Gheorghe hatmanul din 1639 de la Peonul nu puteau să rămână străine de asemenea preocupări cărturăreşti. Îndeosebi prima dispunea de întinse moşii muncite de ţărani aserviţi. Veniturile ei au atras, însă, repede atenţia vârfurilor clerului grec. Patriarhul Samuel al Alexandriei, venit pentru milostenii în ţară, a reuşit să determine, în 1715, pe domnul Nicolae Mavrocordat să i le închine[161], pentru a întreţine cu ele alte lăcaşuri din Orient. Dania a fost anulată, întrucât fusese făcută peste voia mitropolitului ţării. Peste două decenii (1742) ea a fost reînnoită de Constantin Mavrocordat[162]. Mânăstirea a rămas în această situaţie până la secularizare, în 1863. La plecarea lor din ţară, călugării greci au jefuit-o, luând toate operele de artă şi monumentele culturale care se mai păstraseră până atunci în ea[163]. În afară de câteva cădelniţe, un chivot de argint şi un potir vechi fără suport, nu a mai rămas aici nimic. Cărţile necesare

[158] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii româneşti*, Bucureşti, 1937, p. 29-30.

[159] *Ibidem*, p. 30-31; V. Vătăşianu, *Pentru originea arhitecturii moldoveneşti*, în *Junimea literară*, Cernăuţi, nr. 5-7, 1927, p. 180; idem, *Bolţile moldoveneşti şi evoluţia lor istorică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, V, p. 415-431; idem, *Contribuţii la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova*, Cluj, 1931, p. 12-13.

[160] Fr. Engels, *Războiul ţărănesc german*, în Marx – Engels, *Opere*, VII, Bucureşti, 1960, p. 370-371.

[161] Academia RPR, ms. 237.

[162] *Ibidem*.

[163] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 418-419.

serviciului religios, în afară de o cazanie de la Govora, din 1680, dusă la Academia Română, sunt noi, din secolul al XIX-lea.

După cum se vede dintr-o însemnare făcută pe una din foi de logofeteasa Palade, un penticostar tipărit la Bucureşti în 1745 a fost dăruit de fiul ei, cămăraşul Dimitrie Sturza, Schitului Cerebuc. Acesta a fost luat de acolo şi dus la biserica domnească din Piatra Neamţ.

Marele paharnic Gheorghe, fratele lui Vasile Lupu, s-a îngrijit să înzestreze ctitoria sa, Schitul Peonul, cu cărţile necesare serviciului religios. Împreună cu soţia sa Ana, el i-a dăruit, la 8 ianuarie 1640, un octoih slav manuscris. În anul următor, la 11 mai, i-a mai dat un triod penticostar, în 1645 un minei slav pe luna iunie, iar în august 1647 altul pentru luna februarie, toate – de asemenea – în manuscris[164].

La aceeaşi mânăstire se mai aflau diferite tipărituri religioase din secolul al XVIII-lea. Printre acestea cităm o evanghelie tipărită la Bucureşti în 1742, un apostol tot de acolo din 1743 şi o psaltire fără început cu o pascalie din 1744. La aceeaşi mânăstire s-a mai păstrat un manuscris al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris cu un dicţionar latino-slav cu 300 de foi, având 21 de rânduri pe pagină. Acesta poartă însemnarea: „Această carte care se numeşte Marea Pravilă de la Schitul Hangul de supt muntele Pionul, ca să ştie pentru îndelungată vreme"[165].

Arta feudală este reprezentată în regiunea Bicaz-Hangu de elementele arhitectonice şi sculpturale de la Mânăstirea Buhalniţa-Hangu şi de la Schitul Peonul. Construite în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ele vădesc maniera de a construi şi gusturile decorative ale vremii. Îndeosebi biserica din Buhalniţa, fără a avea aceeaşi bogăţie de detalii, imită – în multe privinţe – pe aceea de la Dragomirna, construită cu 20 de ani mai înainte. Deşi este cu mult mai simplă, ea reflectă, ca şi aceasta, aceeaşi preocupare de a înfăţişa, păstrând simţul măsurii, forme cât mai elegante şi mai zvelte[166]. Ancadramentele din piatră ale ferestrelor prezintă ornamente inspirate de arta populară. La fel în interior, stranele – păstrate întâmplător din prima jumătate a secolului al XVII-lea – având săpate frumoase motive geometrice, obişnuite artei ţărăneşti, se prezintă ca cele mai bune lucrări de acest gen din Moldova. Câteva fragmente rămase din vechea catapeteasmă, bogat încărcate cu motive florale şi vegetale, vădesc o mare fineţe de execuţie[167].

Biserica de la Buhalniţa a fost reparată şi renovată în 1854, iar cea de la Peonul în 1823, după incendierea ei de către turci în vremea *Eteriei*. Cu această ocazie s-au distrus multe din elementele lor arhitectonice şi decorative. Din vechea pictură cu care au fost împodobite în secolul al XVII-lea nu a mai rămas nimic.

*

* *

Perioada care se întinde de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la revoluţia din 1848 se caracterizează prin apariţia unor noi fenomene în economia Ţărilor Române. La rândul lor, ele provoacă adânci transformări în structura societăţii. Dezvoltarea meşteşugurilor şi manufacturilor, creşterea pieţii interne, înmulţirea populaţiei în oraşe, lărgirea legăturilor în domeniul comerţului extern creează condiţiile indispensabile naşterii şi propăşirii unei noi

[164] *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie*, III, vol. V, 1885, p. 145-146.
[165] Şt. Berechet, în *Buletinul Facultăţii de Drept*, Iaşi, 1930-1931, p. 6.
[166] Vezi capitolul *Lăcaşurile de cult*, redactat de arh. Şt. Balş şi R. Creţeanu.
[167] *Ibidem*.

clase sociale, burghezia, care la sfârşitul perioadei date intră în luptă cu elementele vechii societăţi feudale condamnată la pieire şi revendică puterea politică. Procesul acesta, în condiţiile dominaţiei otomane şi ale numeroaselor intervenţii ale oştilor străine, se desfăşoară într-un ritm relativ lent şi nu ajunge la maturizare decât la o dată destul de târzie.

Atragerea domeniului boieresc într-o măsură tot mai largă în producţia de mărfuri provoacă, îndeosebi în ultima parte a acestei perioade, extinderea rezervei senioriale şi accentuarea exploatării ţăranilor pe baza muncii de clacă, care se adaugă peste zeciuielile tradiţionale. Folosirea pe o scară din ce în ce mai largă a rentei în bani va duce la treptata diferenţiere a ţărănimii.

Regiunea Hangu-Bicaz nu a rămas cu totul izolată în cadrul acestor transformări. Desigur, în acest mediu rural, industria casnică şi meşteşugurile săteşti au continuat să satisfacă necesităţile populaţiei. Prelucrând lâna, inul, pieile şi lemnul în gospodăria sa, ţăranul şi-a confecţionat, în continuare, obiectele necesare pentru îmbrăcăminte, încălţăminte şi de uz casnic. El s-a folosit de pivele şi de stezele existente pentru finisarea postavurilor produse de dânsul. Aceste instalaţii continuau să stea sub regimul monopolului feudal. Ţăranii nu le puteau construi decât cu învoirea proprietarilor, cărora erau obligaţi să le dea o parte din veniturile realizate. Totuşi, dacă mai înainte administrarea lor se făcea direct de către proprietari, de aici încolo ele se arendează, pe toată durata existenţei lor, ţăranilor care le-au construit. Astfel, la 16 septembrie 1830, Schitul Peonul făcea un asemenea contract, permiţând unui locuitor de acolo să construiască o piuă „unde va găsi vad" pe moşia sa. Acesta va plăti anual câte 5 lei şi va bate pentru schit, până în toamnă, câte 500 coţi sumane. După doi ani urma să se întocmească din nou cu egumenul un contract în privinţa plăţii embaticului. Nu avea însă voie să taie lemne verzi din pădure pentru foc[168].

Pentru măcinarea cerealelor existau mori. Spre sfârşitul perioadei de care ne ocupăm pe domeniul Hangu, cuprinzând satele Izvorul Alb, Strâmturile, Boboteni, Audia, Gura Hangului, Răpciuniţa, Schitul, Bistricioara, Grinţieş, Călugăreni, Roşeni, Gura Dreptului, Stejaru, Largu şi Coroiu, existau 12 mori, unele cu o piatră, altele cu două şi şapte pive[169]. În întreaga regiune, începând de la Largu şi până la Bicaz, se aflau, la 1852, în total, 23 de pietre de moară şi 15 pive[170].

Pe lângă meşterii de la aceste instalaţii, existau în satele de pe valea Bistriţei alţii la care ţăranii apelau pentru confecţionarea hainelor, instrumentelor sau obiectelor de uz casnic. În catagrafiile visteriei şi în documentele vremii onomastica înregistrată constituie o mărturie cu privire la existenţa acestor meşteşugari. Printre locuitorii care subscriu zapise sau mărturii privind litigiile de moşii, cum ar fi aceea din 23 august 1809 a locuitorilor din satele Schitul şi Răpciune, se pot culege nume ca Moraru, Pioaru, Herariu, Croitoru etc.[171]. În pomelnicul bisericii din satul Hangu, din 1830, se menţionează „neamul lui Grigore Lăcătuşu", care „au lucrat hieru bisericii".

Varul ars în cuptoarele de aici[172], oalele şi unele obiecte de lemn sau piele, dohotul extras din tulpina mestecenilor se putea vinde la bâlciurile din diferite oraşe. Comerţul acesta era în floare încă din prima jumătate a secolului trecut. Un document din 9 mai 1729

---

[168] Arhivele Statului Iaşi, 400/72-75.
[169] *Ibidem*, 400/94.
[170] Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853-15.
[171] Arhivele Statului Iaşi, 400/94.
[172] În 1852 existau aici şase cuptoare pentru ars piatra de var. Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853-15.

arată că ţăranii din satele de munte vindeau pe la târguri: sumani, cergi, brâie, catrinţe, chingi, brânză, lână, miei vii şi cai[173]. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, în Dealul Muntelui, cuprinzând satele de care se ocupă acest studiu, se lucrau anual câte 20000 de coţi de sumane, pe care lucrătorii îi vindeau prin târguri[174]. Una dintre ocupaţiile de căpetenie a locuitorilor din satele de pe valea Bistriţei era plutăritul. Începuturile lui coincid cu începuturile exploatării lemnului în această regiune. Presupusa navigaţie pe cursul acestui râu a saşilor din Bistriţa face parte din domeniul legendelor. Plutaşii se organizează în cete, având fiecare din ele dragomanii lor. Ei duceau marfa legată cu funii în chituri până la Sulina[175]. Cei care locuiau mai sus de Piatra Neamţ se numeau hangani, iar cei de pe valea Bistriţei, mai jos de acest oraş, erau pietrenii[176]. În toate satele menţionate mai sus, proprietarul avea câte o cârciumă. Lipsesc mărturiile documentare cu privire la vechimea vânzării băuturilor alcoolice în astfel de localuri în regiune. Pentru a-şi mări veniturile de pe urma acestui comerţ, proprietarul domeniului Hangu constituise în satul Răpciune o velniţă pentru a cărui conducere adusese, probabil, de peste graniţă un specialist, un „maistor". În interiorul ei se afla şi o moară „nemţească" cu două pietre. Alte pietre erau mişcate prin întrebuinţarea forţei hidraulice. Printre alte ustensile, exista şi o „morişcă de fier pentru cartofi", precum şi un „bârtac de fier pentru fiert cartofii". Deşi avea inventarul complet sau aproape complet, se pare că ea nu mai funcţiona pe la 1852. Materia primă folosită aici erau cartofii şi, probabil, cerealele[177]. O altă velniţă exista la Boboteni[178]. Începuturi de industrie se schiţau în această vreme la marginile regiunii. La Tarcău inginerul Mihalic de Hodociu înfiinţase o întreprindere pentru prepararea prafului de puşcă, iar pe proprietatea lui Conachi, la Negrişoara-Broşteni, pe seama acestuia, acelaşi inginer a încercat să extragă minereuri de fier, care – se pare – nu existau[179]. Pe la 1850 se bănuia că la Tarcău s-ar fi putut exploata cărbune de pământ şi pucioasă[180].

În modul de viaţă al proprietarilor din aceste părţi se produseseră unele schimbări. Sturzeştii primiseră de la fraţii Cantacuzino, oameni crescuţi în mediul nobilimii ruse, fii ai unui boier moldovean, devenit – după pacea de la Iaşi din 1792 – general-maior de armată rusă, o proprietate pe care se produseseră, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, importante schimbări.

Dacă în satul Răpciune casa construită de cneazul Cantacuzino era din bârne, ea avea totuşi, în încăperile rezervate pentru boieri, sobe nemţeşti şi cămări reci. Sub ele se afla un beci boltit, din piatră. Acelaşi aspect îl avea şi casa în care locuia arendaşul, „posesorul". Aici, pe lângă pivniţa boltită, construită din piatră, existau hambare, grajduri pentru cai, coşere, dintre care unele lungi de câte 12 stânjeni, şi şuri pentru vite[181].

După câştigarea procesului cu călugării de la Schitul Peonul, în 1844, cneazul Gheorghe Cantacuzino muta pe călugării care locuiau acolo la o mică biserică de lemn din apropiere, numită Schitişor, şi – în locul vechilor chilii dărăpănate – a pus să i se construiască

173 Academia RPR, ms. 237, f. 533 (489).
174 Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1853, dos. 15.
175 N. Iorga, *Istoria industriei*, p. 48.
176 *Revista Pădurilor*, XII, 1898, p. 204.
177 Arhivele Statului Iaşi, 400/94.
178 Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 493, n. 1.
179 C. Turcu, *op. cit.*
180 Arhivele Statului Iaşi, tr. 1772, op. 2020, nr. 16587, neinventariate.
181 *Ibidem*; vezi şi 400/114, 116.

o locuinţă cu etaj, cu 24 de camere, cu bucătărie, spălătorie, cu pivniţă sub ea, cu alte pivniţe, hambare şi grajduri în curte. În camere existau sobe „nemţeşti". Uşile şi ferestrele aveau peste 450 de ochiuri de sticlă. În spatele curţii se plantase o întinsă livadă, cu 205 pruni.

În munte construise case de vânătoare. Case bune pentru „economii" şi vătavii moşiei fuseseră ridicate în satele de pe domeniu. Catagrafia întocmită cu ocazia vânzării acestuia în 1852 menţionează biserici în toate satele. Un „reteş" exista în Răpciuniţa la podul de peste Bistriţa[182].

Toate aceste transformări s-au făcut, în mare măsură, prin munca ţăranilor clăcaşi de pe domeniu, dar ele reflectă – în acelaşi timp – o mai largă folosire a meşterilor locali, precum şi a unor specialişti de la oraşe. Meşteri din regiune încercau să rezolve, într-un mod puţin stângaci, complicate probleme privind construirea unor bolţi, precum cele de la biserica de zid din satul Coroi.

Numeroasele camere de la „Palatul Cnejilor", construit în incinta Schitului Peonul, nu erau destinate să rămână goale. Era necesar mobilier scump, stofe, blănuri, veselă, pânzeturi, care să satisfacă gusturile fiicelor lui Cantacuzino, devenite contese de Giers sau soţii ale unor scriitori şi diplomaţi, ca W. de Kotzebue, care descria cu dispreţ locuinţele boierilor de la ţară. Pentru toate acestea trebuiau să se adreseze furnizorilor din oraşele noastre sau din străinătate.

Cu toată exploatarea la care erau supuşi ţăranii, cnejii Cantacuzino aveau nevoie de bani din ce în ce mai mulţi. Pentru cumpărarea celor necesare amenajării palatului, pentru construirea caselor de la Bălţăteşti şi pentru întreţinerea altor case, cneazul Gheorghe Cantacuzino, în tinereţe colonel în armata rusă, general-aghiotant al lui Ipsilanti, la 1821 supus rus, mare patriot român, în preajma revoluţiei de la 1848 putea scoate venituri mari din sudoarea ţăranilor aşezaţi pe domeniile sale, dar el nu uita că atât cât stătuse în Rusia devenise grec şi, ca atare, i se impunea să-şi achiziţioneze moşii cât mai întinse în Grecia, de curând eliberată de sub jugul turcesc[183].

Pentru a-şi mări veniturile, el încerca să înfiinţeze în cuprinsul satului Răpciune un târg cu iarmaroace obişnuite în zilele de duminică şi cu alte patru în diferite sărbători din cursul anului. Îşi motiva cererea adresată Departamentului Finanţelor punând înainte nevoile locuitorilor de produse orăşeneşti, depărtarea lor de oraşe, greutăţile drumurilor, precum şi posibilitatea de a atrage aici cumpărători din Transilvania. În onoarea fiicei sale Aspazia, soţia lui W. de Kotzebue, fratele consulului rus din Iaşi, el îi dădea numele de Aspezieni. Obţinea la 1 iulie 1838 aprobarea, dar încercarea lui a dat greş[184].

Probabil că mai făcuse şi mai înainte astfel de încercări, cu concursul unor negustori armeni, care aveau cirezi de vite trimise la păşunat în munţi. În apropiere de satul Hangu se mai păstrează ca amintire a unor astfel de târguri de ocazie toponimele „Târgul armenesc" şi „Târgul lui Chisăliţă".

Datorită tranzacţiilor comerciale, circulaţia monetară devenise mai intensă în regiune. Felul monedelor, descoperite în săpăturile arheologice efectuate aici, indică spre ce piaţă erau dirijate produsele din munţii Bistriţei. Dacă în secolele XV-XVII predomină cele polone, în veacul al XVIII-lea se înmulţesc cele turceşti şi austriece.

---

[182] *Ibidem*.

[183] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CIX/141.

[184] Arhivele Statului Iaşi, transp. 1764, op. 2013, nr. 1015, f. 1-5.

Probabil pentru vămuirea turmelor de vite ce treceau pe aici spre graniţele Transilvaniei, dar şi invers, pentru acelea ale ciobanilor de peste munţi luase fiinţă încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea vama de la Hangu. În secolul al XVIII-lea ea se instalase în casele pe care proprietarii domeniului Hangu le aveau la Bistricioara[185]. Vameşii de aici se purtau de multe ori abuziv[186]. Din veniturile vămii domnul Alexandru Şuţu acorda, la 1801, ajutoare mânăstirilor din regiune[187].

Până în secolul al XVII-lea în economia regiunii Hangu-Bicaz predominase creşterea vitelor; vânatul şi pescuitul se prezentau ca îndeletniciri secundare în viaţa locuitorilor din aceste părţi. În secolul al XVII-lea agricultura pătrunde în aceste regiuni şi se întinde treptat, ocupând terasele joase de pe malurile Bistriţei. În unele curături, după scoaterea buştenilor, se fac „săpături"[188]. Călugării de la Hangu-Buhalniţa arau pe la 1717 în poiana Cârnul şi, întrucât nu era proprietatea lor, ci a bistriţenilor, se obligau să dea zeciuială din produse[189]. Toponime ca „Mălăiştea", „La curecherie", „Topile", indică natura culturilor obişnuite aici. Pe lângă gospodăriile lor, ţăranii au grădini pentru zarzavaturi scutite de dijme către proprietari sau arendaşi. În secolul al XVIII-lea se extinde cultura speciei timpurie de porumb numit „hăngănesc", potrivită pentru regiunile muntoase cu veri scurte şi răcoroase. Mai târziu se cerea de aici sământă pentru a se încerca aclimatizarea lui în Munţii Pirinei din Franţa.

„Boierescul" (munca de clacă) este menţionat ca existent în aceste părţi pe la 1772. Oamenii şezători pe moşia Schitului Peonul aveau obligaţii de boieresc faţă de proprietarul vecin Ioniţă Cantacuzino, mare vistier[190]. Desigur, astfel de obligaţii se executau mai mult la cositul fânului decât în agricultură. Dezvoltarea acestei ramuri a economiei nu a avut aici aceleaşi urmări în exploatarea ţărănimii ca în regiunile de câmpie şi podiş.

Deşi proprietarii aveau pe lângă curţile lor hambare şi coşere, ele puteau să fie umplute, în parte, prin dijmuirea produselor obţinute de la ţărani. Ei stăpâneau sate în regiunile de podiş şi câmpie, iar dijmele ridicate de la locuitorii lor, ca şi produsele obţinute pe rezervele lor, erau greu de transportat în regiunile de munte. Din această cauză, călugării de la Mânăstirea Buhalniţa se străduiau să facă agricultură în poienile din preajma lor şi vindeau produsele obţinute în satele îndepărtate. Pe la 1852 renunţaseră să se mai ocupe cu cultivarea ogoarelor. Pe atunci în întreaga regiune proprietarii dispuneau doar de 27 de fălci de arătură, dintre care 22 se însămânţau cu porumb, iar restul cu orz şi ovăz. Ţăranii cultivau 815 fălci. Proprietarii posedau 3569 de fălci de imaş şi fâneţe pentru 840 de vite mari şi 1200 de oi, iar locuitorilor li se lăsa 1882 de fălci pentru 2747 de vite mari şi 8850 de oi. Suprafaţa terenurilor rezervate creşterii vitelor este aproape de şapte ori mai mare decât cea destinată agriculturii. Din analiza documentului care oferă aceste date se mai poate observa disproporţia între numărul de vite posedat de ţărani şi terenurile ce li se pun la dispoziţie pentru creşterea lor. Îngustând mereu pământul de care aveau nevoie ţăranii, proprietarii îi sileau să contracteze învoieli înrobitoare. Desigur, o mare parte dintre păşuni

185 Arhivele Statului Iaşi, 400/114.
186 Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 473, f. 361.
187 Arhivele Statului Iaşi, 400/40.
188 *Ibidem*, 400/15.
189 Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXI/19.
190 Arhivele Statului Iaşi, 400/94.

şi fâneţe erau arendate de proprietari mocanilor transilvăneni. Cea mai mare parte a regiunii, cu întinderea de 20200 de fălci, era împădurită[191].

Începând din a doua jumătate a secolului, principala sursă de venituri pentru proprietarii din regiunea Bicaz o constituie exploatarea forestieră. Creşterea vitelor rămâne pentru dânşii pe planul al doilea.

Exploatarea lemnului se practica în Moldova din timpuri mai vechi. Se pretinde chiar că înainte de formarea statului feudal moldovenesc românii şi saşii transilvăneni de la Rodna şi Bistriţa făceau transporturi cu plute pe cursul Bistriţei, făcând legătura între partea de sus a acestui râu cu Siretul[192]. Dimitrie Cantemir scrie că lemnul moldovenesc era mult căutat de corăbieri, întrucât era foarte bun şi rezistent la putrezire[193]. Mulţi negustori transilvăneni cumpărau lemn de aici pentru clădiri şi pentru corăbii; îl transportau la Galaţi şi chiar la Constantinopol, în asociaţie cu negustorii turci[194]. În a doua jumătate a secolului veneau şi negustorii în Moldova spre a cumpăra lemne, aducând corăbii la Galaţi pentru a le transporta mai departe[195].

Un negustor rus, care a cunoscut Ţările Române în timpul războiului ruso-turc din 1736-1739, a lăsat o scurtă descriere despre ele, apreciind îndeosebi viaţa economică. Referindu-se la ţinutul Neamţ, el nota că lemnul se găseşte aici din belşug şi se exploatează – mai cu seamă – pentru catarge, brazii care sunt porniţi pe apa Bistriţei la vale ajungând până la Galaţi şi de acolo la Constantinopol. Pădurile din ţinuturile muntoase aveau lemne bune pentru construcţii de corăbii, foarte mult căutate în Imperiul Otoman[196].

La 13 iunie 1798 viceconsulul francez din Iaşi, Parant, arată într-un raport că dintre masivele păduroase din Moldova cel mai bogat era pe valea Bistriţei, unde se exploatau pentru plata Imperiului Otoman lemnele de construcţie necesare. Ele erau transportate cu uşurinţă până la Galaţi, pe cursul Bistriţei şi Siretului[197].

Guvernul francez din această vreme se interesa de posibilităţile de a importa lemn din Moldova şi a obţine de la Poartă învoirea necesară, întrucât exportul lemnului din Moldova era interzis prin dispoziţiile date de sultan. În hatişeriful sultanului din 4 noiembrie 1774 se prevedea ca sumele privind tăiatul, lucrul şi transportul cherestelei la Poartă să fie scăzute din suma tributului anual plătit de Moldova[198]. Această plată se făcea întâi pentru transportul lemnului din regiunile muntoase la schelele din Piatra şi apoi pentru transportul, mai departe, până la Galaţi[199].

Exploatarea lemnului în Moldova luase avânt încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În 1559 se menţionează aici primele ferestraie[200]. Pădurea era distrusă pe întinderi mari. Copacii doborâţi se ardeau, iar din cenuşa lor se extrăgea potasa, care se exporta în Polonia[201]. Încă din secolul al XVII-lea se oprea tăiatul lemnului în părţile de sud

[191] Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, 1835-15.
[192] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 138.
[193] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 62-63.
[194] N. Iorga, *Istoria industriei*, p. 29.
[195] Idem, *Istoria comerţului românesc*, p. 178.
[196] Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 105, 260.
[197] Hurmuzaki, supl. I, vol. II, p. 186.
[198] I. Filipovici, C. Lăzăreanu, *Probleme de economie forestieră*, Bucureşti, 1956, p. 81-82.
[199] Academia RPR, ms. 4162, f. 54; N. Suţu, *op. cit.*, p. 123-124.
[200] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, p. 178.
[201] *Ibidem*, p. 290.

ale ţării, unde pădurile deveniseră rare[202]. Regimul de branişte, acordat pădurilor stăpânite de mânăstiri pe valea Bistriţei, nu împiedica exploatarea lor. El constituia numai o măsură pentru a constrânge pe ţărani să ceară încuviinţarea pentru tăiatul lemnului şi să dea dijmă din el. Interesul proprietarilor pentru apărarea acestor surse de venituri se constată în documentele de pe la începutul secolului al XVII-lea. Egumenul de la Bistriţa se plângea domniei că ureadnicii de la Piatra îşi lăsau oamenii să le strice copacii din branişte[203].

Pădurile de pe valea Bistriţei aveau o valoare deosebită, mai cu seamă în legătură cu exportul, întrucât râul Bistriţa şi Siretul, pe cursul său inferior, constituiau căi lesnicioase pentru transportul lemnului. Pe măsura răririi pădurilor în regiunile de podiş, oraşele din ţară şi, îndeosebi, capitala încep să-şi procure lemnul necesar tot din această parte. Dulapi de la ferestraiele din regiunea Bicaz-Hangu se transportau la Iaşi[204].

Distrugerea pe scară largă a pădurilor în secolul al XVIII-lea, îndeosebi în a doua jumătate a sa, a făcut necesară întocmirea unor legiuiri cu scopul protejării şi a exploatării lor sistematice. La 28 noiembrie 1792 Alexandru Moruzi a aprobat anaforana divanului cu privire la păduri, rădiuri şi dumbrăvi. Se constata, cu această ocazie, că se tăiau copacii pentru lemne de foc şi nu se culegeau crengile şi copacii căzuţi la pământ. Pentru cheresteaua vândută în târguri sau transportată cu plutele pentru corăbii se tăiau câte 10-15 copaci până se găsea unul bun, după măsurile cerute. Ceilalţi rămâneau jos şi putrezeau. Locuitorii din preajma pădurilor nu făceau fân vara şi iernau cirezi de vite în ele, stricându-le. Se mai făceau curături pentru arat şi fân.

Se luau măsuri nu numai pentru protejarea pădurilor, ci şi pentru apărarea intereselor proprietarilor. Numai fagul era permis să fie tăiat ca lemn pentru foc. Ţăranii aveau voie să-şi ia lemnul de construcţie necesar gospodăriei lor. În cazul când tăiau pentru negoţ, haragi, pari, ciubuce, beţe de cercuri sau cherestea, ei trebuiau să obţină învoirea proprietarului şi să dea dijma din zece unul[205].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a introdus exploatarea sistematică cu tăierea pădurii pe parchete şi cu lăsare de seminceri. În 1847 s-au dat dispoziţii să se instituie organe pentru paza pădurilor – pristavi şi pădurari[206]. Mânăstirile din regiunea Bicaz-Hangu, ca şi altele, aveau pentru aceasta, din vremuri vechi, „brănişteri". În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă pădurari apar aici silvicultori salariaţi, sub denumirea germană de „ferşteri". Pentru ajutoarele lor se întrebuinţează termenul turcesc „chihae"[207].

Situaţia arătată în expunerea de motive la ponturile pentru păduri, din 1792, exista – în largă măsură – şi în regiunea Bicaz-Hangu. Timp îndelungat exploatarea lemnului s-a făcut aici pe baza vechilor relaţii feudale. Ţăranii de pe moşie tăiau, fără a ţine seama de necesitatea cruţării pădurii, lemnul destinat vânzării, îl transformau în cherestea şi dădeau zeciuială. În anumite împrejurări ei neglijau interesele proprietarilor şi nu respectau ponturile.

În anul 1805 egumenii mânăstirilor Neamţ şi Râşca se plângeau domniei că ţăranii din satele Stejaru, Fărcaşa, Pârâul Pinţii, Galu, Crăpăturile şi Largu, care tăiau din pădurile mânăstirilor lemne pentru „aleşveriş", refuzau să dea dijma stabilită în ponturi.

---

[202] C. Cihodaru, *Braniştile şi problema apariţiei rezervei senioriale.*
[203] *DIR. A, Moldova, veacul XVII*, 1, p. 20.
[204] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 473, f. 269-270.
[205] D.C. Sturza-Scheianu, *Acte şi legiuiri privitoare la chestiunea ţărănească*, s. I, v. I, Bucureşti, 1907, p. 43-46.
[206] V. Dinu, *Curs de drept şi legislaţie silvică*, Bucureşti, 1947, p. 135.
[207] Arhivele Statului Iaşi, 400/118.

Intrau „în puterea lor" în păduri, însoţiţi de negustori turci, şi tăiau cherestea, catarge şi altele, fără a da zeciuială[208].

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea existau pe domeniul Hangu al Cantacuzinilor un mare număr de ferestraie. Numai proprietarul avea 17. În întreaga regiune se aflau 53 de asemenea instalaţii[209]. Unele dintre ele erau „moldoveneşti", iar altele de tip nou, „nemţesc"[210]. Existenţa acestor ferestraie moldoveneşti constituie o dovadă privind vechimea exploatărilor forestiere în această regiune. Multe ferestraie erau ale ţăranilor. În vederea suportării cheltuielilor necesare pentru instalarea lor, ei se asociau între dânşii, urmând ca apoi să împartă veniturile ce rămâneau după plata dijmelor cuvenite proprietarilor. Între 1827 şi 1832 se vând de către ţăranii asociaţi numai pe domeniul Hangu nouă ferestraie sau părţi de ferestraie[211]. Deşi în documente se înregistrează cerere de cherestea din partea negustorilor de la Piatra, vânzarea lor în vremea arătată constituie un indiciu de scădere a preţului lemnului în perioada războiului ruso-turc din 1828-1829 şi a menţinerii armatelor ruse în ţară până la 1834. Exportul de cherestea în Imperiul Otoman se întrerupsese în această perioadă.

Ţăranii deţinători de ferestraie erau puţin numeroşi. Ei exploatau, ca şi proprietarii, munca celorlalţi ţărani, care tăiau şi transportau lemnul la instalaţiile lor. Cei care nu aveau ferestraie puteau tăia la aceştia cherestea în schimbul dijmei sau se mulţumeau numai să fasoneze grinzi, trensheturi, taftalici, catarge şi alte sortimente pentru care pânza ferestrăului nu era necesară.

Încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea proprietarii de păduri din regiunea Bicaz-Hangu au început să convertească în bani renta încasată de dânşii până acum în natură. Ţăranii, care pe la 1800 obţineau învoire de a exploata lemnul în vederea comercializării, se obligau să plătească în locul zeciuielii tradiţionale anumite sume de bani. Astfel, ţăranii din satele Fărcaşa, Stejaru şi Buşmeiu, şezători pe domeniul Mânăstirii Neamţ, se obligau să plătească acesteia, pentru lemnul tăiat din pădurile ei, „câte un leu de pluta mare şi câte o leiţă de pluta mică, după ponturi"[212]. Cei care aveau mori şi pive urmau să dea, pe baza unei învoieli şi a unui zapis făcut cu mânăstirea, câte opt lei de ferestrău pe an, la fel pentru o moară de frunte, pentru una de mijloc şase şi pentru cele codaşe patru lei. Pentru fiecare „găvan" de piuă se plăteau doi lei şi jumătate. Cei ce făceau negustorie cu lemne, catarge şi altele urmau să dea dijma potrivit ponturilor pentru păduri[213].

În caz de neachitare a datoriilor, aceste ferestraie se confiscau de către proprietari. Astfel, de pildă, Toader Chelsoiu fusese dragoman al Mânăstirii Hangu, însărcinat cu adunarea cherestelei. El rămăsese dator cu 1200 de scânduri şi, până la moarte, nu şi-a putut achita datoria, iar mânăstirea i-a luat un picior de ferestrău „fără fier". Îl vindea apoi pe două plute de scânduri lui Toma Creţul din Răpciune. După repunerea lui în stare de funcţionare urma să dea dijmă[214].

Câştigurile realizate de ţărani după urma exploatării lemnului erau mici şi nici nu le ajungeau să acopere plata exorbitantelor impozite la care erau supuşi. Pe lângă proprietari,

[208] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Rişca*, II/18, 21.
[209] Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II-15.
[210] Arhivele Statului Iaşi, 400/94.
[211] *Ibidem*, 400/72.
[212] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXI/34.
[213] *Ibidem*.
[214] Arhivele Statului Iaşi, 400/72.

care le luau dijma în bani sau în natură şi îi obligau la zile de clacă pentru a le fasona bârne de brad sau leaţuri[215], ei erau apoi crud exploataţi de negustorii de cherestea din Piatra. Aceştia, cu concursul autorităţilor, porniseră o aprigă prigoană, îndeosebi împotriva locuitorilor din satul Secu, sub pretext că, vânzând cherestea la alţii cu un preţ mai bun, le pricinuiseră pagubă. Sătenii mai aveau de primit de la dânşii bani, însă erau scoşi tot ei datori. În afară de acestea, negustorii căutau să le ia cheresteaua cu preţul la jumătate. La predarea ei nu li se elibera nici o dovadă ca să se poată „răfui". Îi constrângeau îndeosebi pe cei săraci şi pe cei datori să-şi vândă produsul muncii lor la preţuri foarte scăzute. Ei aduceau la cunoştinţa judecătorilor locali abuzurile săvârşite de negustori. În loc de a le face dreptate, aceştia cereau isprăvniciei, fără a veni să facă cercetări, să-i bată şi să-i aresteze.

Sub ameninţarea bătăii, ţăranii au dat zapis negustorilor, obligându-se să le dea lemne şi cherestea în condiţiile impuse de dânşii. Cu toate acestea, asupririle şi bătăile au continuat. Negustorii se foloseau de slujitori pentru a-i constrânge pe ţărani. Panţârii le devastau casele, livezile, le luau găinile şi vinul. Nu era cruţat nici vornicul satului. Cei care nu se duceau să taie lemne la ferestraie erau bătuţi cu biciul. Zapcii le stricau grădinile cu păşunatul cailor. Li se luau hainele şi ţoalele cu care îşi înveleau caii.

Negustorii din Piatra le plăteau cheresteaua cu 60 de lei suta, în loc de 70 şi, obiectând că între scânduri sunt şi bracuri, le făceau scăderi din preţ până la 20%. Erau batjocoriţi şi numiţi „tâlhari", „dobitoci", „hoţi". Dragomanul lor, cel mai cinstit şi mai vrednic om din sat, fusese bătut şi ameninţat cu moartea de negustorul Iosif Marcu. Din această cauză, el fugise în alte părţi. Ei înşişi declarau că, din cauza „tiraniei, cruzimii, păgânătăţii şi vicleşugurilor de tot felul", „sunt gata să risipească" satul.

Negustorii care exportau lemnul în regiunea Bicaz-Hangu erau în vremea mai veche armeni. Amintirea lor s-a păstrat în toponimele „Târgul armenesc" la Hangu şi „Schiabul armenilor" pe culmea Ceahlăului. Lor li s-au adăugat apoi greci şi evrei şi dintre localnici, care – pentru a se bucura de un regim protecţionist, în virtutea capitulaţiilor încheiate de Imperiul Otoman cu diferite state europene, şi pentru a eluda fiscul – deveneau supuşi străini, „sudiţi". Începând de pe la 1800 şi poate şi mai devreme, încep să apară la Piatra şi în satele nemţene negustori de cherestea turci. Ei intrau „în puterea lor", împreună cu ţăranii, în pădurile Mânăstirii Râşca şi Neamţ, tăind şi luând lemne fără a plăti dijmă[216]. Pe lângă cherestea şi lemne, ei mai cumpărau grâu şi porumb[217]. Stabilindu-se prin sate, ei exploatau cheresteaua şi refuzau să plătească „adetiul" moşiei. Unii dintre ei îşi luaseră case şi despărţiseră pe „bărbaţi de femei". Divanul Cnejiei Moldovei ordona la 1832 ca ei să fie scoşi de prin sate şi trimişi la urma lor[218].

Lemnul căpătase acum pentru proprietari o valoare deosebită, încât ţăranilor nu li se mai permitea să-şi ia lemnul de construcţie necesar gospodăriei lor, iar vitele găsite în pădure se închideau, cei vinovaţi de a le fi lăsat slobode fiind supuşi la plata unor amenzi[219].

Din cauza exploatării la care erau supuşi şi a fiscalităţii excesive, ţăranii ajungeau să se înglodeze în datorii, care creşteau an de an, fără ca ei să le poată plăti. Astfel, pe la 1842, locuitorii din satul Galu şi cătunurile lui se angajau să achite datorii mai vechi pe care le aveau la foştii arendaşi Iorgu Hertulari şi Iancu Vanghele. Drept garanţie că vor executa

---

[215] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 965, f. 1.
[216] *Ibidem*, dos. 166.
[217] Arhivele Statului Iaşi, 400/191.
[218] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 10.
[219] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 473, f. 269-270.

obligaţiile contractate, ei dădeau un zapis lui Ianoş, vechilul logofătului Theodor Sturza, arendaşul moşiei[220]. Peste un an şi patru luni împrumutau din nou, de la acelaşi vechil, suma de 930 de lei şi se obligau să facă pentru ea 18 plute de trenchete, 11 de tafalâci şi două de catarge, transportate la schela Pietrii. Trebuiau să-i mai scoată apoi la malul Bistriţei lemn pentru plute de catarge[221]. Pentru fasonarea lemnului, pentru scoaterea lui din pădure şi transportarea lui la Piatra nu obţineau nici 30 de lei.

Desigur că la sumele împrumutate li se calculau dobânzi excesive, care nu se specificau în documente. Plăteau dobânzi proprietarilor şi în cazul când nu le puteau achita dijmele la timp. Când, la 9 septembrie 1800, vechilul Mânăstirii Neamţ s-a prezentat în satele Fărcaşa, Stejarul şi Buşmeiul să încaseze în bani dijma datorată de săteni pentru lemnul ce-l tăiaseră din pădurile mânăstirii, ei nu au fost în stare s-o achite. Cereau o scurtă amânare de o săptămână şi se obligau s-o plătească mânăstirii „cu mulţumită" (dobândă)[222].

Sătenii din Hangu au avut „multă pâră" cu comisul Ienachi Cotovici, supus francez, arendaşul moşiei, care pretindea de la ei o sumă de bani drept pagube şi cheltuieli de judecată. El câştigase procesul şi a ajuns la o învoială cu sătenii, care urmau să-i facă, în contul sumei pretinse, în termen de cinci ani, 2000 de plute, transportate la schelele din Piatra. Un număr de 1500 de plute trebuiau să conţină câte 150 de dulapi fiecare, iar restul câte 300 de bucăţi de scânduri. De fiecare ferăstrău ei mai erau datori să-i mai dea câte o plută de cherestea dijmă. Ceea ce vor mai lucra peste această cantitate vor putea vinde, fără nici o piedică[223].

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea exploatarea lemnului în regiunea Bicaz-Hangu luase un mare avânt. Într-un raport oficial din 1853 se spunea că pe cursul Bistriţei se transportau la schela Piatra, anual, 6000 de plute de cherestea[224]. Intensitatea şi modul nesăbuit în care au fost exploatate pădurile de aici sunt arătate în 1855 de inginerul Mihalic de Hodocin. El scria: „Acum economia pădurilor din această parte a ţării se află în cea mai tristă stare. Prin necumpătata exportaţie a lemnului, prin numeroasele şi peste analogie aflătoarele ferestei, toată valea cea mai mare a Bistriţei, cu a ei lăturalnice văi, se vede stârpită de lemne şi provizioanele copacilor câştigate prin vechime se mistuiesc prin un abuz vrednic de tânguire. Dar e şi un alt rău ... în înmulţirea împoporării pe fieştecare an şi cu sporirea vitelor, mai ales a caprelor, sporeşte şi lipsa păşunilor şi a nutreţului de iarnă pentru dânsele. Aşa pe tot anul se tae şi se oboară la pământ părţi întregi de pădure numai spre a hrăni turmele cu frunzele copacilor tăieţi, a căror tulpini putrezesc apoi fără a se întrebuinţa. Spre a mai lăţi locurile de păşunat pentru oi şi vite albe, se aprind înadins întregi păduri de mai multe sute de fălci şi aşa în puţine ceasuri se pierd cei mai frumoşi copaci, rodul de sute de ani ... Prin asemenea ardere a pădurilor, între altele şi scopul lăţirii locului de păşunat numai vremelnic se împlineşte, pentru că pământul lipsit fiind de pădurile apărătoare, mai ales de la poalele munţilor înalţi, este supus revărsărilor de apă, se înămoleşte şi în scurtă vreme nici nu poate produce iarbă"[225].

Dacă în secolul al XVII-lea proprietarii realizau venituri din creşterea vitelor şi zeciuiala ţăranilor, în secolele următoare, şi îndeosebi în prima jumătate a veacului al XIX-lea, ei obţin câştiguri extraordinar de mari din exploatarea pădurilor. În prima jumătate a

---

[220] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, XL/1b.
[221] *Ibidem*, XL/142.
[222] *Ibidem*, CXXXVI/80.
[223] N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, I, Bucureşti, 1902, p. 503-507.
[224] Arhivele Statului Bucureşti, Ministerul de Interne, *Moldova*, II, dos. 15.
[225] M. de Hodociu, *Despre starea pădurilor din valea Bistriţei de sus*, în *Foiletonul Zimbrului*, 1840.

secolului al XVII-lea se dăduse între dânşii o înverşunată luptă în vederea uzurpării unor suprafeţe cât mai întinse din domeniul domnesc. După completa lichidare a acestuia începe lupta dintre dânşii pentru a-şi întinde cât mai mult hotarele unii în dauna altora.

În 1791 vistiernicul Matei Cantacuzino a plecat în Rusia. Soţia sa, Ralu Calimach Cantacuzino, a rămas în ţară pentru a epitropisi moşiile fiilor săi, plecaţi cu tatăl lor. Ea dădea domeniul Hangu vornicului Teodor Balş, primind în schimb satul Cadobeşti[226]. În 1804 această tranzacţie a fost anulată[227].

Matei Cantacuzino, pe vremea când se mai afla în ţară, cotropise o parte din proprietatea Mânăstirii Neamţ, cuprinsă între obârşia Dreptului şi Muntele Buşmeiu[228]. Intervenţiile făcute de călugări şi procesele intentate de dânşii au rămas fără nici un rezultat. Atât Teodor Balş, cât şi prinţesa Ralu Calimach Cantacuzino au reuşit să le amâne mereu sub diferite pretexte[229]. Prinţesa, îndeosebi, obiecta că nu este „pe deplin stăpână" şi cerea să se amâne judecarea proceselor până la venirea fiilor săi din Rusia. În acelaşi timp, vechilii ei de la Hangu încălcau hotarele mânăstirilor Peonul şi Buhalniţa[230]. La procesele intentate de aceştia ea adopta aceeaşi atitudine[231]. Arendaşii ei, Hagi Trifan şi Hagi Paraschiv, se purtau tot atât de abuziv şi încălcau „mutările" mânăstirilor vecine[232].

În anul 1811 Schitul Peonul a câştigat procesul atât împotriva Cantacuzinilor, cât şi a Mânăstirii Buhalniţa[233]. I se restituiau terenurile încălcate, iar arendaşul Hagi Paraschiv era obligat să plătească cheltuielile de judecată[234].

În 1812 domnia Moldovei a fost obţinută de Scarlat Alexandru Calimachi. Intervalul de şapte ani, atât cât a durat ea, a fost o vreme de îmbogăţire pentru toţi membrii acestei familii. Ralu Calimach Cantacuzino, sora domnului, nu s-a mai mulţumit de data aceasta cu o simplă răşluire a unor mutări de pe moşia Peonului, ci a făcut planul să-l deposedeze în întregime. Ea a redeschis procesul, revendicând aproape întreaga proprietate a Peonului, şi a reuşit să-l câştige cu sprijinul fratelui său în 1817. Textul documentului dat cu această ocazie este redactat în formulări extrem de vagi, sub care se ascunde părtinirea care se face unor rubedenii[235]. O mare parte din proprietatea schitului a intrat atunci în stăpânirea Cantacuzinilor. Aceleaşi rezultate obţineau în procesele lor şi călugării de la Neamţ[236].

În Rusia cneazul Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Matei, a aderat la mişcarea eteristă. În 1821 el a revenit în ţară[237] în calitate de general-aghiotant în oştirea lui Alexandru Ipsilanti. După răspândirea *Eteriei* el a fost nevoit să caute din nou adăpost în Rusia, de unde se va reîntoarce după câţiva ani. Moşiile sale din ţinutul Neamţ erau „căutate" în 1822 şi se cheltuia pentru aceasta 40 de lei la hramul de la Hănguşor, 112 lei

[226] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXX/48.
[227] Arhivele Statului Iaşi, 405/379.
[228] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXI/29-31; *Condica de Anaforale*, 571, f. 21, 28.
[229] *Ibidem*, CXXX/72-73; CXXXI/35.
[230] Arhivele Statului Iaşi, 400/47-50.
[231] *Ibidem*, 400/52-53.
[232] *Ibidem*, 400/43-44.
[233] *Ibidem*, 400/54-57.
[234] *Ibidem*, 400/58.
[235] *Ibidem*, 400/64, 66.
[236] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXX/74, 76.
[237] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, p. 120.

pentru un butoi de vin dat bisericilor din Hangu şi 730 de lei – leafa a doi vătavi[238]. În acelaşi timp, din exploatarea ţăranilor de aici se storceau sute de mii de lei.

Revenit în ţară, Gheorghe Cantacuzino, „şef de revoluţionari" la 1821 şi „dărâmător al altarelor"[239], relua – ca şi înaintaşii săi – ofensiva împotriva domeniilor mânăstireşti vecine cu al său pe valea Bistriţei. O bună parte din proprietatea Schitului Peonul şi a Mânăstirii Neamţ au intrat, prin silnicie, sub stăpânirea sa. Procesul care i l-au înaintat cele două mânăstiri a durat din 1838 până în 1844. El l-a câştigat cu sprijinul consulului rus din Iaşi, K. de Kotzebue, ruda sa[240]. Jalba nemţenilor, adresată cancelarului rus, ajungea la „Departamentul treburilor asiatice", în 1840, şi de aici, printr-o întâmplare fericită pentru lacomul cotropitor, în Moldova, în mâinile consulului amintit, care se prefăcea că nu are nici o cunoştinţă despre existenţa unui proces între cele două părţi[241]. Totuşi, el intervenise, cerând guvernului să împiedice pe călugării de la Peonul să taie pădurea de pe terenurile pretinse de Gheorghe Cantacuzino[242].

În urma acestei noi răşluiri, Schitul Peonul – proprietar altădată al unui destul de întins domeniu – rămânea numai cu 436 de fălci, pe care le vindea la 29 septembrie 1855 cu 5000 de galbeni Smarandei Sturza, noua proprietară a domeniului Hangu[243]. În zadar i-l făcuse în 1840 mitropolitul Veniamin, spre a se apăra mai bine împotriva hrăpăreţilor ei vecini, metoh Mânăstirii Văratec[244]. În 1838 călugării au fost mutaţi din incinta Peonului, unde se ridica acum „Palatul Cnejilor", la o bisericuţă de lemn din apropiere.

Gheorghe Cantacuzino şi-a împărţit averea, la 28 octombrie 1849, între fiii săi. Moşia Hangu a revenit lui Gheorghe, Mihail şi Neculai Cantacuzino şi fiicei sale Olga. După restaurarea „Palatului Cnejilor", ei s-au stabilit aici, Mihail Cantacuzino rămânând cu administrarea moşiei. Noii proprietari aveau mari datorii şi, neputându-le plăti, creditorii au scos la vânzare moşiile Bălţăteşti şi Hangu. Însuşi noul domn al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, a grăbit licitaţia, întrucât încă din 1846, pe când era hatman, împrumutase şi el pe cneji cu 10000 de galbeni, primind în amanet moşia Hangu. Moşia Bălţăteşti a fost cumpărată de Alexandru Calimachi la 6 noiembrie 1852, iar Hangul în acelaşi an de Smaranda Sturza, soţia fostului domnitor, şi de fiul ei, beizadea Mihail Sturza, cu 142000 de galbeni austrieci şi olandezi.

Moşiile constituite în regiunea Bicaz-Hangu erau foarte întinse. Astfel, Mânăstirea Neamţ avea moşia Munţii, cu satele Galu, Crăpăturile, Fărcaşe şi altele, în suprafaţă de 22100 de fălci, adică 33000 de ha, în majoritate pădure. Hangul Cantacuzinilor şi apoi al Smarandei Sturza cuprindea 29655 de fălci. Buhalniţa a mânăstirii cu acelaşi nume avea de la Crăcăoani până în munţi 11500 de fălci. Veniturile ei mergeau la Patriarhia din Alexandria. Mânăstirea Pângăraţi, închinată Sfântului Mormânt, avea în jurul satelor Potoci şi Pângărăciorul 2822 de fălci. Bicazul Mânăstirii Bisericani cuprindea 10529 de fălci[245].

---

[238] *Uricarul*, XX, p. 358-359.

[239] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CIX/41.

[240] Arhivele Statului Iaşi, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 36, 43, 45, 92, 104-105, 141, 151, 157, 180, 401; Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CIX/41; CXXXI/40.

[241] Hurmuzaki, supl. I, 6, p. 269.

[242] Arhivele Statului Iaşi, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 92.

[243] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Văratec*, IV/10.

[244] Arhivele Statului Iaşi, 400/80.

[245] S. Oswal, *Planul topografic al întregului ţinut al Neamţului*; Academia RPR, ms. DLII/39 (1828-1852).

Mai jos de acestea, braniştea Mânăstirii Bistriţa, închinată – de asemenea – Locurilor Sfinte, se întindea peste 51260 de fălci[246].

Proprietarii împreună cu arendaşii lor storceau de la ţăranii aşezaţi pe aceste moşii venituri uriaşe. Moşia Hangu se arenda, de pildă, la 1874, de Smaranda Sturza, cu 118000 de lei aur anual, plătibili în patru rate. Sumele urmau să se trimită la Paris. Plata impozitelor privea pe arendaşi, precum şi salariul unui „ferşter", două chihăi şi 30 de pădurari[247]. Prin urmare, într-un singur an se obţinea, din exploatarea ţăranilor, suma de bani pe care proprietara o plătise la cumpărarea moşiei. Pe vremea când îl vizita Vaillant, Schitul Peonul, după declaraţia egumenului Gavriil, avea un venit anual de 60000 de franci. Reparaţiile necesare bisericii, zidurilor şi chiliilor ar fi necesitat tot atât, dar ele erau lăsate să cadă în ruină[248]. Mânăstirea Buhalniţa, închinată Patriarhiei din Alexandria, avea în 1835 un venit anual de 80000 de lei, dintre care 70600 erau destinaţi vârfurilor clerului grec din Alexandria, iar 9400 serveau pentru construirea unor îngrădituri, reparării chiliilor şi a catapetesmei[249]. De fapt, şi aceştia mergeau, în cea mai mare parte, în buzunarul economului Anastase, care obliga pe ţărani să-i procure şi să-i transporte materialele necesare[250]. Mitropolia pretindea că veniturile mânăstirii s-ar ridica, în realitate, la suma de 105000 de lei anual[251]. În 1839 mânăstirea mai primea ca arendă pentru moşiile Buhalniţa, Secu, Chisirig şi Curecheşti – de pe valea Bistriţei –, Ghindăoani şi Crăcăoani – de pe valea Cracăului – de la boierul Lupu Balş, pe lângă 80000 de lei, o însemnată cantitate de orz, fasole, brânză, urdă, caş sărat, culbeci, păstrăvi şi capre sălbatice vânate. După câţiva ani de exploatare directă, Lupu Balş o subarenda lui D. Stan şi Neculai Albu[252]. Întrebuinţând cele mai diverse procedee, proprietarii, arendaşii şi subarendaşii storceau de la ţărani venituri mari. În felul acesta, în 1840 mânăstirea ajungea să obţină de pe domeniile ei un venit de 327620 de piaştri anual[253].

Mărimea nu este însă determinată de întinderea domeniului, ci de numărul ţăranilor dependenţi aşezaţi pe ele. Pentru valorificarea terenurilor proprietarii aveau nevoie de numeroase braţe de muncă. Călugării de la mânăstirile arătate erau puţini la număr şi nu de dorul muncii se refugiaseră în umbra chiliilor. În 1838 la Schiturile Peonul, Ciribuc şi Sofia, de pe Răpciuniţa, trăiau 24 de călugări, 29 de călugăriţe, doi fraţi şi trei surori[254]. Nu aceştia, ci oamenii din satele Schitul, Răpciune şi Săcălişeşti valorificau moşia de mii de fălci a Peonului. În această vreme, pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu trăiau peste 500 de locuitori[255].

Pe la începutul secolului al XVII-lea existau puţine sate în regiunea Bicaz-Hangu, dar numărul lor este în plină creştere în veacul al XVIII-lea. Acolo unde, în documentele din secolul anterior, se menţionează numai nişte poieni, în hărţile întocmite acum apar sate bine populate. Dacă în harta Moldovei, întocmită de Dimitrie Cantemir şi tipărită la Amsterdam în 1737, sunt notate în această regiune numai cele două mânăstiri: Hangu-

[246] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Bistriţa*, dos. 25/100/1844, f. 32.
[247] Arhivele Statului Iaşi, 400/118.
[248] A. Vaillant, *op. cit.*, IV, p. 412 şi urm.
[249] Hurmuzaki, supl. I, 5, p. 305.
[250] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 965, f. 1.
[251] Hurmuzaki, supl. I, 5, p. 306.
[252] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 3.
[253] Arhivele Statului Iaşi.
[254] Arhivele Statului Iaşi, *Mitropolia Moldovei*, condica 23.
[255] Arhivele Statului Iaşi, transp. 1764, op. 2013, ur. 1015, f. 3.

Buhalniţa şi Schitul Hangu (Peonul)[256], nu înseamnă că satele lipseau în această regiune. În timpul războaielor ruso-austro-turce ofiţerii topografi ruşi şi austrieci au întocmit hărţi mai exacte şi cu mai multe amănunte decât cele anterioare. Astfel, în urma cercetărilor făcute pe teren de ofiţerii din statul său major, în anii 1769-1771, generalul rus F.G. Bauer (Bawr) a întocmit şi a publicat la Amsterdam, în 1781, o hartă „spre a servi la istoria militară a războiului dintre ruşi şi turci". În această hartă, cu multe amănunte şi localităţi, dar – în acelaşi timp – cu multe erori şi deformări de nume, se notează în regiunea Bicaz-Hangu 13 sate[257]. La 1790 a apărut harta topografică întocmită de ofiţerul austriac H. von Otzellowitz, cuprinzând 108 planşe lucrate în anii războiului din 1788-1789. În această hartă sunt însemnate aici 17 localităţi: Cârnu, Potoci cu Dealul Bisericii, Secul, Boul, Izvorul Alb, Buhalniţa, Strâmtura, care este actualul sat Fârţigi, Grozăveşti (dispărut), Hangul, Leţeşti şi Răpciune. Mai sus, pe cursul Bistriţei şi al afluenţilor săi, apar satele Schitul (Hangului), Bistricioara, Călugăreni, Largul (lângă Piatra Teiului), Vârstat (dispărut), Galul, Crăpăturile (numit în prezent Popeşti), Fărcaşa şi altele mai spre nord. Deci, la acesată dată cele mai multe din satele actuale existau. Acest autor a mai întocmit şi o descriere a ţinuturilor înfăţişate pe harta lui, cu interesante date asupra populaţiei[258].

F.A. Schraembl, un contemporan al ofiţerului amintit, a publicat – de asemenea – la Viena, în 1789, o hartă în care notează mai multe localităţi ca Bicaz-Bekasch, Cârnul-Kîrno (aşezat, greşit, pe stânga Bistriţei), Secul (Secuetul), Mânăstirea Buhalniţa, Hangul, Schitul (Schitul Peonul), alt Hangul, Larg-Largul, Colibiţa etc.[259] Această hartă este cu mult mai redusă decât aceea a lui H. von Otzellowitz.

În cursul războiului ruso-turc din 1828-1829 şi în anii staţionării armatelor ruse în Moldova şi Ţara Românească, până la 1834, ofiţerii topografi ruşi au întocmit o hartă „asupra teatrului războiului din Europa în anii 1828-1829", în care sunt cuprinse şi Ţările Române[260]. Ea a fost tipărită în două ediţii: una în 1835, pentru care s-a folosit recensământul populaţiei din 1831, şi alta în 1853. Autorii acestor hărţi, folosind cifrele statistice, au notat toate satele din regiunea de care ne ocupăm, indicând numărul gospodăriilor lor, dar numai la acelea care aveau mai mult de 20 de locuitori. În ambele ediţii se înfăţişează împărţirea administrativă din acea vreme, căile de comunicaţie, drumurile – atât mari, cât şi mici –, precum şi potecile. Se dă întinderea pădurilor şi curăturilor, sunt trecute cârciumi izolate, târle, coşare, mori, pive, stâne, mânăstiri, schituri şi, chiar, unele sate dispărute. Ediţia din 1853 se prezintă cu unele modificări faţă de aceea din 1835, mai ales în ceea ce priveşte numărul gospodăriilor din sate.

În aceste hărţi situaţia satelor din regiunea Bicaz-Hangu este următoarea:

În 1835 Gura Bicazului avea 43 de gospodării, Fundul Bicazului 90, iar Chişirigul 41. În 1853 apare numai Bicazul cu 82 de gospodării şi Chişirigul cu 76. Fundul Bicazului s-a contopit cu Chişirigul. Cârnu împreună cu Potociul aveau 73 de gospodării în 1835 şi 104 în 1853. Secu apare în ambele ediţii cu 55 de gospodării. Izvorul Alb număra 54 de gospodării în 1835, iar în 1853 numai 48, sub denumirea de Cârnul Bistriţei. Buhalniţa în prima ediţie se prezintă cu 81 de gospodării, iar în a doua, arătând o creştre masivă a

[256] G. Vâlsan, *op. cit*, în *AARMSI*, s. 3, t. VI (1927), p. 193-211.
[257] F.G. de Bawr, *Carte de la Moldavie pour servir à l'histoire de la guerre entre les Russes et les Turcs, élèver par l'Etat Major*, Academia RPR, Secţia cartografică, H, III, 317; O, XXVII, 1.
[258] Academia Română, Secţia cartografică.
[259] *Ibidem*.
[260] *Ibidem*, H, III, 461.

populației, ajunge la 236. Urmează apoi o localitate numită „Foziţeloi-Făgeţelul", care – după așezare, la gura pârâului Fârţigi – ar fi satul Fârţigi. Nu are indicat numărul de gospodării, ceea ce înseamnă că avea mai puţin de 20 de locuitori. Hangu are în ambele ediţii 181 de gospodării, iar în Răpciune numărul acestora crește de la 68 la 170. Schitul Hangului se prezintă în 1835 cu 120 de gospodării, iar în ultima ediţie are numai 89. Diferenţa se explică prin înglobarea unei părţi a satului la Răpciune. La Bistricioara numărul gospodăriilor crește de la 78 la 388. Această sporire masivă a numărului locuitorilor se explică și prin înglobarea satului Grinţiești, care apare numai în 1835 cu 50 de gospodării. S-au putut, desigur, strecura și unele erori. Nu tot în aceeași măsură crește populaţia în celelalte sate care se întâlnesc mergând în sus pe cursul Bistriţei. Aici era domeniul mânăstirilor Secu și Neamţ. În unele sate ale acestora se înregistrează scăderi simţitoare. Călugărenii au 25 de gospodării în ambele ediţii. De asemenea, la Poiana Largului numărul acestora rămâne neschimbat – 25. În Larga populaţia descrește. Din 150 de gospodării rămân numai 74. Satul Roșenii apare fără nici o indicaţie, având – desigur – sub 20 de gospodării. În aceeași situaţie se află și satul Dreptul. Rusenii au în ambele ediţii 20 de locuitori, Pârâul Fagului 26 și Stejaru 30. Crăpăturile sunt notate cu 40 de gospodării în 1835 și cu 34 în ediţia a doua; în schimb, la Fărcașa numărul lor crește de la 40 la 52. Cele mai multe sate au biserici. Pe lângă mânăstirile și schiturile cunoscute, mai apare – ca și în unele catagrafii – Schitul Șonori.

Pe această hartă satele Grozăvești și Vârstat, existente la sfârșitul secolului al XVIII-lea și însemnate pe harta lui H. von Otzellowitz, nu mai apar. Nici într-o parte, nici în alta nu se notează satele Audia și Boboteni.

Întreaga regiune avea în 1835 circa 1300 de gospodării, ceea ce ar face vreo 4420 de locuitori. Ni s-au păstrat datele statistice, care au servit la rectificarea hărţii într-un voluminos dosar privind numai ţinuturile Neamţ și Roman. Operaţiunile de recenzare au început în anul 1849 și s-au terminat în 1850. Datele cuprinse în tablourile incluse în acest dosar corespund cu acelea înregistrate în harta din 1853. În întreaga regiune, de la Largu până la Bicaz, inclusiv Chișirigul, existau 1660 de case cu 5513 locuitori, dintre care 2607 bărbaţi și 2906 femei. Revin câte 3,3 persoane de gospodărie. Indicele acesta a fost luat ca bază pentru stabilirea numărului locuitorilor în 1835. Se poate constata că în mai puţin de 20 de ani întreaga populaţie de aici înregistra un spor de peste 1000 de oameni. Aceasta înseamnă o creștere masivă a mijloacelor de existenţă în zonă.

Trebuie să se observe, de asemenea, că pe domeniul Cantacuzinilor numărul locuitorilor se dublează. O parte dintre ei au fost, desigur, atrași din satele mânăstirilor Secu și Neamţ, unde numărul gospodăriilor scade. Pe moșiile mânăstirilor închinate, Buhalniţa și Bisericani, creșterea este normală.

Creșterea sau scăderea populaţiei în regiunea Bicaz-Hangu se poate constata, de asemenea, din cercetarea catagrafiilor întocmite de visteria Moldovei. Prima lucrare cunoscută de acest fel este cea întocmită în anul 1774, păstrată în prezent în Arhiva principală de stat din Moscova. În regiunea Bicaz-Hangu se înregistrează în acest recensământ sumar, întocmit în scopuri fiscale, 232 de case cu 228 de birnici și patru scutiţi la Hangu, pe moșia vistiernicului Ioniţă Cantacuzino, 96 de case, dintre care 12 pustii, cu 80 de birnici și patru scutiţi la Buhalniţa, 42 de case cu 42 de birnici la Galu și Largu, 120 de case, dintre care șapte pustii, cu 92 de birnici și 21 de scutiţi la Bicaz și Tarcău. Printre

birnicii de aici se aflau 89 de plăieşi însărcinaţi cu paza muntelui. Alţi 76 trăiau la Buhalniţa şi în alte locuri din Hangu[261].

Se mai observă, ca de altfel şi în catagrafiile ulterioare, numărul mai mare de locuitori şi lipsa caselor pustii pe domeniul Cantacuzinilor de la Hangu[262]. Situaţia aceasta se poate explica, într-o oarecare măsură, prin faptul că aproape toţi proprietarii acestui domeniu, începând din vremea lui Vasile Lupu şi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, au deţinut dregătoria de mari vistiernici ai Moldovei. Se poate presupune că oamenii de pe domeniile lor erau oarecum mai puţin expuşi abuzurilor fiscale.

În condica liuzilor din 1803 satul Galu cu cătunele vecine, aparţinând Mânăstirii Neamţ, avea 207 liuzi, adică oameni supuşi la plata impozitelor, Hangu cu satele dependente de dânsul, pe atunci proprietatea vornicului Teodor Balş, număra 321 de liuzi, dintre care opt erau scutiţi. Schitul, proprietatea Peonului, avea 54 de liuzi şi opt breslaşi, adică oameni întrebuinţaţi de domnie în serviciul de miliţie sau de străjeri la graniţă, şezători însă pe domenii particulare şi obligaţi la plata dijmei. Buhalniţa, a mânăstirii cu acelaşi nume, avea 80 de liuzi şi trei breslaşi, iar Cârnul, al mânăstirilor Bisericani şi Bistriţa, 53 de liuzi[263]. Se mai adăugau cei 99 de plăieşi „de la Bicaz"[264], adică din întreaga regiune. Avea, deci, în total 828 de capi de familie, unii impuşi la plata impozitelor, alţii scutiţi.

Într-o catagrafie, întocmită după încheierea păcii din 1812 de la Bucureşti, numărul locuitorilor din regiunea Bicaz-Hangu se diminuează simţitor. Numărul birnicilor de aici se reduce, faţă de anul 1803, la 555. Cauza acestei scăderi trebuie căutată în intensificarea exploatării de către proprietari în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812. Cu ocazia întocmirii unei alte catagrafii[265], în 1820, se înregistrează o uşoară creştere, numărul locuitorilor – birnici sau scutiţi – ajungând acum la 662.

Catagrafiile întocmite în anii 1831 şi 1832 sunt mai complete şi cu mai multe detalii. Ele arată o creştere simţitoare a populaţiei. Totuşi, numărul capilor de familie variază de la un an la altul. Astfel, de pildă, totalul acestora în satele Galu, Bistricioara, Schitu, Hangu, Buhalniţa şi Cârnu, cu toate cătunele dependente de ele, era în 1831 de cca. 1697. În anul următor numărul acesta se reduce la 1435. Diferenţa se datorează instabilităţii „feciorilor de muncă" şi a căpătăerilor „ce slugeau la unii şi la alţii cu hacu" (salariu). În 1831 numărul acestora se ridica la 375, în cea mai mare parte fiind necăsătoriţi. În 1832 rămâneau numai 113. Plecaseră, deci, mulţi dintre ei pentru a găsi condiţii de muncă mai uşoare în alte părţi[266]. Din rândurile lor, ca şi din acelea ale populaţiei satelor, vor fi pierit mulţi în timpul holerei, care – în vara anului 1831 – a decimat populaţia de aici şi din alte regiuni ale ţării[267].

Catagrafiile din 1838 şi 1839 dau pentru satele arătate 1699 de capi de familie[268], prin urmare, aceeaşi situaţie ca în 1831. În anii 1845-1846 totalul gospodăriilor ţărăneşti de aici se menţine în jurul aceloraşi cifre. Se observă mici variaţii provocate de aceeaşi instabilitate a căpătăerilor. Unii rămâneau şi erau trecuţi în rândul birnicilor, alţii plecau în alte părţi.

261 Arhivele Statului Iaşi, microfilm.
262 Arhivele Statului Iaşi, tr. 1772, op. 20202, nr. 16587.
263 *Uricarul*, VII, p. 257.
264 *Ibidem*, p. 276.
265 Arhivele Statului Iaşi, *Catagrafia ţinutului Neamţ*, nr. 8, tr. 166, op. 184.
266 Arhivele Statului Iaşi, *Catagrafia ţinutului Neamţ, Ocolul Muntelui din 1831 şi 1832*, tr. 885, op. 1011, nr. 23, 32.
267 Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 203, f. 445, 449, 498-499, 608, 616, 807, 908.
268 Arhivele Statului Iaşi, tr. 1316, op. 1488, nr. 1192, 1197.

În statistica întocmită în anii 1858-1860 se înregistrează în aceleaşi sate 10272 de „suflete"[269]. Numărul locuitorilor din aceste părţi este aproape dublu faţă de cel dat de harta rusă din 1853.

În ultima parte a evului mediu şi la începutul perioadei moderne creşterea populaţiei din regiunea Bicaz-Hangu devine normală. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului următor ea cunoaşte însă mari salturi, ce se explică prin afluxul de căpătăieri veniţi aici din alte zone ale ţării, precum şi prin stabilirea în aceste părţi a unor emigranţi transilvăneni.

Există numeroase documente care dau informaţii cu privire la emigrarea ţăranilor transilvăneni, supuşi unei crâncene exploatări şi unui regim fiscal implacabil, în Moldova şi în Ţara Românească. Problema aceasta a fost urmărită în diverse lucrări de specialitate şi nu este cazul să fie expusă aici. Un mare număr din aceşti emigranţi se vor stabili şi în satele de pe cursul mijlociu al Bistriţei. În secolul al XVII-lea şi în prima parte a celui următor mânăstirile de aici au obţinut numeroase privilegii pentru a aduce, în calitate de posluşnici, oameni străini din altă ţară[270]. Acordând, pe un termen limitat, anumite scutiri, mânăstirile reuşeau să atragă pe domeniile lor, cu mai multă uşurinţă, ţărani din regiunile mai apropiate ale Transilvaniei. Intensificarea exploatării lemnului, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a atras – desigur – în aceste părţi un însemnat număr de emigranţi. Faţă de vechii locuitori ai regiunii, noii veniţi aveau o situaţie mai grea şi îngroşau rândurile sărăcimii satelor. Într-o mărturie dată vechilului Mânăstirii Neamţ, unii dintre locuitorii din Galu, de pe domeniile acesteia, se plângeau că sunt exploataţi de ţăranii bogaţi din sat şi consideraţi cu mai puţine drepturi la folosirea proprietăţii ca unii care erau „ungureni"[271].

În procesul dintre Schitul Peonul şi Ralu Calimach Cantacuzino, aceasta a prezentat o mărturie din 28 august 1818, dată de „5 bătrâni locuitori din satul Răpciune", în care „cu sufletul lor ... pre cât ştiu ei şi au auzit şi de la părinţii lor" spuneau, între altele, că schitul cu judecată „au apucat a stăpâni atât de la schit în sus până la vechile hotare a moşiei Bălţăteşti, precum şi de la schit până în apa Bistriţei, pe unde se găsea atuncia pădurea întreagă şi trei mii de oameni di piste hotar, au început a tăe pădurea şi s-au aşezat din an în an, precum şi astăzi se găseşte stăpânirea schitului". Exagerau, desigur, bătrânii din satul Răpciune, când afirmau că numai pe domeniile Schitului Peonul s-ar fi aşezat „trei mii de oameni" străini. Totuşi, imigranţii transilvăneni s-au aşezat în satele de pe cursul mijlociu al Bistriţei în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale veacului următor. Mulţi dintre căpătăierii menţionaţi în catagrafii aveau o astfel de calitate. În aceleaşi lucrări de statistică mai apar, de asemenea, şi alte categorii, precum cele de „bejenari hrisovoliţi" sau „bejenari birnici", care pot fi de aceeaşi provenienţă. Catagrafia din 1820 menţionează că în satul Cârnu erau locuitori veniţi din Transilvania în 1786, 1812 şi 1817, bucurându-se de unele scutiri în baza unor cărţi domneşti[272]. În onomastica prezentată de documentele privind regiunea există, desigur destul de rar, indicii cu privire la originea transilvăneană a unor locuitori de aici. Pe lângă mulţi cu numele Ungureanu, mai apar alţii care se numesc Ciucan, Sălăgeanu, Olteanu. Cei cu numele de Dorneanu sau Vicovanu au venit, desigur, din Bucovina. În vorbirea unor locuitori din această regiune se observă unele fonetisme sau elemente lexicale care indică originea lor transilvăneană. Toponimia de origine maghiară

[269] *Populaţia Moldovei pe 1859-1860*, cap. II, *Populaţiunea*, fără loc şi dată.
[270] Arhivele Statului Iaşi, 400/14, 23, 34, 36, 41, 67, 71. Numai pentru Schitul Peonul.
[271] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXLVI/8.
[272] Arhivele Statului Iaşi, *Catagrafia ţinutului Neamţ, Ocolul Muntelui din 1831 şi 1832*.

din regiune nu a fost impusă de aceşti imigranţi. Ea apare ca o moştenire de la valul mai vechi de oameni veniţi de peste munţi în secolele XIII-XIV.

Dacă proprietarii moşiilor de pe valea Bistriţei s-au străduit să atragă pe proprietăţile lor locuitori din alte părţi ale ţării sau din Transilvania prin oarecare avantaje acordate pe termen limitat, ei n-au încetat, fie că erau mânăstiri sau boieri, să aservească şi să exploateze ţărănimea. S-a arătat mai sus că venituri consistente storceau de aici prinţesa Sturza sau Mânăstirea Buhalniţa. Pentru a le realiza erau folosite toate formele rentei, iar ele variau numai în raport cu natura exploatării şi cu necesităţile proprietarilor.

În perioada mai veche, aici – ca şi în alte părţi ale ţării – tipul predominant al rentei a fost dijmuirea produselor obţinute de ţăran prin munca sa. Constituirea marilor domenii feudale în secolul al XVII-lea şi extinderea creşterii vitelor pe terenurile rezervate proprietarilor au impus folosirea muncii de clacă pentru cosirea, adunarea şi transportarea fânului necesar numeroaselor turme de oi ale mânăstirilor. Agricultura nu a jucat un rol de seamă în aceste regiuni de munte în dezvoltarea relaţiilor feudale. Desigur, modestele rezerve folosite de proprietari pentru cultura unor plante erau lucrate tot de ţăranii impuşi la efectuarea unui anumit număr de zile de clacă. Boierescul este menţionat pentru prima dată aici într-un document din anul 1772, când vistierul Ioniţă Cantacuzino scria vătavului său să scutească opt oameni de asemenea obligaţie[273]. Oamenii aceştia şedeau pe moşia Schitului Peonul. Probabil acesta nu avea posibilitatea să le pună la dispoziţie pământul de care aveau nevoie şi din această cauză ei apelau la Cantacuzinii vecini, care – în schimbul terenurilor date – îi obligau la muncă de clacă.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea mărimea acestei obligaţii nu era fixată de nici o lege. Proprietarii puteau să ceară ţăranilor zile de clacă după necesităţile lor. În această privinţă nu erau îngrădiţi decât de modul în care cei exploataţi răspundeau la asuprire.

În anul 1742 locuitorii din satul Bălţăteşti, de pe domeniul Cantacuzinilor, cereau domnului Constantin Mavrocordat să-i elibereze „din vecinătate", jeluindu-se că erau asupriţi „peste putinţa lor, cât nici vreme de hrană lor nu le dă". Proprietarul moşiei, vornicul Iordachi Cantacuzino, tăgăduieşte cele ce i se imputau. Totuşi, domnul a hotărât ca „ţăranii să muncească după rânduială, iar dacă vor fi supăraţi peste obicei să-i aducă faptul aceste la cunoştinţă spre a lua măsuri de îndreptare"[274].

Dintr-o altă dispoziţie a lui Constantin Mavrocordat se vede că vecinii aveau alte obligaţii decât oamenii liberi. În timp ce oamenii liberi erau obligaţi la 12 zile de muncă pe an şi la plata dijmei, vecinii „erau stăpâniţi după obiceiu". Dispoziţia citată se referă la obligaţiile oamenilor liberi de pe moşiile mânăstireşti. Ea prevede că tot omul casnic de pe moşia mânăstirească, „orice breaslă ar fi să aibă a sluji 12 zile într-un an mânăstirii, ori cu clacă, cu boii de va sluji la ceva, sau cu sapa, sau la orice fel de lucru va fi orânduit de către egumeni. Acest nart să-l aibă de la oamenii care nu sunt vecini, iar vecinii să-i stăpânească pe olicei"[275].

După desfiinţarea veciniei, Constantin Mavrocordat a fixat munca de clacă a ţăranilor la 24 de zile pe an peste dijma pe care trebuiau s-c predea proprietarului[276]. Printr-un act referitor la o cercetare întreprinsă de mitropolitul Iacov Putneanul în anul 1752,

[273] Arhivele Statului Iaşi, 400/33.
[274] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 338.
[275] *Uricarul*, V, p. 400-402; D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 17-48.
[276] D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 21-23.

privind obligaţiile ţăranilor de pe domeniile Mânăstirii Neamţ, se poate constata că această dispoziţie nu s-a aplicat. Claca a fost fixată în continuare tot la 12 zile pe an[277].

În 1766 Grigore Ghica a redus claca la 12 zile pe an. În acelaşi timp, el a rânduit ca locuitorii din satele de la hotarul ţării să lucreze numai şase zile pe an în trei răstimpuri, bani să dea tot pe jumătate, adică 10 bani pe zi, numai dijma s-o dea „pe obicei"[278]. În această situaţie intrau şi locuitorii din regiunea Bicaz-Hangu.

Obligaţiile ţăranilor au fost agravate prin „ponturile" puse în aplicare în 1799, prin care se stabilea că fiecare clăcaş să lucreze 12 zile pe an la orice lucru ar avea stăpânul moşiei „din răsăritul soarelui şi păn la apus, cu odihna sa". Acest aşezământ determina – în acelaşi timp – „nartul", adică norma pe care un ţăran trebuia s-o îndeplinească într-o zi la diferite munci. Cantitatea de muncă impusă pe zi unui ţăran era excesiv de mare, încât se ajungea la o majorare mascată a zilelor de clacă.

Ponturile din 1799 sunt interesante şi pentru faptul că ele prevăd posibilitatea de a converti munca în rentă bănească, ca şi în aşezământul lui Grigore Ghica. Se menţine dispoziţia ca oamenii din satele din apropierea graniţei să lucreze numai şase zile pe an şi să-şi poată răscumpăra obligaţiile plătind numai 10 bani pe zi în loc de 20, chiar dacă proprietarul nu ar fi dorit aceasta, ceea ce nu era cazul şi pentru satele din restul ţării.

Documentele privind regiunea Bicaz-Hangu arată că ţăranii de aici s-au folosit de aceste dispoziţii. De altfel, lipsa unor terenuri destinate agriculturii determina şi pe proprietarii din aceste părţi să accepte astfel de mijloace pentru achitarea obligaţiilor ţăranilor.

Folosirea rentei în bani pe scară tot mai largă, pe lângă celelalte forme de exploatare, a provocat schimbări profunde în structura societăţii din regiunea Bicaz-Hangu, ca şi în alte părţi, şi a determinat apariţia unor noi categorii de exploatatori.

Existenţa unor relaţii băneşti între producătorul direct şi proprietarul funciar, stabilite pe bază de înţelegere şi determinate de norme precise, a provocat transformarea unei părţi din ţărănime fie în arendaşi, fie în proprietari, în timp ce alţii au ajuns argaţi, care nu posedau nimic şi se angajau la muncă pe bani. În dezvoltarea sa ulterioară renta în bani a dus la transformarea proprietăţii moşiereşti în proprietate ţărănească liberă sau la forma capitalistă a mijloacelor de producţie, la renta plătită arendaşilor.

În paginile precedente s-a urmărit producţia de mărfuri în cadrul gospodăriei ţărăneşti din această regiune. Creşterea vitelor în scop comercial şi vinderea produselor obţinute de pe urma creşterii lor, prelucrarea meşteşugărească a lemnului, exploatarea pădurilor şi plutăritul aduceau însemnate venituri cel puţin unei părţi din ţărănime. Faptul acesta a provocat o mai pronunţată diferenţiere în sânul ei. Catagrafiile prezentate mai sus împart pe ţărani în trei categorii: „fruntaşi", „mijlocaşi" şi „codaşi"[279]. Pe lângă aceştia se mai adaugă „feciorii de muncă" şi „căpătăerii", care se angajează la lucru cu „hac". Este vorba, deci, de argaţi salariaţi.

Apariţia unor ţărani chiaburi în satele de pe cursul mijlociu al Bistriţei se poate constata dintr-o mărturie pe care locuitorii din satul Galu o dădeau la 6 august 1798 vechilului Mânăstirii Neamţ, proprietara lor[280].

---

[277] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXL/21.

[278] D.C. Sturza-Scheianu, *op. cit.*, p. 25-28. Aşezământul lui Gr. Calimachi tot aici, p. 28-31.

[279] În legătură cu această problemă, vezi C. Istrati, *Despre diferenţierea ţărănimii clăcaşe în regiunea de munte a Moldovei la sfârşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*, în *SCS*, Iaşi (*Istorie*), XII, fasc. 1 (1961), p. 117 şi urm.

[280] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXVI/8.

„Până nu va fi vechil în Galu" – spuneau ei – o parte din locuitori „erau mai mult decât nişte egumeni". „Ţineau locurile cele mai multe şi mai bune" pe care le-ar fi „apucat de la moşii şi strămoşii lor ca nişte răzeşi". „Luau vite streine, armeneşti, de le iernau şi luau sute de lei", iar alţii „făceau fân de negustorii". „Cel lipsit şi sărac" era obligat să le lucreze, căci altfel nu obţinea de la ei „loc de hrană măcar de-o palmă". Ei se pretindeau „moşinaşi", iar pe ceilalţi îi considerau „ungureni". „La adet" plăteau, în schimb, „cum săracul, cum bogatul". În urma măsurilor luate de vechil chiaburii s-au făcut ca „nişte lei sălbateci", „mureau de ciudă" şi „beau prin cârciume", punând la cale tot felul de mărturii mincinoase împotriva administratorului trimis de mânăstire.

Dintr-un alt document se poate constata că din cei 67 de capi de familie din Galu, numai şapte se ridicaseră în rândul chiaburilor[281], ceilalţi erau ţărani mijlocaşi sau săraci, iar o parte dintre ei probabil argaţi la cei dintâi. Mânăstirea intervenise încă din 1797 şi, întrucât „fruntaşii" se opuseseră, vechilul a trebuit să se adreseze Isprăvniciei Neamţului. El arată că unii aveau 12-15 fălci de fânaţ şi câte 2-3 vite. Vechilul era împuternicit să ia de la aceştia, nu numai câte o falce, ci până la 5-6 fălci şi să le împartă la cei care nu aveau nimic[282].

O parte dintre ţărani se îmbogăţeau de pe urma vânzării unor produse şi a legăturilor cu negustorii armeni. Legăturile cu piaţa şi practicarea rentei în bani provocaseră diferenţierea ţărănimii şi apariţia în sânul ei a unor ţărani înstăriţi, care exploatau munca celorlalţi. Contradicţiile evidenţiate mai sus provocau puternice tulburări în sânul ţărănimii şi făceau necesară intervenţia proprietarilor şi a dregătorilor ţinutali.

Cei şapte ţărani chiaburi, transformaţi în arendaşi ai proprietăţii mânăstireşti de la Galu – documentul arată precis că „mai înainte ei cumpărau (arendau) venitul moşiei" –, chemaţi în faţa judecătorului de Isprăvnicia Neamţului, au fost siliţi să dea un zapis prin care declarau că sunt mulţumiţi cu modul în care vechilul mânăstirii a distribuit pământul ţăranilor, prin analogie (proporţional) cu numărul vitelor şi se obligau să plătească „adetiul" (chiria) caselor[283]. Întrucât pământul era proprietatea mânăstirii, se vede că împărţirea ţăranilor în „fruntaşi", „mijlocaşi" şi „codaşi" se făcea în raport cu numărul de vite posedat de dânşii.

Conducerea mânăstirilor Neamţ şi Secu intervenise în conflictul iscat între locuitorii din satul amintit, nu fără gândul de a trage unele foloase de pe urma încheierii unor noi învoieli cu ţăranii. Într-adevăr, aceştia îi dăduseră un zapis prin care se obligau să dea dijmă după „hotărârea ponturilor", să plătească „adetiul de casă şi alte venituri ale moşiei", dar – întrucât observaseră că unele ponturi le sunt defavorabile – ei „stăteau cu împotrivire", aducând „mânăstirilor mare pagubă". Egumenul s-a jăluit domnului şi Constantin Alexandru Ipsilanti fixa printr-o dispoziţie, datată la 23 februarie 1800, obligaţiile ţăranilor din satele de la munte ale Mânăstirii Neamţ: Crăpăturile (Popeşti), Fărcaşa, Galu şi Largu. Ei erau impuşi să dea dijma din toate produsele, în afară de grădinile de zarzavat, folosite numai pentru trebuinţa casei lor. Întrucât ei stăteau „la marginea ţării" şi „la loc greu de munte", urmau să plătească „numai câte un leu de tot gospodarul căsaş pe an", la fel ca ţăranii din satele Dorna, Crucea, Bistriţa şi altele. Pentru fânul necesar vitelor lor trebuiau să dea dijmă, câte două parale de fiecare stânjen de fân. Cei care aveau oi puţine, adică „50, 60 şi păr la 100 oi unul", întovărăşindu-se, vor face stâne, să plătească „dijma locului" câte două parale de mânzate, sterpele fiind scutite. Cei care aveau

[281] *Ibidem*, CXXXVI/10.
[282] *Ibidem*, CXXXVI/84.
[283] *Ibidem*, CXXXVI/10.

oi mai multe urmau să se înţeleagă cu mânăstirea sau să-şi caute loc de păşune în altă parte. Proprietarii nu erau obligaţi să dea acestora loc pentru a-şi păşuna vitele lor în număr prea mare. Cei care aveau mori, ferestraie şi pive pentru sumane plăteau „venitul mănăstirii" după „învoiala şi zapisul ce au făcut", adică opt lei de ferăstrău pe an, opt lei pentru o moară „de frunte", şase lei pentru una „de mijloc" şi patru lei şi jumătate pentru una „codaşă", iar de fiecare „găvan" la pive câte doi lei şi jumătate. Cei care făceau negoţ cu lemne, catarge şi altele dădeau dijmă mânăstirii potrivit ponturilor pentru păduri[284]. Documentul acesta arată precis existenţa unor legături cu piaţa ale ţăranilor din regiunea de care ne ocupăm, convertirea rentei în natură în rentă bănească şi diferenţierea din rândul ţărănimii.

Totuşi, mânăstirea avea interesul să menţină, pe lângă rentă bănească, şi unele forme mai vechi de exploatare. Dispoziţia din hotărârea domnească, potrivit căreia cei care aveau multe vite mai să-şi caute loc de păşunat aiurea, venea în avantajul ei şi-i oferea mijloace de a-şi lucra rezerva. În noua învoială încheiată cu mânăstirea, observând că unele ponturi ale domniei sunt împotriva lor, ţăranii se angajau să mai dea fiecare 1-2 „dimerlii" grăunţe de porumb, jumătate de oca de brânză de fiecare oaie cu lapte şi să cosească fânul de pe terenurile rezervate mânăstirii[285]. Zapisul este dat numai de 13 capi de familie, adică de cei care aveau vite mai multe, pentru care mânăstirea nu era obligată să le dea loc de păşunat. Aceeaşi diferenţiere şi aceleaşi nemulţumiri se observă şi în alte sate din regiunea Bicaz-Hangu. În 1835 sătenii din Buhalniţa se plângeau că unii dintre ei aveau fânaţ mai mult decât alţii şi că ar fi încărcaţi cu cisla de paşnicii satului[286].

Renta în bani era convenabilă chiar mânăstirilor care aveau moşii în regiunile de podiş şi câmpie. Ele nu dispuneau de oameni capabili, care să se ocupe direct şi să conducă administrarea rezervelor lor. Ţăranii însă se împotriveau şi refuzau să-şi achite obligaţiile şi, peste termenele stabilite, rămâneau datori mânăstirilor cu însemnate sume de bani. Împotrivirea pe care o manifestau ţăranii chiaburi provoca multe încurcături egumenilor. Nu le rămânea decât să vândă pământurile ţăranilor sau să recurgă la alte mijloace.

S-a putut constata că unii dintre ţăranii chiaburi se transformaseră în arendaşi. Un astfel de mijloc de îmbogăţire nu a fost trecut cu vederea de unii negustori de prin târguri sau de boiernaşi. În felul acesta a apărut o nouă categorie de exploatatori, intermediari între proprietari şi producătorul direct. Apariţia arendaşilor pe moşiile din munţi ale Mânăstirii Neamţ este semnalată de un document din anul 1807. Acum locuitorii din satele amintite încheiau o nouă învoială cu egumenul în privinţa dijmei şi a muncilor ce urmau să le facă în schimbul pământului folosit. Declarau că mai înainte, când moşia fusese administrată de vechili, ei se purtaseră rău cu aceştia şi, din această cauză, mânăstirea recursese la arendaşi. Supuşi la exploatarea acestora, ei „au fost ca robii" şi „au pătimit în trei ani ca în zece". Ţăranii se învoiau ca mânăstirea să renunţe la arendaşi şi să-şi pună din nou vechilii, căci ei vor fi „supuşi întru toate şi cinstitori de stăpâni şi silitori de păzirea tocmelii după ponturi"[287].

Condiţiile în care se încheie această învoială sunt cu mult mai grele decât cele anterioare şi nu au uşurat cu nimic situaţia ţăranilor săraci din sat. În locul unui arendaş sau doi se substituiau 14 „fruntaşi" din cele patru sate. Adentul de casă este sporit la doi lei sau, în muncă, la „câte o falce de fân stog gata". Pentru şapte „mutări" (terenuri pentru

---

[284] *Ibidem*, CXXX/66, CXXXVI/34. Domnul ordona isprăvniciilor de Neamţ să constrângă pe locuitorii din aceste sate să-şi achite obligaţiile către mânăstiri şi să-şi plătească datoriile.
[285] *Ibidem*, CXXXV/8.
[286] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 965, f. 9 v.
[287] Arhivele Statului Bucureşti, *Mânăstirea Neamţ*, CXXXVI/12, 14.

stâni) vor da 350 de vedre de brânză „bună”, nu din aceea pe care o făceau ei pentru „negustorie”. Cei 14 ţărani urmăreau câştiguri şi luau asupra lor orânda cârciumilor din trei sate pentru suma de 300 de lei. Se obligau să cosească şi să adune fânul de pe rezerva mânăstirii, să cultive ogoarele făcute de arendaşi şi să adune recolta la „metohul” (conacul) ei. Dintre cei săraci, desigur, ei se ofereau să dea, în calitate de scutelnici, trei pescari care să prindă peşte pentru călugări, un rândaş la grajdurile de la metoh şi 40 de oameni care să facă două zile cu mâncarea lor la cositul fânului de la mânăstire. Din lemnul tăiat pentru „negustorie” urmau să dea zeciuială după ponturi. Învoiala aceasta s-a repetat şi mânăstirea le-a scăzut 70 de vedre din cantitatea de brânză pe care trebuiau să i-o predea.

Ţăranii chiaburi din sate au continuat să arendeze moşiile mânăstirilor şi proprietarilor. Astfel, în 1822-1823 Mânăstirea Bistriţa arenda locuitorilor o parte din Potoci cu suma de 3500 de lei. Bălţăteştii se arendau acestora cu 6200 de lei, Buhalniţa cu o parte din Secu şi Izvorul Muntelui, de asemenea, pentru 3500 de lei. În regiune apar şi arendaşi individuali, ca Ion Melinte, care arenda de la Mânăstirea Buhalniţa satul Chişirig cu 1750 de lei. Moşia Hangu se arenda însă, după „tahmin”, la suma de 20000 de lei[288].

Cu timpul, arendarea moşiilor la ţăranii care şedeau pe ele nu se mai practica. Între proprietar şi ţăranul producător direct se interpune arendaşul recrutat din rândurile boierilor, boiernaşilor sau negustorilor. Logofătul Teodor Sturza, vornicul Vasile Ghica, boieri mari, apar ca arendaşi la Galu sau Buhalniţa[289]. Ei întrebuinţează vechili care se îngrijesc de administrarea bunurilor arendate. Cei mai mulţi dintre arendaşi sunt „ciocoi”, adică boiernaşi sau negustori cu mici ranguri de boierie cumpărate. Obişnuit, aceştia se întovărăşeau câte doi sau trei.

Egumenii greci de la Buhalniţa arendau moşiile, de obicei, unor rude ale lor, folosul trăgându-l mai mult ei înşişi decât mânăstirea, care se ruina. În 1851 Grigore Alexandru Ghica a reuşit să impună scoaterea la licitaţie a moşiilor ce urmau să se arendeze de către mânăstirile închinate. În urma licitaţiei, moşiile Mânăstirii Buhalniţa, pentru care se obţineau mai înainte numai 3000 de galbeni, s-au arendat în acest an cu 6559 de galbeni[290]. Adesecori, egumenii se întovărăşeau cu negustorii pentru a exploata moşiile. Asociatul egumenului Gavriil de la Buhalniţa era, de exemplu, Avram sân Zeilic din Piatra[291].

Pentru a scoate sume de bani datorate proprietarilor ca arendă şi pentru a se îmbogăţi într-un timp cât mai scurt, arendaşii supuneau pe ţărani la cea mai cruntă exploatare. Un contract încheiat de egumenul mânăstirilor Neamţ şi Secu cu banul Dumitrachi Stan, pentru arendarea pe timp de cinci ani, cu 16555 de galbeni, blanchia moşiei Munţii şi plângerile făcute de locuitori împotriva celui din urmă dezvăluie pe deplin amploarea exploatării la care ei erau supuşi. Arendând moşia, conducerea celor două mânăstiri nu renunţa să exploateze pe seama sa rezervele destinate creşterii vitelor sale. Pe lângă bani, arendaşul trebuia să-i mai dea şi o cantitate de 500 de vedre de brânză anual. Se obliga să pună la dispoziţie mânăstirii 250 de oameni, pentru a-i cosi fiecare câte o falce de fânaţ, 100 de sănii pentru a transporta lemnul de foc la mânăstire şi 12 capre sălbatice vânate. I se mai impunea să dea ceară, undelemn, câte o merţă de făină de grâu, cinci vedre de vin şi o oca de tămâie la fiecare biserică din satele de pe moşie şi două rânduri de veşminte la mânăstire. Era obligat să scutească de dijme şi de boieresc şase „slujbaşi volnici” folosiţi ca pădurari de către mânăstire. Văduvelor şi bătrânilor

[288] *Uricarul*, XX, p. 348-349.
[289] Arhivele Statului Bucureşti, XL/18; Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 486, f. 55.
[290] *Uricarul*, VI, p. 106.
[291] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 479, tr. 634, op. 696, f. 107.

scutiţi de boieresc trebuia să le dea la fiecare câte 40 de prăjini pentru cultură sau păşunat. Plata impozitelor privea pe arendaş.

Veniturile pe care urma să le ridice de aici arendaşul constau în dijma plătită de locuitori din cereale şi fân, în munca de clacă a ţăranilor, dijmele de la mori şi ferestraie, în exploatarea a 30 de fălci de pădure anual şi a terenului ce întrecea peste necesităţile locuitorilor. El îşi lua obligaţia de a nu asupri pe ţărani. I se puneau la dispoziţie metoacele, morile, ferestraiele şi cârciumile proprietăţii din satele Galu şi Pipirig[292].

Luând de pretext starea nenorocită a locuitorilor, jefuiţi de arendaşii din anii precedenţi, lipsa lor de hrană şi faptul că numai din exploatarea pădurilor ar fi putut scoate banii ei spre a achita datoriile către foştii lor exploatatori, arendaşul reuşeşte să determine mânăstirea să-i adauge şi alte parchete de pădure pentru a fi tăiată[293].

Cum a reuşit aga Stan să plătească sumele mari de bani ca arendă mânăstirii şi cum a putut să se îmbogăţească, să-şi construiască în oraş case încăpătoare şi frumoase şi să cumpere noi titluri de boierie arată plângerile locuitorilor. La 16 iunie 1849 26 de locuitori din Gura Largului împreună cu preotul, vornicul şi paşnicii satului aduceau la cunoştinţă egumenului că, pe baza unei învoieli pe care o încheiaseră cu arendaşul, ei erau exploataţi şi asupriţi peste măsură. Pe cât le-a fost puterile, cu lucrurile lor mişcătoare şi nemişcătoare şi mai vârtos cu silnica muncă la pădure, ei reuşiseră să plătească banii ceruţi de arendaş până la 1848. Din cauza unei molime, în anul 1848 ei nu au putut aduna banii la termen şi s-au angajat să facă, în contul datoriei, cherestea – adică trincheturi, raele, catarge şi grinzi –, urmând ca fiecare gospodar să muncească pentru facerea ei de la 26 octombrie până în luna iunie, împreună cu doi boi, primind pentru o astfel de muncă numai 26 de lei. Munca pentru fasonarea catargelor, trincheturilor şi raelelor o fac fără nici un câştig, căci ei sunt nevoiţi să taie mai mult de zece copaci până a găsi unul bun, în măsurile cerute.

Arendaşul adusese pe moşie un mare număr de oi şi „în vremea primăverii, când odrasleşte ţarina" păşteau fâneţele locuitorilor până rămânea numai „pământul gol". Din această cauză ei au rămas fără fân şi le-au pierit vitele. Cereau ca mânăstirea să renunţe la arendarea moşiei. Arătau că o parte din ei au fugit şi ameninţă că sunt gata „din ceas în ceas" să se risipească în toate părţile[294].

După o lună venea la mânăstire plângerea locuitorilor din Galu. Aceştia încheiaseră o înţelegere cu arendaşul aga D. Stan să-i facă de fiecare gospodărie din sat câte patru plute de grinzi. Arendaşul a cercetat „tăbliţa" satului şi a constatat că erau trecuţi acolo şi un număr de căpătăeri care plecaseră în altă parte. El a însărcinat pe cei rămaşi să mai facă un alt rând de grinzi pentru fiecare om înscris în tăbliţă şi apoi să-i transporte la ferestraie şi câte 50 de butuci fiecare. Din această cauză 48 de locuitori au fugit din sat. Ca şi când ar fi fugit din pricina lor, cei rămaşi au fost obligaţi să împlinească şi datoriile acestora.

Locuitorii satului Galu se mai învoiseră cu arendaşul să-i facă o anumită cantitate de cherestea de la ferăstrăul de pe pârâul Dreptul, cu condiţia ca el să le dea boii necesari şi cu preţ de 40 de lei pluta dusă la Piatra. Vechilul arendaşului, ca şi când nu ar fi cunoscut condiţiile învoielii, le-a luat câte o plută de dulapi sau câte opt grinzi de fiecare pereche de boi. O parte din boi au pierit şi ţăranii au fost impuşi să-i plătească. Fâneţele locuitorilor au

---

[292] Arhivele Statului Iaşi, *Departamentul Dreptăţii*, tr. 1786, op. I, 2035, nr. 7004, f. 69-72.
[293] *Ibidem*, f. 73-74.
[294] *Ibidem*, f. 67.

fost păscute şi aici de turmele arendaşului. În timpul facerii fânului le-a lăsat numai şase zile de lucru pentru dânşii şi, din cauza lipsei de fân, le-a pierit un mare număr de vite.

De pe urma plutăritului fiecare om ar fi avut posibilitatea să câştige câte 10 lei pe săptămână, însă din cauză că tot timpul munceau pentru arendaş, nu puteau să-şi plătească nici birul, nici adetiul. Fruntaşii se învoiseră cu arendaşul ca cei care au slugi sau feciori necăsătoriţi să nu fie „supăraţi întru nimica", dar – cu toate acestea – au fost impuşi să plătească 30 sau 24 de lei de fiecare. Semnează şi aici toţi cei 60 de locuitori ai satului, împreună cu vornicul şi cu paşnicii[295].

Dintr-un alt document se poate constata că ţăranii lipsiţi de bani pentru plata impozitelor şi de hrană erau constrânşi să se împrumute de la arendaş[296]. Acesta se plângea, la rândul său, că ţăranii „smoniţi de diferite feţe, care prin feluri de ademeniri îi măgulesc ca să se poată folosi de munca lor", refuză să-i lucreze şi să-i plătească datoriile. În schimb, ei munceau cu plata la alţii şi dau a înţelege că, având vite, vor putea plăti cu ele datoriile lor. Însă mânăstirea, grijulie ca puterea de muncă a ţăranilor să nu fie scăzută prin răpirea vitelor lor, prevăzuse în contract interdicţia de a împlini datoriile locuitorilor pe o astfel de cale[297].

Pentru a se cerceta neînţelegerile dintre ţărani, arendaşi şi mânăstire s-a instituit o comisie de către Departamentul Dreptăţii. În faţa acesteia apărătorul intereselor Mânăstirii Neamţ, M. Kogălniceanu, arată că arendaşul a „brăcuit" pădurile mânăstirii şi a tăiat lemne peste cantitatea prevăzută în contract. Numai din „lemnul tăiat în zadar" mânăstirea ar fi putut îndestula pe următorii posesori (arendaşi) pe vreme de 10 ani. Arendaşul nu a făcut nici o reparaţie la „acareturile moşiei". El era obligat să dea locuitorilor pământul necesar pentru hrană. Li se pusese la dispoziţie numai „prundiş" şi „pietriş", constrângându-i astfel să recurgă la învoieli asupritoare cu dânsul pentru terenul suplimentar cerut de ei. În felul acesta arendaşul a reuşit să sporească peste măsură „boierescul" prevăzut de lege pentru regiunile de munte.

Mânăstirea îl făcea răspunzător pentru locuitorii care fugiseră din cauza lui de pe moşie. Numărul acestora trecea de 50 de oameni. Din cauza asupririlor şi exploatării la care fuseseră supuşi, locuitorii din Galu şi Pipirig, „acei odată vestiţi prin bunătatea lor în toată Moldova", erau „cei mai scăpătaţi şi mai îngenunchiaţi săteni din munţi".

Apărătorul atrăgea, „în numele omenirii batjocorite", luarea aminte a comisiei asupra unui extras dintr-o jalbă a ţăranilor din satele Pipirig şi Boboeşti, din 9 iulie 1849. Nenorociţii se jăluiau că „cu marea silnicie au pus zapcii asupra lor, până şi cu picioarele i-au băgat în gârla morii în vreme de iarnă şi după ce i-au scos din gârlă i-au pus de au mutat bolovani din loc în loc şi nici aşa nu i-au lăsat şi i-au băgat în zemnice şi i-au închis şi lii-au dat fum de potloage de abia de n-au murit şi ne mai putând răbda au dat zapise că vor face butuci cu preţ cum au voit"[298].

Alte plângeri ale ţăranilor din satele arătate au fost, de asemenea, înaintate comisiei. Din ele se vede uriaşa cantitate de muncă stoarsă fără plată de la ţărani de către arendaş. Locuitorii din satul Largu fuseseră obligaţi să-i muncească, în cei cinci ani, peste 500 de zile fără plată şi peste învoială. Oamenii care au încercat să plece din sat pentru a munci în alte părţi, spre a aduna banii necesari plăţii impozitelor, fuseseră prinşi şi bătuţi[299].

---

[295] *Ibidem*, f. 63.
[296] *Ibidem*, f. 4.
[297] *Ibidem*.
[298] *Ibidem*, f. 61-62.
[299] *Ibidem*, f. 96-97, 104.

La patru locuitori din Gura Largului le luase 10 oi, 31 de miei şi 310 lei pentru a împlini astfel o pierdere ce i-o provocase un cioban al său[300]. Unii ţărani, deznădăjduiţi din cauza bătăilor la care erau supuşi, s-au aruncat în Bistriţa şi s-au înecat, alţii au murit din cauza muncilor la care au fost supuşi[301]. Arendaşul a refuzat să trimită comisiei condicile de socoteli ale moşiei şi nici el însuşi nu s-a prezentat în faţa acesteia[302].

Din cercetările făcute de comisie s-a constatat că toate plângerile locuitorilor erau îndreptăţite. Împotriva lui au mărturisit însăşi vechilul şi vătavii folosiţi de dânsul pentru asuprirea locuitorilor. În încheierile comisiei sunt scoase în evidenţă toate nelegiuirile săvârşite de aga D. Stan. În maltratarea ţăranilor de pe moşia arendată el se folosise de calitatea sa de dregător al ţinutului Neamţ. Cu munca neplătită a ţăranilor el îşi construise frumoase case de piatră în oraş[303].

Aga D. Stan se plângea domnului că ţăranii sunt aţâţaţi împotriva sa de oamenii mânăstirii şi de avocatul acesteia, M. Kogălniceanu, şi cerea să se instituie o nouă comisie[304]. M. Kogălniceanu ar fi urmărit să se răzbune împotriva sa din cauza măsurilor pe care le luase împotriva lui în 1848, în calitate de dregător al ţinutului[305]. El încerca să recuze pe toţi membrii comisiei, prezentându-i ca duşmani ai săi[306].

Raportul încheiat de comisia amintită, înaintat Departamentului Dreptăţii la 10 aprilie 1850, constituie cea mai neagră pagină din cronica suferinţelor ţărănimii de pe cursul mijlociu al Bistriţei, dar nu este singura. Plângerile adresate de ţăranii trăitori în satele de aici organelor administrative şi judecătoreşti din capitala ţinutului dezvăluiau exploatarea la care erau supuşi şi ororile săvârşite de arendaşi.

În goana lor de a se îmbogăţi cât mai repede, arendaşii moşiei Buhalniţa, Alecu Hristea şi Iordache Teodoru, pretindeau ţăranilor, pe la 1831, plata boierescului în bani, deşi nu dispuneau de locuri de cultură care să se lucreze sub directa lor conducere. Cereau, de asemenea, ca şi dijmele să le fie plătite tot în bani. Locul de hrană al locuitorilor era vândut de dânşii cu suhat pentru păşunarea unor vite străine[307]. Pe vremea aceea veneau la păşunat în munţii Moldovei numeroase turme de oi. Numai în anul amintit au trecut prin pasul Bistricioara 20 de turme, însumând 18555 de oi[308].

Sub diferite pretexte, arendaşii Alecu Hristea şi Iordache Teodoru luau fânul şi vitele locuitorilor din Buhalniţa, pe care îi sărăceau cu totul. Ordinele date de ispravnicii din Piatra, de a pune capăt unor asemenea samavolnicii, nu erau ţinute în seamă[309].

Luându-se la întrecere între ei în oprimarea ţărănimii de pe această moşie, cei doi exploatatori au ajuns să se certe între dânşii şi să dezvăluie jafurile comise şi de unul şi de altul[310]. O pereche de boi, care valorau 400 de lei, erau luaţi numai pentru opt lei. O vacă era luată pentru şase lei. În acelaşi timp, vitele locuitorilor mureau din lipsă de fân.

[300] *Ibidem*, f. 101.
[301] *Ibidem*, f. 27-28.
[302] *Ibidem*, f. 27-28, 75, 79.
[303] *Ibidem*, f. 111-122.
[304] *Ibidem*, f. 24-25.
[305] *Ibidem*, f. 191.
[306] *Ibidem*, f. 262.
[307] Arhivele Statului Iaşi, *Isprăvnicia Neamţului*, dos. 965, f. 1-2, 5.
[308] *Ibidem*, dos. 473, f. 361.
[309] *Ibidem*, dos. 965, f. 3.
[310] *Ibidem*, f. 4.

Prin 1836 arendaşii amintiţi reclamau isprăvniciei că ţăranii din Buhalniţa le datorau mari sume de bani[311]. Se hotăra însă că, până la cercetarea acestor pretenţii de către un asesor al judecătoriei, locuitorii nu vor putea fi constrânşi să plătească[312]. Isprăvnicia dispunea, totodată, să se cerceteze şi plângerile slujitorilor bisericeşti cu privire la „nelegiuirile" comise împotriva lor de către „posesorii" moşiei[313]. Ei erau scutiţi de plata „adetiului", dar arendaşul Alecu Hristea nu ţinea seama de aceasta[314]. Unuia îi luase un stog de fân şi i-a cerut doi galbeni „adetiul", iar altul, din satul Secu, a fugit din cauza asupririlor[315].

În 1834 moşiile Mânăstirii Buhalniţa, cu satele Chişirig, Buhalniţa, Secu, Cureche§ti, Ghindăoani şi Crăcăoani, au fost arendate logofătului Lupu Balş cu 80000 de lei pe an şi o cantitate de orz, fasole, mazăre, bob, cartofi, grâu, popuşoi, brânză, culbeci, păstrăvi şi cinci capre vânate. Prin contract se stabilea că de la locuitori arendaşul îşi va trage „boierescul" şi celelalte îndatoriri ale lor după pravilele stăpânirii sau „precum îl voi putea învoi cu dânşii".

Înainte de expirarea termenului de trei ani, Lupu Balş a trecut contractul de arendă în seama a doi negustori din Piatra: Neculai Albu şi Apostol Z. Noii arendaşi au impus munci şi dijme foarte grele sătenilor, întrebuinţând torturi spre a-i sili la lucru. Ţinând seama de plângerile locuitorilor şi de faptul că prin fuga lor s-ar fi lezat interesele mânăstirii, arhimandritul Iosef Frumuşanu, egumenul de la Buhalniţa, a făcut o jalbă către domn, arătând samavolniciile la care se deda arendaşul Dimitrie Stan. Acesta lăsa să se înţeleagă că operează sub ocrotirea logofătului Lupu Balş.

Preoţii erau puşi la munci, diaconii umblau la plug, iar ţăranii erau aşa de chinuiţi încât fugeau din satele lor „din pricina posesorului Dimitrie Stan, pentru schingiuirile, bătăile şi alte asupriri necurmate". Neculai Albu comitea aceleaşi nelegiuiri la Potoci, Secu, Poienari, Izvorul Alb şi Buhalniţa, bătând şi torturând pe ţărani, cărora le lua – după bunul său plac – boi, vaci, cai, oi şi fân.

Numindu-se o comisie de anchetă, aceasta a constatat că, într-adevăr, arendaşii au comis toate samavolniciile şi fărădelegile de care erau acuzaţi. La stăruinţa lui D. Stan comisia a fost înlocuită şi s-a instituit o nouă comisie. Lucrând cu părtinire, ea a provocat un nou val de plângeri atât împotriva ei, cât şi a arendaşilor. Un călugăr, Ghenadie, şi patru preoţi din aceste sate au fost acuzaţi că ar instiga pe locuitori. Atunci, plenipotentul Patriarhiei din Alexandria – căreia îi era închinată Mânăstirea Buhalniţa – a cerut domnului, la 13 iunie 1839, să îndepărteze pe arendaşi. În aceeaşi zi, opt ţărani de pe aceste moşii s-au jăluit şi domnului, descriind muncile forţate, obijduirile, torturile neomenoase şi jafurile comise de arendaşi împotriva lor. Ei scriau: „Fii îndurat, milostive doamne, părintele săracilor şi ascultă lăcrămătoarea noastră pătimire, cee suferim de la posesorii acestor moşii, dumnealor Dimitrie Stan şi un Neculai Albu, care nici în veacurile oamenilor celor mai varvari n-au putut fi de altă cruzime asupra lăcuitorilor plugari". În alte plângeri pe care un boier le înaintează sfatului administrativ, el însuşi spune textual într-o scrisoare: „Aşi îndrăzni a zice că în toate letopiseţele lumii nu se vor găsi atâtea cruzimi şi schingiuiri şi asupriri".

Se întrebuinţau împotriva ţăranilor: „bătăi ca pe talhari până la pulpe, ţinere în lanţuri de gât şi fiere la picioare, înăduşire cu fum la închisori, ... ţinerea iarna în gârla

[311] *Ibidem*, dos. 993, f. 1.
[312] *Ibidem*, f. 1-2.
[313] *Ibidem*, dos. 831, f. 3.
[314] *Ibidem*, f. 4.
[315] *Ibidem*, f. 7.

morilor". Vechilul moşiei călărea în spatele ţăranilor prinzându-i de mustăţi şi făcându-i să meargă pe uliţele satului în această situaţie.

La 29 iunie 1839 ţăranii s-au adresat şi consulatului rusesc cu o plângere, rugându-se să fie ocrotiţi contra asupritorilor. Dar împotriva logofătului Lupu Balş, care era sprijinit şi de cumnatul său, vistiernicul Iorgu Ghica, lupta ţăranilor era grea. Hotărârea domnului, „părintele săracilor", de a îndepărta pe aceşti arendaşi şi de a-i trimite în judecată pentru purtarea lor neomenească nu s-a executat. O nouă comisie de anchetă a lucrat cu aceeaşi părtinire ca şi precedenta. Ţăranii au continuat să trimită jalbe, în timp ce călugărul Ghenadie cu cei patru preoţi şi câţiva săteni au fost pedepsiţi de stăpânire[316].

Unii dintre călugării aciuiţi la Buhalniţa nu scăpau, de asemenea, prilejul de a aduna „comori de pământ" de pe urma exploatării sângeroase a ţărănimii. Astfel, pe la 1836, economul Atanasie, administrând o parte din moşia nearendată a mânăstirii, supunea pe ţărani la aceleaşi asupriri ca şi arendaşii laici. Deşi mânăstirea nu avea loc pentru cultura cerealelor, el cerea ţăranilor plata boierescului în bani, iar când aceştia au refuzat, el le-a interzis să mai intre în pădure spre a-şi lua lemn pentru foc sau pentru garduri până când nu se vor învoi cu dânsul. Mai înainte plăteau câte 36 de lei de gospodărie şi 20 de lei falcea de imaş[317]. Constrânşi, ţăranii s-au învoit să-i dea câte 60 de lei de nume şi 26 de lei de falcea de imaş, să-i cosească şi să-i adune fiecare câte o falce de iarbă. În plus, se mai obligau să-i facă trei zile de clacă, să-i lucreze câte 10 bârne de brad şi 20 de leaţuri cioplite, să-i cultive câte şase prăjini de porumb şi să-i aducă la mânăstire două merţe de nisip de la Bistriţa şi câte doi butuci din pădure. Mai trebuiau să dea câte două găini de fiecare casă. Pentru toate acestea ei s-au îndatorat la negustori, neavând cu ce plăti pâinea lor şi locul de hrană pentru vite[318].

Bineînţeles, locuitorii s-au împotrivit şi au refuzat să execute un asemenea contract împovărător. Călugărul i-a reclamat isprăvniciei[319]. La rândul lor, ţăranii se plângeau dregătorilor din Piatra „că nu au loc de fânaţ şi arătură". Suferind asupriri şi nedreptăţi, ei nu mai reuşeau să plătească „cislele" pe care le cereau paşnicii satului[320].

Plângeri de acest fel sunt repetate şi în anii următori. În general, se sublinia că nu au loc de hrană şi de imaş pentru vite. Locul era de munte şi pietros, iar arendaşul le cerea 1000 de lei pentru a le permite să-şi păşunează oile. Pentru cherestaua făcută dădeau dijmă două părţi din zece şi nu erau liberi s-o vândă altor persoane, ci numai arendaşului, cu jumătate de preţ. Sătenii se considerau ca nişte adevăraţi osândiţi şi se rugau să li se facă unele uşurări. Insistau să li se admită să dea dijmă din cherestea o parte din zece şi să fie liberi s-o vândă oricui, chiar şi arendaşului, dacă acesta le-ar fi oferit preţul pe care îl dădeau alţii[321].

Şi în alte sate de pe domeniile din valea Bistriţei era aceeaşi situaţie. Astfel, locuitorii din Ghindăoani, de pe moşia Mânăstirii Buhalniţa, reclamau la 10 martie 1833 Ministerului de Interne că, din cauza supărărilor şi asupririlor pricinuite de arendaşul

---

[316] Arhivele Statului Iaşi, Ministerul de Interne, tr. 1772, op. 2020, nr. 258, 297; Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Buhalniţa*, p. 252-253, n. 2; A. Gorovei, *Della lucrărilor comisiei orînduite spre cercetarea obijduirilor şi asupririlor locuitorilor din satele Cracăul, Negruş, Crăcăoani şi Ghindăoani a sfintei mănăstiri Hangului sau Buhalniţa de către posesorul căminar Dimitrie Stan, 1839, luna iunie 28*; idem, în *Viaţa Romînească*, VII, 1, 1912, p. 17-30; 2, p. 208-212; Gh. Platon, *op. cit.*, p. 179-181.

[317] Arhivele Statului Iaşi, dos. 473, f. 381.

[318] *Ibidem*, dos. 965, f. 1.

[319] *Ibidem*, f. 6.

[320] *Ibidem*, f. 8-9.

[321] *Ibidem*, dos. 473, f. 381.

moşiei, nu le-a rămas decât să plece în toată lumea. Moşia fusese împărţită în trei părţi, dintre care două rămâneau locuitorilor. Din acestea, posesorul le-a luat 50 de fălci de fânaţ, pe care l-a arendat tot lor cu 100 de lei falcea. Ei ajunseseră la sărăcie, fiind mereu încărcaţi la dijme şi rămăşiţe. Cereau să înceteze toate asupririle şi să li se facă dreptate[322].

Plângeri de acest gen adresau autorităţilor ţinutale locuitorii din Bălţăteşti la 1833. Acestora li se luau câte 12 lei de perechea de boi, o oca de brânză de fiecare oaie şi din 50 de miei unul[323]. La Crăcăoani, tot pe moşia Mânăstirii Buhalniţa, ţăranii erau impuşi la munci foarte grele: 42 de prăjini de arat pentru o pereche de boi, 35 de prăjini de prăşit, 32 de prăjini de secerat. Pentru acestea din urmă, proprietarul le considera drept muncă de efectuat în două zile de om, deşi ea nu se poate face decât în şase. În cadrul celor 12 zile mai urmau să mai facă muncă pentru a cosi fiecare câte o falce de fânaţ. Totodată, urmau să-i care dulapi lungi la Iaşi şi să lucreze timp de patru zile pentru repararea diferitelor instalaţii de pe moşie. În schimb, arendaşul le-a dat cel mai prost loc pentru cultură, iar imaş nu le-a dat deloc şi nici lemne pentru trebuinţa caselor. Pe unii i-a bătut tâlhăreşte şi, deşi ei au reclamat la isprăvnicie, nu au obţinut nici o îndreptare a situaţiei lor[324].

Din documentele examinate mai sus se poate constata că ţăranii refuzau să plătească sumele de bani la care erau impuşi de arendaşi, că nu executau lucrările care li se cereau şi făceau dese intervenţii la dregătorii ţinutului spre a li se face dreptate. Cei mai mulţi dintre ei fugeau în alte părţi.

Se produceau uneori adevărate acte de răzvrătire. Astfel, locuitorii din Cracăul Negru, de pe moşia Mânăstirii Buhalniţa, se plângeau în 1851 că sunt împovăraţi cu „boierescul" peste măsură. Ei nu aveau loc de hrană şi nici lemne pentru foc şi trebuinţele gospodăriei. Arendaşul Vasile Vârgolici refuza să le dea şi una şi alta. Locuitorii s-au împotrivit şi au năvălit cu forţa în pădurile Mânăstirii Buhalniţa pentru a-şi lua lemnul necesar. Vătavii arendaşului erau ameninţaţi cu moartea. Vârgolici se plângea autorităţilor de răzvrătirea ţăranilor[325].

Un alt arendaş al unei părţi din moşia Buhalniţa, Alecu Hristea, proceda prin 1842-1844 în acelaşi mod, iar Neculai Albu era reclamat de ţăranii din satul Fărcaşa şi din cătunele lui pentru asupririle la care îi supunea. Şi aici, ca şi în alte părţi, s-a instituit o comisie pentru a cerceta dacă în plângerile lor ţăranii spuneau adevărul[326]. Chiar dacă nu arătau părtinire, astfel de comisii îşi prelungeau cercetările ani de-a rândul şi când înclinau să dea dreptate ţăranilor arendaşii ştiau să le înlocuiască prin altele mai puţin dispuse să relateze stăpânirii adevărul. Mulţi dintre ei, spre a împiedica organele de stat să ia măsuri împotriva lor când se purtau abuziv, cereau şi obţineau supuşenia străină. Din această cauză, ţăranii – în dese rânduri – au fost puşi în situaţia de a se plânge consulatelor din Iaşi[327].

Mai eficace erau alte forme de protest ale ţăranilor. Fuga de pe moşii producea îngrijorare proprietarilor, căci domeniile lor lipsite de braţe de muncă îşi pierdeau valoarea. Adesea, ei au intervenit pentru a tempera excesele la care se dedau arendaşii sau vechilii lor. În astfel de cazuri interveneau şi organele de stat. Se poate cita cazul unui

---

322 *Ibidem*, f. 275.
323 *Ibidem*, f. 275.
324 *Ibidem*, f. 269-270.
325 *Ibidem*, dos. 486, f.35, 37-38, 43-47.
326 Arhivele Statului Iaşi, 247/40-41.
327 *Ibidem*.

intendent, care – din cauză că a reţinut şi a încarcerat pe un sătean – a fost pedepsit „exemplar" cu 15 lovituri de bici[328].

În 1851 ţăranii din satul Hangu s-au plâns cnejilor Cantacuzini împotriva vechilului lor Vasile Zaharia, care – administrând moşia – le-a făcut multe nedreptăţi şi silnicii. Mihail Cantacuzino a înaintat reclamaţia sătenilor Isprăvniciei de Neamţ spre a face cercetări şi spre a lua măsurile necesare în vederea potolirii nemulţumirii locuitorilor[329]. În 1852, moşia fiind vândută, vechilul abuziv a fost îndepărtat.

În 1863 a avut loc secularizarea averilor mânăstireşti, iar în 1864 reforma agrară. Locurile de cultură, fâneţele şi imaşurile de pe imensele domenii ale mânăstirilor Bisericani, Buhalniţa, Secu şi Neamţ au fost date locuitorilor, iar pădurile au devenit proprietatea statului. Domeniul Hangului a continuat să rămână, în cea mai mare parte, în stăpânirea familiei Sturza. Odată cu aceste reforme exploatarea ţăranilor din satele de pe cursul mijlociu al Bistriţei începe să cunoască forme noi.

Marile evenimente politice care au frământat Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea au avut, uneori, răsunet şi în regiunea Bicaz-Hangu. În timpul războiului ruso-turc din 1789-1792 vistierul Matei Cantacuzino, proprietarul domeniului Hangu, s-a situat în fruntea boierilor rusofili şi a mers în Rusia, în fruntea unei delegaţii de boieri, unde a dus tratative cu guvernul Ecaterinei a II-a, în vederea stabilirii unui nou regim politic pentru Moldova. După încheierea păcii de la Iaşi, fiind compromis în ochii turcilor, el a fost silit să se retragă în Rusia, de unde nu a mai venit în ţară.

Fiul său mai mare, cneazul Gheorghe Cantacuzino, polcovnic în armata rusă, a aderat la mişcarea eteristă şi a intrat în Moldova odată cu Alexandru Ipsilanti, devenind – în calitate de de general-maior – aghiotantul acestuia. Cartierul general al eteriştilor la Iaşi s-a instalat în casele mamei sale, Ralu Calimach Cantacuzino[330].

Când, după dezavuarea de la Leibach, Ipsilanti şi-a dat seama că nu va putea face faţă forţelor armate turceşti, a căror trecere peste Dunăre devenise iminentă, a trimis la 5 mai 1821 pe secundul său Cantacuzino să organizeze rezistenţa în Moldova. Strecurându-se pe sub munţi, prin Vrancea şi Bacău, el a ajuns la Iaşi unde a dat o proclamaţie prin care îndemna mulţimea să se ridice împotriva turcilor şi acuza pe boieri de lipsă de patriotism[331].

După înfrângerea pandurilor şi mavroforilor în podgoriile de lângă Drăgăşani, cete de eterişti au încercat să se salveze retrăgându-se, urmărite îndeaproape de turci, în Moldova. Una dintre ele, sub conducerea căpitanilor Iordache Olimpiotul şi Farmachi, căutând să răzbată pe potecile munţilor, a fost înconjurată de turci la Mânăstirea Secu. Iordache Olimpiotul, refuzând să se predea, a găsit aici, împreună cu o parte din ostaşii săi, o moarte eroică. Farmachi, împreună cu alţii, încercând să se strecoare prin rândurile turcilor, a fost prins şi expediat la Constantinopol. Cei care au reuşit să scape au fost urmăriţi de turci în regiunea Hangului. Amintirea măcelăririi unora dintre ei lângă satul Moligelu, pe stânga Bistriţei, în apropiere de Poiana Largului, s-a mai păstrat în tradiţia locală. O altă ceată a fost nimicită, după o scurtă rezistenţă, în incinta Mânăstirii Peonul. Cu această ocazie turcii au ars biserica de aici, de curând restaurată[332].

---

[328] A. Gorovei, *op. cit.*
[329] Academia RPR, ms. 89, f. 31.
[330] *Uricarul*, VII, p. 375.
[331] *Ibidem*, V, p. 77 şi urm.
[332] Academia RPR, *Pomelnicul mănăstirii Pionul-Hangul*, ms. 1530.

În rândurile volintirilor s-au înrolat în 1821 şi ţărani din părţile Hangului. Se păstrează amintirea lui Cujbă, posluşnic pe domeniile Mânăstirii Buhalniţa, fost stegar în armata lui Ipsilanti. După înăbuşirea răscoalei cnejii Gheorghe şi Dimitrie Cantacuzino au trebuit să se retragă în Rusia, de unde au revenit peste câtva timp.

În vara anului 1848, atunci când revoluţia din Ţara Românească căpătase o deosebită amploare şi când în Transilvania şi Ungaria puterea trecuse în mâinile fruntaşilor revoluţionari, Cantacuzinii au proiectat o răscoală armată în vederea înlăturării lui Mihail Sturza de la domnie. La Borzeşti, ţinutul Bacău, organiza cete armate Dimitrie Cantacuzino, cel care condusese batalionul mavroforilor la 1821. Fratele său, Gheorghe Cantacuzino, împreună cu un alt frate – Grigore – şi cu fiii săi Gheorghe, Neculai, Mihail şi Leon şi cu ginerele său W. de Kotzebue, făceau acelaşi lucru pe domeniile lor de la Bălţăteşti şi Hangu. Ei au intrat în legătură cu emigrantul revoluţionar polon I. Loga, comandantul legiunii revoluţionare polone de sud, şi au început a ţine, la hanul unui boiernaş din Târgu Neamţ sau într-o casă a Mânăstirii Neamţ, închiriată în anii precedenţi lui M. Kogălniceanu, adunări tainice la care participau „musafiri necunoscuţi". Raportul înaintat în luna octombrie 1848 de comisarul din Târgu Neamţ ispravnicului din Piatra, cu privire la aceste „mişcări îngrijorătoare", arată că ei şi-au procurat arme şi dispuneau chiar de „tunuri care s-ar fi lucrat la acele moşii". I. Loga era arătat ca una dintre căpeteniile „complotului" din Polonia, trăind acum ca arendaş pe moşia din ţinutul Dorohoi. Se constituiseră cete de ostaşi armaţi, grupaţi în unităţi de cavalerie şi pedestraşi, cuprinzând 1250 de oameni recrutaţi dintre ţăranii de pe moşie sau din rândul emigranţilor poloni şi a străinilor care lucrau la construirea spitalului din Târgu Neamţ. Li se distribuiseră steaguri tricolore ca ale revoluţionarilor francezi. Printre comandanţi se număra şi un oarecare medelnicer Pelin. Tot aici venise şi Constantin Moruzi, care organizase şi alte centre de rezistenţă în ţară.

Cantacuzinii au îndemnat pe ţărani să refuze plata impozitelor către visterie. După ce a fost arestat, Constantin Moruzi a declarat că ei se ridicaseră cu scopul de a pune mâna pe putere şi de a înfăptui reforme, mai ales spre a îmbunătăţi soarta ţăranilor, pentru a evita răscoala lor[333].

Ispravnicul de Neamţ, D. Stan, sângerosul arendaş de care s-a vorbit mai sus, se prefăcea că aderă la astfel de planuri revoluţionare, dar – în acelaşi timp – trimitea rapoarte amănunţite ocârmuirii din Iaşi. Domnul Mihail Sturza a cerut sprijinul unor unităţi militare ţariste, care au înăbuşit mişcarea din munţii Neamţului, fără a întâmpina o câtuşi de slabă rezistenţă. Răzvrătirea pusă la cale de Cantacuzini nu avea nici un sprijin din partea maselor ţărăneşti şi era de la început sortită eşecului.

În perioada de descompunere a relaţiilor feudale cultura populară din regiunea Bicaz-Hangu a continuat să se dezvolte în formele tradiţionale moştenite din veacurile trecute. Legăturile cu oraşul se fac însă tot mai simţite în modul de viaţă al locuitorilor de aici, deşi ele au rămas mai puţin atinse, în această privinţă, decât satele din regiunile de podiş şi de câmpie. De aceea ele au prezentat un viu interes pentru sociologie, etnografie şi folclor.

Ştiinţa de carte, îndeosebi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se răspândeşte tot mai larg în rândurile populaţiei din aceste părţi. Pe lângă bisericile din sate, dascăli sau preoţi, de tipul celor descrişi de I. Creangă, întreţineau cu plată şcoli în care elevii învăţau să citească şi să scrie. Totul se mărginea la cunoaşterea ceaslovului, psaltirii, tipicului şi a

[333] Arhivele Statului Iaşi, tr. 1764, dos. 4351, f. 71; Academia RPR, dos. 1030, f. 5-6; Hurmuzaki, supl. I, 6, p. 582-583; V. Popovici, *Dezvoltarea mişcării revoluţionare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în *SCS*, Iaşi, V, 1954, 3-4, p. 460, 469-470.

cântărilor bisericești. Ca metode pedagogice pentru a întreține sârguința elevilor la învățătură se întrebuințau „procitania", „calul bălan" și „Sfântul Nicolae", împletit din șuvițe groase de piele, atârnat în cui spre îngrijorarea lor. Rar se găseau unele fețe bisericești, neconvinse că „învățătura lumii aceștia este o prostie în fața lui Dumnezeu", să dea – ca Isaia Duhul – unele elemente de aritmetică și să pună pe elevi să afle, prin aplicarea regulii de trei simple, câte parale nedrepte va pierde lacomul stareț Neonil de la Neamț de pe urma răpirii paralelor drepte din leafa acestui călugăr.

După 1848 refugiați transilvăneni, ca profesorul Nanu de la Broșteni, vor fi deschis școli, cu alt caracter, prin unele centre mai importante. Așa cum arată I. Creangă, noul domn Alexandru Ghica sprijinea astfel de acțiuni și îndemna tineretul să se îndrepte, în mai mare măsură, spre școală. La școala lui Nanu din Broșteni vor fi învățat mulți copii din satele de pe cursul mijlociu al Bistriței.

Pe lângă unele schituri și mânăstiri existau școli catihetice de un nivel mai redus decât aceea din Fălticeni, descrisă de Creangă în nemuritoarele sale amintiri. Probabil conducătorii lor nu se interesau prea mult să știe „ce este gramatica română".

În însemnările făcute de învățătorii și preoții din regiune se păstrează amintirea unei astfel de școli la Schitul Ciribuc. Membrii clerului pregătiți aici nu s-au dovedit a fi prea buni cărturari. Dintr-un document din anul 1840 se constată că preotul Andrei din satul Schitu nu știa carte. Fiind pus să citească o carte de blestem în fața țăranilor chemați să dea o mărturie într-un proces, nu a putut îndeplini o astfel de sarcină și lectura ei a fost lăsată pe seama logofătului boieresc[334].

La schitul de maici Răpciunița învățau să scrie și, mai ales, cântările religioase fete de prin satele din apropiere. Un călugăr, Iosif Buzunc, de la schitul amintit, a deschis o școală elementară în pridvorul bisericii din Hangu, pe la 1832. La biserica din satul Schitu dascălul Vasile, bun cântăreț, a învățat carte pe mulți copii din satul său, între anii 1830 și 1850. După 1848 un absolvent al seminarului din Blaj, Petre Sălăgeanu, refugiat în Moldova, a deschis o școală pentru copiii din satele Schitu și Răpciune, pe la 1850, cursurile ei funcționând până la 1865, când s-a înființat școala de stat[335].

În perioada de descompunere a relațiilor feudale mânăstirile din regiunea Bicaz-Hangu au încetat de a mai juca vreun rol cultural însemnat. La multe dintre ele s-au păstrat cărțile de ritual tipărite în tipografiile existente în țară: Iași, Neamț, Râmnic, București. Un număr însemnat se aflau la Schitul Peonul[336].

Istoria societății din regiunea Hangu-Bicaz în evul mediu și în epoca modernă este o parte luată, în mic, a istoriei țării.

---

[334] Arhivele Statului Iași, *Divanul Domnesc*, tr. 880, dos. 59, f. 202.

[335] Aceste informații au fost culese de învățătorii Gr. Vlad din Răpciune și Gr. Grigorescu din Hangu. În legătură cu dezvoltarea învățământului în aceste regiuni de munte a se vedea A. Popovici, G.T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 19; P. Gheorgheasa, *Monografia școlilor de pe moșia Broșteni, jud. Suceava*, București, 1906, p. 89. Date în legătură cu începuturile învățământului laic în această regiune se pot culege la Arhivele Statului Piatra Neamț, în dosarul Revizoratului Școlar.

[336] Pe lângă cele citate mai sus din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se mai aflau aici un penticostar tipărit la Rîmnic în 1767, un liturghier de la Buzău din 1769, un catavasier tipărit la Blaj în 1793, având a face dintr-un manuscris slav lipită pe o scoarță, un tipicon de la Iași din 1816, evanghelia cu ilustrații de la Neamț din 1821, o învățătură pentru ispovedanie tipărită la Rîmnic în 1813, Molebnic de la Iași din 1828, un Octoih de la Neamț din 1816, un autologhion tot de acolo din 1806 și, de asemenea, o liturghie din 1818. Celelalte cărți sunt din a doua jumătate asecolului al XIX-lea. Astfel de tipărituri religioase se găseau și pe la alte biserici din regiune.

B. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

a) HANGU – „GROZĂVEŞTI"

Un teritoriu destul de întins, situat la jumătatea distanţei dintre fostele comune Hangu şi Buhalniţa, este denumit de localnici „la Grozăveşti". Este vorba de coastele şi terasele înalte de pe malul nordic al actualului lac de acumulare al Hidrocentralei de la Bicaz, teren străbătut de pârâul Grozăveşti şi un mic afluent al acestuia – pârâul Gherman (fig. 92 A). Înălţimile ce mărginesc acest teritoriu sunt denumite „Cioatcele", spre nord, „coasta Herlei" şi „Fundoaia", spre nord-vest, şi tot pe aici se preling spre est pantele domoale şi bogate în păşuni ale vârfului Netedul. Un drumeag urca dinspre Bistriţa pe cursul pârâului Grozăveşti, iar altul venea dinspre Hangu, după ce trecea prin faţa „cetăţuii" getice de aici. Primul răzbate departe, până în regiunea munţilor de lângă Văratec şi Târgu Neamţ. De aici, de la Grozăveşti, se cuprinde cu privirea aproape întreaga vale a Bistriţei, între Secu şi Răpciuni-Ceahlău. În faţă, spre sud, se desfăşoară priveliştea magnifică a întregului masiv al Ceahlăului (fig. 92 B).

Prezenţa unor urme de cultură materială medievală ar fi trecut poate neobservată dacă în anul 1955 nu s-ar fi dat de urma unui cuptor de ars oale, despre care se va vorbi mai jos. Cercetările preliminare efectuate cu ocazia acestei descoperiri[337] au ajuns la concluzia că „... la Hangu, prin sondajele de pe podinele de la Grozăveşti s-a identificat în 1955 o întinsă aşezare medievală din secolele XVI-XVIII, în cuprinsul căreia s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, în special într-un cuptor de ars oale, surpat şi dezvelit parţial de către un şuvoi de apă care a adâncit drumul"[338]. Din observaţiile făcute la faţa locului de către etnograful F.B. Florescu, rezultă că acest tip de cuptor, săpat în pământ şi de formă tronconică, prin caracteristicile sale, este cunoscut în regiune şi se înrudeşte cu cuptoarele moldoveneşti, în general[339].

Abia în anul 1957 cercetările de la „Grozăveşti" au fost reluate, atenţia principală fiind concentrată asupra terasei de la sud-vest de cuptorul amintit (sectorul B), iar paralel a continuat cercetarea în sectoarele A (zona cuptorului) şi C (de la nord de pârâul lui Gherman). S-a constatat atunci că la „Grozăveşti" avem de-a face cu un singur nivel de locuire – databil la sfârşitul secolului al XVI-lea şi în secolul următor – şi că stratul de cultură respectiv are o grosime de 0,15-0,27 m[340].

În anul următor, 1958, lucrările au avut un caracter de definitivare a observaţiilor deja înregistrate, în vederea elaborării raportului general asupra cercetărilor (fig. 93).

Fiind vorba de urme de vieţuire sporadice, nu ne-am aşteptat ca la „Grozăveşti" să întâlnim complexe de locuire numeroase şi pe o arie întinsă. Din numeroasele sondaje practicate nu ne-am ales decât cu două asemenea complexe: cuptorul de ars oale din sectorul A şi, în acelaşi sector, o locuinţă cu fundaţii de piatră. În rest, am găsit doar slabe urme de vetre cu câteva cioburi de vase în preajmă, semne ale unei locuiri de scurtă durată, nestatornică şi slabă ca intensitate.

---

[337] La cercetările din anul 1955 de la „Grozăveşti" au participat: Emilian Bold, Eugenia Neamţu, Mara Nicorescu şi Florea Bobu Florescu.

[338] Este vorba de drumul de-a lungul pârâului Grozăveşti.

[339] C.S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *MCA*, V, 1958, p. 54.

[340] Idem, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1959, p. 68.

Aceasta fiind situaţia, nu ne rămâne decât să analizăm ceea ce cunoaştem sigur despre urmele de cultură materială de la „Grozăveşti", şi anume:
– locuinţa cu fundaţii de piatră;
– cuptorul de ars oale;
– materialul arheologic.

Locuinţa feudală

La nord-est de cuptorul de ars oale secţiunile VII şi VII A/1958 au interceptat resturile unei locuinţe cu fundaţii de piatră (fig. 94).

Planul locuinţei era dreptunghiular (8,70 x 6,50 m), aceasta fiind orientată aproximativ pe direcţia est-vest, cu faţa spre sud. S-au păstrat intacte doar laturile de sud şi est, celelalte două fiind deranjate (latura de vest de o groapă din secolul al XIX-lea, iar cea de est dispărând aproape cu totul în cursul procesului de eroziune a solului). Reconstituirea planului a fost uşurată însă de faptul că se păstra încă un colţ, şi anume cel de nord-est (fig. 95).

Tehnica de construcţie este specifică unei zone muntoase – precum aceea a văii Bistriţei –, fiind înregistrată şi în zilele noastre. Astfel, constructorii şi-au ales un loc mai înalt şi neted şi, direct pe nivelul de atunci al solului, au aşezat pietrele ce alcătuiau baza sau fundaţia locuinţei. Pietrele mai mari se găsesc pe marginea laturilor, interiorul fiind umplut cu pietre mici şi pământ bătătorit. Neobişnuită ni se pare grosimea laturilor fundaţiei (aproape 1 m); faptul s-ar explica prin dimensiunile deloc modeste ale locuinţei medievale.

Pe această fundaţie de pietre clădite şi fără liant între ele („zid sec") se ridicau pereţii „de lemn". Afirmaţia se sprijină pe lipsa bucăţilor de chirpici (ţinând de tehnica „paiantei", care nu-şi găseşte decât rar locul în mediul montan). Ceea ce găsim însă aici este lipitura interioară a pereţilor – un strat subţire de lutuială ce căptuşea şi netezea suprafaţa din interior a pereţilor.

Podeaua lipseşte. Va fi fost tot de lemn, poate şi de lut. În orice caz, s-a constatat că interiorul locuinţei a fost nivelat cu pământ de nuanţă galben-brună, amestecat cu pietre sfărâmate. Acest strat de nivelare acoperă o vatră anterioară a locuinţei.

Vatra propriu-zisă a locuinţei se afla pe colţul de sud-est şi are forma aproape pătrată. Câteva pietre, aflate pe marginea vetrei, spre nord-est, ar atesta că aceasta era împrejmuită cu pietre sau poate chiar avem de-a face cu un rest de cuptor.

Se pare că locuinţa, care a fost incendiată, a avut o durată scurtă de folosire. Judecând după materialul ceramic descoperit între resturile ei, locuinţa datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Cuptorul de ars oale[341]

Distrus în cea mai mare parte de făgaşul drumului, cuptorul de ars oale de la „Grozăveşti" a putut fi totuşi cercetat şi încadrat în tipul de cuptoare-groapă (tronconice). Ca plan, distingem două elemente constitutive: a) camera de ardere propriu-zisă şi b) groapa de deservire. Limitele complexului (orientat nord-nord-vest – sud-sud-est) se înscriu într-un plan elipsoidal, gâtuit în zona unde se află gura cuptorului de ars oale.

Camera de ardere era o groapă săpată în pământ, adâncă de cel puţin 0,50 m faţă de nivelul contemporan al solului din secolele XVI-XVII. În interiorul gropii s-a cruţat, în timpul

[341] Întrucât nu am participat la cercetarea acestui cuptor, folosim aici relatările pe care ni le-a oferit Eugenia Neamţu, de la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iaşi.

săpării, o platformă (denumită de etnografi „capră”, „ciupercă” sau „prichici”), pe marginea căreia se aşezau vasele destinate arderii. Lungimea acestei platforme era de aproximativ 1,15 m, iar lăţimea cuprinsă între 0,50 m (spre fund) şi 0,20 m (la gura cuptorului).

Între pereţii camerei de ardere şi platforma-ciupercă se află un canal de jur-împrejur, adânc de cca. 0,15 m faţă de nivelul platformei. Vasele aşezate pe marginea platformei se rezemau de pereţii camerei de ardere – peste canal –, asigurându-se astfel o repartiţie uniformă a temperaturii necesare coacerii vaselor, în condiţiile unui tiraj de aer corespunzător. Trebuie subliniată constatarea că întreaga faţă interioară a camerei de ardere (inclusiv canalul) era acoperită cu un strat de lutuială gros de 2-3 cm.

Acest tip de cuptor era larg răspândit în Moldova feudală. Este întâlnit în secolul al XVII-lea la Brăneşti, lângă cetatea vechiului Orhei[342] şi îl aflăm chiar în preajma „Grozăveştilor”, la „Palatul Cnejilor”-Ceahlău, datat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea[343].

Un astfel de cuptor putea să dea ceramică arsă fie oxidant (la roşu), fie reducător (la negru). Ceramica găsită în cuptorul de la „Grozăveşti” este arsă la roşu (fig. 96).

Materialul arheologic

Ceramica

Deşi într-o cantitate redusă, ceramica din siliştea de la „Grozăveşti” a putut fi definită tipologico-stilistic şi, ca atare, încadrată cronologic în secolul al XVII-lea.

Astfel, ca să ne referim mai întâi la ceramica din cuptorul menţionat mai sus, trebuie să subliniem tehnica şi execuţia avansată: pasta vaselor este omogenă, cu degresant de nisip fin sau mai puţin fin. N-a putut fi întregită nici o formă, dar întâlnim – în mod obişnuit – forme ca oala-borcan şi strachina. Primele au buza înaltă, dreaptă sau uşor răsfrântă în afară, pereţii sunt relativ subţiri, iar ca decor apare frecvent banda de caneluri incizate sub buză sau pe umeri (fig. 96/3, 5-7, 9-11). Străchinile sunt scunde, cu buza îngroşată şi dreaptă sau teşită oblic, câteodată cu o nervură proeminentă sub marginea superioară.

În sectorul B au apărut fragmente ceramice specifice secolului al XVII-lea, în special fragmente de străchini cu marginea răsfrântă şi dreaptă, cu decor de caneluri sau cu un brâu de crestături în relief pe faţa exterioară, sub buză (fig. 97/1-2, 5). Pe un fragment de buză de borcan decorul constă într-o linie în val incizată, iar pe un altul acest val se combină cu banda de striuri (fig. 97/4). Apar şi fragmente ceramice smălţuite (culori: alb, galben, cafeniu şi verde) şi, câteodată, în decor se folosesc benzile de humă albă pe faţa interioară (fig. 97/3).

În sfârşit, în locuinţa feudală, pe lângă formele amintite, apar două noi: oala cu toartă (fig. 98/6) şi tigaia cu coadă tubulară (fig. 98/12). De asemenea, tot aici s-a găsit un fragment dintr-o lulea turcească (fig. 98/13).

Ceramica de la „Grozăveşti” se înscrie în categoria de uz comun, specifică în Moldova în secolul al XVII-lea (Suceava, Cetatea Neamţ, Mânăstirea Putna, „Palatul Cnejilor”). Ea continuă şi preia evolutiv elementele caracteristice în ceramica secolului anterior. În secolul al XVII-lea, ni se pare, se încheie acel fenomen de „stabilire a formelor” – acelea pe care le întâlnim şi azi – în toată partea de nord a Moldovei (Marginea-Rădăuţi).

[342] Am putut vedea un asemenea cuptor în urma vizitării şantierului condus de Pavel Bârnea în vara anului 1958.
[343] Vezi mai jos, în prezentul volum.

În ceea ce priveşte restul materialului arheologic, menţionăm diverse tipuri de cuie de fier cu floarea lată, un obiect de fier (cheie?) din locuinţa medievală (fig. 97/7) şi un fragment de potcoavă de fier pentru bovine (fig. 97/6).

În sectorul B, în marginea de sud-est, s-a găsit şi o monedă de aramă de la regina Christina a Suediei – pentru Riga, falsificată de bănăria lui Istrate Dabija Voievod (1661-1665). Moneda, în stare bună de conservare, prezintă legenda: av. – Christina D(ei) G(ratia) RE(x), între două cercuri perlate, în mijloc monograma reginei – C – cu o coroană deasupra; rev. – SOLIDUS CIVI(tatis) RIG(ensis), între două cercuri perlate, în centru sunt reprezentate însemnele oraşului Riga (două chei încrucişate).

De asemenea, în sectorul C s-a găsit un crăiţar de aramă de la împărăteasa Maria Tereza (emis în 1763), dovadă că monedele cu largă circulaţie ale acestei împărătese au pătruns pe plaiurile de la „Grozăveşti".

În sfârşit, în diferitele secţiuni practicate s-au găsit puţine oase de animale domestice (bovine şi ovine) şi sălbatice (cerbi şi mistreţi). Materialul osteologic atestă, deci, şi alte ocupaţii ale locuitorilor din secolul al XVII-lea de la „Grozăveşti", cum ar fi creşterea vitelor şi vânătoarea.

Toponimul „Grozăveşti" îşi trage obârşia de la „Grozav" (moşnean?, stăpânitor al locului) şi, deci, ca structură toponimică, aparţine categoriei de oiconime (nume de aşezări), cu originea în antroponimie (aşa de numeroase în ţara noastră: Bucureşti, Costeşti, Popeşti etc.).

Este de presupus că odată cu popularea, în decursul vremii, a acestei artere de comunicaţie cu Transilvania – care este valea Bistriţei – locuitorii plaiurilor de la „Grozăveşti" părăsiseră deja vatra de sălaş (ne referim exclusiv la terenul cercetat prin săpături), coborând în vale, poate chiar în vatra Hangului sau a Buhalniţei. Fenomenul, ca atare, ilustrează o perioadă de frământări social-economice, urmate de altele de ordin politic, adică exact ceea ce caracterizează ultima parte a secolului al XVII-lea şi cel următor. Aşadar, într-un răstimp scurt, aşezarea de la „Grozăveşti" devine o silişte părăsită, ca oricare alta din Moldova medievală.

b) „DÂRŢU"

Cel de-al VII-lea nivel de locuire de pe terasa „Dârţu" aparţine perioadei feudale târzii (secolul al XVII-lea).

Stratigrafic, acest nivel este situat în stratul nr. 6 (negru vegetal) (vezi capitolul referitor la paleolitic). Cele mai multe fragmente ceramice au fost adunate, în special, din sectorul sudic. În marginea de est a acestui sector s-a descoperit un bordei de formă dreptunghiulară, ale cărui dimensiuni erau de 4,10 x 3,50 m. Adâncimea gropii bordeiului atingea 0,60 m faţă de suprafaţa actuală a solului. În cuprinsul acestei locuinţe s-au găsit: bucăţi de cărbuni, pământ ars, fragmente de lipitură cu urme de pari şi nuiele, câteva pietre mari, obiecte de metal (cuie şi o sulă de fier), foarte multe fragmente ceramice, unele silexuri paleolitice folosite pentru amnar şi puţine oase sparte de animale (probabil bovine).

Ceramica găsită în locuinţă este lucrată, în genere, dintr-o pastă destul de bine frământată şi arsă la roşu, conţinând puţin nisip şi, uneori, pietricele. Ca forme de vase se disting: oala, ulcica şi strachina. Predomină buza înaltă, dreaptă, cu marginea teşită orizontal sau rotunjită şi decorată în exterior cu două sau trei linii incizate. Pe pântecele vaselor se observă acelaşi decor de linii incizate, sub formă de bandă. De asemenea, se remarcă fragmentele de buze înalte, puţin răsfrânte în afară, cu o şănţuire în interior şi cu o

nervură pe suprafaţa exterioară, care – prin forma lor – se aseamănă cu buzele de vase din secolele XV-XVI.

Unele din aceste fragmente sunt smălţuite pe ambele feţe. Din altă categorie ceramică fac parte fragmentele lucrate din caolin şi acoperite pe una sau ambele suprafeţe cu smalţ de culoare verde, cafeniu sau gălbui. Unele dintre ele sunt ornamentate la exterior cu linii vălurite sau orizontale, incizate şi pictate.

Ceramica feudală de la „Dârţu" – după formă, decor şi tehnică – se datează în secolul al XVII-lea. Ea prezintă mari asemănări cu ceramica găsită pe valea Bistriţei, la Buhalniţa şi „Palatul Cnejilor", iar în restul Moldovei la Suceava, Hlincea, Piatra Neamţ (Curtea Domnească) şi Mânăstirea Putna, precum şi cu cea din alte aşezări medievale din Moldova.

c) CERCETĂRI ÎN PREAJMA COMUNEI SECU

În comuna Izvorul Alb, deasupra şipotului ce izvorăşte din versantul cu faţa spre răsărit, în marginea şoselei de pe partea dreaptă a râului Bistriţa, se află o terasă prezentând în marginea ei un şanţ lat şi adânc, denumit de localnici „Beciul Tătarului". Şanţul este orientat pe direcţia nord-sud.

De-a curmezişul acestui şanţ s-a trasat o secţiune de 16 x 1,50 m, orientată est-vest. Datorită acestei secţiuni s-a constatat că şanţul a avut o deschidere iniţială de 1,50 m, cu taluzurile oblice, astfel că fundul, situat la 3,50 m adâncime, avea 0,50 m lăţime. Lungimea şanţului este de 40 de m. În amintirea localnicilor aici ar fi fost un beci în care s-ar fi ascuns comori în vremea tătarilor[344].

În punctul denumit „La Casiana", situat la cca. 1 km sud de comuna Secu, ar fi fost, după spusele locuitorilor, un schit care îşi trage numele de la una din stareţe. Acest loc se află într-o poieniţă de pe versantul răsăritean, care coboară spre „Poiana lui Cucoş", în dreptul laturii dinspre sud a acestei poieni, la o înălţime de cca. 50 de m deasupra ei. Poieniţa este mărginită spre sud de Pârâul Ursoaicei, spre nord de apa Bradului, la vest de panta ce suie pe munte, la est de coborâşul abrupt spre „Poiana lui Cucoş", mărginită de malul drept al râului Bistriţa.

Amplasamentul presupusului schit este acoperit de vegetaţie. Aici se observă numeroase pietre, printre care şi câteva fragmente de cărămidă. De asemenea, prezenţa câtorva pomi fructiferi pot să indice prezenţa cândva a unei aşezări omeneşti.

După curăţirea terenului, s-a tras o casetă de 10 x 12 m peste urmele ce păreau a indica rămăşiţe de zidărie. La adâncimea de 0,05-0,15 m de la nivelul actual al solului s-a dat peste un zid – temelie clădită din piatră de carieră. Temelia de piatră a susţinut probabil pereţii de bârne ai locuinţei. Construcţia avea un plan dreptunghiular, de 8 x 12 m. Au fost găsite câteva fragmente de sticlă, câteva cărămizi (12,5 x 5,5 cm) şi resturi de olărie, care confirmă presupunerea unei locuiri în acest punct.

În cuprinsul acestor ziduri au fost dezvelite câteva vetre de foc alcătuite din pietre. Aceste vetre sunt ulterioare construcţiei şi au fost folosite probabil de ciobani. În preajma lor s-au găsit oale şi străchini şi o undrea de fier cu ureche. Factura ceramicii indică sfârşitul secolului al XVIII-lea şi mijlocul secolului al XIX-lea, atestând că în această perioadă schitul sau construcţia menţionată nu mai existau.

Au mai fost trasate două secţiuni: una perpendiculară pe râpa dinspre „Poiana lui Cucoş", iar a doua pe o terasă mai mică, situată la cca. 30 de m nord-est de temeliile

[344] Este mai probabil, însă, ca acest şanţ să fi fost folosit în secolele XVIII-XIX la păstrarea cartofilor.

construcţiei descoperite. Secţiunile, cu dimensiunile de 10 x 1,50 m, au dezvelit resturi de olărie, indicând o locuire din cursul secolelor XVII-XIX.

d) SECU

Pe malul drept al Bistriţei, pe terasa unde se află cimitirul şi biserica satului s-a urmărit confirmarea unei ştiri din care reieşea existenţa unei biserici anterioare celei de lemn părăsite, cercetarea părţii mai vechi a cimitirului şi verificarea tradiţiei care amintea de existenţa unui beci clădit în vremea lui Miron Barnovschi.

Cele mai vechi urme descoperite pe terasa unde se află cimitirul aparţin secolului al XVII-lea. Depunerea din acest secol este reprezentată de un strat de pământ galben-brun în care se găsesc rare frânturi de cărămidă; a fost surprinsă la capătul sudic al secţiunii III, precum şi în porţiunea de la est de beci (fig. 99). Grosimea depunerii la est de beci variază între 0,14 şi 0,28 m, iar în secţiunea III este de 0,10-0,12 m. Adâncimea faţă de suprafaţa actuală a solului este de 0,20-0,70 m. În restul săpăturii depunerea a mai fost întâlnită, dar s-au găsit şi urme rare, izolate, datând din secolul al XVII-lea.

Pe toată întinderea secţiunii III şi în partea de vest a secţiunii I s-a descoperit o masă de bolovani de râu. În partea de sud a secţiunii III bolovanii sunt aşezaţi imediat deasupra depunerii din secolul al XVII-lea. La început ei au fost probabil aşezaţi grămadă în partea nordică a secţiunii III, unde se mai păstrau pe două-trei rânduri, iar în urmă au fost împrăştiaţi pentru a se nivela terenul (fig. 100/1).

În partea de sud a secţiunii III a apărut un complex de pietre legate cu mortar, formând un unghi ale cărui laturi intrau în peretele estic. Pentru urmărirea acestui complex s-a deschis şi o suprafaţă, care cuprindea un cuptor de var modern.

La golirea gropii s-a constatat că la construirea cuptorului de var, de formă cilindrică, făcut din piatră, s-au folosit doi pereţi ai unei construcţii vechi, al cărei colţ a fost umplut cu pietre pentru obţinerea rotunjimii necesare. De aceea săpătura a urmărit degajarea totală a beciului. Construcţia a fost dezvelită şi s-a dovedit a fi un beci de formă pătrată, cu latura de 4,65 m (fig. 99), orientat pe direcţia nord-nord-vest – sud-sud-est şi care era construit din piatră, pe alocuri păstrându-se şi urme de mortar. A fost acoperit de o boltă construită, de asemenea, din piatră legată cu mortar (fig. 101). Bolta semicilindrică, ce se sprijinea pe pereţii de est-sud-est şi vest-nord-vest, era distrusă aproape de tot. O mică parte ce se păstra în colţul de est-nord-est s-a prăbuşit la degajare, astfel că au rămas din ea numai câteva pietre în colţurile de est-nord-est şi nord-nord-vest.

Pereţii beciului erau construiţi din bolovani de mărimi diferite, aleşi totuşi cu oarecare grijă. Spaţiile libere dintre bolovani au fost completate cu pietre mai mici sau cu frânturi de cărămidă. Pereţii aveau faţă numai spre interior, întrucât construcţia era îngropată în pământ. În exterior s-a sondat în partea de est, astfel că s-a putut determina grosimea peretelui: 0,50 m. Pereţii nu se păstrau la fel pe toate laturile (fig. 101/1-2). Latura de sud-sud-est este mai bine păstrată; înălţimea ei maximă este de 1,55 m. Partea superioară a pereţilor, în părţile mai bine păstrate, se găseşte imediat sub brazdă; latura de vest-nord-vest are această parte superioară distrusă, iar laturile de nord-nord-est şi est-sud-est sunt parţial demolate până la temelie; latura de est-sud-est a fost distrusă de gangul cuptorului de var, iar cea de nord-nord-est de o varniţă.

Intrarea în beci nu putea fi decât pe latura de nord-nord-est, probabil printr-o deschidere îngustă. Podeaua, păstrată numai în colţul de nord-nord-vest, era alcătuită din cărămizi cu dimensiunile de 0,25 x 0,14 x 0,05 m; în bună parte însă au fost folosite

jumătăţi de cărămizi. În interiorul beciului, în afară de cărămizi fragmentare şi bolovani din pereţi sau din boltă, nu s-a găsit alt material.

Deasupra zidurilor beciului se aflau două rânduri de pietre legate cu mortar deosebit ca structură, care – în general – urmează traseul pereţilor beciului, depăşindu-i însă prin grosime. Pietrele aşezate parte peste pereţii beciului, parte în afară, peste stratul de prundiş amestecat cu pământ negru ce suprapune stratul galben-brun al secolului al XVII-lea, aparţin probabil unei case de lemn dintr-o epocă ulterioară beciului – poate de la începutul secolului al XIX-lea – şi care, eventual, a folosit beciul.

Materialele arheologice aparţinând secolului al XVII-lea s-au găsit în număr redus. În secţiunea I, deasupra mormântului 8 (1955) s-au găsit, la adâncimea de 0,32 m, două pietre, dintre care una avea săpat un semn de pietrar (fig. 100/4). Piatra, rămasă probabil de la construcţia din secolul al XVII-lea, a fost folosită secundar, ca semn deasupra mormântului.

În cursul săpăturilor s-au descoperit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, în special în secţiunea III; nu lipsesc însă nici din secţiunile I şi II, la adâncimi ce variază între 0,40-0,60 m. Toate fragmentele sunt de caolin; majoritatea aparţin unor oale, cu sau fără pictură mată, brună la exterior; în parte sunt nesmălţuite, dar cele mai multe sunt smălţuite în interior; nu lipsesc însă nici fragmentele smălţuite atât în interior, cât şi la exterior. Smalţul, la cele mai multe, este de calitate foarte bună şi de culoare brună şi verde, cu multe nuanţe; mai des apare brunul-roşcat, care merge până la brun-roşu sau chiar la brun-măsliniu; verdele merge de la verde-gălbui foarte deschis până la verde închis. Într-un caz, un fragment de oală are buza zimţată, pictură mată brună la exterior, iar în interior marginea are smalţ verde, iar restul smalţ brun-roşcat. În alt caz, un fragment de vas smălţuit brun-gălbui, a cărui formă nu poate fi determinată, are interiorul smalţului verde închis, iar exteriorul ornamentat cu linii în val, făcute cu rotiţa dinţată.

În secţiunea II, la adâncimea de 0,60 m, s-a descoperit o monedă de argint bătută în 1610 la Charleville de către Carol I de Gonzagua (D – 40 mm; G – 19,84 g) (fig. 100/3)[345].

Descoperirile de la Secu au confirmat tradiţia după care Miron Barnovschi ar fi adus aici materiale de construcţie şi ar fi început prin a construi un beci. Ulterior, socotindu-se că locul nu era cel mai prielnic, construcţia a fost părăsită şi biserica fortificată a fost construită la Buhalniţa, pe malul stâng al Bistriţei. Bolovanii aduşi aici au rămas însă pe loc, în grămezi, dar mai târziu au fost împrăştiaţi; de asemenea, din construcţia proiectată nu a rămas decât beciul descoperit în cursul săpăturilor. Aceasta explică faptul că urmele din secolul al XVII-lea sunt atât de puţin numeroase, căci locul nu a mai fost locuit nici înainte, nici imediat după părăsirea construcţiei, ci numai într-o vreme mai târzie.

Ceramica descoperită este cea obişnuită în Moldova în secolul al XVII-lea, iar prezenţa monedei bătute de Carol de Gonzagua se poate explica prin strânsele legături de prietenie ale lui Miron Barnovschi cu polonii[346], care – probabil – au generat şi relaţii economice.

Sub temelia bisericii de lemn construită în anul 1843 – după cum reiese din foaia de titlu a pomelnicului – s-au descoperit în cursul săpăturilor urmele unei temelii mai vechi, executată din piatră nefasonată, de mărimi diferite, construită cu oarecare grijă, prin aşezarea celor mai mari pe margine, şi cu puţine frânturi de cărămidă, fără legătură de mortar. În general, această temelie a apărut la 0,10 m adâncime. În partea de sud-vest a ei s-a păstrat pe o înălţime de 0,40 m, iar în rest se păstra, în mare parte, numai pe un singur

345 Identificarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie al Academiei Române.
346 Fiica lui Carol de Gonzagua era regina Poloniei.

rând. În bună măsură, pietrele din temelie vor fi fost scoase şi refolosite la construcţia bisericii mai noi. Ambele temelii au folosit probabil piatra adusă aici în secolul al XVII-lea.

Biserica veche avea aceeaşi orientare ca şi cea nouă, adică vest-nord-vest – est-sud-est şi era de dimensiuni mai mari: lungimea de 19 m, iar lăţimea de 8 m. Partea dinspre absida principală era distrusă, aşa încât lungimea dată este aproximativă. Nu s-a putut stabili dacă a avut abside laterale şi pridvor. Este puţin probabil să fi avut pridvor, căci o parte din mormântul II (1955) intra sub temelia pridvorului bisericii mai noi şi este tot atât de puţin probabil să fi fost construită după 1810, de când datează mormântul. Intrarea trebuie să fi fost pe latura de vest, dată fiind poziţia mormântului amintit şi prezenţa urmelor altor morminte la sud de biserică.

La demontarea temeliei pridvorului bisericii mai noi, care suferise refaceri târzii, s-a observat în partea de nord-est a lui un strat de pământ înnegrit, cu cărbune şi arsură. Unele pietre arse sau chiar vitrificate au fost refolosite la construcţia temeliei mai noi în care se găseau, de asemenea, şi rare fragmente de cărămizi arse secundar. Aceasta confirmă cele cuprinse în pomelnicul amintit, şi anume că biserica de lemn a fost construită pe locul alteia mai vechi, care a ars până în temelii.

Tot în legătură cu biserica de lemn, probabil chiar cu cea arsă, a fost o clopotniţă de lemn, dărâmată cu ani în urmă; aceasta a avut temelia de piatră şi a fost degajată cu prilejul săpăturilor. Este situată la aproximativ 10 m sud-vest de biserică, avea forma aproape pătrată, cu latura de cca. 4 m. Temelia, din piatră fără legătură de mortar, nu mai păstra înălţimea iniţială. Probabil la dărâmarea suprastructurii de lemn a fost demontată şi o parte din piatră. Latura de nord-est se păstra pe înălţimea de 0,15 m, iar cea de sud-vest pe 0,40 m. O piatră mai mare, pe latura de sud-est, servea ca treaptă.

În secţiunile I şi II (1955), ca şi în suprafeţele A şi B (1955), s-au săpat în total 36 de morminte. Cea mai mare parte a lor cuprind schelete deranjate sau reînhumate. Adâncimea lor variază între 0,50 şi 1,20 m, cele mai multe fiind la 0,75-0,80 m. Orientarea variază între vest-est şi nord-vest – sud-est. Starea de conservare, în general proastă, a permis puţine observaţii cu privire la ritul de înmormântare şi reînhumare. La o parte dintre morminte s-au păstrat şi urme de sicriu.

În câteva morminte s-au găsit monede datate între 1863 şi 1882. La mormintele 5-6, 8 (1955) şi 1, 5, 10, 16 (1956), deasupra capului, s-au găsit pietre nefasonate, care indicau mormântul. Piatra de la mormântul 5 (1956) avea zgâriată adânc o cruce; mormântul 11 (1955) era indicat de o lespede de dimensiunile 0,55 x 0,35 x 0,08 m, pe care era săpată o cruce şi o inscripţie datată în 1810 (fig. 100/5).

Cimitirul vechi se întindea imediat la vest de biserica de lemn, până la 13,50 m; la suprafaţă nu se păstra însă nici o urmă care să indice prezenţa mormintelor.

Din cele de mai sus reiese că atât bisericile, cât şi cimitirul aparţin secolului al XIX-lea. Aceasta se confirmă şi prin materialul descoperit în cursul săpăturilor: ceramică ce cu greu poate fi datată mai timpuriu decât secolul al XIX-lea, faianţă, diferite cuie şi piroane de fier etc. Moneda descoperită la degajarea clopotniţei, bătută de sultanul Abdul Hamid în anul 1787, a fost purtată în salbă şi, deci, nu permite o datare precisă[347].

În curtea fostului ocol silvic, pe locul numit „în bou", s-au efectuat trei sondaje. Situaţia stratigrafică este următoarea: sub stratul vegetal, gros de 0,10-0,15 m, se află fie o depunere modernă de moloz şi umplutură, care provine de la dărâmăturile unei clădiri din

[347] Identificarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie al Academiei Române.

secolul trecut, fie un strat de prundiş, sub care urmează un strat de lut galben purtat amestecat cu pietre. Aceste straturi au fost probabil împrăştiate pentru nivelarea terenului. Sub acestea se află un strat de pământ negru-cenuşiu, gros de 0,20-0,25 m, ce conţine resturi de cărbune, oase de animale şi rare fragmente ceramice, datând probabil din secolul al XVII-lea. În acest strat, către baza lui, s-au descoperit resturile unei vetre, marcate printr-o uşoară dungă albiată de pământ ars la roşu şi negru. Sub acestea se află un pământ galben murdar, amestecat cu pietre mari şi mici. În acest pământ, la diferite adâncimi, s-au găsit silexuri paleolitice.

Materialul arheologic este foarte sărac. S-au descoperit numai câteva fragmente ceramice, între care o margine de vas ars la roşu, cu ornamentul de linie în val, care se poate data pe la începutul secolului al XVII-lea. Aceleiaşi vremi îi aparţine şi singurul obiect de fier – o drâmbă. Restul materialului aparţine secolului al XIX-lea şi se leagă de curtea unui arendaş. De menţionat un fragment de farfurie din faianţă englezească, obişnuită pentru anii 1830-1860, şi o monedă austriacă din secolul al XIX-lea, neidentificată precis.

Pentru verificarea existenţei urmelor paleolitice s-a efectuat, în afara incintei cimitirului, un sondaj al cărui rezultat a fost negativ. În profil, până la 0,30-0,40 m adâncime se află un strat de pământ negru, sub care urmează pietrişul amestecat cu nisip şi care, pe la 0,90 m adâncime, devine lutos.

Un al doilea sondaj, cu acelaşi scop şi, de asemenea, cu rezultat negativ, s-a efectuat pe terasa înaltă de deasupra cimitirului, pe locul numit „la Podiş".

e) „PALATUL CNEJILOR"

Pe malul stâng al pârâului Schitişor, la aproximativ 3 km nord-vest de comuna Ceahlău şi 6 km est de Schitul Durău, pe o terasă situată la poalele dealului Boiştea, se înalţă nişte ruine impunătoare, cunoscute localnicilor sub denumirea de „Palatul Cnejilor" (fig. 102-103).

Terasa Cnejilor este apărată natural, fiind încadrată la nord de râpa Pârâului Palatului, la sud de râpa Pârâului Mânăstirii, la est de malul abrupt al pârâului Schitişor, iar la vest de panta aproape verticală a dealului Boiştea.

Studierea terasei pe care se află monumentul, precum şi a teritoriului învecinat, duc la concluzia că poziţia „Palatului Cnejilor" a fost aleasă de un bun strateg. De pe platoul pe care a fost ridicat palatul, privirea cată departe până în albia râului Bistriţa, la sud poate fi supravegheată valea pârâului Schitişor, până în regiunea unde drumul de munte coteşte înspre Mânăstirea Durău. Dinspre est şi vest palatul nu putea fi atacat în evul mediu, datorită faptului că dealurile Ghenadia şi Boiştea au coastele repezi şi împădurite.

Atât incinta palatului, cu turnuri de apărare (azi în ruină), cât şi bisericuţa din centrul ei (bine conservată), au atras atenţia cercetătorilor cu decenii în urmă. Cum este şi firesc, despre „Palatul Cnejilor" au scris prima dată câţiva cercetători din regiune, printre care menţionăm pe C. Matasă[348] şi Gh. Ungureanu[349]. Deşi interesante prin conţinutul şi scopul lor, lucrările cercetătorilor menţionaţi nu epuizează problema. Ţinând seamă de aceasta, era necesar ca pentru etapele mai importante privind dezvoltarea monumentului în ansamblul său (curtină, dependinţe, biserică etc.) să se planifice săpături şi cercetări arheologice sistematice. Numai în felul acesta, după stabilirea etapelor principale de dezvoltare ale monumentului şi încadrarea cronologică a acestora, a fost posibil să se treacă

[348] C. Matasă, *Palatul Cnejilor*, Bucureşti, f.a.

[349] Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Pionul sau Schitul Hangul şi ruinele palatului Cnejilor Cantacuzini*, în *ALPR*, 1933-1934.

la confruntarea şi completarea rezultatelor arheologice cu ştirile literare şi epigrafice, spre a fi obţinute rezultate concludente. Prilejul acesta ne-a fost oferit în timpul celor trei campanii de săpături (1956-1958), ale căror rezultate le vom schiţa mai jos.

După studierea prealabilă a incintei şi a terenului înconjurător, a fost conceput un plan complex de cercetări. Ţinând seama de împrejurarea că incinta are formă rectangulară, cu o biserică plasată în centru, s-a urmărit ca aceasta din urmă să fie încadrată de secţiuni în formă de cruce. Cele patru secţiuni centrale (I-III şi VI A) au fost completate treptat cu secţiuni paralele cu acestea sau perpendiculare pe ele, după cum au cerut-o condiţiile de lucru şi nevoile de studiere a complexelor descoperite în teren. În incintă au fost săpate în total 18 secţiuni şi câteva suprafeţe mai mici, acestea din urmă cerute de dezvelirea unor schelete din cimitirul descoperit în jurul bisericii (fig. 102). Săpăturile din incintă au fost notate cu sigla „A". Pretutindeni săpătura a fost dusă până la pământul viu, cca. 0,80-1 m, iar pe alocuri s-a mers până la adâncimea de 2,5-3 m (gropi, interioare de turnuri etc.). Un calcul sumar dovedeşte că în incintă au fost săpaţi aproximativ 260 m liniari şi o suprafaţă de cca. 300 m^2.

Cercetările din incintă. Niveluri de viaţă. Stratigrafia

Cele mai vechi urme de viaţă pe teritoriul palatului sunt reprezentate de câteva aşchii şi unelte din silex descoperite numai în cuprinsul incintei, într-un pământ gălbui-roşcat, folosit ca material de umplutură şi nivelare. Faptul că pe terasa Cnejilor, atât în incintă, cât şi în exterior, nu au fost descoperite *in situ* astfel de piese, ne duce la concluzia că ele au fost aduse odată cu pământul de umplutură şi nivelare din regiunea teraselor situate pe malul drept al Bistriţei[350].

Cele mai vechi urme medievale aparţin secolului al XVII-lea, adică momentului în care a fost construită biserica[351]. Stratul arheologic din secolul al XVII-lea se află deasupra unui pământ viu de culoare galben-roşcată. Acesta este înnegrit în partea sa superioară din cauza vegetaţiei, care a putrezit an de an, până la poposirea constructorilor pe aceste meleaguri. Trebuie reţinut că dunga înnegrită rezultată din putrezirea vegetaţiei nu poate fi considerată la „Palatul Cnejilor" ca o eventuală lentilă de cenuşă şi cărbuni rezultată în urma defrişării vegetaţiei cu ajutorul focului[352]. Prezentarea pe scurt a depunerilor din secţiunea S I A 1956 se impune pentru o mai temeinică înţelegere a depunerilor arheologice din incintă.

S I A, cu dimensiunile de 18 x 1,50 m, proiectată perpendicular pe zidul de est al incintei, se sprijinea cu capătul de vest pe absida altarului bisericii (fig. 102). Judecând nivelele de jos în sus, observăm că pământul viu este reprezentat de un lut galben-roşcat; deasupra lui deosebim o dungă de pământ, de cca. 1 cm, înnegrită şi pigmentată cu pietre mici, bucăţele de var, mortar, precum şi resturi mici din cărămizi. Nivelul la care ne referim reprezintă pământul pe care au călcat constructorii bisericii. Pe el au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, însoţite de monede din aceeaşi vreme. Nivelul acesta continuă fără întrerupere, începând de lângă biserică şi până în regiunea incintei, exceptând zonele în care zidurile mai târzii, gropile menajere sau gropile de morminte l-au deranjat. Pretutindeni, peste acest nivel, observăm un pământ galben de umplutură şi nivelare. Aici, în cuprinsul pământului steril (exceptând silexurile amintite), nu s-au găsit materiale arheologice pe baza cărora s-ar putea data momentul de nivelare. În schimb, în partea

350 Vezi în prezentul volum capitolul despre paleolitic.
351 Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti*, Bucureşti, 1933, p. 110.
352 Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, Bucureşti, 1960, p. 45-66.

superioară a acestuia au apărut materiale arheologice datând de la sfârşitul secolului al XVII-lea. Ele dovedesc că operaţiunea de curăţire a fost executată în vederea amenajării unor dependinţe situate între zidul de incintă şi biserică. Deasupra nivelului la care ne referim a fost depus un strat de umplutură în vederea amenajării unor construcţii de zid. De data aceasta, pentru operaţia nivelării a fost folosit un pământ bogat în materiale arheologice (secolul al XVII-lea)[353]. În sfârşit, ultimul nivel, datat – printre altele – şi cu o monedă de aur (1843), aparţine secolului al XIX-lea. Acesta din urmă este acoperit de pământul vegetal.

În profilul prezentat mai apare o groapă din secolele XVII-XIX, peste umplutura căreia a fost fundat un zid din secolul al XIX-lea, al cărui pământ se găseşte la numai 1,20 m vest de zidul de incintă. Tot aici, două ziduri groase de 0,50-0,75 m, situate la distanţă de 2 m unul faţă de altul, închid o altă construcţie de piatră, care datează de la sfârşitul secolului al XVII-lea şi este contemporană cu zidul de incintă.

Lângă zidul de incintă, pe o porţiune de 1,20 m înspre vest, a fost descoperită o podea cu material ceramic de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Având în vedere acest fapt, momentul amenajării podelei este anterior ridicării incintei.

În încheiere trebuie arătat că studiul profilului prezentat a dat posibilitatea să se stabilească fazele de construcţie mai importante de pe latura de est a incintei. În primul rând, se poate preciza cu certitudine că după ridicarea bisericii de piatră, pe latura de est, în apropierea actualului zid de incintă, au funcţionat nişte locuinţe din paiantă, probabil chilii, care au fost părăsite în urma incendierii lor. Rolul acestor chilii a fost preluat, după ridicarea incintei, de construcţiile de piatră contemporane cu zidul de incintă. Groapa de var, descoperită sub zidul din faza a II-a, poate fi pusă în legătură cu unele refaceri sau renovări ale bisericii sau dependinţelor de piatră din cuprinsul incintei.

La sfârşitul secolului al XVII-lea a fost ridicată o construcţie de piatră de dimensiuni mari (7 m distanţă între ziduri). În nivelul acesta au fost descoperite materiale care ne permit să identificăm grajdurile palatului, asupra cărora – de altfel – există şi referiri scrise[354].

Din ultima construcţie s-au păstrat două bârne, dispuse la distanţă de 3,50 m una de alta. Construcţia datează din secolul al XIX-lea. În sfârşit, în acelaşi profil a fost descoperită şi o groapă situată în apropierea bisericii. Mormântul aparţine unei călugăriţe, Zenovia, îngropată aici în anul 1839. Deoarece situaţia stratigrafică se repetă, nu se vor mai prezenta şi alte profile.

Construcţii

Biserica

Începuturile şi dezvoltarea vieţii pe teritoriul „Palatului Cnejilor" sunt strâns legate de construirea bisericii (fig. 103). Cele mai importante ştiri cu privire la biserică sunt cuprinse în conţinutul unei pisanii încastrate deasupra uşii de la intrare. În inscripţie este menţionată ştirea că biserica a fost zidită de Gheorghe hatmanul[355], fratele lui Vasile Lupu, în anul 1639 şi refăcută în iunie 1820. Din conţinutul aceleiaşi pisanii rezultă că refacerea din 1820 a durat timp de şase ani[356].

---

[353] Pământul de umplutură conţinea resturi provenind de la chiliile incendiate.

[354] Vezi capitolul redactat de Şt. Balş şi R. Creţeanu, despre lăcaşurile de cult, din prezentul volum, n. 33, copie după inventar (într-o arhivă particulară – original din anul 1852).

[355] Vezi capitolul *Lăcaşurile de cult* din prezentul volum.

[356] *Ibidem*.

Datele arheologice completează cele două ştiri consemnate în pisania menţionată. Cercetările arheologice în legătură cu biserica au fost axate mai ales pe o serie de chestiuni ridicate de vechimea bisericii şi a etapelor de reconstrucţie întâmplate de-a lungul veacurilor. Din cele prezentate de noi a reieşit că bisericuţa ridicată de Gheorghe hatmanul în anul 1639 este situată în centrul incintei. Iniţial, biserica a fost concepută cu un pridvor pe latura de nord, iar mai târziu (secolul al XIX-lea) i s-a adăugat un diaconicon pe latura de sud.

Secţiunile executate (I-III şi VI A), ale căror capete de nord, sud, est şi vest au fost proiectate pe zidurile de fundaţie ale bisericii, au dus la următoarele rezultate:

a) nu au fost confirmate ştirile păstrate prin tradiţie, precum că pe teritoriul ocupat de actuala biserică ar fi existat urme mai vechi de construcţii, respectiv fundaţii de piatră sau urmele vreunei biserici de lemn; cu toate că nu au fost executate săpături în interiorul bisericii, cele afirmate rămân valabile, întrucât secţiunile din exterior ar fi trebuit oricum să înregistreze un astfel de nivel în cazul în care acesta ar fi existat;
b) monumentul central (biserica) nu a suferit refaceri de mari proporţii, deoarece fundaţia este uniformă şi nu prezintă zidărie plombată sau adăugată mai târziu;
c) cel mai vechi nivel aparţine primei jumătăţi a secolului al XVII-lea (pisania din 1639), datat şi cu monede din aceeaşi vreme;
d) în nivelul din secolul al XVIII-lea au fost descoperite foarte multe cuie de şiţă, neînsoţite de mortar şi piatră; aceste materiale trebuie puse în legătură cu schimbarea acoperişului bisericii, nu însă şi cu tencuirea sau refacerea pereţilor;
e) refacerea din 1820, menţionată în pisanie, este marcată în teren prin numeroase resturi de piatră, moloz şi cărămidă; acest nivel se întinde de jur-împrejurul bisericii pe o distanţă de cca. 4-5 m; aceluiaşi nivel i-au fost atribuite şi unele urme de pari dispuse la 1,50 m una de alta şi la cca. 1-1,20 m de zidul bisericii; gropile de pari au fost puse în legătură cu schelăria necesară ultimei refaceri.

Sondajele executate de jur-împrejurul bisericii, deşi puţine la număr şi neîntregite de dezveliri de suprafaţă şi de sondaje în interiorul acesteia, au dovedit întru totul justeţea datelor cuprinse în pisania bisericii. Rezultatele obţinute în teren ne duc la concluzia că iniţiatorul ridicării monumentului şi constructorii săi au pornit de la bun început cu scopul de a ridica aici o bisericuţă cu ziduri groase de cca. 1-1,20 m, folosite în scopuri de apărare, ţinând seama şi de faptul că biserica a fost prevăzută cu ferestre de tragere, amenajate în zidul coridorului care duce înspre clopotniţă. De-abia după distrugerea chiliilor şi locuinţelor de lemn din jurul bisericii urmaşii ctitorului principal s-au hotărât să fortifice teritoriul din jurul bisericii, ridicând o curtină străjuită la colţuri de turnuri puternice.

Contemporană cu zidul de incintă şi probabil şi cu unele construcţii din zid, situate pe latura de nord (construcţii care ulterior au fost distruse, spre a le lua locul cele care se păstrează), este şi o cărare pavată, care lega pridvorul bisericii cu aripa de fast, în care locuiau probabil ctitorii.

Incinta

Tătarii, care se abăteau destul de des în cursul secolului al XVII-lea asupra Moldovei, au pătruns adânc pe teritoriul acestei provincii şi au provocat o serie de distrugeri. De una din aceste incursiuni, pe care le menţionează şi cronicarii, se leagă probabil şi distrugerea construcţiilor de lemn de la „Palatul Cnejilor”. Cum este şi firesc, după incendierea chiliilor sau locuinţelor de lemn, acestea au trebuit să fie înlocuite. Cu prilejul renovărilor care au avut loc aici, ctitorii au ridicat de jur-împrejurul bisericuţei o

centură de ziduri puternice, capabile să facă faţă cu succes unor armate uşoare de cavalerie, precum cele ale tătarilor.

Pe zidul de est al incintei, deasupra porţii de pe latura de est, se păstrează o pisanie ornată cu stema cu cap de bour. Conţinutul ei ne informează că Alexandru voievod şi cu doamna Aniţa, fiica lui Gheorghe hatmanul, au ridicat incinta în anul 1672[357]. Ridicarea incintei şi, în general, îmbunătăţirea ansamblului de fortificaţii de la Cneji a fost de durată, întrucât o a doua inscripţie încastrată în turnul de nord-vest, vizibilă numai din interiorul incintei, ne informează că turnul şi portiţa le-a ridicat Todiraşco, fost vistiernic, cu soţia lui, în anul 1676, în timpul domniei lui Antonie Ruset voievod[358] (fig. 104/1).

Incinta „Palatului Cnejilor" are forma rectangulară, cu laturile aproape paralele şi egale. Zidurile păstrează o linie continuă şi dreaptă, fiind legate cu patru turnuri la colţuri. Din cauza unor refaceri târzii, survenite în regiunea palatului propriu-zis, constructorii au fost obligaţi să modifice traseul zidurilor de nord şi vest (fig. 102).

Zidul de nord (nr. 1) leagă turnurile de nord-est şi nord-vest. Capătul lui de est se sprijinea odinioară pe poarta mare, din care astăzi se mai păstrează ca mărturie doar lăcaşul uşorului stâng, ţesut de zidăria turnului de nord-est. Capătul de vest al zidului 1, astăzi suprapus de turnul de nord-vest, forma iniţial latura de nord a turnului vechi de pe această latură. În ceea ce priveşte dimensiunile zidului de nord (secolul al XVII-lea), se poate afirma că atingea, în momentul dării lui în folosinţă, lungimea de 55-56 de m şi grosimea de 1,20-1,50 m. Pentru calcularea înălţimii zidului, singurul element ajutător constă în urmele uşorului stâng al porţii mari. Partea superioară a lăcaşului în care a fost încastrat uşorul (păstrată în zidăria turnului de nord-est), se găseşte la cca. 5,50-6 m de suprafaţa solului actual.

Zidul de incintă era prevăzut cu un drum de strajă. Pentru dimensiunile acestuia au fost căutate elemente în spaţiul cuprins între turnul de nord-vest şi pivniţele de pe laturile de nord. S-a ajuns la concluzia că zidul şi drumul de strajă au fost refăcute în secolul al XVIII-lea. Refacerea executată de constructorii din secolul al XVIII-lea a respectat întocmai dimensiunile zidului din secolul al XVII-lea. În spaţiul la care ne-am referit zidul măsoară grosimea de 2 m pe o înălţime de 1,50 m faţă de solul actual. Studierea atentă a acestui zid duce la constatarea că din grosimea sa de 2 m, cca. 1,50-1,60 m erau afectaţi drumului de strajă, iar pentru zidul de apărare propriu-zis, în care erau amenajate şi ferestrele de tragere, a fost rezervată grosimea de 40-50 de cm.

Zidul de est (nr. 2) leagă turnurile de nord-est şi sud-est. Capătul de nord al zidului de est este ţesut de zidăria turnului de nord-est, iar la cca. 2 m înspre sud a fost făcută o întrerupere de 1,20 m. Aici constructorii au amenajat poarta secundară, folosită numai pentru pietoni. Capătul de sud al zidului 2 se sprijină şi se leagă organic de zidăria turnului de sud-est. Zidul 2 are lungimea de 55 m şi grosimea de 1,20-1,30 m. De la 1,50-1,60 m faţă de solul actual, din grosimea zidului 2 au fost rezervaţi 80-90 de cm pentru drumul de strajă, iar 40-50 de cm pentru partea în care erau amenajate ferestrele de tragere.

Zidul de sud (nr. 3) leagă turnul de sud-est cu colţul de sud-vest al incintei. Turnul de sud-est a fost refăcut în mai multe etape. Lungimea totală a zidului de sud este de aproximativ 60 de cm, iar grosimea de 1,20 m, dintre care 40-50 de cm rezervaţi pentru parapetul în care erau amenajate ferestrele de tragere.

---

[357] *Ibidem.*
[358] *Ibidem.*

Zidul de vest (nr. 4) leagă turnul de nord-vest cu colţul de sud-vest al incintei. Zidul 4 este lung de 55 de m şi lat de 1,40-1,50 m. În etapele mai târzii acesta a fost folosit ca latură a dependinţelor de fast. În acest scop, el a fost înglobat în ansamblul zidăriei palatului propriu-zis. Această împrejurare, la care se poate adăuga şi faptul că pe această latură nu se mai păstrează nimic din zidurile turnurilor de colţ din faza iniţială, a îngreunat cercetările cu privire la rolul zidului 4 de-a lungul celor trei secole de existenţă. De aceea, pe această latură nu reţinem date cu privire la drumul de strajă şi partea de zid crenelată. Este posibil ca în secolul al XVIII-lea, moment în care latura aceasta a fost modificată, chipul şi sistemul de apărare al curtinei din această parte a palatului să fi suferit modificări. În cazul în care latura de vest a fost suprapusă de dependinţe, s-ar putea emite ipoteza că ferestrele de tragere au fost amenajate în pereţii acestora.

În sfârşit, trebuie arătat că perimetrul zidurilor (exceptând turnurile) măsoară cca. 220 de m liniari. Brâul de ziduri descris închide o suprafaţă de peste 3000 de m^2. Ţinând seama de media stabilită pe restul monumentelor din Moldova din secolele XVI-XVII, ca Moldoviţa, Suceviţa şi Dragomirna, se poate afirma cu aproximaţie că pentru incinta Cnejilor era nevoie în caz de apărare de cca. 200 de apărători plasaţi pe crenelele zidurilor. Nu intră în acest număr apărătorii de pe crenelele turnurilor, precum şi servanţii pieselor de artilerie plasate în turnuri.

Incinta „Palatului Cnejilor" a fost concepută cu patru turnuri mari de colţ şi altele mai mici, plasate între turnurile de colţ.

Turnul de nord-vest (nr. I), cunoscut şi sub denumirea de turnul Domniţelor (fig. 102), datează probabil de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. În starea în care se află astăzi, el are grosimea pereţilor de 1,60-1,70 m, iar laturile interioare de 6 x 6 m, ceea ce dă o suprafaţă de 36-40 de m^2. Turnul nr. I a fost prevăzut cu parter, etaj şi o platformă de apărare crenelată. Împrejurarea că în această zonă erau necesare debleeri şi evacuări de moloz în cantităţi mari a împiedicat şi cercetarea eventualelor rămăşiţe ale turnului din secolul al XVII-lea.

Turnul de nord-est (nr. II) are forma circulară şi este original, fapt care reiese, de altfel, şi din lectura pisaniei încastrată în zidăria lui (fig. 104/1, 3). În apropierea acestui turn au fost amenajate şi intrările în „Palatul Cnejilor". Legat de aceasta, precizăm că turnul II avea misiunea cea mai importantă în ansamblul fortificaţiei de la Cneji, în sensul că el apăra zona intrării în palat, care era şi cea mai vulnerabilă.

Zidăria turnului II are grosimea de 1,60-1,70 m şi înălţimea de 9 m. El este format dintr-o încăpere circulară, parter şi etaj, precum şi o platformă, probabil crenelată la origine. Atât la parter, cât şi la etaj turnul prezintă câte trei deschizături, mai late în interior: 1-1,20 m, cu tendinţa de îngustare înspre exterior (30-40 de cm), folosite pentru amplasarea gurilor de tun sau a altor arme grele din această epocă.

La parter apărătorii intrau printr-o portiţă lată de 80 de cm şi înaltă de 1,20-1,30 m. Portiţa are uşorii cioplіţi din blocuri de gresie. La etaj se pătrundea, probabil, direct de pe drumul de strajă al zidurilor 1 şi 2.

Turnul de sud-est (nr. III) este cel mai mic ca dimensiuni (fig. 104 /2, 4). El are diametrul în interior de 1,80-2 m, iar zidul este gros de 1-1,20 m. În turnul III se pătrundea direct din incintă, printr-o portiţă lată de 80-90 de cm şi înaltă de 1,20-1,30 m. Spre deosebire de turnul II, poarta turnului III nu a avut uşorii cioplіţi. Ea a fost amenajată direct din bolovani de gresie, care fac corp comun cu zidăria turnului. Turnul III nu a avut etaj, iar parterul a fost conceput cu trei ferestre de tragere mai mici decât acelea ale turnului II, dar

cu o orientare identică, în sensul că prin fereastra centrală se putea supraveghea frontul, iar prin cele laterale puteau fi controlate zidurile de est şi sud.

Turnul de sud-vest (nr. IV) nu se păstrează la suprafaţa solului. Înainte de cercetarea arheologică a colţului de sud-vest al incintei, sub solul vegetal se înscria o formă rectangulară reieşită din conturul a trei ziduri, care se ţeseau odinioară de zidul de incintă. Un sondaj executat pe direcţia est-vest (S XI A) a îngăduit constatarea că sub solul vegetal se află două ziduri, care – după orientare, tehnică de execuţie şi materialele arheologice recoltate în nivelul de construcţie – nu pot fi datate decât în secolul al XIX-lea.

Zidurile descoperite aici, groase de 1 m, închideau o suprafaţă egală cu a turnului Domniţelor (nr. I), turn contemporan cu cel descoperit în secţiunea XI A. Pentru a nu îngreuna înţelegerea complexelor de ziduri descoperite în această zonă, trimitem la planul general (fig. 102). Aici se poate vedea că sub turnul din secolul al XIX-lea au fost descoperite ziduri care corespund celor două faze anterioare, dintre care cea mai veche poate fi datată în secolul al XVII-lea.

Pornind de la constatarea că în colţul de sud a fost identificat un turn de formă rectangulară, datat în secolul al XVII-lea, turn pe care s-au grefat mai apoi cele din secolele următoare, se poate trage concluzia că şi turnul I – „al Domniţelor" – suprapune probabil fundaţii mai vechi. În cazul în care lucrurile stau aşa, se poate conchide că pe latura de vest (mai puţin expusă) au existat turnuri rectangulare folosite în anumite perioade şi pentru locuit, în timp ce pe latura de est (cea mai expusă atacatorilor) au fost ridicate turnuri circulare folosite pentru şi împotriva artileriei uşoare.

Construcţii interioare

Dependinţe

Din aripa de fast a palatului, astăzi în ruină, se mai păstrează ca mărturie a impunătoarelor construcţii, care au impresionat pe localnici şi călătorii străini, doar pivniţele sau beciurile despre care circulă un şir întreg de legende.

Aşa cum s-a arătat mai sus, pivniţele sunt situate pe laturile de nord şi vest. Ele nu au fost cercetate, întrucât ar fi fost necesar să se procedeze la evacuarea totală a molozului şi pietrelor, precum şi la consolidări urgente. Lipsa acestor operaţii a dus în chip fatal la imposibilitatea înţelegerii şi prezentării acestor complexe. De aceea, studierea pivniţelor şi a construcţiilor situate deasupra lor nu s-au efectuat. Sondajul executat deasupra pivniţelor de pe latura de vest a îngăduit a se stabili că deasupra beciurilor au existat în faza iniţială construcţii încăpătoare, compartimentate şi încadrate cu ziduri din piatră, care se suprapun peste zidurile pivniţei. În aceeaşi secţiune s-a putut constata că la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor au fost făcute modificări radicale deasupra pivniţelor. Toate aceste refaceri se leagă, ca timp, de momentul ridicării turnului I – „al Domniţelor". Ultimul nivel de construcţii, situat deasupra pivniţelor de vest, este reprezentat de ziduri din cărămidă şi podele din scânduri de brad putrezite. Faptul că podeaua a fost găsită necarbonizată, duce la constatarea că în faza finală a existenţei sale „Palatul Cnejilor" a fost părăsit în chip organizat şi sistematic. Tot pe această latură a fost descoperită o piatră ornamentală, care poate fi datată în secolele XVII-XVIII. Aceasta, alături de alta din biserică, şi numeroase fragmente descoperite în săpături fac parte din ansamblul pietrelor cioplite şi ornamentate cu care era împodobit palatul propriu-zis. Din aceeaşi categorie de materiale fac parte şi o serie de fragmente de pietre profilate, găsite în cuprinsul fântânii.

O altă categorie de construcţii descoperită la Cneji este reprezentată de locuinţele din paiantă. Din păcate, şi în cazul acestor construcţii cunoştinţele noastre se limitează la ceea ce s-a putut obţine numai în spaţiile cercetate în cuprinsul secţiunilor. Subliniem în mod deosebit că nici unul dintre complexele la care ne referim nu a fost cercetat cu ajutorul suprafeţelor. Cu toate acestea, s-a putut conchide că cele mai reprezentative urme de construcţii din paiantă se situează pe laturile de est şi de sud. Aici avem de-a face cu un nivel de locuinţe arse, marcate în teren de bârne carbonizate, care formează tălpile sau urşii construcţiilor. În fiecare caz, de tălpi se legau în chip organic podelele lutuite, amenajate în majoritatea cazurilor peste un pat de lut curat, bătătorit cu maiul. În cuprinsul locuinţelor din paiantă au fost descoperite cuie din şiţă arsă puternic şi fragmente de cahle. Asupra acestor materiale, precum şi asupra ceramicii de uz comun se va reveni.

Construcţiile din paiantă incendiate datează de la mijlocul secolului al XVII-lea şi sunt contemporane cu biserica, dar anterioare zidului de incintă, întrucât acesta din urmă le străpunge. Deşi cercetarea nu a fost făcută prin suprafeţe, o serie de elemente câştigate în timpul săpăturilor ne îndreptăţesc să le atribuim rolul de chilii. Biserica în faza de început a fost încadrată probabil pe laturile de est şi sud de chilii. În momentul de faţă este greu de susţinut că şi pe laturile de nord şi de vest ar fi existat chilii. De altfel, chiar dacă ele ar fi existat, au fost probabil distruse de incendiu, iar urmele lor, într-o etapă mai târzie, vor fi fost îndepărtate cu prilejul săpării pivniţelor.

Pe laturile de est şi sud s-au putut observa în două cazuri nişte construcţii din paiantă, care aparţin sfârşitului secolului al XIX-lea şi începutul celui următor şi se prezintă în teren sub forma unor construcţii rectangulare încadrate de tălpi putrezite. Podeaua acestor construcţii a fost executată din lut amestecat cu pietriş, într-o manieră destul de neglijentă. S-a putut, de asemenea, determina că încăperile de pe latura de est îndeplinesc rolul de grajduri ale curţii[359].

Alt grup de locuinţe şi dependinţe de la „Palatul Cnejilor" este reprezentat de construcţiile de piatră şi lemn. Astfel de construcţii au fost descoperite pe latura de est, unde o parte din ziduri (fig. 105/4-5) au deasupra lor bârne de lemn, pe care se ridicau pereţii. În sfârşit, ultimul tip de locuinţe este reprezentat de construcţii de zid, care se împart – la rândul lor – în două categorii. Din prima fac parte locuinţele ale căror ziduri au pietrele legate cu mortar, iar din cea de-a doua fac parte locuinţele ale căror ziduri au fost legate cu pământ.

La prima categorie în loc de podele au fost găsite suprafeţe din pietre plate încastrate într-un pământ purtat. Una dintre construcţiile de piatră de pe latura de est, datată în secolul XVIII-XIX, are o temelie din zid de formă circulară. Această construcţie a fost, probabil, legată cu un sistem de scară-foişor, prin care se intra din curtea interioară înspre construcţiile aripii de est (fig. 106/1, 3).

Majoritatea construcţiilor descrise sunt fixate şi datate bine în timp datorită observaţiilor stratigrafice care au îngăduit acest lucru. În schimb, în ceea ce priveşte rolul îndeplinit de fiecare în parte, problema rămâne încă deschisă până în momentul în care se vor executa săpături pe suprafeţe mai extinse.

Cercetările din exteriorul incintei

Secţiunile din exterior au fost concepute şi plasate în cele patru sectoare, marcate de la B la F: sectorul B – latura de est; sectorul D – latura de nord; sectorul E – latura de sud

[359] *Ibidem*.

şi sectorul F – latura de vest. Iniţial au fost proiectate secţiuni în exterior pe toate laturile incintei. Prin amplasarea lor în acest fel, cercetarea a pornit de la complexele cunoscute la cele necunoscute. Pe măsură ce în unele sectoare au apărut urme mai importante, săpăturile au fost dezvoltate sub forma unor reţele, pentru a încadra obiectivele principale. Menţionăm însă că încadrarea obiectivelor în sistemul „reţea" s-a făcut numai pe latura de nord a „Palatului Cnejilor", unde au fost descoperite şi complexe mai importante. Pe latura de est a fost prelungită secţiunea I A peste zidul de incintă (fig. 105/1, 3).

Cele mai vechi urme de viaţă găsite în secţiunea I A aparţin secolului al XVII-lea. Lângă incintă a fost descoperit material ceramic de uz comun, cahle, mai multe obiecte de fier aparţinând locuitorilor care au folosit construcţiile din paiantă în faza premergătoare ridicării zidului de incintă. Nivelul la care ne referim era impregnat în partea superioară cu pietre mici şi bobiţe de mortar căzute aici în vremea operaţiunii de fortificare a palatului, efectuată imediat după incendiul care a distrus construcţiile de lemn.

Începând din această zonă (cca. 2-3 m faţă de zid) şi până la jumătatea pantei (fig. 105/ 1, 3) au fost găsite pietre mari de râu şi bolovani de carieră, îngropaţi intenţionat în pământ. Printre pietrele mari erau masate foarte multe pietre mărunte, reprezentate mai ales de aşchii. Aceste materiale au fost folosite de constructorii zidului de incintă, care au avut în această regiune un centru pentru depozitarea şi trierea pietrei de construcţie. O serie întreagă de observaţii au dus la constatarea că aici avem de-a face cu armarea sau consolidarea voită şi organizată a pantei de către constructori, în scopul de a obţine stabilitatea marginii terasei pe care urma să fie ridicat zidul de incintă. În restul secţiunii I B nu au mai apărut complexe arheologice importante. Se cuvine a remarca totuşi că la piciorul pantei am descoperit fragmente ceramice din secolele XVII-XIX şi resturi de zgură de fier. Descoperirea unor asemenea materiale anunţă existenţa unor cuptoare de redus minereuri sau a unor ateliere de prelucrat fierul, complexe care nu au fost reperate pe terasa la care ne referim, mai ales că aceasta nu a fost cercetată în întregime.

În sectorul C a fost proiectată o secţiune (fig. 102). Capătul de sud al secţiunii se sprijină jumătate pe zidul 1, iar cealaltă jumătate pe poarta principală. La capătul de sud al secţiunii a fost găsită fundaţia zidului şi a porţii principale, iar în capătul de nord un canal amenajat pe fundul unei şănţuiri, peste care, probabil, în prima etapă a funcţionării zidului de incintă şi a porţii principale se trecea prin mijlocirea vreunui pod. La jumătatea secţiunii şi în apropierea zidului de incintă au fost descoperite două vetre temporare, amenajate pe solul pe care au călcat constructorii bisericii. Vetrele nu au nimic comun cu faza de construcţie a zidului de incintă, întrucât sunt suprapuse de nivelul de construcţie al incintei. Ele pot fi puse mai degrabă pe seama constructorilor şi cărăuşilor care au transportat piatra şi lemnul necesare ridicării bisericii.

La cca. 30-35 de m nord de turnul 2, pe botul unei terase, au fost descoperite urme arheologice care dovedesc o intensă activitate a unor meşteri olari. Este vorba de patru cuptoare de ars oale şi cahle, precum şi de o platformă construită din pietre şi cărămizi, folosite – după cum se va vedea – pentru instalarea roţii unuia dintre olarii de la Cneji.

Cuptorul I

Primul cuptor, descoperit în secţiunea IV C, are forma de pară. Pentru cercetarea lui a fost deschisă caseta I C. În teren, la -0,25 m, limitele cuptorului au apărut sub înfăţişarea unei pete roşcate, având forma semicirculară înspre marginea de nord. În marginea de sud a cuptorului pământul era ars la negru şi amestecat cu cărbuni şi cenuşă. La

demontare s-a constatat că, în vederea amenajării cuptorului, a fost executată mai întâi o cuptorire în pământul viu, cu dimensiunile de 0,60 x 0,70 m. Deşi gura cuptorului era distrusă, au fost obţinute date cu privire la dimensiunile acestuia, şi anume: lăţimea maximă – 1 m şi lungimea – cca. 1,20-1,30 m. Pereţii cuptorului erau lutuiţi şi înroşiţi pe o adâncime de 20-30 de cm. Gura cuptorului a fost amenajată din bolovani de râu şi pietre de carieră, arse puternic, iar unele dintre ele crăpate din cauza temperaturii ridicate. Pe pereţii cuptorului au fost găsite mai multe pojghiţe de lut, ceea ce dovedeşte că acesta a fost refolosit de câteva ori până la părăsire. Platforma-plită pe care erau aşezate vasele era cruţată; de asemenea şi canalul prin care circula aerul cald pătruns dinspre gura cuptorului. Cuptorul nu a fost prevăzut cu grătar şi cameră secundară, elemente care îl situează în rândul cuptoarelor primitive. În interiorul cuptorului, la demontare, au fost descoperite mai multe pietricele arse şi bucăţi din lut cu urme de nuiele sau frunze imprimate pe ele. Datele de care dispunem ne îndreptăţesc să socotim că acest material a fost folosit de olari pentru a astupa cuptorul în momentul în care era încărcat şi pregătit pentru arderea vaselor. La un asemenea tip de cuptor, după ardere, vasele erau evacuate tot prin partea superioară, lăsată special la nivelul de călcare al olarilor pentru încărcarea şi golirea cuptorului.

Ţinând seama că ceramicii de la Cneji îi este rezervat un subcapitol special, nu vom insista aici asupra ei. Totuşi, trebuie precizat că în cuprinsul cuptorului 1 se ardeau vase la roşu. Material ceramic asemănător a fost descoperit în incinta palatului, la Schitişor sau în alte centre medievale din această vreme, situate pe valea Bistriţei. Ceramică smălţuită nu s-a găsit în cuprinsul cuptorului1 şi nici în celelalte. În schimb, într-unul dintre cuptoare au fost descoperite fragmente dintr-o farfurie arsă la roşu, cu ornamente reprezentând păsări stilizate, executate pe o angobă alb-gălbuie. Tot aici au fost găsite bucăţi de pământel alb, folosit de olari pentru ornamentarea vaselor şi obţinerea angobei despre care a fost vorba.

Cuptorul 2

Acesta a apărut la 0,15-0,20 m sub solul vegetal. În zona gurii erau grupate pietre arse puternic şi înfipte vertical în pământ (fig. 107/1). Între pietre s-a găsit multă cenuşă şi cărbuni. Spre deosebire de primul cuptor, cel de-al doilea avea formă ovală (fig. 107/2) şi măsura 0,80-0,85 m la bază. Pentru plita cuptorului a fost rezervat spaţiul de 0,70-0,75 m, iar restul până la 0,80-0,85 m a fost folosit pentru canalul prin care circulau flacăra şi aerul cald. În ceea ce priveşte tehnica de amenajare a cuptorului 2, s-au putut desprinde câteva date interesante. Prima operaţiune, în vederea amenajării cuptorului 2, a început cu săparea unei deschizături în diametrul de 0,45 x 0,50 m, săpată de la nivelul de călcare din secolul al XVII-lea. Pe măsură ce săpătura a fost adâncită, camera propriu-zisă a cuptorului a căpătat o formă conică, cu baza de 0,75-0,80 m. Şi aici au fost descoperite mai multe pojghiţe de lipitură, reprezentând fiecare o refacere. În interiorul camerei de ardere s-au găsit pietre arse şi lipitura provenită de la platforma care acoperea cuptorul după descărcarea lui.

Datarea cuptorului este asigurată prin materialul ceramic, care nu poate fi coborât mai jos de sfârşitul secolului al XVII-lea. În preajma ambelor cuptoare au fost descoperite foarte multe fragmente de vase rebutate, precum şi o serie de cocoloaşe de pământ, arse, unele cu diametrul de 2-3 cm. Ele au avut probabil rolul unor suporţi sau pot fi puse pe seama „sondelor” de încercare a temperaturii cuptoarelor.

Cuptorul 3

În capătul de sud al secţiunii VII C a fost descoperit un al treilea cuptor de ars oale. După tehnica de execuţie şi după materialul ceramic descoperit în interiorul său, acesta face parte, de asemenea, din grupul celor prezentate. Aici, ca şi la cuptoarele precedente, a apărut sub solul vegetal o pată de arsură la roşu. La 0,20 m cuptorul se înscria sub forma unui cerc cu dimensiunile de 0,57-0,58 m în interior şi 0,81-0,83 m în exterior. Menţionăm că în solul vegetal, în preajma celui de-al treilea cuptor, apăruseră fragmente ceramice datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Cu prilejul curăţirii cuptorului 3 a fost făcută remarca că el diferă întrucâtva de cele anterioare. Una dintre deosebirile mai pregnante se leagă de felul în care a fost amenajată plita. Aceasta nu a mai fost izolată de pereţii cuptorului în regiunea opusă intrării. Tipul acesta de plită a atras după sine modificări şi în ceea ce priveşte canalul pe care circula aerul cald, pentru care în această parte el a fost întrerupt. Din cuptorul 3 s-au mai păstrat resturi la următoarele adâncimi: plita la 0,41 m, iar canalul la 0,52 m. Pe peretele din stânga şi, în parte, pe plită, în aceeaşi regiune, erau imprimate urmele unui sac din pânză de cânepă. În secţiune cuptorul 3 avea tot forma de pară. În sfârşit, trebuie arătat că cel de-al treilea cuptor este mai nou în timp decât un al patrulea cuptor, pe care l-a tăiat.

Cuptorul 4

Acesta a fost descoperit lângă al treilea şi avea forma ovală alungită. În partea alungită a cuptorului a fost interceptată gura de alimentare cu foc. Este important de menţionat că din cele patru cuptoare descoperite la „Palatul Cnejilor", numai acesta din urmă a fost prevăzut cu două guri de alimentare cu foc. De altfel, cuptorul 4 era mai evoluat faţă de primele, deşi şi acesta se înscrie tot în categoria cuptoarelor primitive. La gura cuptorului au fost găsite câteva pietre arse puternic, cărbuni şi cenuşă. Pietrele erau dispuse chiar din regiunea de unde începea plita. Aceasta din urmă avea partea dinspre gură teşită şi armată cu pietre. Plita cruţată în pământul viu era înaltă de 0,10-0,12 m faţă de canalele care o încadrau, iar în partea opusă ea se lega organic de peretele cuptorului. Canalele sau camerele pentru flacără şi aer cald erau adâncite cu 0,10-0,12 m faţă de plită în regiunea centrală şi pierdeau din adâncime pe măsură ce înaintau înspre fundul plitei. Şi aici cuptorirea în pământul viu a fost făcută în formă conică, în aşa fel încât partea superioară a cuptorului să fie cât mai îngustă şi uşor de astupat. Subliniem că plita a fost găsită la 0,70-0,75 m adâncime faţă de solul actual, la care trebuie adăugată şi adâncimea canalelor, de 0,10-0,12 m. Pe plita cuptorului 4, alături de ceramica de uz comun, au fost găsite fragmente de cahle cu ornamente care imită floarea de lalea, plasată în fiecare colţ. Pe partea opusă cahlele poartă urmele unei pânze de sac. Este foarte probabil că ele erau ridicate cu ajutorul acestor pânze de pe tipare.

Observaţia aceasta, coroborată cu constatarea că şi pe pereţii cuptorului 3 au fost descoperite urme de sac, este de natură să sugereze ipoteza existenţei unor ateliere de prelucrat cahlele, situate fie în interiorul, fie în exteriorul incintei. Tot în cuprinsul cuptorului 4 au fost descoperiţi bolovani din piatră locală (dealul Boiştea), arşi până la descompunere. Bucăţile de piatră erau arse intenţionat alături de vase. După arderea bolovanilor, prin frecarea şi pisarea lor, olarii obţineau praful de mică pe care îl presărau deasupra cahlelor sau, uneori, chiar în pasta cu care se lucrau vasele de uz comun.

În preajma cuptoarelor de ars oale, mai exact în secţiunea IV C şi caseta 3 C, a fost descoperit, sub solul vegetal, un complex din pietre şi cărămizi cu dimensiunile de 1,50 şi

1,80 m. Complexul la care ne referim avea forma rectangulară, cu laturile de est şi vest mai înguste, iar cele de nord şi sud mai lungi. Pietrele de carieră sau cele de râu erau de mărimi diferite (mijlocii şi mari) şi erau încastrate adânc, în aşa fel încât partea lor superioară să prezinte o suprafaţă cât mai plană. Printre pietre au fost bătute cu maiul pietricele mici şi bucăţi de cărămizi. Merită semnalat faptul că o serie de cărămizi întregi erau încastrate în pământ pe cant şi înscriau o formă circulară. Cărămizile au fost aşezate la cca. 3-4 cm deasupra nivelului pietrelor. În afară de aceste materiale au mai fost descoperite câteva cuie de şiţă arse puternic, căzute la nivelul pietrelor.

În timpul cercetărilor făcute în caseta cu care a fost încadrat complexul în discuţie s-a putut deduce faptul că acesta nu a fost mărginit de gropi de pari. Demontarea complexului a înlesnit cunoaşterea şi interpretarea funcţiei pe care a îndeplinit-o. După toate datele obţinute se poate trage concluzia că acest complex a îndeplinit rolul unei platforme pe care era instalată o roată de olar. Ceea ce reiese, în primul rând, din împrejurarea că, deşi construită în pantă, s-a căutat a se da suprafeţei o poziţie cât mai plană. În al doilea rând, felul în care sunt dispuse şi înfipte cărămizile pe cant dovedeşte că pe el se sprijinea un obiect de formă circulară. În sfârşit, apropierea cuptoarelor de ars oale şi resturile ceramice găsite aici şi în preajma lui reprezintă tot atâtea argumente în sprijinul ipotezei formulate. Lipsa gropilor de pari din jurul complexului duce la concluzia că acesta nu a avut acoperiş. Absenţa construcţiilor din preajma incintei este un fenomen, în general, întâlnit foarte des în evul mediu. Se ştie că în imediata apropiere a centrelor fortificate interdicţia construirii locuinţelor era legată de scopuri militare, în sensul de a fi obţinută o zonă cât mai largă în jurul zidurilor folosite pentru supraveghere şi apărare. În cazul nostru se poate emite ipoteza că meşterii olari şi ajutoarele lor locuiau în incinta pe care o deserveau.

În încheiere, trebuie arătat că numărul de patru cuptoare reperate până acum la Cneji poate fi pus în legătură cu o producţie destul de ridicată, care satisfăcea nu numai nevoile locuitorilor de la „Palatul Cnejilor”. Este de presupus că o parte din ceramica şi cahlele lucrate aici luau drumul aşezărilor rurale mai apropiate de pe valea Bistriţei. Aşa se explică că o parte dintre acestea au fost descoperite în aşezări dependente de „Palatul Cnejilor”. În acest sens este ilustrativă situaţia aşezării de la Schitişor, unde au fost descoperite materiale ceramice care provin cu siguranţă din centrul meşteşugăresc de la Cneji.

Trebuie arătat, de asemenea, că în apropierea palatului trebuiau să funcţioneze şi ateliere de prelucrat fierul, lemnul, varul şi alte complexe legate de necesitatea folosirii unor materiale de care locuitorii de la Cneji nu se puteau lipsi. Toate aceste complexe nu au putut fi interceptate în sondajele noastre datorită caracterului restrâns al acestora. În sensul celor afirmate mai sus semnalăm apariţia întâmplătoare a unui cuptor de ars varul, situat la est de gardul şcolii din satul Schitişor, la aproximativ 150 de m nord-nord-est de palat. El a fost descoperit în fruntea primei terase, datorită ravinărilor provocate de apele ploilor. În acest punct, deocamdată, nu s-au întreprins cercetări.

Materiale arheologice

Ceramica

Materialul ceramic descoperit la „Palatul Cnejilor” poate fi împărţit în trei mari categorii, şi anume: ceramica locală de uz comun şi decorativă, ceramica de import şi sticla.

Ceramica de uz comun

A fost descoperită în cantităţi mai mari în cuprinsul fiecărui sector. Studierea materialului ceramic ne duce la concluzia că locuitorii palatului au folosit toate formele de vase: oale-borcan cu o toartă sau fără toartă, străchini-castron, farfurii plate şi ulcioare de forme şi dimensiuni diferite. Majoritatea vaselor descoperite la Cneji au pereţii subţiri, arşi la roşu sau negru, şi au fost lucrate la roată.

Este interesant de subliniat că ceramica de uz comun din secolul al XVII-lea este nesmălţuită, în timp ce aceea din secolele XVIII-XIX prezintă mai multe forme smălţuite şi se caracterizează prin capacitate mică – cca. 1 kg. Vasele din secolele XVIII-XIX au pereţii subţiri şi au fost lucrate dintr-o pastă bine aleasă şi bine frământată (fig. 108; 112).

În raport cu formele variate, ceramica din secolele XVII-XIX de la „Palatul Cnejilor" prezintă o gamă variată de profile. Aici pot fi întâlnite buze groase, mijlocii şi înalte. Acestea sunt, de obicei, drepte sau uşor răsfrânte în afară sau în interior. De obicei, în partea superioară a buzelor şi, mai ales, în exterior, găsim una sau mai multe caneluri realizate de olar în pastă crudă (fig. 108/4, 6, 8). Pereţii sunt rezistenţi datorită pastei de calitate şi arderii omogene; fundurile sunt destul de groase şi masive, dar au tendinţa de a se subţia înspre centru. Rareori se întâlnesc şi funduri de vase teşite uşor în afară (fig. 108/12). Torţile vaselor pornesc, de obicei, din regiunea unde pântecul se îmbină cu gâtul, însă există exemplare numeroase ale căror torţi pornesc chiar din buză. Partea inferioară a torţilor coboară numai în regiunea diametrului maxim al vaselor. Existau torţi drepte, arcuite, unele uşor aplatisate, altele cu nervură. Există, de asemenea, torţi cu câte una sau două şănţuiri. Execuţia torţilor şi tehnica lipirii acestora de pereţii vaselor dovedesc stângăcie şi neîndemânare. Pe multe dintre torţi, în regiunile unde acestea au fost lipite de corpul vaselor, se păstrează urmele degetelor olarilor.

În privinţa decorului, merită a fi subliniate canelurile fine realizate, fie pe buze, fie în regiunea superioară a pântecului. Este interesant de remarcat faptul că la Cneji nu a apărut nici un exemplar ornamentat în partea inferioară a vasului. Alt ornament, mai frecvent la Cneji, este reprezentat de val. Decorul în val de pe vasele descoperite la aici este, de obicei, situat fie pe buze, fie pe umerii vaselor (fig. 108/8, 10). În câteva cazuri au fost întâlnite fragmente ceramice pe care meşterii au stilizat o pasăre, o floare sau un motiv geometric. Toate aceste fragmente erau acoperite cu angobă sau smalţ.

Majoritatea ceramicii de la Cneji poate fi socotită locală, datorită faptului că ea a fost lucrată în cuptoarele situate pe latura de nord a incintei. În nivelele de construcţie sau reconstrucţie a apărut o ceramică mai rudimentară şi foarte variată ca formă şi profile. Aceasta din urmă poate fi pusă pe seama salahorilor şi cărăuşilor recrutaţi din centre mai îndepărtate. Aceştia îşi aduceau probabil vasele cu ei.

În cuprinsul acestei ceramici se remarcă o crustă depusă pe buză atât în interior, cât şi în exterior; deseori ea cuprinde însă şi umerii vaselor. Ea a fost formată în momentele în care s-a revărsat conţinutul vaselor sub acţiunea căldurii şi flăcării vetrelor. Tot aici găsim unele vase arse puternic pe una din părţi, fapt care explică poziţia vaselor în cuprinsul vetrelor, în sensul că una dintre părţi era dogorită puternic de foc, iar restul mai puţin.

Studierea ceramicii de uz comun de la Cneji, în comparaţie cu aceea a altor centre meşteşugăreşti din Moldova, ne dă dreptul să conchidem că ceramica din secolele XVII-XVIII de la Cneji este aproape în întregime deosebită de ceramica suceveană şi ieşeană din acea vreme. În acest sens este ilustrativă ceramica neagră, lucioasă, ornamentată cu val

multiplu, de la Suceava, ceramică atât de frecventă în acest centru şi în altele dependente de Suceava (Marginea-Rădăuţi), în schimb absentă pe valea Bistriţei.

Ceramica din secolele XVII-XVIII de la Cneji are, deci, trăsăturile ei caracteristice. Ea se apropie, mai degrabă, de ceramica din aceeaşi epocă de la Curtea Domnească din Piatra Neamţ.

Ceramica smălţuită (fig. 112)

A fost găsită în cantităţi mai mici şi este mai mult ca sigur că provine, în special, din alte centre. Ea a fost lucrată din caolin şi acoperită cu smalţ, colorat în galben, portocaliu, verde şi cafeniu. Această ceramică a fost descoperită mai din abundenţă în fostele capitale ale Moldovei – Suceava şi Iaşi. Ea îşi are, probabil, originea în centre mai îndepărtate – regiunile de la Marea Baltică şi Marea Nordului.

Ceramica de import

Este reprezentată şi de o serie de fragmente de faianţă. După forma fragmentelor păstrate se poate trage concluzia că vasele de faianţă erau mici, de forma ceşcuţelor. Fondul alb sau gălbui al ceşcuţelor de faianţă este deseori ornamentat cu motive florale albastre sau roşii. În ceea ce priveşte căile de pătrundere a acestei ceramici în regiunea de care ne ocupăm s-au emis câteva ipoteze. Este posibil ca ceramica de import cu motive ornamentale caracteristice Orientului să fi pătruns prin filiera Gurile Dunării-Iaşi-Cneji. Pe de altă parte, nu este exclus ca grupul ceramic care are legături nemijlocite, prin ornamente, cu vestul să fi pătruns la Cneji dinspre centrele ardelene. Încheind succinta prezentare a ceramicii de import de la Cneji, trebuie să arătăm că ea a fost descoperită, mai ales, pe laturile de nord şi vest, adică în regiunea în care erau dependinţele de fast ale palatului. Niciodată un astfel de fragment nu a fost descoperit pe podelele locuinţelor modeste din paiantă sau în exteriorul incintei.

Sticla

Alături de produsele din faianţă, la Cneji pot fi socotite ca importate şi obiectele de sticlă. Fragmentele de sticlă descoperite la Cneji sunt irizate, albe, verzui sau gălbui. Din seria obiectelor de sticlă fac parte candelele descoperite în cuprinsul unor gropi situate pe latura de est a incintei.

Ceramica decorativă

Este reprezentată, în primul rând, prin plăcile de sobă de teracotă. În cadrul acestora deosebim, după ornament, cinci tipuri. Cele mai frecvente cahle aparţin nivelului de locuinţe-chilii de pe latura de est a incintei. Cahlele din aceste locuinţe sunt ornamentate cu motivul solar în centru. În cele patru colţuri ale lor observăm câte o floare de lalea. În centrul ornamentului solar şi pe margine, între florile de lalea, pe partea mai îngustă a acestora, au fost executate rozete al căror cerc, în partea exterioară, este dinţat (fig. 109). Cel de-al doilea tip este caracteristic unor construcţii de piatră din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ornamentul este o cupă cu picior plasată în centrul cahlei. Din cupă porneşte o tulpină de floare ale cărei frunze se lasă de o parte şi alta a cupei (fig. 110). Al treilea tip este alcătuit din cahle mai puţin numeroase, cu ornamente din cercuri tăiate cu rectangule. La cel de-al patrulea tip de cahle nu a putut fi identificat decorul din câmpul central datorită proastei conservări. Aici, însă, s-au păstrat mai multe margini, pe care au fost imprimate cu tiparul, în pastă crudă, cuvinte în limba latină (fig. 111/1, 3). În sfârşit, un

ultim tip este reprezentat de cahlele smălţuite în verde măsliniu. Ele sunt ornamentate prin combinaţia unui motiv floral cu unul geometric.

Pe toate cahlele descoperite la Cneji s-au păstrat urme de pământ ars. Acesta era dispus fie pe margini, fie pe partea neornamentată a lipiturii şi materialului cu care erau fixate cahlele pentru a placa sobele. Tot pentru fixarea cahlelor, meşterii au lăsat intenţionat nişte colţuri de lut pe dosul plăcilor.

Prezenţa câtorva fragmente de cahle pe plita unui cuptor de ars oale, alături de bolovanii de mică şi urmele de pânză de sac imprimate atât pe cahle, cât şi pe pereţii unuia dintre cuptoare, reprezintă tot atâtea argumente care dovedesc că cel puţin o parte din ceramica decorativă de la Cneji era lucrată pe loc.

În afară de cahlele de la Cneji au fost găsite numeroase fragmente şi, uneori, farfurii întregi, pe al căror fund se păstrează orificiul pentru petrecerea unui şnur spre a fi fixat pe pereţi.

Farfuriile ornamentate sunt smălţuite şi împodobite într-o bogată gamă de motive divers colorate (fig. 112). Tot aici au fost descoperite o serie de farfurii traforate, redând – prin golurile lăsate intenţionat – motive ornamentale. Farfuriile ornamentale au fost descoperite numai în locuinţele de fast ale palatului. În sfârşit, tot în această grupă putem include o serie de glastre cu fundul găurit, aparţinând secolelor XVIII-XIX. Ele au fost descoperite mai ales pe latura de sud a palatului, în regiunea unde socotim că a funcţionat în acea vreme o seră de flori.

Unelte de fier şi alte metale

Deşi rare, obiectele de fier de la Cneji pot fi împărţite în mai multe categorii, după tehnica de execuţie, forma, rolul şi locul de descoperire.

În primul nivel de construcţie a fost descoperit un ciocan de zidar şi fragmente de fier cu urme de mortar pe ele, aparţinând probabil unei mistrii sau altei unelte asemănătoare ca întrebuinţare. În regiunile în care s-a stabilit că a fost depozitată piatra pentru triere au apărut printre bolovani fragmente groase de fier, atipice, rupte probabil din ciocanele şi dălţile cu care se spărgea şi fasona piatra. Tot aici s-au găsit potcoave de cai şi fragmente de potcoave de bovine, aparţinând animalelor cu care era transportată piatra.

În locuinţele din paiantă lipsesc materialele fieroase, ca balamale, închizători, chei etc. Destul de numeroase sunt însă cuiele de şiţă rectangulare în secţiune, terminate cu câte o floare sau turtite. În schimb, în locuinţele de piatră materialul fieros este mai abundent şi foarte interesant. Ţinând seama de drugii ferestrelor, centurile de fier care plachează uşa de intrare a bisericii etc., ne putem da seama că meşterii fierari s-au întrecut în măiestria lor. Fără îndoială că şi în locuinţele de fast vor fi existat astfel de materiale, dar lipsa cercetărilor asupra acestor complexe ne împiedică să ne referim asupra lor.

Pe teritoriul palatului şi mai ales în locuinţele modeste de pe laturile de est şi sud au fost descoperite obiecte de uz casnic. Începând cu cuţitele pe care le foloseau zi de zi locuitorii palatului şi încheind cu foarfecele, cheile sau alte obiecte de care aceştia aveau nevoie în cadrul gospodăriei lor, sunt prezente vătraiul, cleştele şi toată seria de obiecte necesare unei gospodării (fig. 113/3; 114/2). La Cneji se remarcă în mod deosebit lipsa vârfurilor de săgeţi – piese atât de abundente în alte staţiuni. Lipsa pieselor de armament poate fi pusă în legătură cu evoluţia şi dezvoltarea armamentului din aceste vremuri. Suntem în vremea în care locul săgeţii şi al arcului este preluat de glonţul de plumb şi puşcă, cu care erau apărate fortăreţele moldoveneşti.

În încheiere, coroborând existenţa pieselor menţionate cu prezenţa zgurii de fier şi a lupelor de minereu descoperite în exteriorul incintei, suntem îndreptăţiţi să socotim că majoritatea uneltelor şi obiectelor de fier erau opera unor meşteşugari locali. Din rândul celorlalte obiecte sau unelte de metal nu putem trece cu vederea prezenţa celor de bronz, aramă şi argint. Toate obiectele lucrate din aceste metale sunt obiecte de cult.

Prelucrarea pietrei

După cum s-a arătat în cursul expunerii, pe teritoriul palatului au fost descoperite mai multe pietre profilate şi ornamentate, folosite pentru decorarea bisericii şi a palatului. Uşa de la turnul II a fost executată, prin cioplire, dintr-un bolovan de gresie verzuie sfărâmicioasă. De altfel, toate pietrele profilate sunt lucrate dintr-o rocă moale, din care se puteau uşor obţine piese mărunte executate artistic. În acest sens este ilustrativ un tipar săpat într-o gresie sfărâmicioasă, de formă rectangulară (fig. 113/1). Acesta a fost folosit cu siguranţă pentru turnarea unor obiecte de podoabă de formă circulară. Tiparele de piatră au fost folosite nu numai pentru realizarea unor podoabe, dar şi pentru obţinerea unor obiecte necesare vieţii de cult a călugărilor de la Cneji. În preajma bisericii, în cuprinsul unei gropi din care au fost scoase mai multe obiecte de cult, a fost descoperit un tipar pentru prescuri (fig. 114/1). Acesta are forma rectangulară, cu o apucătoare cu opt laturi, cu tendinţa de rotunjire. Partea cu care se imprima aluatul are forma perfect pătrată, fiind despărţită în patru lobi printr-o cruce. În fiecare lob a fost săpată de meşterul pietrar cunoscuta inscripţie „I.N.R.I." Pe cele patru laturi ale prescurniţei au fost săpate, de asemenea, o cruce şi trei litere, dintre care un „K" între un „C" întors şi un „Y" (fig. 114/1).

Prelucrarea lemnului

La Cneji sunt foarte sărace urmele privind prelucrarea lemnului şi aceasta datorită faptului că lemnul se păstrează foarte greu în pământ. Întâmplător, nu au fost descoperite nici unelte cu care se prelucra lemnul. Totuşi, este de presupus că datorită zonei împădurite din preajma palatului este mai mult ca sigur că un astfel de meşteşug să se fi dezvoltat aici. Pentru ilustrarea meşteşugului lemnului ne gândim, în primul rând, la dulgherii care vor fi ridicat schelăria bisericii, palatului şi zidului de incintă. Se ştie, de asemenea, că pentru ziduri au fost folosiţi tiranţii cioplіţi. În săpături au fost descoperite câteva capace şi rame de sicrie din secolele XVII-XVIII. Scândurile erau dintr-un lemn de esenţă moale, probabil brad. Starea de conservare a scândurilor ne îngăduie să constatăm că acestea erau destul de bine cioplite şi fără asperităţi, întrucât la prima examinare fac impresia că au fost geluite. Tocurile uşilor bisericii sunt, de asemenea, îngrijit lucrate, fiind executate dintr-un lemn de esenţă tare. Dar asupra acestor materiale, la care se adaugă şi câteva strane sau scaune din biserică, pentru execuţia cărora s-a folosit şi strungul în lemn, se vor face referiri în altă parte[360].

Materialul osteologic

Acesta este reprezentat în cantităţi destul de apreciabile în cuprinsul locuinţelor şi, mai ales, în acela al gropilor. La Cneji au fost descoperite resturi osteologice aparţinând tuturor animalelor mici şi mari care creşteau în Moldova în această vreme. Proporţia oaselor de bovine şi ovine faţă de păsări dovedeşte că hrana principală a locuitorilor palatului o constituiau ovinele şi bovinele tinere. Tot aici au fost găsite şi oase aparţinând unor animale

[360] *Ibidem.*

vânate, ca mistreţul, cerbul şi capra. Dintr-o bună parte a oaselor de animale sacrificate de locuitorii palatului pentru hrană, precum şi din oasele animalelor vânate, erau executate cu grijă şi măiestrie o serie de mânere, plăsele sau alte obiecte de podoabă. Toate aceste piese erau lucrate fie prin incizarea osului cu un cui ascuţit, fie cu fierul înroşit. Ca motive ornamentale, realizate pe piesele de os, se remarcă cercurile întretăiate şi ajurate în carouri sau romburi, cerculeţe mici cu câte un punct la mijloc etc. (fig. 114/4-5).

Din rândul acestor piese reţine atenţia în mod deosebit o plăsea găurită în centru (fig. 113/2), al cărei motiv ornamental torsionat este executat cu mult gust şi pricepere. Tot în cadrul obiectelor lucrate cu gust şi şlefuite se înscrie şi o plăsea de sidef (fig. 113/9), pe care, în câmpul central, se observă partea inferioară şi o parte din picioarele unui personaj în mişcare. În faţa şi spatele acestuia artistul a mai executat alte două personaje. Probabil este vorba de o compoziţie reprezentând o procesiune.

Podoabe

Majoritatea podoabelor de la Cneji au fost descoperite în morminte. Necropola cuprinde atât morminte laice cu inventar, cât şi morminte monahale cu inventar mai puţin numeros. În mormintele monahale s-au găsit numai cărămizi aşezate sub căpătâiul morţilor şi, rareori, câte o cruce pe piept. În mormintele laice au apărut, în primul rând, inele de bronz lucrate destul de primitiv (fig. 113/5). Tot în morminte au fost găsiţi clopoţei micuţi, majoritatea la copii. Clopoţeii au fost lucraţi din două valve metalice prin ciocănire (fig. 113/6). Dintre podoabele mai frecvente menţionăm, de asemenea, bumbii de formă ovală alungită (fig. 113/7). Aceştia sunt lucraţi fie după principiul clopoţeilor, fie din metal monolit. Bumbii au fost prevăzuţi cu un orificiu pentru fixare. Uneori, lângă bumbii metalici am găsit şi bumbi lucraţi din os (fig. 113/8). La unul dintre mormintele aflate lângă pridvorul bisericii s-au mai păstrat şi resturi din ţesătura hainelor. S-a putut deosebi la faţa locului că pe canavaua de cânepă sau in s-a cusut cu fir de aur sau argint. Restul inventarului descoperit şi, în primul rând cel numismatic, urmează a fi descris într-un alt subcapitol[361].

*

După felul în care au fost concepute şi desfăşurate în prima etapă, cercetările arheologice de la „Palatul Cnejilor" au avut ca scop principal să definească etapele mai importante de construcţie şi dezvoltare a monumentului şi a ansamblului de dependinţe existente pe teritoriul palatului.

După cum se poate observa, cele mai vechi urme de viaţă de pe teritoriul palatului sunt strâns legate de apariţia constructorilor bisericii din secolul al XVII-lea. Materialul ceramic asociat cu cel numismatic nu îngăduie să coborâm sub nici o formă această dată.

Primele urme ale activităţii omeneşti sunt marcate aici de vetrele temporar lăsate în părăsire de constructorii bisericii şi cărăuşii care au transportat materialul de construcţie. Studiul depunerilor pe verticală permite a se trage concluzia din care reiese că la un interval scurt, după ridicarea bisericii, s-a desfăşurat o nouă activitate omenească, de data aceasta pe aripile de est şi sud, încheiată cu ridicarea unor construcţii de lemn, modeste, dar nu lipsite de confort. Datorită inventarului şi, în special, a cahlelor descoperite în locuinţele de pe laturile de est şi sud avem de-a face cu locuinţe evoluate cu mult faţă de bordeiele specifice

---

[361] Vezi capitolul *Cercetări numismatice. Monedele feudale descoperite pe valea Bistriţei* (redactat de B. Mitrea) din prezentul volum.

aşezărilor rurale medievale din Moldova. Momentul de funcţionare al acestor construcţii coincide cu etapa în care ctitorul bisericii nu trecuse încă la fortificarea acestui centru.

Biserica fusese concepută iniţial pentru a fi apărată de atacurile uşoare, prin masivitatea zidurilor şi a ferestrelor de tragere afectate coridorului care ducea înspre clopotniţă. A reieşit însă că un simplu atac, încheiat cu incendierea construcţiilor aferente bisericii, îl determină pe ctitor, în speţă feudalul principal de pe valea Bistriţei, să modifice radical ansamblul construcţiilor de aici. Atât din conţinutul pisaniilor, cât şi pe baza documentelor arheologice, se constată că operaţiunea de fortificare a durat o perioadă destul de lungă. Ea a fost executată la dispoziţia şi sub supravegherea feudalului stăpânitor de către locuitorii satelor dependente de acest centru. În sensul celor afirmate sunt demne de relevat două fapte, şi anume: în primul rând trebuie reamintit că pe teritoriul palatului, în nivelul de construcţie din prima fază, a fost găsită o ceramică, pe cât de variată, pe atât de rudimentară, adusă probabil din mai multe centre rurale; în al doilea rând trebuie semnalată observaţia cu privire la structura pietrelor folosite pentru ridicarea zidurilor, turnurilor şi dependinţelor. O analiză sumară a structurii zidurilor sau a pietrelor descoperite în centrele de triere ale salahorilor ne dă dreptul să conchidem că piatra de construcţie a fost adusă din centre sau cariere apropiate de „Palatul Cnejilor”, dar diferite. Este mai mult ca sigur că practica veche folosită de boierii moldoveni va fi fost continuată şi în veacul al XVII-lea.

După ridicarea curtinei şi amenajarea aripilor de fast, monumentul se află în faza sa de înflorire. Până la fixarea „cnejilor” veniţi din Rusia nu ştim în ce măsură palatul va fi fost folosit ca reşedinţă permanentă. Pentru etapa de început există siguranţa că familiile şi descendenţii ctitorului principal, care „se trăgeau din os domnesc”, foloseau palatul ca loc de recreere şi odihnă în anume perioade ale anului.

Începând cu sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea – perioada de maximă înflorire a moşiei boiereşti de aici – încep să aibă loc o serie de transformări în incinta palatului. Toate acestea sunt impuse de cerinţele din ce în ce mai imperioase ale depozitării produselor, a cazării slujitorilor curţii, a lărgirii spaţiului fastuos pentru proprietari şi toate celelalte nevoi impuse de dezvoltarea unui astfel de centru.

f) SCHITIŞOR

Pe Pârâul Schitului, afluent pe dreapta Bistriţei, se află o mică biserică de lemn, numită Schitişor, care a dat satului, în mijlocul căruia se găseşte, denumirea de Schit. Acest monument este situat la 6 km nord-vest de satul Gura Hangului, într-o poziţie pitorească, pe una dintre terasele joase din stânga pârâului, la cca. 6 km depărtare de Schitul Durău şi la 0,5 km est de „Palatul Cnejilor”.

Suprafaţa terenului din jurul schitului are înfăţişarea unui mic platou pe care se observă unele mici denivelări, dovadă că solul se aşterne peste resturile unor construcţii şi ale unor morminte mai vechi. Sondajul de la Schitişor a fost efectuat în două campanii de lucru succesive, în anii 1956 şi 1957[362].

La întocmirea planului de săpătură s-a avut în vedere încadrarea monumentului prin trei secţiuni, dintre care una pe direcţia axului longitudinal (I), iar celelalte două (II şi III) perpendiculare pe acest ax, urmărindu-se în acest fel a se verifica dacă construcţia actuală este

[362] La aceste săpături au participat: Emilia Zaharia (responsabilă), Corina Nicolescu, Valeria Osoianu, antropologii C. Rişcuţia, C. Maximilian şi N. Hass, de la Institutul de Antropologie din Bucureşti, precum şi studenţii Eugenia Vodă şi Ion Anuţei.

ridicată pe temelii mai vechi. Ulterior s-au mai deschis încă patru secţiuni (IV-VII), pentru dezvelirea resturilor de locuinţe din primele trei secţiuni, precum şi a mormintelor din jurul bisericii. Toate aceste şapte secţiuni de lungimi diferite, deschise în campania anului 1956, au încadrat schitul dinspre nord, sud şi est. Spre vest, terenul fiind ocupat de anexele gospodăriei parohiale, suprafaţa cercetată prin săpătură a fost mult mai restrânsă. În 1957 săpăturile s-au extins mai mult în sectorul nordic, prin deschiderea altor şapte secţiuni (VIII-XIV), care aveau drept scop cercetarea resturilor de locuire apărute în săpătura anului precedent şi stabilirea limitelor vechiului cimitir din jurul schitului (fig. 115).

Săpăturile efectuate în cele două campanii s-au desfăşurat pe o suprafaţă de 354 m.p.[363], obţinându-se date interesante cu privire la locuirea feudală din acest punct. Rezultatele sunt concretizate prin descoperirea, în sectorul nordic, a două locuinţe din secolul al XVII-lea şi, respectiv, secolele XVIII-XIX, a unui pavaj exterior şi a unei fântâni, de unde – printr-o conductă construită din olane – apa era dirijată spre sud-est, la o distanţă de cca. 26 m, în dreptul unor anexe care nu au putut fi precizate, întrucât săpătura nu a fost continuată în acea direcţie[364].

Pentru interpretarea justă a materialului arheologic rezultat din săpătură, s-au făcut observaţii stratigrafice pe profilele şanţurilor II, III, V şi XI.

Secţiunea II (fig. 116)

A fost deschisă în sectorul sudic şi avea ca scop verificarea stratigrafică, precum şi stabilirea existenţei unei eventuale temelii mai vechi, pe care se presupunea că a fost construit actualul monument. Din acest motiv capătul secţiunii lungi de 12 m, perpendiculare pe axul longitudinal al construcţiei, începea lângă temeliile actuale.

În profilul peretelui vestic al acestei secţiuni s-a observat o pătură superioară de sol vegetal, cu grosimi variind între 0,05-0,15 m. Sub acesta urma o depunere de argile galbene, nisipoase, cu prundişuri, mult mai groasă ca în secţiunile precedente, în care s-au adâncit gropile mormintelor din secolele XVIII-XIX. O adâncire a secţiunii până la 1,20 m a pus în evidenţă acelaşi subsol format din lut galben-roşcat, cu prundiş şi puţine lespezi de râu. Caracteristica acestui profil este lipsa depunerilor de sol brun-nisipos cu infiltraţii, care a apărut sub pătura de sol vegetal în secţiunile III şi XI. Aceeaşi lipsă a depunerilor de acest fel a fost observată şi în secţiunile II şi VII din sectorul sudic.

Secţiunea III (fig. 116)

Are dimensiunile de 10 x 1 m şi prezenta unele deosebiri în ceea ce priveşte grosimea şi structura depunerilor. Solul vegetal, care la jumătatea şanţului avea o grosime de 0,10 m, se îngroşa spre extremitatea sudică a acestui şanţ, unde a atins grosimea de 0,45 m. Depunerea de argile nisipoase, de culoare brună, întâlnită şi în secţiunea XI, avea aici grosimi diferite: în timp ce în extremitatea nordică a profilului grosimea ei era de 0,24 m, spre mijlocul secţiunii creştea până la 0,40 m, pentru ca apoi să scadă la 0,05 m în capătul aceluiaşi lut galben-roşcat, cu prundiş şi pietre de râu, care aveau însă dimensiuni mai mari.

---

[363] În calculul suprafeţei săpate nu s-au inclus secţiunile XI, XIII şi XIV – deschise, dar neterminate.

[364] Timpul avansat şi vremea nefavorabilă au împiedicat săparea celor două deschideri de pe traseul şanţului XII, iar secţiunile XIII şi XIV, care au fost deschise, s-au acoperit, fiind rezervate pentru săpături ulterioare.

Secţiunea V (fig. 116)

Are dimensiunile de 13 x 1 m şi a fost deschisă în continuarea secţiunii II, acolo unde denivelarea terenului se accentua. În profilul acestei secţiuni, pătura de sol vegetal de la suprafaţă a variat ca grosime între 0,01 şi 0,30 m. A urmat apoi o depunere de argile galben-roşcate nisipoase, cu grosimi între 0,10 şi 0,60 m, conţinând o mare cantitate de prundişuri. În această depunere a fost observată o groapă fără resturi arheologice. Pătura de prundişuri vineţii, situată sub aceste două depuneri, prezenta o denivelare accentuată spre sud, pentru ca apoi să se subţieze până la dispariţie. În locul ei a apărut o depunere de argile galbene cu prundişuri de râu, mai groasă (0,45 m) spre capătul sudic al şanţului. Solul steril era format dintr-o depunere densă de argile nisipoase, galben-roşiatice.

Secţiunea XI (fig. 116)

Se află în sectorul nordic, este orientată pe direcţia nord-sud şi a avut dimensiunile de 19 x 1 m. La suprafaţă s-a observat o slabă depunere de sol vegetal, cu grosimea de 0,10-0,25 m. Sub aceasta a urmat o pătură de culoare brună de argile nisipoase, groasă de 0,05-0,30 m, cu multe infiltraţii, în cuprinsul căreia se găseau pietre rotunjite şi prundişuri mărunte, depuse prin iluvionare. Sub aceste argile brune a urmat o pătură de argile galbene, groasă de 0,25-0,50 m, cu mult prundiş şi sfărâmături de roci. Subsolul de la baza acestor trei pături era format dintr-un lut galben-roşcat, provenit din dezagregarea rocilor locale, în amestec cu o mare cantitate de prundiş.

Din cele expuse se deduce că terenul din jurul schitului era la început înclinat spre sud-est, către poala pantei, unde exista o ravinare orientată pe direcţia vest-est. Din acest motiv, pătura de sol vegetal – cu care s-a făcut nivelarea acestei suprafeţe înclinate – este mai subţire spre sud şi vest, unde abia atinge 0,10 m, şi se îngroaşă spre est, ajungând până la 0,50 m. Această grăbită colmatare a avut loc după o defrişare intensă a pădurii, ulterioară aşezării de aici.

Resturile arheologice descoperite în aceste depuneri sunt prea puţin variate şi corespund doar la două epoci cu totul diferite, şi anume eneoliticului şi perioadei feudale târzii.

În solul vegetal amestecat cu prundiş mărunt de râu, în sectorul estic (I), s-a descoperit un fragment ceramic neolitic, foarte corodat. În secţiunea X, la 0,44 m adâncime, într-o depunere de lut galben-prăfos de sub solul vegetal s-au descoperit două aşchii de gresie menilitică, din care cea mai mare are forma ovoidală şi dimensiunile de 94 x 67 x 16 mm. În aceeaşi poziţie stratigrafică şi în depunerile similare ale şanţului IV, din sectorul nordic, s-a descoperit un gratoar pe lamă scurtă şi groasă, din silex brun-roşcat de bună calitate, cu retuşe abrupte pe cele trei laturi active.

Prin lipsa patinei şi prin lustrul pronunţat, datorită utilizării, această unealtă – ca şi aşchia mai mare din menilit – pare să aparţină neoliticului. Din aceeaşi secţiune provin şi alte două aşchii menilitice. Acest material litic, ca şi fragmentul ceramic descoperit în secţiunea I, fac dovada existenţei unei staţiuni neolitice undeva prin apropiere. În momentul defrişării codrului, când au început colmatările, care au nivelat ravinarea observată în profilurile şanţurilor, înainte de depunerea solului vegetal, unele din aceste materiale arheologice au fost antrenate de apa de şiroire până pe suprafaţa ocupată astăzi de aşezarea din jurul schitului.

A doua etapă de locuire omenească este documentată prin resturile arheologice din secolele XVIII-XIX, aflate în solul vegetal. Astfel, în secţiunile III şi IV, din sectorul nordic, la o adâncime de 0,07-0,15 m, s-au descoperit resturile unui pavaj exterior, lucrat din lespezi de piatră. În aceeaşi pătură şi la acelaşi nivel s-au găsit cărbuni de lemn, bucăţi

de lipituri arse, dintre care unele cu urme de nuiele, precum şi fragmente ceramice aparţinând secolelor XVIII-XIX. Fragmente similare, aparţinând secolelor XVIII-XIX, s-au descoperit şi în sectorul sudic şi în cel estic, în aceeaşi poziţie stratigrafică. În sectorul nordic au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea.

Încă din secolul al XVII-lea suprafaţa plană din jurul schitului actual a servit de cimitir, care – cu timpul – s-a extins mai mult spre sud şi nord-est. Deşi săpăturile în sectoarele de nord şi nord-est s-au efectuat pe o suprafaţă destul de redusă, în aceste locuri s-au descoperit urmele a două locuinţe din secolele XVII-XIX, precum şi două complexe de pietre, printre care s-au găsit şi câteva fragmente ceramice din secolele XVIII-XIX.

Locuinţa nr. 1

A fost descoperită în sectorul nordic, pe locul în care suprafaţa terenului prezintă o uşoară ridicătură, şi s-a păstrat sub forma unei dărâmături de moloz şi pietre, peste care s-a depus pătura de sol vegetal. Pentru determinarea formei şi mărimii acestei locuinţe s-au lărgit secţiunile spre ambele laturi ale şanţului IV, în care s-a făcut descoperirea. Totuşi, deoarece atât latura estică, cât şi colţul nord-vestic al construcţiei erau deranjate de gropile unor morminte mai noi, nu s-au putut obţine date concludente nici asupra formei, nici a mărimii ei; singură, latura estică a fost urmărită clar pe aproape toată lungimea. Pe suprafaţa ocupată de construcţie, după degajare, s-au găsit bucăţi de lipituri de perete în amestec cu fragmente de tencuială, pietre, dintre care unele arse, resturile unei grinzi carbonizate şi cărbuni de lemn, toate masate mai ales în partea nordică şi nord-estică a secţiunii, unde grosimea acestor resturi atingea 0,20-0,40 m, şi mai puţine în partea dinspre sud şi sud-est. Dintre pietrele de râu, de dimensiuni mari şi mijlocii, găsite pe această suprafaţă, una singură, de formă prismatică, aşezată în poziţie verticală, părea să provină de la colţul temeliei construcţiei. Unele dintre fragmentele mai mari de lipituri de perete, acoperite uneori pe ambele feţe cu puternice urme de fum, păstrau amprentele şipcilor şi ale bucăţilor de draniţă, late de 0,022-0,052 m. De asemenea, pe aceste lipituri s-au păstrat şi urme de pari groşi de formă rotundă sau prismatică, obţinuţi prin cioplire. S-a observat că aproape mai toate resturile pereţilor erau prăbuşite spre nord-est şi că urmele şipcilor se găseau pe partea superioară şi, mai rar, pe cea inferioară. Pietre şi lipituri cu urme de şipci s-au descoperit şi în afara perimetrului locuinţei, unde probabil că au fost împrăştiate după prăbuşirea pereţilor. În jurul unei pietre mai mari cu urme de arsură şi în apropierea grinzii carbonizate, sub câteva lipituri arse de perete, au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al XVII-lea (fig. 117/1-5). În afară de aceste fragmente ceramice, în locuinţă s-au mai descoperit şi câteva cuie de fier (fig. 118/10, 12), o cheie (fig. 118/5), iar în imediata apropiere a locuinţei, un vârf de săgeată de fier (fig. 118/13), având oarecare analogii cu cele descoperite la Izvoare-Neamţ şi Curtea Domnească din Piatra Neamţ[365].

În colţul sud-estic al locuinţei, deasupra unei mici platforme de lut, s-au descoperit resturile unei sobe prăbuşite. Cahlele întregi sau fragmentare, provenite din această sobă, zăceau pe platformă şi în jurul ei, printre bucăţile de tencuială şi arsură, masate pe un spaţiu restrâns (fig. 119). Nouă din aceste cahle erau întregi, iar alte şapte s-au reîntregit, fiind rupte din vechime. Pe lângă acestea, s-au mai găsit 42 de fragmente de gardine şi mijloace de cahle, precum şi două bucăţi de conductă tubulară, cu funingine la interior, care pot

[365] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, p. 324, fig. 342/2; C. Matasă, *Şantierul arheologic Piatra Neamţ*, în *SCIV*, VI, 1954, 3-4, p. 835, fig. 17/3.

proveni de la coşul sobei. În ceea ce priveşte poziţia cahlelor, s-a observat că unele erau căzute cu faţa în sus, direct pe sol, iar altele formau un al doilea strat, peste cele dintâi, zăcând cu faţa în jos. Din aceste observaţii rezultă că soba s-a prăbuşit lateral şi deasupra soclului. La 0,50 m sud de grămada de cahle s-au găsit câteva fragmente de cărămidă, lipituri mărunte şi funingine.

Cu prilejul demontării complexului de cahle s-au făcut unele observaţii asupra sistemului de construcţie al sobei. Soclul acesteia, de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, era construit dintr-un strat de argilă galbenă, amestecată cu nisip şi prundiş, în grosime de 0,08-0,20 m. Laturile acestui soclu aveau lungimile de 0,80 x 1,20 m, iar colţurile rotunjite erau susţinute de câte o piatră aşezată plat, exceptând colţul de sud-est, care a fost deranjat. Cahlele, lipiturile, cărbunii şi fragmentele de cărămidă, dispuse într-o pătură neregulată deasupra solului, formau o depunere groasă de 0,06-0,14 m. Gura de foc, situată pe latura estică a sobei, era de formă dreptunghiulară, cu laturile de 0,12 x 0,30 m. Podiumul ei, construit din pietre mici de râu, era ars pe o grosime de 0,11 m. Atât suprafaţa soclului, cât şi resturile prăbuşite, sunt indicii că această sobă era o construcţie de dimensiuni reduse. Lipsa elementelor ornamentale şi numărul mic de cahle dovedesc că nu era construită în întregime din cahle şi că acestea au constituit numai partea superioară a ei, ornamentând doar hornul de deasupra vetrei. Această ultimă ipoteză se bazează pe observaţia că în complexul sobei s-au găsit resturile carbonizate ale argilei şi al stâlpului care sprijinea hornul.

Cahlele de formă dreptunghiulară şi nesmălţuite care au intrat în construcţia acestei sobe sunt de factură rurală. Între ele se disting două tipuri diferite în ceea ce priveşte dimensiunile şi tehnica de lucru. Acest tip este reprezentat prin exemplare fragmentare (fig. 120/2-3), de 0,24 x 0,18 m, lucrate dintr-o argilă care conţine nisip cu bobul mare, pietricele, sfărâmături de calcită şi fluturaşi de mică albă. Acestea sunt lucrate neîngrijit, iar pe marginile lor se văd amprentele degetelor care au presat pasta. Tiparele în care s-au executat cahlele au două variante: prima cu marginile mai rotunjite, cu gardinile mai înalte şi despărţite de corpul cahlei prin nişte şanţuri mai adâncite; la cea de-a doua variantă gardinile sunt mai joase, iar şănţuirea este mai puţin profundă (fig. 120/1). Cahlele din prima variantă prezintă pe revers butoni aplicaţi pe argila crudă înainte de ardere, în scopul fixării cahlelor pe mortar. Cahlele din varianta a doua au dimensiunile de 0,22 x 0,16 m şi sunt lucrate dintr-o pastă care conţine nisip cu bobul fin. Execuţia lor este mult mai îngrijită. Gardina care înrămează suprafaţa externă a acestora este joasă, iar butonii de fixare sunt traşi direct din pastă. Pe suprafaţa ambelor tipuri de cahle se observă asperităţi şi neregularităţi care ne fac să presupunem că tiparele lor nu au fost lucrate din lemn de paltin, ca de obicei[366], ci dintr-un lemn de altă esenţă. Săparea motivelor decorative s-a făcut într-o tehnică rudimentară, fapt care explică stângăcia trăsăturilor şi slaba reliefare a motivelor care formează decorul.

Motivele decorative aplicate pe cahlele de tipul întâi sunt discul solar şi roza vânturilor. Într-un singur caz câmpul cahlei este ornamentat prin câţiva mici butoni legaţi cu rozeta centrală prin linii uşor reliefate. Pe cahlele din cel de-al doilea tip motivul este alcătuit din roza vânturilor dezvoltată, ocupând o poziţie centrală, dar pe lângă aceasta apare ca element decorativ laleaua stilizată, ornând spaţiile din colţuri.

---

[366] Pentru tiparele de cahle, vezi K. Karoly, *Cahlele din Ciuc*, în *SCIA*, I, 1954, 1-2, p. 52; N. Dunăre, *Colecţia de cahle a Muzeului Etnografic al Transilvaniei din Cluj*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1957-1958, p. 168.

La o depărtare de 1,40 m spre nord de complexul sobei şi la nivelul soclului ei s-au degajat resturile unui pavaj construit din pietre de dimensiuni mici şi mijlocii. Între acest pavaj şi sobă zăcea o grindă carbonizată, cu diametrul maxim de 0,16 m, care probabil că susţinea acoperişul pe una din părţile laterale ale locuinţei. În suprafaţa deschisă pentru degajarea locuinţei, la o adâncime de 0,21 m, s-a descoperit o monedă poloneză de argint, de la Sigismund III, din emisiunea anului 1616[367].

Locuinţa nr. 2

A fost descoperită în secţiunea III din sectorul nordic. Aici, la baza solului vegetal, în nivelul corespunzător secolului al XVII-lea, s-au descoperit fragmente de cărămidă, pietre, bucăţi de tencuială şi lipituri arse, care proveneau dintr-o locuinţă din aceeaşi vreme, distrusă prin incendiu. Printre resturile ceramice din secolul al XVII-lea, în acest complex a fost descoperită şi o lingură de os cu corpul foarte puţin scobit şi coada neobişnuit de lungă (fig. 117/6). Unele cioplituri şi asperităţi pe care le prezintă fac dovada că prelucrarea ei nu a fost dusă până la capăt. La acelaşi nivel, în cuprinsul acestei locuinţe, s-au găsit şi câteva fragmente de oase de animale.

Deasupra acestor resturi arheologice, care erau acoperite de o firavă depunere de humus, s-a descoperit un alt complex, format din pietre şi un strat de cărămidă cu grosimea de 0,10 m, având lungimea de 3,25 m. După lărgirea secţiunii, în dreptul acestui din urmă complex, printre cărămizi, s-au descoperit şi câteva fragmente de vase aparţinând secolelor XVIII-XIX. Apare, deci, destul de clar că locuinţa din secolul al XVII-lea, distrusă prin incendiu, a fost refăcută în secolul următor.

Forma locuinţei din secolele XVIII-XIX nu a putut fi precizată din cauza unor gropi de morminte mai noi, care i-au deranjat limitele. După lungimea de 3,25 m a depunerilor de arsură şi de cărămizi putem deduce, însă, că aceasta avea dimensiuni reduse.

Lipiturile de perete, adesea numite cu termenul impropriu de chirpici, după cum s-a mai amintit, au fost găsite destul de des în săpătură, atât în locuinţele dezvelite, cât şi în afara lor, sub formă de împrăştieri. Acestea au o formă cu totul neregulată şi mărimi variate. În genere, ele nu au încă mărimea celor care provin din pereţii construiţi prin îngrădituri de nuiele. De cele mai multe ori aceste lipituri conţin urme de paie şi pleavă, ceea ce le face să aibă aspectul poros. Pe suprafaţa lor se păstrează urmele bârnelor sau parilor pe care au fost fixate. În cazul când provin din pomesteala ulterioară construcţiei pereţilor, pe ele se găsesc imprimate urmele şipcilor de draniţă sau de şindrilă, mai cu seamă când provin din apropierea geamurilor sau uşilor. După urmele de pe aceste lipituri putem deduce că unii dintre parii utilizaţi la construcţia pereţilor erau rotunzi, iar alţii cioplţi în formă paralelipipedică. Lipiturile provenite de la sobă diferă de cele ale pereţilor prin aceea că pasta lor este mai compactă, în compoziţia ei intrând şi o oarecare cantitate de nisip mărunt, dar şi prin lipsa totală a urmelor de paie şi pleavă, care caracterizează lipiturile pereţilor. Aproape toate lipiturile, prezentând urme de trecere prin foc şi de fum, fac dovada distrugerii pereţilor locuinţei prin incendiu.

Pavajul corespunzător nivelului de locuire din secolele XVIII-XIX a fost descoperit parţial în sectoarele II-IV din cuprinsul săpăturii anului 1956, precum şi în suprafaţa 2-V a secţiunii IV şi în secţiunea VIII din imediata apropiere a schitului, în campania din 1957. Toate micile suprafeţe degajate ale acestui pavaj corespund ca poziţie

---

[367] Determinarea s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie din Bucureşti de către B. Mitrea.

stratigrafică, aflându-se în cuprinsul solului vegetal şi se racordează între ele. Pavajul este construit din lespezi cu marginile rotunjite, fără nici o urmă de prelucrare şi aşezate pe plat direct pe sol. În şanţul III, unde unele lespezi se găseau deplasate spre sud-est, la nivelul pavajului au fost descoperite câteva fragmente ceramice aparţinând secolelor XVIII-XIX, mai multe oase de animale[368], pietre arse şi sfărâmături de cărămidă.

În sectorul nordic, sub o mică ridicătură, a fost descoperită o fântână de piatră, de formă rotundă, cu diametrul de 1,24 m[369]. În jurul ei pământul, care avea o culoare cenuşie, era amestecat cu mult prundiş de râu, alcătuind o mică platformă, lată de 0,54 m. În imediata apropiere a fântânii, în secţiunea XIII şi în caseta nordică a secţiunii XII, la adâncimea de 0,15-0,20 m, s-a descoperit o conductă pentru apă, din tuburi de olane, orientată pe direcţia nord-vest – sud-est, după o uşoară înclinare a pantei, până aproape de marginea terasei din sectorul sud-estic[370].

În sectorul estic, unde suprafaţa terenului prezintă o altă ridicătură uşoară, s-au descoperit resturi de cărămidă, precum şi fragmente ceramice, care zăceau în solul negru la adâncimea de 0,15-0,20 m. Fragmentele ceramice descoperite aici provin din oale, străchini şi crăticioare lucrate la roată, dintr-o pastă roşie, de bună calitate. În acelaşi sector s-a descoperit şi o lespede de gresie, de la un mormânt, purtând inscripţia *Toader 1829*, care probabil că a fost adusă aici pentru vreo construcţie oarecare. În apropierea acestei lespezi, în acelaşi sol negru, s-a găsit şi o limbă de clopot de bronz, precum şi alte câteva fragmente ceramice aparţinând secolelor XVIII-XIX.

Ceramica

După cum s-a mai amintit, fragmentele ceramice descoperite în cele două complexe de locuire, precum şi cele care au fost găsite în afara lor, aparţin perioadei feudale, fiind datate în secolele XVII şi XVIII-XIX. Toate aceste fragmente provin din vase lucrate la roată, din aceeaşi pastă şi după aceeaşi tehnică, întâlnită şi în alte locuri pe valea Bistriţei în acea vreme (fig. 121-122; 123/1-6).

Pasta din care sunt lucrate aceste fragmente este uneori fină, iar alteori aspră; conţine impurităţi sau nisip. În ceea ce priveşte culoarea, aceasta este uneori brun-roşcată sau gălbuie şi, mai rar, cenuşie în ruptură şi galben-rozie pe ambele feţe, când prezintă un aspect zgrunţuros. Rar, unele fragmente au pasta fină, de culoare albă. În schimb, în solul vegetal şi la nivelul pietrelor de pavaj din jurul bisericii se întâlneşte foarte des ceramica cenuşie-negricioasă, datată în secolul al XIX-lea prin prezenţa unor monede de aramă de doi bani, din emisiunea anului 1869. Fragmentele ceramice din secolul al XIX-lea, lucrate din pastă gălbuie, acoperite cu o culoare neagră la exterior, sunt mai rare.

Oalele sunt lucrate din pastă brun-roşcată, au marginile neîngroşate (fig. 121/1, 20; 122/4, 9, 11, 12; 123/4), răsfrânte în afară şi gâtul scurt, despărţit de corpul vasului printr-o dungă foarte slab reliefată (fig. 122/6). Cele din pastă gălbuie nu se deosebesc decât prin benzile de linii uşor incizate pe umeri (fig. 121/9; 122/11, 12; 123/3, 4). Oalele din pastă albă au ca singură particularitate smalţurile verzi sau brune din interior sau chiar

---

[368] Resturile de oase de animale descoperite la Schitişor, după determinările făcute la Laboratorul de Morfologie Animală al Universităţii din Iaşi, provin de la bovidee, ovicaprine, porcine şi cabaline.

[369] Nu se pot da detalii asupra construcţiei acestei fântâni, ea nefiind complet degajată. Dimensiunile acestei construcţii au fost luate în şanţul XIII (cas. Vest), la adâncimea de 0,04-0,08 m.

[370] Complexul format din pietre şi din conducta de apă din cuprinsul şanţului XII n-a fost cercetat prin săpătură. Poziţia lor a fost stabilită numai la adâncimea de 0,15-0,20 m.

şi din exteriorul marginilor. Numai oalele din pastă neagră şi cu luciu metalic au marginile mai răsfrânte în afară.

Toate oalele, indiferent de categoria pastei, au fundurile plate, subţiate sau groase (fig. 121/22; 122/7, 14; 123/5) şi neprofilate, prezentând la exterior urmele discului roţii. Toartele, confecţionate de obicei din bandă lată, sunt prevăzute cu una sau două şănţuiri longitudinale (fig. 121/4), cu excepţia celor din pastă neagră, la care această şănţuire lipseşte (fig. 121/15).

Străchinile sunt lucrate din pastă brun-roşcată sau cenuşie-negricioasă. Uneori, cele brun-roşcate au pereţii scunzi, marginile îngroşate (fig. 121/7), trase spre interior şi prezintă în afară un umăr carenat sau rotunjit. Mai rar este întâlnită strachina adâncă, decorată la interior cu smalţ verde sau brun-nuanţat, în unele cazuri prezentând pe partea externă a marginilor un ornament format dintr-o bandă de linii orizontale incizate. Exemplarele lucrate din pastă cenuşie-negricioasă, deosebite doar prin marginile mai trase în afară, datează din secolul al XIX-lea.

Talerele sunt lucrate de obicei din pastă fină, de culoare gălbuie, sunt mai mult sau mai puţin adânci şi au marginile lăţite şi trase spre exterior. În interior acestea sunt smălţuite. Talerele din pastă albă au marginile îngroşate, iar câmpul interior acoperit cu smalţ verde sau brun cu nuanţe, până pe partea externă a marginii. Foarte rar sunt întâlnite fragmentele de talere lucrate din pastă brun-roşcată.

Din crăticioarele caracteristice secolului al XIX-lea s-au găsit câteva fragmente lucrate din pastă nisipoasă, de culoare brun-roşcată (fig. 123/6). Decorul vaselor diferă după diversele categorii de pastă din care au fost lucrate. Astfel, fragmentele de culoare neagră mată sau brun-roşcată sunt decorate prin incizii în formă de virgulă (fig. 121/16) sau de val (fig. 121/1, 3, 10), pe când cele negre cu luciu metalic nu sunt ornamentate.

Fragmentele din pastă albă, de bună calitate, sunt de obicei decorate prin benzi de linii orizontale sau linii învălurite larg desfăcute, trase cu humă brună sau roşcată, direct pe fondul vaselor (fig. 121/6). Fragmentele care au la interior un smalţ de culoare brună prezintă la exterior un ornament de incizii circulare superficiale. Uneori smalţul folosit este de bună calitate, având un aspect sticlos. Alteori, pe fragmentele din pastă brun roşcată, smalţul este mai poros şi aplicat într-un strat, care uneori este atât de subţire încât abia acoperă fondul vasului.

Pe fragmentele de vase lucrate din pastă brun-roşcată sau brun-gălbuie se întâlnesc smalţuri brune, asociate cu trăsături de humă albă. Fragmentele din această categorie de pastă, care provin din ceramica secolelor XVIII-XIX, sunt acoperite, de obicei, printr-un smalţ verde, mai închis sau mai deschis, sau din trăsături de humă albă, aplicată direct pe fondul vasului. Pe suprafaţa celor din pastă albă se găseşte un ornament din linii sau benzi de linii, incizate superficial sau mai profund (fig. 123/3). Acest decor este întâlnit şi la fragmentele de oale lucrate din pastă fină, cât şi la cele din pastă aspră, de culoare brun-roşcată. Mai rar, ornamentul este alcătuit din linii sau benzi de linii învălurite. În două cazuri valul incizat este aplicat pe fragmente care au culoarea neagră la exterior şi brun-gălbuie la interior. În alte două cazuri acest val este întâlnit şi pe fragmentele din pastă brun-roşcată, cenuşie în ruptură, când se prezintă ca un val desfăcut, încadrat de linii orizontale simple.

Pe fragmentele ceramice mai noi decorul este format din linii paralele, simple sau vălurite, uşor incizate sau aplicate numai cu smalţ, sau cu smalţ asociat cu trăsături de humă albă. Decorul executat cu rotiţa dinţată a fost găsit numai pe un singur fragment din secolele

XVIII-XIX (fig. 122/16). Tot pe un singur fragment a apărut şi un ornament format din trei şiruri de împunsături, aplicate cu un vârf ascuţit.

Cele zece olane care alcătuiesc conducta, dezvelită în suprafaţa deschisă în acest scop, sunt tubulare, au capetele amenajate pentru a se putea îmbuca unul într-altul şi sunt lucrate dintr-o pastă consistentă, arsă până la roşu-cărămiziu. Dimensiunile pieselor luate în parte sunt aceleaşi: lungimea de 0,20 m, iar diametrul maxim de 0,12 m. Legătura dintre ele se făcea prin simpla îmbucare, fără intervenţia vreunui mortar oarecare. În afară de olanele acestei conducte, în stratul care corespundea depunerilor din secolul al XVII-lea s-au descoperit şi alte câteva fragmente de ceramică tubulară, provenită tot din olane; acestea diferă însă de olanele conductei noastre prin pasta brun-roşcată din care sunt lucrate, ca şi prin aspectul de mai mare vechime, pe lângă faptul că diametrele lor sunt diferite.

Tot în categoria ceramicii tubulare putem include şi cele două piese fragmentare descoperite printre cahlele şi dărâmăturile sobei şi care, fiind afumate la interior, fac dovada că au fost folosite la conducerea fumului din sobă spre coş sau au intrat chiar în construcţia coşului propriu-zis.

Obiecte de metal

Dintre puţinele obiecte metalice descoperite la Schitişor amintim o cheie (fig. 118/5), două scoabe de fier (fig. 118/3, 11), provenind probabil de la uşă, câteva cuie de fier lucrate la meşter, care au folosit la fixarea podelelor casei (fig. 118/9-10, 12), unele provenind din cuprinsul celor două locuinţe dezvelite, iar altele din straturile de cultură ale săpăturii, şi – în fine – o altă categorie, din pământul de umplutură al mormintelor.

În stratul de cultură din jurul monumentului obiectele metalice acoperite se reduc la o drâmbă (fig. 118/6), un lănţişor (fig. 118/8), pe care aderau resturi de mătănii din lemn de culoare neagră, şi o limbă de clopot de bronz, precum şi un vârf de săgeată (fig. 118/13). Un cuţit de fier, cu lama lungă de 0,143 m şi lată de 0,015 m (fig. 118/1), a fost descoperit în pământul de umplutură al gropii mormântului nr. 32; o altă lamă de cuţit, fragmentară, a fost descoperită în aceleaşi condiţii în mormântul nr. 29 (fig. 118/4).

Între obiectele vechi care se aflau în podul schitului, pe un fragment de veşmânt preoţesc s-a găsit o pafta de cingătoare de argint, decorată cu emailuri roşii şi albastre şi cu trei pietre de culoare roşie (fig. 133/1), care – după tehnica de lucru şi ornamente – poate fi atribuită secolului al XVII-lea.

Cimitirul

Prin săpăturile de la Schitişor s-a urmărit şi datarea cimitirului feudal din acest punct, precum şi stabilirea limitelor sale. De asemenea, era necesar să se precizeze raportul cronologic dintre el şi schitul actual, ca şi faţă de un eventual monument mai vechi care s-ar afla sub temeliile Schitişorului.

În campania de săpături din 1957 s-a pus accentul pe cercetarea sectorului nordic al cimitirului, ale cărui limite trebuiau precizate în această direcţie. Deşi întreaga suprafaţă de teren din jurul schitului a fost încadrată de secţiuni, unele mici suprafeţe ocupate de morminte mai noi au rămas nesăpate. Ca rezultat al acestor cercetări, s-au putut preciza limitele cimitirului pe latura lui nordică şi sudică. În schimb, limita vestică nu s-a putut stabili, sectorul fiind ocupat de anexele gospodăriei parohiale, iar sectorul estic a rămas necercetat.

S-au degajat 61 de morminte, dintre care 21 în 1956, iar alte 40 în 1957[371]. După poziţia stratigrafică şi inventarul conţinut, 11 morminte aparţin secolului al XVII-lea (M. 7, 12, 15-18, 40, 42, 48, 50, 52), restul de 50 fiind din secolele XVIII-XIX. Din grupul acestora din urmă, dintre care câteva au deranjat, în bună parte, amplasamentele locuinţelor din secolul al XVII-lea, 43 nu au avut nici un obiect de inventar. Dintre mormintele aparţinând secolelor XVIII-XIX două au fost datate prin monede (M. 27, 45), iar alte două (M. 30, 57) au avut o poziţie cronologică nesigură, monedele fiind neidentificabile, iar gropile deranjate.

În genere, mormintele erau dispuse în şiruri aproape paralele, cu tendinţa de a se grupa mai mult în jurul schitului. Atât în sectorul nordic, cât şi în cel sudic s-au descoperit morminte noi, care se suprapuneau peste cele mai vechi, deranjându-le în parte. În cele mai multe cazuri forma şi mărimea gropilor nu s-a putut determina cu precizie, fie din cauza deranjamentelor amintite, fie datorită săpării gropilor într-o depunere de prundişuri şi bolovani, în care observaţiile stratigrafice erau imposibile. Cele 61 de morminte au cuprins: 54 de înhumări simple, două reînhumări, două înhumări asociate cu câte o reînhumare (M. 2, 57), iar trei au fost nesigure, oasele fiind deranjate (M. 33, 58, 61). Unele dintre ele nu au cuprins decât fragmente de craniu (M. 39, 60-61).

Adâncimea maximă la care au fost săpate gropile acestor morminte a variat între 0,95 m (M. 14, 25, 46, 52) şi 1 m (M. 40), iar cea minimă între 0,45 m (M. 6) şi 0,50 m (M. 22-23). Una dintre cele două reînhumări a avut adâncimea de 0,52 m (M. 4). Cele mai multe morminte (26) au avut adâncimile cuprinse între 0,70 şi 0,90 m.

În general, orientarea scheletelor era pe direcţia vest-est, cu abateri, uneori destul de mari, care au variat între NV 45° – SE 245° (M. 26) şi SV 105° – NE 285° (M. 7-9).

Aproape toate scheletele, cu rare excepţii, au fost găsite într-o stare de conservare destul de precară.

Poziţia braţelor scheletelor descoperite a fost variată: unele aveau mâinile pe piept (M. 7-8, 10, 21-23, 28, 30, 33, 35, 40, 49), altele pe partea superioară a abdomenului (M. 19, 29, 31, 34, 36) sau pe abdomen (M. 1, 38, 47), iar într-un caz braţele erau căzute în lungul corpului (M. 51). Demn de remarcat este faptul că într-unul din morminte scheletul avea picioarele încrucişate (M. 58), iar într-altul s-a descoperit un craniu disproporţionat de mare faţă de restul corpului (M. 22). Unul dintre schelete era prins pe jumătate sub temelia bisericii (M. 16).

Obiectele de inventar din aceste morminte sunt puţin numeroase, reducându-se doar la câteva monede şi cărămizi. Cele mai multe sunt monede ungureşti, bătute în argint. Unele dintre ele sunt perforate, iar altele tocite de uzură. Numai una din aceste monede este de la Matei Corvin (M. 7), celelalte se încadrează în emisiunile secolului al XVI-lea, după cum urmează: 1552 – perforată (M. 48); 1556 – perforată (M. 50); 1567 – perforată (M. 42); 1581 – neperforată (M. 52). Două monede de argint poloneze aparţin emisiunii lui Sigismund III (1587-1632) (M. 12, 40), iar una austriacă datează din vremea lui Maximilian II (1561-1576) (M. 15). Dintre cele trei monede de argint neidentificabile (M. 17-18, 29), una este prevăzură cu două perforaţii şi datată în 1568 (M. 18). În ceea ce priveşte monedele turceşti de argint, din emisiunile secolelor XVIII-XIX, una este de la Ahmed III (M. 27), iar alta neprecizată (M. 45). Alte două monede fragmentare sunt neidentificabile (M. 30, 57).

---

[371] Dintre aceste morminte, unul (nr. 38) prezintă o deosebită importanţă, întrucât – prin analiza antropologică – s-a dovedit că scheletul este de tip negroid, aparţinând probabil unui rob, care a fost schingiuit prin introducerea unui belciug în osul calcaneului (E. Floru, D. Nicolăescu-Plopşor, *Calcaneul perforat de la Schitişor*, în *Probleme de Antropologie*, VI, 1961, p. 43 şi urm.).

În unele morminte au fost descoperite şi cărămizi (M. 2, 34, 45), dintre care una are gravat numele decedatei *Pavlida 1843* (M. 10). Într-un singur mormânt, la picioarele scheletului, s-a descoperit o lespede de piatră de formă pătrată, prevăzută cu o gaură (M. 21).

*

Din datele obţinute prin săpături rezultă că cel mai vechi nivel arheologic, cu elemente care să ateste vieţuirea feudală în acest loc, datează din secolul al XVII-lea şi că pe locul sondat, în jurul schitului actual, care este din secolul al XIX-lea, nu s-a descoperit nici o urmă de temelie care să facă dovada existenţei vreunei biserici mai vechi. În schimb, au fost descoperite urmele a două locuinţe datând din secolele XVII şi XVIII-XIX, precum şi morminte din aceeaşi vreme.

Aceste locuinţe, în preajma cărora s-au găsit morminte, referindu-ne în special la locuinţele şi mormintele din secolul al XVII-lea, ne fac totuşi să presupunem că pe acest loc trebuie să fi existat un schit mai vechi, în jurul căruia s-a stabilit cimitirul. Lipsa datelor arheologice privind existenţa lui ar putea fi pusă pe seama fie a situării lui în afara limitelor sondajului, fie a distrugerii lui totale, fiind o construcţie de lemn.

Materialul descoperit la Schitişor în stratul secolului al XVII-lea, monede şi ceramică de factură rurală, corespunde în timp cu materialul descoperit în depunerile nivelului cel mai vechi de vieţuire feudală din săpăturile de la „Palatul Cnejilor"[372], de la biserica veche din Hangu, de la Grozăveşti[373], Buhalniţa[374], Secu, ca şi din întreaga regiune nordică a Moldovei. Datarea acestui material s-a făcut aici pe baza monedei poloneze de la Sigismund III, găsită în strat la nivelul locuinţei nr. 1, şi prin analogiile stabilite cu ceramica corespunzătoare descoperită în săpăturile de la Suceava, Hlincea-Iaşi şi Corlăteni[375], precum şi cu aceea provenită din cercetările de suprafaţă din Moldova[376]. Ultimul nivel de locuire de la Schitişor, care corespunde secolelor XVIII-XIX, a fost datat pe baza materialului ceramic şi a monedelor descoperite atât în stratul de cultură respectiv, cât şi în morminte.

În ceea ce priveşte locuinţele din secolul al XVII-lea, observaţiile scot în evidenţă utilizarea pietrei la construcţia temeliilor, folosirea pe scară largă a lemnului cioplit în prealabil şi a lutului pentru pereţii care erau văruiţi, după cum s-a putut constata din pojghiţele de tencuială şi din urmele de var de pe cahlele sobei. Dacă pe lângă aceste elemente mai ţinem seama şi de proporţiile reduse ale acestor locuinţe, constatăm trăsături comune cu cele întâlnite şi astăzi în mai toate satele din lungul cursului Bistriţei şi din regiunile deluroase ale Moldovei.

Până în prezent în săpăturile arheologice din Moldova, în mediul sătesc, nu s-a descoperit nici o altă sobă cu horn îmbrăcat în cahle şi tuburi de olane pentru conducerea fumului[377], de tipul celei de la Schitişor. După părerea unor autori, acest tip de sobă era

[372] Gh. Diaconu, *Ceahlău-Palatul Cnejilor*, în *MCA*, VI, 1959, p. 78.
[373] N. Constantinescu, *Hangu-Grozăveşti*, în *loc. cit.*, p. 71.
[374] A.C. Florescu, M. Florescu, *Buhalniţa*, în *loc. cit.*, p. 77.
[375] Ca aspect, fragmentele ceramice de la Schitişor prezintă unele analogii cu cele de factură rurală, cunoscute din săpăturile de la Suceava (în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 353, fig. 20), de la Hlincea-Iaşi, sectorul F (materialul nepublicat se află în Muzeul de Istorie a Moldovei) şi de la Carasa-Miclăuşeni (în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 423-427, fig. 28/7-8).
[376] N. Zaharia, *Recunoaşteri ...*, în *SCIV*, VI, 1955, 1-2, p. 287-295; idem, *Cercetările de suprafaţă efectuate în Moldova*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 897-912.
[377] Pentru folosirea olanelor în construcţia coşurilor, vezi K. Karoly, *op. cit.*, p. 49.

folosit în depresiunile de pe culoarul Oltului, în răsăritul Transilvaniei[378], în secolul al XVII-lea. Se pare că acelaşi tip se întâlneşte în restul Moldovei abia în secolul al XVIII-lea.

Dacă ne referim la decorul cahlelor sobei de la Schitişor, care constă în tradiţionalul disc solar[379], roza vânturilor[380] şi laleaua stilizată[381] – motive pe care le întâlnim în Moldova încă din secolul al XV-lea, fie pe chenarele ferestrelor, fie pe crestăturile în lemn ale mobilierului ţărănesc şi boieresc, ca şi pe broderiile epocii[382] –, constatăm că aceste motive, şi în special laleaua, sunt întâlnite în mod curent pe cahlele din Transilvania, pe cele din valea Bistriţei moldoveneşti, ca şi în restul Moldovei.

Faptul că într-un cuptor de ars oale, descoperit în săpăturile de la „Palatul Cnejilor", s-au găsit cahle de acelaşi tip[383] poate fi un indiciu că acestea ar fi putut fi prelucrate în acelaşi loc, de meşteri olari.

Ceramica descoperită în locuinţele de la Schitişor, ca şi în pătura de cultură din jurul acestor locuinţe, este fragmentară şi puţină. Toate fragmentele provin din vase de uz casnic, cu forme puţin variate şi lucrate într-o tehnică bine cunoscută pentru acea vreme. Fragmentele din pastă albă, acoperite uneori cu smalţ fin, verde sau brun, descoperite sporadic în pătura de cultură corespunzătoare secolului al XVII-lea, dispar cu totul în depunerea următoare.

Existenţa locuinţelor, dintre care una cu sobă de cahle, pare să fie un indiciu că acestea ar fi aparţinut unor ţărani dependenţi de „Palatul Cnejilor" sau, mai probabil, erau în legătură directă cu schitul. Ambele locuinţe distruse prin incendiu, cât şi vârful de săgeată găsit în perimetrul locuinţei nr. 1 ar putea sugera vremurile grele şi de nesiguranţă cunoscute în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În sprijinul practicării agriculturii pot fi considerate dovezi resturile de paie şi urmele boabelor de cereale descoperite în lipiturile din pereţii locuinţelor. Prezenţa oaselor

---

[378] Cahlele au fost folosite în construcţia sobelor ţărăneşti din Transilvania în secolul XVII. Pentru aceasta, vezi K. Karoly, *op. cit.*, p. 49; N. Dunăre, *op. cit.*, p. 170.

[379] Pentru plăcile de perete şi discurile care împodobeau bisericile în timpul lui Ştefan cel Mare, vezi B. Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti, 1938, pl. XI; idem, *Ceramica feudală românească şi originile ei*, în *Studii de Artă*, 1958, fig. 62; C. Oprescu şi colab., *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 127, fig. 100. Pentru Mânăstirea Voroneţ, vezi C. Oprescu şi colab., *op. cit.*, p. 171, fig. 147. Pentru Mânăstirea Vatra Moldoviţei, vezi C. Nicolescu, *Locuinţe domneşti în cuprinsul mănăstirilor din veacurile XV-XVII*, extras, fig. 145.

[380] Pentru „roza vânturilor" ca motiv decorativ tradiţional, vezi C. Nicolescu, *Decorul Mănăstirii Neamţ în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în sec. XV*, extras, p. 132. Pentru mânăstirile Probota şi Moldoviţa, vezi C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 64-65, fig. 1, 13; C. Oprescu şi colab., *op. cit.*, p. 17, fig. 147. Pentru plăcile ornamentale de la Cotnari, vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească şi originile ei*, fig. 66. În sondajul efectuat în 1958 la Curtea Domnească din Vaslui, Al. Andronic a găsit fragmente de cahle cu acelaşi decor în pământul de umplutură al unui bordei din prima jumătate a secolului XV. Materialul se află la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iaşi.

[381] Ca motiv decorativ, laleaua stilizată apare pe catapeteasma bisericii vechi de la Buhalniţa, care se află în Muzeul de Istorie a Moldovei din Iaşi, şi pe cahlele de la Curtea Domnească din Piatra Neamţ (în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, p. 829, fig. 8). Acest decor apare frecvent şi pe cahlele din Transilvania, pe ceramica săsească (vezi M. Orend, *Krüge und Teller*, Sibiu, 1943).

[382] Variante ale acestor motive decorative apar şi în broderiile mai vechi (pentru aceasta, vezi C. Nicolescu, Fl. Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova în sec. XV-XVI*, în *SCIA*, 1-2, 1957, p. 152, fig. 19).

[383] Informaţiile provin de la Gh. Diaconu, responsabilul şantierului.

de animale domestice, şi în special de bovine, în locuinţe sau în cuprinsul săpăturii ilustrează aspecte din modul de viaţă (ocupaţii, hrană).

Deşi majoritatea monedelor descoperite în mormintele de la Schitişor datează din secolul al XVI-lea, cimitirului nu-i putem atribui o vechime mai mare decât secolul al XVII-lea, deoarece mai toate monedele sunt tocite printr-o prea mare uzură, deci nu au făcut parte din salbe păstrate. Faptul că majoritatea acestor monede sunt ungureşti, putem presupune că locuitorii de aici erau în mai strânse relaţii cu Transilvania, de unde se pare că au şi venit.

g) BISERICA DE LA HANGU[384]

Biserica de la Hangu se află pe terasa inferioară din stânga Bistriţei, la cca. 1 km sud de confluenţa acesteia cu pârâul Hangului, în cuprinsul unei mici depresiuni. Pe promontoriul cel mai înalt al terasei se află vechea biserică de lemn, construită în 1804, căreia i s-au făcut unele adaosuri în 1829. Spre nord, la o distanţă de cca. 40 de m de biserica de lemn, pe o treaptă mai joasă a terasei, se mai păstrează resturile unei biserici mai vechi, protejate de o mică construcţie nouă, denumită de localnici „aghiazmatar".

În jurul acestor monumente, de vechimi diferite, se află cimitirul satului, care îl suprapune pe cel vechi, ale cărui urme au fost descoperite cu ocazia amenajării unui drum, la est de cimitirul actual, unde au apărut pietre de morminte. Urmele vechiului cimitir sunt evidente şi spre nord, unde – în săpăturile pentru înhumările recente – sunt deranjate şi unele din aceste morminte vechi.

În sectorul cimitirului vechi, care se întinde de la est de biserica nouă – terminată în anul 1952 –, mormintele se prezentau sub forma unor uşoare boltiri ale terenului, însoţite pe alocuri de apariţia marginilor unora dintre lespezile de piatră depuse, de obicei, în preajma mormintelor.

Săpăturile din jurul celor două biserici vechi[385] de la Hangu s-au desfăşurat în două etape şi au avut drept rezultat descoperirea unui număr destul de mare de morminte[386], precum şi dezvelirea temeliilor celei mai vechi biserici de pe acest loc. În prima etapă cercetările s-au concentrat în jurul bisericii de lemn, situată pe porţiunea cea mai înaltă a terasei. Suprafaţa liberă din jurul monumentului fiind prea limitată, săpătura nu s-a putut extinde. S-au deschis doar trei secţiuni perpendiculare pe axul bisericii, orientate pe direcţia nord-sud, care porneau din imediata apropiere a temeliei. Două dintre acestea, cu dimensiunile de 18 x 1 m, au fost săpate pe latura nordică a monumentului, iar cea de-a treia, cu dimensiunile de 16,4 x 2 m, pe latura lui sudică. Prin aceste trei secţiuni se urmărea, pe de o parte, să se verifice dacă sub temeliile bisericii se găsesc urme de temelii mai vechi, iar pe de alta, să se dezvelească câteva morminte, cu scopul de a stabili raportul cronologic dintre ele şi cele două monumente.

Datele stratigrafice oferite de aceste secţiuni au scos în evidenţă existenţa a două pături, aceea a solului vegetal, groasă de 0,10-0,15 m, şi o depunere argiloasă de culoare gălbuie, pe alocuri vineţie, în care erau săpate gropile mormintelor, ambele pături fiind suprapuse peste prundişurile terasei.

---

[384] Din colectivul acestui şantier au făcut parte C. Matasă (responsabil), Emilia Zaharia şi studenta Eugenia Vodă.

[385] Cercetările au fost efectuate prin şapte şanţuri cu lungimi care variază între 10 şi 16 m, cuprinzând ambele trepte ale terasei.

[386] În total s-au dezvelit 45 de morminte, dintre care 39 pe treapta mai înaltă a terasei, iar alte şase în jurul bisericii vechi.

În urma săpăturilor din această primă etapă s-a constatat că biserica de lemn din Hangu nu a fost construită pe temelii mai vechi şi că unele dintre mormintele din jurul ei sunt mai vechi şi corespund monumentului de la „aghiazmatar”.

Cele câteva fragment ceramice din secolul al XIX-lea, descoperite în săpătură, sunt contemporane cu actuala biserică de lemn şi legate probabil de anumite ritualuri practicate la înmormântările din aceeaşi perioadă.

În a doua etapă cercetările au fost concentrate în jurul „aghiazmatarului” de pe treapta mai joasă a terasei, pe care se găsea o ridicătură de formă eliptică, cu axul mare orientat pe direcţia vest-est. Cercetările au început prin deschiderea a cinci secţiuni, dintre care patru lungi de câte 10 m, orientate pe direcţia nord-sud şi perpendiculare pe axul ridicăturii, şi a cincea, lungă de 13,40 m, trasată în lungul axului longitudinal. Prin aceste secţiuni s-au descoperit resturi din temeliile unei biserici săteşti de mici proporţii.

Secţiunile practicate aici au scos în evidenţă existenţa a patru pături de depunere. După datele stratigrafice oferite de peretele estic al secţiunii longitudinale, pătura pe care o formează solul vegetal avea o grosime variind între 0,80 şi 0,20 m. La baza acestei depuneri au fost descoperite suprafeţe pavate şi fragmente ceramice din secolul al XVIII-lea. Sub depunerile solului vegetal se afla o pătură de sol negru-brun, în grosime de 0,20-0,30 m, la baza căreia au apărut temeliile bisericii vechi. A urmat apoi o pătură de argile nisipoase cu concreţiuni calcaroase, cu grosimea de 0,25-0,35 m, în care pătrund zidurile temeliei. Suportul acestor două pături era format din argile nisipoase de culoare galbenă, care făceau trecerea spre prundişurile terasei.

Din compararea profilelor tuturor secţiunilor rezultă că, înainte de a începe construcţia monumentului, suprafaţa terasei fiind ameninţată de viituri[387], s-au făcut oarecare nivelări, care au afectat marginea vestică şi mai joasă a ei, explicându-se astfel apariţia aici a unei pături de sol de culoare neagră-brună, în timp ce spre est suprafaţa o formează bancul depunerilor locale de nisipuri şi prundişuri[388]. Temelia construcţiei, fiind degajată pe aproape toată întinderea ei, a îngăduit unele observaţii directe asupra sistemului de construcţie. Resturile acestei temelii, în porţiunile mai bine păstrate, atingeau înălţimea de 0,26 m şi lăţimea de 0,60 m. Atât săpătura, cât şi zidirea porneau din solul galben nisipos, străbăteau solul negru cu concreţiuni calcaroase şi se terminau la baza solului brun, la o adâncime de 0,24 m faţă de suprafaţa solului actual. La construcţia ei au fost utilizate lespezi de râu cu dimensiunile cuprinse între 0,10 şi 0,20 m, fără urme de prelucrare, care au fost aşezate pe şase rânduri şi legate între ele printr-un mortar de lut şi nisip, turnat în pături foarte subţiri[389].

Acest monument, construit în formă de cruce, era împărţit în trei încăperi: pronaosul, naosul şi altarul. Pe latura sudică a pronaosului s-a descoperit uşa de intrare, cu două rânduri de lespezi mari, dispus sub formă de trepte, dintre care una forma pragul. Câteva pietre plate aşezate de o parte şi alta a acestor trepte alcătuiau un mic pavaj exterior. Un şir de lespezi mari de gresie, descoperite pe traseul secţiunii I, marcau peretele despărţitor dintre pronaos şi naos. Pereţii laterali ai monumentului au avut două abside de formă semicirculară, cu raza de 1,60 m, mai bine păstrată fiind cea de pe latura nordică.

---

387 Monumentul a fost ridicat într-o perioadă lipsită de precipitaţii atmosferice abundente, surprinsă între două etape de mari viituri.

388 Pe suprafaţa acestui banc natural de prundiş s-au descoperit câteva pietre de pavaj aşezate plat. Observaţii s-au făcut pe traseul şanţului longitudinal.

389 Observaţiile au fost făcute la temelia de pe latura sudică a monumentului, care era mai bine păstrată, spre deosebire de latura nordică, unde acestea au fost împiedicate de gropile unor morminte mai vechi.

În interiorul acestei biserici, între naos şi altar, la adâncimea de 0,20 m faţă de suprafaţa actuală a solului, s-a descoperit un pavaj de pietre aşezate direct pe solul brun. În apropierea altarului pavajul era indicat doar prin câteva lespezi izolate, care zăceau la aceeaşi adâncime, învederând legătura directă pe care o aveau cu restul pavajului din care au făcut parte. Şi în pronaos s-au găsit pietre de pavaj, însă acestea zăceau la o adâncime de 0,16 m. Rezultă, deci, că pavajul pronaosului a fost construit la un nivel mai ridicat ca al naosului, detaliu întâlnit şi la construcţiile bisericilor actuale. Întregul pavaj, păstrat pe o suprafaţă de 35 m^2 prezenta o oarecare înclinare dinspre nord-est spre sud-vest, explicabilă dacă ţinem seama că în această direcţie el a fost aplicat deasupra unei năsipituri produse prin nivelarea terenului înainte de a se construi biserica. Apele de infiltraţie, producând ulterior tasarea solului, au dat naştere acestei denivelări surprinse în săpătură.

Mica construcţie denumită „aghiazmatar”, făcută cu scopul de a proteja rămăşiţele altarului, acoperea aproape toată suprafaţa acestuia, cuprinzând şi părţi din cele două abside pe care se sprijinea. Pe suprafaţa pavajului din interiorul bisericii s-au descoperit resturi de şindrilă putredă şi numeroase cuie de fier, provenind probabil de la acoperiş.

În colţul de nord-est al bisericii, deasupra lespezilor pavajului interior, ca şi sub treptele scării de la intrare, au fost descoperite câteva fragmente ceramice asemănătoare celor din stratul corespunzător din afara bisericii şi din pământul de umplutură al unor gropi de morminte. La exteriorul perimetrului bisericii, în secţiunea IV, la adâncimea de 0,20 m, s-a descoperit o monedă ungurească de argint de la Matei II (1608-1619)[390]. Un jeton german din metal galben, bine conservat, dar prezentând două perforaţii, a fost descoperit între pietrele temeliei de pe latura de sud-est a monumentului, la adâncimea de 0,45 m. Tot în apropierea „aghiazmatarului”, în stratul de cultură, s-au găsit: învelişul de fier al cuţitului unui plug de lemn (fig. 126/4), două cuie lucrate la fabrică, precum şi câteva bucăţi de tablă de fier, care provin dintr-un obiect neidentificat.

Ceramica

În sondajul efectuat în jurul celor două monumente de la Hangu s-au descoperit puţine fragmente ceramice. Atât cele care s-au găsit în interiorul bisericilor, cât şi cele din cuprinsul păturii corespunzătoare culturii în care se încadrează ambele monumente, aparţin secolelor XVIII-XIX şi chiar începutului secolului al XX-lea. Toate aceste fragmente provin din vase de factură sătească şi sunt lucrate dintr-o pastă densă, mai totdeauna aspră şi mai rar netedă, care în mod obişnuit are culoarea brun-roşcată.

Formele de vase cel mai des întâlnite sunt oalele cu marginile neîngropate, răsfrânte şi prevăzute uneori spre interior cu o şănţuire pentru capac. Aceste vase au fundurile puţin profilate (fig. 124/8, 11), iar torţile, lucrate din bandă lată, prezintă una sau două şănţuiri longitudinale (fig. 124/1). După petele de arsură de pe suprafaţa acestor vase se poate deduce că erau utilizate direct la focul de pe vatră. Puţinele fragmente lucrate din pastă mai fină aveau pereţii subţiri, iar la exterior sunt ornamentate printr-o bandă de linii strâns vălurite, încadrată de benzi de linii orizontale incizate superficial (fig. 124/3; 125/6). Uneori, acest decor este însoţit şi de linii din împunsături de formă neregulată.

---

[390] Determinarea monedelor descoperite în săpătură şi în morminte s-a făcut la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie din Bucureşti de către B. Mitrea.

Fragmentele de străchini sunt lucrate dintr-o pastă brun-gălbuie sau brun-roşcată, într-un singur caz mai fină[391]. Uneori, acestea au pereţii drepţi şi marginea îngroşată (fig. 124/13; 125/4) sau drepţi, caz în care marginile sunt neîngroşate sau chiar subţiate (fig. 125/3). Cele mai multe fragmente de străchini au interiorul acoperit cu smalţuri de culoare albă, peste care este aplicat decorul de smalţuri colorate, în formă de dungi circulare, brune sau brun-roşcate, iar alteori verzi (fig. 124/2, 12; 125/1), peste care se adaugă pastile în diverse nuanţe de galben. Străchinile au pereţii scunzi şi în cele mai multe cazuri sunt ornamentate cu smalţ aplicat cu cornul[392]. Pe străchinile de uz comun se întâlnesc adesea şi ornamentul incizat, mai ales când nu sunt utilizate smălţuirile. Un singur fragment de taler lucrat dintr-o pastă mai fină, care poate fi datat în secolul al XVIII-lea, are marginile ornamentate cu linii circulare de smalţ brun şi motive florale stilizate, de culoare galbenă şi verde, iar câmpul interior printr-un motiv grafitat, reprezentând o pasăre[393]. Pe marginile fundurilor unor talere, de obicei pe cele care au un motiv floral sau grafitat, se găsesc găuri pentru atârnat pe pereţii locuinţelor, în scop decorativ. Ceea ce se remarcă la ceramica descoperită în săpătura de la Hangu este mica varietate a formelor şi lipsa vaselor fine, lucrate din pastă albă.

Obiecte de metal

Inventarul pieselor de metal descoperite în săpătura de la Hangu este extrem de redus. Învelişul de fier al brăzdarului plugului de lemn şi cele câteva cuie întregi sau fragmentare, lucrate de meşter[394] sau de fabrică, sunt singurele obiecte metalice găsite la „aghiazmatar", la care se mai pot adăuga şi cuiele descoperite în preajma bisericii de lemn.

Cimitire

Cercetându-se cele două cimitire din preajma bisericilor s-au dezvelit 45 de morminte.

Inventarul descoperit în mormintele din preajma celor două monumente constă în monede[395], foarte puţine obiecte de podoabă, precum şi în cărămizi şi pietre gravate.

Pe lângă monede, mormintele au mai conţinut şi alte obiecte metalice: un fragment de verigă provenit de la un cercel de bronz (M. 7), o cataramă de fier (M. 24), paiete, beteală şi hurmuz (M. 27), un ac de fier fragmentar (M. 6), un nasture de cămaşă din faianţă albă (M. 32) şi două cărămizi fragmentare cu iniţiale gravate, care marchează mormintele monahale (M. 5 şi M. 39) (fig. 126/1-2).

În afară de acestea, în unele morminte s-au găsit cărbuni de lemn (M. 3, 6-9, 15-17, 34), risipiţi uneori sub oasele scheletului, dar de cele mai multe ori în preajma acestora. Alteori, în gropile mormintelor au fost descoperite lespezi de piatră tăiate în formă de cruce, cu braţele inegale (M. 39) (fig. 126/3) sau cu o inscripţie ştearsă (M. 9).

*

[391] Un singur fragment ceramic lucrat din aceeaşi pastă, mai aspră, cu decor de humă albă la interior, pare a fi mai nou.

[392] Decorul de pe fragmentele ceramice de la Hangu, caracteristice secolelor XVIII-XIX, este aplicat cu pensula. Pentru acest fel de decor, vezi B. Slătineanu, *Ceramica românească*, Bucureşti, 1938, p. 93.

[393] Aceeaşi ceramică albă a fost descoperită şi în alte aşezări săteşti, corespunzătoare în timp, de pe valea Bistriţei.

[394] Cuiele au lungimi care variază între 0,045 şi 0,068 m, iar grosimea maximă este de 0,003 m. Ele se deosebesc de cele descoperite în săpătura de la Schitişor, la care floarea are suprafaţa lucrată pe două laturi.

[395] Vezi capitolul despre monede din prezentul volum.

În concluzie, prin sondajul efectuat în jurul celor două biserici de lemn de la Hangu s-a stabilit că locuirea feudală din preajma acestora datează din secolul al XVIII-lea şi a continuat până în zilele noastre. Biserica mai veche de la „aghiazmatar" pare să fie ulterioară secolului al XVII-lea, după cum o dovedeşte moneda din mormântul de sub pavaj, care ar putea fi pusă în legătură cu aşezarea mai veche de la Grozăveşti. De altfel, aşa s-ar putea explica şi prezenţa câtorva fragmente ceramice aparţinând secolului al XVII-lea, descoperite în colţul de sud-est al bisericii de la „aghiazmatar". Către această concluzie ne duce şi mica depărtare la care se afla aşezarea de la „Grozăveşti", datată în secolul al XVII-lea[396]. Cu multă probabilitate, se poate deci presupune că prima biserică din depresiunea Hangului nu a fost aceea descoperită de noi prin sondaj, ci o alta, probabil contemporană celei de la Schitişor. Biserica de lemn de la „aghiazmatar" a durat probabil până în preajma anului 1804, dată la care s-a construit biserica de lemn de pe treapta mai înaltă a terasei. Această afirmaţie se sprijină pe observaţia că în 1804, când s-au construit temeliile bisericii de lemn, s-a procedat la o serie de deshumări, unele schelete rămânând chiar pe locul lor, sub temeliile care se construiau.

Ca sistem de construcţie, bisericuţa din secolul al XVIII-lea nu prezintă nimic nou faţă de celelalte construcţii similare din valea Bistriţei. Însuşi monumentul construit la începutul secolului al XIX-lea nu este decât o copie fidelă a celui durat cu un secol mai devreme. Este tipul construcţiei bisericii săteşti, după un plan unitar, aproape generalizat, întâlnit în această regiune începând din secolul al XVII-lea şi până în secolul al XIX-lea[397].

Monede mai vechi, descoperite în sectorul „aghiazmatarului", ca şi jetonul german, duc la concluzia că cei mai vechi locuitori ai satului ori aveau legături directe cu Transilvania, ori erau chiar emigraţi de acolo.

Apariţia monedelor turceşti în mormintele mai târzii din jurul bisericii de lemn din 1829 poate constitui un indiciu asupra începutului desfăşurării unor relaţii comerciale mai intense cu Imperiul Otoman, în special negoţul de vite, iar monedele austriece, mai târzii, pot aminti exodul bucovinenilor de după 1775.

h) IZVORUL ALB

Monumentul din Izvorul Alb se afla situat în vatra satului, pe una din terasele de pe dreapta Bistriţei, aproape de confluenţa acesteia cu pârâul Izvorul Alb.

Pe mijlocul terasei, înconjurat de un zid de piatră, se afla o ridicătură de moloz amestecat cu putregai de lemn, resturi de grinzi carbonizate şi pietre. Alături de aceasta se afla o lespede mare de piatră şi o cruce de fier, înfipte în pământ, spre a marca locul unde a fost altarul monumentului. În imediata lor apropiere se vedeau urmele unei gropi săpate recent. La cca. 15 m spre sud de locul altarului se afla tradiţionalul crin (*Larix decidua*)[398], în jurul căruia erau depozitate scânduri, grinzi, uşori şi o cruce de fier, toate provenind din construcţia azi dispărută. Aceste rămăşiţe făceau dovada distrugerii recente a monumentului.

---

[396] Datarea celor câteva fragmente ceramice aparţinând secolului XVII s-a făcut prin analogie cu materialele ceramice descoperite în sondajul de la „Grozăveşti".

[397] După unele date păstrate de tradiţia locală, care se bazează – printre altele – pe faptul că unul din prapurii vechi, provenit de la acea biserică, este ars parţial, biserica veche de la „aghiazmatar" ar fi fost distrusă prin incendiu. Datele obţinute prin săpături sunt cu totul contrarii, urme de arsură negăsindu-se nici înăuntrul, nici în afara bisericii.

[398] Specie de brad plantată în dreptul uşii bisericii, într-o poziţie astfel aleasă, încât la orele 12 umbra trunchiului să cadă în dreptul intrării.

Sondajul s-a efectuat cu scopul de a se stabili care este raportul cronologic dintre biserică şi mormintele din jurul ei şi, eventual, să se verifice dacă la temeliile ei nu s-ar putea găsi urme de construcţii mai vechi (fig. 127). În acest scop s-au săpat cinci secţiuni, dintre care două, de 10 x 1 m, în lungul axului longitudinal al ridicăturii de moloz (I-II), alte două, de 10 x 1 m, perpendiculare pe acest ax (III-IV), iar a cincea, deschisă ulterior (V), de 10 x 1 m, în continuarea primelor două[399].

Din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat că sub solul vegetal de la suprafaţă, gros de 0,05-0,15 m, urma o pătură de argile galben-nisipoase cu tonuri roşcate, de 0,80 m grosime, în care erau săpate gropile mormintelor. Pătura inferioară, pe care săpătura nu a atins-o decât în puţine locuri, era formată dintr-o argilă clisoasă, de culoare galbenă.

Străpungând resturile monumentului distrus, secţiunea V a fost singura în care s-au descoperit câteva mărturii arheologice, constând în puţine fragmente ceramice aparţinând secolului al XIX-lea, precum şi câteva bucăţi de tuci care zăceau la baza solului vegetal. Tot în această secţiune s-a putut face şi observaţia că temeliile construcţiei porneau de la baza aceluiaşi sol vegetal.

După îndepărtarea dărâmăturilor acumulate deasupra şi degajarea totală a temeliilor s-a putut face observaţia că, atât din punct de vedere arhitectural, cât şi ca material utilizat la construcţie, această biserică nu diferea întru nimic faţă de monumentele similare cunoscute până acum în valea Bistriţei (fig. 127).

Din plan şi profil reiese că acest monument de proporţii reduse a fost o construcţie împărţită în trei încăperi: pronaos, naos şi altar. Naosul era mai mare şi prevăzut cu două abside semicirculare, una pe latura nordică şi alta pe cea sudică, iar altarul ocupa o suprafaţă mult mai redusă faţă de celelalte două încăperi. Temelia, păstrată destul de bine aproape în toată lungimea ei, varia între 0,40 şi 0,50 m lăţime, fiind mai lată în dreptul absidelor şi altarului. Pietrele utilizate la această construcţie erau lespezi de râu de mărimi diferite, nefasonate, puse pe plat pe un singur rând, fără a fi legate prin mortar. Arcuirea temeliei era mult mai largă în dreptul pronaosului decât la altar. Temelia monumentului era completată în interior cu doi pereţi transversali de piatră, lucraţi în aceeaşi tehnică ca şi restul construcţiei, împărţind spaţiul respectiv în cele trei compartimente. Deasupra lor s-au găsit grinzi peste care era aşezată o pardoseală de scânduri, dispuse în lungul axului longitudinal al bisericii. Resturile acestor scânduri erau mai bine păstrate în pronaos şi naos şi aproape în totalitate distruse în altar. Deasupra acestei duşumele s-au găsit cuie de fier, provenite probabil de la acoperişul distrus, precum şi câteva fragmente dintr-o oală. Pridvorul acestei construcţii a fost pardosit cu lespzi de râu. Pavajul s-a păstrat aproape în întregime şi deasupra lui s-au descoperit câteva fragmente ceramice. În jurul monumentului nu s-a constatat nici o urmă de pavaj, în afară de lespedea aşezată în faţa pridvorului.

Inventarul arheologic rezultat din acest sondaj se rezumă la cele câteva fragmente ceramice descoperite pe pardoseala naosului şi pe pavajul pridvorului, la care se mai adaugă şi alte patru mici fragmente găsite lângă temelie, pe latura sud-estică a bisericii. Toate aceste fragmente aparţin secolelor XVIII-XIX şi provin din oale lucrate din pastă neagră, fără nici un ornament ori împodobite cu rotiţa dinţată (fig. 126/15), sau din străchini din pastă roşcată, pe care s-au aplicat trăsături de smalţ alb. Obiectele metalice sunt reprezentate

[399] Sondajul a avut loc între 10 şi 25 octombrie 1956 şi la el au participat Emilia Zaharia (responsabilă) şi Neculai Zaharia.

printr-un fragment de cleşte pentru lumânări, trei fragmente de candele şi câteva cuie, toate descoperite în săpătura din cuprinsul bisericii.

Cimitirul

Prin secţiunile efectuate în afara monumentului s-au dezvelit zece morminte, marcate cu pietre mari, paralelipipedice şi fără inscripţii. Gropile acestor morminte, săpate de la baza solului vegetal, aveau forma dreptunghiulară.

Din cele zece morminte dezvelite, numai într-unul s-a păstrat scheletul întreg (M. 1), în alte două oasele grupate aparţineau unor reînhumări (M. 2, 4), unul a fost total distrus, păstrându-se din oase doar câteva mici fragmente (M. 10), iar restul de şase au conţinut schelete păstrate parţial (M. 6-8) sau numai craniul (M. 9).

Adâncimile la care au fost săpate gropile mormintelor au variat între 0,68 m (M. 5) şi 0,80 m (M. 10), pătura de argilă clisoasă nepermiţând săpături mai adânci. Cele mai multe schelete aveau oasele aproape total distruse, fărâmiţându-se la cea mai mică atingere, datorită apei abundente din pânza freatică a terasei, care a apărut între 0,85-0,90 m. Atât gropile, cât şi scheletele întregi sau fragmentare, descoperite în mormintele de înhumaţie, erau orientate pe direcţia vest-est. Singurul schelet întreg (M. 1) avea mâinile aşezate pe piept, de unde se poate deduce că şi scheletele celorlalte morminte, iniţial, trebuie să fi fost în aceeaşi poziţie. Din cele zece morminte numai trei au conţinut obiecte de inventar. Astfel, într-un mormânt s-a descoperit un nasture de cămaşă din sticlă neagră şi o monedă românească de aramă, din emisiunea anului 1867, găsită în mâna dreaptă (M. 3), într-altul o cărămidă pe care era săpat numele *Melania monahia* (M. 6), iar în al treilea o monedă de aramă din 1880 (M. 8). În două morminte s-au găsit şi cărbuni de lemn, pe oasele bazinului (M. 1) sau printre oasele strânse în grămadă ale unei reînhumări (M. 2).

*

În concluzie, din datele obţinute prin sondaj reiese că biserica de la Izvorul Alb a fost ridicată la sfârşitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea şi a durat până la începutul secolului al XX-lea, când a fost părăsită. Ea nu a fost ridicată pe temelii mai vechi, ci construită din nou, pe acest loc ales de locuitorii satului. A fost un monument de mici proporţii, asemănător – în ceea ce priveşte sistemul de construcţie şi stilul – cu toate celelalte monumente similare din împrejurimi (fig. 154/2).

Cimitirul nu s-a extins prea mult, mormintele fiind concentrate cât mai aproape de temeliile bisericii şi mult mai departe de zidurile împrejmuitoare. Acest fapt scoate încă o dată în evidenţă data recentă la care a luat fiinţă satul, iar mai târziu şi acest mic monument, în jurul căruia puţinii locuitori, probabil emigraţi, trăiau în condiţiile modeste ale unei locuiri care era abia la începutul dezvoltării ei. Lipsa totală a obiectelor de podoabă din cele zece morminte dezvelite confirmă acest punct de vedere.

i) CÂRNU

Satul Câmu este aşezat între Bicaz şi satul Secu, de o parte şi alta a şoselei care duce de la Bicaz la Buhalniţa. Pe una din înălţimile din stânga şoselei ce duce spre Bicaz, la marginea pădurii, la vreo 200 de m depărtare de şoseaua naţională, se află o bisericuţă din lemn cu planul trilobat, cu abside poligonale. Biserica are 12 m lungime, 6,5 m între pereţii laterali şi 9 m între laturile externe ale absidelor. Interiorul este împărţit în pronaos, naos şi altar.

Biserica a fost ridicată pe o fundaţie de pietre cioplite, de diverse dimensiuni, legate cu lut galben. Din cauza înclinării terenului spre nord, a fost necesar ca temelia să fie

înălțată și ea se ridică cu 0,60 m deasupra solului actual. La sud temelia se oprește la nivelul solului. În interior suprafața orizontală a fost realizată așternându-se pământ galben amestecat cu prundiș, iar deasupra a fost așezat un strat de nisip.

Săpăturile efectuate în anii 1955-1958 au constat în trei sondaje, având drept scop completarea datelor din documente. S-au trasat mai întâi două secțiuni, la distanță de 6 m între ele, în curtea bisericii. Secțiunea I s-a făcut perpendicular pe intrarea în biserică, având lungimea de 20 de m și fiind orientată pe direcția nord-sud. Această secțiune a scos la iveală, la adâncimea de 15-20 cm, câteva fragmente ceramice din secolul al XIX-la și o monedă austriacă din anul 1851, lipită pe o cruce de ceară provenind de la un mormânt. La adâncimea de 0,70 m au fost găsite șapte morminte în coșciuge de lemn de stejar sau brad, datate în secolul al XIX-lea. Două morminte, însă, aflate oarecum sub lespezile de piatră de la intrare, par să fie anterioare anului 1793.

Secțiunea II, paralelă cu prima, are dimensiunile de 13,60 x 1 m. În aceasta au fost găsite trei morminte, o monedă austriacă de la 1801 și același material ceramic ca și în prima secțiune. Ambele secțiuni n-au putut fi adâncite mai mult de 0,60 m din cauza izvoarelor care inundau săpăturile. Din acest motiv nici un schelet din cele găsite nu a putut fi scos.

La capătul de nord al secțiunii II s-a deschis o suprafață în care s-a cercetat teme'ia absidei de sud a bisericuței. În pridvorul bisericii s-a săpat secțiunea III, perpendiculară pe secțiunea I și paralelă cu peretele de sud, cu dimensiunile de 4,60 x 1,20 m. Pridvorul, acoperit cu șindrilă ca și restul bisericii, este susținut de stâlpi de brad, legați prin îmbucare și întăriți cu cuie mari de lemn și fier, de talpă de stejar, care este așezată pe temelia bisericii și întărită cu pietre mari, așezate dedesubt și pe margini.

În interiorul bisericii s-a trasat secțiunea IV, paralelă cu peretele său vestic, cu dimensiunile de 7 x 1 m. Perpendicular pe secțiunea IV s-a trasat, în dreptul absidelor, secțiunea V, cu dimensiunile de 4 x 1 m, unde s-a găsit o așchie de silex de culoare galbenă, antrenată aici probabil de pământul de umplutură, precum și două monede de argint turcești din secolul al XVIII-lea.

Ceramica găsită în săpăturile de la Cârnu este lucrată la roată din pastă fină amestecată cu mică. Majoritatea fragmentelor ceramice sunt de culoare gălbuie sau cenușie-negricioasă. Din numărul redus al fragmentelor ceramice s-au putut, totuși, desprinde următoarele forme: vase în formă de oală, cu buza dreaptă sau profilată, străchini cu gura larg deschisă și cu un mic decor pictat în interior cu humă brună, căni cu buza înaltă, ceșcuțe cu buza răsfrântă mult în afară și cu marginea tăiată în interior și la exterior. Ceramica datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea și se aseamănă cu aceea găsită în stratul superior de la Schitișor și „Palatul Cnejilor".

Bisericuța din Cârnu datează – așa cum am mai menționat – din anul 1793, fiind mai nouă decât bisericuța veche, distrusă, din Hangu și probabil contemporană cu cea de lemn, de asemenea distrusă, de la Izvorul Alb. Ea a fost construită rudimentar, după sistemul local.

În jurul bisericii s-a găsit cimitirul cu morminte din secolul al XIX-lea. Cele două morminte găsite sub pridvorul bisericii sunt probabil anterioare anului 1793. Astfel, s-a dovedit că biserica este contemporană cu cimitirul și că ea n-a fost ridicată pe urmele altei construcții.

Ca o completare a cercetării în legătură cu terenul din jurul bisericii, s-a mai deschis o secțiune de 5 x 1 m pe terasa superioară de deasupra bisericii noi din Cârnu, nedescoperindu-se cu acest prilej nici un rest arheologic.

j) BUHALNIŢA

Aşezată la cca. 500 de m spre est de şoseaua Broşteni-Bicaz, în adâncul văii pârâului Buhalniţa, biserica din satul Buhalniţa ocupă o poziţie oarecum ascunsă la poalele împădurite ale colinei Bräditel. De jur-împrejur era înconjurată cu un zid, construit din piatră legată cu mortar, care delimitează o incintă perfect rectangulară, cu laturile de 68 x 64 m[400] (fig. 150-152).

În trecut, în comparaţie cu alte monumente istorice, biserica din Buhalniţa s-a impus mai puţin atenţiei cercetătorilor. Unele consideraţii asupra arhitecturii bisericii de la Buhalniţa sunt consemnate în cunoscuta lucrare a lui Gh. Balş, consacrată bisericilor moldoveneşti din secolele XVII-XVIII[401]. De asemenea, o deosebită importanţă prezintă un scurt studiu monografic privind trecutul acestei biserici, publicat de Gh. Ungureanu în revista *Arhiva*[402]. În lumina ipotezelor emise de Gh. Ungureanu, la Buhalniţa ar fi vorba de o succesiune de aşezări mânăstireşti, din care cea mai veche ar data cel puţin din prima jumătate a secolului al XV-lea[403].

Localizarea la Buhalniţa a două aşezări monahale, Mânăstirea Hangului, din secolul al XV-lea, şi Mânăstirea Hangului, ctitoria lui Miron Barnovschi, făcută numai pe baza documentelor istorice scrise, nu constituia totuşi o problemă pe deplin elucidată. Dat fiind specificul deosebit pe care îl prezintă o asemenea chestiune, în vederea unei juste rezolvări, era necesar ca documentele istorice să fie confruntate cu datele arheologice. Aşadar, se impunea efectuarea unor săpături arheologice în sectorul bisericii din Buhalniţa, menite să verifice în ce măsură ipoteza localizării aici a celor două aşezări mânăstireşti corespunde realităţii. Acest fapt a fost prilejuit de săpăturile de salvare din zona lacului de acumulare al hidrocentralei de la Bicaz.

Primele săpături arheologice au început în toamna anului 1954 şi au continuat apoi în anii următori, până în 1958 inclusiv, însumând o suprafaţă totală de cca. 1500 m^2. Timpul nu a îngăduit desfăşurarea unor cercetări prea ample, menite să ducă la epuizarea integrală a obiectivelor noastre. De aceea ne-am propus numai cercetarea şi rezolvarea problemei esenţiale pe care o ridica acest monument istoric: în ce măsură poate fi vorba de localizarea aici, la Buhalniţa, a celor două aşezări mânăstireşti. În acest sens, planul de săpături a fost axat pe două obiective: I. – incinta bisericii şi II. – sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei bisericii[404].

I. Incinta bisericii

a) Stratigrafia

Punctul de plecare al cercetărilor din incinta bisericii l-au constituit cele două elemente esenţiale existente: biserica propriu-zisă şi zidul de incintă. Se impunea deci, în primul rând, clarificarea raportului stratigrafic dintre biserică şi zidul de incintă, urmând apoi să se treacă la degajarea şi cercetarea celorlalte resturi arheologice. Pentru atingerea scopului propus, perpendicular pe pereţii bisericii, s-au trasat două şanţuri în cruce, late de câte 1,50 m (fig. 128).

---

[400] Biserica din Buhalniţa a fost mutată în 1959 pe teritoriul noului sat din Buhalniţa.
[401] Gh. Balş, *Bisericile moldoveneşti din sec. XVII-XVIII*, Bucureşti, 1933, p. 105 şi urm.
[402] Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangului sau Buhalniţa*, 1931, *passim*.
[403] *Ibidem*, p. 8-11.
[404] Cercetările de la Buhalniţa au fost executate de către un colectiv format din Adrian C. Florescu (responsabil), Marilena Florescu, Maria Luiza Teodoriu, Ion Ioniţă şi Constantin Florea.

La baza solului vegetal, gros de 0,10-0,18 m, s-au semnalat în mod sporadic câteva complexe formate din pietre sfărâmate şi prundiş, legate cu nisip, alcătuind probabil resturile unui pavaj. Deasupra acestuia s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum şi altele dintr-o vreme mai recentă. Urmele acestui pavaj au fost constatate numai în porţiunea corespunzătoare jumătăţii de sud-vest a şanţului Ia, în direcţia actualei intrări în curtea bisericii.

Pavajul modern zace peste un sol de culoare neagră, gros de 0,20-0,35 m. La partea sa inferioară s-au găsit fragmente ceramice din secolele XVII-XVIII. La baza acestui sol s-au identificat urmele unui al doilea pavaj, construit din prundiş şi piatră sfărâmată. În ceea ce priveşte solul negru, care separă cele două pavaje, nu s-a putut face în cuprinsul său vreo delimitare stratigrafică pe nivele, depunerea respectivă fiind destul de îngustă, iar fragmentele ceramice din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea au fost găsite de cele mai multe ori împreună.

Spre deosebire de pavajul modern, semnalat numai în regiunea intrării în incinta bisericii, urmele pavajului inferior au fost identificate în diversele porţiuni cercetate, atât în sectorul celor două şanţuri (I şi II), perpendiculare pe laturile bisericii, săpate inegal, cât şi în porţiunile corespunzătoare complexelor de construcţie I şi II, asupra cărora ne vom opri mai jos. La nivelul pavajului inferior s-au găsit fragmente de ceramică uzuală, de teracotă din secolul al XVII-lea, precum şi două monede „suedeze" din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Pavajul inferior a fost aşternut peste un sol brun-roşcat de pădure, gros de 0,10-0,15 m, sub care urmează un sol galben, fără concreţiuni calcaroase, amândouă sterile în material arheologic. În sfârşit, acest din urmă sol este aşezat pe un strat de argilă amestecată cu grohotişuri.

De la nivelul corespunzător părţii superioare a solului brun-roşcat (pavajul inferior – secolul al XVII-lea) s-a săpat şanţul necesar temeliei bisericii, al cărui fond străpunge partea superioară a solului cu argile şi grohotişuri. Adâncimea acestui şanţ, socotită de la nivelul părţii superioare a stratului brun-roşcat, variază între 0,90 şi 1,20 m. Temelia bisericii este construită din piatră de râu şi gresie locală, legată cu mortar de var fierbinte. De asemenea, de la acelaşi nivel (partea superioară a solului brun-roşcat) s-a început construirea zidului de incintă.

Zidul de incintă, înalt de 2,75-3 m şi lat de 0,90-1,10 m, nu are nici turnuri şi nici crenele, având aspectul unui gard masiv de împrejmuire. Din punct de vedere al tehnicii de construcţie, el prezintă două maniere întrucâtva deosebite. Astfel, de la bază până la cca. 1,50-1,80 m înălţime zidul de incintă este mai gros (1-1,10 m), fiind construit din pietre de râu de dimensiuni mari, legate între ele cu mortar de var fierbinte, iar de la 1,50-1,80 m până la 2,75 m înălţime zidul se îngustează (0,90 m), fiind construit tot din pietre de râu, dar de dimensiuni mai mici, legate între ele cu mortar de var şi nisip.

În concluzie, între perioada de construcţie a bisericii şi cea a zidului înconjurător, cel puţin în partea inferioară a acestuia din urmă, există un raport de contemporaneitate.

b) Complexe de construcţie

În colţul de nord al incintei, lipită de laturile de nord-nord-vest şi est-nord-est ale acesteia, au fost descoperite resturile unui complex de construcţie din piatră legată cu mortar de var fierbinte. Aceste urme s-au semnalat imediat sub solul vegetal, care aici atinge grosimea de 0,10-0,15 m. Apreciind după planul temeliilor, complexul de formă rectangulară, cu lungimea de 21,75 m şi lăţimea de 5,40 m, era împărţit în cinci încăperi de dimensiuni diferite.

Peretele de nord-nord-vest al construcţiei, corespunzător probabil faţadei acesteia, era încastrat la unul dintre capete în latura de est-nord-est a zidului de incintă. De asemenea, şi pereţii transversali, care despărţeau între ei cele cinci încăperi, erau încastraţi la unul dintre capete în latura de nord-nord-vest a zidului de incintă.

Primele două încăperi ale construcţiei erau prevăzute cu un demisol, adânc de 1 m, socotit de la nivelul pavajului inferior, de unde a fost săpată groapa respectivă iniţial, căptuşit cu o zidărie suplimentară din piatră cu mortar de var fierbinte, groasă de 0,50 m. Cu prilejul săpăturilor s-a constatat că demisolul de sub cele două încăperi era umplut cu pietre de dimensiuni mari, amestecate cu pământ. În pământul de umplutură s-au găsit fragmente ceramice, dintre care unele mai vechi, datând din secolele XVII-XVIII, iar altele mai noi, din secolul al XIX-lea.

În faţa acestui complex de construcţie, în imediata vecinătate a peretelui de sud-sud-est, au fost identificate resturi din pavajul inferior, care zăceau la adâncimea de 0,30-0,45 m de la suprafaţa actuală a solului. La nivelul pavajului, ca şi în stratul negru, gros de 0,25-0,30 m, cu resturi arheologice, deasupra acestuia, s-au semnalat fragmente ceramice din secolele XVII-XVIII. Ca şi în cazul şanţurilor I şi II, nici de data aceasta nu s-a putut face o separare stratigrafică pe nivele a materialului ceramic descoperit în faţa complexului I.

Nu putem preciza cu toată certitudinea ce reprezintă acest complex de construcţie. Ar putea fi resturile unor foste chilii ale mânăstirii. Tradiţia păstrează ştirea că în colţul de nord al incintei, adică în porţiunea corespunzătoare încăperii 5 a complexului, era vechea clopotniţă a bisericii, care a fost înlocuită la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea cu cea actuală, din sectorul central al laturii de sud-sud-vest a incintei. În această ipoteză s-ar putea ca acest complex să reprezinte resturile unui corp de construcţii unitar, în componenţa căruia intrau chiliile şi clopotniţa.

Asupra datării perioadei de construire a complexului există suficiente elemente care să ne permită a face precizări. Astfel, şanţul pentru construirea temeliilor s-a săpat de la nivelul pavajului inferior din secolul al XVII-lea. Tehnica de construcţie – piatră cu mortar de var fierbinte – este similară aceleia a bisericii şi a părţii inferioare a zidului de incintă. Faptul că peretele longitudinal şi pereţii transversali sunt încastraţi, la unul dintre capete, în laturile corespunzătoare ale zidului de incintă, este un argument în favoarea ipotezei că acest complex a fost construit concomitent cu zidul. Prin urmare, elementele enunţate aici pledează pentru datarea perioadei de construcţie a complexului I în aceeaşi vreme cu biserica şi zidul de incintă. Prezenţa în umplutura demisolului a fragmentelor ceramice moderne, din secolul al XIX-lea, este o dovadă că demolarea construcţiei respective a avut loc în această vreme. Nu ar fi exclus ca dărâmarea complexului I să se fi făcut la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, când s-au petrecut, după câte se pare, modificări radicale la biserica din Buhalniţa.

În colţul de vest al incintei s-au semnalat resturile unui al doilea complex de construcţie, ai cărui pereţi longitudinali erau paraleli cu latura de sud-sud-vest a zidului. Spre deosebire de complexul precedent, complexul II nu este lipit de laturile zidului de incintă, ci la o oarecare distanţă de acesta din urmă. Construcţia la care ne referim este de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile exterioare de 23 x 6 m. Temeliile sunt construite din piatră legată cu mortar de var fierbinte şi au grosimea de 0,80-0,90 m, iar adâncimea de 1 m.

Spre deosebire de complexul I, la complexul II nu avem nici un element care să ne indice o eventuală compartimentare a acestuia. În schimb, aici au fost identificate, dispuse pe un singur şir longitudinal, şase „blocuri" din piatră cu mortar de var fierbinte, de formă

aproximativ rectangulară şi de mărime aproape egală, laturile lor variind între 1 x 0,75 şi 1,25 x 1 m. Având în vedere dispoziţia lor în cadrul complexului respectiv, s-ar putea ca ele să reprezinte baza unor eventuali stâlpi de susţinere de la bolţile inferioare.

În faţa complexului II, respectiv în imediata vecinătate a peretelui de vest-sud-vest, la adâncimea de 0,35-0,50 m de la suprafaţa actuală a solului, s-au identificat resturi din pavajul inferior (secolul XVII), din prundiş şi nisip, aşternut peste solul brun-roşcat steril. Deasupra acestui pavaj, îndeosebi în sectorul corespunzător părţii centrale a complexului, s-au găsit numeroase fragmente de cahle şi vase din secolul al XVII-lea şi două monede „suedeze" din acelaşi secol.

Şanţul destinat construirii temeliilor complexului II a fost săpat, de asemenea, de la nivelul părţii superioare a solului brun-roşcat, peste care zac resturile pavajului din secolul al XVII-lea. Identitatea tehnicii de construcţie a acestui complex (II) – piatră cu mortar de var fierbinte – sunt indicii care pledează pentru datarea perioadei lui de construire aproximativ în aceeaşi vreme cu cea a complexului I.

Este destul de probabil ca demolarea complexului II să fi avut loc aproximativ în aceeaşi vreme cu aceea a construcţiei precedente din colţul de nord al incintei. Astfel, cu ocazia degajării acestui complex (II) s-a constatat că umplutura care acoperea resturile sale, alcătuită din argilă amestecată cu prundiş şi nisip, conţinea numeroase fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De asemenea, cu acest prilej s-au identificat şi urmele ruinelor unei construcţii moderne, care a deranjat parţial resturile complexului II. Această construcţie, care – după toate probabilităţile – era de dimensiuni mult mai reduse decât complexul II, a fost demolată în anii premergători primului război mondial.

În spatele bisericii, ca şi în imediata vecinătate de est şi vest a acesteia, cu ocazia săpării şanţurilor Ib şi IIa-IIb, au fost descoperite 18 morminte de înhumaţie, dintre care s-au degajat 17. Elementele de inventar găsite asupra scheletelor sunt foarte restrânse ca număr şi au fost semnalate numai la unele dintre ele.

În timpul cercetărilor noastre s-au semnalat, îndeosebi în spatele bisericii, resturi ale pavajului inferior, deranjate de gropile acestor morminte. Acest fapt ne dovedeşte că pavajul inferior, datat în secolul al XVII-lea, a afectat şi zona din spatele bisericii.

II. Sectorul din vecinătatea de nord-est a incintei

A. Complexe de piatră

În imediata apropiere a laturii de nord-est a zidului de incintă s-au identificat patru complexe de piatră, separate între ele prin spaţii goale, afectând o suprafaţă de cca. 600 de m². Timpul nu a îngăduit degajarea integrală a acestor complexe şi de aceea, printr-o serie de secţiuni paralele şi de dimensiuni diferite, s-a căutat doar reconstituirea formei lor (fig. 129). Ele constau din pietre de gresie şi de râu, ale căror dimensiuni variază.

În cadrul fiecărui complex pietrele erau dispuse, în grosime, pe două-trei rânduri, formând astfel un strat compact. Unele dintre ele erau gata prelucrate, altele în curs de prelucrare şi, în sfârşit, cea mai mare parte se aflau în stare brută. Structura rocii şi dimensiunile pietrelor aparţinând celor patru complexe sunt identice cu acelea folosite la construirea zidului de incintă a bisericii şi a complexelor I şi II. Se naşte întrebarea când şi cu ce scop s-a făcut depozitarea acestor pietre tocmai aici, în preajma incintei bisericii?

Pietrele erau aşezate pe solul brun-roşcat de pădure, adică pe acelaşi sol peste care, în interiorul incintei, s-a aşternut pavajul inferior, databil în secolul al XVII-lea şi de la nivelul căruia s-au săpat şanţurile necesare construirii fundaţiilor bisericii şi a complexelor I

şi II. Printre pietre şi la nivelul lor s-au găsit fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, de factură autohtonă (moldovenească) sau otomană (de Kutahia) (fig. 133/1, 4). De asemenea, de la nivelul acestor pietre provin şi două monede de argint poloneze, de la Sigismund III (1587-1632); pe una dintre ele se poate descifra clar anul emisiunii – 1620. Toate aceste observaţii sunt un indiciu că depozitarea pietrelor aici s-a făcut probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, aşa cum o dovedesc cele două monede. Pe de altă parte, în spaţiile care separă cele patru complexe, şi mai ales în acela central, s-au semnalat numeroase aşchii de piatră, provenind probabil de la cioplire, precum şi bucăţi de var şi mortar. Aceste din urmă fapte ne dovedesc că pe locul respectiv s-au petrecut anumite operaţii ca: cioplirea pietrelor şi sortarea lor, pregătirea varului etc. Este foarte probabil ca acest punct să fi constituit locul de pregătire al materialelor necesare construcţiilor.

B. Cuptorul de ars cărămida

În imediata apropiere de nord-est a complexelor de pietre a fost identificat un cuptor de ars cărămidă. El consta în două gropi de dimensiuni diferite, de formă rectangulară, cu colţurile rotunjite, săpate una în prelungirea celeilalte, orientate pe direcţia nord-sud şi despărţite între ele printr-un perete gros de 1,50 m. Una dintre aceste gropi constituia camera de ardere a cărămizilor, iar cealaltă camera de foc. Comunicarea între cele două camere se făcea prin două tunele, ovoidale în secţiune, având diametrul de 0,50 x 0,80 m (fig. 131).

Adâncirea ambelor gropi, de la suprafaţa actuală a solului, este de 2,10 m. Camera de foc, transversală în secţiune, este rectangulară şi are suprafaţa bazei de 2,50 x 3 m; camera de ardere are secţiunea transversală trapezoidală, cu fundul de 3,25 x 2,90 m şi gura de 3,25 x 2,60 m. Pe fundu' camerei de ardere pornesc din dreptul celor două tunele de comunicare spre peretele opus două şanţuri paralele, de secţiune trapezoidală, adânci de 0,30 m şi late de 0,60 x 0,30 m. Atât pereţii, cât şi fundul acestei camere sunt arşi pe o grosime de 0,30-0,35 m. De altfel, în cele două şanţuri s-a găsit multă cenuşă şi bucăţi de cărbune de lemn de brad şi stejar.

Groapa destinată camerei de ardere avea ca umplutură, la partea superioară, un strat gros de 0,90-1,30 m, format din aluviuni de pietriş şi argilă, amestecate cu cărămizi întregi şi sparte, deranjate din poziţia iniţială. La partea inferioară a acestei gropi s-au semnalat *in situ* patru rânduri de cărămizi (fig. 131), fapt care a permis reconstituirea întregului cuptor.

Astfel, în plan, cărămizile au fost aşezate în eşichier, cu excepţia celor două rânduri din apropierea laturilor longitudinale unde erau dispuse oblic. În profil, ele erau clădite pe două planuri, perpendiculare unul pe celălalt, lăsându-se între ele un spaţiu de 0,01-0,05 m. La partea inferioară a camerei de ardere dispoziţia cărămizilor era în aşa fel făcută încât deasupra fiecăruia dintre cele două şanţuri stratul de cărămizi forma câte o boltă ogivală, înaltă de cca. 0,50-0,60 m. Rolul şanţurilor, ca şi al bolţilor, era probabil acela de a crea un spaţiu menit să asigure întreţinerea focului în bune condiţiuni, precum şi repartizarea unei temperaturi uniforme în întreg cuprinsul camerei de ardere.

Ţinând seama de observaţiile făcute asupra cuptoarelor primitive care s-au păstrat până astăzi, este foarte probabil ca după încheierea bolţilor ogivale de deasupra celor două şanţuri, cărămizile să fi fost clădite după acelaşi sistem, pe două planuri perpendiculare unul pe celălalt, până la partea superioară. Ultimul rând de cărămizi se aşeza probabil pe lat, presărându-se deasupra acestuia un strat de ţărână, gros de 0,05-0,10 cm, pentru a micşora astfel tirajul cuptorului spre a împiedica o ardere neuniformă. Raportând spaţiul camerei de ardere la volumul unei singure cărămizi, ţinând seama de golurile lăsate între ele, reiese că întreaga

capacitate a cuptorului era de cca. 10000 de cărămizi. Ele au dimensiunea de 0,25 x 12,5 x 0,05 cm și sunt confecționate dintr-o argilă de calitate inferioară, găsită la fața locului, cu pasta prost frământată și cu multe impurități; în pasta unor cărămizi s-au găsit chiar pietricele.

Cărămizile găsite în camera de ardere sunt identice ca dimensiuni, pastă și grad de calcinare cu acelea întrebuințate la construirea boltei bisericii. Bucăți de cărămidă, având caractere similare, s-au semnalat printre și la nivelul celor patru complexe de pietre, asociate cu ceramică din secolul al XVII-lea, precum și cu monedele poloneze menționate mai sus. Toate aceste date sugerează ipoteza încadrării cuptorului în secolul al XVII-lea, adică în vremea construirii bisericii. El a folosit probabil pentru arderea cărămizilor necesare construirii bolții bisericii.

Descoperirea cuptorului de ars cărămidă de la Buhalnița constituie o contribuție la cunoașterea meseriilor din Moldova în secolul al XVII-lea. De asemenea, din punct de vedere etnografic, acest cuptor este cu atât mai important, cu cât el aparține unui tip care nu se mai întâlnește astăzi în provincia dintre Carpați și Prut. Din informațiile de care dispunem în prezent, cuptoarele primitive de ars cărămidă cunoscute actualmente pe teritoriul Moldovei sunt construite la suprafața solului și nu săpate în pământ, după tipul aceluia semnalat la Buhalnița.

Aproximativ în partea centrală a regiunii afectate de cele patru complexe de pietre s-au identificat și trei gropi. Toate au formă circulară, cu diametrul între 0,75-1,30 m și profilul de formă alveolară. Gropile au fost săpate de la nivelul solului brun-roșcat de pădure; adâncimea lor variază între 0,60-0,75 m de la suprafața actuală a solului. În pământul lor de umplutură s-au găsit cenușă, cărbuni, amestecate cu fragmente ceramice, majoritatea atipice, în afară de un fragment de strachină descoperit în groapa nr. 1, reprezentând marginea răsfrântă a unei strachini acoperite cu smalț verde în interior și decorate cu o linie în zig-zag (fig. 132/2). Tot aici s-a găsit o monedă austriacă de argint, emisă în anul 1566.

C. Cuptorul (?) de ars oale

În imediata vecinătate de nord-est a zidului de incintă s-au semnalat resturile probabile ale unui cuptor de ars oale. Datorită unor nivelări ulterioare de teren, acest cuptor a fost distrus în cea mai mare parte, încât nu-l putem reconstitui cu exactitate. Astfel, cu ocazia săpării șanțului VI, s-a constatat, în capătul de sud al acestuia, sub solul cu humus, o lentilă ovoidală alungită. Lentila acoperea o groapă cu pereții în pantă, de formă trapezoidală, al cărei fund, situat la adâncimea de 1,20 m de la suprafața actuală a solului, era căptușit cu cărămizi. La rândul ei, lentila se compune din mai multe straturi. La partea superioară se află un strat de pământ negru măzăros, amestecat cu bucăți mici de cărbune, fragmente de chirpici ars și cioburi. Sub aceasta urmează un sol negru clisos, amestecat cu foarte multe bucăți de arsură. În sfârșit, baza lentilei o constituie un pământ galben clisos, în a cărui parte inferioară se afla o dungă de arsură, groasă de 10 cm. În acest din urmă strat s-au găsit numeroase fragmente ceramice din secolul al XVII-lea, de dimensiuni mari, precum și bucăți mari de pământ ars.

Toate elementele semnalate cu ocazia cercetărilor ne determină să presupunem că ele ar constitui resturile unui cuptor, aparținând probabil secolului al XVII-lea.

Ceramica

a) Ceramica din secolul al XVII-lea

Ca şi în alte aşezări din această vreme, ceramica din secolul al XVII-lea se împarte în trei categorii: ceramica de uz comun, de lux şi decorativă (fig. 132; 133/2-5; 134/2, 5; 135; 136/2, 4, 6; 137; 138/2, 15, 17, 20-21, 23; 139/3, 11, 16-18, 20; 141-146).

Ceramica de uz comun se subîmparte în două grupe: ceramica arsă până la roşu, care este foarte numeroasă, şi ceramica din pastă albă, adesea prevăzută la interior cu smalţ verde, reprezentată numai prin câteva fragmente. În ceea ce priveşte ceramica roşie de uz comun, în marea ei majoritate a fost lucrată la faţa locului. Resturile cuptorului de ars oale sunt o dovadă în acest sens. Fragmente ceramice, identice cu acelea găsite în cuptor şi în preajma lui, s-au semnalat în cantitate apreciabilă în toate complexele aparţinând secolului al XVII-lea, pavajul inferior, complexele construcţiei I şi II etc. De asemenea, n-ar fi exclus ca la Buhalniţa să fi fost aduse şi vase provenind din centrele din apropiere, având în vedere că la „Grozăveşti" şi „Palatul Cnejilor" s-au găsit resturi de cuptoare de ars oale datând din secolele XVI-XVII[405].

Ceramica provenind din cuptorul semnalat în afara zidului de incintă se caracterizează printr-o pastă insuficient frământată, având în componenţa sa nisip cu granule mari, fiind zgrunţuroasă şi uneori chiar aspră. Restul fragmentelor conţin în pastă nisip cu granule foarte fine şi uneori chiar fluturaşi de mică. Pasta este foarte bine frământată, suprafaţa netedă şi uneori lucioasă. Unele din aceste fragmente sunt roşii la suprafaţă şi negre în interior, ele provenind de la vase care au fost arse întâi reducător şi apoi oxidant.

Cea mai frecventă formă este oala de dimensiuni mici şi mijlocii, cu variante foarte înrudite între ele. Astfel, cel mai răspândit este tipul cu pereţii subţiri, gura largă, buza îngroşată şi margine foarte uşor răsfrântă, umeri arcuiţi şi fundul îngust. Toarta, din bandă lată cu marginile îngroşate şi uşor ridicate, este trasă din buza vasului, sprijinându-se imediat sub umăr (fig. 132/1)[406]. Unele oale se caracterizează, însă, prin buza arcuită în afară, umerii bombaţi, fundul bine reliefat sau prevăzut cu ramă. Toarta în bandă porneşte de sub buză şi se sprijină pe umăr (fig. 137/3)[407]. Alte fragmente provin din vase cu marginea răsfrântă, uşor alveolată în interior, buza îngroşată, corpul bombat şi fundul îngust (fig. 137/11). Unele fragmente au buza răsfrântă, având în interior linia de demarcare dintre buză şi corpul vasului bine reliefată (fig. 137/9). Mai rar unele fragmente de oale au marginea lăţită şi îngroşată la exterior sau dreaptă[408].

Cu toate aceste deosebiri, care pot constitui în cadrul aceluiaşi tip diferite variante, forma vaselor păstrează o linie comună: gura largă, marginea răsfrântă, corpul bombat,

---

[405] Vezi N. Constantinescu în *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 69; Gh. Diaconu, în *loc. cit.*, p. 78.

[406] Fragmente aparţinând acestui tip de vas s-au găsit în cuptorul (?) de ars oale, precum şi în şanţurile III şi IIIa, în afara incintei, la adâncimea de 0,25 m. De asemenea, fragmente provenind de la forme identice au fost semnalate în incinta mânăstirii, la nivelurile resturilor pavajului inferior din preajma complexului de construcţie II.

[407] Fragmente provenind de la astfel de forme au fost găsite, îndeosebi, în regiunea cuptorului (?) de olărie, precum şi în apropierea complexului de construcţie II, de la nivelul pavajului inferior.

[408] Aceste fragmente au fost găsite în afara zidului de incintă, în şanţurile I, IVa şi V, la nivelul complexului de pietre şi în groapa 1. Cioburi similare s-au semnalat în incintă, la nivelul pavajului inferior, în regiunea complexului I şi II.

fundul îngust și toarta din bandă lată. Această formă de vas identificată la Buhalnița este bine documentată și în alte așezări din Moldova, aparținând secolului al XVII-lea[409].

O altă formă, din care deosebim doar un singur tip, este cana de dimensiuni mijlocii, cu gura strâmtă, marginea dreaptă, corpul bombat și fundul îngust, prevăzută cu o toartă din bandă lată, trasă din buza vasului, care se sprijină pe corp sub maximum de arcuire (fig. 137/2, 4)[410].

În afară de aceste forme, destul de frecvente, mai puțin reprezentate sunt castronul, strachina și paharul.

Castroanele sunt de două tipuri. Unul dintre acestea se caracterizează prin corpul tronconic, umărul ușor rotunjit, gura larg deschisă, marginea buzei oblică, îngustă și ușor răsfrântă în afară, fundul drept (fig. 137/2)[411]. O variantă a acestui tip are corpul tronconic, umerii rotunjiți, marginea puțin răsfrântă și alveolată pe fața interioară. Al doilea tip de castron are profilul în unghi, marginea înaltă și dreaptă, buza îngroșată la exterior și fundul probabil drept (fig. 139/3)[412].

Strachina este de dimensiuni mici, cu marginea răsfrântă aproape orizontal, cu buza îngroșată, pereții arcuiți, fundul drept cu ramă. O formă asemănătoare s-a semnalat și la Curta Domnească din Iași, cu ocazia săpăturilor din 1960[413].

În ceea ce privește paharul, el este reprezentat doar prin câteva fragmente, provenind din porțiunea situată la est de incintă (șanțul IV și groapa 1). Această formă, care nu a putut fi reconstituită cu precizie, avea probabil corpul zvelt, eventual prevăzut la partea inferioară cu picior, gura largă, marginile ușor evazate și buza îngroșată. La exterior fragmentele aparținând acestei forme sunt acoperite cu un smalț verde, de calitate inferioară. N-ar fi exclus ca această formă să reprezinte o continuare a tipului de pahar cunoscut în secolul precedent[414].

Motivele decorative întâlnite pe ceramica de uz comun din secolul al XVII-lea de la Buhalnița sunt foarte puțin variate. De altfel, numai jumătate dintre fragmentele prezentate aici sunt decorate. Motivele ornamentale sunt aplicate pe fața exterioară a buzei și pe umărul vasului.

Ornamentul cel mai frecvent este format din benzi de linii dese, ușor incizate, dispuse pe umărul vasului (fig. 135/1). În mod obișnuit liniile incizate sunt acoperite cu humă albă. Alteori, în spațiile rămase libere între benzile incizate sunt aplicate cu humă albă dungi simple sau arcade (fig. 135/3-4, 8). De asemenea, pe fața exterioară a buzei se pictau cu humă arcade cuprinse, la rândul lor, între două linii incizate și acoperite cu humă (fig. 134/5; 135/11). Pe unele fragmente se observă decorul compus dintr-o bandă formată din patru-cinci linii incizate, dispuse orizontal, acoperite cu humă, sub care se afla o linie

---

[409] Vezi I. Nestor, B. Mitrea și colab., *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 351; Gh. Diaconu, în *MCA*, VI, 1960, p. 78; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCS*, Iași, VII, 1956, 2, p. 21.

[410] Acest material ceramic s-a găsit, îndeosebi, în cuptorul de olărie, în șanțul VIc, la nivelul complexului de pietre, precum și la nivelul pavajului inferior din curtea bisericii.

[411] Forme similare s-au semnalat pe locul fostei Curți Domnești din Iași; vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 36, fig. 9, 11.

[412] Fragmente de castroane, la care ne referim, s-au descoperit în preajma complexului II, la nivelul pavajului inferior și în afara incintei, în șanțurile IIIa, V și VI, la nivelul complexului de pietre și în gropile 1 și 2.

[413] Colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași.

[414] B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 92.

vălurită, pictată cu alb. Mai rar se întâlneşte decorul pictat, compus dintr-o linie vălurită şi o linie orizontală, aplicată peste liniile incizate, astfel decorul fiind subliniat numai prin motivul pictat. De asemenea, în foarte puţine cazuri s-a întâlnit ornamentul constând într-o linie în zig-zag, executată cu un instrument dinţat, cuprinsă între două linii incizate.

Motivele decorative sunt foarte simple. Decorul are uneori un aspect neglijent. Se pare că meşterii olari erau preocupaţi, mai curând, de tehnica pastei şi de forma vaselor decât de ornamentarea lor.

Pictura cu humă albă pe ceramica de uz comun de culoare roşie este documentată şi în alte aşezări din Moldova aparţinând secolului al XVII-lea[415]. Această tehnică decorativă este generalizată încă din perioadele anterioare (secolul al XVI-lea)[416]. La Buhalniţa lipseşte însă cu desăvârşire ceramica pictată cu culoare roşie sau cafenie, de asemenea cunoscută în secolul al XVII-lea[417]; în schimb, aici apare motivul decorativ incizat şi acoperit cu smalţ verde. Un exemplu grăitor în acest sens ni-l oferă o strachină fragmentară descoperită în groapa 1 (fig. 132/2). Aceasta este decorată pe buză cu o bandă formată din două linii incizate, între care se află o linie vălurită, de asemenea incizată. Fundul strachinii este decorat cu două linii în val, uşor incizate, care închid la mijloc un grup de cinci cercuri concentrice incizate fin. Acest decor, care ocupă întreaga suprafaţă interioară a străchinii, a fost acoperit cu un smalţ verde, de calitate inferioară, care nu a aderat prea bine cu suprafaţa şi nu a căpătat strălucire. Un motiv decorativ similar, deşi executat în tehnica *sgraffito*, este întâlnit pe câteva străchini provenind de la Cotnari, datate însă în secolul al XVI-lea[418]. Deşi strachina descrisă a fost găsită într-o groapă în asociaţie cu o monedă din secolul al XVI-lea, ea nu aparţine acestui secol, ci eventual începutului secolului al XVII-lea, când s-a construit mânăstirea. În acest caz avem un exemplu care ilustrează persistenţa unor motive decorative mai vechi, transmise din epoca anterioară secolului al XVII-lea. Smalţul verde aplicat pe faţa interioară a străchinii este cunoscut, de altfel, şi în alte aşezări din Moldova din secolul al XVII-lea[419]. De asemenea, la Buhalniţa smalţul verde se mai întâlneşte pe torţile unor căni şi pe faţa exterioară a paharelor.

În afară de ceramica din pastă roşie, destul de bine reprezentată, de care ne-am ocupat până aici, mai este documentată, într-o cantitate redusă, şi ceramica din pastă albă (caolin), foarte fină[420]. În marea lor majoritate, ele sunt acoperite în interior cu smalţ de culoare verde închis sau deschis sau brun-roşcat. Pe faţa exterioară ele sunt ornamentate cu benzi din linii de humă roşie sau brună dispuse fie orizontal, fie în arcade. Alteori se întâlnesc dungi groase dispuse oblic pe dungi orizontale. În afară de motivul pictat întâlnim şi decorul

---

[415] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23, 36. Motivul decorativ pictat cu humă albă este întâlnit şi la Suceava-„Zamca", pe fragmente ceramice aparţinând aşezării din secolul XVII (inf. N. Constantinescu).

[416] B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 104.

[417] Acest motiv este documentat în Moldova în secolul XVII, ca de exemplu la Hlincea (cf. M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, IV, 1953, 1-2, p. 328), Suceava (cf. B. Mitrea, I. Nestor şi colab., *op. cit.*, p. 351.), precum şi în alte aşezări. Pentru acestea din urmă, vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23, 36; M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Bold, M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podişul Central Moldovenesc*, în *AŞUI*, I, 1955, 1-2, p. 16, 35.

[418] Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 95, fig. 7-8.

[419] Cf. I. Nestor, B. Mitrea şi colab., *op. cit.*, p. 351; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 23.

[420] Asemenea fragmente ceramice s-au găsit la nivelul pavajului inferior din regiunea complexului de construcţie II, precum şi în şanţurile I şi IV din exteriorul incintei, la 0,20 m adâncime.

incizat. Spre deosebire de ceramica roşie, pe ceramica din caolin benzile incizate sunt acoperite cu smalţ brun-roşcat sau verde. Această categorie ceramică, deşi puţin numeroasă la Buhalniţa, este nelipsită din inventarul aşezărilor din secolul XVII din Moldova[421].

În sfârşit, o ultimă categorie în ceramica de la Buhalniţa este cea de lux, importată, reprezentată doar prin câteva fragmente, din care nu s-a putut întregi nici o formă. Presupunem doar că fragmentele pe care le avem provin din străchini cu fundul drept şi cu ramă sau de la căni mici cu corpul bombat (fig. 133/2-5)[422]. Motivele decorative obişnuite sunt cele florale. Câteva fragmente sunt decorate cu un ornament delicat, constând în flori albe pe fond albastru (fig. 133/2). La altele ornamentul floral este din două culori, albastru şi negru (fig. 133/3). În sfârşit, pe unele fragmente sunt ornamentate flori stilizate şi motive geometrice pictate cu verde, roşu, albastru şi violet (fig. 133/4-5). Tehnica execuţiei decorului este superioară celei întâlnite pe categoriile de ceramică amintite mai sus. În ceea ce priveşte provenienţa, se poate spune că unele sunt aduse de la Kutachia (Asia Mică), unde se folosea ornamentul floral stilizat şi o paletă coloristică bogată (verde, roşu, violet, brun).

De asemenea, unele fragmente decorate cu flori albe pe fond albastru (fig. 133/2) ar putea fi socotite ca aparţinând centrelor săseşti din Transilvania, care folosesc din abundenţă – la sfârşitul secolului al XVII-lea şi, în special, în secolul al XVIII-lea – motive constând în flori albe pe fond albastru şi invers[423]. De altfel, este cunoscut faptul că la sfârşitul secolului al XVII-lea în Moldova, paralel cu ceramica grafitată, de tip bizantin, apare şi ceramica turcească, parţial influenţată de cea persană, în a cărei decorare primează ornamentul cromatic şi care a servit ca model olarilor moldoveni, în special în secolul următor[424].

b) Ceramica din secolul al XVIII-lea

În general, deşi numeroasă, ceramica din secolul al XVIII-lea de la Buhalniţa este mai săracă, în ceea ce priveşte varietatea formelor şi a motivelor ornamentale, decât cea din perioada anterioară. Ca şi ceramica din secolul al XVII-lea, ceramica din secolul al XVIII-lea se împarte în următoarele categorii: ceramica de uz comun, de culoare roşie sau neagră, şi ceramica fină, smălţuită cu alb sau verde.

Ceramica neagră şi cea roşie a fost lucrată dintr-o pastă fină cu puţin nisip în compoziţie, foarte bine frământată; unele vase sunt arse reducător, iar altele oxidant.

Predomină oala de dimensiuni mici, cu buza răsfrântă, prevăzută la exterior cu o şănţuire (fig. 139/2). Alte fragmente provin de la vase cu marginea dreaptă. Aceste oale au corpul bombat, îngustat uşor spre fund. Nu ştim dacă un asemenea tip de vas a avut torţi. O altă formă o constituie castronul mic, cu corpul tronconic, marginea înaltă şi dreaptă (fig. 139/1, 5). Mai frecvente sunt străchinile cu marginea răsfrântă aproape orizontal şi buza

[421] Ca de exemplu la Schitişor (cf. Em. Zaharia, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 72), Suceava (cf. I. Nestor, B. Mitrea şi colab., *op. cit.*, p. 351), Secu (inf. Alexandrina Alexandrescu) etc.

[422] Fragmentele ceramice aparţinând acestei categorii au fost semnalate cu ocazia degajării complexului de construcţie II, ca şi la nivelul pavajului inferior, din regiunea acestuia, precum şi în afara zidului de incintă, în groapa I şi în şanţurile III şi IVa, printre şi la nivelul complexelor de pietre.

[423] Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 90. După părerea lui Gh. Diaconu, această categorie ceramică ar fi pătruns în Moldova pe două căi: din Orient, pe Marea Neagră şi apoi pe Dunăre şi Siret, sau din Apus, prin Transilvania. Vezi Gh. Diaconu, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VI, 1960, p. 78.

[424] Vezi B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, p. 104, 119.

îngroşată (fig. 139/2)[425], formă care apare încă din secolul al XVII-lea în unele aşezări din Moldova[426]. Alteori străchinile au marginea înaltă, dreaptă, apropiindu-se ca tip de castron (fig. 139/4). Mai puţin reprezentate sunt capacele şi paharele. Capacele au buza uşor îngroşată, uşor arcuită în interior şi sunt, în general, de dimensiuni mici.

Din punct de vedere tipologic, paharele se împart în două categorii: cu corpul drept, marginea uşor evazată şi cu o toartă plasată pe jumătatea inferioară (fig. 136/1) sau cu o siluetă mai elegantă, care are marginea uşor înclinată spre interior. Corpul este bombat, în special în jumătatea inferioară, îngustându-se spre fund (fig. 134/4)[427].

În ceea ce priveşte ornamentarea, la vasele din pastă neagră predomină decorul incizat, dispus în benzi formate din grupe de câte cinci-şase linii, aşezate orizontal pe corpul vasului (fig. 134/1). Alteori banda incizată se află cuprinsă între două linii executate cu rotiţa dinţată (fig. 140/1, 4). Uneori decorul este executat cu un instrument ascuţit (fig. 140/8); se întâlnesc, de asemenea, şi motive formate din două linii fine, incizate şi uşor vălurite (fig. 140/6). Pe ceramica din pastă neagră este cunoscut şi decorul format din dungi lustruite, manieră de altfel obişnuită în alte aşezări din Moldova, aparţinând secolului al XVIII-lea[428]. Alte fragmente sunt ornamentate cu rotiţa dinţată, constând în benzi dispuse la partea superioară a vaselor (fig. 140/7).

Ceramica de calitate mai fină este acoperită cu smalţ alb sau verde. Astfel, fragmentele de străchini sunt acoperite în interior cu smalţ alb; de asemenea, paharele au marginea interioară a benzii, ca şi partea superioară la exterior, acoperită cu smalţ alb; în alte cazuri paharele au buza acoperită cu smalţ verde închis, sub care urmează, la exterior, o bandă lată de smalţ alb. Pentru decorarea vaselor se întrebuinţa şi huma albă, care acoperea întreaga suprafaţă interioară a castroanelor şi străchinilor. Mai rar s-au întâlnit dungi pictate de culoare roşie sau neagră, aplicate peste smalţul verde sau humă. Doar câteva fragmente au fost smălţuite în interior cu smalţ alb, iar la exterior cu smalţ brun-roşcat.

c) Ceramica din secolul al XIX-lea

În timpul săpăturilor au fost date la iveală şi câteva fragmente ceramice din secolul al XIX-lea. Ele provin, îndeosebi, de la nivelul pavajului superior şi din umplutura demisolului complexului de construcţie I, precum şi din sectorul situat în vecinătatea de est a zidului de incintă. Numărul acestor fragmente este destul de restrâns, neputându-se reconstitui nici o formă. Menţionăm dintre ele câteva cu smalţ alb sau brun-roşcat, pictate.

Ceramica decorativă (teracotele)

Un rol important în materialul arheologic dat la iveală cu ocazia săpăturilor de la Buhalniţa îl ocupă teracotele de sobă. O mare parte dintre acestea au fost găsite la nivelul pavajului inferior, în faţa complexului II. În acest loc şi de la acelaşi nivel provin şi două monede „suedeze" din secolul al XVII-lea. În mod cu totul răzleţ, fragmente de teracote

[425] Aceste fragmente ceramice au fost găsite în regiunea complexului de construcţie I, precum şi în şanţul IIIc din sectorul situat în afara zidului de incintă.
[426] Ca de exemplu la Suceava (cf. I. Nestor, B. Mitrea şi colab., *op. cit.*, p. 351) sau în alte aşezări, vezi N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 22-23.
[427] Aceste fragmente ceramice au fost semnalate în pământul de umplutură dintre cele două pavaje, din incinta mânăstirii, precum şi în solul vegetal din sectorul situat în afara incintei, cu prilejul săpării şanţului I.
[428] Pentru aceasta, vezi M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Bold, M. Dinu, *op. cit.*, p. 16.

similare au fost găsite cu prilejul degajării complexului I, precum şi în afara zidului de incintă, la nivelul şi printre complexele de pietre.

Cahlele descoperite la Buhalniţa se împart în două categorii: smălţuite şi nesmălţuite.

Prima categorie predomină, reprezentând aproape trei sferturi din numărul total de fragmente. Cahlele smălţuite sunt lucrate dintr-o pastă amestecată cu nisip fin şi fluturaşi de mică. Forma lor probabilă este cea rectangulară. Deoarece nu s-a găsit nici un exemplar întreg sau întregibil, nu s-au putut stabili cu precizie dimensiunile. Se poate presupune că ele au fost modelate cu ajutorul unor tipare de lemn. Prinderea cahlelor se făcea prin răsfrângerile (călcâiele) marginale ale fiecărei plăci şi nu prin butoni.

Din punct de vedere tipologic, în cadrul acestei categorii de cahle deosebim următoarele grupe: teracote cu gardina înaltă şi muchia ascuţită, despărţită de corpul propriu-zis al cahlei printr-un şanţ îngust, foarte puţin adâncit, mărginit de o linie în relief (fig. 141/1; 145/8); teracote cu gardina joasă, muchia teşită, despărţită de corp printr-un şanţ şi o linie în relief (fig. 144/7); teracote cu marginea uşor ridicată, formând o ramă de jur-împrejur, sub care se afla o linie în relief (fig. 144/5); teracote fără chenar sau ramă, cu margini simple (fig. 144/6).

Din seria cahlelor smălţuite, mai numeroase sunt acelea colorate în verde-măsliniu, după care urmează cahlele acoperite cu smalţ brun. La această categorie predomină ornamentul floral stilizat. În general, ornamentul este puţin reliefat şi executat cu multă grijă. Într-un singur caz, pe o teracotă smălţuită, apare ca ornament roza vânturilor, ocupând întreaga suprafaţă a plăcii respective (fig. 143/4). La acest exemplar, spre deosebire de celelalte, elementele ornamentale sunt bine reliefate. Uneori, pe teracotele smălţuite apare motivul floral combinat cu alte detalii; un asemenea sistem decorativ este cunoscut la Suceava-„Zamca”, în nivelul datat în secolul al XVII-lea[429], deşi n-ar fi exclus să aibă o tradiţie mai veche în Moldova[430].

La teracotele smălţuite, ornamentate exclusiv cu motive vegetale, decorul constă în frunze stilizate, dispuse în arcade, închizând la mijloc o floare (fig. 142/4; 143/3; 144/5). Alteori frunzele şi florile se leagă unele de altele prin derivaţie, sub forma unor arcade mari, ocupând astfel tot câmpul cahlei (fig. 141/1, 3-4, 9; 142/1-3, 6-10; 143/8; 144/1, 3, 7; 145/2, 4-8).

Teracotele întrebuinţate pentru rama sobei sunt ornamentate fie cu lalele stilizate, dispuse în şir orizontal, fie cu o arcadă neîntreruptă de frunze schematizate, care alternează în spaţiile goale cu câte o floare (fig. 142/5; 143/2; 145/1). Menţionăm faptul că motivele decorative de pe teracotele smălţuite sunt aproape asemănătoare, iar în unele cazuri chiar identice cu fragmentele sculptate în lemn, din vechea catapeteasmă a bisericii (fig. 130).

Cea de-a doua categorie de cahle descoperită cu prilejul săpăturilor de la Buhalniţa o formează cele nesmălţuite. În comparaţie cu prima categorie, acestea sunt mai mari, au forma tot dreptunghiulară, cu dimensiunile de cca. 0,24-0,26 x 0,19-0,20 m. Tiparele în care au fost modelate erau, probabil, din lemn de paltin, uşor şi neted, pentru a nu se prinde lutul[431]. Cahlele nesmălţuite sunt lucrate dintr-o pastă mai puţin fină, amestecată cu mult nisip; sub aspect tipologic ele se împart în două grupe: cahle cu marginea ridicată şi lăţită, formând o ramă, şi cu marginea uşor ridicată.

---

[429] B. Mitrea şi colab., *Şantierul Suceava-Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, fig. 36.

[430] B. Slătineanu, *Ceramica de la Cotnar*, în *RFR*, V, 10, p. 112; C. Nicolescu, *Locuinţe domneşti în cuprinsul mănăstirilor din sec. XV-XVII*, p. 127.

[431] Pentru aceasta, vezi K. Karoly, *op. cit.*, p. 52.

În general, cahlele din această categorie, spre deosebire de cele smălţuite, sunt lucrate mai neîngrijit, marginile nu sunt îndeajuns de drepte, iar pe dosul lor se observă urmele mâinilor care au modelat lutul. Decorul este mai puţin corect. N-ar fi exclus ca această categorie să fi fost lucrată chiar la faţa locului, de meşteri mai puţin iscusiţi.

Motivele ornamentale care se întâlnesc pe cahlele nesmălţuite se împart în patru categorii. Cel mai des întâlnit este motivul rozei vânturilor, care ocupă partea centrală din câmpul cahlei, iar în fiecare din cele patru colţuri se afla câte o lalea stilizată. Acest motiv decorativ este foarte frecvent pe teracotele nesmălţuite din Moldova din secolul al XVII-lea[432].

Al doilea motiv ornamental constă în îmbinarea a două elemente: motivul rozei vânturilor şi cel geometric. Astfel, din motivul rozei vânturilor nu s-a păstrat decât marginea, care formează un fel de chenar, în timp ce centrul este ocupat de un cerc tăiat de rectangule. De asemenea, în fiecare din cele patru colţuri se află motivul rozei vânturilor (fig. 146).

Al treilea motiv ornamental constă exclusiv în forme geometrice, care ocupă tot câmpul cahlei, şi este realizat dintr-un cerc tăiat de rectangule. În cele patru colţuri se află roza vânturilor. Trebuie remarcat faptul că acest motiv decorativ nu apare la Buhalniţa atât de frecvent, deşi în alte aşezări din Moldova, aparţinând secolului al XVII-lea, stilul geometric este foarte des întâlnit[433]. Menţionăm şi aici că ornamentele geometrice de pe cahlele de la Buhalniţa sunt identice cu cele de pe stranele de lemn din biserica de aici, întâlnindu-se aceleaşi elemente ornamentale, constând în rozete şi cercuri tăiate de rectangule.

Al patrulea motiv decorativ este realizat dintr-o combinare de linii şi flori stilizate geometric. Tehnica de lucru a acestor cahle este mai evoluată, fiind lucrată din pastă fină. Decorul bine reliefat este realizat din linii duble, care formează pătrate sau romburi, în interiorul cărora se află câte o floare stilizată. Motivul decorativ ocupă, fără excepţie, tot câmpul cahlei (fig. 144/4). În centrele româneşti din Transilvania această manieră decorativă este destul de frecventă[434]. N-ar fi exclus, deci, ca teracotele să reprezinte o influenţă venită din această regiune.

Cahlele nesmălţuite descrise se prindeau de sobă nu prin răsfrângerile marginale, ci prin butonii fixaţi înainte de ardere pe dosul lor (fig. 146/1). Acest mod de prindere al cahlelor de sobă este întâlnit în apropiere, la Schitişor[435].

III. Concluzii

Cercetarea urmelor de locuire din sectorul bisericii de la Buhalniţa implica stabilirea vechimii acestui monument istoric.

Revenind la ipotezele emise de Gh. Ungureanu acum trei decenii şi dispunând totodată de date arheologice destul de concludente, se pune întrebarea: în ce măsură biserica din Buhalniţa poate fi identificată cu mânăstirea Hangului din documentele istorice? Se poate vorbi aici de o succesiune de aşezări mânăstireşti începând încă din prima jumătate a secolului al XV-lea? Luând ca punct de plecare datele stratigrafice şi cele mai vechi resturi arheologice descoperite, constatăm că ele datează din secolul al XVII-lea.

---

[432] Cf. C. Nicolescu, *Decorul Mănăstirii Neamţ, în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în sec. XVII*, p. 127; Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 71; Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 78; I. Nestor, B. Mitrea şi colab., *op. cit.*, p. 351.

[433] *Ibidem.*

[434] N. Dunăre, *op. cit.*, p. 157-158.

[435] Cf. Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 71.

Observaţiile stratigrafice obţinute în timpul săpăturilor atestă că din secolul al XVII-lea datează construcţia bisericii, cele două complexe (I şi II) din interiorul incintei, destinate probabil chiliilor, precum şi cel mai vechi pavaj. De asemenea, tot atunci, după cum o dovedesc observaţiile stratigrafice, cât şi unele amănunte de ordin tehnic, a avut loc cel puţin construirea părţii interioare a zidului de incintă. Cele două maniere, oarecum deosebite din punct de vedere tehnic, observate la construirea zidului de incintă, ne-ar putea sugera ipoteza că ridicarea sa a avut loc eventual în două etape, mai mult sau mai puţin distanţate în timp una de alta. N-ar fi exclus ca partea superioară a zidului de incintă să fi fost construită ceva mai târziu şi odată cu aceasta şi contraforturile. Acest din urmă fapt este o simplă ipoteză, deoarece el nu este confirmat, deocamdată, prin izvoarele scrise ale vremii. Amenajarea pavajului din interiorul incintei, cât şi urmele şantierului de construcţie al bisericii cu dependinţele direct pe solul brun-roşcat de pădure dovedeşte că până la data începerii construirii bisericii în secolul al XVII-lea terenul de aici era împădurit.

Absenţa unor urme sigure de locuire, în sectorul bisericii din Buhalniţa, anterioare secolului al XVII-lea exclude cu totul ipoteza identificării aici şi a mănăstirii Hangului, pomenită în documentul de la Ştefan cel Mare din 13 februarie 1458. Repetatele recunoaşteri efectuate în vatra satului Buhalniţa şi pe pantele din apropierea pârâului cu acelaşi nume nu au oferit nici un prilej care să ne permită să punem ipoteza existenţei în acest loc a unor urme arheologice mai vechi de începutul secolului al XVII-lea.

Pentru a răspunde mai precis la prima întrebare, anume dacă poate fi identificată la Buhalniţa mânăstirea Hangului, ctitoria lui Miron Barnovschi, ridicată la 1627, este necesar să stabilim mai exact, în cuprinsul secolului al XVII-lea, data construirii acestei biserici. În acest sens, la datele arheologice disponibile se mai adaugă un document epigrafic deosebit de important pentru această problemă. Este vorba de piatra de pe mormântul Ilenei Ciogolea, pusă de soţul său, clucerul Miron Ciogolea, în anul 1656. Aceasta ne arată că deja la jumătatea secolului al XVII-lea biserica exista. Pe de altă parte, faptul că nici unul din resturile arheologice nu sunt mai vechi de începutul secolului al XVII-lea sunt o bună dovadă pentru datarea construirii bisericii din Buhalniţa în prima jumătate a acestui secol.

C. CERCETĂRI NUMISMATICE

MONEDELE FEUDALE DESCOPERITE PE VALEA BISTRIŢEI

În cursul săpăturilor arheologice desfăşurate de către grupul de cercetări complexe de la Bicaz au fost descoperite, pe lângă alte documente arheologice, şi unele monede. La o sumară analiză, ele prezintă o dublă importanţă. În primul rând, datorită specificului acestei categorii de izvoare istorice, ele aduc informaţii precise de ordin cronologic şi prin aceasta ajută pe cercetător să situeze în timp complexele arheologice în cadrul cărora se aflau. În al doilea rând, privite în totalitatea lor ca mijloace de schimb ce au fost folosite în circuitul marfă-bani, ele ne ajută să înţelegem în mod nemijlocit ce fel de monede au circulat şi în ce măsură în schimbul de mărfuri cu această parte a Moldovei. Evident, pentru lămurirea proceselor economice din această vreme şi regiune dispunem şi de alte izvoare, dar cele monetare vin cu caracteristicile lor: ele vorbesc direct şi răspicat.

Întâmplarea a făcut ca în cursul lucrărilor întreprinse de către grupul de cercetători să se descopere numai monede din perioada feudală. Amintirea lor, ca şi concluziile de ordin istoric la care ne dau dreptul, ar limita oarecum – în mod arbitrar – orizontul istoric. Prin aceasta ar lăsa în mintea cititorului o întrebare care rămâne fără răspuns: dacă mai înainte de etapa feudală pe aceste meleaguri n-a fost cunoscută moneda? Şi dacă a fost, în ce măsură şi care sunt descoperirile mai importante şi din ce etapă? Iată o problemă ce ni se pare că poate fi ridicată şi la care noi ne simţim obligaţi să răspundem în măsura în care suntem sprijiniţi de documentarea necesară.

În acest larg cadru istoric pentru completarea informaţiilor de natură numismatică ne vom mărgini să amintim alte două descoperiri monetare. Ele vin să suplinească tocmai lipsa din documentarea noastră monetară, dovedind că pe aceste meleaguri moneda era cunoscută şi întrebuinţată cu multe secole mai înainte, desigur în condiţiile de predominare ale economiei naturale.

Prima ştire ne menţionează descoperirea unui tezaur de monede geto-dacice în localitatea Bicaz, pe la anul 1880. Documentele păstrate în arhiva Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti (azi Institutul de Arheologie) pomenesc de „zece monede antice de argint, găsite în comuna Bicazu, jud. Neamţ, cu ocazia unor săpături", iar Gr. Tocilescu, pe atunci directorul muzeului, mai notează că „monedele sunt toate de acelaşi tip, imitaţiunea filipilor cu cavalerul pe revers, fabrică foarte barbară, păstrătură urâtă"[436].

Cea de-a doua ştire, mult mai recentă, ne aduce alte informaţii, care – în mare – completează pe prima. Ne rămân însă necunoscute împrejurările în care s-a făcut această ultimă descoperire, iar natura deosebită a materialului pe care ea îl conţine ne obligă să-l privim cu o anumită prudenţă şi chiar rezervă.

Dar iată mai întâi ştirea:

În anul 1957 la Muzeul de Istorie din Turda[437] ajung, prin cumpărare, nouă monede antice de argint. După informaţiile primite reiese că ele au fost descoperite la

[436] I. Ţigăra, *Un mic tezaur monetar găsit la Bicaz*, în *SCN*, II, 1958, p. 468-469.

[437] În registrul inventar al aceleiaşi instituţii (pe anul 1880, f. 35, nr. 12) acelaşi învăţat notează „10 monede antice ... imitaţie a monedei lui Filip al Macedoniei, cu capul lui Jupiter pe avers şi al Cavalerului pe revers". Tezaurul afost trimis muzeului de către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, cu adresa

Bicaz, în mod întâmplător, cu ocazia unor lucrări forestiere. Se pare că descoperirea ar fi conţinut un număr mai mare de monede (16?), dar despre restul nu posedăm informaţii.

Monedele intrate la Muzeul din Turda au fost identificate şi precizate, precum urmează: una tetradrahmă de la Alexandru cel Mare, trei denari romani din timpul republicii, care se datează toţi în cursul secolului I î.e.n. şi apoi câte un denar de la împăraţii romani Vespasian, Hadrian, Antoninus Pius, Filip Arabul (un Antoninian) şi Constanţiu II.

Eşalonarea acestor monede pe un răstimp prea lung fac să privim ştirea, cum am mai remarcat mai sus, cu rezervă. Rezerva aceasta o facem mai ales în ceea ce priveşte asocierea tetradrahmei lui Alexandru cel Mare cu monedele romane imperiale. Dacă o disociem şi admitem că ea s-a găsit în aceeaşi localitate (şi faptul nu-i deloc imposibil, cum s-a văzut din prima descoperire citată mai sus), dar în alt punct, pe teritoriul aceleiaşi localităţi, şi ea a fost alăturată fondului principal numai pentru a fi vândută, atunci credem că putem folosi şi informaţia de faţă pentru concluzii de ordin istoric.

Privită prin prisma celor două descoperiri monetare de mai sus, circulaţia monetară din zona Bicazului este documentată încă din vremea geto-dacilor. Pe linia aceasta vin să se înşiruie cele două descoperiri de mai sus, dovedind că poate chiar din veacul al IV-lea î.e.n. populaţiile locale geto-dace cunoşteau şi întrebuinţau moneda. Ele o întrebuinţau mai întâi pe aceea greco-macedoneană, iar apoi au început să-şi confecţioneze o monedă proprie, imitată după cea macedoneană. Denarii Romei republicane şi apoi cei imperiali, până în secolul IV e.n., ne dovedesc continuele legături ale acestor populaţii cu Imperiul Roman şi folosirea în continuare a acestui avansat mijloc de schimb.

Cu secolul IV e.n. documentarea de care dispunem momentan pentru această regiune se întrerupe. Este foarte probabil că avem de a face cu o lipsă trecătoare. Schimbul prin intermediul monedei a continuat şi pentru etapele următoare (secolele VI-XII), dar în forme şi de proporţii mai puţin relevante, aşa cum reiese din descoperirile din aceeaşi regiune a Moldovei[438].

În cursul lucrărilor amintite au fost descoperite şi predate nouă spre identificare un grup de 107 monede. Din aceste monede, un număr de 100 au fost identificate, iar şase n-au putut să fie precizate din cauza stării lor precare de conservare. Cele mai multe din această ultimă categorie au ajuns la noi în stare fragmentară.

Din descoperirile monetare efectuate în cursul cercetărilor amintite lipsesc monedele emise de voievozii Moldovei din secolele XIV-XVI. Faptul trebuie considerat ca o simplă întâmplare, deoarece moneda emisă de domnii Moldovei a avut o largă circulaţie pe întreg teritoriul ţării[439]. Numai întâmplarea a făcut ca ele să nu fie descoperite în cursul cercetărilor şi să nu fie menţionate. Numeroasele descoperiri efectuate în împrejurimile teritoriului cercetat ne asigură că moneda moldovenească a fost întrebuinţată în aceste

nr. 7250, din 4 iulie 1880, după ce a fost primit de la Ministerul de Interne. MNA – dos. 1880, 74. O scurtă menţiune despre această descoperire la J. Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *SCS*, Iaşi, seria III, *Ştiinţe sociale*, VI, 1955, p. 76, nr. 19, după *Repertoriul Arheologic al României*, lucrare în manuscris, pentru care noi am dat informaţia de mai sus.

[438] I. Dimian, în *SCN*, 1957, p. 198-199, aminteşte un tezaur de 39 de monede bizantine de bronz, din secolele IX-X, descoperit în localitatea Cleja, reg. Bacău, în anul 1930.

[439] C. Moisil, *Monetele Romîniei*, în *Enciclopedia Romîniei*, Bucureşti, 1938, p. 106, 111-117, 119-120. Azi, la această lucrare de sinteză, mai trebuie să se adauge numeroasele şi competentele studii ale lui O. Iliescu, în majoritate publicate în revista *SCN*.

părţi[440]. Din prima jumătate a secolului al XVI-lea Moldova pierde dreptul de a bate monedă proprie[441], iar locul ei constatăm că este luat de monedele străine[442].

Cea mai veche monedă descoperită în cursul săpăturilor este un dinar unguresc emis de Matei Corvin, regele Ungariei, şi se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Prezenţa acestei monede pe teritoriu nu înseamnă în mod obligatoriu că ea a trebuit să vină în aceeaşi vreme, deşi faptul este posibil, ci ea a putut să ajungă în Moldova şi în cursul secolului următor, sau ceva mai târziu, deoarece apare în tezaure de monede descoperite în ţările române, asociate cu monede din secolul al XVI-lea şi chiar începutul secolului al XVII-lea[443]. Tot aceluiaşi secol îi poate fi atribuită o monedă de argint a regelui Poloniei Cazimir IV, dar identitatea ei rămâne problematică din cauza stării precare de conservare.

Din secolul al XVI-lea cunoaştem din aceste cercetări nouă dinari ungureşti, bătuţi în parte de regii Ungariei sau de împăraţii Austriei, în calitate de regi ai Ungariei. În acest din urmă caz pe reversul monedelor apare efigia cunoscută: Sf. Maria cu Pruncul în braţe şi legenda *Patrona Hungariae*.

Numărul monedelor începe să se mărească din secolul XVII, când – pe lângă cele ungureşti – apar în număr apreciabil şi cele poloneze. Faptul este explicabil datorită legăturilor de schimb ce existau între Moldova şi cele două ţări amintite. În plus, în această vreme încep să apară, mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului – întâmplător în număr redus în descoperirile făcute, dar foarte numeroşi în circulaţia Moldovei – banii de aramă bătuţi de Dabija Vodă, imitând monede străine. Dintre aceste imitaţii, care au inundat nu numai Moldova, ci şi Polonia, amintim că au fost descoperite tipuri care imitau monede suedeze ale regilor Christina, Gustav Adolf şi Carol XI, precum şi ale regelui Prusiei Georg Wilhelm.

În secolul următor, al XVIII-lea, cea mai mare greutate în circulaţia monetară o deţine moneda turcească. Aproape toţi sultanii Turciei din această vreme sunt ilustraţi prin monedele găsite; nu mai puţin de 26 de bucăţi – ceea ce reprezintă o pătrime din totalul monedelor descoperite – se datează în această perioadă. Deci, ponderea cea mai mare în circulaţie în această vreme şi regiune o reprezintă moneda turcească. Monedei turceşti i se adaugă câteva exemplare de monede ungureşti bătute de suveranii Austriei, ca regi ai Ungariei.

Tot în secolul al XVIII-lea mai avem de semnalat câteva monede austriece, bătute la Viena de către suveranii Austriei. Mai amintim, de asemenea, moneda de bronz bătută de Ecaterina a II-a la Sadagura, pentru Moldova, care a avut, de asemenea, o largă circulaţie în ambele Principate.

Pentru secolul XIX, mai ales în prima lui jumătate, continuă să circule moneda turcească, care este documentată prin emisiunile sultanului Mahmud II, precum şi monede austriece emise de împăratul Franz Josef. O menţiune aparte merită o monedă rusească de aur emisă de Nicolae I în anul 1841, în valoare de cinci ruble, care arată legăturile existente între Ţările Române şi Rusia.

În a doua jumătate a secolului XIX, când Ţările Române se unesc şi devin independente, iar mai târziu regat, ele îşi recapătă dreptul de a bate monedă; moneda românească devine singura care circulă în acest timp. Acest fapt este ilustrat prin

---

[440] C. Matasă, directorul Muzeului din Piatra Neamţ, le-a descoperit în acel oraş cu prilejul săpăturilor arheologice pe care le-a condus.

[441] C. Moisil, *op. cit.*, p. 117.

[442] *Ibidem*, p. 118.

[443] O. Iliescu, *Raport asupra descoperirilor monetare pe şantierul arheologic Bucureşti, sectorul Mihai Vodă*, ms., *Dosar Muzeul Naţional de Antichităţi*, 1954, nr. 483, anexa IV, p. 2.

descoperirea a 13 monede din această ultimă etapă. Cele mai recente descoperiri monetare poartă milesimul 1924 şi sunt monede bătute din metal comun.

Descrierea monedelor descoperite la şantierul arheologic Bicaz

În cursul săpăturilor arheologice executate pe şantierul Bicaz au fost descoperite destul de multe monede feudale. În cele ce urmează vom prezenta descrierea cronologică a acestora, în limita îngăduită de starea de conservare a fiecărei piese. Am păstrat în expunerea noastră ordinea punctelor săpate, iar în cadrul lor pe campanii, în scopul evident ca cercetătorii să poată integra în studiile lor datele pe care materialul monetar li-l poate oferi.

Punctele în care s-au efectuat săpături de către complexul de cercetători Bicaz şi în care s-au descoperit monede ce ne-au fost aduse spre identificare sunt următoarele:

I. Hangu, 1955	18 bucăţi diferite;
II. Buhalniţa, 1955	3 bucăţi diferite;
III. A. Schitişor, 1956	3 bucăţi diferite;
III. B. Schitişor, 1957	13 bucăţi diferite şi fragmentare;
IV. „Palatul Cnejilor", 1956	11 bucăţi diferite;
V. A. Secu, 1956	16 bucăţi diferite;
V. B. Secu, 1958	8 bucăţi diferite;
Total	**72 bucăţi.**

I. HANGU, 1955

a) Ungaria

1. Matei II 1608-19.
MAT......RO.I.AV...HV...B.R. Scut, iar de o parte şi alta a lui, în câmp, literele K şi B (monetăria de la Kremnitz).
Rv. PAT(R)O.HVNGA.161(:). Maica Domnului cu Pruncul în braţe.
AR. Greut. 0,29 g. Diam. – . Conservare slabă; moneda are lipsă o parte din marginea de jos a av. Păstrare fragmentară.
Punct de găsire: „Biserica veche, S. IV, -0,20 m, M. 11, 30".

2. Leopold I 1655-1705.
(L)EOP.D.G..IT:AV:HV.BO.REX. În mijloc scutul, timbrat cu o coroană. În st. şi dr. KR.
Rv. PATRONA, HVNGA, 1694. Maica Domnului cu Pruncul în braţe.
AR. Greut. 0,40 g. Diam. 15 mm. Conservare relativ bună, dar moneda este perforată de două ori, rv. sus şi poartă evidente urme de tocire.
Punct de găsire: „Biserica veche (distrusă), M. 6, -0,90 m".

b) Suedia

3. Gustav Adolf 1611-32.
GV(stav.......)DGR... în jurul scutului.
Rv ....MON NO(VA..) în jurul unui glob cu cruce. În interiorul globului cifra 24. Anul 1624.
AR. Greut. 0,73 g. Diam. 19,5 mm. Conservare slabă, moneda întreagă, dar în mare parte tocită de circulaţie, încât nu se mai poate urmări nici efigia, nici legenda.
Punct de găsire: „Biserica veche, M. 3".

c) Austria

4. Franz Josef I 1848-1916.
1. KREUZER – 1851 şi dedesubt A (monetăria din Viena).
Rv. Stema Austriei, formată din acvila bicefală, cu sabie, glob şi coroană, iar în st., în jur, K.K. OESTERREICHISCHE SCHEIDEMÜNZE.
AE. Greut. 5,03 g. Diam. 22,5 mm. Conservare bună.
Punct de găsire: „Biserica veche (distrusă), S. II prelungire, -0,18-1,70 m. Găsită la 20 de cm faţă de taluzul de est".

d) Turcia

5. Ahmed III 1703-1731.
Monedă turcească de argint. Poartă milesimul 1115 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,55 g. Diam. 14 mm. Conservare satisfăcătoare, moneda mult tocită.
Punct de găsire: „Biserica veche (distrusă). Mormântul din şanţul I, între 1-2 m, la -0,53".

6. Mahmud I 1730-1754.
Monedă turcească de argint fragmentară (4 buc.) cu milesimul 1143 al erei mahomedane = 1730-1731 e.n.
Punct de găsire: „Biserica veche, M. 4, S. 1".

7. Osman III 1754-1757.
Monedă turcească de argint. Milesimul 1168 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,20 g. Diam. 15 mm. Conservare fragmentară, monedă găurită.
Punct de găsire: „Biserica de la Gura Hangului, M. 30, nivel III. Moneda a fost găsită pe piept, în mâna dreaptă".

8. Mustafa III 1757-1774.
Monedă turcească de argint.
AR. Greut. 0,16 g. Diam. 14 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.
Punct de găsire: „Cimitirul de la biserică, S. I, -0,70 m, M. 10".

9. Acelaşi sultan.
Monedă turcească de argint cu milesimul 1171 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,22 g. Diam. 15 mm. Monedă întreagă, conservare satisfăcătoare, dar piesa este tocită.
Punct de găsire: „Biserica veche. Şanţul V, caroul 2, -0,13 m".

10. Abdul Hamid I 1774-1789.
Monedă turcească de argint formată din trei fragmente.
AR. Greut. 0,13 g. Diam. 13,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită şi găurită.
Punct de găsire: „Mormântul de sub biserică. O monedă dintr-o salbă. Deşi găurită în două părţi, moneda a fost găsită în mână şi acoperită cu ceară *in situ*".

11. Acelaşi sultan.
Monedă turcească de argint cu milesimul 1187 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,22 g. Diam. 14 mm. Monedă întreagă, conservare satisfăcătoare.
Punct de găsire: „S. II, M. 17".

12. Mahmud II 1808-1839.
Monedă turcească de argint cu milesimul 1223 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,07 g. Diam. 10,5 mm. Conservare satisfăcătoare.
Punct de găsire: „M. II, în pământul de umplutură al gropii".

13. Acelaşi sultan.
Monedă turcească de argint, fragmentară.
AR. Greut. 0,06 g (fragment). Diam. – .Conservare slabă.
Punct de găsire: „S. I, M. 9".

14. Monedă turcească neidentificată.
AE. Greut. 0,11 g. Diam. 12 mm. Conservare foarte slabă, monedă ştearsă prin tocire.
Punct de găsire: „În pământul de umplutură al gropii M. 12, -0,70 m.

15. Monedă turcească nedescifrată.
Două fragmente dintr-o monedă turcească de argint.
AR.
Punct de găsire: „Cimitir, S. II, M. 19".

16. Monedă turcească fragmentară.
Trei fragmente dintr-o monedă turcească de argint.
AR.
Punct de găsire: „S. I, în pământul de umplutură al M. 36".

17. Monedă turcească fragmentară.
Trei fragmente dintr-o monedă turcească de argint.
AR.
Punct de găsire: „Cimitir, M. 18".

e) Statele germane

18. Jeton.
WILE.CAR.D.G. FRI.V.(O?) RA. Bustul spre dreapta.
Rv. IOH.(..) DIETZEL. Corabie cu pânze ce navighează spre dr.

AR. Greut. 1,01 g. Diam. 22,5 mm. Conservare bună, dar piesa este găurită în două locuri: av. sus şi rv. sus.
Punct de găsire: „Biserica veche (distrusă). Găsită în colţul de sud-vest, între pietrele temeliei, la -0,45 m.".

II. BUHALNIŢA, 1955

a) Ungaria

19. Maximilian II 1563-1576.
MAX.II.D.G.(...). Scut în centru, iar deasupra lui milesimul 1566.
Rv. PA(TRO...H) VNGARI, Maica Domnului cu Pruncul în braţe.
AR. Greut. 0,30 g. Diam. 15,4 mm. Conservare fragmentară.
Punct de găsire: „G. I".

b) Polonia

20. Sigismund III 1587-1632 (pentru Danzig).
SIGIS.III.D.G.REX.POL.D.R.P. Bustul încoronat al regelui spre st.
Rv. GROSSVS: CIVI: GEDANENSIS. 1620. Stema oraşului Danzig.
AR. Greut. 0,63 g. Diam. 20 mm. Conservare relativ bună, moneda circulată şi tocită, av. sus are o gaură.
Punct de găsire: „S. III, A.f.".

21. Sigismund III 1587-1632.
Coroana regală şi in jur urme de legendă.
Rv. Acvila Poloniei şi în jur urme de legendă.
AE. Greut. 0,52 g. Diam. 18 mm. Conservare slabă, monedă tocită.
Punct de găsire: „S. III, A.f.".

III. A. SCHITIŞOR, 1956

a) Ungaria

22. Matei Corvin 1458-1490.
MA(THI)E.R.VNGARIE. Scut în centru.
Rv. (PATR)ONA VNGAR(IE). Maica Domnului cu Pruncul în braţe.
AR. Greut. 0,23 g. Diam. 15,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.
Punct de găsire: „S. II, M. 7".

23. Maximilian II 1563-1576.
MAX(.....), restul distrus. În centru scutul, iar deasupra lui milesimul 156(8?).
Rv. Urme vagi din legenda şi efigia obişnuită.
AR. Greut. 0,19 g. Diam. 14,5 mm. Conservare parţială şi moneda găurită de două ori, av. jos.
Punct de găsire: „S. III, M. 18, -0,80 m.

24. Acelaşi rege.
MAX.II.D.G..RO.L.S.Av.G.HV.R. Scut în centru, iar deasupra lui milesimul 1570.
Rv. PATRONA HVNGARIE. Maica Domnului cu Pruncul în braţe, iar de o parte şi alta literele K şi B.
AR. Greut. 0,47 g. Diam. 16 mm. Conservare bună, moneda găurită, av. st. sus.
Punct de găsire: „S. II, M. 15".

25. Acelaşi rege.
(M)AX.II.D.G..., restul şters. În centru scutul, iar deasupra lui milesimul.
Rv. Vagi urme din legenda şi efigia obişnuită.
AR. Greut. 0,12 g (fragment). Diam. 15 mm.. Conservare parţială, moneda găurită şi tocită.
Punct de găsire: „Mormântul de dedesubtul M. I, S. II, M. 17".

b) Polonia

26. Sigismund III 1587-1632.
SIGIS. D.G.REX.POL. În centru scutul.
Rv. MONE.NO.RGIPOLO. În centru glob cu cruce, în jur cifra 23, iar în glob cifra 24.
AR. Greut. 0,55 g. Diam. 19 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită, av. dr.
Punct de găsire: „M. 12, -0,88 m".

III. B. SCHITIŞOR, 1957

a) Ungaria

27. Ferdinand I 1526-1564.
FERDINAND.D.G.R.VNG.1552. În mijloc scutul obişnuit.
Rv. (PA)TRONA VNGARI(E). Maica Domnului cu Pruncul în braţe, iar de o parte şi alta literele K şi B.
AR. Greut. 0,23 g. Diam. 14,8 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită, av. sus.
Punct de găsire: „S. X, caseta 2 vest, M. 48".

28. Acelaşi rege.
FERDINAND........VNG.1556. În centru scutul obişnuit.
Rv. (PA)TRO(NA) VNGARIE. Maica Domnului cu Pruncul în braţe şi sigla K.B.
AR. Greut. 0,26 g (fragment). Diam. 15,5 mm. Conservare fragmentară, monedă tocită.
Punct de găsire: „S. X, M. 50".

29. Maximilian II 1563-1576.
(M)AX.II.(D)G...., restul distrus. În centru scutul obişnuit, iar deasupra lui milesimul 1567.
Rv. PATRONA VNGARI(E). Maica Domnului cu Pruncul în braţe. Pe margine sigla K.B.
Ar. Greut. 0,17 g. Diam. 14,8 mm. Conservare satisfăcătoare, moneda cu marginea parţial ruptă.
Punct de găsire: „S. VIII, M. 42".

30. Rudolf II 1572-1608.
RVD.II.RO...., restul şters. În centru scutul.
Rv. (P)ATRO 1581 (VNG.....). Maica Domnului cu Pruncul în braţe şi sigla K.B.
AR. Greut. 0,28 g. Diam. 14,2 mm. Conservare satisfăcătoare, dar moneda tocită.
Punct de găsire: „S. IV, caseta 3 est, M. 52 – reînhumare".

31. Ferdinand II 1619-1637.
Vagi urme de legendă. În centru scutul, iar pe margini NB.
Rv. PATRONA VNG.......1625. Maica Domnului cu Pruncul în braţe.
AR. Greut. 0,25 g. Diam. 13,1 mm. Conservare slabă, monedă găurită.
Punct de găsire: „M. 29".

b) Polonia

32. Sigismund III 1587-1632.
SIGIS.III.D.G.REX.POLONI. În centru scutul.
Rv. SOLIDVS.REGNI:POL:. În centru litera S, iar deasupra ei coroana regală.
AR. Greut. 0,36 g. Diam. 16,4 mm. Conservare slabă, monedă tocită. Anul (16)16.
Punct de găsire: „Sectorul nordic, caseta 2 vest, la -0,21 m, în capătul de nord al casetei".

33. Acelaşi rege.
SIG.III.D.G.REX.POL., iar în câmp o mare coroană regală.
Rv. ....REG.POLO... În centru acvila Poloniei.
AR. Greut. 0,40 g. Diam. 17,7 mm. Conservare slabă, monedă mult tocită.
Punct de găsire: „S. X, M. 40".

c) Turcia

34. Ahmed III 1703-1730.
Monedă turcească de argint cu milesimul 1115 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,49 g. Diam. 14 mm. Conservare bună.
Punct de găsire: „S. X, M. 27.

35. Mahmud I 1730-1754.
Monedă turcească de argint cu milesimul 1143 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,33 g. Diam. 16 mm. Conservare slabă, monedă găurită şi mult tocită.
Punct de găsire: „S. X, M. 45".

36. Monedă neidentificată.
Monedă turcească de argint cu legenda ştearsă în mare parte.
AR. Greut. 0,39 g. Diam. 16 mm. Conservare satisfăcătoare, dar moneda mult tocită.
Punct de găsire: „S. IV, caseta 2 vest".

d) Diferite

37. Monedă neidentificată.
Monedă feudală fragmentară.
AR. Fragment.
Punct de găsire: „S. X, M. 57".

38. Monedă neidentificată.
Fragmente mici de monedă de argint.
AR.
Punct de găsire: „S. X, M. 30".

39. Monedă nedescifrată.
Monedă feudală de argint în stare fragmentară.
AR.
Punct de găsire: „S. X, caseta 1 vest de pământul de umplutură, M. 29".

IV. „PALATUL CNEJILOR", 1956

a) Polonia

40. Sigismund III 1586-1632.
SIGIS.III.REX.POL. În centru litera S timbrată de o coroană regală.
Legenda este în parte deteriorată.
Rv. SOLI(DVS....)LIT. În centru călăreţul lituanian spre dr., având alături o altă efigie mai puţin distrusa. Ambele sunt timbrate de o coroană regală.
AR. Greut. 0,35 g. Diam. 15 mm. Conservare slabă, moneda are marginea ruptă şi efigia ştearsă în parte.
Punct de găsire: „S. I A, caroul 7, la -0,30 m, în solul galben purtat, lângă bârna putredă".

b) Diferite state

41. Carol XI 1660-1697 (Suedia), imitaţie moldovenească.
Abia se mai văd urmele din monograma regală CR.
Rv. Se mai văd urme din legendă ....CIVI, de completat probabil RIG.
AR. Greut. 0,38 g. Diam. 15 mm. Conservare foarte slabă. Contrafacere moldovenească după originalul lui Carol al XI-lea (1660-1697), în vremea lui Dabija Vodă şi urmaşii săi.
Punct de găsire: „S. I A, caroul 2, -0,70 m".

42. Georg Wilhelm 1619-1640 (Brandenburg).
Acvila Prusiei în centru, iar în jur GEORG.WILH.MAR.BR.R.I.P?..L.
Rv. Monograma GW în centru, iar pe margine legenda SOLID(V)S PR.VSSI..16(2?)6.
AR. Greut. 0,54 g. Diam. 17 mm. Conservare satisfăcătoare.
Punct de găsire: „S. I A, caroul 7, la -0,30 m, în pământul galben, lângă bârna putredă".

43. Imperiul Romano-German.
Acvila bicefală timbrată de un scut. Nu se află nici o legendă în jur.
Rv. Glob cu cruce şi milesimul 1696. Altă legendă lipseşte.
AR. Greut. 0,42 g. Diam. 15 mm. Conservare satisfăcătoare, monedă găurită.
Punct de găsire: „S. II A, M. 3".

44. Ahmed III 1703-1730 (Turcia).
Monedă turcească de argint, ajunsă în stare fragmentară, poartă milesimul 1115 al erei mahomedane.
AR. Greut. 0,29 g. Diam. 14 mm. Conservare fragmentară.
Punct de găsire: „S. II A, caroul 1, mormânt de copil, la -0,50 m".

45. Abdul Hamid 1774-1780 (Turcia).
Monedă turcească de argint, în stare precară de conservare, cu milesimul 1187 al erei mahomedane.
AR? Greut. 0,15 g. Diam. 14,5 mm. Conservare foarte slabă.
Punct de găsire: „S. I A, caroul 6, -0,15 m".

46. Acelaşi sultan.
Monedă turcească de argint ajunsă în stare fragmentară. Pe unul dintre fragmente se mai poate citi partea finală din milesimul erei mahomedane ..87, pe care noi îl întregim 1187. Pe baza milesimului astfel întregit se face şi atribuirea monedei.
Punct de găsire: „S. III A, M. 2. Punguţă de stofă legată la braţ".

47. Francisc I 1792-1835 (Austria).
Monedă de bronz cu nominalul I KREUTZER şi milesimul 1812.
AR. Greut. 4,06 g. Diam. 25 mm. Conservare bună.
Punct de găsire: „S. II A, caroul 7, -0,15 m".

48. Ferdinand I 1835-1848.
Capul laureat al împăratului spre dr., iar în jur legenda FERD.I.D.G.AVSTR.IMP. HVNG.BOH.R.H.N.V. Sub gât litera E.
Rv. Acvila bicefală austriacă timbrată de o coroană, cu sabie şi glob, iar împrejur cu legenda REX.LOMB.ET.VEN.DALM.GAL.LOD.ILL.A.A. 1841.
AR. Greut. 3,4932 g. Diam. 20 mm. Conservare foarte bună AVR.
Punct de găsire: „S. I A, -0,15-0,20 m, ţ. 3-4".

49. Contrafacere moldovenească după şilingul lui Gustav Adolf al Suediei 1611-1632.
Monograma GA în mijloc, iar pe margine legenda GVST.ADOL.D.G.REX.S.
Rv. Stema oraşului Riga şi legenda SOLIDVS.CIVI.R...
AE. Greut. 0,45 g. Diam. 16 mm. Conservare satisfăcătoare.
Punct de găsire: „S. II A, caroul 3, -0,35 m".

50. Monedă de bronz ruso-moldovenească.
Stemele alăturate ale Munteniei şi Moldovei timbrate cu o coroană regală. În jur urme de legendă. În exergă milesimul (17)70?
Rv. Într-un pătrat se mai observă cifra 3. Emisiune Sadagura.
AE. Greut. 8,87 g. Diam. 28,5 mm. Conservare foarte slabă.
Punct de găsire: „S. III A, caroul 7, -0,10 m".

Nr. crt.	Statul	Monarhul	Mile-Simul	Metalul	Greuta-tea (g)	Diame-trul (mm)	Conservarea	Locali-tatea	Anul descoperirii	Punctul	Bibliografia. Observații
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.	Ungaria	Matei Corvin (1458-1490)	-	AR	0,23	15,5	fragmentară	Schitişor	1956	S. II, M. 7	Réthy – Probszt, p. 114, nr. 232 tip. gen.
2.	Ungaria	Ferdinand I (1526-1564)	1552	AR	0,23	14,8	satisfăcătoare	Schitişor	1957	S. X, M. 48	monedă perforată
3.	Ungaria	Ferdinand I (1526-1564)	1556	AR	0,26	15,5	fragmentară	Schitişor	1957	S. X, M. 50	monedă tocită
4.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1565	AR	0,27	15,5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	S. IV a, M. 6	
5.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1566	AR	0,30	15,4	fragmentară	Buhalnița	1955	G. I	
6.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1567	AR	0,17	14,8	satisfăcătoare	Schitişor	1957	S. VIII, M. 42	marginea monedei parțial ruptă
7.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1568?	AR	0,19	14,5	fragmentară	Schitişor	1956	S. III, M. 18	monedă perforată de două ori
8.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	1570	AR	0,47	16	bună	Schitişor	1956	S. II, M. 15	monedă perforată
9.	Ungaria	Maximilian II (1563-1576)	?	AR	0,12	15	fragmentară	Schitişor	1956	S. II, M. 17	monedă perforată şi tocită
10.	Ungaria	Rudolf II (1572-1608)	1581	AR	0,28	14,2	satisfăcătoare	Schitişor	1957	S. IV, M. 52	
11.	Ungaria	Matei II (1608-1619)	161?	AR	0,29	-	fragmentară	Hangu	1955	S. IV	
12.	Ungaria	Ferdinand II (1619-1637)	1625	AR	0,25	13,1	slabă	Schitişor	1957	M. 29	monedă perforată
13.	Ungaria	Leopold I (1655-1705)	1694	AR	0,40	15	satisfăcătoare	Hangu	1955	Bis. veche M. 6	monedă dublu perforată
14.	Ungaria	Iosif I (1687-1711)	1706	AE	2,29	22,4	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	-	Cas. II A	
15.	Ungaria	Ferdinand I (1835-1848)	1841	AV	3,4932	20	foarte bună	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
16.	Polonia	Cazimir IV (?) (1444-1492)	-	AE	0,69	15,5	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. XIV	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
17.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1600	AR	1.85	19.5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. III B	
18.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1616	AR	0.36	16.4	slabă	Schitişor	1957	sectorul nordic	
19.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1620	AR	0.63	20	satisfăcătoare	Buhalniţa	1955	S. III A	pentru Danzig
20.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1626	AR	0.25	15.5	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. III B	pentru Lituania
21.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	1627	AR	0,42	16	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. VII A	
22.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.52	18	slabă	Buhalniţa	1955	S. III A	
23.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0,40	17.7	slabă	Schitişor	1957	S. X, M. 40	
24.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.55	19	satisfăcătoare	Schitişor	1956	M. 12	monedă găurită
25.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	1.04	19	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	
26.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.51	18	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A	lângă schelete
27.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0.35	15	slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
28.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AE	1.17	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A	pentru Lituania
29.	Polonia	Sigismund III (1587-1632)	-	AR	0,53	15.8	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. I C	pentru Riga
30.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,43	15.8	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. IV A, M. 4	para
31.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,43	13.6	slabă	Palatul Cnejilor	1958	passim	para
32.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,42	13.5	slabă	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	para
33.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0.37	12.7	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1958	Cas. II A	anul de domnie 9

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
34.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,64	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	para
35.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,29	14	fragmentară	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	mormânt de copil; para
36.	Turcia	Ahmed III (?) (1703-1730)	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A, M. 12	para găurită
37.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,55	14	satisfăcătoare	Hangu	1955	Bis. veche S. I, M.	
38.	Turcia	Ahmed III (1703-1730)	-	AR	0,48	14	bună	Schitişor	1957	S. X, M. 27	
39.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,41	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. XVI A	para; anul de domnie 5
40.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,44	16,5	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. X A	para; anul de domnie 5
41.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	0,33	16	slabă	Schitişor	1957	S. X, M. 45	para perforată
42.	Turcia	Mahmud I (1730-1754)	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	Bis. veche S. I, M. 4	
43.	Turcia	Osman III (1754-1757)	-	AR	0,20	15	fragmentară	Hangu	1955	Biserică, M. 30	para perforată
44.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,32	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. VI, M. 4	para; anul de domnie 9
45.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,36	15	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. VI A, M. 3	para; anul de domnie 1?
46.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,22	15	satisfăcătoare	Hangu	1955	S. V	
47.	Turcia	Mustafa III (1757-1774)	-	AR	0,16	14	fragmentară	Hangu	1955	S. I, M. 10	
48.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,39	14,9	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. V A	para; anul de domnie 7
49.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,18	14	slabă	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	para; anul de domnie 6
50.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1956	S. III A, M. 2	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
51.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR ?	0,15	14,5	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
52.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,23	15	slabă	Palatul Cnejilor	1958	S. V C	
53.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,22	14	satisfăcătoare	Hangu	1955	S. II, M. 17	
54.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,13	13,5	fragmentară	Hangu	1955	M. de sub bis.- *in situ*	
55.	Turcia	Abdul Hamid I (1774-1789)	-	AR	0,40	16	satisfăcătoare	Secu	1955	Nr. 2	
56.	Turcia	-	sec. XVIII	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. VIII A	para
57.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,11	12	fragmentară	Palatul Cnejilor	1957	S. IV A	
58.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,06	-	slabă	Hangu	1955	S. I, M. 9	
59.	Turcia	Mahmud II (1808-1839)	-	AR	0,07	10,5	satisfăcătoare	Hangu	1955	M. 11	
60.	Turcia	Abdul Medjid (1839-1861)	-	AR	-	-	-	Secu	1958	Biserică	
61.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	S. II, M. 19	monedă neidentificată
62.	Turcia	nedeterminată	-	AR	0,11	12	foarte ştearsă	Hangu	1955	M. 12	monedă neidentificată
63.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	S. I, M. 36	monedă neidentificată
64.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Hangu	1955	M. 18	monedă neidentificată
65.	Turcia	nedeterminată	-	AR	0,39	16	satisfăcătoare	Schitişor	1957	S. IV, Cas. 2	monedă neidentificată
66.	Turcia	nedeterminată	-	AR	-	-	fragmentară	Secu	1956	cimitir B, M. 19	monedă neidentificată
67.	Austria	Maria Tereza (1741-1780)	1764	AR	3,66	25	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. XIII A	

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
68.	Austria	Francisc I (1792-1835)	1812	AE	4,06	25	bună	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	
69.	Austria	Franz Josef (1848-1916)	1851	AE	5,03	22,5	bună	Hangu	1955	S. II – prelungire, Bis. veche	kreutzer
70.	Austria	nedeterminată	1863	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 3	kreutzer
71.	Austria	-	-	AE	-	-	-	Secu	1956	B. I	
72.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,30	14,5	-	Palatul Cnejilor	1958	S. III-a, M. 1	
73.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,46	15,5	-	Palatul Cnejilor	1957	S. IX A	
74.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,45	16	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. II A	
75.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,49	15,6	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1957	S. X A	
76.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AE	0,38	15	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
77.	Moldova	Dabija Vodă (Christina)	-	AR	0,54	17	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. I A	
78.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	9,19	30	-	Palatul Cnejilor	1958	passim	10 bani
79.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani
80.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1958	latura de S a bis.	
81.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	5 bani
82.	România	Carol I (1866-1914)	1867	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A	2 bani
83.	România	Carol I (1866-1914)	1882	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 5	2 bani
84.	România	Carol I (1866-1914)	1883	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
85.	România	Carol I (1866-1914)	1884	AE	-	-	-	Secu	1958	Biserică	5 bani
86.	România	Carol I (1866-1914)	1884	AE	-	-	-	Secu	1958	latura de S a bis.	
87.	România	Carol I (1866-1914)	-	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	3 bani
88.	România	Carol I (1866-1914)	-	AE	-	-	-	Secu	1956	cimitir A, M. 10	5 bani
89.	România	Carol I (1866-1914)	1900	AE	-	-	-	Secu	1956	şanţ terasă	2 bani
90.	România	Carol I (1866-1914)	1906	Ni	-	-	-	Secu	1956	cimitir, *passim*	5 bani
91.	România	nedeterminată	1924	Ni	-	-	-	Secu	1958	Biserică	monedă modernă
92.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1958	Biserică	monedă modernă
93.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1956	-	monedă modernă; 1 leu
94.	România	-	1924	Ni	-	-	-	Secu	1956	-	monedă modernă; 1 leu
95.	Moldova-Rusia	-	1770	AE	8,87	28,5	Foarte slabă	Palatul Cnejilor	1956	S. III A	monedă ruso-moldovenească
96.	Rusia	Nicolae I (1825-1855)	1841	-	6,56	22,8	bună	Palatul Cnejilor	1958	S. II A	
97.	Suedia	Gustav Adolf (1611-1632)	1624	AR	0,73	19,5	slabă	Hangu	1955	Bis. veche M. 3	
98.	Franţa	Carol I Gonzague	1610	AR	19,84	40	-	Secu	1955	Nr. 1	
99.	Imperiul Romano-German	nedeterminată	1696	AR	0,42	15	satisfăcătoare	Palatul Cnejilor	1956	S. II A, M. 3	
100.	Statele Germane	-	-	AE	1,01	22,5	bună	Hangu	1955	Bis. veche	jeton
101.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Schitişor	1957	S. X, M. 29	denar feudal
102.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Schitişor	1957	S. X, M. 57	monedă feudală neprecizată

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
103.	-	neprecizată	-	AE	-	-	complet răzuită	Secu	1956	cimitir B, M. 17	monedă neprecizată
104.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Secu	1956	cimitir A, M. 1	monedă neprecizată
105.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmente	Schitişor	1957	S. X, M. 30	monedă neprecizată
106.	-	neprecizată	-	AR	-	-	-	Palatul Cnejilor	1958	S. IV A	monedă neprecizată
107.	-	neprecizată	-	AR	-	-	fragmentară	Palatul Cnejilor	1958	S. IV, M. ?	monedă neprecizată

PARTEA A IV-A

LĂCAŞURILE DE CULT

Locuită temeinic numai de la o dată relativ recentă, microregiunea Bicaz este, fireşte, mai puţin bogată în monumente istorice de valoare ridicată decât zonele limitrofe, de mai veche civilizaţie, ca zona Târgului Neamţ şi aceea a Pietrei. Totuşi, simţul frumosului, ingeniozitatea şi dibăcia în execuţie, de care poporul român dă dovadă întotdeauna pentru crearea unui cadru de viaţă corespunzând nevoilor sale atât materiale, cât şi spirituale, apar şi în construcţiile de pe valea mijlocie a Bistriţei. O prezentare, fie şi sumară, a acelora care prin valoarea lor istorică sau artistică deosebită – pot fi socotite drept monumente de cultură este necesară pentru cunoaşterea microregiunii, ele documentând numeroase aspecte ale istoriei social-economice şi culturale ale acesteia.

Această prezentare vine ca o întregire la capitolul de istorie feudală al monografiei, monumentele în chestiune aparţinând epocii respective fie prin data construcţiei, fie prin repetarea, până în zilele noastre, a formelor constructive de atunci. Împărţirea cea mai puţin artificială a subiectului este, după părerea noastră, aceea bazată pe natura materialului de construcţie, urmând – deci – a fi cercetate pe rând monumentele de zid şi cele de lemn.

A. MONUMENTELE DE ZID

În zona lacului de acumulare Bicaz se găsesc trei monumente de zid clasate ca monumente istorice. Aflate în cuprinsul fostelor aşezări mânăstireşti Schitul Hangu, Buhalniţa şi Durău, primele două datează de la începutul veacului al XVII-lea, iar ultimul din prima jumătate a veacului al XIX-lea.

Odată cu veacul al XVIII-lea încep să apară şi alte biserici mari de zid, care înlocuiesc treptat vechile bisericuţe de lemn. Aceste construcţii însă, cu excepţia celei de la Coroiu, care prezintă încă interes, sunt lipsite de valoare istorică şi artistică şi, ca atare, nu se încadrează în prezentul studiu[1].

Dintre toate monumentele regiunii, cel mai interesant, atât prin vechimea sa, cât şi prin frumuseţea locurilor şi înfăţişarea pitorească a clădirilor sale, este fără îndoială ansamblul schitului Hangu cu ruinele „Palatului Cnejilor".

---

[1] Fapt interesant de semnalat, dintre acestea numai patru sunt construcţii în întregime de zid, celelalte având bolţile şi turlele de lemn. Din acest punct de vedere, cel mai interesant exemplu îl dă biserica din Secu, ale cărei bolţi şi turle de lemn imită întocmai, prin arce şi pendentive, formele specifice arhitecturii de zid.

a) SCHITUL HANGU şi „PALATUL CNEJILOR"

Pe drumul ce părăseşte valea Bistriţei în dreptul Răpciunilor şi urcă de-a lungul apelor pârâului Schitu spre Durău, după 3 km de mers, apar ruinele unor ziduri şi turnuri de cetate.

Cunoscute astăzi de localnici sub numele de „Palatul Cnejilor", aceste ziduri ruinate şi biserica de zid din cuprinsul lor sunt vechile clădiri ale fostului schit Hangu, denumit un timp şi Mânăstirea Pionul (fig. 103)[2].

De cine şi la ce dată au fost ridicate ne-o arată cele trei inscripţii săpate în piatră, încastrate şi astăzi în pereţii diferitelor clădiri. Aflăm astfel că biserica este înălţată de hatmanul Gheorghe – frate cu Vasile Lupu – în 1639, că zidurile de incintă au fost făcute în 1676 de ginerele său Alexandru – fiul lui Antonie Ruset vodă – şi că turnul din colţul dinspre nord-est, împreună cu portiţa alăturată, datate din acelaşi an, se datorează lui Toderaşcu Cantacuzino[3].

Pisania bisericii – după cum se va vedea mai jos – nu este cea originală, ci a fost aşezată cu prilejul restaurărilor din 1820. Cuprinsul ei, privind data şi autorul ctitoriei, este însă confirmată de două hrisoave ale lui Vasile Lupu: unul din 1638, în care se pomeneşte pentru prima oară de „mănăstirea Pionul ce mai înainte se chema schitul lui Silvestru", iar cel de-al doilea din 1646, prin care, întărind stăpânirile mânăstirii, se precizează că „schitul Pionul este făcut de paharnicul Gheorghe" (înainte hatman). Cât priveşte Schitul lui Silvestru, de la care a luat fiinţă Mânăstirea Pionul, el este atestat documentar încă din zilele lui Ieremia Movilă (1595-1606)[4]. Se vede, deci, că fratele lui Vasile Lupu, apoi urmaşii săi, au transformat vechea aşezare într-o ctitorie nouă, înzestrată cu biserica de zid şi cu ziduri şi turnuri de apărare.

Deşi prin săpăturile arheologice efectuate se ştie că încă de la zidirea noii biserici au existat şi alte clădiri în cuprinsul curţii, nu se mai poate preciza şi cum arătau ele. Este posibil ca pe lângă chiliile pentru călugări să se mai găsească aici, după obiceiul vremii, şi o clădire de zid mai importantă, pentru găzduirea ctitorilor. De altfel, o informaţie cuprinsă în *Letopiseţul Cantacuzinesc*[5] arată că în anul 1672, atunci când Grigore Ghica voievod umbla să închidă pe Cantacuzini, „de aci Şerban înţelegând de aceasta, aciaşi lăsă acea cale şi se învirteji pre altă cale, pribegind în ţeara Moldovei, locuind la Hangul, în munţii Ceahlăului", ceea ce dovedeşte existenţa unei locuinţe cu patru ani înainte de 1676, data ridicării zidurilor de incintă.

Săpăturile arheologice efectuate în 1956[6] au confirmat că în cadrul aşezării au fost unele clădiri mai vechi pe laturile de est şi sud, de pe urma cărora s-au găsit şi fragmente de plăci de teracotă.

Asupra activităţii constructive desfăşurată după faza iniţială din veacul al XVII-lea şi până la începutul veacului al XIX-lea suntem lipsiţi de orice informaţie. Din letopiseţe se ştie numai că „palatul cnejilor de la Hangu ..., una din cele mai puternice cetăţi ale

---

[2] În general, pentru istoria monumentului, vezi Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Pionul sau Schitul Hangu şi ruinele palatului cnejilor Cantacuzini*, în *ALPR*, 1933-1934, p. 114-131, precum şi C. Matasă, *Palatul cnejilor*, Bucureşti, fila dată. Pentru arhitectura monumentului, vezi Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti*, Bucureşti, 1933, p. 110, 335, fig. 159-163, 579.

[3] Rudă cu Gheorghe hatman prin mama sa Ecaterina, fiica lui Coste Bucioc şi soră cu doamna Tudosca a lui Vasile Lupu.

[4] Gh. Ungureanu, *op. cit.*; idem, *Raport asupra mănăstirii Pionul sau schitul Silvestru, castelul cnejilor Cantacuzini*, în *BCMI*, 1933, p. 45.

[5] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, Buzău, 1942, p. 188.

[6] Vezi rapoartele de activitate asupra săpăturilor efectuate în 1956.

Moldovei, ... a jucat un mare rol în trecut, slujind de nenumărate rânduri, vreme de aproape 200 de ani, ca refugiu şi sigur adăpost pentru boierii mari ai ţării ... Ori de câte ori se tulburau lucrurile în ţară, prin desele schimbări de domnie sau prin încălcări de oşti străine, cronicarii ne spun că boierii eşiau la munte, la Hangu"[7].

În 1820 ştim[8] că s-au efectuat reparaţii la pereţii şi la acoperişul bisericii; cu acest prilej s-a pus şi noua pisanie. Nu trece însă decât un an şi biserica, poate şi o parte din clădiri, este arsă de turci în cadrul represiunii mişcării revoluţionare din 1821: de unde noi reparaţii, efectuate pare-se prin anii 1823 (data însemnată pe faţa clopotniţei) – 1825 (dată la care este consemnată documentar contribuţia egumenului Iosif). Pagubele vor fi fost deosebit de grave, deoarece se vorbeşte de „a doua facere a mănăstirilor"[9].

Amănunţite lămuriri privind istoricul clădirilor din Schitul Hangu aflăm dintr-un inventar din 1838[10], în care se arată pe de o parte clădirile vechi, iar pe de altă parte lucrările noi, executate de egumenul Gavriil în timpul egumenatului său (1830-1838); indicaţii extrem de preţioase pentru deosebirea astăzi, pe teren, a celor două categorii de construcţii. Astfel, printre clădirile vechi se enumeră: „două băşti ce din vechime sunt făcute la colţurile zidului"[11]; „o başcă din vechime iaste făcută la colţul zidului spre miâzănoapte, care meremetisindu-se au mai adăugat două boţişoare mici[12]; lângă başca de la colţul zidului dinspre răsărit iaste începută o poartă de piatră"[13]. Din nou, s-a executat atunci, conform aceluiaşi inventar, lângă turnul lui Toderaşco: „o chiliuţă pentru portar; o chiliuţă lângă altar cu veşmintărie; 23 de stânjeni fără o palmă, rândul de chilii ce din nou sunt făcute; o pivniţă lungă de 19 stânjeni sub chilii; 18 stânjeni faţa parmalâcului s-au tencuit" etc., adică lucrări de proporţii importante.

După cum se vede, zidurile şi turnurile nu sunt menţionate în cadrul acestor reparaţii şi refaceri. Ele se aflau desigur, încă de atunci, într-o stare de ruină avansată, lipsa de grijă pentru întreţinerea lor provocând mirarea francezului Vaillant, vizitator prin anii 1838-1840 al acestor meleaguri[14].

---

[7] De pildă, în domeniile lui Gheorghe Duca, Constantin Cantemir, Constantin Duca, Mihail Racoviţă (C. Matasă, *op. cit.*, p. 13-16).

[8] Din cuprinsul pisaniei, precum şi dintr-un pomelnic (Academia RPR, ms. 430), în care sunt trecute şi numele celor ce au ajutat.

[9] Însemnarea privind cele două faze de lucrări este următoarea: *Milosteniia ce s-au strâns pentru acoperemântul bisearicii şi pentru tencuitul ei, prin părintele Iosif ieromonah şi igumen aceştii sf. mănăstiri, în leat 1820* ... (urmează numele donatorilor) ... *Neamul părintelui Iosif, igumenul aceştii sf. mănăstiri, au dat 200 lei. Şi iar au mai dat 1000 lei, al doilea facerea mănăstirii, fiind arsă de turci, 1825* (Academia RPR, ms. 430, f. 53). Din textul redat reiese clar că data de 1825 se referă la dania de 1000 de lei şi nu la incendierea bisericii de către turci, cum interpretează ştirea, luând-o în discuţie, Gh. Ungureanu (*op. cit.*, p. 122).

[10] Publicat de Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 123-124.

[11] Cele două turnuri rotunde de pe latura estică.

[12] Turnul pătrat dinspre nord-vest, cu cele două încăperi alipite în spatele lui.

[13] Poarta boltită care se sprijinea pe turnul lui Toderaşco, astăzi dispărută, dar pe care Gh. Ungureanu spune că a mai apucat-o.

[14] La întrebările lui Vaillant egumenul răspunde cu următoarele lămuriri: „- Odinioară, pe când era păzită de turnuri, mănăstirea aceasta era în stare să susţină un asediu. De altfel, mâine vei avea ocazia să te convingi că n-a avut de susţinut numai unul, aşa de ruinate-s zidurile. Astăzi, ca s-o facem, nu zid de neînvins, ci măcar de locuit, ne-ar trebui mulţi bani ..." / „- Şi ce venituri are mănăstirea?" / „- Şaizeci mii franci rentă." / „- Şi cât ar costa restauraţia?" / „- Aproape şaizeci mii franci." (J.A. Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, în *ALPR*, 1933-1934, p. 43-44)

O dată importantă în istoria monumentului este anul 1844, în care „cneazul" Gheorghe Cantacuzino – întors în 1814 din Rusia, unde plecase cu armatele ruseşti încă din 1792 – câştigă procesul pentru moşia Schitului Hangu, purtat de mai multe decenii mai întâi cu călugării, iar apoi, din 1840, cu călugăriţele de la Mânăstirea Văratec, venite în locul acestora. Maicile sunt silite să se mute mai jos, la „Schitişor", unde ele refac o veche biserică de lemn căzută în ruină, iar „cnejii" ocupă schitul, reparând clădirile, înnoind interioarele şi dând monumentului o înfăţişare oarecum somptuoasă, potrivită cu situaţia şi averea lor. Vechea aşezare a Pionului rămâne de atunci cunoscută sub numele, care i-a rămas până astăzi, de „Palatul Cnejilor".

Ruinaţi însă după puţină vreme, „cnejii" – fiii lui Gheorghe Cantacuzino – n-au mai stat mult aici şi în 1852 au trebuit să plece[15], vânzând moşia Smarandei Sturza, născută Vogoride, soţia fostului domnitor Mihai Sturza. De atunci palatul, lăsat în părăsire, a început treptat să se ruineze. Dacă în 1852 mai era încă în picioare, după cum ne-o arată un inventar din acel an, cu timpul, din cauza delăsării şi exploatării continue a materialului aflat în ziduri de către localnicii din jur, a ajuns în starea de ruină în care se vede astăzi[16].

Clădirile fostului schit, cu zidurile sale de cetate, retrase cu cca. 200 de m de la drumul mare, se află aşezate pe un mic platou natural, care domină valea. În faţă apele pârâului Schitul curg paralel cu şoseaua, iar în spate se înalţă peretele masivului Ceahlău.

Zidurile de incintă închid o curte de formă aproape pătrată, cu laturile de lungime medie de 64 x 57 m, întărite pe trei colţuri cu turnuri de apărare, dintre care două sunt circulare, pe când cel dinspre nord-vest, care este şi cel mai important, are un plan pătrat şi nu este aşezat pe colţ, ci cuprins în interiorul incintei. Pe toată latura de vest se înşiră ruinele unor locuinţe din care mai există doar platforma parterului, înălţată pe un rând de beciuri boltite, şi mărginită spre exterior de zidul pe alocuri prăbuşit al incintei. Pe latura de nord se păstrează, de asemenea, un rând de beciuri similare, alipite zidului de incintă, iar pe laturile de sud şi nord parţiale ridicături de pământ arată că şi aici au existat cândva clădiri.

Singura clădire bine conservată şi încă în stare de folosinţă este biserica, având hramul „Pogorârea Sfântului Duh" (fig. 103/2-3).

Înălţată în 1639, ea are deasupra intrării, în pronaos, o pisanie de piatră[17] cu următorul cuprins: *Această sfintă besearică intru carea să prăznuiaşte hramul Pogorîrea sfîntulu(i) D(u)h iaste zidită de răposatul Gheorghe hatman frate cu Vasilie Vvod, leat 7147 (1639). Iară acum la leat 7328, cu blagosl(ovenia) preaosfinţ(itului) Mitrop(olit) kyrio kyr Veniamin şi prin osîrdia cuvioşiei sale ieromonah Iosif egum(en) aceşti sf(i)n(te) mă(năstiri), s-au deşchis zidirea, s-au tencuit şi s-au acoperit, 1820 iun(ie).*

O a doua inscripţie este zugrăvită pe zidul dinspre răsărit al clopotniţei, sub cornişă: *1823 sep(temvrie) 9, Calinic ier(omonah).*

Construită cu ziduri de piatră de 1,50 m grosime şi bolţi de cărămidă, biserica are un plan de formă dreptunghiulară cu un turn-clopotniţă pătrat cu două etaje, lipit pe latura dinspre nord. O veşmântărie anexă, adăugată ulterior altarului, se găseşte pe latura de sud.

Corpul bisericii, prelungit spre est cu absida altarului şi lărgit pe ambele laturi cu abside dreptunghiulare, cuprinde încăperile boltite ale pronaosului şi naosului. Doi

[15] În condiţii deosebit de tragice, relatate de Gh. Ungureanu, *op. cit.* şi de C. Matasă, *op. cit.*
[16] Abia în ultimul timp s-au luat măsurile de pază şi de îngrădire necesare.
[17] Pisania are 1,35 m lungime şi 0,37 m lăţime. Inscripţia cuprinde patru rânduri, cu litere frumos săpate în relief şi vopsite cu negru şi roşu, de 6-7 cm înălţime.

contraforţi lătăreţi, ridicaţi până aproape de streaşină, întăresc zidul în dreptul absidelor scobite în formă de nişă în grosimea zidăriei. În colţul dintre clopotniţă şi absidă, printr-o firidă arcuită şi o gaură anume amenajată, este vărsată afară apa folosită la botez.

Uşa de intrare aşezată pe faţada de nord a turnului clopotniţă este înaltă, uşor arcuită şi simplă, fără ancadrament de piatră. Pridvorul de formă pătrată, cuprins în parterul turnului, este o simplă trecere neluminată, acoperită cu o boltă semicilindrică îndreptată paralel cu axul intrării. Mai departe se pătrunde în pronaos printr-o uşă arcuită, având în partea superioară o pisanie de piatră folosită ca boiandrug peste uşă. Forma arcului de deasupra, precum şi textul inscripţiei actuale, pusă în veacul al XIX-lea în locul celei vechi, azi dispărută, ne arată că uşa a suferit remanieri ulterioare.

Pronaosul, în plan aproape pătrat, legat de naos printr-o arcadă largă, este luminat printr-o fereastră deschisă în peretele dinspre sud. O uşă scundă, prevăzută în colţul dinspre sud-vest al încăperii, dă acces spre scara ce suie la etajul turnului.

Naosul, alăturat pronaosului, este mai mare şi are o formă alungită, lărgită lateral cu nişele dreptunghiulare ale absidelor[18]. Câte o fereastră identică cu cea de la pronaos se deschide în axul fiecărei abside. Semicirculare şi uşor ascuţite în partea superioară, cu glafurile şi pragul mult lărgite spre interior, aceste ferestre sunt înguste şi dreptunghiulare spre exterior. Altarul, aflat în prelungirea naosului şi despărţit numai prin peretele de lemn al catapetesmei, are două nişe laterale dispuse în mod simetric, proscomidia şi diaconiconul, dintre care ultima a fost mărită şi folosită ca uşă de trecere odată cu alipirea veşmântăriei exterioare.

Bolţile naosului şi pronaosului sunt tratate în acelaşi fel, însă cu niveluri şi dimensiuni diferite, prima fiind mai mare şi mai înaltă decât cealaltă. Ambele au o calotă sferică aşezată, prin mijlocirea triunghiurilor sferice de colţ, pe câte patru arce mari scoase în consolă din pereţi[19]. Arcele, de lărgimi diferite, în vederea compensării diferenţei dintre forma dreptunghiulară a încăperilor şi spaţiul pătrat necesar la baza cupolei, sunt dublate cu o arhivoltă de zimţi de cărămidă, subliniind ca o sprânceană curbura lor[20].

Prin aşezarea calotei pe un plan, mai sus decât cheile arcelor, racordarea între cele două nivele este obţinută la naos printr-o zonă cilindrică mărginită spre calotă prin două rânduri de zimţi. La pronaos, unde denivelarea este mai mică, racordarea este realizată în mod neîndemânatic, prin prelungirea în sus a pendentivilor, într-o zonă de curbură informă, care se confundă cu calota.

Altarul este boltit în sfert de sferă, cu bolta pornită direct din prelungirea pereţilor şi mărginită înspre vest cu un arc frontal înscris sub arcul estic al naosului.

Din colţul de sud-vest al pronaosului, prin uşa anume prevăzută, se ajunge la o scară cu trepte masive de lemn, cuprinse în grosimea zidului de vest al bisericii, care suie la etajul turnului. Scara este boltită cu bolţi semicilindrice etajate, dispuse în trepte succesive şi este luminată prin două ferestre mici şi înguste, deschise spre sud şi spre vest[21].

---

[18] Această formă dreptunghiulară, foarte rar folosită în arhitectura epocii în Moldova, nu mai apare decât la biserica mică din Dragomirna (1602) şi la biserica „Sf. Nicolae" din Suceava (1611).

[19] Fiecare din pendentivii naosului are în partea sa inferioară câte trei găuri rotunde. Acestea sunt probabil gurile oalelor de rezonanţă înecate în zidărie conform procedeului obişnuit al epocii.

[20] Zimţii sunt formaţi din cărămizi de format normal, aşezate oblic faţă de planul zidului, în felul dinţilor de fierăstrău. La pronaos arhivolta este compusă dintr-un singur rând de zimţi încadrat între două rânduri drepte, iar la naos din nouă rânduri de zimţi despărţite între ele de câte un rând drept.

[21] Dimensiunile sunt 30 cm lărgime interioară şi 8 cm lărgime exterioară pe 40 cm înălţime.

Primul etaj al turnului cuprinde o chilie mică şi joasă, boltită în semicilindru, cu intrarea din palierul scării şi luminată prin două ferestre mici, lărgite spre interior. O laviţă joasă şi îngustă ocupă peretele interior al chiliuţei. Treptele clădirii ocolesc această cameră şi suie mai departe între ziduri, până la etajul superior. Aici se găseşte scaunul clopotelor, care susţine două clopote de dimensiuni diferite, ambele purtând câte o inscripţie[22]. Trei arcade cu arcul uşor frânt, larg deschise, străpung pereţii spre exterior. A patra arcadă, orientată spre acoperişul bisericii, este înclinată ca un parapet înalt pe jumătate din grosimea zidăriei, prevăzut cu o deschidere pentru intrarea în pod.

În exterior biserica este în întregime tencuită şi vătuită. Pereţii, adăpostiţi de o streaşină largă, înfundată cu scândurele, sunt simpli şi netezi, având ca singură ornamentaţie un brâu median de profil uşor ascuţit, încastrat şi reliefat de umbre mai puternice prin adâncirea rotunjită a zidăriei în lungul său. Acoperişul corpului bisericii, în patru ape şi cu ruptură de pantă – după obiceiul regiunii –, cât şi cel bulbucat al turnului-clopotniţă, sunt amândouă învelite cu şiţă de brad şi ornamentate la vârfuri cu frumoase cruci de fier.

Mobilierul din interior cuprinde ca obiecte mai deosebite două strane sculptate vechi, poate chiar din veacul al XVII-lea, şi apoi catapeteasma bogat sculptată şi poleită în stil baroc, datând din veacul al XIX-lea. O icoană mai veche, de factură populară, reprezentând chipul Sfântului Nicolae, se află depusă în altar. Se mai păstrează şi unele cărţi mai vechi, din veacul al XVIII-lea, cu însemnări marginale în legătură cu istoria schitului[23]. În pridvor sunt depozitate două bucăţi de piatră profilată. Una mai mică este un fragment de ancadrament de fereastră cu profile obişnuite veacurilor XVII-XVIII. Este identic cu alt fragment refolosit în zidul de pe latura vestică a incintei. A doua bucată, păstrată întreagă, este de factură clasică, probabil coronamentul unei uşi sau ferestre. Bogat decorată cu trei rânduri de denticole mărunte, foarte bine cioplite, ea poate fi comparată cu ancadramente similare din veacul al XVII-lea sau mai vechi[24] şi face, desigur, parte fie din vechea reşedinţă a ctitorilor, fie chiar din biserică.

Zidul de incintă, care închide curtea pe cele patru laturi, este executat cu zidărie de piatră brută şi are o grosime de 0,90 m pe laturile dinspre nord şi vest şi de 0,50 m pe laturile dinspre vale. În colţul dinspre nord-est, chiar lângă turnul rotund de colţ, se găsesc două intrări în incintă, una mai mare spre nord, complet dărâmată, şi alta mai mică spre est, care a rămas încă în picioare.

Deasupra arcadei acestei intrări, pe faţada exterioară, există o pisanie, frumos săpată în piatră, purtând stema Moldovei în partea superioară şi având următoarea inscripţie în limbile slavonă şi română (fig. 148/3): *Izvoleniem otţa i pospeaşeniem s(î)na i*

---

[22] Pe clopotul mic *La schitu Hang unde să prăznueşte Pogorârea Duhului Sfânt, 1824*. Pe clopotul mare *1791 Apr. 23* ... (mai departe se află scrise probabil numele donatorilor, care nu s-au putut citi din cauza înălţimii la care este aşezat clopotul).

[23] Pe o Evanghelie (Bucureşti, 1742): *Să se ştie precum am cumpărat această sf(â)ntă Evanghelie, eu monah Misail, egumen ot Schit, şi o am dăruit sfintei şi dumnezeeştei bisărici şi mânăstirii Schitului carii să prăznuieşte hramul Pogorârea D(u)hului Sf(â)nt, şi o am dăruit ca să fie pomană şi ertare sufletului mieu. Văleat 7254* (1746). Pe un Mineu pe decembrie, cu primele pagini rupte: ... *pentru pomenirea noastră şi a tot neamul ca să fie nestrămutate dela sfânta mănăstire. 1755 Iul. 24.* Pe un Penticostarion (Râmnic, 1767): *Această sfântă carte ce-s cheamă Pântecostariu au cumpărat-o stareţu Ion Buta şi au dat-o sfinti schit Hangu unde să cinsteşte şi să prăznuieşte hramul Pogorârea Duhului Sf(â)ntu ca să fie* ... (etc.). Pentru alte însemnări de pe cărţi, ce astăzi nu se mai află în biserica de la „Palatul Cnejilor", vezi Gh. Ungureanu, *op. cit.*

[24] Pe laturile de sud şi est, unde terenul coboară în pantă, zidul de la nivelul curţii în jos este de 1,40 m grosime.

s(ă)vrăşeniem s(via)t(a)go D(u)ha[25] *acesta zid pre inpregiurul mînîstiri l-au zidit Io Alexandru voevoda i gospojda ego Aniţa s(i)na Io Antonie Ruseto voevoda, gineri lui Ghiorghie harman, v l(ea)tu 7180 (1676) m(esi)ţa avg(u)s(t) (?) 15 (?)dni* ...

Poarta cuprinde o uşă semicirculară în partea superioară, alcătuită din blocuri mari de piatră de talie, încadrată spre exterior cu doi pilaştri şi dublată spre interior de o arcadă largă, sprijinită pe două picioare de zidărie. În spatele golului uşii se observă încă golul grinzii de lemn ce aluneca în zidărie pentru zăvorârea intrării. În partea superioară a faţadei, deasupra pisaniei, se păstrează trei blocuri de piatră profilată ale cornişei, dar nu mai există nici o urmă din acoperişul ce adăpostea întreaga poartă. Nici zidurile nu mai păstrează înălţimea lor iniţială[26].

Pe faţada dinspre curte a turnului, la 3,00 m înălţime, se găseşte încastrată în zidărie pisania de piatră cu data şi cu numele ctitorilor, cu următorul conţinut scris în limbile slavonă şi română: *Izvoleniem otţa i pospeaşeniem s(î)na i s(ă)vrăşen(i)e(m) s(via)t(a)go D(u)ha*[27] *acesta turnu şi această portiţă le-au ziditu Toderaşcu m(a)re vistearnic i cneaghinea ego Alexandra, vă dni b(la)gocistivago i Hr(ist)u liubivago*[28] *Io Antonia Ruset voevoda, v l(ea)to 7184 m(esi)ţa iulie 15 dni*[29].

„Turnul lui Toderaşco" (fig. 149/1) cuprinde două încăperi circulare, una la parter şi una la etaj, boltite cu calotă sferică şi prevăzute fiecare cu trei metereze pentru tragere, cu glafuri teşite şi mult lărgite spre interior. Intrarea la parter se face direct din curte, printr-o

---

[25] *Cu voia Tatălui şi ajutorul Fiului şi săvârşirea Sfântului Duh.* Piatra măsoară 80 x 46 cm. Inscripţia cuprinde cinci rânduri, cu litere scoase în relief de 6 cm. Stema, de 19 cm diametru, are un cap de bour înscris într-un chenar circular, cu cinci stele presărate în jurul capului, în câmpul medalionului, şi o coroană cu trei colţuri depăşind marginea superioară a chenarului. Ultimul rând, foarte deteriorat şi ajuns astăzi indescifrabil, a fost completat după Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 118.

[26] Despre înfăţişarea zidurilor Schitului Hangu în trecut, vezi descrierea anexată hărţii austriece din 1790 (*Topographische general Beschreibung der im Jahr 1788 und 1789 von der Römisch Kayserl. Königlicher Arme in Besitz genommen fünf moldavischen Bezirken* (Academia RPR, ms. german, nr. 2, f. 68-69) ne aduce următoarele preţioase indicaţii: „Biserica mănăstirii şi locuinţele călugărilor sunt înconjurate cu un zid de trei stânjeni înălţime, prevăzut cu metereze pentru tras (*Schüss-Scharten*). Biserica, precum şi zidul sunt construite bine, din piatră". Ştiind că indicaţiile acestei lucrări sunt, în general, extrem de exacte, este probabil că înălţimea de trei stânjeni (6 m) a fost măsurată în exterior, într-un loc unde panta era mai mare. Cât priveşte meterezele, orice urmă a lor a dispărut. În starea actuală, zidurile mânăstirii nu mai au nicăieri înălţimea lor de la început, care poate fi constatată în punctele de legătură cu pereţii turnurilor de colţ, ajungând la peste 4 m faţă de exterior. Astăzi, pe cele trei laturi dinspre nord, est şi sud ele nu se mai ridică decât pe o înălţime medie de 1,30 m faţă de nivelul curţii, înălţimea spre exterior variind, în funcţie de panta terenului, de la 1,80 m spre nord, 2,60 m spre est, 3,70 m spre sud-est şi 1 m în colţul de nord-est. Pe latura estică zidul este întărit spre vale cu două turnuleţe-contraforturi de formă dreptunghiulară, de 3 m lăţime şi ieşite cu 2,50 m în afara zidului. Ele nu se mai păstrează însă în părţile superioare, fiind dărâmate aproape în întregime. Pe latura dinspre vest zidul de incintă actual, care mărgineşte spre exterior ruinele clădirii dată drept „Palatul Cnejilor", nu este cel original. Vechiul zid închidea iniţial un spaţiu mai restrâns, de formă pătrată, cu turnurile aşezate chiar la colţuri.

[27] *Cu voia Tatălui şi ajutorul Fiului şi săvârşirea Sfântului Duh.*

[28] ... *binecinstitorului şi de Hristos iubitorului* ...

[29] Piatra are dimensiunile de 75 x 41 cm. Inscripţia cuprinde cinci rânduri, scrise îngrijit, cu litere de 6 cm înălţime. Spre deosebire de inscripţia de deasupra portiţei de intrare, aceea de pe turn este în perfectă stare de conservare, datorită atât înălţimii la care se află, cât şi placajului de cărămidă care a acoperit-o probabil multă vreme, apărând-o de intemperii şi de sub care a fost descoperită în 1931 de către Gh. Ungureanu (publicată de acesta, cu mici deosebiri faţă de citirea noastră, în *Revista Istorică*, XVIII, 1932, p. 189, precum şi în *ALPR*, 1933-1934, p. 118).

uşă cu ancadrament de piatră de talie, din care se păstrează încă unul din usciori. Etajul, cu uşa aşezată peste cea de la parter, era accesibil numai printr-o scară de lemn. În exterior pereţii tencuiţi simplu au în partea superioară o cornişă de zidărie de cărămidă păstrată pe alocuri, iar deasupra câteva fragmente de zidărie tencuită arată existenţa unui atic. Nu se mai găseşte nici o indicaţie care să arate natura şi formele fostului acoperiş. În starea în care se găseşte astăzi, cu extradosul bolţii bătut de ploi şi expus îngheţului şi cu o bună parte a zidăriei exterioare dislocată şi căzută pe jumătate din grosime, acest turn nu mai are mult până la o prăbuşire totală.

Turnul din colţul dinspre sud-est, de formă rotundă apropiată de cerc, este mai mic. În stare de ruină încă şi mai accentuată, acesta nu mai are nici acoperiş, nici boltă în partea superioară, astfel încât nu se mai cunosc forma şi dimensiunile etajului, azi dispărut (fig. 149/3). Se păstrează doar încăperea parterului cu cele trei metereze de tragere, locul uşii spre curte cu golul tocului de lemn anume prevăzut în zidărie şi naşterea bolţii peste parter, care însă – după cât se poate constata – nu acoperea întreaga suprafaţă, lăsând liberă legătura directă cu etajul prin interior.

Al treilea turn, de nord-vest, cunoscut sub numele de „Turnul Domniţei", mai important ca volum şi dimensiuni decât celelalte două, se deosebeşte de acestea – după cum s-a arătat mai sus – nu numai ca plan, pătrat în loc de rotund, ci şi ca amplasare, nefiind aşezat în colţul incintei. Existenţa acestor deosebiri ne îndreptăţeşte să ne punem întrebarea dacă a fost ridicat odată cu zidul de incintă, fapt pe care îl vom cerceta mai jos. Deşi în stare de ruină şi cu baza dinspre curte îngropată în pământ, turnul are încă şi acum un aspect masiv şi impunător, păstrând destule urme pentru a se putea deduce alcătuirea sa interioară. Cu o deschidere interioară de 4,80 x 5,60 m şi ziduri de peste 1,50 m grosime ridicate la peste 10 m înălţime, turnul – construit din piatră şi bolţi de cărămidă – cuprinde în interior un parter şi două etaje.

Parterul este aproape în întregime îngropat sub pământul şi molozul adunat de pe urma prăbuşirii nivelelor superioare (fig. 149/4). Era acoperit cu o boltă de cărămidă semicilindrică, orientată pe direcţia est-vest, existenţa acestei bolţi fiind dovedită prin timpanele laterale şi prin fragmente din naşterea curburii, rămase prinse în zidăria peretelui de nord. Este posibil ca intrarea la încăperea de la parter, ale cărei pardoseli par să fi fost mai joase decât nivelul exterior, se făcea direct din curte printr-o uşă, care poate mai există încă îngropată sub nivelul actual al pământului[30].

Peste încăperea boltită a parterului camerele etajelor superioare aveau planşee pe grinzi masive de lemn, cu capetele încastrate în perete în găuri ce se mai văd şi astăzi. Etajul I cuprindea o singură încăpere, accesibilă astăzi prin două spărturi mari în zidurile dinspre curte (fig. 103/5). Vechea intrare era prevăzută cu o uşă aflată în dreptul spărturii dinspre est, după cum se constata din blocurile mari de piatră de talie, încă păstrate, care formau unul din glafurile uşii. Nu se mai poate preciza însă nici lărgimea, nici forma golului acestei uşi în partea superioară. Fapt cert este că accesul, la fel ca şi la turnul rotund, se făcea prin exterior, printr-o scară de lemn, care putea fi trasă în interior în caz de nevoie. În dreptul spărturii din peretele de sud se găsea probabil o fereastră, desigur prevăzută şi ea cu ancadrament de piatră de talie, din care însă nu a rămas nimic în zidărie[31].

---

[30] Se mai poate ca accesul să fi fost din interior, printr-o trapă străpungând bolta.

[31] Însăşi prezenţa acestor spărturi pare a arăta că acolo se găseau nişte goluri încadrate cu piatră de talie, care – formând puncte de rezistenţă mai uşor de atacat în vederea recuperării unui material gata prelucrat – erau obiectivul ales în primul rând de jefuitori.

Legătura cu etajul superior este asigurată printr-o scară cu trepte de piatră, care suie între pereți în grosimea zidului dinspre nord (fig. 149/5). Boltită cu bolți semicilindrice aşezate în trepte, tocmai ca şi la scara mai sus descrisă a bisericii, era luminată în dreptul celor două paliere existente prin ferestre, probabil mici şi înguste, amplasate în actualele spărturi făcute ulterior în zidărie.

Scara trece dincolo de palierul din fața uşii etajului al doilea, coteşte şi suie mai departe câteva trepte în grosimea zidului dinspre vest. Luminată printr-o fereastră mică spre vest, se opreşte în dreptul unei uşi deschise, în peretele de vest, spre exterior, al cărui rost nu se poate desluşi; fie că era accesul la o latrină suspendată, fie ca a fost spartă ulterior în locul unei foste ferestre, pentru a forma legătura cu clădirea alipită mai târziu pe această latură a turnului.

Camera ocupând etajul al doilea, despărțită de casa scării printr-un perete îngust de cărămidă, avea probabil două ferestre amplasate deasupra celor aflate la parter. Nici aici însă nu se mai păstrează urme asupra formei şi dimensiunii lor.

Se mai observă în peretele despărțitor existența unei uşi astupate cu zidărie, care trebuie să fie fostul acces către altă scară, suind – pe acelaşi traseu ca şi cea inferioară – spre un al treilea nivel, fie acoperiş, fie terasă.

Într-adevăr, deşi nu se mai poate cunoaşte din cauza stării ruinate a pereților, dacă încăperea etajului doi era acoperită cu tavan drept sau cu boltă, în exterior – în schimb – se constată la partea superioară a pereților, peste cornişa de cărămidă încă păstrată, existența unor creneluri de zid, care par a indica o terasă terminală deasupra turnului[32]. Existența unei terase deschise, mărginită cu creneluri, la un turn datând din mijlocul veacului al XVII-lea, este însă atât de neobişnuită în arhitectura Moldovei din acea vreme, încât trebuie să ne gândim mai curând la o remaniere din veacul al XIX-lea, atunci când „cnejii" au reparat palatul şi când a fost executată desigur şi tencuiala cu imitație de bosaje la muchii, acoperind fațadele turnului.

În interiorul incintei se găseau pe toate cele patru laturi o serie de locuințe, din care nu au mai rămas decât ruine, în parte acoperite de pământ. Dintre ele, cele mai importante erau cuprinse în corpul ocupând toată latura de vest, socotit ca fiind fostul palat al „cnejilor". Cum arăta acesta acum un veac se poate cunoaşte după un inventar al timpului[33]. Astăzi mai sunt doar câteva crâmpee de zid pe latura exterioară şi în preajma „Turnului Domniței". Nici din al doilea corp de case, ce se întindea de-a lungul incintei, spre nord, nu mai rămân în elevație urme care să arate distribuția interioară sau formele sale exterioare.

---

[32] Într-o fotografie mai veche aceste creneluri apar mai bine conservate decât se păstrează acum.

[33] Acest inventar fiind singurul document unde se descrie „Palatul Cnejilor" în vremea în care el se mai afla în ființă, îl reproducem *in extenso*: „... curțile proprietății zidite din piatră şi cărămidă, cu două rânduri, tencuite şi văruite, acoperite cu şindrilă, afară de un turn, cu 24 odăi, toate podite pe gios cu scândură de brad, cu sobe nemțeşti şi capacele lor la uşi şi fereşti, fierăriile trebuitoare şi încuetori cu broaşte nemțeşti şi la fereşti se găsesc 360 ochiuri de sticlă întregi. Sub curți se găseşte pivnița de piatră, iar în ogradă, grajd şi şură de bâme acoperite cu draniță, tencuit pe dinafară şi podit pe gios, având bucătărie, spălătorie şi două odăi sub un acoperământ de lemn şi acoperite cu draniță, tencuite şi văruite, podite pe gios, cu sobe, uşi şi fereşti la care se găsesc 49 ochiuri întregi mari şi 40 mici; fiind şi un hambar de lemn acoperit cu draniță. Pe lângă curți, se vede o înădire de zidire pentru două odăi, însă negata, fiind acoperământul acoperit (sic!), precum şi două pivnițe, bez acel ce este subt curți. În ogradă se află o biserică zidită din piatră, însă turnul cam crăpat, având două clopote şi cele trebuitoare pentru slujbă, o livadă cu 205 perji, față cu zid de piatră, însă dosul neîngrădit. O crâşmă de lemn cu pivnița de piatră neboltită, cu două odăi în care se află un cuptor" (copie aflată într-o arhivă particulară, după un act original din 1852).

Au rămas, însă, la ambele clădiri beciurile boltite de piatră, peste care erau ridicate (fig. 149/2). Executate identic, ele au câte o cameră de intrare aşezată la mijloc, încadrată cu două săli mari, dispuse în lung. Toate aceste încăperi, înşirate de-a lungul zidului de incintă, la un nivel coborât faţă de nivelul curţii cu 1,50 m la corpul de nord şi 1,70 m la corpul de vest, sunt construite cu ziduri şi bolţi semicilindrice de piatră. Peste bolţi, un strat de pământ gros de 0,90 m formează izolarea necesară pentru locuinţele de deasupra. Beciurile primesc lumina prin ferestre mici şi înguste spre exterior, cu glafurile oblice şi pragul înclinat spre interior, pentru a împrăştia cât mai mult lumina.

Beciul de sub corpul de nord se întinde sub toată platforma fostei clădiri, pe o lungime de 18 m. Cel de sub corpul de vest ocupă partea centrală a platformei, pe o lungime de 29 de m. La capătul dinspre sud al clădirii se mai văd importante ridicături de pământ, care par a arăta că beciurile se prelungeau în această direcţie. La capătul opus, dinspre nord, mai există în continuare, pe o lungime de 10 m, până în colţul de nord-vest, încă un rând de beciuri boltite, cuprinzând o intrare, un coridor îngust şi o cameră mai mare, luminată cu fereastra spre vest, alipite cu spatele de pereţii turnului dinspre nord-vest.

Din celelalte clădiri care au existat în incintă pe laturile de est şi sud au rămas numai fundaţiile acoperite cu pământ. Mai trebuie menţionate şi două corpuri ridicate în afara zidurilor de incintă, unul alipit zidului dinspre est, probabil o anexă gospodărească, iar celălalt în spatele corpului de vest, care pare să fi fost mai importantă[34].

Cercetarea construcţiei beciurilor ne arată următoarele fapte interesante:

– zidurile despărţitoare ale beciului corpului de vest sunt legate constructiv de zidul exterior vestic al incintei;

– zidurile interioare şi exterioare ale aceluiaşi corp vestic nu sunt legate, ci alipite peretelui turnului de nord-vest, şi anume alipite chiar peste stratul de tencuială al acestora;

– zidurile interioare ale beciului de sub corpul de nord nu sunt legate cu zidul de incintă de pe această latură;

– felul de construcţie şi alcătuirea planului beciurilor ambelor corpuri sunt identice şi dovedesc că sunt contemporane.

Aceasta ne duce în mod firesc la concluzia următoare:

Întreaga clădire de pe latura de vest, inclusiv actualul zid de incintă dinspre vest, cât şi clădirea alipită laturii nordice sunt construcţii mai noi decât zidul şi turnurile veacului al XVII-lea.

Pentru a cunoaşte data la care au fost ridicate credem că este destul să ne referim la inventarul din 1838, citat mai sus, care arată importantele construcţii şi beciuri ridicate de călugări între anii 1830-1838, pentru a putea afirma că ne aflăm în faţa ruinelor acestor clădiri din veacul al XIX-lea[35].

Dacă cercetăm mai departe construcţia zidurilor beciului corpului vestic, constatăm că zidul dinspre curte, pe care se sprijină bolţile, nu apare în exterior, ci este dublat la o distanţă de 1,20 m de un al doilea zid de 0,90 m grosime, peste care se întinde platforma superioară, care cuprinde ambele ziduri.

---

[34] Este o construcţie alipită ulterior, întrucât unul dintre zidurile sale astupă o fereastră a clădirii corpului de vest.

[35] În cuprinsul zidului exterior vestic semnalăm existenţa unui fragment de ancadrament de fereastră de piatră profilată identic cu fragmentul depozitat în pridvorul bisericii, ceea ce constituie încă o dovadă că zidul este mai nou.

La prima vedere s-ar putea presupune că acest al doilea zid a fost ridicat odată cu celălalt, ca postament pentru stâlpii unui pridvor, mai ales că inventarul din 1838 pomeneşte de cerdace şi parmaclâc. Examinând însă cu atenţie zidăria, constatăm că zidurile beciului nu se leagă cu perechea sa exterioară şi că au fost construite mai târziu decât acesta.

Bazaţi pe această constatare, putem veni cu o nouă presupunere, şi anume că zidul al doilea, nelegat cu clădirea beciurilor, nu este decât fostul zid de incintă care închidea iniţial curtea, înainte de adăugarea corpului vestic, zid care a fost apoi dărâmat până la nivelul platformei noii clădiri[36].

Dar în acest caz, unde se găseau locuinţele familiilor ctitorilor, care – conform concluziilor raportului săpăturilor arheologice – trebuiau să fi convieţuit aici odată cu călugării mânăstirii? O nouă examinare a zidăriei în jurul turnului ne arată că nici pe latura de vest, nici pe latura de nord zidul de incintă nu pare a fi legat cu zidăria acestui turn. Desigur, observaţia făcută nu este concludentă, cercetările neputându-se face decât superficial, din cauza grămezilor de piatră căzute la picioarele zidului. Dacă însă prin sondaje anume făcute se va confirma acest lucru, înseamnă că turnul dinspre nord-vest – „Turnul Domniţei" – este mai vechi decât zidul din veacul al XVII-lea, deci poate să fi fost ridicat chiar de hatmanul Gheorghe în 1639, odată cu biserica, incinta de zid ridicată ulterior alipindu-se de această clădire deja existentă. Astfel s-ar explica şi faptul că o construcţie de asemenea importanţă nu apare deloc pomenită în pisaniile din 1676.

În acest turn trebuie să fi fost deci, în decursul anilor, reşedinţa ctitorilor şi a urmaşilor lor. Chiar dacă mai târziu, în veacul al XIX-lea, „cnejii" au făcut prefaceri şi şi-au extins locuinţa în corpul de clădiri de curând ridicat de călugări, desigur că aici se retrăgeau ei în caz de pericol[37], după cum tot de aici au susţinut asediul final, care a pus capăt la şederea lor în aceste locuri.

b) BISERICA „INTRAREA ÎN BISERICĂ" DIN BUHALNIŢA

Biserica din Buhalniţa este al doilea monument istoric de zid aflat în zona lacului de acumulare Bicaz (fig. 150, 152). Situată pe malul stâng al Bistriţei, la confluenţa sa cu pârâul Buhalniţa, această fostă mânăstire, astăzi biserică de sat, este închisă cu un zid de piatră brută, de 2,50 m înălţime medie, care împrejmuieşte o curte de formă aproape pătrată, cu laturile de 65 x 68 m lungime. Prin gangul boltit al intrării, prevăzută sub turnul-clopotniţă (fig. 151), ridicat în mijlocul laturii de sud a incintei, se pătrunde în interior, unde se găsesc mai multe clădiri. În faţă se află o biserică de zid datând din veacul al XVII-lea, în dreapta două corpuri de clădiri învecinate, mai recente, în stânga un lung şopron de lemn închis pe trei laturi, iar în spate un grajd ridicat în colţul de nord-est.

---

[36] În confirmarea presupunerii făcute se constată existenţa, la intrarea în beci, a două picioare de zid făcând parte din vechiul zid, care se aseamănă cu picioarele de zid similare ale porţii de intrare, ceea ce ar arăta că a fost iniţial o poartă şi aici (vezi planul incintei).

[37] Din însemnările preotului C. Matasă asupra „Palatului Cnejilor" cităm următorul pasaj care arată ascunzătorile din cuprinsul zidurilor, prevăzute în caz de pericol: „Locuinţele formau un pătrat înlăuntrul zidului, cu două caturi încăpătoare, şi între rândul de sus şi cel de jos mai era încă un etaj de ascuns ca de înălţimea unui om, construit anume pentru a sluji de ascunzătoare şi refugiu, de unde prin uşi ascunse bine şi prin scări strâmte cei din curte se puteau coborî prin mai multe locuri în largile hrube de desubt. Tainiţele dintre cele două etaje se puteau vedea bine cu 70-80 ani în urmă; mai sunt şi astăzi bătrâni în sat care în copilărie s-au jucat ascunzându-se prin ele". (C. Matasă, *op. cit.*, p. 13-14.) Nu putem şti însă dacă descrierea se referă la întreaga clădire sau numai la turnul de nord-vest. Singura intrare dosnică în beci, care mai există astăzi, însă astupată, este aceea din stânga intrării în beciul corpului vestic (vezi planul beciului).

Biserica (fig. 152) este aşezată – după cum se presupune[38] – pe locul fostei mânăstiri a Hangului[39], pomenită prin documente încă din veacul al XV-lea. Ridicată în anii domniei lui Miron Barnovschi, între 1626 şi 1629, aceasta este o construcţie de zid cu ziduri de 1,25 m grosime, executată din piatră brută şi bolţi de cărămidă, care cuprinde obişnuitele încăperi ale altarului, naosului şi pronaosului necesare cultului. Un pridvor închis, construit în paiantă, adăugat în veacul al XX-lea, a fost alipit faţadei de sud, în faţa intrării.

Caracteristica principală, care deosebeşte acest monument de majoritatea celorlalte biserici contemporane, este dată de rotunjirea simetrică a capetelor de est şi vest, datorită căreia planul se prezintă în formă de corabie, aşa cum puţine monumente îl aveau la acea dată în Moldova[40].

Pronaosul, semicircular în interior şi pentagonal în exterior, îşi are intrarea pe latura de sud, printr-o uşă cu ancadrament de piatră profilată şi ornamentată cu sculpturi; el este luminat printr-o singură fereastră aşezată în ax, prevăzută cu un ancadrament de piatră profilată. Încăperea este acoperită cu o boltă în sfert de sferă, mărginită spre est de un arc dublu scos în consolă şi alipit de peretele transversal ce desparte pronaosul de naos.

Acest perete de zid este străpuns de trei arcade semicirculare subliniate de arhivolte intrate în grosimea zidului şi sprijinite pe două coloane rotunde şi masive, lipite de baze şi prevăzute cu capiteluri pătrate simple.

Naosul şi altarul, aşezate în prelungire, formează o singură încăpere, fiind despărţite între ele doar de catapeteasma de lemn. Naosul, de formă alungită, are două mici abside laterale, abia scobite în grosimea pereţilor, care nu apar în exterior. Altarul închide biserica spre est printr-un perete semicircular, uşor decroşat spre interior. Cele două nişe mari ale proscomidiei şi diaconicului, dispuse lateral în mod simetric, sunt adânc tăiate în perete şi par să fi fost mărite la faţa inferioară prin cioplirea ulterioară a zidăriei.

Ferestrele care luminează interiorul, dispuse în axele absidelor, au glafuri adânci şi largite spre interior. Numai două dintre ele, la pronaos şi altar, îşi păstrează formele şi ancadramentele de piatră originale în exterior, celelalte două fiind mărite şi transformate în goluri semicirculare. Pardoseala de lemn actuală înlocuieşte vechea pardoseală din lespezi de piatră, desfăcută şi înlăturată la 1857.

Naosul este boltit cu o calotă pe triunghiuri sferice, aşezată pe patru arce scoase în consolă, dintre care cel dinspre vest mult mai larg decât celelalte. În scopul reducerii lărgimii încăperii, întregul sistem de boltire este sprijinit pe o îngroşare a zidurilor laterale în tot lungul naosului, de aproape 0,40 m spre interior, care era preluată prin două arcade ce încadrau în mod simetric absidele laterale. Într-o epocă mai târzie, în scopul măririi spaţiului interior, picioarele acestor arcade au fost cioplite, astfel că nu se mai păstrează astăzi decât partea superioară a arcadei dinspre pronaos şi racordarea informă a zidăriei în locul arcadei dinspre altar[41].

---

[38] Gh. Ungureanu, *Mănăstirea Hangului sau Buhalniţa*, Iaşi, 1931. Pentru arhitectura monumentului, precum şi pentru mobilier, vezi Gh. Balş, *op. cit.*, p. 105-107, 522-524, 528-530, 566, fig. 150-152, 727, 762-763, 894, 896-897, 905-908, 972.

[39] Care nu trebuie confundată cu Schitul Hangu sau cu Mânăstirea Pionul (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 4-7).

[40] În ordine cronologică, aceste monumente sunt biserica din Bălineşti (1499) şi bisericile Mânăstirii Dragomirna, biserica mică (1602) şi biserica mare (1609).

[41] Reconstituirea părţilor distruse se poate face urmărind sistemul de boltire la bisericile din Dragomirna (1609), Barnovschi (1627), Nicoriţa (1627) şi Bărnova (1629) (vezi Gh. Balş, *op. cit.*, *passim*).

În exterior faţadele tencuite şi văruite ale bisericii, simple şi fără cornişe, având ca singure ornamentaţii un brâu dinţat median, înalt de 0,40 m, întrerupt de punctele bogat decorate ale ancadramentelor ferestrelor, subliniază prin simplitatea lor proporţiile trase în înălţime şi deosebit de elegante, caracteristice arhitecturii din Moldova.

Ancadramentele de piatră ale ferestrelor sunt compuse dintr-un profil cu două baghete dispuse pe acelaşi plan şi încrucişate la colţuri, care mărginesc golul ferestrei pe trei părţi, şi dintr-o cornişă-lintel cu profile scăzute în trepte, aşezată în partea superioară. La pronaos baghetele sunt ornamentate la bază cu motive decorative de inspiraţie ţărănească, uşor cioplite în piatră. Ancadramentul uşii de intrare, tratat în mod similar, are profilele uşciorilor mai apropiate de gotic, dispuse pe plan oblic. Aceleaşi elemente decorative, inspirate din sculptura populară în lemn, la care se mai adaugă şi un rând de denticole, apar sculptate uşor în piatră pe montanţii şi coronamentul uşii.

Acoperişul bisericii, învelit cu şiţa de brad obişnuită în regiune, are înălţat pe mijlocul coamei un turnuleţ înalt şi îngust, de formă octogonală, executat în lemn, cu pereţii împodobiţi cu un decor de pilaştri şi firide, îmbrăcat în tencuială. Deasupra turnului, un acoperiş cu forme rotunjite, completat cu o bază de cruce în forme curioase şi neobişnuit de mari, accentuează şi mai mult silueta zveltă a monumentului.

În mod excepţional, în interiorul bisericii se mai păstrează încă în parte mobilierul ce-l avea de la început. Stranele, cu alternanţa lor de mici baluştri strunjiţi şi speteze acoperite pe toată suprafaţa cu motive geometrice inspirate din arta ţărănească, pot fi socotite printre cele mai bune lucrări de acest fel din Moldova. Până nu de mult se mai păstrau o cruce şi câteva fragmente din vechea catapeteasmă, încorporate în pereţii unui dulap, bogat încărcate cu motive florale şi vegetale de o mare fineţe de execuţie[42]. În peretele bisericii se găseşte încastrată în zidărie piatra de mormânt ce fusese pusă de clucerul Miron Ciogolea în 1652 pe mormântul soţiei sale[43].

Celelalte clădiri, ce se găsesc în incintă alături de biserică, fac parte din construcţiile vechilor chilii, transformate şi refolosite în alte scopuri. Clădirea cea mai importantă, cu parter şi etaj, aşezată în colţul de sud-est peste zidul incintei, este astăzi şcoala satului. Parterul, care cuprinde trei camere şi un vestibul alipite incintei şi are ziduri de 1 m grosime, executate cu piatră de râu, este o construcţie mai veche. Pe la începutul veacului al XX-lea peste acest parter, probabil în stare de ruină, s-a ridicat actualul etaj de paiantă şi cele două cerdace de lemn, pe stâlpi de piatră aşezaţi spre curte şi spre exterior. Şcoala este învelită cu tablă.

A doua clădire, aflată pe latura de est şi orientată paralel cu aceasta, este denumită casa lui Gh. Baltă şi cuprinde două corpuri de case, unul mai nou, de paiantă, şi celălalt mai vechi, din bârne de lemn aşezate în prelungire deasupra unor vechi beciuri boltite. Beciurile, cu ziduri groase de piatră, cuprind o încăpere mai mare la capătul de sud, cu boltă semicilindrică executată în cărămidă, cu penetraţii la intrare şi la cele două ferestre. Alipită de aceasta, urmează o intrare îngustă cu boltă semicilindrică înclinată, de cărămidă, apoi o încăpere mai mare, boltită la fel, însă cu bolţari de piatră. Ambele clădiri sunt învelite cu draniţă.

---

42 Aceste fragmente, astăzi dispărute, se află publicate în Gh. Balş, *op. cit.*, p. 522-524, fig. 894, 896-897.

43 Reprodusă în Gh. Balş, *op. cit.*, fig. 972. Inscripţia, în limba slavonă, a fost citită şi tradusă de N. Iorga (*Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 346-347, cu menţiunea „localitate necunoscută") astfel: *Această piatră a făcut-o şi a împodobit-o dumnealui Miron Ciogolea marele clucer soţiei sale Ileana, fata lui Constantin Stârcea, şi mamei ei, Anghiluşea, în zilele lui Io Gheorghie Ştefan Voevod, în anul 7164 (1656, în luna lui iulie 18 zile).*

Turnul-clopotniță ridicat peste intrare este o construcție masivă de zid, cu parterul străpuns de un gang boltit semicilindric şi cu etajul clopotelor prevăzut cu patru arcade larg deschise. Acoperişul, cu streaşina mare înfundată şi formele sale de bulb supraînălțate cu un turnuleț, dă acestui turn o siluetă curioasă, caracteristică regiunii. Pereții sunt în întregime tencuiți şi văruiți, ca şi la biserică şi la celelalte clădiri din curte, cu excepția zidului de împrejmuire, care are zidăria de piatră aparentă, menținându-şi astfel aspectul de curte întărită, ce îl avea de la început[44].

c) BISERICA „BUNA VESTIRE" A SCHITULUI DURĂU

Datele esențiale privind construcția bisericii de zid a Schitului Durău sunt cuprinse în pisania originală, săpată în marmură deasupra uşii de intrare în pronaos: *Biserica Bunei Vestiri a preasf. Născătoarei de Dumnezeu, zidită în zilele preaînălțatului domnu Mihail Grigoriu Sturza voevod, cu blagosloveniia preosfințitului Mitropolit Veniamin, cu ajutorul acelor ce năstăvit Duhul Sfânt, prin osârdiia cuvioşii sale părintelui Ghervasie şi a neguțătorilor dum-lor frați Gheorghe şi Ioan Prosie şi Vasilie Iliovici. Sihăstriia Durăul în muntili Pionul, 1835*[45].

Data de 1835 corespunde probabil cu terminarea lucrărilor de zidărie, după care zugrăveala, finisajele şi înzestrarea bisericii cu cele trebuincioase vor fi ținut încă trei ani, căci abia la 18 iulie 1838 a avut loc sfințirea noului lăcaş. Acest amănunt îl aflăm din inscripția de sub portretul Mitropolitului Veniamin Costache din pridvor: *Înalt preosfinția sa Mitropolit Veniiamin Sucevii şi Moldoviei de care şi biserica de însuşi preosfinția sa s-au sfințit, în anul 1838 iulie 16.*

Biserica Schitului Durău este o construcție de cca 25 x 10 m, alcătuită dintr-un pridvor aşezat în prelungirea axei principale a clădirii, din pronaos, naos cu abside laterale rotunde, în sfârşit, absida altarului, de asemenea rotundă şi mărită în partea diaconicului printr-o anexa de dată mai recentă, cu intrare directă din exterior.

Intrarea principală a bisericii, tratată într-o ordonanță clasică, se află pe latura dinspre apus a pridvorului, căreia i s-a dat o înfățişare monumentală prin patru perechi de coloane angajate în zid, înălțate pe un soclu scund, care susțin un antablament cu cornişă clasică executată în tencuială. În traveea centrală este cuprins golul semicircular al intrării, cu uşa sculptată în lemn, peste care se află o firidă arcuită zugrăvită cu icoana hramului, iar deasupra acesteia un panou dreptunghiular adâncit în zidărie, zugrăvit cu un frumos Deisis. Traveele laterale sunt decorate fiecare cu câte un panou înalt, străpuns în partea inferioară de o fereastră semicirculară şi decorată în partea superioară cu zugrăveli înfățişând moartea omului nemilostiv (stânga) şi moartea (dreapta), deasupra cărora sunt adâncite în zidărie câte un panou similar cu cel central. Celelalte fațade ale clădirii sunt decorate sobru, tot în stil neoclasic, cu pilaştri angajați în zid, având relieful de 8 cm, terminați prin capitole alcătuite din câteva profiluri drepte. Între pilaştrii de pe fațadele laterale ale pridvorului se află firide arcuite, care la origine cuprindeau probabil ferestre, iar astăzi sunt astupate cu zidărie, în afară de unul din intervalele de pe latura nordică, în care se află intrarea de toate zilele a bisericii, apărată de o mică construcție de lemn, care nu este originală. Câte doi pilaştri flanchează absidele laterale, iar alți patru decorează absida altarului. Decorul este

---

[44] Astăzi, această fostă mânăstire, intrând în zona apelor lacului de acumulare Bicaz, a fost reconstruită la câteva sute de metri mai la deal, în aceeaşi formă şi cu materialele originale.

[45] H. von Otzellowitz, *Brouillon oder Original Aufnahme der fünf moldawischen Distrikten, nemlich des Sutschawae, Roman, Niamtz, Bakeu und Putnaer Bezirkes*, 1790 (Academia RPR, H. 456-D IX 2).

întregit printr-o cornişă alcătuită din mai multe profiluri drepte, dintre care cel mai proeminent este zimţat.

Învelitoarea este de tablă. Trei turle false octogonale de lemn, care nu corespund în interior, se ridică deasupra pronaosului, naosului şi altarului, cel de peste naos fiind mai mare decât celelalte două.

În interior pridvorul este acoperit cu o boltă cilindrică mediană, despărţită prin arcuri-dublouri de câte o semicalotă laterală. Intrarea în pronaos, arcuită, este încadrată de un portal de marmură în stil baroc, decorat lateral cu câte o urnă sprijinind o cruce, în colţuri cu câte un înger sunând din trâmbiţă, iar deasupra se află inscripţia redată mai sus, săpată în marmură şi zugrăvită în imitaţia bronzului. Pronaosul, naosul şi altarul, cu bolţi cu dublă curbură, sunt sprijinite pe arcuri-dublouri pornite direct din ziduri.

Zugrăveala originală, păstrată numai în pridvor, este o lucrare gândită şi executată cu grijă. Peretele dinspre răsărit este acoperit în întregime cu o versiune foarte completă şi interesantă a obişnuitei reprezentări a Judecăţii celei din urmă. Semnalăm, la Rai, localizarea acestuia prin patru puternice izvoare, reprezentând fluviile „Fison, Gheon, Tigru şi Eufrat", apoi o scenă importantă, în primul plan, înfăţişînd „sufletul legat de stâlp"; îngerul îi zice: *pentru milostenie te-ai izbăvit de munci, iară pentru curvie te-ai lipsit de împărăţia cerurilor*. La Iad, sub fluviul de foc care taie oblic tabloul în două, şirul cel lung al puternicilor şi bogaţilor zilei este împins inexorabil, în lanţuri, înspre gura lui Belzebut; diferitele categorii sociale, de la împărat la negustor, sunt înfăţişate realist în costumele epocii, printre care gulerele şi reverele roşii ale redingotelor unor înalţi slujbaşi civili, migălos redate, creează o frumoasă pată de culoare. Învăţătura ce reiese din acest tablou cu pronunţat caracter social este concretizată în bogate legende, ca: *Împăraţii, domnii şi toţi stăpânitorii veacului acestui, care nu cu dreptate stăpânesc supuşii lor, merg în munca veşnică*. Dedesubt – trecând de pe planul social la cel moral – 15 mici tablouri, despărţite prin chenare, înfăţişează ca într-un film, de la care nu lipseşte nici amănunţitul comentariu al textelor, pe păcătoşii în pielea goală, săvârşind diferitele păcate care i-au adus în Iad.

Pe peretele dinspre apus al pridvorului, în dreapta intrării principale, sunt zugrăviţi în culori întunecate trei călugări, dintre care primul ţine biserica în postură de ctitor. Înscripţia lămureşte: *Ghervasie shimonah, cu metaniia din sf(în)ta mănăstirea Neamţului, fiind năcealnec acestui sf(î)nt lăcaş Durău, şi biserica din temelie zidită prin osârdia cuvioşiei sale, şi împreună ostenitori părinţi Pimen ieroshimonah şi Macarie shimonah*. În stânga intrării, pentru simetrie, sunt zugrăviţi trei dintre marii pustnici: Ionichie, Pafnutie şi „Moisă arapu". Portretul lui Veniamin Costache, aflat în colţul dinspre miazănoapte al aceluiaşi perete şi a cărui inscripţie am redat-o, este o lucrare bună şi asemănătoare.

În pronaos o inscripţie deasupra uşii de intrare aminteşte de „milostiva clacă", prin care biserica, sub conducerea pictorului N. Tonitza, a fost zugrăvită din nou în pronaos şi naos, lucrare terminată la *14 septembrie 1937*.

Catapeteasma, bogat săpată şi poleită în stil baroc, cu icoanele executate în stil realist, aminteşte pe aceea a bisericii de la „Palatul Cnejilor". Icoanele împărăteşti, pe care se citeşte inscripţia greacă *1838 apriliu 10, Heir H. Anagnostu*, au fost aduse de la Constantinopol. Ele se caracterizează prin varietatea şi strălucirea culorilor, aşternute pe fond de aur, prin bogăţia tronurilor şi veşmintelor, prin extraordinara migală cu care este executat cel mai mic ornament, până la firele de aur ale brocardurilor, redate fir cu fir prin zgârierea culorii cu un vârf de ac, făcând să apară fondul aurit. În schimb, pictura personajelor este lipsită de plasticitate. Numai chipul Sfântului Ioan Botezătorul este redat

destul de expresiv şi conform bunei tradiţii bizantine; patru scene din viaţa Sfântului Ioan Botezătorul (naşterea sfântului, predica lui în pustiu, botezul Domnului, tăierea capului) sunt executate la o scară redusă în partea de jos a icoanei, cu destulă mişcare, pe frumoase fonduri de dealuri, boschete şi chiparoşi.

Trebuie semnalată frumoasa icoană a Maicii Domnului din strană (îmbrăcată în argint la 1902), având pe verso următoarea inscripţie: *Această sf(în)tă icoană s-au dăruit de monahul Vichentie la schitul Durău, ca să fie în sf(i)nta biserică cu hramul Bunei Vestiri, spre vecinica lui pomenire.* Provenienţa icoanei nu este cunoscută. Arta desăvârşită cu care este lucrată, în stilul picturii Renaşterii italiene, a dat de bănuit că ar fi fost adusă cândva chiar din Italia[46]. Însă, asemănarea ei cu icoana împărătească a Maicii Domnului din biserica mare a Mânăstirii Neamţ ne face să credem, având în vedere şi strânsele legături ale schitului cu această mânăstire, că icoana ar putea fi o lucrare, excepţional de bună, ieşită din atelierele Mânăstirii Neamţ, în timpul când biserica Schitului Durău a fost ridicată, adică tocmai în epoca când aceste ateliere, sub egumenatul lui Dometian (1826-1834) şi în anii următori, erau în plină înflorire. Stranele originale, cu spetezele joase săpate în motive liniare sau geometrice şi braţele decorate cu câte o rozetă, acoperă pereţii naosului şi ai pronaosului.

d) BISERICA „SF. GHEORGHE" DIN COROIU

Acest lăcaş, deşi neclasat ca monument istoric, prezintă interesul de a fi prima biserică de mir din zona lacului de acumulare Bicaz construită din zid (fig. 153/1). Istoricul său, destul de neclar, se deduce din următoarele documente:

Zgâriat pe masa altarului: *S-a făcut această biserică leat 1762-1783, Toma dohov(nic), avg(ust) 19 1790.*

Pe un vechi pomelnic de lemn: *1798* şi *Vii: Toma ...* (restul şters).

Un act găsit de preotul paroh între învelitorile altarului, cu ocazia reparaţiilor capitale în curs, cuprinde însemnarea: *Această bisărică cu hramul s(fântului) m(ucenic) Gheorghe s-au sfinţit cu filada cea noao a răposatului exarh Gavriil, după poriuncitoarea carte a preaosfinţitului nostru Mitropolit chiriu chir Veniamin. S-au ridicat sfintele moaşte şi aromatile şi evangheliştii de la prestolul cel vechiu şi s-au pus în stâlpul acestui nou pristol. Spre ştiinţa vreo dată în ce chip s-au urmat. Dimitrie iconom şi prot(o)pop ţinut Neamţului, 1823 octv. 28.*

Pe un panou de lemn de deasupra intrării în pronaos: *1818*.

Adăugăm, în sfârşit, că biserica nu figurează pe harta austriacă din 1790[47].

Pe baza documentelor de mai sus şi a tradiţiei locale istoricul bisericii se poate reconstitui astfel: o primă biserică, de lemn, a fost construită în 1762 şi a dăinuit până în 1783[48]. O a doua biserică, tot de lemn, a fost clădită în 1798, atunci când s-a construit actuala clădire (biserica de lemn a fost mutată în satul Blăgeşti, comuna Paşcani). Actuala

---

[46] Inscripţia trebuie interpretată astfel, căci este greu de crezut că construirea unei biserici de lemn ar fi putut dura 21 de ani. Preotul a făcut însemnarea la 1790, pe pristolul rămas după un eventual incendiu, ca să nu se uite. De altfel, faptul că biserica nu este trecută pe harta lui Otzellowitz constituie un argument hotărâtor. Harta mai arată că satul Largu se întindea, răsfirat, în limitele sale de astăzi, de la Gura Largului până la Coroiu. Singura biserică din sat era aceea din Gura Largului.

[47] *Începută la 1818, terminată în 1823, când s-au sfinţit de protoereul Dimitrie* (Arhivele Statului Iaşi, *Sinodice*, 1872). *Construită în 1818* (*Anuarul Arhiepiscopiei Iaşilor*, 1931, p. 186).

[48] Încorporarea în mortar, pentru întărirea lui, a unui procent de cărbuni şi de cenuşă (în special de tei) reprezintă o tehnică folosită în regiune, pare-se încă din veacul al XVIII-lea.

construcţie a fost executată şi sfinţită în timpul exarhatului lui Gavriil Bănulescu (1808-1812), însă pe temeiul unei porunci date încă de predecesorul (şi, ulterior, succesorul) acestuia, mitropolitul Veniamin Costache (1803-1808, 1812-1842), deci probabil chiar în anul 1808. La noua ctitorie s-a folosit pristolul bisericii vechi. În 1818 s-a închis pridvorul, până atunci deschis, al bisericii. În sfârşit, în 1823 biserica a fost sfinţită din nou, din motive care nu sunt precizate, dar bănuim că sunt în legătură cu revoluţia şi represiunea turcească din 1821. Turcii, care au ars biserica de la „Palatul Cnejilor" (refăcută în acelaşi an 1823) au susţinut lupte cu volintirii, păstrate în amintirea poporului, în cătunul învecinat Moligelu; ei vor fi trecut şi pe valea Largului în sus şi vor fi profanat biserica din Coroiu. Cu prilejul resfinţirii s-a schimbat stâlpul pristolului, păstrându-se însă masa propriu-zisă. În concluzie, biserica de zid din Coroiu, care fusese până în prezent datată – pe baza panoului din pridvor – la 1818[49], a fost în realitate construită, după toate probabilităţile, în 1808.

Construcţia zidurilor este din bolovani de râu, în special lespezi plate, prinse într-un mortar destul de tare, în care se observă fragmente de cărbuni şi cenuşă[50]. Biserica are formă dreptunghiulară, cu pridvor pe latura dinspre apus, abside laterale drepte în exterior şi absida altarului rotundă. Acoperişul, în două ape, este supraînălţat cu două turnuleţe minuscule; pridvorul are acoperiş independent, la un nivel inferior. Aflat pe latura vestică şi retras faţă de zidul corpului principal, acesta era iniţial deschis, sprijinit pe patru stâlpi pătraţi, cu latura de 0,90 m, aşezaţi în colţurile construcţiei.

Panoul cu data 1818, stabilită de noi ca data închiderii pridvorului, este fixat pe doi stâlpi de lemn prinşi în tencuială de o parte şi de alta a intrării în pronaos. Pridvorul este acoperit cu o boltă octogonală obţinută prin acoperirea colţurilor încăperii cu planuri triunghiulare orizontale, în locul obişnuiţilor pendentivi. Sus laturile octogonale se pierd, rotunjindu-se într-o calotă de formă ovoidală. Acest sistem neobişnuit de boltire prezintă interesul de a fi o transpunere în zid a sistemului de boltire folosit în mod curent la bisericile de lemn din zonă, având prin urmare un accentuat caracter ţărănesc. Pronaosul, separat de naos printr-un zid masiv, străpuns de o arcadă mare, are o boltire alcătuită din două bolţi cu dublă curbură, despărţite printr-un arc-dublou şi sprijinite lateral pe arce scoase în consolă.

---

49 Datele de mai sus sunt completate de inscripţia mai nouă, săpată pe o placă de marmură aflată pe peretele de miazănoapte al bisericii: *Cea dintâi aşezare călugărească a Durăului, după tradiţie, e ctitoria călugăriţei Mariana, zice-se fiică de voevod moldovean. La început schitul a fost de călugăriţe. În 1802 călugărul Petru şi alţi ai lui fraţi de călugărie au înnoit vechea bisericuţă de lemn şi, după povaţa şi cu ajutorul dat de Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, au făcut case pentru călătorii sosiţi în munţii Ceahlăului. Între anii 1832-1838, nişte neguţători moldoveni, ajutaţi de călugării din mănăstirile Neamţu-Secu şi de călugăriţa Safta Brâncoveanu de la Văratec, au ridicat biserica de zid, cu hramul Bunei Vestiri, în locul celei vechi.* În descrierea ce însoţeşte harta austriacă din 1790 este menţionată „*Mănăstirea Schitul* (*Monaster Skitul*)", cu următoarele amănunte: „*Situată sub muntele Panaghia, pe muntele Ceahlău; este vizibilă de pe ambii munţi. Este alcătuită din două case pentru călugări şi dintr-o biserică, prost construită, de lemn*" (*Topographische Beschreibung* ..., p. 90-91). Acest schit nu este trecut sau nu se distinge pe hartă (pl. 44). Fiind menţionat un singur schit pe Ceahlău, acesta nu poate fi decât Schitul Cerebuc, atestat documentar la data respectivă. Deci, Schitul Durău nu exista la 1790, sau exista ca o simplă sihăstrie, fără clădiri de oarecare importanţă. Aceste date confirmă începutul Schitului Durău în anul 1802.

50 Părere exprimată de pictorul Tonitza, atunci când lucra la zugrăvirea bisericii, şi comunicată nouă de pictorul V. Moraru, unul din foştii săi ucenici. Însă felul cum este lucrat lemnul este caracteristic icoanelor din ţara noastră. S-a emis (de către V. Moraru) părerea că icoana ar putea avea ca autor pe Nifon Udrea Trotuşanu, fost stareţ al Mânăstirii Secu pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, el însuşi zugrav de talent. Însă cercetarea operelor din Mânăstirea Secu atribuite lui Nifon nu îndreptăţeşte, după părerea noastră, această ipoteză.

Naosul este acoperit în acelaşi fel, cu o boltă cu dublă curbură sprijinită pe patru arce scoase în consolă, iar absidele laterale, de formă semicirculară, sunt boltite cu semicalote sferice. Sistemul de boltire al altarului, destul de chinuit, se deosebeşte de cel obişnuit prin încercarea aşezării unei cupole sprijinită pe arce scoase în consolă din pereţii semicirculari ai absidei, ceea ce a avut ca rezultat o construcţie informă şi neizbutită.

Catapeteasma este o frumoasă realizare, cu ornamente florale masive, argintate sau vopsite în culori delicate, vădind mâna unui tâmplar de ţară mai evoluat. Deosebit de artistici sunt stâlpii ce încadrează icoanele împărăteşti, trataţi ca nişte tulpine, săpate *à jour*, răsărind din câte un ghiveci. De asemenea, sunt de admirat ramele icoanelor din registrul praznicelor mari, rama cu caracter rustic pronunţat a icoanei Maicii Domnului, ornate, având ca element decorativ principal două flori cu bogată corolă pictată în argintiu şi roz, în sfârşit, ramele bogat sculptate ale icoanelor împărăteşti şi subîmpărăteşti. Icoanele originale au fost înlocuite cu altele, unele executate la *1850 iulie 5*, altele la 1863, 1866, 1867, care nu prezintă interes artistic. În ultimii ani biserica a fost decorată cu pictură murală, tratată într-un stil neobizantino-naţional potrivit caracterului rustic al monumentului, uneori însă, din păcate, prea încărcată.

Biserica din Coroiu se află pe un mic platou, dominând valea pârâului Largu. Accesul în curtea bisericii se face pe sub o frumoasă clopotniţă, tot de piatră, asupra căreia vom reveni la locul cuvenit. Pe unul din clopote se citeşte: *Acest clopot din satulu Largu cu hramul s(fîn)tu Gheorghi. Er(ei) Gavri(il), Mariia, 1839*. Între biserică şi clopotniţă se află o masă pentru pomeni excepţional de mare şi de pitorească, având dimensiunile de 1,80 x 1,30 m, aşezată pe un butuc masiv de brad.

e) CLOPOTNIŢELE DE ZID

Puţine la număr în zona cercetată, clopotniţele sunt construite toate după acelaşi tipic. Cu pereţii lor tencuiţi şi cu acoperişurile înalte, în formă de bulb, obişnuită regiunii, învelite cu şiţă ori cu tablă vopsită în culori vii, aceste turnuri nu prea înalte se integrează în mod plăcut în peisaj şi contribuie împreună cu biserica, să dea o siluetă caracteristică locului unde se găsesc aşezate. Asemenea turnuri-clopotniţă se găsesc la Buhalniţa, unde făcea parte din vechea incintă a fostei mânăstiri, la Coroiu, ridicată în 1830 (fig. 153/2), la Fârţigi (1860), la Hangu (1837 ?) şi la Schit (1880-1890). Dintre toate, mai interesante ca monument de arhitectură şi având silueta cea mai caracteristică, sunt acelea de la Coroiu şi Hangu. La Coroiu turnul are un plan pătrat, cu ziduri de piatră de cca. 1 m grosime, executate din piatră de râu, şi cuprinde un parter şi două etaje. La parter se găseşte gangul boltit al intrării în curte, având alături o scară de acces la etaj, cu treptele groase de lemn suind între pereţii în grosimea zidăriei. Etajul întâi cuprinde o cămăruţă, iar etajul al doilea camera clopotelor, cu patru mari arcade deschise spre exterior. Ambele încăperi au planşee cu grinzi masive de lemn. În exterior, patru contraforturi întăresc colţurile, ridicate la înălţimea parterului, iar la etajul al doilea muchiile turnului sunt teşite, obţinându-se astfel o înfăţişare mai puţin greoaie.

Cu aceleaşi calităţi monumentale apare şi turnul-clopotniţă de pe lângă biserica de lemn din Hangu, mai înaltă decât celelalte din regiune, cu încăperi boltite şi cu pilaştrii la colţuri, executaţi din tencuială; ca plan şi dispoziţie interioară este asemănătoare cu cea descrisă mai sus.

f) CONCLUZII

Reexaminând descrierea celor patru monumente istorice de zid din zona lacului de acumulare Bicaz, care prin data construirii lor sunt repartizate în timp pe un interval de aproape două veacuri, vedem cum apar la toate tendinţe de încadrare în trăsăturile caracteristice arhitecturii epocii în care au fost înălţate. Totodată, mai vedem că prezenţa acestor trăsături comune cu monumentele contemporane nu înseamnă simpla repetare a formelor de la un monument la altul, fiecare dintre ele având-şi propria înfăţişare.

Astfel, biserica Schitului Hangu este strâns legată – ca forme, plan şi decor – cu grupul de biserici din mijlocul veacului al XVII-lea, având drept caracteristici principale turnul-clopotniţă alipit lateral bisericii şi absidele naosului cuprinse în contraforturi dreptunghiulare, îngroşând pereţii în dreptul lor. La fel construite sunt bisericile din Buciuleşti, Şerbeşti, Bozieni, Cârligi, Budeşti, Paşcani etc., toate din aceeaşi regiune şi din acelaşi veac[51]. Totuşi, deşi integrată acestui grup, ea are destule particularităţi care să-i imprime o înfăţişare diferită. Fie prin forma dreptunghiulară interioară a absidelor, dispoziţie care nu se regăseşte decât la două monumente din Moldova în acea vreme[52], fie prin aşezarea turnului pe altă latură decât cea obişnuită, fie prin proporţia mai înaltă a acestuia, prin sistemul de boltire diferit sau prin altă formă de acoperiş, nici un monument nu poate fi confundat cu vreuna din celelalte biserici ale grupului.

La fel se întâmplă şi cu biserica din Buhalniţa, vădit inspirată şi repetând formele bisericii Mânăstirii Dragomirna, construită cu 20 de ani înainte (1609); aceeaşi formă neobişnuită de corabie cu ambele capete rotunjite; aceeaşi dispoziţie la zidul dintre naos şi pronaos, cu cele trei arcade rezemate pe coloane, după moda din Muntenia, de curând introdusă în Moldova; acelaşi sistem de boltire la naos, cu bolta scoasă în consolă şi sprijinită pe arcade alipite pereţilor. Ca şi la biserica de la „Palatul Cnejilor" însă, nici aici nu este atât vorba de reproducerea întocmai a unor formule noi, cât de transpunerea şi interpretarea lor la un monument de alte dimensiuni şi altă înfăţişare. Căci, deşi la prima vedere apare o evidentă înrudire de forme, nimeni nu ar putea pretinde că biserica din Buhalniţa este o copie a bisericii din Dragomirna. Şi dacă pe de o parte prima nu poate concura cu bogăţia şi luxul detaliilor interioare ale celei ce i-a servit de model, ne întrebăm dacă meşterul care a zidit-o, cu mijloace mai simple, dar cu mai mult simţ al măsurii, nu a ştiut să exprime mai bine acea năzuinţă spre eleganţă şi zvelteţe a formelor comune amândurora.

Biserica din Coroiu, prima din regiune realizată în zidărie de săteni, reflectă în zidurile sale nu atât o epocă de scădere în arhitectura vremii, cât mai degrabă posibilităţile reduse de exprimare puse la îndemână constructorului ei. Căci cu toată sărăcia faţadelor lipsite de orice ornamentaţie, arta în proporţionarea volumelor se menţine încă aceeaşi, la fel ca la monumentele anterioare.

În sfârşit, biserica Mânăstirii Durău părăseşte această legătură cu trecutul. Îmbrăcarea faţadelor sale în stilul neo-clasic, ce începea să se răspândească atunci în Moldova, ne arată încă o dată acea preocupare de a se menţine în pasul vieţii prin aplicarea noilor formule apărute în arhitectura epocii.

Spre deosebire însă de exemplele din trecut, nu mai există aici interpretarea personală a meşterului, care dădea o înfăţişare proprie monumentului. Încătuşată în legile

[51] Gh. Balş, *op. cit.*, *passim.*
[52] Vezi nota 18.

stricte ale ordonanţei clasice, viitoarea arhitectură de zid a bisericilor ce vor fi construite de acum înainte în regiune îşi va pierde orice personalitate.

Alături de arhitectura religioasă, vechea arhitectură civilă este reprezentată şi ea în regiune prin „Palatul Cnejilor" de la Schitul Hangu. Se ştie că asemenea aşezări întărite s-au înmulţit în cursul veacului al XVII-lea din cauza nesiguranţei acelor vremuri, când desele incursiuni de pradă au silit curţile şi mânăstirile să se înconjoare de ziduri înalte de apărare[53].

Dispoziţia sistemului de apărare de la Schitul Hangu este alcătuită după tipul obişnuit. Curţi patrulatere, împrejmuite cu ziduri înalte şi groase de piatră, turnuri rotunde sau pătrate la colţuri, drum de strajă şi metereze prevăzute pentru tragere în faţă şi de flanc se găsesc la multe aşezări întărite similare în Moldova de atunci şi, desigur, că nu o dată au fost puse la încercare aceste întărituri.

În sfârşit, au mai fost semnalate şi cele câteva turnuri-clopotniţă ridicate alături de biserici, care însă nu prezintă alt interes în afară de nota de pitoresc ce o introduc în peisaj. Astfel, cu ele se încheie capitolul monumentelor istorice de zid aflate în regiunea cercetată.

[53] Gh. Balş, *op. cit.*, p. 302-310.

B. MONUMENTELE DE LEMN

„Ceea ce izbeşte dintâi pe călătorul care soseşte în România este absenţa pietrei"[54], constata acum 30 de ani un străin care era şi un bun cunoscător al arhitecturii Moldovei. Nicăieri nu ni se pare mai potrivită decât în valea Bistriţei această observaţie a lui Paul Henry, observaţie dezvoltată într-un pătrunzător comentariu: „Acest fapt, de altfel, nu constituie o inferioritate. Există, alături de civilizaţia pietrei, şi o civilizaţie a lemnului. Şi n-ar fi tocmai just de a spune că prima a învins-o pe cea de-a doua (...). Peste tot unde domneşte pădurea, arta lemnului a produs capodopere".

Şi într-adevăr, cu excepţia celor câteva monumente mai importante prezentate în capitolul precedent, toate construcţiile din microregiunea Bicaz se făceau, în epoca feudală – şi, într-o foarte mare măsură, se fac chiar astăzi – din lemn. Faptul este lesne de explicat prin excepţionala abundenţă a materialului lemnos de bună calitate, precum şi prin economia rural-forestieră pronunţată a populaţiei, aspect care este studiat pe larg în volumul de etnografie al *Monografiei microregiunii Bicaz.*

Imensa majoritate a clădirilor de lemn este constituită, fireşte, din locuinţele oamenilor cu anexele lor gospodăreşti, alături de care, însă, se întâlnesc şi un număr însemnat de construcţii cu caracter obştesc, ca biserici, mori, piue, trapeze etc. Dintre acestea, construcţiile utilitare, legate direct de cultura materială a poporului, sunt analizate din toate punctele de vedere în cadrul volumului de etnografie al monografiei. Rămân de cercetat aici construcţiile cu caracter cultural, în care interesul istoric sau caracterul de monumentalitate primează asupra elementului etnografic – în speţă bisericile.

1. BISERICILE DE LEMN DIN VEACUL AL XVIII-LEA

Cercetarea bisericilor de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz este deosebit de instructivă, ea oferind condiţii optime pentru cunoaşterea tipurilor arhitectonice şi a metodelor de construcţie folosite în Moldova în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea şi în prima jumătate a veacului al XIX-lea. Valea mijlocie a Bistriţei fiind o regiune populată temeinic – mai mult prin imigrare din zonele vecine ale Moldovei şi ale Transilvaniei, abia în veacul al XVIII-lea –, regiune în care biserici de sat nu se mai construiseră, ci numai câteva sihăstrii, precum şi cele două complexe mânăstireşti din Buhalniţa şi al Pionului, cei care au ridicat primele lăcaşuri în satele nou înfiinţate au putut mai uşor adopta formulele constructive corespunzând gustului zilei decât populaţia zonelor de civilizaţie mai veche, statornică pe locurile sale şi puternic legată de tendinţa de conservare a formelor arhitectonice din trecut. În ceea ce priveşte bisericile de lemn, în special, mai mulţi cercetători au fost izbiţi de practica seculară prin care biserica nouă care se construieşte reproduce – în regulă generală – de cele mai multe ori până la identitate, pe aceea care a precedat-o: practică legată fireşte de simţul tradiţiei, dar şi de o împrejurare caracteristică lemnului, şi anume de posibilitatea de a refolosi părţile de material rămase sănătoase, material care va determina deseori forma şi dimensiunile noii clădiri. Aceste împrejurări lipsind în zona despre care vorbim, cercetătorul are prilejul de a surprinde nealterate curentele şi metodele constructive caracteristice epocii respective.

[54] P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, vol. I, Paris, 1930, p. 31-32.

Se ştie că, exceptând un număr relativ neînsemnat de biserici din nordul Moldovei (reg. Suceava), la care puternice influenţe ucrainiene au determinat apariţia unui plan de tip central, bisericile de lemn din România aparţin marelui grup al bisericilor de tip longitudinal, răspândite într-o vastă zonă din Europa Centrală şi Răsăriteană, care este caracterizat prin construcţia din bârne orizontale şi înşiruirea pe axa est-vest a celor trei încăperi de bază: altarul, naosul şi pronaosul. Tiparul de biserică întâlnit în general pe întreg teritoriul ţării noastre (în Ţara Românească în forma ei cea mai pură, iar în Transilvania cu înfăţişarea deseori modificată, înfrumuseţată, printr-o suprastructură de proporţii însemnate) este foarte apropiat de cel primitiv, vădind de cele mai multe ori o dezvoltare şi mai accentuată a elementelor longitudinale, prin adăugirea unui pridvor tot pe axa principală a clădirii, în prelungirea pronaosului, şi prin acoperirea corpului principal al construcţiei (naos-pronaos) printr-o singură boltă semicilindrică longitudinală.

Alături de acest tip apropiat de cel arhaic, există în Moldova şi un subtip mai evoluat de biserică de lemn, pe care îl putem numi tipul „moldovenesc", el fiind specific acestei provincii, tip care este şi cel întâlnit exclusiv în zona de cercetare. La aceste clădiri naosul este lărgit lateral prin abside poligonale, vădit copiate după absidele bisericilor de zid de plan treflat; pronaosul, terminat la apus printr-o absidă poligonală cu trei laturi, are de obicei intrarea, cu sau fără pridvor, pe latura dinspre miazăzi; în sfârşit, diferitele încăperi sunt acoperite cu bolţi piramidale independente, de cele mai multe ori octogonale, foarte ingenios construite şi contribuind, prin înălţimea şi forma lor, a da şi interiorului bisericii o înfăţişare cât mai asemănătoare aceleia a bisericilor de zid. Prin elementele amintite, această variantă se îndepărtează într-o oarecare măsură de tipul primitiv, vădind o concepţie arhitectonică nouă, bazată mai puţin pe formele proprii arhitecturii lemnului – adică pe folosirea la maximum a lungimii materialului lemnos – şi mai mult pe imitarea, în măsura în care lemnul permite acest lucru, a bisericilor de zid.

Deşi este în general admis că bolta piramidală a bisericilor de lemn din Moldova nu este o formă de construcţie proprie lemnului, „ci reprezintă o interpretare abilă a unui mod de construcţie în piatră"[55], s-a susţinut şi părerea opusă, şi anume că ea ar deriva din învelitoarea exterioară, piramidală, caracteristică arhitecturii de lemn, sau mai bine zis unei arhitecturi a lemnului, care – atunci când s-a stabilit tipul de biserică longitudinală cu acoperiş unitar – „fără îndoială din motiv că era mai practic, oferind un adăpost mai efectiv împotriva zăpezii, totuşi s-au păstrat în parte neatinse învelişurile piramidale, rămase învelişuri interioare. Însă pentru a încăpea sub noul acoperiş, acestora li s-au redus dimensiunile prin bârne aşezate treptat pentru a restrânge baza, sau prin console învelite cu tavan de scândură orizontală"[56]. Şi autorul, care îşi sprijină teza pe studiul unei serii de biserici de lemn moldoveneşti, printre care şi bisericile aflate în zona lacului de acumulare Bicaz, din Răpciune şi din Bistricioara, adaugă: „E un sistem menit să influenţeze şi arhitectura de piatră ulterioară". Cât priveşte cel de-al doilea element caracteristic tipului „moldovenesc" de biserică de lemn, absidele laterale, acelaşi autor admite că ele reprezintă „un motiv străin de arhitectura de lemn"[57], cu alte cuvinte o înrâurire a arhitecturii bisericilor de zid.

---

[55] Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii româneşti*, Bucureşti, 1937, p. 35. Cf. şi idem, *Arhitectura populară română*, Bucureşti, 1937, p. 124.

[56] V. Vătăşianu, *Contribuţii la cunoaşterea bisericilor de lemn din Moldova*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, p. 417-418. Vezi şi idem, *Vechile biserici de piatră româneşti din judeţul Hunedoara*, Cluj, 1930, p. 127.

[57] Idem, *op. cit.*, p. 416.

Ceea ce însă nu s-a subliniat îndeajuns – deşi ni se pare destul de semnificativ – este tocmai faptul că, în afară de rare excepţii, cele două elemente caracteristice menţionate apar întotdeauna împreună. Dacă bolţile piramidale ar reprezenta într-adevăr o reminiscenţă a învelişului exterior al unui tip primitiv, ele ar trebui să apară tot atât de frecvent, chiar mai frecvent, la clădirile de tip longitudinal pronunţat, acestea fiind mai apropiate de tipul primitiv. Faptul că, dimpotrivă, bolţile piramidale se întâlnesc exclusiv – cel puţin pe teritoriul ţării noastre – la un tip de clădire caracterizat şi prin alte elemente, provenite indiscutabil de la arhitectura bisericilor de zid, constituie un puternic indiciu că originea acestor bolţi trebuie căutată tot în această direcţie.

Bisericile de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz aparţin toate, repetăm, subtipului mai evoluat, „moldovenesc”, de biserică. Singura clădire care face excepţie de la această regulă – şi aceea aflată în afara zonei de cercetare propriu-zisă – este biserica „Sf. Dimitrie” din Sabasa (com. Borca), construită din bârne ca celelalte, însă cu plan dreptunghiular. Dar se ştie[58] că această clădire a fost iniţial – adică la 1770[59] – un simplu paraclis de cimitir, puţinii locuitori ai satului ducându-se la slujbe, prin podul de la Pârâul Pântei, la Borca, iar înaintea construirii bisericii din Borca, la Medei. Când, la 1866, prezenta biserică s-a clădit „în jurul acei vechi”, forma acesteia a fost păstrată. Exceptând acest caz, neconcludent, absidele laterale şi bolţile piramidale sunt elemente nelipsite la bisericile de pe valea Bistriţei, de la Broşteni până la Bicaz. Formele lor variază însă de la un lăcaş la altul, după cum se va arăta la fiecare monument în parte.

Unitare din punct de vedere tipologic, bisericile de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz se aseamănă între ele, cu mici variaţii, şi prin tehnica construcţiei. Clădirea este din bârne de brad suprapuse (*Blockbau*) de 10-12 cm grosime, aşezate orizontal şi îmbinate cu grijă la capete după sistemul zis în „coadă de rândunică”; tăietura însă este, în general, mai puţin marcată decât la construcţiile de lemn din Ţara Românească sau din Ardeal. Elementele şarpantei sunt prinse între ele şi de pereţi prin cuie groase de lemn. Clădirea este aşezată pe un mic soclu de bolovani de râu, de formă mai mult plată, prinşi sau nu în mortar. Ea este acoperită cu o învelitoare unitară de şiţă (draniţă) în patru ape, care acoperă, rotunjindu-se, şi absidele laterale, absida altarului şi latura de vest, poligonală, a pronaosului; pridvorul şi turla, atunci când acestea există, au un acoperiş independent, legat de cel principal.

Ca să reziste timpului şi intemperiilor, materialul se alegea cu cea mai mare grijă şi numai din sihlă, adică din pădurea deasă de munte, unde brazii cresc înalţi şi drepţi, dezvoltarea în grosime fiind, în schimb, mai lentă şi densitatea lemnului, în consecinţă, mai mare decât la lemnul obişnuit. Astfel de lemn, tăiat numai în lunile de toamnă şi iarnă, este cel mai bun lemn de construcţie şi se numeşte în regiune lemn corovan[60]. Cât priveşte cuiele de lemn, am constatat că ele sunt de lemn de brad, de stejar sau de tei; cuie de lemn de tisă nu am găsit nici la construcţiile mai vechi.

---

[58] Informaţii de la învăţătorul C. Berbecaru din Sabasa.

[59] După pomelnicul vechi al bisericii.

[60] Informaţii de la preotul Pantelimon Grigoriu din Răpciune.

a) BISERICA „SF. VOIEVOZI” DIN RĂPCIUNE[61]

Începem descrierea bisericilor de lemn din microregiunea Bicaz cu această biserică, ca fiind şi cea mai veche – cel puţin din câte ni s-au păstrat în forma lor originală – şi de departe cea mai dezvoltată, atât din punct de vedere arhitectonic, cât şi ca decoraţie (fig. 153/4-5). În unele privinţe ea poate fi socotită drept prototipul bisericilor de lemn din zonă, astfel încât cercetarea ei amănunţită va folosi şi pentru cunoaşterea monumentelor mai noi ce i-au urmat.

Biserica datează din anul 1773, după cum rezultă din următoarele inscripţii:

Săpat pe grinda de deasupra intrării în pridvor: *Anii de la zidirea lumi(i) 7281 (1772-1773)* (cifra 1, care nu a încăput pe grindă, a fost săpată, în continuare, pe stâlpul lateral din dreapta).

Pe grinda de deasupra intrării în pronaos: *Ani(i) de la întruparea D(o)mnului 1773.*

Pe stâlpul din dreapta uşii de intrare în pronaos: *Şi au luatu începutu a se face această sf(ă)ntă biserică în luna lui aprieliŭ în 22 de zile şi o au săvârşitŭ în* ... (inscripţia a rămas necompletată) (fig. 153/3).

Datele de mai sus sunt confirmate şi precizate în pomelnicul bisericii, făcut cu prilejul reparaţiilor şi zugrăvelilor din 1834 – un panou de lemn în formă de triptic, pictat în faţă cu Buna Vestire şi scris caligrafic cu pensula –, pe care, la coloana 3, citim: *Pomelnicu ctitoricescŭ acelor întăi carele au agiutatŭ la facirea sfinti biserici din satul Răpciunea. In ani(i) dila Hs. 1773 nov., 8, fiindŭ Domnŭ ţări(i) Grigore Ghica voevod.* Data, care corespunde cu hramul bisericii, este desigur şi aceea a sfinţirii lăcaşului. Urmează numele tuturor sătenilor care au contribuit la ridicarea bisericii, în frunte cu *Theofil monah, Ana erei Ioanu* ... etc.

Biserica se înalţă pe un mic tăpşan, la gura văii Răpciuniţiei, nu departe de apa Bistriţei. Curtea bisericii, mai înainte şi cimitirul satului, este înconjurată cu un zid de piatră, care – după cum rezultă din pomelnic – nu este contemporan cu construcţia iniţială, ci datează de la 1834: *1834. Acumŭ învechindu-se toate cele mai înainte înlăuntru ale sfintei beserici, acum iarăşi s-au înnoit mai cu frumoase podoabe de zugrăvituri, cumŭ şi cu facierea zidiului tot acum ce s-au făcutŭ de izbavă prin agiutoriul numiţilor ctitori ce s-au scris numele sale spre veşnica pomenire şi a tot neamulŭ lorŭ. Vii: Gheorghie cneaz, Ileana cneghina cu fii lorŭ. Răposaţi: Ralo şi tot neamu. Erei Theodorŭ* ... Cei pomeniţi sunt boierii cantacuzini, proprietarii moşiei Hangu, care – înainte de a ridica „Palatul Cnejilor” din satul învecinat Schit – îşi avuseseră reşedinţa la Răpciune[62].

Intrarea în curtea bisericii se face pe latura dinspre miazăzi, printr-o poartă largă, boltită; deasupra bolţii a fost zugrăvită icoana hramului, astăzi cu totul ştearsă; se mai citeşte data: *1836 mai.* Lângă poartă se află o chilie veche, în faţa căreia este o masă

[61] După predarea la editură a prezentelor însemnări, biserica din Răpciune, nepreţuită comoară de artă populară, a fost demontată şi montată din nou la Bucureşti, în cuprinsul Muzeului Satului. Operaţiunea a fost efectuată în condiţii desăvârşite, de către o echipă de tâmplari din partea locului, sub controlul permanent al responsabilului muzeului. Monumentul nu a suferit nici o modificare, decât s-a desfiinţat cafasul din pronaos – adaos neoriginal şi inestetic –, redându-se astfel interiorului înfăţişarea sa iniţială. De asemenea, s-a adus şi s-a aşezat la locurile respective, fără nici o modificare, întreaga zestre de mobilier şi icoane a bisericii.

[62] „Cneazul” Gheorghe Cantacuzino este cunoscutul personaj, care – după ce s-a întors în ţară din Rusia în 1814 şi a fost unul din capetele revoluţiei de la 1821 – a construit, cu fiii săi, „Palatul Cnejilor”. Ileana (Elena) „cneghina” este soţia sa, născută Gorceakof. Matei este marele vistier Cantacuzino, cel plecat din ţară cu armatele ruseşti în 1792, tatăl lui Gheorghe. Ralu este soţia lui, mama lui Gheorghe, născută Callimachi.

alcătuită dintr-o lespede mare de piatră, aşezată pe un piedestal de bolovani, ce se foloseşte pentru aghiasmă şi litia. O portiţă de fier nouă, precedată de câteva trepte de piatră, dă acces în colţul dinspre nord-est al curţii bisericii. Înfăţişarea generală a aşezării, cu clădirile patinate de vreme, cu priveliştea deschisă larg pe valea Bistriţei, iar în spate dominată de Ceahlău, este cât se poate de pitorească.

Biserica se înalţă pe o temelie de piatră brută, înaltă de 20-40 cm peste nivelul solului; urmează talpa, groasă de 30 x 20 cm, cu muchia superioară tăiată oblic, pentru a o prezerva de infiltraţiile apelor de ploaie, peste care se ridică peretele, din grinzi de brad de 25-35 cm lăţime şi de 10 cm grosime, bine netezite şi îmbinate cu grijă la capete în „coadă de rândunică".

Biserica are forma obişnuită în regiune, fiind compusă dintr-un naos dreptunghiular, mărit lateral prin două abside pentagonale; din absida altarului, de asemenea pentagonală, din pronaosul cu extremitatea vestică în trei laturi; în sfârşit, dintr-un pridvor aproape pătrat, lipit de peretele sudic al corpului principal, peste care se înalţă o turlă-clopotniţă pătrată.

Atât prin proporţiile sale, cât şi prin bogăţia ornamentaţiei, pridvorul bisericii din Răpciune, pentru care există şi dovada documentară că face parte din construcţia originală, constituie elementul cel mai de seamă al monumentului. Trebuie însă precizat că, exceptând micul grup de biserici executate de acelaşi meşter sau după acelaşi izvod, bisericile de lemn mai vechi din zona lacului de acumulare Bicaz ori n-au avut pridvor la origine, ori au avut pridvoare improvizate, nefăcând parte din clădirea originală. Cu atât mai mult supraînălţarea pridvorului cu o turlă-clopotniţă masivă nu poate fi socotită caracteristică bisericilor de lemn din zonă. Nu ar fi exclus să vedem aici influenţa monumentelor de zid ale epocii, caracterizate – după cum s-a văzut mai sus[63] – tocmai prin prezenţa unui turn-clopotniţă alipit lateral bisericii.

Pridvorul deschis pe stâlpi de lemn, aşezat în faţa intrării, are câte trei deschideri pentru fiecare latură, încadrată cu stâlpi prelucraţi în formă de colonetă în partea superioară şi legaţi cu un parapet de scânduri în partea inferioară. În faţă cei doi stâlpi centrali sunt înlocuiţi prin doi uşciori masivi de lemn, mărginind golul intrării în pridvor, legaţi în partea superioară printr-o grindă-buiandrug cioplită în arc.

Fiecare stâlp este împreunat cu grinda sprijinită deasupra prin doi subţiori (contrafişe) îmbinate cu ambele piese în „coadă de rândunică" la jumătatea lemnului. Prin cioplirea pe o linie curbă a subţiorilor şi a părţii inferioare a grinzii, constructorul a transformat deschiderile dintre stâlpi în arcade de lemn, imitând arcadele unei clădiri de zid. Aceste arcade sunt decorate prin câte trei bumbi semicilindrici cuprinşi din lemn de pe urma cioplirii şi ornamentaţi cu crestături.

Colonetele din partea superioară, de secţiune pătrată, cu muchiile teşite, mai subţiri înspre bază şi capitel, sunt frumos decoraţi prin crestături cu câte un inel central, şi prin ornamente în forma unor înflorituri piramidale pe feţele superioare ale fusului. Uşciorii intrării în pridvor sunt împodobiţi cu câte un ornament săpat în formă de lujer, cuprins între două chenare ce se prelungesc şi pe bârna de sus: cel exterior în formă de funie simplă, întreruptă printr-o cruce trifoliată. Partea superioară a stâlpilor este decorată prin câte o rozetă cu crestături geometrice în jurul unei flori centrale.

Tocul uşii de intrare în pronaos este, de asemenea, bogat împodobit: decoraţia cuprinde un chenar exterior mai lat, cu crestături geometrice, şi unul mai subţire, în formă de funie împletită. Între ele, fiecare stâlp este decorat jos cu câte un ornament complicat, alcătuit

[63] Vezi concluziile de la capitolul I.

dintr-o cruce trifoliată cuprinsă într-un cerc dinţat din care răsare o lalea. Deasupra este săpat un ornament de o desăvârşită eleganţă a liniei, compus din aceeaşi înflorітură piramidală ca pe stâlpii pridvorului, completată însă în partea superioară printr-o floare mai mare şi două flori laterale mai mici, ale căror tulpini redau întrucâtva forma şi mişcarea unei perechi de braţe omeneşti; acest ornament – pe cât de frumos, pe atât de original – evocă fără să vrei o siluetă feminină, asemănătoare reprezentărilor antropomorfe de pe unele covoare olteneşti. În colţul de sus al pervazului stâlpii sunt decoraţi cu câte o rozetă mare cu motiv floral, deasupra unei rozete mai mici cu motiv solar. Bârna de peste uşă este decorată în centru cu o cruce identică cu cea de la intrarea în pridvor. Amintim că pe tocul uşii de intrare în pronaos sunt săpate cele două inscripţii redate la începutul descrierii. Tavanul pridvorului este construit din dulapi aşezaţi oblic peste un rând de grinzi transversale, ornate cu câte un şir de rozete.

Pe peretele din spate al pridvorului sunt scrise cu vopsea neagră o serie de însemnări, care – deşi fără legătură directă cu istoricul monumentului – prezintă interesul de a evoca evenimentele politice sau fenomenele naturii, de care oamenii au rămas, în vremea lor, mai impresionaţi. De pildă:

Să se ştie căndŭ au intrat Muscali(i) în Moldova, în anu 1828 april 23.

Să se ştie căndŭ au fost iarna ce mare şi gero(a)să, la anu 1830.

Căndŭ au fost iarna ce mare, în 1830, şi omătu de 17 palme.

La anul 1843, de căndŭ au fost iarna ce bună şi fără omăt şi cald.

De asemenea, în interiorul bisericii, deasupra uşii de intrare:

La anu 1831 vara s-au întămplat o gro(a)znică moarte (de) holeră, (s-a dus) buhu în toată ţara.

La anul 1865, luna octomvrie 20, au fulgerat boala holeri(i) la comuna Bistricioara.

La anul 1867 iulie au venit lăcustele.

Turla pătrată, scundă, are baza cuprinsă adânc în acoperişul pridvorului; partea sa superioară constituie un balconaş amintind pe acelea ale bisericilor maramureşene şi constituit dintr-un parapet de scânduri căptuşite cu şindrilă, peste care se deschid, pe fiecare latură, câte două arcade asemănătoare acelora din pridvor, sprijinite pe stâlpi neornamentaţi. Turnul se încheie printr-un coif piramidal cu patru laturi. În clopotniţă se află două clopote, unul cu inscripţia: *Ani(i) de la Hristos 1786, Simionu*, iar celălalt cu inscripţia: *Ionŭ popa 1806.*

Un alt element arhitectonic care împodobeşte exteriorul bisericii din Răpciune este acela rezultând din prelungirea şi încrucişarea, la colţurile clădirii, a celor trei bârne superioare, ale căror capetele, tăiate în mai multe profile rotunde, sunt decorate cu trei rozete. Aceste console au, de altfel, şi un rost constructiv, şi anume de a sprijini streaşina. Elementul decorativ de mai sus – des întâlnit la bisericile atât din Ţara Românească, cât şi din Transilvania – nu apare decât la puţine biserici de pe valea Bistriţei.

Ferestrele – una la pronaos, pe axa principală, câte una la fiecare absidă laterală şi una la altar – sunt cele vechi, înguste, cu chenar decorat cu motive asemănătoare acelora ale uşii de intrare în biserică şi prevăzute cu gratii de fier forjat, de asemenea originale. O ferestruică mică luminează firida proscomidiei.

Acoperişul în patru ape este rotunjit la extremităţile clădirii şi uşor ondulat lateral pentru a cuprinde şi cele două absidiole. Pridvorul are învelitoarea independentă în trei ape, îmbinată cu aceea a corpului principal la nivelul parapetului clopotniţei. Cele două extremităţi ale coamei şi coifului turlei-clopotniţă sunt decorate cu câte o cruce încălecând semiluna, cu bogată legătură în fier forjat.

Din pridvor se intră în pronaos, tăiat în toată porţiunea dinspre apus printr-un cafas masiv, destul de inestetic, făcut la 1850-1860, biserica fiind neîncăpătoare. Lângă peretele nordic al pronaosului se vede suportul circular din lemn al cristelniţei, înfipt într-o gaură anume săpată în duşumea pentru scurgerea, după botez, a apei sfinţite. Pronaosul este despărţit de naos printr-o arcadă largă sprijinită pe doi stâlpi şi decorată pe intrados cu o serie de noduri semicilindrice cioplite în lemn. Arcada centrală este încadrată, într-o parte şi alta, prin câte o deschidere, de asemenea arcuită şi decorată în acelaşi fel. Aceleaşi noduri semicilindrice decorează faţa inferioară a grinzii de la deschiderea absidelor laterale, precum şi intradosul arcadei de deasupra firidelor proscomidiei şi diaconicului. Catapeteasma este aşezată, ca la toate bisericile de lemn din regiune, la o distanţă de cca. 1 m în faţa decroşului absidei altarului, rezultând astfel un spaţiu liber, într-o parte şi alta a altarului, constituind locul celor două anexe.

Bolţile, foarte ingenios construite, sunt caracteristice bisericilor de pe valea Bistriţei. Bolta pronaosului are forma unei piramide cu opt laturi curbe convergente, acelea din dreptul pereţilor mai late decât cele dinspre colţurile încăperii; sus, la cheie, bolta se termină printr-un mic disc orizontal. Baza octogonală a piramidei a fost obţinută prin reducerea deschiderii de-a lungul laturilor exterioare sud, vest şi nord, prin porţiuni de tavan orizontal şi prin închiderea celor două colţuri dinspre naos cu câte un mic tavan triunghiular, care nu mai apare – nefiind necesar – pe latura vestică poligonală. Bolta este construită din scânduri aşezate orizontal, pe un schelet interior aparent, alcătuit din 12 bârne arcuite, opt corespunzând muchiilor celor opt feţe ale piramidei şi câte una întărind la mijloc cele patru feţe mari; aceste 12 nervuri se termină jos prin câte un cap proeminent, cioplit în chip de consolă.

Bolta naosului, construită după acelaşi sistem, este mai înaltă decât cea a pronaosului şi diferă de aceasta prin faptul că scheletul de susţinere este exterior, vizibil din pod, scândurile fiind bătute pe feţele interioare ale nervurilor. Partea orizontală care delimitează baza octogonului cuprinde aceleaşi făşii înguste de-a lungul laturilor nord şi sud, o porţiune de tavan mai lată înspre apus şi, în sfârşit, aceleaşi suprafeţe triunghiulare la cele patru colţuri; la cheie bolta se termină printr-un mic disc octogonal, de care atârnă policandrul de fier forjat. Latura estică a octogonului este mai mare şi alipită de catapeteasmă, iar faţa bolţii piramidale are o înclinare mai mică, fiind legată de bolta altarului.

Absidele laterale sunt acoperite cu câte o boltă formată din cinci feţe uşor rotunjite, corespunzând celor cinci feţe ale anexei: o faţă dreptunghiulară mai mare în centru şi câte două feţe laterale mai mici, sprijinite pe nervuri interioare.

Absida altarului este acoperită cu o boltă semicilindrică longitudinală legată de bolta naosului şi sprijinită pe o grindă mediană şi pe trei arcuri-dublouri de lemn rotund, terminate prin capete cioplite la partea inferioară. Bolta, prelungită până aproape de extremitatea absidei, este închisă printr-o semicalotă alcătuită, după traseul porţilor absidei, din trei feţe uşor curbe: o faţă mai mare, romboidală, şi două feţe laterale triunghiulare, sprijinite şi ele pe nervuri terminate în chip de console. Firidele proscomidiei şi diaconicului sunt prelungite în sus, deasupra despărţirii arcuite menţionate, prin câte o nişă cu tavan drept de scânduri, folosită pentru depozitare de obiecte.

Zugrăveala, icoane, mobilier

La origine biserica din Răpciune era cu bârnele aparente pe dinăuntru, ca şi pe dinafară. În 1834, când biserica – după cum lămureşte pomelnicul din acel an – s-a „înnoit mai cu frumoase podoabe de zugrăvituri”, enoriaşii, în dorinţa de a avea o biserică cât mai

frumos decorată, i-au zugrăvit pereţii interiori în imitaţia bisericilor de zid. O pictură similară – executată întocmai după aceeaşi tehnică – o vom constata, de altfel, la bisericile din Hangu, Schit şi Bistricioara, clădite în anii 1829, 1830 şi 1831. Fenomenul este caracteristic pentru mentalitatea epocii Regulamentare, epocă de modernizare incipientă şi de oarecare dezvoltare a conştiinţei sociale în mediul rural, când bisericile încep a se clădi mai mari, când unele dintre ele se tencuiesc, când frumuseţea arhaică a lemnului începe a nu mai fi înţeleasă, pentru a deveni cu timpul un factor de ruşine.

Ca vopseaua să prindă pe lemn şi să reiasă mai bine, peretele perfect netezit a fost mai întâi acoperit cu un strat subţire de ipsos, după ce interstiţiile dintre grinzi fuseseră în prealabil astupate pe toată lungimea lor, prin fâşii de pânză lipite foarte solid cu clei. Pe peretele astfel pregătit s-a executat pictura în temperă, care însă, cu toate precauţiile luate, a devenit cu vremea întunecată şi ştearsă; în cele mai multe locuri scenele de abia se mai disting. Nici din punct de vedere artistic, nici iconografic, zugrăvelile din 1834 ale bisericii din Răpciune nu înfăţişează elemente deosebite de interes. Părţile mai bine conservate sunt: cele din altar, reprezentând sfinţi arhierei; Judecata cea din urmă, cu obişnuitele reprezentări ale raiului şi ale iadului, de pe peretele nordic al pronaosului; precum şi decoraţiile din rozete, stele şi benzi cu motive geometrice sau florale de pe bolţi. Autorul zugrăvelilor este probabil Ioan zugravul, cunoscut zugrav de biserici şi icoane de pe la jumătatea veacului al XIX-lea, care era din Răpciune, figurează în pomelnic şi a zugrăvit o serie de icoane pentru biserică.

Catapeteasma, bogat săpată, zugrăvită şi poleită, împreună cu icoanele ce fac parte integrantă din ea, este opera unuia din cei mai buni zugravi populari locali ai ultimelor decenii din veacul al XVIII-lea, Gheorghe zugravul; ea a fost însă reînnoită în mare parte la 1834 de Ioan zugravul. Întrucât acest meşter caută îndeobşte în pictura sa să imite maniera predecesorului său, este uneori greu de deosebit lucrarea sa de a celuilalt. De Gheorghe zugravul sunt sigur executate cele două icoane mari laterale, înfăţişând pe Sf. Nicolae şi Adormirea Maicii Domnului. Pe aceasta din urmă se află şi iscălitura artistului: *Gh(eor)ghe, l(ea)t 7275 (1766-1767), zugraf.* Data, anterioară cu şase ani întemeierii bisericii, ridică o problemă, căci icoanele, în mod obişnuit, se comandau şi se executau anume pentru biserica în curs de construcţie, data de pe ele putând fi deseori folosită pentru datarea acesteia. Este de presupus, în cazul prezent, sau că icoanele au fost comandate din timp şi că construcţia a suferit o amânare, sau că icoana în chestiune, care nu face parte din seria celor patru icoane împărăteşti, a fost adusă la biserica din Răpciune din altă parte fie atunci când s-a construit biserica, fie ulterior. Pictura este remarcabilă prin corectitudinea execuţiei, prin frumuseţea, varietatea şi strălucirea culorilor, aşternute armonios peste fondul de aur aplicat în prealabil pe ghips, prin expresia de adâncă întristare a personajelor, tratate cu îndrăzneţe efecte de clar-obscur, în sfârşit, prin desăvârşita ştiinţă a compoziţiei, izvorâtă din cea mai bună tradiţie bizantină. Tot opera lui Gheorghe zugravul par a fi, prin perfecta asemănare a compoziţiei cu aceea a icoanelor împărăteşti din biserica din Bicazul Ardelean[64], cele două icoane centrale: decoraţia jilţurilor pe care tronează Mântuitorul şi Maica Domnului, forma piedestalului pe care se reazimă picioarele lor, precum şi a coroanelor de pe icoana Maicii Domnului, reprezentarea copilului Isus în postura şi cu atributele de mare arhiereu, sunt caracteristice interpretării lui Gheorghe zugravul; în schimb, factura indică mâna lui Ioan zugravul, care va fi repictat cu totul, fără a le schimba însă nimic din compoziţie, cele două icoane. Acelaşi lucru se poate spune şi de icoana hramului, Soborul sfinţilor arhangheli. A

---

[64] Vezi mai sus.

şasea icoană, Sf. Ioan Botezătorul, este sigur realizarea personală – destul de bună, de altfel – a lui Ioan zugravul. Uşile împărăteşti şi, din icoanele mici ale catapetesmei, registrul prorocilor şi poate al prăznicarilor par a face parte tot din lucrarea originală.

De Ioan zugravul mai sunt executate, în afară de pictura murală şi de părţile arătate din catapeteasmă, mai multe icoane şi iconiţe. Pe o icoană a sfinţilor arhangheli, din pronaos, citim: *Această icoană ce s-au zugrăvit acum din nou prin osîrdiia (roa)bii lui D(u)mnezeu Marii, soţia lui Ioan popa, de carele s-au şi plătit, pentru a lor veşnică pomenire, în biser(ic)a Răpciuni, în anul 1848 mai 1, de Ion zug(rav).* Pe o cruce din altar, pictată poate tot de Ioan zugravul, stă scris: *Această sf. cruce au cumpărat sora Palaghiia Dorneanca spre po(menire), 1845 noem(vrie) 29.*

În naosul bisericii din Răpciune se află un jilţ arhieresc (fig. 155/4) decorat cu mai multe rânduri de mici vergele lucrate cu mâna în multiple profile rotunde, alternând cu benzi săpate în motive geometrice; speteaza se termină printr-un coronament decorat cu o bogată rozetă între două colonete având în vârf câte un medalion pictat cu chipul unui înger; urme de decoraţie policromă (verde şi roşie) se mai disting pe alocuri. În afară de acest impunător jilţ, se mai află în biserică un al doilea jilţ, mai mic şi cu o ornamentaţie mai simplă, precum şi o serie de strane vechi, cu săpături în motive florale, solare sau geometrice, copiate după vechile izvoade. Pe o strană este săpat numele lui *Niculai Lupulu.*

Concluzii privind biserica din Răpciune. Bisericile de tip Răpciune

Cine va fi fost meşterul care a clădit biserica din Răpciune nu se ştie. Tradiţia locală pomeneşte de un iscusit meşter lemnar, Vasile, care ar fi fost guşat şi de fel din Transilvania. Modul cum sunt executate arcadele pridvorului şi ale turlei, precum – într-o oarecare măsură – şi decoraţia capetelor grinzilor la colţurile absidelor ar putea indica o influenţă transilvăneană. În schimb, planul clădirii, proporţiile turlei, forma acoperişului şi, în special, sistemul de boltire sunt caracteristice bisericilor de lemn moldoveneşti.

În privinţa ornamentaţiei intrărilor în pridvor şi în biserică nu dispunem de elemente care să îngăduie stabilirea unor analogii concludente, motivele folosite fiind îndeobşte cele întâlnite pe ambii versanţi ai Carpaţilor. Motivul lalelei, reprodus pe tocul uşii de intrare în pronaos, este caracteristic Ardealului. Cât priveşte ornamentul atât de original aflat mai sus pe acelaşi toc de uşă, înfloritura piramidală care constituie partea inferioară a ornamentului, repetată ca un leitmotiv pe stâlpii pridvorului şi pe chenarul ferestrelor, se regăseşte, de asemenea, tot pe tocul uşii de la intrare, la cel puţin două biserici din Ardeal: la biserica din Groşeni (reg. Oradea)[65] şi, mai aproape de valea Bistriţei, la biserica din Valea Bradului, com. Bicazul Ardelean (fig. 155/3). Trebuie precizat însă că prima biserică datează de la 1790[66], iar cea de-a doua este posterioară acestei date. Partea superioară, florală, a ornamentului, prin care meşterul i-a dat, fără să vrea credem – dat fiind locul pe care îl ocupă, la intrarea în biserică –, forma unei femei stilizate, trebuie interpretată ca o fantezie personală a artistului.

Nu se poate încheia prezentarea bisericii din Răpciune fără o scurtă privire asupra altor două biserici clădite foarte probabil de acelaşi meşter, tot pe valea Bistriţei, în imediata apropiere a zonei lacului de acumulare Bicaz: bisericile din Fărcaşa şi din Broşteni[67].

---

[65] C. Petranu, *Monumentele istorice ale jud. Bihor*, Sibiu, 1931, pl. LXV.

[66] *Ibidem*, p. 31.

[67] În afară de cele trei biserici din Răpciune, Fărcaşa şi Broşteni, operele aproape sigur ale aceluiaşi meşter, se poate presupune că tot el va fi clădit alte două biserici, de mult dispărute, de pe valea Bistriţei: prima biserică din Bistricioara, datată la 1775, şi prima biserică din Galu, atestată documentar la 1790.

Biserica „Cuvioasa Paraschiva" din Fărcaşa

A fost clădită probabil cu un an după biserica din Răpciune, presupunere bazată pe o inscripţie de pe o veche strană: *Să (se) ştie că am fă(cu)t eu această strană, Moisei Pliîcu, l(ea)t 7282 (1773-1774).* Prin plan, dimensiuni şi înfăţişare generală, biserica este foarte asemănătoare celei din Răpciune, cu unele simplificări însă: pronaosul are extremitatea vestică dreaptă, iar absida altarului are trei laturi, în loc de cele cinci obişnuite. Decoraţia exterioară este, de asemenea, mai puţin bogată, însă şi mai puţin îngrijit lucrată: astfel, arcadele pridvorului, decorate pe intrados tot cu trei noduri cilindrice, au elementele lor constitutive (grinda de sus şi cele două contrafişe) foarte puţin rotunjite; stâlpii sunt decoraţi cu un singur inel central; uşa de intrare în biserică, scundă (1,70 x 0,40 m), uşor arcuită, are săpat pe toc un simplu chenar în chip de funie împletită. Capetele grinzilor de sus sunt prelungite la colţurile absidelor şi decorate cu crestături ca la biserica din Răpciune. De ferestre nu se poate spune nimic, ele nefiind cele originale. În interior, despărţirea dintre pronaos şi naos are aceeaşi formă şi aceleaşi noduri decorative pe intradosul arcadei centrale de la biserica din Răpciune, însă nu pe arcadele laterale. În sfârşit, sistemul de boltire este – cu mici deosebiri – acelaşi, exceptând absidele laterale, acoperite cu tavan în trepte.

Biserica „Sf. Nicolae" din Broşteni

Constituie a doua replică a bisericii din Răpciune. După cum rezultă dintr-o însemnare pe o Cazanie[68] (inscripţia de pe tocul uşii de la intrare este prea ştearsă pentru a mai putea fi citită), construcţia datează de la văleatul 7286 (1777-1778). Planul este cel cunoscut, cu deosebirea că clădirea este şi mai scurtă (13 m în loc de 14,50 m) şi că absidele laterale sunt cu trei nu cu cinci laturi. Aparent, biserica nu are soclu de piatră, în schimb talpa este formată din două rânduri de grinzi suprapuse, care se văd numai la altar şi se pierd spre intrare. Stâlpii pridvorului nu au nici o ornamentaţie şi sunt legaţi de grinda de sus prin contrafişe simple, nearcuite şi neornamentate, ca şi grinda însăşi; deci, un sistem mai rudimentar chiar decât acela constatat la biserica din Fărcaşa. Decoraţia – atât a intrării în pridvor, cât şi a intrării în biserică -- aminteşte pe aceea a bisericii din Răpciune, redusă însă la elementele ei esenţiale: chenarele duble, rozetele şi cruciuliţa trifoliată de pe grinda superioară a tocului uşii de intrare în pronaos. Grinzile superioare ale pereţilor sunt, de asemenea, prelungite la colţurile clădirii şi decorate în felul constatat la bisericile din Răpciune şi din Fărcaşa. În schimb, atât pervazul ferestrelor – care sunt cele originale –, cât şi arcadele ce despart pronaosul de naos sunt lipsite de elemente decorative. În sfârşit, bolţile sunt construite după acelaşi sistem ca la celelalte două biserici din grup.

În concluzie, este în afară de orice îndoială că bisericile din Fărcaşa şi din Broşteni au fost executate de acelaşi meşter dibaci şi artist, care făcuse cu un an şi, respectiv, cu cinci ani înainte biserica din Răpciune. Planul şi metodele constructive sunt aproape identice. Decoraţia însă, deşi bazată pe aceleaşi elemente, este mai sărăcăcioasă la ultimele două construcţii. Se poate spune chiar că dezvoltarea elementelor decorative merge descrescând în ordinea cronologică: de la biserica din Răpciune la aceea din Fărcaşa şi de la aceasta la biserica din Broşteni. Acest proces, petrecut într-un interval de timp prea scump pentru a putea avea la bază un substrat istoric sau social, trebuie legat de următoarea concluzie ce se desprinde din studiul clădirilor – atât religioase, cât şi civile – din regiune: şi anume că tendinţa de a împodobi clădirile cu bogate elemente decorative este opusă geniului creator

[68] P. Gheorgheasa, *Monografia ... com. Broşteni*, Bucureşti, 1906, p. 91.

moldovenesc, minunata realizare de la Răpciune, repetată la un nivel mai modest la Fărcaşa şi la Broşteni, rămâne oarecum în afara adevăratei linii artistice moldovene.

Meşterului bisericii din Răpciune i s-au mai atribuit două biserici de lemn din Transilvania, a căror asemănare cu cele trei monumente descrise mai sus este într-adevăr foarte mare: biserica veche din Tulgheş (la gura văii Marpotoc) şi biserica din Valea Bradului (com. Bicazul Ardelean). Amândouă bisericile fiind situate în zona luată Moldovei în 1775, s-a crezut că ele fac parte din aceeaşi serie cu cele cinci, din anii 1773-1778, de pe valea Bistriţei, fiind executate de acelaşi meşter în aceeaşi perioadă, probabil înainte de 1775. Harta austriacă din 1790, precum şi descrierea topografică care o însoţeşte, atât de exacte în indicaţiile lor, exclud însă această ipoteză, deoarece satul Tulgheş (Tuldiesch) este indicat pe hartă[69] şi descris[70] fără biserică, numai cu „câteva case proaste de lemn", iar unica – la acea dată – biserică din Bicazul Ardelean este figurată în centrul satului, între confluenţa văii Cremenişului şi a văii Jidanului (vechea denumire a văii Bradului de astăzi)[71]. În concluzie, bisericile din Tulgheş şi din Valea Bradului pot fi într-adevăr socotite – pe baza caracteristicilor lor arhitectonice – ca făcând parte din monumentele de „tip Răpciune", în acelaşi mod ca biserica din Galu, construită la 1818. Posterioare încă cu cel puţin 15-20 de ani exemplarelor de pe valea Bistriţei, ele vădesc o influenţă artistică venită din Moldova în Transilvania.

b) PRIMA BISERICĂ DIN HANGU

Prima biserică de mir din zona lacului de acumulare Bicaz a fost, probabil, aceea din Hangu (din Gura Hangului), care a precedat actuala biserică de lemn şi era situată în partea dinspre nord-vest a curţii acesteia. Se ştie, de altfel – şi săpăturile arheologice au confirmat –, că satul Hangu se numără printre cele mai vechi aşezări de pe valea mijlocie a Bistriţei. Săpăturile întreprinse în curtea bisericii din Hangu au arătat că fostul lăcaş fusese clădit peste un vechi cimitir, un mormânt aflat sub naos, în care s-a găsit o monedă de la 1694, permiţând datarea sigură a construcţiei după acel an.

Biserica era alcătuită din pronaos, naos cu abside laterale şi altar. Intrarea era pe latura sudică şi pare a nu fi fost acoperită, deoarece în apropierea ei nu s-a găsit nici o urmă de stâlp. Biserica avea temelii din bolovani de râu; ea era pavată în interior şi, pare-se, la intrare, de o parte şi de alta a scării, cu lespezi de piatră.

Se păstrează în actuala biserică de lemn din Hangu, construită în 1829, o pereche de uşi împărăteşti vechi, precum şi o serie completă de icoane împărăteşti de factură arhaică, nedatate şi nesemnate, având aceleaşi subiecte ca icoanele cu care au fost înlocuite în 1795, precum şi cu cele actuale, ceea ce arată că ele sunt icoanele originale ale primei biserici[72]. Ulterior, la 1795, catapeteasma originală a fost înlocuită cu alta nouă, moştenită apoi de cea de-a doua biserică şi mutată în anul 1954 la biserica cu hramul „Pogorârea Sfântului Duh" din Bicazul Ardelean. Este o lucrare foarte importantă, una din cele mai izbutite catapetesme de pe valea mijlocie a Bistriţei, cu bogate sculpturi în frunze de acant la uşile împărăteşti, colonetele despărţind icoanele împărăteşti săpate în motive de crini şi de ciorchine de struguri, rame sculptate la icoanele împărăteşti şi subîmpărăteşti, friza de sus şi despărţiturile dintre prăznicare, de asemenea, cu artistice săpături; în schimb, cele

[69] H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 44.
[70] *Topographische Beschreibung ...*, ff. 90-91.
[71] H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 47.
[72] Descrierea lor în paginile anterioare.

două registre superioare nu par a face parte din lucrarea originală. Pictura icoanelor, exceptând unele părţi restaurate la 1844 (dată semnată pe catapeteasmă), este opera originală a talentatului zugrav popular de icoane Gheorghe, care este şi semnat pe icoanele centrale: *Gheorghie zugraf, 1795*. Se constată la lucrarea aceasta aceeaşi factură precisă şi acelaşi colorit frumos şi nuanţat ca la icoanele împărăteşti ale bisericii din Răpciune.

Afirmaţia noastră că icoanele din 1795 nu sunt cele originale şi că prima biserică din Hangu este anterioară acestei date este în afară de orice îndoială, căci fostul monument figurează în harta lui Otzellowitz din 1790[73] şi în descrierea anexă[74]. Construirea bisericii se situează, deci, sigur între datele extreme 1694 şi 1790. Trebuie ţinut însă seama de faptul că înlocuirea catapetesmei originale la 1795 implică, negreşit, faptul că aceasta se învechise atunci, ceea ce ne îngăduie să presupunem că prima biserică din Hangu a fost ridicată mai aproape de prima din cele două date amintite, adică în prima jumătate a veacului al XVIII-lea, eventual în ultimii şase ani ai veacului al XVII-lea. Această ipoteză este, de altfel, confirmată şi de materialul arheologic rezultat din săpături.

c) BISERICA „BUNA VESTIRE" DIN GURA LARGULUI

Tot din prima jumătatea a veacului al XVIII-lea pare a fi şi biserica din Gura Largului, cunoscută îndeobşte sub denumirea de „biserica din coastă" (fig. 155/1). Astfel, cel puţin, stăruie tradiţia locală, conform căreia un vechi schit ridicat de Petru Rareş la Gura Largului ar fi fost, „acum mai bine de două sute de ani", reclădit pe actualul loc. După sinodul bisericii din 1872, „începerea zidirii nu se ştie, iar la 1741 s-a înnoit prin osârdia lui Ion Bălan şi soţia Ecaterina"[75]. După anuarele bisericeşti vechimea bisericii este „necunoscută"[76].

Tradiţia întemeierii unui schit la Gura Largului de către Petru Rareş se sprijină pe cunoscutul pasaj din cronică, care relatează evenimentele din luna septembrie 1538, când domnul, izgonit din scaun, a fost nevoit să fugă în Ardeal. După un scurt popas efectuat la 18 septembrie la Mănăstirea Bistriţa, domnul – spune cronica – „intrând în munte într-adânc, fără drum, fără povaţă, au dat la strâmtori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Şi aşa 6 zile învăluindu-se prin munte, flămând şi trudit, au nemerit la un pârâu ce cura spre săcui, şi mergând spre pârâu în jos, au dat preste nişte pescari, carii, dacă i-au luat seamă, cu dragoste l-au priimit"[77]. Muntele peste care a trecut fugarul ar fi cel numit de atunci Petru Vodă, unde se aflau păduri întinse şi locuri neumblate. În acelaşi timp, Elena – doamna lui Petru Rareş – ar fi trecut pe alt drum, dinspre Târgu Neamţ şi Crăcăoani, pe „calea mare", peste „dealul Doamnei", ajungând în valea Bistriţei la gura Hangului. De aici, luând urma drumului, a ajuns în Gura Largului; apoi, pe valea Bistricioarei, amândoi au trecut spre Ciceu. Ei s-ar fi legat atunci să ridice o biserică la Gura Largului, biserică – afirmă în continuare legenda – care a şi fost construită după reîntoarcerea lui Petru Rareş în scaun (1541).

---

[73] H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 34.
[74] *Topographische Beschreibung* ..., ff. 70-71.
[75] Arhivele Statului Iaşi, *Sinodice*, 1872. Menţionăm că informaţiile date de seria sinodicelor din 1872 sunt, în general, nesigure. În cazul prezent însă, formularea precisă a informaţiei lasă de bănuit că ea se sprijină pe un temei documentar. De altfel, numele ctitoriţei se regăseşte pe o icoană veche din biserică.
[76] *Anuarul Arhiepiscopiei Iaşilor*, 1930, p. 189.
[77] Gr. Ureche vornicul şi Simion dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, Craiova, f.d., p. 102-103.

Nici o urmă materială nu se găseşte la faţa locului a presupusei ctitorii a lui Rareş. Aşa-zisul „brâu al lui Petru Rareş", păstrat în biserică, este un brâu preoţesc obişnuit, din veacul al XVIII-lea. Documentar, biserica este atestată de harta austriacă din 1790[78] pe locul ei de astăzi. Existenţa monumentului în veacul al XVIII-lea mai este documentată pe câteva strane vechi, cărţi, icoane şi alte odoare ce vor fi descrise la locul cuvenit. Cel mai vechi obiect datat – un sfeşnic de alamă din 1741 – îngăduie datarea bisericii, cu destulă probabilitate, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. De altfel, trebuie remarcat că data coincide cu aceea a „înnoirii" bisericii indicate de sinodic, înnoire care în realitate va fi fost probabil o construcţie din temelie.

Cercetarea actualei clădiri arată că ea poate fi din veacul al XVIII-lea, fără ca să se poată preciza nimic mai mult. În orice caz, aspectul ei iniţial a suferit serioase modificări în urma restaurăririlor efectuate spre sfârşitul veacului al XIX-lea. Pentru primele şase decenii ale veacului al XIX-lea suntem lipsiţi de orice informaţie privind monumentul, în afară de catagrafiile timpului[79], care dovedesc că biserica nu a încetat de a exista, cel puţin până la 1845, data ultimei catagrafii. Pe la 1860, se vede că ea ajunsese în atare degradare, punându-se problema zidirii ei „din nou", căci pe o Psaltire tipărită la Mânăstirea Neamţ în 1817 citim: *Această carte ce să numeşte Psaltire s-au dat sfinţii biserici ce să zidăşte din nou, hramul Bunei Vestiri, iară cine va îndrăzni ...* etc. Apoi, cu alt scris: *Fiind că biserica cu hramul Bunei Vestiri nu s-au zidit, să dăruieşte bisericei cu hramul Sf. Ierarh Nicolae din Poiana Teiului ce să face acum din nou, unde să fie pentru slujba bisericei nestrămutat, spre pomenirea me şi a tot neamului mieu. Anul 1861 fevruarie 23. Ireamie monah din s(fânta) m(ănăstire) Neamţului.* Nu se ştie dacă biserica a fost totuşi refăcută în acea vreme. Faptul că atunci s-a clădit, în imediata apropiere, biserica de proporţii importante din Poiana Teiului ne face să credem că cea „din coastă" a rămas mai departe în stare de cvasi-părăsire, până în anii 1892-1894, când – după cum se ştie din arhiva bisericii – clădirea a fost renovată radical.

Biserica, construită din grinzi orizontale, este astăzi – ca multe biserici de lemn din regiune – urâţită printr-o căptuşeală exterioară din scânduri aşezate vertical, de dată mai recentă (fig. 155/1). Talpa, aşezată peste un soclu de bolovani prinşi în mortar, este protejată de jur-împrejur de infiltraţiile apelor de ploaie printr-o scândurică oblică. Planul clădirii a fost la început cel obişnuit, cu pronaosul terminat poligonal, cu absida altarului şi absidele laterale pentagonale şi, după cât se pare, fără pridvor. Astăzi, în urma lucrărilor de renovare de la 1892-1894, pronaosul a ajuns retras faţă de naos, prin lărgirea acestuia în porţiunea dintre pronaos şi absidele laterale. Pridvorul (fig. 155/2) datează, de asemenea, de la 1892-1894, biserica fiind lipsită la origine, ca şi prima biserică din Hangu, de această încăpere; pridvorul era atunci deschis, cu câte trei colonete lucrate la strung în mai multe profile rotunde, sprijinind în fiecare parte laterală grinda de sus, fără arcade; în faţă era o intrare deschisă, mărginită de doi uşciori masivi. Astăzi pridvorul este închis cu scânduri.

Capetele grinzilor de sus ale pridvorului sunt prelungite la cele două colţuri din faţă şi lucrate în mai multe profile rotunde decorate cu câte o rozetă, în asemănarea capetelor grinzilor bisericii din Răpciune. Exceptând acest element decorativ, care se datorează – ca şi pridvorul însuşi – lucrărilor de renovare, biserica de la Gura Largului nu are nici un fel de ornamentaţie exterioară. După cum am mai subliniat, sărăcia în elemente

---

78 H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 134.

79 Arhivele Statului Iaşi, *Catagrafia satelor din 1832, jud. Neamţ, ocolul Muntelui*, f. 7; *Catagrafia din 1838*, f. 11 v.; *Catagrafia din 1845*, f. 57 v.

decorative este, cu rare excepţii, caracteristică clădirilor de lemn din regiune. Acoperişul, refăcut pe de-a întregul la 1892-1894, are o formă plăcută, cu streaşină foarte largă şi ridicată în sus. Din păcate, el este deformat prin trei turnuleţe de lemn înşirate pe coamă, făcute desigur în imitaţia acelora ale bisericii vecine din Poiana Teiului.

Bolţile reprezintă un sistem de construcţie deosebit de acela întâlnit la biserica din Răpciune, fiind construite fără nervuri şi cu feţele formate din bârne cioplite suprapuse, îmbinate între ele la muchii. Ele au forma piramidal-octogonală, obişnuită în regiune, deschiderea bolţii fiind însă redusă mult prin mărirea suprafeţei de tavan orizontal ce le înconjoară. Sus bolţile sunt terminate cu un tavan drept octogonal. Semnalăm că bolta pronaosului este deplasată în chip apreciabil faţă de axa principală a clădirii. Naosul este acoperit cu două bolţi distincte. Bolta principală, de pe axa transversală a absidelor laterale, prezintă interesanta particularitate de a fi alcătuită din două trunchiuri de piramidă suprapuse, al căror nivel de întâlnire este subliniat printr-un brâu ornamentat cu crestături ondulate. O a doua boltă, mai mică şi sprijinită pe schelet exterior, de factură mai recentă, ocupă porţiunea vestică din naos, care înainte era sigur acoperită toată, ca şi absidele laterale, cu tavan de scânduri. Altarul era acoperit, spre deosebire de bolta semicilindrică, obişnuită în regiune, tot cu o mică boltă octogonală, legată peste catapeteasmă de cea a naosului.

Biserica din Gura Largului este căptuşită şi pe dinăuntru cu scânduri. Pe feţele bolţii pronaosului se văd urme de zugrăveli, probabil de la sfârşitul veacului al XIX-lea, cu motive florale, geometrice şi zoomorfe (două păsări văzute din profil şi un animal fantastic). Catapeteasma, ca şi icoanele împărăteşti, par a fi opera zugravilor din Răpciune, care – în frunte cu Ioan zugravul – au pictat sau au reînnoit, prin anii 1830-1850, mai toate catapetesmele bisericilor din zonă. Icoana Maicii Domnului din strană, cu data de 16 ianuarie 1852, pare a fi făcută chiar de mâna lui Ioan zugravul.

Din zestrea originală a bisericilor se păstrează, pe peretele despărţitor dintre pronaos şi naos, un panou înfăţişându-i pe cei 12 apostoli aşezaţi pe scaune cu spătar, probabil o rămăşiţă de la catapeteasma originală; pictura naivă, populară, cu colorit sobru, este – din păcate – urât restaurată pe alocuri. O frumoasă icoană a Botezului Domnului reprezintă o danie a ctitoriţei presupusei „înnoiri" din 1741, căci se citeşte pe ea inscripţia: *Ace(a)stă ico(a)nă au plătit Catrina Bălăne(a)să.* Alte icoane şi iconiţe – fără inscripţii – pot fi, de asemenea, datate în veacul al XVIII-lea: un Sf. Nicolae cu trăsături foarte stilizate, cu bogată mitră şi veşminte arhiereşti, binecuvântând (fig. 156/1); o icoană a Bunei Vestiri de factură arhaică etc. (fig. 156/2).

Tot din veacul al XVIII-lea datează probabil şi trei strane vechi, săpate în motive geometrice, care se numără printre cele mai izbutite din regiune. Pe speteaza uneia dintre ele este reprodusă, ca ornament principal, o faţă omenească stilizată, foarte expresivă, aproape caricaturală, motiv pe care nu l-am mai întâlnit la decoraţia mobilierului bisericilor din Moldova.

Din odoarele mai valoroase ale bisericii sunt de semnalat: sfeşnicul de alamă menţionat mai sus, cu data de 1741, şi – zgâriat – numele *Trifanu*; un antimis din anul *1796* şi altul din *1797 iunie 21*; un brâu preoţesc din lână roşie acoperită cu împletitură de sârmă de alamă, încheiat cu două paftale de sidef montate în ramă de argint filigranat (fig. 156/3) şi săpate artistic în chipul Sfinţilor Împăraţi; numele *Mariia* zgâriat pe verso, corespunzând cu acela al primei soţii a lui Petru Rareş, va fi dat naştere tradiţiei atribuind acest frumos odor presupusului ctitor al primului lăcaş; în realitate, este o lucrare caracteristică veacului

al XVIII-lea, de altfel, circumferinţa brâului (1,20 m), nepotrivindu-se cu talia lui Rareş, care se ştie că era mai mult uscăţiv.

Inventarul relativ bogat în obiecte vechi al bisericii se întregeşte cu un clopot pe care sunt gravate iniţialele *K.L.*, deviza *Homo, memento mori* şi data *1771*; apoi cu o serie de cărţi din veacul al XVIII-lea, fără însemnare de mână care să lămurească problema, atât de obscură, a trecutului monumentului.

d) BISERICA „SF. ÎMPĂRAŢI ŞI SF. PANTELIMON" DIN CÂRNU

Această bisericuţă, astăzi cu totul ruinată, a fost clădită la 1791, dată însemnată pe un panou de lemn aflat odinioară deasupra uşii de intrare[80]. Câteva amănunte suplimentare în legătură cu începuturile ei sunt date de pomelnicul original, un panou de lemn cu textul îngrijit zugrăvit, păstrat în biserica de zid a satului, în care se spune: *Pomelnicul de la biserica dumisale răposatului cuconului Panaiot din Cărnul, unde să prăznueşte şi hramul sf(ă)ntul marele mucenicŭ Pantelimonŭ. În domnie măr(i) sale Alecsandru Moruz voevod, iară cărma bisericii o purta Iacovŭ Mitropolitul. Văleat 1793.*

Ion episcopŭ, Iacovŭ episcopŭ, Antonie arhimandritŭ, Paisie.

Ctitorii bisericei aceştie: Ioan Panaite, Anghelina ... etc.

Dintre toate bisericile din zona cercetată, cea din Cârnu este cea mai mică: 11,5 x 5 m (fig. 157). Clădirea, aşezată direct pe o temelie de bolovani de cca. 40 cm adâncime, prezintă o serie de particularităţi în plan. Astfel, peretele dinspre apus este drept şi nu poligonal (excepţie de la regula cvasi-generală, deja constatată la biserica din Fărcaşa). Apoi absidele, atât absida altarului, cât şi cele laterale, sunt mai puţin pronunţate ca de obicei, prima latură nefiind perpendiculară pe peretele respectiv al clădirii, ci pornind în unghi obtuz. Pridvorul este o construcţie uşoară sprijinită pe patru stâlpi, de fapt o simplă apărare a intrării, care nici nu poate fi numită pridvor şi care face totuşi parte din construcţia originală. Capetele celor trei grinzi superioare sunt prelungite la colţurile clădirii şi cioplite în profile rotunde decorate cu crestături – întocmai ca la bisericile de tipul Răpciune –, element decorativ pe care nu-l vom mai întâlni de aici înainte la nici o biserică din zonă. Ferestrele sunt cele originale, cu rame masive neornamentate.

În interior biserica din Cârnu se prezintă astăzi goală, lipsită nu numai de orice mobilier, dar şi de pereţii despărţitori şi de bolţi, prăbuşite sau demontate în ultimii ani. Din construcţia originală au rămas numai scândurile superioare ale catapetesmei, străpungând pereţii bisericii. În schimb, nu se vede nici o urmă a peretelui despărţitor dintre pronaos şi naos, care totuşi a existat, căci este însemnat pe o schiţă executată în 1951. Faptul că acest perete nu era legat organic de clădire, ca tâmpla, dă de bănuit că biserica, la origine, nu ar fi avut decât o singură încăpere pentru credincioşi, despărţirea dintre „biserică" şi „tinda femeilor" fiind executată ulterior.

Pe aceeaşi schiţă se vede şi o porţiune din bolta octogonală a naosului, pe axa absidelor laterale şi legată de peretele despărţitor dintre pronaos şi naos printr-un sistem de grinzi *en encorbellement*, rezemate pe console fixate în pereţii clădirii, sistem pe care îl vom mai întâlni numai la două biserici din Hangu, din veacul al XIX-lea, toate celelalte având extremitatea vestică a naosului acoperită cu tavan drept de scânduri.

[80] Informaţie de la preotul paroh. Noi nu am mai găsit acest panou. Pomelnicul şi icoanele menţionate mai jos se află astăzi în biserica nouă, de zid, din satul Izvorul Muntelui.

În biserica de zid a satului se păstrează şase icoane de mare frumuseţe, provenite de la biserica de lemn. O serie de patru, alcătuită din cele două icoane centrale ale tâmplei şi din icoanele celor două hramuri ale bisericii (Sf. Împăraţi şi *sfântul muc(enic) Panăteleimonŭ*) amintesc prin anumite trăsături (felul cum sunt lucrate jilţurile, coroanele de pe icoana Maicii Domnului, coloritul intens şi frumos armonizat) de factura lui Nifon, zugrav care lucra la Cerebuc prin anii 1785-1797, adică tocmai în timpul întemeierii bisericii din Cârnu. Celelalte două icoane, de format aproape pătrat (66 x 62 cm), înfăţişând pe Mântuitor şi pe Maica Domnului-bust, sunt – după cum atestă semnătura alambicată de pe icoana Maicii Domnului – executate *de Th(eodosie) zugravul*, element de frunte din pleiada talentaţilor zugravi de icoane populare din ultimele trei decenii ale veacului al XVIII-lea, cunoscut şi prin alte lucrări, care vor fi semnalate la locul cuvenit. Aceste două icoane întrec toate celelalte realizări ale lui Teodosie zugravul prin frumuseţea execuţiei, putând fi socotite drept cele mai strălucite exemplare de icoane populare din zona cercetată. Mântuitorul şi Maica Domnului sunt înfăţişaţi între figurile ornate ale Sfintei Fecioare şi Sfântului Ioan Botezătorul, respectiv ale Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil. Culorile calde, în special veşmântul de un admirabil roşu al Maicii Domnului, contrastează cu paloarea de ceară a feţelor. Ochii lungiţi peste măsură, cu cearcăne adânci, trăsăturile puternic conturate prin procedeul, aplicat îndeobşte de iconarii ruşi, al îngroşării pastei în reliefuri groase, imprimă chipurilor o expresie de suferinţă intensă, însă stăpânită. Desenul extrem de fin al mâinii este, de asemenea, conturat în relief. Factura impresionistă a acestor două icoane este accentuată şi de înfloriturile din colţurile de jos: un fel de buchete sau de arbuşti foarte stilizaţi, de un verde închis, peste care artistul a azvârlit pete roşii de un mare efect decorativ.

e) BISERICA „TĂIEREA CAPULUI SF. IOAN BOTEZĂTORUL" DIN IZVORUL ALB

Acest lăcaş se poate data – cu aproximaţie – la 1792, pe baza unui clopot din acel an, aflat acum la biserica nouă din sat. Vechea biserică, părăsită şi ruinată de mult, a ars în 1955.

Săpăturile arheologice efectuate în acest punct au scos la iveală, printre alte descoperiri, şi planul fostului lăcaş. Clădirea, cunoscută şi printr-un releveu executat înainte de dărâmare, avea dimensiunile de 10,40 x 4,30 m, fiind deci mai mică chiar decât biserica din Cârnu, cea mai mică dintre cele existente. Planul era cel obişnuit, biserica fiind compusă din naos cu altar şi abside laterale cu cinci laturi, pronaos cu latura vestică poligonală şi pridvor deschis pe latura dinspre miazăzi, sprijinind – pare-se[81] – o turlă-clopotniţă. Ambele încăperi erau boltite cu tavan drept, străpuns la mijloc de câte o cupolă octogonală, iar altarul cu o boltă semicilindrică legată de bolta naosului şi închisă spre răsărit cu trei feţe triunghiulare înclinate. Din inventarul fostului lăcaş se mai văd în biserica nouă, în afară de clopot, câteva icoane şi strane vechi.

Catapeteasma, dusă la 1936 la Schitul Durău, a fost ulterior trimisă la Schitul Rarău, la primul rămânând în păstrare numai cele patru icoane împărăteşti. Ele sunt opera talentatului zugrav de icoane Theodosie, care este iscălit – *De Th(eodosie)*[82] *zugrav* – pe icoana Sfântului Ioan Botezătorul, icoana hramului. Aceasta – cea mai izbutită din serie – prezintă şi puncte de interes iconografic. Premergătorul este înfăţişat cu obişnuita îmbrăcăminte din blană de cămilă, peste care atârnă o hlamidă, şi cu aripi frumos stilizate, de culoare plumburie cu reflexe metalice. În stânga sfântului Theodosie a înfăţişat un copac foarte stilizat, cu trei

---

[81] După informaţiile localnicilor.

[82] Vopseaua căzută.

coroane suprapuse, al cărui trunchi este străbătut de instrumentul supliciului Premergătorului – toporul ce a fost făcut din lemnul lui. Deasupra copacului este înfăţişată tipsia purtând capul tăiat al sfântului. Colţul inferior din dreapta este pictat cu vegetaţii stilizate.

La icoana Sfântului Nicolae sunt de semnalat cele două scene mici ce încadrează figura centrală. În stânga – patronul navigatorilor, pe prora foarte ridicată a unui vas, face faţă furtunii sub privirile înspăimântate ale corăbierilor. În dreapta – o complicată arhitectură de biserică, cu cinci turle ascuţite şi bogate decoraţii arhitectonice, simbolizează cetatea Nicheii, unde Sfântul Nicolae s-a ridicat împotriva lui Arie.

Fără a ajunge poate la valoarea artistică a celor două icoane din Câmu ale aceluiaşi zugrav, icoanele împărăteşti ale fostei biserici din Izvorul Alb, executate în ciudate tonuri reci, metalice, printre care predomină cenuşiul, verdele-cenuşiu şi albastrul-cenuşiu, constituie o nouă dovadă a marelui talent al zugravului Theodosie, precum şi a posibilităţilor lui variate de exprimare.

f) BISERICA „DUMINICA TUTUROR SFINŢILOR" DIN GRINŢIEŞU MARE

Lăcaşul a fost ridicat la puţin timp după bisericile din Câmu şi din Izvorul Alb, la 1794. Amănunte interesante privind construcţia sunt cuprinse în vechiul pomelnic (un triptic de lemn de tei în forma unor uşi împărăteşti, pictat pe faţă cu Buna Vestire şi cu textul caligrafiat cu pensula peste un strat subţire de ghips): *Pomelnicu besearicei din Grinţiiaşu, unde se prăznuieşte şi hramul Dumineca Tuturor Sfinţilor. S-au făcut bisărica aceasta în domnie domnului Suţul voev(o)d, iar cărma bisericei o purta Iacovu Mitropolitul Moldovei, văleat 1794.*

Ctitorii Toder Baloşŭ, acesta au dat 70 de lei. Erei Iacov, Nastasia, 50 de lei au dat, Constantin Vatavu cu Hristina au dat policandru. Vasile Vodă, Vîrvara, au dat 100 de lei. Neculai Vodă, Maria, au dat 17 lei. Rusa Bosuioc, 50 de lei. Gavrilă Postu, Paraschiva, 50 de lei. Mihai şi fii săi Chirilu şi Maria 50 de lei au dat. Mihăilă Olarul, Vîrvara, au dat 50 de lei. Glăgoraş a Florii, 4 lei. Urul Covăsan au dat fer. Nastasia iar au dat cue. Gheorghe Pantazi au dat veşminte la bisărică. Arghir au dat cue. Gligoriţă iar au dat cue. Petre iar au dat cue. Ion Ioteşŭ au dat 5 lei. Ioniţă Ungureanul au dat 4 lei. Vasilie Chiorlisie, Maria, au dat 10 lei. Vartolomei, Dochiţa, au dat 10 lei. Tehodosie zugravul au dat 3 lei. Erei Grigorie, slujitorul bisăricei, osteneală au datŭ mai multă decât toţi. Mihail Vodă au dat 3 lei. Macovei au dat 20 de lei. Dumnezău să(-i) primească în veşnicile lăcaşuri. Şi s-au scris acest pomelnic cu sfatu a tuturor ctitorilor.

Amănunţita înşiruire a contribuţiilor mari şi mici, în bani sau în materiale, aduce precizări în legătură cu procesul colectiv prin care, la o anumită etapă a dezvoltării satului, se ridica primul lăcaş de rugăciune. Pomelnicul consemnând aportul fiecăruia (în cazul de faţă, 23 de familii) la această acţiune însemnată din istoria satului se redacta *cu sfatu a tuturor ctitorilor.*

Printre donatori – cu o sumă modestă, mai mult simbolică, ca să poată intra în rândul ctitorilor – îl aflăm şi pe Theodosie zugravul, care a pictat icoanele bisericii şi, desigur, a scris şi pomelnicul: frumoasa exprimare a frazei *iar cărma bisericei o purta* ... pe care am mai întâlnit-o la pomelnicul bisericii din Câmu nu lasă nici o îndoială în această privinţă.

Se vede că una din cheltuielile principale era constituită din cuiele de fier, care încep, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, să ia locul cuielor de lemn de altădată. Destinaţia sumelor plătite în numerar nu este lămurită; ştiind însă că materialul lemnos nu costa nimic şi că o construcţie simplă, ca aceasta, a fost executată probabil de sătenii înşişi, meşteri în lucrarea lemnului, se poate deduce că donaţiile în numerar reprezintă cheltuiala zugrăvelilor

(catapeteasma şi icoanele), precum şi a obiectelor cultului (în afară de veşminte, oferite de unul din ctitorii trecuţi în pomelnic).

Clădirea, căptuşită pe dinafară şi pe dinăuntru cu scânduri, prezintă planul obişnuit, cu abside pentagonale, pronaos poligonal şi intrarea pe latura dinspre miazăzi, precedată de un pridvor care sprijină o turlă-clopotniţă pătrată, cu deschideri mari arcuite. Pridvorul, cu turla, este sigur un adaos recent, de la 1891. După unele însemnări aflate în arhiva bisericii, tot atunci ar fi fost clădit şi pronaosul, biserica fiind alcătuită iniţial numai din naos şi altar.

După însemnările fostului paroh Al. Romanescu, comunicate nouă de actualul paroh, pr. Maftei, „... s-a ales un loc mai ridicat, cam în mijlocul satului, s-a tăiat pădurea de frasini şi tei de pe el şi din acest lemn s-a clădit o bisericuţă mică, cam de 9 m lungă pe 3,50 largă". Apoi, „la 1891, s-a renovat biserica. Cu această ocazie s-a şi mărit, adăugându-i-se pronaosul de 5 x 3,50 m şi pridvorul de 3 x 3 m. Tot atunci s-a făcut şi turla-clopotniţă".

Dacă informaţiile de mai sus ar fi exacte, ar însemna că biserica din Grinţieş se alătură – prin proporţiile ei iniţiale reduse – celor două biserici, contemporane, din Cârnu şi din Izvorul Alb, iar primei numite, poate şi prin lipsa la origină a pronaosului. Într-adevăr, analizând însemnarea, se vede că lungimea iniţială ar corespunde întocmai cu aceea a naosului cu altarul; lăţimea este cea a absidei. În schimb, nu se potrivesc dimensiunile indicate pentru adăugirile din 1891 (pronaosul are 6 x 5 m, iar nu 5 x 3,50 m; pridvorul are 4,20 x 4 m, iar nu 3 x 3 m); de asemenea, ştirile privind materialul din care s-ar fi clădit biserica nu corespund realităţii: din câte s-a putut constata, cercetând peretele original sub căptuşeala de scânduri, construcţia pare a fi numai din brad. Cât priveşte caracterul original sau nu al pronaosului, din pricina căptuşelii nu s-a putut preciza adevărul.

Cele trei încăperi sunt acoperite, de jur-împrejur, cu porţiuni de tavan original, pătrunse în centru de obişnuitele bolţi, octogonale la pronaos şi naos, cilindrică şi terminată printr-o semicalotă cu trei laturi la altar. Aceste bolţi nu sunt, de altfel, cele originale, căci scândurile care le alcătuiesc sunt bătute în cuie de fabrică. În afară de crucile de fier de pe extremităţile coamei acoperişului şi de pe turlă, biserica este lipsită de orice element decorativ.

Zugrăveala prezintă un dublu interes: de a fi în întregime opera remarcabilului zugrav popular Theodosie zugravul, iar apoi de a fi scăpat de aproape nelipsitele restaurări şi completări ale zugravilor, cu mult inferiori, de pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

Catapeteasma, lipsită de orice sculptură sau poleială, este totuşi de un mare efect decorativ prin calitatea şi caracterul unitar al zugrăvelilor. Registrele sunt despărţite unul de altul printr-un simplu relief rotunjit, iar subiectele, în cuprinsul fiecărui registru, prin chenare zugrăvite. Pictura, prin echilibrul compoziţiei, precizia desenului şi transparenţa coloritului, aminteşte pe aceea a vechii catapetesme a Cerebucului[83].

Icoanele împărăteşti, din lemn de paltin de 84 x 52 cm, sunt semnate şi datate. Citim pe icoana Mântuitorului: *S-au lucrat de Theodosie zugravul, leat 1793*; inscripţii similare se află pe icoana Sfântului Nicolae şi a Duminicii Tuturor Sfinţilor. Ele sunt executate într-un stil mai cuminte, mai puţin impresionist decât seria de la Izvorul Alb şi, în special, decât cele două icoane stinghere din biserica din Cârnu. Cea mai interesantă este icoana hramului, vastă frescă teologică, care ne dă măsura, deopotrivă, a ştiinţei compoziţiei şi a cunoştinţelor teologice ale lui Theodosie zugravul. Pe icoana Sfântului Nicolae regăsim aceleaşi scene laterale (minune pe mare şi cetatea Nicheii) ca pe icoana de la Izvorul Alb.

---

[83] Vezi mai sus.

Icoanele subîmpărăteşti – de obicei zugrăvite cu mai puţină grijă, de cele mai multe ori probabil de vreun ucenic al meşterului – par a fi, la biserica din Grinţieş, tot de mâna lui Theodosie. În special cea de sub icoana hramului, cu subiectul *Apostolii ducü pre Preacesta la gro(a)pă*, este foarte expresivă şi plină de mişcare: efortul, combinat cu durerea, al celor trei apostoli care duc cosciugul pe umeri este admirabil redat; în spatele cortegiului mortuar, Sf. Petru îndepărtează cu violenţă pe păgânul cu mâinile tăiate, înfăţişat îndeobşte pe icoana Adormirii. Uşile împărăteşti sunt tot opera lui Theodosie, inclusiv grosimea tocului, zugrăvită de jur-împrejur. Din toată această minunată catapeteasmă, adevărată capodoperă de artă populară din veacul al XVIII-lea, numai uşile diaconeşti sunt lucrarea neizbutită a unui zugrav din veacul al XIX-lea.

În strana Maicii Domnului se află o frumoasă icoană a Adormirii cu următoarea inscripţie: *La anul 1852 noemvrie 7, această sf. icoană acum din nou s-au zugrăvit prin agiutorul pravoslavnicilor crişt ini, spre veşnica a lor pomenire, la biserica cie (se) face no(uă) la satu Grinţieşii cu hramul acesta. La satul Răpciunea, de Ioan Popovici s-a zugrăvit.* (Este vorba de biserica de lemn cu hramul Adormirii Maicii Domnului, din centrul satului.) Începută la 1846 şi terminată la 1864, în realitate, icoana – care seamănă întocmai cu aceea din biserica din Răpciune pictată de Gheorghe zugravul – pare a fi opera originală a acestui meşter, restaurată oarecum de Ioan Popovici, zugravul din Răpciune, care şi-a însuşit lucrarea predecesorului său. Această părere este confirmată de factura cu totul alta şi mult mai slabă a icoanei pictate pe verso (Sf. Ioan Botezătorul) tot atunci – *la 1852 avgust 9 s-au terminat* –, icoană care este într-adevăr opera lui Ioan zugravul.

Din icoanele din pronaos, acelea ale Mântuitorului şi Maicii Domnului par a fi şi ele de Theodosie zugravul, care – prin urmare – ar fi executat singur zugrăveala întregii biserici.

În arhiva bisericii se află o copie după inscripţia de pe un vechi antimis (care astăzi nu se mai află în biserică) adus din Transilvania de unul din întemeietorii transilvăneni ai satului. Inscripţia sună astfel: *Acest dumnezăesc jertfelnic, pe carele se săvârşeşte dumnezeiasca cea fără de sânge slujbă, s-au blagoslovit şi s-au sfinţit de prealuminatul şi preaosfinţitul Petru Pavel Aaron ... Făgăraşului, în zilele înălţatei Chesarocrăesei Mariei Teresei*[84].

2. BISERICILE DE LEMN DIN VEACUL AL XIX-LEA

a) BISERICA „SF. TREI IERARHI" DIN POIANA LARGU

O însemnare marginală de pe o Psaltire (cu frontispiciul rupt) aflată în biserică ne informează că *la 1840 sept(emvrie) s-a lucrat catapeteazma biserici(i) cea noao din Largu.* Această ştire întăreşte tradiţia conform căreia clădirea ar fi, de fapt, biserica veche a Schitului Durău, clădită în 1802 şi adusă aici după zidirea bisericii actuale a schitului (sfinţită, amintim, la 16 iulie 1838[85]). Conform aceleiaşi tradiţii, catapeteasma bisericii celei vechi din Durău ar fi fost, tot atunci, dăruită bisericii din Dreptu (com. Galu), de unde a fost dusă ulterior la biserica din satul Drăgoiasa (com. Păltiniş, raionul Vatra Dornei, reg. Suceava)[86]. În această privinţă, faptul că în însemnarea de mai sus se menţionează în mod expres lucrarea catapetesmei este semnificativ. Şi dimensiunile fostei catapetesme de la

---

[84] Din însemnările fostului paroh Al. Romanescu. Petru Pavel Aron a fost episcopul Bisericii Unite din Ardeal de la 1752 la 1764 (N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti*, vol. II, Bucureşti, 1930, p. 351).

[85] Vezi mai sus.

[86] Informaţie de la pictorul V. Moraru, după o însemnare a cercetătorului G.T. Kirileanu din Piatra Neamţ, completată de dânsul.

Durău, aflată acum la Drăgoiasa, corespund întocmai, pare-se, cu lăţimea bisericii din Poiana Largu[87]. În concluzie, trebuie admisă tradiţia după care biserica „Trei Ierarhi" din Largu este una şi aceeaşi cu fosta biserică de lemn a Schitului Durău, mutată acolo în 1838-1840, poate în locul altei clădiri mai vechi. Această concluzie este confirmată şi de examenul monumentului.

Biserica este aşezată, împreună cu clopotniţa şi trapeza, într-un loc înconjurat cu gard masiv de bârne, pe malul stâng al pârâului Largu mai sus de biserica „Buna Vestire" din Gura Largului. Din păcate, înfăţişarea clădirii este urâţită printr-o căptuşeală de scânduri de dată recentă. Planul este cel obişnuit. Dimensiunile reduse ale clădirii – 12 x 4,80 m – sunt caracteristice unei epoci mai vechi decât aceea a reîntemeierii (1840), epocă la care tendinţa era de a se construi biserici mai mari şi mai înalte.

Intrarea se află pe latura sudică, precedată de un mic pridvor sprijinit lateral pe câte doi stâlpi de secţiune dreptunghiulară, cu muchiile teşite, cu bază şi capitel, iar în faţă pe uşorii ce mărginesc intrarea; astăzi pridvorul este închis cu scânduri; nu putem şti dacă el exista pe vremea când clădirea se afla la Durău. Învelitoarea cu straşina mare nu mai urmăreşte conturul pereţilor, ci acoperă ca o umbrelă întreaga construcţie, în afară de porţiunea de deasupra pridvorului, care formează un mic acoperiş ţuguiat, legat de cel principal.

Biserica este căptuşită şi pe dinăuntru cu scânduri bătute în cuie ţigăneşti. Sistemul de boltire, rezultat al renovărilor efectuate odată cu reclădirea bisericii în noul loc, reprezintă o formă simplificată la extremă a sistemului obişnuit: pronaosul este acoperit cu tavan drept de scânduri, iar naosul cu o boltă octogonală micşorată mult (are 3 m diametru), ca şi bolta cilindrică a altarului (lată de 1,50 m), prin suprafeţele orizontale înconjurătoare.

Icoanele interioare au fost executate odată cu catapeteasma, la 1840, după cum arată inscripţiile de pe icoana hramului: *1840. L(upu) d(iaconul) z(ugravul)* şi de pe icoana Maicii Domnului din strană: *Această icoană cu strana ei s-au făcut cu cheltuiala păr(intelui) Filaret, spre veşnică pomenire, oct(omvrie) 1840.* În pronaos, de o parte şi de alta a intrării în naos, se află nu cele patru icoane obişnuite, ci numai două icoane – a Maicii Domnului şi a Mântuitorului – încă o caracteristică a bisericilor mai vechi[88]. Aceste icoane sunt încadrate cu stâlpişori săpaţi *à jour*, în chipul acelora de la catapeteasmă. În naos se mai află – printre alte icoane – şi una foarte populară, pe sticlă (a Maicii Domnului).

Absidele laterale sunt ocupate cu câte şase strane simple, neornamentate: o strană mai mare, cu speteaza sculptată ruptă, se află în pronaos. Mai sunt de semnalat două sfeşnice mari de lemn, dintre care unul frumos zugrăvit.

În afară de însemnarea marginală redată mai sus, prezintă interes şi aceea de pe un Liturghier (fără frontispiciu), arătând că este o danie făcută de *iroshimonahuu Filaret din sf. măn(ăstire) Neamţului*, precum şi aceea de pe un Ceaslov (de asemenea fără pagina de titlu) donat de *Nihifor shimonah*, aceste danii amintind că satul Largu se afla înainte pe întinsele

[87] Fapt constatat de V. Moraru la faţa locului.

[88] Şi în pronaosul bisericii din Grinţieş se află numai icoanele Mântuitorului şi a Maicii Domnului; de asemenea, cele două icoane cu acelaşi subiect provenite de la biserica din Cârnu şi aflate astăzi în biserica de zid a satului Izvorul Muntelui vor fi stat în pronaos fără obişnuitele icoane laterale.

proprietăţi ale Mânăstirii Neamţ. În sfârşit, pe clopot se citeşte inscripţia: *Acest clopot esti făcut de sachelarul Grigori la biserica cu hramul Tri Erarhi, anul 1832*[89].

Asupra clopotniţei se va reveni la capitolul consacrat acestor construcţii. Trapeza, aflată în prelungirea ei, pare a fi clădirea originală de la 1840. Este de remarcat la ea masa dinspre extremitatea construcţiei, alcătuită dintr-o singură bucată enormă de brad (8,40 x 0,75 m, pe 12 m grosime), aşezată pe picioare de piatră de râu. Între biserică şi trapeză se află patru mese pentru pomeni, două mai mari şi două mai mici, constituite dintr-o lespede mare, sprijinită pe un piedestal de bolovani sau, într-un caz, pe două lespezi aşezate pe cant. În spatele meselor şi spre fundul curţii bisericii se întinde cimitirul.

b) BISERICA „SF. VOIEVOZI" DIN GALU

Lăcaşul a fost clădit la 1818 în locul altuia mai vechi, care arsese, făcând parte din grupul bisericilor de „tip Răpciune", cu care prezintă numeroase puncte de asemănare. Dacă ea este într-adevăr, cum se zice, o copie fidelă a unei clădiri anterioare[90], ar însemna că şi aceasta, ca şi bisericile din satele vecine Fărcaşa şi Broşteni, va fi fost construită de meşterul care a deschis în valea Bistriţei, la 1773, o cale nouă în arta de a construi biserici de lemn.

Biserica din Galu prezintă faţă de celelalte exemplare ale grupului o serie de particularităţi arhitectonice (fig. 158/2). Astfel, pronaosul se termină la apus prin cinci laturi şi nu prin cele trei laturi obişnuite. Arcadele pridvorului, sprijinite pe stâlpi lucraţi la strung în multiple profile rotunde, nu sunt alcătuite prin mijlocul unor subţiori, ci sunt tăiate într-o grindă dintr-o singură bucată. Balconul turlei-clopotniţă are, în loc de arcade, deschideri drepte închise dedesubt şi deasupra cu scânduri verticale. Acoperişul, în loc să fie unitar, cu uşoare ondulaţii, acoperind ieşiturile construcţiei, urmează întocmai forma acesteia. Absidele laterale, în special, au câte un mic acoperiş independent, legat de acoperişul principal printr-o coamă şi decorat cu câte o cruce; biserica are astfel cinci cruci, care constituie, cu stâlpii pridvorului şi un început de chenar pe tocul uşii de intrare, singura ei decoraţie exterioară. Precizăm că forma acoperişului rezultă probabil din lucrările de restaurare efectuate în anii 1938 şi 1956, în care nu se va fi ţinut seama de forma lui originală. Probabil tot datorită acestor lucrări bolţile se reduc astăzi la o singură boltă octogonală, în naos, micşorată mult prin porţiunile de tavan înconjurătoare şi construită – ca bolta din naosul bisericii din Răpciune – pe un schelet de lemne arcuite. Celelalte încăperi sunt acoperite cu tavane de scânduri.

În concluzie, biserica din Galu este o frumoasă construcţie, inspirată din bisericile din Răpciune, Fărcaşa şi Broşteni, dar la care elementele arhitectonice decorative, conform tendinţei constatate cu ocazia cercetării ultimelor două clădiri şi accentuată aici şi mai mult, sunt reduse la minimum.

[89] Admiţând că inscripţia este corectă şi că data 1832 nu constituie o scriere greşită pentru 1842, ar însemna că a existat la Largu o biserică anterioară celei actuale şi având acelaşi hram. În acest caz, ştirea despre catapeteasma bisericii *cea noao* capătă un înţeles precis. Trebuie totuşi remarcat că o biserică cu hramul „Sf. Trei Ierarhi" nu apare la Largu în catagrafii nici din 1832, nici din 1838, de unde rezultă că, clădită în 1832, după efectuarea recensământului, ea ar fi ars înainte de 1838. *Sinodicul* din 1872 dă ca dată de construcţie a bisericii 1840-1842. *Anuarul Arhiepiscopiei Iaşilor* din 1930 (p. 186) confirmă că ea a fost adusă de la Durău.

[90] Biserica figurează pe harta austriacă din 1790 (H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 33).

c) BISERICA „SF. NICOLAE" DIN HANGU[91]

În vremea Regulamentului Organic, bogată în realizări de tot felul, trei biserici noi apar în zona lacului de acumulare Bicaz, la interval de un an una de alta: în satele Hangu (1829), Schit (1830) şi Bistricioara (1831). Ele se caracterizează prin dimensiunile mărite, corespunzând cerinţelor populaţiei în creştere, prin anumite trăsături arhitectonice noi şi prin decorarea lor interioară cu pictură murală.

Biserica din Hangu a fost construită, alături de amplasamentul clădirii anterioare – despre care am prezentat câteva date sumare[92] – la *1829 avgust 21*, data zugrăvită pe peretele din faţă al pridvorului, de o parte şi de alta a medalionului cu hramul bisericii. Clădirea are dimensiunile de 18,30 x 7 m, pe 4 m înălţime de la soclu; este deci sensibil mai mare şi mai înaltă decât toate cele cercetate până acum. Planul, în liniile mari, nu se deosebeşte de cel obişnuit. Absidele laterale nu lipsesc, însă ele sunt mai deschise, mai puţin proeminente decât la celelalte biserici, amintind forma constatată la biserica din Cârnu. Intrarea se află pe latura dinspre miazăzi, precedată de un pridvor deschis, sprijinit pe şase stâlpi lucraţi la strung, care face parte din construcţia originală. Învelitoarea, cu streaşina lungă acoperind unghiurile clădirii – în afară de pridvor, care are acoperiş independent – este caracteristică grupului celor trei biserici clădite în anii 1829-1831: şarpanta este dispusă cu frântură de pantă, aceasta fiind întreruptă la jumătatea înălţimii printr-o mică porţiune verticală, corespunzând grosimii unei bârne. Acelaşi procedeu constructiv l-am mai constatat la biserica de zid din curtea „Palatului Cnejilor", refăcută la 1823, de la care este probabil copiat.

Spre deosebire de celelalte biserici din zonă, biserica din Hangu este tencuită pe dinafară. În alte regiuni, de altfel, în special din Ţara Românească, s-au tencuit în timpul Regulamentului Organic mai toate bisericile de lemn, atât cele ridicate atunci, cât şi construcţiile mai vechi. Pridvorul şi latura sudică a corpului principal sunt acoperite parţial cu zugrăveli, executate cu stângăcie, însă care dau monumentului o înfăţişare foarte pitorească. Printre subiectele înfăţişate semnalăm: *chipul diiaconului Constantin*, unul din numeroşii slujitori ai acestei biserici, care deservea mai multe sate[93].

În interior, capacitatea bisericii din Hangu a fost mărită la un moment dat prin adăugarea unui cafas, ce ocupă toată partea dinspre apus a pronaosului. Atât pronaosul, cât şi naosul sunt acoperite cu obişnuitele bolţi piramidale, însă cu cele opt feţe egale. Bolta pronaosului este redusă considerabil spre vest, sud şi nord prin porţiuni de tavan drept, pe când aceea a naosului porneşte chiar de la catapeteasmă şi de la absidele laterale (acoperite cu tavane drepte); spre pronaos bolta este precedată de o porţiune de tavan alcătuită din grinzi suprapuse în pantă, unind peretele despărţitor cu nivelul de naştere a bolţii, cum am întâlnit şi la biserica din Cârnu. Altarul este acoperit cu un foarte mic cilindru, terminat printr-o calotă formată din trei feţe triunghiulare.

---

[91] Biserica din Hangu se află astăzi mutată tot pe teritoriul aceleiaşi comune, într-o frumoasă poiană înconjurată cu pădure de brazi, pe dealul Chiriţenilor. Monumentul a fost reclădit şi tencuit întocmai ca înainte, cu excepţia zugrăvelilor, care nu au putut fi salvate. Stâlpii pridvorului, fiind putrezi, au fost înlocuiţi cu stâlpi noi de strejar, lucraţi în crestături după vechile izvoade. Cafasul, construcţie neoriginală şi inestetică, a fost desfiinţat. Clopotniţa a fost, de asemenea, rezidită după vechea construcţie.

[92] Vezi mai sus.

[93] El a rămas în amintirea locuitorilor prin vocea sa puternică, pentru care era poreclit „Droangă" (informaţie de la preotul paroh Sabin Coroamă).

Pereţii interiori ai bisericii din Hangu sunt acoperiţi cu fâşii mari de pânză de cânepă zugrăvite în temperă, prinse în margini în rame de lemn şi lipite pe bârne cu clei. Tabloul cel mai important (2,70 m lăţime x 3,10 m înălţime) este cel de pe peretele nordic al pronaosului, înfăţişând obişnuita frescă a Judecăţii celei din urmă. Pictura nu prezintă interes artistic şi iconografic deosebit.

Catapeteasma de la 1795, moştenită de la biserica anterioară, ştim că se află astăzi la Bicazul Ardelean[94]. În locul ei s-a improvizat o catapeteasmă nouă, cu elemente disparate, dintre care uşile împărăteşti – vechi şi frumos zugrăvite – sunt foarte probabil cele originale ale primei clădiri. Deasupra lor se află o icoană de factură arhaică, probabil de aceeaşi provenienţă, înfăţişând scene redate cu multă mişcare, în tonuri vii, frumos armonizate: în centru Scoborârea la Limbi şi de jur-împrejur cele 12 praznice mari. În pronaos, iarăşi, aflăm patru icoane împărăteşti, care – presupunând că sunt şi acestea cele originale ale clădirii de la începutul veacului al XVIII-lea – constituie cea mai veche serie de icoane împărăteşti întâlnită în zona cercetată. Pictura este de factură populară pronunţată, cu figuri rigide, feţe expresive, veşminte redate în pete mari de culori, cu cutele indicate schematic prin simple dungi negre. Sf. Nicolae, patronul bisericii, are – contrar tradiţiei şi recomandărilor erminiilor – barba şi părul castaniu închis, fruntea pătrată şi nu rotundă şi, în genere, fizionomia şi expresia dârză a unui ţăran din partea locului.

Pe icoana Maicii Domnului din strană se citeşte următoarea inscripţie: *La 1853 octomvrie 8 s-au isprăvit această s(fântă) i(coană) cu cheltuiala preotului Grigorie ducovnic spre veşnica po(menire). S-au lucrat de păcătosul Ioan zugravu în satul Răpciunea, soţiia lui Sofia păcătoasă. Ne rugăm ca să ne pomeniţi şi pe noi păc(ătoşii).*

Biserica este înzestrată cu o serie de strane vechi, frumos patinate, nesculptate.

În clopotniţă, frumoasă construcţie de zid – păzită de stejari seculari –, despre care s-au adus date la capitolul respectiv, se citeşte pe un clopot: *Anul 1831*. Un alt clopot, care s-a spart, purta următoarea inscripţie în litere latine: *Fecutu-au atcest klopot pentru biserica sf. Niculae din Hangu de către Lăkătuş şi Kernean. S-au lucrat de Monkin din Sighişoara, 1846*[95].

d) BISERICA „NAŞTEREA MAICII DOMNULUI" DIN SCHIT

Întemeietorul bisericii celei noi din satul Schit, rămas fără biserică de mir în urma dezafectării „Schitişorului"[96], este consemnată în mod amănunţit în:

Pomelnicul sf(i)ntei besearici din sat Schitul Hangului, carea acum din nou s-au făcut, unde să prăznuieşte hramul Naşterea Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoare şi Pururea Fecioarei Mariei, septemv(rie) în 8, în zilele prea putearnicului, prea strălucitorului şi nebiruitului Împărat_al miezului nopţii şi a toată Ross(iei) şi cealealalte şi cealeal(alte), arhiepiscop şi Mitrop(olit) fiind Veniamin şi igumen aicea în sf(â)nt(a) monast(ire) Pionul chir Gavriil ieromonahul, iar preoţii numitei sf(i)ntei besearici Grigorie şi Theodor. Şi s-au gătit această sf(â)ntă besearică în anul 1830.

Acest pomelnic această rânduială are: fiind că fila iaste împărţită în doao cu linie, şi în partea cea dintâiu sunt scrise numele celor care se pomenesc, iar în partea a doa în dreptul numelor iaste scris neamul, porecla, boeriia sau brasla şi ce au dat şi căt au dat la această sf. besearică.

---

[94] Vezi mai sus.

[95] Comunicat de preotul paroh Sabin Coroamă.

[96] Vezi mai jos.

Veniamin Mitropol(it) Costache, acesta au dat blagoslovenie şi condică să facem besearică.

Vii: ierei Grigore şi fii lui ...

Ierei Theodor, Paraschiva ... – Neamul păr(intelui) Theodor au dat 100 lei şi au fost alergătoriu şi ostenitor de când s-au început temelia besearicii.

. . . .

Neamu lui Grigorie Lăcătuşu care au lucrat heru biserici(i).

. . . .

(Scris cursiv la sfârşitul condicii:)

Această biserică cu hramul Naşterea Maicii Domnului s-au sfinţit la anul 1830 mai 29, joi după dumineca Rusaliilor, când să prăznuieşte sfântul marele mucenic Ioan Novi de la Suceava, fiind protopop Ghiorghie, care după aceia s-au lăsat de protopopie. Am însemnat ca să nu să uite. Ierei Grigorie.

Informaţiile de mai sus sunt completate şi de o însemnare de mână de pe un Triod (Buda, 1816): *Această sfântă şi dumnezeiască carte ce se chiamă Triodion am cumpărat-o eu de la dumlui Dumitrache Braşovanul, din poarta sfintei Mitropolii din Eşii, cu preţ cinci galbeni olandezi, împreună cu clopotul tot odată, pe care clopot am dat doosprăzece galbeni, asemenea umblând galbănul treizăci şi doi lei, în anul 1831 martie 3, în săptămâna dintâi a sfântului post, marţi dimineaţa. Aceasta am însămnat că s(e) ştie. Eu smeritul şi mult păcătosul nevrednicul preot Grigorie ostenitoriul. Rugaţi-vă prea milostivului Dumnezeu pentru mine.*

Biserica este frumos aşezată pe un tăpşan în centrul satului. Se intră pe sub clopotniţa de zid în curtea bisericii, care este şi cimitirul satului.

Clădirea se deosebeşte de cele cercetate până acum, inclusiv biserica din Hangu, printr-o serie de particularităţi. Intrarea se află pe latura dinspre miazănoapte a unui pridvor închis, alipit de peretele vestic al pronaosului, care este drept şi nu poligonal. Pridvorul era iniţial mai îngust, după cum arată capetele bârnelor construcţiei originale, retezate cu ocazia lărgirii încăperii şi care pătrundeau peretele pronaosului la 3 m distanţă unele de altele. Impresia de lungime a clădirii este accentuată şi de forma dreptunghiulară a absidelor laterale, ce constituie o inovaţie pe care nu o vom mai întâlni decât la bisericuţa din cimitirul Schitului Durău, precum şi la biserica din Călugăreni, şi care reprezintă probabil o influenţă a bisericii vecine din curtea „Palatului Cnejilor".

Aceeaşi influenţă va fi determinat forma rotundă a absidei altarului, excepţională la bisericile de lemn, fiind cu totul improprie materialului lemnos, întrucât ea necesită o muncă grea şi migăloasă. Forma rotundă a fost obţinută prin folosirea unor bârne scurte, aduse prin cioplire la forma arcuită, bârnă cu bârnă; de asemenea, îmbinările – spre deosebire de acelea din colţurile clădirii, lucrate regulat în „coadă de rândunică" – sunt realizate aici în feluri variate: când printr-o simplă tăietură piezişă (în special la talpă), când prin tăieturi mai mari sau mai mici în unghi drept, când prin simplă juxtapunere cap la cap. Pentru întărirea acestei porţiuni a clădirii, bârnele au fost prinse unele de altele, din loc în loc, prin cepuri groase de lemn, care se zăresc prin spaţiile mai largi dintre unele bârne.

Acoperişul este copiat, ca şi acela al bisericii din Hangu, tot după biserica de la „Palatul Cnejilor", cu frântură de pantă corespunzând grosimii unei bârne. Partea inferioară a acoperişului se prelungeşte şi peste pridvor. Streaşina lată şi înfundată urmează linia zidului, frângându-se şi rotunjindu-se la retragerea pridvorului, la absidele laterale şi la altar. Clădirea,

lipsită de orice element decorativ, în afară de crucile de fier de pe cele două extremităţi ale coamei şi de pe pridvor, impune prin masivitatea ei şi prin simplitatea liniilor.

Bolţile prezintă unele deosebiri faţă de cele descrise până acum. În aceea din pronaos trecerea de la suprafaţa dreptunghiulară a încăperii la octogon este obţinută prin câte două grinzi etajate, alăturate pereţilor laterali, care reduc dreptunghiul la pătrat, iar pătratul este – la rândul lui – transformat, cu ajutorul unor triunghiuri plane înclinate (trompe de coiţ), într-un trunchi de piramidă octogonal, cu feţele curbe, închis cu tavan drept în partea superioară.

Şi bolta naosului diferă de sistemul constatat la celelalte biserici din zonă, prezentând – de altfel, ca şi bolta pronaosului – un caracter oarecum improvizat. Obişnuitele porţiuni de tavan orizontal ce micşorează, mai mult sau mai puţin, deschiderea bolţii – în special porţiunea mai întinsă dinspre apus – lipsesc aici cu totul. Bolta porneşte chiar din pereţii încăperii, ca o piramidă cu patru laturi arcuite, dar cu muchiile teşite prin patru feţe triunghiulare înclinate cu vârful în colţuri şi lărgite în partea superioară. La o oarecare înălţime intervine o porţiune de tavan drept, străpuns de o a doua piramidă de formă octogonală, cu feţele curbate, terminată la cheie cu un disc octogonal. Construcţia, cam informă, apare întrucâtva diferită de bolta piramidală octogonală obişnuită.

În sfârşit, altarul are tot o boltă piramidală, alcătuite din şase feţe arcuite, inegale, ce converg spre un tavan drept de formă hexagonală. Porţiuni de tavan drept acoperă spaţiile dintre boltă şi pereţi, în special cele două anexe ale altarului.

Biserica a fost zugrăvită pe dinăuntru, ca şi celelalte biserici din aceeaşi epocă. Tehnica urmată este însă diferită şi de aceea folosită cu un an mai înainte la biserica din Hangu, şi de aceea pe care am constatat-o la biserica – zugrăvită cu patru ani mai târziu – din Răpciune. La biserica din Schit pereţii au fost mai întâi acoperiţi, pentru astuparea interstiţiilor şi o perfectă netezire, cu un strat subţire (0,5-3 mm) dintr-o substanţă preparată pe bază de cărbune de fag (sau de tei) şi de răşină, în unele locuri cu adaos de nisip şi poate şi de var. Această metodă de pregătire a peretelui s-a dovedit trainică şi eficace în ceea ce priveşte apărarea bisericii contra curentului de afară; cât priveşte pictura însă, aceasta s-a şters aproape cu desăvârşire, abia mai distingându-se astăzi zugrăvelile în motive liniare şi florale de pe bolţi.

Pereţii naosului sunt ocupaţi pe toată lungimea lor cu strane simple, frumos patinate şi sculptate numai la capetele braţelor, care sunt din lemn de plop, pe când restul este – ca de obicei – de brad.

Catapeteasma şi icoanele nu merită nici o menţiune specială. Icoanele mari ale pronaosului, cu icoanele subîmpărăteşti respective, îmbracă întreg peretele dinspre naos ca pe o a doua tâmplă.

e) BISERICA „SF. VOIEVOZI" DIN BISTRICIOARA

Deşi există în biserică o inscripţie din anul 1833 (pe strana Maicii Domnului: *Luca Nastasiia, leat 1833*), clădirea trebuie datată – pe baza unor însemnări marginale de pe cărţile rituale – la 1831.

Pe un Anthologhion (Neamţu, 1825): *Această carte, din preună cu un Apostol, s-au dăruit de cucoana Anica protopopo(a)ia din Piiatră la biserică în Bistricioara, unde să prăznuieşte hramul sfinţilor mari Voievozi Mihail şi Gavriil, spre vecinică pomenire, 1831 oct. 30.*

Pe un al doilea exemplar al aceluiaşi Anthologhion din Neamţu, 1825: *Această sfântă carte este dăruită de părintele ico(no)m Iftime răposatŭ din Tărgu ot Petră la*

biserica din satul Bistricioara cu hramul mai marilor Voievozi Mihail şi Gavriil, pentru pomenirea părinţilor şi tot neamul. (Adăugat): *2 Minee şi un Apostol, 1831, noemvr. 13.*

Aceste cumpărături de cărţi repetate la scurt interval, de către diferiţi binefăcători ale căror danii ajung a se suprapune, sunt caracteristice momentului de înzestrare a unui lăcaş nou, datând construcţia bisericii în anul 1831. O biserică anterioară este atestată de data *1775* de pe un clopot, de harta austriacă din 1790[97], precum şi de câteva cărţi din veacul al XVIII-lea, păstrate în actualul lăcaş.

Planul clădirii este aproape identic cu acela al bisericii din Hangu, cu excepţia absidelor laterale, care au forma obişnuită (fig. 158/4). Pridvorul este tot pe latura dinspre miazăzi. De asemenea, acoperişul reproduce forma acoperişurilor bisericilor contemporane din Hangu şi Schit. Biserica este în proastă stare, urmând a fi restaurată.

Bolta naosului – construită ca cea din pronaosul bisericii din Răpciune – acoperă aproape în întregime încăperea, care este pătrată. În mod excepţional, pronaosul nu are boltă, ci este acoperit cu tavan drept de scânduri.

Biserica din Bistricioara este zugrăvită pe dinăuntru după tehnica constatată la biserica din Răpciune. Pictura s-a păstrat ceva mai bine aici, în special marea compoziţie a Judecăţii celei din urmă din pronaos, care – prin comparaţie cu aceea zugrăvită cu trei ani mai târziu la Răpciune – indică tot mâna lui Ioan zugravul.

Catapeteasma este o lucrare frumoasă, nu prea încărcată, cu stâlpi policromi despărţind icoanele împărăteşti şi colonete simple, vopsite în alb, despărţind, două câtre două, scenele de pe cele trei registre. Exceptând icoanele împărăteşti, refăcute urât, pictura este de bună calitate. În centru semnalăm Sf. Treime, înfăţişată prin Filoxenia lui Avram, precum şi icoanele subîmpărăteşti, la care se remarcă o reală îndrăzneală de linie şi de colorit. Pe catapeteasmă, de o parte şi de alta a uşilor împărăteşti, se citeşte inscripţia: *Această catapeteazmă s-au zugrăvit cu cheltuiala robilor lui Dumnezeu Luca, Şimonu, Nastasiia, Mariia.* Numele zugravului nu este arătat.

f) BISERICA „SF. VOIEVOZI" DIN SECU[98]

Acest lăcaş era închis cultului şi aflat în stare de părăsire încă din 1940, de când s-a clădit biserica cea nouă de zid. Datele esenţiale privind întemeierea monumentului sunt consemnate în pomelnicul original: *Pomelnicul fericiţilor ctitori ai sfintii biserici din satul Secul, moşie sfintii monastiri Buhalniţa, la care biserică să prăznuieşte hramul sfinţilor mai marilor voevozi Mihail şi Gavriil, care acum a doua oară s-au făcut din temelie, în zilele binecredinciosului domn al Moldaviei Mihail Sturza voevod, cu blagoslovenie înaltpreaosfinţii sale chiriu chir Veniamin, Mitropolit Sucevii şi Moldaviei, şi prin osârdie şi ostinelile şi agiutoriul robilor lui Dumnezeu care le sunt însemnate numele la acest pomelnic. S-au săvârşit această sfântă biserică şi prin stăruinţa şi ostinelile acestor doi dascăli, anume Simioan şi Pavel, 1843, noem. 30.*

Biserica a fost clădită „a doua oară", pe temelia alteia mai vechi, care a ars în ziua hramului, 8 noiembrie, anul 1836[99].

---

[97] H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 33; *Topographische Beschreibung ...*, ff. 68-69.

[98] Biserica din Secu a fost demontată şi reclădită în com. Vatra Moldoviţei, raionul Câmpulung, reg. Suceava.

[99] Arhivele Statului Iaşi, fond. *Mitropolie*, 1837, B.D. 125; *Catagrafia satelor din 1838*, f. 102. Biserica era anterioară anului 1790, fiind trecută în harta austriacă din 1790 (H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 43; *Topographische Beschreibung ...*, ff. 88-89).

Ca plan, biserica din Secu nu se îndepărtează întru nimic de acela al bisericilor mai vechi (fig. 159/1). În schimb, tendinţa de a se construi biserici de lemn – nu numai mai mari, dar şi mai înalte –, deja constatată la biserica din Hangu, este şi mai accentuată la cea din Secu, care are 4,50 m înălţime deasupra soclului şi 5-5,50 m cu soclul. Efectul de înălţime va fi fost şi mai izbitor altădată, când în locul pridvorului de astăzi – construcţie mică şi scundă, care pare a fi de dată recentă – se afla pridvorul original, sprijinind o turlă-clopotniţă, despre care mărturiseşte fosta uşă de acces a acesteia – vizibilă pe peretele dinspre miazăzi al pronaosului – deasupra nivelului actualului pridvor. Învelitoarea, în loc de a se rotunji uşor la unghiurile clădirii, urmează îndeaproape linia zidului, în special la nivelul absidelor laterale, care au câte un mic acoperiş independent. Deşi mari (1,20 x 0,70 m), ferestrele sunt cele originale, cu pervazuri late neornamentate şi frumoase zăbrele de fier forjat.

Sistemul de boltire diferă cu totul de acela al bisericilor mai vechi. Pronaosul are tavan drept de scânduri, iar naosul – în loc de obişnuita boltă piramidală – este acoperit cu o boltă semicilindrică longitudinală, construită din scânduri sprijinite pe arcuri-dublouri şi terminată înspre pronaos printr-o semicalotă alcătuită din trei feţe triunghiulare sprijinite pe nervuri. În această porţiune a naosului se află un cafas, cu acces printr-o scară aşezată în colţul dinspre nord-est al pronaosului. De asemenea, absidele laterale sunt şi ele acoperite cu doi mici cilindri perpendiculari pe axa principală a clădirii. În sfârşit, altarul este acoperit cu o boltă octogonală cu feţe drepte, egale, pornind chiar din pereţii încăperii.

Catapeteasma, mutată în biserica de zid, pare a fi opera lui Ioan zugravul, în afară de icoanele împărăteşti, refăcute în *(18)84 noemvrie 4*. Tot de Ioan zugravul este o icoană a Sfântului Nicolae cu data de *1841 mai 18*, precum şi o icoană pictată pe pânză, înfăţişând pe Sf. Simion stâlpnicul, pe stâlp, între Sf. Haralambie şi Sf. Onufrie, gol, cu barba până la glezne, icoană care prezintă interesul de a ne lămuri asupra numelui complet al meşterului: *1845 mai 15, s-au zugrăvit de nevrednicul Ioan Theodoriu Popovici*. O icoană a Maicii Domnului din strană, cu inscripţia *1850, Iftimie zugrav*, prezintă o atât de mare asemănare cu icoanele împărăteşti, vădind acelaşi stil realist pseudo-apusean, încât se pune întrebarea dacă acestea – cu tot decalajul de 34 de ani faţă de icoana în chestiune – n-au fost executate tot de acest meşter.

g) BISERICA „TĂIEREA CAPULUI SF. IOAN BOTEZĂTORUL" DIN SCHIT

Biserica, cunoscută îndeobşte sub denumirea de „Schitişorul", se află pe malul stâng al pârâului Schit, între „Palatul Cnejilor" şi Biserica „Naşterea Maicii Domnului". După tradiţie, aici ar fi fost altădată un vechi schit, poate cel mai vechi din zona Ceahlăului, Schitul Silvestru[100], atestat documentar încă din timpul domniei lui Ieremia Movilă (1595-1606) şi din care se ştie că a luat naştere Schitul Hangu. Săpăturile arheologice efectuate la punctul „Schitişor" au scos la iveală un nivel de locuire din veacul al XVII-lea şi altul din veacurile XVIII-XIX, cu numeroase morminte de călugări, însă nici o urmă concretă a presupusului schit.

La 1790 pe harta lui Otzellowitz[101] este indicată o biserică mai jos de Schitul Hangu, întocmai pe locul unde se află „Schitişorul". Menţiunea din anexă[102] arată că, spre

[100] „Construită din lemn de călugării Silivestru, Siluan şi Macarie la 1660" (*Anuarul Arhiepiscopiei Iaşilor*, 1930, p. 180). După Sinodicul bisericii, Schitul Silvestru din com. Hangu, cu hramul „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul", s-a început a se zidi în 1840 şi s-a terminat în 1842, când s-a sfinţit de protoiereul Grigorie din oraşul Neamţ (Arhivele Statului Iaşi, *Sinodice*, 1872).
[101] H. von Otzellowitz, *harta cit.*, pl. 33.
[102] *Topographische Beschreibung ...*, ff. 68-69.

deosebire de biserica Schitului Hangu, aceasta era biserica de mir a satului. Cu timpul, biserica va fi ajuns în părăsire, căci ea nu este menţionată în catagrafiile din 1820 şi nici în acelea din 1832, 1838 şi 1845[103]. Se ştie că, între timp – la 1830 – se construise lăcaşul cel nou, cu hramul „Naşterea Maicii Domnului".

Actuala clădire se crede că a fost făcută de călugăriţele din Schitul Hangu (venite în 1840 de la Mânăstirea Văratec), atunci când – în urma pierderii procesului de zeci de ani cu „cnejii" Cantacuzini pentru moşia mânăstirii (23 august 1844) – ele au fost silite să plece din schit. O însemnare, în care apare pentru prima dată denumirea „Schitişorul"[104], este chiar anterioară cu patru luni acestei date, fie că prin „Schitişorul Hangului" trebuie înţeles, de fapt, Schitul Hangu, ajuns – în decăderea din ultima vreme – metoh al Văratecului, fie că vechiul schit nu fusese desfiinţat definitiv niciodată, ci rămăsese ca o anexă, folosită sporadic, a Schitului Hangu. În sprijinul acestei păreri vine inscripţia din 1838, redată mai jos.

Prin proporţiile ei (16 m lungime, exclusiv pridvorul, x 6,50 m; înălţimea deasupra soclului 3,50 m), clădirea se aseamănă cu alte biserici din aceeaşi epocă, în special cu biserica din cimitir. Ca şi la aceasta, intrarea se află la extremitatea vestică a pronaosului, precedată de un pridvor, care a fost adăugat mai târziu, împreună cu turla-clopotniţă pe care o suportă. Construcţia, în general, dă impresia unei lucrări făcute fără grijă, cu asimetrii marcate; nu se simte mâna unui meşter priceput. Acest caracter improvizat poate fi pus în legătură cu graba şi lipsa de mijloace specifice unor împrejurări de restrişte. În privinţa planului, semnalăm forma deschisă, foarte puţin proeminentă a absidelor laterale, retragerea absidei altarului mult mai accentuată la proscomidie decât la diaconicon şi, în special, ciudata formă heptagonală, aproape rotunjită, a pronaosului. Căptuşeala de scânduri ce îmbracă biserica pe dinafară accentuează şi mai mult aceste rotunjiri şi lipsa de linie a clădirii. Elemente decorative nu există.

Caracterul improvizat al construcţiei se constată şi mai bine la bolţi. La pronaos pereţii au scafa rotunjită la partea superioară, urmată de un tavan drept. Bolta naosului este o cupolă octogonală cu feţele inegale. Cele aşezate pe ax sunt mai late şi mai înălţate direct de pe pereţii încăperii, pe când cele diagonale – mai înguste – pornesc din patru porţiuni triunghiulare de tavan drept aşezate pe colţuri, care dau forma octogonală a bazei cupolei. Cheia bolţii este formată dintr-un disc octogonal decorat cu un motiv geometric. Ceea ce contribuie să dea întregii construcţii un aspect inform este faptul că scândurile ce alcătuiesc feţele bolţii nu sunt delimitate cu muchii drepte, ci urmează un traseu şerpuit, format din linii frânte, de un aspect foarte curios.

Catapeteasma, executată la *văleat 1846 avgust 24*, dată însemnată pe uşile împărăteşti, se numără, ca şi icoanele împărăteşti, printre bunele lucrări ale lui Ioan zugravul, care este semnat pe icoana Sfântului Nicolae *1848 septemvrie 18. De nevrednic Ioan zugrav din Răpciune s-au zugrăvit şi s-au plătit de Necolai Marcoci şi Necolai sin Iacov Razul.*

Printre icoanele ce împodobesc pereţii bisericii trebuie semnalată o icoană pe pânză, de 110 x 105 cm, pictată întocmai în chipul unei catapetesme în miniatură, cu

[103] În *Catagrafia satelor din 1845* sunt trecuţi la satul Schitul Hangul doi preoţi şi un dascăl aparţinând bisericii „Pogorârea Sfântului Duh" (Schitul Hangu), probabil pentru că aceştia, după mutare, au continuat să slujească şi acolo. Amintim că atât catagrafia din 1845, cât şi celelalte catagrafii folosite de noi nu sunt catagrafii de biserici, ci de sate. Datele înfăţişate de noi în legătură cu monumentele rezultă din împărţirea populaţiei în birnici, breslaşi şi clerici, aceştia din urmă fiind grupaţi pe biserici.

[104] Pe un Octoih (Buda, 1811): *Acest Ohtuing* (sic!) *este dat de preutul Vasilie ot Galu la schitişor Hangului, spre pomenire părinţilor şi a tot neamul. 1844 aprilie 4.*

următoarea inscripţie: *Cu agiutoriulŭ milostivului Dumnezău, acum, dinou (sic!) s-au zugrăvit în zilele domnului Mihail Grigoriu Sturza voevod, Smaranda doamnă şi a preosfinţitului nostru Mitropolitu Viniamin, la ani 1838 martie 23. S-au zugrăvit acestă sf(â)ntă icoană în asămănarea sfinţilor catapitezme, prin multa dorinţă şi nevoinţă şi multele ostenele a robul lui Dumnezeu monahul Antipa smăritul, spre a lui pomenire şi a părinţilor lui. Vii: Mariia, Ana, Ioanŭ zugrav, Sofia* ... etc. Fără îndoială că Ioan zugravul din Răpciune este şi autorul picturii.

h) BISERICA „SF. IOAN BOGOSLOVU" DIN CIMITIRUL SCHITULUI DURĂU

Această clădire este, de fapt, paraclisul fostului schit *al Maicii Sofia*, desfiinţat prin anii 1870-1880, ale cărui urme se mai văd pe pârâul Răpciuniţa, mai sus de satul Răpciune. Mutarea bisericuţei în cimitirul Schitului Durău a avut loc în 1904[105], schimbându-i-se – cu acest prilej – şi hramul, care era „Schimbarea la Faţă". Schitul Maicii Sofia a fost o ctitorie a „cnejilor" Cantacuzini din anii 1844-1846, cu începuturi poate mai vechi[106], după cum rezultă dintr-o serie de documente aflate la Schitul Durău:

– pe un pomelnic triptic, în formă de uşi împărăteşti, zugrăvit deasupra cu Buna vestire: *Pomelnicu a fericiţilor ctitori a sf. lăcaş sf. Schimbare la Faţă a D(o)mnului nostru Is. Hs., sihăstriia dila maica Sofia shimonahiia, începăto(a)re prin slobozăniia şi buna voinţă a luminărilor (sic!) sale mari cnej(i), veşnici stăpâni, începându-se a se lucra din anul 1844. Vii* (restul nescris).

– pe un pomelnic în formă de scândurică cu mâner, având textul zugrăvit în negru pe fond verde închis, cu chenar aurit: *Pomelnicu boerilor Cantacuzini, 1846. Vii: Dimitrie, Polherie, Vasilie, Maria ş(i) tot neam(ul). Adormiţi: Gheorghie, Marie, Alecsandru, Paraschiva, Gheorghie, Casandra, Frosina, Manolache ş(i) tot neam(ul).* Scris pe verso, cursiv, cu cerneală: *Acest pomelnic să ste în biserică la maica Sofiia de la muntili Ceahlău. E.V.* (sau *Z* ?).

– pe un penticostar (Mânăstirea Neamţ, 1834): *Acest Penticostarion s-a cumpărat de la Gheorghie d(u)h(o)v(nic), împreună cu un Triod, prin osârdiia maicii Sofii shimonahii, stariţa de la schitul depă părău Răpciunii, ce acum din nou s-au făcut din temelie, şi a părintelui Duca diiaconu. Şi cine ar îndrăzni a le strămuta de la acest sfânt lăcaş cu hramu Schimbarea la Faţă a D(o)mnului să fie supt canoane neertat ... (Şi s-au dat) pentru amăndoaă cărţile o sută şaptezăci lei. Dumnezeu să-i ajute şi să-i mântuiască. 1846 iunie 5.*

Clădirea se prezintă, în linii mari, ca un exemplar foarte redus (9 x 6 m, exclusiv pridvorul) al tipului obişnuit de biserică, însă tratat nu ca biserică de sat, ci ca paraclis şi având în mod excepţional o turlă ridicată peste naos (fig. 159/2). Construcţia cuprindea la origine numai absida altarului şi naosul, mărit prin abside laterale dreptunghiulare, fiind astfel, împreună cu biserica de cimitir din Schit, singurul monument de lemn din zona cercetată cu asemenea abside. Anexa, disproporţionat de mare, a diaconicului a fost adăugată cu prilejul mutării monumentului, la 1904, iar pridvorul în anul 1911[107]; acesta, aflat pe latura vestică, este o construcţie uşoară, simplă acoperire a intrării, sprijinită pe doi stâlpi în faţă şi cu balustradă alcătuită din baluştrii lucraţi la strung. Mai sunt de semnalat

[105] Informaţie de la părintele Neonil Bodescu, fost călugăr la Schitul Durău din anul 1903 până la 1940.
[106] Vezi şi pr. C. Matasă, *Călăuza jud. Neamţ*, Bucureşti, 1929, p. 104-106.
[107] Informaţie de la părintele Neonil Bodescu.

două particularităţi constructive: nişa proscomidiei, scoasă în afară ca o colivie, şi găurile de ventilaţie, de 24 x 12 cm, practicate din loc în loc în soclu, sub talpă.

Biserica, tencuită pe dinăuntru ca şi pe dinafară, cuprinde o singură încăpere pentru credincioşi – naosul, acoperit cu tavan drept întrerupt la mijloc, pe o suprafaţă pătrată în dreptul absidelor laterale, printr-o supraînălţare a tavanului. Deasupra golului se ridică un cub cu laturile rotunjite în scafă la partea superioară, peste care se sprijină pereţii înalţi ai turlei octogonale. Turla este închisă cu un tavan orizontal ornamentat prin dispoziţia radială a scândurilor tăvănuielii.

i) BISERICA „SF. ÎMPĂRAŢI CONSTANTIN ŞI ELENA" DIN BOBOTENI

A fost probabil ridicată în anii 1854-1855, prima menţiune documentară găsindu-se într-o însemnare de pe un Ceaslov (cu frontispiciul rupt): *Acest Ceaslov s-au dat de mine stariţul (sic!) iromonah Daniil bisericii din Fundul Hangului unde să prăznuieşte sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, ca să fie pentru slujba bisericii ... Anul 1854 iunie 12, monastirea Durău.* Data *1855*, înscrisă un an mai târziu pe icoana împărătească a Maicii Domnului, aminteşte probabil de sfinţirea noului lăcaş.

Clădirea, cu mult mai mare decât cele descrise până acum (20,50 m lungime, inclusiv pridvorul adăugit, x 10 m lăţime în dreptul absidelor laterale), nu se deosebeşte de acestea prin elementele de plan. Ceea ce dă bisericii din Boboteni un caracter original sunt cele trei turle masive, de dimensiuni inegale, care se înalţă (în ordinea mărimii) pe naos, pronaos şi altar. Turlele, înşirate pe coama acoperişului, după tipul foarte răspândit în regiunea vecină, nu răspund în interior (fig. 160/1). Forma lor complicată, rezultând din supraînălţarea turlei propriu-zise cu o a doua turlă în miniatură, precum şi din înmulţirea streşinilor, vădeşte o influenţă ruteană. Proporţiile turlelor sunt bine calculate şi înfăţişarea monumentului, deşi cu totul deosebită de aceea a bisericilor mai vechi din zonă, este plăcută.

Biserica, cu anexele ei – gardul de bârne cu straşină de şindrilă, poarta de intrare, fântâna monumentală, clopotniţa cu acoperiş în formă de bulb (iarăşi o influenţă ruteană), după care urmează trapeza de 15 m lungime –, toate îmbrăcate de sus până jos cu şindrilă ca de nişte solzi, cu crucile ornamentate pe ele, alcătuiesc un ansamblu masiv de arhitectură de lemn cu caracter rustic pronunţat, dominând în mod pitoresc casele din jur.

În interior biserica, acoperită cu tavan drept şi tencuită, este lipsită cu totul de atmosfera specifică bisericilor de lemn de tip vechi. Catapeteasma, cu icoanele, datează de la 1855-1857. Pe icoana Sfinţilor Împăraţi se citeşte: *Această s(fântă) ico(a)nă s-au plătit de robu lui Dumnezeu Gavriil şi Smara(n)da a Tomii. Viniamin m(onah) zugravu, 1857.* O icoană, de factură foarte stângace, înfăţişând pe *s(fântul) împărat Constantin şi s(fântul) m(ucenic) Gheorghe* pe un fond de arhitecturi schematic indicate prin trăsături de vopsea neagră, poartă data *1855 septembrie 3.*

j) BISERICA „SF. NICOLAE" DIN POIANA TEIULUI[108]

Construită în anii 1859-1862, aceasta n-a păstrat din specificul bisericilor de lemn decât materialul – acoperit şi acesta de tencuială – şi elementele de plan, proporţiile şi înfăţişarea generală a clădirii fiind acelea ale unei biserici de zid.

Intrarea este pe latura vestică, precedată de un pridvor neoriginal, supraînălţat cu o turlă în miniatură; recent a fost amenajată şi o intrare directă în altar. Cele trei turle ale

[108] Biserica din Poiana Teiului a fost mutată în raionul Rădăuţi, reg. Suceava.

bisericii propriu-zise se aseamănă ca formă cu acelea ale bisericii din Boboteni, însă turla pronaosului şi cea a altarului sunt de aceeaşi mărime, iar turla naosului este o turlă adevărată, care răspunde în interior. Biserica este tencuită pe dinafară şi este prevăzută cu ferestre mari (fig. 160/2).

Pe dinăuntru biserica este acoperită cu trei bolţi octogonale, dintre care bolta naosului este cu mult cea mai importantă, acoperind întreaga încăpere, care este pătrată. Această boltă, spre deosebire de celelalte două, este portantă, continuându-se cu tamburul turlei, ca la o biserică de zid. Un mare cafas ocupă toată jumătatea din fund a pronaosului, iar în naos se află un amvon, construcţie caracteristică tot bisericilor de oarecare importanţă.

Pereţii sunt acoperiţi cu o urâtă pictură în ulei. Catapeteasma are icoanele *făcute* (adică plătite) la *1862 decemvrie* de *părintele Gherasie duhovnic din sfânta mănăstire Neamţului*; o icoană a Mântuitorului din pronaos este *făcută de sfinţia sa părintele Statonie shimonah din sfânta mănăstire Neamţului, 1862 decemvrie 20*; în sfârşit, pe Deisis-ul din catapeteasmă este menţionat că *această icoană s-au plătit de părintele duhovnic Nifon şi Sebastian monahul Ciucanii cu 222 lei, spre a lor pomenire, anul 1865 iunie 14*. După cum se vede, cheltuiala zugrăvelilor şi probabil aceea a ctitoriei însăşi a fost suportată de călugării de la Mânăstirea Neamţului, proprietara pe atunci a moşiei respective.

k) BISERICA „SF. DUMITRU" DIN CĂLUGĂRENI

Deşi cu începuturi vechi, am lăsat pentru sfârşit biserica din Călugăreni, care – făcută „din bucăţi", în mai multe etape succesive – se prezintă astăzi ca o construcţie lipsită cu desăvârşire de unitate. După tradiţia păstrată în localitate, primul locaş – un modest schit – ar fi fost ridicat la 1720 de doi călugări plecaţi din Mânăstirea Buhalniţa (shimonahii Ghenadie şi Epifanie) pe locul numit astăzi „la Păduretul călugărului", la câteva sute de metri mai la deal de actuala clădire. Schitul va fi avut un trecut zbuciumat, în special de la o vreme, de când ar fi devenit schit de maici; prădate în repetate rânduri, unele dintre ele omorâte chiar la 1808, maicile – speriate – s-ar fi hotărât până la urmă, la îndemnul locuitorilor, să mute schitul mai la vale şi să facă din el biserică de mir. În 1826 clădirea ar fi fost coborâtă de-a-ntregul, pe tăvălugi, în actualul loc, de către Chirileni – unul din neamurile venite din Ardeal –, care au întemeiat satul[109].

Vechea construcţie, care avea – pare-se – dimensiunile de 8,50 x 5 m, corespunzând altarului şi pronaosului de astăzi, şi care – prin urmare – cuprindea o singură încăpere pentru credincioşi, ar fi fost mărită cu ocazia mutării cu porţiunea alcătuind naosul de astăzi, în mărime de 7 m lungime pe 6,20 m lăţime (7 m cu absidele, care sunt dreptunghiulare). Faptul că astfel s-au întâmplat în realitate lucrurile este confirmat, până la un punct, de cercetarea pereţilor clădirii (pe cât permite căptuşeala interioară şi exterioară de scânduri cu care sunt acoperiţi), care arată că bârnele din porţiunea presupusă originală sunt într-adevăr cu mult mai uzate (în unele locuri ele sunt chiar putrede) decât acelea din porţiunea adăugată. De asemenea, pardoseala altarului este din dulapi groşi, bătuţi în cuie de lemn, pe când cea a naosului este din scânduri mai subţiri, bătute în cuie de fier. Prefacerea bisericii ar fi fost terminată abia după patru ani, la *1830*, dată săpată pe bârna de deasupra intrării în biserică, în interior.

[109] Informaţie de la preotul paroh Mihu, care o deţine de la locuitorul V. Chirilă, decedat la vârsta de 85 de ani, fiul lui I. Chirilă, decedat la vârsta de 115 ani, care – flăcău fiind – ar fi participat la operaţiunea de mutare a bisericii.

Ulterior, la 1867, biserica a fost reparată şi înzestrată din nou, cu banii strânşi de la enoriaşi de către preotul Gavriliu. Bănuim că atunci s-au ridicat cele trei turnuleţe dizgraţioase aşezate pe coama acoperişului. În 1902 ferestrele au fost lărgite şi numărul lor mărit de la patru la şase. În 1905 a fost adăugat pridvorul pe latura dinspre miazăzi a pronaosului. În sfârşit, în 1954, cu ocazia unor noi reparaţii, s-a deschis uşa de intrare directă în altar[110].

În astfel de condiţii examenul bolţilor nu mai prezintă prea mult interes, fiind imposibil de precizat epoca construcţiei lor; semnalăm numai faptul că toate trei au forma piramidală cunoscută, cu schelet de susţinere exterior, aceea a naosului fiind mai mare şi mai înaltă decât celelalte două.

Catapeteasma este o lucrare simplă, care – de asemenea – nu se poate data şi nici nu prezintă elemente de interes. Câteva obiecte păstrate în biserică amintesc de un trecut mai vechi: un orar vechi, care pare a fi din veacul al XVIII-lea; patru patrafire atribuite ctitorilor dintâi – călugării Ghenadie şi Epifanie; câteva icoane de factură arhaică, fără inscripţii sau cu inscripţii; nişte gratii de fier forjat şi o cheie, presupuse a fi de la primul lăcaş de la „Păduretul călugărului"; un sfeşnic în formă de serafim pentru două lumânări, care ar proveni de la fostul schit Cerebuc. Stranele, neornamentate, ar proveni şi ele tot de la Cerebuc.

Printre numeroasele cărţi anterioare datei presupusei mutări a bisericii se află şi un Mineiu pe iunie (Mânăstirea Neamţ, 1813), cu inscripţia: *Vii: Epifan shimonah*[111], *Constantin şi t(ot neamul); morţi: Ioan, Maria* ... etc.

În concluzie, cercetarea bisericii din Călugăreni scoate la iveală o serie de elemente de vechime, însă nici o dovadă documentară a existenţei clădirii înainte de anul 1830[112].

I) CLOPOTNIŢELE DE LEMN

Din descrierile anterioare se constată că prezenţa unei turle-clopotniţe, care făcea parte organică din construcţia originală a bisericii, nu este obişnuită în zona lacului de acumulare Bicaz. Astfel de clopotniţe am întâlnit numai la bisericile din Răpciune şi din Galu, precum şi la câteva monumente aflate în apropierea zonei cercetate şi aparţinând aceluiaşi grup arhitectonic. Se poate spune chiar că acest element constituie una dintre trăsăturile specifice ale monumentelor în chestiune, prin care ele se apropie de bisericile de lemn din Ardeal, la care turla constituie – în cele mai multe cazuri – unul dintre elementele principale ale construcţiei. Cu această excepţie, bisericile din zona cercetată au avut la origine clopotniţa independentă sau – de cele mai multe ori –, probabil, nu au avut clopotniţă deloc. Lipsa clopotniţei nu trebuie să surprindă, ştiind că „în Orient clopotniţa nu este atât de strâns legată de cult ca în Apus. Clopotul se sună numai la unele ocazii rare, la sărbătorile mari"[113]. Sistemul obişnuit, secular, de a vesti pe credincioşi rămânea altădată toaca. Totuşi, dorinţa fiecărui sat de a nu rămâne mai prejos decât cele învecinate, precum şi moda – în special –, devenită imperioasă pe la mijlocul veacului al XIX-lea, de a imita în

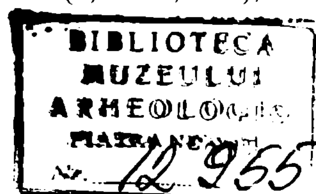
[110] Biserica a fost transportată şi reclădită în satul de strămutaţi Branişte, com. Pipirig, raionul Târgu Neamţ. Unele modificări au fost aduse acestui chinuit monument cu ocazia mutării: el a fost tencuit pe dinafară şi pe dinăuntru, naosul a fost acoperit cu o nouă boltă, semicilindrică etc. Cu prilejul lucrărilor de demontare s-a văzut foarte bine că pereţii altarului şi ai pronaosului, deşi clădiţi din lemn de brad extrem de tare, erau cu mult mai uzaţi decât aceia ai naosului, ceea ce confirmă, prin urmare, ipoteza măririi bisericii la 1830.
[111] Sublinierea noastră.
[112] Biserica nu apare pe harta austriacă din 1790. În catagrafii o găsim menţionată prima oară în 1838 (f. 23 v.). Sinodicul din 1872 indică data construcţiei 1826-1830. Anuarul din 1930 dă data de 1830.
[113] P. Henry, *op. cit.*, p. 34.

toate bisericile de zid, au determinat cu timpul adăugirea, la mai toate bisericile de lemn din zona cercetată, a unei clopotniţe.

La unele biserici, o turlă-clopotniţă pătrată este ridicată peste pridvorul adăugat tot atunci; aceste adăugări le-am constatat la biserica din Grinţieş şi la „Schitişor", eventual şi la biserica dispărută mai de mult din Izvorul Alb. Cât priveşte biserica din Secu, lipsesc datele care ar putea stabili dacă pridvorul şi turla-clopotniţă anterioare pridvorului actual erau sau nu originale; având în vedere data relativ târzie a construcţiei originale (1843), nu este exclus ca elementele în chestiune să dateze tot de atunci, constituind în acest caz o excepţie de la regula obişnuită. Vom arăta mai jos că monumentele din epoca respectivă sunt caracterizate printr-o serie de inovaţii aduse modelului tradiţional, astfel că nici existenţa la origine a unei turle-clopotniţă peste pridvorul bisericii din Secu nu ar putea avea nimic surprinzător.

La cele mai multe biserici, însă, s-a ridicat o construcţie separată de aceasta: fie de lemn – bisericile din Durău (fig. 161/1), Gura Largului (fig. 161/2), Poiana Largu, Călugăreni, Boboteni (fig. 162/1), Poiana Teiului (fig. 162/2) –, fie, mai aproape de zilele noastre, de zid – bisericile din Hangu, Schit-cimitir. De altfel, clopotniţele de lemn sunt altceva decât o replică a acelora, deja descrise, de zid. Ca şi acestea, ele sunt de formă pătrată sau aproximativ pătrată, cu laturile variind între 3 m (Gura Largului) şi 6,50 m (Poiana Teiului). Construcţia cuprinde un parter, constituind intrarea, şi un etaj, retras faţă de parter – camera clopotelor. Parterul este construit, întocmai ca bisericile de lemn, din bârne groase de lemn de brad aşezate orizontal şi îmbinate la capete în „coadă de rândunică"; el este prevăzut cu o streaşină independentă, iar uneori este căptuşit cu scânduri aşezate vertical. Camera clopotelor este o construcţie uşoară de scânduri verticale, uneori căptuşite cu şindrilă (Boboteni), aşezate pe un schelet constituit din cei patru stâlpi din unghiurile construcţiei. Pentru răspândirea sunetului, parapetul este prevăzut cu deschideri largi, arcuite (Durău, Poiana Largu, Boboteni) sau dreptunghiulare, pe fiecare latură. Uneori, parterul mai cuprinde, alături de intrare, şi o cămăruţă, care serveşte ca depozit de obiecte (Boboteni); alteori, o chilie intermediară este amenajată între parter şi etajul de sus (Durău); clopotniţei bisericii din Călugăreni i s-a alipit o chilie ce constituia, împreună cu parterul clopotniţei, locuinţa parohială. Clopotniţa din Poiana Teiului este o construcţie mai importantă, cu latura de 6,50 m, alcătuită din parter masiv de piatră, un etaj intermediar căptuşit pe dinafară cu şindrilă şi camera clopotelor, cu pereţii de scânduri. Clopotniţele sunt acoperite cu un coif de proporţii însemnate, putând afecta forme variate: formă de pălărie, cea mai răspândită în zona cercetată şi, de altfel, cea mai plăcută (Durău, Gura Largului, Poiana Largu), de bulb, vădind influenţe rutene sau ruseşti (Călugăreni, Boboteni) şi ascuţită (Poiana Teiului). Nu am inclus în prezentele însemnări clopotniţa bisericii din Bistricioara, construcţie modestă, ce pare a fi de dată mult mai recentă.

Dacă datarea bisericilor de lemn constituie deseori – din lipsă de documentaţie – o problemă greu de rezolvat, cu atât mai mult aceea a clopotniţelor este de-a dreptul cu neputinţă. Existenţa însăşi a unui clopot datat nu poate constitui mai mult decât un indiciu. Astfel, clopotniţa bisericii din Gura Largului, în care se află – după cum am arătat – un clopot cu data 1771, ar putea data tot de atunci. În schimb, la Bistricioara clopotul din 1775 a fost desigur atârnat, la început, pe o altă construcţie decât cea actuală, care este de dată recentă. În asemenea cazuri nu este exclus ca iniţial să fi existat nu o clopotniţă propriu-zisă, ci o simplă schelă de bârne suportând clopotul, cum se mai văd şi astăzi în alte regiuni ale ţării. Clopotniţa de lemn a Schitului Durău – cu toată tradiţia după care ar fi contemporană cu biserica de lemn din 1802 – după proporţiile ei însemnate (5,80 x 5,60 m),

ar fi mai târzie. Clopotniţele bisericilor din Poiana Largu, Călugăreni, Boboteni şi Poiana Teiului au fost probabil construite odată cu bisericile respective (în cazul primelor două, odată cu mutarea lor pe actualele locuri).

Încheiem aceste scurte observaţii semnalând că o singură biserică din zona cercetată – biserica din Cârnu – nu prezintă urme nici de clopotniţă, nici de vreun clopot, ceea ce ne face să bănuim că la acest mic edificiu toaca va fi rămas până la sfârşit, precum şi în veacurile trecute, singurul mijloc de a chema pe credincioşi la slujbă.

3. CONCLUZII PRIVIND ARHITECTURA BISERICILOR DE LEMN

Cercetarea bisericilor de lemn din zona lacului de acumulare Bicaz îngăduie identificarea unui tip unic de clădire, pe care ne-am simţit îndreptăţiţi să-l numim de tip „moldovenesc". Asupra caracteristicilor tipului nu vom mai reveni, rămânând doar să conturăm – în chip de încheiere – variantele scoase la iveală de analiza monumentelor.

1. Prima variantă, care – mai curând decât biserica din Răpciune – trebuie socotită cu adevărat reprezentativă pentru zona cercetată, cuprinde o serie de biserici din veacul al XVIII-lea, ca prima biserică din Hangu, biserica (renovată la sfârşitul veacului al XIX-lea) din Gura Largului, apoi bisericile de la sfârşitul veacului din Cârnu, Izvorul Alb şi Grinţieş, în sfârşit, biserica din Poiana Largu, clădită probabil în primii ani ai veacului al XIX-lea şi mutată numai pe actualul loc pe la 1840. Monumentele în chestiune au ca trăsături specifice dimensiunile lor reduse şi caracterul elementar al construcţiei: ele nu au turlă-clopotniţă originală; cele mai multe nu au avut la origine nici pridvor (această încăpere va fi însă întotdeauna adăugată în cursul veacului al XIX-lea); în sfârşit, unele nu au avut poate nici pronaos, ci o singură încăpere iniţială pentru credincioşi, ulterior despărţită în două printr-un perete (biserica din Cârnu) sau completată prin adăugarea pronaosului (biserica din Grinţieş). De asemenea, aceste monumente sunt lipsite de elemente arhitectonice decorative sau au elemente decorative reduse: trăsătură specifică, de altfel, arhitecturii populare a Moldovei, în general. Prezentei variante vor fi aparţinut, probabil, şi o serie de monumente dispărute mai demult, cunoscute documentar, însă asupra planului cărora nu avem nici o indicaţie, ca primele biserici din Secu, Coroiu, Bistricioara, Boboteni, Poiana Largu, eventual şi altele.

2. Urmează, în timp, varianta pe care am denumit-o – după monumentul totodată cel mai vechi (1773) şi cel mai izbutit al grupului – tipul „Răpciune". În zona lacului de acumulare Bicaz acestei variante îi mai aparţine o singură biserică, aceea din Galu, poate copia unei clădiri anterioare de acelaşi tip. Însă, în imediata apropiere a zonei – la Fărcaşa şi la Broşteni – se află alte două clădiri atât de asemănătoare bisericii din Răpciune, încât se bănuieşte că au fost construite chiar de acelaşi meşter. De asemenea, în Transilvania – mai precis în fosta zonă a Moldovei din Transilvania – am semnalat existenţa altor două biserici foarte apropiate de cele de mai sus, însă posterioare anului 1790: bisericile din Valea Bradului (com. Bicazul Ardelean) şi din Tulgheş (la gura văii Marpotoc). Având în vedere importanţa arhitectonică cu totul deosebită a acestei variante, am stăruit la locul cuvenit atât asupra caracteristicilor ei, cât şi asupra înrâuririlor care vor fi determinat apariţia ei. De asemenea, am arătat că această variantă nu s-a împământenit în valea Bistriţei, revenindu-se la sfârşitul veacului al XVIII-lea la tipul precedent – mai puţin monumental şi mai puţin ornamentat –, evoluţia acestui din urmă tip în decursul veacului al XIX-lea având să urmeze alte căi.

3. Epoca Regulamentară – epoca de construcție și de prefaceri – după războaiele, tulburările interne și crunta mizerie din primul sfert al veacului al XIX-lea, corespunde – în amândouă Principatele – cu o dezvoltare accentuată, atât ca număr, cât și ca importanță, a construcțiilor. Ea va aduce și unele modificări tipului vechi de biserică: clădirile se măresc, se înalță; pridvorul (cu excepția bisericilor celor două schituri, Schitișorul, și schitul Maicii Sofia) nu va mai lipsi din construcția originală. Construcțiile sunt mai puțin uniforme, diferite particularități arhitectonice apărând la cutare monument sau chiar la grupuri de monumente (de pildă, forma nouă a acoperișului la bisericile din Hangu, Schit-cimitir și Bistricioara; absidele laterale dreptunghiulare la bisericile din Schit-cimitir și a schitului Maicii Sofia ș.a.). Alături de caracteristicile bolții piramidale ale bisericilor din veacul al XVIII-lea, apar și bolți semicilindrice (biserica din Secu) sau forme mai puțin caracteristice (biserica din Schit-cimitir). În fond, monumentele din al doilea sfert al veacului al XIX-lea, ca bisericile din Hangu, Schit, Bistricioara, Secu, Schitișor, vădesc caracterele unor forme de tranziție: se simte la ele influența arhitecturii de zid și tendința de evadare din normele vechi, fără însă ca specificul arhitecturii de lemn să fie distrus.

4. Procesul de imitare al bisericilor de zid se accentuează la monumentele de lemn din al treilea sfert al veacului. Cele două monumente reprezentative ale acestei variante – bisericile din Boboteni și din Poiana Teiului – păstrează încă elementele de plan specifice tipului de biserică „moldovenească", însă înfățișarea generală și proporțiile au devenit acelea ale bisericilor de zid. La prima s-a renunțat și la bolțile piramidale, atât de frumoase și de caracteristice bisericilor moldovenești. O construcție și mai recentă, Biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Poiana Grințieș (com. Grințieș) – terminată în 1864 – este de fapt o biserică de zid făcută din lemn, motiv pentru care nici nu am cuprins-o în prezentul studiu. Decadența bisericilor de lemn, ca gen arhitectonic, este consumată.

4. CONCLUZII PRIVIND PICTURA POPULARĂ DIN BISERICILE DE LEMN

Exceptând unele zugrăveli decorative – mai mult rudimentare – cu motive florale, liniare sau geometrice, constatate pe bolțile câtorva monumente, se poate spune că decorul pictat al bisericilor de lemn mai vechi din zona lacului de acumulare Bicaz se rezumă la catapeteasmă și icoane.

În ceea ce privește catapetesmele, exemplarele din veacul al XVIII-lea care ni s-au păstrat – întregi (biserica din Grințieș) sau fragmentare (catapeteasma fostului schit Cerebuc, aflată la Schitul Durău, panoul cu Apostolii din Gura Largului ș.a.) – vădesc o simplitate rustică, în desăvârșită armonie cu specificul unui modest edificiu de lemn. Cele trei registre rituale, înfățișând praznicele mari, Apostolii și Proorocii, sunt alcătuite din câte un simplu panou (o scândură sau două scânduri legate una de alta) pictat, fără sculpturi sau reliefuri de nici un fel, fără poleieli, cu subiectele despărțite unele de altele prin chenare zugrăvite liniar, floral sau în chipul unor colonete. Ușile împărătești și diaconicești sunt, de asemenea, lipsite de orice ornament în relief. Paralel cu astfel de catapetesme cu caracter popular pronunțat, încep să apară altele mai evoluate, cu benzi, chenare și rame sculptate în relief slab, mai accentuat sau *à jour*, cu stâlpișori bogat împodobiți cu frunze de acant și ciorchine de struguri despărțind icoanele împărătești, cu strălucitoare poleieli. Executate de tâmplari specializați, scump plătiți desigur, ele corespund dorinței ctitorilor, din ce în ce mai evidentă în cursul veacului al XIX-lea, de a da interiorului clădirii o înfățișare mai puțin rustică, mai apropiată de aceea a bisericilor

construite din material „nobil". Printre cele mai frumoase exemplare de catapeteasmă de tip evoluat o semnalăm pe aceea fostă a bisericii de lemn din Hangu (aflată astăzi în biserica nouă din Bicazul Ardelean), precum şi catapeteasma bisericii de zid – însă cu caracter popular pronunţat – din Coroiu, datând de la începutul veacului al XIX-lea. O catapeteasmă interesantă, fiindcă reprezintă o formă de tranziţie între cele două tipuri amintite, este aceea a bisericii din Bistricioara.

Cele mai scumpe podoabe ale bisericilor de lemn din zona cercetată rămân însă icoanele, în primul rând cele împărăteşti, pentru care ctitorii nu-şi precupeţeau sacrificiile băneşti, nici meşterii talentul şi osteneala. La câteva monumente icoanele subîmpărăteşti şi icoanele mici ale catapetesmei par a fi fost executate tot de meşterul principal şi nu de ajutoarele sau de ucenicii săi. Ele pot constitui atunci exemplare de pictură religioasă populară, cu atât mai valoroase, cu cât la ele artistul este mai puţin îngrădit decât la icoanele împărăteşti, putând lucra mai liber şi să-şi exprime mai mult personalitatea. Observaţia este valabilă şi pentru icoanele mari ale pronaosului, precum şi pentru icoanele atârnate pe pereţi. Exemple de astfel de icoane sunt cele două strălucite icoane-bust ale Mântuitorului şi a Maicii Domnului, provenite din vechea biserică din Cârnu, icoanele subîmpărăteşti ale bisericii din Bistricioara, unele icoane din biserica Schitişor ş.a.

Nicăieri, în zona lacului de acumulare Bicaz, nu am găsit un decor de icoane formând „un tot bine legat", comparabil cu acela din biserica situată mai jos, pe valea Bistriţei, la Văleni[114], biserică – de altfel – cu mult anterioară celor mai vechi monumente de lemn din zona cercetată de noi. Icoanele mai vechi din zona lacului de acumulare Bicaz, şi anume cele câteva exemplare arhaice aflate în biserica din Hangu (inclusiv o serie completă de icoane subîmpărăteşti) şi în biserica din Gura Largului, pot fi datate cu aproximaţie la începutul sau mijlocul veacului al XVIII-lea, prezentând interes în special pentru istoricul monumentului căruia au aparţinut. La aceste icoane mai vechi trebuie să adăugăm câteva piese cu caracter arhaic, de provenienţă necunoscută, aflate astăzi în colecţia de obiecte de artă bisericească închegată la Schitul Durău. Icoane datate şi semnate, sau care pe bază de studii comparative se pot atribui unor meşteri identificaţi, începem a găsi de abia în decursul ultimelor trei decenii ale veacului al XVIII-lea, odată cu sporul ce se constată în construirea de noi lăcaşuri.

Primul zugrav de icoane, care apare în această perioadă este – la 1767 – Gheorghe zugravul, autorul unei părţi din catapeteasma bisericii din Răpciune. În 1795 el a mai pictat icoanele împărăteşti şi o parte din icoanele mici ale catapetesmei primei biserici din Hangu şi eventual şi icoana Adormirii Maicii Domnului din Grinţieş.

Lui Gheorghe zugravul i se mai atribuie[115] – în afara zonei cercetate, însă în imediata ei apropiere – icoanele Schitului Dumbrăvele, com. Bodeşti-Precistea (1760); ale Schitului Cozla, com. Dărmăneşti (1764-1770); ale bisericii din Grumăzeşti, ulterior duse la biserica din Ingăreşti (1793); ale Schitului Tarcău (1802) şi, în sfârşit, ale bisericii din Gârcina (1802). Opera lui Gheorghe zugravul, remarcabilă prin corectitudinea execuţiei, prin frumuseţea compoziţiei şi strălucirea coloritului, este foarte importantă. Ea a jucat un rol important în istoria picturii religioase locale, exercitând o influenţă precumpănitoare asupra generaţiei de zugravi ce-i va urma.

---

114 I.D. Ştefănescu, *Comoara de artă de la Văleni-Neamţ*, în *ALPR*, 1935-1936, p. 54-74.

115 Informaţii de la pictorul V. Moraru, care a efectuat îndelungate şi amănunţite cercetări pe teren în legătură cu vechii zugravi de pe valea Bistriţei.

Lui Gheorghe zugravul îi urmează, în timp, Nifon zugravul, identificat printr-o icoană a Maicii Domnului din colecţia Schitului Durău, având pe verso inscripţia: *Nifo(n) zugrav amŭ tocmit ... 1785 avg(ust) 7*, precum şi printr-un panou de catapeteasmă, cu patru prăznicare de o parte şi de alta a icoanei Sfintei Năframe, tot din Durău, datat *7294 (1786) ap(rilie) 20*, care – prin comparaţie cu icoana de mai sus – i se poate atribui tot lui. După tradiţia păstrată la Durău, biserica de la 1802 a schitului[116] ar fi avut catapeteasma pictată de călugărul zugrav Nifon, vieţuitor la schiturile Cerebuc şi Durău[117]. Că Nifon trăia şi lucra la Cerebuc apare ca probabil, dacă analizăm maniera sa şi, în special, componenţa paletei sale, la care se simte influenţa frumoasei catapetesme a fostului schit. Dar prezenţa lui Nifon la Cerebuc în ultimii ani ai veacului al XVIII-lea este stabilită şi documentar. Citim, într-adevăr, pe un Apostol (Bucureşti, 1743) cu primele file rupte, şi anume pe unul din cotoarele rămase: *Rău facŭ cine ia filele din carte, că se umple de păcate, 1797 dech. 29, Nifon zugrav*. Cartea, aflată la Durău, provine de la Schitul Cerebuc, care avea hramul „Adormirea Maicii Domnului", căci pe marginea de jos a mai multor file citim: *Acestŭ svănt praxău l-au dat fiu-meu Dimitrie Sturza vel cămăraş la svăntul schit Ciahlău, unde este hramul Uspenie Preacistii. Deci cari ar vinde-o sau ar fura-o sau ar prăpădi-o să fie blestematŭ şi afurisăt. Le(at) 7259 (1751) avg(ust) 16, Safta Pă(lădoaia) log(ofeteasa)*. Pictura lui Nifon zugravul se deosebeşte de aceea a lui Gheorghe zugravul prin folosirea unei palete în care domină culorile de pastel, prin caracterul său aerian, vaporos. Figurile centrale – Maica Domnului, chipul lui Hristos de pe icoana Sfintei Năframe din centrul Panoului de la Durău – sunt lucrate în culori mai calde şi tind spre un realism mai temperat. Frumoasa culoare roşie în tonul mărgeanului, care constituie culoarea dominantă a icoanelor de pe valea mijlocie a Bistriţei, este o moştenire de la catapeteasma, de la începutul veacului al XVIII-lea, din Schitul Cerebuc, transmisă prin Nifon zugravul.

Al treilea zugrav de icoane identificat pentru această perioadă este Theodosie zugravul, care – în trei ani consecutivi – pictează icoanele bisericilor din Cârnu (1791), Izvorul Alb (1792) şi Grinţieş (1793). Din pleiada zugravilor populari de valoare ridicată, care lucrează pe valea Bistriţei la sfârşitul veacului al XVIII-lea, Theodosie este fără îndoială cel mai talentat, cel mai artist, cel mai complet şi, totodată, cel mai îndrăzneţ. Pictura lui este gândită, stilizată uneori până la abstracţie. Totuşi – sau poate tocmai pentru acest motiv, pentru că nu a fost înţeleasă – influenţa lui nu se poate compara cu aceea a lui Gheorghe zugravul, zugravii care vor urma generaţiei de la sfârşitul veacului al XVIII-lea preferând să urmeze maniera – prin excelenţă – corectă, precisă, cuminte a acestuia. Despre persoana şi viaţa lui Theodosie zugravul nu avem nici o informaţie precisă. După nume, el pare a fi fost, ca şi Nifon, călugăr: poate unul şi acelaşi cu *monahul Theodosie ot Durău*, care figurează, la morţi, într-un pomelnic al schitului Maicii Sofia din Răpciune, din 1847[118].

După perioada de strălucire de la sfârşitul veacului al XVIII-lea se constată, în primul sfert al veacului următor, aceeaşi stagnare în domeniul picturii religioase ca şi în acela al construcţiei de noi lăcaşuri. Nici un nume nou de zugrav, nici o icoană datată nu ne este cunoscută pentru această perioadă, până la apariţia, în anii 1825-1830, a primelor

[116] Vezi mai sus.
[117] Stilul acestei catapetesme, aflată astăzi în biserica din Drăgoiasa (com. Păltiniş, reg. Suceava) confirmă – după V. Moraru, care a cercetat-o – această tradiţie.
[118] Păstrat la Schitul Durău. Comunicat de V. Moraru.

lucrări ale cunoscutului Ioan zugravul din Răpciune. Acesta, împreună cu ucenicii săi, a avut o perioadă de intensă activitate artistică în deceniile doi-şase ale veacului al XIX-lea, zugrăvind din nou sau restaurând catapetesmele şi icoanele celor mai multe biserici de pe valea mijlocie a Bistriţei. Acest bun meseriaş, deşi lipsit de avântul creator al marilor săi predecesori, a avut meritul, cu toată tendinţa picturii bisericeşti a vremii spre un realism stereotip sau spre manierism, de a merge pe linia cea sănătoasă a tradiţiei bizantine interpretată în spiritul creaţiei populare, pe linia lui Gheorghe zugravul. Cercetarea catapetesmei bisericii din Răpciune ne-a dat chiar prilejul de a constata că este greu uneori de a deosebi icoanele lui Ioan zugravul de acelea ale lui Gheorghe zugravul. Din păcate, opera sa este inegală. Meşterul din Răpciune – el a fost, pare-se, şi dascăl la biserica de acolo – semnează când *Ioan zugrav*, când *Ioan Theodoriu zugrav*, când *Ioan Popovici zugrav*. Deoarece se constată şi unele deosebiri de manieră între icoanele respective, s-a presupus[119] că ar fi existat doi zugravi deosebiţi, contemporani şi amândoi din Răpciune, Ioan Theodoriu fiind mai talentat şi, totodată, mai aproape de învăţătura vechilor zugravi decât Ioan Popovici. Existenţa, la biserica din Secu, a unei icoane semnate *Ioan Theodoriu Popovici*, în afară de cazul când ar fi vorba de o mistificare, exclude însă – după părerea noastră – această ipoteză.

Ioan zugravul este ultimul zugrav din zona cercetată care mai merită a fi menţionat. Ceilalţi meşteri care lucrează concomitent cu el sau după el – Lupu diaconul zugravul (Poiana Largu), Iftimie (Secu), Veniamin monahul (Boboteni) ş.a. – practică o artă din ce în ce mai decadentă, cu tendinţă spre manierism sau spre un realism artificial, copiat după arta apuseană. Se simte influenţa atelierelor de pictură de la mânăstirile Neamţu-Secu, înfloritoare în special sub egumenatul lui Dometian (1826-1834) şi în anii următori, influenţă care pune capăt definitiv vechii şi frumoasei tradiţii artistice urmată până atunci de iconarii noştrii populari.

Alături de icoanele pe lemn, care formează decorul obişnuit al bisericilor cercetate, am găsit – la Poiana Largu, la „Schitişor”, la Fărcaşa, în colecţia de la Schitul Durău – şi un număr redus de icoane populare pe sticlă, desigur aduse din Transilvania.

De asemenea, trebuie semnalată moda, ce apare în al doilea sfert al veacului al XIX-lea, icoanelor pe pânză, care prezentau dublul avantaj de a acoperi porţiuni însemnate de zid – ca, de pildă, la biserica din Hangu – şi de a costa mai ieftin.

De la lipirea pe pereţii bisericii a unor suprafeţe, uneori, considerabile de pânză pictată nu a fost greu să se treacă la soluţia de a decora interiorul bisericii cu pictură murală. Astfel de realizări am constatat la câteva biserici din vremea Regulamentului Organic[120], încă o manifestare – desigur a tendinţei, atât de pronunţate atunci – de imitare a bisericilor de zid. Realizările în această direcţie au fost – după cum am văzut la capitolele respective – neizbutite din punct de vedere artistic, prezentând interes mai ales prin ingeniozitatea tehnicilor folosite. De altfel, această modă, nespecifică artei noastre populare, se va adeveri trecătoare.

---

[119] Părere exprimată de V. Moraru.

[120] Bisericile din Hangu (1829), Schit-cimitir (1830) şi Bistricioara (1831), precum şi biserica din Răpciune, zugrăvită la 1834. Şi fosta biserică din Audia (com. Hangu) a fost zugrăvită pe pânză lipită pe pereţi; câteva panouri din pereţii fostei clădiri, cu zugrăveală cu tot, se păstrează în vechea trapeză din curtea actualei biserici.

5. REPERTORIUL CRONOLOGIC AL MONUMENTELOR DE ARHITECTURĂ MAI ÎNSEMNATE DIN ZONA LACULUI DE ACUMULARE BICAZ

Nr. crt.	Denumirea monumentului	Materialul de construcţie	Hramul	Data construirii	Observaţii
1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	Schitul lui Silvestru (Schit)	Lemn	?	1595-1606 ?	monument dispărut
2.	Biserica din Buhalniţa	Zid	„Intrarea în Biserică"	1626-29	monument istoric
3.	Biserica fostului schit Hangu sau biserica de la „Palatul Cnejilor" din Schit	Zid	„Pogorârea Sfântului Duh"	1639	monument istoric
4.	„Palatul Cnejilor" din Schit 1 – turnul dinspre nord-vest 2 – zidurile cu celelalte turnuri	zid zid	- -	înainte de 1674 1674	monument istoric monument istoric
5.	Schitul Cerebuc (Izvorul Alb)	Lemn	„Adormirea Maicii Domnului"	1704	monument dispărut
6.	Biserica din Hangu I	Lemn	„Sf. Nicolae"	jumătatea sec. XVIII	monument dispărut
7.	Biserica din Gura Largului	Lemn	„Buna Vestire"	1741 ?	-
8.	Biserica din Coroiu I	Lemn	?	1762 ?	monument dispărut
9.	Biserica din Răpciune	Lemn	„Sf. Voievozi"	1773	monument istoric
10.	Biserica din Bistricioara I	Lemn	?	1775 ?	monument dispărut
11.	Biserica din Galu I	Lemn	?	înainte de 1790	monument dispărut
12.	Biserica din Secu I	Lemn	?	înainte de 1790	monument dispărut
13.	Biserica din Cârnu	Lemn	„Sf. Împăraţi şi Sf. Pantelimon"	1791	-
14.	Biserica din Izvorul Alb	Lemn	„Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul"	1792	monument dispărut
15.	Biserica din Grinţieşul Mare	Lemn	„Duminica Tuturor Sfinţilor"	1794	-
16.	Biserica din Poiana Largului (fostă a Schitului Durău I)	Lemn	„Sf. Trei Ierarhi"	1802	-
17.	Biserica din Coroiu II	Zid	„Sf. Gheorghe"	1808	-
18.	Biserica din Galu II	Lemn	„Sf. Voievozi"	1818	-
19.	Biserica din Audia I	Lemn	„Sf. Petru şi Pavel"	1825 ?	monument dispărut
20.	Biserica din Hangu II	Lemn	„Sf. Nicolae"	1829	monument istoric
21.	Biserica din Călugăreni	Lemn	„Sf. Dumitru"	1826-1830 ?	-
22.	Biserica din Schit (cimitir)	Lemn	„Naşterea Maicii Domnului"	1830	-
23.	Clopotniţa bisericii din Coroiu	Zid	-	1830	-

1.	2.	3.	4.	5.	6.
24.	Biserica din Bistricioara II	Lemn	„Sf. Voievozi”	1831	monument istoric
25.	Biserica Schitului Durău II	Zid	„Buna Vestire”	1835-1838	monument istoric
26.	Biserica din Secu II	Lemn	„Sf. Voievozi”	1843	-
27.	Biserica din Schit (Schitişor)	Lemn	„Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul”	1844 ?	-
28.	Biserica din cimitirul Schitului Durău (fostă a Schitului Maicii Sofia din Răpciune)	Lemn	„Sf. Ioan Bogoslovu”	1844-1846	monument istoric
29.	Biserica din Boboteni	Lemn	„Sf. Împăraţi, Sf. Nicolae”	1854-1863 1859-1862	monument istoric

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES ET HISTORIQUES DANS L'ARÉAL DU LAC D'ACCUMULATION DE BICAZ

Résumé

La construction, dans la sixième décennie du XXe siècle de la Centrale hydraulique de Bicaz (dép. de Neamț), qui allait amener des changements importants non seulement dans l'aspect du paysage, mais aussi dans celui de l'économie et de la vie de cette région, a imposé à l'Académie Roumaine l'exigence d'une recherche complexe concernant tout ce qui était de plus important dans le passé et le présent de la population du bassin moyen de la Bistritza. Cette action d'exploration du pays était nécessaire, puisque, par la création du lac d'accumulation de la Centrale hydraulique de Bicaz, il se serait ensuivi, pour la science, pas mal de preuves ayant trait à la population de ces habitats-là depuis les temps les plus reculés jusqu'à présent. D'autre part, une fois la dislocation de la population qui habitait les villages allant être inondés on n'aurait jamais plus pu faire des études quant à l'ethnographie, à la culture, au mode de vie, à l'aspect physique ou au parler de celle-ci.

C'est pour ces raisons qu'il s'imposait, à n'en plus douter, la nécessité d'une recherche complexe de la région, en vue de dresser une monographie, à base de données archéologiques, historiques, ethnographiques, anthropologiques et linguistiques, recueillies et interprétées scientifiquement par les spécilistes.

Durant les années 1951-1953 on a effectué diverses recherches par les linguistes de l'Université „Al. I. Cuza" de Iași, par les ethnographes de l'Institut d'Histoire de l'Art de Bucarest et par quelques passionnés chercheurs locaux, en vue de connaître l'histoire de cette région. Puisque par l'intermédiaire de ces investigations isolées on n'a pu saisir qu'une partie des aspects qu'on devait cerner, il s'ensuivit le besoin impérieux d'une recherche complexe à laquelle pussent participer des specialistes d'orientation diverse.

C'est pour ces considérants que, sur l'initiative de l'Académie Roumaine, commencèrent, en 1954, des recherches complexe, anticipées de travaux de prospections archéologiques dans toute la zone. Des fouilles méthodiques on été entreprises pendant les années 1955-1958.

Pour la mise à terme dans les meilleures conditions de ces travaux on a constitué le groupe de recherches complexes, formé de quatre collectifs d'histoire et archéologie, d'ethnographie, d'anthropologie et de linguistique dont pas mal de chercheurs et de techniciens cooptés étaient de Bucarest, de Iași, de Cluj, mais aussi d'autres villes du pays, ainsi que des étudiants des centres universitaires appartenant aux villes mentionnées.

En dehors des recherches de terrain on a effectué aussi des investigations dans les archives de Bucarest, de Iași et de Brașov, par des historiens et par des ethnographes. Les fouilles archéologiques concernant le paléolithiques ont prouvé l'existence d'un véritable centre datant de cette période-là, avec des habitats en terrasse dans cette zone montagneuse.

Grâce aux amples recherches faites dans les habitats de terrasse on a identifié toutes les phases d'évolution du paléolithique supérieur qui ont été datées de manière précise sur la base des études du périglaciaire. En même temps, on a trouvé des restes d'habitat énéolithique de la phase Cucuteni A, tout comme de l'époque géto-dace tardive et du Moyen Âge. Cependant, les fouilles archéologiques faites pour surprendre ces objectifs n'ont abouti à attaquer qu'une petite partie des surfaces qui allaient être inondées.

De même, les recherches historiques n'ont contribué que partiellement à élucider l'ancienneté et l'évolution des habitats, en fournissant aussi certaines données quant au développement social-économique et culturel de la population.

La compétence du personnel scientifique engagé dans les recherches de la zone du lac d'accumulation de Bicaz et la ferveur de son implication pour la réalisation du programme ciblé, dans les conditions où l'on avait bénéficié de disponibilités financières adéquates, ont conduit vers des résultats notoires dans tous les domaines. Mais il est à regretter que leur valorisation n'ait pas été, en général, à la hauteur des attentes. Une exception méritoire par rapport à la constatation sus-mentionnée a été enregistrée dans la branche des ethnographes et des ethnologues.

Le collectif d'archéologues et d'historiens a déployé une activité fructueuse dans le bassin moyen de la Bistritza. De manière lapidaire, les principaux résultats obtenus par les fouilles et les sondages effectués ont été présentés dans les pages de certains périodiques de spécialité. En outre, on a travaillé à l'élaboration d'une monographie détaillée recouvrant toutes les recherches de terrain, où on a inséré aussi une ample étude sur l'évolution des communautés humaines de l'époque le long du Moyen Âge et de l'époque moderne et une autre sur les monuments de culte en pierre et en bois. Cet ouvrage était conçu comme un premier volume d'une suite plus ample, vouée à mettre en valeur la totalité des recherches à caractère interdisciplinaire de la zone de Bicaz, devant être succédé par des tomes qui aient rassemblé l'apport des ethnographes, des linguistes, des folkloristes, des anthropologues, etc. Une décennie après le début plein d'enthousiasme des investigations archéologiques et historiques dans la vallée de la Bistritza, dirigées et soutenues par l'Académie, celle-ci a tout à fait changé d'attitude et n'a pas assumé, comme c'eût été normal, la publication du premier volume de cette monographie.

Tout en considérant que la parution en volume des recherches de la zone de Bicaz n'est pas du tout inopportune, on a revu les manuscrits et le matériau illustratif en vue de les faire imprimer, dans l'espoir qu'ils susciteraient l'intérêt des spécialistes.

Traduit par **MICHAELA SPINEI**

ABREVIERI

AA	*Archaeologia Austriaca.*
AAR	*Analele Academiei Române.*
AARMSI	*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.*
AcadRom	*Academia Română.*
ActaArch	*Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.*
AIGR	*Anuarul Institutului Geologic al României.*
ALPR	*Anuarul Liceului „Petru Rareș", Piatra-Neamț.*
AM	*Arheologia Moldovei.*
AMN	*Acta Musei Napocensis.*
AR	*Archeologické Rozhledy.*
Arch SSSR, svod	*Arkheologiia SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov.*
ArchPolona	*Archaeologia Polona.*
ArchPolski	*Archeologia Polski.*
AȘUI, SN	*Analele Științifice ale Universității Iași, Serie Nouă.*
BASPR	*Bulletin of the American School of Prehistoric Research.*
BCMI	*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.*
BPT	*Biblioteca pentru toți.*
BSPF	*Bulletin de la Societé Préhistorique Française.*
BSRRG	*Buletinul Societății Regale Române de Geografie.*
BSȘC	*Buletinul Societății Științifice Cluj.*
Časopis	*Časopis Moravského Musea v Brně.*
CRIGR	*Comptes-Rendus de l'Institut Roumain de Geologie.*
Dacia (NS)	*Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie (Nouvelle Sèrie).*
DIR, A. Moldova	*Documente privind Istoria României, A. Moldova.*
DT	*Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Émm-és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transilvanie.*
Hurmuzaki	*E. Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor.*
InstGeol al Rom	*Institutul Geologic al României.*
KS	*Kratkie Soobščenija Instituta Istorii material'noi kul'tury.*
MA	*Memoria Antiquitatis.*
MCA	*Materiale și Cercetări Arheologice.*
MIA	*Materialy i Issledovaniia po Arkheologiia SSR.*
NeuesJhrb f. Mineral	*Neues Jarbuch für Mineral.*
PrzegArch	*Przeglad Archeologiczny.*
RevMuz	*Revista Muzeelor.*

SA	*Sovetskaia Arkheologiia.*
SCIA	*Studii și Cercetări de Istoria Artei.*
SCIV(A)	*Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie).*
SCN	*Studii și Cercetări Numismatice.*
SCS, Iași	*Studii și Cercetări Științifice*, Iași.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. Vallée de Bistritza entre Galu et Bicaz (la zone du lac d'accumulation), avec les objectifs où ont été faites des recherches. On remarque la concentration de preuves d'habitation paléolithique dans le bassin de Răpciuni: 1, aurignacien inférieur; 2, aurignacien moyen; 3, aurignacien supérieur pre-gravettien; 4, gravettien inférieur; 5, gravettien moyen; 6, gravettien supérieur; 7, gravettien final; 8, swiderien.

Fig. 2. Vue de Răpciuni entre la marge de la terrasse Bofu Mare et l'étranglement Cetăţica.

Fig. 3. Schéma géomorphologique du bassin de Răpciuni, avec les terrasses et l'emplacement des découvertes paléolithiques.

Fig. 4. Terrasses de Bistritza à Cetăţica, de la terrasse inférieure jusqu'à la terrasse supérieure.

Fig. 5. Congéliíluxion de „Lutărie"-Ceahlău. On remarque le déplacement d'un âtre appartenant à l'aurignacien moyen.

Fig. 6. Section stratigraphique schématique à travers les dépôts de *loess* des terrasses de Bistritza à Ceahlău.

Fig. 7. Schéma stratigraphique des dépôts de *loess* et des niveaux de culture des établissements paléolithiques du bassin de Răpciuni.

Fig. 8. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Partie de la couche du mur sud de la section 2 (entre 3,50 et 8,50 m).

Fig. 9. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Âtre du niveau II (aurignacien supérieur pre-gravettien).

Fig. 10. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Âtre du niveau II (aurignacien supérieur pre-gravettien).

Fig. 11. Bistricioara-„Lutărie": 1-5, grattoirs (aurignacien supérieur pre-gravettien); 6-21, grattoirs (gravettien inférieur).

Fig. 12. Bistricioara-„Lutărie". Outils du gravettien inférieur: 1, noyaux; 2-8, burins; 9-10, 14, lames sans retouches; 11-13, 15-18, lames à un côté aplati partiellement ou complètement; 19, grattoir sur éclat en gardant la gange; 20-22, grattoirs.

Fig. 13. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Âtre du niveau III (gravettien inférieur).

Fig. 14. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Âtre du niveau IV (gravettien moyen).

Fig. 15. Bistricioara-„Lutărie". Outils du gravettien moyen: 1-7, lames sans retouches; 8-12, 20, lames retouchées partialement, aux retouches inclinées et petites entailles; 13-18, lames à un côté aplati; 19, burin.

Fig. 16. Bistricioara-„Lutărie". Outils du gravettien moyen: 1-7, burins; 8, grattoir-burin; 9-11, grattoirs.

Fig. 17. Bistricioara-„Lutărie". Outils du gravettien moyen: 1-12 grattoirs.

Fig. 18. Bistricioara-„Lutărie" (point no. II). Âtres du niveau V (gravettien supérieur).

Fig. 19. Bistricioara-„Lutărie". Outils du gravettien supérieur: 1-2, burins; 10-11, lames sans retouches.

Fig. 20. Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien supérieur: 1, 4, lames sans retouches; 2-3, lames tronquées obliquement, retouchées; 5-14, lames à un côté aplati; 15-18, pointes du type *La Gravette*; 19, grattoir.

Fig. 21. Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1-2, noyaux; 3-5, 8-10, lames sans retouches; 7, lame large fragmentaire à un côté denticulé; 6, 11-12, 14, lames tronquées obliquement, retouchées; 15, 17-18, lames à un côté aplati; 16, pointe à entaille atypique.

Fig. 22. Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1, pointe du type *La Gravette*; 2, lame macrolithe aux retouches inclinées sur les deux côtés; 3-10, burins.

Fig. 23. Bistricioara-„Lutărie”. Outils du gravettien final: 1, grattoir double macrolithique; 2-17, grattoirs sur éclats et lames.

Fig. 24. „Bofu Mic”. Coupe du mur ouest de la section 5.

Fig. 25. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-17, lames macrolithes, moyennes et microlithes sans retouches (certaines aux fines retouches d'utilisation).

Fig. 26. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-8, 10-20, grattoirs; 9, grattoir-burin.

Fig. 27. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-17, grattoirs simples et doubles sur lames.

Fig. 28. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-24, pointes du type *La Gravette*, entières ou fragmentaires.

Fig. 29. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-30, lames à un côté aplati.

Fig. 30. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-6, pinçons; 7-12, lames denticulées; 13-14, lames tronquées obliquement, retouchées; 15, pièce ressemblant au type *Vieille*; 16, pointe aux entailles atypique; 17-18, burins.

Fig. 31. „Bofu Mic”. Outils du gravettien final: 1-4, 6-7, burins; 5, lame du type „frappe de burin”.

Fig. 32. „Cetăţica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, éclat lamelaire macrolithique en grès bleuâtre (a – face ventrale; b – profil de la pièce; c – face dorsale); 2, grattoir; 3, pièce foliacée, taillée en technique bifaciale.

Fig. 33. „Cetăţica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, pièce foliacée, taillée en technique bifaciale; 2, 4, racloirs; 3, 5, éclats; 6, disque bifacial.

Fig. 34. „Cetăţica I”. Outils de l'aurignacien inférieur: 1, noyau; 2, 6-10, grattoirs; 3-4, lames aux retouches d'utilisation; 5, lame retouchée (retouches inclinées).

Fig. 35. „Cetăţica I”. Outils du gravettien inférieur: 1-5, 7-8, grattoirs; 6, 11, grattoirs-bec; 9, burin; 10, éclat retouché, à une entaille.

Fig. 36. „Cetăţica I”. Outils: 1-9, lames retouchées (gravettien inférior); 10-15, lames à un côté aplati (gravettien supérieur); 16, burin; 17, 19-20, lames à un côté aplati; 18, lames sans retouches (gravettien final).

Fig. 37. „Cremeniş” et „Bofu Mare”. Outils du gravettien final. „Cremeniş” (1-12): 1-8, grattoirs; 9, lame sans retouches; 10, burin; 11-12, lames retouchées. „Bofu Mare” (13-18): 13, lame retouchée, à une entaille; 14, noyau; 15, grattoir; 16-17, lames sans retouches; 18, burin.

Fig. 38. „Dârţu”. Coupe du mur est de la section 5.

Fig. 39. „Dârţu”. Âtre à fosses extérieures – niveau II, aurignacien moyen.

Fig. 40. „Dârţu”. Âtre à fosses intérieures (habitation ?) – niveau II, aurignacien moyen.

Fig. 41. „Dârţu”. Outils – 1-11, niveau I (aurignacien moyen): 1, lame sans retouches; 2-4, éclats de tradition moustérienne; 5-11, grattoirs; 12-16, niveau II (aurignacien moyen): 12, lame retouchée (retouches inclinées); 13, burin atypiques; 14-16, lames sans retouches.

Fig. 42. „Dârţu". Outils du niveau II (aurignacien moyen): 1-6, lames retouchées (retouches inclinées); 7, lame aux entailles vers la pointe de la pièce; 8, lame à la pointe aigue, retouchée sur les deux côtés (retouches inclinées); 9, lame fragmentaire tronquée obliquement, retouchée; 10-14, grattoirs.
Fig. 43. „Dârţu". Outils du niveau II (aurignacien moyen): 1-17, grattoirs sur lames et éclats.
Fig. 44. „Dârţu". Outils: 1-2, gravettien moyen: 1, lame à un côté aplati et a une entaille ; 2, grattoir; 3-18, gravettien supérieur : 3-9 grattoirs; 10-15, lames à un côté aplati; 16, pointes du type *La Gravette*; 17-18, burins.
Fig. 45. „Dârţu". Outils du gravettien final: 1-3, noyaux; 4-15, lames sans retouches; 16-18, 20-23, 28, lames retouchées (retouches inclinées); 19, lame denticulée; 24-27, lames à un côté aplati.
Fig. 46. „Dârţu". Outils du gravettien final: 1-3, 5-7, 9-27, 31, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 4-8, lames rectangulaires, aux retouches à pic sur plusieurs côtés; 28-30, lames tronquées obliquement et retouchées; 32, pointe ressemblant au type azilien.
Fig. 47. „Dârţu". Outils du gravettien final: 1-2, burins.
Fig. 48. „Dârţu". Outils du gravettien final: 1-17, grattoirs sur éclats et lames.
Fig. 49. „Dârţu". Outils du gravettien final: 1-20, grattoirs simples et doubles.
Fig. 50. „Podiş". Coupe du mur sud-sud-ouest de la cassette (section 6).
Fig. 51. „Podiş". Outils de l'aurignacien supérieur pre-gravettien: 1-7, burins.
Fig. 52. „Podiş". Outils: 1-4, aurignacien supérieur pre-gravettien: 1-2, burins; 3-4, grattoirs; 5-23, gravettien inférieur: 5-11, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 12-19, grattoirs; 20-23, burins.
Fig. 53. „Podiş". Outils du gravettien moyen: 1, noyau; 2-13, 15-16, 19-22, lames à un côté aplati et pointes du type *La Gravette* (no. 22 présente une petite entaille retouchée); 14, lame tronquée obliquement, retouchée; 17, lame mince aux retouches fines d'utilisation; 18, pièce microlithique retouchée sur le côté curve, ce qui donne à la pièce l'aspect d'une semilune atypique; 23-26, grattoirs.
Fig. 54. „Podiş". Outils du gravettien moyen: 1-10, grattoirs; 11-18, burins.
Fig. 55. „Podiş". Outils: 1-11, burins – gravettien moyen; 12-23, gravettien supérieur : 12-14, 17-20, gravettien; 15, lame microlithiques tronquée obliquement, retouchée; 16, 21, 23, pointes du type *La Gravette*; 22, lame à un côté aplati.
Fig. 56. „Podiş". Outils du gravettien supérieur: 1-9, burins; 10-13, lames à un côté aplati; 14, lame retouchées (retouches inclinées) et aux entailles.
Fig. 57. „Podiş". Outils de gravettien final: 1, 4, noyaux; 3, 8, lames sans retouches; 9, lame à une entaille large, retouchée; 10, 12-13, poinçons; 2, 7, 16, pointes du type *La Gravette*; 5-6, 11, 14-15, 17-19, lames à un côté aplati.
Fig. 58. „Podiş". Outils du gravettien final: 1, lame microlithique aux retouches inclinées; 2-3, 5-8, 10-12, 14-15, 17, lames à un côté aplati; 4, 9, 13, 15, pointes du type *La Gravette*; 18-34, grattoirs.
Fig. 59. „Podiş". Outils du gravettien final: 1-18, grattoirs.
Fig. 60. „Podiş". Outils du gravettien final: 1-10, burins; 11-14, grattoirs.
Fig. 61. „Scaune". Pièces swidériennes: 1-9, noyaux.
Fig. 62. „Scaune". Pièces swidériennes: 1-7, noyaux.
Fig. 63. „Scaune". Outils swidériennes: 1-30, grattoirs.
Fig. 64. „Scaune". Outils swidériennes: 1-28, grattoirs.

Fig. 65. „Scaune". Outils swidériennes: 1-21, grattoirs.
Fig. 66. „Scaune". Outils swidériennes: 1-14, burins.
Fig. 67. „Scaune". Outils swidériennes: 1-5, 25, lames à une entaille retouchée; 6-12, 14-21, 23-24, 26, pointes du type *La Gravette* et lames à un côté aplati; 13, semilune fragmentaire; 22, lame aux retouches fines; 27, lame microlithique sans retouches; 28, lame tronquée obliquement, retouchée.
Fig. 68. „Scaune". Pièces swidériennes: 1-21, pointes de flèches aux pedoncules, en stages différents de réalisation.
Fig. 69. „Scaune". Pièces swidériennes: 1-24, pointes de flèches aux pedoncules.
Fig. 70. 1 – Coupe géologique dans la vallée du sud de la fouille de „Podiş": 1, l'horizon du sol; 2, diluvium rougeâtre-jaunâtre, sableux-argileux, solidifié; 3, gravillons compris dans la masse sableuse-argileuse rougeâtre, très endommagée; 4, gravier et rocailles rougeâtres, très endommagés. La flèche indique l'orientation des gravillons et rocaille. 2-3 – Coupes dans les terrasses de la petite rivière Schitu (partie gauche) (2, on indique par des chiffres le sol, l'horizon des argiles et des sables; 3, on présente les ondulations de la couche des gravillons): 1, sol actuel; 2, horizon d'argile, sables et gravillons endommagés (en régime périglaciaire); 3, sables et gravillons de structure torentielle; 4, lentille de sables. On observe clairement l'orientation des gravillons, cristurbations et leurs dimensions. 4-5 – Coupes dans les fouilles de „Bofu" et quelques types de poches aux dimensions respectives: 1, sol actuel; 2, horizon jaunâtre aux taches vertes et grisâtres; 3, horizon jaunâtre aux sachets et poches.
Fig. 71. 1 – Coupe de fouille de la rue Ceahlău-Bistricioara: 1, sol actuel; 2, horizon rouge-violâtre-vert solifluidal; 3, horizon violâtre-jaunâtre aux intercalations rouges; 4, horizon rouge foncé aux intercalations grisâtres; 7, poches-plume périglaciaire; 8, autre type de remplissage périglaciaire (discontinue, à aspect de concrétion); 9, glissements-involutions. 2 – Coupe de „Lutărie": 1, sol actuel; 2, horizon jaunâtre-rougeâtre, sableux-argileux; 3, horizon du sol ancien; 4, horizon de *loess*; 5, sol fossille et discordance; 6, horizon diluvial argileux aux fragments de grès (moraines); 7, diluvium argileux aux grandes rocailles et solifluxions anciennes; 8, intercalations de concrétions calcareuses.
Fig. 72. „Dârţu". Métacarpe distale de bovin.
Fig. 73. „Dârţu". M.3 de bovin.
Fig. 74. Bistricioara-„Lutărie". Corne de renne.
Fig. 75. Hangu-„Chiriţeni". Plan général des fouilles de l'établissement de la phase Cucuteni A (1955-1958).
Fig. 76. Hangu-„Chiriţeni": 1-4, plans et coupes des complexes d'habitation de la phase Cucuteni A (nos. 1-4).
Fig. 77. Hangu-„Chiriţeni". Plans et sections des fours énéolithiques pour la céramique de l'établissement de la phase Cucuteni A, no. 1 (a) et no. 2 (b).
Fig. 78. Hangu-„Chiriţeni". Plans et sections des fosses de l'établissement de la phase Cucuteni A, no. 1 (a) et no. 2 (b).
Fig. 79. Hangu-„Chiriţeni". Outils en silex et roche locale de l'établissement de la phase Cucuteni A: 1-3, noyaux; 4-5, 7, 13, 21, lames retouchées (aux retouches inclinées); 6, 8-12, 14-18, lames sans retouches ou aux retouches fines d'utilisation; 10, grattoir; 19-20, 22-24, éclats.

Fig. 80. Hangu-„Chiriţeni". Outils et armes en silex et roche locale de l'établissement de la phase Cucuteni A: 1-9, 11, grattoirs; 10, lame retouchée (aux retouches inclinées); 12-16, pointes de flèche.

Fig. 81. Hangu-„Chiriţeni". Outils en pierre polie de l'établissement de la phase Cucuteni A: 1-3, 5-9, haches; 4, ciseau.

Fig. 82. Hangu-„Chiriţeni": 1-17, céramique de l'établissement de la phase Cucuteni A.

Fig. 83. Hangu-„Chiriţeni": 1-10, fragments céramiques et profils de vases de l'établissement de la phase Cucuteni A; 11-18, fragments de louches du même établissement.

Fig. 84. Hangu-„Chiriţeni": 1-2, vases de l'établissement de la phase Cucuteni A.

Fig. 85. Hangu-„Chiriţeni". Fragments des statuettes antropomorphes de l'établissement de la phase Cucuteni A.

Fig. 86. Plan général des fouilles archéologiques de Hangu-„Cetăţuia" des années 1955-1958.

Fig. 87. Plans et profils de la hutte et des demi-huttes de Hangu-„Cetăţuia": I, demi-hutte 7; II, demi-hutte 2; III, hutte 1; IV, demi-hutte 8; 1, sol végétal; 2, couche géto-dace; 3, sol stérile; 4, cendres et collages; 5, pierres; 6, bois carbonisé.

Fig. 88. Plans et profils des habitations de surface de Hangu-„Cetăţuia": I, habitation 3; II, habitation 5; 1, sol végétal; 2, couche géto-dace; 3, sol stérile; 4, torchis; 5, restes d'âtres; 6, pierres; 7, charbon.

Fig. 89. Hangu-„Cetăţuia". Céramique travaillée à la main (1-4, 6-7, 9, 11, 14-18, 22-23) et à la roue (5, 8, 10, 12-13, 19-21).

Fig. 90. Hangu-„Cetăţuia". Céramique travaillée à la main (1-9, 12-13) et à la roue (10-11).

Fig. 91. Objets en silex (1-2, 4-5, 9), terre cuite (3, 6), roche locale (7-8, 10-11) et fer (12) découverts à Hangu-„Cetăţuia".

Fig. 92. Hangu-„Grozăveşti". A – Vue générale sur l'établissement médiéval: 1, Ruisseau Grozăveşti; 2, Ruisseau de Gherman; 3, Côte de Herlea; 4, Fundoaia; 5, Pointe Netedul. B – Partie de l'établissement (secteur B) (derrière on voit le massif Ceahlău).

Fig. 93. Hangu-„Grozăveşti". Plan de l'ensamble des fouilles.

Fig. 94. Hangu-„Grozăveşti". Habitation du XVII siècle.

Fig. 95. Hangu-„Grozăveşti". Plan de l'habitation médiéval.

Fig. 96. Hangu-„Grozăveşti". Céramique trouvée dans le four pour la céramique (XVII siècle).

Fig. 97. Hangu-„Grozăveşti". Céramique trouvée dans le secteur B (1-5), fer-à-cheval de bovin (6) et clef (?) en fer (7).

Fig. 98. Hangu-„Grozăveşti": 1-11, céramique de l'habitation médiéval du XVII siècle; 12, fragment d'un poêle à queue perforée; 13, fragment de pipe.

Fig. 99. Secu. Plan des fouilles de la cour de l'église.

Fig. 100. Secu: 1, amas de pierres; 2, fragment de muraille; 3, monnaie; 4, marque de tailleur de pierre; 5, pierre tombale.

Fig. 101. Secu. Cave du XVII siècle.

Fig. 102. „Palatul Cnejilor". Plan général des fouilles: 1, sections; 2, murs; 3, plancher d'habitation; 4, fours; 5, précipice; 6, arbres; 7, clôture.

Fig. 103. „Palatul Cnejilor". Vues sur l'église du palais: 1, enceinte du palais et église vues depuis la coline Boiştea; 2, côté sud de l'église du palais; 3, vue sur l'église depuis le côté nord-est; 4, église et coin nord-est de l'enceinte.

Fig. 104. „Palatul Cnejilor": 1, tour de défense de nord-est vue de l'intérieur avant le commencement des fouilles; 2, tour de sud-est de l'enceinte vue de l'extérieur; 3, tour de nord-est pandant les travaux archéologiques; 4, tour de sud-est de l'enceinte vue de l'intérieur.

Fig. 105. „Palatul Cnejilor”: 1-2, pente consolidée aux pierres; 3, tour et fontaine refaites et en premier-plan la construction du mur de forme demi-circulaire; 4-5, murs découverts dans la section I A.
Fig. 106. „Palatul Cnejilor”: 1-2, 4, vues sur le complexe de muraille de forme demi-circulaire; 3, fouilles aux côté est de l'église.
Fig. 107. „Palatul Cnejilor”: 1, four no. 1 pour la céramique; 2, même four vu par dessus; 3, tombes – reinhumations en sacs de toile et en boîtes de planches; 4, tombes superposées de la section I A.
Fig. 108. „Palatul Cnejilor”. Profils de lèvres et fonds de vases des XVII-XVIII siècles.
Fig. 109. „Palatul Cnejilor”. Terracote ornementée au motif solaire.
Fig. 110. „Palatul Cnejilor”. Terracote ayant pour ornement une coupe.
Fig. 111. „Palatul Cnejilor”. Fragments de terracotes aux inscriptions latines.
Fig. 112. „Palatul Cnejilor”. Plats émaillés à l'intérieur.
Fig. 113. „Palatul Cnejilor”. Objets en pierre, fer, cuivre et os.
Fig. 114. „Palatul Cnejilor”. Diverses objets d'usage commun et de culte.
Fig. 115. „Schitişor”. Plan général des fouilles.
Fig. 116. „Schitişor”. Coupe des murs ouest des sections II-II et XI et coupe du mur est de la section V: 1, sol végétal; 2, argile sableuse brune; 3, sol jaune sableux; 4, sol jaune; 5, gravier violâtre; 6, sol jaune au gravillons; 7, habitation; 8, charbon; 9, tombe; 10, pourriture de bois; 11, pierre.
Fig. 117. „Schitişor”: 1-5, fragments céramiques du XVII siècle trouvés dans l'habitation no. 7; 6, cuillère d'os trouvée dans la maison no. 2.
Fig. 118. „Schitişor”. Objets en fer et os.
Fig. 119. „Schitişor”. Terracotes du poêle écroulée découverte dans la maison du XVII siècle.
Fig. 120. „Schitişor”. Les deux types de terracotes de l'habitation du XVII siècle.
Fig. 121. „Schitişor”. Fragments céramiques des XVII et XVIII-XIX siècles.
Fig. 122. „Schitişor”. Fragments céramiques des XVII-XIX siècles.
Fig. 123. „Schitişor”. Fragments céramiques (1-3, 5 – XVII siècle; 4, 6 – XVIII siècles) et brique du XIX siècle (7).
Fig. 124. Hangu-église. Fragments céramiques.
Fig. 125. Hangu-église. Fragments céramiques.
Fig. 126. Hangu-église: 1-2, briques fragmentaires gravées, découvertes dans les tombes; 3, croix en pierre; 4, soc en fer. Izvorul Alb: 5, fragment céramique du XIX siècle.
Fig. 127. Izvorul Alb. Plan des fouilles.
Fig. 128. Buhalniţa-zone du monastère. Plan général des fouilles réalisées en 1954-1956: 1, constructions des murailles en pierre au mortier de „chaux brûlant” (XVII siècle), connues avant les fouilles; 2, idem, découvertes à l'occasion des fouilles; 3, diverses constructions de date récente; 4, clôture; 5, tombe; 6, pavé des XVII-XVIII siècles; 7, mortier; 8, pierres restées suite à la construction du monastère (début du XVII siècle); 9, fosse médiévale; 10, fosse moderne; 11, fosse destinée à allumer le feu dans le four pour brûler les briques; 12, fosse de la chambre à brûler du four.
Fig. 129. Buhalniţa. Vieille entrée du côté sud-sud-est du mur d'enceinte.
Fig. 130. Buhalniţa. Details du cadre en bois du vieux iconostase (sculpture en bois du XVII siècle).
Fig. 131. Buhalniţa. Sectionnement transversal du four pour brûler des briques: 1, sol noir végétal; 2, sol alluvionaire (gravier et argile); 3, restes de briques et alluvions; 4, couche de gravier; 5, terre brûlée; 6, cendres et charbon.
Fig. 132. Buhalniţa. Céramique du XVII siècle.

Fig. 133. „Schitişor". Boucle de ceinture en argent, aux émailaux et pierres rouges (1); Buhalniţa. Céramique d'importation du XVII siècle (2-5).
Fig. 134. Buhalniţa. Fragments céramiques des XVII (2, 5) et XVIII siècles (1, 3-4).
Fig. 135. Buhalniţa. Fragments céramiques du XVII siècle de facture locale (1-8, 10-11, 13) et d'import (9, 12).
Fig. 136. Buhalniţa. Fragments céramiques des XVII (2, 4, 6) XVIII siècles (1, 5).
Fig. 137. Buhalniţa. Profils céramiques du XVII siècle.
Fig. 138. Buhalniţa. Profils céramiques des XVII (2, 15, 17, 20-21, 23) et XVIII siècles (1, 3-14, 16, 18-19, 22, 24-27).
Fig. 139. Buhalniţa. Profils céramiques des XVII (3, 11, 16-18, 20) XVIII siècles (1-2, 4-10, 12-15, 19).
Fig. 140. Buhalniţa. Fragments céramiques du XVIII siècle.
Fig. 141. Buhalniţa. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
Fig. 142. Buhalniţa. Fragments de terracotes du XVII siècle.
Fig. 143. Buhalniţa. Fragments de terracotes du XVII siècle.
Fig. 144. Buhalniţa. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
Fig. 145. Buhalniţa. Fragments de terracotes émaillées du XVII siècle.
Fig. 146. Buhalniţa. Fragments de terracotes du XVII siècle.
Fig. 147. Monnaies antiques découvertes sur la vallée de Bistritza.
Fig. 148. „Palatul Cnejilor": 1, porte d'entrée dans l'enceinte (vue de l'extérieur); 2, idem (vue de l'intérieur); 3, inscription de la porte.
Fig. 149. „Palatul Cnejilor": 1, coin nord-est de l'enceinte, avec la tour de Toderaşco; 2, l'entrée dans la cave du côté nord; 3, tour du coin sud-est de l'enceinte; 4, tour des demoiselles „Domniţelor" (coin nord-ouest de l'enceinte); 5, détail de muraille à la tour des demoiselles „Domniţelor".
Fig. 150. Église de Buhalniţa – vue générale.
Fig. 151. Église et clocher de Buhalniţa.
Fig. 152. Église de Buhalniţa – Vue de sud-est.
Fig. 153. Église de Coroiu: 1, vue de sud-est; 2, clocher. Église de Răpciune: 3, inscription sur le pilier droit de l'entrée; 4, vue; 5, détail de la véranda.
Fig. 154. Tulgheş: 1, église de la bouche de la valée Marpotoc. Izvorul Alb: 2, église en bois avant la destruction.
Fig. 155. Église de Gura Largului – vue générale (1) et détail du coin de la véranda (2); église de Valea Bradului (commune Bicazul Ardelean) – décoration de l'entrée (3); église de Răpciune – chaise d'un prélat (4).
Fig. 156. Église de Gura Largului: 1, icône de Saint Nicolas; 2, icône de Buna Vestire; 3, boucles de la ceinture sacerdotale du XVIII siècle.
Fig. 157. Église de Cârnu – vue.
Fig. 158. Église de Grinţieşu (1); église de Galu (2); église de Hangu – fresque de l'entrée (3); église de Bistricioara (4).
Fig. 159. Église de Secu (1); église du cimetière de Schitul Durău (2).
Fig. 160. Église de Boboteni – vue (en pemier-plan le clocher) (1); église de Poiana Teiului (2).
Fig. 161. Clocher de l'église de Schitul Durău (1); clocher de l'église de Poiana Largu (2).
Fig. 162. Clocher de l'église de Boboteni (1); clocher de l'église de Poiana Teiului (2).

ILUSTRAȚIE

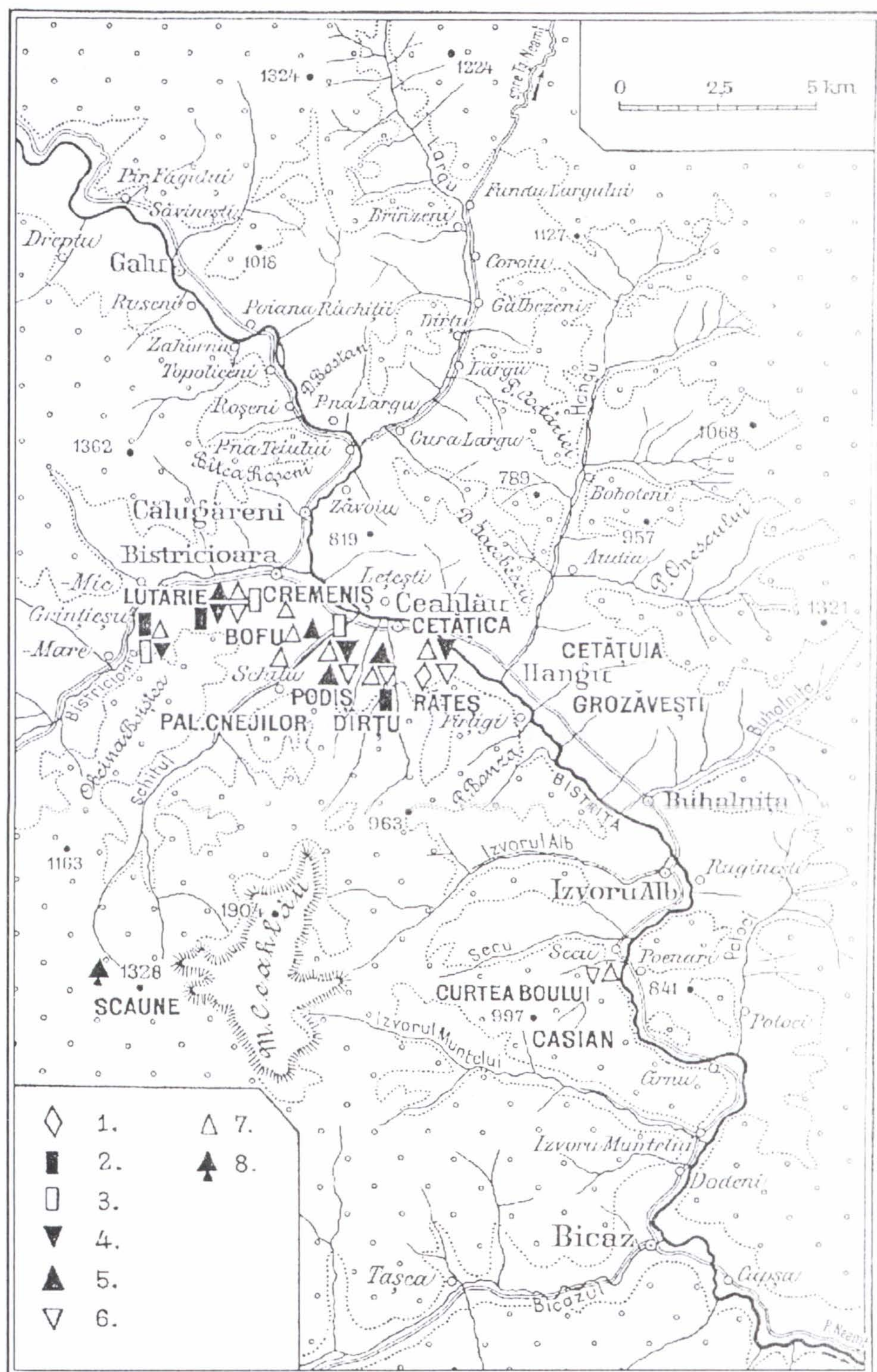

Fig. 1. Valea Bistriței între Galu şi Bicaz (zona lacului de acumulare), cu obiective în care s-au efectuat cercetări. Se remarcă concentrarea de locuire paleolitică în bazinul Răpciuni: 1, aurignacian inferior; 2, aurignacian mijlociu; 3, aurignacian superior pre-gravetian; 4, gravetian inferior; 5, gravetian mijlociu; 6, gravetian superior; 7, gravetian final; 8, swiderian.

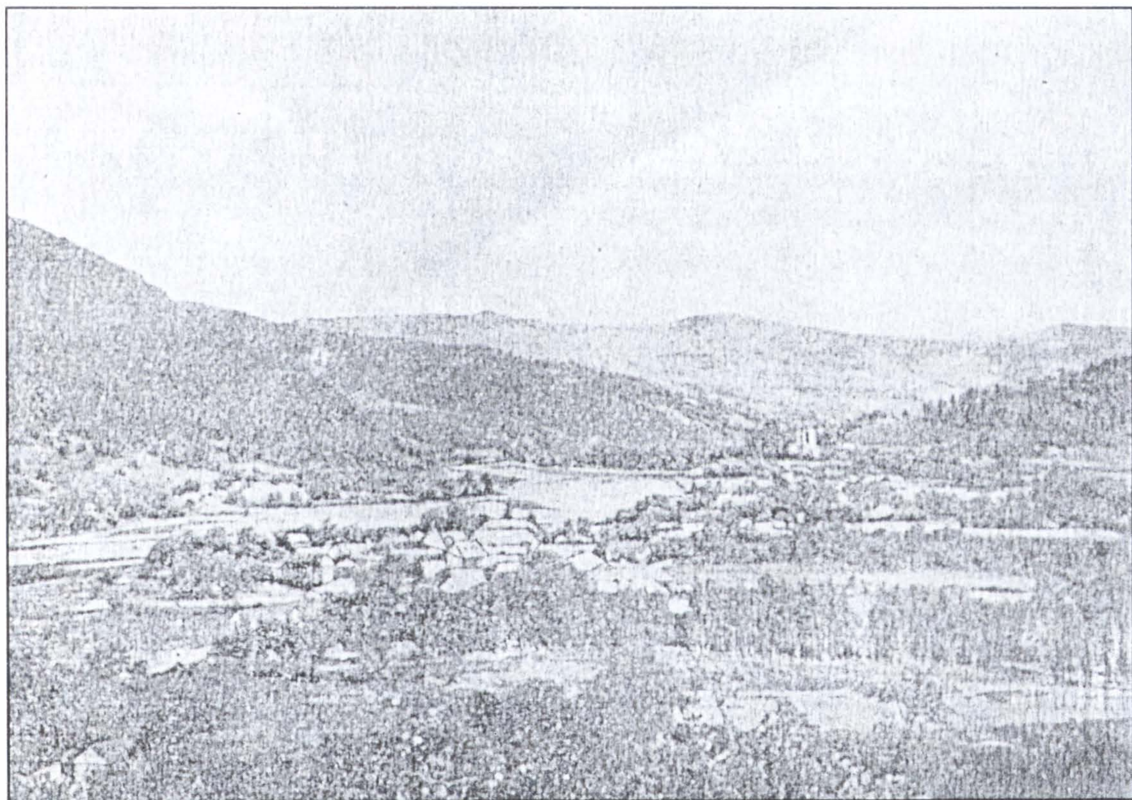

Fig. 2. Vederea bazinului Răpciuni între marginea terasei Bofu Mare şi gâtuirea Cetăţica.

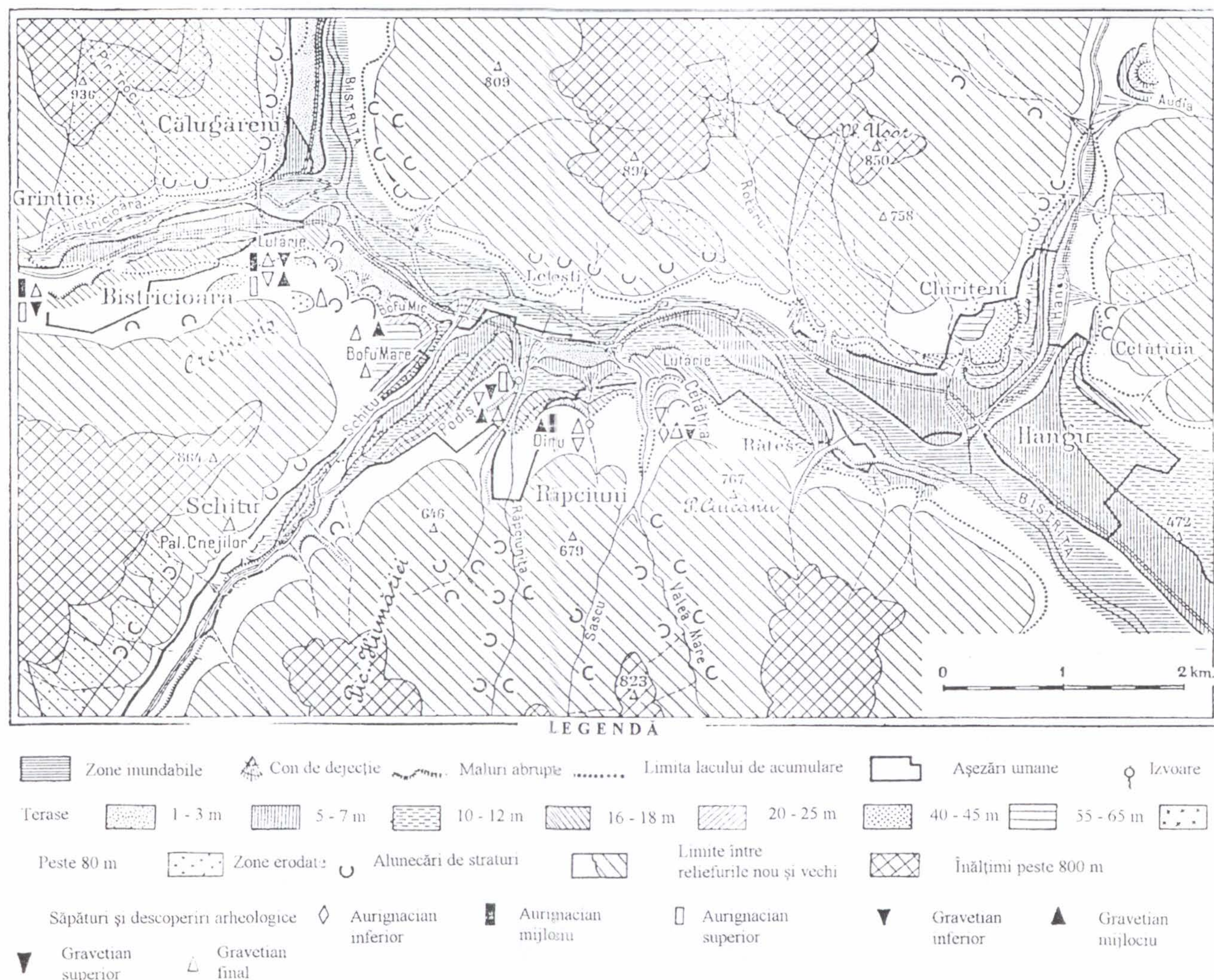

Fig. 3. Schema geomorfologică a bazinului Răpciuni, cu terasele și amplasamentul descoperirilor paleolitice.

Fig. 4. Terasele Bistriței la „Cetățica", de la terasa inferioară până la cea superioară.

Fig. 5. Congelifluxia de la „Lutărie"-Ceahlău.
Se remarcă deplasarea unei vetre aparţinând aurignacianului mijlociu.

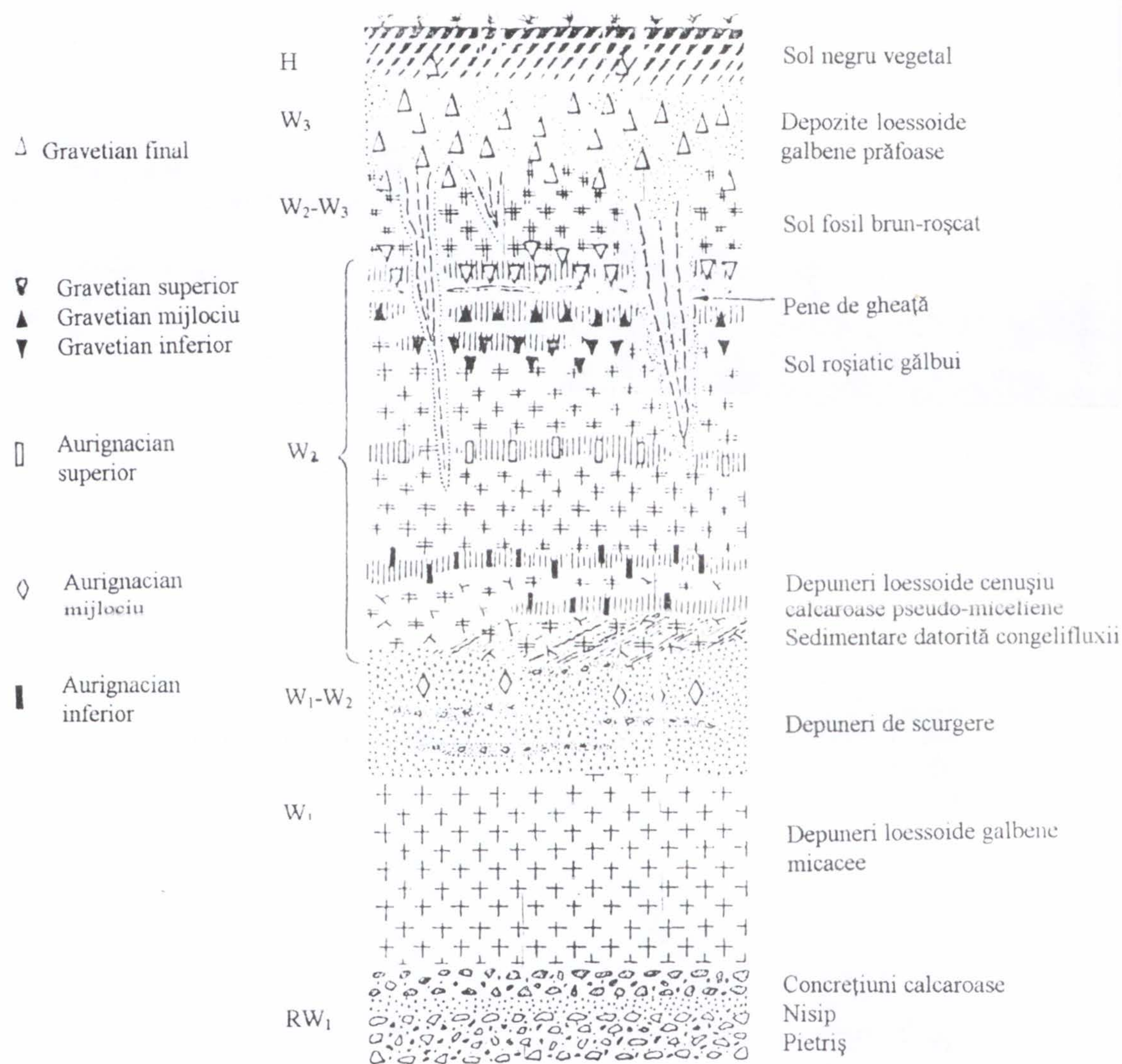

Fig. 6. Secțiune stratigrafică schematică prin depunerile *loess*-oide ale teraselor Bistriței la Ceahlău.

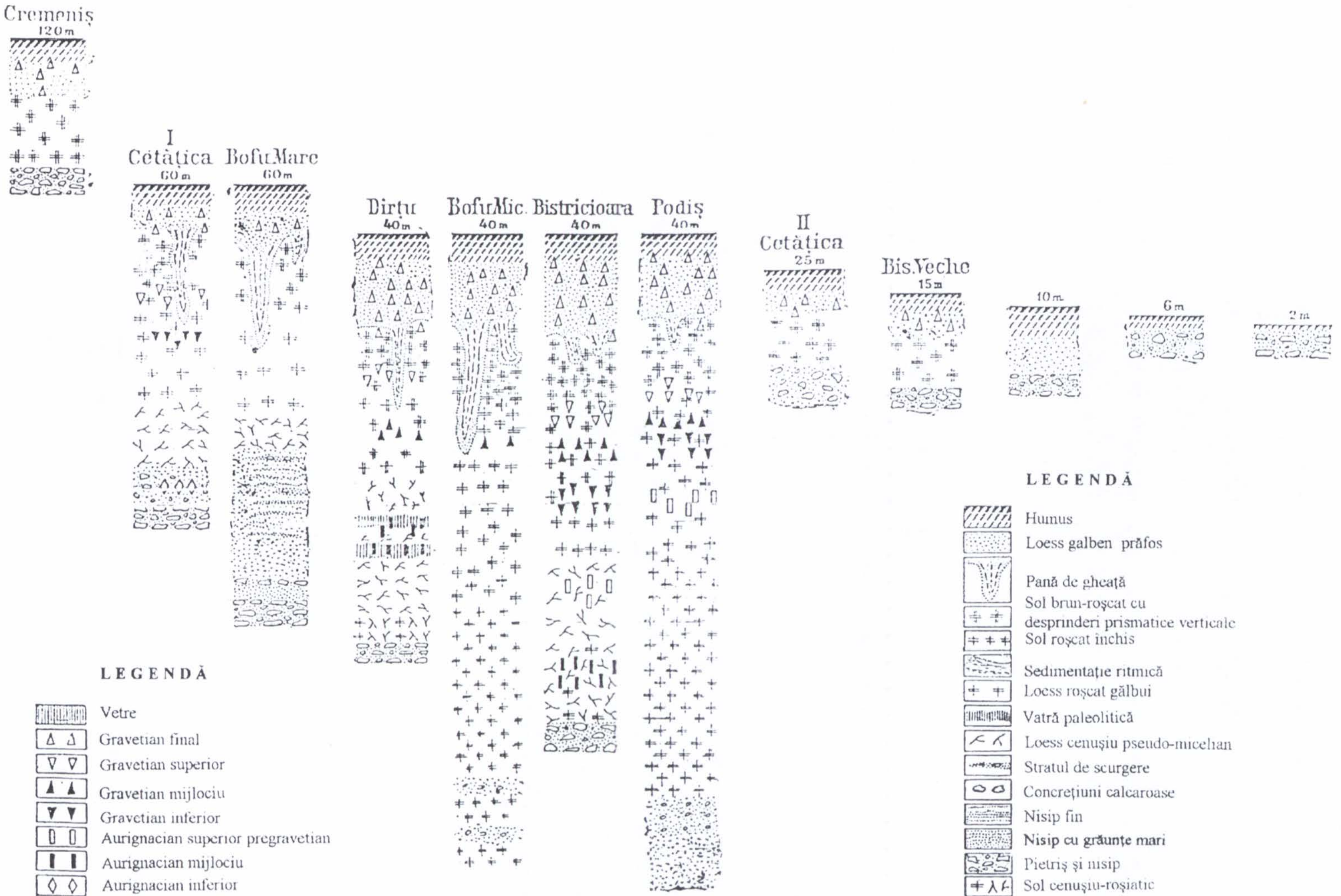

Fig. 7. Schema stratigrafică a depunerilor *loess*-oide şi a nivelurilor de cultură ale aşezărilor paleolitice din bazinul Răpciuni.

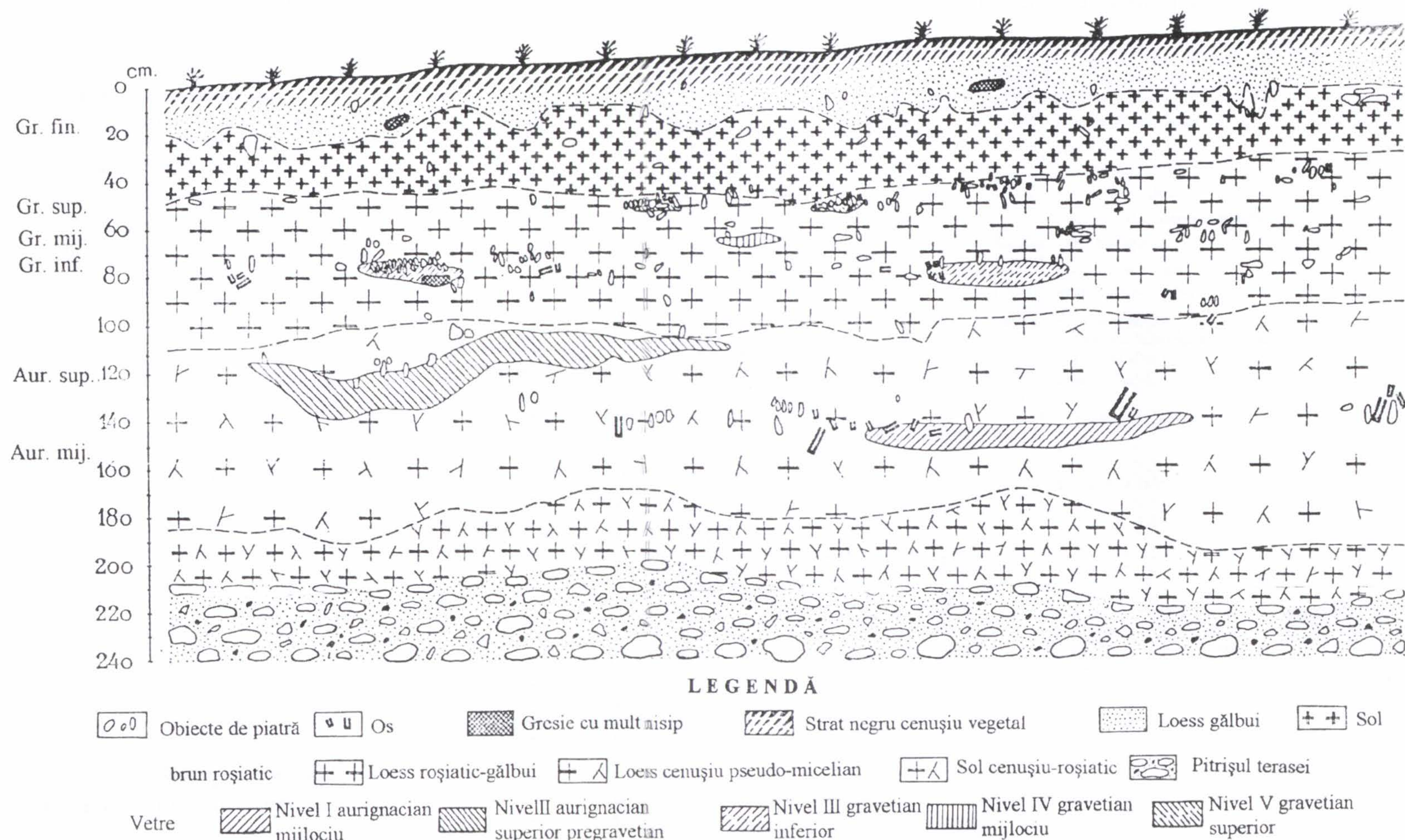

Fig. 8. Bistricioara-„Lutărie" (punctul II). Porțiune din profilul peretelui sudic al secțiunii 2 (între 3,50 şi 8,50 m).

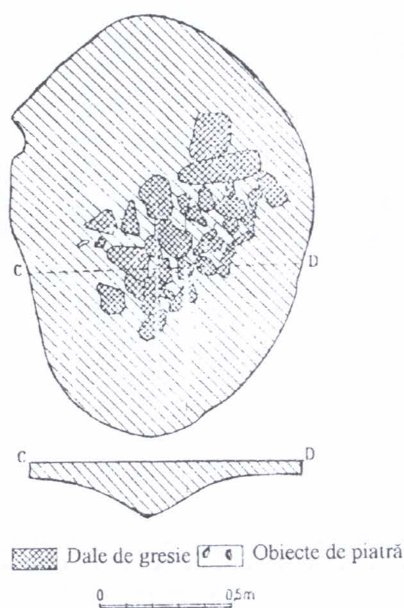

Fig. 9. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul II (aurignacian superior pre-gravetian).

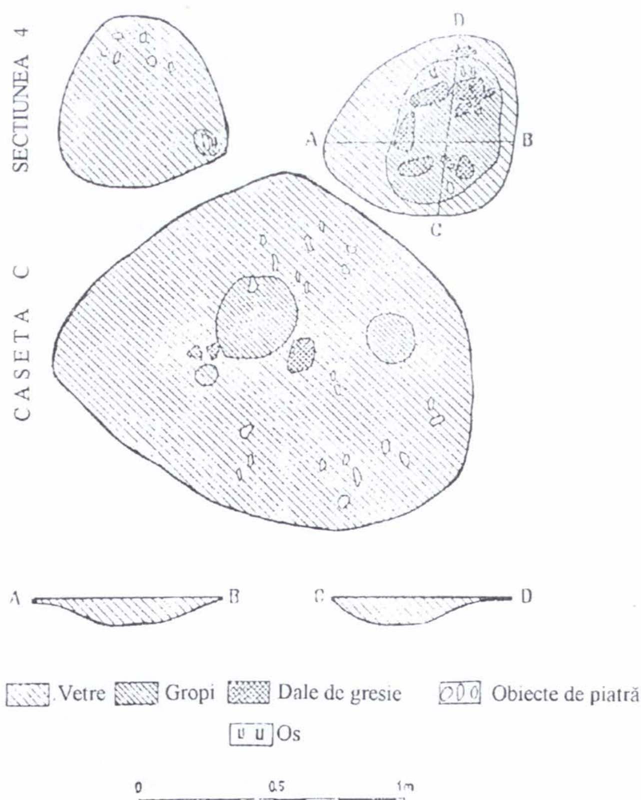

Fig. 10. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vetre din nivelul II (aurignacian superior pre-gravetian).

Fig. 11. Bistricioara-„Lutărie": 1-5, gratoare (aurignacian superior pre-gravetian); 6-21, gratoare (gravetian inferior).

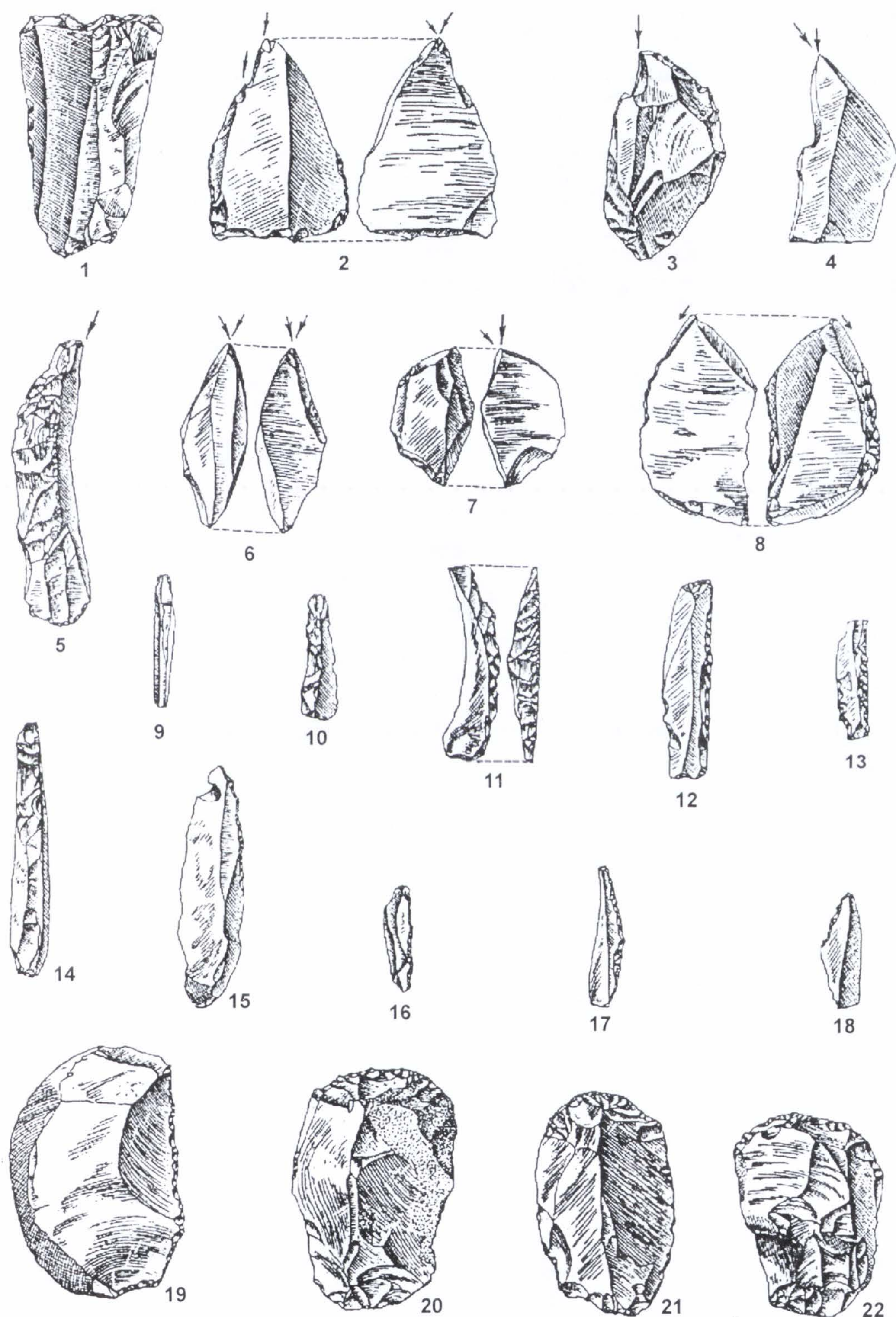

Fig. 12. Bistricioara-„Lutărie". Unelte din gravetianul inferior: 1, nucleu; 2-8, burine; 9-10, 14, lame neretuşate; 11-13, 15-18, lame cu o latură teşită abrupt parţial sau în întregime; 19, gratoar pe aşchie păstrând ganga; 20-22, gratoare.

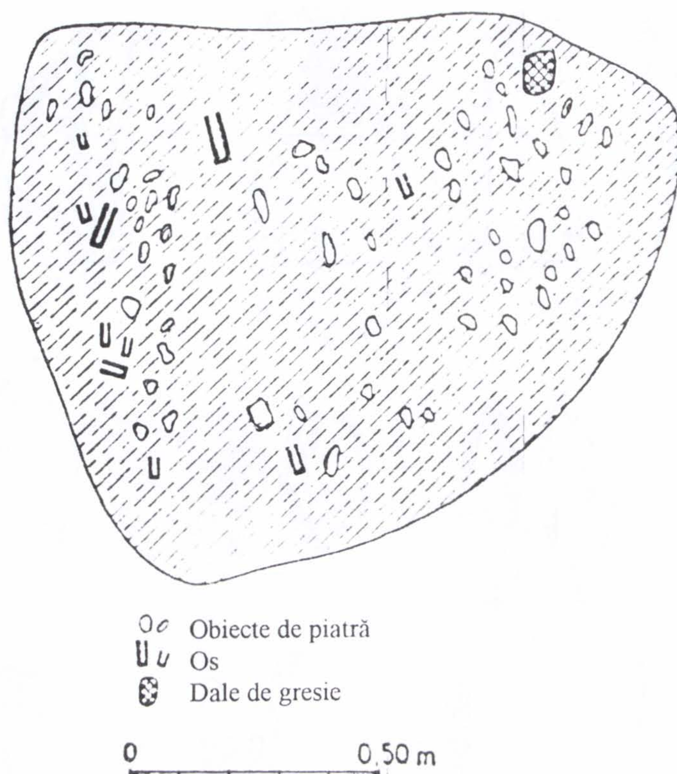

Fig. 13. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul III (gravetian inferior).

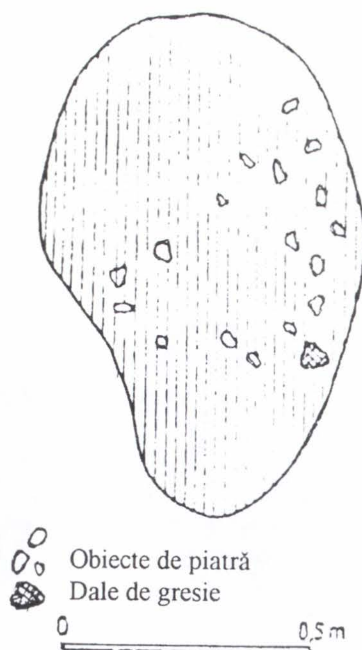

Fig. 14. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vatră din nivelul IV (gravetian mijlociu).

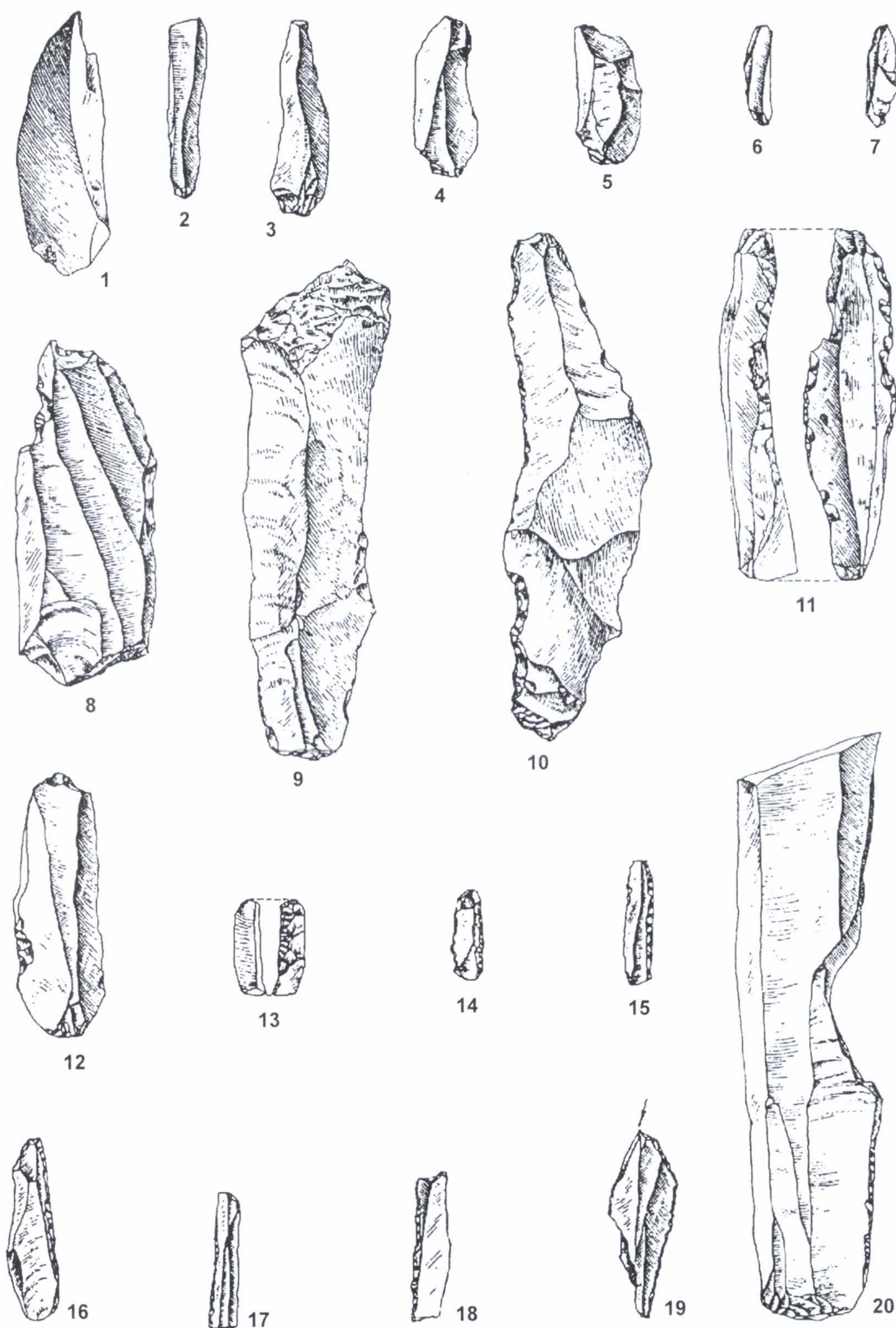

Fig. 15. Bistricioara-„Lutărie". Unelte din gravetianul mijlociu: 1-7, lame neretuşate; 8-12, 20, lame parțial retuşate, cu retuşe oblice şi mici crestături; 13-18, lame cu marginea teşită; 19, burin.

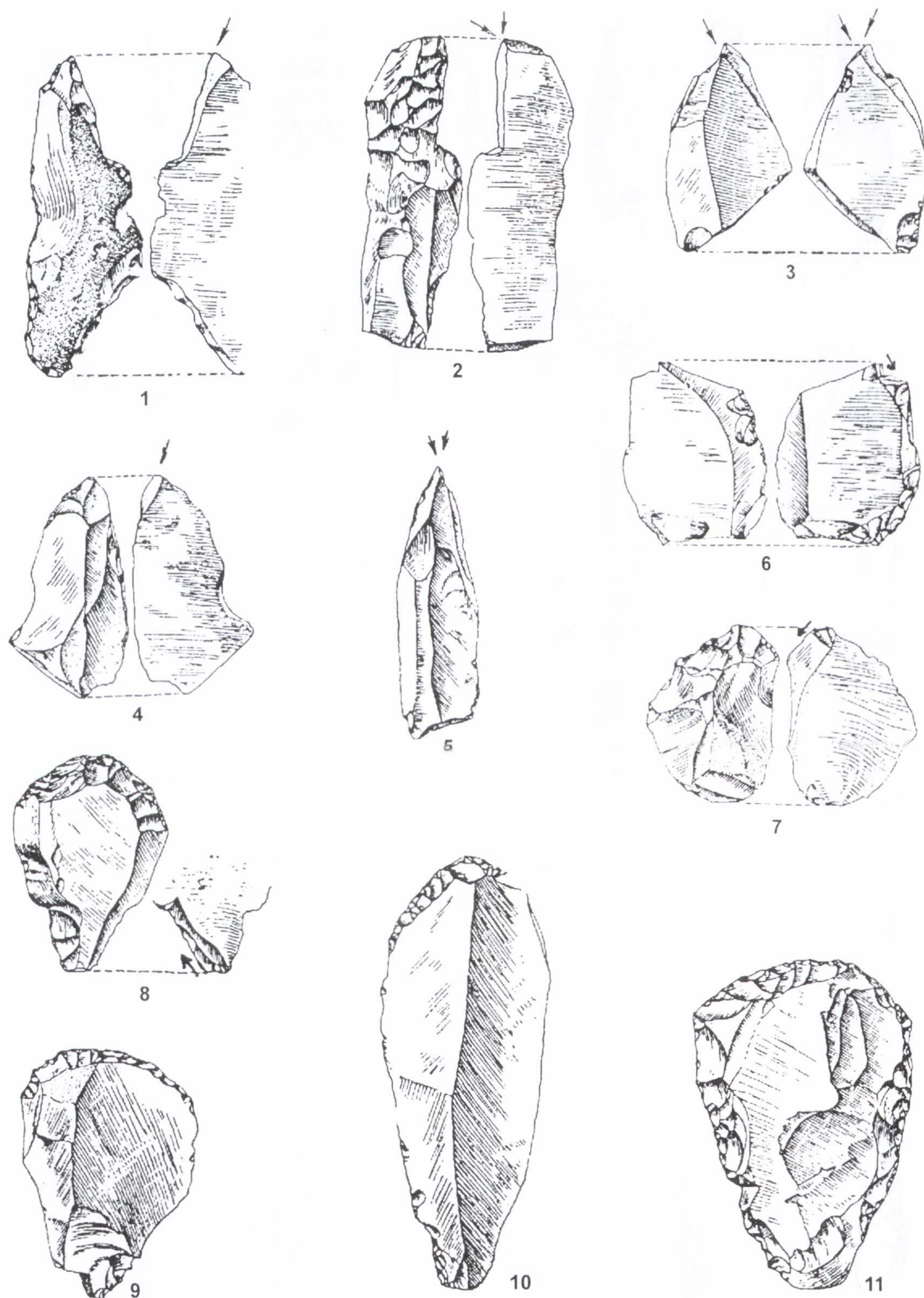

Fig. 16. Bistricioara-„Lutărie". Unelte din gravetianul mijlociu: 1-7, burine; 8, gratoar-burin; 9-11, gratoare.

Fig. 17. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-12 gratoare.

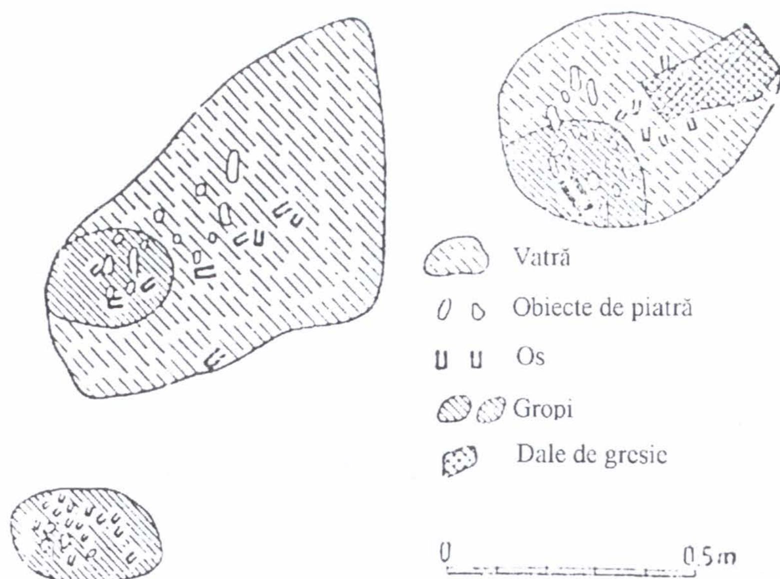

Fig. 18. Bistricioara-„Lutărie” (punctul II). Vetre din nivelul V (gravetian superior).

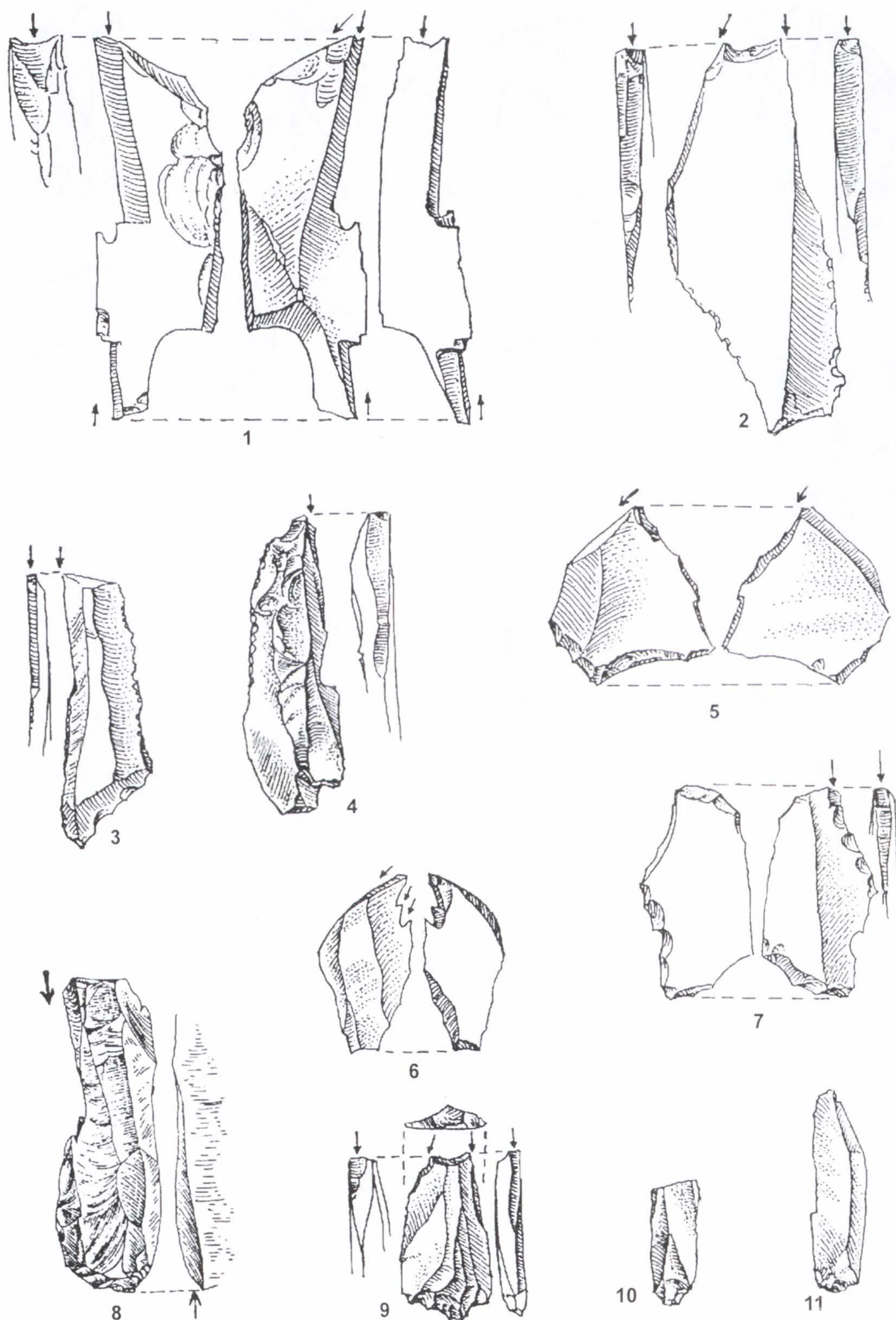

Fig. 19. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul superior: 1-9, burine; 10-11, lame neretuşate.

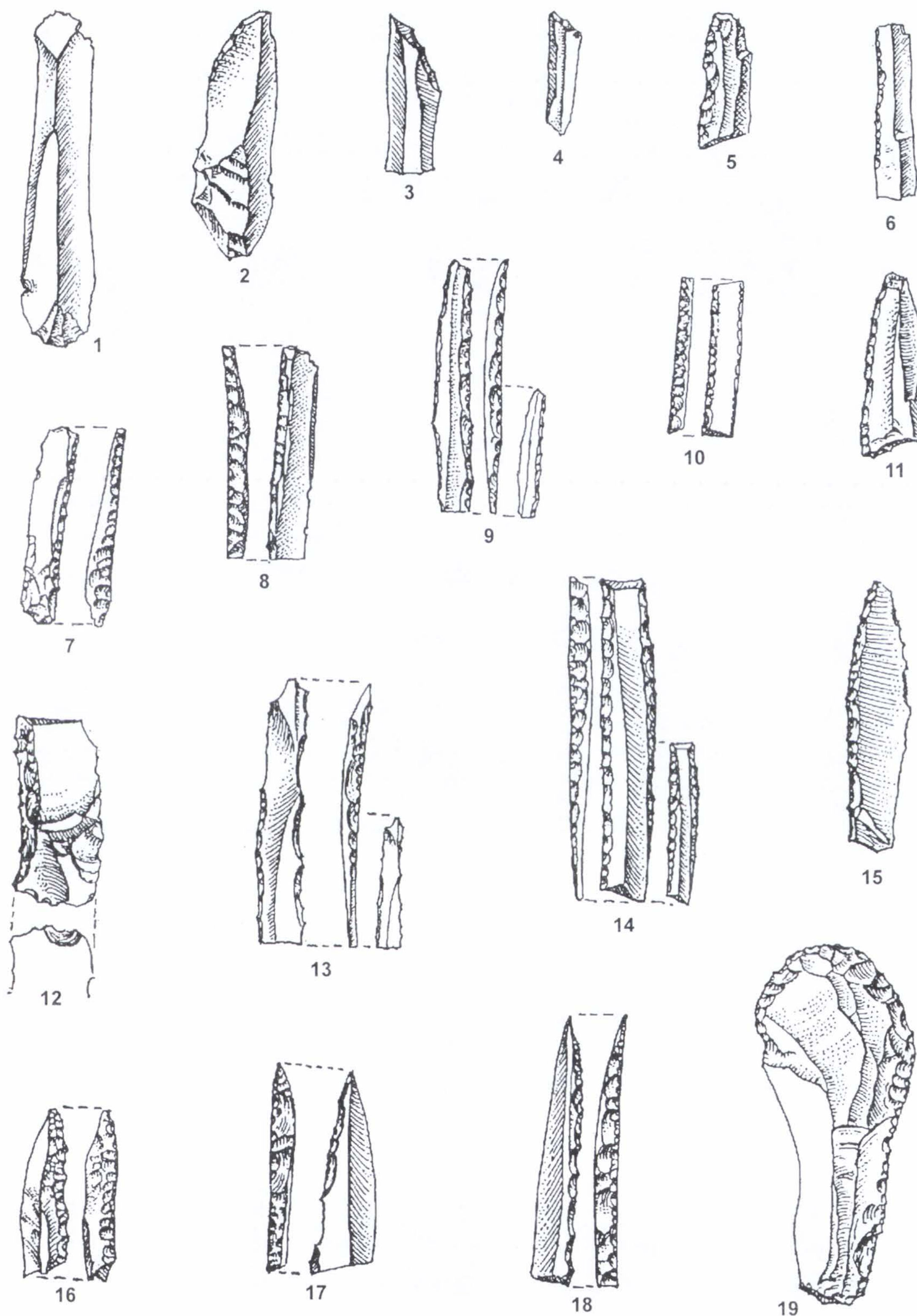

Fig. 20. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul superior: 1, 4, lame neretuşate; 2-3, lame trunchiate oblic şi retuşate; 5-14, la ~~ne~~ cu marginea teşită; 15-18, vârfuri de tip *La Gravette*; 19, gratoar.

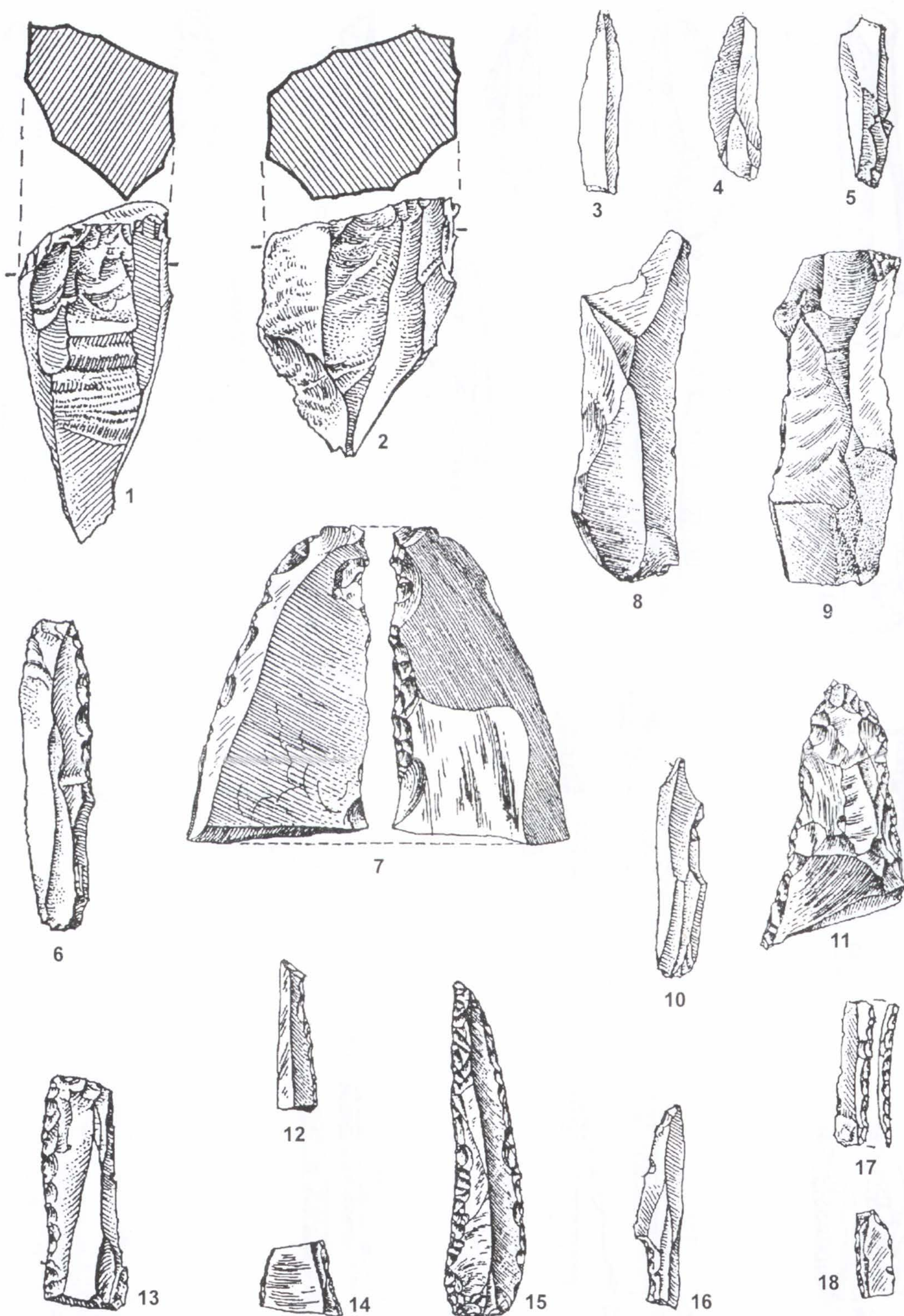

Fig. 21. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul final: 1-2, nuclee; 3-5, 8-10, lame neretușate; 7, lamă lată fragmentară cu o latură denticulată; 6, 11-12, 14, lame trunchiate oblic şi retuşate; 15, 17-18, lame cu marginea teşită; 16, vârf cu crestătură atipic.

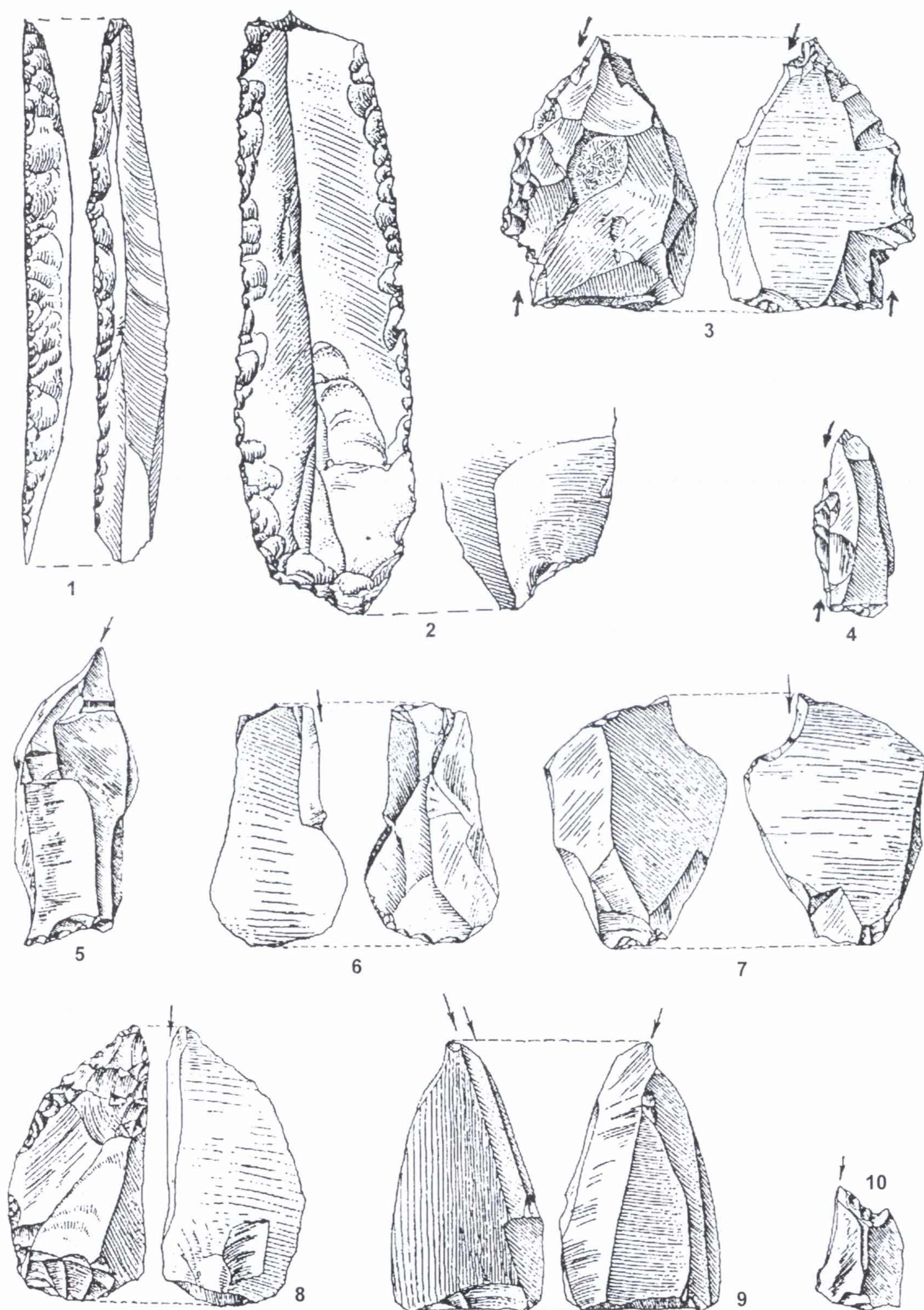

Fig. 22. Bistricioara-„Lutărie”. Unelte din gravetianul final: 1, vârf de tip *La Gravette*; 2, lamă macrolitică cu retuşe oblice pe cele două laturi; 3-10, burine.

Fig. 23. Bistricioara-„Lutărie". Unelte din gravetianul final: 1, gratoar dublu macrolitic; 2-17, gratoare pe așchii și lame.

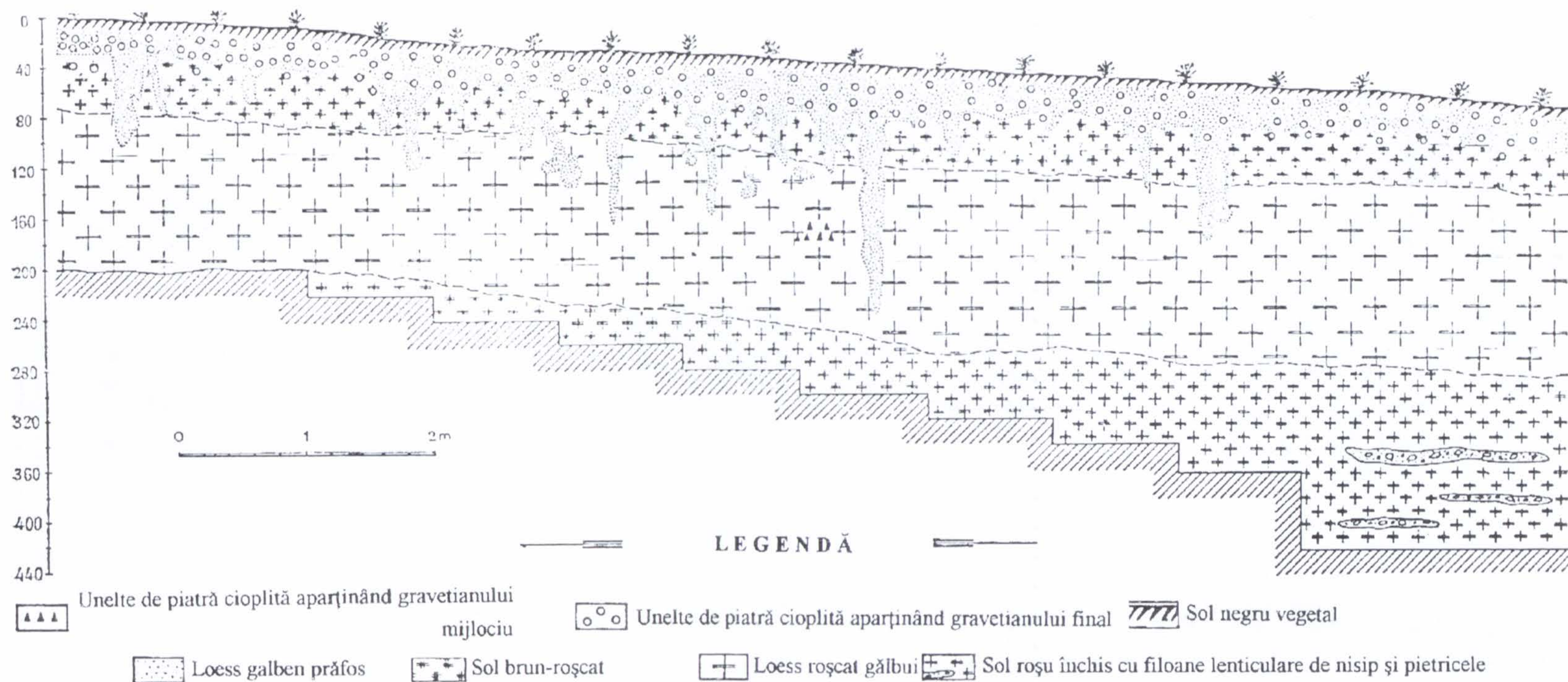

Fig. 24. Ceahlău-„Bofu Mic". Profilul peretelui de vest al secţiunii 5.

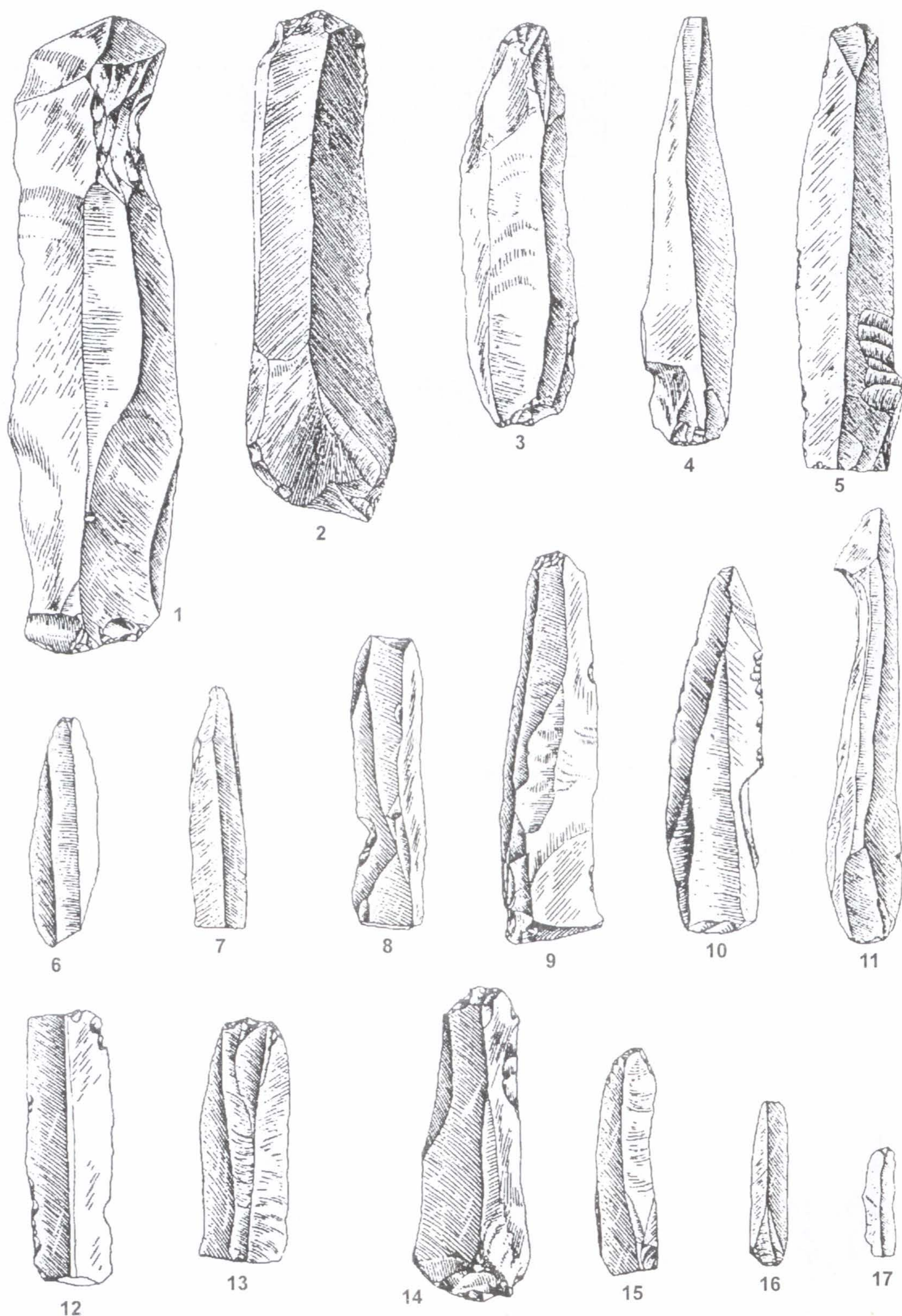

Fig. 25. Ceahlău-„Bofu Mic". Unelte din gravetianul final:
1-17, lame macrolitice, mijlocii şi microlitice neretuşate (unele cu retuşe fine de folosință).

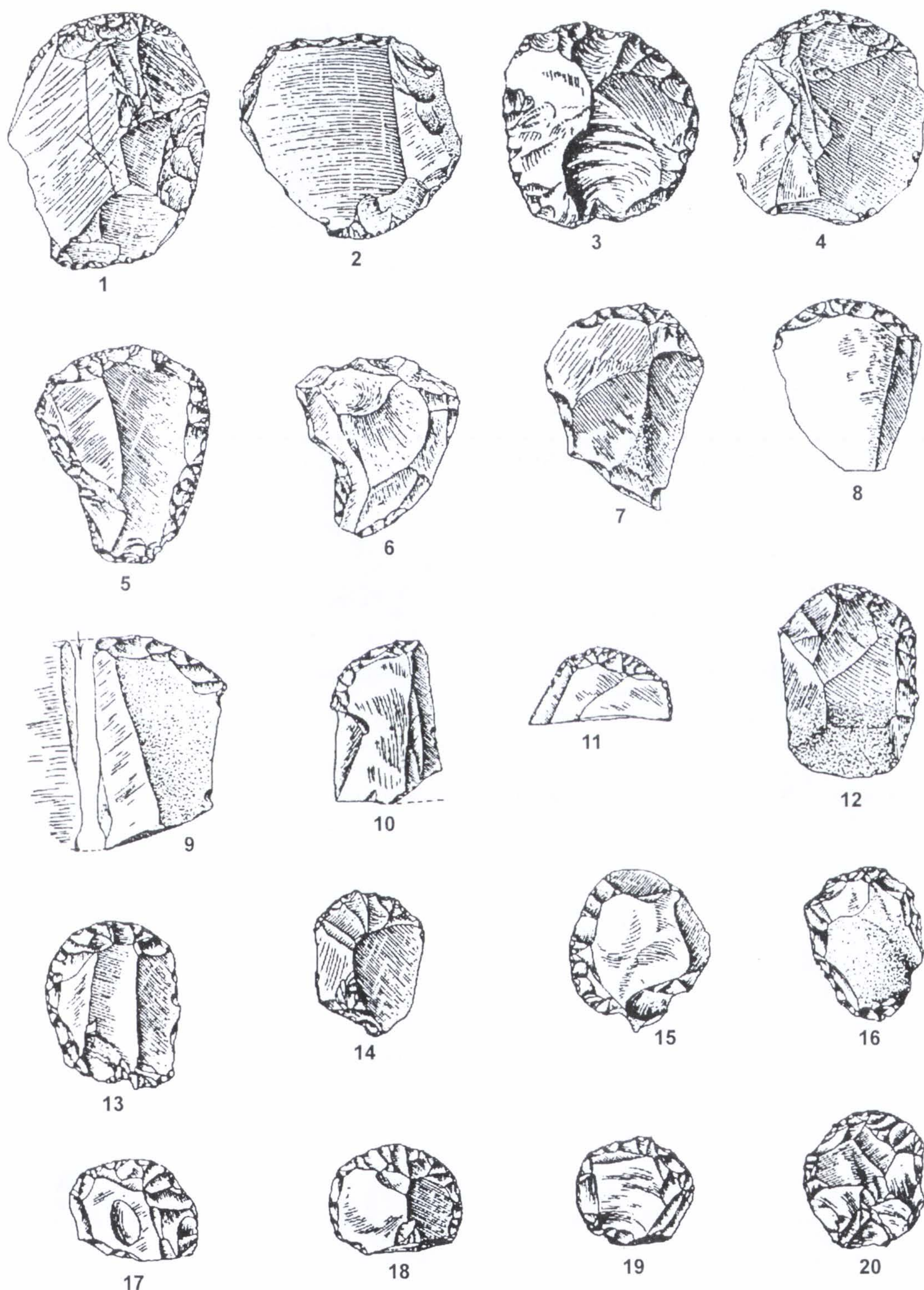

Fig. 26. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-8, 10-20, gratoare; 9, gratoar-burin.

Fig. 27. Ceahlău-„Bofu Mic”. Unelte din gravetianul final: 1-17, gratoare simple şi duble pe lame.

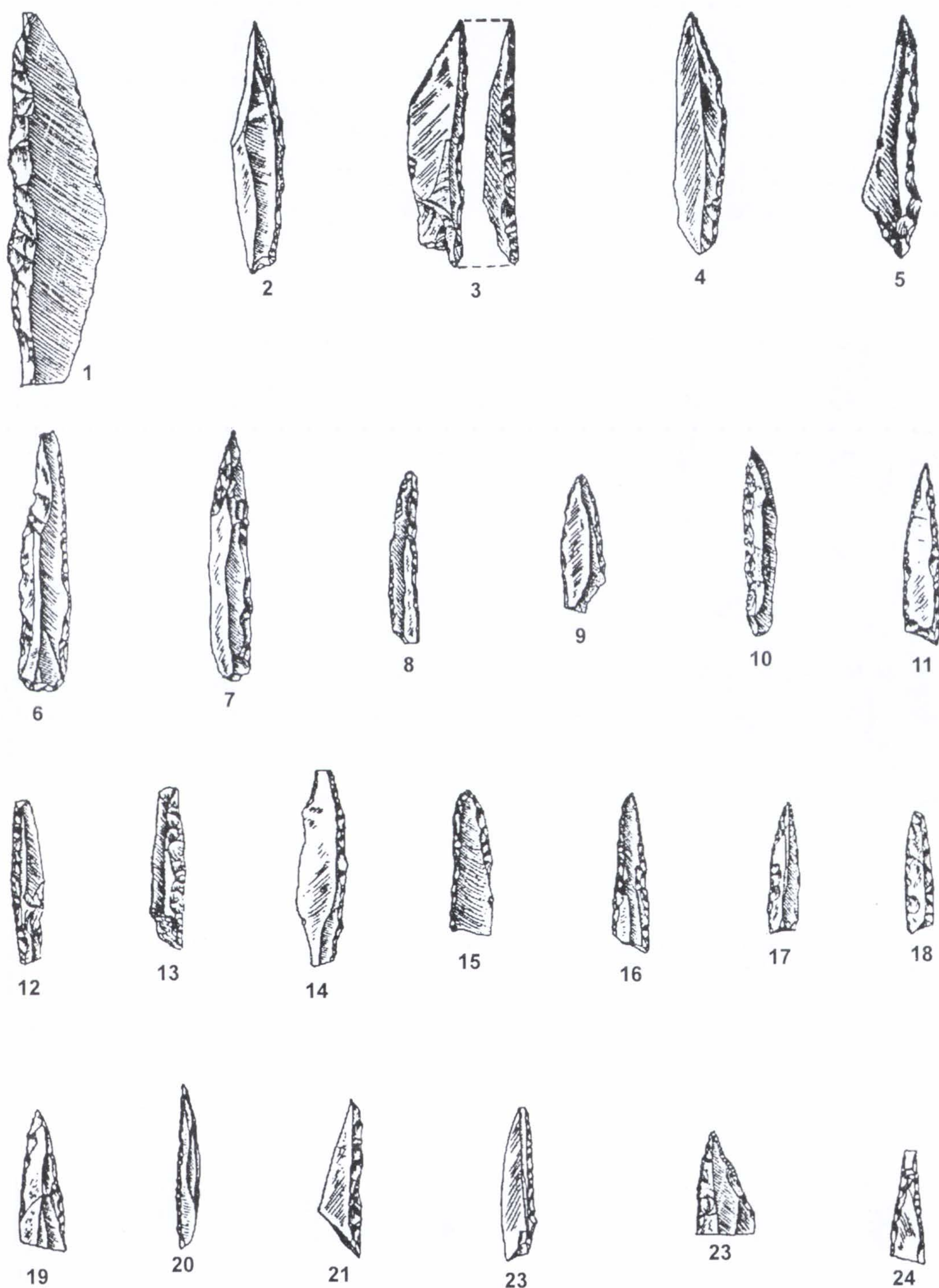

Fig. 28. Ceahlău-„Bofu Mic". Unelte din gravetianul final: 1-24, vârfuri de tip *La Gravette*, întregi şi fragmentare.

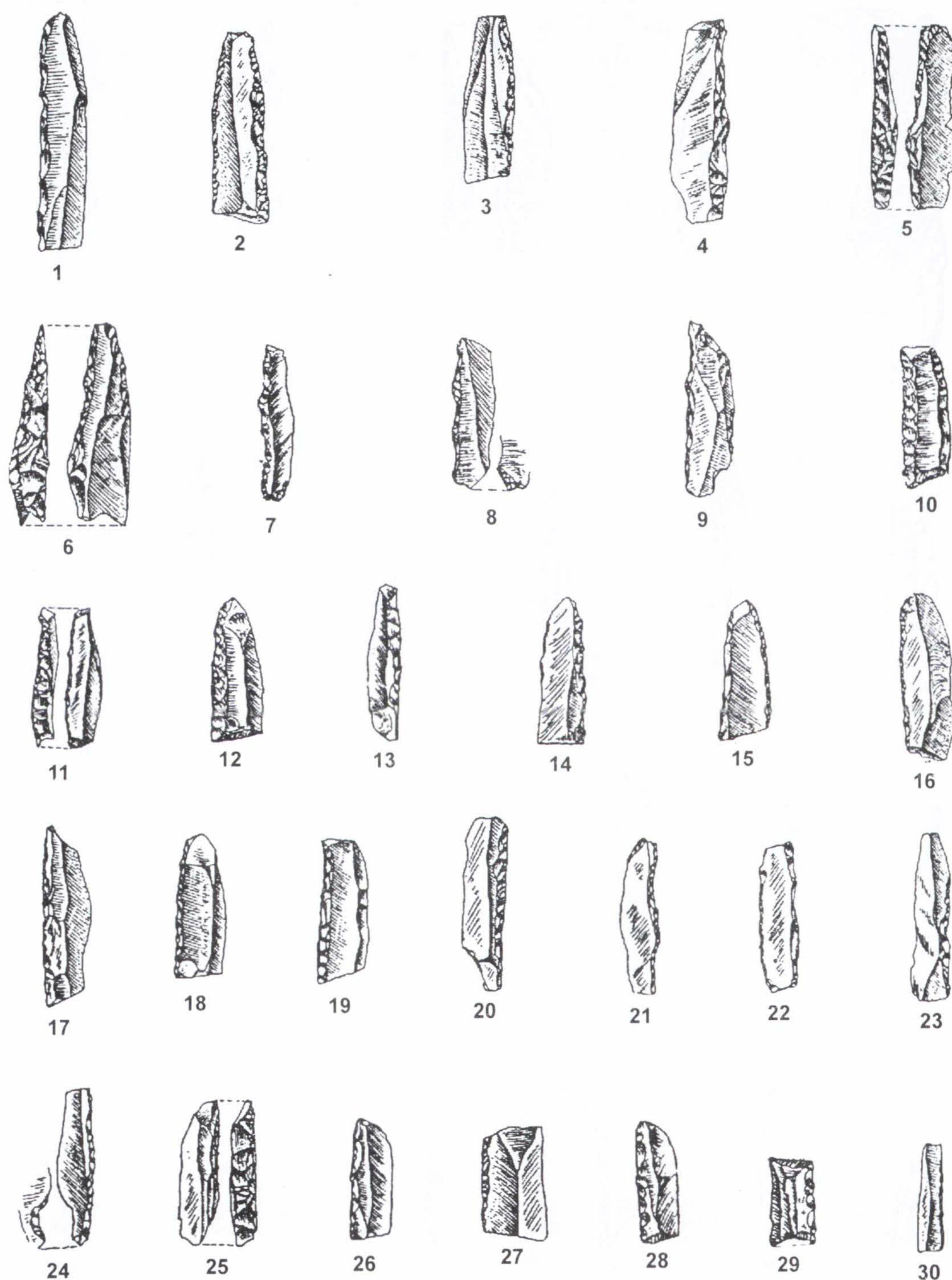

Fig. 29. Ceahlău-„Bofu Mic". Unelte din gravetianul final: 1-30, lame cu marginea teşită.

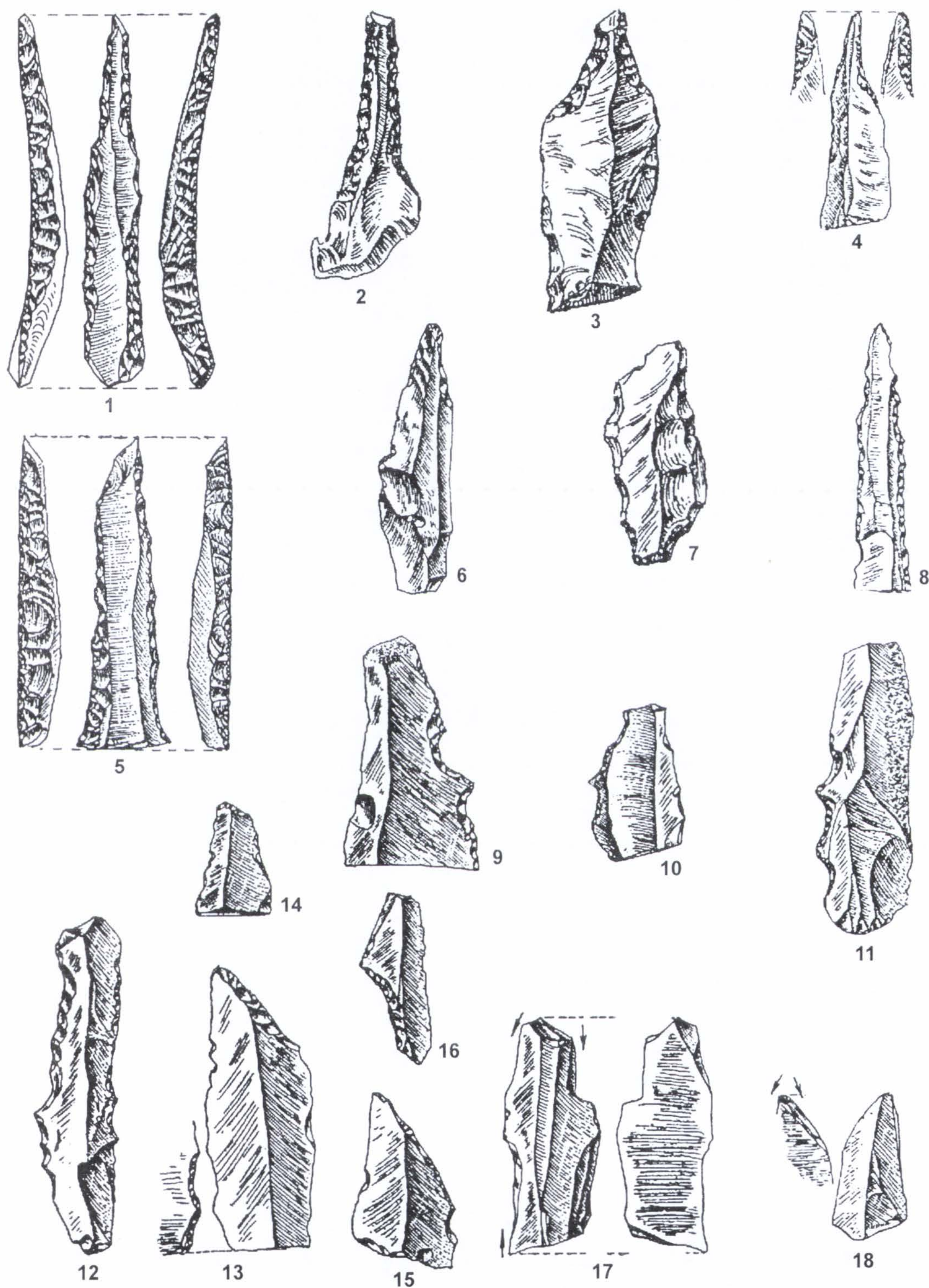

Fig. 30. Ceahlău-„Bofu Mic". Unelte din gravetianul final: 1-6, străpungătoare; 7-12, lame denticulate; 13-14, lame trunchiate oblic şi retuşate; 15, piesă asemănătoare tipului *Vieille*; 16, vârf cu crestături atipic; 17-18, burine.

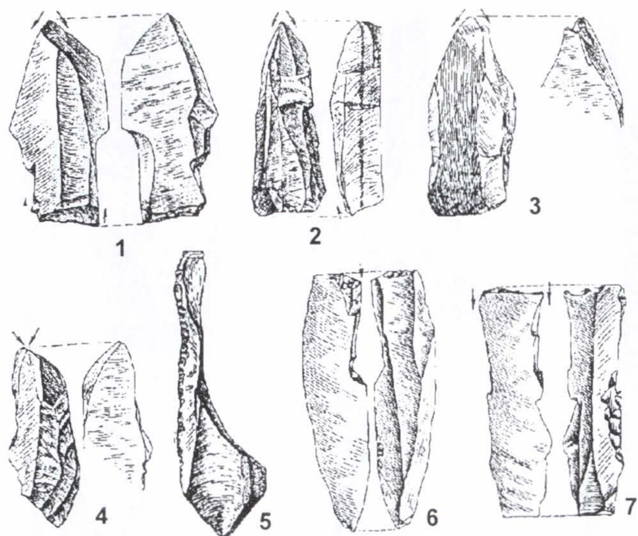

Fig. 31. Ceahlău-„Bofu Mic". Unelte din gravetianul final: 1-4, 6-7, burine; 5, lamă de tip „lovitură de burin".

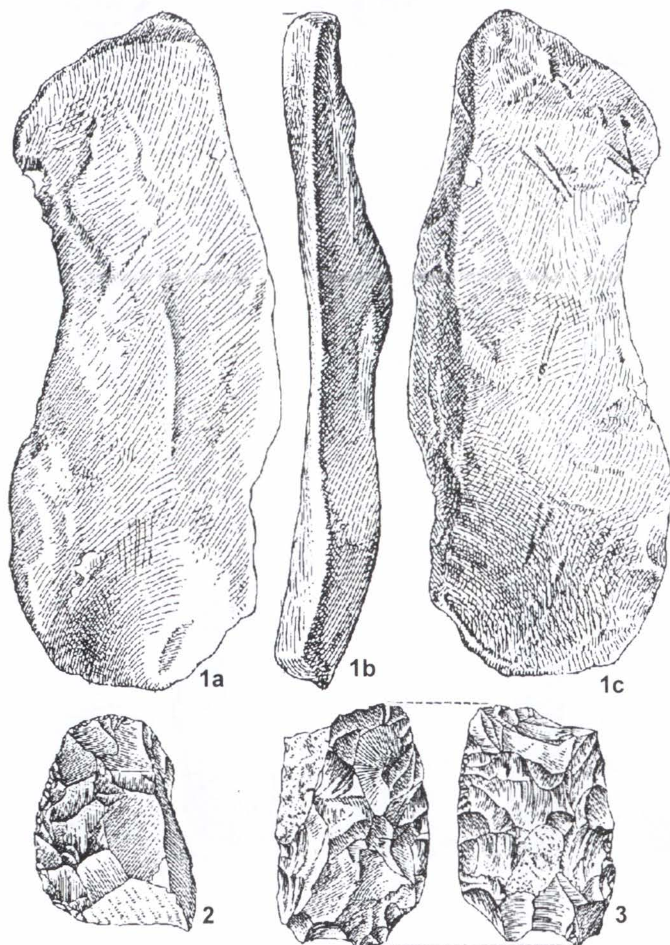

Fig. 32. Ceahlău-„Cetățica I". Unelte din aurignacianul inferior: 1, așchie lamelară macrolitică din gresie albăstruie (a-fața ventrală; b-profilul piesei; c-fața dorsală); 2, gratoar; 3, piesă foliacee, cioplită în tehnica bifacială.

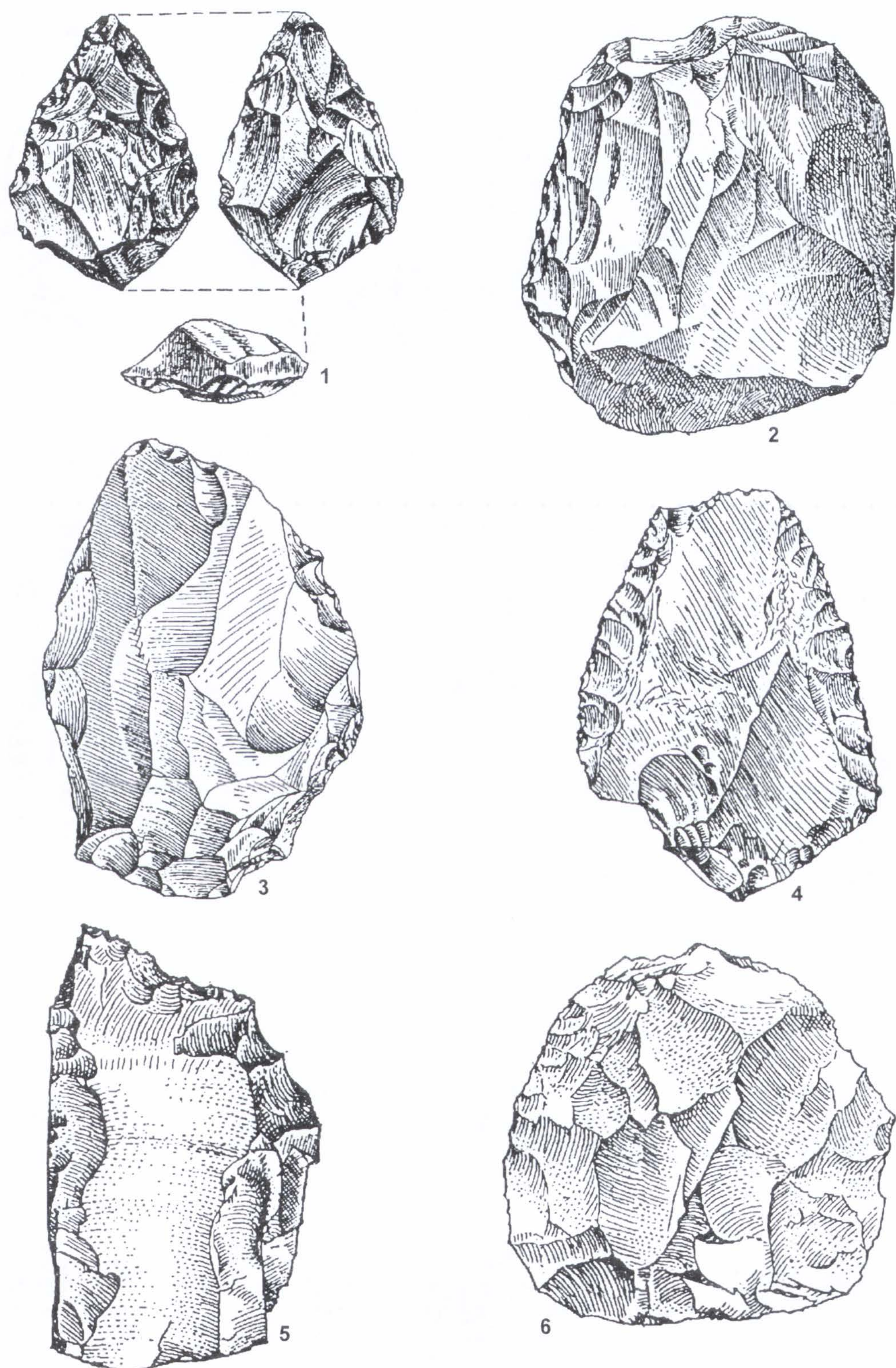

Fig. 33. Ceahlău-„Cetăţica I". Unelte din aurignacianul inferior:
1, piesă foliacee, cioplită în tehnica bifacială; 2, 4, racloare; 3, 5, aşchii; 6, disc bifacial.

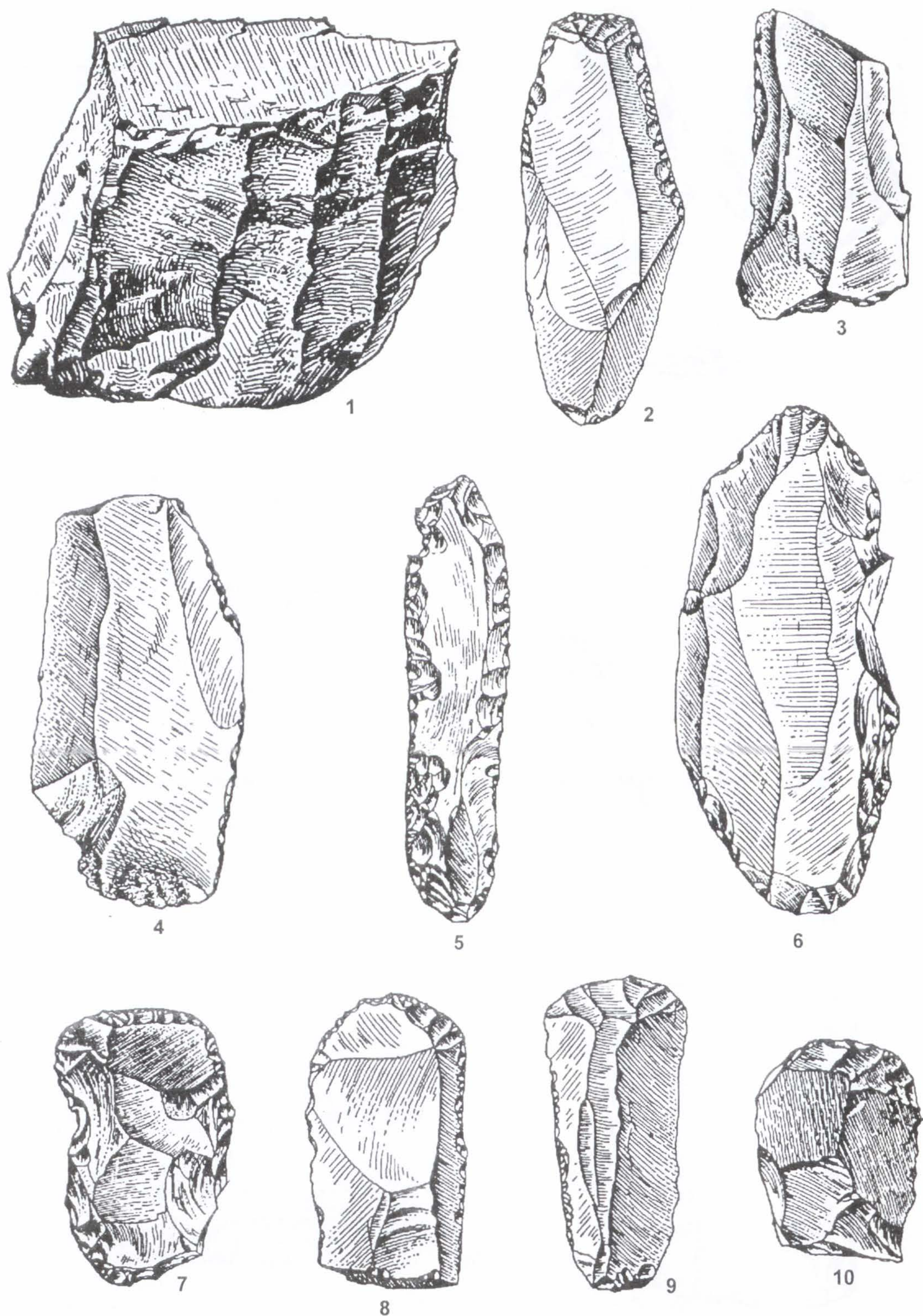

Fig. 34. Ceahlău-„Cetățica I". Unelte din aurignacianul inferior:
1, nucleu; 2, 6-10, gratoare; 3-4, lame cu retușe de folosință; 5, lamă retușată (retușe oblice).

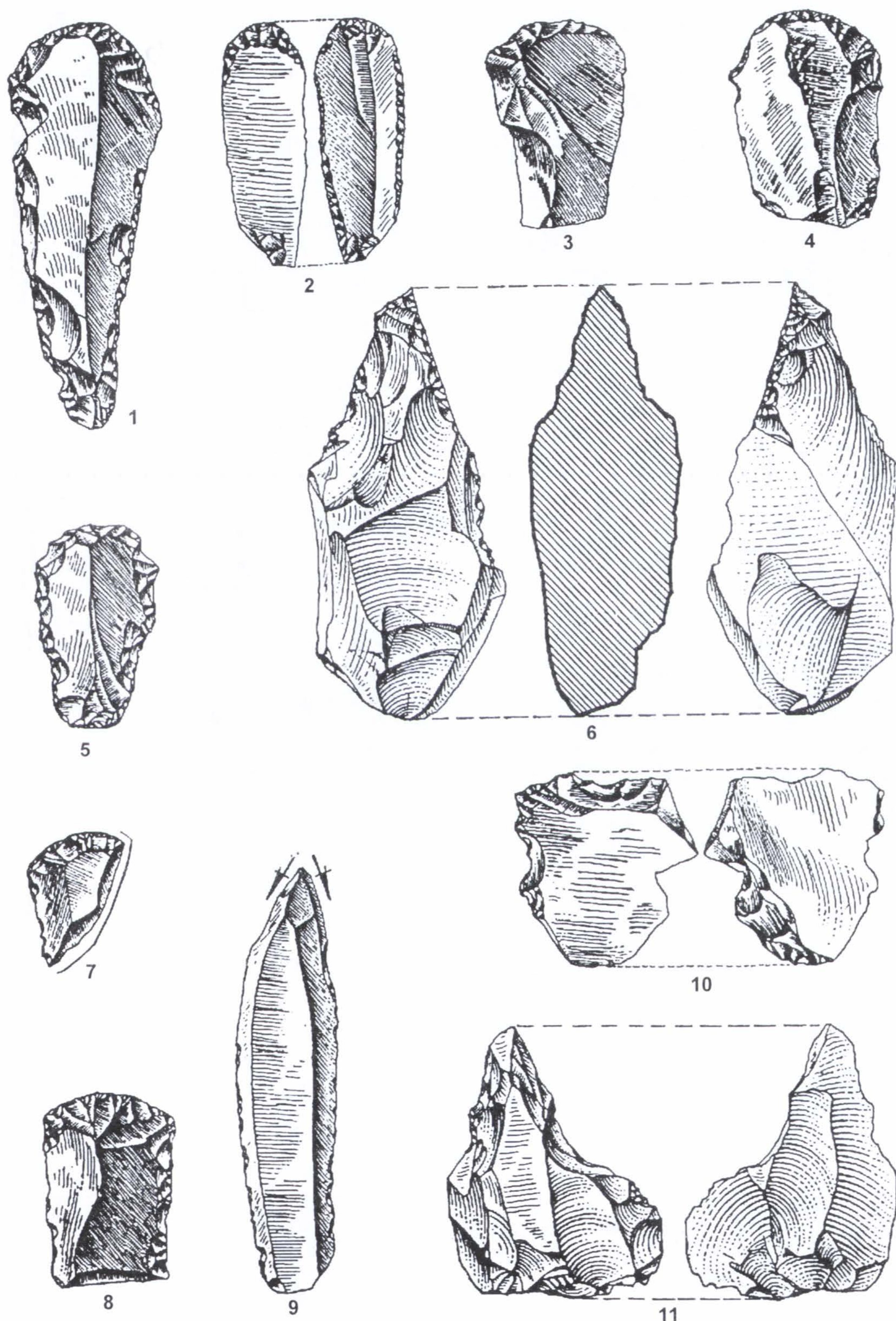

Fig. 35. Ceahlău-„Cetățica I". Unelte din gravetianul inferior:
1-5, 7-8, gratoare; 6, 11, gratoare-plisc; 9, burin; 10, aşchie retuşată, cu o crestătură.

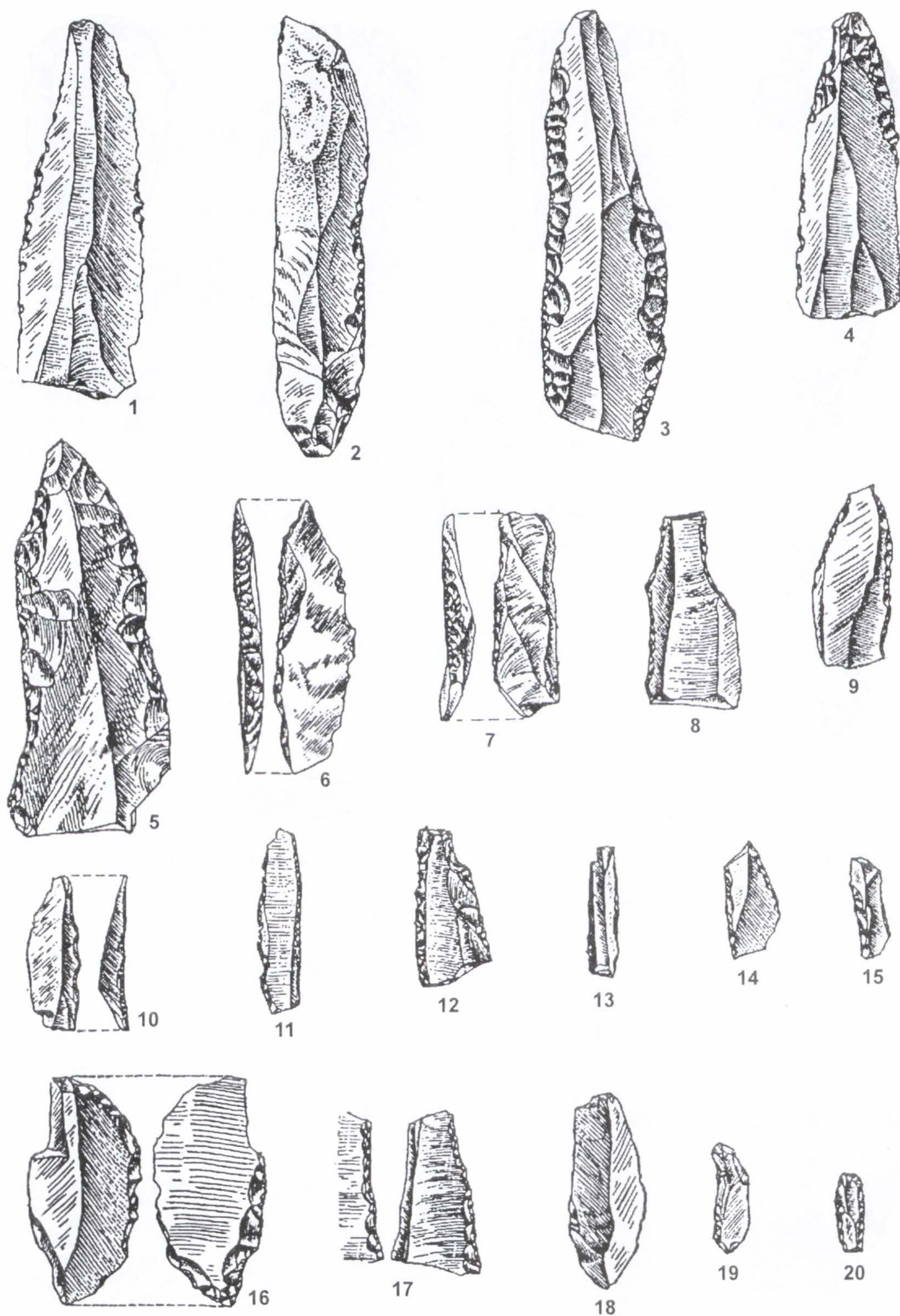

Fig. 36. Ceahlău-„Cetățica I". Unelte: 1-9, lame retuşate (gravetian inferior); 10-15, lame cu marginea teşită (gravetian superior); 16, burin; 17, 19-20, lame cu marginea teşită; 18, lame neretuşate (gravetian final).

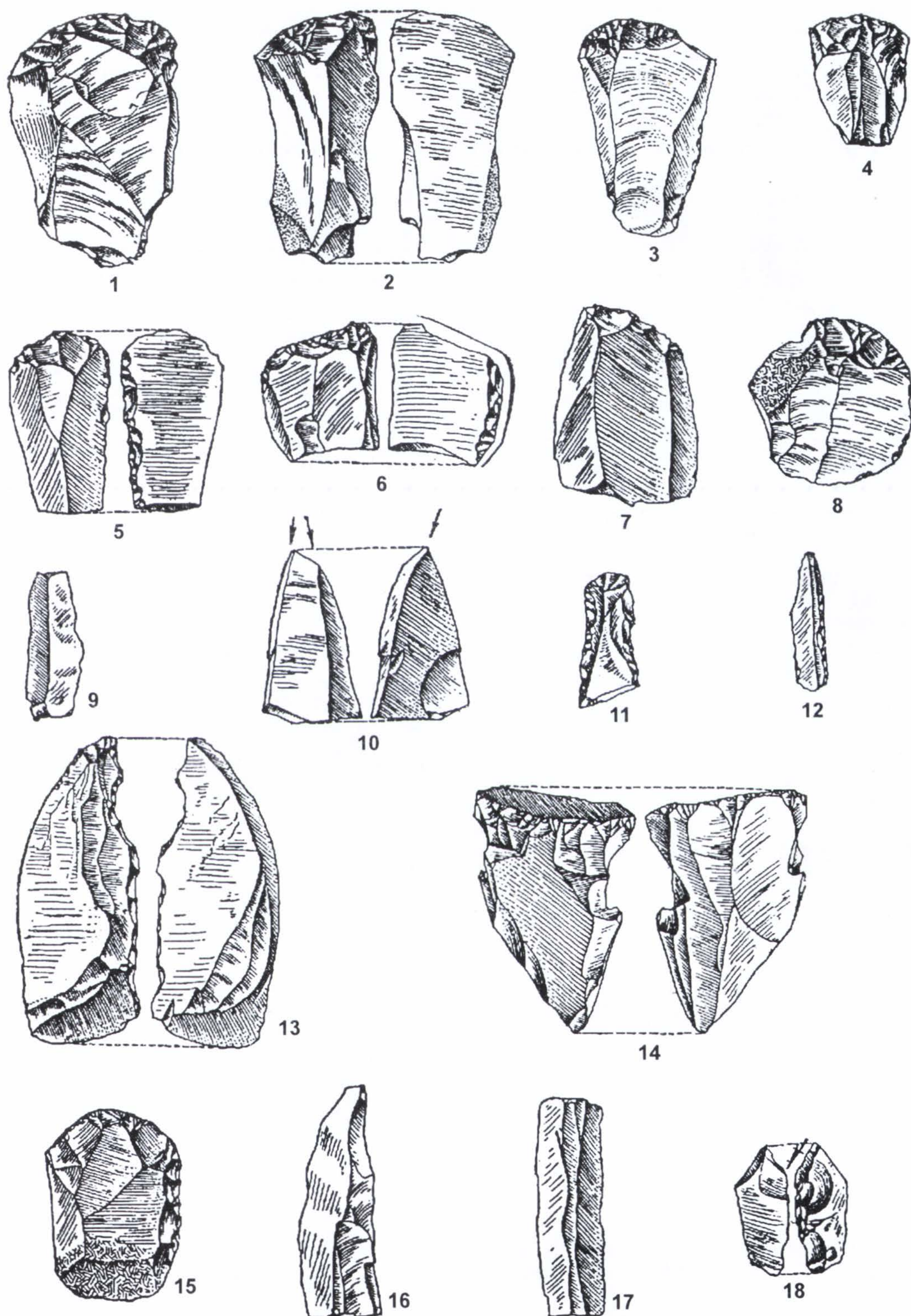

Fig. 37. Ceahlău-„Cremeniş" şi Ceahlău-„Bofu Mare". Unelte din gravetianul final. „Cremeniş" (1-12): 1-8, gratoare; 9, lamă neretuşată; 10, burin; 11-12, lame retuşate. „Bofu Mare" (13-18): 13, lamă retuşată, cu crestătură; 14, nucleu; 15, gratoar; 16-17, lame neretuşate; 18, burin.

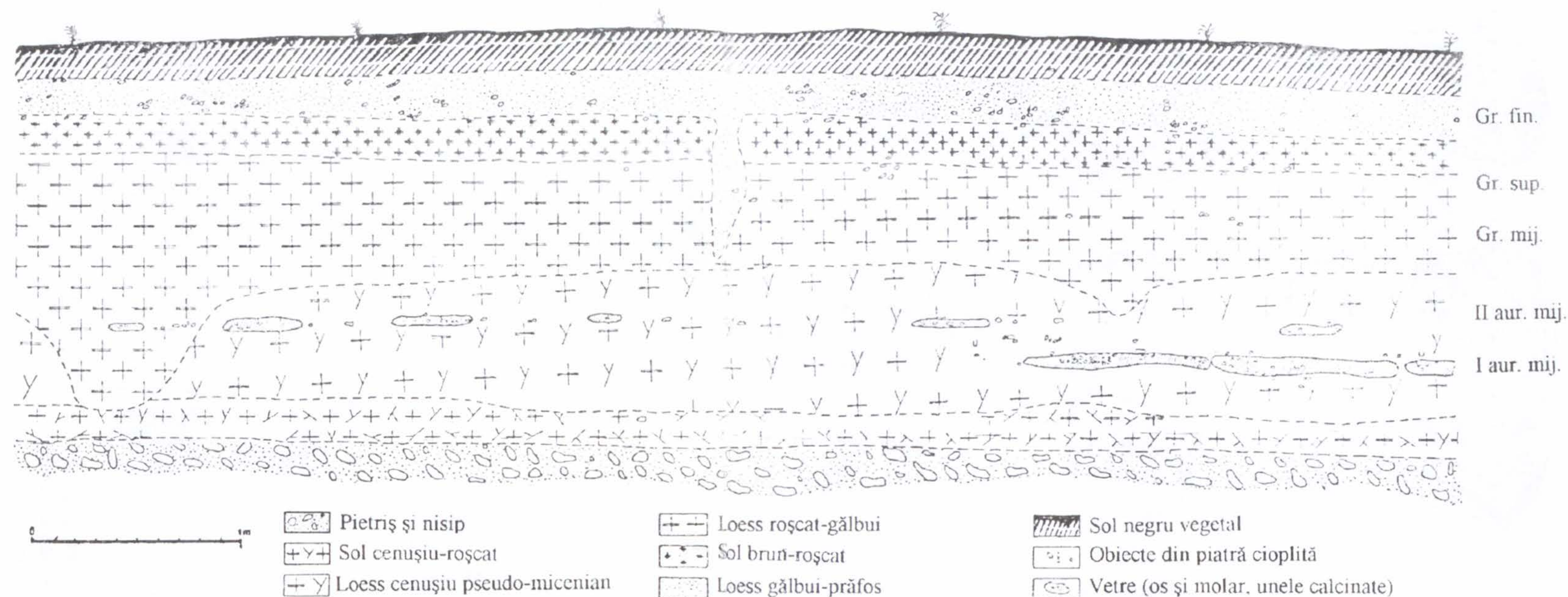

Fig. 38. Ceahlău-„Dârțu". Profilul peretelui estic al secțiunii 5.

0 1 2 3 4m

S. VII

S. II

Fig. 39. Ceahlău-„Dârțu". Vatră cu gropi exterioare - nivelul II, aurignacian mijlociu.

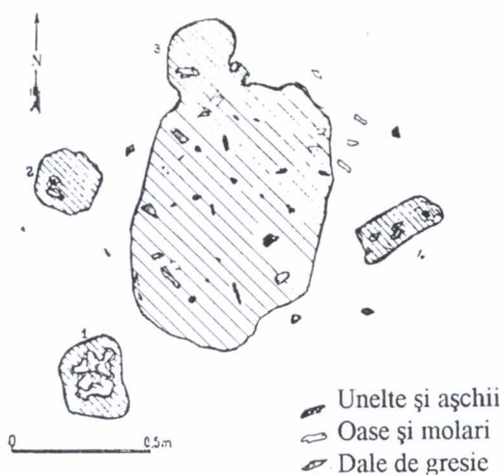

Fig. 40. Ceahlău-„Dârțu". Vatră cu gropi interioare (locuință ?) - nivelul II, aurignacian mijlociu.

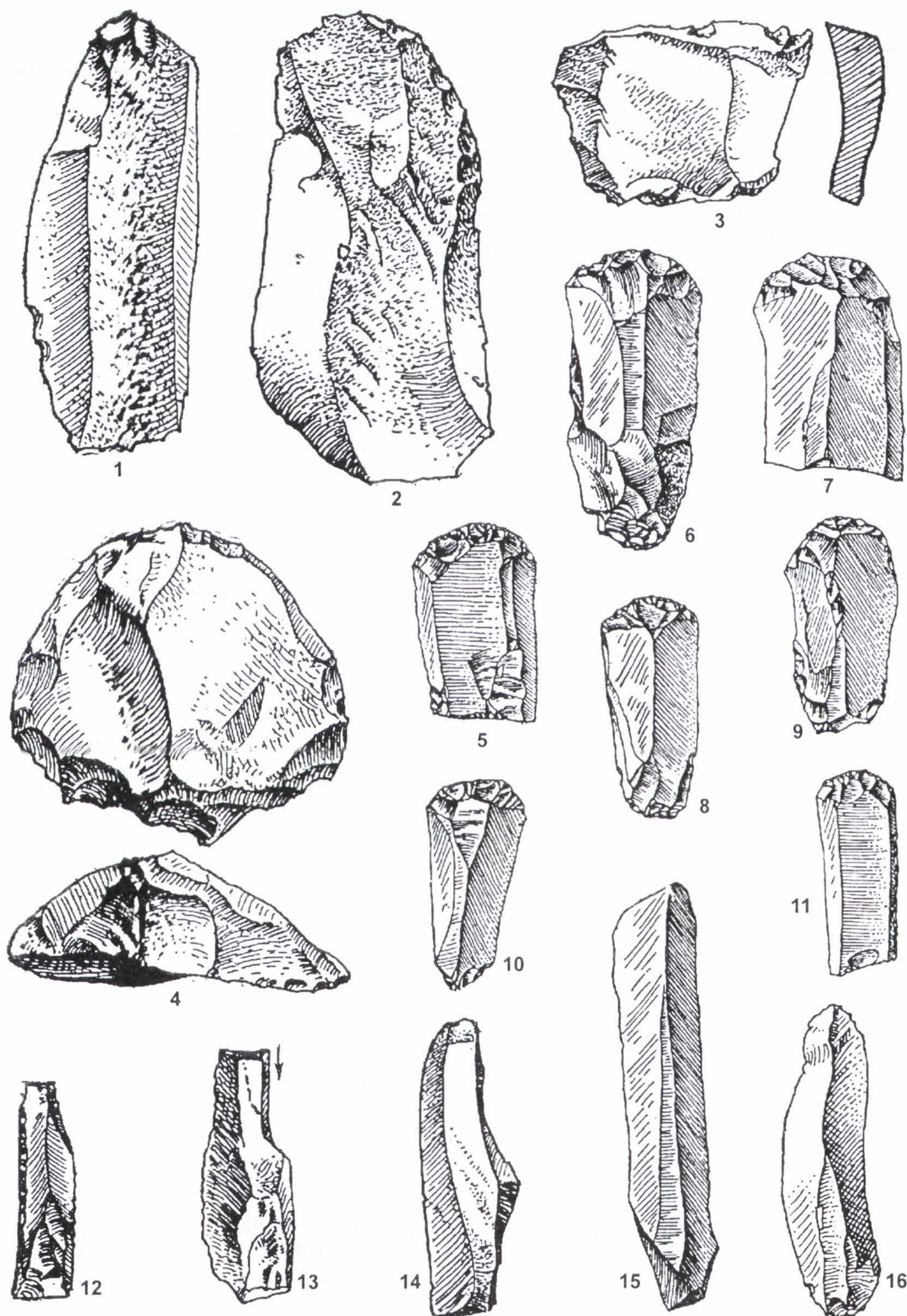

Fig. 41. Ceahlău-„Dârțu". Unelte 1-11, nivelul I (aurignacian mijlociu): 1, lamă neretușată; 2-4, așchii de tradiție musteriană; 5-11, gratoare; 12-16, nivelul II (aurignacian mijlociu): 12, lamă retușată (retușe oblice); 13, burin atipic; 14-16, lame neretușate.

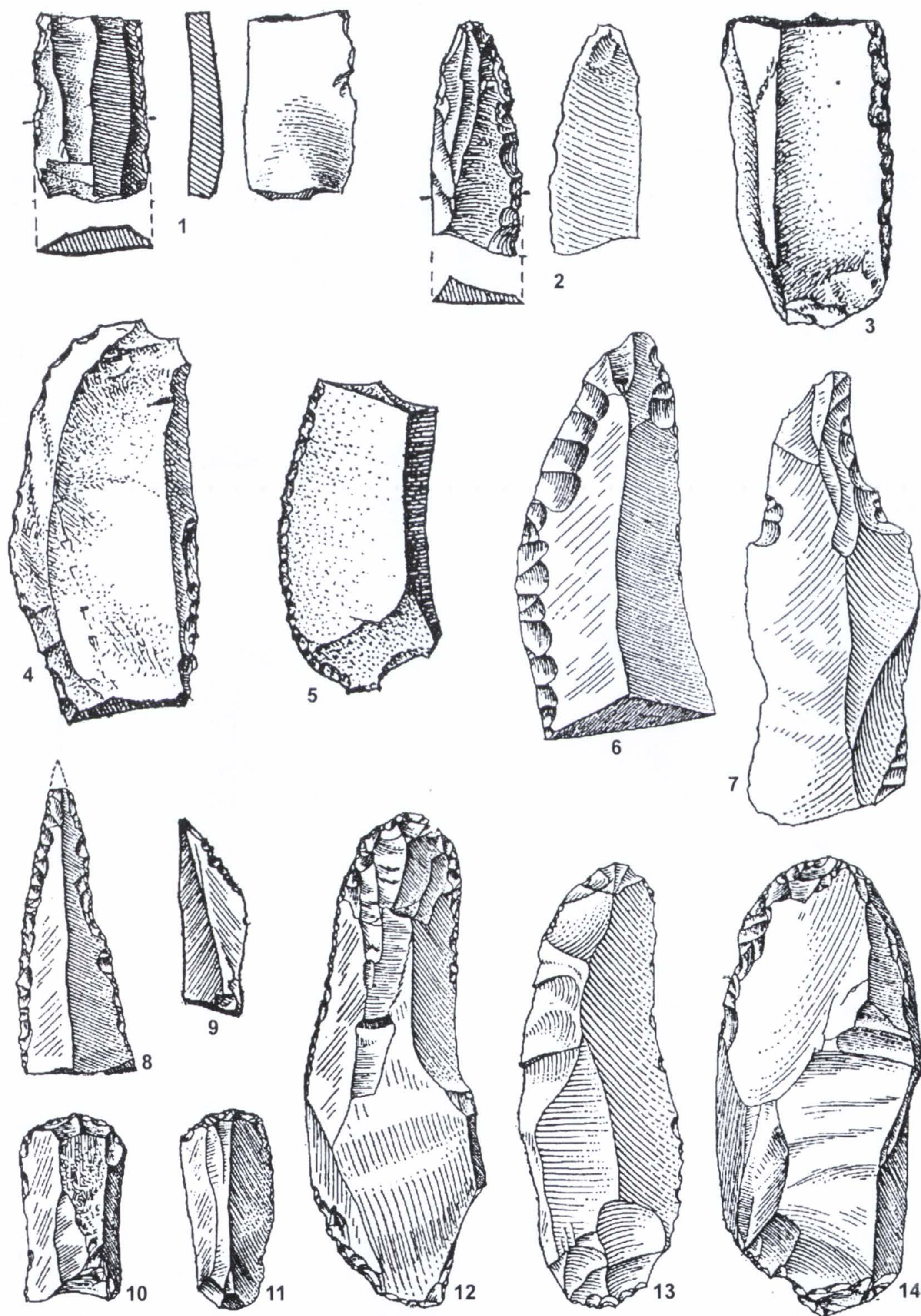

Fig. 42. Ceahlău-„Dârțu". Unelte din nivelul II (aurignacian mijlociu): 1-6, lame retuşate (retuşe oblice); 7, lamă cu crestături către vârful piesei; 8, lamă cu vârf ascuțit, retuşată pe cele două laturi (retuşe oblice); 9, lamă fragmentară trunchiată oblic şi retuşată; 10-14, gratoare.

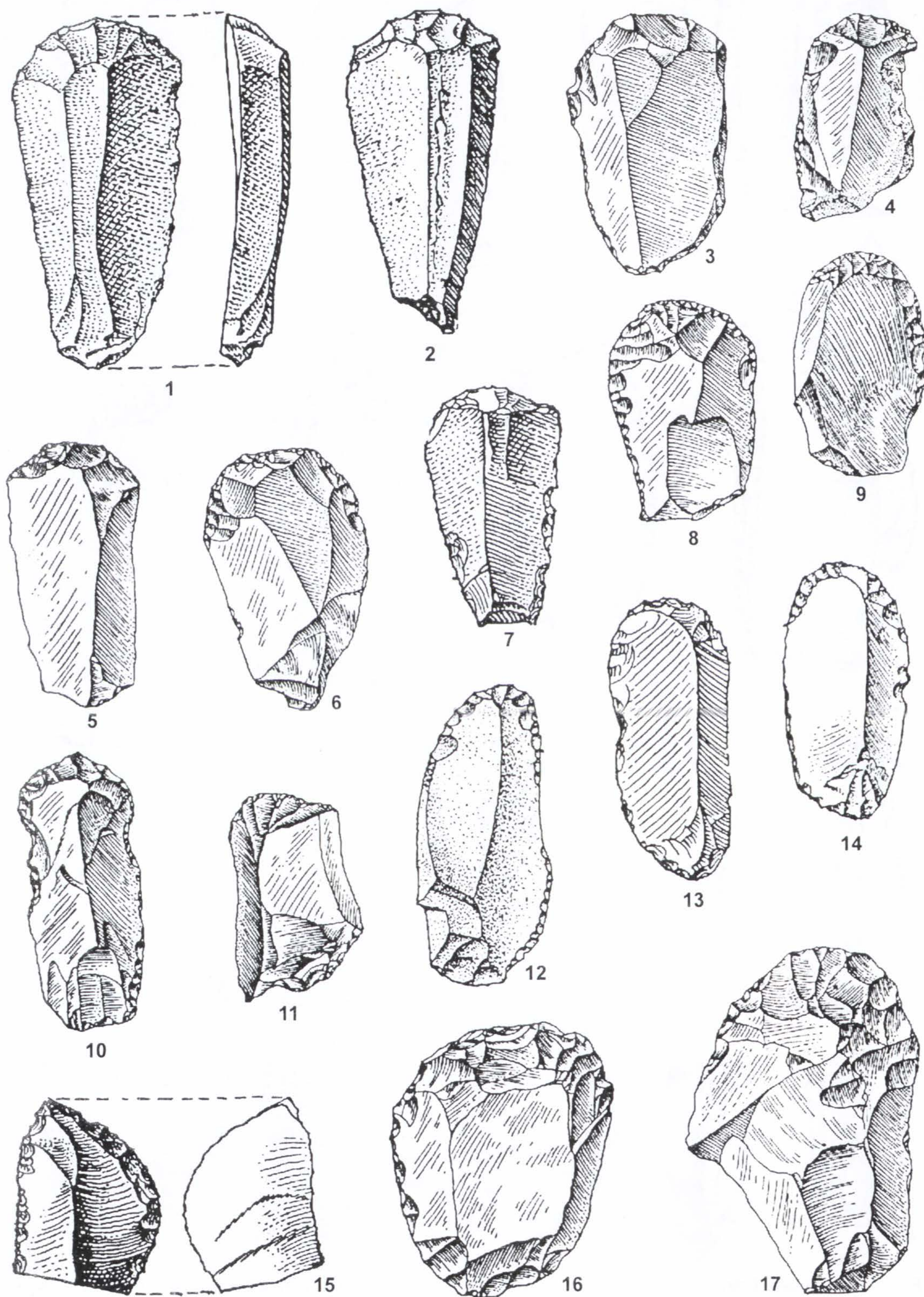

Fig. 43. Ceahlău-„Dârţu". Unelte din nivelul II (aurignacian mijlociu): 1-17, gratoare pe lame şi aşchii.

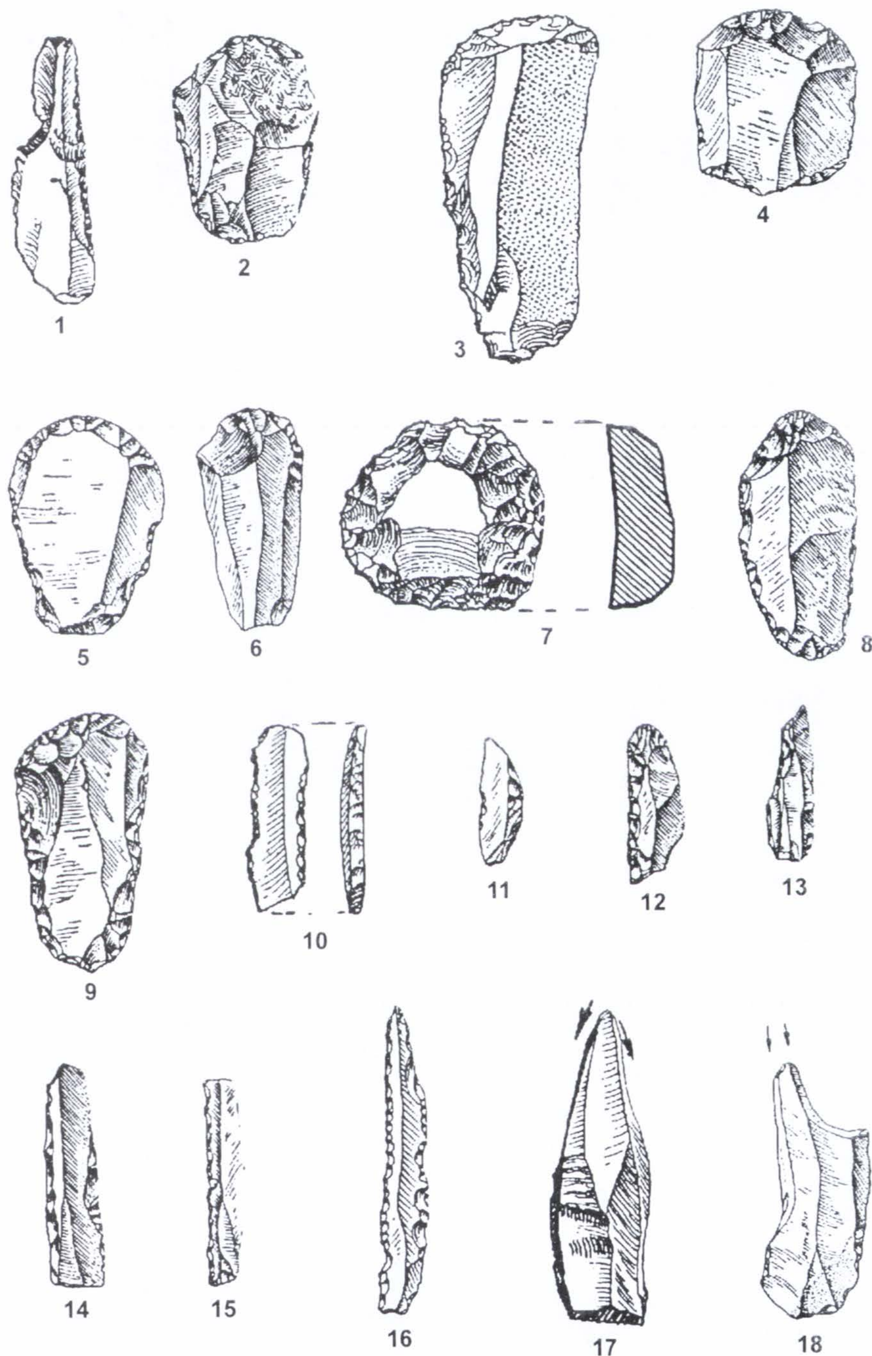

Fig. 44. Ceahlău-„Dârțu". Unelte: 1-2, gravetian mijlociu: 1, lamă cu marginea teşită şi cu o crestătură; 2, gratoar; 3-18, gravetian superior: 3-9 gratoare; 10-15, lame cu marginea teşită; 16, vârfuri de tip *La Gravette*; 17-18, burine.

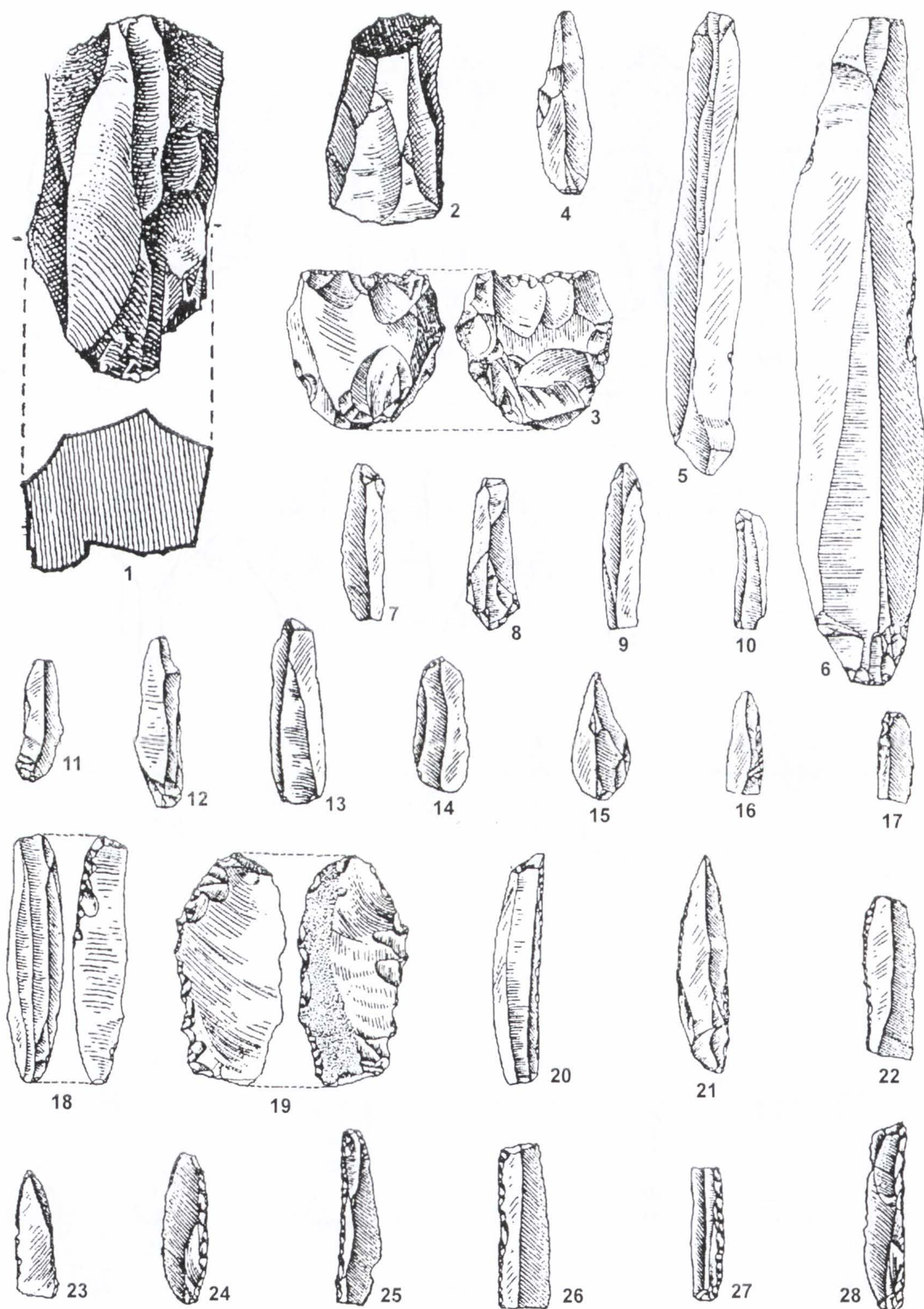

Fig. 45. Ceahlău-„Dârțu". Unelte din gravetianul final: 1-3, nuclee; 4-15, lame neretuşate; 16-18, 20-23, 28, lame retuşate (retuşe oblice); 19, lamă denticulată; 24-27, lame cu marginea teşită.

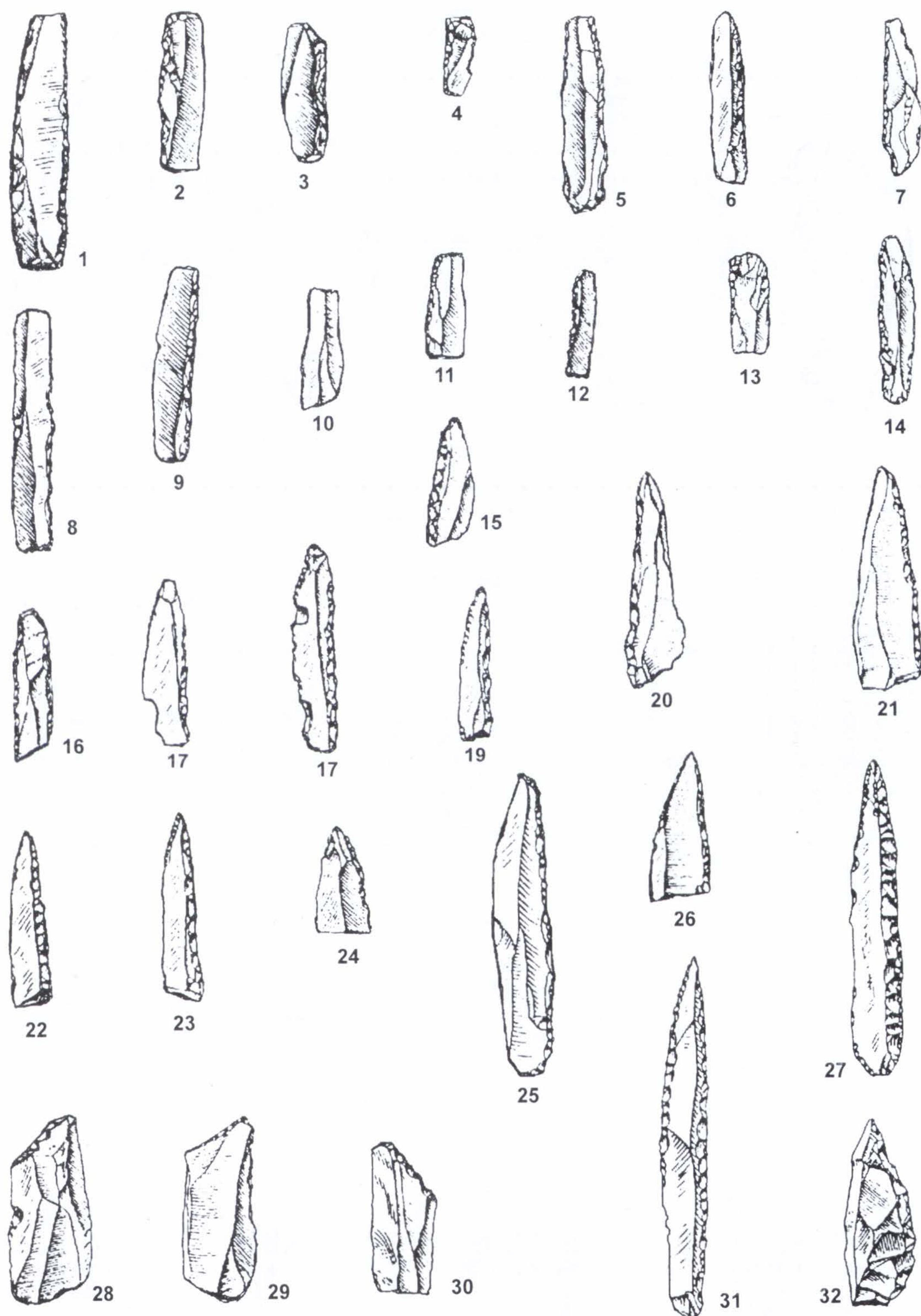

Fig. 46. Ceahlău-„Dârțu". Unelte din gravetianul final: 1-3, 5-7, 9-27, 31 vârfuri de tip *La Gravette* şi lame cu marginea teşită; 4-8, lame de formă rectangulară, cu retuşe abrupte pe mai multe laturi; 28-30, lame trunchiate oblic şi retuşate; 32, vârf asemănător tipului azilian.

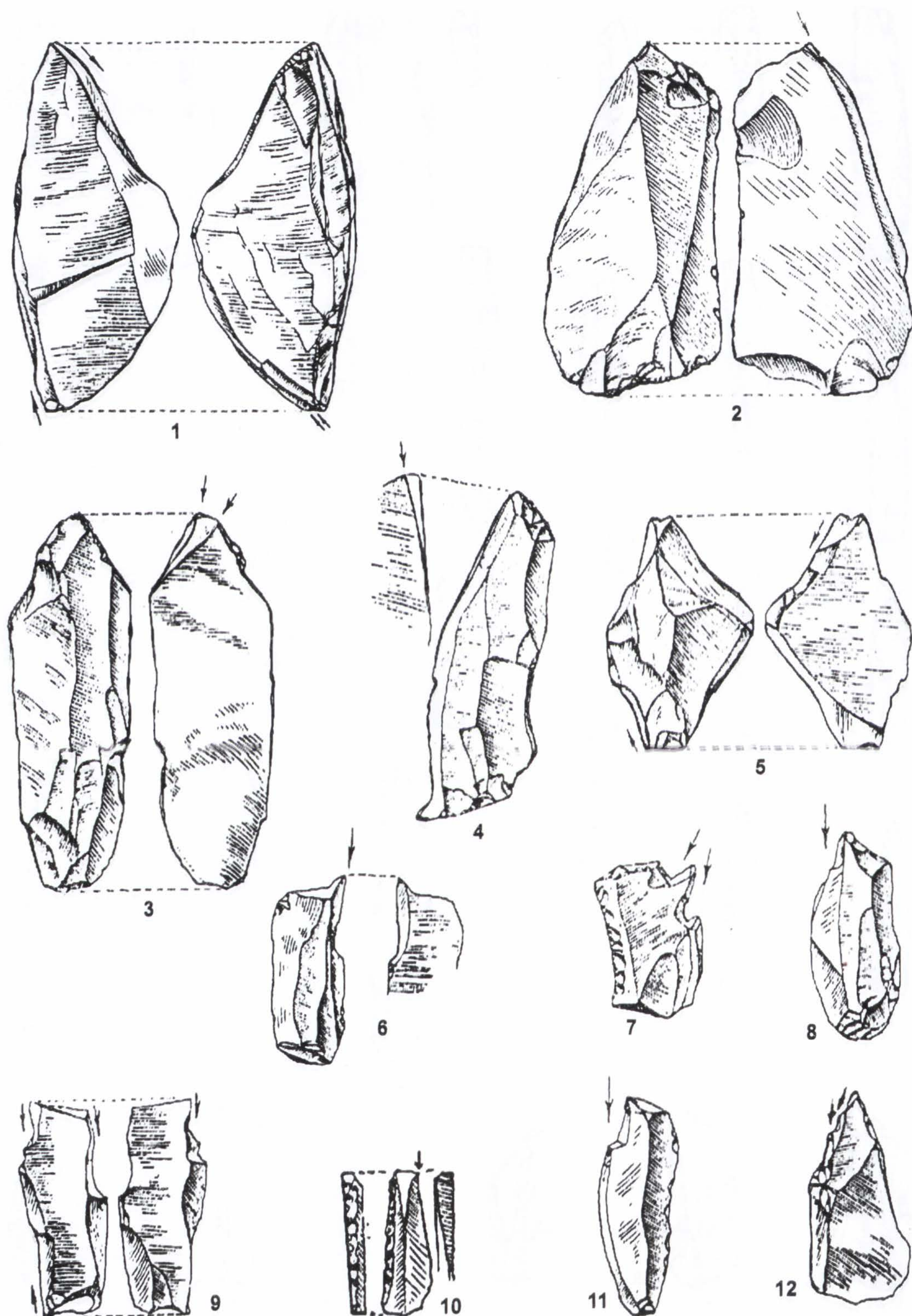

Fig. 47. Ceahlău-„Dârțu". Unelte din gravetianul final: 1-12, burine.

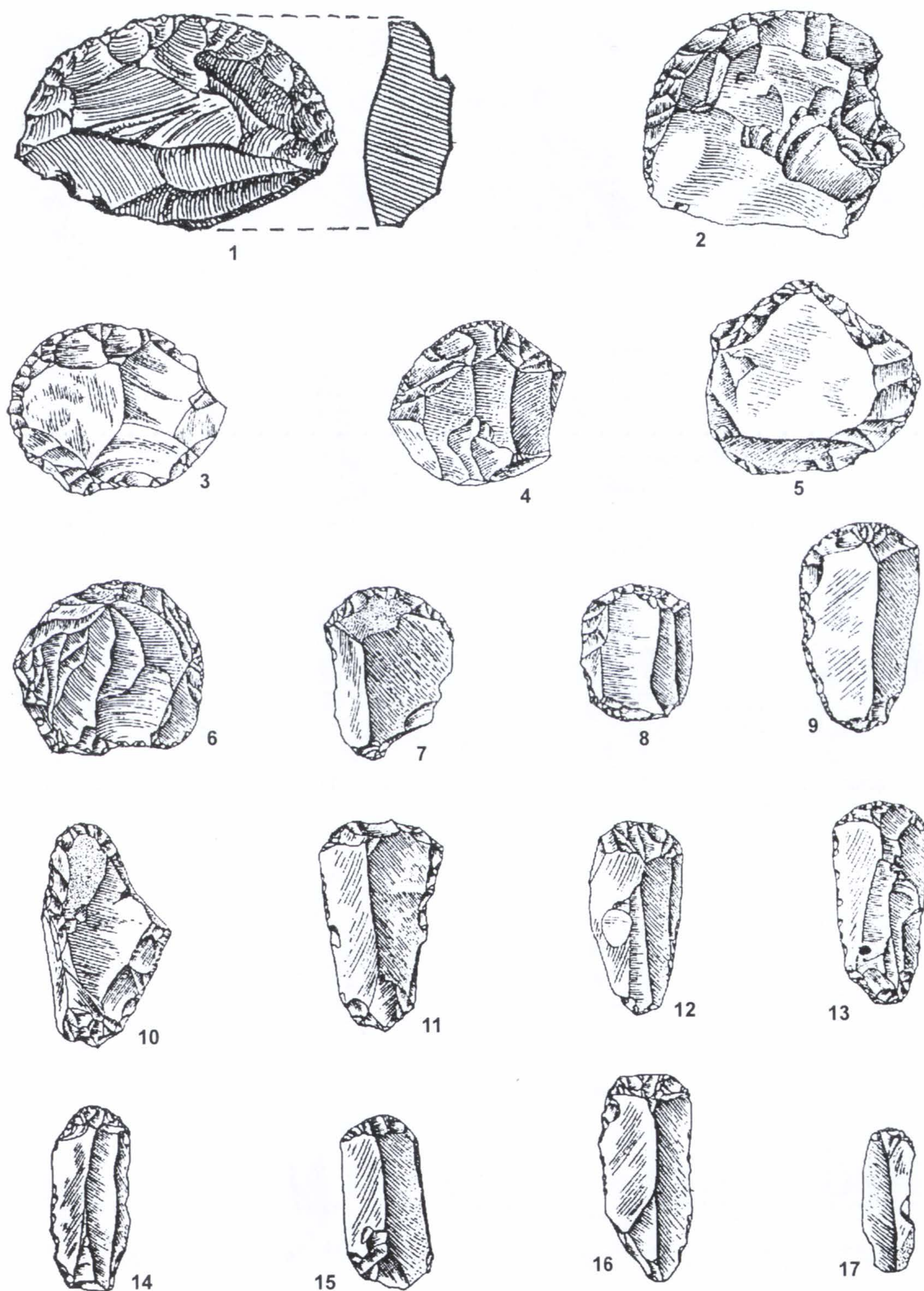

Fig. 48. Ceahlău-„Dârțu”. Unelte din gravetianul final: 1-17, gratoare pe aşchii şi lame.

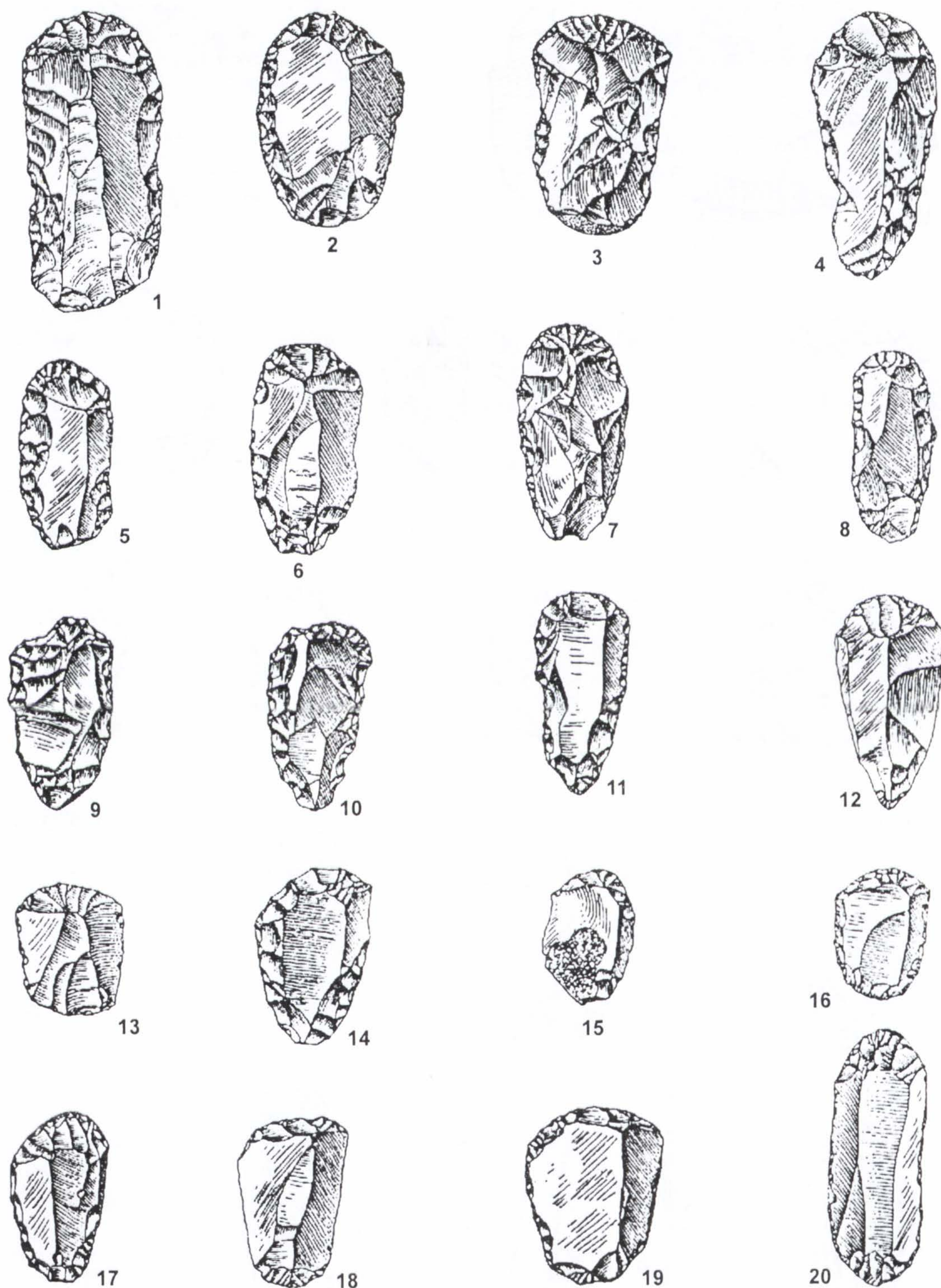

Fig. 49. Ceahlău-„Dârțu". Unelte din gravetianul final: 1-20, gratoare simple şi duble.

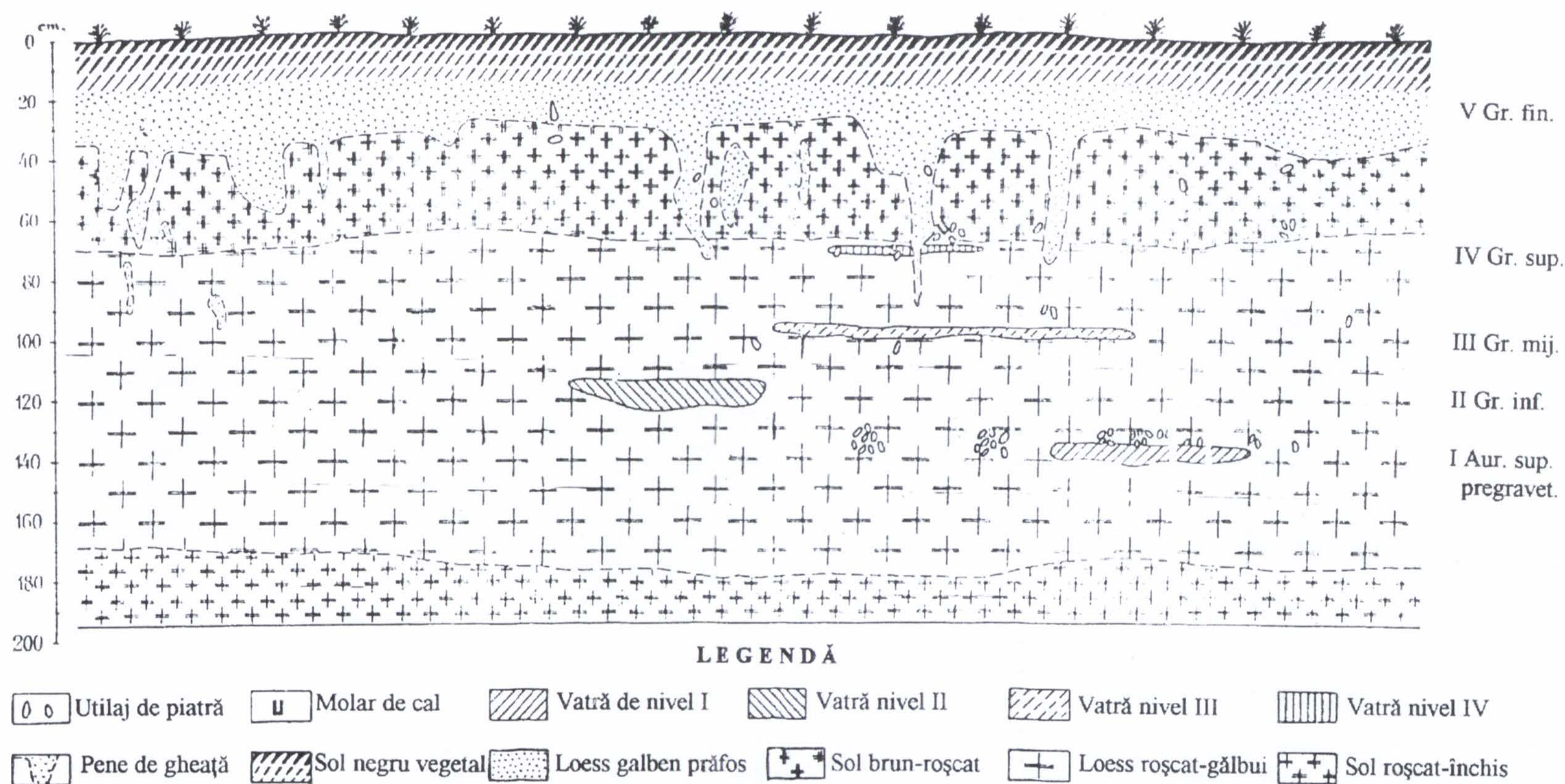

Fig. 50. Ceahlău-„Podiş”. Profilul peretelui de sud-sud-vest al casetei (secțiunea 6).

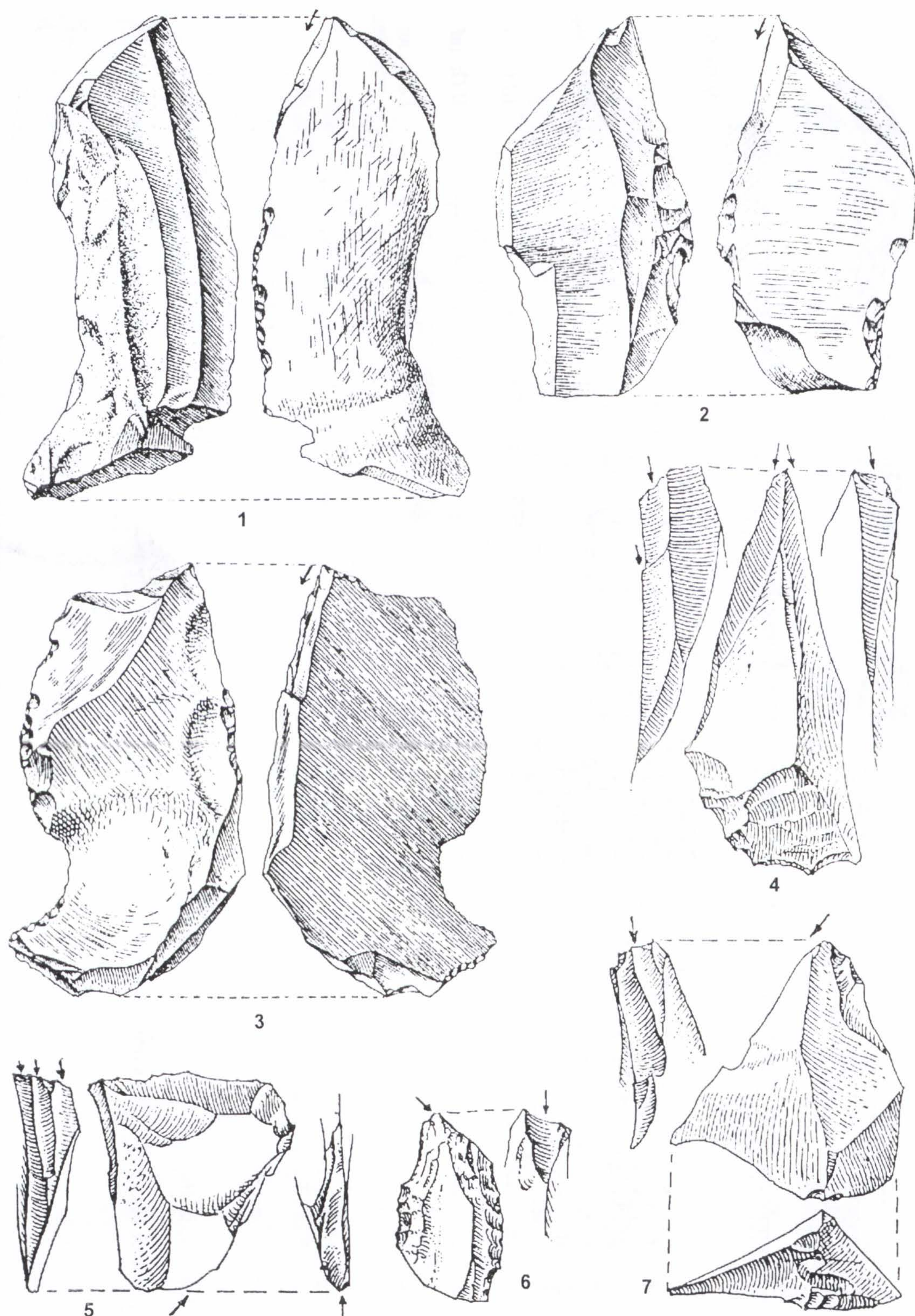

Fig. 51. Ceahlău-„Podiş". Unelte din aurignacianul superior pre-gravetian: 1-7, burine.

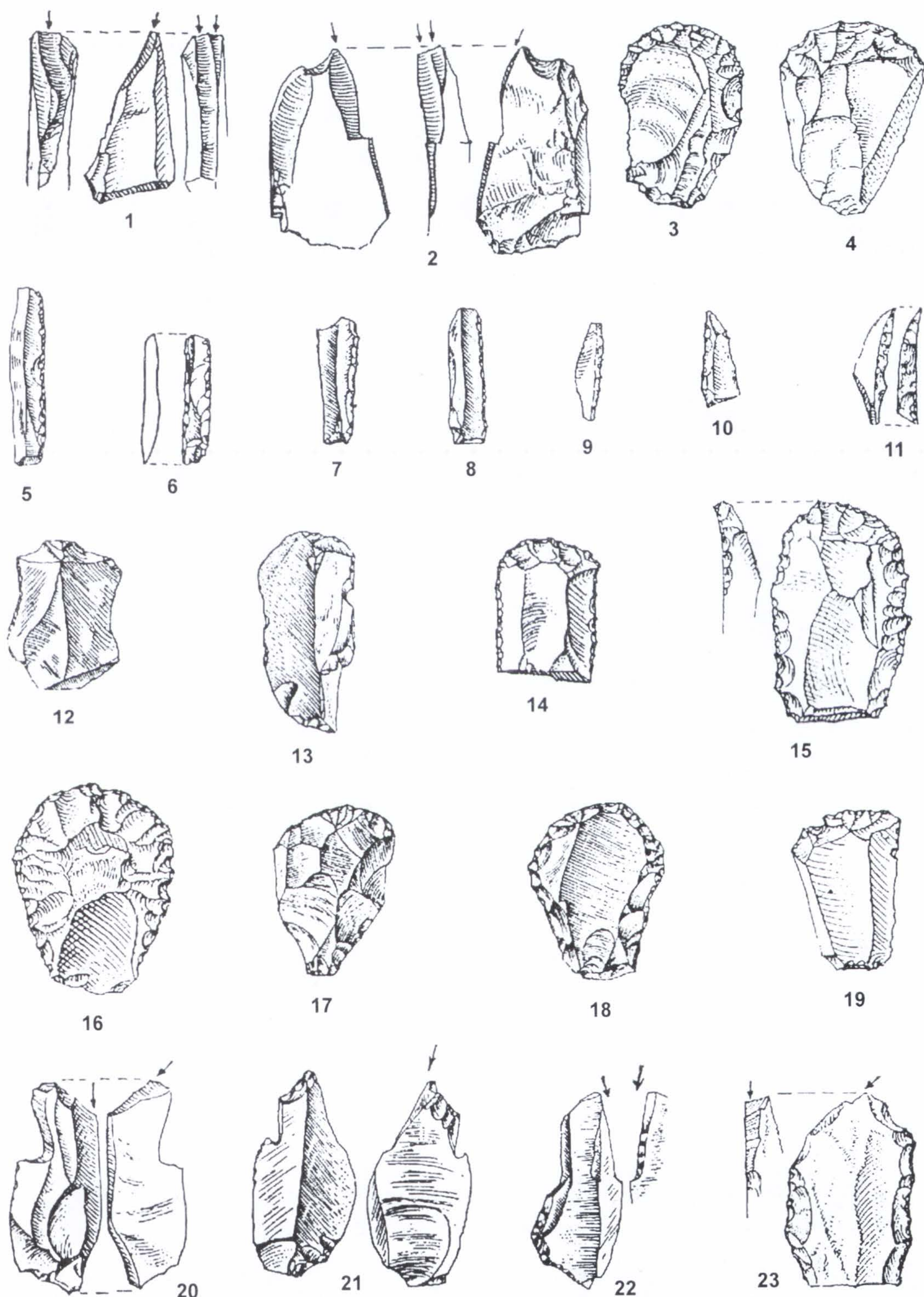

Fig. 52. Ceahlău-„Podiş". Unelte: 1-4, aurignacian superior pre-gravetian: 1-2, burine; 3-4, gratoare; 5-23, gravetian inferior: 5-11, vârfuri de tip *La Gravette* şi lame cu marginea teşită; 12-19, gratoare; 20-23, burine.

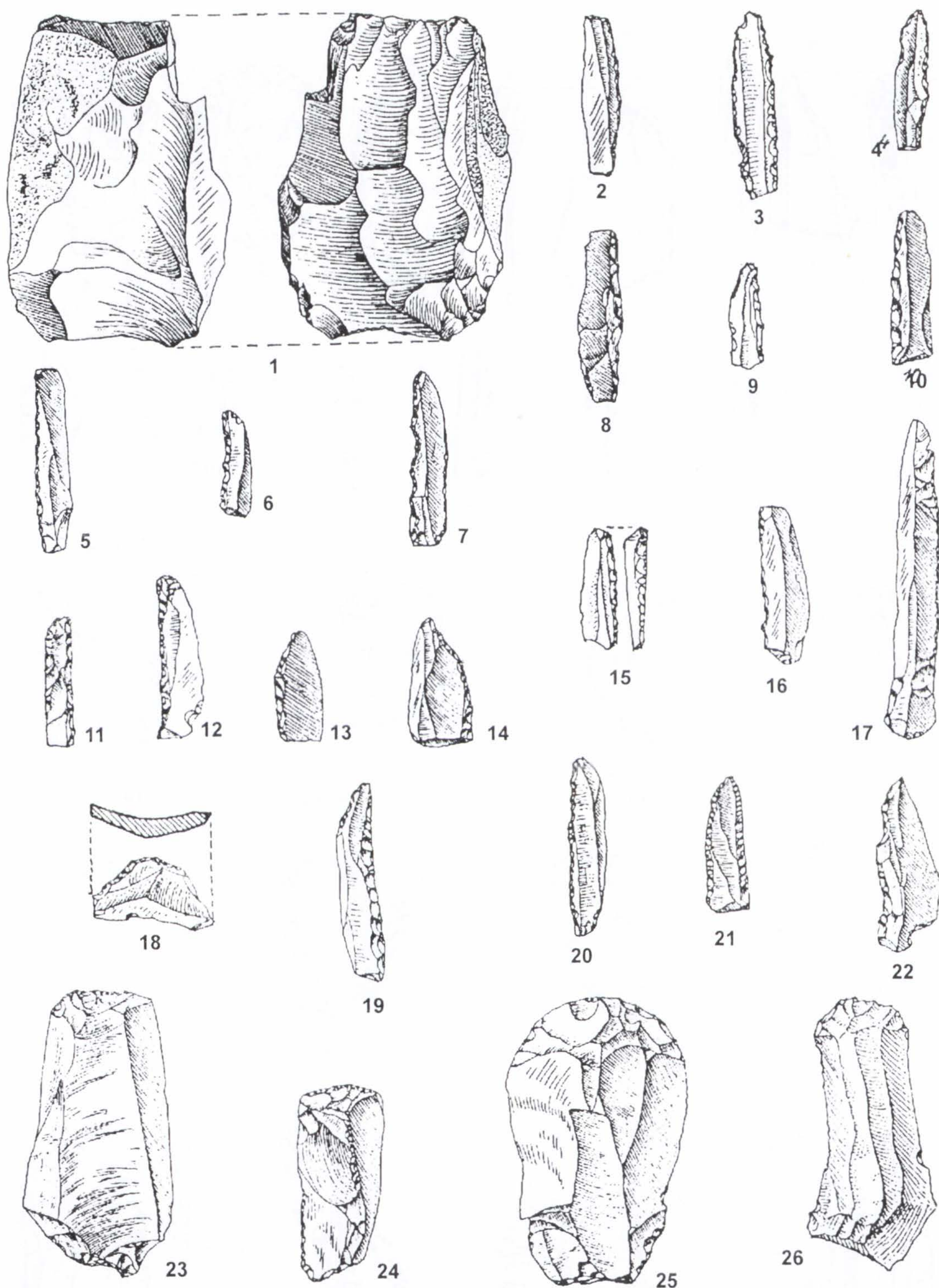

Fig. 53. Ceahlău-„Podiş”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1, nucleu; 2-13, 15-16, 19-22, lame cu marginea teşită şi vârfuri de tip *La Gravette* (nr. 22 prezintă o mică crestătură retuşată); 14, lamă trunchiată oblic şi retuşată; 17, lamă subţire cu retuşe fine de întrebuinţare; 18, piesă microlitică retuşată pe latura sa curbă, ceea ce îi conferă piesei aspectul unei semiluni atipice; 23-26, gratoare.

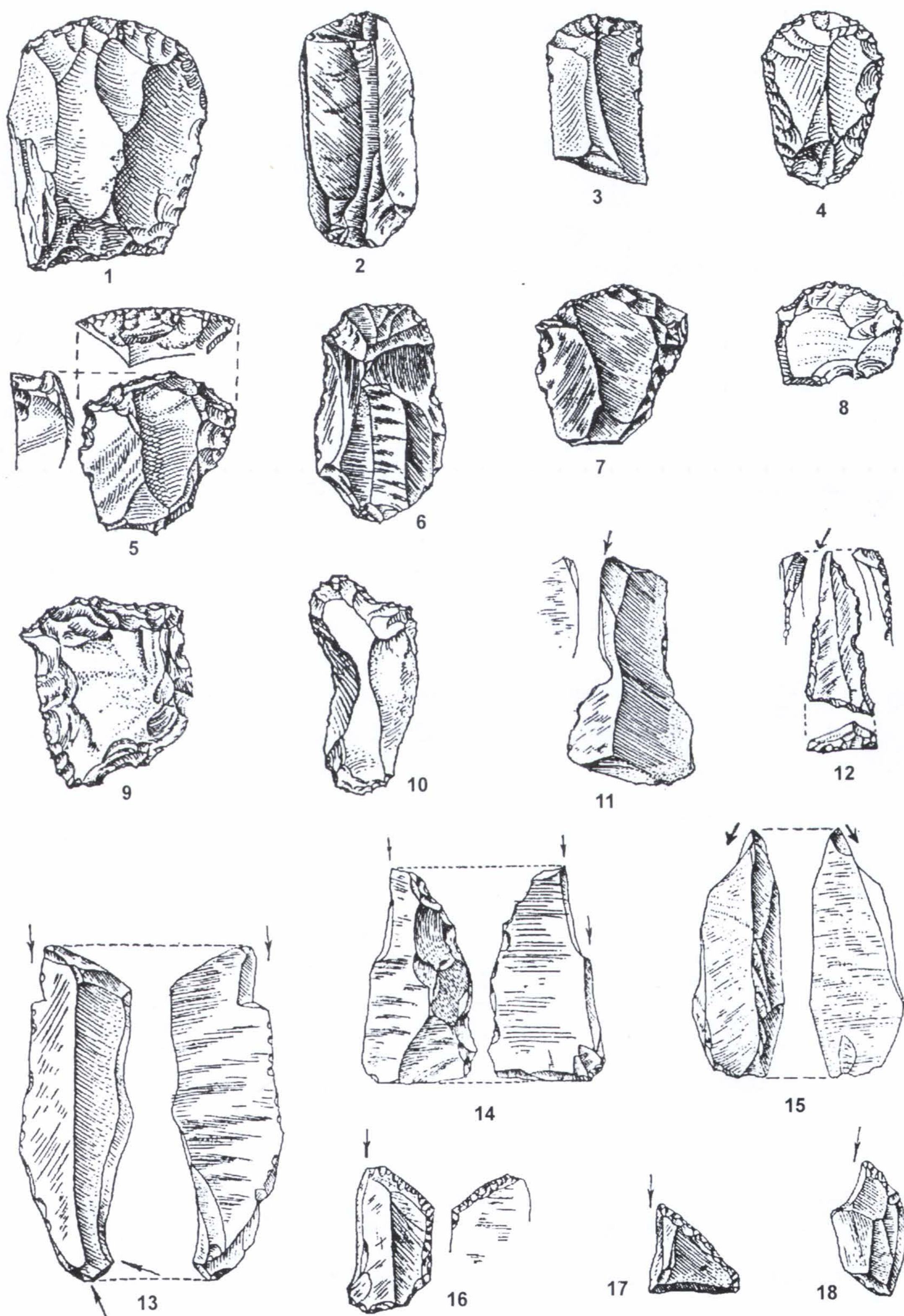

Fig. 54. Ceahlău-„Podiş”. Unelte din gravetianul mijlociu: 1-10, gratoare; 11-18, burine.

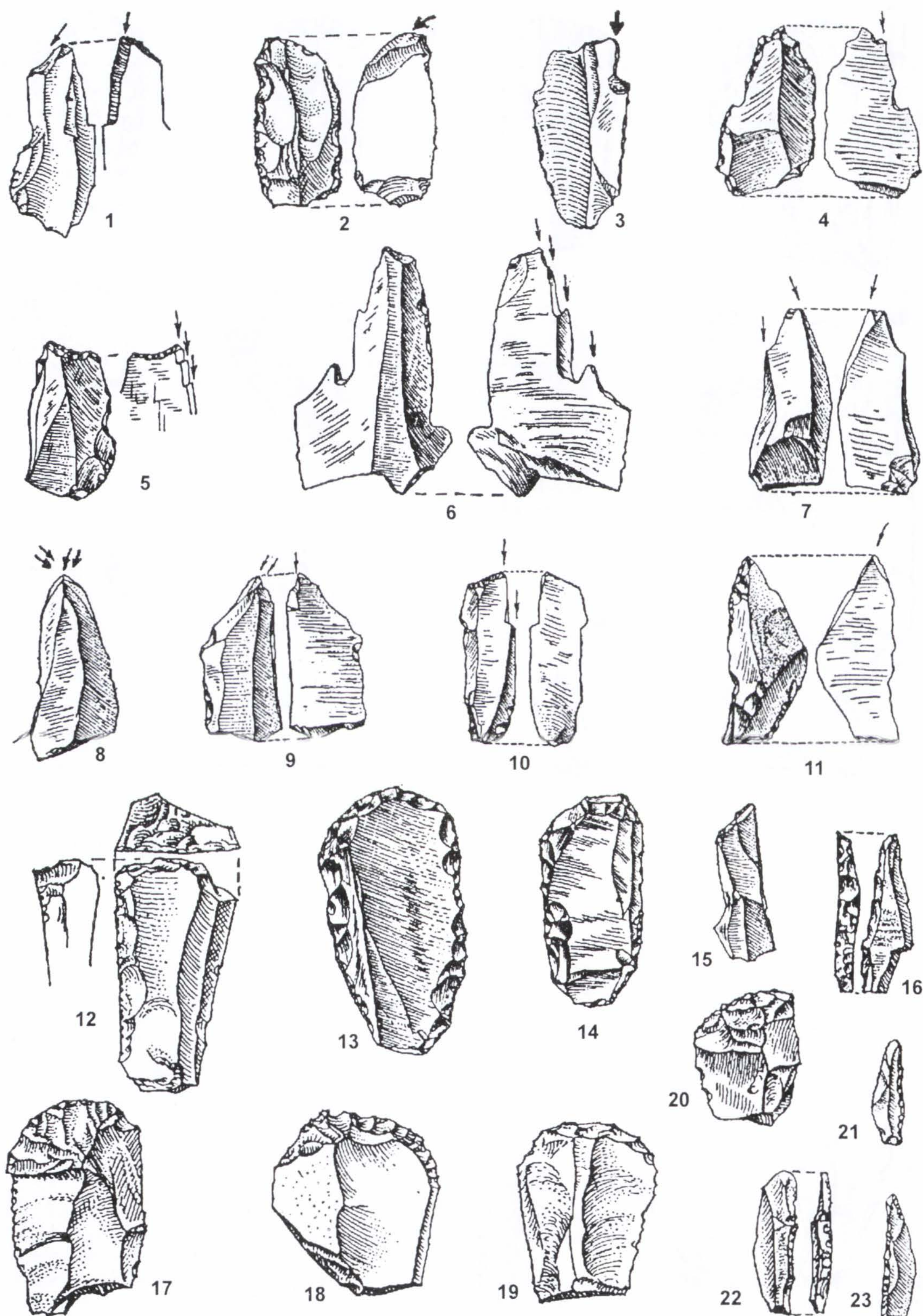

Fig. 55. Ceahlău-„Podiş". Unelte: 1-11, burine gravetian mijlociu; 12-23, gravetian superior: 12-14, 17-20, gravetian; 15, lamă microlitică trunchiată oblic şi retuşată; 16, 21, 23, vârfuri de tip *La Gravette*; 22, lamă cu marginea teşită.

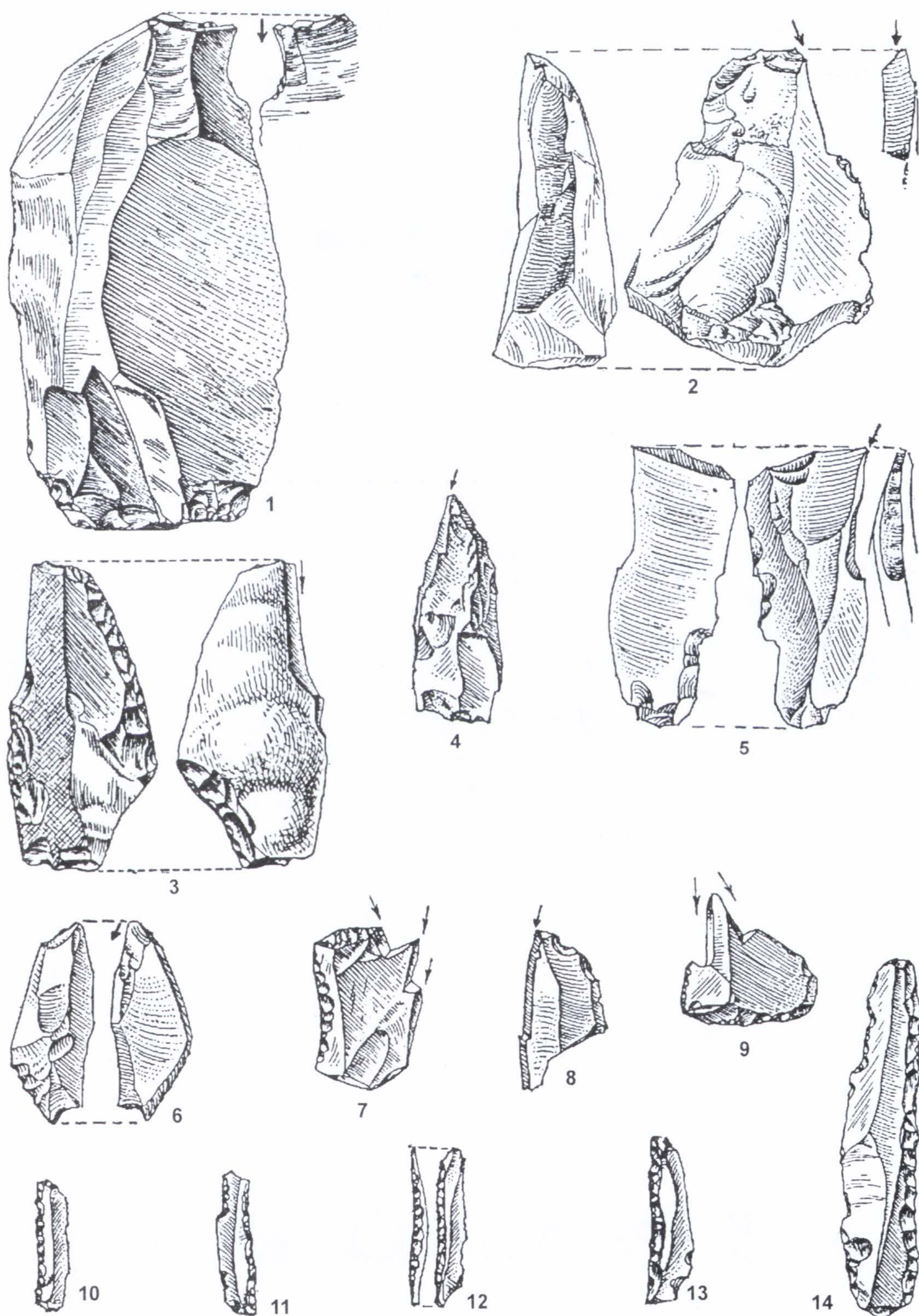

Fig. 56. Ceahlău-„Podiş". Unelte din gravetianul superior: 1-9, burine; 10-13, lame cu marginea teşită; 14, lamă retuşată (retuşe oblice) şi cu crestături.

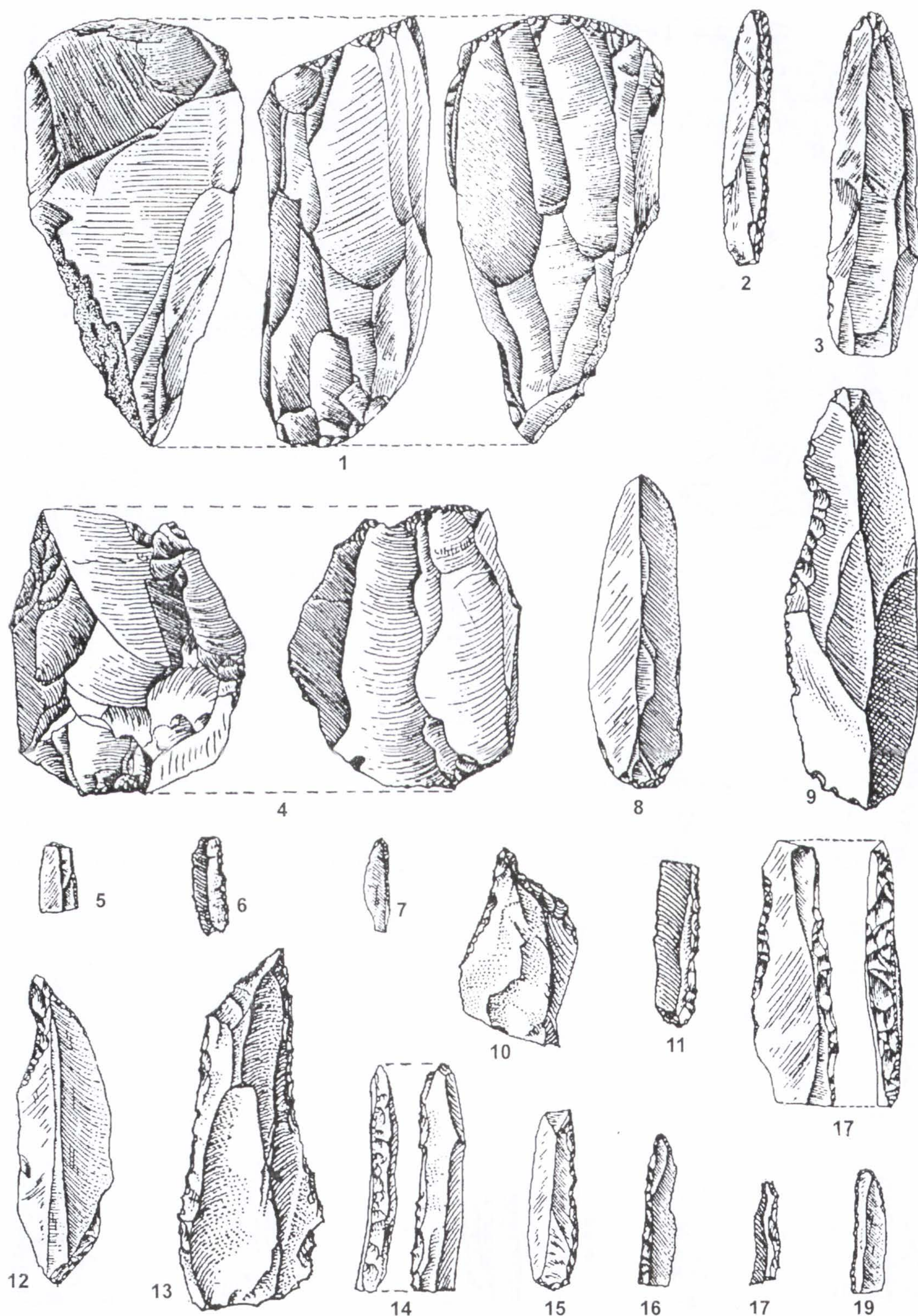

Fig. 57. Ceahlău-„Podiș". Unelte din gravetianul final: 1, 4, nuclee; 3, 8, lame neretușate; 9, lamă cu o crestătură largă și retușată; 10, 12-13, străpungătoare; 2, 7, 16, vârfuri de tip *La Gravette*; 5-6, 11, 14-15, 17-19, lame cu marginea teșită.

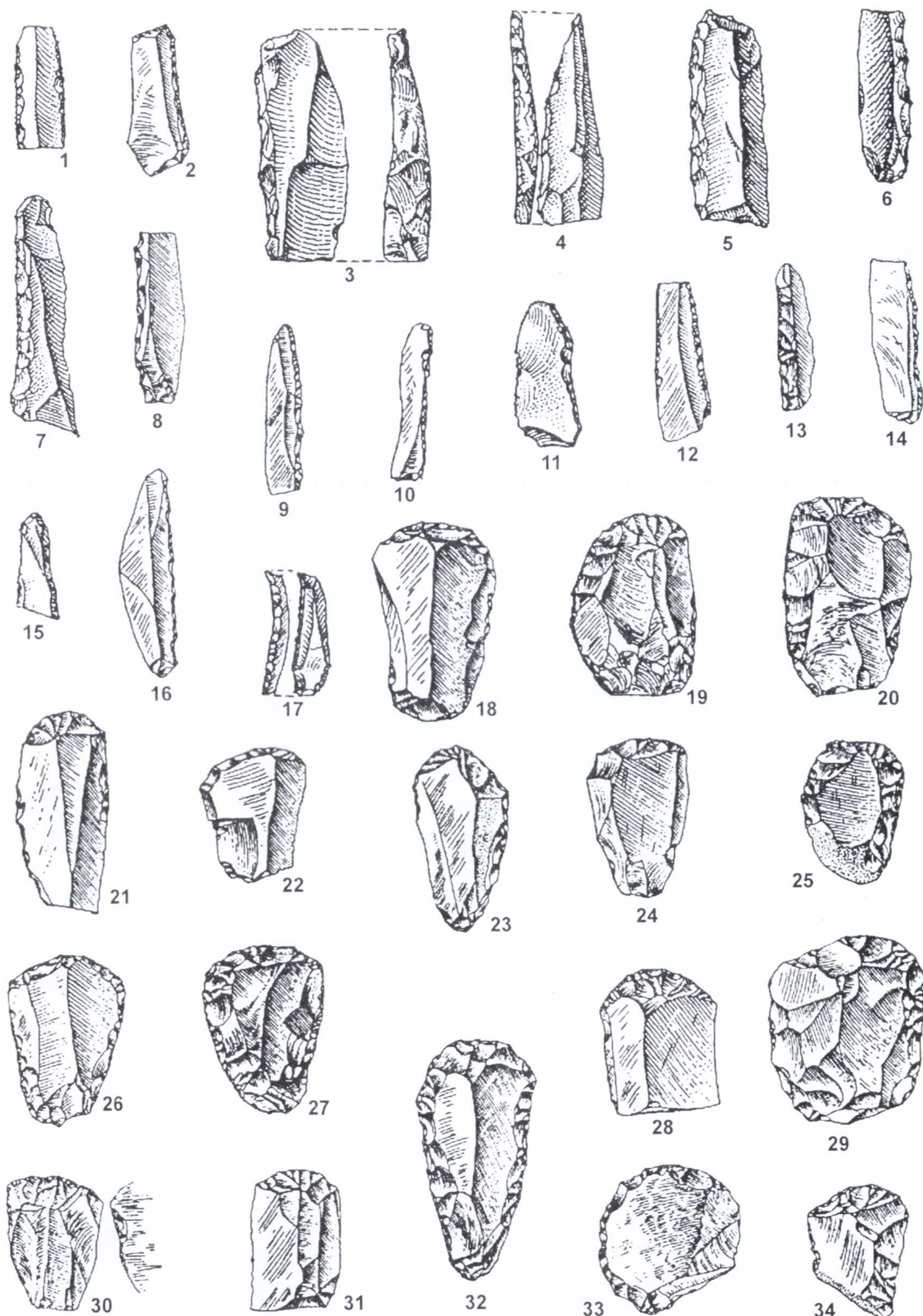

Fig. 58. Ceahlău-„Podiş”. Unelte din gravetianul final: 1, lamă microlitică cu retuşe oblice; 2-3, 5-8, 10-12, 14-15, 17, lame cu marginea teşită; 4, 9, 13, 15, vârfuri de tip *La Gravette*; 18-34, gratoare.

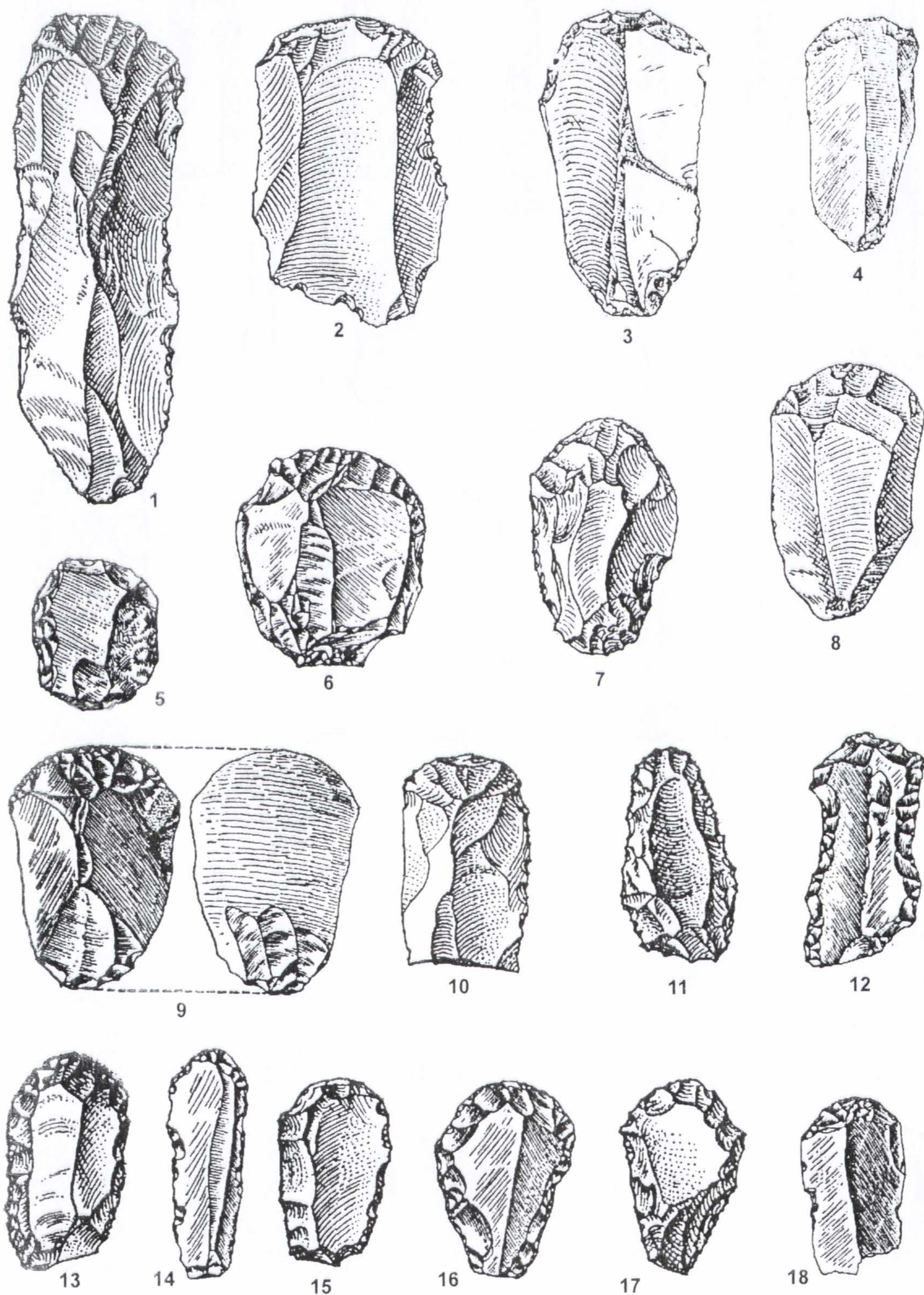

Fig. 59. Ceahlău-„Podiș”. Unelte din gravetianul final: 1-18, gratoare.

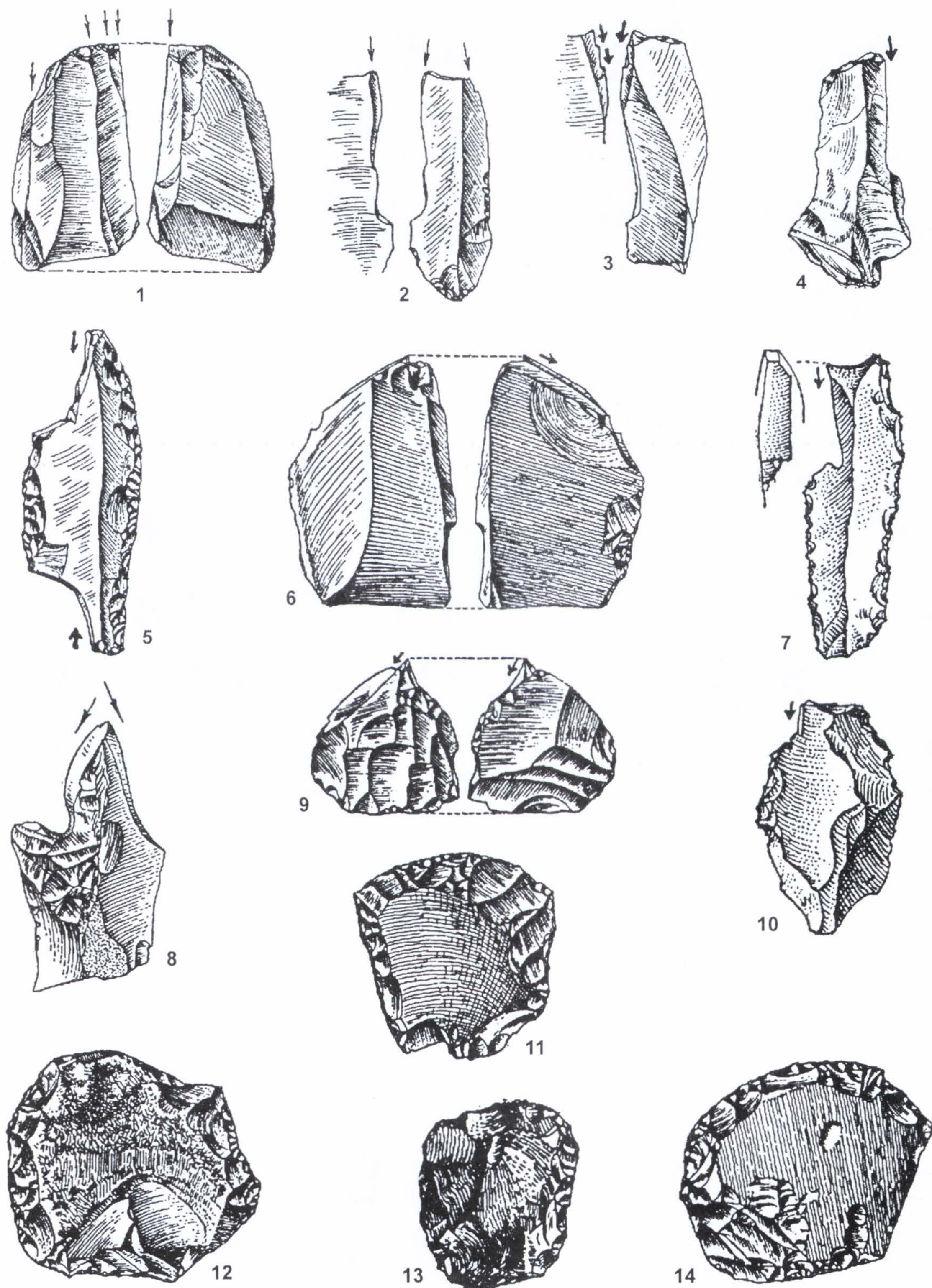

Fig. 60. Ceahlău-„Podiş". Unelte din gravetianul final: 1-10, burine; 11-14, gratoare.

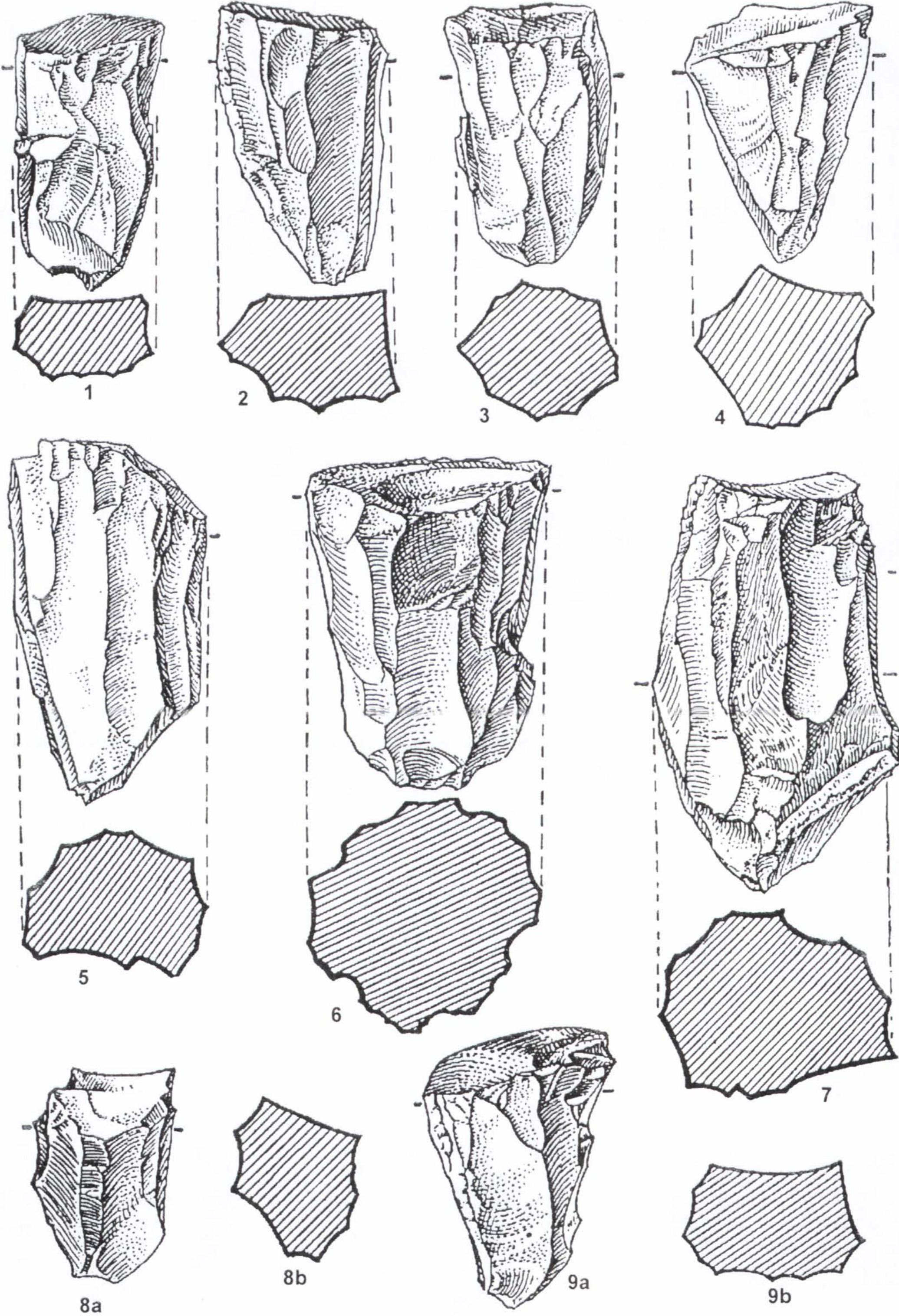

Fig. 61. Ceahlău-„Scaune". Piese swideriene: 1-9, nuclee.

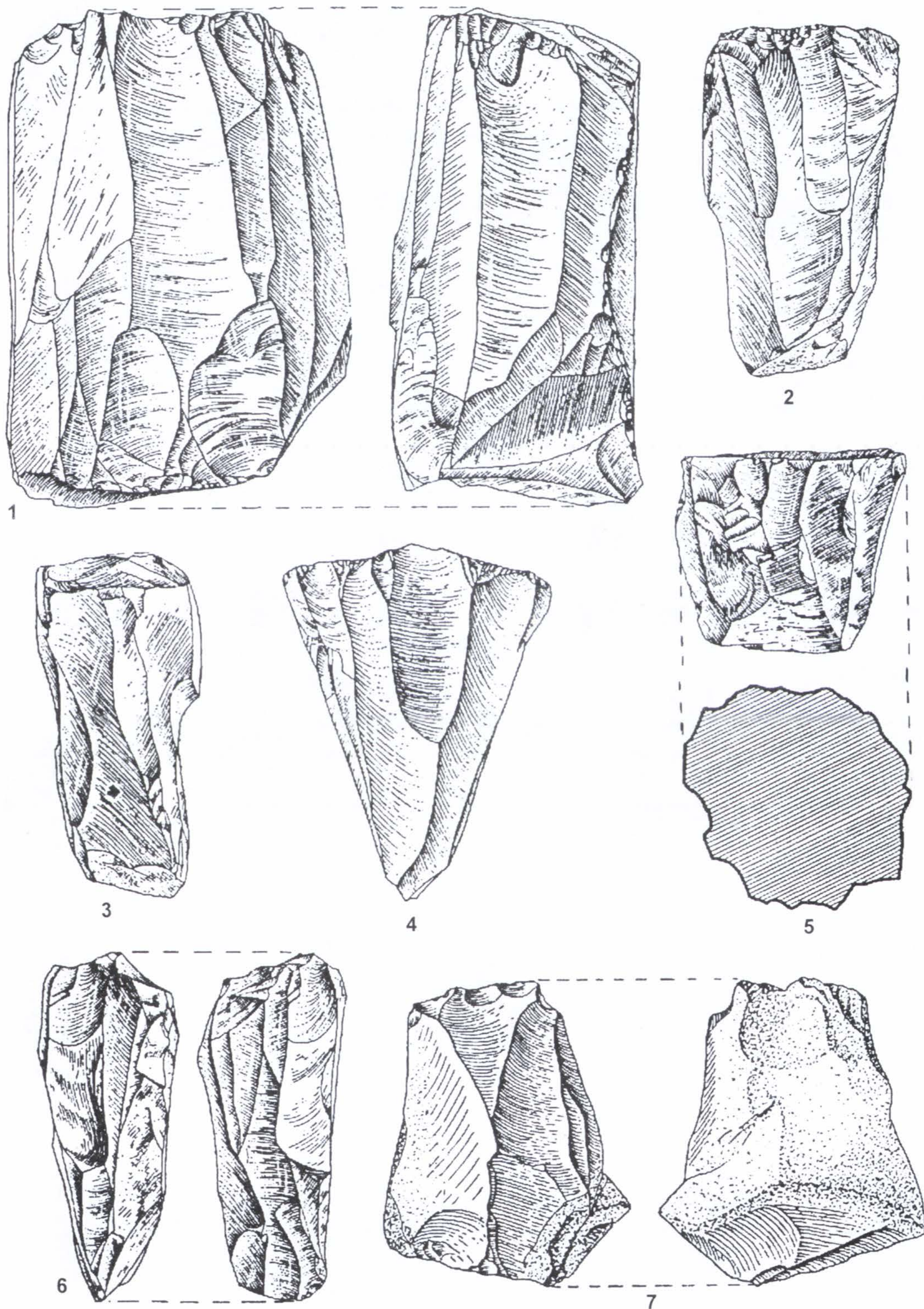

Fig. 62. Ceahlău-„Scaune”. Piese swideriene: 1-7, nuclee.

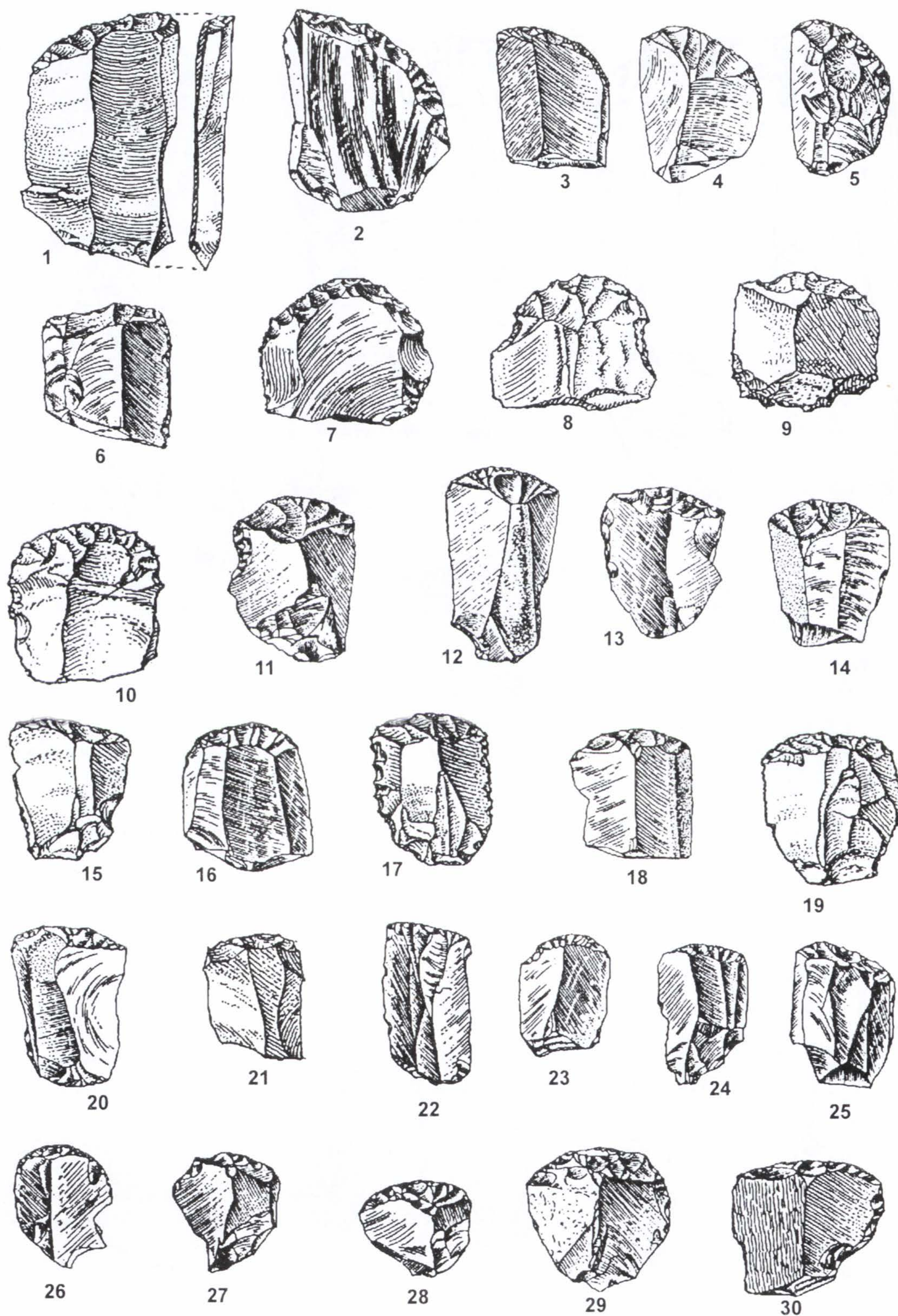

Fig. 63. Ceahlău-„Scaune". Unelte swideriene: 1-30, gratoare.

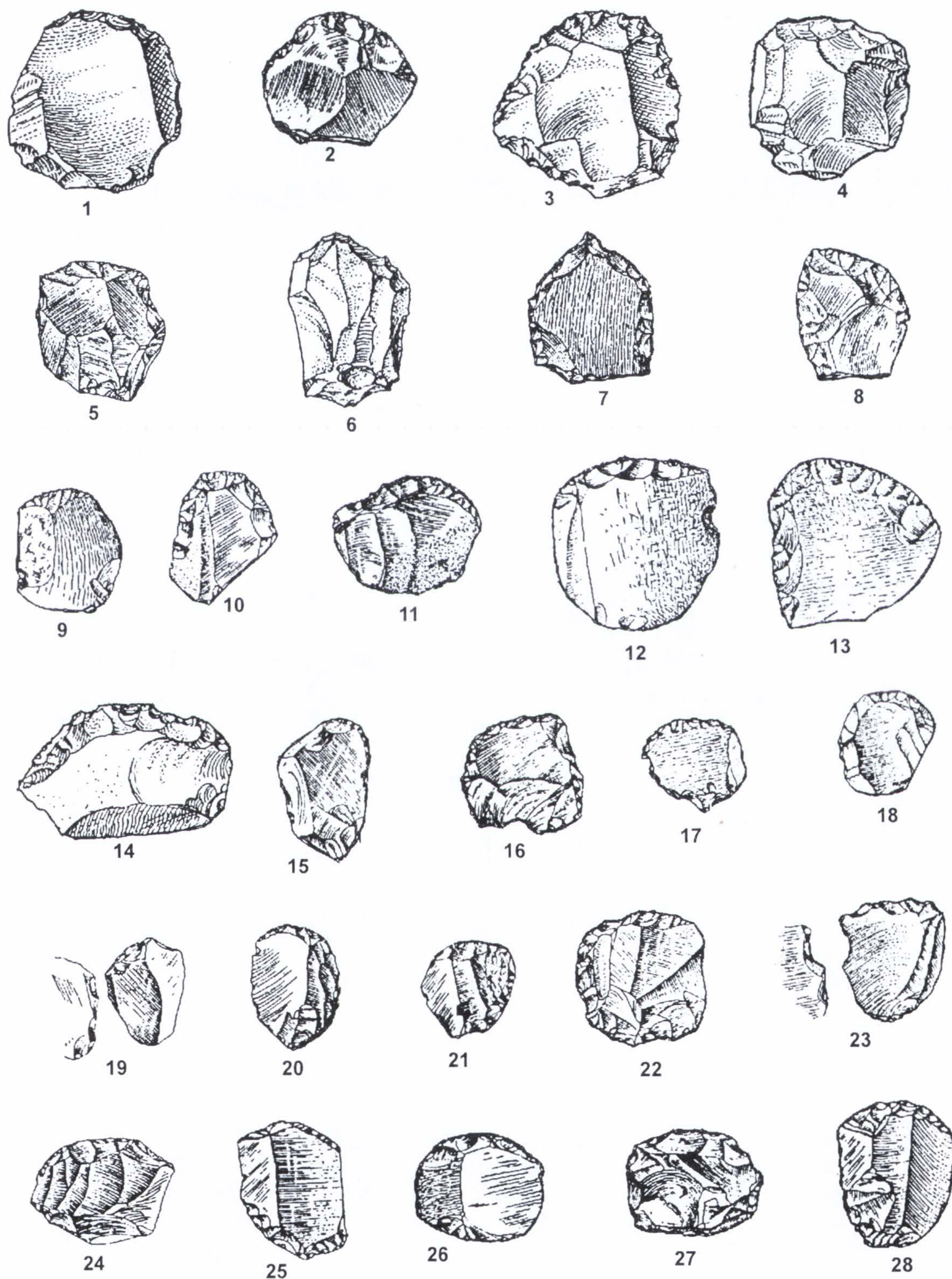

Fig. 64. Ceahlău-„Scaune". Unelte swideriene: 1-28, gratoare.

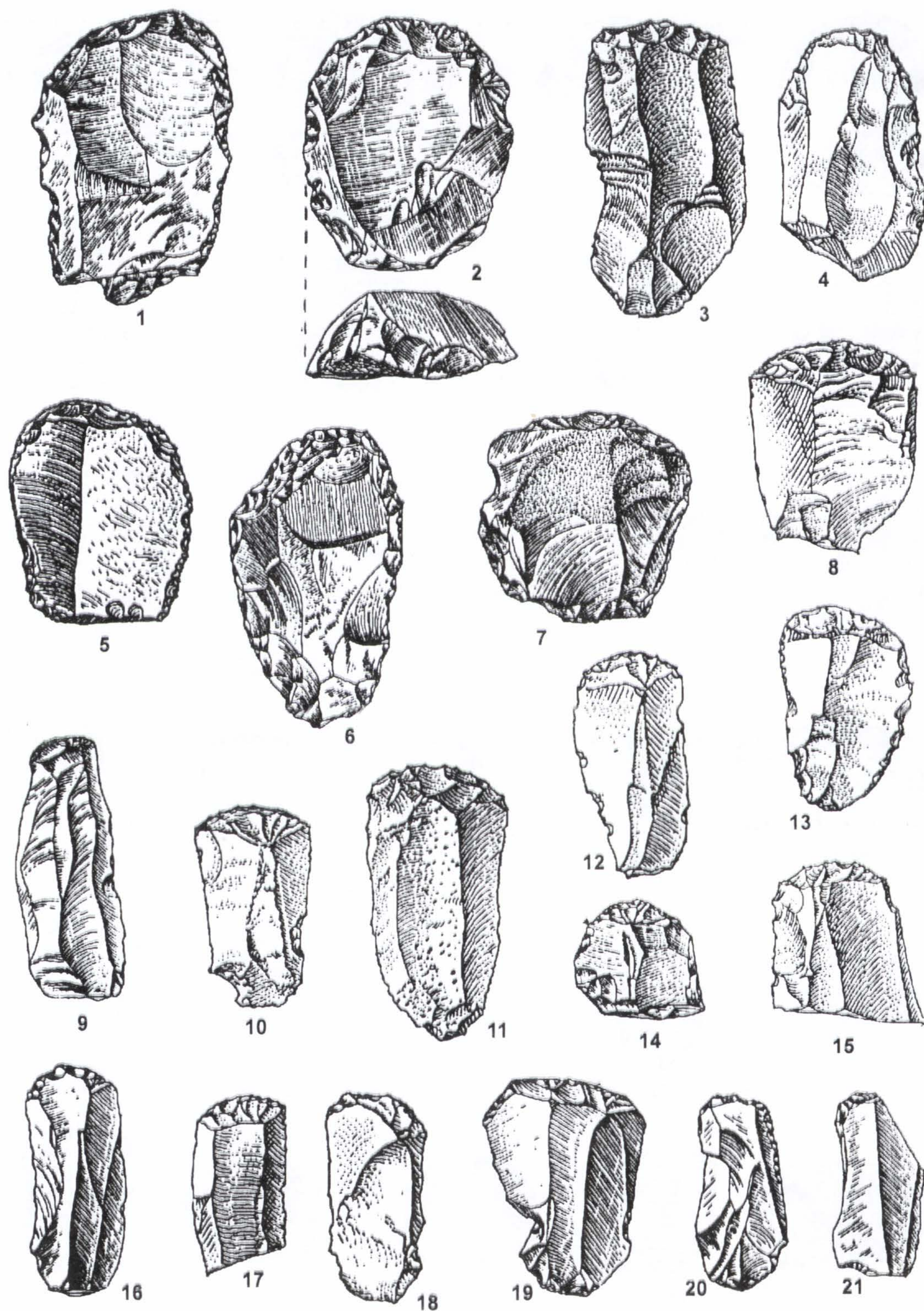

Fig. 65. Ceahlău-„Scaune". Unelte swideriene: 1-21, gratoare.

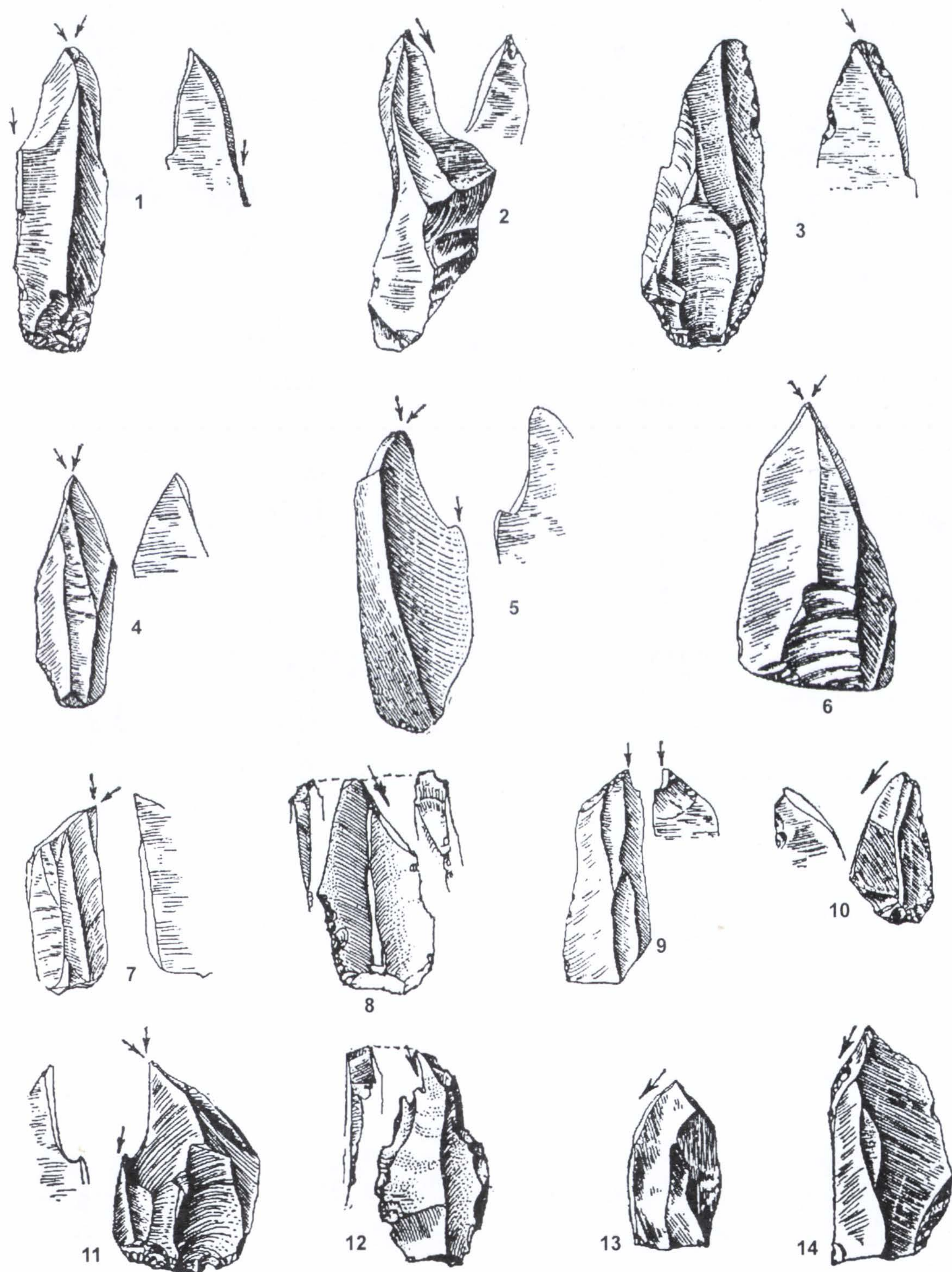

Fig. 66. Ceahlău-„Scaune". Unelte swideriene: 1-14, burine.

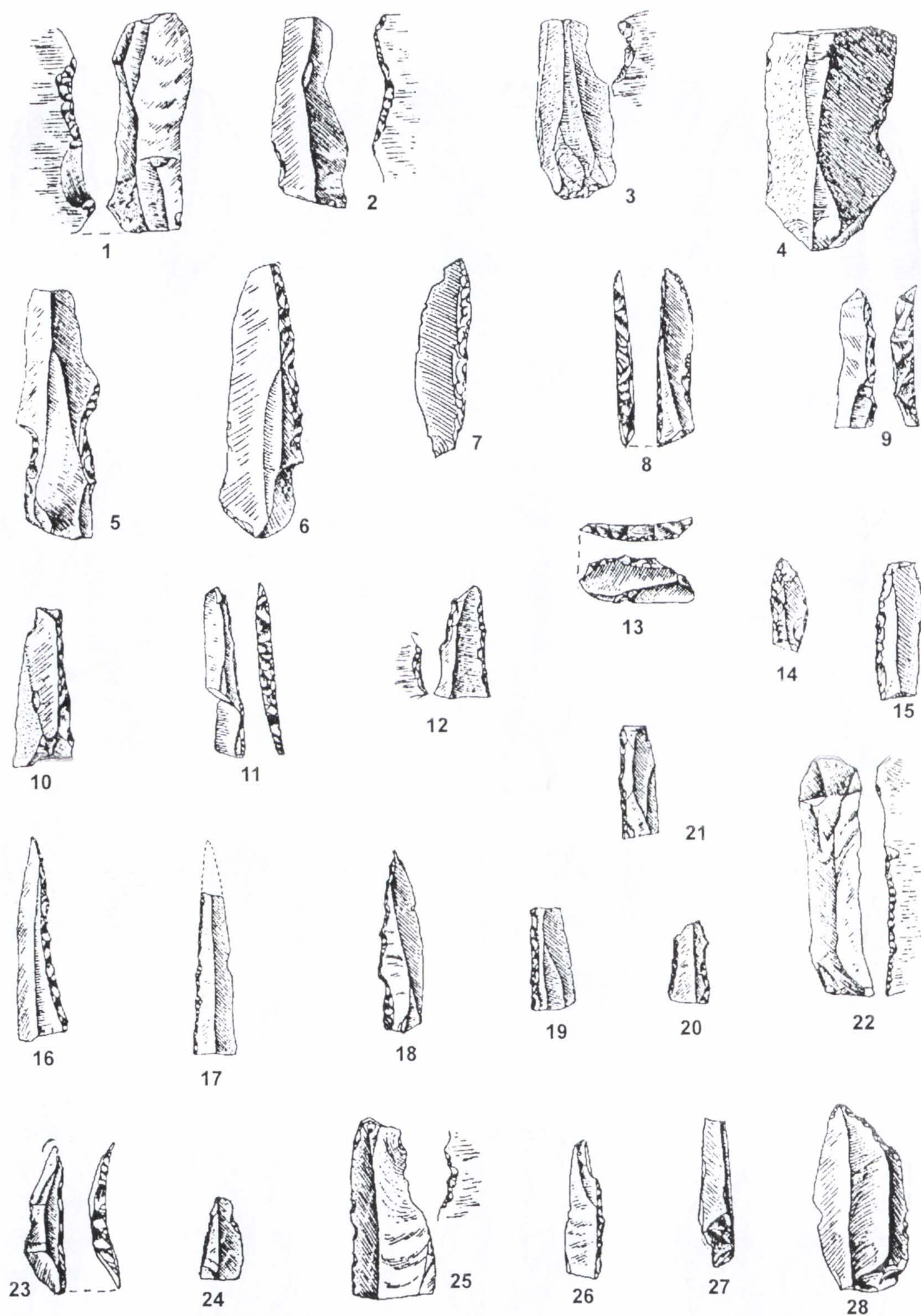

Fig. 67. Ceahlău-„Scaune”. Unelte swideriene: 1-5, 25, lame cu crestătură retuşată; 6-12, 14-21, 23-24, 26, vârfuri de tip *La Gravette* şi lame cu marginea teşită; 13, semilună fragmentară; 22, lamă cu retuşe fine; 27, lamă microlitică neretuşată; 28, lamă trunchiată oblic şi retuşată.

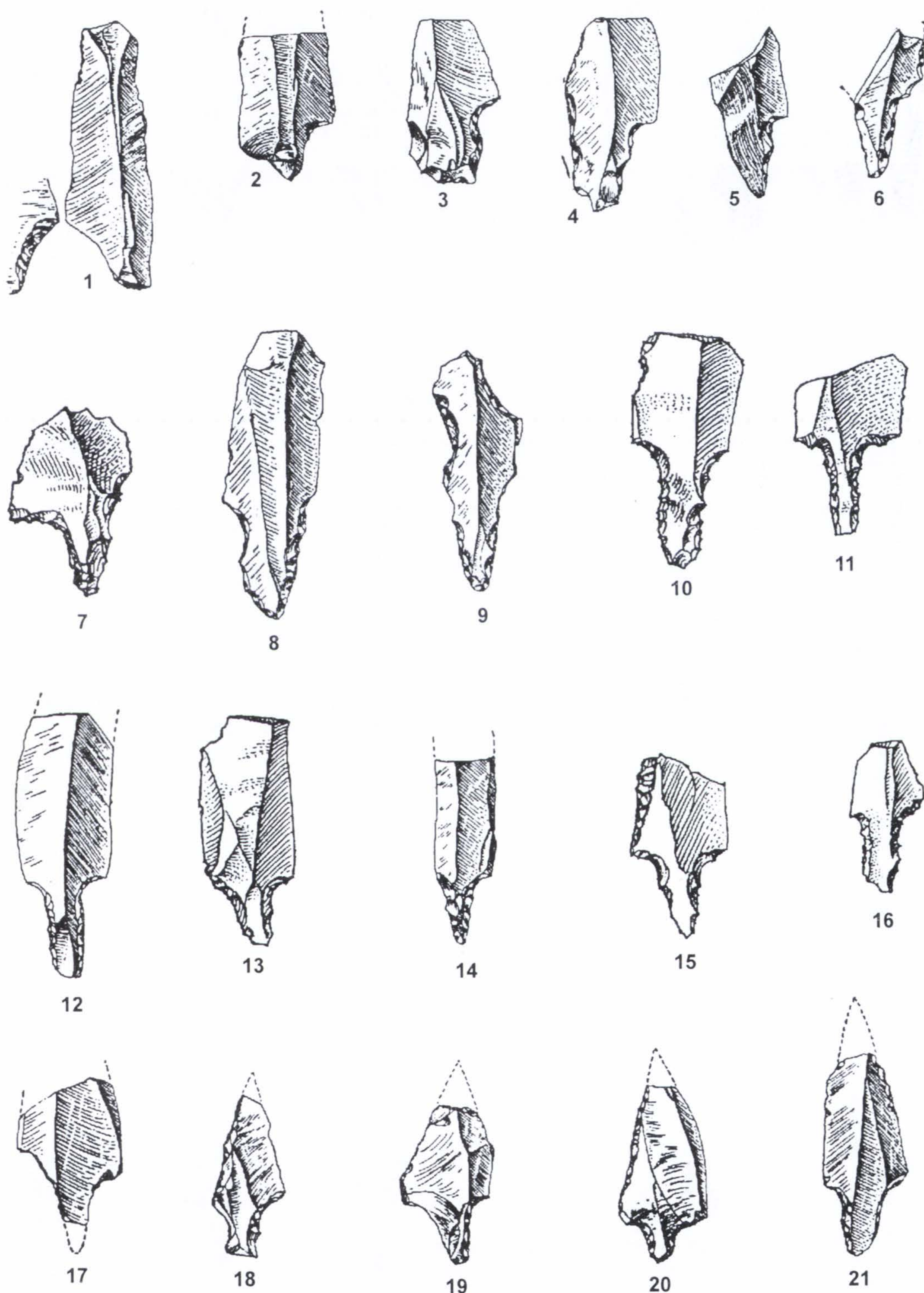

Fig. 68. Ceahlău-„Scaune". Piese swideriene: 1-21, vârfuri de săgeată cu peduncul, aflate în diferite stadii de confecționare.

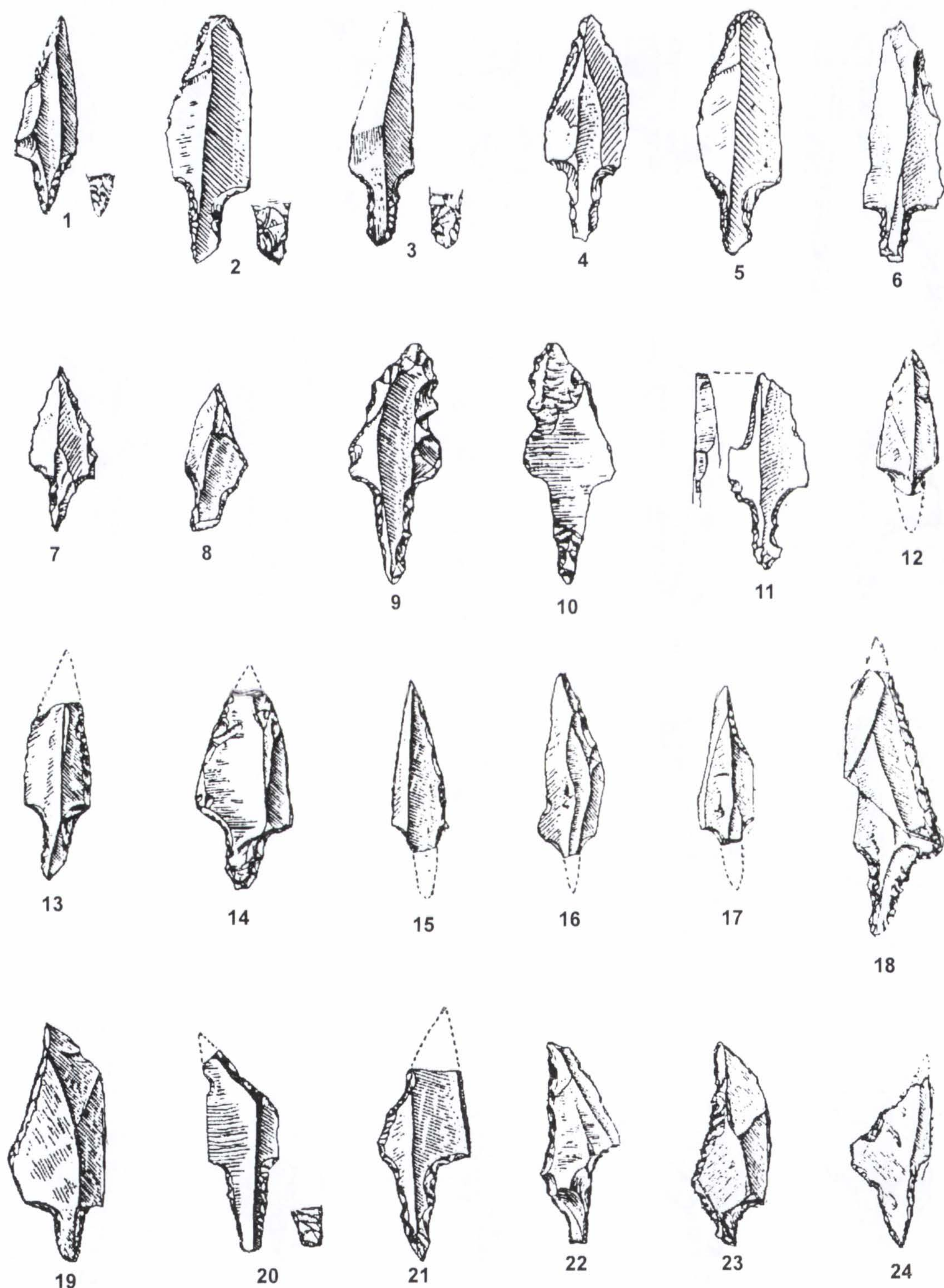

Fig. 69. Ceahlău-„Scaune". Piese swideriene: 1-24, vârfuri de săgeată cu peduncul.

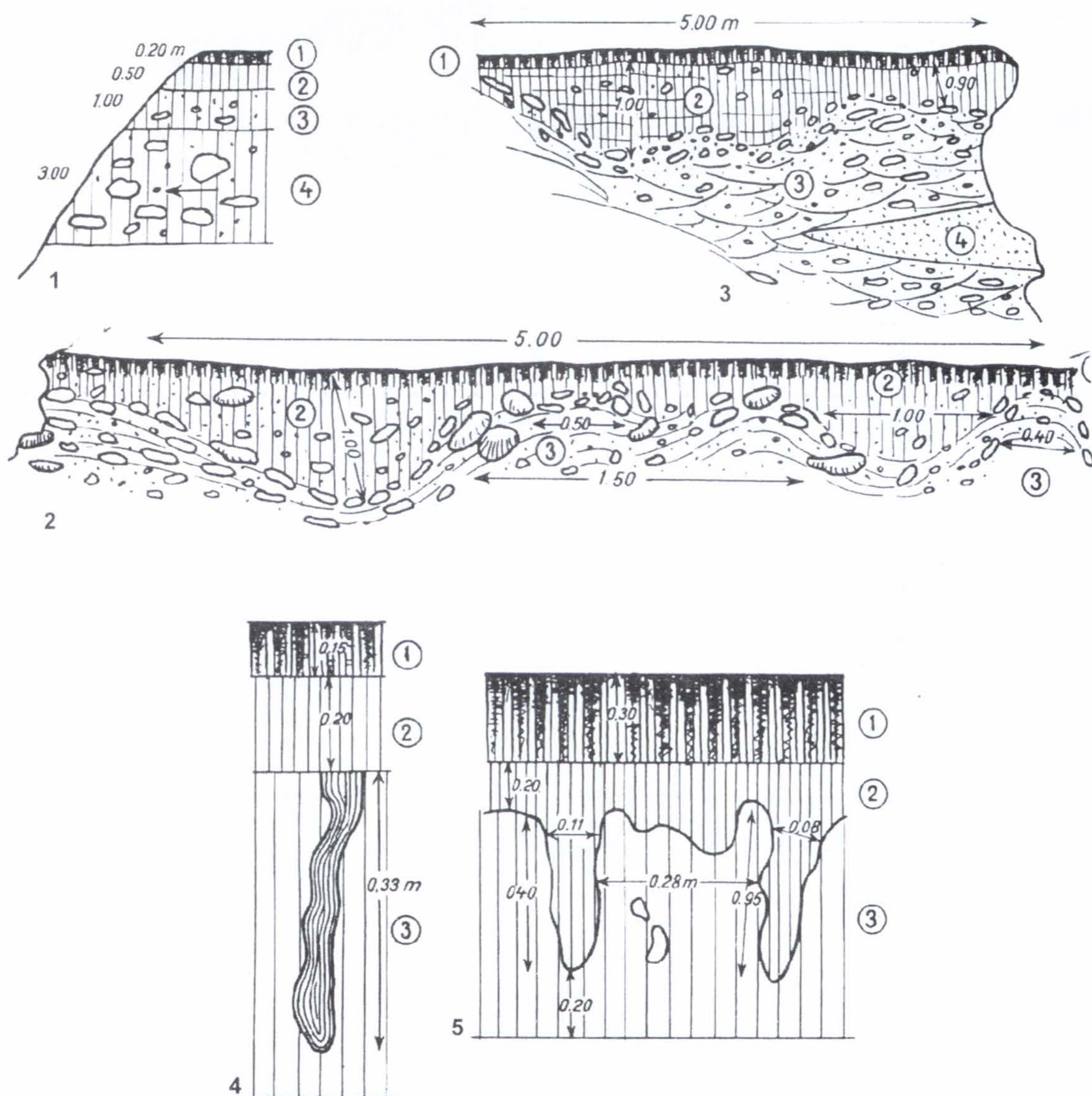
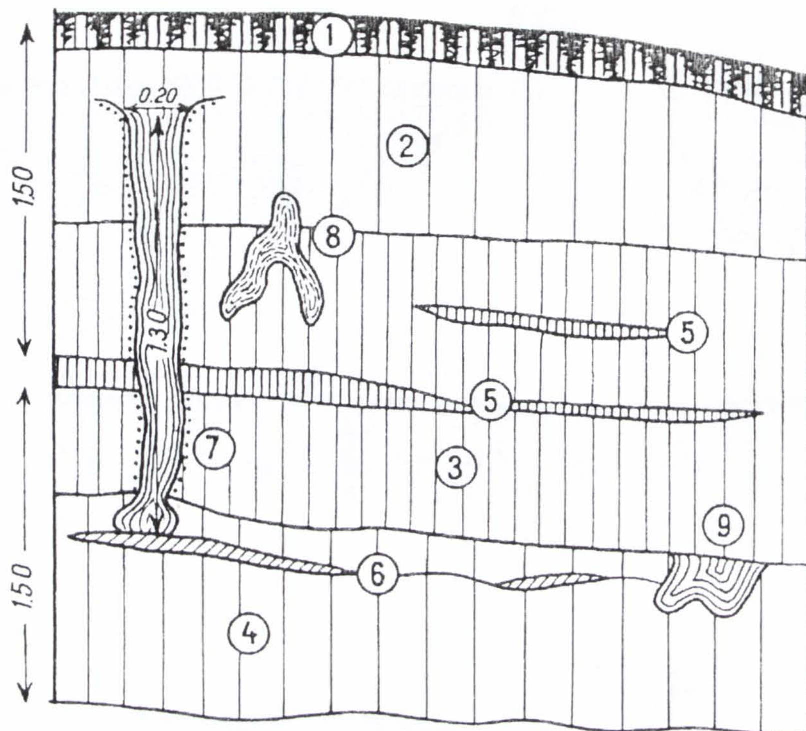
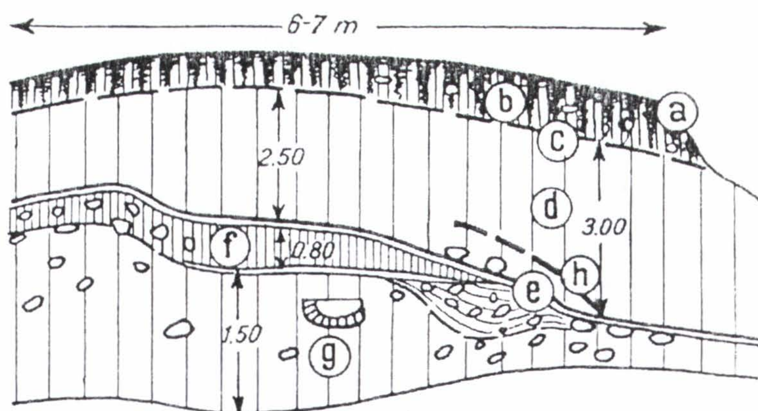

Fig. 70. 1 - Profil geologic în valea din sudul săpăturii de la „Podiş": 1, orizontul de sol; 2, deluviu roşcat-gălbui, nisipo-argilos, întărit; 3, pietrişuri mărunte prinse în masa nisipo-argiloasă roşcată, foarte alterate; 4, pietrişuri şi bolovănişuri roşcate, foarte alterate. Săgeata indică orientarea pietrişurilor şi bolovănişurilor. 2-3 - Profiluri în terasele pârâului Schitu (partea stângă) (2, sunt indicate prin cifre solul, orizontul de argile şi nisipuri; 3, sunt redate ondulările stratului de pietrişuri): 1, solul actual; 2, orizontul de argilă, nisipuri şi pietrişuri alterate (în regim periglaciar); 3, nisipuri şi pietrişuri cu structură torenţială; 4, lentilă de nisipuri. Se observă clar orientarea pietrişurilor cristurbaţii şi dimensiunile acestora. 4-5 - Profiluri în săpăturile de la „Bofu" şi câteva tipuri de buzunare cu dimensiunile respective: 1, solul actual; 2, orizontul gălbui cu pete verzui şi cenuşii; 3, orizontul gălbui cu pungi şi buzunare.

1

2

Fig. 71. 1 - Profilul din săpătura şoselei Ceahlău-Bistricioara: 1, solul actual; 2, orizontul roşu-vinețiu-verzui solifluidal; 3, orizontul vinețiu-gălbui cu intercalații roşii; 4, orizontul roşu închis cu intercalații cenuşii; 7, buzunar-pană periglaciară; 8, alt tip de umplutură periglaciară (discontinuă, cu aspect de concrețiune); 9, alunecări-involuții. 2 - Profilul de la „Lutărie": 1, solul actual; 2, orizontul gălbui-roşcat, nisipo-argilos; 3, orizontul de sol vechi; 4, orizontul *loess*-oid; 5, sol fosil şi discordanță; 6, orizont deluvial argilos cu bucăți de gresii (grohotişuri); 7, deluviu argilos cu bolovănişuri mari şi solifluxiuni vechi; 8, intercalații de concrețiuni calcaroase.

Fig. 72. Ceahlău-„Dârțu". Metacarp distal de bovideu.

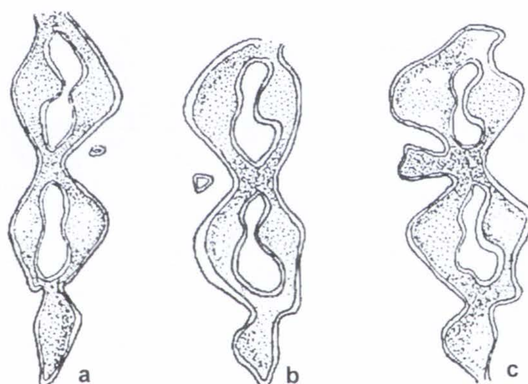

Fig. 73. Ceahlău-„Dârțu". M.3 de bovideu.

Fig. 74. Bistricioara-„Lutărie". Corn de ren.

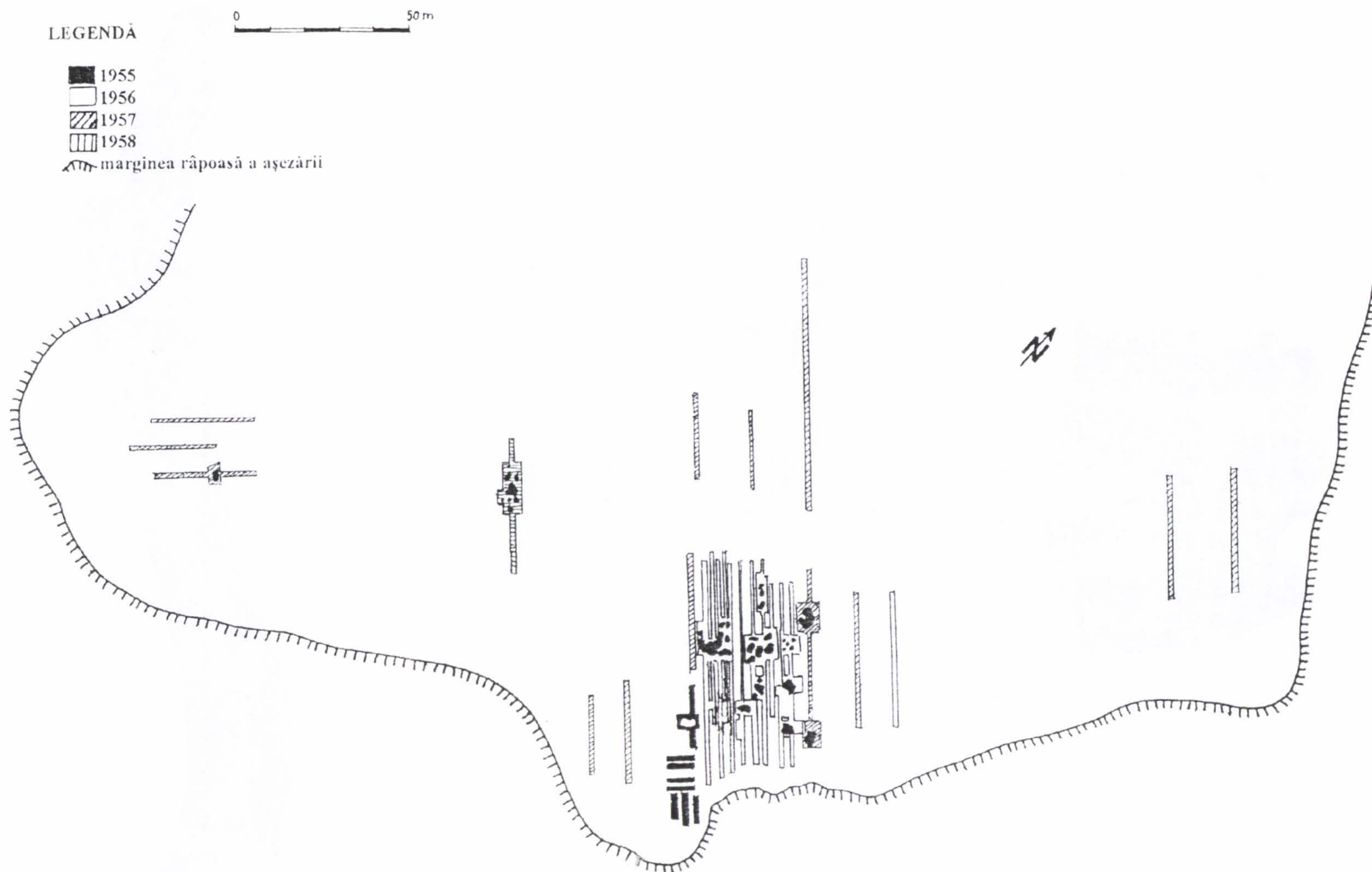

Fig. 75. Hangu-„Chirițeni”. Planul general al săpăturilor din așezarea Cucuteni A (1955-1958).

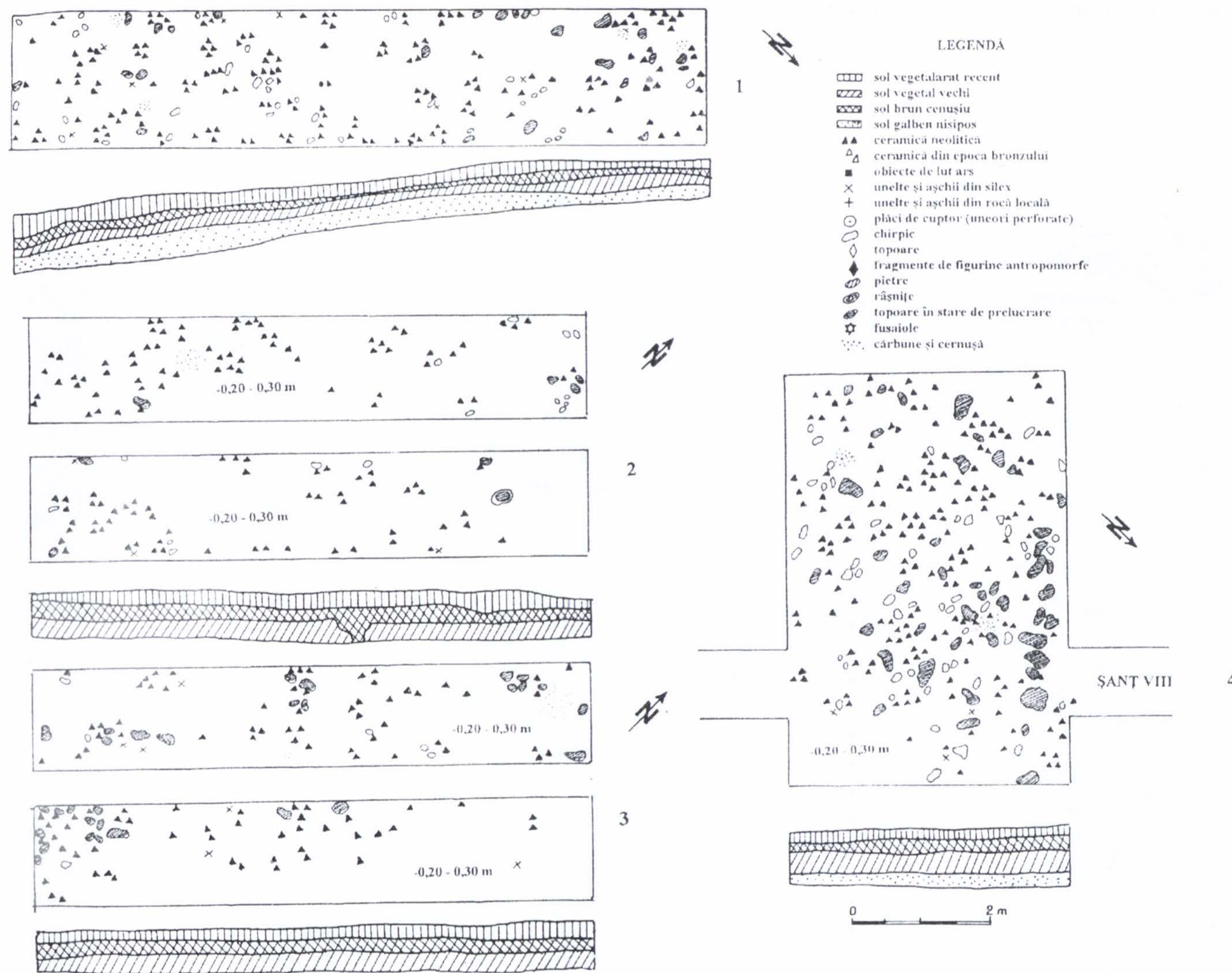

Fig. 76. Hangu-„Chiriţeni": 1-4, planurile şi profilurile complexelor de locuire din faza Cucuteni A (nr. 1-4).

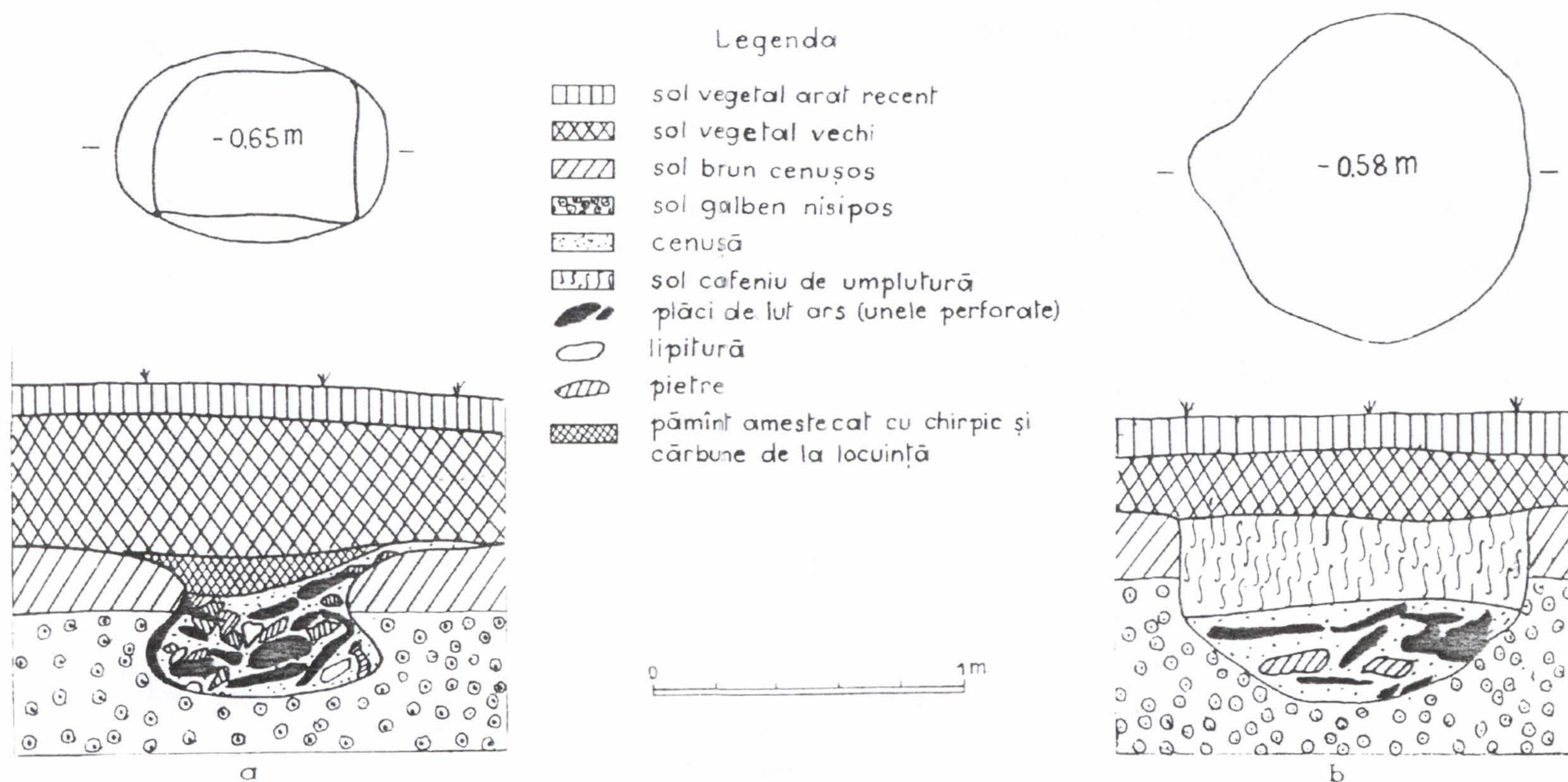

Fig. 77. Hangu-„Chirițeni". Planurile și secțiunile cuptoarelor eneolitice de ars oale nr. 1 (a) și nr. 2 (b) ale așezării din faza Cucuteni A.

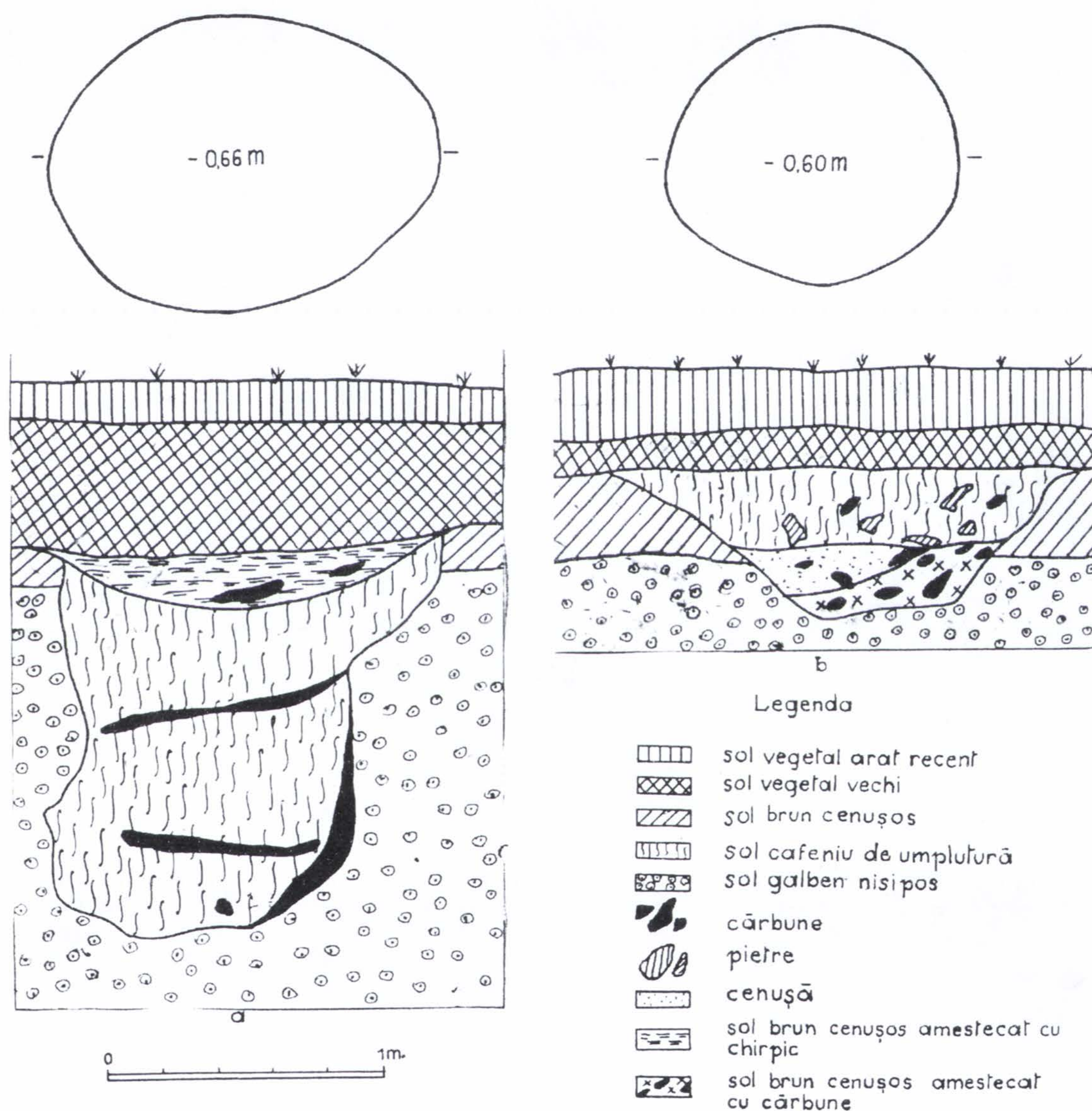

Fig. 78. Hangu-„Chiriţeni". Planurile şi secţiunile gropilor nr. 1 (a) şi nr. 2 (b) ale aşezării din faza Cucuteni A.

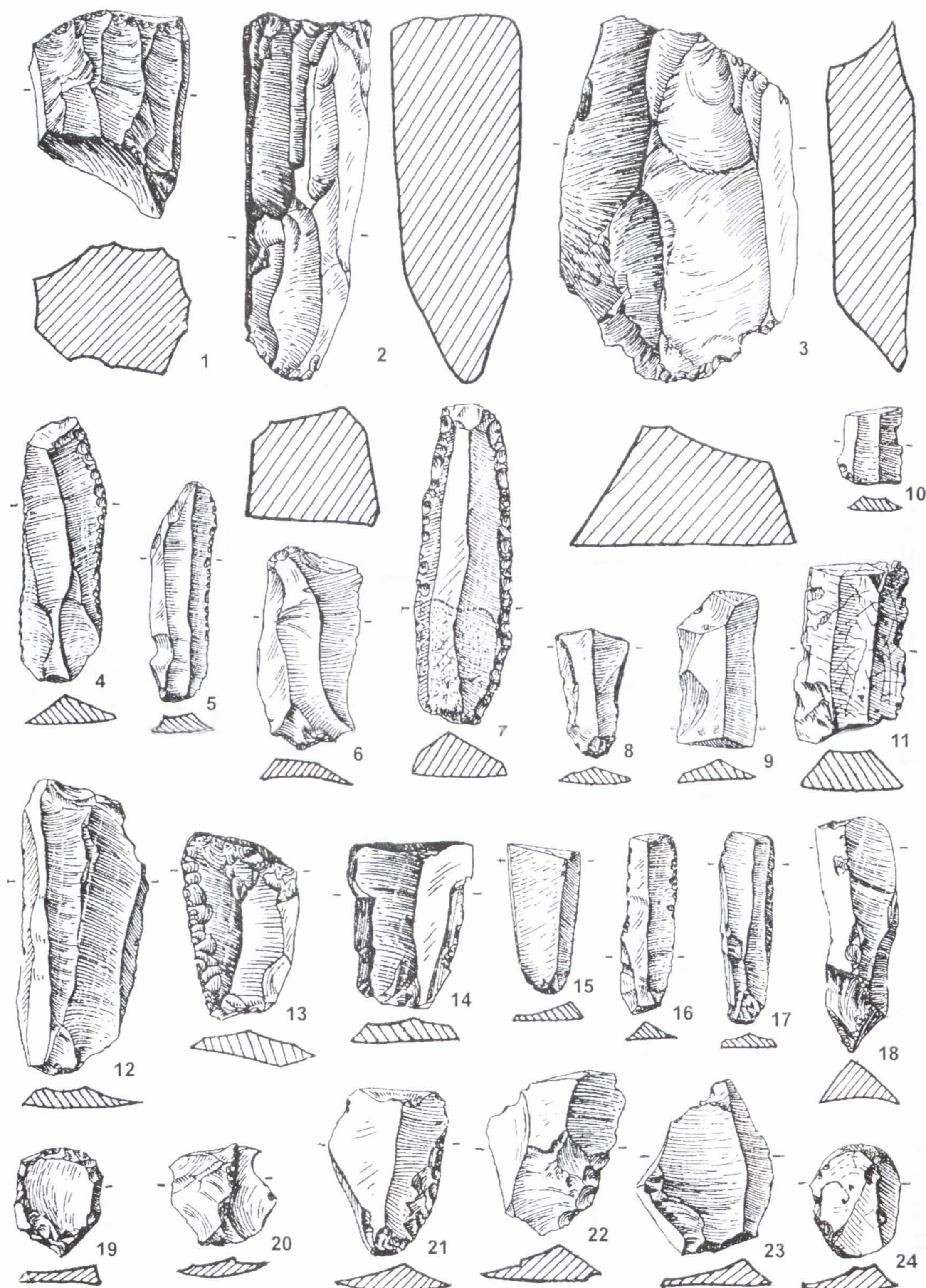

Fig. 79. Hangu-„Chiriţeni”. Unelte de silex şi rocă locală din aşezarea fazei Cucuteni A: 1-3, nuclee; 4-5, 7, 13, 21, lame retuşate (cu retuşe oblice); 6, 8-12, 14-18, lame neretuşate sau cu retuşe fine de uzură; 10, gratoar; 19-20, 22-24, aşchii.

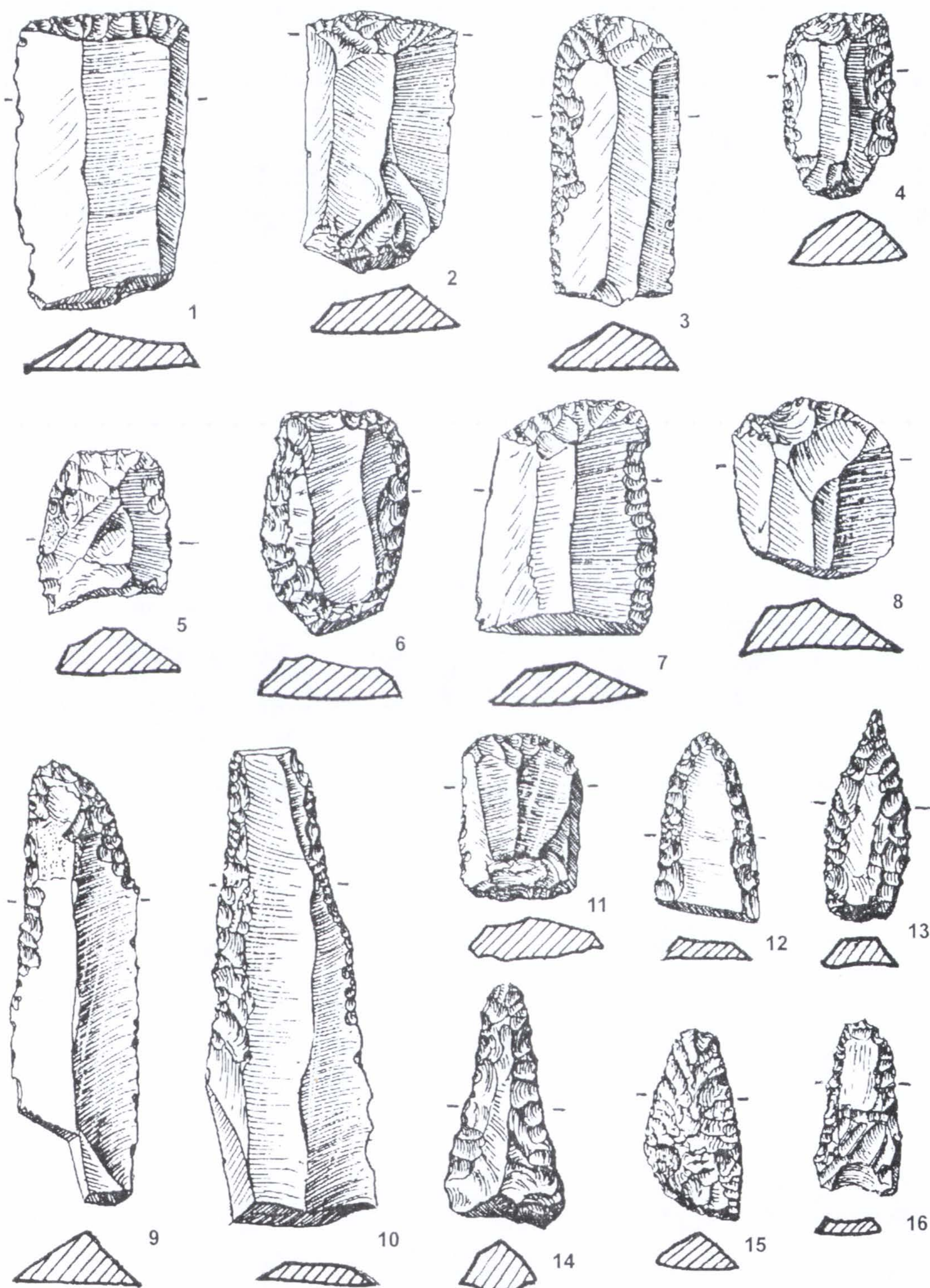

Fig. 80. Hangu-„Chiriţeni". Unelte şi arme de silex şi rocă locală din aşezarea fazei Cucuteni A: 1-9, 11, gratoare; 10, lamă retuşată (cu retuşe oblice); 12-16, vârfuri de săgeată.

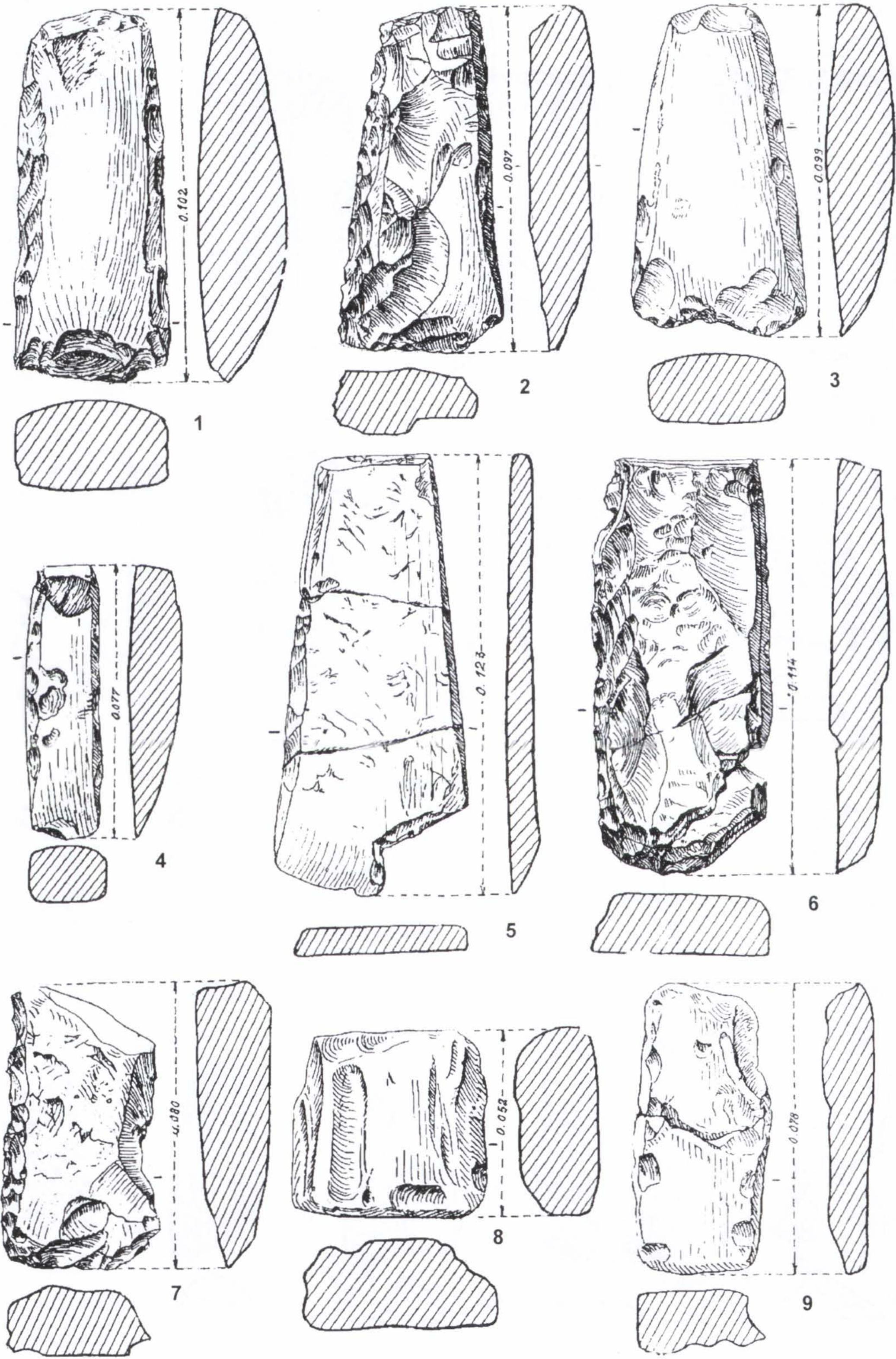

Fig. 81. Hangu-„Chirițeni”. Unelte de piatră şlefuită din aşezarea fazei Cucuteni A: 1-3, 5-9, toporaşe; 4, daltă.

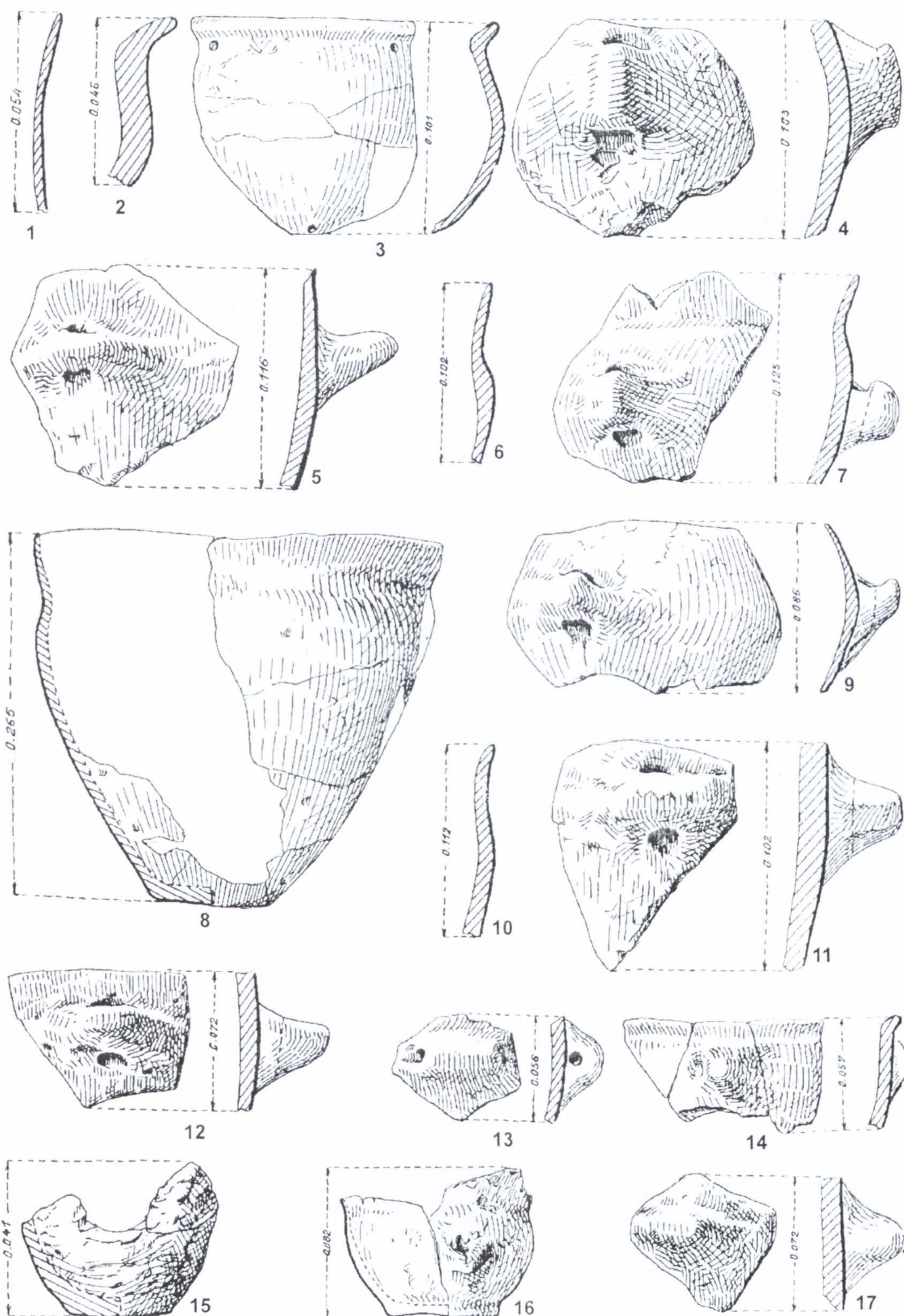

Fig. 82. Hangu-„Chirițeni": 1-17, ceramică din așezarea fazei Cucuteni A.

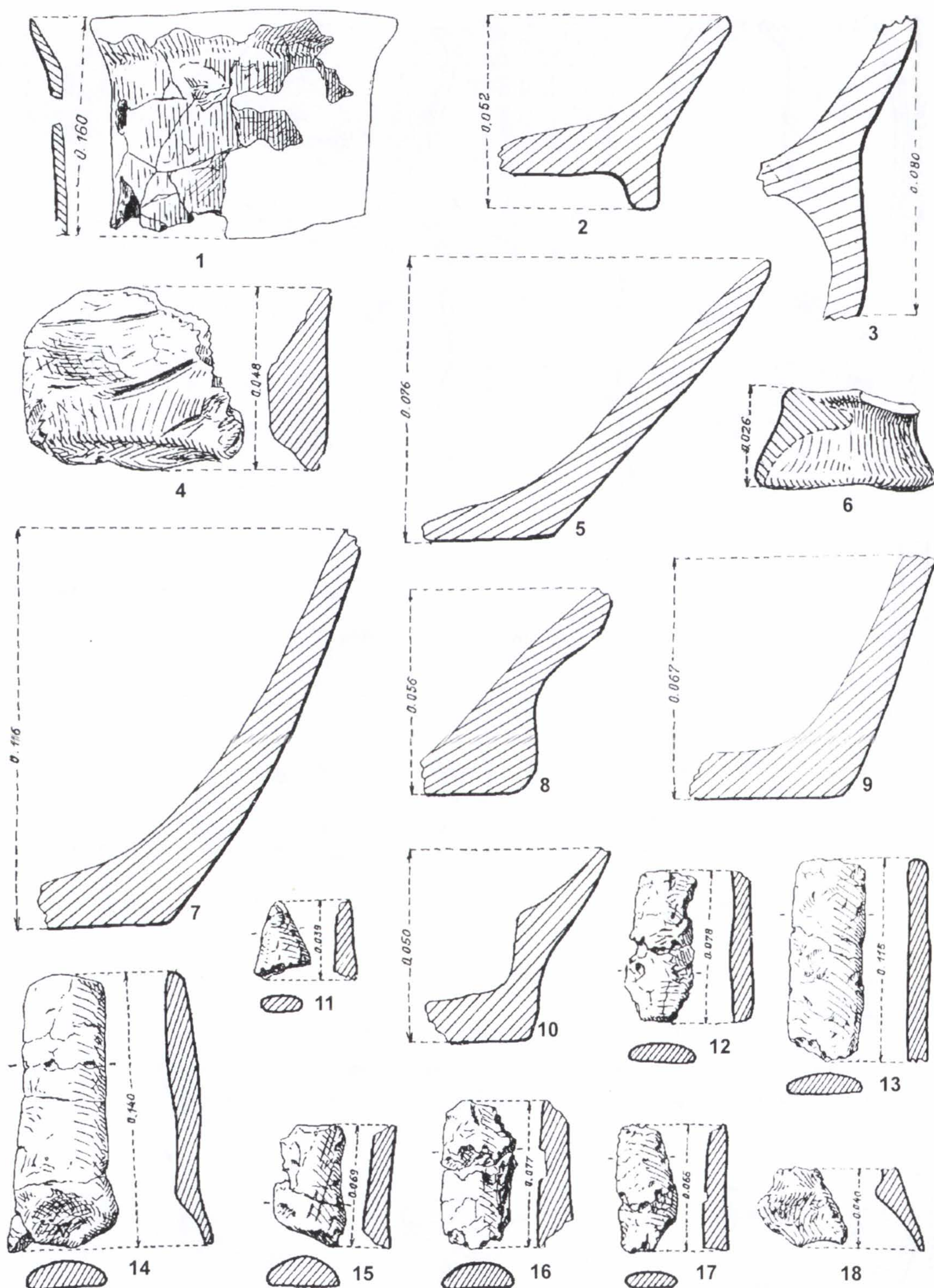

Fig. 83. Hangu-„Chirițeni": 1-10, fragmente ceramice şi profiluri de vase din aşezarea fazei Cucuteni A; 11-18, fragmente de polonice din aceeaşi aşezare.

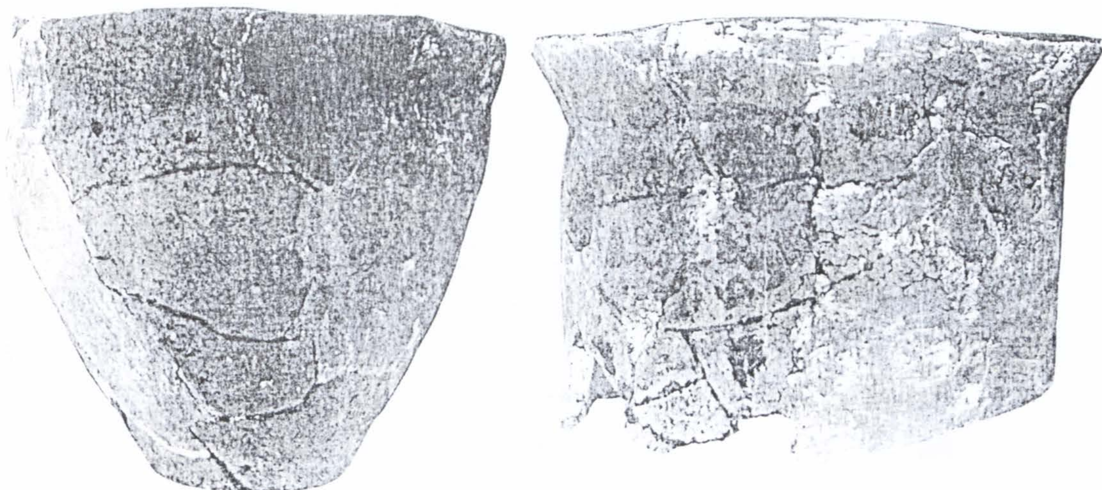

Fig. 84. Hangu-„Chirițeni": 1-2, vase din aşezarea fazei Cucuteni A.

Fig. 85. Hangu-„Chirițeni". Fragmente de plastică antropomorfă din aşezarea fazei Cucuteni A.

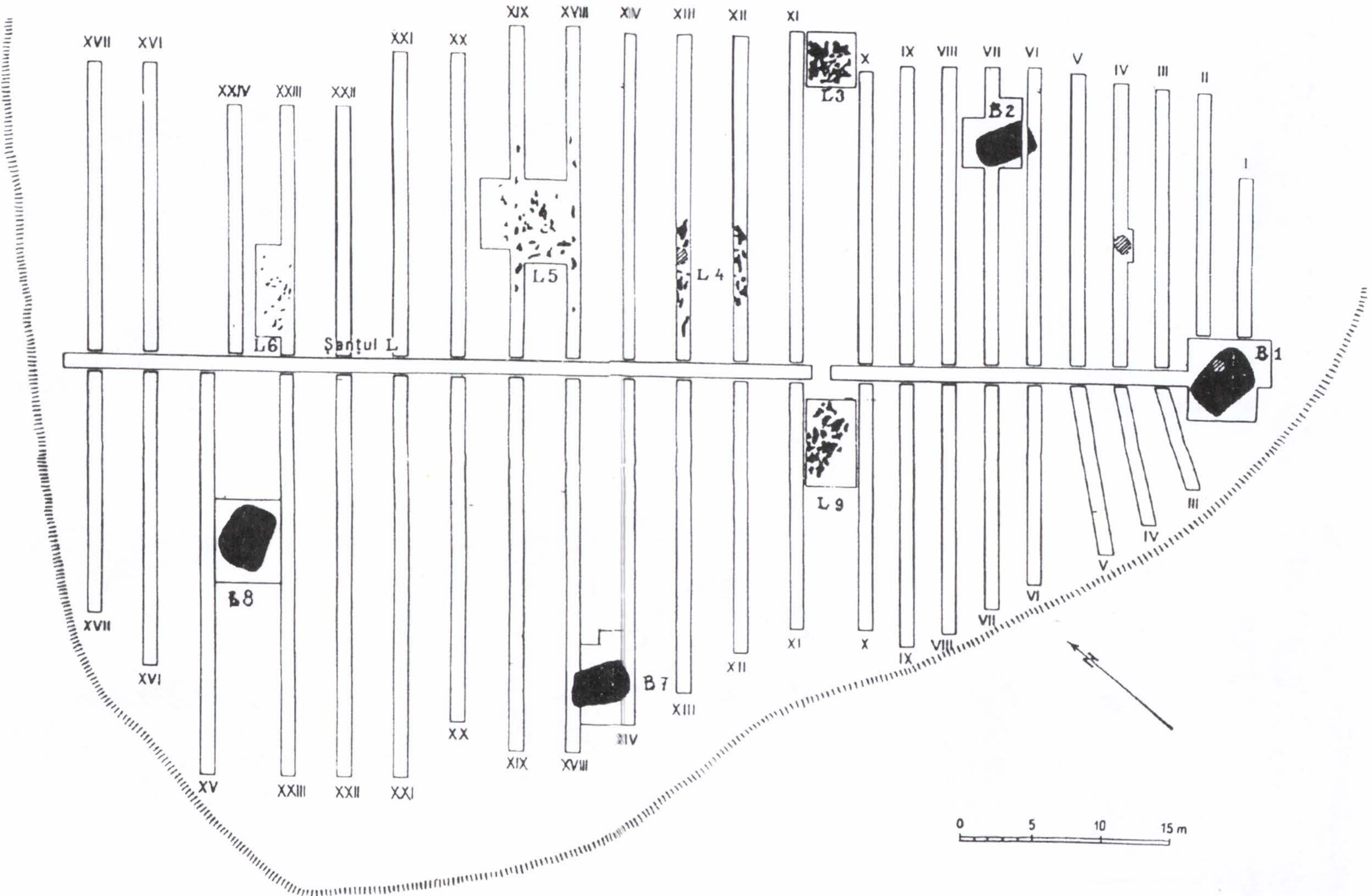

Fig. 86. Planul general al săpăturilor arheologice de la Hangu-„Cetățuia" din anii 1955-1958.

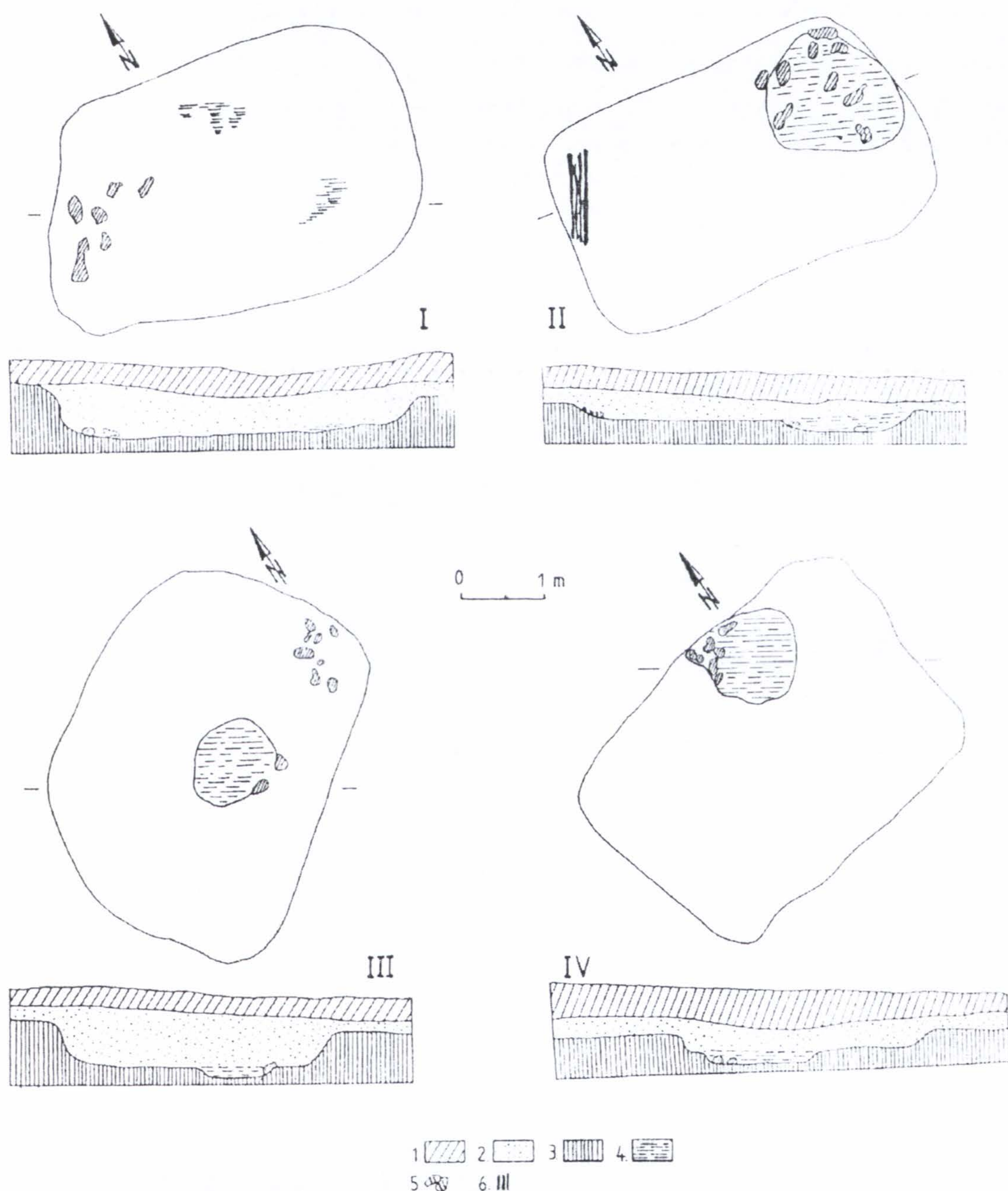

Fig. 87. Planurile şi profilurile bordeiului şi semibordeielor de la Hangu-„Cetăţuia":
I, semibordeiul 7; II, semibordeiul 2; III, bordeiul 1; IV, semibordeiul 8;
1, sol vegetal; 2, strat geto-dacic; 3, sol steril; 4, cenuşă şi lipituri; 5, pietre; 6, lemn carbonizat.

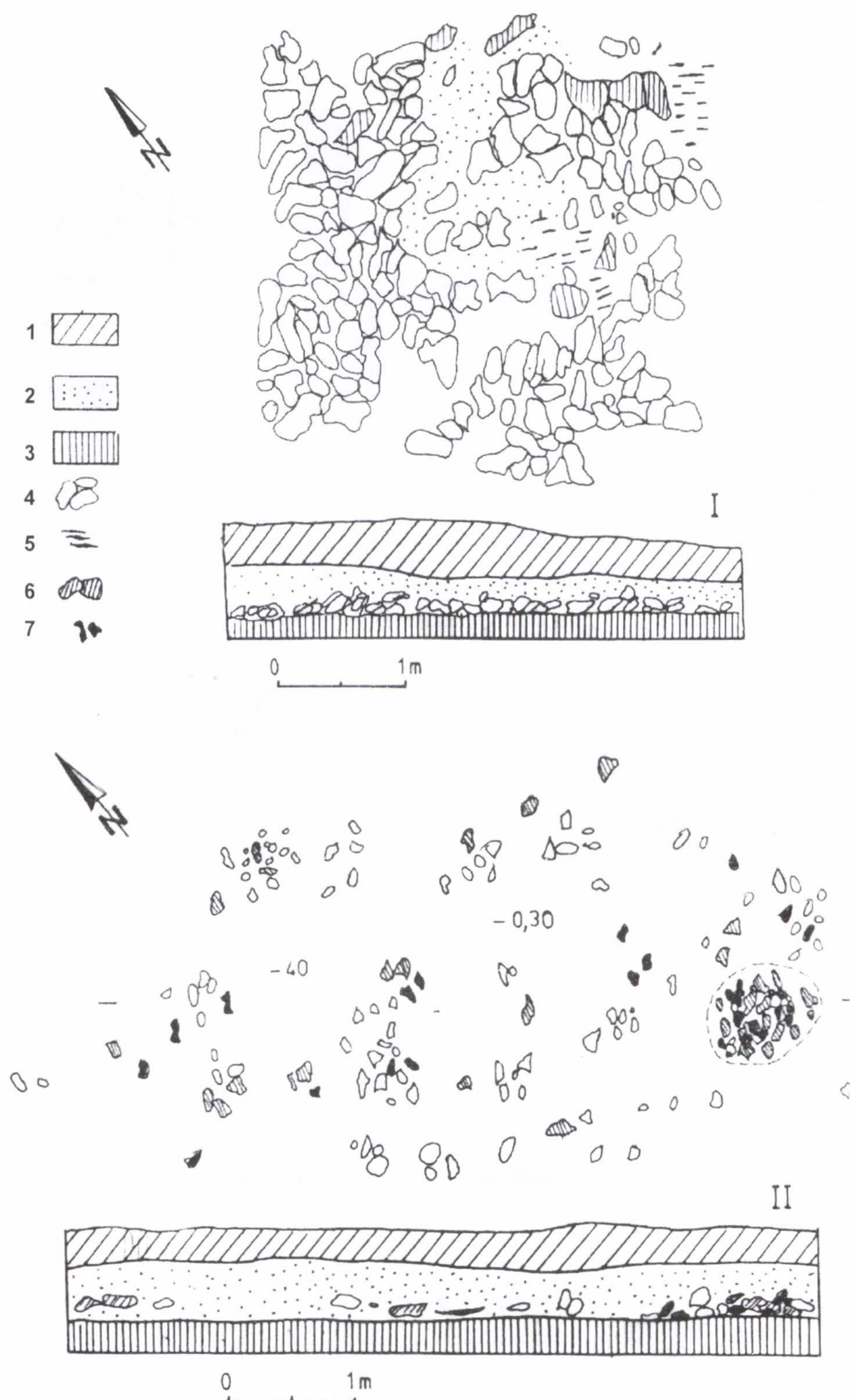

Fig. 88. Planurile şi profilurile locuințelor de suprafață de la Hangu-„Cetățuia": I, locuința 3; II, locuința 5; 1, sol vegetal; 2, strat geto-dacic; 3, sol steril; 4, chirpici; 5, resturi de vatră; 6, pietre; 7, cărbune.

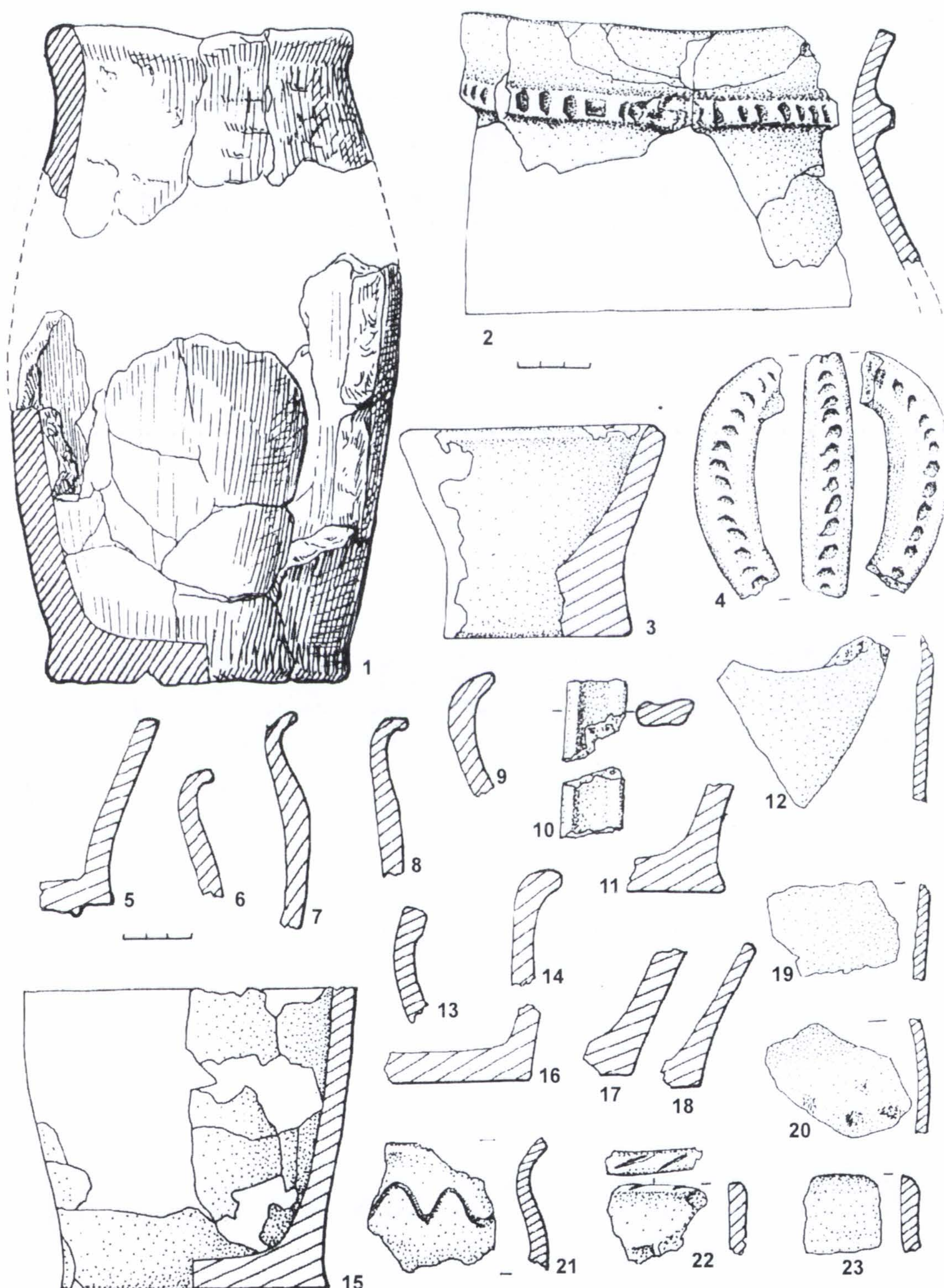

Fig. 89. Hangu-„Cetăţuia". Ceramică lucrată cu mâna (1-4, 6-7, 9, 11, 14-18, 22-23) şi la roată (5, 8, 10, 12-13, 19-21).

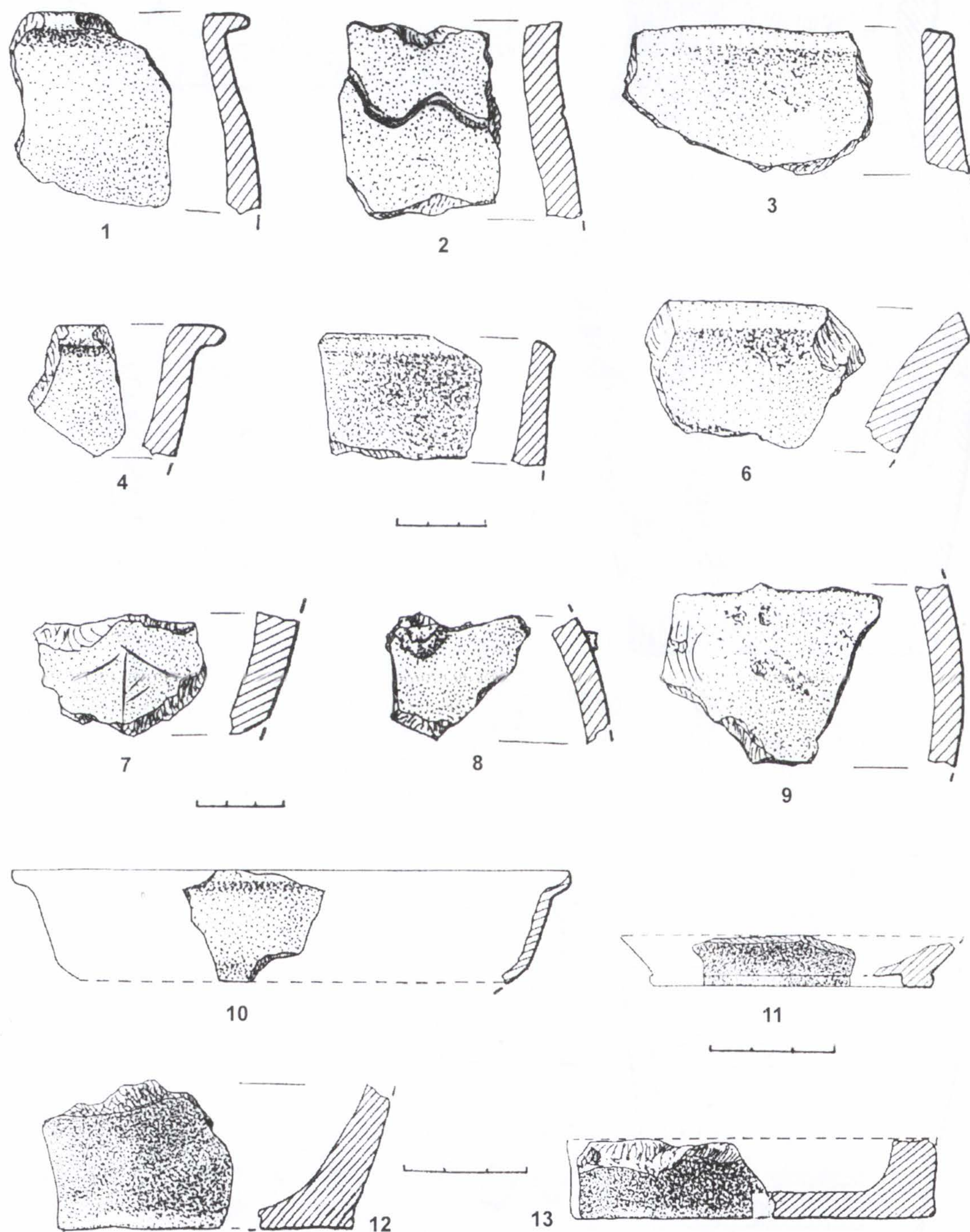

Fig. 90. Hangu-„Cetățuia”. Ceramică lucrată cu mâna (1-9, 12-13) şi la roată (10-11).

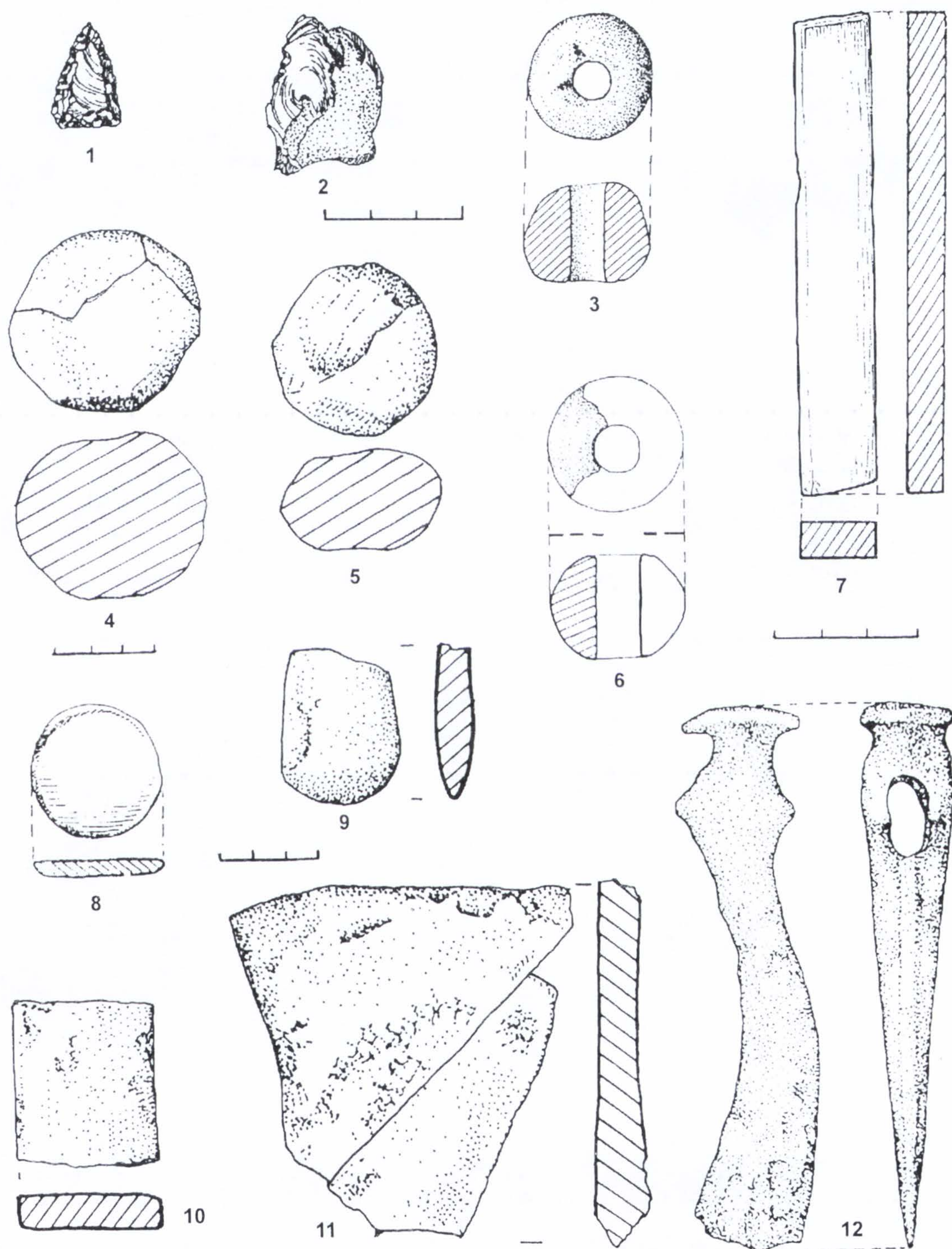

Fig. 91. Obiecte de silex (1-2, 4-5, 9), lut (3, 6), rocă locală (7-8, 10-11) şi fier (12) descoperite la Hangu-„Cetăţuia".

Fig. 92. Hangu-„Grozăvești". A - Vedere generală asupra așezării medievale:
1, Pârâul Grozăveşti; 2, Pârâul lui Gherman; 3, Coasta Herlei; 4, Fundoaia; 5, Vârful Netedul.
B - O parte din aşezare (sectorul B) (în spate se vede masivul Ceahlău).

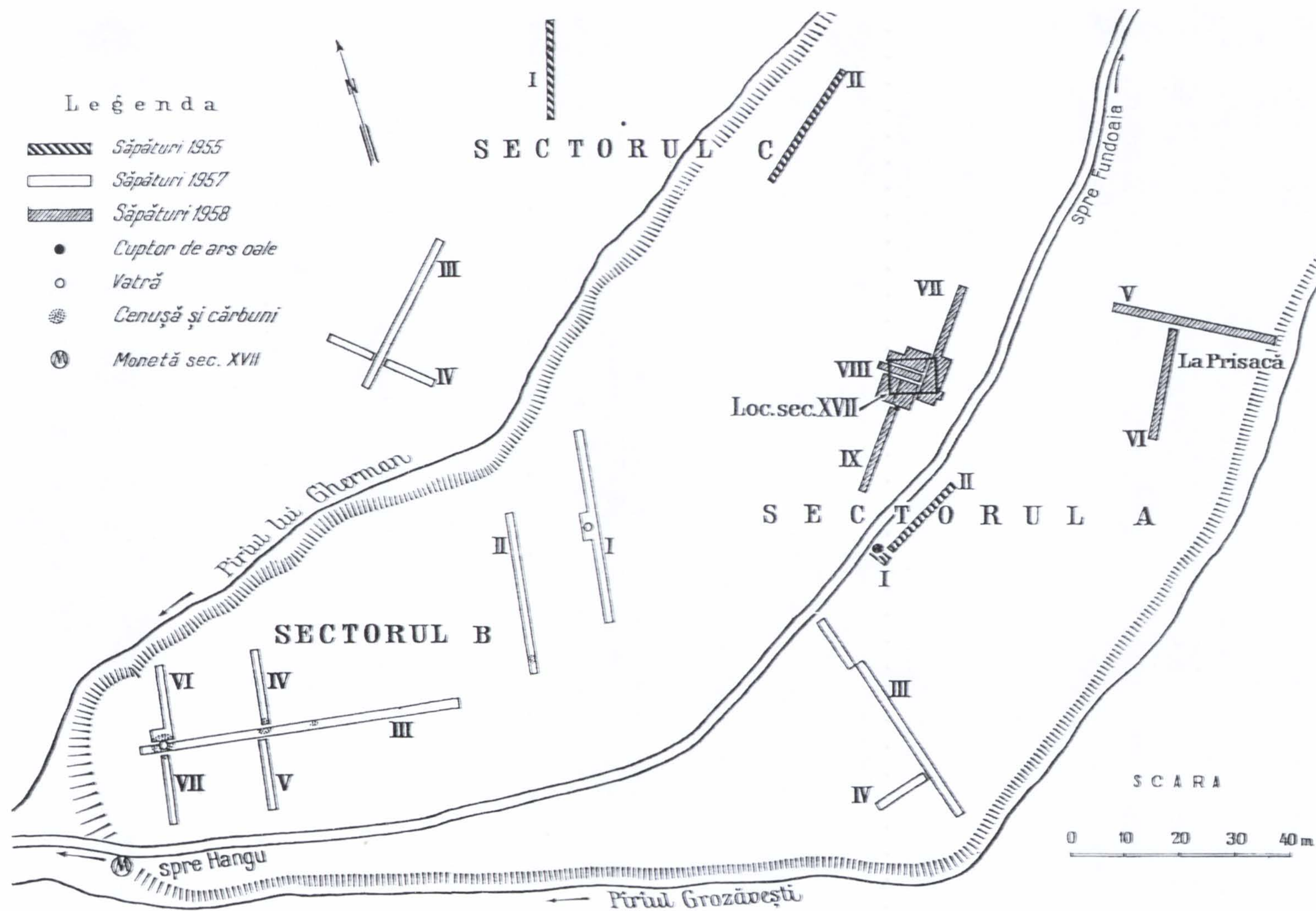

Fig. 93. Hangu-„Grozăveşti". Planul de ansamblu al săpăturilor.

1

2

Fig. 94. Hangu-„Grozăveşti". Locuință din secolul XVII.

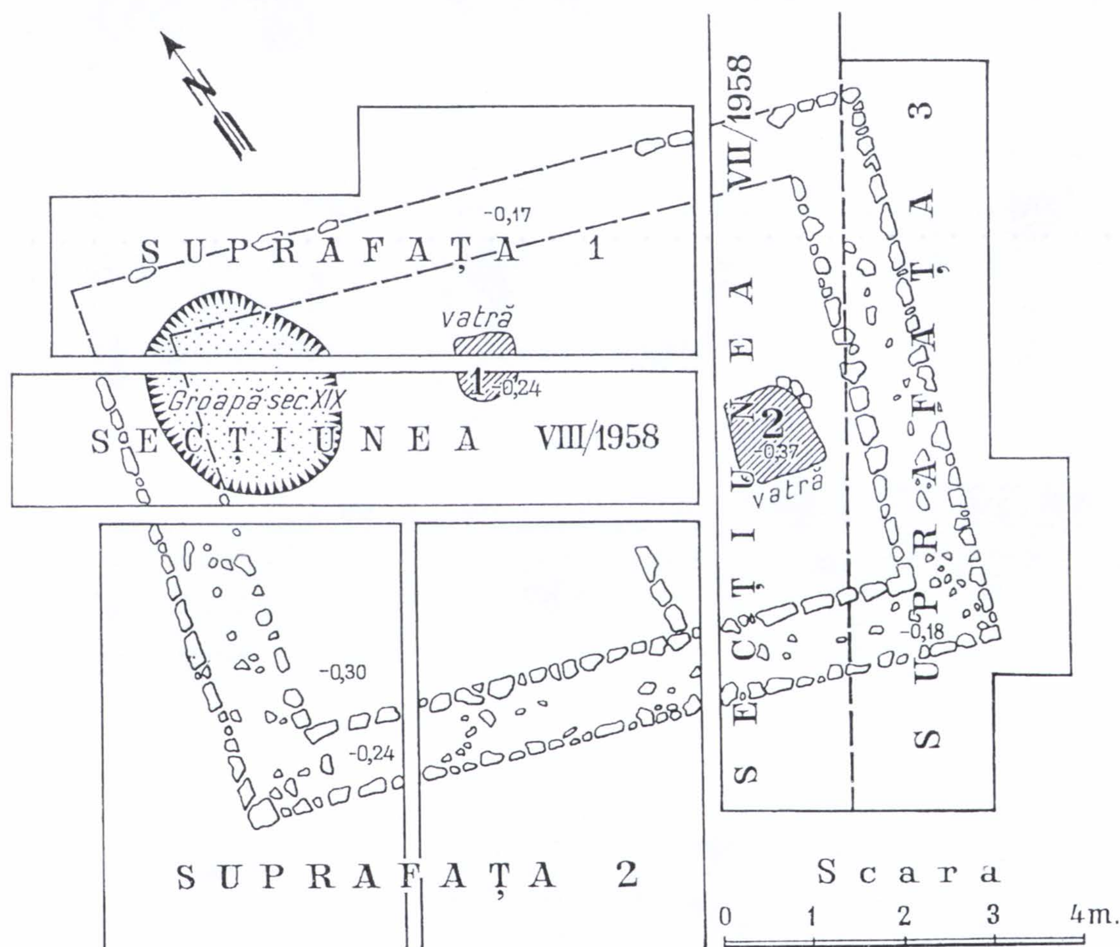

Fig. 95. Hangu-„Grozăveşti". Planul locuinței medievale.

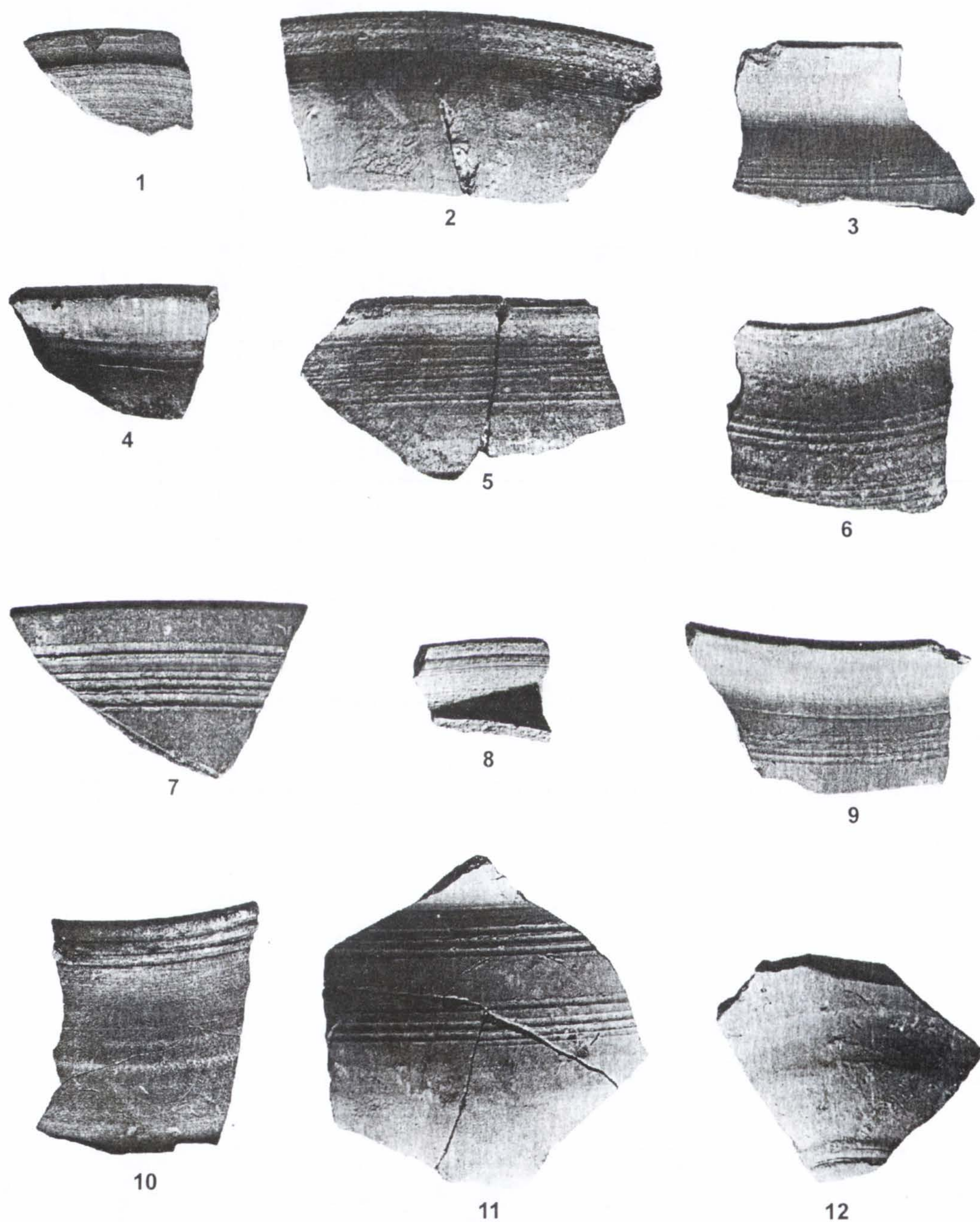

Fig. 96. Hangu-„Grozăveşti". Ceramică găsită în cuptorul de ars oale (secolul XVII).

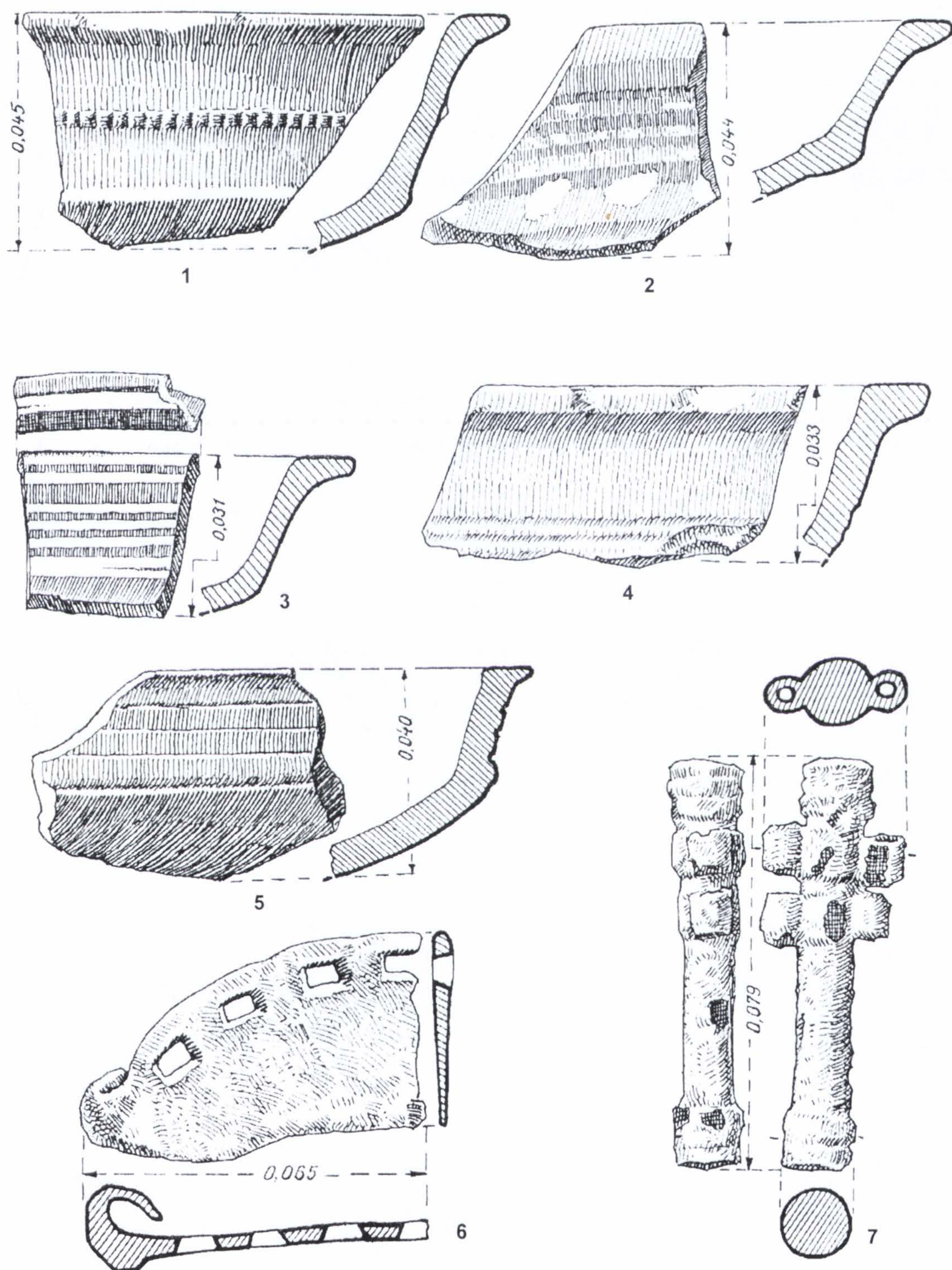

Fig. 97. Hangu-„Grozăveşti". Ceramică găsită în sectorul B (1-5), potcoavă de bovină (6) şi cheie (?) de fier (7).

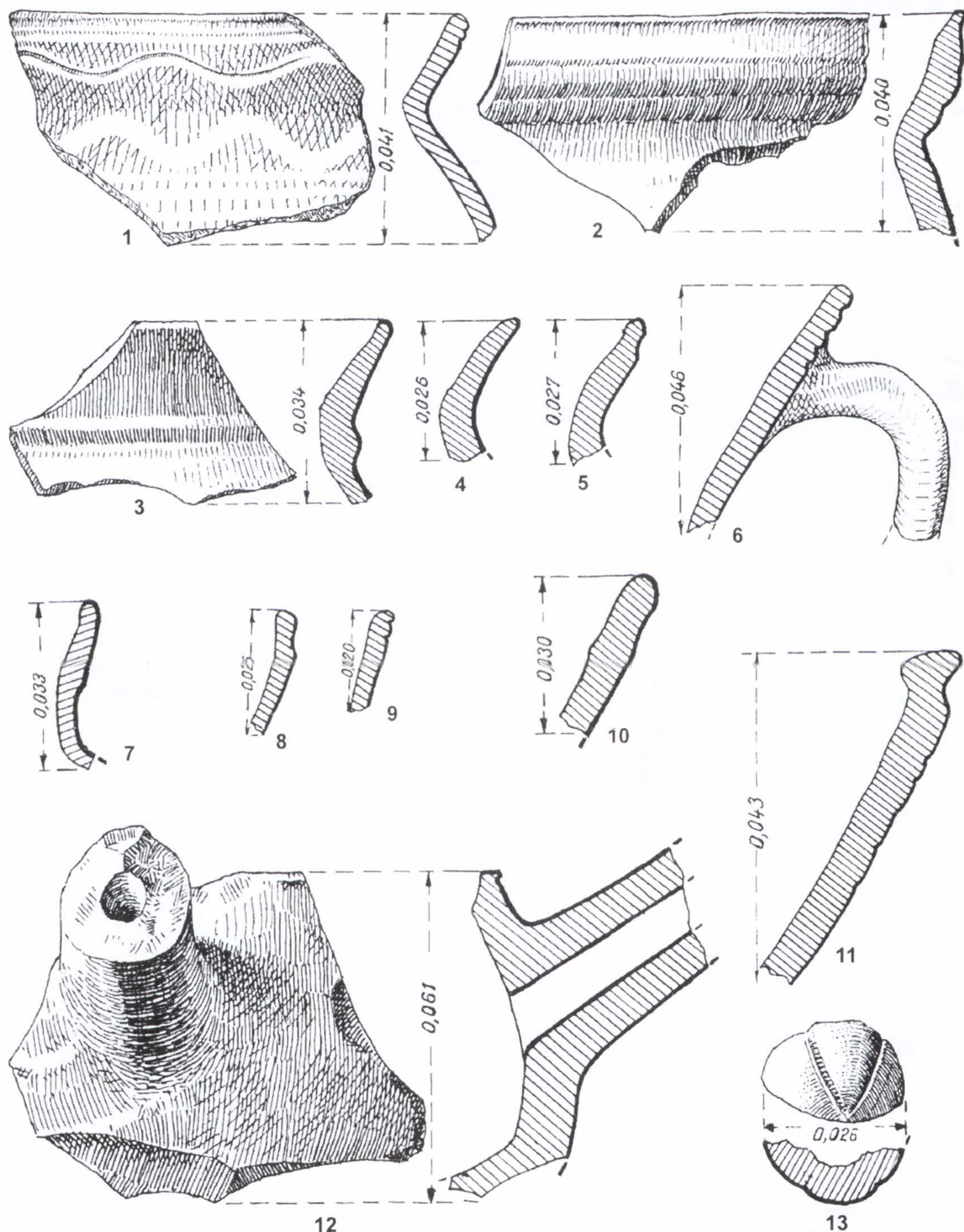

Fig. 98. Hangu-„Grozăveşti": 1-11, ceramică din locuința medievală din secolul XVII; 12, fragment dintr-o tigaie cu coadă perforată; 13, fragment de lulea.

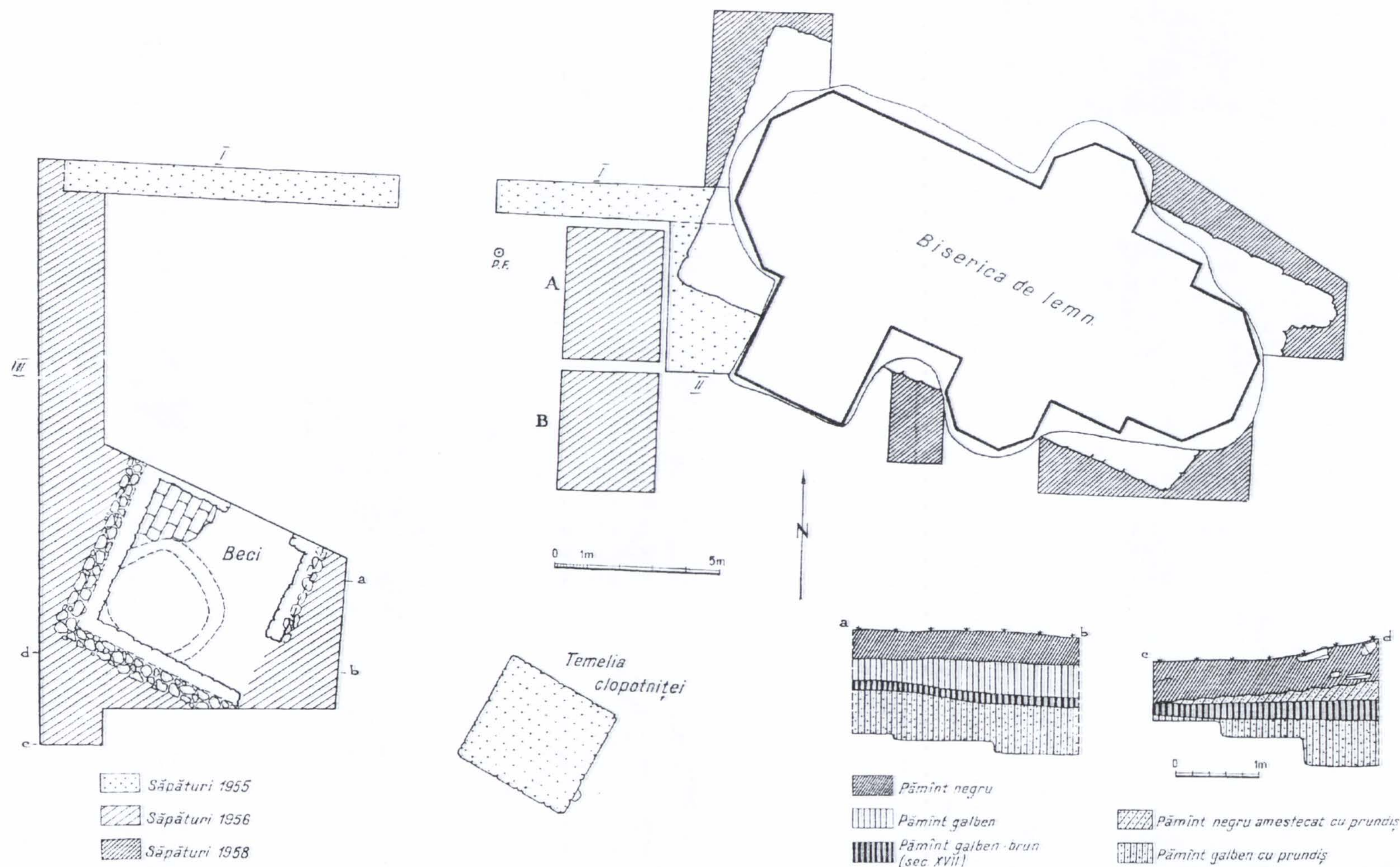
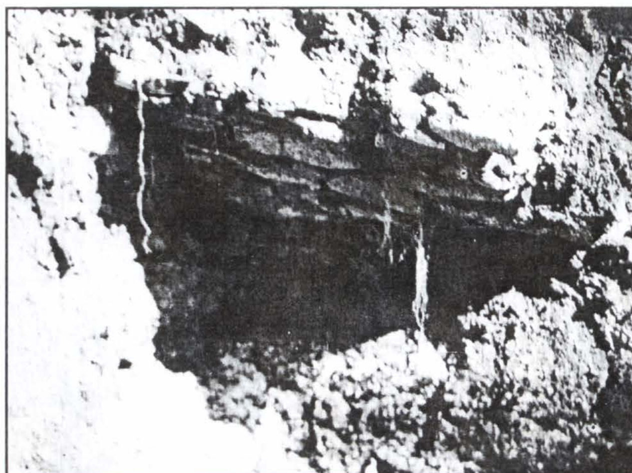

Fig. 99. Secu. Planul săpăturilor din curtea bisericii.

1

2

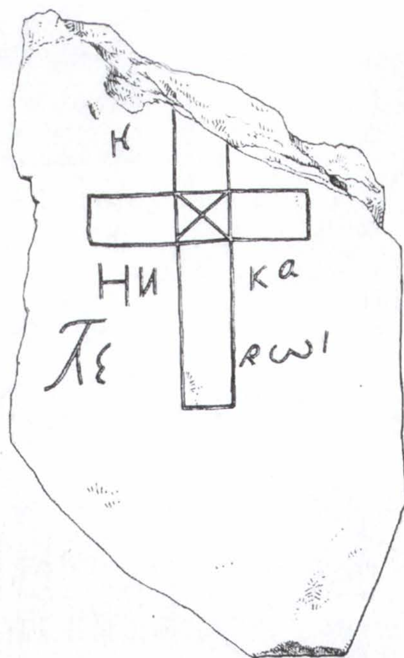

3

4

5

Fig. 100. Secu: 1, grămadă de pietre; 2, fragment de zid; 3, monedă; 4, semn de pietrar; 5, piatră de mormânt.

Fig. 101. Secu. Beci din secolul XVII.

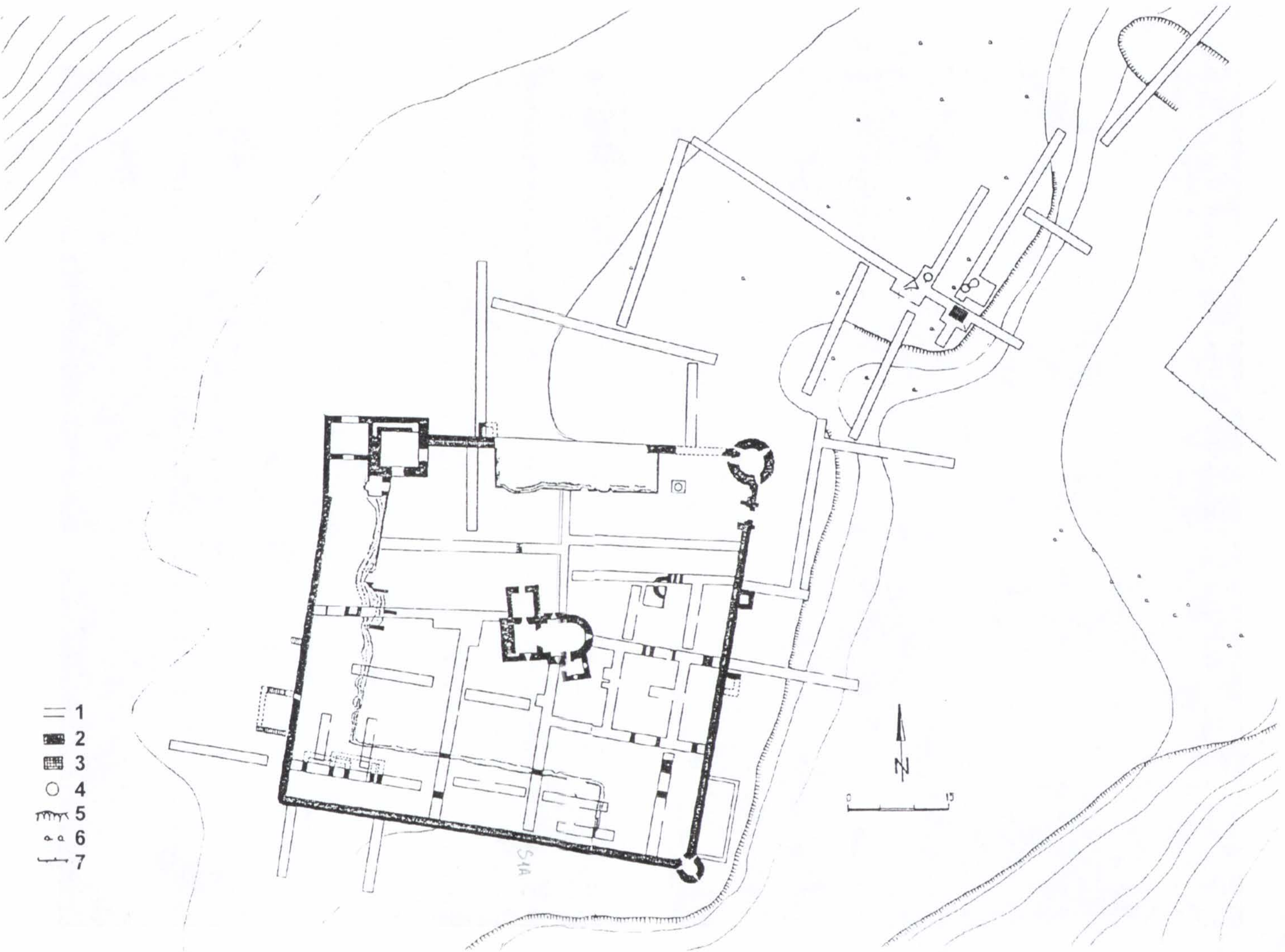
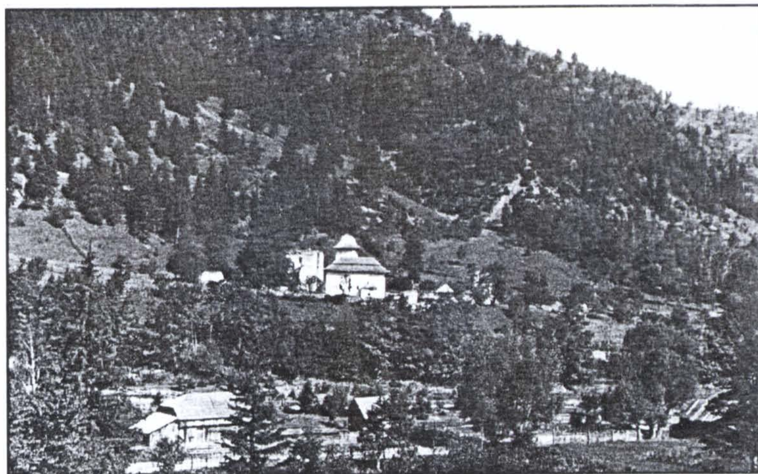
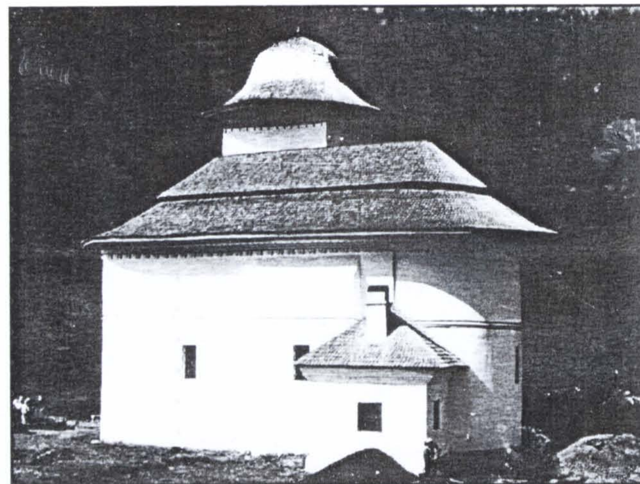

Fig. 102. „Palatul Cnejilor". Planul general al săpăturilor: 1, secțiuni; 2, ziduri; 3, podea de locuință; 4, cuptoare; 5, râpă; 6, copaci; 7, gard.

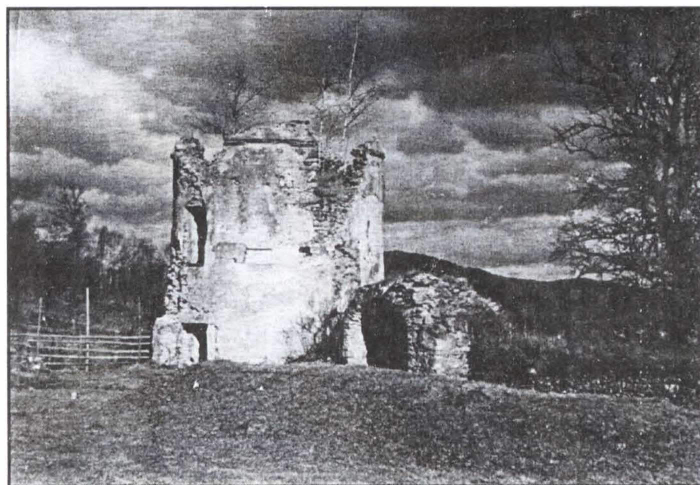

1

2

3

4

Fig. 103. „Palatul Cnejilor”. Vederi asupra bisericii palatului: 1, incinta palatului şi biserica văzute dinspre dealul Boiştea; 2, latura de sud a bisericii palatului; 3, vedere asupra bisericii de pe latura de nord-est; 4, biserica şi colţul de nord-est al incintei.

1

2

3

4

Fig. 104. „Palatul Cnejilor”: 1, turnul de apărare de nord-est văzut din interior înainte de începerea săpăturilor, 2, turnul de sud-est al incintei privit din exterior, 3, turnul de nord-est în timpul lucrărilor arheologice; 4, turnul de sud-est al incintei privit din interior.

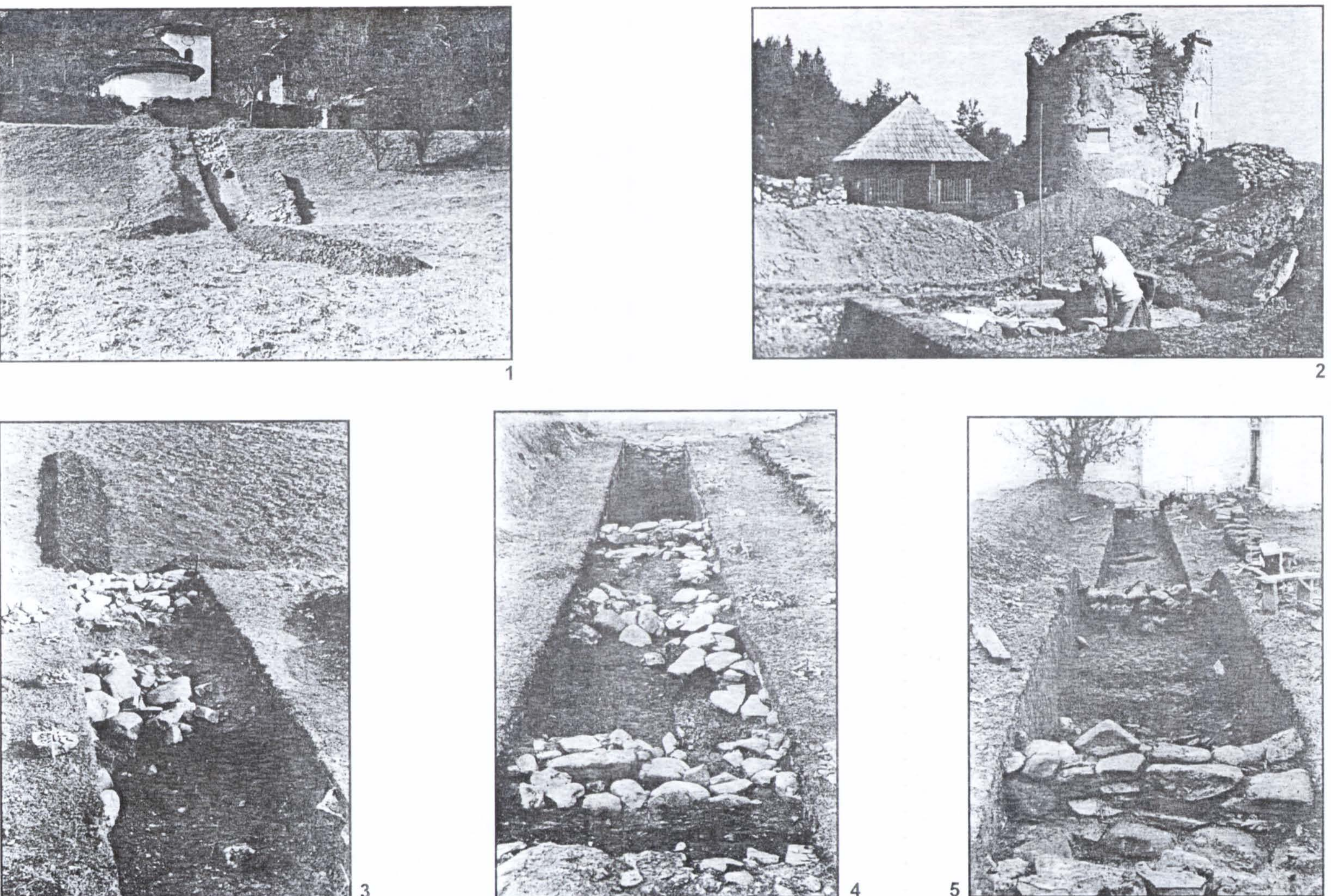
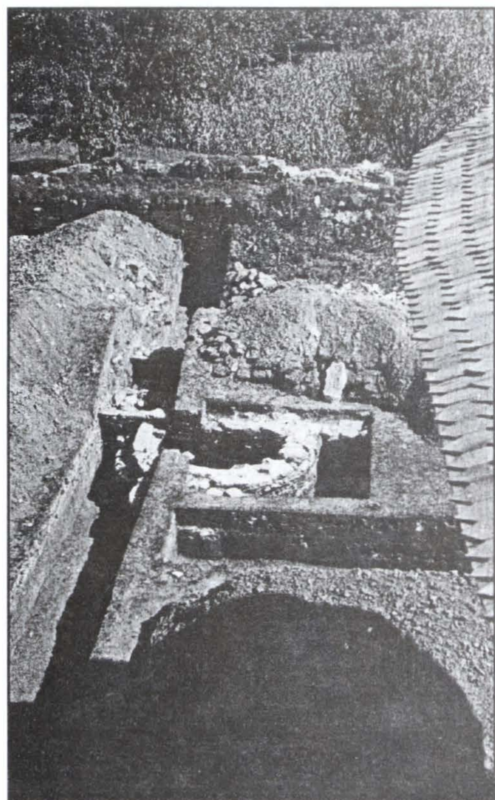

Fig. 105. „Palatul Cnejilor": 1-2, panta consolidată cu pietre;
3, turnul şi fântâna reamenajată, iar în prim-plan construcţia din zid de formă semicirculară; 4-5, ziduri descoperite în secţiunea I A.

1

2

3

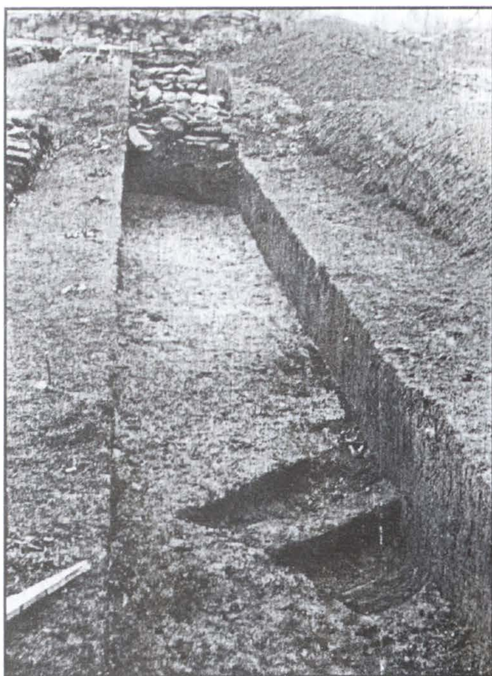
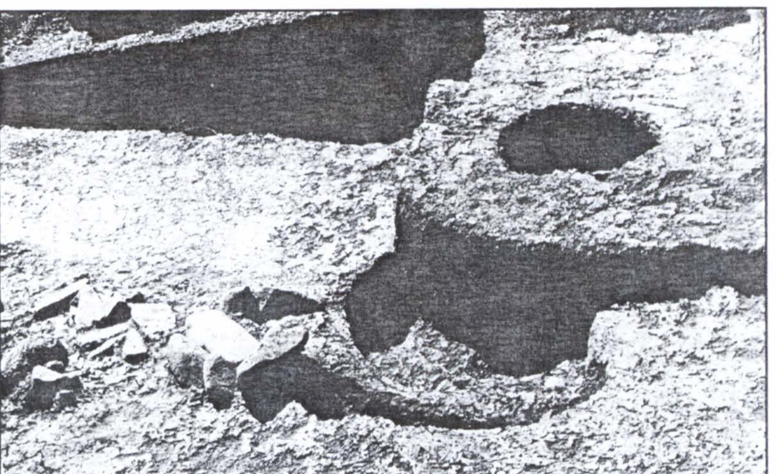
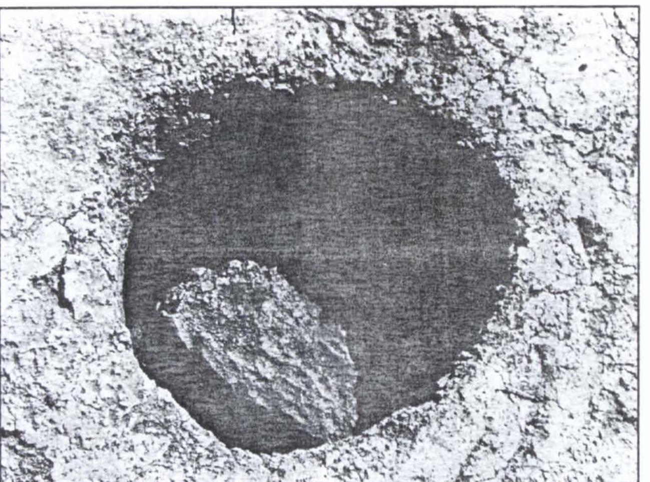
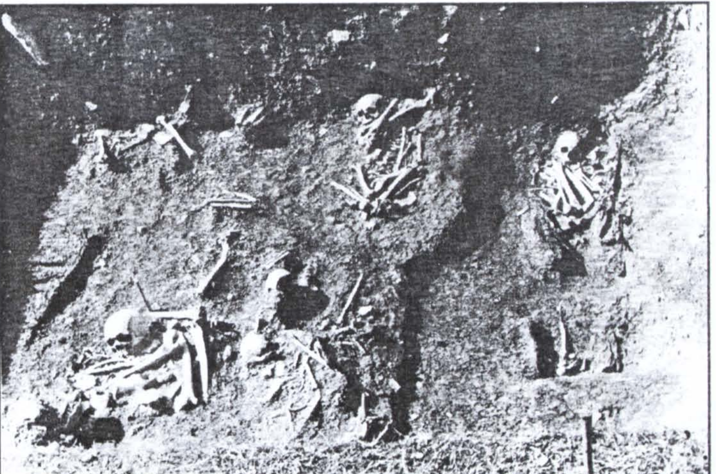

4

Fig. 106. „Palatul Cnejilor": 1-2, 4, vederi asupra complexului de zidărie de formă semicirculară; 3, săpăturile de pe latura de est a bisericii.

1

2

3

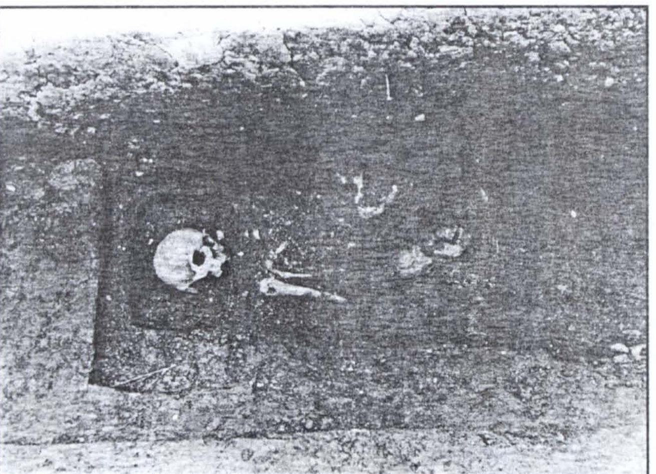

4

Fig. 107. „Palatul Cnejilor”: 1, cuptorul nr. 1 de ars oale; 2, acelaşi cuptor privit de sus; 3, reînhumări în saci de pânză şi în cutii de scânduri; 4, morminte suprapuse din secţiunea I A.

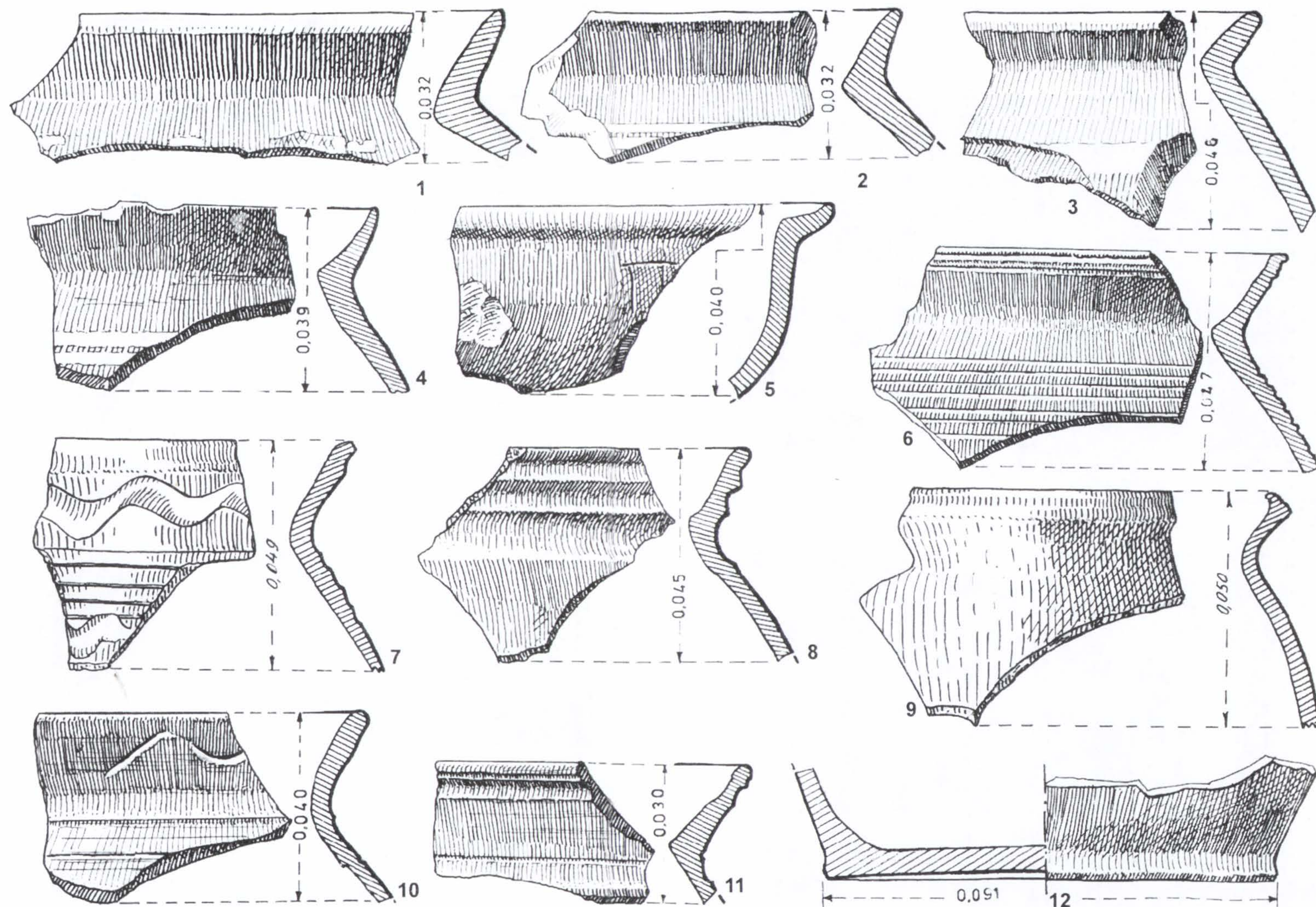

Fig. 108. „Palatul Cnejilor”. Profiluri de buze și funduri de vase din secolele XVII-XVIII.

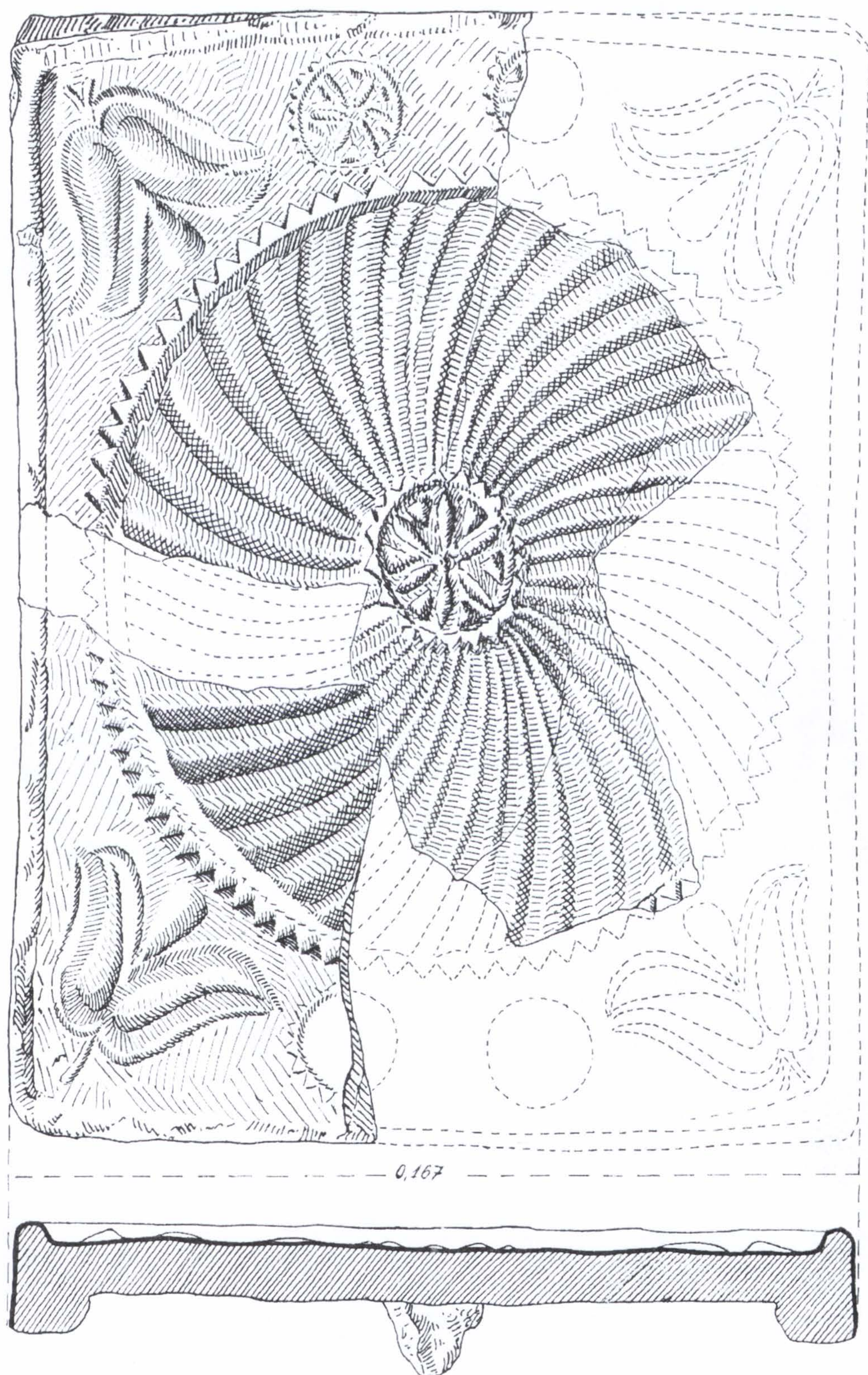

Fig. 109. „Palatul Cnejilor". Cahlă ornamentată cu motiv solar.

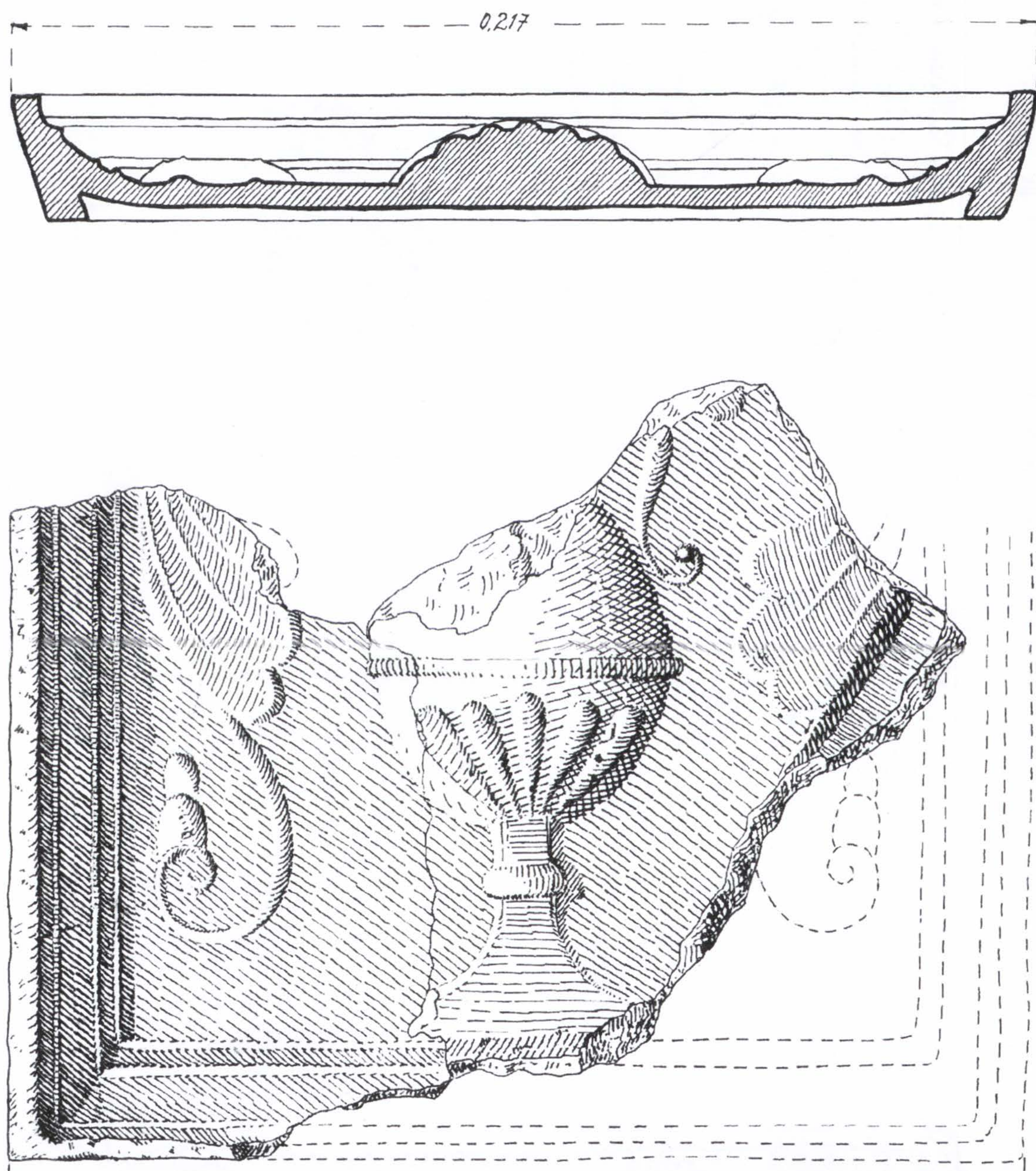

Fig. 110. „Palatul Cnejilor”. Cahlă având ca ornament central o cupă.

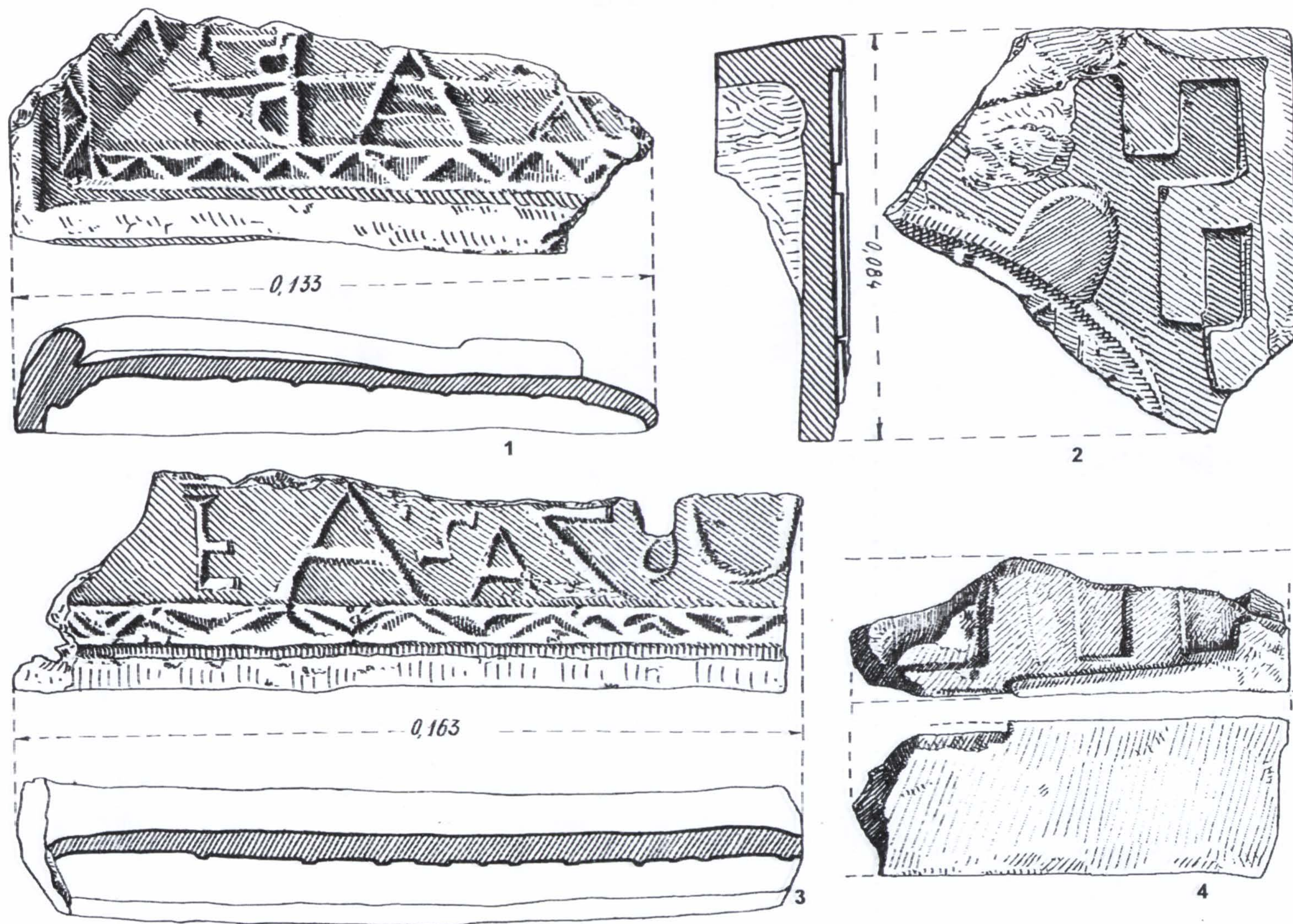

Fig. 111. „Palatul Cnejilor". Fragmente de cahle cu inscripţii latine.

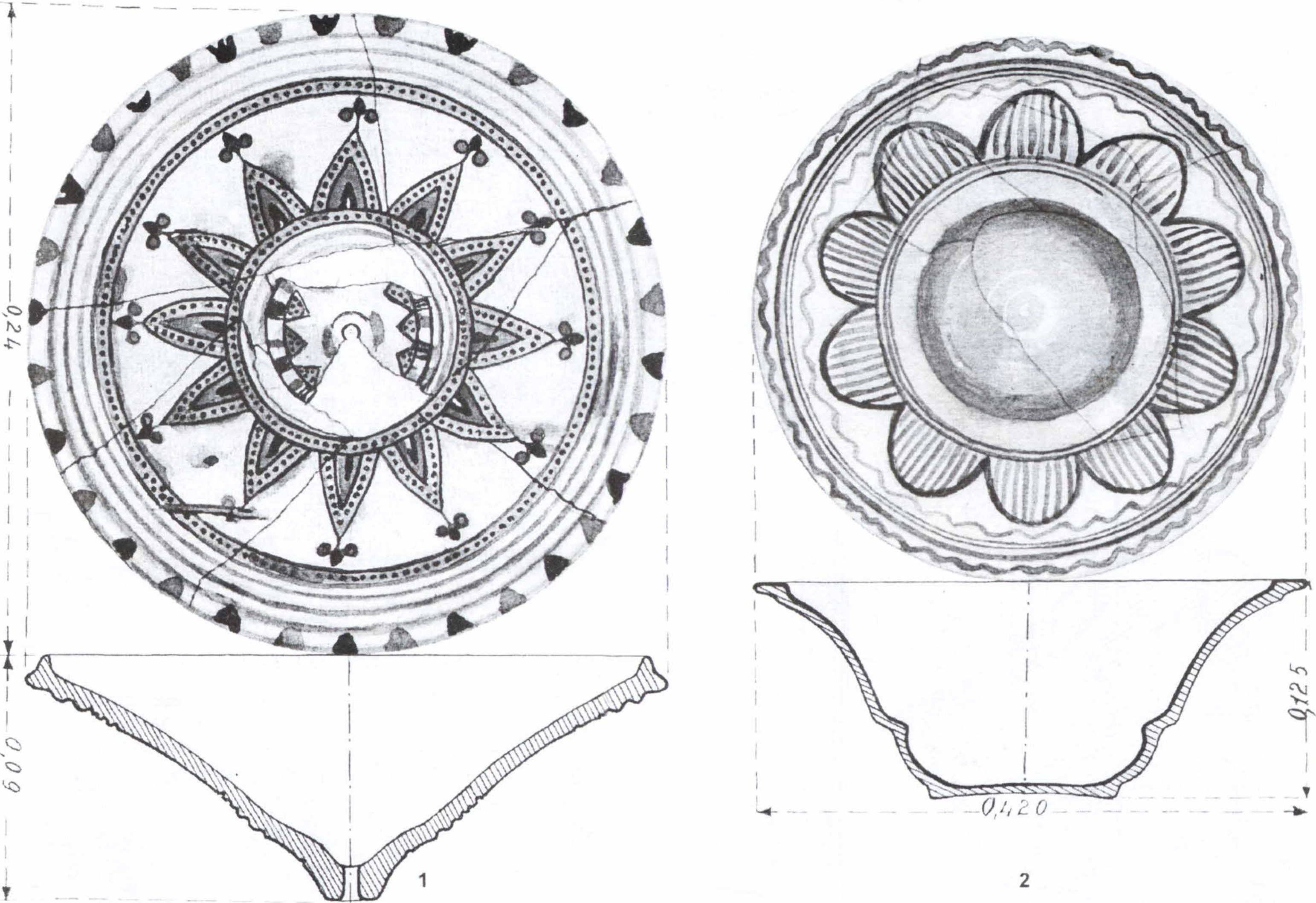

Fig. 112. „Palatul Cnejilor”. Farfurii smălțuite în interior.

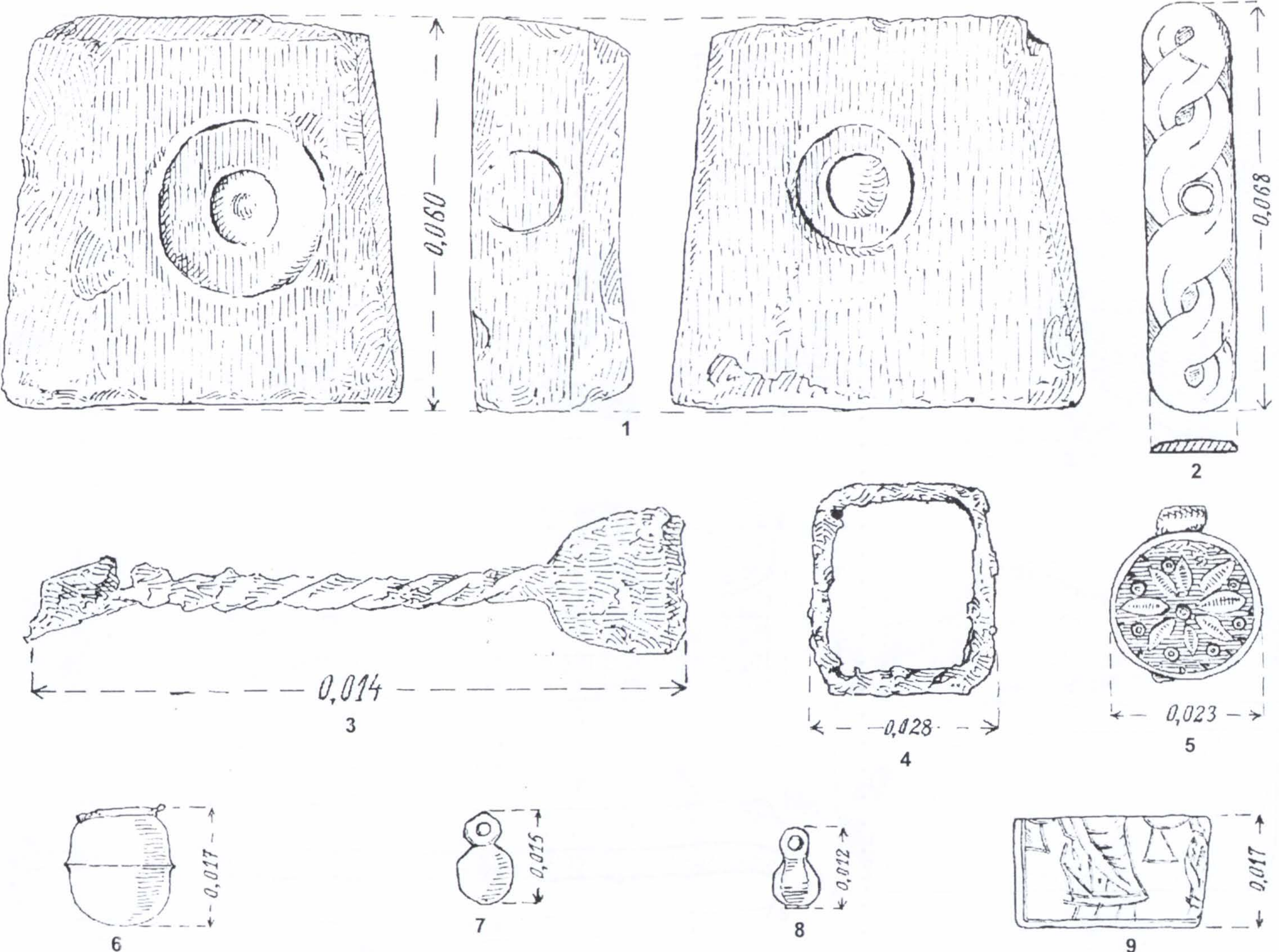

Fig. 113. „Palatul Cnejilor". Obiecte de piatră, fier, cupru şi os.

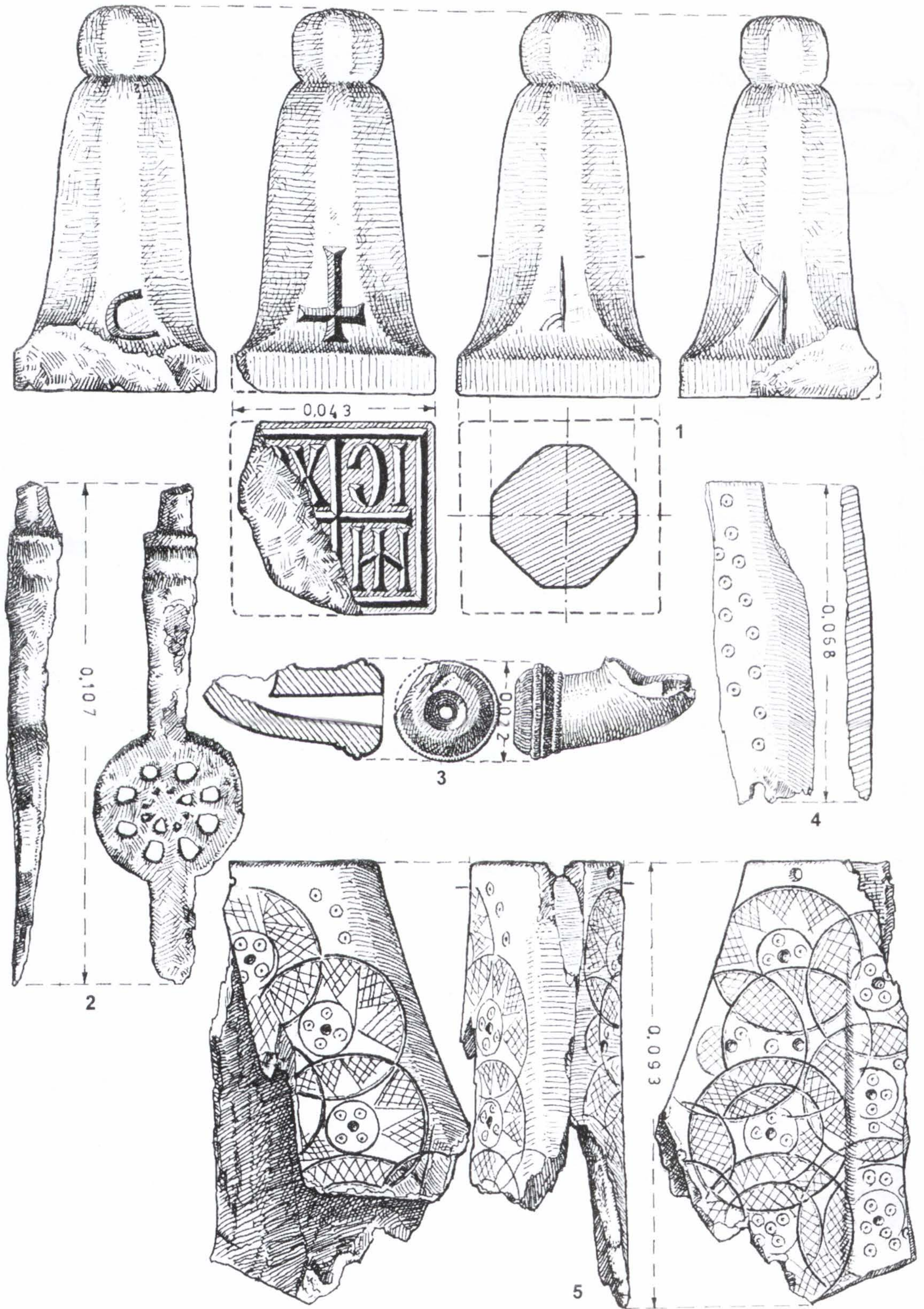

Fig. 114. „Palatul Cnejilor". Diverse obiecte de uz comun şi de cult.

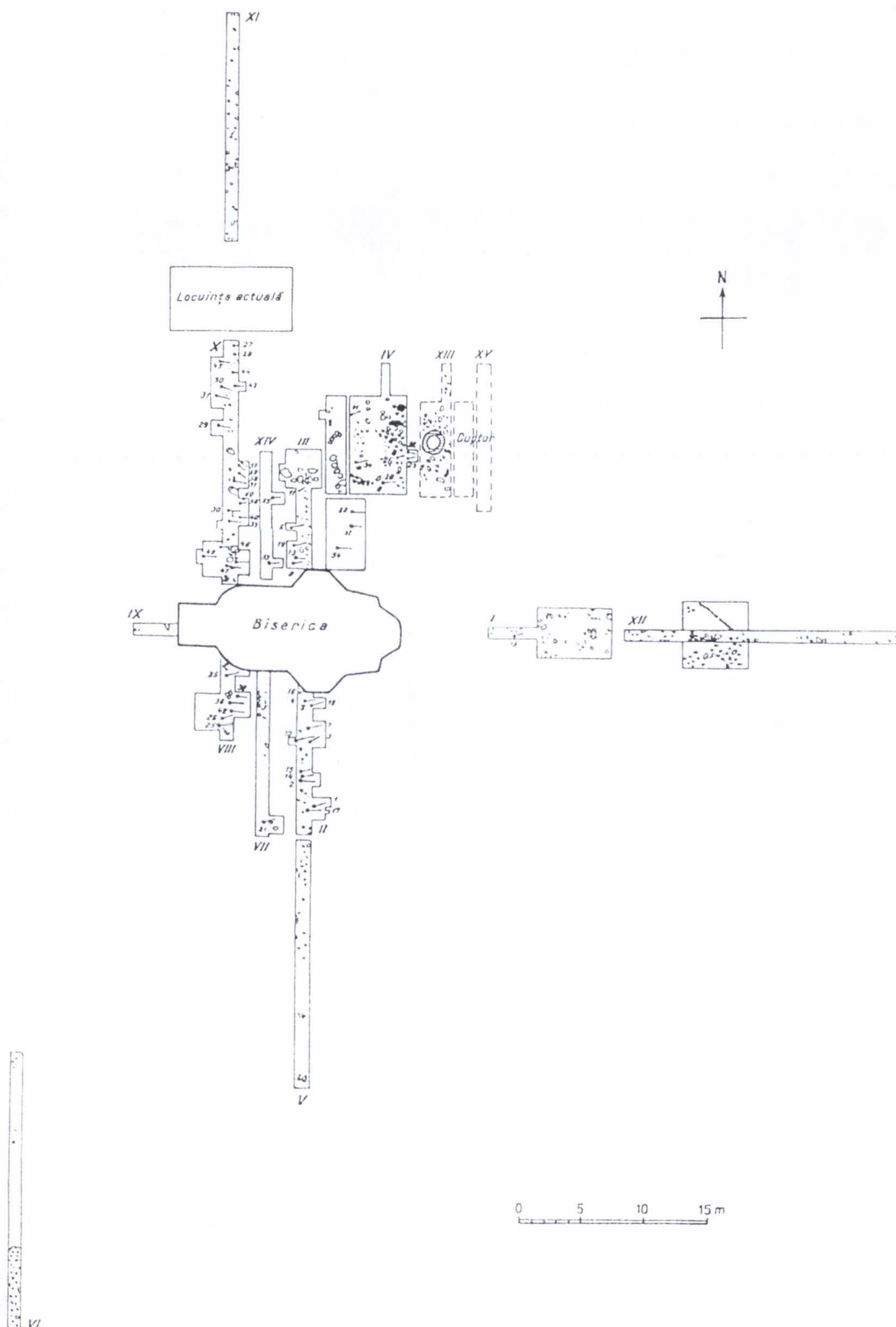

Fig. 115. „Schitişor". Planul general al săpăturilor.

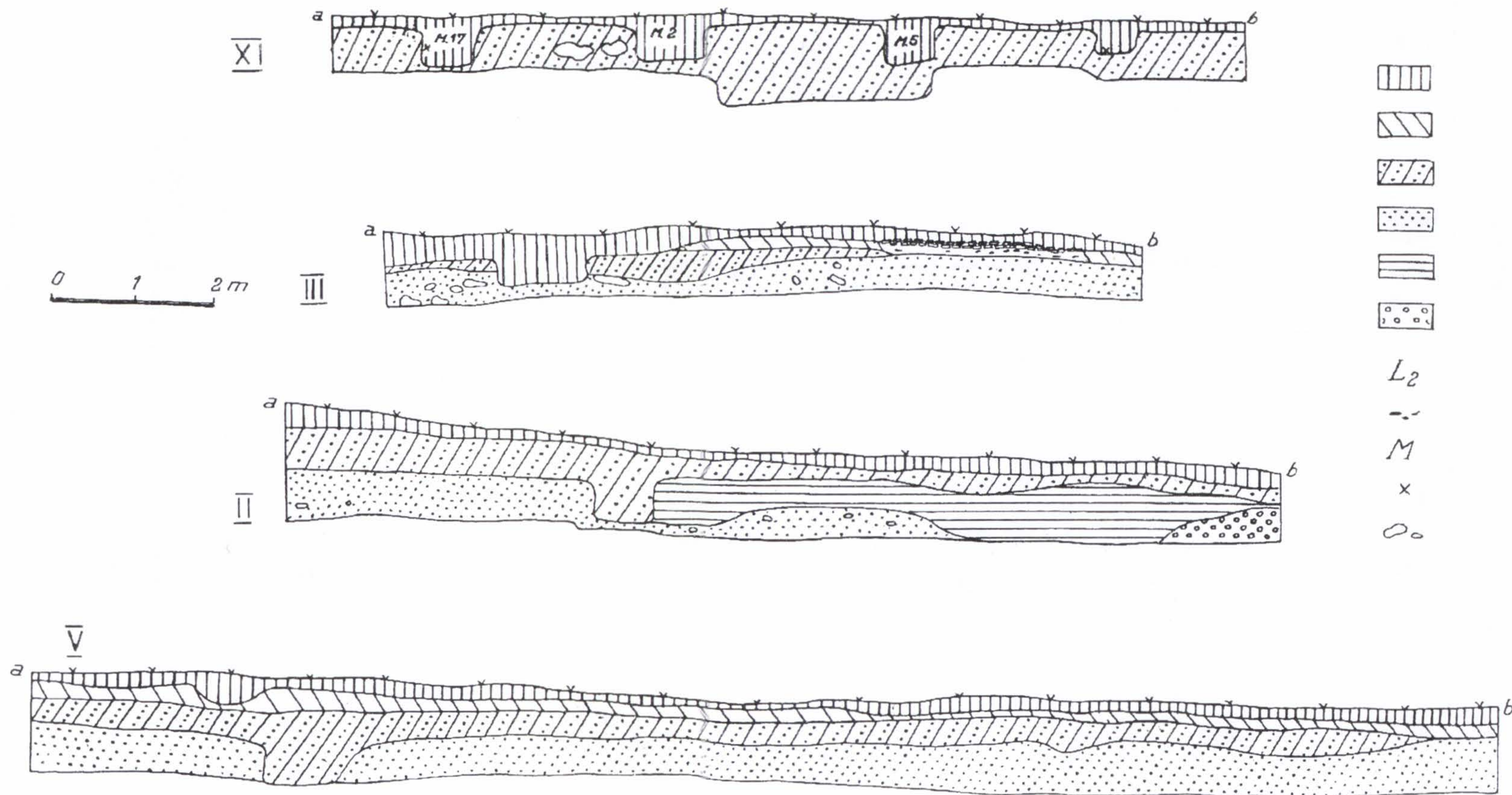

Fig. 116. „Schitişor". Profilul pereților de vest al secțiunilor II-II şi XI şi profilul peretelui de est al secțiunii V: 1, sol vegetal; 2, argilă nisipoasă brună; 3, sol galben nisipos; 4, sol galben; 5, prundiş vinețiu; 6, sol galben cu prundiş de râu; 7, locuință; 8, cărbune; 9, mormânt; 10, putregai de lemn; 11, pietre.

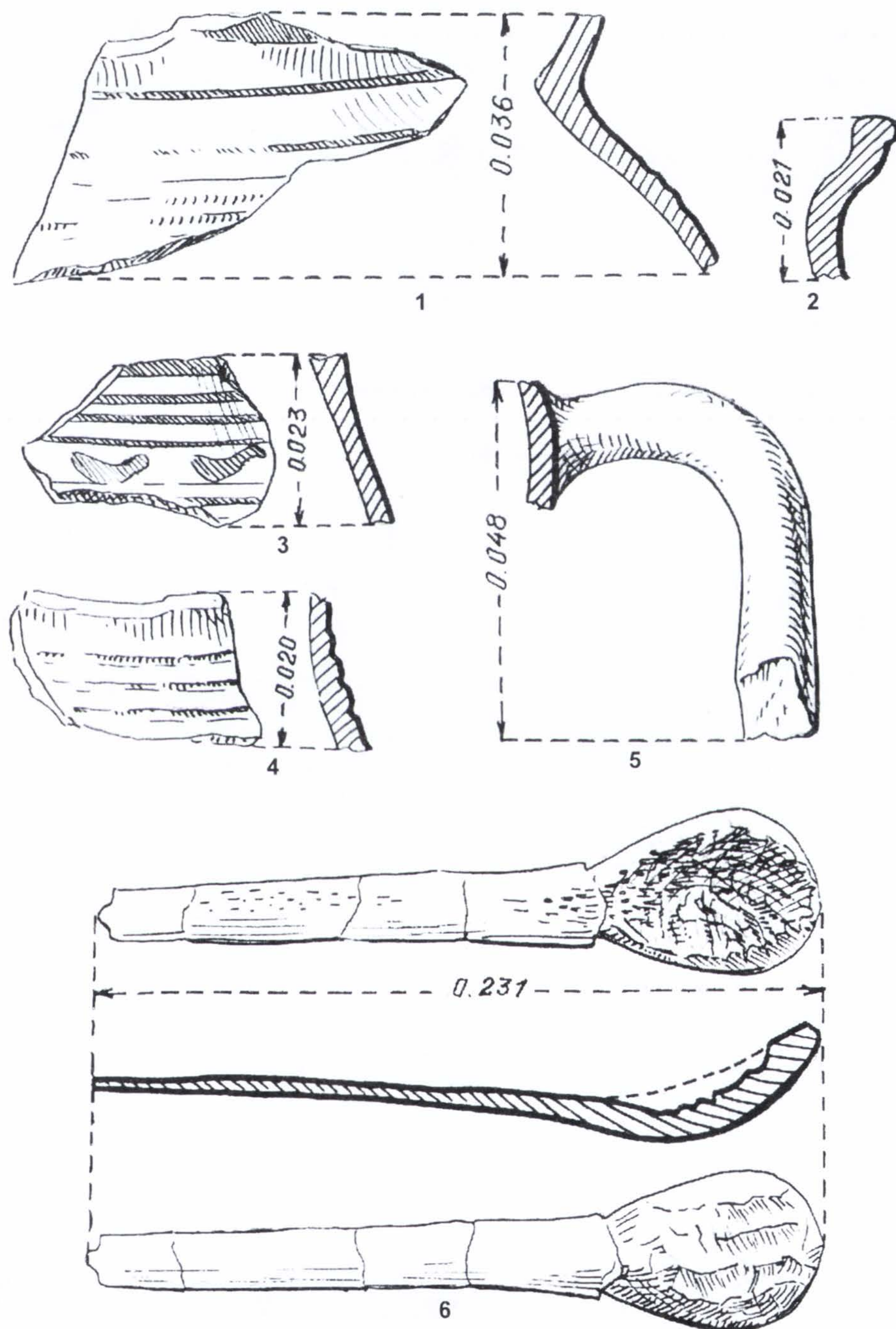

Fig. 117. „Schitişor": 1-5, fragmente ceramice din secolul al XVII-lea găsite în cuprinsul locuinţei nr. 7; 6, lingură de os găsită în locuinţa nr. 2.

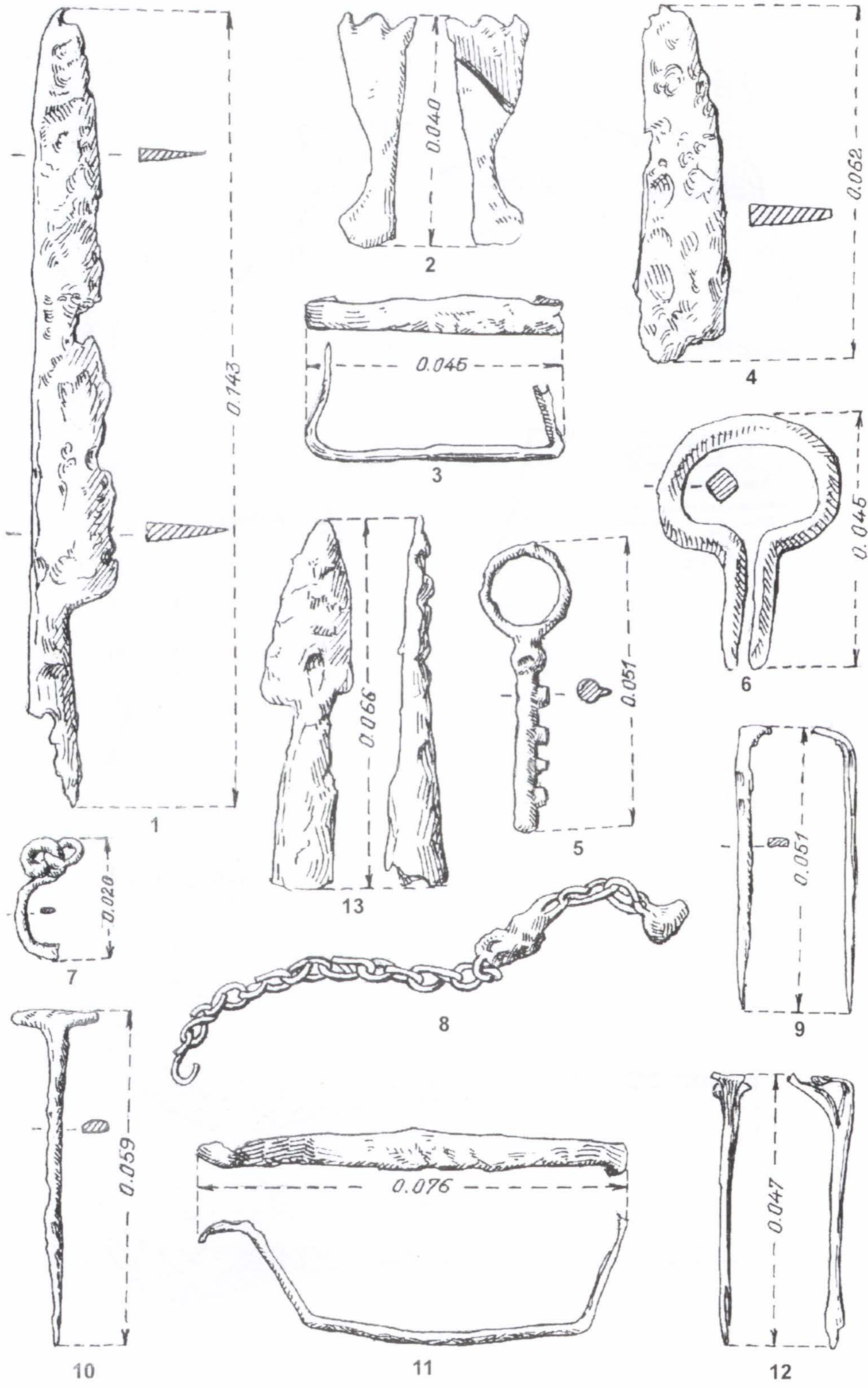

Fig. 118. „Schitişor". Obiecte de fier şi os.

Fig. 119. „Schitişor". Cahle din soba prăbuşită descoperită în locuinţa din secolul XVII.

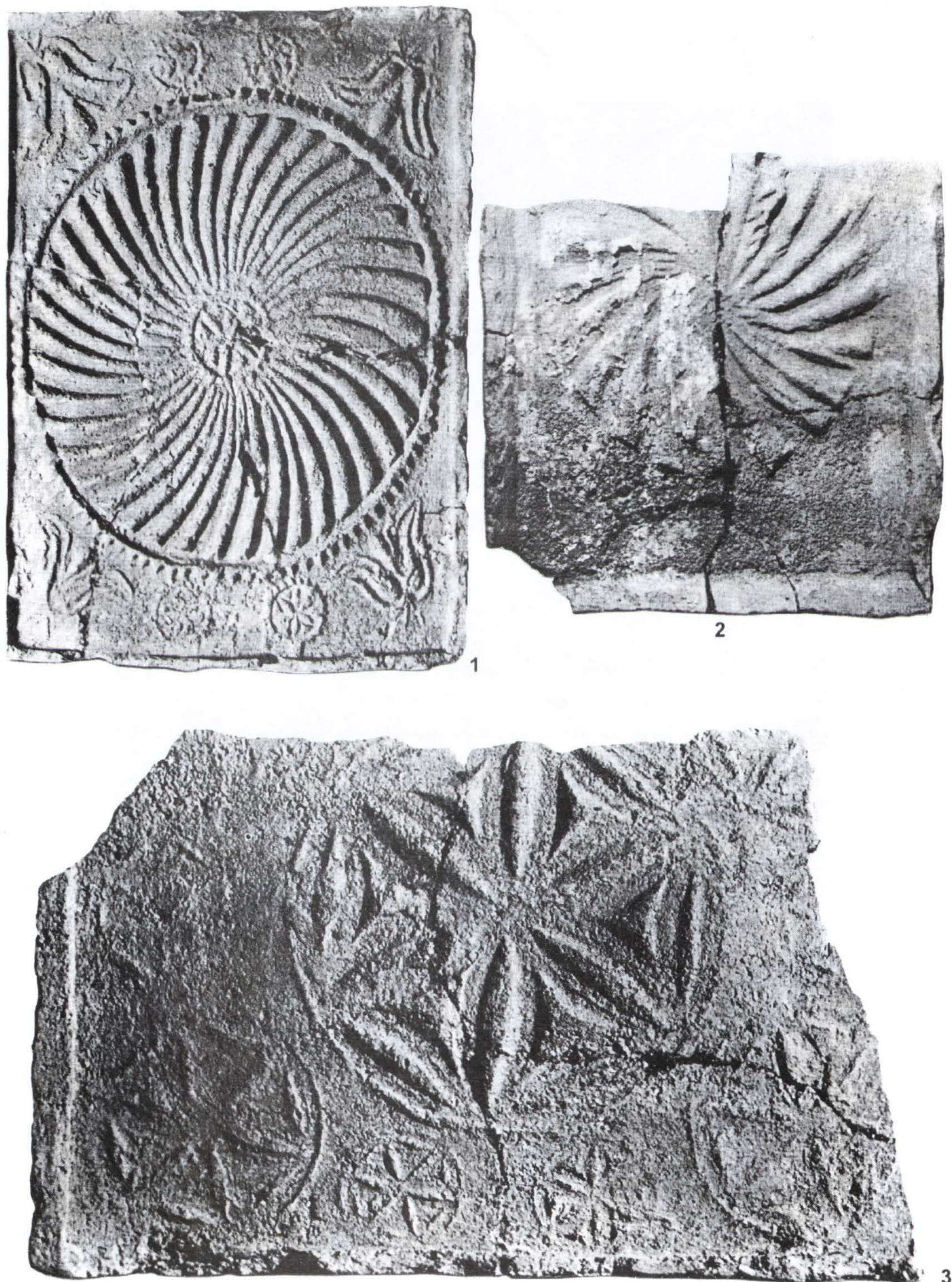

Fig. 120. „Schitişor". Cele două tipuri de cahle din locuința din secolul XVII.

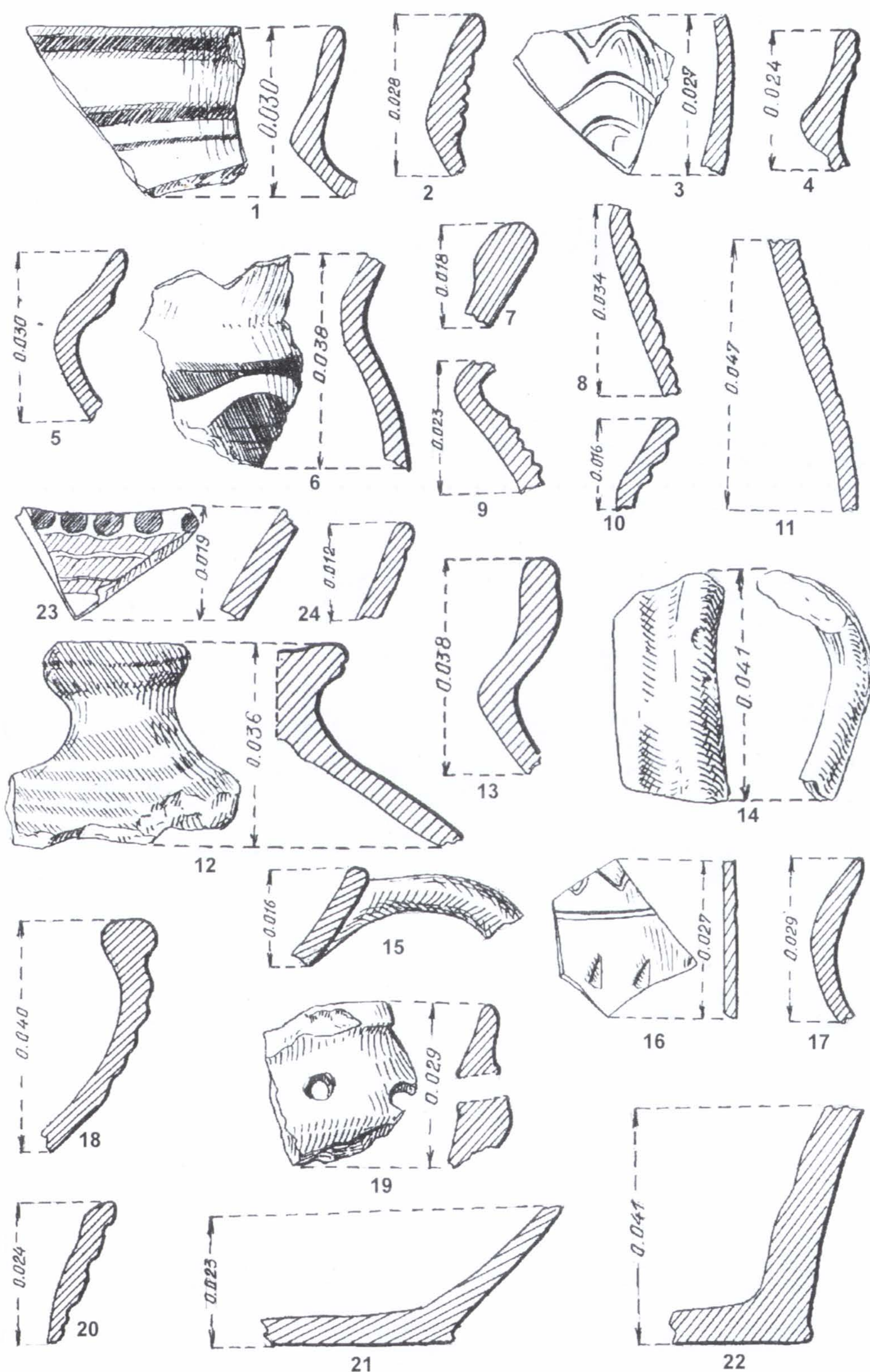

Fig. 121. „Schitişor". Fragmente ceramice din secolele XVII şi XVIII-XIX.

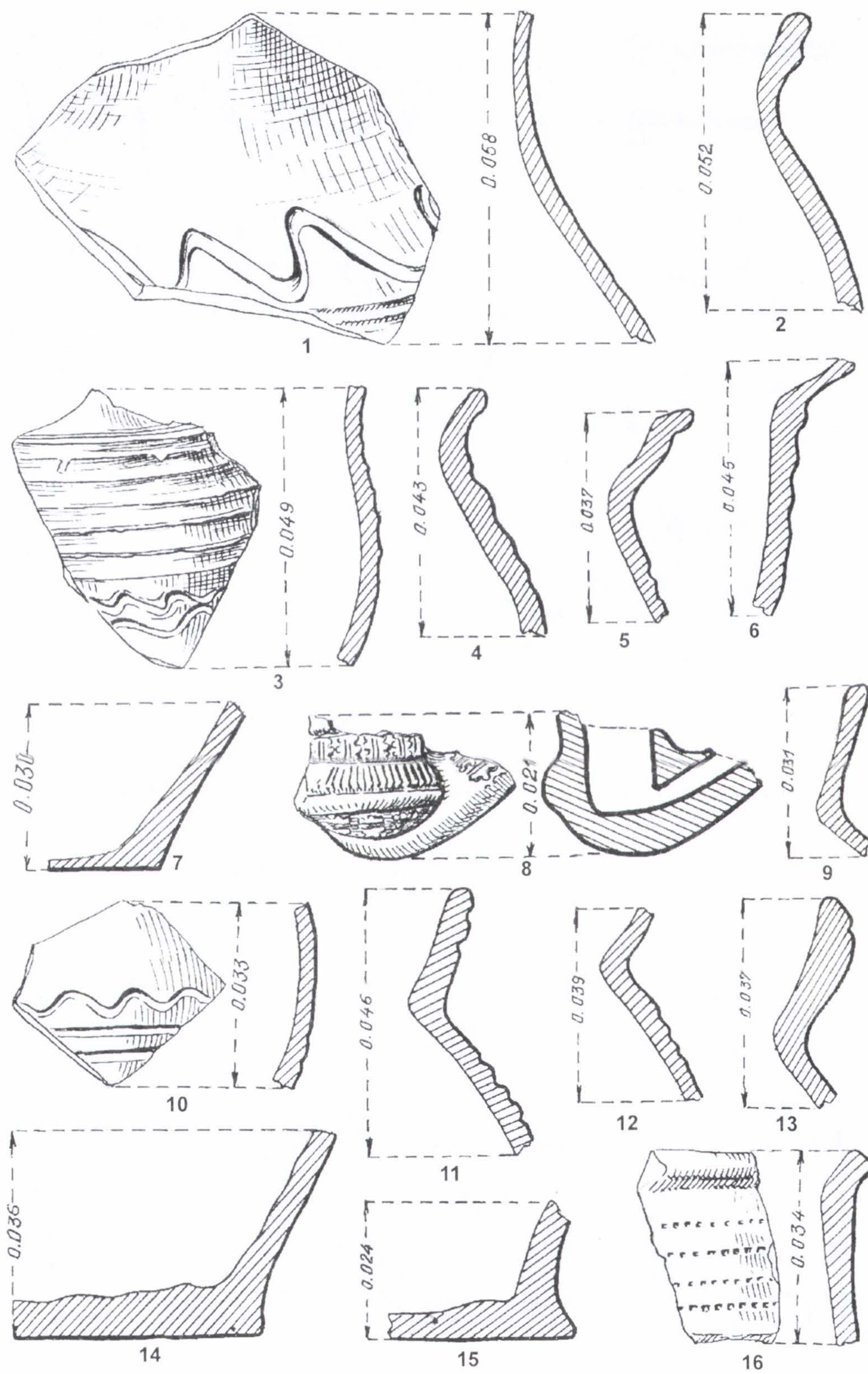

Fig. 122. „Schitişor". Fragmente ceramice din secolele XVII-XIX.

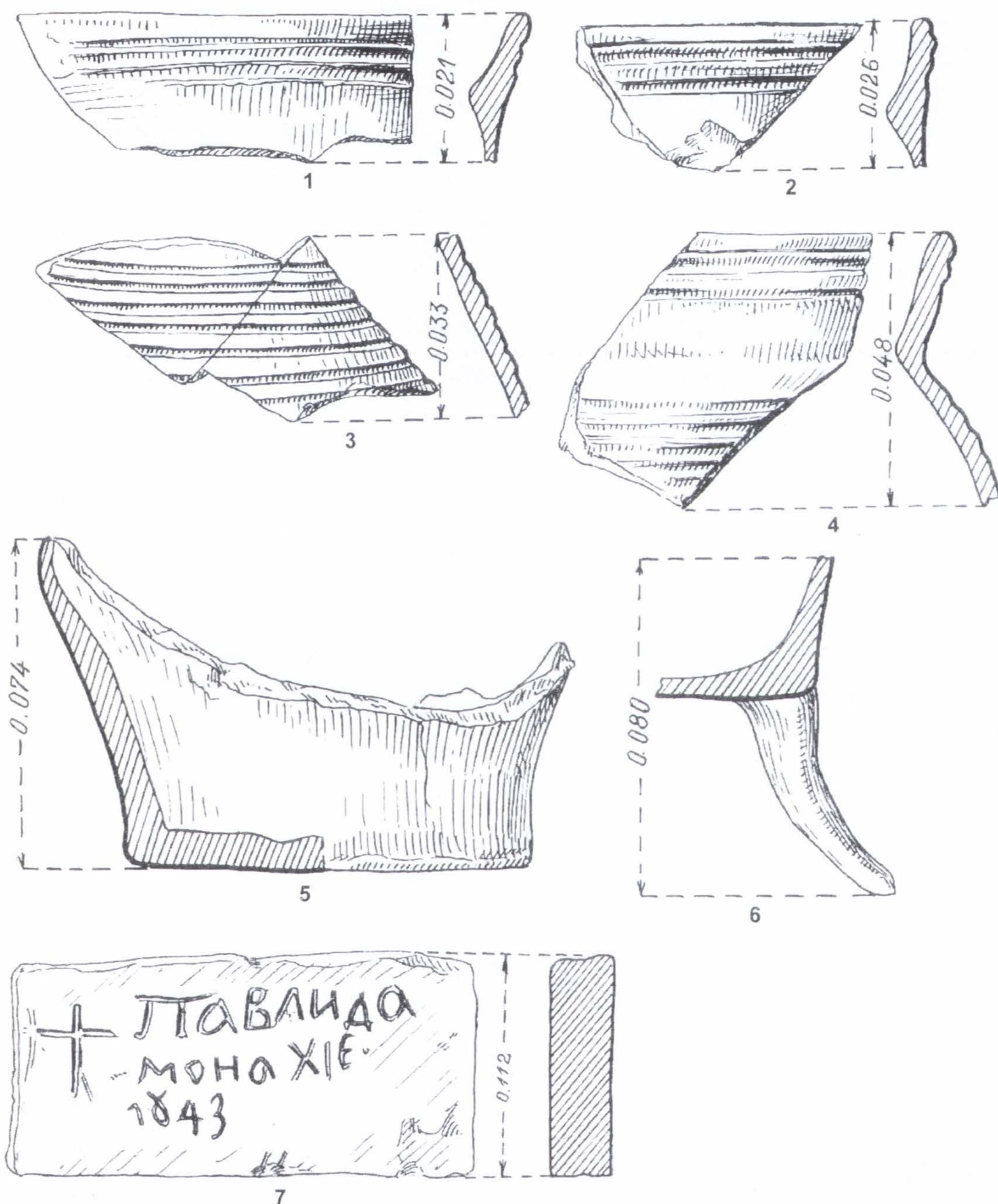

Fig. 123. „Schitişor". Fragmente ceramice (1-3, 5-secolul XVII; 4, 6-secolul XVIII) şi cărămidă din secolul XIX (7).

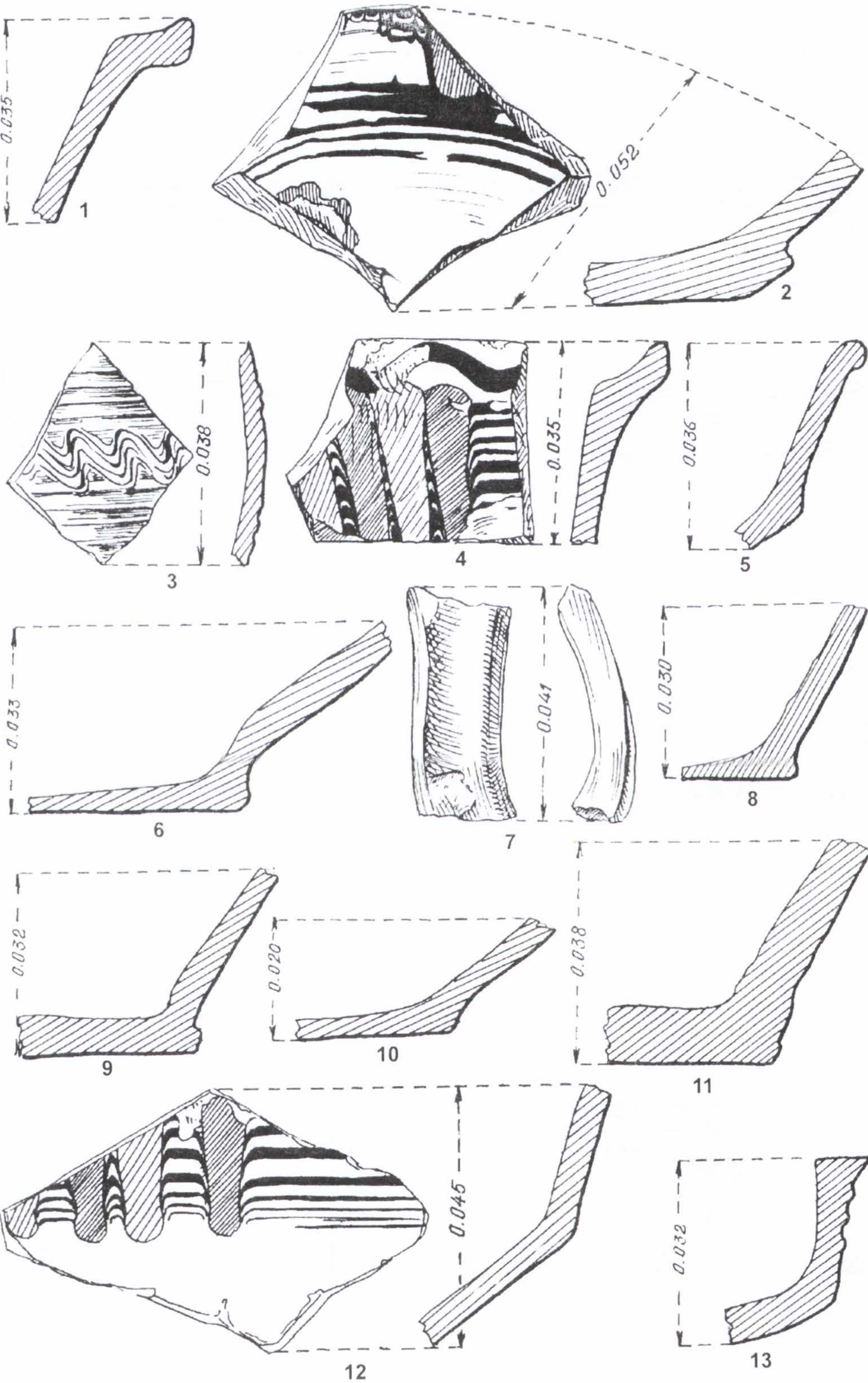

Fig. 124. Hangu-biserică. Fragmente ceramice.

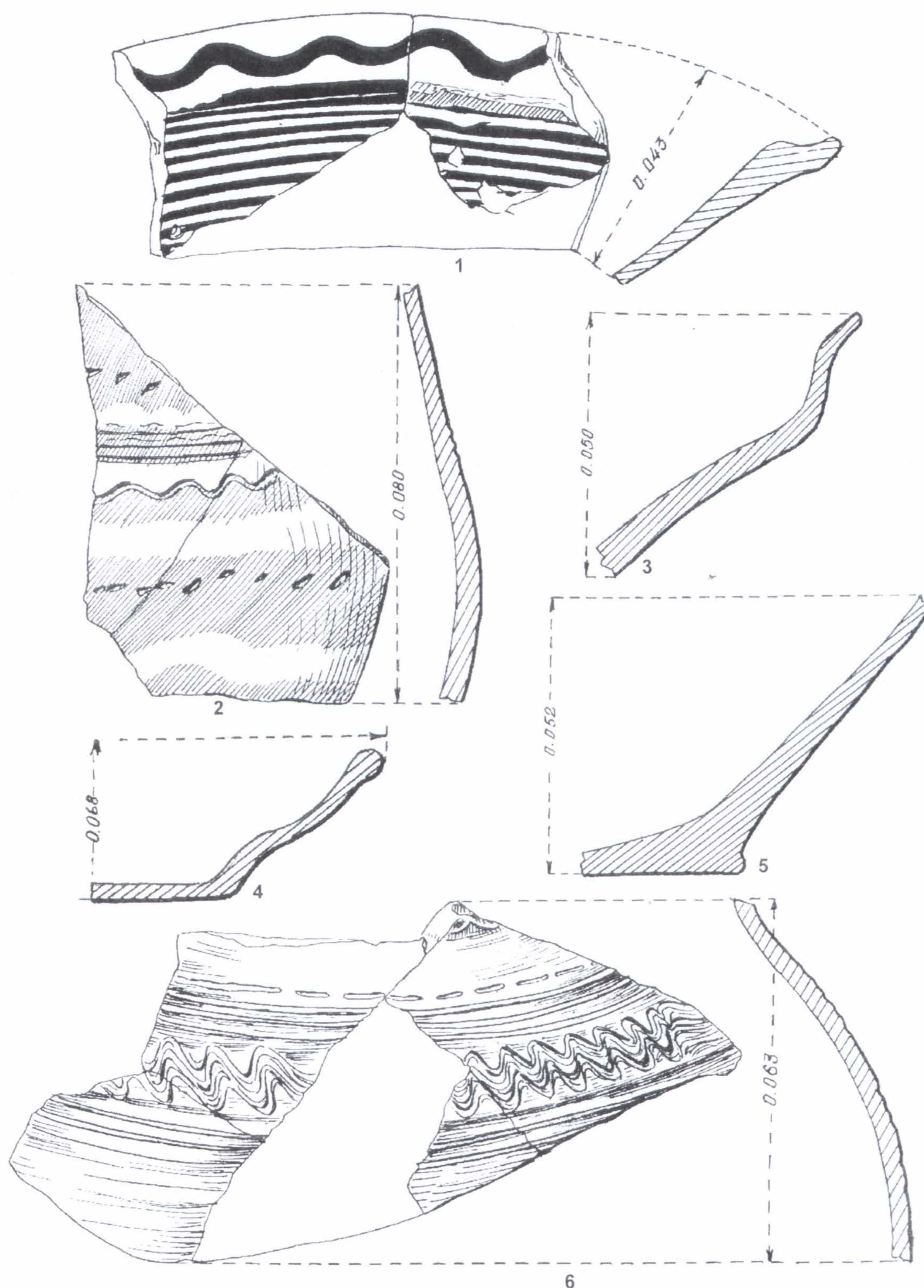

Fig. 125. Hangu-biserică. Fragmente ceramice.

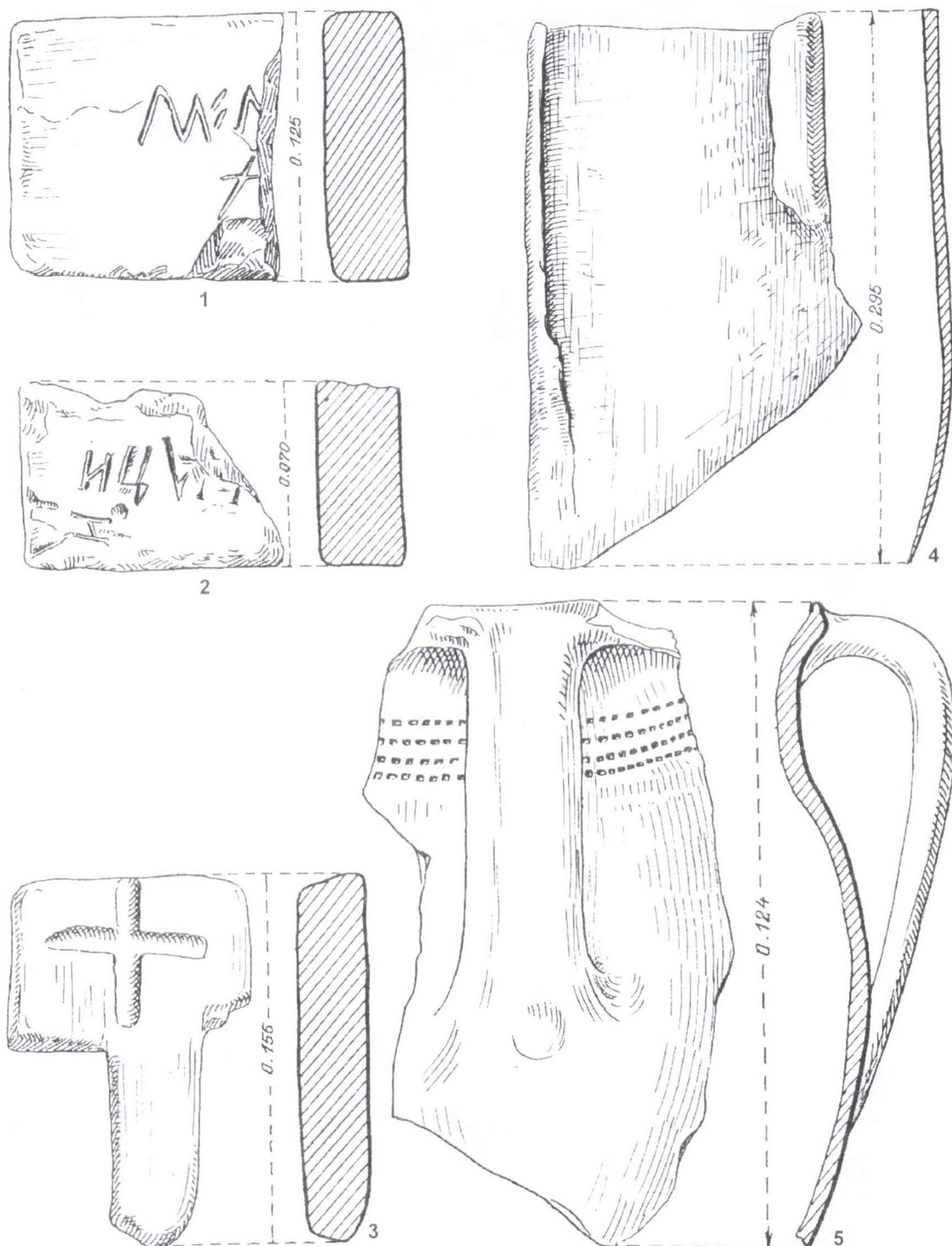

Fig. 126. Hangu-biserică: 1-2, cărămizi fragmentare gravate, descoperite în morminte; 3, cruce de piatră; 4, brăzdar de fier. Izvorul Alb: 5, fragment ceramic din secolul XIX.

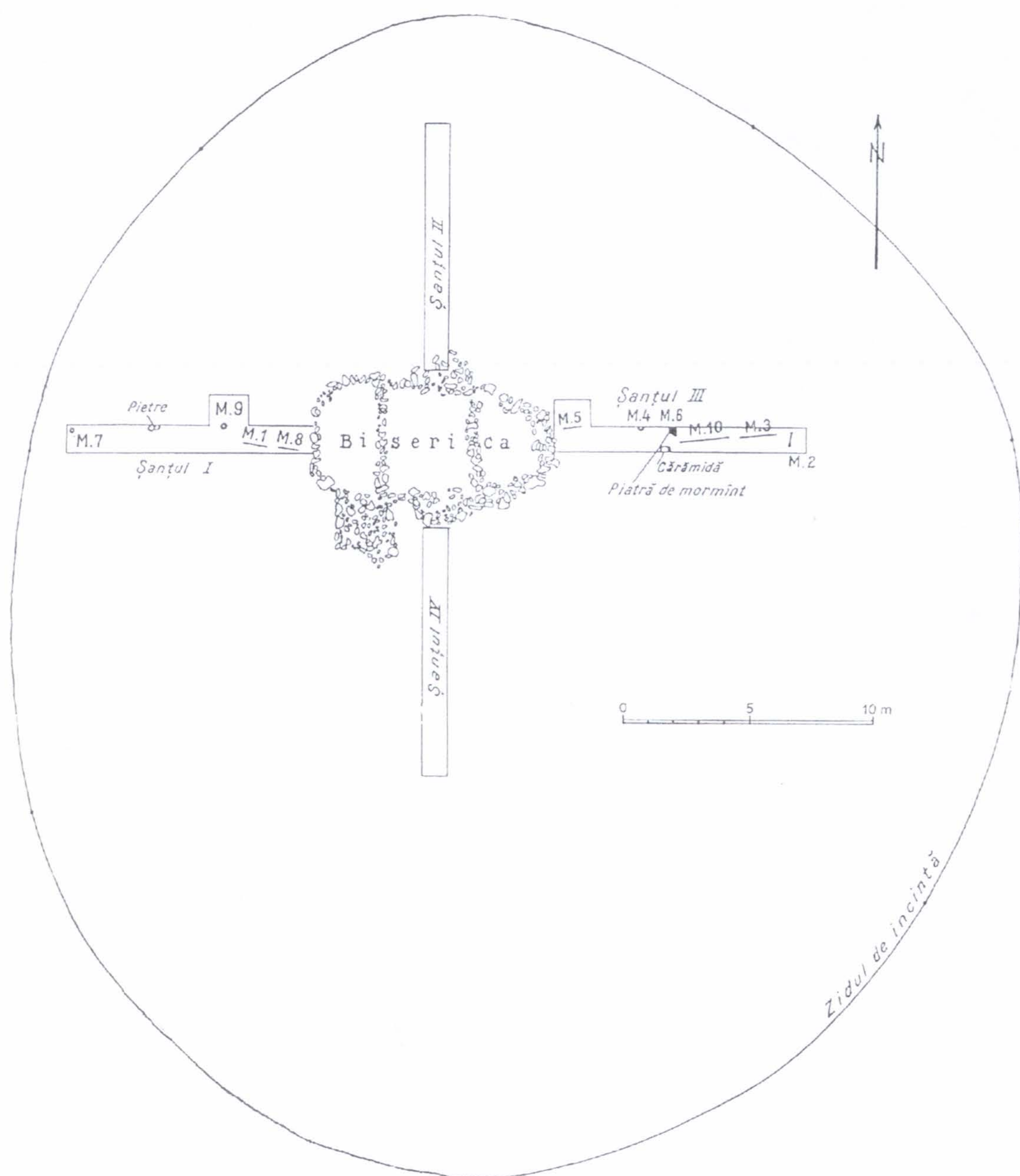

Fig. 127. Izvorul Alb. Planul săpăturilor.

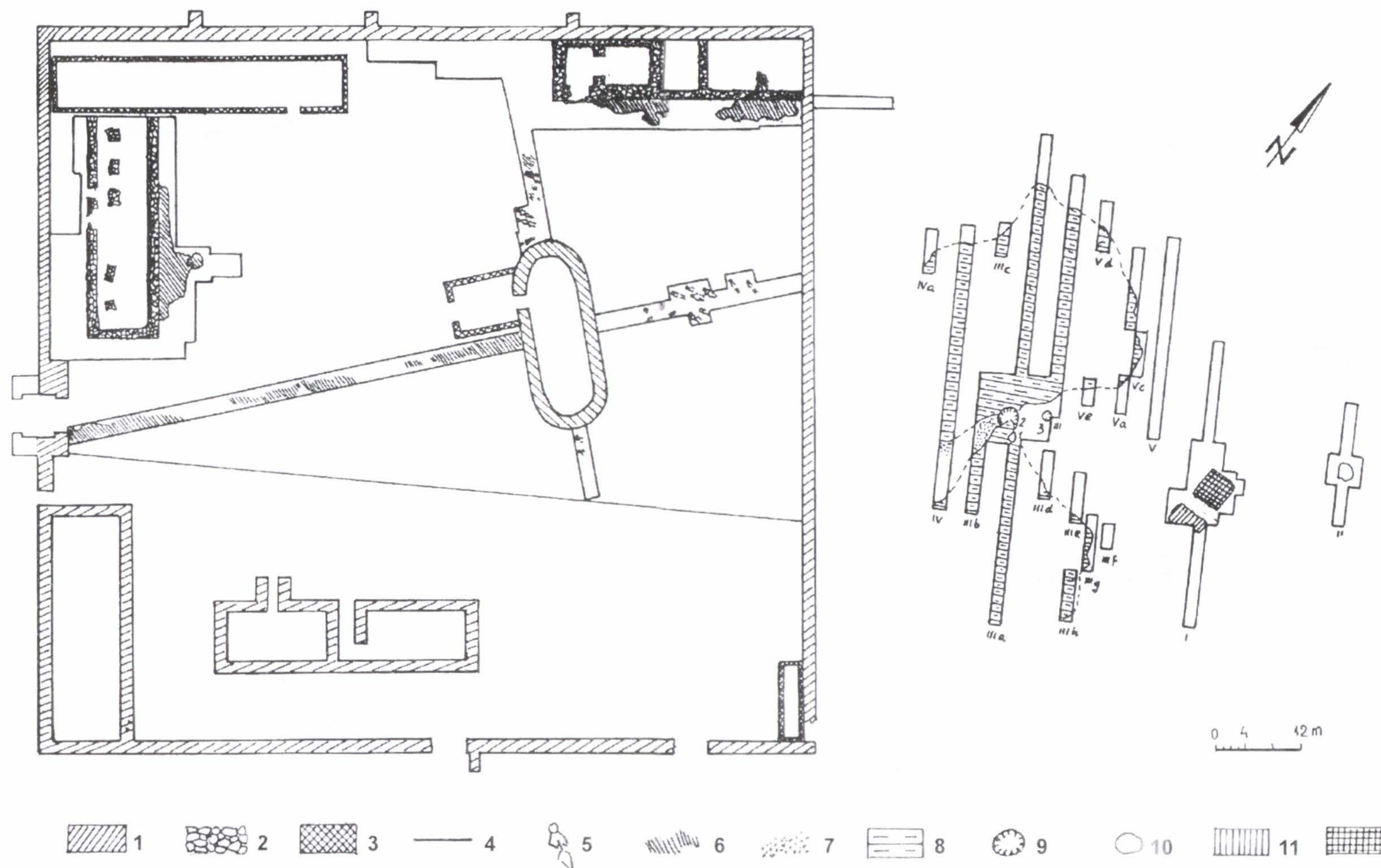
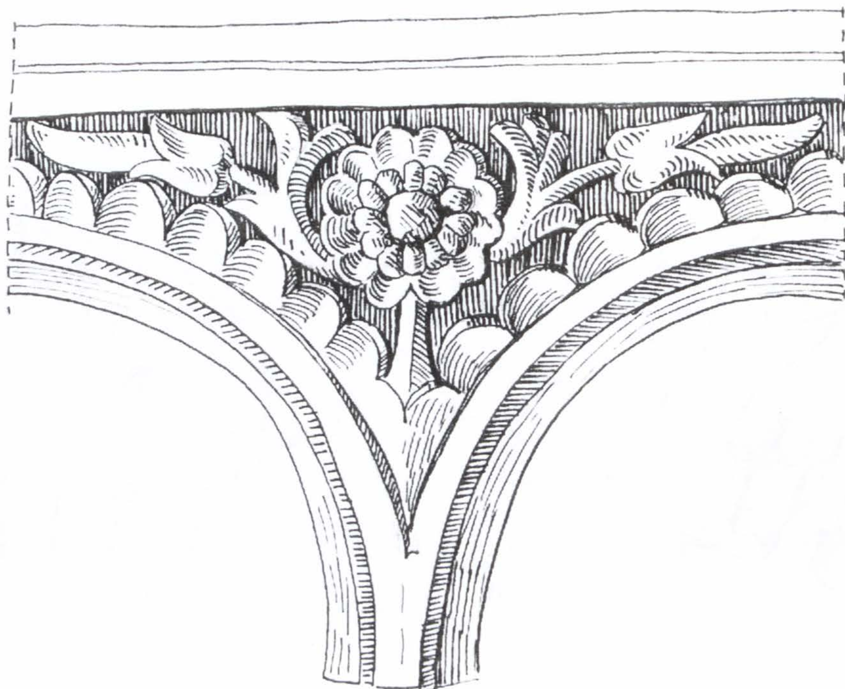

Fig. 128. Buhalnița-zona mânăstirii. Planul general al săpăturilor efectuate în 1954-1956: 1, construcții de zidărie din piatră cu mortar de „var fierbinte" (secolul XVII), cunoscute înainte de efectuarea săpăturilor; 2, idem, descoperite cu ocazia săpăturilor; 3, construcții diverse de dată recentă; 4, gard; 5, mormânt; 6, pavaj din secolele XVII-XVIII; 7, mortar; 8, pietre rămase de la construcția mânăstirii (începutul secolului XVII); 9, groapă medievală; 10, groapă modernă; 11, groapă destinată aprinderii focului în cuptorul de ars cărămizi; 12, groapa camerii de ardere a cuptorului.

Fig. 129. Buhalnița. Intrarea veche de pe latura de sud-sud-est a zidului de incintă.

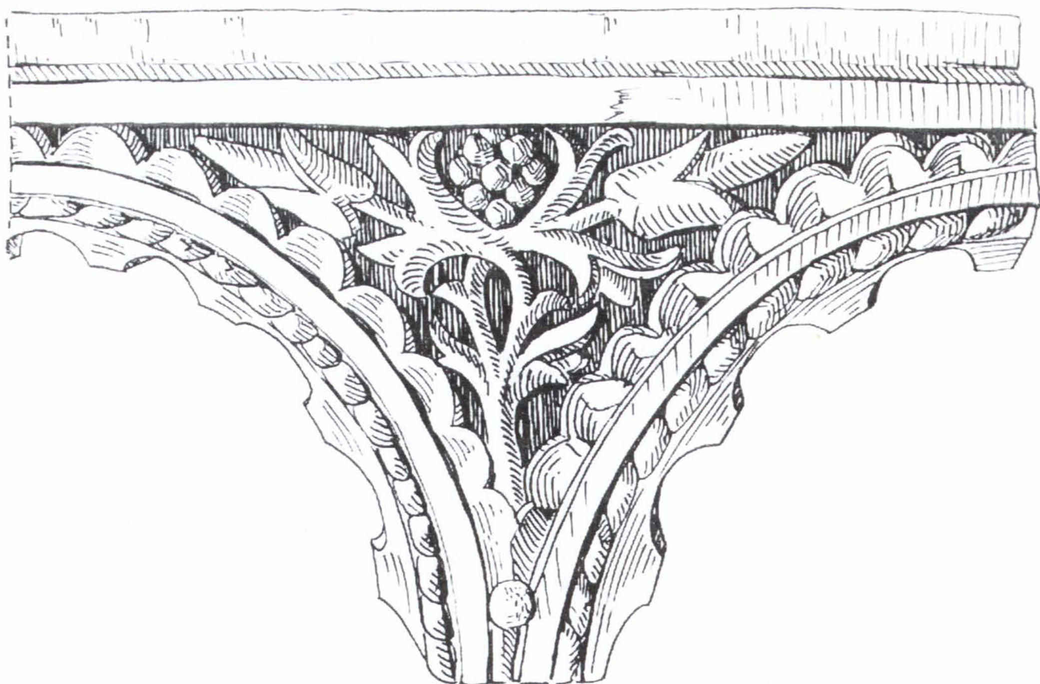

Fig. 130. Buhalnița. Detalii din cadrul vechii catapetesme (sculptură în lemn din secolul XVII).

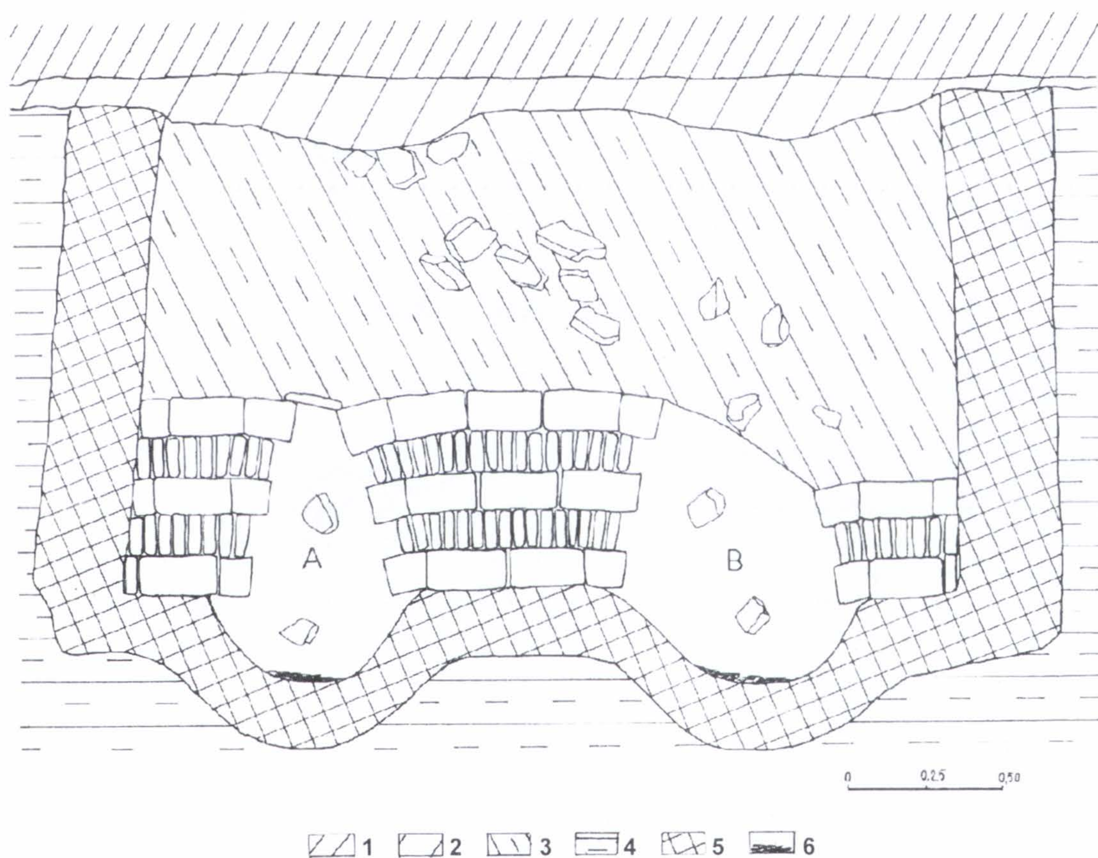

Fig. 131. Buhalniţa. Secţionare transversală a cuptorului de ars cărămizi: 1, sol negru vegetal; 2, sol aluvionar (pietriş şi argilă); 3, balast de cărămizi şi aluviuni; 4, strat de pietriş; 5, pământ ars; 6, cenuşă şi cărbune.

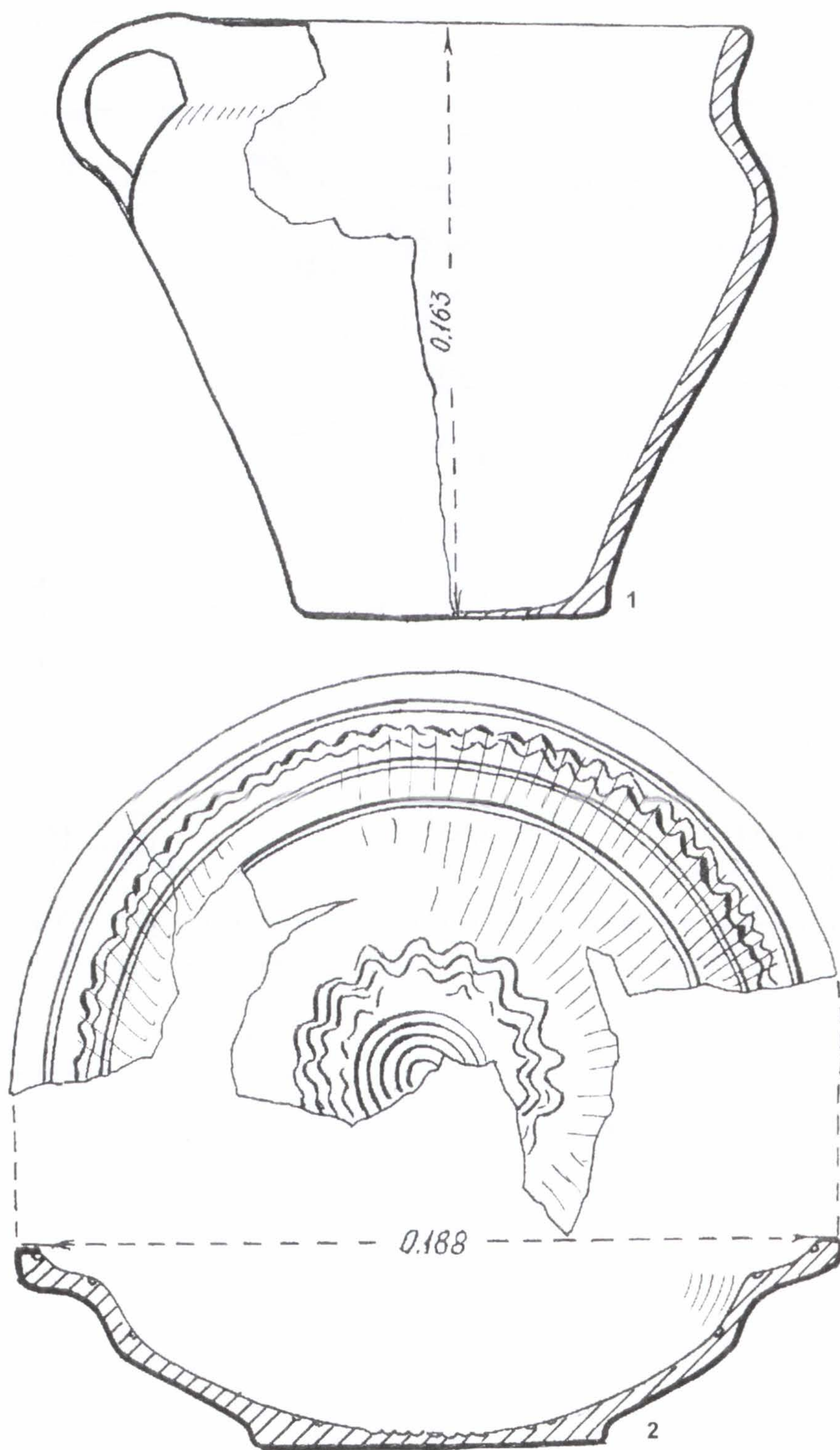

Fig. 132. Buhalnița. Ceramică din secolul XVII.

Fig. 133. „Schitişor". Pafta de cingătoare de argint, cu emailuri şi pietre roşii (1); Buhalniţa. Ceramică de import din secolul XVII (2-5).

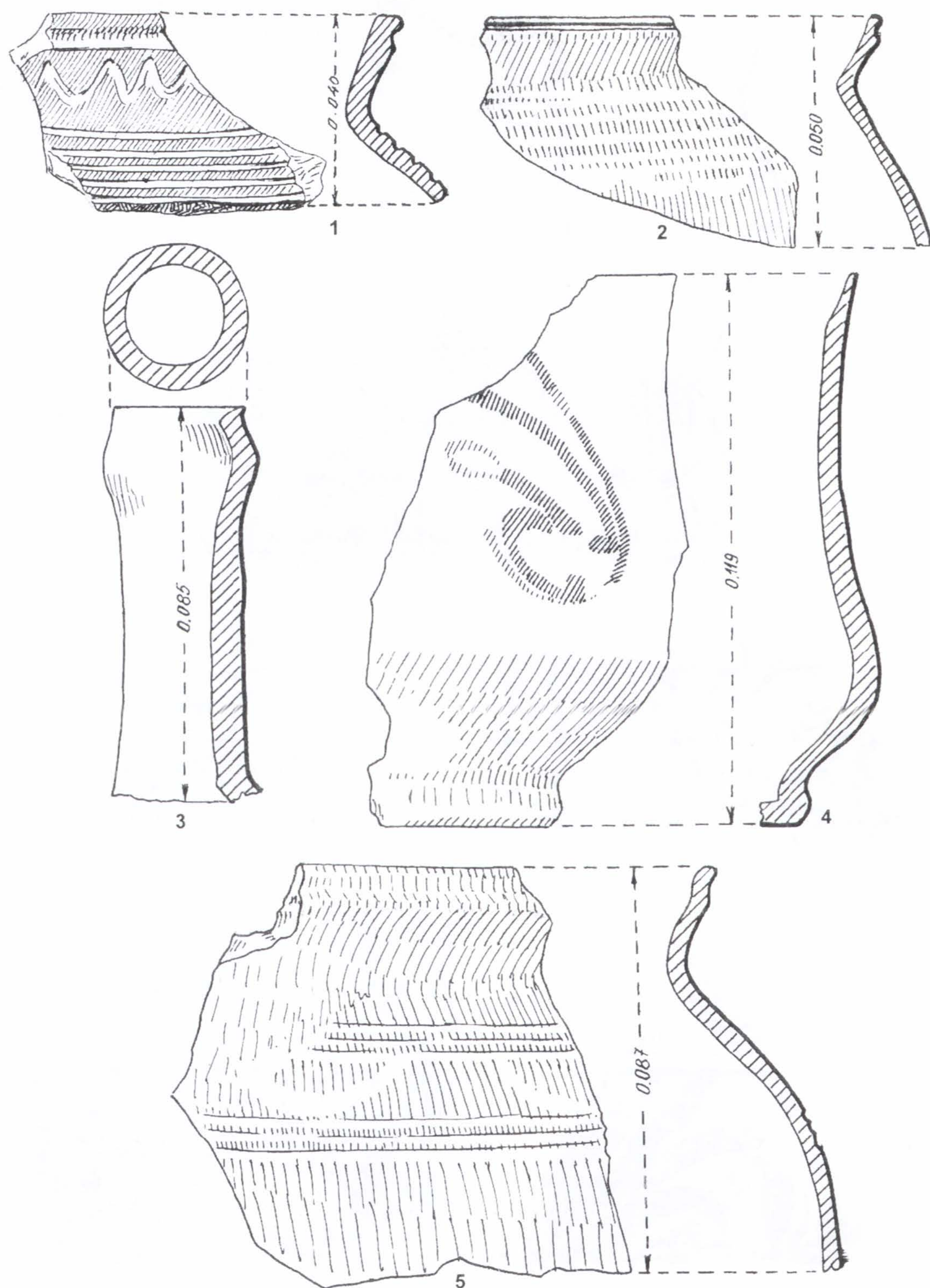

Fig. 134. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolele XVII (2, 5) şi XVIII (1, 3-4).

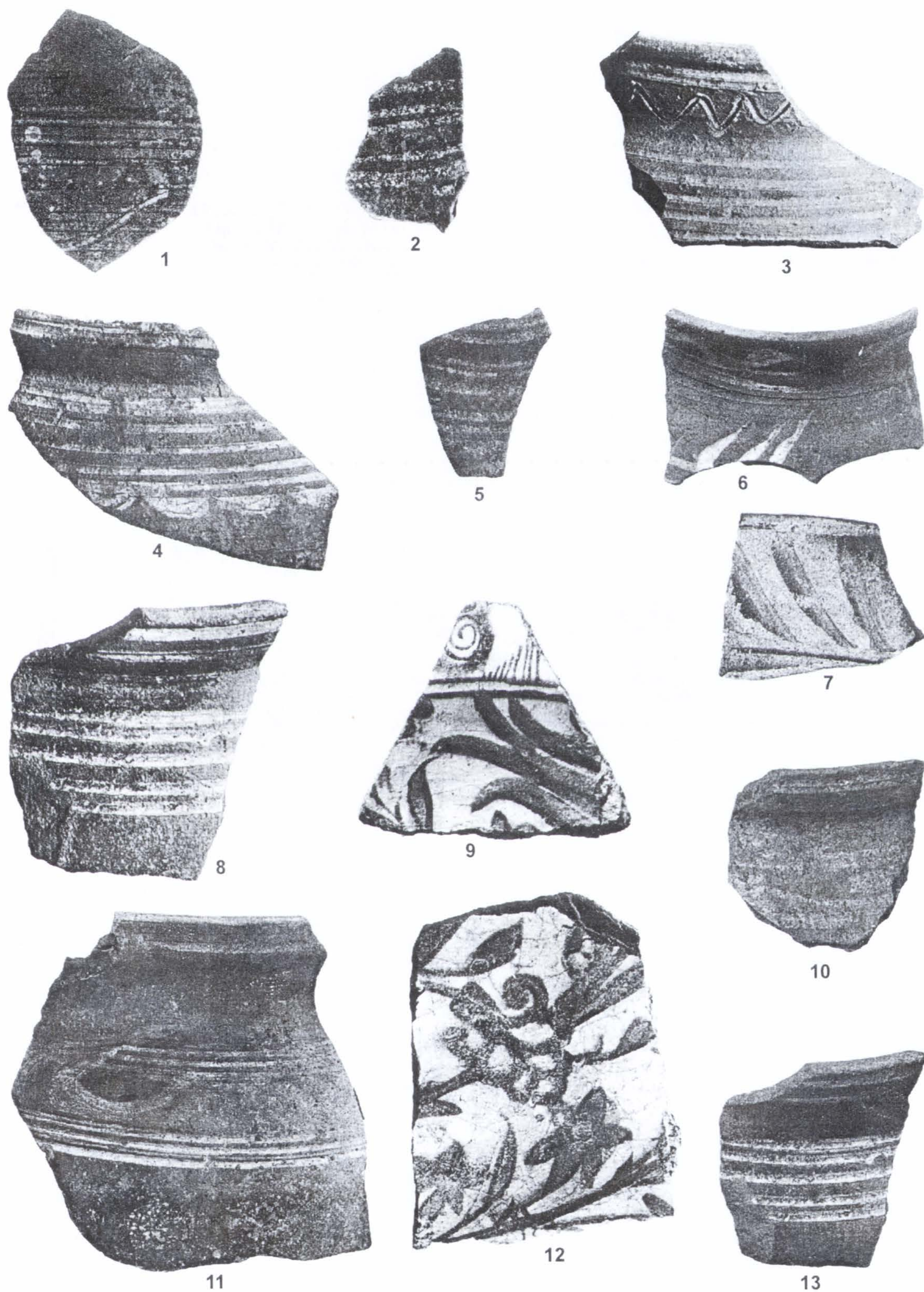

Fig. 135. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolul XVII de factură locală (1-8, 10-11, 13) şi din import (9, 12).

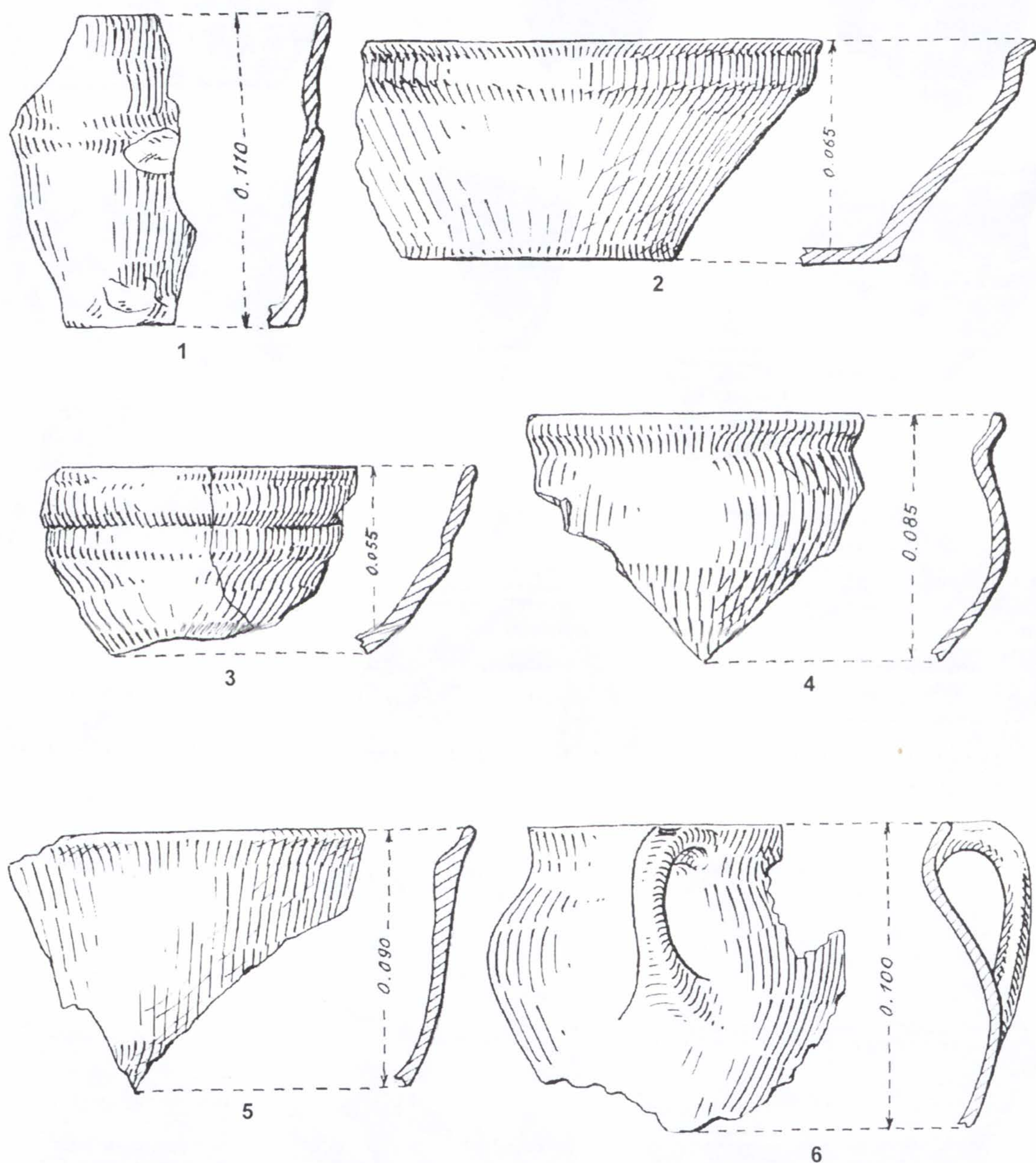

Fig. 136. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolele XVII (2, 4, 6) şi XVIII (1, 3, 5).

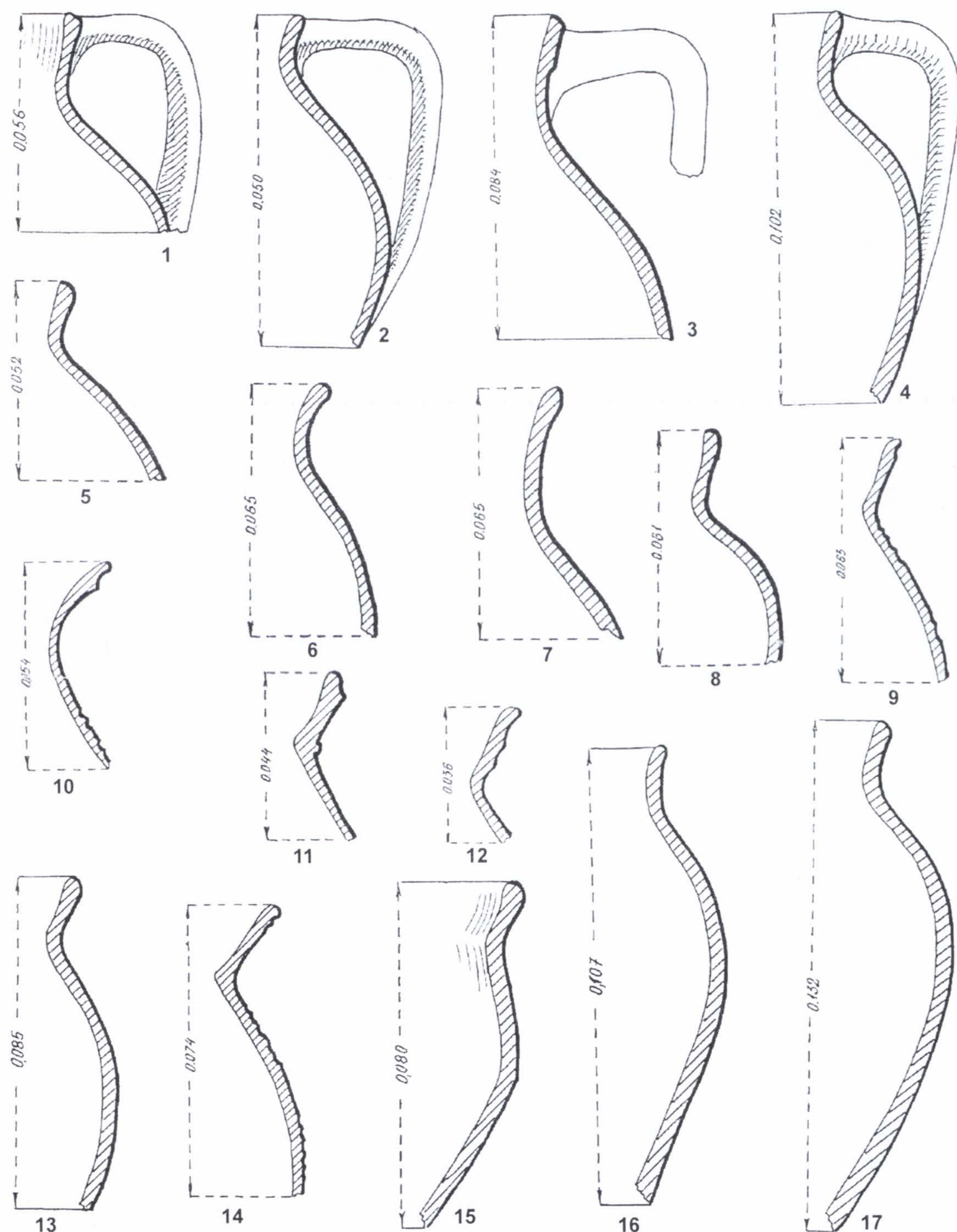

Fig. 137. Buhalniţa. Profiluri ceramice din secolul XVII.

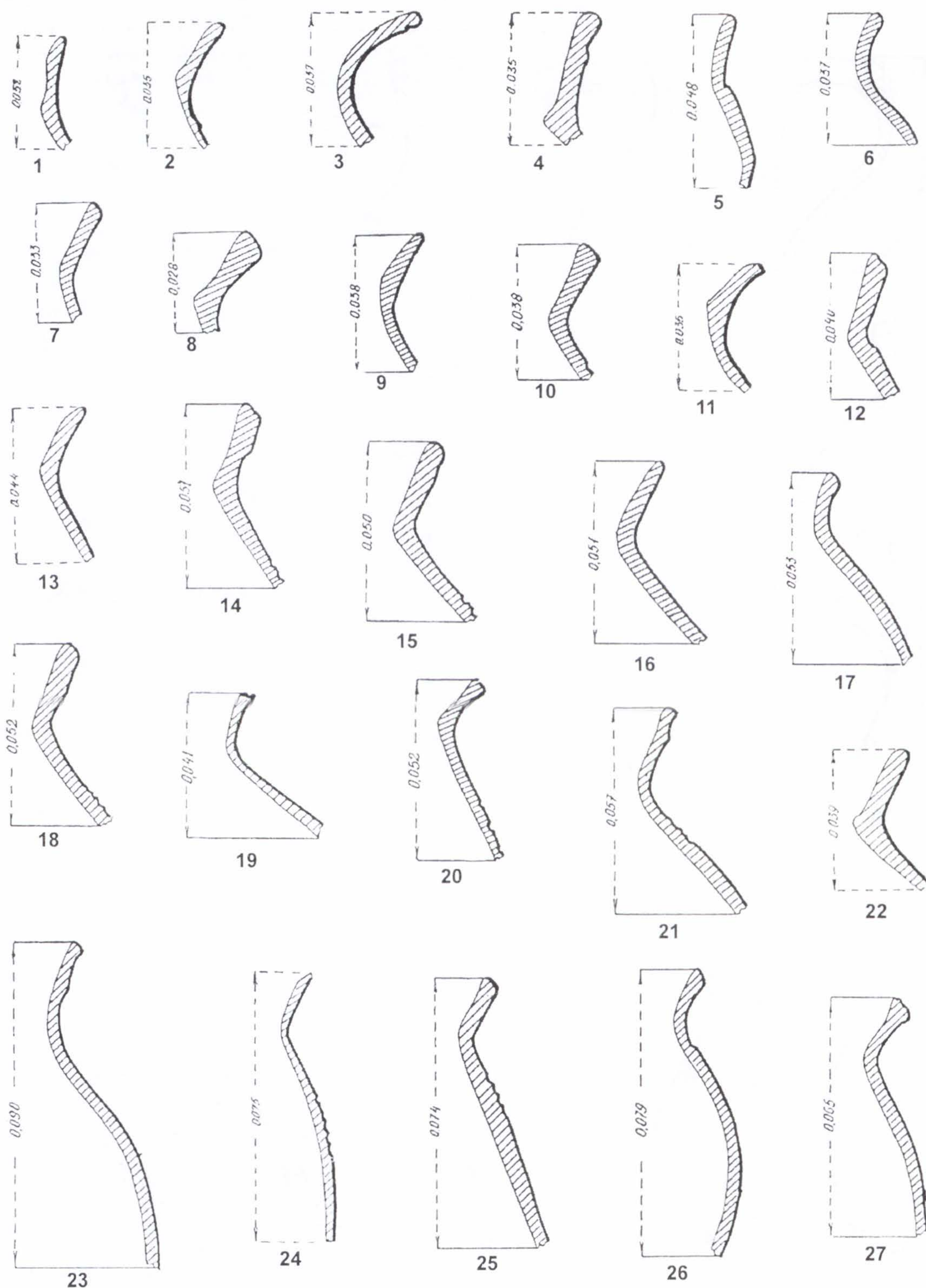

Fig. 138. Buhalnița. Profiluri ceramice din secolele XVII (2, 15, 17, 20-21, 23) şi XVIII (1, 3-14, 16, 18-19, 22, 24-27).

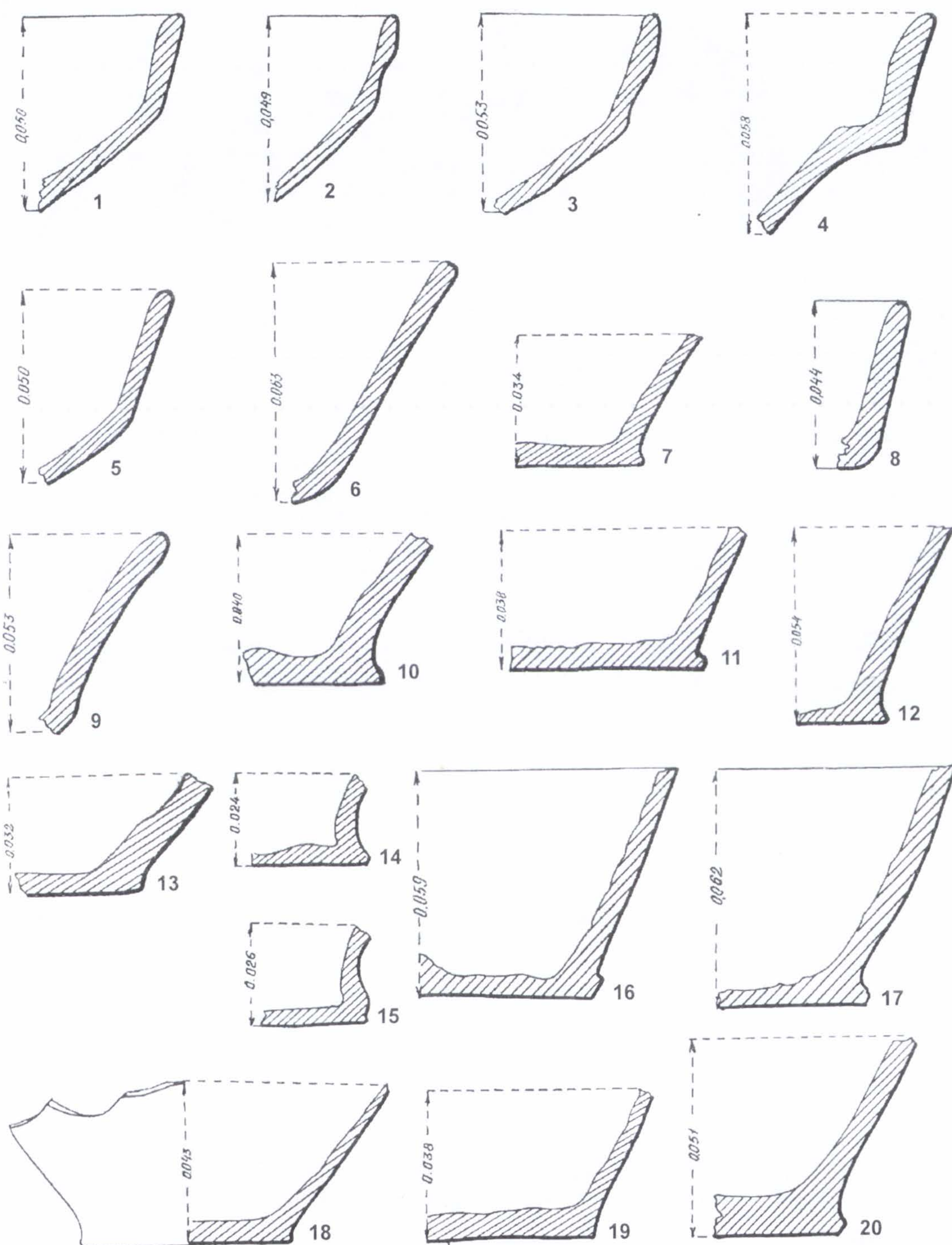

Fig. 139. Buhalnița. Profiluri ceramice din secolele XVII (3, 11, 16-18, 20) şi XVIII (1-2, 4-10, 12-15, 19).

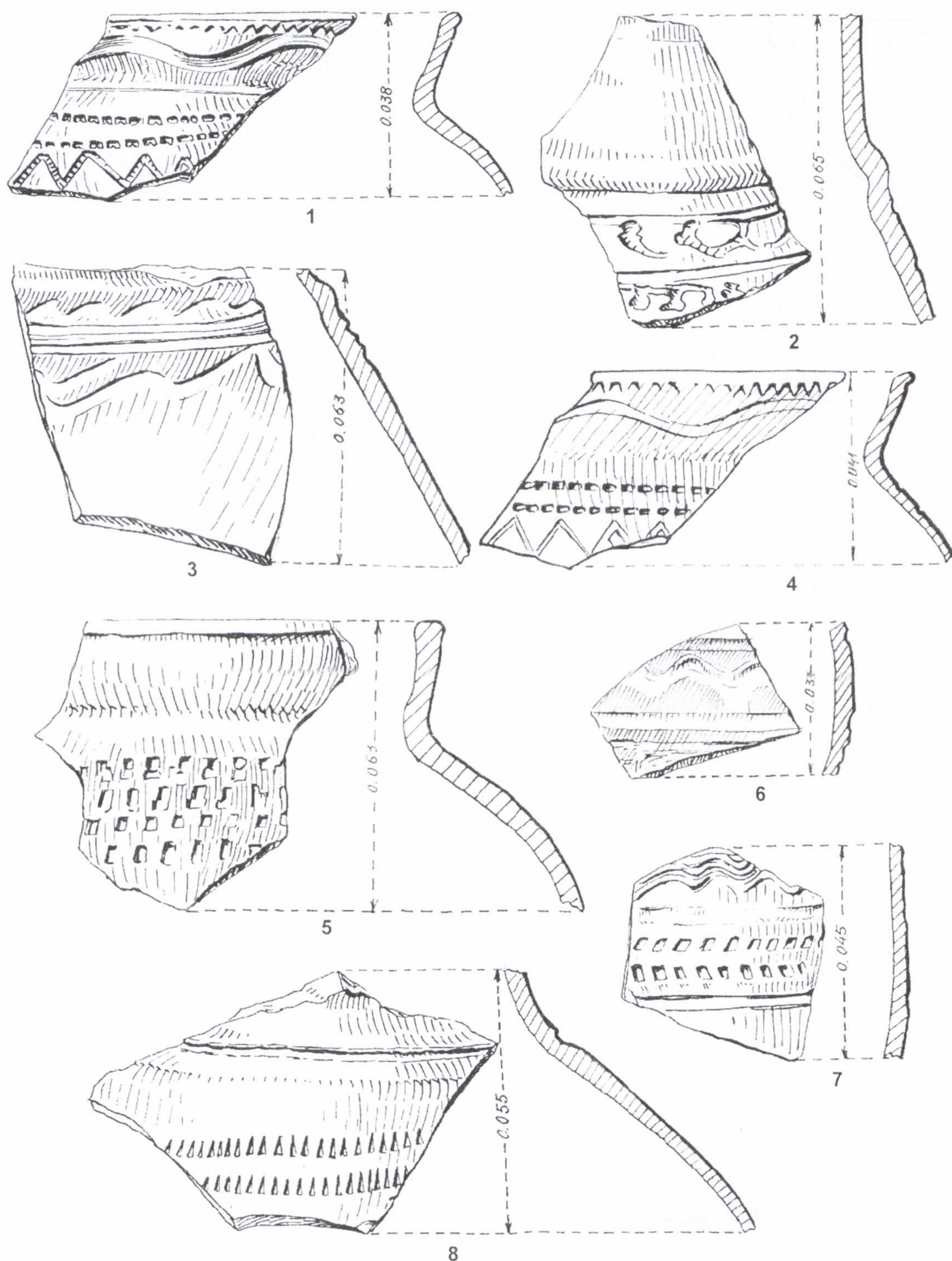

Fig. 140. Buhalnița. Fragmente ceramice din secolul XVIII.

Fig. 141. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

Fig. 142. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

Fig. 143. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

Fig. 144. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

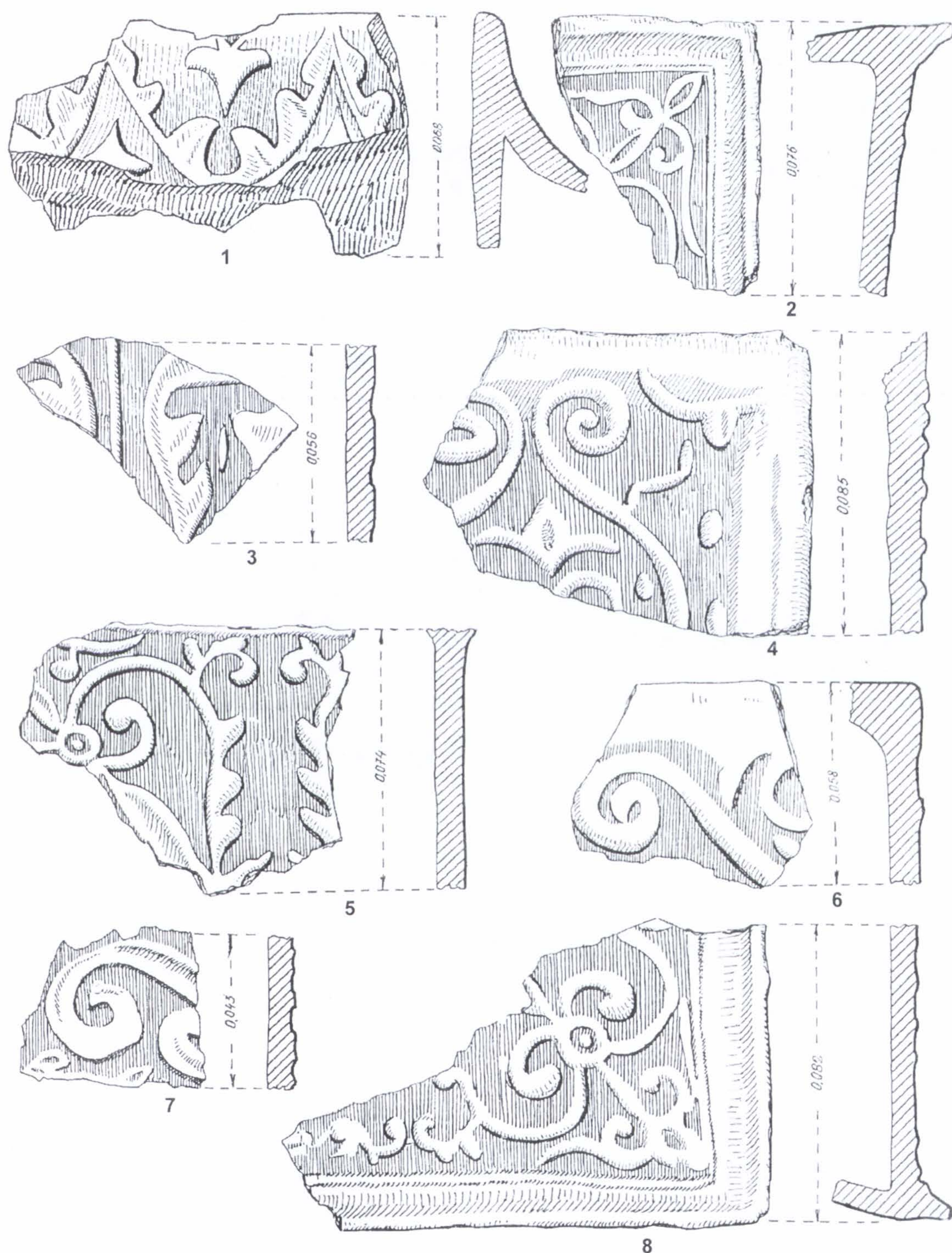

Fig. 145. Buhalnița. Fragmente de cahle smălțuite din secolul XVII.

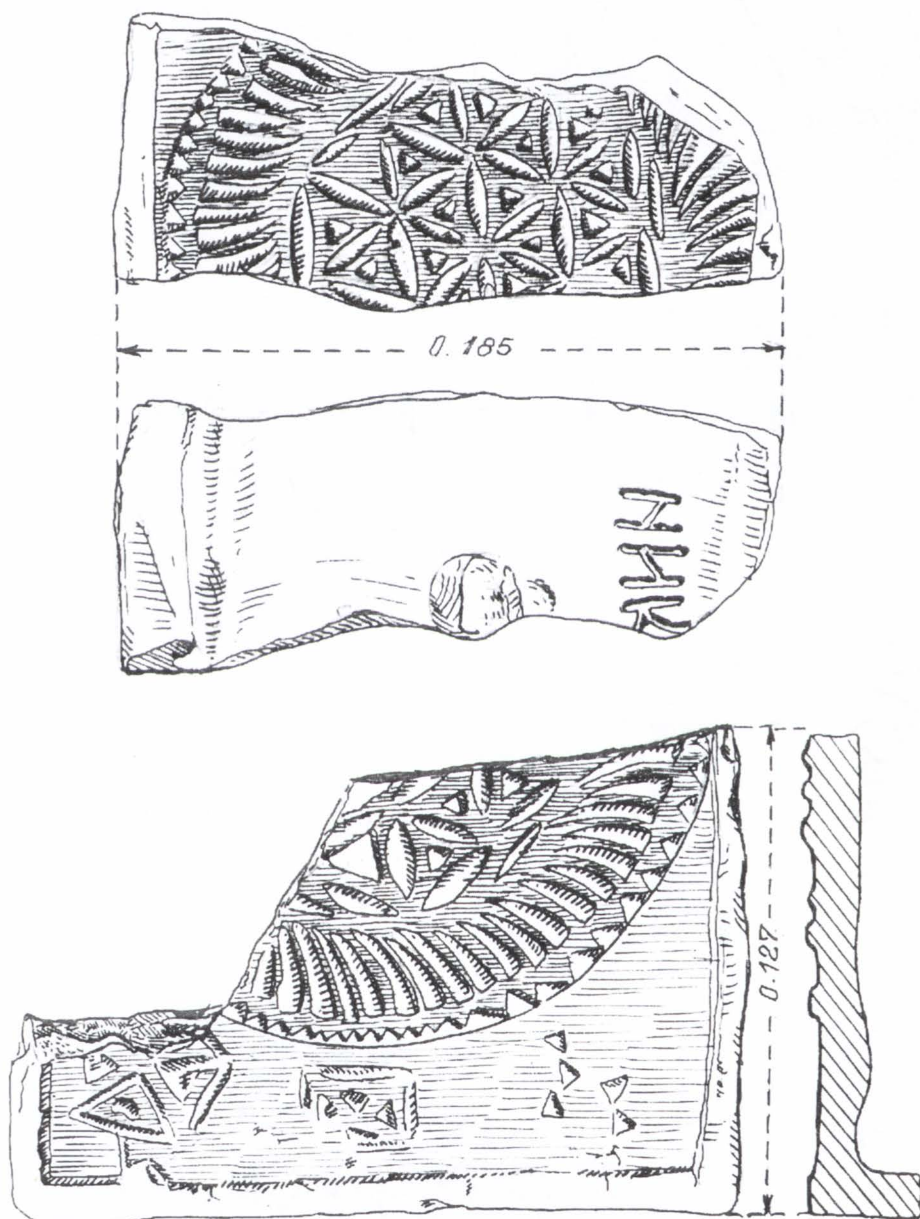

Fig. 146. Buhalnița. Fragmente de cahle din secolul XVII.

Fig. 147. Monede antice descoperite pe valea Bistriţei.

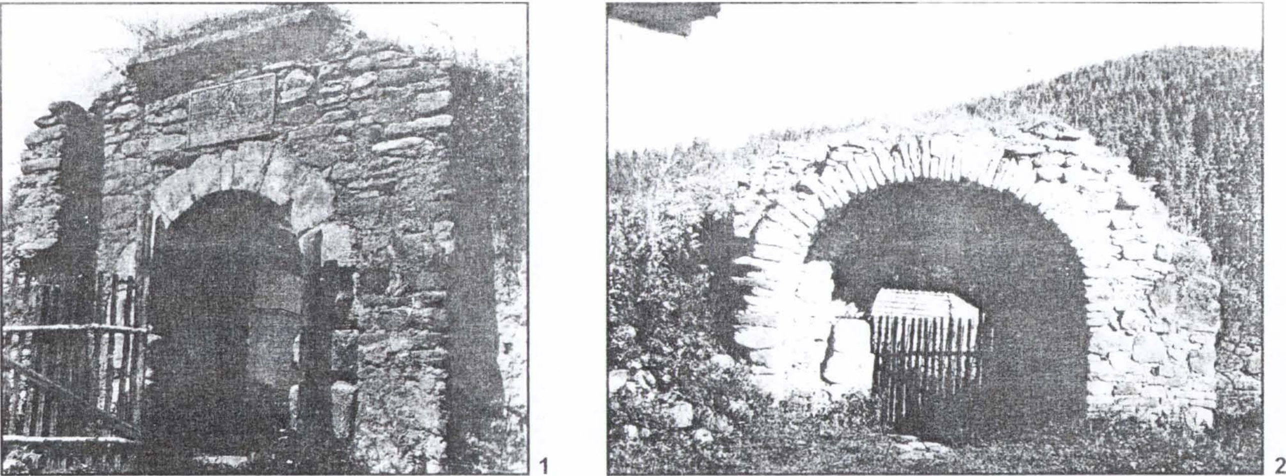

Fig. 148. „Palatul Cnejilor”: 1, poarta de intrare în incintă (vedere dinspre exterior); 2, idem (vedere dinspre interior); 3, inscripția de la poartă.

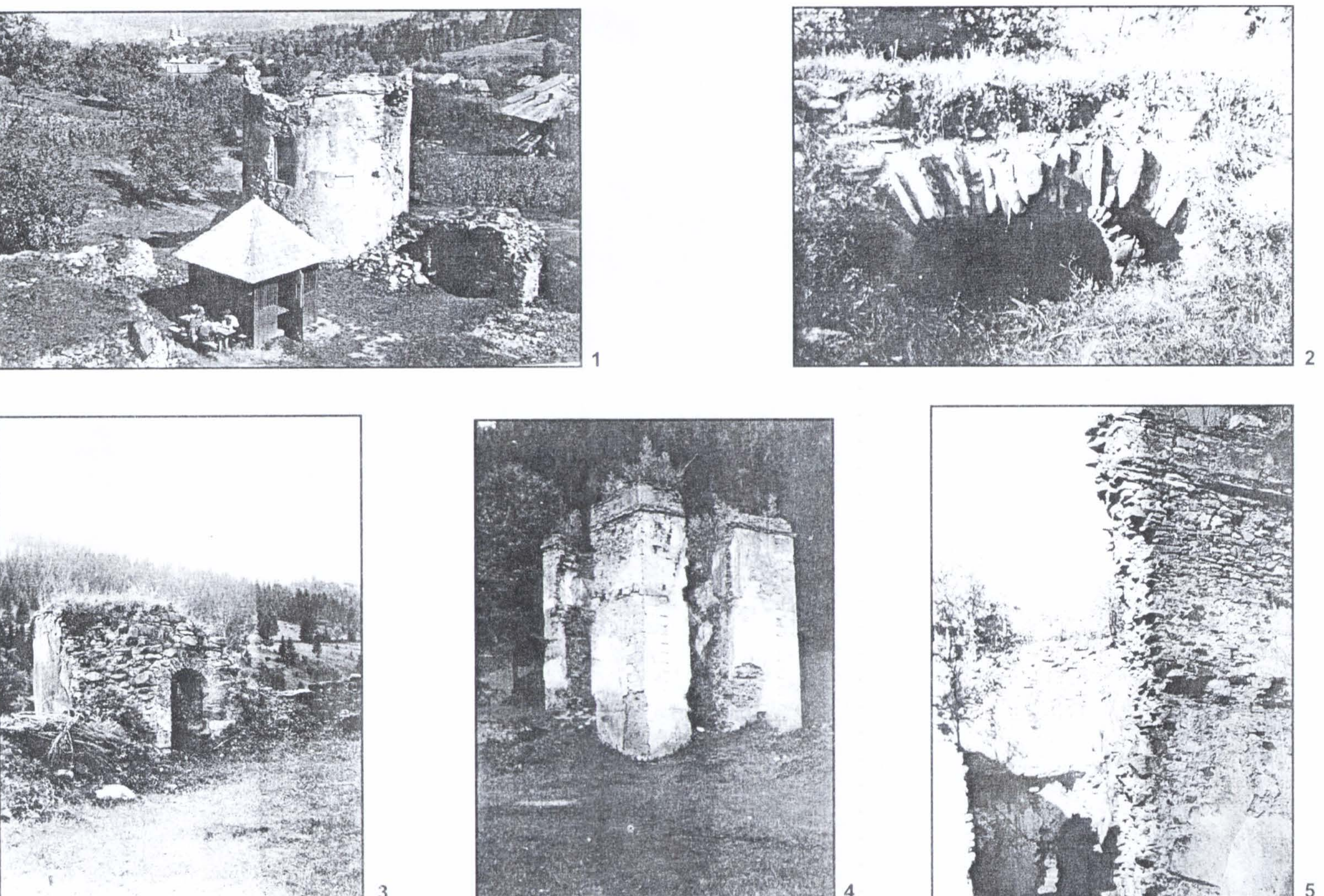

Fig. 149. „Palatul Cnejilor": 1, colțul de nord-est al incintei, cu turnul lui Toderașco; 2, intrarea în beci de pe latura de nord; 3, turnul din colțul de sud-est al incintei; 4, turnul „Domnițelor" (colțul de nord-vest al incintei); 5, detaliu de zidărie la turnul „Domnițelor".

Fig. 150. Biserica din Buhalnița - vedere generală.

Fig. 151. Biserica din Buhalniţa şi clopotniţa.

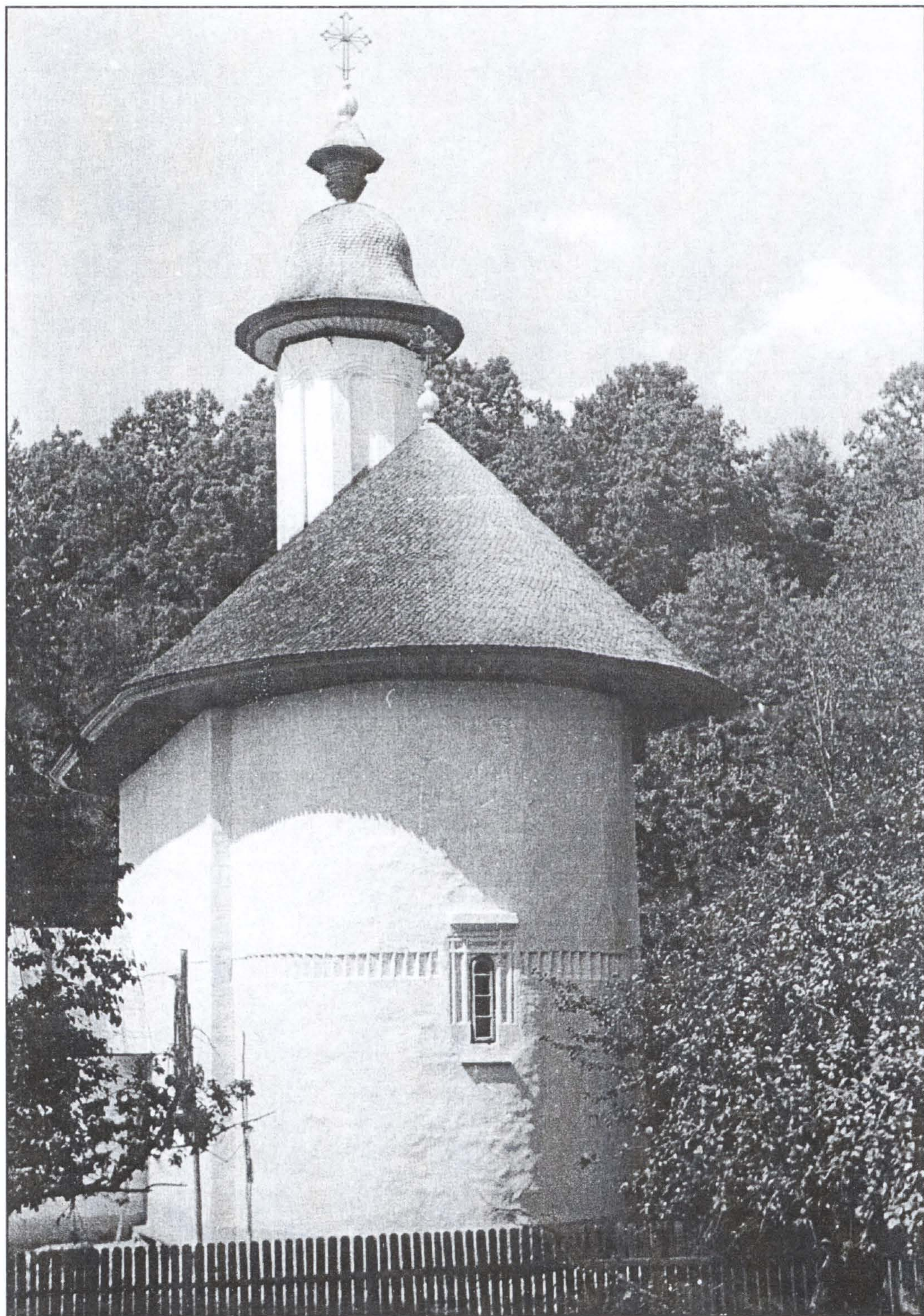

Fig. 152. Biserica din Buhalnița - vedere dinspre sud-est.

1

2

3

4

5

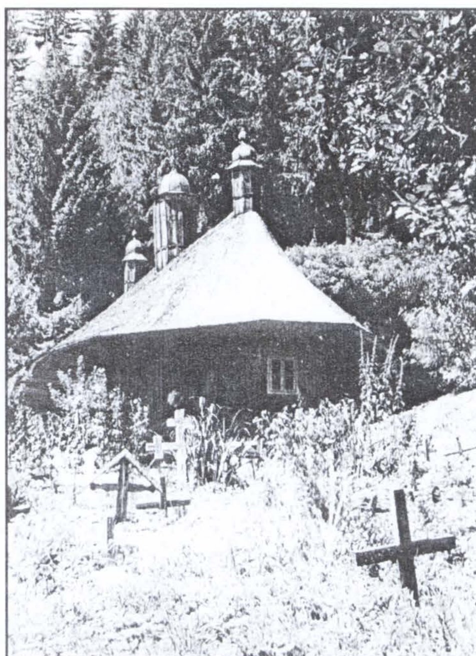
Fig. 153. Biserica din Coroiu: 1, vedere dinspre sud-est; 2, clopotnița
Biserica din Răpciune: 3, inscripția de pe stâlpul din dreapta ușii; 4, vedere; 5, detaliu din pridvor.

1

2

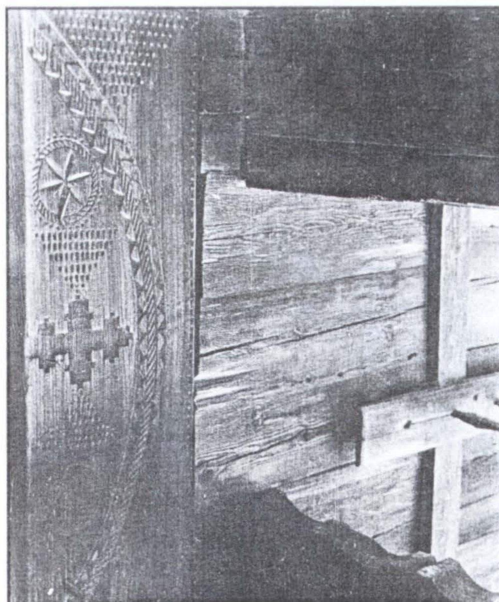
Fig. 154. 1, Tulgheş - biserica de la gura văii Marpotoc. 2, Izvorul Alb - biserica de lemn înainte de dărâmare.

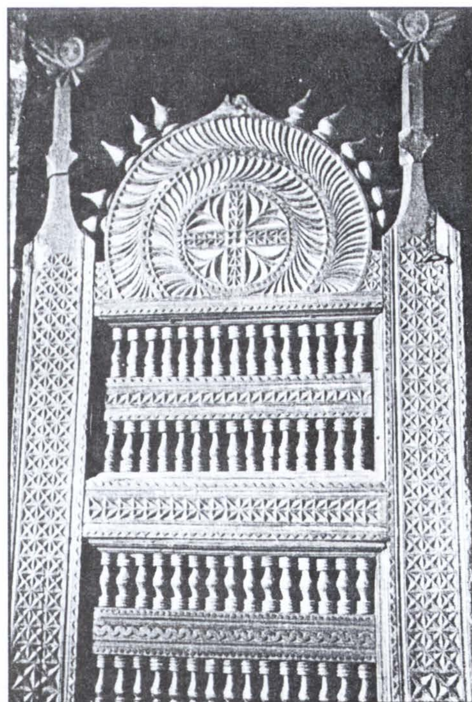
1

2

3

4

Fig. 155. Biserica din Gura Largului - vedere generală (1) şi detaliu din colţul pridvorului (2); biserica din Valea Bradului (comuna Bicazul Ardelean) - decoraţia de la intrare (3); biserica din Răpciune - jilţ arhieresc (4).

1

2

3

Fig. 156. Biserica din Gura Largului: 1, icoană a Sfântului Nicolae; 2, icoană redând Buna Vestire; 3, paftalele brâului preoțesc din veacul XVIII.

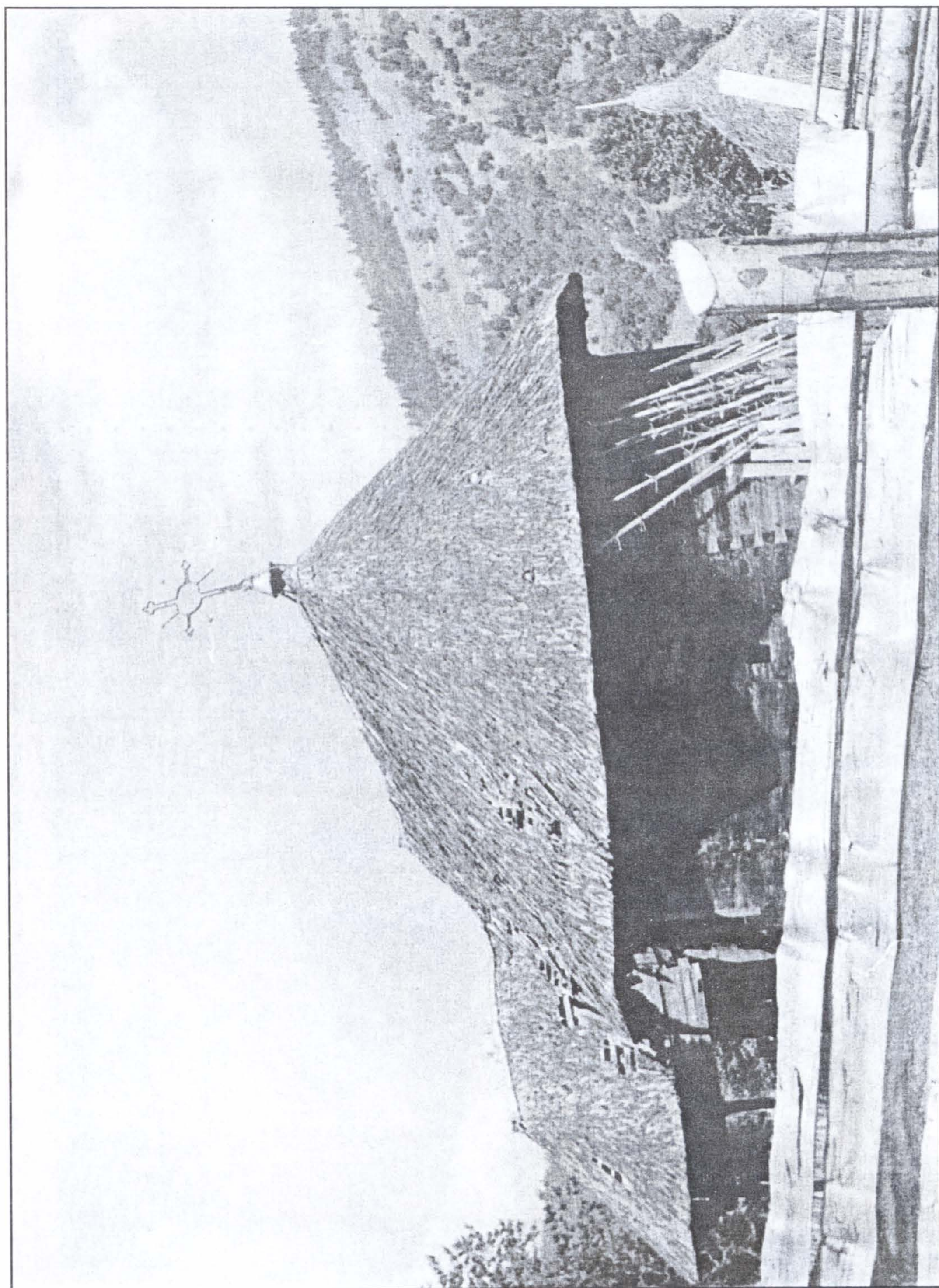

Fig. 157. Biserica din Cârnu.

1

2

3

4

Fig. 158. Biserica din Grințieşu (1); biserica din Galu (2); biserica din Hangu - fresca de la intrare (3); biserica din Bistricioara (4).

1

2

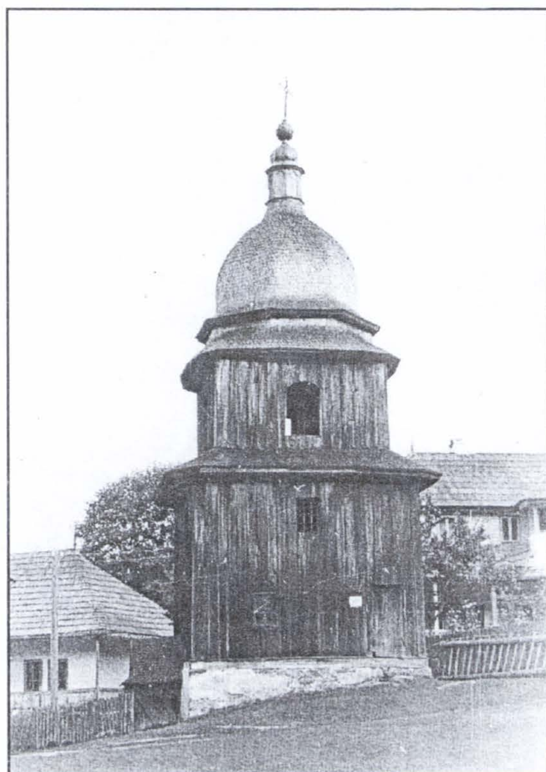
Fig. 159. Biserica din Secu (1); biserica din cimitirul Schitului Durău (2).

1

2

Fig. 160. Biserica din Boboteni (în prim-plan clopotnița) (1); biserica din Poiana Teiului (2).

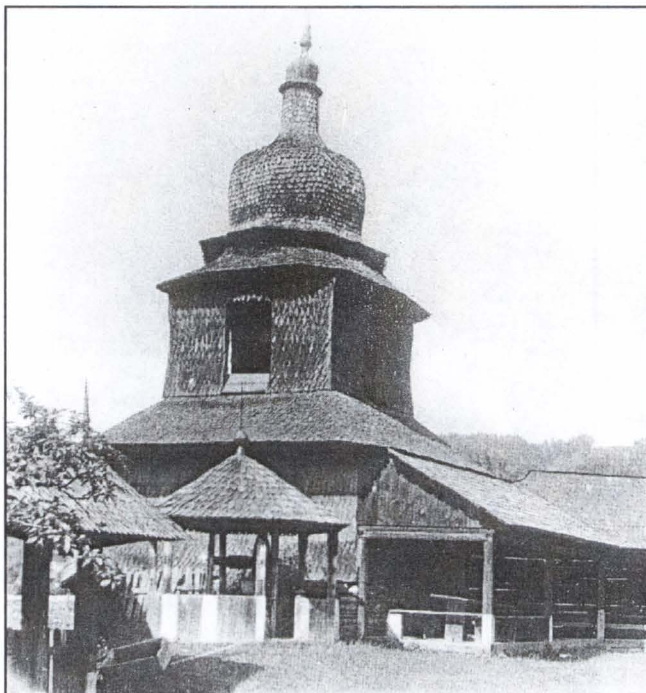

1

2

Fig. 161. Clopotniţa bisericii Schitului Durău (1); clopotniţa bisericii din Poiana Largu (2).

1

2

Fig. 162. Clopotnița bisericii din Boboteni (1); clopotnița bisericii din Poiana Teiului (2).

INDICE

Tipărit la
„AUTOGRAF" PIATRA-NEAMȚ
tel/fax: 0233/234191

În Bibliotheca MEMORIAE ANTIQUITATIS au apărut:

I. Ştefan Cucoş. *Ceramică neolitică din Muzeul Arheologic Piatra Neamţ / Céramique néolithique du Musée Archéologique de Piatra Neamţ*, 1973.

II. *Cucuteni aujourd'hui* (éds. Gheorghe Dumitroaia et Dan Monah), 1996.

III. Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, 1997.

IV. Ioan Mitrea, *Aşezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, 1998.

V. Cornelia Magda Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături*, 1998.

VI. Ştefan Cucoş, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, 1999.

VII. Gheorghe Dumitroaia, *Comunităţi preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, 2000.

VIII. Dragomir-Nicolae Popovici, *Cultura Cucuteni Faza A. Repertoriul aşezărilor (1)*, 2000.

IX. Ioan Mitrea, *Comunităţi săteşti la est de Carpaţi în epoca migraţiilor. Aşezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, 2001.

X. *In Memoriam Constantin Matasă* (coord. Gheorghe Dumitroaia), 2001.

XI. Victor Sorokin, *Aspectul regional cucutenian Drăguşeni-Jura*, 2002.